ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

120 РОКІВ

TRADERE
PROGREDI
PROSPICERE

5 (57)
2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (57) травень 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена ювілею Національного університету біоресурсів і природокористування України, який відзначає 120-річчя свого заснування. Історія створення університету бере свій початок від сільськогосподарського відділення, яке було відкрите ще у 1898 році. Університет є провідним вищим аграрним закладом освіти України. 120 років для навчального закладу – це унікальна дата, яка примножує мудрість і досвід, дає натхнення і нові стимули для подальшої підготовки фахівців та виховання молоді.

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ХІМІЧНІ НАУКИ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

МЕДИЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЗМІСТ

CONTENTS

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

HISTORICAL SCIENCES

POLITICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 004.942:656.11

ОСОБЕННОСТИ МОДЕЛИРОВАНИЯ И АНАЛИЗА ДВИЖЕНИЯ АВТОТРАНСПОРТА И ВЕЛОСИПЕДИСТОВ В Г. ДНЕПР

Ильев И.М., Селиверстова Т.В.
Национальная металлургическая академия Украины

В статье рассматривается проблема передвижения велосипедистов по автодорогам и взаимодействия с другими видами транспорта. В работе показаны особенности VISSIM-модели. Программное обеспечение PVT VISSIM направлено на применение для планирования и организации движения транспортных потоков с учетом велосипедного движения. В работе смоделирован существующий перекресток г. Днепр. Проведенный анализ улично-дорожной ситуации, которая возникает в результате совместного движения автотранспорта и велосипедистов при наличии велосипедных дорожек и при их отсутствии. Показана целесообразность обустройства данного перекрестка велосипедными дорожками.
Ключевые слова: транспортные потоки, VISSIM, имитационная модель, дорожное движение, прогнозирование, велосипедист.

Постановка проблемы. С каждым днем в связи с пропагандой здорового образа жизни на дорогах появляется все больше велосипедистов. При этом возникает проблема их передвижения по автодорогам и взаимодействия с другими видами транспорта. Это связано с ростом уровня использования автомобилей среди населения и приводит к многочисленным заторам, проблем с парковкой, повышение опасности движения (ДТП), особенно для пешеходов и велосипедистов, чрезмерного воздушного и шумового загрязнения, ухудшения здоровья жителей города, снижение привлекательности города и качества городской среды [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ публикаций показал возможность моделирования любых фрагментов дороги при различных вариантах транспортных потоков и развязок [2; 3]. В связи с увеличением количества автомобилей на дорогах, усложнения организации улично-дорожного движения, перспективным является использование симуляторов улично-дорожного движения. В настоящее время лидером среди подобного класса программного обеспечения является PVT VISSIM [3]. Привлекательность данного программного продукта состоит в возможности использования масштабируемых карт, описания манеры езды, транспортных потоков и т.д. [4]. Широкие возможности PVT VISSIM позволяют провести качественную симуляцию движения и взаимодействия автотранспорта и велосипедистов в г. Днепр с целью выработки рекомендаций по оптимизации улично-дорожного движения.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Анализ последних публикаций показал, что учет велосипедистов и взаимодействие их с транспортными потоками практически не ведется.

Цель статьи. Целью статьи является анализ с целью организации и эффективного взаимодействия автотранспорта и велосипедистов на перекрестках. В качестве объекта моделирования рассматривали улично-дорожную ситуацию на перекрестке проспекта Слобожанского и улицы Калиновой г. Днепр. Данный перекресток имеет большое количество полос и высокую плотность потока, что вызывает трудности передвижения для велосипедистов.

Как известно, моделирование является, по сути, построением рабочего аналога. При этом, моделирование базируется на практических исследованиях и состоит в построении рабочей модели, которая обладает свойствами подобия рассматриваемому реальному объекту. Использование виртуальных моделей улично-дорожного движения позволяет выявлять возможные коллизии, возникающие в процессе движения автотранспорта не в реальных условиях, а модельных. Таким образом, моделирование улично-дорожного движения позволяет сократить количество автодорожных происшествий, а так же избежать человеческих жертв.

В последние 50 лет было создано большое количество математических вероятностных моделей как на макроуровнях, так и на микроуровнях для моделирования транспортных потоков [5]. Некоторые из них, как например VISSIM, имеют коммерческую основу, другие развиваются в учебных заведениях и проектных институтах в учебных целях. Первые удерживаются в глубоком секрете, а другим не хватает удобства, простоты использования и визуализации.

Модели симулирования (имитации) движения транспортных потоков чаще всего разделяют на 4 класса, исходя из подхода к уровню детализации при описании деталей автодорожной ситуации и автотранспорта.

Первый класс – обычные макроскопические модели, второй класс – микроскопические модели (наиболее часто используемые), третий

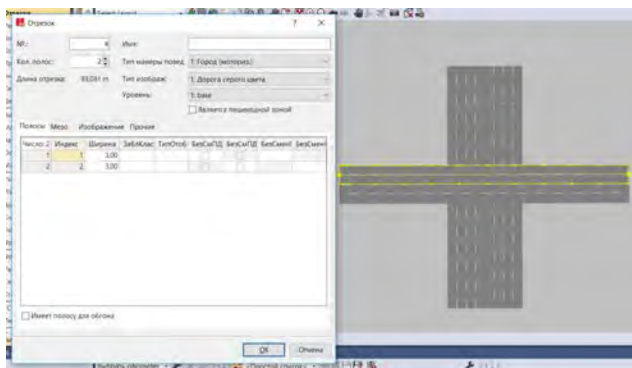

Рис. 1. Х-образный перекресток

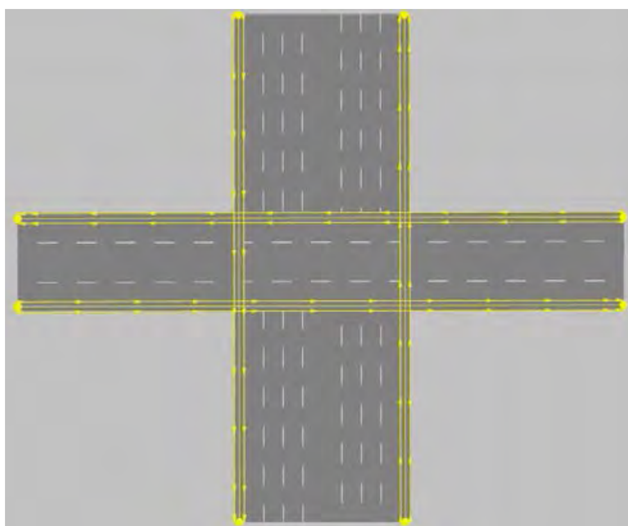

Рис. 2. Х-образный перекресток с велосипедными дорожками

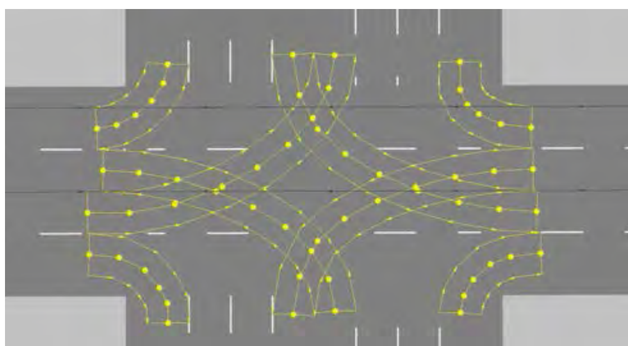

Рис. 3. Возможные варианты движения ТС на перекрестке

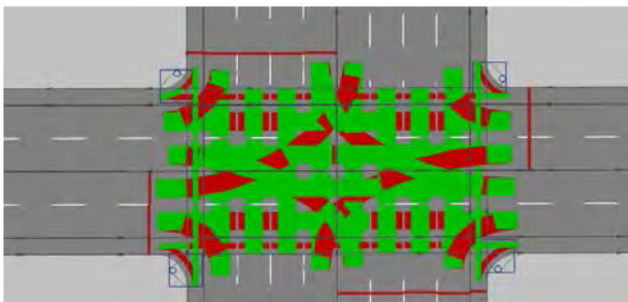

Рис. 4. Конфликтные зоны на Х-образном перекрестке

класс – мезоскопические (средний класс между макромоделями и микромоделями), четвертый класс – подмикроскопические модели (найвысший уровень детализации).

Для реализации поставленных выше целей выбрана Модель WIEDEMANNа в составе программного комплекса PTV Vision VISSIM. Система имитационного моделирования VISSIM состоит из двух отдельных программ, которые взаимодействуют с помощью интерфейса, который обеспечивает обмен данными измерений детекторов и данными про состояние систем регулирования. Результат имитации VISSIM – это анимация движения транспорта в виде графика в режиме реального времени с последующей подачей различных транспортно-технических параметров (распределение времени в пути, время ожидания и пр.).

Симулятор транспортного потока VISSIM содержит модель прохождения сзади идущего транспортного средства (ТС) с целью адекватной демонстрации движения в колонне за впереди идущим ТС по одной полосе, с учетом ТС, движущихся по соседним полосам при смене полосы движения.

В зависимости от движения транспорта по дорогам логика регулирования моделируется с помощью внешних программ регулирования светосигнальными установками.

Существенным для точности системы имитации является качество модели потока транспортного движения с помощью которого рассчитывается передвижение транспортных средств в сети. В отличии от более простых моделей, в которых за основу берутся постоянная скорость и одинаковое поведения впереди идущего ТС PTV Vision® VISSIM использует психофизиологическую модель восприятия Р. Вайдемана. Основная особенность данной модели заключается в том, что водитель транспортного средства, который движется с большей скоростью, начнет тормозить при достижении своего индивидуального порога восприятия удаленности от впереди идущего ТС, когда дистанция начнет им восприниматься как очень малая. Так как водитель ТС не может точно оценить скорость впереди идущего транспорта, то его скорость будет падать быстрее, чем у впереди идущего ТС. Аналогичная ситуация возникает при ускорении впереди идущего ТС. Это ведет к постоянному торможению и ускорению. С помощью функций распределения скорости и дистанции имитируется разное поведение водителей. Современные исследования показывают, что за последние годы изменилась манера езды и технические возможности ТС, которые корректно отображаются в данной модели.

На многополосной дороге водитель в VISSIM-модели учитывает не только впереди идущие ТС, а и ТС на обеих соседних полосах. Особое внимание у водителя вызывает впереди стоящий светофор и стоп-линия.

Таким образом, имитационное моделирование является мощным инструментом для оценки и анализа движения ТС и пешеходных потоков. PTV Vision® VISSIM позволяет упростить работу проектировщика и создать достоверную модель для проектирования дорожно-транспортных и градостроительных объектов [3].

С использованием комплекса PTV Vision® VISSIM было проведено моделирование улично-дорожной ситуации на перекрестке проспекта Слобожанского и улицы Калиновой г. Днепр в соответствии с Правилами Дорожного Движения Украины [6].

На рисунке 1 показан процесс построения Х-образного перекрестка из примитивов PTV Vision® VISSIM. Объект моделирования содержит пересечение четырех полос в двух направлениях, что соответствует проспекту Слобожанский, и двух полос в каждую сторону, отображающих движение по улице Калиновой.

С целью анализа улично-дорожной ситуации на данном перекрестке при наличии велосипедных дорожек, добавили разметку для велодорожек (рис. 2).

Следующим этапом моделирования улично-дорожной ситуации на перекрестке проспекта Слобожанского и улицы Калиновой г. Днепр является построение возможных маршрутов движения ТС (рис. 3.).

На рисунке 4 приведены потоки движения ТС на перекрестке, а так же указаны приоритеты при прохождении конфликтных зон.

Важным атрибутом улично-дорожного движения являются светосигнальные устройства (ССУ). Для настроек параметров ССУ используются соответствующие настройки PTV Vision® VISSIM «ССУ-регулирование/Светосигнальные установки...». Следующим шагом задается «Сигнальная программа». Для этого выбираем соответствующий пункт меню «Сигнальные программы», и создаем тестовую «Сигнальную программу 1».

Настройки второй группы сигналов делаются исходя из условий согласованной работы с первой группой ССУ, что приведено на рисунках 5, 6.

После того как были настроены все ССУ, использованные в имитационной модели, была установлена нагрузка транспортных потоков. Лишь после этого, целесообразно переходить к симуляции улично-дорожного движения на данной модели.

На рисунке 7 приведен результат моделирования движения транспортных потоков на перекрестке без полос для велосипедистов.

Отсутствие велосипедных полос на перекрестке вызывает создание аварийных ситуаций с участием велосипедиста (при необходимости в совершении левого поворота с ул. Калиновой на пр. Слобожанский велосипедист вынужден останавливаться в центре перекрестка и ждать прохождения встречного потока), а на перекрестке, оборудованном велосипедной дорожкой, где велосипедист имеет право ехать только прямо или направо аварийные ситуации практически не возникают, что подтверждается результатами имитационного моделирования, приведенными на 8 рисунке.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. На данный момент, в связи с постоянным увеличением количества велосипедистов на дорогах возникла острая необходимость переформатирования существующих дорог с выделением полос для велосипедистов. Показано, что исполь-

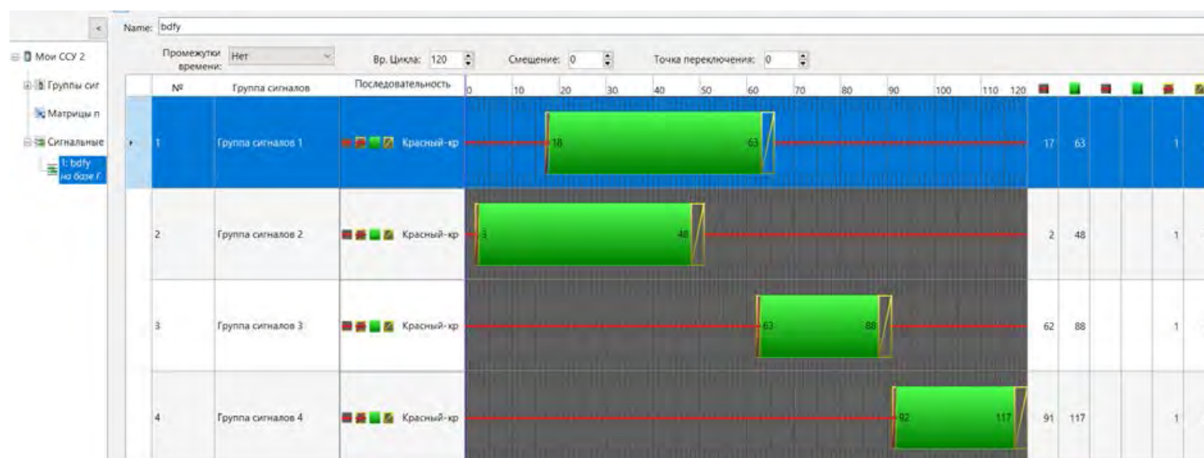

Рис. 5. Настройки работы сигнальных программ ССУ

Рис. 6. Модель Х-образного перекрестка оборудованного ССУ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

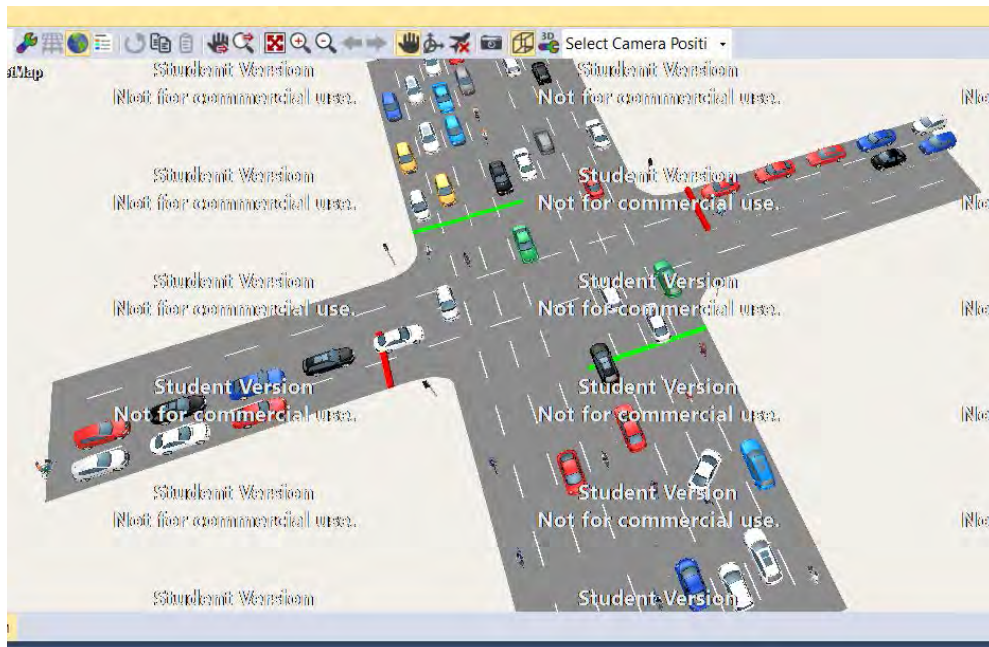

Рис. 7. Модель движения автотранспорта и велосипедистов на перекрестке, не оборудованном велосипедными полосами

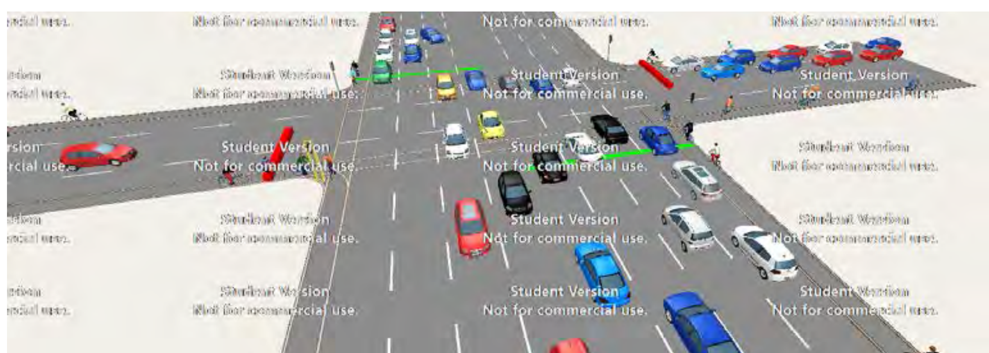

Рис. 8. Модель движения автотранспорта и велосипедистов на перекрестке, оборудованном велосипедными полосами

зование комплекса PTV Vision® VISSIM позволяет строить сложные модели улично-дорожных ситуаций с участием автотранспорта и велосипедистов. Проведено моделирование автомобильного и велосипедного движения на перекрестке проспекта Слобожанский и улицы Калиновой, г. Днепр. Анализ результатов симулиции автомобильного потока и велосипедов подтвердил целесообразность организации велосипедных дорожек на данном перекрестке, что предупредит появление возможных коллизий между участниками улично-дорожного движения.

Список литературы:

1. Програма розвитку велосипедної інфраструктури м. Дніпропетровська на 2015–2030 роки. Дніпропетровськ, 2014 р.
2. Якимов М.Р. Общий алгоритм работы четырёхшаговой транспортной модели / М.Р. Якимов. Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2011. – № 1(48). – С. 132–138.
3. Беспалов Д.А. Методы моделирования транспортных потоков. URL: http://bespalov.me/2012/07/16/metody-modelirovaniya-transportnyh-potokov/.
4. Литвин В.В., Мирошниченко А.Н. Имитационное моделирование транспортных потоков с помощью программного обеспечения PTV Vision Vissim Сборник научных трудов международной конференции «Современные инновационные технологии подготовки инженерных кадров для горной промышленности и транспорта 2014». – Д.: НГУ, 2014. – 588 с. 251–260.
5. Гасников А.В. Введение в математическое моделирование транспортных потоков: Учебное пособие / А.В. Гасников. Москва: МЦНМО, 2012. – 230 с.
6. Правила Дорожного Движения Украины с изменениями и дополнениями в соответствии с Постановлениями Кабинета Министров Украины. 2018 г.

Ільєв І.М., Селівьорстова Т.В.
Національна металургійна академія України

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ І АНАЛІЗУ РУХУ АВТОТРАНСПОРТУ ТА ВЕЛОСИПЕДИСТІВ В М. ДНІПРО

Анотація
У статті розглядається проблема пересування велосипедистів по автодорогах і їх взаємодії з іншими видами транспорту. У роботі показані особливості VISSIM-моделі. Програмне забезпечення PVT VISSIM направлено на застосування для планування і організації руху транспортних потоків з урахуванням велосипедного руху. В роботі змодельоване існуюче перехрестя у м. Дніпро. Проведений аналіз вулично-дорожньої ситуації, що виникає внаслідок сумісного руху автотранспорту та велосипедистів при наявності велосипедних доріжок та при їхній відсутності. Показана доцільність облаштування даного перехрестя велосипедними доріжками.
Ключові слова: транспортні потоки, VISSIM, імітаційна модель, дорожній рух, прогнозування, велосипедист.

Iliev I.M., Selivyorstova T.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

PECULIARITIES OF SIMULATION AND ANALYSIS OF MOVEMENT OF MOTOR TRANSPORT AND BICYCLES IN DINPRO

Summary
The article deals with the problem of the movement of cyclists along the roads and interaction with other modes of transport. The features of VISSIM-model are shown in the paper. The PVT VISSIM software is aimed at the application for planning and organizing traffic flows taking into account cycling. An existing intersection of the city of Dnepr has been modeled in the work. The analysis of the street-road situation, which arises as a result of the joint movement of motor vehicles and cyclists with the presence of bicycle tracks and in their absence. It is shown the expediency of the arrangement of this crossroads by cycling paths.
Keywords: traffic flows, VISSIM, simulation model, traffic, forecasting, cyclist.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 544.31:546.732'185-383

ТЕМПЕРАТУРНІ ЗАЛЕЖНОСТІ ТЕРМОДИНАМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КОБАЛЬТФОСФАТНОГО КАТАЛІЗАТОРА

Козьма А.А., Голуб Н.П., Голуб Є.О., Вашкеба Н.Б., Гомонай В.І.
Ужгородський національний університет

Визначено величини базових термодинамічних параметрів для кобальтфосфатного каталізатора $Co_3(PO_4)_2$. Запропоновано математичний вираз рівняння Маєра–Келлі для опису температурної залежності теплоємності даного фосфату. Шляхом інтегрування отриманого виразу, використовуючи класичні термодинамічні функції, для $Co_3(PO_4)_2$ одержано температурні залежності ентальпії, ентропії, енергії Гіббса та внутрішньої енергії в широкому температурному інтервалі 298-1428 К. Встановлено, що вивчений фосфат характеризується значною термодинамічною стабільністю та може знайти своє використання у хімічних та фізико-хімічних процесах при високих температурах. Одержані величини також можуть використовуватись при наступних термодинамічних розрахунках та при моделюванні фізико-хімічної взаємодії у складних багатокомпонентних системах за участю $Co_3(PO_4)_2$.
Ключові слова: кобальт (II) ортофосфат, теплоємність, термодинамічні властивості.

Постановка проблеми. Індивідуальні фосфати двовалентних металів та складні композиції за їх участі широко використовуються в різних сферах практичної діяльності [1-7]. Зокрема, кобальт (II) ортофосфат $Co_3(PO_4)_2$ є ефективним каталізатором багатьох процесів органічних та неорганічних синтезів [5; 6]. Водночас, його фізико-хімічні властивості, особливо термодинамічні параметри, досліджені недостатньо. В літературних джерелах наявні тільки розрізнені відомості про деякі його властивості, переважно при кімнатній температурі [7; 8]. На даний час існує значна потреба в наявності для фосфату $Co_3(PO_4)_2$ значень ізобарної C_p та ізохорної C_V мольних теплоємностей, ентальпії ΔH, ентропії ΔS, енергії Гіббса ΔG та внутрішньої енергії ΔU від температури 298 К і до точки його плавлення. Отже, одержання таких величин для широкого температурного інтервалу є актуальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості одержання $Co_3(PO_4)_2$ детально розглянуті в роботах [7-11]. Діаграма стану системи $CoO–P_2O_5$, в якій утворюється $Co_3(PO_4)_2$ та яка слугує науковою основою для синтезу безводного кобальт (II) ортофосфату, представлена в [7]. В зазначеній роботі [7] також наведено значення температури плавлення даного фосфату – 1428 К.

Кобальт (II) ортофосфат $Co_3(PO_4)_2$, згідно з [12], кристалізується в моноклінній сингонії, належить до просторової групи $P2_1/n$ та має такі параметри ґратки: a=0.7556(1) нм, b=0.8371(2) нм, c=0.5064(1) нм, $\alpha=\gamma=90^o$, $\beta=94.1^o$.

У роботах [8; 13; 14] для кобальт (II) ортофосфату визначено низку теплофізичних параметрів при кімнатній температурі: теплопровідність, середню теплову швидкість, довжину вільного пробігу фононів. Використавши модель Сокольського Ю.М. [15; 16] та відомі емпіричні й напівемпіричні методи з [17], визначено деякі термодинамічні властивості $Co_3(PO_4)_2$ при 298 К: ізобарну C_p й ізохорну C_V мольні теплоємності та характеристичну температуру.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Із аналізу літературних джерел встановлено, що для кобальт (II) ортофосфату $Co_3(PO_4)_2$ відомі тільки значення C_p та C_V при кімнатній температурі. Також відсутні величини пов'язаних із теплоємністю термодинамічних функцій (ентальпії, ентропії, енергії Гіббса та внутрішньої енергії) як при 298 К, так і при вищих температурах. Основна проблема полягає в необхідності таких величин для широких температурних інтервалів. З огляду на викладене була сформульована мета цієї роботи.

Мета статті. Встановлення для кобальт (II) ортофосфату $Co_3(PO_4)_2$ величини шести важливих термодинамічних параметрів (ізобарної теплоємності C_p, ізохорної теплоємності C_V, ентальпії ΔH, ентропії ΔS, енергії Гіббса ΔG та внутрішньої енергії ΔU) при температурах 298-1428 К та побудова відповідних графічних залежностей.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки ізобарної теплоємності C_p кобальт (II) ортофосфату в широкому інтервалі температур використовували базове рівняння Маєра–Келлі [18]:

$$C_p = A + BT + CT^{-2} \quad (1),$$

де A, B і C – коефіцієнти, а T – абсолютна температура.

Застосовність виразу (1) для опису теплоємності $Co_3(PO_4)_2$ при нагріванні від 298 до 1428 К базується на наступному припущенні. Мольна теплоємність даної сполуки від кімнатної температури і до точки її плавлення ймовірно добре узгодиться з відомими емпіричними закономірностями, на основі яких запропоновано прогностичні методи [19]. Ймовірність аномального ходу кривої на графічній залежності C_p від T є невисокою. На користь такого припущення можна навести результати інших дослідників [7; 12]. У роботі [7] не виявлено жодних фазових перетворень при нагріванні фосфату $Co_3(PO_4)_2$ до точки його плавлення. Крім того, результати рентгеноструктурних досліджень даної сполуки свідчать

про існування єдиної кристалічної модифікації $Co_3(PO_4)_2$ [12].

Розрахунок значень коефіцієнтів *A*, *B* і *C* проводили за методом Келлога-Кубашевського [19–21]. В результаті було одержано вираз [22]:

$$C_p = 269.36 + 88.92 \cdot 10^{-3}T - 5.46 \cdot 10^{6}T^{-2} \quad (2).$$

Шляхом інтегрування рівняння (2), використовуючи відомі функції [23], для температурного інтервалу 298-1428 К отримано набір величин ентальпії ΔH та ентропії ΔS [24]. Ці значення використовували для наступного визначення температурної залежності енергії Гіббса ΔG [25]. Одержані результати представлено у вигляді графічних залежностей на рис. 1 (а-г).

Температурну залежність ізохорної теплоємності C_V визначали методом Магнуса-Ліндемана [17]. Рівняння (2) брали як базове. За отриманим виразом [22] будували залежність C_V від *T*, а шляхом його інтегрування за відомою формулою [23] – ΔU від *T*. Відповідні графіки наведено на рис. 2 (а, б).

Деякі із встановлених властивостей $Co_3(PO_4)_2$ наведено в таблиці 1.

У даній таблиці представлено значення термодинамічних параметрів кобальт (II) ортофосфату для трьох базових температур: близької до кімнатної – 300 К; 2/3 від точки плавлення досліджуваного фосфату – 950 К; точки першого фазового переходу (в даному випадку плавлення сполуки) – 1428 К. Наведені фізико-хімічні величини при вказаних температурах також важливі для наступних термодинамічних розрахунків та можуть використовуватись при розробці нових способів синтезу та термічної обробки кобальт (II) ортофосфату.

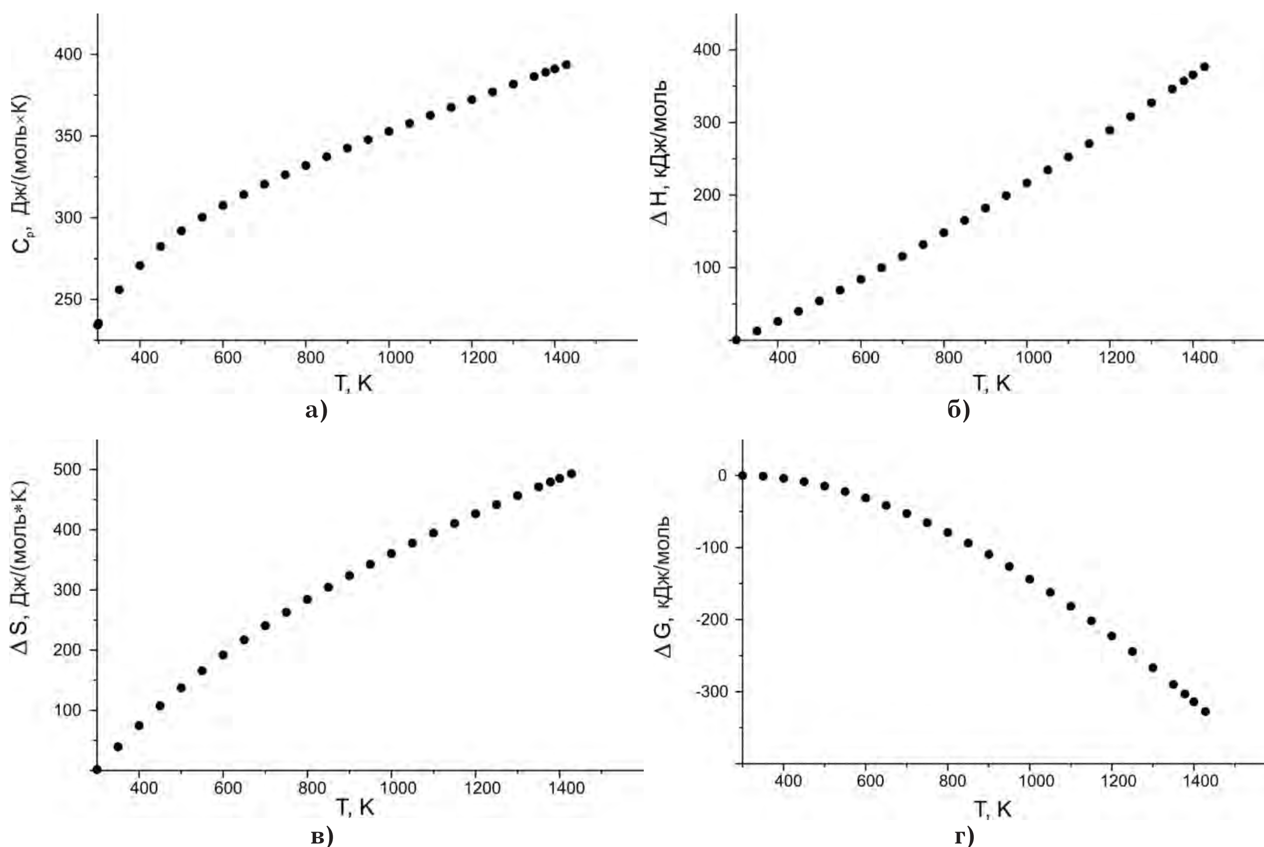

Рис. 1. Температурні залежності ізобарної теплоємності (а), ентальпії (б), ентропії (в) та енергії Гіббса (г) для $Co_3(PO_4)_2$

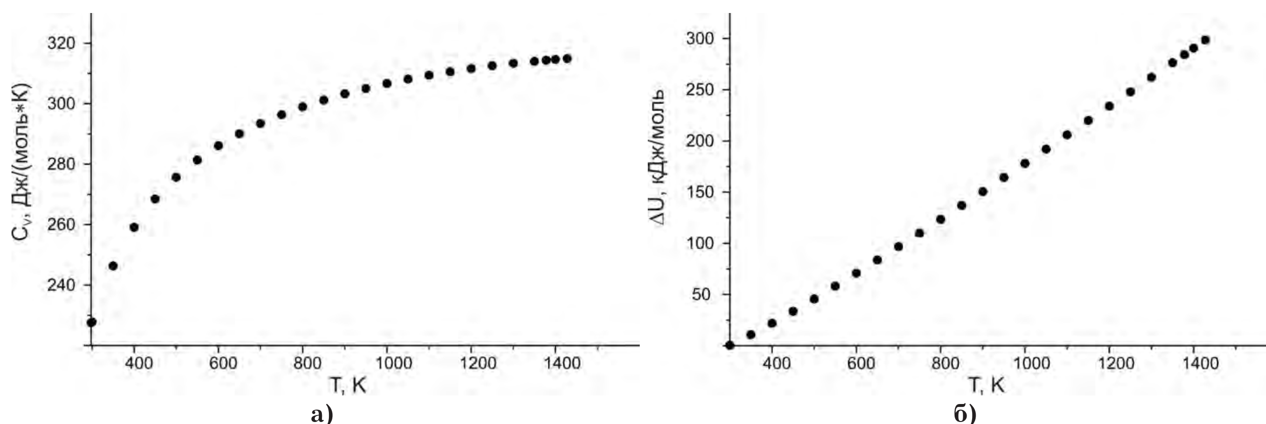

Рис. 2. Температурні залежності ізохорної теплоємності (а) та внутрішньої енергії (б) для $Co_3(PO_4)_2$

ХІМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Встановлені термодинамічні властивості $Co_3(PO_4)_2$ при деяких базових температурах інтервалу 298-1428 К

Термодинамічний параметр	Величина термодинамічного параметру при певній температурі		
	300 К	950 К	1428 К
C_p, Дж/моль×К	235.37	347.78	393.66
ΔH, кДж/моль	0.47	199.23	376.59
ΔS, Дж/моль×К	1.57	342.55	493.15
ΔG, кДж/моль	-0,001	-126.20	-327.63
C_V, Дж/моль×К	227.79	305.06	314.93
ΔU, кДж/моль	0.39	164.32	298.59

Із наведених рис. 1, 2 і табл. 1 слідує, що $Co_3(PO_4)_2$ при температурах 298-1428 К характеризується досить високою термодинамічною стабільністю. Це, у свою чергу, дозволяє рекомендувати даний фосфат для високотемпературного застосування.

Висновки і пропозиції. Таким чином, для кобальт (ІІ) ортофосфату $Co_3(PO_4)_2$ в інтервалі 298–1428 К одержано температурні залежності низки важливих термодинамічних властивостей: ізобарної C_p та ізохорної C_V мольних теплоємностей, ентальпії ΔH, ентропії ΔS, енергії Гіббса ΔG та внутрішньої енергії ΔU. Встановлено, що вивчений фосфат характеризується значною термодинамічною стабільністю та може знайти своє використання у хімічних та фізико-хімічних процесах при високих температурах. Одержані величини також можуть використовуватись при наступних термодинамічних розрахунках та при моделюванні фізико-хімічної взаємодії у складних багатокомпонентних системах за участю $Co_3(PO_4)_2$.

Список літератури:

1. Худоярова О.С. Сумісна переробка фосфатів і сульфатів газовідновним методом з одержанням сульфідів фосфору / О.С. Худоярова // Молодий вчений. – 2018. – № 3(55). – С. 391–394.
2. Вашкеба Н.Б. Одержання та галузі практичного використання фосфату цинку $Zn_3(PO_4)_2$ / Н.Б. Вашкеба, А.А. Козьма, Н.П. Голуб // Підсумкова наукова студентська конференція ДВНЗ «Ужгородський національний університет», секція «Хімічних наук та екології» (24 травня 2018 р.): Програма і тези доповідей. – Ужгород: Говерла. – 2018. – С. 45. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/19509.
3. Фізико-хімічні властивості нікель (ІІ) ортофосфату $Ni_3(PO_4)_2$ / [А.А. Козьма, Н.П. Голуб, Є.О. Голуб, В.І. Гомонай] // Львівські хімічні читання – 2017 (ЛХЧ-2017): XVI наукова конференція (Львів, 28-31 травня 2017 р.): Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. – С. 32.
4. Теплофізичні властивості нікель (ІІ) ортофосфату $Ni_3(PO_4)_2$ / [А.А. Козьма, Н.П. Голуб, Є.О. Голуб, В.І. Гомонай] // Наук. вісник Ужгород. у-ту (Сер. Хімія). – 2016. – № 1(35). – С. 71–73.
5. López-Gallego F. Selective biomineralization of $Co_3(PO_4)_2$-sponges triggered by His-tagged proteins: efficient heterogeneous biocatalysts for redox processes / F. López-Gallego, L. Yate // Chem. Commun. – 2015. – Vol. 51, № 42. – P. 8753–8756.
6. Yi Lin. Catalytic decomposition of N_2O over RhO_x supported on metal phosphates / Yi Lin, Tao Meng, Zhen Ma // J. Ind. Eng. Chem. – 2015. – Vol. 28. – P. 138–146.
7. Констант З.А. Фосфаты двухвалентных металлов / З.А. Констант, А.П. Диндуне. – Рига: Зинатне, 1987. – 371 с.
8. Розрахунок теплофізичних властивостей кобальт (ІІ) ортофосфату $Co_3(PO_4)_2$ / [А.А. Козьма, Н.П. Голуб, Є.О. Голуб, В.І. Гомонай] // Наук. вісник Ужгород. у-ту. (Сер. Хімія). – 2015. – №1(33). – С. 63–65.
9. Голуб Н.П. Закономірності каталітичного окиснення етану на кислотних каталізаторах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. хім. наук: спец. 02.00.04 / Голуб Н.П. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченко, 1996. – 25 с.
10. Білич Ю.В. Особливості одержання каталізатору $Co_3(PO_4)_2$ / Ю.В. Білич, А.А. Козьма, Н.П. Голуб // Підсумкова наукова студентська конференція ДВНЗ «УжНУ», секція «Хімічних наук та екології» (18 травня 2016 р.): Програма і тези доповідей. – Ужгород: ПП Данило С.І., 2016. – С. 36. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16632.
11. Стегура В.В. Процеси дегідратації аквавмісних кристалів кобальт (ІІ) ортофосфату / В.В. Стегура, А.А. Козьма // Підсумкова наукова студентська конференція ДВНЗ «УжНУ», секція «Хімічних наук та екології» (3 травня 2017 р.): Програма і тези доповідей. – Ужгород: Говерла, 2017. – С. 47. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16652
12. Nord A.G. Structure refinements of $Co_3(PO_4)_2$. A note on the reliability of powder diffraction studies / A.G. Nord, T. Stefanidis // Acta Chem. Scand. A. – 1983. – Vol. 37. – P. 715–721.
13. Теплофізичні параметри кобальт (ІІ) ортофосфату $Co_3(PO_4)_2$ / [А.А. Козьма, Н.П. Голуб, Є.О. Голуб, В.І. Гомонай] // XIX наукова молодіжна конференція (Одеса, 26-28 квітня 2017 р.): Збірник тез доповідей. – Одеса: Бондаренко М.О., 2017. – С. 74.
14. Теплофізичне дослідження ортофосфатів кобальту (ІІ) та нікелю (ІІ) / [А.А. Козьма, Н.П. Голуб, Є.О. Голуб, В.І. Гомонай] // Актуальні проблеми науково-промислового комплексу регіонів: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рубіжне, 23-27 квітня 2018 р.). – Рубіжне: О. Зень, 2018. – С. 38–40.
15. Сокольский Ю.М. Расчет тепловых свойств солей с оксианионами / Ю.М. Сокольский // Неорган. материалы. – 1983. – Т. 19, № 1. – С. 120–122.
16. Козьма А.А. Про хвильові числа валентних коливань хімічних зв'язків метал-оксиген у неорганічних солях із оксоаніонами / А.А. Козьма // Наук. вісник Ужгород. у-ту (Сер. Хімія). – 2015. – № 1(33). – С. 18–21.
17. Морачевский А.Г. Термодинамические расчеты в металлургии. Справ. изд. / А.Г. Морачевский, И.Б. Сладков. – М.: Металлургия, 1985. –136 с.
18. Высокотемпературная теплоемкость германатов $Pr_2Ge_2O_7$ и $Nd_2Ge_2O_7$ в области 350–1000 К / [Л.Т. Денисова, Л.А. Иртюго, В.В. Белецкий и др.] // Физика твердого тела. – 2018. – N. 60, № 3. – С. 618–622.
19. Estimation of heat capacities of solid mixed oxides / [J. Leitner, P. Chuchvalec, D. Sedmidubský et al.] // Thermochim. Acta. – 2002. – V. 395, № 1–2. – P. 27–46.
20. Kellog H.H. in: Fitterer G.R. (Editor). Applications of Fundamental Thermodynamics to Metallurgical Processes / H.H. Kellog. – London: Gordon and Breach, 1967. – 357 p.

21. Kubaschewski O. An empirical estimation of the heat capacities of inorganic compounds / O. Kubaschewski, H. Ühal // High Temp.-High Pressur. – 1977. – V. 9, № 3. – P. 361–365.
22. Козьма А.А. Рівняння високотемпературної ізохорної теплоємності $Co_3(PO_4)_2$ / А.А. Козьма // Перспективні напрямки наукової думки: Міжнародна науково-практична конференція (Тернопіль, 18 квітня 2018 р.): Збірник наукових праць «ΛΌГOΣ». – 2018. – Т. 6. – С. 103–104.
23. Физическая химия. В 2-кн. Кн. 1. Строение вещества. Термодинамика: Учеб. для вузов / [Краснов К.С., Воробьев Н.К., Годнев И.Н. и др.]; под ред. К.С. Краснова. – 3-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 2001. – 512 с.
24. Козьма А.А. Моделювання температурних залежностей термодинамічних властивостей ортофосфату двовалентного кобальту $Co_3(PO_4)_2$ / А.А. Козьма // Сучасні проблеми експериментальної, теоретичної фізики та методики навчання фізики (СПЕТФМНФ-2018): Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених з міжнародною участю, присвяченої 100-річчю Національної академії наук України (Суми, 24-25 квітня 2018 р.). – Суми: СумДПУ, 2018. – С. 26–28.
25. Козьма А.А. Оцінка енергії Гіббса ортофосфату двовалентного кобальту $Co_3(PO_4)_2$ в температурному інтервалі 298–1428 К / А.А. Козьма // Актуальні проблеми науково-промислового комплексу регіонів: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рубіжне, 23-27 квітня 2018 р.). – Рубіжне: О. Зень, 2018. – С. 34–36.

Козьма А.А., Голуб Н.П., Голуб Е.О., Вашкеба Н.Б., Гомонай В.И.
Ужгородский национальный университет

ТЕМПЕРАТУРНЫЕ ЗАВИСИМОСТИ ТЕРМОДИНАМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КОБАЛЬТФОСФАТНОГО КАТАЛИЗАТОРА

Аннотация
Определены величины базовых термодинамических параметров для кобальтфосфатного катализатора $Co_3(PO_4)_2$. Предложено математическое выражение уравнения Майера–Келли для описания температурной зависимости теплоемкости данного фосфата. Путем интегрирования предложенного выражения, используя классические термодинамические функции, получены температурные зависимости энтальпии, энтропии, энергии Гиббса и внутренней энергии $Co_3(PO_4)_2$ для широкого температурного интервала 298–1428 К. Установлено, что изученный фосфат характеризуется значительной термодинамической стабильностью и может использоваться в химических и физико-химических процессах при высоких температурах. Полученные величины также могут применяться при последующих термодинамических расчетах и при моделировании физико-химического взаимодействия в сложных многокомпонентных системах с участием $Co_3(PO_4)_2$.
Ключевые слова: кобальт (II) ортофосфат, теплоемкость, термодинамические свойства.

Kozma A.A., Golub N.P., Golub E.O., Vashkeba N.B., Gomonaj V.I.
Uzhhorod National University

TEMPERATURE DEPENDENCES OF THE THERMODYNAMIC PROPERTIES OF THE COBALTPHOSPHATE CATALYST

Summary
Values of basic thermodynamic parameters for the cobalt phosphate $Co_3(PO_4)_2$ catalyst are determined. Mathematical expression of Maier-Kelley equation for the description of temperature dependence of heat capacity of this phosphate is offered. By integration of the offered expression, using classical thermodynamic functions, temperature dependences of an enthalpy, entropy, Gibbs energy and internal energy of $Co_3(PO_4)_2$ for a wide temperature interval 298–1428 K are received. It is established that the studied phosphate is characterized by considerable thermodynamic stability and it can be used in chemical and physico-chemical processes at high temperatures. The received values can be also applied at the subsequent thermodynamic calculations and when modeling physico-chemical interaction in complex multicomponent systems with participation of $Co_3(PO_4)_2$.
Keywords: Cobalt (II) orthophosphate, heat capacity, thermodynamic properties.

УДК 542

СПІРУЛІНА У ДИТЯЧОМУ ХАРЧУВАННІ

Шидловська О.Б., Цирульнікова В.В., Вихор К.С., Расторгуєва І.О.
Національний університет харчових технологій

Досліджено корисні властивості спіруліни загалом, вивчено хімічний та амінокислотний склад спіруліни. Обгрунтовано важливість спіруліни для дитячого харчування. Наведено приклади досліджень вчених стосовно користі спіруліни. Представлено 3 різних варіанти страв для дитячого харчування з використанням спіруліни. Розраховано хімічний склад, енергетична цінність, амінокислотний склад кожного варіанту страви. Зроблено висновки, що страви зі спіруліною характеризуються високими органолептичними показниками, підвищеною харчовою цінністю.

Ключові слова: спіруліна, дитяче харчування, амінокислотний склад, хімічний склад, здорове харчування.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні гостро постало питання здорового харчування для дітей грудного та дошкільного віку. Все більше матерів надають перевагу у годуванні дітей натуральним інгрідієнтам перед використанням штучних (синтетичних) сумішей. Проте для покращення вітамінного складу страв, необхідно збагачувати їх природними харчовими добавками, наприклад, травами, злаками, горіхами, сухофруктами, проте часто цього не достатньо, тому все більшої популярності набуває водорость спіруліна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На підставі аналізу сучасних проблем харчування доведено доцільність виробництва страв підвищеної харчової цінності, використовуючи природні біологічно активні добавки, такі як спіруліна. Проведено характеристику сировини, що містить харчові волокна, повноцінні білки, вітаміни, мінеральні речовини. Розглянуто можливість внесення спіруліни при виготовленні страв із фруктів та овочів і методи теплової обробки (пудингів, мусів, самбуків, смузі) [2].

Аналіз літературних джерел дав змогу встановити, що спіруліна має високу харчову цінність, функціональні та технологічні властивості. Відсутність даних щодо використання спіруліни у виробництві страв із фруктів визначило мету, основні напрями і конкретні завдання дослідження.

Незважаючи на давню історію спіруліни, сучасна наука виявила її унікальні властивості лише 40 років тому. З тих пір сотні щорічно публікуються наукові дослідження, які свідчать про дивовижний вплив спіруліни на здоров'я людини. Її вивчають учені Японії, Китаю, Європи, Росії, США [3].

Після відкриття французького ботаніка Леонара (1965 р) вчені зайнялися вивченням чудових властивостей спіруліни.

Повномасштабні дослідження властивостей і характеристик спіруліни з точки зору практичного її застосування були проведені в 1970-1975 роки у Французькому інституті нафти. В результаті цих досліджень визначили харчову і кормову цінність спіруліни.

Синьо-зелені водорості Spirulina Platensis були зареєстровані ВООЗ і міністерствами охорони здоров'я багатьох країн світу як харчової лікувальний комплекс.

Доктором Е.Сантакрусом з FAO (Продовольча комітет при ООН) встановлено, що протеїн спіруліни перевищує протеїн курячого яєчного жовтка (48%), який раніше був еталоном за кількістю його змісту. Лікувальні властивості препаратів на основі спіруліни перевершили всі сміливі очікування вчених.

Тривалі дослідження в США також показали, що відповідно до міжнародних стандартів якості і безпеки мікроводорость спіруліна – нетоксичний і безпечний для здоров'я продукт.

На одному з міжнародних медичних симпозіумів японські вчені відзначили, що при прийомі спіруліни хворими на цукровий діабет у важкій формі протягом 8-ми тижнів рівень цукру знизився до позначки, що відповідає легкій формі захворювання.

Онкологічні інститути всього світу працюють над зниженням рівня захворювання всіма видами раку з використанням мікроводоростей. Американський вчений К.Хіллс створив препарат «Фікотен» (Phycotene), який руйнує клітини ракової пухлини. Він складається з бета-каротину, 15-ти природних каротиноїдів і рослинних пігментів, отриманих з спіруліни.

У 1996 році вчені повідомили, що водний екстракт спіруліни перешкоджає відтворенню вірусу СНІДу в людських клітинах, точніше, в Т-клітинах і периферичних кров'яних клітинах. Вірусна репродукція зменшується при концентрації 5-10 мг / мл. Більш високі концентрації спіруліни повністю зупиняють розвитку вірусу СНІДу. Було відзначено, що при концентрації, припиняє відтворення вірусу, екстракт спіруліни виявився нетоксичним для людських клітин.

Спіруліна чудово допомагає в комплексному лікуванні дисбактеріозу. Дослідження, проведені японськими вченими, показали, що спіруліна на 327% збільшує кількість лактобацілус. Ці корисні для здоров'я бактерії виконують в організмі три головних функції: поліпшують травлення і засвоєння їжі, захищають від інфекцій, стимулюють імунну систему. Це особливо важливо, коли неможливо відновити мікрофлору ніяким способом, в тому числі і прийомом великої кількості еубіотиків, – вони просто не приживаються.

На думку вчених МДУ ім. Ломоносова, кандидатів біологічних наук Н.І. Чернової і Т.П. Коробкової, терапевтичний і профілактичний ефекти при прийомі спіруліни обумовлені її унікальним біохімічним складом.

Були доведені наступні терапевтичні ефекти:

- зниження холестерину в крові і зменшення ризику ожиріння;
- иммуномодуляція і протипухлинний ефект за рахунок дії пігменту фікоціаніна;

ХІМІЧНІ НАУКИ

- радіопротекторну дію;
- зниження нефротоксичності при впливі солей важких металів, токсинів і медикаментів;
- збільшення кількісного і якісного складу лактобацил і біфідобактерій в кишечнику;
- зниження вмісту цукру в крові при цукровому діабеті;
- загальний оздоровчий вплив за рахунок гамма-лінолевої кислоти.

У 270 дітей з Чорнобиля, які вживали по 5 грам спіруліни протягом 45 днів, було відзначено зниження вмісту радіонуклідів і алергічних реакцій на 50%.

У 1997 році у Вінниці пройшла науково-практична конференція на тему «Перспективи використання спіруліни в біотехнологіях харчування і фармакології», метою якої було дослідження нових областей застосування спіруліни.

Велику роботу з вивчення спіруліни проводить відділ біотехнологій і фіторесурсів Інституту біології південних морів ім. А.О.Ковалевского НАН України.

Цінні властивості спіруліни не могли залишитися непоміченими. Вже до 2000 року її використовували в 70-ти країнах світу. Це призвело до збільшення світового виробництва спіруліни за період з 1994 по 2004 рр. майже в 10 разів – з 940 до 8000 тонн.

Мета і завдання досліджень. Метою досліджень наукової роботи є розробка та наукове обґрунтування новітніх технологій страв збагачених спіруліною.

Відповідно до мети досліджень поставлено наступні завдання:

- вивчити та дослідити технологічні властивості сировини;
- розробити та науково обґрунтувати технологію приготування страви зі спіруліною;
- дослідити фізико-хімічні, біохімічні та мікробіологічні показники якості розробленої страви, провести медико-біологічну, клінічну і дослідно-виробничу апробацію;
- провести комплексну оцінку якості страви;
- здійснити комплекс заходів із впровадження результатів дослідження у практику та оцінити ефективність впровадження.

Об'єкти досліджень – солодка страва для дитячого харчування в закладах ресторанного господарства зі спіруліною.

Предмети дослідження – технологія солодких страв функціонального призначення для дитячого харчування.

Методи досліджень – фізико-хімічні, мікробіологічні, органолептичні, кваліметричні, математичної обробки результатів досліджень із використанням комп'ютерних технологій.

Виклад основного матеріалу. Мікроводоросль спіруліна – одна з найдавніше відомих рослин на планеті. Цей релікт зберіг себе і свій унікальний генокод протягом мільярдів років [1].

Вона майже не дає енергії, але дозволяє енергії жирів, вуглеводів і білків, які ми отримуємо зі звичайною їжею, перетворити не в жирові утворенні, а в трудову творчу енергію. Це відбувається завдяки вітамінам та амінокислотам, що містяться в спіруліні. Вона багата на легкозасвоювані рослинні білки (60-65%), бета-каротин (в 25 разів більше, ніж у моркві), вітамін В12 (в 25 разів більше, ніж в яловичої печінки), унікальний біостимулятор Фікоціанін, вітамінами В1, В2, В3, В6, фолієву кислоту і багато інших корисних ферментів.

Спіруліна унікальна. Наприклад, вона знижує надлишкову вагу, тому що в ній міститься амінокислота – фенілоланін, яка зменшує апетит [3]. До цілющих властивостей спіруліни також відносяться:

– значно підвищує імунозахисну функцію організму;

– нормалізує діяльність нервової системи, головного мозку, серцево-судинної системи, передміхурової залози, підшлункової залози;

– є потужним захисним засобом при впливі малих і середніх доз радіації;

– виконує функцію «очисника організму», особливо для населення екологічно забруднених районів.

Рекомендується для щоденного прийому в дитячих установах.

До складу спіруліни входить близько 2000 вітамінів, мінералів, амінокислот, поліненасичених жирних кислот і ферментів. Спіруліна – це ретельно збалансований самою природою набір з 18 амінокислот (рис. 1), у тому числі 8 незамінних, ненасичені жирні кислоти, безліч мікро- і макроелементів (Fe, Ca, Cu, Mg, Zn, P, Se), цілий ряд вітамінів (А, С, Е, група В), рослинні пігменти, нуклеїнові кислоти (ДНК, РНК), які виконують найважливішу функцію по зберіганню і передачі генетичної інформації, ферменти, та інші біологічно активні речовини. Спіруліна – це природний концентрат вітамінів і корисних речовин.

З рисунку можна зробити висновок, що білок, який є в спіруліні має високий відсоток засвоєння.

В порівнянні з іншими продуктами: вміст білка: яйця 13%; м`ясо 20%; бобові 40%; спіруліна 70%; в 10 р більше бета-каротину, ніж в моркві; в 100 р більше заліза, ніж в яблуках, капусті, редисці; в 7 разів більше кальцію, ніж в залізі.

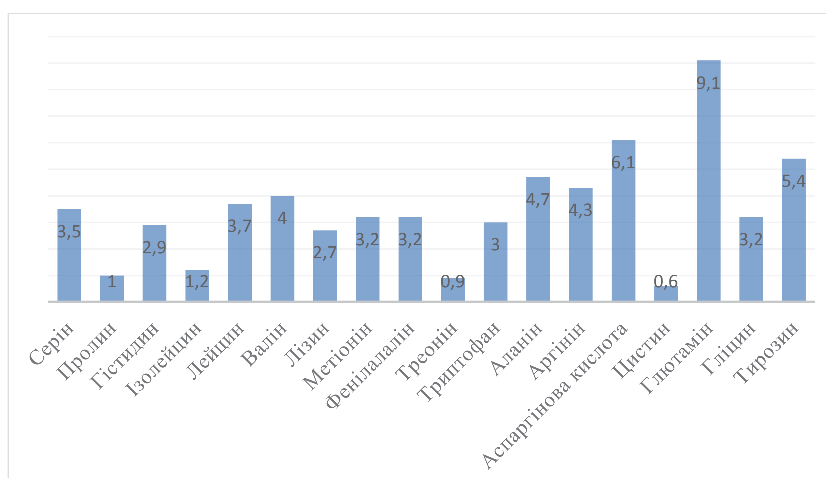

Рис. 1. Амінокислотний склад спіруліни

Хімічний склад спіруліни включає:

Ненасичені жирні амінокислоти. Високий вміст лінолевої кислоти, особливо γ-ліноленової кислоти (основний жирної кислоти) діє профілактично на серцеві захворювання, знижує рівень холестерину, стабілізує кров'яний тиск, позитивно регулює запальні процеси в організмі, контролює передачу нервового імпульсу, відновлення і розмноження клітин.

Білок та амінокислоти. Високий вміст білку– більше 60%, білки містять повний набір амінокислот, включаючи вісім незамінних.Завдяки цьому гарантується висока фізична працездатність, здоровий розвиток і здоровий стан всього організму, забезпечується синтез гемоглобіну – основного білка крові.

Вітаміни. Вітамінний склад спіруліни унікальний, він включає в себе життєво необхідні вітаміни, завдяки чому регулярний прийом спіруліни навіть малими дозами 1-1.5 г / добу знижує ризик онкологічних захворювань. Наявність вітаміну Е позитивно впливає на гормональну систему організму, регулюючу сексуальну активність як чоловіків, так і жінок.

Мінерали і мікроелементи. Містить практично весь необхідний набір мікроелементів, що знаходиться в найбільш легкодоступній формі, як ні в одному іншому препараті: наприклад, залізо, необхідне для кровотворної системи людини, засвоюється організмом на 60% краще, ніж в інших добавках.

Антиоксиданти. Натуральні антиоксиданти оберігають організм від дії кислотних радикалів та від нанесення ними ушкодження клітин.

Полісахариди. Полісахариди, що складаються з глюкози, ксилози, галактози і рамнози, містять галактуронова і глюкуронову кислоти. Завдяки активізаііі і стимуляції Т-лімфоцитів досягається поліпшення імунного захисту. Долає стан пригніченого імунітету, яке зустрічається в результаті дії інфекцій. Систематичний прийом спіруліни забезпечує високу готовність організму протистояти негативним впливам ззовні.

Пігменти. Спіруліна містить у своєму складі три пігменту-барвника: каротиноїд, хлорофіл і фікоціанін, за допомогою яких організм синтезує багато ферменти, необхідних для регулювання метаболізму організму. Спіруліна володіє радіозахисними властивостями, протекторним захисною дією на мембрану клітин, ефективно виводить токсини, радіонукліди і солі важких металів і тому може застосовуватися як природний ентеросорбент, здатний пом'якшити наслідки радіоактивного опромінення, особливо при щоденному вживанні. На відміну від інших адсорбирующих препаратів, спіруліна не порушує баланс життєво важливих елементів і вітамінів в організмі. Вона має захисну дію на стан системи кровотворення, підвищуючи рівень гемоглобіну [1].

Спіруліна необхідна організму, що росте, оскільки має в своєму складі повноцінний білок, який легко засвоюється. При цьому такі водорості прекрасно зміцнюють дитячу імунну систему, допомагаючи щодня справлятися з численними вірусами й патогенними мікробами. Цьому також сприяє і високий вміст у водорості цинку. Висока засвоюваність заліза гарантує високий рівень гемоглобіну в крові. Різні жирні кислоти, що містяться в спіруліні, необхідні для нормальної роботи мозку.

Добова потреба спіруліни:

- Для дітей дошкільного віку – 1 г;
- Дітям шкільного віку – 2-3 г;
- Для дорослих – 2-4 г;
- Спортсменам і людям, які зайняті тяжкою фізичною працею – 10-15 г.

З метою розширення асортименту дитячих страв лікувально-профілактичного спрямування в закладах ресторанного господарства ми розробили страву збагачену мікроводоростю спіруліна [4].

Мус – це десертна страва, яку готують з протертих фруктів та ягід, збитих у пiноподібну масу.

Технологія приготування страви

Яблука миють, очищаємо від шкірочки, видаляємо серцевину, нарізаємо кубиками та подрібнюємо у пюреподібну масу на блендері, після чого переносимо ії в апарат «Ізі-вейп». Спресовану у пігулку спіруліну подрібнюємо до порошкоподібного стану та додаємо до яблучного пюре у сифон Ізі-вейпу. Наповнюємо апарат оксидом азоту (NO_2), інтенсивно струшуємо протягом 2 хв. на випускаємо піноподібну масу у креманку безпосередньо перед подаванням страви.

Таблиця 1.1

Рецептурний склад страви «Яблучний мус зі спіруліною»

№ з/п	Найменування сировини	Маса сировини, г		Нормативна документація
		брутто	нетто	
1	Яблуко	240	200	ДСТУ 2849-94
2	Спіруліна	1	1	ISO 9000:2005
	Вихід:	200		

Далі визначаємо хімічний склад страви та розраховуємо енергетичну цінність на 100 г (табл. 1.2).

Аналізуючи дані, представлені в таблиці, можна зробити висновок, що додавання 1-го грама спіруліни на порцію дає змогу вдвічі збільшити вміст білку у страві. Крім того, значно зростає вміст вітаміну А, страва додатково збагачується йодом та селеном.

Рис. 2. Зовнішній вигляд страви «Яблучний мус зі спіруліною»

Таблиця 1.2

Хімічний склад страви «Яблучний мус зі спіруліною»

Найменування нутрієнта	Спіруліна		Яблуко		Всього	Добова потреба	Забезпечення добової потреби, %
	100 г	Вихід (1 г)	100 г	Вихід (200 г)			
Білки (г)	70	0,7	0,4	0,8	1,5	65	2,307692
Жири (г)	5	0,05	0,4	0,8	0,85	58	1,465517
Вуглеводи (г)	20	0,2	9,8	19,6	19,8	332	5,963855
Вітаміни (мг)							
– А	170	1,7	0,03	0,06	1,76	0,5	352
– В1	5,5	0,055	0,03	0,06	0,115	1	11,5
– В2	35	0,35	0,02	0,04	0,39	1,2	32,5
– В3			0,07	0,14	0,14	9	1,555556
– В5	1,1	0,011	–	0	0,011	3,1	0,354839
– В6	0,3	0,003	0,07	0,14	0,143	1,3	11
– В7 (Н)		0	0,0003	0,0006	0,0006	0,1	0,6
– В9 (ВС)	0,05	0,0005	0,002	0,004	0,0045	0,2	2,25
– Е	19	0,19	0,55	1,1	1,29	10	12,9
– С	1,5	0,015	10	20	20,015	60	33,35833
– РР	11,8	0,118	0,3	0,6	0,718	13	5,523077
Мінерали та мікроелементи (мг)							
– кальцій	118	1,18	15	30	31,18	800	3,8975
– фосфор	828	8,28	11	22	30,28	900	3,364444
– залізо	52,8	0,528	2,2	4,4	4,928	10	49,28
– натрій	34,4	0,344	26	52	52,344	300	17,448
– магній	166,3	1,663	9	18	19,663	150	13,10867
– йод	0,3	0,003	–	0	0,003	0,08	3,75
– селен	0,2	0,002	–	0	0,002	0,025	8
– калій	–	–	278	556	556	1000	55,6
– сірка	–	–	5	10	10	300	3,333333
– хлор	–	–	2	4	4	300	1,333333

Енергетична цінність = 92,85 кКал

Таблиця 1.3

Органолептичні показники страви «Яблучний мус зі спіруліною»

Зовнішній вигляд	страва подана у креманці, прикрашена яблуком (рис. 2)
Колір	зелений
Консистенція	рідка, пухка
Смак	яблучний
Запах	фруктовий, яблучний
Піностійкість	піна не стійка, руйнується протягом перших 30 секунд після перенесення з сифону

Після проведення першого досліду, було виявлено, що консистенція страви не достатньо щільна та стійка. Для покращення даного показника ми додали до страви вершки 20%-ї жирності та збланшували яблука перед завантаженням до сифону. В якості контрольного досліду, ми прибрали з рецептури спіруліну для порівняння фізико-хімічних показників досліджуваних варіантів розробленої страви.

Далі визначаємо хімічний склад страви та розраховуємо енергетичну цінність на 100 г (табл. 2.2).

Отримані дані, дають можливість зауважити, що дана страва забезпечує 18,28% добової потреби у жирах та є функціональною стосовно вмісту у ній певних вітамінів та мікро-, макроелементів. Енергетична цінність страви зросла вдвічі після додавання до рецептури вершків.

З додаванням вершків покращились зовнішній вигляд та смакові властивості страви та значно підвищилась калорійність у зв'язку зі значним вмістом жиру у вершках.

Наступним етапом є приготування вдосконаленої страви збагаченої спіруліною для підвищення її корисності.

Рис. 3. Зовнішній вигляд страви «Яблучно-вершковий мус»

Таблиця 1.4

Амінокислотний склад страви «Яблучний мус зі спіруліною»

Назва амінокислоти	Спіруліна		Яблуко		Всього
	100 г	Вихід (1 г)	100 г	Вихід (200 г)	
Незамінні амінокислоти:					
Аргінін	0,1	0,001	0,01	0,02	0,021
Валін	4,0	0,004	0,01	0,02	0,024
Гістидин	2,9	0,029	0,01	0,02	0,049
Ізолейцин	1,4	0,014	0,01	0,02	0,034
Лейцин	3,7	0,037	0,01	0,02	0,057
Лізин	2,7	0,027	0,01	0,02	0,047
Метіонін	3,2	0,032	–	–	0,032
Метіонін + цистеїн	–	–	–	–	–
Треонін	0,9	0,009	0,01	0,02	0,029
Триптофан	3,0	0,03	–	–	0,03
Фенілаланін	3,2	0,032	0,01	0,02	0,052
Фенілаланін + тирозин	–	–	–	–	–
Замінні амінокислоти:					
Аспаргінова кислота	6,1	0,061	0,07	0,14	0,201
Аланін	4,7	0,047	0,01	0,02	0,067
Гідроксипролін	–	–	–	–	–
Гліцин	–	–	0,01	0,02	0,02
Глютамінова кислота	9,1	0,091	0,03	0,06	0,151
Пролин	1,0	0,01	0,01	0,02	0,03
Серін	3,5	0,035	0,01	0,02	0,055
Тирозин	–	–	–	–	–
Цистеін	0,6	0,006	–	–	0,006

Таблиця 2.1

Рецептурний склад страви «Яблучно-вершковий мус»

№ з/п	Найменування сировини	Маса сировини, г		Нормативна документація
		Брутто	Нетто	
1	Яблуко	180	150	ДСТУ 2849-94
2	Вершки 20%	50	50	ДСТУ 4275-2003
	Вихід:	200		

Таблиця 2.2

Хімічний склад страви «Яблучно-вершковий мус»

Найменування нутрієнта	Яблуко		Вершки 20%		Всього	Добова потреба	Забезпечення добової потреби, %
	100 г	Вихід (150 г)	100 г	Вихід (50 г)			
Білки (г)	0,4	0,6	2,8	1,4	2	65	3,08
Жири (г)	0,4	0,6	20	10	10,6	58	18,28
Вуглеводи (г)	9,8	14,7	3,9	1,95	16,65	332	5,02
Вітаміни (мг)							
– А	0,03	0,045	0,6	0,3	0,345	0,5	69,00
– В1	0,03	0,045	0,03	0,015	0,06	1	6,00
– В2	0,02	0,03	0,11	0,055	0,085	1,2	7,08
– В3	0,07	0,105	0,1	0,05	0,155	9	1,72
– В6	0,07	0,105	–	–	0,105	1,3	8,08
– В7 (Н)	0,0003	0,00045	–	–	0,00045	0,1	0,45
– В9 (ВС)	0,002	0,003	–	–	0,003	0,2	1,50
– Е	0,55	0,825	0,5	0,25	1,075	10	10,75
– С	10	15	0,3	0,15	15,15	60	25,25
– РР	0,3	0,45	0,6	0,3	0,75	13	5,77
Мінерали та мікроелементи (мг)							
– кальцій	15	22,5	86	43	65,5	800	8,19
– фосфор	11	16,5	60	30	46,5	900	5,17
– залізо	2,2	3,3	0,2	0,1	3,4	10	34,00
– натрій	26	39	35	17,5	56,5	300	18,83
– магній	9	13,5	8	4	17,5	150	11,67
– калій	278	417	109	54,5	471,5	1000	47,15
– сірка	5	7,5	25	12,5	20	300	6,67
– хлор	2	3	–	–	3	300	1,00

Енергетична цінність = 170 кКал

Таблиця 2.3

Органолептичні показники страви «Яблучно-вершковий мус»

Зовнішній вигляд	страва подана у креманці, прикрашена яблуком (рис. 3)
Колір	блідо-зелений
Консистенція	однорідна, пухка
Смак	характеррний яблукам, відчувається вершковий присмак
Запах	яблучно-вершковий
Піностійкість	піна стійка

Таблиця 2.4

Амінокислотний склад страви «Яблучно-вершковий мус»

Назва амінокислоти	Вершки		Яблуко		Всього
	100 г	Вихід (50 г)	100 г	Вихід (150 г)	
Незамінні амінокислоти:					
Аргінін	0,1	0,05	0,01	0,015	0,065
Валін	0,19	0,095	0,01	0,015	0,11
Гістидин	0,07	0,035	0,01	0,015	0,05
Ізолейцин	0,16	0,08	0,01	0,015	0,095
Лейцин	0,24	0,12	0,01	0,015	0,135
Лізин	0,2	0,1	0,01	0,015	0,115
Метіонін	0,07	0,035	–	–	0,035
Метіонін + цистеін	0,1	0,05	–	–	0,05
Треонін	0,12	0,06	0,01	0,015	0,075
Триптофан	0,04	0,02	–	–	0,02
Фенілаланін	0,12	0,06	0,01	0,015	0,075
Фенілаланін + тирозин	0,26	0,13	–	–	0,13
Замінні амінокислоти:					
Аспаргінова кислота	0,19	0,095	0,07	0,105	0,2
Аланін	0,09	0,045	0,01	0,015	0,06
Гідроксипролін	–	–	–	–	–
Гліцин	0,05	0,025	0,01	0,015	0,04
Глютамінова кислота	0,6	0,3	0,03	0,045	0,345
Пролин	0,28	0,14	0,01	0,015	0,155
Серін	0,15	0,075	0,01	0,015	0,09
Тирозин	0,13	0,065	–	–	0,065
Цистеін	0,03	0,015	–	–	0,015

Таблиця 3.1

Рецептурний склад страви «Яблучно-вершковий мус зі спіруліною»

№ з/п	Найменування сировини	Маса сировини, г		Нормативна документація
		Брутто	нетто	
1	Яблуко	180	150	ДСТУ 2849-94
2	Вершки 20%	50	50	ДСТУ 4275-2003
3	Спіруліна	1	1	ISO 9000:2005
	Вихід:	200		

Далі визначаємо хімічний склад страви та розраховуємо енергетичну цінність на 100 г (табл. 3.2).

Даний варіант вмісту і співвідношення інгредієнтів у страві забезпечує добову норму споживання вітамінів А, В2, С, а також заліза та калію без значного підвищення калорійності, що дозволяє віднести дану страву до страв дієтичного харчування.

Порівняльна діаграма розроблених варіантів страв за вмістом амінокислот, і, відповідно, дані про амінокислотний скор в стравах представлена на рисунку 5, виходячи з даних якої, можна зробити висновок, що під час третього досліду інгрідієнти та їх співвідношення є найбільш корисним для здоров'я.

Рис. 4. Зовнішній вигляд страви «Яблучно-вершковий мус зі спіруліною»

Таблиця 3.2

Хімічний склад страви «Яблучно-вершковий мус збагачений спіруліною»

Найменування нутрієнта	Спіруліна		Яблуко		Вершки 20%		Всього	Добова потреба	Забезпечення добової потреби, %
	100 г	Вихід (1 г)	100 г	Вихід (150 г)	100 г	Вихід (50 г)			
Білки (г)	70	0,7	0,4	0,6	2,8	1,4	2,7	65	4,15
Жири (г)	5	0,05	0,4	0,6	20	10	10,65	58	18,36
Вуглеводи (г)	20	0,2	9,8	14,7	3,9	1,95	16,85	332	5,08
Вітаміни (мг)									
– A	170	1,7	0,03	0,045	0,6	0,3	2,045	0,5	409,00
– B1	5,5	0,055	0,03	0,045	0,03	0,015	0,115	1	11,50
– B2	35	0,35	0,02	0,03	0,11	0,055	0,435	1,2	36,25
– B3			0,07	0,105	0,1	0,05	0,155	9	1,72
– B5	1,1	0,011	–	–	–	–	0,011	3,1	0,35
– B6	0,3	0,003	0,07	0,105	–	–	0,108	1,3	8,31
– B7 (H)		0	0,0003	0,00045	–	–	0,00045	0,1	0,45
– B9 (BC)	0,05	0,0005	0,002	0,003	–	–	0,0035	0,2	1,75
– E	19	0,19	0,55	0,825	0,5	0,25	1,265	10	12,65
– C	1,5	0,015	10	15	0,3	0,15	15,165	60	25,28
– PP	11,8	0,118	0,3	0,45	0,6	0,3	0,868	13	6,68
Мінерали та мікроелементи (мг)									
– кальцій	118	1,18	15	22,5	86	43	66,68	800	8,34
– фосфор	828	8,28	11	16,5	60	30	54,78	900	6,09
– залізо	52,8	0,528	2,2	3,3	0,2	0,1	3,928	10	39,28
– натрій	34,4	0,344	26	39	35	17,5	56,844	300	18,95
– магній	166,3	1,663	9	13,5	8	4	19,163	150	12,78
– йод	0,3	0,003	–	–	–	–	0,003	0,08	3,75
– селен	0,2	0,002	–	–	–	–	0,002	0,025	8,00
– калій	–	–	278	417	109	54,5	471,5	1000	47,15
– сірка	–	–	5	7,5	25	12,5	20	300	6,67
– хлор	–	–	2	3	–	–	3	300	1,00

Енергетична цінність = 174 кКал

Таблиця 3.3

Органолептичні показники страви «Яблучно-вершковий мус зі спіруліною»

Зовнішній вигляд	страва подана на порційних фуршетних ложках (10 шт по 20 г), прикрашена слайсом яблука (рис. 4)
Колір	м'ятний
Консистенція	однорідна, пухка
Смак	молочно-яблучний
Запах	фруктово-вершковий
Піностійкість	піна стійка, зберігає початкову форму протягом двох годин

Таблиця 3.4

Амінокислотний склад страви «Яблучно-вершковий мус зі спіруліною»

Назва амінокислоти	Вершки		Яблуко		Спіруліна		Всього
	100 г	Вихід (50 г)	100 г	Вихід (150 г)	100 г	Вихід (1 г)	
Незамінні амінокислоти:							
Аргінін	0,1	0,05	0,01	0,015	0,1	0,001	0,066
Валін	0,19	0,095	0,01	0,015	4,0	0,004	0,114
Гістидин	0,07	0,035	0,01	0,015	2,9	0,029	0,079
Ізолейцин	0,16	0,08	0,01	0,015	1,4	0,014	0,109
Лейцин	0,24	0,12	0,01	0,015	3,7	0,037	0,172
Лізин	0,2	0,1	0,01	0,015	2,7	0,027	0,142
Метіонін	0,07	0,035	–	–	3,2	0,032	0,067
Метіонін + цистеїн	0,1	0,05	–	–	–	–	0,05
Треонін	0,12	0,06	0,01	0,015	0,9	0,009	0,084
Триптофан	0,04	0,02	–	–	3,0	0,03	0,05
Фенілаланін	0,12	0,06	0,01	0,015	3,2	0,032	0,107
Фенілаланін + тирозин	0,26	0,13	–	–	–	–	0,13

(Закінчення таблиці 3.4)

Замінні амінокислоти:							
Аспаргінова кислота	0,19	0,095	0,07	0,105	6,1	0,061	0,261
Аланін	0,09	0,045	0,01	0,015	4,7	0,047	0,107
Гідроксипролін	–	–	–	–	–	–	–
Гліцин	0,05	0,025	0,01	0,015	–	–	0,4
Глютамінова кислота	0,6	0,3	0,03	0,045	9,1	0,091	0,436
Пролин	0,28	0,14	0,01	0,015	1,0	0,01	0,165
Серін	0,15	0,075	0,01	0,015	3,5	0,035	0,125
Тирозин	0,13	0,065	–	–	–	–	0,065
Цистеін	0,03	0,015	–	–	0,6	0,006	0,021

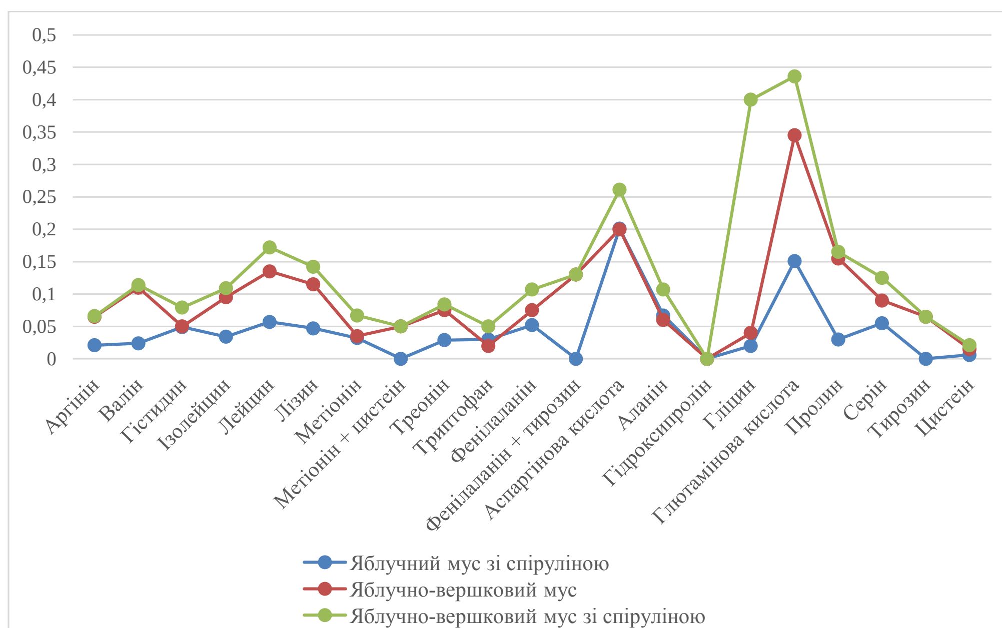

Рис. 5. Порівняльна діаграма амінокислотного складу страв

Висновки

1. Аналіз літературних джерел показав актуальність та доцільність розробки технологій солодких страв зі спіруліною, що дозволяє розширити асортимент кулінарної продукції підвищеної харчової цінності.

2. Проведеним комплексом досліджень доведено можливість використання спіруліни у кількості 0,5% від маси основної сировини для покращення хімічного складу страви без шкоди для її органолептичних показників. На основі вивчення технологічних властивостей спіруліни обґрунтовано спосіб внесення спіруліни, який передбачає додавання добавок у сухому порошкоподібному вигляді під час приготування.

3. Експериментальними дослідженнями встановлено, що страви зі спіруліною характеризуються високими органолептичними показниками, підвищеною харчовою цінністю.

4. Порівняно з контролем вміст вітамінів групи у функціональній страві значно збільшується, відзначається високий вміст амінокислот. Дослідні страви зі спіруліною збагачені залізом, цинком, селеном.

5. Розробленим стравам зі спіруліною притаманні радіозахисні властивості. Проведені дослідження дозволили довести, що включення до харчового раціону страв зі спіруліною сприяють позитивній динаміці процесу поліпшення загального стану організма людини. Встановлено гепатопротекторні властивості страв із спіруліною, спостерігалося покращання антитоксичної функції печінки. Виявлено нормалізацію показників імунного статусу організму, зокрема загального вмісту лімфоцитів, Т-, В-клітин.

Список літератури:

1. Бровенко Т.В. Водорості та екстракти з них у виробництві харчових продуктів // Громадське харчування і туристична індустрія у ринкових умовах: Зб. наук. праць КДТЕУ. – К.: КДТЕУ, 1999. – С. 28–33.
2. Бровенко Т.В. Харчова цінність білкових концентратів з рослинної сировини // Тези. доп. міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми якості у громадськогому харчуванні, готельному господарстві та туризмі» 28–29 жовт., 1998. – К.: КДТЕУ. – С. 75–78.
3. Конвисер И.А., Бровенко Т.В. Разработка кулинарной продукции лечебно-профилактического назначения // Тези. докл. Всероссийской науч.-техн. конф. «Прогрессивные технологии и оборудование пищевых производств». – СПб., 1999. – С. 152.
4. Бровенко Т.В. Розробка рецептур страв з протекторними властивостями // Матеріали доп. Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Валеологічна освіта як шлях до формування здоров'я сучасної людини». – Полтава, 1999. – С. 82–85.

Шидловская Е.Б., Цырульникова В.В., Вихорь Е.С., Расторгуева И.А.
Национальный университет пищевых технологий

СПИРУЛИНА В ДЕТСКОМ ПИТАНИИ

Аннотация
Исследовано полезные свойства спирулины в общем, изучен химический и аминокислотный состав спирулины. Обоснованно важность спирулины для детского питания. Приведены примеры исследований ученых относительно пользы спирулины. Представлено 3 разных варианта блюд для детского питания с использованием спирулины. Рассчитан химический состав, энергетическая ценность, аминокислотный состав каждого варианта блюда. Сделаны выводы, что блюда из спирулиной характеризуются высокими органолептическими показателями, повышенной пищевой ценностью.
Ключевые слова: спирулина, детское питание, аминокислотный состав, химический состав, здоровое питание.

Shydlovska O.B, Tsytulnikova V.V., Vykhor K.S., Rastorhuieva I.O.
National University of Food Technologies

SPIRULIN IN CHILDREN'S NUTRITION

Summary
The useful properties of spirulina have been studied in general, the chemical and amino acid composition of spirulina has been studied. The importance of spirulina for baby food is justified. Examples of researches of scientists concerning the usefulness of spirulina are given. Presented are 3 different versions of food for children's food using spirulina. The chemical composition, energy value, amino acid composition of each dish is calculated. The conclusions are drawn that spirulina dishes are characterized by high organoleptic parameters, increased nutritional value.
Keywords: spirulina, baby food, amino acid composition, chemical composition, healthy diet.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 504.4.06(477.54):665.66

ВПЛИВ ВУГЛЕВОДНЕВОГО ЗАБРУДНЕННЯ НА КОМПОНЕНТИ ГЕОСИСТЕМИ

Крайнюков О.М., Кривицька М.І., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

На основі вивчення та аналізу літературних джерел показано, що проблема просторового розповсюдження вуглеводневого забруднення у межах басейнової геосистеми практично не досліджувалась. Має місце також недосконалість системи оцінки впливу вуглеводневих забруднень на геоекологічний стан нафтогазоносних територій, що не дозволяє отримувати об'єктивну інформацію щодо екологічної небезпеки рівня вуглеводневого забруднення компонентів ландшафту нафтопродуктами та своєчасно здійснювати природоохоронні заходи.
Ключові слова: басейнова екосистема, нафтопродукти, компоненти ландшафту, вуглеводневе забруднення, ґрунти, донні відклади, поверхневі води.

Постановка проблеми. Надзвичайно небезпечним джерелом забруднення території є нафтогазопереробні підприємства, в районах розташування яких створюються локальні плями – так звані «техногенні поклади» вільних нафтопродуктів. На цей час на території України загальна площа таких плям сягає 30 тис. га. Утворились «техногенні поклади» в результаті надходження техногенних потоків від об'єктів широко розгалуженої структури нафтогазопереробної галузі, складів паливно-мастильних матеріалів та при виникненні аварійних витоків нафтопродуктів [1]. Скопичення плям нафтопродуктів у геологічному середовищі – це надзвичайно небезпечне джерело забруднення ґрунтів зони аерації, підземних вод, свердловин питних водозаборів та водних об'єктів, розташованих нижче за техногенним потоком від джерела забруднення [2; 3].

Вуглеводневе забруднення геологічного та суміжних з ним середовищ має свої особливості за характером впливу на геосистеми у зв'язку з тим, що нафтопродукти мають багатокомпонентний різноманітний хімічний склад. Основними характеристиками складу нафтопродуктів, які визначають їх вплив на екологічний стан території і на біотичну складову екосистем, є вміст легкої фракції циклічних вуглеводнів, твердих парафінів, смол, асфальтенів та сірки. Легка фракція нафтопродуктів – це прості низькомолекулярні метанові (алкани), нафтенові (циклопарафіни) та ароматичні вуглеводні. Метанові вуглеводні, володіючи наркотичними властивостями, чинять токсичну дію на ґрунтові і водні організми. До циклічних належать нафтенові та ароматичні вуглеводні. Загальний вміст нафтенових вуглеводнів у складі нафтопродуктів змінюється від 35 до 60%; вміст ароматичних вуглеводнів складає від 20 до 40%, основна маса яких належить бензолу. Ароматичні вуглеводні – найбільш токсичні компоненти. Наслідки вуглеводневого забруднення природного середовища визначаються сукупністю факторів: кількістю та хімічним складом нафтопродуктів, характером взаємодії абіотичних умов та біотичної складової екосистем. Від сукупної дії цих факторів залежить, адаптується екосистема до вуглеводневого навантаження, чи буде деградувати [4].

При вуглеводневому забрудненні території створюються техногенні міграційні потоки нафтопродуктів, основне навантаження від яких приймають ґрунти, підземні та поверхневі води.

Головними джерелами забруднення геологічного середовища нафтопродуктами є розливи нафти і нафтопродуктів, стічні води і викиди нафтопереґінних заводів і нафтохімічних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При забрудненні нафтопродуктами ґрунтів відбуваються порушення екологічної рівноваги в геосистемі, зниження продуктивності земель, зміна морфологічних характеристик та фізико-хімічних властивостей ґрунтів, створюється загроза потрапляння нафтопродуктів у підземні та поверхневі води [5].

Забруднення ґрунтів нафтопродуктами зумовлює зміни їх фізико-хімічних властивостей: склеювання структурних частин ґрунту нафтою призводить до значного зростання в'язкості і щільності ґрунтової маси, що погіршує його повітряно-водний режим; ґрунти, просочені емульсією нафтопродуктів, втрачають здатність вбирати і утримувати вологу [6]. Через забруднення ґрунтового покриву нафтопродуктами виникають анаеробні умови, змінюється окисно-відновлювальний потенціал, порушується вуглецево-азотний баланс. Витоки нафтопродуктів з високим вмістом важких фракцій вуглеводнів утворюють на поверхні ґрунту щільну, в'язку бітумінозну кірку, яка утруднює газообмін між атмосферою і ґрунтом [7; 8].

Порушення слабких ґрунтових структур і диспергування ґрунтових часток супроводжуються зниженням водопроникності ґрунтів. За рахунок забруднення нафтопродуктами в ґрунтах різко зростає співвідношення між вуглецем і азотом, зменшується вміст рухомих форм фосфору та калію, внаслідок чого погіршуються водний, повітряний та поживний режими, порушується кореневе живлення рослин, гальмується їх ріст і розвиток [9].

Потрапляючи на поверхню землі і мігруючи в ґрунт, нафтопродукти забруднюють ґрунтовий покрив і підземні води, у результаті чого родючий шар землі не відновлюється протягом тривалого періоду часу. Пояснюється це тим, що із ґрунту витісняється кисень, необхідний для життєдіяльності організмів.

Через наявність ароматичних і поліциклічних вуглеводнів та інших сполук нафтопродукти токсичні для ґрунтової біоти, тому ґрунти дуже повільно самовідновлюються шляхом біологічного розкладання нафти та нафтопродуктів. Ґрунт – біологічно активне середовище, у якому живе величезна кількість різних організмів. Визначальна роль у деструкції нафтопродуктів у ґрунті належить мікроорганізмам, які здатні засвоювати широкий спектр вуглеводнів, у тому числі й найбільш токсичні [10]. Ґрунти, що підлягають впливу нафтопродуктів, характеризуються специфічною мікрофлорою зі сталим видовим складом. Загальноприйнято, що головну роль у розкладанні вуглеводнів у ґрунті відіграє бактеріальна мікрофлора, переважна частина якої належить мікроорганізмам роду *Pseudomonas.* У складі бактеріальної мікрофлори нафтозабруднених ґрунтів домінують також представники родів *Vibrio, Arthrobacret, Aeromonas* та ін. Більшість досліджень, які проводились у різних біокліматичних зонах, свідчать, що ґрунтові мікроорганізми відповідають на нафтохімічне забруднення підвищенням валової чисельності й посиленням активності. У той же час знижується видова розмаїтість мікроорганізмів за рахунок відбору видів з підвищеною метаболічною активністю й зміною у зв'язку з цим структури комплексу ґрунтових мікроорганізмів [11].

Є відомості про вплив нафтопродуктів на рослинні організми. За даними [12], вплив нафтопродуктів на рослини обумовлено як їх безпосереднім токсичним впливом, так і трансформацією ґрунтового середовища. Надходячи в клітини рослин, нафтопродукти викликають токсичні ефекти. Вони проявляються у швидкому ушкодженні, руйнуванні, а потім і відмиранні всіх живих, активно функціонуючих тканин рослин у вегетуючому стані.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтові тваринні організми є одним із важливих компонентів наземних геосистем і виконують багатофункціональну роль у процесах трансформації органічних речовин. Вплив вуглеводневого забруднення на ґрунтові тваринні організми визначається, насамперед, інтенсивністю забруднення. У зоні найбільш інтенсивного забруднення великі безхребетні зникають повністю, чисельність дрібних безхребетних різко знижується. При поверхневому забрудненні в окремих групах (кліщі, ногохвостки) спостерігається короткочасна стимуляція, що змінюється на різке пригнічення їх життєдіяльності. При більш сильному забрудненні в зоні нафтової плями зникають як великі, так і дрібні безхребетні. Основна маса ґрунтових тварин гине в перші дні після забруднення при концентрації нафтопродуктів 5-10 кг/м^2, через 3 дні після забруднення чисельність дрібних членистоногих зменшується в 10 разів, а основна частина великих безхребетних гине через 2 місяці після забруднення. Найбільш токсичні для ґрунтових тварин легкі фракції нафтопродуктів [13].

Нафта і нафтопродукти являють собою найбільш розповсюдженими й екологічно небезпечними забруднюючими сполуками водного середовища.

У роботі [14] детально охарактеризовано можливі джерела надходження нафтопродуктів у підземні та поверхневі води, наведено кількісні дані щодо впливу вуглеводневого забруднення на якість водного середовища в різних країнах світу. Значні об'єми нафтопродуктів надходять у поверхневі води в процесі їх транспортування водним шляхом, зі стічними водами нафтогазовидобувних та переробних підприємств. У зоні нафтогазопромислів забруднення ґрунтових вод пов'язано з інфільтрацією нафтопродуктів зі ставків-відстійників, земляних амбарів, інших резервуарів. Забруднення може відбуватися також внаслідок розливів нафтопродуктів на поверхню землі при аваріях на нафтогазопроводах, перетіканні вод, що містять нафтопродукти, у водоносні горизонти і таке ін.

Таким чином, у стічні води нафтопереробних виробництв надходить велика кількість забруднюючих речовин, з яких найбільш значимі кінцеві продукти переробки нафти: нафтопродукти, нафтенові кислоти, їх солі, деемульгатори, смоли, феноли, бензол, толуол. Вміст окремих хімічних сполук в таких стічних водах коливається в широких межах. Як видно із наведеного, нафтопродукти – це складна суміш органічних сполук, більшість з яких є екологічно небезпечними для водних екосистем.

Потрапляючи у водний об'єкт, нафтопродукти можуть знаходитись у різних міграційних формах: розчиненій, емульгованій, сорбованій на завислих речовинах і в донних відкладах, а також у вигляді плівки на поверхні води. Нафтова плівка й емульговані частки, залежно від сили і напрямку вітру та швидкості течії води, можуть переміщуватися на значні відстані від джерела забруднення, або викидатися на берег, забруднюючи берегову смугу, що може служити джерелом вторинного забруднення води, або осідати на дно. Таким чином, легкі фракції у вигляді плівки або водяного розчину отруюють організми, що живуть у товщі води, а важкі фракції, потрапляючи на дно, знищують донні організми. Донні відклади, просочені нафтопродуктами, служать також вторинним джерелом забруднення водних об'єктів.

Нафтопродукти навіть у малих концентраціях шкідливі для водних організмів. Здатність нафтопродуктів до розтікання, прилипання, плівкоутворення на границях середовищ створює важко переборні для життєво важливих газів і рідин бар'єри. Плівка нафти заважає й віддачі водоростями кисню, який вони продукують.

Забруднення водних об'єктів нафтопродуктами може призводити до: порушення газо- та водообміну між атмосферою і поверхнею води; зміни температурного режиму вод; пригнічення та загибелі водних організмів внаслідок отруєння; появи неприємного запаху і смаку води, погіршання смакової якості риби; злипання пір'я у водоплавних птахів; розчинення жиру на поверхні шкіри тварин, що призводить до їх загибелі від переохолодження.

Шкідливий вплив нафтопродуктів на рибу є залежним від розчинності у воді легких вуглеводнів, які чинять летальний ефект на риб при

дуже низьких концентраціях. Ще більш токсичними для риб є нафтенові кислоти. Крім прямої токсичної дії на риб, нафтопродукти, що надходять у водні об'єкти, знищують нерестовища і нагульні угіддя, перешкоджають природній аерації і порушують процеси самоочищення води. Водні об'єкти, що забруднені нафтопродуктами, втрачають рибогосподарську цінність на довгий час, а часто назавжди. Нафтопродукти псують якість рибної продукції. Встановлено, що наявність у воді навіть незначних концентрацій нафтопродуктів (0,1 мг/л) надає м'ясу риб непереборний ні при яких технологічних обробках присмак і запах нафти. Така риба стає непридатною навіть для згодовування тваринам й знищується.

В останні десятиріччя, як одному із чинників, що негативно впливають на здоров'я людей, особлива увага приділяється забрудненню навколишнього природного середовища нафтопродуктами. Це пов'язано з тим, що за численними літературними даними [15; 16] виявлена чітка кореляція між наявністю вуглеводнів у навколишньому середовищі і патологічними змінами щитовидної залози. Так, при обстеженні стану щитовидної залози у 4500 осіб, найбільшу кількість захворювань (до 20%) на вузловий зоб було зафіксовано у працівників нафтопереробного підприємства. При цьому у робітників нафтогазопереробної промисловості, порівняно навіть з робітниками хімічних підприємств, статистично достовірне збільшення патології щитовидної залози було виявлено у 30-39 річному, в той час як у працівників хімічної промисловості у 40-50 річному віці.

У роботі [14] наведено приклади впливу різних вуглеводнів на організм людини: алкани, гексан, октан, декан та інші можуть викликати невропатію; бензол при потраплянні в організм людини порушає функцію печінки та нирок, чинить вплив на нервову систему; толуол викликає подразнення шкіри та негативно впливає на зір; ксилол при постійному вдиханні викликає атаксію, подразнює дихальні шляхи, порушує координацію руху; етилбензол при вдиханні призводить до розладу зору і сну та функції дихання.

Таким чином, дослідженнями ряду авторів встановлено, що одним із факторів ризику для здоров'я людей є їх перебування в умовах забруднення навколишнього природного середовища нафтопродуктами.

Узагальнюючи наведену у даному розділі інформацію можна зробити висновок, що постійне вуглеводневе забруднення геосистем навколишнього природного середовища призвело до формування в наземних та водних екосистемах специфічних об'єктів, так званих «Chemical Time Bombs» [17] – довго живучих вторинних джерел забруднення, які можуть призводити до безперервної дестабілізації природних геосистем.

Формування та подальша трансформація ореолів вуглеводневого забруднення навколишнього природного середовища у просторі і часі – це складний, багатоаспектний процес, який здатний призвести до дуже небезпечних екологічних наслідків.

Висновки. Аналіз наукових праць з питань розповсюдження і міграції нафтопродуктів у компонентах ландшафту показав, що даній проблемі присвячено багаточисельні публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, однак особливості просторово-часового розповсюдження вуглеводневого забруднення в умовах басейнової геосистеми практично не досліджувались.

Список літератури:

1. Митропольський О.Ю., Байсарович І.М. Нафтохімічне забруднення та проблеми екології Карпатського регіону // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – К.: Знання, 2002. – С. 62–65.
2. Кузьмин В.В., Чураевская Н.Н. Обоснование нормативов (целевых показателей) очистки подземных вод на участках нефтехимического загрязнения // Захист довкілля від антропогенного навантаження. – Київ-Кременчук-Харків: ПП Швидка, 2006. – С. 5–21.
3. Огняник М.С., Парамонова Н.К., Брикс А.Л. та ін. Забруднення підземного середовища легкими нафтопродуктами та визначення захисних властивостей зони аерації. – К.: Знання, 2000. – 68 с.
4. Пиковский Ю.И. Геохимические особенности техногенных потоков в районах нефтедобычи // Техногенные потоки вещества в ландшафтах и состояние экосистем. – М.: Наука, 1981. – С. 135–148.
5. Проблемы загрязнения почв нефтью и нефтепродуктами: геохимия, экология, рекультивация / Н.П. Солнцева, Ю.И. Пиковский и др. // Докл. симп. VII Делегатского съезда Всесоюзн. об-ва почвоведов. – Ташкент, 1985. – С. 246–254.
6. Кесельман Г.С., Махмудбеков Э.А. Защита окружающей среды при добыче, транспорте и хранении нефти и газа. – М.: Недра, 1981. – 256 с.
7. Андресон Р.К., Мукатанов А.Х., Бойко Т.Ф. Экологические последствия загрязнения почв нефтью // Экология, 1980. – № 6. – С. 21–25.
8. Никифорова Е.М., Солнцева Н.П., Кабанова Н.В. Геохимическая трансформация дерново-подзолистых почв под воздействием нефти // Влияние промышленных предприятий на окружающую среду. – М.: Наука, 1987. – С. 241–253.
9. Джура Н., Цвілинюк О., Терек О. Вплив нафтового забруднення ґрунту на морфофізіологічні особливості рослин / Вісник Львівськ. у-ту, Сер.: біол, 2005. – Вип. 40. – С. 51–58.
10. Стабникова Е. В., Селезнева М.В., Рева О.Н. и др. Выбор активного микроорганизма-деструктора углеводородов для очистки нефтезагрязненных почв / Прикл. биохимия и микробиология. – 1995. – Том 31, № 5. – С. 534–539.
11. Исмаилов Н.М. Микробиология и ферментативная активность нефтезагрязненных почв // Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем. – М.: Наука, 1998. – С. 42–56.
12. Шилова И.И. Биологическая рекультивация нефтезагрязненных земель // Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем. – М.: Наука, 1998. – С. 159–168.
13. Артемьева Т.И., Жеребцов А.К., Борисович Т.М. Влияние загрязнения почвы нефтью и нефтепромысловыми сточными водами на комплекс почвенных животных // Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем. – М.: Наука, 1998. – С. 82–99.
14. Огняник М.С., Митропольський О.Ю., Білоус А.М. та ін. Деякі проблеми забруднення підземних вод нафтопродуктами, пов'язане з екологічною безпекою України. – К.: Знання, 1997. – 28 с.

15. Карамова Л.М. Профессиональные заболевания, развивающиеся при добыче и переработке нефти // Руководство и профессиональные заболевания. – М.: Медицина, 1996. Т. 1. – 306 с.
16. Александров Ю.К. Система раннего активного выявления, хирургического лечения и реабилитации больных с узловым зобом в эндемическом очаге: Автореф. дисс. д-ра мед. наук. – Ярославль, 1997. – 35 с.
17. Геохимия ландшафтов в районах добычи и транспортирования углеводородного сырья. // Природно-антропогенные процессы и экологический риск. – М.: Городец, 2004. – С. 416–426.

Крайнюков А.Н., Кривицкая М.И., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ВЛИЯНИЕ УГЛЕВОДОРОДНОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ НА КОМПОНЕНТЫ ГЕОСИСТЕМЫ

Аннотация
На основе изучения и анализа литературных источников показано, что проблема пространственного распространения углеводородного загрязнения в пределах бассейновой геосистемы практически не исследовалась. Имеет место также несовершенство системы оценки воздействия углеводородного загрязнения на геоэкологическое состояние нефтегазоносных территорий, что не позволяет получать объективную информацию об экологической опасности уровня углеводородного загрязнения компонентов ландшафта нефтепродуктами и своевременно осуществлять природоохранные мероприятия.
Ключевые слова: бассейновая экосистема, нефтепродукты, компоненты ландшафта, углеводородное загрязнение, почвы, донные отложения, поверхностные воды.

Krainiukov A.N., Kryvytska M.I., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

INFLUENCE OF CARBOHYDRATE POLLUTION TO GEOSYSTEM COMPONENTS

Summary
Based on the study and analysis of literary sources, it has been shown that the problem of spatial propagation of hydrocarbon pollution within the basin geosystem was practically not investigated. There is also an imperfection of the system of assessing the impact of hydrocarbon pollution on the geoecological state of oil and gas territories, which prevents obtaining objective information on the environmental hazard of the level of hydrocarbon pollution of the landscape components of oil products and timely environmental protection measures.
Keywords: basin ecosystem, oil products, landscape components, hydrocarbon pollution, soils, bottom sediments, surface waters.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 504.75.05

ОЦІНКА КАНЦЕРОГЕННОГО РИЗИКУ ВІД СПОЖИВАННЯ РОСЛИННОЇ ПРОДУКЦІЇ, ВИРОЩЕНОЇ У МЕЖАХ УРБОГЕОСИСТЕМИ

Некос А.Н., Медведєва Ю.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається проблема екологічної безпеки рослинної продукції, вирощеної у межах урбогеосистеми. У ході дослідження відібрано зразки плодів яблунь, вирощені у різних функціональних зонах урбогеосистеми. Методом атомно-абсорбційної спектрофотометрії проведено аналіз зразків на вміст важких металів; розраховано коефіцієнти небезпечності важких металів у зразках та ризики розвитку канцерогенних ефектів. У більшості зразків спостерігається перевищення гранично-допустимих концентрацій Cr від 1,44 до 3,15; Cd – від 2,93 до 9,47; Pb – від 2,87 до 9,7. Оцінка рівня індивідуальних канцерогенних ефектів від споживання міської рослинної продукції характеризується як неприйнятна – значення ризику варіюються від 10^{-3} to 10^{-2}.
Ключові слова: екологічна безпека, канцерогенний ризик, важкі метали, урбогеосистема, рослинна продукція, трофогеографія.

Постановка проблеми. Однією з нагальних проблем сьогодення України і світу в цілому є зростання онкологічних захворювань. Зокрема у проекті Концепції «Загальнодержавної програми боротьби з онкологічними захворюваннями на 2017–2022 роки» відзначається, що смертність від раку в Україні посідає друге місце після серцево-судинних захворювань. Станом на 2017 рік у державі проживає майже 800 тис. онкохворих і за прогнозами вже до 2020 року їх кількість перевищить 1 млн. осіб.

Концепція пов'язує підвищення рівня онкологічних захворювань із несприятливою екологічною ситуацією. Дійсно, низка полютантів мають канцерогенну дію, тобто здатні викликати розвиток доброякісних та злоякісних новоутворень. Канцерогени надходять до організму людини інгаляційно чи перорально із компонентів середовища та з продуктами харчування. Вміст таких речовин в атмосфері населених пунктів, водах комунально-побутового і рибогосподарського призначення та сертифікованій продукції харчування чітко регламентований, підлягає державному моніторингу і контролю.

При цьому поза увагою залишається якість харчової рослинної продукції, вирощеної громадянами для особистого користування на приватних присадибних, дачних і садових ділянках. Особливу небезпеку представляють плодові насадження у межах урбогеосистем великих міст, що набули практично повсюдного поширення в Україні – від територій житлових комплексів до промислових кластерів. Населення країни традиційно використовує у своєму харчовому раціоні міську рослинну продукцію та продукти її переробки, нехтуючи ризиками для здоров'я, пов'язаними із акумуляцією у плодах небезпечних хімічних речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретичні і методичні засади дослідження формування хімічного складу харчової рослинної продукції висвітлені у працях А. Кабати-Пендіас, А.Л. Цикало, В.С. Колодязної, Р.П. Параняка. Проблемам забруднення ґрунтового покриву як середовища місцезростання рослинної продукції, методам і засобам його деконтамінації присвячені роботи А.І. Фатєєва, Г.В. Тітенко, Г.В. Рубежняк, Р.А. Валерко та багатьох інших.

Серед останніх наукових публікацій у сфері безпеки хрослинної продукції слід виділити дослідження О.І. Фурдичко [9] з радіаційного забруднення аграрних і лісових екосистем внаслідок Чорнобильської катастрофи; харківських вчених [5] щодо використання дисперсійного аналізу для визначення впливу природних та антропогенних факторів на формування якості рослинної продукції; А.А. Борисенка [1], який обґрунтував необхідність зміни таблиць хімічного складу рослинної продукції залежно від рівня антропогенного навантаження на ґрунт.

Окремої уваги потребує вивчення особливостей розподілу полютантів при термічній та хімічній обробці рослинної продукції. У цьому контексті цікавими є дослідження співробітників Об'єднаного інституту безпеки харчових продуктів і прикладного харчування США [11] із забруднення фруктових соків важкими металами внаслідок використання різних засобів фільтрації. Вчені з Пакистану [10] дослідили вплив консервантів на мікробіологічну активність у пакетованих соках. Зокрема, було виявлено, що лимонна кислота має високу антибактеріальну активність, аскорбінова кислота є активною проти 2 із 3 бактерій, а бензонат натрію взагалі не проявив антибактеріальних властивостей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що недостатня увага приділена питанням безпеки харчової рослинної продукції, вирощеної у межах міської території та екологічним ризикам її споживання. При цьому традиційне порівняння з ГДК не дає уявлення щодо рівня небезпеки, імовірності виникнення

негативних наслідків для здоров'я людини, навантаження на конкретні критичні органи і системи тощо.

Мета статті. Враховуючи наведене, метою дослідження є оцінка ризиків розвитку канцерогенних ефектів у населення внаслідок споживання рослинної продукції, вирощеної у межах урбогеосистеми.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження обрано Немишлянський адміністративний район міста Харкова, що цікавий в екологічному відношенні як поєднання промислової, селітебної і рекреаційної зон. На території розташовані підприємства машинобудування – ВАТ «Турбоатом», металообробки – ВАТ «Завод Южкабель» та багато інших. Територію району перетинає автодорога міжнародного значення М03: Київ – Харків – КПП «Довжанський»; серед рекреаційних об'єктів наявні парки, сквери та бульвари. Населення району за кількісними показниками відповідає типовому великому місту України і станом на 2016 рік склало 146,3 тис. осіб.

Під час польового етапу відібрано зразки яблук у різних функціональних зонах району: на території приватного сектору – зразок № 1; школи – № 3; скверу – № 4; присадибних ділянок багатоповерхівок – № 5, 8; транспортної зони – № 2, 6; промислового кластеру – № 7. Лабораторний етап дослідження проведено на базі навчально-дослідної лабораторії аналітичних екологічних досліджень Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. У відібраних зразках яблук визначено вміст важких металів (Cr, Cd, Pb) – типових полютантів урбогеосистем, що мають канцерогенну дію. Визначення концентрації важких металів у зразках яблук проведено на атомно-абсорбційному спектрофотометрі ААС-115 ПК.

Для оцінки екологічної безпеки рослинної продукції було здійснено порівняння актуальних значень концентрацій металів у зразках яблук з ГДК [6]: Cd – 0,03; Pb – 0,4 (мг/кг); Cr – 0,1 мг / кг [4] і розрахований коефіцієнт небезпеки хімічних елементів (Кн) відповідно до методики професора В.М. Гуцуляка [2], за формулою: Ci / ГДК, де Ci – актуальна концентрація елемента. Результати розрахунків представлені на рис. 1.

Аналіз проведених лабораторних досліджень показав, що коефіцієнт небезпеки Cr у зразках яблук приймає значення від 1,44 до 3,15; Cd – від 2,93 до 9,47; Pb – від 2,87 до 9,7. Найбільші значення Кн характерні для селітебної зони – території приватного сектору, школи, присадибної ділянки багатоповерхового житлового будинку. Такий розподіл пояснюється засміченням ґрунту промисловими і побутовими відходами, які є джерелом надходження важких металів до рослини завдяки транслокації хімічних елементів через кореневу систему.

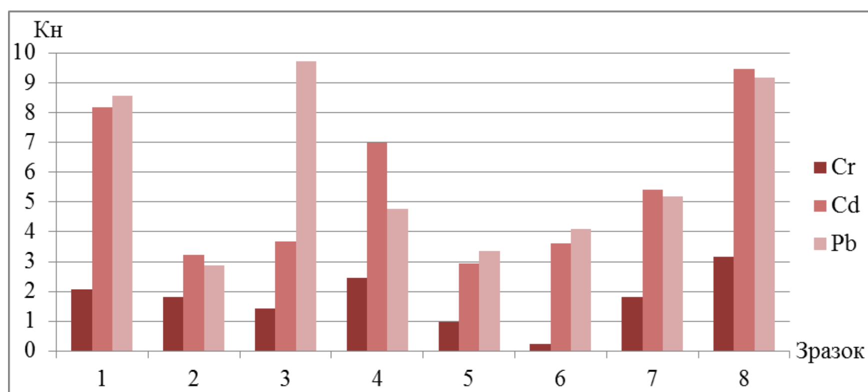

Рис. 1. Коефіцієнти небезпечності важких металів у зразках яблук

Контамінація рослинної продукції також відбувається при акумуляції важких металів надземними органами рослини із забрудненої атмосфери. Основними джерелами забруднення атмосферного повітря на території дослідження є викиди підприємств машинобудівної, металургійної та будівельної галузей; міської теплоелектростанції; транспортної зони тощо.

Отримані дані свідчать про небезпеку споживання міської рослинної продукції внаслідок перевищення ГДК хімічних елементів, що мають канцерогенну дію і здатні викликати розвиток злоякісних новоутворень – Cr, Cd, Pb. З метою детальнішого аналізу було розраховано ризик розвитку індивідуальних канцерогенних ефектів CR за формулами 1 і 2 відповідно до методики [7]. При розрахунках використано медіанне значення та 90-й процентиль вмісту важких металів у відібраних зразках яблук. Відзначимо, що річна норма споживання яблук в Україні для дитини становить 30 кг (за даними Мінсоцполітики, 2017 р.), для дорослого – 50 кг [3]. При цьому реальне середнє споживання яблук складає близько 23 кг на одну особу [8]. Виходячи з цього, канцерогенний ризик розраховували для різної кількості споживання рослинної продукції – від 10 до 50 кг яблук на рік. Результати наведені у таблиці 1.

$$\text{LADD} = \frac{C \cdot CR \cdot ED \cdot EF}{BW \cdot AT \cdot 365} \qquad (1)$$

де LADD – середня добова доза або надходження (мг/(кг · день)); C – концентрація речовини у забрудненому середовищі, мг/кг; CR – швидкість надходження до організму, кг/день; ED – тривалість впливу, років (стандартне значення – 70 років); EF – частота впливу, днів/рік; BW – маса тіла людини, кг (стандартне значення – 70 кг); AT – період усереднення експозиції (для канцерогенів – 70 років).

$$\text{CR} = \text{LADD} \cdot \text{SF} \qquad (2)$$

де CR – індивідуальний канцерогенний ризик протягом життя; SF – фактор канцерогенного потенціалу (мг/(кг · доба))$^{(-1)}$.

Аналіз отриманих даних показує, що індивідуальний канцерогенний ризик від споживання досліджуваних плодів яблунь як за кожним елементом окремо, так і сумарний за трьома елементами, є неприйнятним для населення. Допустимою величиною ризику вважається значення 10^{-6} і більше [7]. При цьому розраховані значення ризику варіюються від 10^{-3} до 10^{-2}. Отже, проведення оцінки канцерогенного ризику підтвердило попередні висновки щодо

Таблиця 1

Оцінка рівня індивідуального канцерогенного ризику від споживання яблук

Хімічний елемент		Значення ризику залежно від кількості спожитих яблук/рік				
		10 кг	20 кг	30 кг	40 кг	50 кг
Cr	Expm	$2{,}1\cdot10^{-3}$	$4{,}2\cdot10^{-3}$	$6{,}3\cdot10^{-3}$	$8{,}4\cdot10^{-3}$	$1\cdot10^{-2}$
	Exp90	$3{,}1\cdot10^{-3}$	$6{,}1\cdot10^{-3}$	$9{,}2\cdot10^{-3}$	$1{,}2\cdot10^{-2}$	$1{,}5\cdot10^{-2}$
Cd	Expm	$1{,}4\cdot10^{-3}$	$2{,}8\cdot10^{-3}$	$4{,}2\cdot10^{-3}$	$5{,}7\cdot10^{-3}$	$7{,}1\cdot10^{-3}$
	Exp90	$2{,}7\cdot10^{-3}$	$5{,}3\cdot10^{-3}$	$8{,}1\cdot10^{-3}$	$1{,}1\cdot10^{-2}$	$1{,}3\cdot10^{-2}$
Pb	Expm	$2{,}6\cdot10^{-3}$	$5{,}1\cdot10^{-3}$	$7{,}7\cdot10^{-3}$	$1\cdot10^{-2}$	$1{,}3\cdot10^{-2}$
	Exp90	$4{,}8\cdot10^{-3}$	$9{,}6\cdot10^{-3}$	$1{,}4\cdot10^{-2}$	$1{,}9\cdot10^{-2}$	$2{,}4\cdot10^{-2}$
Σ CR	Expm	$6{,}1\cdot10^{-3}$	$1{,}2\cdot10^{-2}$	$1{,}8\cdot10^{-2}$	$2{,}4\cdot10^{-2}$	$3\cdot10^{-2}$
	Exp90	$1{,}1\cdot10^{-2}$	$2{,}1\cdot10^{-2}$	$3{,}2\cdot10^{-2}$	$4{,}2\cdot10^{-2}$	$5{,}3\cdot10^{-2}$
Оцінка рівня індивідуального канцерогенного ризику						
(світла заливка)	Прийнятний для проф. контингентів і неприйнятний для населення		(темна заливка)	Неприйнятний для проф. контингентів і населення		

небезпечності споживання яблук, вирощених у межах урбогеосистеми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи отримані результати, доцільними є розробка і проведення просвітницьких заходів серед населення, поширення інформації у ЗМІ щодо небезпеки споживання рослинної продукції, вирощеної у межах міської території.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із збільшенням видів і зразків рослинної продукції, територіального охоплення – планується провести дослідження в урбогеосистемах Лівобережної України, оцінкою популяційних ризиків, розробкою науково-методичних рекомендацій щодо оптимізації екологічного стану міських помологоценозів.

Список літератури:

1. Борисенко А.А. Гигиеническое обоснование необходимости коррекции таблиц химического состава пищевых продуктов в зависимости от уровня антропогенного загрязнения почвы / А.А. Борисенко // Украинский научно-медицинский молодежный журнал. – 2015. – № 4, вып. 91. – С. 6–9.
2. Гуцуляк В.М. Ландшафтна екологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В.М. Гуцуляк, Н.В. Максименко, Т.В. Дудар. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 284 с.
3. Костюк Л.А. Динаміка світового виробництва плодів і ягід / Л.А. Костюк // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – Вип. 3, № 69. – С. 106–111.
4. Лесникова В.А. Нормирование и управление качеством окружающей среды: учебное пособие / В.А. Лесникова. – Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 173 с.
5. Некос А.Н. Использование дисперсионного анализа для определения влияния природных и антропогенных факторов на формирование качества растительной продукции / [А.Н. Некос, П.В. Семибратова, Е.В. Высоцкая та ін.] // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Екологія. – 2012. – № 1004, вип. 7. – С. 79–90.
6. Предельно допустимые концентрации тяжелых металлов и мышьяка в продовольственном сырье и пищевых продуктах: СанПиН 42-123-4089-86. – М.: Минздрав СССР, 1986. – 15 с.
7. Руководство по оценке риска для здоровья населения при воздействии химических веществ, загрязняющих окружающую среду. – М.: Федеральный центр госсанэпиднадзора Минздрава России, 2004. – 143 с.
8. Сало І.А. Особливості розвитку ринку яблук в Україні та світі / І.А. Сало// Причорноморські економічні студії. – 2017. – Вип. 15. – С. 63–67.
9. Фурдичко О.І. Радіоекологічна безпека аграрних і лісових екосистем у віддалений період після аварії на ЧАЕС / О.І. Фурдичко // Агроекологічний журнал. – 2016. – № 1. – С. 6–14.
10. Iqbal M.N. Microbiological Risk Assessment of Packed Fruit Juices and Antibacterial Activity of Preservatives Against Bacterial Isolates / M.N. Iqbal, S. Ali, A. Anjum // Pakistan Journal of Zoology. – 2016. – T. 48, vol. 6. – P. 1695–1703.
11. Wang Z. Factors Affecting the Levels of Heavy Metals in Juices Processed with Filter Aids / Z. Wang, L.S. Jackson, J.E. Jablonski // Journal of Food Protection. – 2017. – Vol. 80, № 6. – P. 892–902.

Некос А.Н., Медведева Ю.В.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ОЦЕНКА КАНЦЕРОГЕННОГО РИСКА ОТ УПОТРЕБЛЕНИЯ РАСТИТЕЛЬНОЙ ПРОДУКЦИИ, ВЫРАЩЕННОЙ В ПРЕДЕЛАХ УРБОГЕОСИСТЕМЫ

Аннотация
В статье рассматривается проблема экологической безопасности растительной продукции, выращенной в пределах урбогеосистемы. В ходе исследования были отобраны образцы плодов яблонь, выращенные в разных функциональных зонах урбогеосистемы. Методом атомно-абсорбционной спектрофотометрии проведен анализ образцов на содержание тяжелых металлов; рассчитаны коэффициенты опасности тяжелых металлов в образцах и риски развития канцерогенных эффектов. В большинстве образцов наблюдается превышение предельно допустимых концентраций Cr от 1,44 до 3,15; Cd – от 2,93 до 9,47; Pb – от 2,87 до 9,7. Оценка уровня индивидуальных канцерогенных эффектов от употребления городской растительной продукции характеризуется как неприемлемая – значения риска варьируются от 10^{-3} to 10^{-2}.
Ключевые слова: экологическая безопасность, канцерогенный риск, тяжелые металлы, урбогеосистема, растительная продукция, трофогеография.

Nekos A.N., Medvedeva Yu.V.
V.N. Karazin Kharkiv National University

ASSESSMENT OF THE RISK OF DEVELOPMENT OF CARCINOGENIC AS A RESULT OF CONSUMPTION OF THE FOODS OF PLANT ORIGIN GROWN IN THE URBOGEOSYSTEM

Summary
The article considers the problem of ecological safety of plant products grown within the urbogeosystem. During the research there were sampled apple trees fruits grown in different functional zones of the urbogeosystem. The samples of apples were analyzed for the content of heavy metals using the method of atomic absorption spectrophotometry; were calculated coefficients of danger in the samples and the risks of developing carcinogenic effects. The exceeded maximum allowable concentration in most apple samples is showed for the following elements Cr from 1.44 to 3.15; Cd – from 2,93 to 9.47; Pb – from 2,87 to 9,71. Assessment of the development of individual carcinogenic effects is unacceptable – the risk values range from 10^{-3} to 10^{-2}.
Keywords: ecological safety, carcinogenic risk, heavy metals, urbogeosystem, plant products, trophogeography.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.94:536.75

РОЗРОБКА ПЗ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЕНЕРГІЇ ГІББСА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМОДИНАМІКИ РЕАКЦІЙ ВІДНОВЛЕННЯ ХРОМУ

Дзюзюра Р.О., Селівьорстова Т.В.
Національна металургійна академія України

У статті розглядаються особливості розробки та використання програмного забезпечення для розрахунку енергії Гіббса і дослідження реакцій відновлення. Наведений теоретичний матеріал про термодинамічні закономірності взаємодій в системі Cr-Fe-C, що розвиваються в температурному діапазоні 1273-1773 К. Описаний процес розробки програмного забезпечення для обчислення енергії Гіббса. Розроблене програмне забезпечення надає можливість визначати термодинамічну можливість протікання реакцій відновлення оксидів хрому та його карбідів. Наведені програмні засоби розробки даного додатку.
Ключові слова: хром, оксид, карбід, відновлення, розробка ПЗ, Python.

Постановка проблеми. Приналежність хрому до важливих легуючих елементів визначає стійкий інтерес до поглибленого вивчення фізико-хімічних закономірностей вилучення його з рудних матеріалів. При цьому особливу увагу привертає твердофазна взаємодія Cr_2O_3 з вуглецем, термодинамічні передумови розвитку якого ускладнені можливістю утворення декількох карбідів хрому, а про механізм цієї взаємодії існують численні різнорідні представлення. З цього витікає складний фізико-хімічний опис та розрахунковий механізм обчислення енергії Гіббса і дослідження реакцій відновлення.

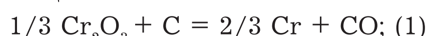
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відновлювальні взаємодії відносяться до числа найбільш поширених і найбільш складних металургійних процесів [1]. Аналіз робіт останніх років показує, що більшість авторів поділяє висунуту ще в 1875 році Л. Грюнером двостадійну схему вуглетермічного відновлення. Кінетичні невідповідності відновлення твердим вуглецем при цьому пояснюють участю газової фази – монооксиду вуглецю, що утворюється при окисленні вуглецю і відновлює метал з оксиду. В тих же випадках, коли з термодинамічних причин відновлення неможливо пояснити участю CO, роль газоподібного реагенту відводять різного роду газовим радикалам, утворення і подальшого розкладання проміжних оксидів вуглецю, наприклад "Недокис" C_3O_2, що переносять вуглець відновника на поверхню оксиду, парам відновлюваних оксидів або парам що утворюються в результаті їх дисоціації нижчих оксидів, які переносять відновлюваний компонент на поверхню твердого відновника, де розвивається пряме відновлення.

Наразі складенням термодинамічних баз даних займаються в основному: Термоцентр ім. В.П. Глушко, NIST, консорціум наукових центрів SGTE та ін. Проте, вони не надають інструменти для розрахунку. Серед програм для розрахунку енергії Гіббса варто виділити HSC Chemistry, але існує лише комерційна версія програми. HSC 5.0 (станом на 2002 рік) налічує в базі даних ентальпій та ентропій дані для 17000 хімічних елементів та сполук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розробка програмного забезпечення для обчислення енергії Гіббса дозволить проводити необхідний детальний термодинамічний аналіз вірогідних шляхів відновлення хрому в температурному діапазоні 1273-1773 К, що надасть можливість вирішення проблеми інтенсифікації існуючих і створення нових технологій переробки рудної сировини, в тому числі з комплексних і бідних руд.

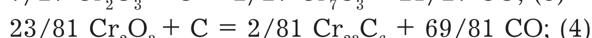
Мета статті. Дана робота присвячена розробці ПЗ для визначення енергії Гіббса та дослідження термодинаміки реакцій відновлення хрому за для дослідження та теоретичного обґрунтування механізму комплексного відновлення металів із комплексних оксидів вкраплених хромових руд.

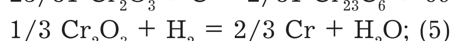
Досліджуючи процеси відновлення хрому, необхідно визначити енергію Гіббса для наступних реакцій:

$1/3\ Cr_2O_3 + C = 2/3\ Cr + CO$; (1)

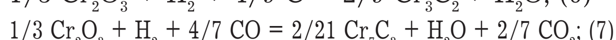

$6/17\ Cr_2O_3 + C = 4/17\ Cr_3C_2 + 9/17\ CO_2$; (2)

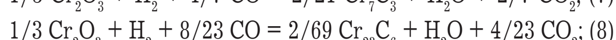

$7/27\ Cr_2O_3 + C = 2/27\ Cr_7C_3 + 21/27\ CO$; (3)

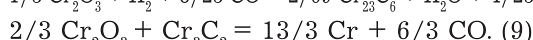

$23/81\ Cr_2O_3 + C = 2/81\ Cr_{23}C_6 + 69/81\ CO$; (4)

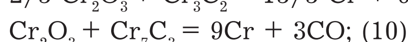

$1/3\ Cr_2O_3 + H_2 = 2/3\ Cr + H_2O$; (5)

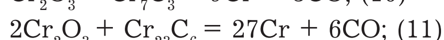

$1/3\ Cr_2O_3 + H_2 + 4/9\ C = 2/9\ Cr_3C_2 + H_2O$; (6)

$1/3\ Cr_2O_3 + H_2 + 4/7\ CO = 2/21\ Cr_7C_3 + H_2O + 2/7\ CO_2$; (7)

$1/3\ Cr_2O_3 + H_2 + 8/23\ CO = 2/69\ Cr_{23}C_6 + H_2O + 4/23\ CO_2$; (8)

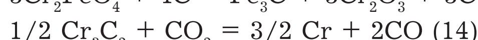

$2/3\ Cr_2O_3 + Cr_3C_2 = 13/3\ Cr + 6/3\ CO$. (9)

$Cr_2O_3 + Cr_7C_3 = 9Cr + 3CO$; (10)

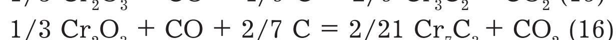

$2Cr_2O_3 + Cr_{23}C_6 = 27Cr + 6CO$; (11)

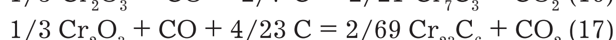

$1/3\ Cr_2O_3 + H_2 + 2/5\ Cr_3C_2 = 4/15\ Cr_7C_3 + H_2O$ (12)

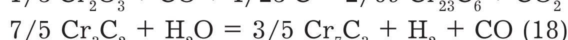

$3Cr_2FeO_4 + 4C = Fe_3C + 3Cr_2O_3 + 3CO$ (13)

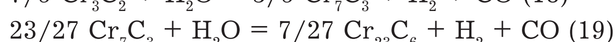

$1/2\ Cr_3C_2 + CO_2 = 3/2\ Cr + 2CO$ (14)

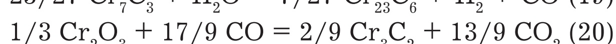

$1/3\ Cr_2O_3 + CO + 4/9\ C = 2/9\ Cr_3C_2 + CO_2$ (15)

$1/3\ Cr_2O_3 + CO + 2/7\ C = 2/21\ Cr_7C_3 + CO_2$ (16)

$1/3\ Cr_2O_3 + CO + 4/23\ C = 2/69\ Cr_{23}C_6 + CO_2$ (17)

$7/5\ Cr_3C_2 + H_2O = 3/5\ Cr_7C_3 + H_2 + CO$ (18)

$23/27\ Cr_7C_3 + H_2O = 7/27\ Cr_{23}C_6 + H_2 + CO$ (19)

$1/3\ Cr_2O_3 + 17/9\ CO = 2/9\ Cr_3C_2 + 13/9\ CO_2$ (20)

Перш ніж перейти до процесу розробки програмного засобу розглянемо теорію розрахунку енергії Гіббса на прикладі реакції (1). Загальна формула енергії Гіббса, виглядає так:

$$\Delta G_T^0 = \Delta H_T^0 - T \cdot \Delta S_T^0, \qquad (21)$$

де ΔG_T^0 – енергія Гіббса (Дж/моль), ΔH_T^0 – ентальпія (Дж/моль), ΔS_T^0 – ентропія (Дж/моль · К), T – температура (К).

Стандартна ентальпія (ентропія) хімічної реакції дорівнює різниці стандартних ентальпій (ентропій) утворення продуктів реакції і реагентів (з урахуванням стехіометричних коефіцієнтів) [2]. Запишемо для реакції (1):

$$\Delta H_{298}^0 = \sum k_i \cdot \Delta H_{продукти} - \sum k_i \cdot \Delta H_{реагенти}, \qquad (22)$$

де k_i – стехіометричний коефіцієнт поруч із елементом хімічної реакції.

$$\Delta H_1 = \Delta H_{CO}^0 + \frac{2}{3} \cdot \Delta H_{Cr}^0 - \frac{1}{3} \cdot \Delta H_{Cr_2O_3}^0 - \Delta H_C^0, \qquad (23)$$

$$\Delta S_1 = \Delta S_{CO}^0 + \frac{2}{3} \cdot \Delta S_{Cr}^0 - \frac{1}{3} \cdot \Delta S_{Cr_2O_3}^0 - \Delta S_C^0, \qquad (24)$$

Ентальпії простих речовин дорівнюють нулю. З [2] відомо що,

$$\Delta H_{CO}^0 = -110,599 \frac{кДж}{моль}, \Delta H_{Cr_2O_3}^0 = -1141,3 \frac{кДж}{моль},$$

$$\Delta S_{CO}^0 = 197,676 \frac{Дж}{моль \cdot K}$$

$$\Delta S_{Cl}^0 = 23,66 \frac{Дж}{моль \cdot K},$$

$$\Delta S_{Cr_2O_3}^0 = 81,2 \frac{Дж}{моль \cdot K}, \Delta S_C^0 = 5,744 \frac{Дж}{моль \cdot K}$$

Запишемо (23) та (24) із числами:

$$\Delta H_1 = -110,599 + \frac{1}{3} \cdot 1141,3 = 269,834 \frac{кДж}{моль}, \qquad (25)$$

$$\Delta S_1 = 197,676 + \frac{2}{3} \cdot 23,66 - \frac{1}{3} \cdot 81,2 - 5,744 = 180,638 \frac{Дж}{моль \cdot K}, \qquad (26)$$

Тепер запишемо рівняння для енергії Гіббса при температурі 1273 К.

$$\Delta G_T^0 = 269.834 \frac{кДж}{моль} - 1273\,K \cdot 180.638 \frac{Дж}{моль \cdot K} = 39.881 \frac{кДж}{моль} \qquad (27)$$

На основі викладеної вище теорії буде розроблено програмне забезпечення для спрощення розрахунку енергії Гіббса. Розроблене програмне забезпечення реалізовано мову програмування Python, з застосуванням бібліотеки MatPlotLib [3]. У середовищі PyQT5 розроблений графічний інтерфейс користувача, представлений на рис. 1, спочатку користувачу необхідно вказати кількість реагентів та продуктів в реакції, а потім натиснути кнопку «Далі» [4]. У наступній формі рис. 2 користувач задаються окремо одне від одного хімічні елементи та їхні коефіцієнти, далі вказується діапазон температур у Цельсіях або Кельвінах.

Натиснувши кнопку «Розрахувати» відкриється нова форма, яка містить результати представлені у вигляді графіку або таблиці рис.3. Значення стандартних ентальпій та ентропій зберігаються у базі даних SQLite структура бази даних наведена у табл. 1.

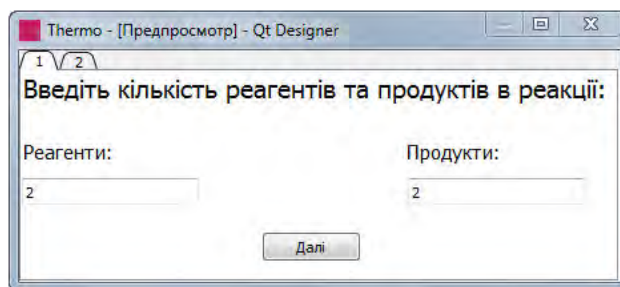

Рис. 1. Завдання кількості реагентів та продуктів

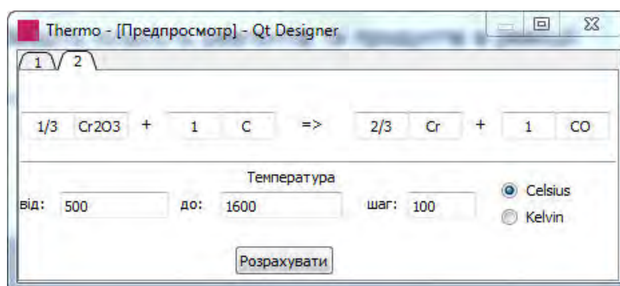
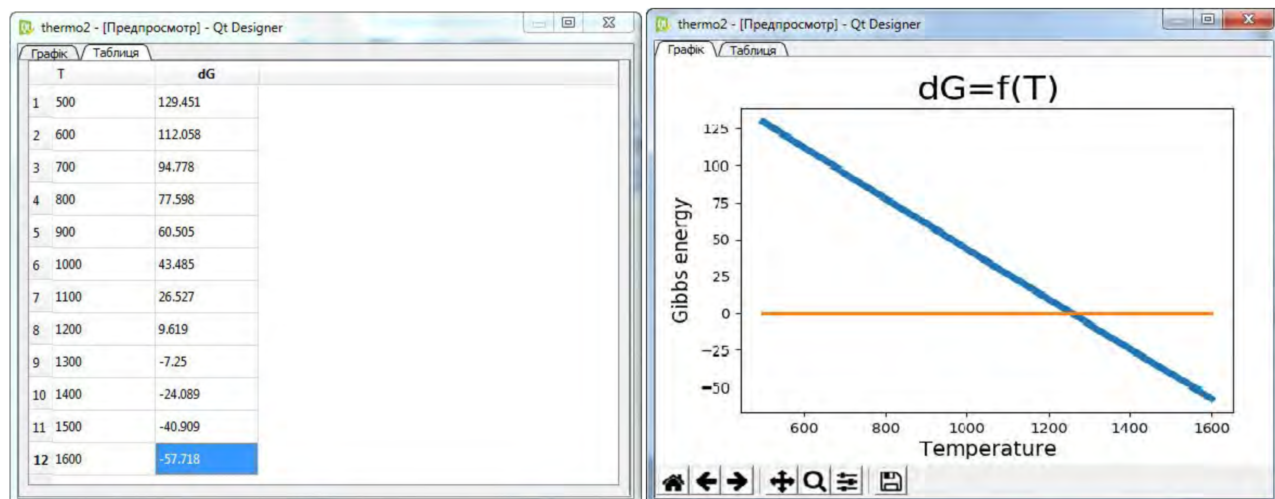

Рис. 2. Введення хімічної реакції та діапазону температур

	T	dG
1	500	129.451
2	600	112.058
3	700	94.778
4	800	77.598
5	900	60.505
6	1000	43.485
7	1100	26.527
8	1200	9.619
9	1300	-7.25
10	1400	-24.089
11	1500	-40.909
12	1600	-57.718

Рис. 3. Результат роботи програми

Таблиця 1

Структура бази даних стандартних ентальпій та ентропій

Назва хімічного елемента	ΔH^0_{298}	ΔS^0_{298}

Результати для решти реакцій були зібрані в табл. 2.

Таблиця 2

ΔG(кДж) реакцій (2) – (20)

T,°C	500	600	700	800	900	1000	1100	1200	1300	1400	1500	1600
2	96.7	87.2	77.7	68.3	58.9	49.6	40.2	30.9	21.6	12.3	3.0	-6.3
3	87.2	73.4	59.6	45.9	32.3	18.7	5.2	-8.3	-21.7	-35.1	-48.4	-61.8
4	101.1	86.1	71.1	56.2	41.4	26.7	12.0	-2.6	-17.2	-31.7	-46.2	-60.7
5	139.7	142.7	144.9	146.4	147.4	147.7	147.5	146.9	145.8	144.2	142.2	139.8
6	119.3	121.8	123.6	124.6	125.0	124.9	124.2	123.1	121.5	119.5	117.1	114.3
7	112.4	120.0	126.8	132.9	138.4	143.2	147.6	151.4	154.8	157.7	160.2	162.3
8	122.8	128.6	133.6	137.9	141.6	144.7	147.2	149.3	150.9	152.0	152.8	153.2
9	351.1	318.2	285.7	253.5	221.5	189.6	157.9	126.2	94.6	62.9	31.2	-0.7
10	570.0	522.0	474.6	427.5	380.8	334.2	287.8	241.4	194.9	148.4	101.6	54.5
11	1147.8	1052.7	958.6	865.3	772.6	680.2	587.8	495.3	402.5	309.0	214.8	119.6
12	128.2	130.8	132.6	133.8	134.4	134.4	134.0	133.0	131.6	129.8	127.6	125.0
13	270.4	218.3	166.6	115.2	64.1	13.3	-37.1	-87.2	-136.9	-186.3	-235.3	-284.0
14	81.4	64.6	48.1	31.6	15.3	-0.9	-17.1	-33.2	-49.2	-65.2	-81.2	-97.1
15	73.7	73.6	73.4	73.3	73.1	72.9	72.7	72.5	72.2	72.0	71.6	71.3
16	76.9	76.8	76.7	76.6	76.5	76.3	76.2	76.0	75.8	75.6	75.4	75.1
17	83.4	83.4	83.5	83.5	83.6	83.6	83.6	83.6	83.6	83.5	83.4	83.3
18	45.0	30.8	16.7	2.7	-11.3	-25.2	-39.1	-53.0	-66.8	-80.6	-94.4	-108.1
19	83.4	70.3	57.3	44.2	31.2	18.2	5.2	-7.7	-20.6	-33.4	-46.2	-59.0
20	58.0	65.7	73.4	81.1	88.7	96.2	103.6	111.0	118.3	125.6	132.8	140.0

Висновки і пропозиції.

1. Розроблено програмне забезпечення для визначення енергії Гіббса та дослідження термодинаміки реакцій відновлення хрому. Графічний інтерфейс розроблений засобами мови програмування Python у середовищі PyQT5, з застосуванням бібліотеки MatPlotLib.

2. Розроблене програмне забезпечення дозволяє зробити наступні висновки, щодо процесу відновлення хроммістких матеріалів:

– Термодинамічними розрахунками показано, що комплексне відновлення хроммістких матеріалів, в області помірних температур, більш імовірно шляхом утворення карбідів хрому.

– Комплексне відновлення оксиду хрому термодинамічно більш можливе, ніж вуглетермічне.

– Розраховані температури початку відновлення деяких оксидів вуглецем самостійно і в потоці водню.

3. Використання спеціалізованого програмного забезпечення для визначення енергії Гіббса та дослідження термодинаміки реакцій відновлення хрому підвищує надійність розрахунків та позбавляє інженерів-технологів надмірного об'єму обчислень при дослідженні та теоретичному обґрунтуванні механізму комплексного відновлення металів із комплексних оксидів вкраплених хромових руд.

Список літератури:

1. Симонов В.К., Гришин А.М. Термодинамический анализ и особенности механизма твердофазного восстановления Cr_2O_3 углеродом. Часть 1 // Электрометаллургия. – 2012. – № 09. – С. 21–26.
2. Казачков Е.А. Расчеты по теории металлургических процессов: Учеб. пособие для вузов. – М.: Металлургия, 1988. 288 с.
3. Python3 и PyQt5. Разработка приложений / Н.А. Прохоренок, В.А. Дронов. – СПб.: БХВ-Петербург, 2016. – 832 с.: ил.
4. Изучаем Python. Программирование игр, визуализация данных, веб-приложения. – СПб.: Питер, 2017. – 496 с.: ил. – (Серия «Библиотека программиста»).

Дзюзюра Р.О., Селивьорстова Т.В.
Национальная металлургическая академия Украины

РАЗРАБОТКА ПО ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭНЕРГИИ ГИББСА И ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМОДИНАМИКИ РЕАКЦИЙ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ХРОМА

Аннотация
В статье рассматриваются особенности разработки и использования программного обеспечения для расчета энергии Гиббса и исследования реакций восстановления. Приведен теоретический материал о термодинамических закономерностях взаимодействий в системе Cr-Fe-C, развивающихся в температурном диапазоне 1273-1773 К. Описан процесс разработки программного обеспечения для вычисления энергии Гиббса. Разработанное программное обеспечение позволяет определять термодинамическую возможность протекания реакций восстановления оксидов хрома и его карбидов. Приведены программные средства разработки данного приложения.
Ключевые слова: хром, оксид, карбид, восстановление, разработка ПО, Python.

Dzyuzyura R.O., Seliviorstova T.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

DEVELOPMENT OF SOFTWARE FOR DETERMINING THE GIBBS ENERGY AND THE THERMODYNAMICS OF THE REDUCTION REACTION OF CHROMIUM

Summary
This article discusses about features of development and using software for the calculation of Gibbs energy and studying recovery reactions. Shown theoretical material about thermodynamic laws of interactions in the Cr-Fe-C system, which take place in temperature range of 1273-1773 K. Also described process of software development for calculation Gibbs energy. The developed software allows to determine thermodynamic of the reduction reactions for chromium oxides and its carbides. Software tools for the development of this application are presented.
Keywords: chromium, oxide, carbide, recovery, software development, Python.

УДК 519.6

КОНТРОЛЬ ПАРАМЕТРІВ ПОВІТРЯ У ПРИМІЩЕННЯХ З ВИКОРИСТАННЯМ БЕЗДРОТОВОЇ СЕНСОРНОЇ МЕРЕЖІ

Долженкова О.В., Гук М.К.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Розроблено автоматизовану систему моніторингу та контролю параметрів повітряного сере-довища у приміщенні. Пропонується архітектура інтегрованої системи із застосуванням без-дротової сенсорної мережі, розглядається варіант побудови бездротової мережі на основі те-хнології ZigBee. Побудовано математичну модель розповсюдження сигналу, модель топології мережі. Для розв'язання задачі проектування топології мережі використано генетичний алгоритм. Розроблено програмне забезпечення для проектування та оптимізації топології мережі.
Ключові слова: моніторинг параметрів повітря, бездротова сенсорна мережа, сенсор, роутер, сервер, топологія, задача покриття, генетичний алгоритм.

Постановка проблеми. Якість повітря всередині приміщень суттєве впливає на самопочуття і здоров'я людини, оскільки мешканці міст проводять у замкненому середовищі від 58 до 78% свого часу. Ця проблема стає ще більш гострою, у зв'язку з тим, що з метою енергозбереження сучасні будівлі створюються герметичними, в них відсутня природна вентиляція. Концентрація домішок у повітрі у приміщеннях такого типу може перевищувати відомі стандарти, тому обов'язково повинна контролюватися.

Аналіз хімічних складових повітря не завжди може дати точну відповідь про його якість. Поєднання великої кількості хімічних компонентів, які виділяються покриттями стін та підлог, меблями та іншими предметами, з такими факторами як температура і вологість повітря в приміщенні істотно впливають на його якість і, призводять до того, що повітря приміщення може сприйматися людьми як дратівливе, забруднене або затхле, тобто низькоякісне.

Комплексне дослідження повітря з використанням газоаналізаторів дозволяє визначити максимальні разові концентрації і середні значення змінних концентрацій забруднюючих речовин. Для проведення аналізу якості повітря у приміщенні зазвичай вимірюються такі параметри: концентрації речовин CO_2, NO, NO_2, NH_3, SO_2, H_2S; запиленість – наявність пилу фракцій: PM10, PM4, PM2.5, PM1, загальна масова концентрація пилу; наявність формальдегіду, фенолу та інших органічних речовин; складові мікроклімату – температура, вологість, рух повітря. Здійснення такого контролю передбачає наявність спеціальної лабораторії, потребує часу для проведення аналізу та матеріальних витрат. Його рекомендується проводити у новозбудованих або відремонтованих приміщеннях, оскільки найбільша концентрація речовин спостерігається на початкових стадіях експлуатації об'єкта, з часом концентрації шкідливих речовин знижується.

Для безперервного контролю за станом повітря всередині приміщень достатньо вимірювати рівень CO_2, температуру і вологість. На підставі цих даних можна автоматизувати управління системою вентиляції всередині приміщення.

У даній роботі пропонується створення автоматизованої системи контролю стану повітряного середовища у приміщенні з використанням бездротового сенсорної мережі (Wireless Sensor Network).

Аналітичний огляд проблеми. Питанням проектування й аналізу топології бездротових сенсорних мереж присвячена велика кількість робіт. У літературі широко представлений випадок моделювання мереж з нерухомими в просторі вузлами. При цьому для розв'язання таких задач використовуються алгоритми теорії графів [3; 5; 6; 7; 9].

Розв'язання задач у такій постановці відбувається шляхом побудови в графі мінімальних остовних дерев, дерев Штейнера, гамільтонових контурів мінімальної довжини. Однак з використанням цього підходу можливо розглянути задачу тільки у випадку використання однотипних вузлів мережі за умови, що відомими є ваги зв'язків, що з'єднують вузли мережі.

Інший підхід до проектування топології мережі полягає у формулюванні задачі оптимізації. В якості критерію оптимальності може використовуватися вартість обладнання, рівномірність сигналу в зоні покриття та інші. Однак використання одного з перерахованих критеріїв у якості цільової функції не дозволяє забезпечити виконання умов за іншими критеріями.

При проектуванні оптимальної топології мережі задача може бути сформульована як задача багатокритеріальної оптимізації, для лінеаризації якої використовують метод згортки критеріїв або метод головного критерію [3]. Для розв'язання задач у такій постановці використовуються переборні алгоритми, що мають високу обчислювальну складність. Алгоритм перебору розглядає усі варіанти розв'язків й вибирає з них той, що відповідає екстремуму критеріальної функції, що забезпечує інваріантність алгоритму стосовно критеріальних функцій.

Задача проектування топології мережі також може бути розв'язана з використанням теорії алгоритмів як задача розміщення (facility location problem), або як задача покриття (covering problem).

Використання точних математичних моделей для задачі покриття вимагає істотних обмежень на умови задачі, що унеможливлює їх застосування при розв'язанні практичних задач. Крім того, використання класичних методів оптимізації можливе лише для розрахунків топології мереж малої вимірності через значні труднощі обчислювального характеру.

З аналізу літературних джерел випливає, що аналітичні моделі й методи розв'язання мають обмежену область застосування та певні недоліки, які не дозволяють використовувати їх для розв'язання практичних задач. Переважна більшість робіт, що мають відношення до задач кругового покриття, присвячена дослідженню евристичних методів їх розв'язання. Сучасні обчислювальні технології, такі як генетичний алгоритм, метод мурашиних колоній, застосовуються для розв'язання задач оптимального проектування сенсорної мережі. Однак сформульовані в літературі цільові функціонали не враховують усіх вимог, які висуваються до бездротових сенсорних мереж на практиці.

У даній роботі пропонується проектування оптимальної бездротової сенсорної мережі, що реалізує оптимальне покриття заданої області, при цьому в автоматичному режимі здійснюється розподіл ролей пристроїв (сенсор, роутер, сервер) між вузлами мережі. Побудована конфігурація повинна забезпечувати зв'язаність вузлів мережі, стійкість мережі (можливість передачі інформації навіть у випадку відмови окремих сенсорів).

Опис конфігурації сенсорної мережі та функцій автоматизованої системи. У бездротовій сенсорної мережі присутні три основні типи пристроїв: сервер, роутер, сенсор (кінцевий пристрій). Сервер контролює процес формування мережі, приймає рішення щодо підключення нових вузлів, виконує обробку даних, отриманих від сенсорів, шифрування даних, розподіляє ролі в мережі між всіма пристроями. При виявленні нестандартної ситуації сервер організує розсилку інформаційних повідомлень спеціальним службам, а також повідомлень на мобільні пристрої відвідувачів приміщення. Таким чином здійснюється інформування відповідних служб та користувачів системи о надзвичайної ситуації для пода-льшого усунення проблеми.

Роутери розширюють діапазон мережі, у випадку відмови сервера один з роутерів починає виконувати його роль. Роутери передають данні, отримані від сенсорів, на сервер. Сенсори – це пристрої, які оснащені датчиками температури, задимленості, рівня вологості, рівня вуглекислого газу та іншими. Вони вимірюють показники параметрів середовища у приміщенні та передають отримані данні роутеру.

Необхідно побудувати оптимальну топологію бездротової стільникової мережі, що забезпечує високу надійність передачі даних (максимізується пок-риття області сигналами вузлів мережі), крім того, повинні бути розподілені ролі вузлів мережі. Для забезпечення відмовостійкості мережі повинні виконуватися додаткові обмеження: кожний сенсор повинен перебувати в області дії мінімум 2-х роутерів; кожний роутер повинен перебувати в області дії іншого роутера [1].

Сенсори обладнані радіочастотним модулем зв'язку та датчиками для виявлення небезпечних ситуацій. Радіочастотний модуль пристроїв працює в частотному діапазоні 2,4 Ггц і підтримує високорівневий мережевий протокол Zigbee для забезпечення зв'язку «вузол-вузол».

Пристрої розташовано на стінах приміщення. За допомогою датчиків у пристроях вимірюються параметри повітря у приміщенні, отримані від кожного датчика данні передаються на сервер. Розроблене програмне забезпечення, яке встановлюється на сервері, накопичує отримані данні, порівнює отримані значення із критичними значеннями для відповідних параметрів. Серверне обладнання вмикає систему вентиляції приміщення за результатами аналізу параметрів повітря. У разі появи небезпечної ситуації (наявність диму, вогню) розроблена автоматизована система здійснює функції централізованого керування різними засоби реагування – системами сповіщення, системами протипожежної автоматики та системами пожежогасіння, інженерними системами.

Крім того, за координатами розташування сенсору, від якого отримані данні про небезпечну ситуацію, можливе встановити її місцезнаходження.

Автоматизована система за допомогою радіозв'язку здійснює контакт із мобільним пристроями відвідувачів приміщення, на яких встановлено відповідне програмне забезпечення у вигляді мобільного додатку для операційних систем IOS та Android. Таким чином здійснюється сповіщення відвідувачів про небезпечну ситуацію, що склалась.

Логарифмічно-нормальна модель поширення сигналу бездротового каналу зв'язку

Для визначення відстаней між пристроями мережі необхідно побудувати математичну модель поширення радіосигналу в просторі, за допомогою якої визначається відстань, на якій імовірність помилкового приймання пакета даних менше деякої заданої прийнятної ймовірності помилки. У зоні впевненого прийому з'єднання між вузлами мережі встановлюється й забезпечує максимальну швидкість передачі даних.

За граничне значення приймається ймовірність помилкового приймання пакета даних, яка дорівнює 1%, що забезпечує 99% надійності з'єднання.

У роботі для опису процесу поширення сигналу використовується логарифмічно-нормальна модель Фриса із загасанням [10]:

$$\overline{PL}(d) = PL(d_0) + n \cdot 10\log\left(\frac{d}{d_0}\right) + X_\sigma(0,\sigma),$$

де $\overline{PL}(d)$ – середнє затухання сигналу на відстані d в дБ;

$PL(d_0)$ – середнє загасання сигналу на відстані $d_0 = 1$ м;

n – ступінь втрат при поширенні;

$X_\sigma(0,\sigma)$ – гауссова випадкова величина з нульовим математичним очікуванням і среднеквадратичним відхиленням σ.

Ослаблення сигналу на відстані $d_0 = 1$ м можна обчислити, використовуючи рівняння Фриса:

$$PL(d_0) = 20\log\left(\frac{4\pi d_0}{\lambda}\right),$$

де λ – довжина хвилі несучого сигналу.

Прийнято, що на відстані у межах одного метра сигнал поширюється, як у моделі відкритого простору. Довжину хвилі несучого сигналу при частоті 433 МГц визначимо як $\lambda = \frac{c}{f} = \frac{300}{433} = 0.692$ м.

Випадкова величина X_σ визначає всі динамічні зміни в навколишньому середовищі, а також багатопроменеве поширення сигналу. Параметри n і σ для цієї моделі задаються, виходячи з експе-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

риментальних даних про навколишнє середовище. За допомогою розробленої моделі можна визначити дальність впевненого прийняття радіосигналу.

Оптимізація топології сенсорної мережі. Задачу про оптимальне проектування топології бездротової стільникової мережі пропонується сформулювати як задачу кругового покриття, оскільки область дії радіопристрою описується колом [2].

Для опису кругового покриттям області Ω побудуємо об'єднання кіл B_i,

$$\Psi = \bigcup_{i=1}^{n} B_i ,$$

де $i = \overline{1, N}$ – кількість кіл.

Сформулюємо критерій якості $Q(X)$, за яким будемо оцінювати оптимальне покриття. Необхідно розташувати на області Ω центри кіл X_k, X_p, які визначають сенсори та роутери, відповідно, так, щоб мінімізувати підмножину точок області $\Omega^{(1)}$, яку не покрито колами, підмножину точок $\Omega^{(2)}$, що належать перетину двох і більше кіл, підмножину точок $\Omega^{(3)}$, які не належать області Ω. Для побудови оптимального покриття множини Ω системою кіл необхідно, щоб міра множини $\Omega^* = \bigcup_{i=1}^{3} \Omega^{(i)}$ була мінімальною:

$$mes\,\Omega^* \Rightarrow \min.$$

Для забезпечення відмовостійкості мережі сформулюємо умови: кожний сенсор повинен з'єднуватись з двома роутерами, кожний роутер повинен з'єднуватись хоча б ще з одним роутером. Умови відмово стійкості приєднуються до цільового функціоналу методом штрафних функцій.

Метод розв'язання задачі. У якості методу розв'язання сформульованої задачі оптимізації будемо використовувати генетичний алгоритм.

Область покривається рівномірною сіткою, яка складається з вузлів X_n, $n = \overline{1, N}$. Вузли сітки є точками розміщення пристроїв (роутеров, сенсорів). Кодування інформації про розміщення пристрою (сенсора, роутера) у вузлі сітки виконується в такий спосіб: 00 – пристрій (роутер або сенсор) у вузлі не розміщено; 01 – у вузлі розміщений сенсор; 10 – у вузлі розміщений сенсор; 11 – у вузлі розміщений роутер.

Для генерації популяції будемо використовувати різні варіанти розміщення сенсорів у вузлах дискретизації області. Набір хромосом для популяції генерується випадковим чином. У роботі розмір популяції дорівнює 500 хромосомам ($M = 500$).

Сгенеровані у такий спосіб хромосоми (варіанти топології мережі) оцінюються з точки зору цільової функції задачі. На кожній ітерації генетичного алгоритму виконуються операції селекції та мутації, кращий розв'язок з поточної популяції використовується для формування нової популяції, після чого цикл (генерація) повторюється.

Програмна реалізація. У програмному продукті було розроблено структури для зберігання даних про план будинку, інформації стосовно розташування пристроїв мережі, даних про хромосоми і популяції.

Програма складається з декількох модулів. Модуль роботи із планами будинків здійснює перетворення інформації з файлів типу .json, та забезпечує збереження, графічне відображення плану будівлі на формі.

Модуль роботи з пристроями здійснює генерацію, конвертування інформації про хромосому, графічне відображення пристрою на екранної формі.

Модуль генетичного алгоритму містить реалізацію генетичних операцій мутації, схрещування, селекції, процедури генерації початкової популяції, процедуру обчислення значення фітнес-функции.

Також розроблено модуль допоміжних геометричних функцій для визначення геометричного місця точок області й зіставлення їх місцерозташування із границями області.

За допомогою розробленого програмного забезпечення обрано методи виконання операцій та проведено налаштування параметрів генетичного алгоритму. Було обрано наступні параметри генетичного алгоритму:

- Розмір популяції: 500 осіб, значення початкової кількості роутерів та сенсорів встановлюється більшими ніж цільова кількість відповідних пристроїв;
- Мутація: обирається однорідна (Uniform) мутація з 1% імовірністю і кількістю генів, що підлягають мутації від 0 до 3;
- Схрещування: обирається однорідне схрещування з ймовірністю 10%;
- Селекція: обирається турнірний відбір;
- Значення функцій штрафу: за використання надмірного числа роутерів значення функції штрафу дорівнює 1; за використання надмірного числа сенсорів значення функції штрафу дорівнює 0.75; за невиконання умов стійкості мережі значення функції штрафу дорівнює 0,0001.
- Площа покриття для одного пристрою: для роутера становить 450 м^2, площа покриття сенсора становить 40 м^2;
- Критерій припинення роботи алгоритму: стагнація результатів на ітераціях генетичного алгоритму.

Із використанням обраних параметрів було розв'язано задачу покриття, оптимальний результат розташування пристроїв отримано після виконання 300 ітерацій генетичного алгоритму. Декодований результат розрахунку зображено на рис. 1 (на декодованому зображенні маленький прямокутник позначає сенсор, великий прямокутник позначає роутер, лінії, які поєднують пристрої, позначають між якими пристроями встановлюється зв'язок).

Висновки

1. Задачу проектування топології бездротових сенсорних мереж сформульовано як задачу кругового покриття.

2. На підставі проведеного аналізу літературних джерел обрано перспективні для дослідження математичні моделі, метод генетичного пошуку.

3. Сформульовано цільову функцію, яка визначає площу покриття області радіопристроями, й систему обмежень, що забезпечують додаткові умови стійкості мережі. Обмеження приєднані до цільової функції із використанням штрафних функцій.

4. У якості методу розв'язання задачі оптимізації обрано генетичний алгоритм. Основні генетичні оператори (селекція, схрещування, мутація, формування початкової популяції) адаптовано

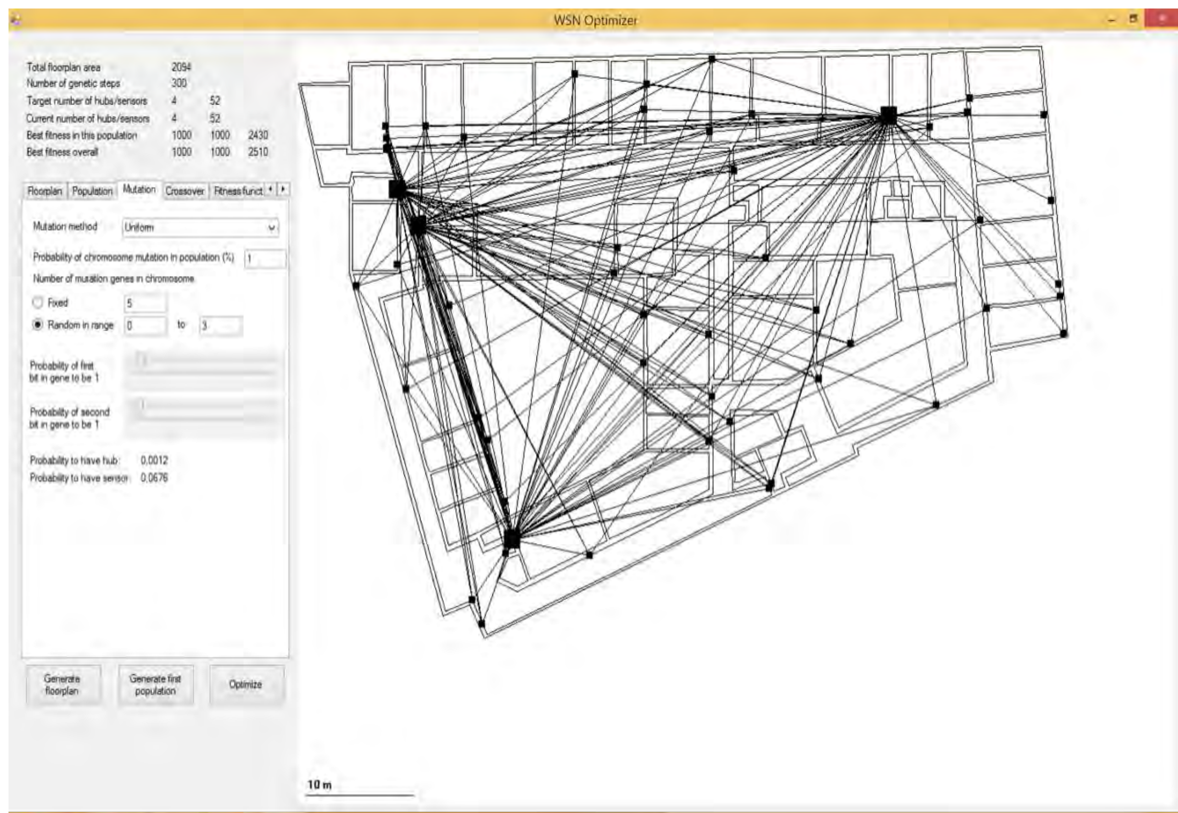

Рис. 1. Декодований результат розв'язання задачі покриття

до задачі проектування топології бездротових сенсорних мереж, виходячи з вигляду цільової функції задачі оптимізації сформульовано фітнес-функцію генетичного алгоритму.

5. Встановлено, що із збільшенням кількості ітерацій генетичного алгоритму поведінка фітнес-функції суттєво змінюється до певного моменту, при подальшому збільшенні кількості ітерацій генетичного алгоритму у поведінці фітнес-функції не відбувається значних змін, при цьому час виконання розрахунків за генетичним алгоритмом значно зростає, тому у якості критерію зупинення генетичного алгоритму обрано стагнацію результатів на ітераціях алгоритму.

Список літератури:

1. Гук М.К. Про вибір топології бездротової мережі при розробці системи безпеки будівлі / М.К. Гук // Тези доп. XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Математичне та програмне забезпечення інтелектуальних систем (MPZIS-2016)», 16-18 листопада, 2016. – Дніпро. – 2016.– С. 55–56.
2. Н.І. Ободан, М.К. Гук. Оптимізація топології бездротової сенсорної мережі сповіщення // Питання прикладної математики і математичного моделювання. – зб. наук праць, вип. 17. – 2017. – С. 154–162.
3. Князев Д.М. Приложение теории графов к решению задачи топологических петель в сетях Ethernet [Текст] / Д.М. Князев, И.А. Грибанов // Сб. ст. по мат. XXXI междунар. студ. науч.-практ. конф. «Научное сообщество студентов XXI столетия. Технические науки». – 2015. – № 4(30). – С. 54–59.
4. Тайк А.М. Применение алгоритма перебора для оптимизации топологии беспроводных сетей [Text] / А.М. Тайк, С.А. Лупин, Ю.Ф. Вагапов // International Journal of Open Information Technologies. – 2016. – № 9.
5. A. Guinard, A. McGibney, D. Pesch. A wireless sensor network design tool to support building energy management // In Proceedings of the First ACM Workshop on Embedded Sensing Systems for Energy-Efficiency in Buildings. – 2009. – ACM, New York, NY, USA, 25-30. DOI=http://dx.doi.org/10.1145/1810279.1810286.
6. Doumit S.S. Self Organizing and Energy-Efficient Network of Sensors [Text] / Doumit S.S., Agrawal D.P. // IEEE. – 2002. – P. 1–6.
7. Drezner Z. Facility Location: applications and theory [Text] / Z. Drezner, H.W. Hamacher. editors. – Springer-Verlah, Berlin, 2002.
8. Farahani R.Z. Facility Location: Concepts. Models, Algorithms and Case Studies [Text] / R.Z. Farahani, M. Hekmatfar. – Physica-Verlag, Heidelberg, Germany, 2009. – 549 p.
9. Mihelic J. Facility Location and Covering Problems [Text] / J. Mihelic, B. Robic // Theoretical Computer Science. Information Society (October 11-15, 2004). – Ljubljana. Slovenia. – 2004.
10. Sklar B. Digital Communications. Fundamentals and Applications [Text] / B. Sklar. Moscow, Vil'iams Publ, 2003.

Долженкова Е.В., Гук М.К.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

КОНТРОЛЬ ПАРАМЕТРОВ ВОЗДУХА В ПОМЕЩЕНИЯХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БЕСПРОВОДНОЙ СЕНСОРНОЙ СЕТИ

Аннотация
Разработана автоматизированная система мониторинга и контроля параметров воздушной среды в помещении. Предлагается архитектура интегрированной системы с применением беспроводной сенсорной сети, рассматривается вариант построения беспроводной сети на основе технологии ZigBee. Построена математическая модель распространения сигнала, мо-дель топологии сети. Для решения задачи проектирования топологии сети используется ге-нетический алгоритм. Разработано программное обеспечение для проектирования и оптими-зации топологии сети.
Ключевые слова: мониторинг параметров воздуха, беспроводная сенсорная сеть, сенсор, роутер, сервер, топология, задача покрытия, генетический алгоритм.

Dolzhenkova E.V., Huk M.K.
Oles Gonchar Dnipro National University

CONTROL OF AIR INDOORS USING A WIRELESS SENSOR NETWORK

Summary
An automated system for monitoring and controlling indoor air parameters has been developed. The architecture of the integrated system with the use of a wireless sensor network is proposed, the vari-ant of construction of a wireless network based on technology ZigBee is considered. A mathemati-cal model of signal propagation, network topology model was constructed. To solve the problem of network topology designing, a genetic algorithm has been used. Software for designing and opti-mizing network topology is developed.
Keywords: air parameters monitoring, wireless sensor network, sensor, router, server, topology, coverage problem, genetic algorithm.

УДК 62-503.55

ВИКОРИСТАННЯ MQTT ПРОТОКОЛУ. ПРИНЦИП РОБОТИ ТА НАЛАШТУВАННЯ

Кошмак Є.С., Поліщук І.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено особливості роботи MQTT протоколу. Досліджено сервери, через які проходять повідомлення (брокери). Досліджено робота безкоштовного брокеру CloudMQTT та його налаштування. Досліджено енергозатрати та використання трафіку мобільного пристрою при передачі та прийняті даних через брокер MQTT.
Ключові слова: MQTT, брокер, клієнт, передача даних, енерговитрата, витрата інтернет трафіку.

Постановка проблеми. В даний час у виробництві використовуються різні складні технологічні процеси, які потребують автоматизації для більш якісного керування і взагі для забезпечення можливості управління. На сьогоднішній день найбільш поширеним підходом для таких систем є дистанційне керування з використанням програмованих логічних контролерів і систем людино-машиного інтерфейсу на базі SCADA-систем. Проте для багатьох об'єктів, таких як котельні, теплопункти, насосні станції і т. д., завдяки використання майже досконалих систем автоматизації не має необхідності застосовувати цілодобовий диспетчерський нагляд. Для таких систем доцільним є використання віддаленого контролю та своєчасне оповіщення сервісного персоналу про нештатну ситуацію. З розвитком нових технологій та переходом до концепції Industry 4.0 вищевказані задачі можуть бути вирішені за допомогою мобільного телефону та мобільного додатку, використовуючи мобільний інтернет. Крім того, віддалене керування також стало досить поширеним у автоматизації будівель, а саме у «розумних» будинках.

Враховуючи вищевказані задачі виникає необхідність в створенні мобільних додатків, які надають можливість керуванням об'єктами та мають працювати в найрізноманітніших ситуаціях. Використовуючи стандартні мережеві протоколи обміну даними з серверними службами виникає ряд проблем, такі як:

– низька пропускна здатність та нестабільне мережеве з'єднання (при використанні мобільного інтернету);
– нераціональне використання заряду батареї;
– нераціональне використання інтернет трафіку, підтримка декількох клієнтських платформ.

Крім цього, постає проблема одночасного підключення декількох десятків, сотень, а то й тисячі клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні протоколів взаємодії IoT студентами СПбГУТ Фам Ван Дай та Юльчєвою Лолітою Олімжоновою, а також к. т. н. Кірічиком Русланом Валентиновичем виявлено, що для протоколів MQTT та CoAP характерні менші затрати на передачу даних (в зв'язку з невеликою кількістю службового трафіку) і меншої полоси пропускання, чим у протоколу HTTP/2 [1]. Протокол MQTT добре адаптований для малопотужних пристроїв IoT на базі мікроконтролерів. Для своєї роботи протокол не потребує постійного з'єднання між клієнтом і сервером. Експериментальні результати показали, що ефективність розглянутих протоколів залежить від різних умов мережевого зв'язку. Найбільш оптимальним є протокол MQTT, в якому можливо задавати параметри, що відповідають за надійність доставки повідомлення.

Крім цього були проаналізовані транзакції клієнт-сервера і кількість переданих байтів за одну транзакцію (табл. 1).

Таблиця 1
Байти, передані за одну транзакцію клієнт-сервера

Протокол	MQTT – QoS0	MQTT – QoS1	MQTT – QoS2
Байти за одну транзакцію	75	135	255

Повідомлення ділиться на дві частини: корисну інформацію і службову. Ці частини спливають на затрати ресурсу каналів і енергії батареї живлення. В таблиці показно відношення службової інформації до корисної в відсотках при передачі одного повідомлення (табл. 2).

Таблиця 2
Відношення корисної інформації до службової

Протокол	MQTT – QoS0	MQTT – QoS1	MQTT – QoS2
Корисна ін-я, %	16,8	16,5	15,3
Службова ін-я, %	83,2	85,5	84,7

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. В останніх дослідженнях було розглянуто кількість байтів передані за одну транзакцію, відношення корисної інформації до службової та затримка при відправленні даних від клієнта до сервера. Проте не було розглянуто вибір брокеру, налаштування та підключення до нього. Окрім цього не було розглянуто проблему економії заряду батареї та інтернет трафіку.

Формування цілі статті. Основна ціль статті дослідити витрату заряду батареї та інтернет трафіку при різних умовах користування протоколом MQTT. Другорядна ціль – ознайомити читача з різними брокерами та навести приклад користування одним із них.

Викладення основного матеріалу. Для вирішення вказаних проблем в концепції Industry 4.0 використовуються спеціальні протоколи обміну даними, які дозволяють значного знизити мережевий трафік. Для реалізації мобільного додат-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

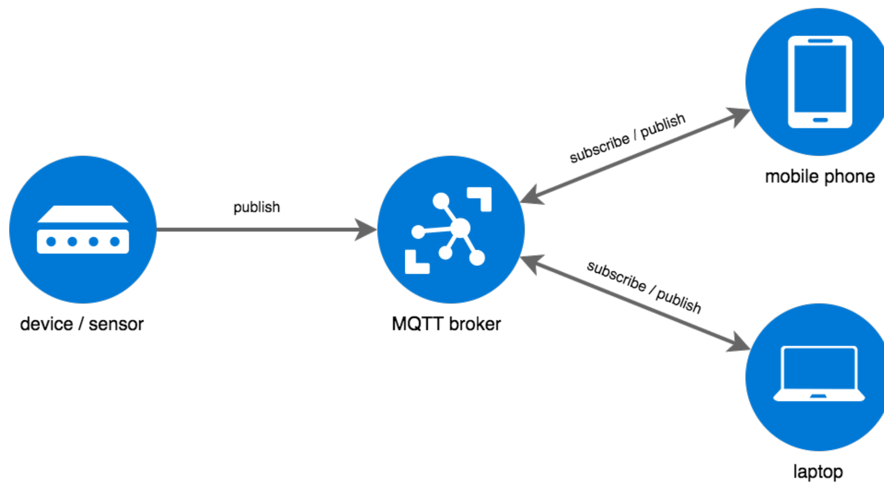

Рис. 1. Схема підключення пристроїв до брокера

ку і дослідження його роботи був застосований протокол обміну даним MQTT. MQTT (Message Queuing Telemetry Transport) – це простий відкритий протокол, розроблений спеціально для IoT і застосовується для обміну даними між пристроями. Протокол підключення типу машина до машини (m2m) має модель публікація/підписка (publish/subscribe) (рис. 1). Основні принципи проектування такої системи полягають в тому, щоб звести до мінімуму пропускну здатність мережі та вимоги до ресурсів пристроїв. Так надзвичайно простий і легкий протокол, ідеально підходить для мобільних додатків завдяки своїм маленьким розмірам, низьким споживанням енергії, мінімізованими пакетами даних та ефективним розповсюдженням інформації для одного або багатьох приймачів. По вимірах, виконаних в 3G-мережі, пропускна здатність MQTT в 93 рази вище, ніж протоколу REST (Representational State Transfer), що працює над HTTP.

Передача інформації здійснюється наступним чином: клієнти підключаються до брокера, який виступає посередником в обміні даними між ними. Насправді весь процес досить простий. Ряд клієнтів повідомляють брокеру про те, що їх цікавить певна тема. Коли інший клієнт публікує повідомлення в цій темі, брокер пересилає повідомлення всім підписалися клієнтам.

Інтернет-брокери ще не дуже поширені, але на сьогоднішній день деякі з них дозволять розпочати реалізацію задуманих пов'язаних об'єктів. Так можна виділити наступні безкоштовні брокери з деякими обмеженням: ThingMQ, ThingStudio, CloudMQTT, IBM Bluemix, Microsoft Azure IoT, Heroku. Під обмеженням розуміється обмеження по кількості підписників або пам'яті. Більшість з вище вказаних брокерів викликають труднощі при налаштуванні, тому розглянемо більш детально CloudMQTT. Він досить простий при налаштуванні і не потребує глибоких навичок програмування в порівнянні з іншими.

Для початку роботи необхідно зареєструватися на сайті «https://www.cloudmqtt.com/». Реєстрація є безкоштовною [2]. Наступним кроком створюємо новий екземпляр натиснувши на кнопку «Create New Instance», після чого побачимо вікно налаштувань (рис. 2). Для прикладу назвемо нашу програму «Test», у запропонованих варіантів типу екземпляру виберемо «Cute Cat (Free)», що дозволяє створити безкоштовний брокер, з підключен-

Рис. 2. Вікно налаштувань брокера

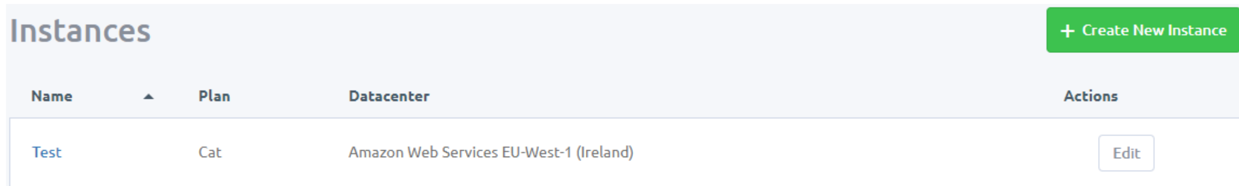

Рис. 3. Вікно екземплярів

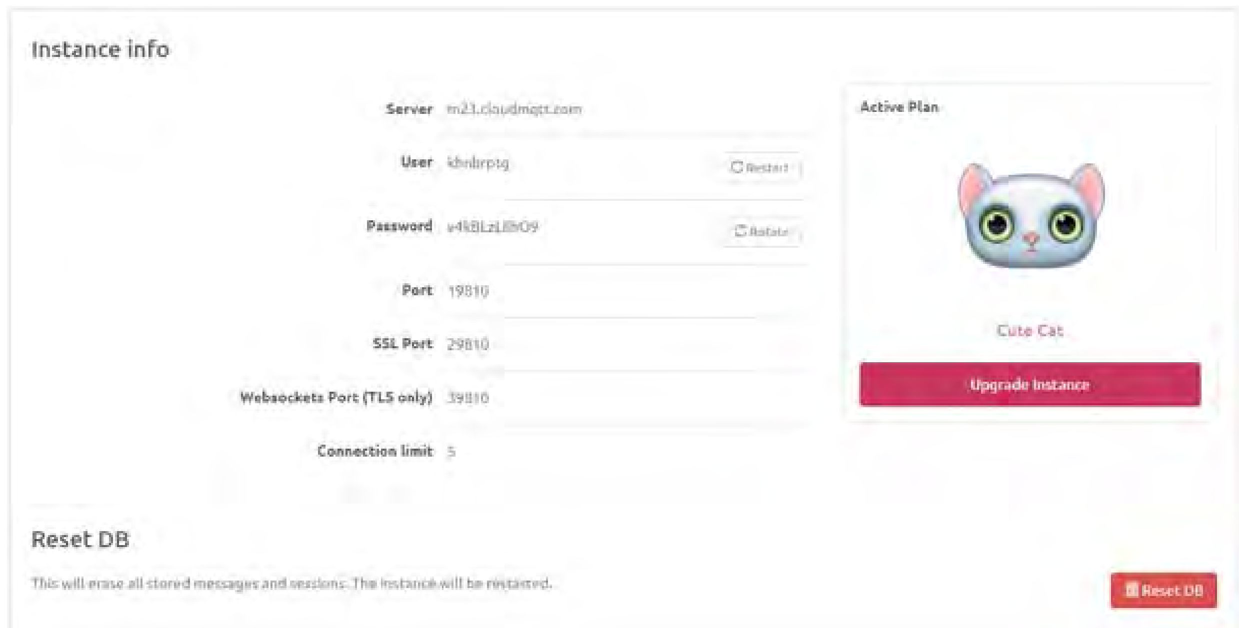

Рис. 4. Інформація про екземпляр

Рис. 5. Створення підключення

Рис. 6. Вікно публікації

ням до 5 користувачів. Після чого обираємо сервер, що розташований блищим до нас (у нашому випадку EU-West-1). Поле «Tags» можемо залишити пустим, так як його можна буде редагувати і після створення екземпляру.

Після завершення налаштувань створюється екземпляр, який відображається у вікні «Instance» (рис. 3). Натиснувши на «Test» можна переглянути інформацію для підключення пристроїв до нашого брокеру або ж очистити базу даних, в якій зберігається інформація (рис. 4).

Для підключення до брокеру використовується телефон на базі операційної системи Android 4.4.2 KitKat – «Bravis Alpha». Для цього достатньо скачати з GooglePlay-маркету застосунок «MQTT Dashboard», який є безкоштовним. Проте перед початком досліджень визначимо скільки заряду батареї використовується при роботі телефону без даного застосунку протягом однієї години, при увімкненому екрані на максимальній яскравості (так як досліди будуть проводитись при таких же умовах). Так було визначено, що за одну годину від повністю зарядженої батареї витрата становить 24%. Тепер можемо проводити дослідження.

Після встановлення застосунку, відкриваємо його та створюємо підключення з параметрами брокеру вказаними на рис. 4 (рис. 5).

При успішному підключенні виводиться напис «Connected to...» (рис. 6), що означає, що пристрій готовий до відправки та прийняття повідомлення.

Визначимо скільки потрібно заряду батареї та трафік даних при різних інтервалах передачі даних (циклічно, протягом однієї години). Для цього зарядивши телефон до 100 відсотків,

відключаємо телефон від зарядного пристрою та починаєм передавати дані (в нашому прикладі GPS позиція) через однакові проміжки часу до брокеру. Повторимо процедуру передачі даних для різних інтервалів часу та занесемо результати до таблиці 3. Аналогічно виконаємо дослідження на отримання даних. Якщо при відправлені передавались дані координаті телефону типу – широта та довгота (рис. 7), то при отриманні підтверджуюче повідомлення (рис. 8).

Інтервали часу передачі та прийняття інформації обрано 15, 30 та 60 секунд, так як здійснюється передача GPS позиції телефону, яка може змінюватись на значну відстань за 60 секунд при їзді на автомобілі.

Received messages

Topic	Message
GPS position	50.45 30.45
GPS position	50.45 30.45
GPS position	50.45 30.45
GPS position	50.45 30.45

Рис. 7. Передані дані з телефону

Таблиця 3

Результати дослідження

Період передачі	Приймання даних		Передача даних	
	Витрата заряду	Витрата трафіку	Витрата заряду	Витрата трафіку
15с	32%	12,54 Мб	32%	7,92 Мб
30с	29%	9,96 Мб	29%	7,02 Мб
60с	29%	5,88 Мб	27%	3,12 Мб

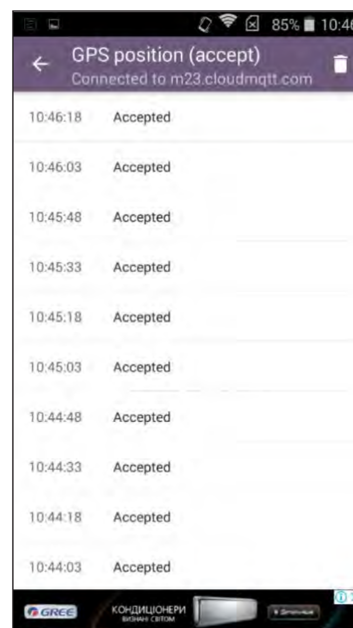

Рис. 8. Отримані дані

Висновки і пропозиції. Як видно з результатів збільшення інтервалу передачі одного параметру не призводить до значного зменшення витрати заряду акумулятора, проте значно зменшує витрату трафіку. Таким чином при розробленні програм варто передбачати вибір частоти передачі даних. При декількох параметрах (до 10) зміни в витраті заряду та трафіку не значні, проте якщо даних в десятки разів більше – це суттєвіше відобразиться на витраті заряду, та ще більше на витраті трафіку. По результатам досліджень використання мобільного додатку потребує додатково від 3 до 8 відсотків заряду акумулятора на годину роботи мобільного пристрою, що є досить суттєвим, але залежить від стану акумулятора та його ємності. Тому при розробці мобільних додатків слід враховувати значні витрати заряду акумулятора і застосовувати алгоритми, які дозволять зменшити витрати на передачу даних.

Список літератури:

1. Фам В.Д., Юльчієва Л.О., Кірічек Р.В. Исследование протоколов взаимодействия интернета вещей на базе лабораторного стенда // Информационные технологии и телекоммуникации. 2016. Том 4. № 1. С. 55–67.
2. «Documentation | CloudMQTT» [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: https://www.cloudmqtt.com/docs.html (дата звернення: 26.05.2018).
3. «MQTT і Modbus: порівняння протоколів, використовуваних у шлюзах для IoT» [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані, 2012–2016. – Режим доступу: http://it-ua.info/news/2016/06/27/mqtt-modbus-porvnyannya-protokolv-vikoristovuvanih-u-shlyuzah-dlya-iot.html (дата звернення: 26.05.2018).

Кошмак Е.С., Полищук И.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ MQTT ПРОТОКОЛА. ПРИНЦИП РАБОТЫ И НАСТРОЙКА

Аннотация
Исследовано принципы работы MQTT протокола. Исследовано сервера, через которые проходят сообщения (брокеры). Исследована работа бесплатного брокера CloudMQTT и его настройка. Исследованы энергозатраты и использование трафика мобильного устройства при передаче и получении данных через брокер MQTT.
Ключевые слова: MQTT, брокер, клиент, передача данных, энергозатраты, расход интернет трафика.

Koshmak Y.S., Polishchuk I.A.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

USE OF THE MQTT PROTOCOL. PRINCIPLE OF OPERATION AND SETTING

Summary
Investigated the working peculiarities of MQTT protocol. Investigated the servers through which messages are sending (brokers). Investigated the working free broker CloudMQTT and its setting. Investigated the energy consumption and usage of mobile device traffic during transmission and data received through the broker MQTT.
Keywords: MQTT, broker, client, data transfer, energy consumption, con-sumption of internet traffic.

УДК 622.44.45

ПРИКЛАДНОЙ МЕТОД РАСЧЁТА УПЛОТНИТЕЛЬНОГО ЭЛЕМЕНТА СКВАЖИННОГО ПАКЕРА

Мамедов В.Т.
Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности
Шахназаров М.А.
Азербайджанский государственный научно-исследовательский институт охраны труда и техники безопасности

В статье рассматривается оптимизация уплотнения скважинного пакера. С этой целью использован вариационный метод расчёта – метод Канторовича, основанный на принципе Лагранже. В работе предпринята первая попытка исследовать деформации в скважинных уплотнителях (пакерах) при обжатии её на внутренней поверхности ствола эксплуатационной колонны скважины. Расчёт контактной задачи, приведённой и полученной асимптотическим для случая плоской деформации, при обжатии уплотнителя над поверхностью, до настоящего времени проводился лишь в первом приближении. В настоящей работе поставленная задача решена во втором приближении, что повышает точность её решения. Полученные результаты можно использовать при оптимальном проектировании и конструировании уплотнительной техники, а также для скважинного уплотнения.

Ключевые слова: скважинное уплотнение, уплотнительный элемент, вариационный метод, перемещение, напряжения, функционал потенциальной энергии.

Введение. Статическая и динамическая прочность уплотнительного элемента скважинного пакера ещё недостаточно изучена [1; 2; 3].

Постановка задачи. В большинстве опубликованных работ [4], в которых для решения задачи уплотнения несжимаемого материала использованы прямые методы вариационного исчисления. Координатные функции для перемещений выбраны так, что условие несжимаемости выполняется тождественно. При этом, в результате решения задачи определяются поле перемещений и выражающееся через перемещения касательные напряжения. Нормальные напряжения определяются только с точностью до гидростатического напряжения, которое для несжимаемого материала уплотнения не связано непосредственно с деформациями [5; 6]. В данной работе задачу деформирования уплотнения рассматриваем как задачу условного экстремума. Также в работах [2] этот метод использован по первым приближениям. Ошибка при этом достигала до 20%.

Решение задачи. В настоящей работе задача решена во втором приближении, что позволило оценить точность решения. Расчёт проведём методом Канторовича на основе вариационного принципа Лагранжа [2]:

$$\begin{cases} J = \iiint_V (U_1 + S_o \Delta h)\, dv + V \\ \delta J = 0 \end{cases} \qquad (1)$$

где J – функционал системы;

δJ – вариация функционала;

U_1 – потенциальная энергия деформации;

Δ – относительные изменения объёма при малых деформациях уплотнительного элемента;

V – потенциал внешних сил;

S_o – функция гидростатического напряжения, $S_o = \lambda\Delta$ (где $\lambda = \frac{2\mu G}{1-2\mu}$, G – модуль сдвига, μ – коэффициент Пуассона, λ – постоянная Ламе).

Для уравнения (1) зададим определённый закон распределения контактного давления. Сначала изучим деформацию уплотнительного элемента, т.е. плоскую деформации полосы, изображённой на рис. 1.

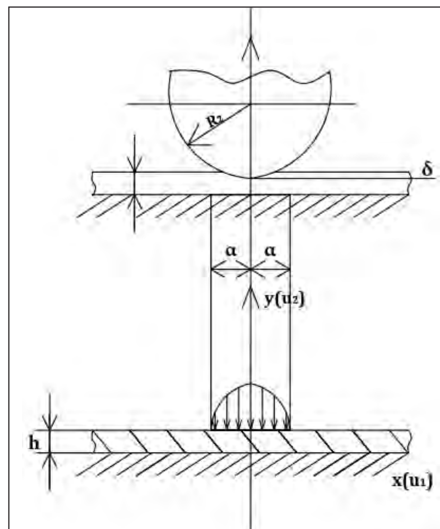

Рис. 1. Расчётная схема

Получим приближённое решение контактной задачи полосы контакта уплотнения поверхностей колонны, в которую вдавливается жёсткий упругий резиновый уплотнительный элемент.

Предполагаем распределение контактного давления следующим уравнением [4]:

$$P(\xi) = P_0 cos\frac{\pi\xi}{2a^*} \qquad (2)$$

где P_0 – некоторая постоянная, определяемая в результате выполнения условий контакта полосы на уплотнительный элемент скважинного пакера в трёх точках (в центре и по границам контактной зоны); $|\xi| \le a^*$; $a^* = \frac{a}{h}$ – безразмерная полудлина зоны контакта; $\xi = \frac{x}{h}$.

Определим поля перемещений и напряжений в полосе при таком распределении поверхностной нагрузки.

Для полосы, заделанной по нижнему основанию, перемещения u_1, u_2 (в направлении осей х и у соответственно) должны быть равны нулю при у=0. В качестве простейших координатных

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

функций $\phi_{1i}(y)$, $\phi_{2i}(y)$, обеспечивающих выполнение этих условий, принимаем функции η^i $(i = 1,2,\ldots)$, где введено обозначение безразмерной координаты $\eta = \frac{y}{h}$ (h – высота полосы, т.е. высота контакта).

Так как функции должны быть связаны условием $\frac{d\phi_2}{dy} = -\phi_{1i}$, которое при переходе к безразмерным координатам принимает вид:

$$\frac{d}{d\eta}\phi_{2i} = -\phi_{1i}, \tag{3}$$

то можно принять следующую последовательность этих функций:

i	1	2	3	4	.
ϕ_{1i}	η	η^2	η^3	η^4	.
ϕ_{2i}	$-\frac{1}{2}\eta$	$-\frac{1}{3}\eta^3$	$-\frac{1}{4}\eta^4$	$-\frac{1}{5}\eta^5$	.

Последовательность функций ϕ_{2i} – это тоже степенные функции, но в соответствии с постоянной задачей, здесь, степени величины η начинаются с нулевого значения.

Итак, для перемещений и гидростатического напряжения применяем выражения [4]

$$u_1 = h\sum_{i=1}^{\infty} f_{1i}(\xi)\phi_{1i}(\eta)$$

$$u_1 = h\sum_{i=1}^{\infty} f_{2i}(\xi)\phi_{2i}(\eta) \tag{4}$$

$$S_0 = h\sum_{i=1}^{\infty} \phi_{1i}(\xi)\phi_{2i}(\eta)$$

где $\xi = \frac{x}{h}$; $\phi_{1i}(\eta) = \eta^i$; $\phi_{2i}(\eta = -\frac{1}{2+1}\eta^{i+1}$; $\phi_{2i} = \eta^{i-1}$;
$f_{1i}(\xi)$, $f_{2i}(\xi)$, $\phi_{1i}(\xi)$ – искомые функции.

При этом функции f_{1i} и f_{2i} связаны дополнительно уравнениями несжимаемости.

$$f_{1i} - f_{2i} = 0 \tag{5}$$

Принятые выражения u_1, u_2, S_0 подставляем в уравнение (1), которое для случая плоской деформации полосы преобразуем к виду

$$\delta\left\{h^2\int_{-\infty}^{\infty}\int_0^1(u_1 + S_0\Delta)\,d\eta\,d\xi\right\} + \delta V = 0 \tag{6}$$

где

$$u_1 = G\left(\varepsilon_x^2 + \varepsilon_y^2 + \frac{1}{2}\gamma_{xy}^2\right);\ \Delta = \varepsilon_x + \varepsilon_y = 0;\ \varepsilon_x = \frac{\partial u_1}{\partial x};$$

$$\varepsilon_y = \frac{\partial u_2}{\partial y};\ \gamma_{xy} = \frac{\partial u_1}{\partial y} + \frac{\partial u_2}{\partial x};\ V = h\int_{-\infty}^{\infty} P(\xi)u_2(\xi,1)\,d\xi.$$

Затем интегрируем по η выражения (6) и записываем для полученного вариационного уравнения дифференциальные уравнения Эйлера:

$$\begin{cases}\frac{\partial F}{f_{1i}} - \frac{d}{dx}\left(\frac{\partial F}{\partial f_{1i}'}\right) = 0\\ \frac{\partial F}{f_{2i}} - \frac{d}{dx}\left(\frac{\partial F}{\partial f_{2i}'}\right) = 0\end{cases}\quad (i = 1,2,\ldots,n) \tag{7}$$

и уравнение $\frac{d}{dx}\times f_{1i} = f_{2i}$

которые позволяют определить искомые функции f_{1i}, f_{21}, ϕ_{1i}.

Именно таким образом проведено решение этой задачи для одного члена ряда (одночленное приближение) в принятых выражениях (4). Получим уточнённое решение задачи для полосы. С этой целью ограничиваемся в выражениях для перемещений и гидростатического напряжения (4) двумя членами в каждом из рядов:

$$\begin{cases}u_1 = h\left[f_{11}(\xi)\phi_{11}(\eta) + f_{12}(\xi)\phi_{12}(\eta)\right]\\ u_2 = h\left[f_{21}(\xi)\phi_{21}(\eta) + f_{12}(\xi)\phi_{22}(\eta)\right]\\ S_0 = \phi_{11}(\xi)\phi_{21}(\eta)\phi_{12}(\xi)\phi_{22}(\eta)\end{cases} \tag{8}$$

где $\phi_{11} = \eta$; $\phi_{12} = \eta^2$; $\phi = -\frac{1}{2}\eta^2$; $\phi_{22} = -\frac{1}{3}\eta^2$; $\phi_{21} = 1$; $\phi_{22} = \eta$.

Подставив принятые выражения u_1, u_2, S_0 в уравнения (6) и выполнив интегрирование по η от нуля до единицы получим:

$$\delta\int_{-\infty}^{\infty} F\left(\xi, f_{11}, f_{12}, f_{21}, f_{22}, f_{11}', f_{22}', \phi_{11}, \phi_{12}\right)d\xi = 0 \tag{9}$$

где

$$F = Gh^2\{\sum_{i=1}^{2}[b_{1i}f_{1i}'^2 + b_{2i}f_{2i}'^2 + b_{3i}f_{1i}'^2 + b_{4i}f_{2i}'^2 + b_{5i}f_{i2}' +$$

$$+b_{6i}f'_{i1}f'_{i2} + b_{7i}f'_{1i}f'_{2i} + \frac{1}{G}\phi_{1i}(c_{1i}f_{11}' + c_{2i}f_{12}' - c_{1i}f'_{21} - c_{2i}f'_{22}) +$$

$$+\frac{P}{G}c_{3i}f'_{2i}]b_{81}f_{21}'f'_{12} + b_{81}f_{22}'f'_{11}\}$$

Компоненты ($b_{1i}\ldots b_{81}$), ($c_{1i}\ldots c_{3i}$) при $(i = 1,2)$ имеют следующие значения:

$$b_1 = \frac{1}{3};\ b_{12} = \frac{1}{5};\ b_{21} = \frac{1}{40};\ b_{22} = \frac{1}{120};\ b_{31} = \frac{1}{2};\ b_{32} = \frac{2}{3};$$

$$b_{41} = \frac{1}{3};\ b_{42} = \frac{1}{5};\ b_{51} = \frac{1}{2};\ b_{52} = \frac{1}{36};\ b_{61} = 1;\ b_{62} = \frac{1}{2};$$

$$b_{71} = -\frac{1}{6};\ b_{72} = -\frac{1}{15};\ c_{81} = -\frac{1}{4};\ b_{82} = -\frac{1}{12};\ c_{12} = \frac{1}{3};\ c_{21} = \frac{1}{3};$$

$$c_{22} = \frac{1}{4};\ c_{31} = -\frac{1}{2};\ c_{32} = -\frac{1}{3}.$$

Для вариационного уравнения (7) с учётом уравнений связи (6) приведём к следующему виду [1]:

$$\begin{cases}L_1[f_{11}] + L_3[f_{12}] = \frac{c_{31}}{G}P'\\ L_2[f_{12}] + L_3[f_{11}] = \frac{c_{31}}{G}P'\end{cases} \tag{10}$$

где L_1, L_2, L_3 – дифференциальные операторы 4-го порядка:

$$L_1[f_{11}] = 2b_{21}f_{11}^{IV} + (2b_{71} - 4b_{41})f_{11}^{II} + 2b_{31}f_{11};$$

$$L_2[f_{12}] = 2b_{22}f_{12}^{IV} + (2b_{72} - 4b_{42})f_{12}^{II} + 2b_{32}f_{12};$$

$$L_3[\ldots] = b_{52}\frac{d^4[\ldots]}{d\xi^4} + (b_{81} + b_{82} - 2b_{62})\frac{d^2[\ldots]}{d\xi^2} + b_{61}[\ldots].$$

Таким образом, имеем систему двух линейных дифференциальных уравнений относительно функций f_{11}, f_{12}. Функции f_{21}, f_{22}, ϕ_{11}, ϕ_{12} определяем через f_{11}, f_{12} по формулам, которые являются следствием проведённых преобразований:

$$\begin{cases}f_{21} = f_{11}';\ f_{22} = f_{12}'\\ \phi_{11} = G\frac{c_{21}P_2 - c_{22}P_1}{c_{11}c_{22} - c_{12}c_{21}}\\ \phi_{12} = G\frac{c_{12}P_1 - c_{11}P_2}{c_{11}c_{22} - c_{12}c_{21}}\end{cases} \tag{11}$$

$$\begin{cases}P_1 = 2b_{21}f_{11}^{II} + (b_{71} - 2b_{41})f_{11}^{I} - c_{31}\frac{P}{G} + b_{52}f_{12}^{II} + (b_{81} - 2b_{62})f_{12}^{I}\\ P_2 = 2b_{22}f_{12}^{II} + (b_{72} - 2b_{42})f_{11}^{I} - c_{32}\frac{P}{G} + b_{52}f_{11}^{II} + (b_{82} - 2b_{62})f_{11}^{I}\end{cases} \tag{12}$$

Считая, что контактное давление распределено так же, как и при решении задачи с первым приближением по косинусу (2) представим решение системы (10):

а) в области контакта $0 \le \xi \le a^*$, $\left(a^* = \frac{a}{h}\right)$

$$\begin{cases} f_{11}^{-} = A_1 Shk_1\xi + A_2 Shk_2\xi + A_3 Sh\alpha\xi cos\beta\xi + \\ A_4 ch\alpha\xi sin\beta\xi + B_1^{(r)} sin\dfrac{\pi\xi}{2a^*}; \\ f_{12}^{-} = A_1\mathcal{H}_1 Shk_1\xi + A_2\mathcal{H}_2 Shk_2\xi + (mA_3 + nA_4) Sh\alpha\xi cos\beta\xi + \\ (mA_4 - nA_3) ch\alpha\xi sin\beta\xi + B_1^{(r)} sin\dfrac{\pi\xi}{2a^*}. \end{cases} \quad (13)$$

б) вне области контакта $\xi \geq a^*$

$$\begin{cases} f_{11}^{+} = A_5 e^{-k_1\xi} + A_6 e^{-k_2\xi} + A_7 e^{-\alpha\xi} cos\beta\xi + A_8 e^{-\alpha\xi} sin\beta\xi \\ f_{12}^{+} = A_5\mathcal{H}_1 e^{-k_1\xi} + A_6\mathcal{H} e^{-k_2\xi} + \\ +(mA_7 - nA_8) e^{-\alpha\xi} + (mA_8 + nA_7) e^{-\alpha\xi} sin\beta\xi \end{cases} \quad (14)$$

де $k_1 = 15,963$; $k_2 = 0,7397$; $\alpha = 2,4823$; $\beta = 2,0617$;

$m = -0,8345$; $n = 0,0948$; $\mathcal{H}_1 = -1,2846$; $\mathcal{H}_2 = -0,2463$;

$$B_1 = \frac{P_0}{G}\cdot\frac{\pi c_{31}}{2a^*}\cdot\frac{(N_3 - N_2)}{(N_1 N_2 - N_3^2)};\ B_2^{(r)} = \frac{P_0}{G}\cdot\frac{\pi c_{32}}{2a^*}\cdot\frac{(N_1 - N_3)}{(N_1 N_2 - N_3^2)};$$

$$N_1 = 2b_{21}\left(\frac{\pi}{2a^*}\right)^4 + (2b_{71} - 4b_{41})\left(\frac{\pi}{2a^*}\right)^2 + 2b_{31};$$

$$N_2 = 2b_{22}\left(\frac{\pi}{2a^*}\right)^4 + (2b_{72} - 4b_{42})\left(\frac{\pi}{2a^*}\right)^2 + 2b_{32};$$

$$N_3 = b_{52}\left(\frac{\pi}{2a^*}\right)^4 + (b_{81} + b_{82} - 2b_{62})\left(\frac{\pi}{2a^*}\right)^2 + b_{61}.$$

При записи решения системы (11) учтено, что перемещение u_1 кососимметрично относительно выбранного начала координат и при $|\xi| \to \infty$ стремится к нулю. Постоянные интегрирования $A_1 \supset A_8$ определяем из условий

$$\begin{cases} f_{1i}^{-}(a^*) = f_{1i}^{+}(a^*); \\ \dfrac{d}{d\xi} f_{1i}^{-}(a^*) = \dfrac{d}{d\xi} f_{1i}^{+}(a^*); \quad (i = 1,2) \\ \dfrac{d^2}{d\xi^2} f_{1i}^{-}(a^*) = \dfrac{d^2}{d\xi^2} f_{1i}^{+}(a^*); \dfrac{d^3}{d\xi^3} f_{1i}^{-}(a^*) = \dfrac{d^3}{d\xi^3} f_{1i}^{+}(a^*) \end{cases}$$

Это равенство обусловлено тем, что функция $P'(\xi)$, стоящая в правой части разрешающей системы уравнений (11) имеет разрыв первого рода в точке $(\xi = a^*)$. Так как порядок каждого дифференциального уравнения системы равен четырём, то в точке $\xi = a^*$ должны быть непрерывны сами функции (f_{11}, f_{18}) и их производные до третьей включительно. Полученные постоянные интегрирования и компоненты перемещения u_1, u_2 находятся в прямой зависимости от постоянной P_0, считая известными радиус R_2, внедряемого к поверхностям эксплуатационной колонны уплотнительного элемента резиновой полосы, и длину контакта $2a\left(a^* = a/h\right)$. Учитывая, что рассматриваются малые перемещения точек полосы, аппроксимируем профиль внедряемого уплотнителя в зоне контакта в виде квадратной параболы. При этом вертикальные перемещения точек верхней границы полосы в зоне контакта $(-a \leq x \leq a)$ определяем по формуле

$$v(x) = -\delta + \frac{x^2}{2R_2}, \quad (15)$$

где δ — максимальное смещение уплотнителя. Поскольку распределение контактного давления задано приближённо выражением (2), то перемещение $u_2(x,h)$ отличается от $v(x)$. Необходимо, чтобы функция $v(x)$ совпадала с вертикальным смещением $u(x,h)$ на верхней границе полосы в точках $x = 0, x = \pm a$. Выполнив это условие, получим постоянную P_0 и максимальное смещение уплотнителя δ для заданных значений h, R_2 и a.

$$\begin{cases} P_0 = N\dfrac{Gh}{R_2} \\ \delta = tN\dfrac{h^2}{R} \end{cases} \quad (16)$$

где $N = \dfrac{(a^*)^2}{2\left[f^-(a^*) - f_2^-(0) + f_{22}^-(a^*) - f_{22}^-(0)\right]}$; $t = f_{21}^-(0) + f_{22}^-(0)$;

$$f_{2i}^- = \frac{G}{P_0} f_{2i}\ i = 1,2.$$

При этом усилие, действующее на уплотнитель, определяем по формуле

$$P = \int_{-a}^{a} P(x)dx = \frac{4Na^*}{\pi}\cdot\frac{h^2 G}{R_2} \quad (17)$$

На рис. 2, 3, 4, 5 построены графики распределения перемещений и напряжений по длине полосы. Кривые 1, 2 относятся к первому и второму приближениям соответственно, пунктирная линия 3 — точному решению.

Рис. 2. График распределения с переменной по длинам полосы

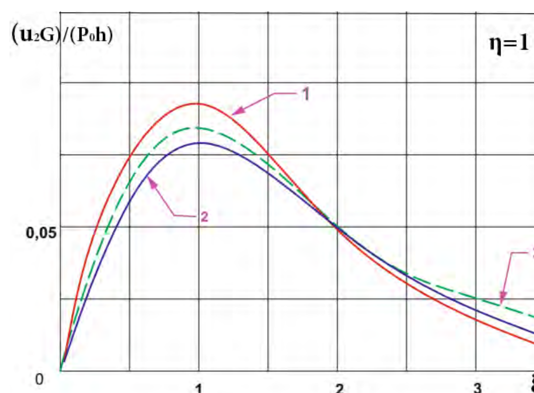

Рис. 3. Зависимость безразмерного перемещения уплотнителя от безразмерной половины контактной зоны

Рис. 4. Распределение касательного напряжения по длине полосы

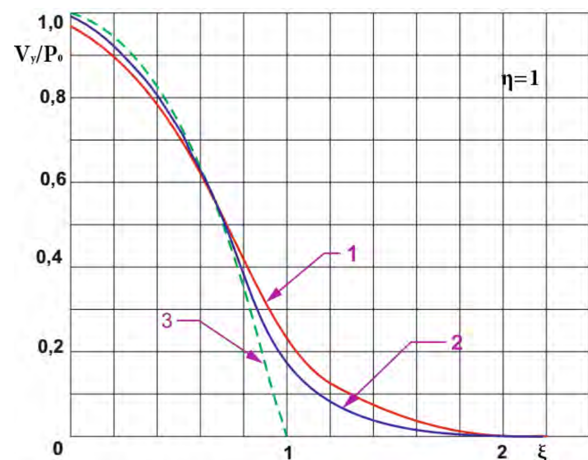

Рис. 5. Распределение напряжения по длине полосы

Выводы

1. Установлено, что для оптимизации уплотнения скважинных пакеров, при решении задачи распределения перемещений и напряжений эффективно использовать метод Канторовича на основе принципа Лагранжа.
2. Решение задачи во втором приближении позволило оценить его точность.

Список литературы:

1. Babanly M.B., Mamedov G.A., Mammadov V.T., Aslanov J.N. Features of the Calculations while Nonstationary Dynamic Loadings for the Downhole Packer Sealing // Science and Education, July 1st-2nd 2016, c. 42–54.
2. Мамедов В.Т. Исследование напряжённо-деформированного состояния уплотнителей нефтепромышленного оборудования методом вариации (Neft-mədən avadanlıqlarının kiplǝndiricilǝrinin variasiya metodu ilə gərginlikli – deformasiya vəziyətinin təhqiqi) // Отчёты Азербайджанской Академии Наук (Azərbaycan Elmlər Akademiyasının məruzələri), Баку, Наука (Elm), 1999, выпуск № 5–6, с. 20–25.
3. Mammadov V.T., Qurbanov S.R. The impact of the relatively low compression rubber to functions sealing elements of well bore pakers // ICSCCW-2015, Eighth International Conference on Soft Computing, Computing with Words and Perseptions in System Analisys, Decision and Control // Edited by R.A. Aliev, I.B. Turksen, J. Kacprzyk. Dedicated to Professor Lutfi Zadeh, Antalya, Turkey, September 3-4, 2015, p. 397–399.
4. Mammadov V.T., Aslanov J.N., Gajiyeva L.S., Bagirova M.N. Impact of Thermoelastic Deformation on Work of Rotating Preventers Sealing // Science and Education, July 1st-2nd 2016, c. 95–102.
5. Мамедов В.Т. Влияние геометрии уплотнителя нефтепромыслового оборудования на самоуплотнение // Friction and Wear. July-August, 1999, vol. 20, № 4, p. 371–377.
6. Мамедов В.Т. Исследование режима нагружения скважинных уплотнителей (пакеров) // Нефтяное хозяйство, № 9, 1999, с. 52–53.
7. Мамедов В.Т., Шахназаров М.А. Исследование контактного напряжения при проведении работ по пакерованию стволов глубоких скважин // Научно-технический журнал «Теоретическая и прикладная механика». – Баку, 2016. – № 2. – С. 41–44.
8. Мамедов В.Т., Мамедов Г.В., Шахназаров М.А. Расчёт усилий, возникающих в трубах в процессе проведения мероприятий по пакерованию // Научно-технический журнал «Учёные записи». – Баку, 2016. – № 1. – С. 91–96.

Mammadov V.T.
Azerbaijan State Oil and Industry University
Shahnazarov M.A.
Azerbaijan State Scientific-Research Institute
for Labour Protection and Safety Measures

APPLED METHOD OF CALCULATION OF THE BOREHOLE PACKER'S SEALING ELEMENT

Summary
The paper considers the optimization of the borehole packer's sealing. For this purpose, a variation calculation method was used-the Kantorovich method, based on the Lagrange principle. In the work the first attempt was made to research the deformations in borehole seals (packers) when it is compressed on the inner surface of the wellbore. The calculation of the contact problem obtained asymptotically for the case of plane deformation, when compressing the sealant above the surface, to the present days has been carried out only in the first approximation. In this paper, the problem is solved in the second approximation, which increases the accuracy of its solution. The results obtained can be used for optimal design and construction of sealing equipment, as well as for borehole sealing.
Keywords: Borehole sealing, sealing element, variation method, displacement, stress, potential energy functional.

UDC 004.93,629.7

DEVELOPMENT OF AN AUTONOMOUS NAVIGATION SYSTEM FOR THE GROUPED COORDINATED FLIGHT OF UAV'S

Marynoshenko O.P., Pikenin O.O.
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

The paper considers a description of developed control system for a group of unmanned aerial vehicles (UAV) that has a software capable to continue the flight in case of failures by using alternative control algorithms. Control system is developed on vision system by using methods of image recognition. Grouped co-ordinated flight of UAV's can significantly improve the performance of surveillance processes, such as reconnaissance, image recognition, aerial photography, industrial and environmental monitoring, etc. But to control a group of UAV's is a quite difficult task. In this paper, we propose a model that corresponds to the principle of construction by the leading UAV's. In the case of using this model, the parameters of the system motion are determined by the direction of motion, the speed and acceleration of the UAV's driving. The control system based on the methods of image recognition expands the possibilities of coordinating the group of UAV's.
Keywords: image recognition, an unmanned aerial vehicle, the singular points, descriptors, vision system.

Introduction. One of the important and actual purpose of using UAVs is the application of it in mixed groups, including manned and unmanned aerial vehicles, or as a part of operating autonomously UAVs group.

To solve the navigational task for UAVs group, we use a control system based on image recognition methods. The methods of image recognition are based on tracking, identification and detection of mobile and stationary air and land objects.

To create a system, it is necessary to analyze the problem of classifying terrestrial stationary objects for constructing the flight trajectory of a group.

Statement of the problem. Formation flight control of multiple UAVs is an active topic for numerous researches (T. Soleymani, F. Saghafi, 2010; A.K. Das, R. Fierro, V. Kumar, J.P. Ostrowski, J. Spletzer and C.J. Taylor, 2002; J. Hammer, G. Piper, O. Thorp and J. Watkins, 2004; Z. Gosiewski, L. Ambroziak, 2013), with many practical application: reconnaissance, communication, search and rescue.

There are many research methods proposed for implementation of multiple UAVs control, especially for control of UAVs formation flying, such as leader following (T. Soleymani, F. Saghafi, 2010), behavior based approach (J. Hammer, G. Piper, O. Thorp, and J. Watkins, 2004), virtual leader (Z. Gosiewski, L. Ambroziak, 2013) and artificial potential functions (T. Paul, T.R. Krogstad and J.T. Gravdahl, 2008). In these methods, most appropriative is are leaders' methods.

The big problem in formation control are question of creation and full usage the neighbor-to-neighbor communication and synchronization. The well-known today methods for communication and synchronization inside of formation of UAVs are methods of usage of video information (A.K. Das, R. Fierro, V. Kumar, J.P. Ostrowski, J. Spletzer and C.J. Taylor, 2002), and methods of usage of radio transmitting data (T. Paul, T.R. Krogstad and J.T. Gravdahl, 2008).

The current development of aviation sets the task of implementation of the formation flight of unmanned aerial vehicles.

The necessity of development of technology for control of formation flying UAVs now opens a very important area: the creation of between onboard unmanned navigation systems (BONUS) for UAVs with very limited weight and volume. This need is determined by the fact that the absence of equipment onboard the UAV BONUS can greatly limit their opportunities.

Development of systems like a BONUS goes by two approaches: creation of an autonomous systems that do not depend on ground guiding systems, and onboard systems using ground-based radio beacons (T. Paul, T.R. Krogstad and J.T. Gravdahl, 2008). Each of these ways has its own advantages and disadvantages. Autonomous management system can solve the problem of formation flight without restrictions imposed by the channels for communication with ground control, as well as in radio jamming.

The main tasks. Development of a "guidance system" for an autonomous navigation system of the grouped co-ordinated flight of UAVs by using methods of image recognition. Implementation of control algorithms for recognition of mobile and stationary air and land navigation objects.

1. Model UAVs formation flying

Group of moving system – UAVs is usually regarded as a system of connected rigid bodies with significant degrees of freedom. And the number of degrees of freedom increases significantly with the increase of number of UAVs in the group that makes the model of spatial movement extremely difficult and unsuitable for solving the problem of synthesis of a coherent control of the whole set of aircrafts. In this connection, widely used is model group UAV relative motion, according to which the group is allocated carrier body (vehicle) and the transportable body. As the carrier serves the leading UAV, guided aerial vehicles (UAVs) play a role of transportable bodies. At the same time, any type of order: column, front, diamond, bearing, a wedge or a mixed order – can be viewed as a set of pairs: a master-slave. It should be noted that the formation of such pairs can be created based on two principles. In one case, the binding is carried by driven UAV marching to the leading UAV. In the second case, all driven UAVs determine their movements relative to the general for all – the leading UAV.

Without over viewing of the details and the characteristics of each method for forming a UAV system, note that in this report we consider a model that meets the principle of building by the leading UAV.

As already noted, the group traffic control problem is related to the need to study the motion of the aircraft that are in certain relationships. Therefore, in the foreground a study of their relative motion.

Two aircraft movement relative to each other is the difference between two absolute movements and has three degrees of freedom.

In considering the relative motion of the aircraft, you can use a variety of the coordinate systems. Each system has its advantages and disadvantages. The choice is determined by its specific task. However, there are general principles of selection that determine the desirability or necessity of a system of reference. Given the simplicity of the dynamics equations obtained for simplification of analysis tasks and integration of these equations for the joint analysis of UAV motion group as a reference trajectory leading UAV choose a coordinate system.

The beginning of the coordinate system has to be advice to combine with a center of mass of the driven aircraft. At the driven UAVs measurement equipment for determining of the parameters of his relative motion relatively of leading UAV are placed. So the most appropriated coordinate system is a trajectory coordinate system.

2. The structure of the "guidance system" of the grouped co-ordinated flight of UAVs

The "guidance system" is a block of control system. The structure of the control system is constructed in such way that it allows solving two subtasks of the UAVs guidance for mobile and stationary air and land navigation objects (Fig. 1). Block of control system includes an optical sensor (OS) based on a rotating sensor (Rs). OS transmits streaming video or photos of the observed scene (the Earth's surface and Space in front of UAV) on a computer system (CS), which recognize land and mobile air facilities on the basis of the generated descriptors of these objects in the navigation database. The onboard CS contains the algorithms for calculating of the angular coordinates of the selected objects. After calculating the angular coordinates CS transmits control signals to the autopilot.

3. Control system for flying of UAVs formation.

The basis of the control group assigned flight system consists of the following modules-blocks: (1) "guidance system" which includes a vision systems (video camera) and pattern recognition algorithm (for forming control information about the position of the leading UAV); (2) flight control system driven UAV which is based on control laws for driven UAV in accordance with flight program for the group of UAVs; (3) navigation system to provide the necessary control, navigation and flight information.

Video system that installed on board each of the UAV as well as pattern recognition algorithms form a guidance system. Such system, in accordance with the proposed algorithm discussed above calculates the location data of the leading UAV. The data are converted into command signals characterizing the change in distance to the leading UAV, its vertical and horizontal displacements. An example of such output signals is shown in (Fig. 2). Further guidance system generates signals on the UAV control loops for the orientation angles of the pitch roll yaw, and to control distance between the aircrafts. In such control commands are also included flight command for order form (the order of flight) of UAVs in the group. After the control system, in other words the autopilot, commands supplied to UAV control surfaces. At the same time the autopilot includes a control and stabilization circuits not only on linear and angular displacements and for the velocities and accelerations. Achieving the required parameters for transients (overshoot, decay time, minimizing errors) is provided in our proposed system using the re-

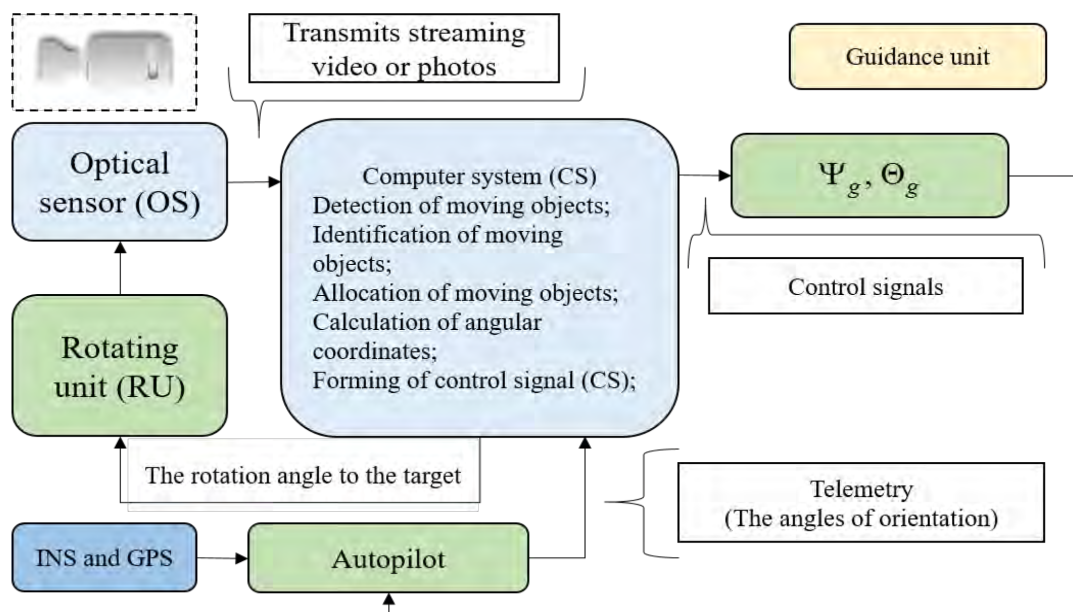

Figure 1. The structure of the "guidance system"

spective PI and PID controllers for longitudinal and lateral movement channels.

4. Method of recognition of stationary land navigation objects

Stationary land navigation objects divide into two groups: the first group of land navigation objects at an altitude of less than 1.5 km (point, areal, linear), the second group at an altitude more than 1.5 km. At an altitude of less than 1.5 km, point and linear land navigation objects we take as the basis for constructing of the flight curve (Fig. 3).

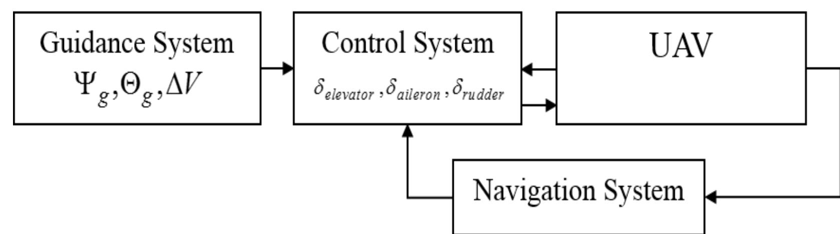

Figure 2. UAV flight control system

Buildings, lakes, railway stations, forests- especially important for the building of the flight trajectory as the surface area of land navigation objects (Fig.4).

Feature detection is the process where we automatically examine an image to extract features, that are unique to the objects in the image, in such a manner that we are able to detect an object based on its features in different images.

This detection should ideally be possible when the image shows the object with different transformations, mainly scale and rotation, or when parts of the object are occluded. Scale-Invariant Feature Transform, SIFT is a successful approach to feature detection introduced by Lowe. The SURF algorithm (Bay H., Ess A., Tuytelaars T., Gool L.V., 2009) is based on the same principles and steps, but it utilizes a different scheme and it should provide better results, faster.

To recognize such objects, we applied SURF algorithm (Bay H., Ess A., Tuytelaars T., Gool L.V., 2009) (Speeded-Up Robust Features) which solves two problems – finding key points and creation of their image descriptors that are invariant to scale and rotation (orientation). This means that the description of the key points will be constant, even if the navigation object will change the size and position.

SURF algorithm looks for key points and compares them with the key point's descriptors from database. Compiled navigation object will be a grouped descriptor of key points (Fig. 5).

5. Method of recognition of mobile land navigation objects

Technical means to implement the group flight of the aircraft are primarily those instruments and devices that allowing to define the parameters of

Figure 3. Detecting of point and linear land navigation objects

Figure 4. Detecting of surface area of land navigation objects

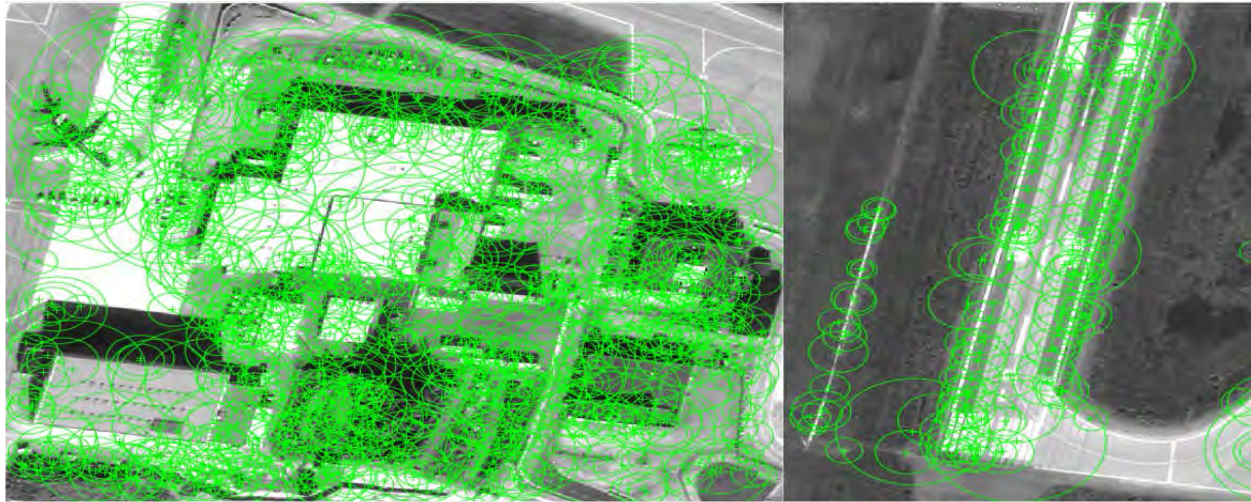

Figure 5. Descriptors of the linear and area land navigation objects

the relative motion of the aircraft. They must receive the necessary distance measuring and angle measuring information. This measuring apparatus can be based on various physical principles for the radio, optical, quantum-mechanical.

The main reasons for the growing interest in small aircraft is that they provide an inexpensive platform for electro optical (EO) and infrared (IR) cameras. Mobile land navigation objects will give us an opportunity to form the control system in a group, building a flight group and maintaining order in the ranks. To do this we have to match camera with coordinate system (Fig. 6, Fig. 7).

Supposing that the optical axis of the camera coincides with a longitudinal axis of the UAV (OX^b axis of a body fixed coordinate system $OX^bY^bZ^b$, $OX^CY^CZ^C$ – cameras local coordinate system, $OX^VY^VZ^V$ – air speed coordinate system).

It is assumed that the origin of the reference frame and the camera located in the center of gravity of the aircraft.

Guidance to the goal (leader UAV) is obtained by two angles: Ψ_{az} azimuth to goal, θ_V elevation to goal. Where:

$$R_{\Psi_{az}} = \begin{bmatrix} \cos\Psi_{az} & 0 & -\sin\Psi_{az} \\ 0 & 1 & 0 \\ \sin\Psi_{az} & 0 & \cos\Psi_{az} \end{bmatrix}$$ – matrix of rotation for azimuth;

$$R_{\theta_V} = \begin{bmatrix} \cos\theta_V & \sin\theta_V & 0 \\ -\sin\theta_V & \cos\theta_V & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$ – matrix of rotation for elevation;

Resulting matrix of rotation for guidance to the goal is:

$$R_b^g = R_{\Psi_{az}} * R_{\theta_V} = \begin{bmatrix} \cos\theta_V\cos\Psi_{az} & \sin\theta_V\cos\Psi_{az} & -\sin\Psi_{az} \\ -\sin\theta_V & \cos\theta_V & 0 \\ \sin\Psi_{az}\cos\theta_V & \sin\theta_V\sin\Psi_{az} & \cos\Psi_{az} \end{bmatrix}.$$

If f - is a focal length in units of pixels, then converts the pixels P in meters. To simplify the description, assume that the pixels and pixel array are squares. If the width of a square matrix of pixels in pixels is M and the v – cameras field of view is known, then the focal length f it can be written as:

$$f = \frac{M}{2\tan\left(\frac{v}{2}\right)}.$$

The position of the projection of the object expressed in the camera frame as $\left(P_{E_x}, P_{E_y}, f\right)$, where P_{E_x} and P_{E_y} define the position of the object in pixels. The distance from the origin of the camera system to a pixel position is $\left(P_{E_x}, P_{E_y}, f\right)$ $\sqrt{P_{Ex}^2 + P_{Ey}^2 + f^2}$ (as shown on the Fig. 8).

Define the ort (single vector) for the direction to the goal:

$$\frac{l^c}{L} = \frac{1}{F}\begin{bmatrix} P_{E_x} \\ P_{E_y} \\ f \end{bmatrix} = \frac{1}{\sqrt{P_{Ex}^2 + P_{Ey}^2 + f^2}}\begin{bmatrix} P_{E_x} \\ P_{E_y} \\ f \end{bmatrix} = \vec{l} = \begin{bmatrix} \vec{l}_x \\ \vec{l}_y \\ \vec{l}_z \end{bmatrix}; \quad (1)$$

The task of formation of the unit vector pointing to the leading UAV reduced to tracking of the image with leading UAV and definition of it geometric center.

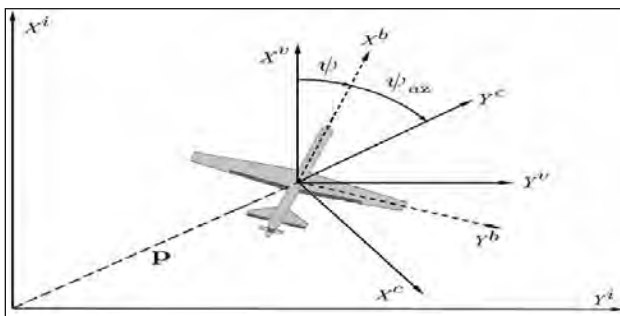

Figure 6. Matching camera with coordinate system (top view)

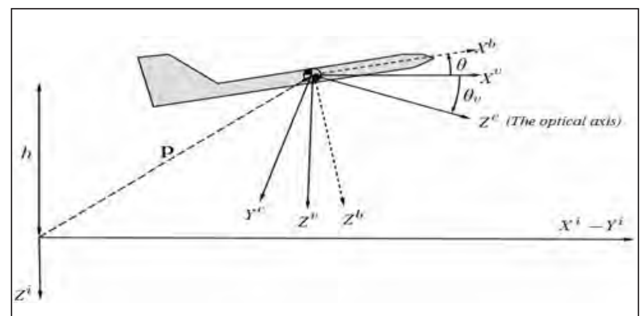

Figure 7. Matching camera with coordinate system (side view)

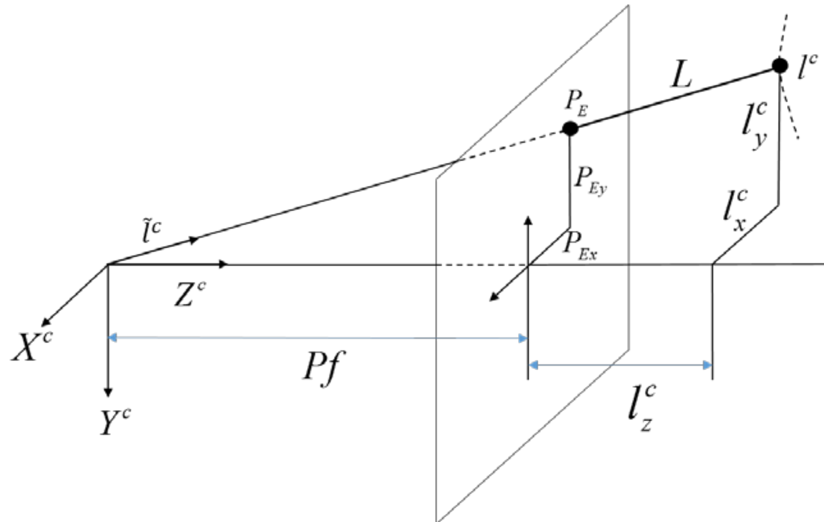

Figure 8. The camera coordinate system

6. Trajectory equation of the driven UAVs

The equations of the relative motion of the driven UAVs in the trajectory coordinate system can be represented as follows:

$$\Delta x_{gi} = x_{g1} - x_{gi}; \Delta y_{gi} = y_{g1} - y_{gi}; \Delta z_{gi} = z_{g1} - z_{gi};$$

$$\Delta Vx_{gi} = \frac{dx_{g1}}{dt} - \frac{dx_{gi}}{dt}; \Delta Vy_{gi} = \frac{dy_{g1}}{dt} - \frac{dy_{gi}}{dt}; \Delta Vz_{gi} = \frac{dz_{g1}}{dt} - \frac{dz_{gi}}{dt};$$

$$x_{gi}^{(1)} = \Delta x_{gi} \cos\theta_{vi} \cos\Psi_{azi} + \Delta y_{gi} \sin\theta_{vi} - \Delta z_{gi} \cos\theta_{vi} \sin\Psi_{azi};$$

$$y_{gi}^{(1)} = \Delta x_{gi} \sin\Psi_{azi} + \Delta y_{gi} \cos\Psi_{azi}; \quad (2)$$

$$z_{gi}^{(1)} = \Delta x_{gi} \sin\theta_{vi} \cos\Psi_{azi} - \Delta y_{gi} \sin\theta_{vi} \sin\Psi_{azi} - \Delta z_{gi} \cos\theta_{vi};$$

$$\Delta Vx_{gi}^{(1)} = \Delta Vx_{gi} \cos\theta_{vi} \cos\Psi_{azi} + \Delta Vy_{gi} \sin\theta_{vi} - \Delta Vz_{gi} \cos\theta_{vi} \sin\Psi_{azi};$$

$$\Delta Vy_{gi}^{(1)} = \Delta Vx_{gi} \sin\Psi_{azi} + \Delta Vy_{gi} \cos\Psi_{azi};$$

$$\Delta Vz_{gi}^{(1)} = \Delta Vx_{gi} \sin\theta_{vi} \cos\Psi_{azi} - \Delta Vy_{gi} \sin\theta_{vi} \sin\Psi_{azi} - \Delta Vz_{gi} \cos\theta_{vi}$$

Where: $x_{gi}^{(1)}, y_{gi}^{(1)}, z_{gi}^{(1)}$ and $\Delta Vx_{gi}^{(1)}, \Delta Vy_{gi}^{(1)}, \Delta Vz_{gi}^{(1)}$ – the coordinates and the relative speeds of the UAVs to the leading UAV in the trajectory coordinate system of the leading UAV, angles : elevation to goal θ_{vi} azimuth to goal Ψ_{azi} for each UAV in formation.

The linearization of the equations (2) provides a set of equations observation that define the trajectory of the carried UAVs in relatively to the trajectory of the leading (master) UAV.

$$\delta x_{gi}^{(1)} = c_{11}^{(i)}\delta\theta_1 + c_{12}^{(i)}\delta\Psi_1 + c_{13}^{(i)}\delta x_{g1} + c_{14}^{(i)}\delta y_{g1} + c_{15}^{(i)}\delta z_{g1} - c_{13}^{(i)}\delta x_{gi} - c_{14}^{(i)}\delta y_{gi} - c_{15}^{(i)}\delta z_{gi};$$

$$\delta y_{gi}^{(1)} = c_{22}^{(i)}\delta\Psi_1 + c_{23}^{(i)}\delta x_{g1} + c_{25}^{(i)}\delta z_{g1} - c_{23}^{(i)}\delta x_{gi} - c_{25}^{(i)}\delta z_{gi}; \quad (3)$$

$$\delta z_{gi}^{(1)} = c_{31}^{(i)}\delta\theta_1 + c_{32}^{(i)}\delta\Psi_1 + c_{33}^{(i)}\delta x_{g1} + c_{34}^{(i)}\delta y_{g1} + c_{35}^{(i)}\delta z_{g1} - c_{33}^{(i)}\delta x_{gi} - c_{34}^{(i)}\delta y_{gi} - c_{35}^{(i)}\delta z_{gi};$$

$\delta\alpha$ denotes 'small' deviations from the normal steady-state condition.

7. The mathematical model of the aircraft in the trajectory coordinate system

The vector form of the equation of motion of the aircraft as a solid body moving in space has six degrees of freedom are derived from the theorem: the theorem change of impulse, and the theorem of change of momentum of impulse.

The complete system of equations of motion of an arbitrary spatial individual UAV in trajectory coordinates are as follows (in the trajectory coordinate system are presented equation of the translational motion (force equations) of UAV). For creation of control system for formation of UAVs will be used linearized mathematic model – linearized system of equations of the UAV motion.

$$\delta \dot{V}_i = a_{11}^{(i)}\delta V_i + a_{12}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{13}^{(i)}\delta\beta_i + a_{14}^{(i)}\delta\gamma_i + a_{15}^{(i)}\delta\theta_i + a_{16}^{(i)}\delta\Psi_i + \ldots;$$

$$\delta\theta_i = a_{21}^{(i)}\delta V_i + a_{22}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{23}^{(i)}\delta\beta_i + a_{24}^{(i)}\delta\gamma_i + a_{25}^{(i)}\delta\theta_i + a_{26}^{(i)}\delta\Psi_i + \ldots;$$

$$\delta \dot{\Psi}_i = a_{31}^{(i)}\delta V_i + a_{32}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{33}^{(i)}\delta\beta_i + a_{34}^{(i)}\delta\gamma_i + a_{35}^{(i)}\delta\theta_i + a_{36}^{(i)}\delta\Psi_i + \ldots;$$

$$\delta\dot{\omega}_{x_i} = a_{41}^{(i)}\delta V_i + a_{42}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{43}^{(i)}\delta\beta_i + a_{44}^{(i)}\delta\gamma_i + a_{45}^{(i)}\delta\theta_i + a_{46}^{(i)}\delta\Psi_i + \ldots; \quad (4)$$

$$\delta\dot{\omega}_{y_i} = a_{51}^{(i)}\delta V_i + a_{52}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{53}^{(i)}\delta\beta_i + a_{54}^{(i)}\delta\gamma_i + a_{55}^{(i)}\delta\theta_i + a_{56}^{(i)}\delta\Psi_i + \ldots;$$

$$\delta\dot{\omega}_{z_i} = a_{61}^{(i)}\delta V_i + a_{62}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{63}^{(i)}\delta\beta_i + a_{64}^{(i)}\delta\gamma_i + a_{65}^{(i)}\delta\theta_i + a_{66}^{(i)}\delta\Psi_i + \ldots;$$

$$\delta \dot{X}_{g_i} = a_{71}^{(i)}\delta V_i + a_{72}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{73}^{(i)}\delta\beta_i + a_{74}^{(i)}\delta\gamma_i + a_{75}^{(i)}\delta\theta_i + \ldots;$$

$$\delta \dot{Y}_{g_i} = \delta \dot{H}_i = a_{81}^{(i)}\delta V_i + a_{82}^{(i)}\delta\alpha_i + \ldots + b_{84}^{(i)}\delta u_{iT} = a_{81}^{(i)}\delta V_i = -\delta V_{i0}\theta_{i0};$$

$$\delta \dot{Z}_{g_i} = a_{91}^{(i)}\delta V_i + a_{92}^{(i)}\delta\alpha_i + a_{93}^{(i)}\delta\beta_i + \ldots + b_{94}^{(i)}\delta u_{iT} = a_{91}^{(i)}\delta V_i = \delta V_{i0}\Psi_{i0};$$

Where: V – module of air velocity; α – angle of attack; β – sideslip angle; $a_{ml}^{(i)}$ – linearized coefficients for aerodynamic forces, moments, thrust and gravity forces in trajectory coordinate system; θ – tilt angle of trajectory; Ψ – flight path angle; ω_{ij} – the angular velocities of rotation around the fixed body axis; γ, ϑ, ψ – roll, pitch, yaw angle; X_g, Y_g, Z_g – aircraft coordinates relative to normal coordinate system X_0, Y_0, Z_0; $H = -Z_g$ – altitude.

8. Method of recognition of small mobile air navigation objects

Preliminary analysis revealed that SIFT (Fazli S., Pour H.M., Bouzari H., 2009) algorithm is a potentially useful algorithm for our task. The specified descriptor is different both in terms of stability and information capacity. It is important that the characteristics of the descriptors change when the type of region is changed.

The SIFT algorithm is an algorithm of image matching that is completely invariant to affine

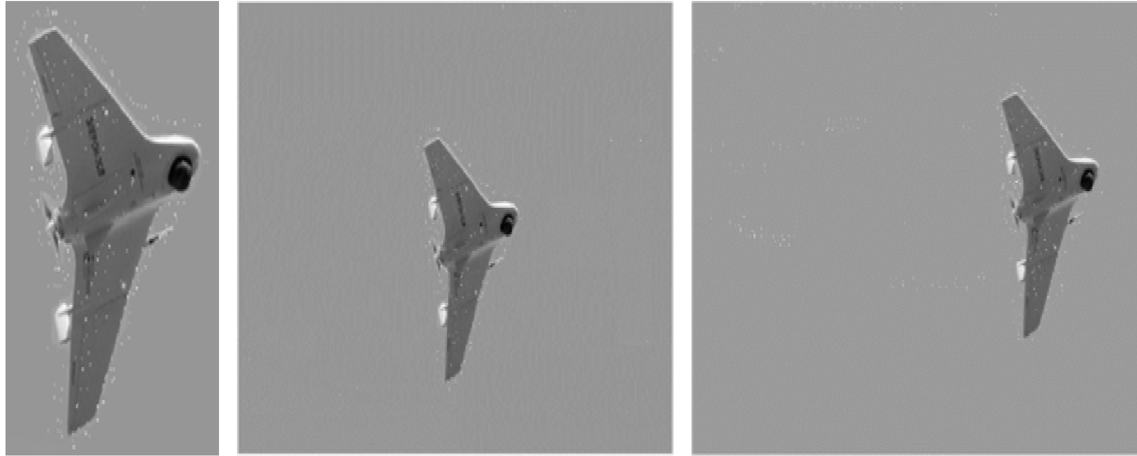

Figure 9. Descriptor model of SIFT algorithm

Figure 10. Descriptor model of SURF algorithm

transformations and must cover all six affine parameters. The SIFT method covers 6 parameters by normalizing rotations and displacements and modeling all scales from the current frame and complex descriptor in memory. For solving our tasks, we are interested in small-sized fast-moving objects, such as UAVs.

For testing SURF algorithm for mobile aerial moving objects we build descriptor model (Fig. 9) and compare it with the descriptor model of SURF algorithm (Fig. 10).

For the detection of the UAVs geometric center on the video frame we combined two methods, SIFT and SURF. After the addition of two algorithms we build a complex descriptor of UAVs object. The coordinates of the geometric center of the object in the frame can be calculated in accordance with the position of identified by the integrated UAVs model. This approach will provide trimming of uninformative zones by SIFT method and found false points by SURF method. Searching the geometric center of the UAVs model descriptor in the frame reduced to a simple approach: the arithmetic average of the specific points in the descriptor or using the moving average value approach. These significantly reduce the volume of calculations, which is important when we operate in real time.

For simplifying of computation we divided the frame into four segments (Fig. 11).

Describe a simple algorithm of guiding or targeting of the UAVs in formation flying. Assume the existence of the control tilts of the UAV frame than can be described in the form of control equations for azimuth and inclination angles:

$$\Psi_{az} = W_{\Psi_{az}}^{\delta_{rc}} \delta_{rc}, \Psi_{az} = W_{\theta_V}^{\delta_{ec}} \delta_{ec};$$

where δ_{rc}, δ_{ec} – commanded deflections of UAVs control surfaces, $W_{\Psi_{az}}^{\delta_{rc}}, W_{\theta_V}^{\delta_{ec}}$ – transfer functions of UAV.

The equation of optical axis is:

$$l = \frac{1}{\sqrt{P_{Ex}^2 + P_{Ey}^2 + f^2}} \begin{bmatrix} P_{E_x} & P_{E_y} & f \end{bmatrix}^T.$$

P_{E_x}, P_{E_y} – the coordinates of the geometric center of the UAV in the frame relative to the image center. Required position of axis $l_r = R_b^{gT} l$.

Next step is obtaining of required angles of azimuth and elevation to align optical axes.

$$l_r = \begin{bmatrix} l_{xr} \\ l_{yr} \\ l_{zr} \end{bmatrix} = R_b^{gT} \begin{bmatrix} l_x \\ l_y \\ l_z \end{bmatrix};$$

$$l_r = \begin{bmatrix} l_{xr} \\ l_{yr} \\ l_{zr} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \cos\theta_V \cos\Psi_{az} & \sin\theta_V \cos\Psi_{az} & -\sin\Psi_{az} \\ -\sin\theta_V & \cos\theta_V & 0 \\ \sin\Psi_{az} \cos\theta_V & \sin\theta_V \sin\Psi_{az} & \cos\Psi_{az} \end{bmatrix}^T \begin{bmatrix} l_x \\ l_y \\ l_z \end{bmatrix}.$$

To solve this equation of relative azimuth and elevation angles give as the following expressions for command angles:

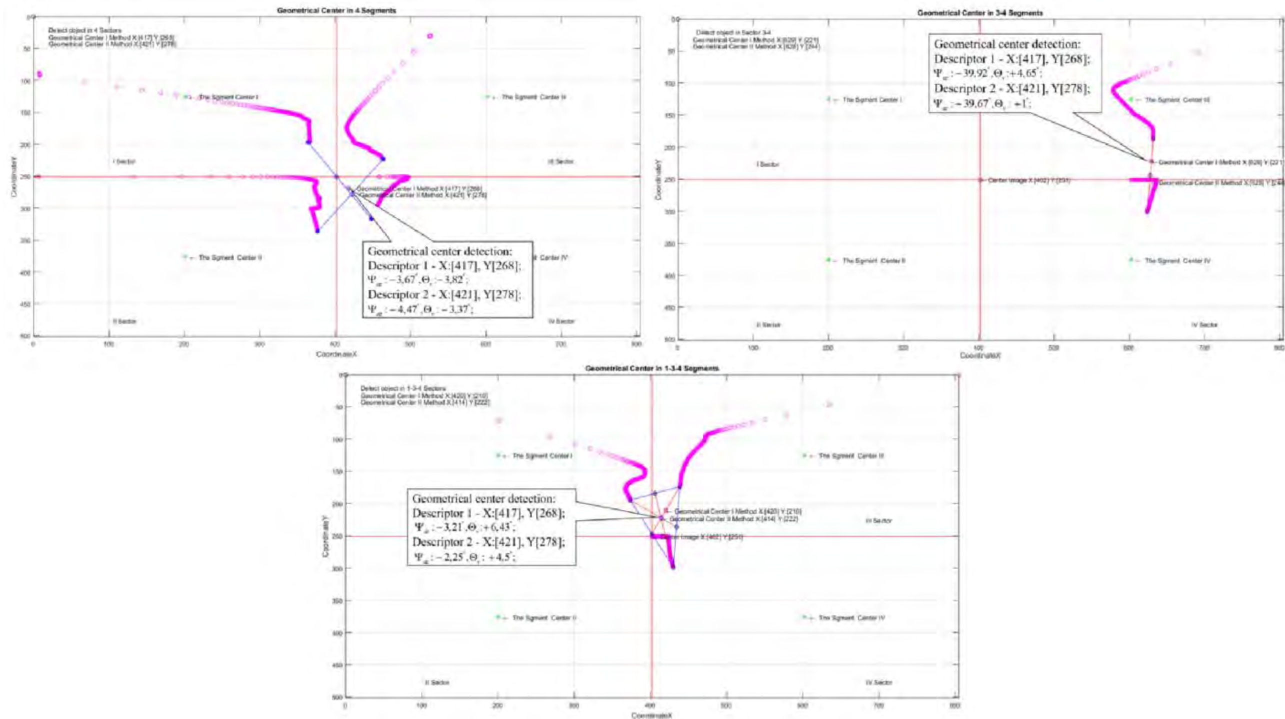

Figure 11. Position the geometric center of the frame of leading UAV

$$\theta_V c = \tan^{-1}\left(\frac{l_y}{l_x}\right), \Psi_{az} = \sin^{-1}(-l_z). \quad (5)$$

So the servo commands are:

$$\delta_e = K_e(\theta_V c - \theta_V) = K_e\left[\tan^{-1}\left(\frac{l_y}{l_x}\right) - \theta_V\right];$$

$$\delta_r = K_r(\Psi_{az} c - \Psi_{az}) = K_r\left[\sin^{-1}(-l_z) - \Psi_{az}\right]. \quad (6)$$

According to the results obtained by determination of the object geometrical center, have the information about the focal length and the exact coordinates of the object in the frame where P_{E_x}, P_{E_y} using them in (1) and generate the control signals (5).

9. Modeling the system of autonomous UAV flight control group

For the modeling of the proposed control system was selected ZAGI UAV, geometrical and a complete list of aerodynamic characteristics of this UAV was used from [12]. For the system shown in the previous figure, add the blocks with mathematic model of nonlinear behavior of UAV, (including the aerodynamic loads) instead of the "UAV" block. This module is based on a system of equations – mathematical model of UAV.

Also for the unification of the proposed control system would be necessary add to the system structure module with parameter identification of controlled object, for identification of aerodynamic derivatives, as individual parameters of each aircraft.

As the background for the creation working algorithms of guidance system are used equations (5) and (6) that describe the distance, angles of inclination and azimuth path to the leading UAV. The automatic control system (autopilot) includes control algorithms for fulfillment of flight mission (speed, altitude, direction of flight), and additional control commands concerning for creation the flight order of UAV formation.

Simulation of the proposed algorithm and the corresponding developed systems for providing UAV flight control group was conducted in MATLAB Simulink environment. As noted previously for simulation model of control system example with two flying UAVs with flying order – line along the direction of flight of a leading UAV was described. The flight carried out horizontally at a given altitude. The procedure for the flight in the group is based on the equations (3), (4).

For the simulation of the guidance system and the formation of the next commands to control the flight of the UAV has been used a model of such system. The simulation was carried with a changing of the parameters of horizontal flight of leading UAV. Horizontal vertical displacement of the leading UAV and the corresponding change in the distance between a pair of UAV took place on the second and fourth seconds of the simulation. These signals with a distance of one hundred meters correspond to the horizontal and vertical displacement of the leading UAV 2 and 1 meter respectively.

The following figure 12 presents command outputs of "guidance systems" that characterize the vertical and horizontal displacement of the leading UAV.

The response of driven UAV in the case of maintaining the flight order in the UAVs group are shown in (Fig. 12.)

As seen from (Fig. 13) the simulation results the system practically have no errors in the output parameters of the flight, as well as provided with a minimum overshoot and oscillation.

Conclusions. In this paper, an opportunity implementation of multiple UAVs control has been provided, especially for control of UAVs formation flying, using the leader following approach. Based on this obtained algorithms most appropriative methods of virtual leader behavior method will be researched and developed.

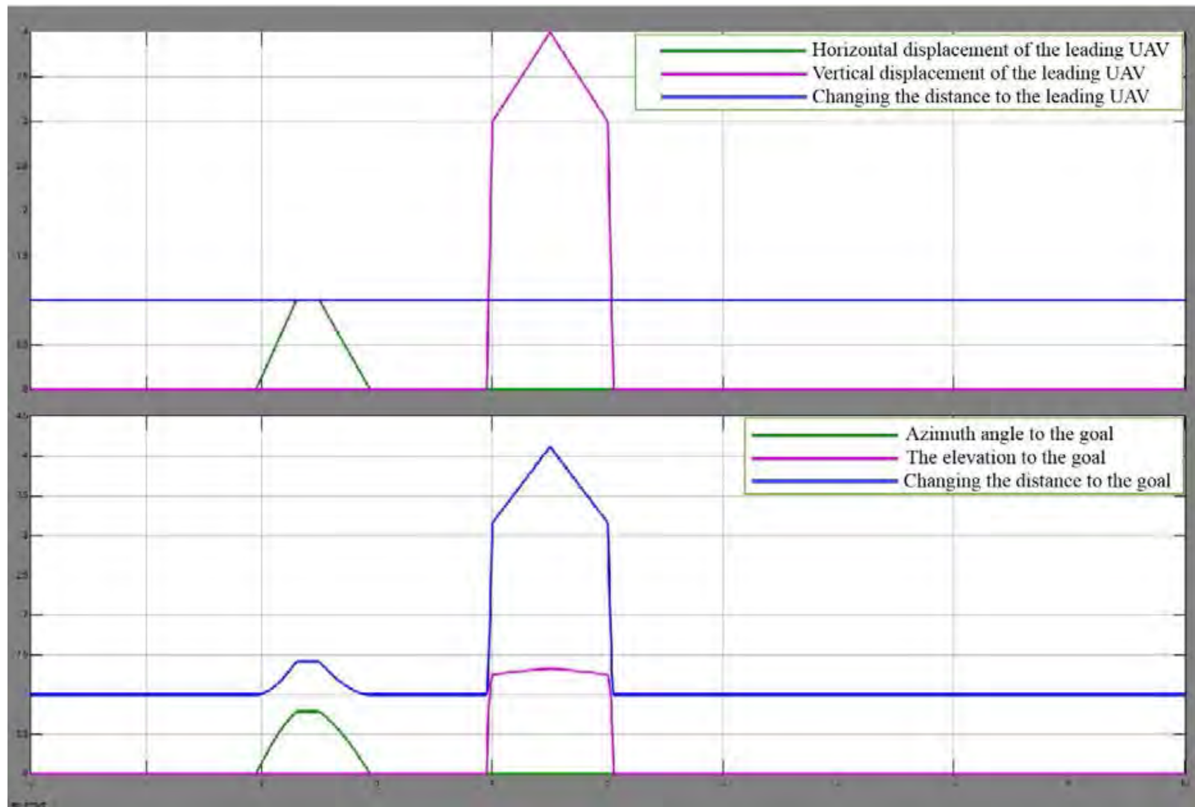

Figure 12. Command output of "guidance system"

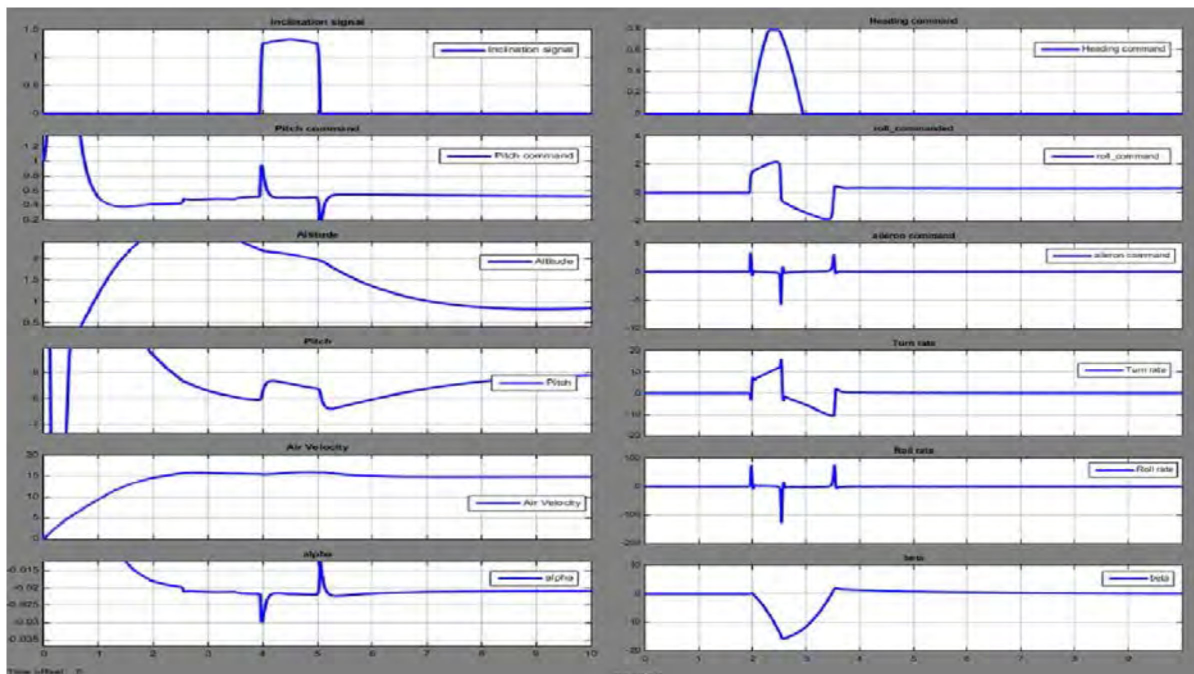

Figure 13. Reaction of the driven UAV as a response to changing of the flight parameters of the leading UAV

For the creation neighbor-to-neighbor communication and synchronization such algorithm with using of electro optical or infrared cameras and pattern recognition approaches has been proposed and realized. Also, their approach for implementation of such control system are given, as well as algorithms and principles of works, based on appropriate mathematical models.

We developed a "guidance system" for an autonomous navigation system of the grouped coordinated flight of UAVs by using recognition methods of mobile and stationary air and land navigation objects.

On the basis of the obtained results by finding the coordinates of the geometric center and the mathematical model of the camera we formed mathematical model of the control signals for UAVs "guidance system".

Acknowledgments. This work was supported by Grant-in-Aid for Scientific Research (C) no. 0115U002524, UA.

References:
1. Chao Xu, Zeping Lu, Guangquan Xu, Zhiyong Feng, Hongyan Tan, Haifeng Zhang, (2015). 3D Reconstruction of Tree-Crown Based on the UAV Aerial Images. Mathematical Problems in Engineering, Volume 2015, 8 pages.
2. Matthew B. Rhudy, Yu Gu, Haiyang Chao and Jason N. Gross, (2015). Unmanned Aerial Vehicle Navigation Using Wide-Field Optical Flow and Inertial Sensors. Journal of Robotics, Volume 2015, Article ID 251379, 12 pages.
3. Luiz G.B. Mirisola and Jorge Dias, (2009). Exploiting Attitude Sensing in Vision-Based Navigation for an Airship. Journal of Robotics, Volume 2009, 16 pages.
4. Bay H., Ess A., Tuytelaars T., Gool L.V., (2009). Speeded-Up Robust Features. Proceedings of the 9th European Conference on Computer Vision. Springer LNCS. Vol. 3951. Pt. 1, p. 404–417.
5. Fazli S., Pour H.M., Bouzari H., (2009). Particle Filter Based Object Tracking with Sift and Color Feature. Second International Conference on Machine Vision, p. 89–93.
6. J. Shin and H.J. Kim, (2009). Nonlinear model predictive formation flight. IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics – Part A: Systems and Humans, vol. 39, no. 5, p. 1116–1125.
7. T. Soleymani, F. Saghafi, (2010). Behavior-Based Acceleration Commanded Formation Flight Control. International Conference on Control, Automation and Systems 2010 Oct. 27-30, in KINTEX, Gyeonggi-do, Korea.
8. A.K. Das, R. Fierro, V. Kumar, J.P. Ostrowski, J. Spletzer and C.J. Taylor, (2002). A Vision-Based Formation Control Framework. IEEE Transaction on Robotics and Automation, Vol. 18, No. 5.
9. J. Hammer, G. Piper, O. Thorp and J. Watkins, (2004). Investigating Virtual Structure Based Control Strategies for Spacecraft Formation Maneuvers. AIAA Guidance, Navigation, and Control Conference and Exhibit, Providence, Rhode Island.
10. Z. Gosiewski, L. Ambroziak, (2013). UAV Autonomous Formation Flight Experiment with Virtual Leader Control Structure. Solid State Phenomena, Vol. 198, p. 254–259.
11. T. Paul, T.R. Krogstad and J.T. Gravdahl, (2008). Modelling of UAV Formation Flight Using 3D Potential Field. Simulation Modelling Practice and Theory, vol. 16, no. 9, p. 1453–1462.
12. Randal W. Beard, Timothy W. McLain, (2012). Small Unmanned Aircraft: Theory and Practice. by Princeton University Press.

Мариношенко О.П., Пікенін О.О.
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

РОЗРОБКА АВТОНОМНОЇ НАВІГАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ГРУПОВОГО СКООРДИНОВАНОГО ПОЛЬОТУ

Анотація
У статті розглядається опис розробленої системи управління групою безпілотних літальних апаратів (БПЛА), яка має програмне забезпечення, здатне продовжувати політ в разі збоїв використовуючи альтернативні алгоритми управління. Система управління розроблена на основі системи технічного зору з використанням методів розпізнавання зображень. Груповий скоординований політ БПЛА може значно поліпшити роботу процесів спостереження, таких як розвідка, розпізнавання зображень, аерофотозйомка, промисловий і екологічний моніторинг і т. д. Але контролювати групу БПЛА – досить складне завдання. У цій статті ми пропонуємо модель, яка відповідає принципу побудови групи провідними БПЛА. У разі використання цієї моделі параметри руху системи визначаються напрямком руху, швидкістю і прискоренням руху БПЛА. Система управління, заснована на методах розпізнавання зображень, розширює можливості координації групи БПЛА.
Ключові слова: розпізнавання образів, безпілотне повітряне судно, особливі точки, дескриптори, система технічного зору.

Мариношенко А.П., Пикенин А.А.
Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского

РАЗРАБОТКА АВТОНОМНОЙ НАВИГАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ СГРУППИРОВАННОГО СКООРДИНИРОВАННОГО ПОЛЕТА БПЛА

Аннотация
В статье рассматривается описание разработанной системы управления группой беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), которая имеет программное обеспечение, способное продолжать полет в случае сбоев используя альтернативные алгоритмы управления. Система управления разработана на основе системы технического зрения с использованием методов распознавания изображений. Групповой скоординированный полет БПЛА может значительно улучшить работу процессов наблюдения, таких как разведка, распознавание изображений, аэрофотосъемка, промышленный и экологический мониторинг и т. д. Но контролировать группу БПЛА – довольно сложная задача. В этой статье мы предлагаем модель, которая соответствует принципу построения группы ведущими БПЛА. В случае использования этой модели параметры движения системы определяются направлением движения, скоростью и ускорением движения БПЛА. Система управления, основанная на методах распознавания изображений, расширяет возможности координации группы БПЛА.
Ключевые слова: распознавания образов, беспилотный летательный аппарат, особые точки, дескрипторы, система технического зрения.

УДК 664.665

ІННОВАЦІЙНІ ІНГРЕДІЄНТИ ДЛЯ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ ФІЗІОЛОГІЧНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Рудавська Г.Б., Вежлівцева С.П., Бузіян М.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

Розглянуто науково-практичні засади виробництва фізіологічно-функціональних харчових продуктів. Встановлено, що для профілактики таких захворювань як цукровий діабет, целіакія, серцево-судинні захворювання потрібно вживати спеціальні фізіологічно-функціональні кондитерські вироби із заданим хімічним. Визначено інноваційні інгредієнти в рецептурах кондитерських виробів. В якості перспективної сировини пропонуються: аглютенове борошно вітчизняного виробництва, цикорлакт, порошки кореню цикорію, листя стевії, плодів ріжкового дерева та чаю маття. Використання названої сировини дозволить суттєво розширити асортимент та краще задовольнити попит споживачів на кондитерські вироби фізіологічно-функціонального призначення.

Ключові слова: фізіологічно-функціональні харчові продукти, целіакія, аглютенове борошно, цикорлакт, чай матття, поліфенольні сполуки, листя стевії.

Постановка проблеми. Сучасні умови життя – психологічне навантаження, недостатня фізична активність, вживання неякісних харчових продуктів, тощо призводять до погіршення харчового статусу населення, послаблення імунітету, збільшення кількості хронічних неінфекційних захворювань та зменшення тривалості життя. Але в свою чергу на чинники, що викликають більшість хвороб можна впливати зміною способу життя, звичок і корегувати їх відповідними харчовими раціонами. Тому одним з найбільш важливих напрямів розвитку харчової галузі в Україні є розробка фізіологічно-функціональних харчових продуктів, які містять інгредієнти, що сприятливо впливають на організм людини, підвищують його опірність захворюванням та поліпшують багато фізіологічних процесів. Споживні властивості таких продуктів характеризуються високою харчовою цінністю, відмінними смаковими властивостями й спрямованою фізіологічною дією.

До фізіологічно функціональних харчових інгредієнтів відносять біологічно активні й (або) фізіологічно цінні, безпечні для здоров’я: амінокислоти, поліненасичені жирні кислоти, харчові волокна, вітаміни, мінеральні речовини, пробіотики, пребіотики, синбіотики та ін.

Формування і розвиток ринку фізіологічно-функціональних харчових продуктів має вагоме значення. Практично будь-який продукт сучасного харчового раціону може бути модифікований у функціональний за умови виконання основних принципів збагачення, а саме:

– вміст фізіологічно-функціонального інгредієнта в порції продукту повинен бути на рівні 10-50% від фізіологічної потреби в ньому;
– внесені фізіологічно-функціональні інгредієнти не повинні погіршувати споживних властивостей продукту, скорочувати строки зберігання, зменшувати вміст і засвоюваність інших харчових речовин [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у створення науково-практичних засад виробництва фізіологічно-функціональних харчових продуктів зробили такі вчені України: Арсеньєва Л.Ю., Гуліч М.П., Дорохович А.М., Дробот В.І., Доценко В.Ф., Іоргачева К.Г., Капрельянц Л.В., Карнаушенко Л.І., Кравченко М.Ф., Ковбаса В.М., Корзун В.Н., Лозова Т.М., Міцик В.Ю., Пивоваров П.П., Перцевий Ф.В., Притульська Н.В., Рудавська Г.Б., Сирохман І.В., Українець А.І., Ципріян В.І., Черевко А.І., Бодак М.П. та ін. [1–6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте проблема розроблення фізіологічно-функціональних кондитерських виробів, які відповідають вимогам нутриціології до харчування різних груп населення з урахуванням віку, фізичного навантаження, стану здоров`я є не до кінця вирішеною. Це зумовлює необхідність створення та наукового обґрунтування нових інноваційних кондитерських виробів покращеного інгридієнтного складу за рахунок використання підсолоджувачів, цукрозамінників, аглютенового борошна, та інших фізіологічно-функціональних інгредієнтів.

Кондитерські вироби, хоча й не належать до основних продуктів харчування, проте є важливими та улюбленими складовими харчового раціону всіх вікових груп населення. Представлені сьогодні на світовому ринку кондитерські вироби відрізняється великою різноманітністю, що обумовлено модернізацією кондитерських підприємств. На думку маркетологів останніми роками помітна стійка тенденція підвищення попиту населення на кондитерські вироби з високими смаковими властивостями, а попит на традиційні вироби дещо знижується, так як сучасний споживач став висувати підвищені вимоги до їх оригінальності та харчової цінності. З продукції для щоденного користування кондитерські вироби поступово переходять в категорію преміум-класу, що особливо характерне для столиці і великих міст. Проте на вітчизняному ринку частка підприємств, які спеціалізуються на виробництві кондитерських виробів «преміум» сегменту незначна і представлена невеликими за потужністю підприємствами [6].

Аналіз хімічного складу та харчової цінності традиційних борошняних кондитерських виробів свідчить, що переважна більшість з них не відповідає вимогам нутриціології. Незбалансованість хімічного складу борошняних кондитерських виробів полягає у високому вмісті жирів

та підвищеної частки в їх складі гідрогенізованих жирів, вуглеводів, які представлені в основному сахарозою та відносно низьким вмістом білків, харчових волокон, ненасичених жирних кислот, вітамінів тощо. Однак, багатокомпонентність складу кондитерських виробів дозволяє створювати продукти фізіологічно-функціонального призначення у відповідності до вимог нутріціології за рахунок використання різноманітної природної сировини багатої біологічно активними речовинами.

Формулювання цілей статті. Головною метою роботи було дослідження та обґрунтування вибору перспективних інгредієнтів для створення фізіологічно-функціональних кондитерських виробів із заданим хімічним складом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спеціальні фізіологічно-функціональні кондитерські вироби із заданим хімічним складом можна вживати для профілактики таких захворювань як цукровий діабет, целіакія, серцево-судинні захворювання тощо [7]. Целіакія – захворювання, що вражає тонкий кишківник і призводить до порушення всмоктування поживних речовин з їжі. Ця хвороба провокується вживанням у їжу продуктів, які містять глютен, що є у пшениці, житі, ячмені й, може бути у вівсі. Хворим на целіакію рекомендована безглютенова дієта. Слід зазначити, що асортимент безглютенових борошняних кондитерських виробів на ринку України формується в основному за рахунок дорогої імпортної продукції. Зважаючи на зазначене вище, актуальним є розроблення технології борошняних кондитерських виробів із застосуванням різних видів аглютенового борошна, а саме рисового, кукурудзяного, гречаного [7–9].

Підвищити вміст білка, мінеральних речовин та вітамінів у борошняних кондитерських виробах можна також за рахунок внесення до складу їх рецептури «цикорлакту» – сухої розчинної суміші на основі екстракту цикорію і молоко, технологія його розроблена та вдосконалена під керівництвом проф. Рудавської Г.Б. Цілющі властивості цикорію обумовлені його багатим хімічним складом (табл. 1).

Таблиця 1

Загальний хімічний склад «цикорлакту» та його складових,%

P≤0.05

Показник	Цикорлакт	Екстракт цикорію	Молоко сухе
Вміст: Вологи	5,0	30,0	4,0
Білку	35,6	–	37,9
Лактози	36,0	–	49,3
Інуліну, фруктози	12,5	46,0–50,0	–
Мінеральних речовин	6,2	3,2	6,8
Інших екстрактивних речовини цикорію	4,7	17,0–19,0	–

Джерело: [1]

Внаслідок гідролізу інуліну, який міститься у складі цикорлакту утворюється фруктоза, яка, крім стимулювання росту та активності біфідолактофлори, підвищує всмоктування кальцію в товстому кишечнику, впливає на метаболізм ліпідів, зменшує ризик атеросклеротичних змін у серцево-судинній системі та попереджує розвиток цукрового діабету. Окрім того, білкам сухого молока, які становлять 2/3 сухих речовин цикорлакту, притаманні вологозв'язуючі властивості, а поліфенольним сполукам цикорію – антиоксидантні [1; 10].

Перспективним інноваційним інгредієнтом для кондитерських виробів є японський зелений чай "маття". Він використовується як добавка до шоколаду, цукерок і десертів, таких як тістечка та випічка, печиво та ін. Він відрізняється унікальним хімічним складом, його корисні властивості визначаються значним вмістом антиоксидантів. Листя «маття» також містить провітамін А (каротин) та вітаміни B_1 (тіамін), B_2 (рибофлавін), B_6 (піридоксин), С (аскорбінову кислоту), Е (токоферол); мінеральні речовини: кальцій, фтор, магній, цинк, залізо, йод [11].

Важливим аспектом при розробленні кондитерських виробів фізіологічно-функціонального призначення є використання речовин з солодким смаком. Один із широко розповсюджених альтернативних замінників цукру є фруктоза. Її індекс солодкості дорівнює –1,2 –1,7, а глікемічний індекс у 2,9 рази нижчий за цукрозу. Серед природних підсолоджувачів значна увага приділяється глікозидам. Природні підсолоджуючі речовини гліозидного походження отримують з різних рослин (стевія, цитрусові та ін.) [1; 12].

Широкого розповсюдження набули борошняні кондитерські вироби, що містять підвищену кількість харчових волокон, джерелами яких є продукти рослинного походження, які в достатній кількості містять клітковину, геміцелюлозу, пектин та ін. До них відносять порошок з какаовели та коріню цикорію, комплексні добавки на основі харчових волокон люцерни та бульб топінамбуру тощо. Універсальним джерелом нерозчинних харчових волокон є мікрокристалічна целюлоза – продукт модифікації природної целюлози, перспективним джерелом якої можуть бути пшеничні висівки [11].

Одним з перспективних напрямків підвищення харчової цінності кондитерських виробів, зокрема борошняних, є використання порошку м'якоті плодів (стручків) ріжкового дерева (Ceratonia siliqua L.) рослини родини бобових під назвою "кероб". У харчовій промисловості кероб використовують як замінник какао та шоколаду. Функціональні властивості керобу обумовлені його унікальним хімічним складом, який в значній мірі залежить від місця зростання, часу збору, способу культивування та обробки. Хімічний склад різних сортів керобу наведений в табл. 2 [13–15].

На відміну від какао, кероб не містить психотропних речовин (кофеїну, теоброміну), які можуть призводити до звикання й алергічних реакцій організму людини. В ньому відсутні оксалати, що зв'язують кальцій і сприяють утвореню ниркових каменів та щавелевої кислоти, яка гальмує засвоєння кальцію і цинку. Він практично не містить холестерину і жирів.

Таблиця 2

Загальний хімічний склад різних сортів керобу, г/100 г на суху речовину

P≤0.05

Показник	Сорт		
1	2	3	4
Вміст:	**«Tylliria»**	**«SFax»**	**«Santa Fe»**
Білків	3,57	4,42	3,26
Ліпідів	0,71	0,45	0,86
Вуглеводів:	90,69	89,57	91,12
в т.ч. харчових волокон	31,47	36,07	35,85
Загальна кількість цукрів	54,74	40,69	45,61
із них: Сахарози	45,90	33,70	42,02
Глюкози	4,92	3,54	1,79
Фруктози	4,73	3,45	1,80
Поліфеноли	2,65	2,87	2,58
Золи	2,37	2,69	2,17

Джерело: [13–15]

Кероб цінний натуральними харчовими волокнами, які сприятливо впливають на мікрофлору кишечника та антиоксидантами фенольної природи, має характерний запах, який нагадує какао, його можна використовувати в різних кількостях, при цьому не змінюється запах кінцевого продукту [13–15].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином аналіз доступних джерел інформації дозволяє зробити наступні висновки щодо перспективної інноваційної сировини в рецептурах кондитерських виробів. До такої сировини в першу чергу необхідно віднести аглютенове борошно вітчизняного виробництва, цикорлакт, порошки кореню цикорію, листя стевії, плодів ріжкового дерева та чаю маття. Використання названої сировини дозволить суттєво розширити асортимент та краще задовольнити попит споживачів на кондитерські вироби фізіологічно-функціонального призначення.

Список літератури:

1. Рудавська Г.Б. Харчування – важлива ланка у вирішенні проблем збереження генофонду українського народу [Текст] / Г.Б. Рудавська, Є.В. Тищенко // Вісник КНТЕУ. – 1998. – С. 69–76.
2. Українець А.І. Технологія оздоровчих харчових продуктів [Текст] / А.І. Українець, Г.О. Сімахіна. – К.: НУХТ, 2009. – 310 с.
3. Дорохович В.В. Розроблення технологій борошняних кондитерських виробів спеціального призначення [Текст] / В.В. Дорохович // Харчова наука і технологія. – 2010. – № 1. – С. 82–85.
4. Дорохович В.В. Наукове обґрунтування і розроблення технологій борошняних кондитерських виробів спеціального споживання : автореф. дис. канд. техн. наук : 05.18.16 «Технологія продуктів харчування» / В.В. Дорохович. – К.: КНТЕУ, 2010. – 39 с.
5. Бодак М.П. Дослідження споживних властивостей, якості і збереженості пряників поліпшеного складу : автореф. дис. канд. техн. наук : 05.18.15 / М.П. Бодак. – Л.: Львів. комерц. акад., 2011. – 24 с.
6. Лозова Т.М. Наукові основи формування споживних властивостей і зберігання якості борошняних кондитерських виробів : монографія [Текст] / Т.М. Лозова, І.В. Сирохман. – Львів: Львівська комерційна академія, 2009. – 456 с.
7. Губська О.Г. Целіакія. Про проблеми діагностики і лікування цієї хвороби в Україні / О.Г. Губська // Харчова та переробна промисловість. – 2008. – № 7. – С. 24.
8. Valdes I. New generation of sandwich ELISA for gluten determination: Innovative approach to low-level gluten determination in foods using a novel enzyme-linked immunosorbent assay protocol I. Valdes et al. // European Journal of Gastroenterology&Hepatology. – 2003. – № 15(5): 465–473.
9. Новая технология производства хлебобулочных изделий, не содержащих глютен // Food Technologies & Equipment. – 2008. – № 7. С. 9.
10. Вершинина О.Л. Новая технология сырцовых пряничных изделий повышенной пищевой ценности с использованием муки из корнеплодов цикория / О.Л. Вершинина, В.В. Гончар, Ю.Ф. Росляков // Известия вузов. Пищевая технология. – 2014. – № 4. – С. 51–53.
11. Сирохман І.В. Товарознавство харчових продуктів функціонального призначення: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / І.В. Сирохман, В.М. Завгородня. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 544 с.
12. Дорохович В.В. Солодкі речовини – цукрозамінники: обгрунтування доцільності використання їх при виробництві борошняних кондитерських виробів [Текст] / В.В. Дорохович, М.П. Гуліч // Гігієна населених місць : зб. наук. пр. – К.: Полімед, 2007. – Вип. 50. – С. 273–279.
13. Пряничников В.В. Применение порошка плодов рожкового дерева кероб для производства кондитерских изделий / В.В. Прянишников, Т.А. Банщикова // Хлебопекарное производство. – 2012. – № 3. – С. 39–41.
14. Алексеева М.М. Применение измельченных плодов рожкового дерева при производстве комплексной пищевой добавки на основе какао-бобов / М.М. Алексеева // Известия Самарской государственной сельскохозяйственной академии. – 2013. – № 4. – С. 69–73.
15. Бойдуник Р.М. Перспективи використання керобу в кондитерській промисловості [Електронний ресурс] / Р.М. Бойдуник // Вісник Львівської комерційної академії. Серія товарознавча. – 2014. – Вип. 14. – С. 117–120. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_2014_14_26.

Рудавская Г.Б., Вэжливцева С.П., Бузиян М.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ИННОВАЦИОННЫЕ ИНГРЕДИЕНТЫ ДЛЯ КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Аннотация
Рассмотрены научно-практические основы производства физиологически функциональных пищевых продуктов. Установлено, что для профилактики таких заболеваний как сахарный диабет, целиакия, сердечно-сосудистые заболевания нужно принимать специальные физиологически функциональные кондитерские изделия с заданным химическим составом. Определены инновационные ингредиенты в рецептурах кондитерских изделий. В качестве перспективного сырья предлагается: аглютеновая мука отечественного производства, цикорлакт, порошки корня цикория, листья стевии, плодов рожкового дерева и чая маттявого. Использование названного сырья позволит существенно расширить ассортимент и удовлетворить спрос потребителей на кондитерские изделия физиологически функционального назначения.
Ключевые слова: физиологически функциональные пищевые продукты, целиакия, аглютеновая мука, цикорлакт, чай маття, полифенольные соединения, листья стевии.

Rudavska G.B., Vezlivtceva S.P., Buzejan M.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

INNOVATIVE INGREDIENTS FOR CONDITIONER PRODUCTS OF PHYSIOLOGICAL-FUNCTIONAL PURPOSE

Summary
The scientific and practical principles of production of physiologically functional food products are considered. It has been established that for the prevention of diseases such as diabetes mellitus, celiac disease, cardiovascular diseases, it is necessary to use special physiological-functional confectionery products with a given chemical. Innovative ingredients in recipes of confectionery products are determined. As promising raw materials are offered: gluten-free flour of domestic production, cicorlactum, chicory root powders, stevia leaves, spruce wood fruits and tea tea. The use of the named raw material will significantly expand the range and better satisfy consumers' demand for confectionary products of physiological and functional purpose.
Keywords: physiologically functional foods, celiac disease, agglutinin flour, chicorlactum, tea tea, polyphenolic compounds, stevia leaves.

УДК 004.942:338.27

ПРОГРАМНА РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОГІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ

Селівьорстова Т.В., Андрейченко А.В.
Національна металургійна академія України

Описана низка математичних моделей постачання, які базуються на формулі Вільсона, і дозволяють отримати оцінки: оптимального розміру замовлення; інтервалу часу між замовленнями за умови дотримання оптимальної партії поставки; річних витрат по складу за рік у тому числі при врахуванні дефіциту. Наведені результати обчислень параметрів логістичних моделей постачання з використанням програмного засобу «Logistic_delivery_models». Показані обчислені параметри системи керування запасами з фіксованим розміром замовлення та фіксованим інтервалом часу між замовленнями. Розробка може бути корисною при вивченні моделей і методів логістики постачання.

Ключові слова: формула Вільсона, оптимальний розмір замовлення, інтервал часу між замовленнями, річних витрат по складу, дефіцит.

Постановка задачі. Як відомо, проектування логістичних систем управління запасами переслідує мету безперервного забезпечення виробництва або торгівлі. В рамках даної мети вирішуються наступні завдання: облік поточного рівня запасу на складах; визначення розміру гарантійного (страхового) запасу; розрахунок розміру замовлення; визначення інтервалу часу між замовленнями [1; 2]. В зв'язку з тим, що вимоги сучасного виробництва або торгівлі накладають високі стандарти на якість та точність управляння запасами, набув поширення напрямок розробки спеціалізованого програмного забезпечення управління запасами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія управління запасами є молодою галуззю дослідження операцій. Проте, спроби налагодити якщо не наукове, то хоча б розумне управління запасами робилися з давніх часів. Науковий напрямок побудови математичних моделей та методів для оцінювання розміру оптимального розміру замовлення був започаткований у першій третині ХХ століття групою вчених Ф. Харрісом, К. Стефанік-Алмейером, К. Андлером та Р. Вілсоном, з іменами яких і пов'язані базові формули управляння запасами [3]. В теперішній час, науковий напрямок управління запасами займається вдосконаленням відповідних математичних моделей та методів для сучасних ринкових умов. Паралельно з цим потужно розвивається напрямок, пов'язаний з розробкою сучасного програмного забезпечення в галузі логістики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний момент, на Українському ринку спеціалізованого програмного забезпечення присутні ряд програмних розробок логістичного спрямування:

– «Логістика» в 1С: Підприємство Управління Торгівлею [4];
– 4Logist [5];
– TMS [6];
– TMS Logist.UA [7].

Проте, слід зазначити, що дані розробки спрямовані здебільшого на задоволення потреб перевізників. Що дає можливість зробити висновок про недостатність вітчизняного спеціалізованого програмного забезпечення, призначеного для автоматизації процесу управління запасами.

Ціллю статті є програмна реалізація та логістичних моделей управління запасами, що базуються на формулі Вільсона, та дозволяють отримати оцінки: оптимального розміру замовлення; інтервалу часу між замовленнями за умови дотримання оптимальної партії поставки; загальнорічні витрати по складу за рік при відсутності та наявності дефіциту товарів на складі.

Логістичні моделі управління запасами.

Метод встановлення оптимальної партії замовлення матеріалів, частин посідає в теорії логістики особливе місце як класичний приклад вирішення конфлікту цілей, що виражається у формі конфлікту взаємопов'язаних груп витрат (залежності типу “trade/off”), знаходженням оптимального значення загальних витрат – мінімального рівня витрат. Економічна величина замовлення (EOQ – Economic Order Quantity) за формулою Вільсона [8–10] розраховується за таких умов:

– величина попиту є постійна і відома;
– час поставки (цикл поставки) є постійним і відомим;
– витрати поставки, насамперед ціна закупівлі, не залежать від величини партії;
– існує повне задоволення попиту;
– витрати утримання запасів прямо пропорційні до їх величини;
– не існує запасів у дорозі;
– витрати складання замовлення не залежать від величини замовлення;
– необмежений горизонт планування;
– не допускається можливість вичерпання запасів;
– необмеження доступності капіталу.

Подані умови застосування методу EOQ показують, що до уваги беруться лише дві складові логістичних витрат:

– витрати утримання запасів;
– витрати складання замовлення.

Викладені умови застосування методу EOQ створюють таку ідею розрахунку: оптимальна величина замовлення забезпечує досягнення мінімальної суми витрат утримання запасів і витрат складання замовлення за певний період. Витрати складання замовлення залежать від вартості складання одного замовлення та кількості замовлень за період. У розрахунку за рік витрати складання замовлення визначаються за формулою:

$$B_{зам} = Ц_{зам} \cdot n_{зам} = Ц_{зам} \cdot \frac{P_P}{Q}, \qquad (1)$$

де $Ц_{зам}$, $n_{зам}$ – відповідно витрати складання одного замовлення та кількість замовлень за рік. Кількість замовлень за рік визначається діленням річної потреби в матеріалах P_p на величину однієї партії замовлення Q. Тобто витрати складання замовлень є обернено пропорційні (в гіперболічній залежності) до величини партії замовлення, а це означає, що регулювальним чинником рівня таких витрат є величина одного замовлення (партія закупівлі) Q.

Витрати утримання запасів матеріалів можна визначити у відсотках від їх вартості. За викладених умов застосування моделі EOQ середньорічний рівень запасів матеріалів збігається з половиною величини одного замовлення, оскільки стабільний і відомий попит не вимагає утримання страхових запасів, запасів у дорозі, а запас поповнюється однаковими партіями з однаковим циклом поставки. Графічно це відображено на рисунку 1.

Зі зміною величини партії (Q_1 і Q_2) прямо пропорційно змінюється середній запас, а, отже, і витрати утримання запасів.

$$B_{уз} = \frac{Q}{2} C \frac{r}{100}, \qquad (2)$$

де C – вартість одиниці матеріалу; r – витрати на утримання запасу у відсотках від вартості матеріалу. Знаходження оптимуму здійснюється дослідженням функції суми обох витрат, а саме

$$B = B_{зам} + B_{уз} = Ц_{зам} \cdot \frac{P_P}{Q} + \frac{Q}{2} C \frac{r}{100} \to \min. \qquad (3)$$

Для визначення оптимального – найменшого значення функції (3) прирівняємо першу похідну по Q до нуля:

$$\frac{dB}{dQ} = \frac{Ц_{зам} P_P}{Q^2} + \frac{C}{2} \frac{r}{100} = 0. \qquad (4)$$

Вираз (4) дає можливість визначити Q_{opt} – оптимальну величину замовлення:

$$Q_{opt} = \sqrt{\frac{2Ц_{зам} P_P}{C \frac{r}{100}}}. \qquad (5)$$

На рисунку 2 наведена графічна інтерпретація визначення оптимальної величини замовлення (3).

Рисунок 2 унаочнює принаймні два шляхи впливу на загальні витрати, не виходячи за межі принципу мінімальних витрат. Перший із них – це обмеження витрат складання одного замовлення, внаслідок чого крива витрат складання замовлень зсунеться вліво вниз, а отже, трансформується і крива загальних витрат. Другий шлях – редукція питомих витрат утримання запасів, що графічно ідентифікується зменшенням кута нахилу кривої витрат утримання запасів.

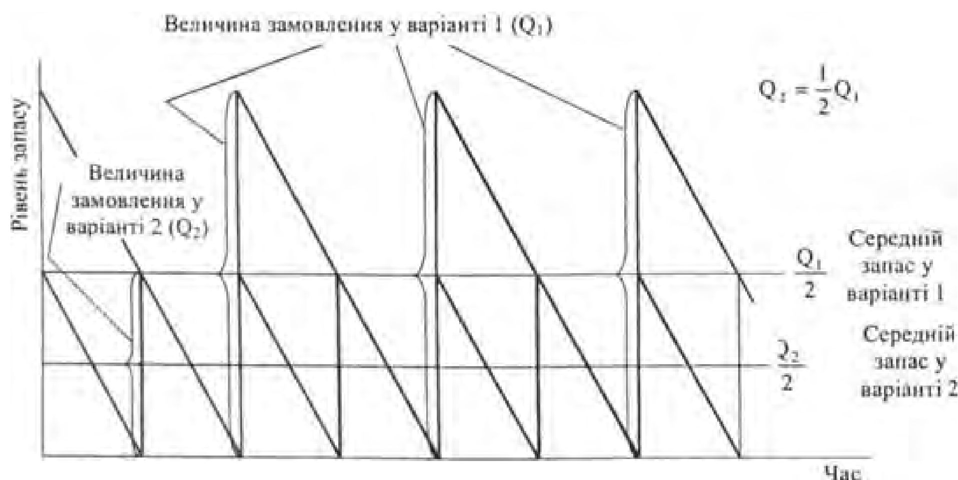

Рис. 1. Графічна інтерпретація середнього запасу в моделі EOQ (модель пилки) для двох варіантів 1 і 2

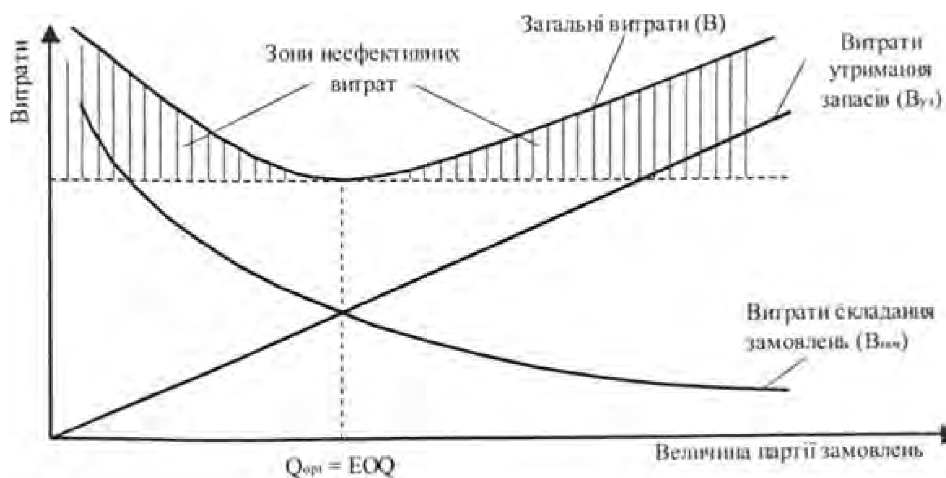

Рис. 2. Графічна інтерпретація EOQ

Обчислення оптимального розміру замовлення надає можливість визначити оптимальний середній рівень запасу:

$$\overline{Q_{opt}} = \frac{Q_{opt}}{2}, \quad (6)$$

та оптимальну періодичність поповнення запасів (рік):

$$T_{opt} = \frac{\overline{Q_{opt}}}{n_{зам}}. \quad (7)$$

На базі наведених вище розрахунків проводяться обчислення загально річних витрат на утримання та обслуговуванню складу при врахуванні наявності або відсутності дефіциту [9].

Програмна реалізація логістичних моделей управління запасами. Розробка програмного засобу «Logistic_delivery_models» виконувалась з використанням середовища Borland C++ Builder. «Logistic_delivery_models» містить зручний віконний інтерфейс, працює на операційній системі Windows.

На рисунках 3, 4 наведені структур вхідних та вихідних параметрів програмного засобу (ПЗ) «Logistic_delivery_models».

Логістичні моделі постачання	
	Основна модель Вільсона Вартість виконання одного замовлення, гр. од./шт. Витрати на утримання одиниці запасу, гр. од./шт. Потреба в товарно-матеріальних цінностях за певний період часу (рік), шт.
	Розрахунок параметрів системи керування запасами Кількість робочих днів у році, дні Час поставки, дні Можлива затримка поставки, дні Фактичний рівень запасів на момент перевірки, шт.
	Додаткові параметри Знижка, % Розмір замовлення при якому діє знижка, шт. Вартість зберігання однієї одиниці, гр. од.
	Модель планування дефіциту Річна вартість відсутності запасів, гр. од./шт.

Рис. 3. Вхідні параметри ПЗ «Logistic_delivery_models»

Логістичні моделі постачання	
	Оптимальний розмір замовлення Оптимальний середній рівень запасу, шт. Оптимальна періодичність поповнення запасів, рік Оптимальна періодичність поповнення запасів, дні
	Інтервал часу між замовленнями за умови дотримання оптимальної партії поставки Інтервал часу між замовленнями, дні Точка замовлення, шт.
	Загальнорічні витрати по складу за рік Витрати по складу, гр. од./рік. Загальні витрати, гр. од./рік.
	Загальнорічні витрати по складу за рік Модель планування дефіциту Витрати по складу, гр. од./рік. Загальні витрати, гр. од./рік.

Рис. 4. Вихідні параметри ПЗ «Logistic_delivery_models»

У ПЗ «Logistic_delivery_models» реалізований розрахунок параметрів системи керування запасами з фіксованим розміром замовлення (таблиця 1) та фіксованим інтервалом часу між замовленнями (таблиця 2).

Таблиця 1

Порядок розрахунку параметрів системи керування запасами з фіксованим розміром замовлення

№	Показник	Порядок розрахунку	Значення
1	Потреба, шт.	-	400
2	Оптимальний розмір замовлення, шт.	По формулі	70.71
3	Час поставки, дні	-	3
4	Можлива затримка поставки, дні	-	1
5	Очікуване денне споживання, шт. /день	[1] : [число робочих днів]	1.33
6	Строк витрати замовлення, дні	[2] : [5]	53.17
7	Очікуване споживання за час поставки, шт.	[3] х [5]	3.99
8	Максимальне споживання за час поставки, шт.	([3] + [4]) х [5]	5.32
9	Гарантійний запас, шт.	[8] - [7]	1.33
10	Граничний рівень запасу, шт.	[9] + [7]	5.32
11	Максимальний бажаний запас, шт.	[9] + [2]	72.04
12	Строк витрати запасу до граничного рівня, дні, шт.	([11] - [10]) : [5]	50.17

Таблиця 2

Порядок розрахунку параметрів системи керування запасами з фіксованим інтервалом часу між замовленнями

№	Показник	Порядок розрахунку	Значення
1	Потреба, шт.	-	400
2	Інтервал часу між замовленнями, дні	-	53.03
3	Час поставки, дні	-	3
4	Можлива затримка поставки, дні	-	1
5	Очікуване денне споживання, шт. /день	[1] : [число робочих днів]	1.33
6	Очікуване споживання за час поставки, шт.	[3] х [5]	3.99
7	Максимальне споживання за час поставки, шт.	([3] + [4]) х [5]	5.32
8	Гарантійний запас, шт.	[7] - [6]	1.33
9	Максимальний бажаний запас, шт.	[8] + [2] х [5]	71.86
10	Розмір замовлення, шт.	По формулі	-66.68
11	Максимальний бажаний запас, шт.	[9] + [2]	72.04
12	Строк витрати запасу до граничного рівня, дні, шт.	([11] - [10]) : [5]	50.17

Розмір замовлення розраховується по формулі:

$$q_з = Z_{\max} - Z_{факт} + Z_{потр},$$

де $q_з$ – розмір замовлення, шт.; $Z_{\max}$ – максимальний бажаний запас, шт.; $Z_{факт}$ – фактичний рівень запасів на момент перевірки, шт.; $Z_{потр}$ – очікуване споживання за час поставки, шт.

(Обчислення наведені у статті виконані для наступних значень параметрів. Вартість виконання одного замовлення = 50 гр. од./шт. Витрати на утримання одиниці запасу = 8 гр. од./шт.

Потреба в товарно-матеріальних цінностях за певний період часу (рік) = 400 шт. Кількість робочих днів у році = 300 днів. Час поставки = 3 дні. Можлива затримка поставки 1 день. Фактичний рівень запасів на момент перевірки = 72 шт. Знижка = 10 %, при розмірі замовлення не менше 50, шт. Вартість зберігання однієї одиниці = 4 гр. од. Річна вартість відсутності запасів 5 гр. од./шт.)

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Проведений аналіз існуючих на ринку України програмних засобів логістики. Було встановлено, що на вітчизняному ринку відсутні програмні засоби, що реалізують логістику постачання.

Визначені низка математичних моделей постачання, які базуються на формулі Вільсона, і дозволяють отримати оцінки: оптимального розміру замовлення; інтервалу часу між замовленнями за умови дотримання оптимальної партії поставки; загальнорічних витрат по складу за рік у тому числі при врахуванні дефіциту.

Розроблений програмний засіб «Logistic_delivery_models», реалізує моделі визначення оптимального розміру замовлення; інтервалу часу між замовленнями за умови дотримання оптимальної партії поставки; загальнорічних витрат по складу за рік у тому числі при врахуванні дефіциту для визначення параметрів системи керування запасами з фіксованим розміром замовлення та фіксованим інтервалом часу між замовленнями. Розробка може бути корисною при вивченні моделей і методів логістики постачання.

Список літератури:

1. Якимишин Л.Я. Логістика ланцюгів поставок товарів повсякденного попиту: Монографія / Л.Я. Якимишин. – Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2017. – 220 с.
2. Гаджинский А.М. Практикум по логистике / А.М. Гаджинский. – 8-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. – 312 с.
3. Рыжиков Ю.И. Теория очередей и управление запасами / Ю.И. Рыжиков. – СПб.: Питер, 2001. – 384 с.
4. Модуль «Логистика» в 1С: Предприятие Управление Торговлей 3.1 [Електронний ресурс] // FinSoft.com/
5. Программа для логистики и транспорта 4Logist [Електронний ресурс] // 4Logist.com.
6. TMS система управления транспортом и составления маршрута – программа управления транспортом от ABM Cloud [Електронний ресурс] // ABMCloud.com.
7. TMS Logist.UA | Система управления транспортом [Електронний ресурс] // SystemGroup.com.ua.
8. Семёнова И.В., Стерлигова А.Н. Оптимальный размер заказа, или загадочная формула Вильсона // Логистик & система. – № 2. – С. 64–69. – № 3. – С. 62–71. – 2005. – М.: ООО «Актион-Пресс», 2005. – 41 с.
9. Стерлигова А.Н. О сугубой практичности формулы Вильсона // Логистик & Система. – 2005. – № 4. – С. 42–52. – № 5. – С. 56–61. – М.: ООО «Актион-Пресс», 2005. – 35 с.
10. Шрайбфедер Дж. Эффективное управление запасами. – М.: «Альпина Бизнес Букс», 2005.

Селиверстова Т.В., Андрейченко А.В.
Национальная металлургическая академия Украины

ПРОГРАММНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ И ИССЛЕДОВАНИЕ ЛОГИСТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ ЗАПАСАМИ

Аннотация
Описано ряд математических моделей поставок, основанных на формуле Вильсона, которые позволяют получить оценки: оптимального размера заказа; интервала времени между заказами при условии соблюдения оптимальной партии поставок; годовых расходов по складу в том числе при учете дефицита. Приведены результаты вычислений параметров логистических моделей поставок с использованием программного средства «Logistic_delivery_models». Показаны рассчитаны параметры системы управления запасами с фиксированным размером заказа и фиксированным интервалом времени между заказами. Разработка может быть полезной при изучении моделей и методов логистики снабжения.
Ключевые слова: формула Вильсона, оптимальный размер заказа, интервал времени между заказами, годовых расходов по складу, дефицит.

Selivyorstova T.V., Andreychenko A.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

SOFTWARE IMPLEMENTATION AND RESEARCH OF INVENTORY MANAGEMENT LOGISTICS MODELS

Summary
The described a number of mathematical models of deliveries, based on the Wilson formula, which allow to obtain estimates: the optimal order size; the interval between orders, subject to the optimal delivery schedule; annual costs of the warehouse, including when taking into account the deficit. The results of calculations of logistics supply models using the "Logistic_delivery_models" software are given. The calculated parameters of the inventory management system with a fixed order size and a fixed time interval between orders are shown. Development can be useful in studying models and methods of supply logistics.
Keywords: Wilson formula, optimal order size, time interval between orders, annual expenses for the warehouse, deficit.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 635.085.55

ДОСЛІДЖЕННЯ СТВОРЕНИХ КОРМОВИХ СУМІШЕЙ НА ОСНОВІ ОЛІЄВМІСНОЇ СИРОВИНИ ТА ОВОЧІВ

Шаповаленко О.І., Кожевнікова М.І., Кожевнікова Мир.І., Іллюша Є.С.
Національний університет харчових технологій

В даній статті наведено дослідження фізико-хімічних показників створених кормових сумішей з додаванням овочів. Створенні суміші мають підвищену харчову цінність в порівнянні з окремими взятими компонентами олійної сировини (льон, соняшник, соя, кукурудза) та овочів (гарбуз, морква, картопля). Отримані результати дають змогу кормові суміші екструдувати, а також визначити їх хімічний склад.
Ключові слова: олійна сировина, овочі, хімічні показники, суміш, комбікорм.

Постановка проблеми. Завдання комбікормової промисловості – забезпечити тварин всіх видів і вікових груп повноцінним кормом. Від того, який корм отримуватимуть сільськогосподарські тварини, птиця, риба залежать їх продуктивність, стійкість до різних захворювань.

Комбікормова промисловість виробляє суміші з різних компонентів (видів сировини), комбінуючи їх в самих різних поєднаннях і пропорціях. Це і визначає саме назву комбікорм – комбінований корм. Суміш складається так, щоб недоліки (низький вміст білка, нестача вітамінів тощо) одних компонентів компенсувати перевагами інших.

Головне при виробництві комбікормів – створення такої суміші, яка б забезпечувала сільськогосподарських тварин, птицю, рибу поживними речоновинами.

При виробництві кормів для сільськогосподарських тварин і птиці велике значення має волого-теплове оброблення сировини. Одним з видів волого-теплового оброблення зернової сировини при виробництві кормів є екструдування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним питанням технології виробництва і використання кормів, їх класифікації за походженням, поживністю та значимістю, номенклатурі приділено значну увагу у багатьох фундаментальних працях А.О. Бабича, А.М. Венедиктова, Б.В. Єгорова, М.М. Карпуся, А.М. Никитина, М.Т. Ноздріна, И.В. Петрухина, Л.І. Подобєда, А.І. Свеженцова, М.Г. Таранова, А.Х. Сабирова, В.Ю. Чумаченка та інших провідних вчених у сфері кормовиробництва та годівлі сільськогосподарських тварин та птиці [1].

Значний внесок у розроблення наукових основ технології виробництва й визначення якості кормів і кормових добавок зробили вітчизняні та закордонні вчені: В.А. Афанасьєв, О.І. Шаповаленко, Б.В. Єгоров, Г.О. Богданов, Ф.Д. Братерський, А.М. Кошелев, М.Ф. Кулик, Я.Ф. Мартиненко, F. Mauser, J.R. Mitchell, A.C. Smith, K. Robinson та інші [2].

Однією з найважливіших умов сучасного виробництва високоякісних комбікормів, білкових концентратів є пошук і використання нових видів сировини рослинного і тваринного походження. При цьому в Україні питома вага зернових культур у цих кормах складає не менше 50%, а в рецептах комбікормів у провідних країнах знаходиться в межах 20-30%. Сучасні технології забезпечують застосування будь-якого кормового засобу, як важливої сировини для комбікормової промисловості, особливо одержаної з відходів і побічних продуктів харчових виробництв, яким властиві високі кормові якості за невисокої вартості [3].

Метою наших досліджень було визначення фізико-хімічних показників окремих компонентів в створених сумішей та показники якості екструдованих сумішей.

Виклад основного матеріалу. Для досліджень були взяті зразки зерна, які по органолептичним показникам повністю задовольняють вимоги відповідних стандартів, без домішок, з притаманними смаком та запахом.

Визначення фізико – технологічних показників якості зерна кукурудзи, насіння сої, льону та ріпаку в лабораторних умовах. Результати дослідження даної сировини наведенні в таблиці 1.

Таблиця 1
Фізико-технологічні властивості олійної сировини

Показники	Соя	Льон	Ріпак	Кукурудза
Вологість,%	6,5	7,8	7,4	13,0
Об'ємна маса, кг/м^3	750	660	680	731
Дійсна густина, г/л	760	688	697	277
Кут природного нахилу, град	31	40	23	36
Кут ковзання по металу, град	20	12	15	14
Когезивність,%	1,01	1,04	1,03	1,17

Дослідження фізико-технологічних властивостей зразків (табл. 1) показало, що сировина

у статичному стані має добру сипкість, а в динамічному стані вільно переміщується під час транспортування самопливами, транспортними механізмами, а також при розвантажуванні з місткостей. Знаючи величину кута природного нахилу, можна заздалегідь прогнозувати ризик завалу сировини.

Було визначено хімічні показники олієвмісної сировини, а саме: насіння сої, льону, ріпаку та зерна кукурудзи. Результати досліджень наведені в табл. 2. Розрахунки проводились на загальну масу сировини.

Таблиця 2

Хімічні показники олійної сировини та зерна кукурудзи

Назва сировини	Вологість,%	Сирий протеїн,%	Сирий жир,%	Сира клітковина,%	Сира зола,%	БЕР,%
1	2	3	4	5	6	7
Соя	6,5	35,6	21,5	4,0	5,15	27,25
Льон	7,8	21,0	34,9	27,4	4,05	4,85
Ріпак	7,4	31,5	47,3	6,1	4,40	3,30
Кукурудза	13,0	11,8	3,9	11,3	1,11	58,89

З отриманих даних видно, що досліджувана сировина поряд із значною масовою часткою жира, містить суттєву кількість білка. Тому хімічні показники якості олійної сировини та кукурудзи є цінною сировиною для виробництва комбікормів.

Наступним етапом дослідження було визначення хімічного складу овочевих компонентів. Визначали вміст основних поживних речовин. Результати дослідження наведений в табл. 3.

Таблиця 3

Хімічні показники олійної сировини та зерна кукурудзи

Показники	Овочева сировина		
	Гарбуз	Морква	Картопля
Вологість,%	91,3	87,4	83,7
Суха речовина,%	8,9	13,3	17,5
Масова частка сирого протеїну,%	1,0	1,0	1,7
Масова частка сирого жиру,%	0,1	0,2	0,1
Масова частка сирої клітковини,%	0,8	0,8	0,6
Масова частка сирої золи,%	0,8	0,9	0,9
Безазотисті екстрактивні речовини,%	6,4	9,4	14,5
Обмінна енергія, МДж/ кг	2,3	1,7	2,5

За результатами аналізу (табл.3.) хімічного складу та енергетичної цінності овочів встановлено, що овочеві коренеплоди і картопля містять незначну кількість сирого протеїну – 1,0...1,7%.

Вміст жиру у овочах незначний – 0,1...0,2%. Даний показник представлений в основному восковим нальотом, який покриває поверхню коренеплоду чи овоча та виконує захисну роль.

Додавання овочевої сировини до складу комбікорму покращує його хімічний склад та підвищує поживну цінність.

Для визначення оптимальної кількості зернових компонентів у суміші, що підлягає екструдуванню, застосовували методи експериментально-статистичного моделювання (ЕСМ).

Створенні суміші у співвідношеннях: суміш 1 – соя : льон : ріпак : кукурудза + гарбуза відповідно у % 40 : 5 : 5 : 40 + 10. Суміш 2 – соя : льон : ріпак : кукурудза + морква відповідно у % 40 : 5 : 5 : 40 + 10. Суміш 3 – соя : льон : ріпак : кукурудза + картопля відповідно у % 40 : 5 : 5 : 40 + 10. Згідно розрахованих за хімічним складом кормові суміші – екструдують. Результати досліджень хімічних показників екструдованих сумішей наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Хімічні показники якості екструдованих кормових сумішей

Показники	Суміш 1 (соя : льон : ріпак : кукурудза + 10% гарбуз)	Суміш 2 (соя : льон : ріпак : кукурудза + 10% морква)	Суміш 3 (соя : льон : ріпак : кукурудза + 10% картопля)
1	2	3	4
Вологість,%	18,2	17,8	17,6
Масова частка сирого протеїну,%	21,58	21,55	21,67
Масова частка сирого жиру,%	13,73	13,75	13,72
Масова частка сирої клітковини,%	7,55	7,56	7,53
Масова частка сирої золи,%	2,77	2,78	2,79
Безазотисті екстрактивні речовини,%	36,17	36,56	36,69
Кормова одиниця, кг в 1 кг	1,13	1,17	1,15

Було проведено дослідження хімічних показників сумішей, а саме: вологість, масова частка сирого протеїну, масова частка сирого жиру, масова частка сирої клітковини, масова частка сирої золи, що згідно табл. 4 суміші мають більшу біологічну та поживну цінність ніж окремо взяті компоненти, а також не значно за хімічним складом відрізняються між собою.

Розроблено технологічну схему підготовки та екструдування досліджених кормових сумішей на основі зернової, овочевої та олієвмісної сировини.

Висновок. Дослідили фізико-хімічні показники, як компонентів так і створених сумішей. Результати проведених досліджень свідчать про те, що створені кормові суміші, мають збільшену за хімічним складом поживну цінність корму в порівнянні з окремо взятими компонентами. Вміст жиру в овочах незначний – 0,1...0,2%, що не дозволяє продукту швидко окислюватися, а це значить, що продукт не псуватиметься занадто швидко.

Список літератури:

1. Волкова С.Ф. Розвиток комбікормового виробництва як основа забезпечення продовольчої безпеки України / С.Ф. Волкова // Економіка харчової промисловості. – 2015. – № 2. – С. 24–28.
2. Шаповаленко О.І. Створення оптимальних кормових сумішей за хімічним складом / О.І. Шаповаленко, О.О. Євтушенко, В.А. Почеп та ін. // Хранение и переработка зерна. – 2016. – № 6. – С. 52–54.
3. Козаченко О.І. Цінова політика в діяльності комбікормових підприємств / О.І. Козаченко // Агроінком. – 2007. – № 11–12. – С. 50–53.

Шаповаленко О.И., Кожевникова М.И., Кожевникова Мир.И., Илюша Е.С.
Национальный университет пищевых технологий

ИССЛЕДОВАНИЕ СОЗДАННЫХ КОРМОВЫХ СМЕСЕЙ НА ОСНОВЕ МАСЛИЧНОГО СЫРЬЯ И ОВОЩЕЙ

Аннотация
В данной статье приведены исследования физико-химических показателей созданных кормовых смесей с добавлением овощей. Создании смеси обладают повышенной ценностью по сравнению с отдельными взятыми компонентами масличного сырья (лен, подсолнечник, соя, кукуруза) и овощей (тыква, морковь, картофель). Полученные результаты позволяют кормовые смеси экструдировать, а также определить их химический состав.
Ключевые слова: масличное сырье, овощи, химические показатели, смесь, комбикорм.

Shapovalenko O.I., Kozhevnikova M.I. Kozhevnikova Mir.I., Illyusha E.S.
National University of Food Technologies

RESEARCH OF THE CREATED FORAGE MIXTURES IS ON BASIS OF OIL-BEARING RAW MATERIAL AND VEGETABLES

Summary
In this article the study of physicochemical indices of created feed mixtures with the addition of vegetables is given. Creation of the mixture has an increased nutritional value compared to the individual components of the oilseed (flax, sunflower, soybean, corn) and vegetables (pumpkin, carrots, potatoes). The obtained results allow extrusion of feed mixtures, as well as determine their chemical composition.
Keywords: oilseeds, vegetables, chemical indicators, mixture, feed.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.01

ОПТИМИЗАЦИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ЕДИНОБОРСТВ

Безковорайный С.Б.
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

Рассмотрена проблема эффективности применения различных объёмов тренировочных средств спортивных единоборств в физическом воспитании студентов. Показана комплексность воздействия средств восточных единоборств на спортсменов. В эксперименте принимало участие 50 студентов первого года обучения в возрасте 17-18 лет. Использовались тесты: подтягивание на перекладине, прыжки в длину с места, челночный бег 4х9 м. Показана позитивная взаимосвязь увеличения объёма тренировочной нагрузки и результативности педагогического процесса. Установлено, что увеличение числа занятий с элементами единоборств до трёх раз в неделю позволяет достоверно улучшить показатели физической подготовленности по выбранным тестам. Статистически подтверждён более высокий уровень технической подготовленности студентов применявших большее количество физических упражнений, направленных на формирование навыков единоборств. Выявлено распределение студентов по тактическим типам ведения соревновательной борьбы: 36% – игровая манера, 44% – темповая манера, 8% – манера ожидания, 12% – универсальная манера. Предложены рекомендации по коррекции объёма нагрузки для повышения дидактического потенциала занятий по физическому воспитанию.
Ключевые слова: единоборства, навыки, подготовленность, эффективность, нагрузка.

Постановка проблемы. Хорошее здоровье, высокий уровень физической подготовленности и позитивный психологический настрой во многом определяют эффективность учёбы студентов в ВУЗе [2; 5]. В условиях усиливающегося процесса глобализации и связанных с ним быстрыми экономическими, коммуникационными, поведенческими и мировоззренческими переменами, одной из важнейших задач физической культуры является формирование у будущих специалистов навыков здорового образа жизни. Использование упражнений с элементами единоборств во многих высших учебных заведениях помогает решать ряд трудностей и проблем в физическом воспитании. Это связано с тем что, у студентов единоборства вызывают большой интерес, и они с удовольствием занимаются физическими упражнениями этого вида спорта. В нравственном отношении единоборства содействуют развитию ценных черт личности: коммуникабельность, общительность, самостоятельность, стремление к творчеству, сопереживанию, состраданию, доброте, честности и т.д. А в интеллектуальном отношении занятия единоборствами дают большие возможности: творчество в технике, тактике, управлении, гибкости мышления, познавательной активности [3].

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ эмпирического материала показывает, что студенты, активно использующие арсенал средств физической культуры, меньше болеют, способны результативно действовать в условиях эмоционального напряжения, обладают высоким креативным потенциалом. Это согласуется с теоретическими положениями современной науки о физическом воспитании различных групп населения и нацеливает исследователей и специалистов-практиков физкультурного профиля на поиск путей совершенствования педагогического процесса для увеличения эффективности учебных занятий [1; 4; 5]. Одним из таких способов является использование на академических занятиях по физическому воспитанию доступных элементов популярных видов спорта [2; 5]. Использованный на определённом этапе фактор состязательности придаёт занятиям позитивную эмоциональную окраску, помогает реализовать скрытые физические и психические возможности студентов. Популярность у молодёжи и значительный развивающий и терапевтический потенциал восточных единоборств позволяет широко использовать их элементы в практике занятий по физическому воспитанию студентов [5; 6]. По данным Земской Н.О. (2012) 20,2% студентов в качестве средства физического воспитания отдают предпочтение спортивным единоборствам.

Достижение гармонии физического, интеллектуального и духовного начал ставилось одной из задач воспитания в многочисленных школах восточных боевых искусств [3; 6]. Начав воинское обучение в одной из светских или монастырских школ единоборств или у индивидуального наставника, ученик проходил длительный путь комплексной подготовки, в процессе которой в определённой последовательности происходило освоение практических навыков и тактических способов борьбы, увеличение физических и психических возможностей [6].

Следуя доминирующей интегративной тенденции, современные спортивные единоборства

вбирают в себя лучшие технические элементы и способы тактической борьбы из близких по технико-тактическому арсеналу видов спорта [1; 4]. Они используют в методике подготовки спортсменов проверенные веками и усовершенствованные в соответствии с современными требованиями психотехнические упражнения, а также средства мобилизации ресурсов организма и его восстановления из арсенала западной и восточной медицины. Значительный технико-тактический арсенал, наличие жестких и мягких разделов позволяют широко использовать единоборства для повышения уровня физической подготовленности, оздоровления и совершенствования когнитивных способностей студентов. В последние годы увеличивается количество научных работ, исследующих различные аспекты тренировочной методики различных видов восточных единоборств. Так в работах Ашанина В.С., Литвиненко А.Н. (2007–2012), Барановой М.В. (2009, 2010), Пятисоцкой С.С. (2009), исследуются проблемы индивидуализации технико-тактической подготовки единоборцев различных возрастных и социальных групп, а также квалификационного уровня. Гаврилюк В.О., Опанасюк Ф.Г. (2012) исследовали возможность применения занятий восточными единоборствами на уроках физической культуры в качестве средства самосовершенствования личности учеников. Горпиничем О.О. (2012) установлено позитивное влияние занятие единоборствами на физическое и психическое здоровье курсантов.

Вместе с тем, обзор специальной литературы показывает, что еще недостаточно исследованными остаются вопросы оптимизации объёма тренировочной нагрузки и контроля эффективности занятий восточными единоборствами в системе физического воспитания ВУЗов, что сдерживает их более широкое применение в качестве действенного средства увеличения физических возможностей студентов и элемента организации здорового образа жизни.

Цель, задачи работы, материал и методы.

Цель исследования: определение эффективности применения различных объёмов тренировочных средств спортивных единоборств в физическом воспитании студентов вуза.

Задачи исследования:

1. Установить изменения показателей физической подготовленности студентов при использовании различных объёмов тренировочных средств на протяжении учебного года.
2. Выявить изменения результативности технической подготовки студентов в зависимости от объёма применяемых тренировочных средств
3. Определить результативность тактической подготовки студентов в зависимости от объёма применяемых тренировочных средств

Исследование проходило с октября 2016 по май 2017 года на базе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Были отобраны 25 студентов первого курса, выявивших желание заниматься по предмету физическая культура в группах специализирующихся на изучении элементов сумо (группа № 1). Занятия проводились в ней 1 раз в неделю, в соответствии с учебным планом ВУЗа. Одновременно из студентов первокурсников была сформирована группа начальной спортивной подготовки (n = 25), в которой проводилось три занятия в неделю (группа № 2). Обе исследуемые группы составляли мужчины основной медицинской группы возрастом 17-18 лет. После формирования групп было проведено предварительное тестирование уровня физической подготовленности студентов – участников исследования, а в мае 2017 года – итоговое.

Изложение основного материала исследования. Проведенное исследование показало позитивную взаимосвязь между увеличением объёма тренировочной нагрузки в недельном цикле занятий со студентами ВУЗа и результативностью педагогического процесса.

В таблице 1 представлены данные предварительного и итогового определения физической подготовленности студентов контрольной и экспериментальной групп по результатам тестирования (подтягивание на перекладине; прыжки в длину с места; челночный бег 4х9 м).

Таблица 1

Средние значения показателей физической подготовленности студентов в начале и в конце эксперимента

Группы	Подтягивания на перекладине		Прыжки с места, (см)		Челночный бег, (с)	
	до	после	до	после	до	после
I (n = 25)	9.4	10.8	205.3	212.2	10.1	9.9
II (n = 25)	9.9	16.2	208.3	229.8	10,0	9,5

Полученные данные позволяют говорить о том, что при трёхразовых занятиях в неделю интенсивность адаптационных процессов в организме студентов значительно выше, чем при одноразовых. Так, среднее количество подтягиваний у студентов экспериментальной группы стало на 33,8% выше, чем у студентов контрольной группы ($t=9.3$, $p < 0.05$); длина прыжка с места у студентов группы № 2 на 7,7% выше, чем у студентов группы № 1 ($t=6.8$, $p < 0.05$); результаты теста "челночный бег" в экспериментальной группе на 4,2% лучше, чем в контрольной ($t=13.3$, $p < 0.05$).

Поскольку каждое следующее занятие у студентов экспериментальной группы проводилось по схеме организации тренировочных воздействий на фазу "сверхкомпенсации", то это позволяло последовательно увеличивать физическую нагрузку, что и привело к значительному увеличению двигательных возможностей студентов. При одноразовых занятиях тренировочные воздействия были недостаточны для получения необходимого адаптационного сдвига и соответственно тренировочного эффекта.

Результаты тестирования методом экспертных оценок технической подготовленности студентов контрольной и экспериментальной групп по 10-балльной системе представлены в таблице 2.

Таблица 2

Показатели технической подготовленности студентов после 4-х месяцев эксперимента

Группы	Техническая подготовленность (баллы)	
	до	после
I (n = 25)	1.9	4.0
II (n = 25)	3.3	7.5

Анализ результатов технической подготовленности показывает, что трёхразовые занятия в неделю обеспечивают выполнение студентами достаточного количества упражнений, направленных на формирование устойчивых двигательных навыков. Их показатели технической подготовленности превышают на 46,7% показатели студентов группы № 1, в которой занятия проводились 1 раз в неделю,

В организованных в конце эксперимента соревнованиях, которые носили контрольный характер, приняли участие 44% спортсменов группы № 1. Этот факт показывает наличие выраженного тренировочного эффекта и достаточно высокую самооценку студентов группы № 1. Из группы № 2 приняло участие 82% студентов. Экспертный анализ и оценивание технико-тактического рисунка схваток проведенных на соревновании показали, что студенты группы № 2 более стабильно выполняли приёмы сумо и целенаправленно осуществляли тактические действия. По критерию преимущественного применения тактических действий удалось выявить их принадлежность к определённому тактическому типу [6]. Боевые действия студентов группы № 1 носили в основном сумбурный, спонтанный характер.

Деление спортсменов на тактические типы широко применимо в современных исследованиях спортивных единоборств (Никифоров Ю.Б., 1987; Гаськов А.В., В.А. Кузьмин В.А., 2004; Баранов М.В., 2009; Слипченко М.А., 2009; Филимонов В.И., 2009; Литвиненко А.Н., 2010).

Студенты из группы № 2 в соревновательных схватках смогли продемонстрировать достаточный уровень тактической подготовленности для идентификации их стилевой принадлежности.

Выводы. Полученные результаты позволяют сформулировать следующие выводы:

1. Отсутствие травматизма, стабильность численного показателя студентов, специализирующихся на учебных занятиях по физическому воспитанию по сумо, показывают на высокую эффективность построения занятий по физическому воспитанию в ВУЗе, при котором широко используются тренировочные средства этого вида спорта.
2. Сравнение результатов двух исследуемых групп студентов, выявленных по показателям итогового тестирования, показало значительное увеличение уровня физической и технической подготовленности студентов, занимавшихся 3 раза в неделю по сравнению со студентами, посещавшими занятия 1 раз в неделю.
3. Значительное улучшение показателей физической и технико-тактической подготовленности в группе, занимающейся сумо три раза в неделю, позволяют рекомендовать введение в учебный процесс дополнительных занятий, а также развивать в ВУЗах массовый спорт как одно из наиболее эффективных средств воспитания студенческой молодёжи.

Перспективы дальнейших исследований связаны с изучением влияния мотивации к занятиям сумо и повышением эффективности занятий массовым спортом среди студентов.

Список литературы:

1. Ананченко К.В. Побудова річного циклу в групах спортивного вдосконалення курсантів-єдиноборців [Електронний ресурс]: наукова стаття / К.В. Ананченко, С.Л. Пакулін, Ю.К. Белошенко // Traektoriâ Nauki. – 2016.
2. Ананченко К.В., Єрмаков С.С., Бойченко Н.В. Загальний курс «БОЙОВІ МИСТЕЦТВА» у ВНЗ при підготовці фахівців з фізичної культури і спорту / К.В. Ананченко, С.С. Єрмаков, Н.В. Бойченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – 2016. – Вип. 139(1). – С. 275–279.
3. Бучнев А.А. Занятия дзюдо как эффективное средство саморазвития и самосовершенствования / А.А. Бучнев // Традиции и инновации в спорте, физической культуре и спортивной медицине: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Пермь: ОТ и ДО, 2012. – С. 46–48.
4. Долганов О.В. Педагогические условия организации и содержания процесса физического воспитания студентов вузов на примере борьбы дзюдо / О.В. Долганов // Сборник материалов международной научно-практической конференции / под ред. Кабаргина Б.А., Евсеева Ю.И. – Ростов н/Д, 2004. 0,16 п.л. С. 57–60.
5. Коробко С.В. Боротьба сумо як засіб вдосконалення здоров'я студентів / С.В. Коробко // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх» у контексті європейської інтеграції України: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Т.: ТДПУ, 2004. – С. 299–300.
6. Федякина Л.К. Анализ исследований по совершенствованию процесса физического воспитания студентов вузов / Федякина Л.К., Васильковская Ю.А., Авсагаров Г.Р. // Физическое воспитание студентов. Научный журнал. – 2010. – № 2. – С. 119–123.

Безкоровайний С.Б.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ЄДИНОБОРСТВ

Анотація
Розглянута проблема ефективності застосування різних об'ємів тренувальних засобів спортивних єдиноборств у фізичному вихованні студентів. Показана комплексність впливу східних єдиноборств на студентів. В експерименті приймали участь 50 студентів першого року навчання віком 17-18 років. Застосовувалися тести: підтягування на перекладині, стрибки в довжину з місця, зворотній біг 4х9 м. Показано позитивний зв'язок між збільшенням об'єму тренувальних навантажень на заняттях зі студентами та результативністю педагогічного процесу. Встановлено, що збільшення кількості занять з елементами єдиноборств до трьох на тиждень дозволило достовірно покращити показники фізичної підготовленості студентів. Статистично підтверджено більш високий рівень технічної підготовленості студентів, які застосовували більшу кількість фізичних вправ спрямованих на формування навиків єдиноборств. Виявлено розподіл студентів за тактичними типам ведення змагальної боротьби: 36% – ігрова манера, 44% – темпова манера, 8% – манера очікування, 12% – універсальна манера. Зроблені рекомендації по корекції об'єму навантажень для покращення дидактичного потенціалу занять з фізичного виховання.
Ключові слова: єдиноборства, навики, підготовленість, ефективність, навантаження.

Bezkorovaynii S.B.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Gregory Skovoroda

OPTIMIZATION OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS BY MEANS OF SINGLE COMBATS

Summary
The problem of efficiency of application of different volumes of trainings facilities of sporting single combats is considered in physical education of students. The complexity of influence of facilities of east single combats is shown on sportsmen. In an experiment took part 50 students of first-year of teaching in age 17-18 years. Tests were used: undercutting on a cross-bar, broad jumps from a place, at shuttle run of 4x9 m. Positive intercommunication of increase of volume of the training loading is shown by effectiveness of pedagogical process. It is set that increase of number of employments by students to three one time per a week allows for certain to improve the indexes of physical preparedness on the chosen tests. The higher level of technical preparedness of students is statistically confirmed applying the greater amount of physical exercises, sent to forming of skills. Distribution of students is educed on the tactical types of conduct of competition fight: 36% is a playing manner, 44% is a rate manner, 8% is a manner of slog, 12% is an universal manner. Offered to recommendation on the correction of volume of loading for the increase of didactic potential of employments on physical education.
Keywords: single combats, skills, readiness, efficiency, loading.

УДК 611.08-572.512

ОСОБЕННОСТИ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛА У СПОРТСМЕНОК ПУБЕРТАТНОГО И ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ КИОКУШИНКАЙ-КАРАТЭ В ПОЛОВЫХ СОМАТОТИПАХ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет, г. Запорожье

Олейник Е.А.
Национальный государственный университет физической культуры,
спорта и здоровья имени П.Ф. Лесгафта, г. Санкт-Петербург

На основании анализа и обобщения литературных источников, а также результатов педагогического эксперимента в статье приводятся данные об особенностях становления и динамики овариально-менструального цикла у спортсменок пубертатного и юношеского возраста, которые занимаются таким видом единоборств, как киокушинкай-каратэ.
Ключевые слова: спортсменки, пубертатный возраст, юношеский возраст, овариально-менструальный цикл, киокушинкай-каратэ, половые соматотипы, морфофункциональные изменения, адаптация.

Постановка проблемы. Последние десятилетия, во многих странах мира, отмечены резким подъёмом активности женщин репродуктивного возраста, в освоении всех видов спорта, как традиционных, так и современным. Особой активностью в освоении большинства спортивных дисциплин, проявляют себя молодые спортсменки, в основном пубертатного и юношеского возрастов [1, с. 101–103; 10; 14, с. 24–25]. Их активность распостраняется не только на фемин-ные и нейтральные виды спорта, но и на те виды спорта, которые исконно считались мужскими. Это, в первую очередь, касается единоборств и атлетических видов спорта [1, с. 101–103; 10; 14, с. 24–25]. Напористость, агрессивность, желание побеждать противника обеих полов – вот не полный перечень мотивации многих молодых спортсменок [1, с. 101–103; 7, с. 15–25; 10; 13, с. 127–131; 14, с. 24–25].

Постоянно актуальными в вопросах изучения морфофункциональных и репродуктивных показателей у спортсменок, в том числе и в единоборствах, является проблема инверсий половых соматотипов у спортсменок, нарушения динамики их овариально-менструального цикла, соматические и психологические адаптационные изменения у спортсменок разных возрастных групп. Проведённое нами исследование и изложение анализа полученных результатов в данной статье, является попыткой изучения возникающих проблем в современном женском спорте, как в любительском, так и спорте высших достижений.

Анализ последних исследования и публикаций. При проведении анализа доступных отечественных и зарубежных источников информации, нам не удалось найти статей с результатами исследуемой нами проблемы у спортсменок, именно в данном виде спорта. В других видах женских единоборств проводились исследования, касающиеся морфофункциональных и адаптационных изменений у спортсменок разных возрастных групп, в т.ч. и изменения в их репродуктивной системе и в половых соматотипах. В этой связи, хотелось бы отметить работы таких отечественных авторов, как: О.В. Сырова, Т.М. Загоровская, А.В. Андреева, 2008; С.И Писков, Н.Г. Беляев, 2009; В. Осипов, 2012; В.А. Яшворская, М.И. Левицкий, 2012; Ю.Ю. Стельмах, 2012; Е.А. Олейник, А.А. Дюсенова, 2013; С.Н. Белик, И.В. Подгорный, Ю.В. Можинская, 2014; Н.Д. Нененко, О.А. Абрамова, Н.В. Черницына, Р.В. Кучин, 2014; В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева, Е.С. Рудаскова, Г.А. Адельшина, 2015; Г.В. Белов, М.Д. Мамбеталиева, 2016; С.Г. Васин, 2016; К.А. Бугаевский, 2013–2018.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Хотелось бы отметить, что исследовательских работ, касающихся адаптивных изменений в репродуктивной системе у спортсменок пубертатного в единоборствахявно недостаточно, а при занятиях киокушинкай-каратэ нами, вообще, не было выявлено. Поэтому представленные нами в данной статье материалы проведённого исследования, являются фрагментом более широкого и долговременного исследования, планируемого в ближайшее время.

Цель статьи: презентация и анализ полученных показателей динамики овариально-менструального цикла у спортсменок пубертатного и юношеского возраста, занимающихся киокушинкай-каратэ в разных половых соматотипах.

Изложение основного материала. Экспериментальной базой исследования явились спортивные секции и клубы, в которых тренировались спортсменки пубертатного (n=23) и юношеского возраста (n=24), занимающиеся таким видом единоборств, как киокушинкай-каратэ.

Для достижения цели исследования нами применялся комплекс научных методов, включающий анализ доступных научных и научно-методических источников информации, определение, путём анкетирования (авторский вариант анкеты (К.А. Бугаевский, 2009, модификация 2017) исходных данных, касающихся становления и протекания ОМЦ у спортсменок, а именно: время наступления первой менструации (менархе), сроки установления стабильности в динамике ОМЦ, длительность менструального кровотечения (МК) в днях, примерное количество менструального

отделяемого за весь период МК, вегето-соматические проявления во время ОМЦ и МК, установление имеющихся нарушений менструального цикла (НМЦ), интервьюирование. Нами были проведены: определение в исследуемых группах спортсменок значений индекса полового диморфизма (ИПД), с определением антропометрических показателей ширины плеч (ШП) и ширины таза (ШТ), с распределением спортсменок на половые соматотипы по классификации Дж. Таннера и У. Маршалла.

В проводимом нами эксперименте приняли участие спортсменки пубертатного возраста (n=23), и юношеского возраста, занимающиеся киокушинкай-карате (n=24), всего – 47 спортсменок. Средний возраст спортсменок пубертатного возраста составил 14,43±0,48 лет, в группе юношеского возраст – 18,43±0,49 лет, [2, с. 134-145; 4, с. 144-149]. Стаж занятий данными видами спорта составил от 2-х до 5,5 лет. Уровень спортивной квалификации спортсменок – от I разряда до кандидата в мастера спорта (КМС) и мастера спорта (МС). Интенсивность и частота занятий оставляет 3-4 раза в неделю, от 1,5 до 2,0 часов, приходящихся на 1 занятие.

Результаты исследований и их обсуждение. Согласно данным проведённых антропометрических измерений ширины плеч (ШП) и ширины таза, нами были получены следующие их значения, представленные в табл. 1.

Таблица 1

Антропометрические показатели у спортсменок исследуемых групп

Наименование показателя	Спортсменки (n=23) пубертатного возраста	Спортсменки (n=24) юношеского возраста
Ширина плеч (см)	26,12±0,23	32,46±0,28
Ширина таза (см)	24, 43±0,54	26,97±0,34

Источник: разработка автора

Как видно, из полученных значений проведённой антропометрии, средние значения показателей ШП в обеих исследуемых группах (p≤0,05), превышают полученные значения ШТ [5, с. 214–217; 8, с. 76–78; 9, с. 116–120; 15, с. 80–85]. Данный тип соотношений ШП/ШТ, преимущественно в группе спортсменок юношеского возраста, свидетельствует о формировании маскулинного типа фигуры у спортсменок данной возрастной группы [5, с. 214–217; 8, с. 76–78; 9, с. 116–120; 15, с. 80–85]. По полученным данным ШП и ШТ были произведены расчёты значений ИПД по классификации Дж. Таннера и У. Маршала [5, с. 214–217; 8, с. 76–78; 9, с. 116–120; 15, с. 80–85], с определением половых соматотипов [5, с. 214–217; 8, с. 76–78; 9, с. 116–120; 15, с. 80–85] у спортсменок исследуемых групп. Полученные результаты распределения спортсменок обеих исследуемых групп на половые соматотипы, представлены в табл. 2.

Согласно полученным показателям ИПД, половые соматотипы распределились по-разному, в исследуемых группах спортсменок. В группе девушек пубертатного возраста доминируют представительницы гинекоморфного полового соматотипа, и полностью отсутствуют спортсменки с инверсивным андроморфным соматотипом [5, с. 214–217; 8, с. 76–78; 9, с. 116–120; 15, с. 80–85]. Это можно объяснить незначительным временем занятий спортом (от 1,5 до 2 лет) и, пока ещё, достаточной адаптивной способностью их организма, на фоне умеренных физических и психоэмоциональных нагрузок. В то же время, практически у каждой из четырёх спортсменок данной группы уже определены соматические показатели мезоморфного полового соматотипа. Путём дополнительного интервьюирования нам удалось уточнить, что в эту группу входят молодые спортсменки, начавшие свои занятия данным видом спорта до наступления менархе, и имеющие стаж занятий спортом 2-2,5 года. При этом длительность и интенсивность нагрузок в данной группе, превышает таковые у их сверстниц.

Что касается распределения половых соматотипов в группе спортсменок юношеского возраста, то здесь была зафиксирована иная ситуация. Здесь доминируют спортсменки с мезоморфным и андроморфным половыми соматотипами, являющимися инверсиями ИПД – 21 (87,5%) спортсменка. Гинекоморфный половой соматотип пока ещё сохранён у трёх спортсменок. У спортсменок с инверсивными половыми соматотипами, путём интервьюирования, было установлено более длительное время занятий данным видом спорта – от 3-х до 5,5 лет, и более интенсивные по силе и длительности тренировочно-соревновательные нагрузки.

Также было установлено, что 19 (90,48%) из 21 спортсменки с инверсивными половыми соматотипами, начали свои занятия спортом до наступления у них менархе, а оставшиеся 2 спортсменки – практически сразу после появления у них первой менструации.

После проведённых анкетирования, интервьюирования и анализа данных, касающихся динамики ОМЦ и его составляющих, нами были получены данные, представленные в табл. 3.

Анализ показателей динамики становления и протекания ОМЦ в обеих группах, таков: у спортсменок пубертатного возраста время наступления менархе соответствует средне-статистическим значениям по Украине [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 214–217; 11, с. 42–45; 15, с. 80–85]. Сроки установления ОМЦ после менархе завышен в обеих возрастных группах, особенно

Таблица 2

Наименования показателя	Гинекоморфный половой соматотип	Мезоморфный половой соматип	Андроморфный половой соматотип
Спортсменки пубертатного возраста (n=23)	14 (60,87%) спортсменок	9 (39,13%) спортсменок	–
Спортсменки юношеского возраста (n=24)	3 (12,5%) спортсменки	16 (66,67%) спортсменок	5 (20,83%) спортсменок

Источник: разработка автора

Таблица 3

Динамика ОМЦ у спортсменок обеих возрастных групп

Наименование показателя	Сроки наступления менархе	Сроки установления ОМЦ	Длительность ОМЦ	Время менструального кровотечения
Спортсменки пубертатного возраста (n=23)	12,46±0,56 лет	1,88±0,74года	29,77±0,54дня	3,13±0,33 дня
Спортсменки юношеского возраста (n=24)	12,96±0,47 лет	2,25±0,19года	37,82±0,63дня	2,24±0,19 дня

Источник: разработка автора

у спортсменок юношеского возраста, по сравнению с общепринятой физиологической нормой, в 1-1,5 года [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 214–217; 6, с. 114–116; 11, с. 42–45; 12, с. 30–31; 15, с. 80–85]. Что касается длительности ОМЦ, то его среднее значение в группе спортсменок пубертатного возраста, соответствует общепринятой физиологической норме, с временным коридором в 21-35 дней [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 214–217; 6, с. 114–116; 11, с. 42–45; 12, с. 30–31; 15, с. 80–85]. Значения длительности ОМЦ и сроков МК в группе юных спортсменок соответствует клиническим проявлениям гипоменструального синдрома, с явлениями олиго-опсоменореи. В группе спортсменок пубертатного возраста, эти же значения, пока ещё соответствую средне-статистическим показателям по Украине [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 214–217; 11, с. 42–45; 15, с. 80–85]. Дополнительно было установлено, что у 6 (26,09%) спортсменок группы пубертатного возраста определены клинические проявления предменструального синдрома (ПМС) и у 9 (39,13%) – явления альгодисменореи. Все эти спортсменки имели мезоморфный половой соматотип. В группе спортсменок юношеского возраста у всех спортсменок с андроморфным половым соматотипом и у 15 (93,75%) с мезоморфным половым соматотипом, были определены выраженные клинические проявления ПМС и альгодисменореи на фоне явлений гипоменструального синдрома.

С учётом всего вышеизложенного можно сделать следующие **выводы:**

1. В группе спортсменок пубертатного возраста, занимающихся киокушинкай-карате, пока ещё преобладают спортсменки с гинекоморфным половым соматотипом – 14 (60,87%), в основном за счёт спортсменок с незначительным спортивным стажем и начавших занятия спортом после наступления менархе.

2. В то же время, у спортсменок-подростков уже сформирована группа спортсменок – 9 (39,13%), с соматическими проявлениями мезоморфного полового соматотипа.

3. Анализ динамики процесса становления и протекания ОМЦ у спортсменок пубертатного возраста свидетельствует о доминировании нарушений овариально-менструального цикла в группе спортсменок начавших занятия спортом до менархе и отнесённых к мезоморфному половому соматотипу – у 6 (26,09%) спортсменок группы пубертатного возраста определены клинические проявления предменструального синдрома (ПМС) и у 9 (39,13%) – явления альгодисменореи.

4. В группе юношеского возраста у всех спортсменок с андроморфным половым соматотипом и у 15 (93,75%) с мезоморфным половым соматотипом, установлено, что значения длительности ОМЦ и сроков МК в группе юных спортсменок соответствует клиническим проявлениям гипоменструального синдрома, с явлениями олигоопсоменореи.

5. На основании анализа полученных данных о динамике ОМЦ в половых соматотипах, можно считать, что все выявленные изменения ОМЦ относятся к явлениям процесса адаптации организма спортсменок обеих возрастных групп к интенсивным физическим и психо-эмоциональным загрузкам.

Перспектива дальнейших исследований в данном направлении состоит в исследовании ряда психологических показателей (уровни агрессивности, ситуативной и личностной тревожности, определение гендерной идентификации типа личности) у данной группы спортсменов.

Список литературы:

1. Белик С.Н. Влияние спортивной деятельности на репродуктивное здоровье девушек / С.Н. Белик, И.В. Подгорный, Ю.В. Можинская // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2014. – № 33. – С. 103–111.
2. Белов Г.В. Особенности гормонального статуса у девочек и девушек, профессионально занимающихся тхэквондо и возможности коррекции его нарушений / Г.В. Белов, М.Д. Мамбеталиева // Вестник КГАФКиС. – 2016.– № 2(14). – С. 134–145.
3. Бугаевский К.А. Особенности менструального цикла и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся тхэквондо / К.А. Бугаевский, М.В. Михальченко // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2017. – № 2(58). – С. 18–22.
4. Бугаевский К.А. Особенности менструального цикла у юных спортсменок, занимающихся вольной борьбой / К.А. Бугаевский // «Интеграция науки и практики в единоборствах»: материалы 16-1 международной научно-практической конференции, посвященной памяти заслуженного мастера спорта СССР, заслуженного тренера СССР, профессора Евгения Михайловича Чумакова. – Москва, 16 февраля, 2017 г. – С. 144–149.
5. Бугаевский К.А. Изучение значений полового диморфизма и ряда репродуктивных показателей у юных спортсменок, занимающихся кикбоксингом / К.А. Бугаевский / Молодий вчений. – 2017. – № 10(50). – С. 214–217.
6. Васин С.Г. Особенности тренировочного процесса женщин с учетом протекания овариально-менструального цикла / С.Г. Васин // Инновационная наука. – 2016. – № 8–3. – С. 114–116.
7. Исследование полозависимых характеристик спортсменок, представительниц феминных, маскулинных и нейтральных видов спорта / Н.Д. Нененко, О.А. Абрамова, Н.В. Черницына, Р.В. Кучин // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6. – С. 15–25.

8. К вопросу об инверсии показателей полового диморфизма у представительниц маскулинных видов спорта / В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева, Е.С. Рудаскова, Г.А. Адельшина // Вестник ВолгГМУ. – № 4(56). – 2015. – С. 76–78.
9. Олейник Е.А. Соматипологические и эндокринологические особенности спортсменок, занимающихся борьбой и боксом / Е.А. Олейник, А.А. Дюсенова // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2013. – № 2(96). – С. 116–120.
10. Олейник Е.А. Женщины, спорт, здоровье. Конституциональные особенности, состояние здоровья и образ жизни женщин-спортсменок : Монография / Е.А. Олейник. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2013. – 163 с.
11. Осіпов В. До питання впливу інтенсивних фізичних навантажень на менструальну функцію спортсменок / В. Осіпов // Теорія та методика фізичного виховання. – 2012. – № 5. – С. 42–45.
12. Писков С.И. Нарушения репродуктивной системы у спортсменок, занимающихся вольной борьбой / С.И. Писков, Н.Г. Беляев // Проблемы и перспективы современной науки : сб. науч. тр. – Т. 2, – № 1. – Томск, 2009. – С. 30–31.
13. Стельмах Ю.Ю. Изменения психофизиологического состояния женщин-борцов высокой квалификации в динамике менструального цикла / Ю.Ю. Стельмах // ППМБПФВС. – 2012. – № 12. – С. 127–131.
14. Фазлетдинова И.Р. Оценка репродуктивного и психического здоровья юных женщин-спортсменок / И.Р. Фазлетдинова, Р.З. Фазлетдинов // Материалы Третьего международного конгресса по репродуктивной медицине, Москва, 2009. – С. 24–25.
15. Bugaevsky K.A. Consideration of Peculiarities of the Menstrual Cycle in Athletes Engaged in Pankration / K.A. Bugaevsky, N.V. Zharska // JMBS. – 2017. – № 2(7). – P. 80–85.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту і туризму,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя
Олійник О.А.
Національний державний університет фізичної культури,
спорту і здоров'я імені П.Ф. Лесгафта, м. Санкт-Петербург

ОСОБЛИВОСТІ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛУ У СПОРТСМЕНОК ПУБЕРТАТНОГО І ЮНАЦЬКОГО ВІКУ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ КІОКУШИНКАЙ-КАРАТЕ, В СТАТЕВИХ СОМАТОТИПАХ

Анотація
На підставі аналізу та узагальнення літературних джерел, а також результатів педагогічного експерименту, в статті наводяться дані про особливості становлення та динаміки оваріально-менструального циклу у спортсменок пубертатного та юнацького віку, які займаються таким видом єдиноборств, як кіокушинкай-карате.
Ключові слова: спортсменки, пубертатний вік, юнацький вік, оваріально-менструальний цикл, кіокушинкай-карате, статеві соматотипи, морфофункціональні зміни, адаптація.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sports and Tourism,
Classical Private University, Zaporozhye
Oleynik E.A.
Lesgaft National State University of Physical Education,
Sport and Health, St. Petersburg

PECULIARITIES OF THE MENSTRUAL CYCLE IN FEMALE ATHLETES PUBERTATE AND YOUTH AGE, DEVELOPED BY KIOCUSHINKAI-KARATE IN SEXUAL SOMATOTYPES

Summary
Based on the analysis and generalization of literature sources, as well as the results of the pedagogical experiment, the article presents data on the features of the formation and dynamics of the ovarian-menstrual cycle in athletes of puberty and adolescence who are engaged in such martial arts as kyokushinkai-karate.
Keywords: female athletes, pubertal age, adolescence, ovarian-menstrual cycle, kyokushinkai-karate, morphofunctional changes, sex somatotypes, adaptation.

УДК 796.5:908:796.011

КРАЄЗНАВСТВО І ТУРИЗМ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Півень О.П.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

У статті розглянуто проблему виховання студентської молоді в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності. Висвітлено різні аспекти виховання і використання краєзнавства як засобу його реалізації в умовах навчальних закладів. Досліджено питання виховання крізь призму соціально-психологічних особливостей сучасного студентства і завдань, що покладаються на студентів вищих навчальних закладів щодо виховання студентів у майбутній професійній діяльності.
Ключові слова: виховання, проблеми, процес, студентська молодь, туристсько-краєзнавча діяльність.

Постановка проблеми. Набуття Україною національної незалежності висунуло проблему виховання молодого покоління на одне із чільних місць у системі національного виховання [1; 3]. Проблема виховання нині є об'єктом дискусій та наукових досліджень соціологів, психологів, педагогів. До вивчення різних аспектів виховання студентської молоді щодо її громадянського ставлення звертаються О. Гевко (національно-патріотичне виховання) [1], М. Боришевський [2], В. Смолюк (виховання національної свідомості) [13].

Проблема виховання студентства нині належать до фундаментальних досліджень у педагогічній, соціальній, політичній, культурній сферах суспільного життя. Оскільки „...усі перетворення, що відбуваються в суспільстві загалом, та в одній із найскладніших і людино містких із них – у сфері освіти, зокрема, зосереджуються на особистості – головній дієвій особі та суб'єкті суспільно-історичного процесу" [4; 5].

Термін «туризм» означає прогулянка, подорож. Існує понад двісті визначень туризму, наприклад, відпочинок або оздоровлення дають далеко неповне визначення туризму. До таких відносяться: туризм – один із видів спорту, туризм – один із засобів фізичного виховання, туризм – один із засобів пізнання і естетичного виховання [2, с. 33]. Усі ці визначення тією або іншою мірою відображають характерні риси туризму, але вони не можуть окремо скласти повну картину такого унікального явища, як туризм.

В енциклопедії останнього випуску туризм як подорож у вільний час; один із видів активного відпочинку; найбільш ефективний засіб задоволення рекреаційних потреб, тому що він поєднує різні види рекреаційної діяльності – оздоровлення, пізнання, відновлення виробничих сил особи; складова частина охорони здоров'я, фізичної культури; засіб духовного, культурного й соціального розвитку особистості. За існуючих у світовій практиці оцінок масштабів туристського руху, до туристів відносять осіб, які тимчасово і добровільно змінили місце проживання на термін понад 24 годин із будь-якою метою, крім діяльності, оплачуваної за місцем тимчасового проживання. Наприклад, у випадку виконання інших робіт. За такого підходу до визначення чітко виражений підхід, відповідно до якого турист у місці тимчасового проживання є споживачем різних послуг (житло, харчування, транспорт, екскурсії, відпочинок тощо), а не виробником будь-якого продукту. Із економічної точки зору туризм є галуззю економіки невиробничої сфери, підприємства і організації, що задовольняють потреби туристів у матеріальних і нематеріальних послугах. У тій же енциклопедії дається визначення поняття продукту туризму, як комплексна послуга, що містить у якості взаємопов'язаних елементів послуги транспорту, готельного господарства, торгівля, екскурсійних, культурно-видовищних, спортивних, комунально-побутових, лікувально-оздоровчих та інших установ і підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У системі навчально-виховної роботи освітніх закладів туризм постає діяльністю, що поєднує подорож та пізнання довкілля. З огляду на це туристко-краєзнавчу діяльність дає О. Остапець підкреслюючи, що «це туристсько-краєзнавча діяльність вводить підростаючі покоління в соціальне середовище (макросередовище), знайомить з ним, чим значно прискорює процес виховання» [9, с. 28] він визначав як комплексний засіб гармонійного розвитку дітей та юнацтва, що полягає в активному пізнанні і покращенні навколишнього середовища і самих себе в процесі туристичних подорожей.

І.А. Зязюн виділив «найзагальніші підходи до туризму: мі сце та роль туризму в культурному універсумі життя; розуміння людини й ідеалу освіченості та вихованості на зразках національної та світової культури; вплив туризму на культуру людської свідомості, соціально-гуманістичну та філософсько-світоглядну культуру людини тощо» [5, с. 21].

Про високе соціальне значення туризму йдеться і в словнику української мови: «Туризм – подорожі, які здійснюються за певними маршрутами по своїй країні або за кордоном, поєднують відпочинок з пізнавальною метою, у ряді випадків мають елементи спорту. Туризм – одне з джерел пізнання людиною світу». Ця ж думка підтверджується в енциклопедії: «Туризм – (франц. tourisme, від tour – прогулянка, подорож) подорожі у вільний час, пов'язані з від'їздом за межі місця постійного проживання; один з видів активного відпочинку, який поєднує відновлення продуктивних сил людини з оздоровчими, пізнавальними, спортивними та культурно-розважальними цілями» [13, с. 439].

Сучасний дослідник Б.П. Пангелов наголошує на тому, що туризм є «засобом пізнання своєї Батьківщини, поглиблення знань, виховання здорової, загартованої людини» [11, с. 14]. Так само вважає і М.П. Крачило: «Туризм – не тільки фізичний розвиток, бадьорість і працездатність, а й відмінний засіб виховання цілеспрямованості, зібраності, прагнення до пізнання. Романтика пізнання – чи не найцінніша особливість туризму» [7, с. 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати аналізу спеціальної літератури показали відомості щодо засобів виховання студентів вагомим потенціалом є туристсько-краєзнавча діяльність – людське підприємство, до якого людина вдається з метою задоволення своїх світоглядних і духовних потреб, пізнання навколишнього світу, самореалізації, звичаїв, способів життя тощо. Разом з тим, не вивчено особливості впливу Туризму є тією галуззю комплексного задоволення потреб людини, в якій відбувається прискорений розвиток і вдосконалення цих потреб, стимулюється творча енергія людини, розширюються горизонти її світогляду, глибше усвідомлюються базові життєві та культурні цінності, зростає відчуття свободи буття і творчості.

Мета статті – здійснення аналізу та узагальнення і систематизація даних наукових джерел щодо аспектів розвитку виховання студентської молоді під час занять туризмом і краєзнавчою діяльністю.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення джерел спеціальної літератури.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що туризм є складною соціально-економічною системою, працює на забезпечення людини ефективним відпочинком і виконує низку освітніх завдань, при вмілому поєднанні з краєзнавчими дослідженнями туризм виконує виховну і пізнавальну функції. З цього випливає, що таке соціальне явище, як туризм, є багатогранним і впливає на суспільство, на свідомість його членів і особливо на формування свідомості молодих поколінь.

Залучаючись до туристко-краєзнавчої діяльності людина опановує здатність дистанціюватися від власних стереотипів світовідчуття і світорозуміння й усвідомлювати універсальні виміри соціокультурного середовища в комунікативній єдності з іншими, і таким чином виявляти їхню цивілізаційну спільність і відмінність.

Туризм і краєзнавство, як стверджують автори [1; 5; 7; 8], спрямовані на залучення юнацтва до активної діяльності із вивченням історії рідного краю та довкілля, світової цивілізації, етнографії, історичних об'єктів і явищ соціального життя. Турисько-краєзнавча діяльність сприяє вихованню у студентів почуття гордості за свою країну у поєднанні із повагою до інших народів і народностей, їхньої культури, прищепленню молоді позитивного почуття причетності до власної домівки та найближчого оточення.

Екскурсія – туристична послуга, що забезпечує задоволення духовних, естетичних та інформаційних потреб туристів.

Похід – туристська послуга, що забезпечує задоволення оздоровчих і пізнавальних потреб туристів при активних засобах пересування за маршрутом.

Подорож – комплексна туристична послуга, що забезпечує задоволення оздоровчих, пізнавальних потреб туристів за визначних умовах їх життєзабезпечення.

До вивчення туристко-краєзнавчої діяльності студентів звертається С.В. Совгіра, вбачаючи у ній дієвий засіб розвитку особистості, збагачення і розширення її світогляду та формування самосвідомості [14, с. 124]. З огляду на це, можна зробити висновок про важливість запровадження краєзнавчого туризму у зміст освітнього процесу вищих навчальних закладів.

М. Крачило, окреслюючи сутність і завдання туристко-краєзнавчої діяльності, акцентує увагу на тому, що вона є важливою складовою формування світогляду, розширення кругозору, пізнання історії країни. Така діяльність розвиває високі моральні якості, збагачує студентів теоретичними знаннями і практикою пізнання дійсності [7, с. 25]. Залежно від спрямованості, змісту і характеру пізнавальних дій М.П. Крачило поділяє туристко-краєзнавчу роботу на пізнавальну, дослідницьку і практичну (прикладну).

Пізнавальна діяльність пов'язана із спостереженням відносно навколишнього середовища. Характерною ознакою цього виду діяльності є те, що в процесі її виконання набуваються знання із безпосереднього оточення, вона розвиває інтерес до туристсько-краєзнавчої роботи, формує позитивне ставлення до різних сторін життя.

Дослідницька діяльність передбачає не пасивне спостереження, а всебічну активну роботу. Це науковий пошук, відкриття раніше невідомих фактів. У дослідницькій діяльності особливо виявляється активність її учасників, вміння самостійно здобувати знання. Творчий пошук ведеться 175 на високому рівні пізнавальної, практичної ініціативи, пізнавального настрою, що створює сприятливі передумови для виховання високих моральних якостей особистості.

Практична (прикладна) діяльність виникає і розвивається під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку. Вона формує активне ставлення до навколишньої дійсності, перетворює здобуті під час пошуку знання на переконання.

Наведені визначення сутності туризму і краєзнавства, наведені науковцями погляди на зміст туристсько-краєзнавчої діяльності та її важливість для формування та розвиток особистості дають змогу стверджувати, що вона може бути важливим засобом виховання студентства.

Дослідження багатьох авторів [1; 3; 4; 6; 7; 16] набули висвітлення різні аспекти виховання і використання краєзнавства як засобу його реалізації в умовах вищих навчальних закладах. Ці питання розглядаються авторами крізь призму соціально-психологічних особливостей сучасної студентської молоді і завдань, що покладаються на студентів вищих закладів освіти щодо виховання їх для майбутньої фахової діяльності. Основна увага акцентується на національно-патріотичному вихованні студентської молоді, формуванні у неї духовних цінностей, етнокультурної компетентності, демократичної культури, забезпечення громадянської соціалізації.

Таким чином, на нашу думку, у навчально-виховній діяльності поєднання краєзнавчої й туристської роботи є обов'язковим. Адже роль туризму, який функціонально розглядається як елемент процесу дослідження рідного краю, є дуже суттєвою, оскільки завдяки йому в процесі історичного розвитку нагромаджуються, змінюються й збагачуються духовні здобутки людства, а найбільші надбання передаються з покоління в покоління. Пізнавальний туризм, що виховує, базується на глибокому культурному фундаменті, починаючись від знання рідної культури в системі мікросередовища, через посилення знань про рідну країну – до глобальних питань людського існування.

Взаємопов'язаний і комплексний розвиток краєзнавства й туризму визначає суть і зміст туристсько-краєзнавчої діяльності: «Виключно важлива роль належить тому освітньо-виховному комплексу знань, що їх об'єднує поняття краєзнавства (всебічного вивчення місцевості, на якій проживають і яка уточнює поняття «рідний край») і туризму як засобу, який допомагає реалізувати краєзнавчо-народознавчий напрям і активно впливає на формування здорового способу життя і високих моральних якостей людини» [6, с. 178]. Крім того, у краєзнавчій освіті туризм відіграє вагоме значення, тому що основною його перевагою є масовість. Саме це дає змогу широкому спілкуванню (комунікації) людини з людиною, передачі історичних і культурних цінностей.

Висновки. Туристсько-краєзнавча робота – це «об'єктивна потреба суспільства пов'язувати навчально-виховний процес з актуальними питаннями соціально-економічного будівництва, культурно-духовного відродження народу України з підготовкою молоді до суспільно корисної роботи і трудової діяльності»

Виховання студентів вищих навчальних закладів передбачає створення умов, які забезпечували б набуття ними знань про сутність державності, розвивали позитивне ставлення до своєї країни, свого народу, сприяли усвідомленню й поцінуванню майбутніми фахівцями історичного минулого і сучасного своєї країни, її культурної спадщини, оволодінню вміннями і навичками того чи іншого виду діяльності. Таким чином, виховання розглядається як процес набуття студентами вищих навчальних закладів сукупності необхідних якостей та активного їх відтворення у власній життєдіяльності, в тому числі і у майбутній професійній діяльності.

Отже, піднесення на якісно новий рівень туристсько-краєзнавчої діяльності сьогодні є дійовим засобом для поєднання навчання і виховання молодих поколінь з культурно-духовним відродженням народу.

Подальший розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності молоді в Україні потребує застосування нетрадиційних інноваційних методів до організації управління галуззю як на державному рівні, так і на рівні вузів.

Список літератури:

1. Гевко О. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках у загальноосвітній школі / О. Гевко // Людинознавчі студії. Педагогіка. – 2014. – Вип. 29(2). – С. 50-59.
2. Брошевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості / М. Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – № 1. – С. 39-47.
3. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: навч. посіб. / В.Д. Дехтяр. – К.: Науковий світ, 2003. – 203 с.
4. Дехтяр В.Д. Фізичне виховання студентів вищих навчальних закладів: навч. посіб. / В.Д. Дехтяр, Л.П. Сущенко. – К.: Екмо, 2005. – 214 с.
5. Зязюн І.А. Філософія туризмології / І.А. Зяюн // Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія. Матеріали міжнар. наук-практ. конф. – К., 1999. – 268 с.
6. Кецик У. Взаємозв'язок національних і загальнолюдських цінностей у становленні особистості громадянина / У. Кецик //Єдність національного і загальнолюдського у формуванні морально-духовних цінностей. – зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 74–78.
7. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм / М.П. Крачило. – К.: Вища школа, 1994. – 191 с.
8. Науменко Р. Краєзнавство й туризм у позашкільних закладах: сторінки історії / Р. Науменко, І. Цвірова // Рідна школа. – 2004. – № 1. – С. 58–59.
9. Остапец А.А. Педагогика туристско-краеведческой работы в школе / А.А. Остапец. – М.: Педагогика, 1985. – 103 с.
10. Остапчук В.В. Туристська робота: навч. посіб. / В.В. Остапчук. – Ніжин: НДПУ, 2002. – 48 с.
11. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : [Навч. посібник] / Б.П. Пангелов. – К. : Академвидав, 2010. – 248 с.
12. Романенко О.В. Туризм та спортивне орієнтування: навч.-метод. посіб. / О.В. Романенко. – К.: КУТЕП, 2003. – 73 с.
13. Смолюк В.І. Конструювання процесу фізичного виховання / В.І. Смолюк, Я. Павленко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2008. – Т. 1. – С. 245–249.
14. Совгіра С.В. Краєзнавчий підхід до екологічного краєзнавства / С.В. Совгіра. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 318 с.
15. Тімець О.В. Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти. навч. посіб. реком. МОН України / О.В. Тімець, В.С. Серебрій, Ю.А. Грабовський, А.Л. Шипко. – Умань: „Візаві", 2006. – 236 с.
16. Шкура В. Вплив занять спортивним туризмом на фізичні якості студентів у процесі спортивно-педагогічного удосконалення / В. Шкура, В. Курімова, Т. Буженко // Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення: Матеріали VIII всеукраїнської наук.-практ. конф. Львів: ЛДУНК, 2012. – 363 с. С. 312–316.

Пивень А.Ф.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды

КРАЕВЕДЕНИЕ И ТУРИЗМ В СИСТЕМЕ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье отражена проблема воспитания студенческой молодежи в процессе туристско-краеведческой деятельности. Раскрыты разные аспекты воспитания и использования краеведения как средства его реализации в условиях учебных заведений. Исследовано вопрос воспитания сквозь призму социально-психологических особенностей современного студентства и заданий, которые возлагаются на студентов высших учебных заведений относительно воспитания в будущей профессиональной деятельности.
Ключевые слова: воспитание, проблемы, процесс, студенческая молодежь, туристско-краеведческая деятельность.

Piven A.F.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Grigory Skovoroda

DIVISION AND TOURISM IN THE SYSTEM OF EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL WORK OF STUDENT YOUTH

Summary
The statute reflects the problem of educating students in the process of tourism and local lore activities. Various aspects of the education and use of local history as a means of its realization in the conditions of educational institutions are revealed. The issue of upbringing through the prism of the socio-psychological characteristics of modern studentship and assignments, which are assigned to students of higher educational institutions with respect to education in the future professional activity, is investigated.
Keywords: upbringing, problems, process, student youth, tourism and local lore activity.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 792(477)

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ЗАДОВОЛЕННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ У ВІЛЬНИЙ ЧАС

Калініна Л.А., Ріпна А.М.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті розглянуто актуальні проблеми використання мистецтва театру як засобу задоволення естетичних потреб в умовах нової социокультурної ситуації та визначено місце театру в житті людей. Досліджено проведення вільного часу мешканців міста Миколаїва як споживачів культурних продуктів – театральних вистав. Зроблено аналіз репертуарної політики театрів міста для всіх категорій глядачів: як дитячої так і дорослої.
Ключові слова: театр, театральне мистецтво, вистава, вільний час, дозвілля, культура дозвілля, естетичні потреби, репертуарна політика театру.

Постановка проблеми. Сучасна соціокультурна ситуація України та світу так чи інакше екстраполюється на театральне мистецтво, тому неможливо розглядати сучасні театральні процеси відокремлено від реалій сьогодення.

Дозвіллєві практики й культурні пріоритети українців змінюються внаслідок проведення цілеспрямованої культурної політики держави, а також на них впливають і глобалізаційні процеси у світі. Ці зміни істотно впливають на формування нових пріоритетів щодо споживання культурних послуг та продуктів, стають частиною суспільної свідомості українців, враховуючи набуті упродовж багатовікового розвитку традиційні цінності українського народу.

Театральні практики проведення дозвілля у вільний час є частиною сучасних соціокультурних дозвіллєвих практик, які мають на меті реалізацію культурно-духовного потенціалу особистості та розвиток людського капіталу. Особливе місце у розвитку культурного потенціалу та покращення соціального самопочуття займає театральне мистецтво. Реалізація культурних практик проведення дозвілля у вільний час безпосередньо пов'язано з існуванням певної соціальної інфраструктури – театральних закладів (театрів), діяльність яких спрямована на створення умов, що забезпечують задоволення соціокультурних потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам проведення вільного часу та дозвілля на сучасному етапі присвячено низку досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Н. Бабенко, В. Дімова, І. Євтєєва, О. Карпухіна, О. Кучера, В. Лісовського, О. Мартиненко, В. Суртаєва, В. Орлова, В. Скороходова, Л. Скокової, Л. Коган, В. Пічі, І. Петрової, О. Семашка, Н. Цимбалюк, Г. Щерби, Р. Яремкевич та інших.

Наукові дослідження умов, чинників трансформації повсякденності та аспектів вільного часу досліджували М. Вебер, Т. Веблен, Е. Дюркгейм, Р. Парк, Г. Спенсер, Ю. Габермас, які зробили акцент на описах соціальних інститутів сфери дозвілля, розглядали взаємодії різних поколінь у рамках інститутів культури, освіти.

Суттєвий внесок у вивчення сучасного дозвілля різних соціальних груп зроблено науковцями Є. Соколовим, Л. Михайловою, А. Захаровим, С. Іконниковою, І. Кон, В. Лисовським, В. Ольшанським, Д. Фельдштейнтв та ін., вони також звертали увагу і на собливості формування дозвілля особистості залежно від історико-соціальних умов. Методологічні та теоретичні аспекти вільного часу активно розробляли В. Артемов, А. Гордон, Г. Зборовський, Є. Клопов, І. Малинова, Г. Орлов, В. Орлов, В. Патрушев, Б. Грушин, Г. Пруденський та ін.

В Україні вільний час вивчали та аналізували В. Піча, Т. Старченко, І. Пустельник, Н. Черниш, А. Вишняк, М. Чурилов, С. Макєєв, Є. Головаха, Н. Пані на, С.Теремко та ін. Їх дослідження торкалися проблем: визначення категорії «вільний час», його структури і змісту; вивчення чинників, які впливають на раціональне використання вільного часу; опис бюджетів та особливостей вільного часу різних верств населення; аналіз взаємозв'язку вільного часу з працею, освітою, культурним рівнем тощо; соціальне регулювання вільного часу.

Проблемам театрального мистецтва як частини дозвілля присвячені дослідження таких сучасних українських вчених як: І. Осаволюк та А. Іващенко (театр як складова частина дозвілля молоді в туристичній індустрії); С. Щербак (театральне мистецтво як вид інтелектуального дозвілля); Т. Кремешна (театр як засіб впливу на культурне та соціальне становлення особистості); Н. Корнієнко (пошуки український театр у переддень третього тисячоліття); В. Ковтуненко (український театр у період суспільних трансформацій).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз наукової, культурологічної, методичної літератури та статистичних даних, вивчення досвіду роботи театрів м. Миколаїва та особистий досвід дозволяє нам зробити висновок про те, що досліджені лише окремі аспекти зазначеної проблеми, проте визначення місця театрального мистецтва як засобу задоволення естетичних потреб людиниу

вільний час, його можливостей та особливостей ще у недостатній мірі досліджено і розкрито у сучасних наукових працях. Таким чином, актуальність визначеної проблеми, її недостатня розробленість у вітчизняній культурологічній науці і визначили звернення до даної тематики.

Мета статті полягає у у дослідженні процесу формування репертуарної політики театрів та регіональної специфіки української театральної культури на прикладі роботи театрів м. Миколаїва, у зясуванні місця театрального мистецтва у задоволенні естетичних потеб людини у вільний час, у визначенні особливостей роботи миколаївських театрів над створення культурних продуктів – вистав для різних категорій населення.

Виклад основного матеріалу. Социальний феномен вільного часу і дозвілля останніми роками привертає увагу багатьох дослідників та вчених. Вільний час – це складова социального часу, звільнена від виробничих та побутових справ, яка охоплює сферу вільної діяльності людини. Дозвілля – сукупність видів діяльності, призначених для задоволення фізичних, духовних та социальних потреб людей у вільний час [2, с. 215].

Обсяг вільного часу нині практично подібний обсягу професійної трудової діяльності, а у деяких соціально-демографічних груп, зокрема молоді, навіть і перевищує його. Тому суспільство не повинно бути байдужим щодо того, на що витрачаються години вільного часу, та не бути пасивним щодо того, чим наповнюється життя. Дозвілля – це частина вільного часу, що як правило, контрастує з професійною діяльністю, відповідає психофізичним особливостям людини і спрямоване на задоволення культурних потреб та інтересів здорової особистості [5, с. 5].

Окремо зробимо акцент на культурі дозвілля особистості – це перш за все внутрішня культура людини, що передбачає наявність у неї певних особових властивостей (склад розуму, характер, організованість, потреби й інтереси, вміння, смаки, життєві цілі, бажання), які дають змогу змістовно і з користю проводити вільний час. Від уміння раціонально організувати та провести час свого дозвілля багато в чому залежить соціальне самопочуття людини, її задоволеність своїм вільним часом у цілому [7, с. 12].

Театральне мистецтво – частина національної духовної культури, дзеркало суспільної свідомості і життя народу. Мистецтво сцени народилося в далекій давнині і в різні часи воно було покликане то розважати, то виховувати, то проповідувати. Театр має великі можливості, тому театральне мистецтво прагнули поставити собі на службу королі і князі, імператори і міністри, священники, революціонери і консерватори.

Театр (грец. Theatron – місце для видовищ) – вид мистецтва, в якому реальність відбивається через сценічне дійство, яке здійснюють актори перед глядачами. У XX столітті театр став виконувати ще одну функцію – функцію відпочинку(рекреації). Видатні театральні педагоги та режисери вбачали навіть у професійному театрі об'єкт відпочинку і розваги. «Не будемо казати, що театр – школа. Ні, театр – це розвага», – стверджував К.Станіславський [3, с. 348].

Близьким є твердження Г. Товстоногова: «У театрі шукають і розваг, і відпочинку. І цього зовсім не потрібно боятись. У справжньому театрі, розважаючись, вчаться жити, а відпочиваючи, збагачують себе... Театр – свято. Театр – розвага. Театр – видовище... «Сучасний театр повинен об'єднати, сплавити школу зі святом, мудрість з розвагами, урок з видовищем» [4, с. 118–119].

Слід зазначити, що і сьогодні театр продовжує займати важливе місце в житті суспільства та виконує ряд функцій: естетичну, розважальну, комунікативну, социалізуючу, компенсаторну, ігрову, нормативну тощо. Проте, одна з найважливіших функцій театру – це пізнавальна функція. Завдяки їй здійснюється передача соціального досвіду від одного покоління до іншого, від одних країн і народів до інших

Отже, все вище сказане дозволяє зробити висновок проте, що театр є социальним, і разом з тим культурним інститутом. Але за критерієм способу регулювання поведінки людей в межах інституту він є неформальним інститутом. На це вказує відсутність чіткої нормативної бази, тобто взаємини в межах театру як социального институту не є закріпленими формально. Театр є результатом творчого волевиявлення громадян. Социальний контроль у ньому встановлюється за допомогою норм, закріплених у громадській думці, традиціях, звичаях.

Театр також є і культурним способом проведення свого дозвілля та задоволення своїх естетичних потреб у вільний час. Естетичні потреби особистості пов'язані з індивідуальним баченням, сприйняттям й оцінним ставленням особи і мають вибірково-суб'єктивний характер. Зв'язок особи з театральним мистецтвом також завжди є суб'єктивним. Це спричиняється неоднозначністю художнього переживання й співпереживання, яке здатне змінити систему цінностей особи, її смакові установки, погляди, переконання.

Потенційна сила художнього переживання залежить від суб'єктивної реакції того, хто сприймає, його характеру, художнього досвіду, стану психіки тощо. Ці обставини передбачають обов'язковий вибір людиною вистав з театрального репертуару за власним естетичним критерієм, оскільки збагачення ціннісних орієнтацій особистості у галузі театрального мистецтва має здійснюватись у напрямку пріоритетності як змісту театральної вистави, так і засобів втілення художніх образів.

Ю. Давидов зазначає, що одним з найхарактерніших явищ сучасного мистецтва є розрив комунікації між мистецтвом і публікою – внаслідок зміни і публіки, і митців відбувається і зміна самих творів мистецтва» [1, с. 10].

Щоб дослідити чи є комунікації між театрами та миколаївськими глядачами зробимо ретельний аналіз репертуарної політики та відвідувань мешканцями міста театрів.

В місті Миколаєві функціонує 3 професійних театри: Миколаївський академічний художній російський драматичний театр, Миколаївський академічний український театр драми та музичної комедії, Миколаївський академічний обласний театр ляльок. Театри є учасниками багатьох всеукраїнських і міжнародних конкурсів та фестивалів, в яких багато разів посідали почесні місця. За роки свого існування театри побували на

гастролях майже в усіх містах України. Усі театри здійснюють благодійні заходи та шефську діяльність: для дітей-сиріт, дітей-інвалідів, дітей з малозабезпечених сімей, а також для малозабезпечених пенсіонерів, вони безкоштовно показують свої вистави, проводять благодійні вечори, концерти, розважальні програми.

За даними Головного управління статистики всі три театри у 2017 році за один день змогли прийняти одночасно майже 1000 осіб. Роботу театрів забезпечують 426 працівників, у тому числі 200 осіб художнього та артистичного персоналу. Упродовж минулого 2017 року 231 тисяч глядачів переглянули 1192 театральні вистави. Це на 10,4 тисяч осіб більше ніж у 2016 році. Таким чином, на 100 жителів області у середньому за рік припало 20 відвідувань театру.

У 2017 році театральні діячі Миколаївщини представили глядачам 26 нових вистав. На власних сценах театрів відбулося 836 вистав, 183 вистави – це гастрольні вистави та заходи, які були проведені у м. Миколаєві, а 173 вистави було показано у межах України. Крім того, на сценах миколаївських театрів глядачами було також переглянуто 18 вистав, створених іншими театрами України, та одна вистава з Португалії. Ці вистави відвідало понад 6 тис. глядачів.

З метою залучення більшої аудиторії та збільшення доходів театральні заклади використовують сучасні технології анонсування своїх заходів та продаж квитків через мережу Інтернет.

Миколаївські театри працюють ефективно і стабільно, вишукуючи кошти на постановку нових вистав, втілення нових цікавих проектів. Кількість прем'єр щороку не зменшується і є стабільною. За останні роки значно зросла відвідуваність театральних закладів, що є підтвердженням ретельної виваженої репертуарної політики та зростання професійного і творчого рівня театрів.

Всі три театри м. Миколаїва показують виїзні вистави, що дає можливість залучати більш широку аудиторію та отримувати додаткові кошти.

Щодо репертуару миколаївських театрів, то слід відмітити різноплановість репертуарної політики. Ретельний аналіз репертуару Миколаївських театрів дозволив виявити наступне:

У репертуарі Миколаївського академічного українського театру у сезоні 2017–2018 років є різні вистави, а саме: класична драматургія «Наталка Полтавка» І. Котляревського, жанр вистави – наша версія на дві дії; «Мертві душі» жанр вистави – версія на дві дії М. Гоголя; «Чайка», жанр – вистава на 2 дії А. Чехова»; «За двома зайцями» жанр – міщанській каламбур під міщанські музики М. Старицького; «Се ля ви» за Гі Де Мопасаном (інсценівка А. Крим), комедія.

Сучасна драматургія представлена такими виставами як: «Постель брать будем..» комедия А. Крима; «Последний ацтетк» жанр – комедия и такая себе мелодрама в двух действиях В. Щендеровича; «Детективное агентство «Синий заяц» жанр – комедія В. Маркитана; «2+2» жанр – сімейний випадок І. Афанасьева; «Хоть убейте меня, не помню...» незвична історія на дві дії О. Волдарського; «Бабье лето» комедия на 2 действия І. Афанасьева; «Муж моей жены» С. Чверкалюка, жанр – реальная комедия на два действия; «Сирена и Виктория» комедия на 2 действия А. Галіна; «Однажды в Нью Йорке» С. Павлюка, жанр – гангстерская комедия.

Враховуючи специфіку цього театру як театру музично-драматичного на його сцені ідуть і музичні вистави, а саме: вистава-концерт , в якому є оперні арії, романси та естрадні пісні «Україна – ти пісня солов'їна» М. Берсрна та І. Ігнатьева; «Я ні про що не жалкую» М. Берсрна та І. Ігнатьева, жанр – захоплююча музична подорож; мюзикл «Мама мія» С. Павлюка; рок-опера «Біла ворона» Ю. Рибчинського та Г. Татарченко.

Все вище сказане дозволяє зробити наступний висновок про те, що репертуар Миколаївського академічного українського театру є різноплановим і може задовольнити практично всі естетичні потреби мешканців міста та Миколаївської області. Стосовно відвідувань глядачами цього театру у вільний час, підкреслимо, що відвідування цього театру ретельно і заздалегідь планується городянами, підтвердженням цієї тези є те, що на два місяця вперед всі квітки розпродано.

Досліджуючи та аналізуючи репертуарну політику російського академічного драматичного театру, можна зробити висновок про те, що театр працює в напрямку оновлення та перегляду репертуару, якій повинен охопити всі категорії мешканців міста і області: від дитячої аудиторії до людей поважного віку. Цікавим і впливовим є той факт, що нещодавно в театрі відбулись зміни художнього керівника театру, їм став Свістун О.А і вже є певні позитивні результати, а саме: в репертуарі театру з`явились вистави для дітей: «Попелюшка» за мотивами Ш. Перро; «Мальчик Витя и правила дорожного движения» М. Васильевой; «День рождения кота Леопольда» А. Хайта; «100 поцелуев принцессы»; «Волшебник изумрудного города» за мотивами казки О. Волкова.

Для дорослих глядачів театр пропонує святкові шоу-вистави, вистави за п`єсами В. Шекспіра, К. Гольдоні, І. Франко. У березні 2018 року буловідкрито Малу сцену теату виставою «Емігранти» за п`єсою С. Мрожека у постановці литовського режисера Й. Бузіляукскаса. Російській академічний драматичний театру йде шляхом наближення до своїх глядачів та задоволення всіх естетичних потреби та запитів мешканців міста. Слід відмітити, що миколаївців люблять проводити свій вільний час, переглядаючи вистави цього театру. Особливо слід наголосити на тому, що цей театр має відкритий майданчик просто неба, на якому є сцена і велика кількість вистав, концертів та розважальних програм для різних вікових категорій населення міста і області.

У театрі іде поточний ремонт будівлі і приміщень, що дає надію на те, що через деякій час театр буде мати привабливий естетичний вигляд, і це істотно вплине на збільшення кількості глядачів у цьому театрі.

Стосовно третього театру – академічного театру ляльок зазначимо, що його було засновано у 1970 році. Перший театральний сезон було відкрито у листопаді 1971 року виставою за п'єсою С. Когана та С. Єфремова «Восставшие джунгли». Першими акторами були творчі люди, які любили театр, мали талант та акторський хист, але не усі вони мали професійну освіту. Інформації про

перших акторів на жаль, майже не залишилося, проте це є цікавою темою для окремого культурологічного дослідження.

Перше професійне визнання театру – це диплом I ступеня за художнє рішення і театральні ляльки у виставі «Руслан и Людмила» на Всесоюзному фестивалі театрів ляльок (1980 р.). В спектаклі за поемою О. Пушкіна були задіяні 94 ляльки, режисер-постановник – Б. Оселедчик, художник-постановник – А. Цуканов.

Кожен театральний сезон репертуар театру поповнюється 3-4 виставами. Окрім вистав, глядачі дуже люблять та із задоволенням відвідують яскраві театралізовані шоу-програми театру (до новорічних свят та з нагоди святкових подій). Останні роки Миколаївський обласний театр ляльок багато уваги приділяє благодійності. Відбуваються благодійні творчі зустрічі, вистави, конкурси, ігрові програми для дітей-сиріт та вихованців Миколаївських реабілітаційних центрів, для хворих дітей у лікарнях міста та для сімей зі Сходу, Криму і для родин військових – учасників АТО. Труппа театру у 2018 році нараховує 16 артистів різних категорії, – від другої до провідних майстрів сцени.

Стосовно дитячого репертуару цього театру ляльок, то це дитячі вистави, а саме: «Кіт у чоботах» О. Антонова; «Щуча» В. Маслова; «Хитрий урок» М. Кученкова; «Три поросенка» О. Кузьміна; «Сонечко та Сніговички» О. Веселова; «Казка про рибака та рибку» О. Пушкіна; «Рукавичка» К. Гросмана; «Бременські музики» за мотивами казки братів Гримм та інші вистави.

У репертуарі театру не тільки є вистави для дітей, але є і вистави для дорослого глядача: «Любовь, Любовь!..» за мотивами «Декамерона» Д. Боккачо; «Ханума», за п'єсою А. Цагарелі; «Фигаро» за мотивами п'єси П'єра Огюстена Карон де Бомарше «Безумный день, или Женитьба Фигаро».

Восени 2017 р. театр ляльок започаткував та провів I Відкритий фестиваль театрів ляльок та дитячих студій лялькового мистецтва «Кришталева лялька». У червні 2018 року у театрі ляльок відбудеться вже II Відкритий фестиваль театрів ляльок та дитячих студій лялькового мистецтва «Кришталева лялька».

На всі вистави як для дорослих так і для дітей квітки продаються та розповсюджуються добре. Глядачева зала театру завжди запрвнена як маленькими глядачами так і дорослими. Слід зазначити, шо на дитячу виставу «Бременські музики» та вистави для дорослих глядачів «Фігаро» та «Ханума» практично неможливо купити квитки.

Слід зауважити на тому, що Миколаї є театральним містом, і підтвердженням цієї тези є те, що у місті з 17 по 26 травня 2018 року пройшов масштабний культурний захід, який 20 років потому зародився в Миколаєві, а згодом перебазувався до м. Херсон – це ювілейний XX міжнародний театральний фестиваль «Мельпомена Таврії».

Протягом 10 днів 20 колективів з України (Київ, Харків, Львів, Полтава, Херсон, Кропивницький, Сєвєродонецьк), Грузії (Тбілісі), Ізраїлю (Тель-Авів), Молдови (Кишинів), Білорусі (Мінськ), Португалії (Брага), Литви (Анікщяй) представили миколаївським глядачам широку жанрову палітру театральних вистав: від камерних моно-вистав до масштабних музичних полотен. Вистави були показані на великих і малих сценах: Миколаївського академічного українського театру драми та музичної комедії та Миколаївського академічного художнього російського драматичного театру.

В даній роботі ми не претендували на вичерпну повноту висвітлення даної проблеми. Нами лише наведена спроба окреслити деякі сучасні процеси у театральному мистецтві на Миколаївщині, які, на нашу думку, вимагають подальшого наукового осмислення.

Список літератури:

1. Давидов Ю. По той бік художнього смаку // Кіно. Театр. – 2003. – № 5. – С. 9–13.
2. Социологія культури: Навч. посібник / О.М. Семашко, В.М. Піча, О.І. Погорілий та ін.; за ред. О.М. Семашка, В.В. Пічі. – К.: Каравела, Львів: Новий світ. – 2000, 2002. – 334 с.
3. Станиславский К.С. Собрание сочинений, т. I / К.С. Станиславский. – М.: Искусство, 1954. – 516 с.
4. Товстоногов Г.А. Зеркало сцены. Кн. 2: Статьи. Записи репитиций. Сост. Ю.С. Рыбаков. – Л.: Искусство, 1980. испр. доп. 1984. – 261 с.
5. Цимбалюк Н.М. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти. Монографія: Наталія Миколаївна Цимбалюк. – К.: ДАКККіМ, 2003. – 224 с.
6. Шульга Р. Соціокультурний вимір художнього життя в Україні / Р. Шульга // Культура. Суспільство. Особистість: Навч. посіб. [за ред. Л. Скокової]. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 339–361.
7. Щерба Г.І. Формування духовних цінностей молоді, організація дозвілля і відпочинку як складова молодіжної політики в Україні / Щерба Г.І., Яремкевич Р.В. // Український соціум. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ief.ua/Dok/US2008.doc.

Калинина Л.А., Рипна А.М.
Отдельное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ТЕАТРАЛЬНОЕ ИССКУСТВО КАК СПОСОБ УДОВЛЕТВОРЕНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ПОТРЕБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА В СВОБОДНОЕ ВРЕМЯ

Аннотация
В статье рассмотрены актуальные проблемы использования театрального искусства как способа удовлетворения естетических потребностей в условиях новой социо-культурной ситуации и определено место театрального искусства в жизни людей. Исследовано проведение свободного времени жителей города Николаева как потебителей культурних продуктов – театральных спектаклей. Сделан анализ репертуарной политики театров для всех категорій зрителей: как детской так и взрослой.
Ключевые слова: театр, театральное искусство, спектакль, свободное время, досуг, культура досуга, естетические потребности, репертуарна политика театра.

Kalinina L.A., Ripna A.N.
Separated Subdivision «Mykolaev Branch of
Kyiv National Universitet of Culture and Arts»

THEATRICAL ART AS A METHOD OF SATISFACTION OF THE AESTHETIC HUMAN NEEDS IN FREE TIME

Summary
In the article actual problems of the use of the theatrical art as a way of satisfaction of the estetic needs in the conditions of the new socio-cultural situation are considered and the place of the theatrical art in people's life is determined. The study of free time residents of the city of Mykolayiv as a fan of cultural products – theatrical performances. An analog of the repertoire policy of theaters for all categories of viewers has been made: both as a child and as an adult.
Keywords: theater, theatrical art, play, free time, leisure, leisure culture, estetic needs, repertoire theater policy.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.03;7:001.12

ПЕЙЗАЖ В ТВОРЧЕСТВЕ Ф.А. ВАСИЛЬЕВА (1850–1873 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Федор Александрович Васильев (1850-1873 гг.) – это один из наиболее крупных русских пейзажистов. Своей необыкновенной талантливостью он выделялся даже среди самых выдающихся современников. И хотя совсем немного времени было отпущено ему судьбой для выполнения своего жизненного предназначения, имя Ф.А. Васильева занимает достойное место в ряду имен, составляющих славу русского искусства второй половины XIX века.
Ключевые слова: творчество Ф.А. Васильева, пейзаж, поэтический характер восприятия и передачи природы художником, культура русской пейзажной живописи, волжские пейзажи, пейзажи Крыма.

Постановка проблемы: Имя Федора Александровича Васильева – это одно из самых обаятельных среди имен русских художников. Он обладал совершенно исключительным дарованием и оставил наследие, значительность которого почти невероятна для такой трагически короткой жизни. «… всего пять лет живший как художник… достигший высоты громадной… он открыл живое небо… мокрое, светлое, движущееся небо…» – говорил о нем живописец Н.Н. Ге (1831–1894 гг.) [6, с. 1]. Природа особенно чутко воспринималась Ф.А. Васильевым в ее цветовых качествах. И не так уж много можно назвать художников его времени, для которых чисто живописные категории играли столь же важную роль в процессе формирования образа.

Анализ последних исследований и публикаций. В истории русской пейзажной живописи Ф.А. Васильев является чрезвычайно интересной, но почти неизученной фигурой. Он умер слишком молодым, чтобы создать значительное направление; его произведения не обладают ни той популярностью, ни той степенью объективно-исторического значения, какие имеют картины его современников – И.И. Шишкина, А.К. Саврасова или А.И. Куинджи. Тем не менее, его имени не мог обойти никто из писавших о русской живописи второй половины XIX века, а его небольшие картины до сих пор привлекают взгляд внимательного посетителя Государственной Третьяковской галереи, или Государственного Русского музея. Цель данной публикации – проанализировать творчество Ф.А. Васильева, начиная с его ранних произведений, вплоть до картин, над которыми он работал в последние годы своей жизни. А также, составить представление у читателя о всех этапах творчества этого замечательного художника.

Федор Александрович Васильев родился 10 февраля 1850 года в Гатчине, откуда его родители вскоре перебрались в Петербург, в маленький домик на Васильевском острове. Здесь в семье бедного почтового чиновника прошли детство и отрочество художника. В мир живописи Ф.А. Васильев вошел очень рано. Еще мальчиком после недолгой службы на почте он поступил в Рисовальную школу Общества поощрения художеств. Ко времени его пребывания там относятся наиболее ранние из работ Ф.А. Васильева: рисунки, в том числе вид острова Валаама (излюбленное место тогдашних живописцев), две наивно написанные картинки: «В церковной ограде. Старое кладбище Валаамского монастыря» (1867) и «Деревенский двор» (Государственный Русский музей) [8, с. 6] (илл. 1).

Илл. 1. Ф.А. Васильев. «В церковной ограде. Старое кладбище Валаамского монастыря». 1867 г. Х., м., 43,0 Х 67,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

В то же время происходит знакомство юноши Ф.А. Васильева с только, что вернувшимся в 1866 году из заграничного пенсионерства И.И. Шишкиным. Несомненно, что И.И. Шишкин помогал Ф.А. Васильеву своими советами и указаниями. По окончании Ф.А. Васильевым Рисовальной школы И.И. Шишкин, вероятно, ввел его в среду молодых художников – будущих передвижников.

Ф.А. Васильев стал бывать на «четвергах» Артели художников [8, с. 6]. Здесь завязалось его знакомство с выдающимся художником и тонким, умным художественным критиком И.Н. Крамским (1837–1887 гг.), впоследствии переросшее, несмотря на разницу лет, в большую и горячую дружбу. Здесь же он встречается и знакомится с И.Е. Репиным (1844–1930 гг.), тогда еще учени-

ком Академии художеств. Эта демократическая среда формировала воззрения Ф.А. Васильева. Уже в самых ранних из самостоятельных работ Ф.А. Васильева, написанных в год окончания Рисовальной школы Общества поощрения художеств, а также в следующем, 1869 году, сказываются значительность дарования художника, поэтический характер его восприятия и передачи природы. Оригинальность творческой личности Ф.А. Васильева выступает в этих произведениях, несмотря на то, что, в сущности, в них Ф.А. Васильев еще продолжал учиться.

Подготовки, полученной им в Рисовальной школе, не хватало, и Ф.А. Васильев внимательно изучал опыт современных ему русских и западных пейзажистов. Он осваивает тогдашнюю культуру русской пейзажной живописи, овладевает ее идеями и мотивами, ее творческой живописной манерой. Так, характерны своим обращением к изображению деревни две маленькие картинки: «Деревня» (1869) и парная ей работа: «После дождя» (Государственная Третьяковская галерея) [8, с. 7] (илл. 2, 3).

Илл. 2. Ф.А. Васильев. «Деревня». 1869 г. Х., м., 61,0 Х 82,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Точно и вместе с тем любовно пишет молодой художник обыденные деревенские виды, строя изображения типичным для того времени способом некоего подробного повествования с множеством деталей. Мелкими мазочками, тонкой кисточкой Ф.А. Васильев изображает деревенские избы, дорогу с ее колеями, лужами и мостиком через канавку, траву и полевые цветы у дороги, отражение синего неба в лужах и пушистые облака. Дробность изображения, раздельность составляющих его предметов подчеркиваются разноцветностью. Колористическая гамма названных работ довольно пестрая, но не лишенная своеобразной прелести. В этих картинах, несомненно, сказалось воздействие произведений некоторых пейзажистов, и в первую очередь И.И. Шишкина.

Илл. 3. Ф.А. Васильев. «После дождя». 1869 г. Х., м. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Однако, достаточно сравнить, например, «После дождя» с близкой картиной И.И. Шишкина: «Полдень в окрестностях Москвы» (1869), чтобы увидеть между ними существенную разницу [8, с. 8]. При всей своей описательности работа Ф.А. Васильева гораздо эмоциональнее, в ней чувствуется больший интерес к цвету и передаче воздуха. Художник использует прием своеобразной «заливки» всего изображения общим тепловатым тоном, имитирующим атмосферу, которую он по-настоящему еще не умеет передавать [8, с. 8]. Это различие еще более ясно выступает при сравнении картины: «Летний жаркий день» (1869) Ф.А. Васильева с почти аналогичным (по мотиву большой купы деревьев в центре) пейзажным этюдом И.И. Шишкина в Государственной Третьяковской галерее [8, с. 8] (илл. 4).

В то время, как у И.И. Шишкина преобладает интерес к обстоятельной и точной передаче натуры, ради четкости изображения которой художник отказывается от всякой воздушности, Ф.А. Васильев стремится прежде всего выявить и передать поэтичность и эмоциональную выразительность мотива и дает изображению общий теплый тон. В основе обеих картинок лежит одно и то же творческое наследие известного пейзажиста 1830-х годов М.И. Лебедева, но оно по-разному понято и продолжено Ф.А. Васильевым и И.И. Шишкиным.

Илл. 4. Ф.А. Васильев. «Летний жаркий день». 1869 г. Х., м., 33,0 Х 41,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Эмоциональность восприятия, стремление не только изобразить данный сюжет и вид, но и передать состояние природы с большей определенностью, выступают в картине: «Возвращение стада» (1868) [8, с. 9] (илл. 5).

Илл. 5. Ф.А. Васильев. «Возвращение стада». 1868 г. Х., м., 61,0 Х 96,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 6. Ф.А. Васильев. «Иллюминация в Петербурге». 1869 г. Х., м., 35,5 Х 37,5 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 7. Ф.А. Васильев. «Заря в Петербурге». 1869–1871 гг. Х., м., 23,0 Х 33,5 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Это первая значительная по размеру, сложности сюжета и законченности работа Ф.А. Васильева. Стремясь к передаче состояния природы и настроения, но воспринимая их еще только внешне, он выбирает в картине такие мотивы, как порыв ветра, позволяющий художнику выразить движение, приближающаяся непогода. Романтизм настроения передают и надвигающиеся тучи, и летящие по небу птицы. Ветер, шумящий листвой деревьев, подымает пыль на дороге и как бы подгоняет людей и скот. Перед нами тот сюжет, который в различных вариантах часто повторяется в пейзажах Ф.А. Васильева, – это сюжет надвигающейся или только, что прошедшей грозы. Он увлекает Ф.А. Васильева эффектами бокового освещения и контрастным звучанием на свинцовом фоне тучи освещенных предметов. Об интересе молодого Ф.А. Васильева к эффектам освещения свидетельствуют и такие этюды, как: «Иллюминация в Петербурге», «Заря в Петербурге» и другие [8, с. 9] (илл. 6, 7).

Лето 1869 года Ф.А. Васильев провел сначала в Тамбовском имении Строганова: «Знаменское», а затем в Хотени на Украине [8, с. 9]. С этим периодом жизни было связано первое глубокое восприятие Ф.А. Васильевым природы. Вначале она представлялась ему все такой же пестрой и увлекательной множеством своих подробностей. Но, затем, по мере живого наблюдения природы, художник начинает видеть ее более целостно; вживаясь в нее, он начинает ее более эмоционально отображать. Работа художника в этом направлении и достигнутые результаты видны уже в сепии: «Раннее утро» 1869 года, где ему очень хорошо удалось передать бледный утренний рассвет [8, с. 10].

Но, особенно ясно чувствуются достижения Ф.А. Васильева в маленькой картинке: «После дождя» [8, с. 10]. В ней уже намечается то лирическое восприятие природы и ее переживание, которое, развиваясь далее, станет основным достоинством работ художника. Свежесть омытой дождем листвы, блистающих алмазами луж на дороге, косой, золотящий деревья солнечный луч, прорвавшийся сквозь тучу, – все это выступает, как пережитое и прочувствованное, как ощущение самой жизни природы.

Летние впечатления сказались, очевидно, и в картине: «Пейзаж с хижинами» того же 1869 года [8, с. 11]. В ней Ф.А. Васильев, вновь изображая в неприкрашенном виде деревню, дает не только сюжетно более развернутое, но, главное, более содержательное повествование. Вместе с тем в ней больше единства изображения, что выражено, в частности, в общей увязке цветовой гаммы. В господстве рыжеватых тонов чувствуется большая верность освещения. Все в этой картине говорит о лучшем знании жизни, о внимательном наблюдении натуры.

Пробуждающееся непосредственно-эмоциональное и лирическое восприятие природы сказалось с большой силой при поездке Ф.А. Васильева на Волгу, предпринятой им вместе с И.Е. Репиным и Е.К. Макаровым летом 1870 года. Все трое провели на Волге целое лето и, много работая, жадно воспринимали раскрывавшуюся им природу, быт и нравы народа. В творческом развитии Ф.А. Васильева эта поездка сыграла не меньшую роль, чем в развитии И.Е. Репина.

Ввиду того, что Ф.А. Васильев был более подготовлен к ней предшествующей работой на природе, он выступил вожаком и своего рода учителем того, как надо разбираться в натурном виде и строить его изображение в рисунке. Об этом писал впоследствии И.Е. Репин в своих красочных воспоминаниях о поездке на Волгу.

Волжские рисунки Ф.А. Васильева выполнены в характерной для того времени манере рисования – мелкими штрихами тонко очиненного карандаша. В них много наблюдательности и того, что можно назвать «разборкой натуры» [8, с. 12]. Именно это и увлекало в них И.Е. Репина, волжские рисунки которого действительно свидетельствуют о влиянии Ф.А. Васильева. Но, в не меньшей мере это влияние сказалось в живописи пейзажа обоих вариантов репинских «Бурлаков на Волге» [8, с. 12]. По материалам своей поездки Ф.А. Васильев написал ряд картин. Пейзаж: «Волжская бухта» (1871, Государственная Третьяковская галерея) интересен своей типичностью и точностью, с которой художник изобразил и низкий берег с кустарниками, и воду, и сценку из жизни рыбаков. Хороши в картине дали, очевидно, в особенности, увлекшие художника. Если первый план несколько суховат и еще постарому дробен, то в далях чувствуется уже новое. Примечательна его картина: «Крестьянская семья в баркасе», свидетельствующая об интересе художника к жанровым мотивам [8, с. 13].

На Волге Ф.А. Васильева поразила и увлекла прежде всего ширь природы, размах пространства, его спокойный и плавный разворот. Бесконечное, высокое небо и речные дали становятся основным моментом в волжских пейзажах Ф.А. Васильева. Художник приучался свободнее, шире и проще изображать природу, без перегрузки деталями. Вместе с тем живописнее ощущался и цвет, а передаваемые им световые эффекты становились правдивее. В картине: «Вид на Волге. Барки» (Государственный Русский музей) гамма золотисто-желтых цветов песка и барок, подчеркнутая голубизной воды и неба, неразрывно связана с передачей освещения, гораздо более естественного, чем прежде [8, с. 13] (илл. 8).

По силе и чистоте цвета, по свободе мазка этой пейзаж выделяется среди современной ему русской пейзажной живописи. Так свежо и свободно в то время никто из пейзажистов не умел еще писать. Особенно живописен и эмоционален Ф.А. Васильев в этюдах и на первых стадиях писания картины, – при окончательной отделке художник еще несколько засушивает работы. Умение сохранять свежесть при окончательной отделке придет к Ф.А. Васильеву позднее. Но уже в это время в таких работах, как: «Волжские лагуны» (1870) (осталась неоконченной), видна вся живописная одаренность Ф.А. Васильева и его темпераментность [8, с. 13] (илл. 9).

В звучных и вместе с тем тонких сочетаниях зеленых и желтых тонов растительности на фоне грозового свинцового неба раскрывается цветовое богатство живописи Ф.А. Васильева. Ощущение цвета и света и динамика свободного мазка придают изображению жизненную трепетность, как бы свежее и влажное дыхание природы. Художнику хорошо удалось здесь передать характер

Илл. 8. Ф.А. Васильев. «Вид на Волге. Барки». 1870 г. Х., м., 67,0 Х 105,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 9. Ф.А. Васильев. «Волжские лагуны». 1870 г. Х., м., 70,0 Х 127,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 10. Ф.А. Васильев. «Перед дождем». 1870 г. Х., м., 39,7 Х 57,5 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

пейзажа. Но, с особой выразительностью он изобразил свой излюбленный мотив надвигающейся грозы в небольшой эскизной картинке: «Перед дождем» (Государственная Третьяковская галерея) [8, с. 14] (илл. 10).

Богатая и красивая по цвету, она замечательно передает эмоциональное содержание образа непосредственно живописными средствами. Низко нависает мрачная свинцовая грозовая туча. На ее фоне выделяются эффектно освещаемые

косыми лучами солнца рыжеватые деревья. В столь же эффектном освещении изображены рубаха мальчика, платье женщины, белые гуси на плотине, пена воды под нею. В ярком горении цветов, в их контрасте с мрачным небом выражаются напряженность и тревожность предгрозового состояния природы. Налетающий порыв ветра гнет деревья, и они шумят своей листвой; движение пронизывает все изображение. Все как будто бы романтично в этом эмоциональном и взволнованном пейзаже и вместе с тем так обычно и знакомо. Это знакомое, родное и близкое неотразимо действует на зрителя. Романтическое дано здесь в реалистическом, правдивом виде и своей правдой, поэтически и эмоционально переживаемой, влечет к себе.

Илл. 11. Ф.А. Васильев. «Дорога в лесу». 1869 г. Х., к., м., 26,5 X 35,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 12. Ф.А. Васильев. «На Неве». 1869–1871 гг. Х., м., 19,0 X 26,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 13. Ф.А. Васильев. «Оттепель». 1871 г. Х., м., 53,5 X 107,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Любовь Ф.А. Васильева к сильному и звучному цвету не менее ясно выступает в таких его этюдах, как: «Дорога в лесу» или «В березовом лесу» (Государственная Третьяковская галерея) [8, с. 14] (илл. 11).

Написанные жирным мазком, эти работы показывают, что Ф.А. Васильев любит не только цвет, но и краску, придает особое значение мазку и фактуре. В этом отношении очень интересен прекрасный этюд: «На Неве» (Государственная Третьяковская галерея) [8, с. 15] (илл. 12).

Он доставляет большое наслаждение не только своим поэтическим образом, но и непосредственным переживанием самой живописи, красоты и выразительности ее манеры. Все найденное в самостоятельной работе на природе завершается замечательной картиной: «Оттепель» (Государственная Третьяковская галерея, вариант – в Государственном Русском музее), написанной зимой 1871 года [8, с. 15] (илл. 13).

Это – первая выдающаяся картина Ф.А. Васильева. Она знаменует выход мастера на самостоятельную творческую дорогу. То, что лишь намечалось в первых работах, теперь окончательно определяется, как ясно выраженное уже собственно пейзажными средствами. В пейзажном лиризме: «Оттепели» начинают звучать совершенно определенные идеи [8, с. 15]. В прочувствованной передаче ростепели, в свинцовой серости неба и коричневой гамме оттаявшей дороги художник пейзажными средствами передает убогость и бедность деревни. Две фигуры подчеркивают тоскливость пейзажа и конкретизируют его идею.

Ф.А. Васильев в своем истолковании русской природы в этой картине исходил из того, что впервые наметилось в картине В.Г. Перова: «Сельский крестный ход на пасхе» (1861), т.е. из стремления выразить средствами пейзажа нищету и обездоленность крестьянской жизни [8, с. 15]. Таким образом, Ф.А. Васильев, окончательно включившись в мир идей передовой демократической живописи, стремился их выразить не столько путем рассказа, сколько путем непосредственного показа и переживания природы.

«Оттепель» Ф.А. Васильева имеет несомненную общность с картиной А.К. Саврасова: «Грачи прилетели» (1871) в передаче поэзии природы [8, с. 16]. Но, у А.К. Саврасова тема весны и раскрытие национального момента в пейзаже даются по преимуществу предметными средствами, их сюжетной связью. В картине Ф.А. Васильева исходным является чувственный момент непосредственного восприятия жизни природы. У А.К. Саврасова – это лирика жанрового рассказа, у Ф.А. Васильева – непосредственного переживания. В этом секрет той «музыкальности» произведений Ф.А. Васильева, о которой говорил И.Н. Крамской [8, с. 16].

Отсюда, простота спокойной живописной речи А.К. Саврасова, сводящего свою гамму к минимуму цветов и ищущего главным образом све-

тотеневые отношения, и известная поэтическая декламационность Ф.А. Васильева. Картина: «Оттепель» получила премию на конкурсе Общества поощрения художеств и принесла молодому автору известность [8, с. 16]. Он начинает получать заказы, а в 1872 году его произведения посылаются на международную выставку в Лондон.

Зимой 1871 года Ф.А. Васильев простудился на катке, заболел туберкулезом и в июле уехал на средства Общества поощрения художеств в Ялту. Здесь и прошел остаток его жизни, последний период творчества, в который были созданы самые значительные произведения (Ялтинская жизнь Ф.А. Васильева особенно хорошо раскрывается в его письмах к И.Н. Крамскому). Ф.А. Васильев приехал в Ялту, полный сил, энергии, жажды творчества и веры в жизнь. Художник рассчитывает скоро выздороветь, вернуться в Петербург, а будущим летом пожить в деревне с И.Н. Крамским, затем поехать за границу. Но, болезнь все развивается, и месяцы превращаются в годы. Слабеют силы, и растет тоска одиночества. Ф.А. Васильев упорно работает, ищет новые пути и решения, но чувствует всю трудность работы в отрыве от художественной жизни. Он пишет секретарю Общества поощрения художеств Д.В. Григоровичу: «Я страшно боюсь уклониться от настоящего пути, не видя перед собой ни одного художника, ни одной картины», − и И.Н. Крамскому: «Не видя хороших художественных произведений, я могу делать гораздо хуже несравненно, чем я могу в настоящее время сделать, и это ужасно» [8, с. 17]. Опасения были, как мы это увидим, напрасны. Ф.А. Васильев неуклонно продолжал двигаться вперед, преодолевая все трудности. Но, конечно, надо было иметь его талант, чтобы и при этих обстоятельствах добиться в искусстве новых, еще больших достижений.

Первый год, когда Ф.А. Васильев надеется скоро уехать из Крыма, местная природа еще мало интересует его, как художника. Он, правда, уже начинает работать над ней, но пока еще вынужденно, выполняя заказы. Душой он привязан еще всецело к среднерусской природе, мотивами которой заполняет листки своего альбома. Он тоскует по родному пейзажу, и ему кажется, что никаким другим он овладеть не может. «Ведь у меня возьмут все, все, если возьмут это. Ведь я, как художник потеряю больше половины», − пишет он И.Н. Крамскому [8, с. 18]. В этом настроении создается замечательная его картина: «Мокрый луг» (1872, Государственная Третьяковская галерея) [8, с. 18] (илл. 14).

Эта картина является следующим крупным шагом Ф.А. Васильева в овладении реалистической передачей действительности и в развитии его живописного мастерства. То, что она писалась в Крыму, по старым этюдам и по воспоминаниям, правда, достаточно еще свежим и живым, любовно переживаемым художником, сказалось в особой синтетичности ее образа. Ф.А. Васильев в этом пейзаже создает некий последний итог всех своих предшествовавших опытов. Он может теперь как бы издали посмотреть на то, что раньше постоянно было перед его глазами. Эта целостность, законченность образа русской природы, его большая содержательность составляют достоинство и значительность картины. Вместе с тем названное полотно является и самым уверенным, крепким по манере исполнения. «Мокрый луг» поразил И.Н. Крамского экспрессивностью выражения и свежестью [8, с. 18]. В своем отзыве Ф.А. Васильеву он правильно отметил достоинство картины: законченность без сухости и мастерскую передачу влажности. Таким образом, Ф.А. Васильев добивается здесь разрешения того, что еще только искал и намечал в волжских пейзажах.

Илл. 14. Ф.А. Васильев. «Мокрый луг». 1872 г. Х., м., 70,0 Х 114,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В то время, когда Ф.А. Васильев был занят написанием: «Мокрого луга», он получил заказ от великого князя Владимира Александровича на исполнение пейзажей Крыма [8, с. 20]. Этот заказ заставил Ф.А. Васильева обратиться к крымской природе, но она медленно и с трудом усваивалась художником. Вся идейная настроенность Ф.А. Васильева влекла его к родной природе. Катаясь на лодке по морю, он в мечтах видит себя на Волге. Для умонастроения Ф.А. Васильева характерен идейный подход к пейзажу в духе демократического реализма середины XIX века. Природа же Крыма воспринималась художниками-демократами, как традиционная экзотика, которая наряду с природой Италии господствовала в старой пейзажной живописи. Ф.А. Васильеву пришлось много и долго всматриваться в подлинную красоту Крыма, чтобы научиться по-новому ее воспринимать, чтобы понять, что и ее изображение может быть идейным и содержательным, что «картина, состоящая из одного этого голубого воздуха и гор», может иметь большое общественное этическое значение [8, с. 20].

Но, такое содержание, разумеется, не могло быть вложено в работы для великого князя. Здесь по самому характеру заказа надо было дать салонные пейзажи, ограничиться чисто внешним показом красоты южной природы. Естественно, что этот заказ становится мукой для Ф.А. Васильева, источником его многочисленных жалоб в письмах. Большую картину: «Эриклик. Фонтан» (1872) он еще кое-как написал, но маленькие, предназначавшиеся для ширм, почти до конца дней угнетали его, пока, наконец, И.Н. Крамской не избавил его от них [8, с. 20] (илл. 15).

Этюд к «Эриклику. Фонтан» принадлежит к числу удачных работ: он свеж и звучен по цвету (Государственная Третьяковская галерея) [8, с. 21].

Илл. 15. Ф.А. Васильев. «Эриклик. Фонтан». 1872 г. Х., м., 98,0 X 140,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 16. Ф.А. Васильев. «Прибой волн». 1871–1873 гг. Х., м., 136,0 X 221,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Но, большая картина (Государственный Русский музей), которую Ф.А. Васильев писал, не чувствуя еще новой природы и выполняя чуждые ему требования официального заказа, естественно, получилась внутренне пустой и холодной. Ф.А.Васильев и сам знал, что это «преглупейшая и преказеннейшая штука будет» [8, с. 21].

В этих работах Ф.А. Васильев обращается к внутренне совершенно чуждой для него манере раннего И.К. Айвазовского. Это ясно ощущается и в панорамном развертывании пейзажа, и в бледно-розовой с голубым цветовой гамме, и в заглаженности фактуры. Внешний характер картины неприятно поразил И.Н. Крамского. Он в возможно мягкой форме указал своему другу на ее недостатки. Обращение к чужой манере было вынуждено характером официального заказа. Ф.А. Васильев легко от этого отступает в своей дальнейшей работе над видами Крыма.

Ему вполне хватало творческого опыта, чтобы создавать картины с эмоционально-лирическим отображением крымского пейзажа. К этим старым навыкам и обращается он на первых порах и пишет вполне добротную и красивую небольшую картину: «Пейзаж с двумя фигурами у колодца» [8, с. 21]. Но, Ф.А. Васильев был художником, который меньше всего мог довольствоваться тем, чтобы жить багажом старых художественных навыков.

Как только его начинает интересовать и впечатлять новая природа, он приступает к пристальному ее изучению, ищет новый образ в ней. Так, изучает он море и прибой волн, движение которых даже пытается понять «по законам физики» [8, с. 22]. Следами этого детального изучения являются многочисленные альбомные зарисовки и большая акварель (Государственный Русский музей). Но, разрешить эту труднейшую задачу он не смог. Большая картина: «Прибой волн» (Государственная Третьяковская галерея) не удалась и имеет значение лишь, как интересный опыт [8, с. 22] (илл. 16).

Очевидно, что сам сюжет был внутренне чужд Ф.А. Васильеву, а простой фиксацией видимого он не мог уже ограничиваться. Когда же художник обращается к природе Крыма по влечению сердца, ища ответа своим душевным переживаниям, он находит в ней то глубокое содержание, которое было открыто им в среднерусском пейзаже: «Мокрого луга» [8, с. 22]. Он находит его в сюжетах горного пейзажа. Об этом свидетельствует небольшой, но вполне законченный этюд: «Дорога в Крыму» (Государственная Третьяковская галерея) [8, с. 22].

Вместо традиционного образа благоухающей, ласковой и чарующей красоты природы юга Ф.А. Васильев увидел и пережил суровую одинокую печаль горного пейзажа Крыма. Вероятно, в этом восприятии сыграли свою роль и все обострявшаяся болезнь, тоска одиночества, утрата юношеского «блистающего мира» надежд [8, с. 22]. «Холодной» называет Ф.А. Васильев природу Крыма в письме к И.Н. Крамскому [8, с. 22].

Эта холодность выражена в серо-коричневом колорите этюда, в котором вместе с тем намечается и новое отношение к цвету. Найденное в этом этюде и ему подобных («Зима в Крыму» и другие) новое, оригинальное идейно-содержательное понимание крымского горного пейзажа Ф.А. Васильев запечатлевает в большой картине: «В крымских горах» (Государственная Третьяковская галерея) – последнем крупном произведении художника [8, с. 23] (илл. 17).

В этой картине Ф.А. Васильев дает поэтическую интерпретацию Крыма, как до того в «Мокром луге» дал интерпретацию пейзажа средней полосы России [8, с. 23]. В картине нет, конечно, такой цельности, как в «Мокром луге», но она не менее, а, может быть, даже более значительна по глубине образа, по силе переживания природы [8, с. 23].

Горный пейзаж Крыма дается в картине в героическом, даже отчасти патетическом и скорбном восприятии. Этим обусловлена композиция, особый характер изображения. В торжественном, импозантном развертывании горного пейзажа чувствуются отголоски романтизма, вернее, романтика переживания при реализме образа природы. Пейзаж даже более реалистичен, чем это было раньше, например, в картине: «Перед дождем» [8, с. 23]. Он запечатлен в формах, являющихся результатом острой жизненной наблюдательности и правдивости выражения.

С большим чувством рельефа вылеплены обрыв, пригорок и горы дальнего плана. Ф.А. Васильев достиг в этой работе большой эмоциональности, видно его стремление передать средствами живописного выражения то, что до сих пор другими давалось средствами живописного рассказа.

В последние годы своей жизни, когда писалась картина: «В Крымских горах», Ф.А. Васильев находился в разгаре творческих поисков [8, с. 25]. Их не могло угасить даже все сильнее ощущаемое истощение умирающего организма. Все острее, накануне смерти, становится жажда жить и работать, перемежаемая порывами отчаяния. «Я все так думаю, что судьба не убьет меня раньше, чем достигну цели, – пишет он в предсмертном письме И.Н. Крамскому, – может, она сделает наоборот» [8, с. 25]. Судьба «сделала наоборот», и то, что искал Ф.А. Васильев, кроме анализированной картины, можно лишь угадывать в оставшихся неоконченными работах [8, с. 25]. Таковы его позднейшие работы: «Заброшенная мельница» (Государственная Третьяковская галерея) и близкая к ней: «Осень» (Государственный Русский музей) [8, с. 25] (илл. 18).

Илл. 17. Ф.А. Васильев. «В Крымских горах». 1873 г. Х., м., 116,0 Х 90,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В картинах: «Заброшенная мельница» и «Осень» снова проявилась любовь Ф.А. Васильева к цвету, но в новом, более тонком и богатом виде. Цвет приобретает воздушность, становится как бы дымкой, как светотень в большой картине. Замечательны богатство и сложность переходов цвета в «Осени», необычайно смелая, широкая, динамичная манера живописи в обоих произведениях [8, с. 26]. Своей новизной для 1870-х годов эта живописная манера особенно поражает в акварельном эскизе: «Заброшенной мельницы», предваряя то, что будет в конце 1880–1890-х годов [8, с. 26]. Но, еще более замечательны эти незаконченные работы Ф.А. Васильева поэтичностью своих образов природы. Ф.А. Васильев стоял на пороге новых больших завоеваний, выходил на путь высокой поэтичности пейзажной живописи, когда смерть прервала его блистательное развитие.

Последний год жизни Ф.А. Васильева был омрачен и житейскими трудностями: он ощущал острый недостаток денег. Академия художеств отказала ему в дипломе. И.Н. Крамской с исключительной преданностью пытался издали облегчить и скрасить последние месяцы жизни своего друга, в близкой кончине которого для него не было никаких сомнений. Ф.А. Васильев умер в Ялте 8 сентября 1873 года, где и был похоронен.

Таким образом, в богатом и разностороннем процессе становления русской реалистической пейзажной живописи творчество Ф.А. Васильева занимает своеобразное место. Он был одним из наиболее талантливых русских пейзажистов, произведения которого, отличались особой поэтичностью и совершенной цветовой гармонией.

Илл. 18. Ф.А. Васильев. «Заброшенная мельница». 1871–1873 гг. Х., м., 45,4 Х 56,4 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Список литературы:

1. Васильев Ф.А. / Вступит. ст. и подготовка писем к печати А.А. Федорова-Давыдова. М.: Государственное изд-во изобразительных искусств, 1937. 243 с.
2. Дюженко Ю.Ф. Федор Александрович Васильев / Массовая библиотечка по искусству. Л.: Изд-во «Художник РСФСР», 1973. 56 с.: ил.
3. Мальцева Ф.С. Федор Александрович Васильев: Жизнь и творчество. М.: Изд-во «Искусство», 1984. 272 с.: ил.
4. Санкин Д. Выдающийся русский пейзажист Фёдор Васильев // Детская Роман-газета. – 2014. – № 6. – С. 17–20 (Русский музеум).

5. Федор Васильев. Образ и цвет. Альбом / Авт. Н.Н. Новоуспенский. М.: Изд-во «Изобразительное искусство», 1973. 28 с.
6. Федор Александрович Васильев. Альбом / Авт. вступит. ст. и сост. Н.Н. Новоуспенский. М.: Изд-во «Изобразительное искусство», 1991. 147 с.
7. Федор Васильев / Авт. текста Г.С. Чурак. М.: Изд-во «Белый город», 2000. 64 с.
8. Федоров-Давыдов А.А. Федор Александрович Васильев. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1955. 26 с.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

LANDSCAPE IN THE CREATIVE WORK OF F.A. VASILIEV (1850–1873)

Summary
Fedor Aleksandrovich Vasiliev (1850-1873) was one of the largest Russian landscape painters. His extraordinary talent, he stood out even among the most eminent of his contemporaries. Although very little time was allotted to him by fate to fulfil its life purpose, the name of F.A. Vasiliev takes a worthy place in the list of names that constitute the glory of Russian art of the second half of the XIX century.
Keywords: creative work of F.A. Vasiliev, landscape, poetic nature of perception and transmission of nature by the artist, the culture of Russian landscape painting, Volga landscapes, landscapes of the Crimea.

УДК 7.03;7:001.12

ТВОРЧЕСТВО А.О. ОРЛОВСКОГО – ХУДОЖНИКА-РИСОВАЛЬЩИКА (1777–1832 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Александр Осипович Орловский (1777–1832 гг.) был одним из самых популярных художников в России первой трети XIX века. Современников особенно увлекал его талант блестящего, острого рисовальщика, они высоко ценили его бытовые зарисовки, остроумные, смешные, а подчас и злые карикатуры. О его жизни, о его своеобразной, красочной личности ходили бесчисленные рассказы, похожие на модные романтические повествования с неожиданными и резкими поворотами судьбы героя.
Ключевые слова: творчество А.О. Орловского, художник-рисовальщик, перо, тушь, гуашь, карандаш, живые зарисовки с натуры, батальные композиции, пейзажи, портреты, автопортреты, этюды животных, дружеские шаржи, литографии.

Постановка проблемы. Искусство Александра Осиповича Орловского, поляка по происхождению, более половины жизни прожившего в России, тесно связано с художественной культурой двух стран. Первые шаги его на художественном поприще совпали с национально-освободительным движением в Польше, возглавляемым Т. Костюшко. Молодые и зрелые годы он провел в России в эпоху патриотического подъема, вызванного Отечественной войной 1812 года и деятельностью декабристов. Демократ по убеждению, А.О. Орловский смело и решительно отстаивал свои вольнолюбивые устремления, воплощая их в ярких и темпераментных образах. По характеру своего дарования он был художником-рисовальщиком. Живопись занимала в его искусстве скромное место.

Анализ последних исследований и публикаций. Творчество А.О. Орловского неоднократно становилось предметом специальных исследований. Начиная с рубежа XIX–XX веков, от первых публикаций мирискусников, интерес к художнику остается неизменным до настоящего времени. Среди многочисленных работ об А.О. Орловском самые значительные – это каталог выставки А.О. Орловского 1958 года, монография Э.Н. Ацаркиной и книга И.И. Свириды: «Между Петербургом, Варшавой и Вильно…», где автор применяет не хронологический, а жанрово-типологический метод исследования творчества художника [1; 5; 9]. Выставка, состоявшаяся в Государственной Третьяковской галерее в 1958 году, являлась второй монографической экспозицией А.О. Орловского в России (первая прошла в Государственном Русском музее в 1938 году). Она включала материалы, хранящиеся во многих советских музеях, прежде всего, Ленинграда и Москвы, и польских собраниях. Позднее, попытка повторить опыт создания столь обширной персональной выставки более не предпринималась. Стал очевиден интерес к А.О. Орловскому в несколько ином, чем монографический, ракурсе, как к одном из самых типичных и ярких представителей искусства романтизма.

На выставке «Романтизм в России» (Государственный Русский музей, 1995 год), где романтизм, как художественное явление был дан полно и многообразно, ни один художник не был представлен таким числом произведений, как А.О. Орловский [8]. Эта выставка определила не только место мастера в контексте искусства эпохи, но и вновь показала, каким удивительно талантливым рисовальщиком и литографом он являлся. Успех выставки продемонстрировал, как востребовано его творчество зрителем. Поэтому, проведение еще одной персональной выставки А.О. Орловского спустя почти полвека, в залах Мраморного дворца (Государственный Русский музей, 2003 год), также оказалось интересным для любителей и ценителей искусства. Цель данной публикации – проанализировать творчество А.О. Орловского-графика на основе библиографических исследований о нем.

Биография художника полна жизненных злоключений и борьбы за право стать народным бытописателем. Александр Осипович Орловский родился 9 марта 1777 года в Варшаве в семье корчмаря, вскоре переехавшей в Седлицы. С детства приобщился он к жизни крепостных крестьян, мелких торговцев, ремесленников, бывших завсегдатаями заезжего дома его отца. Детские впечатления глубоко запали в памяти будущего художника. С юных лет обнаружилась его страсть к рисованию. Вряд ли удалось А.О. Орловскому, бедному мальчику, жившему далеко от столицы, стать художником, если бы, как говорит предание, не помог ему случай.

Княгиня Изабелла Чарторижская, проезжавшая Седлицы, обратила внимание на рисунки, которыми были испещрены стены заезжего дома. Узнав, что их автором является сын хозяина, она решила определить одаренного мальчика в мастерскую известного варшавского художника Ж.П. Норблена. Ж.П. Норблен оказался не только опытным педагогом, но и заботливым опекуном, оказывавшим своему ученику помощь во всех его жизненных невзгодах. Искусство Ж.П. Норблена, страстного поклонника Рембрандта, своим демократизмом и народностью резко противостояло направлению другого варшавского художника – М. Баччарелли, состоявшего придворным живописцем при дворе польского короля Станислава Августа. Любовь Ж.П. Норблена к сельской природе, интерес к трудовым будням народа оказались ближе душе А.О. Орловского, нежели пышность и блеск парадных полотен М. Баччарелли, в мастерской которого также побывал молодой художник.

Время обучения и формирования таланта А.О. Орловского совпало с тревожными годами, когда решались исторические судьбы Польши. Конец 1780-х и 1790-е годы прошли в острой борьбе прогрессивно настроенных шляхетско-буржуазных кругов с реакционной польской знатью. Эта борьба нашла отражение в «Четырехлетнем сейме» (1788–1792 гг.) [1, с. 7].

Победа реакции и наступивший затем второй раздел Польши вызвали широкое национально-освободительное движение, во главе которого встал Т. Костюшко. Юноша А.О. Орловский чутко откликнулся на общественные запросы времени, находя идейную и творческую поддержку у своего учителя Ж.П. Норблена: он примкнул к тому национально-патриотическому направлению, которое утверждали в польском искусстве его старший современник М.А. Стахович и младший товарищ по учению в мастерской Ж.П. Норблена – М. Плоньский. Горячий темперамент художника, живость изображения, острота решенных тем заставляют признать преимущества А.О. Орловского перед его собратьями по искусству.

Произведения А.О. Орловского 1790-х годов, исполненные обычно пером, тушью или карандашом, представляют собой живые зарисовки с натуры. Они обнаруживают стремление молодого художника к жанрово-бытовому раскрытию темы. Местом действия изображенных сцен обычно служат улицы на окраине города, площади, где происходят ярмарки, или корчма, в которой толпится бедный люд. А.О. Орловский не заостряет внимания на индивидуальной характеристике героев, стремясь воссоздать лишь типические образы людей из народа, их обычаи и нравы. Метко схваченные бытовые детали и живость действия оберегали его искусство от этнографического безразличия. Таковы композиции А.О. Орловского: «Вид местечка в базарный день» (1797), «Корчма в местечке» (1800) и «Сцена на ярмарке» (1796–1799) [1, с. 8].

В этих работах художника сказались и его симпатии к творчеству голландцев – Питера Брейгеля Старшего, Давида Младшего Тенирса, Адриан ван Остаде. Охотно черпал А.О. Орловский свои сюжеты и из сельской жизни. Даже в бесхитростных зарисовках сельских видов художника проступала картина разоренных польских деревень с их покосившимися от старости избами, ветхими, полуразвалившимися сараями, около которых вели крестьяне свое несложное хозяйство («Крестьянская изба», 1799) [1, с. 8]

В рабочих этюдах А.О. Орловского встречаются образы нищих крестьян, покинувших насиженные места в поисках средств к существованию. Несмотря на эти нерадостные впечатления, вынесенные из жизни польской деревни, художник почувствовал и скромную красоту сельской природы, которую в ранний период своего творчества воспринимал еще сквозь легкую призму идиллии и сентиментальности. А.О. Орловский воспевал тихое журчание деревенской речки, змейкой, вьющейся меж, заросших диким кустарником берегов, вечернюю прохладу, спускающуюся на луга, где стерегут свои стада пастухи и т.д. Он находил красоту и в готических руинах старых польских храмов, одиноко возвышающихся среди заброшенной местности. Пытливо и неустанно изучал А.О. Орловский жизнь польского народа, запечатлев свои наблюдения в многочисленных рисунках.

В жизни и творчестве А.О. Орловского огромную роль сыграло, провозглашенное Т. Костюшко 24 марта 1794 года в Кракове начало восстания, которое не могло оставить его равнодушным к себе. Шестнадцатилетний юноша покинул мастерскую Ж.П. Норблена и принял участие в борьбе повстанцев. Пребывание в армии Т. Костюшко явилось для художника тем же общением с народом. Оно значительно обогатило его творческий кругозор, способствуя развитию таланта баталиста. Рисунки А.О. Орловского, исполненные непосредственно во время движения повстанцев, как и в последующие годы, являются своеобразной художественной летописью военных событий, развернувшихся в Польше в середине 1790-х годов. Эта летопись повествует, страница за страницей, о полной лишений и тревог, жизни повстанцев. А.О. Орловский показывает боевые эпизоды, большие сражения, бивуаки и, наконец, воинов, проводящих свой короткий досуг за кружкой пива в придорожной корчме.

В батальных композициях художника проявился его замечательный дар построения массовых сцен. Легко и свободно скомпонованы на плоскости, порой небольшого листа, не только отдельные группы воинов, но и огромные массы людей. Эта способность творчества А.О. Орловского сообщила его произведениям («Взятие Праги», 1794; «Лагерь войска Костюшко», 1797; «Битва под Мацеёвицами», ок. 1800–1802; «Битва за Костюшко», 1801, и др.) характер широких панорам [1, с. 10] (илл. 1).

Воодушевленный единым патриотическим чувством с повстанцами, А.О. Орловский передал и бурный пафос: «Битвы под Рацлавицами» (ок.1800), в которой Т. Костюшко одержал победу над соединенными войсками королевской Польши, и царской России, и горечь поражения в сцене «Взятие в плен Т. Костюшко в битве под Мацеёвицами» (1802) [1, с. 10] (илл. 2).

Много раз рисовал А.О. Орловский портрет народного героя Польши, возвращаясь к работе над ним и в последующие годы. С большой теплотой и проникновенностью воссоздал он в беглом, но предельно выразительном рисунке образ Т. Костюшко с его зорким взглядом умных глаз и легкой улыбкой, оживляющей мужественное лицо (ок. 1794) [1, с. 10] (илл. 3).

Изображая походную и лагерную жизнь армии Т. Костюшко, А.О. Орловский с особой любовью останавливался на эпизодах партизанского движения. Неизменным участником многих батальных сцен художника был крестьянин, вооруженный лишь вилами или косой. В его образе художник воспевал отвагу и решимость польского народа, вкладывая в него особую сердечность и теплоту. Раненный под Зегржем, А.О. Орловский вынужден был оставить армию. Последовавший вскоре после поражения Т. Костюшко по Мацеёвицами третий раздел Польши, означавший потерю политической свободы страны, отразился на судьбе и душевном состоянии художника.

В жизни А.О. Орловского наступили бурные дни юношеских срывов, поисков новых, неизведанных путей. Он видел их то в профессии актера странствующего театра, то в безза-

ботности шумных пирушек и легкомысленных забав, способных заглушить все возраставшую душевную тоску. Этот недолгий период в биографии художника был нарушен вмешательством Ж.П. Норблена, заставившего беспокойного ученика вернуться к прерванным занятиям.

Дальнейшее пребывание А.О. Орловского в мастерской Ж.П. Норблена уже не носило систематического характера. Он уходил и вновь возвращался к своему учителю, однако, по-прежнему, продолжал пристально вглядываться в окружающую жизнь. А.О. Орловский разрабатывал темы, связанные с героической эпопеей повстанческого движения, и исполняя одновременно официальные заказы польских магнатов. Ему пришлось изведать не только горечь утраты национальной свободы, но и испытать участь художника, находящегося в услужении у польской знати. За дукат в день и право пользоваться для верховой езды лошадью из конюшни князя Станислава Августа Понятовского он обязан был в замке «Под Бляхой» развлекать сиятельных гостей своими рисунками [1, с. 11].

Живым свидетельством реакции чуткого художника на нравы, царившие в среде господствующих сословий Польши, явилась его композиция «Пирушка в шляхетском доме» (1800–1801) [1, с. 11]. Выведенную в ней галерею социальных типов А.О. Орловский впоследствии неоднократно дополнял карикатурами на польскую шляхту. В работах А.О. Орловского конца 1790-х годов намечаются первые признаки увлечения романтическим искусством, которое вскоре приобрело характер программного выступления. На первых порах это увлечение умерялось элегическими настроениями, владевшими еще душой художника.

А.О. Орловскому полюбился образ средневекового рыцаря, одиноко созерцающего дикий пейзаж с громадами скал и валунов. Охотно пользовался он мотивом освещения, придававшего группе людей, собравшихся у пылающего костра, тревожный характер. Его воображение волновали сцены внезапного нападения разбойников на мирных путников где-нибудь на узкой тропинке или в лесной чаще. Все эти произведения говорили о возникшем у А.О. Орловского интересе к искусству Сальватора Розы и Дж. Казановы. Последние два года жизни художника в Польше прошли в бесплодных поисках выхода из угнетавшего его положения. Неудовлетворенный создавшейся обстановкой, отправился А.О. Орловский в Литву, но поездка художника не привела к благоприятным результатам. Так, пришел А.О. Орловский к решению уехать в Петербург. В жизни художника наступила новая пора. В России в среде ее передовых людей он нашел благодатную почву для вольнолюбивых устремлений и развития своего таланта.

Приезд А.О. Орловского в Петербург в 1802 году совпал с народным подъемом, охватившим широкие круги русского общества. Просветительская деятельность в конце XVIII века Н.И. Новикова и А.Н. Радищева способствовала развитию русской культуры в направлении усиления интереса к жизни родной страны, ее людей, к нуждам народа. Это было время расцвета певца русских городов Ф.Я. Алексеева, первого выступления О.А. Кипренского и последовавшего вскоре дебюта В.А. Тропинина и А.Г. Венецианова. Примкнув к передовому

Илл. 1. Орловский А.О. «Битва за Костюшко». 1801 г. Бумага, акварель

Илл. 2. Орловский А.О. «Битва под Рацлавицами». Ок. 1800 г. Сепия // Музей Войска

Илл. 3. Орловский А.О. «Портрет Т. Костюшко». Ок. 1794 г. Перо // Национальный музей в Кракове

отряду русских художников, А.О. Орловский внес свой существенный вклад в развитие национального искусства России. Вместе с ними он боролся с отжившей феодально-крепостнической идеологией, прокладывая путь к реализму.

Не сразу освоился А.О. Орловский с новой для него обстановкой. В течение многих лет путешествовал он по русским селам, постепенно обогащая свои жизненные наблюдения. Приобщение художника к жизни русского народа способствовало обновлению его дарования и сближению с художественной культурой России.

Илл. 4. Орловский А.О. «Морской вид». 1809 г. Х., м. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 5. Орловский А.О. «Портрет великого князя Константина Павловича». 1802 г. Бумага, акварель

Ранние петербургские произведения А.О. Орловского утверждали идеи романтизма в их радикально-бунтарской форме, столь отличной от искусства его русских современников. Он решительно рвал с рационализмом классицизма, отдаваясь власти стихии чувств. Отрицая теорию приукрашенной природы, А.О. Орловский развивал основное положение эстетики романтиков, вкладывавшей в понятие прекрасного не «красивое», а «характерное» [1, с. 14]. В созданных им образах всегда подчеркивалась внутренняя динамика и напряженность. Полные экспрессии и порывов, люди в произведениях художника готовы к решительным схваткам и борьбе. В природе он видел лишь титанические силы, не подвластные воле человека и потому способные вызвать крушение и катастрофу. А.О. Орловского увлекали необычайные ситуации и повышенно взволнованное состояние человека, что характеризовало искусство романтиков эпохи «бури и натиска» [1, с. 14].

Борьба человека с разбушевавшейся морской стихией явилась одной из любимых тем А.О. Орловского-пейзажиста. Она послужила содержанием многих его акварельных рисунков, а также большой картины «Кораблекрушение» (1809) [1, с. 14]. Грозны набеги могучих волн и в другой картине художника – «Морской вид» (1809) [1, с. 14] (илл. 4).

Низко нависшие темные тучи предвещают шторм, который сметет все живое на своем пути. В новых вариантах повторилась уже знакомая А.О. Орловскому тема «Нападение разбойников» [1, с. 14]. «Ужасное» и «исключительное», культивировавшиеся эстетикой романтиков, обострили интерес художника к трагическим сценам. Они раскрылись со свойственной ему в этот период патетикой и аффектацией [1, с. 15]. Обратившись к трагедии «Макбет» У. Шекспира, которого, как и Рембрандта, «открыли» романтики, А.О. Орловский избрал в ней лишь наиболее фантастическую сцену – приход Макбета к ведьмам [1, с. 15]. Характерным примером творческих замыслов художника ранней петербургской поры может служить рисунок «Всадник, увидевший труп на дороге» (1802) [1, с. 15]. Все в этой сцене встревожено и неспокойно: непогода, объятый ужасом всадник, испуганный конь.

С особенной силой новые романтические увлечения А.О. Орловского сказались в его работе над портретом, которому ранее в Польше он уделял мало внимания. Портретный дар А.О. Орловского был своеобразен и оригинален. Первые акварельные портреты художника, созданные по приезде в Россию («Портрет вел. кн. Константина Павловича», «Портрет полковника П.И. Озерова», 1802; «Портрет неизвестной (М.А. Нарышкиной?) в белом платье», 1803), еще задуманы были в плане тех сентиментально-элегических настроений, которые владели им в конце 1790-х годов [1, с. 15] (илл. 5).

Изнеженно-грациозным образам портретируемых соответствовали мягкие голубые полутона акварели.

Иные чувства зазвучали в портретах А.О. Орловского романтического периода. Портретная галерея художника ограничивалась кругом его знакомых, в основном причастных к искусству. А.О. Орловский никогда не углублялся

в тайники человеческой души, ему чуждо было дарование художника-психолога. Это отличало его искусство от О.А. Кипренского. Сферой портретной деятельности А.О. Орловского были лишь мятежные порывы, бурные страсти человека. Он героизировал образ, подчеркивая волю, энергию. Портреты А.О. Орловского изображают людей, наделенных сильным характером, мужественных, способных отстоять в борьбе свою свободу и независимость.

Гневен и напряжен взгляд А.О. Орловского в его «Автопортрете в красной шапочке» (1806) и в «Автопортрете в красном плаще» (1809) [1, с. 16] (илл. 6).

Испытующе остро смотрит на зрителя отважный партизан Артамон Давыдов (1806). Пристально вглядывается в даль гравер И. Клаубер, точно объятый творческим горением (1800-е гг.). Сосредоточен композитор М. Клементи, учитель пианиста Дж. Фильда (ок. 1810). Изображенные А.О. Орловским люди всегда даны в решительных поворотах, аффектированных позах. Чаще всего он прибегал к композиции погрудного портрета, позволявшего сосредоточить внимание на лице, данном укрупненным планом. Героизируя образ человека, А.О. Орловский одновременно показывал естественную непринужденность его прически и одежды. Он не приукрашивал модель, выявляя порой даже асимметрию лица изображенного («Портрет танцовщика Л.А. Дюпора», 1809) [1, с. 16] (илл. 7).

Художнику чужда была форма парадного портрета. Но, когда ему приходилось рисовать портрет сановного лица, как, например, гетмана Юрия Любомирского (1807), он наделял его образ такой силой экспрессии, что в ней растворялись условность и репрезентативность парадного портрета. Изменились стилистические приемы А.О. Орловского. Он отказался от дробной штриховки своих рисунков 1790-х годов, исполненных пером, и от робкой кисти акварелей 1802 года. Художник стал пользоваться распространенной в России в начале XIX века пастелью, а также углем или итальянским карандашом, которые оживлял сангиной и мелом. Они позволили моделировать форму крупными плоскостями, накладывать резкие штрихи, что усиливало экспрессивность образа.

Таким образом, как мы видим, первое десятилетие XIX века было для А.О. Орловского временем во многом переходным, исполненным разнообразных, зачастую противоположных творческих устремлений. Однако, уже в эту пору ясно наметилась тенденция к укреплению в его искусстве более точного и многогранного образа, к более гуманистическому изображению человека, хотя нужно помнить, что условность, известная поверхность в изображении действительности в силу тесной связи А.О. Орловского с аристократической верхушкой русского общества во многом так и остались у него не преодоленными до конца жизни.

С наступлением событий Отечественной войны 1812 года, явившейся крупнейшей вехой в развитии русской культуры и искусства XIX века, ощутимей становилось нарастание реалистических тенденций в произведениях А.О. Орловского. В его искусстве появился новый герой – это донской и уральский казак. А.О. Орловский изображал его и ранее, в эпоху русско-польской войны 1794 года, но только теперь он увидел в его образе человеческую красоту и потому проникся к нему искренней симпатией. Объявленный в 1806 году Манифест о народном ополчении провозгласил вербовку и кочевых народностей. А.О. Орловский был первым художником, кто обратил свое творческое вдохновение на изображение киргизов и башкир – национальностей, угнетенных в царской России. Начиная с 1807 года, т.е. со времени создания народного ополчения, А.О. Орловский неустанно возвращался к своему любимому образу всадника: казака или кочевника.

Илл. 6. Орловский А.О. «Автопортрет в красном плаще». 1809 г. Мел, уголь, сангина, бумага, 51,0 Х 40,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 7. Орловский А.О. «Портрет танцовщика Л.-А. Дюпора». 1809 г. Бумага, итальянский карандаш, сангина, 52,4 Х 34,8 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Ранние изображения воинов наделены были А.О. Орловским еще теми повышенно-экспрессивными чертами, которые делали их образы неоправданно напряженными и взволнованными. Чрезмерная заостренность характеристик приводила нередко к гротеску («Киргиз на лошади», 1807; «Всадник киргиз с пикой», 1807; «Всадник на вздыбленном коне», 1807 и др.) [1, с. 19] (илл. 8).

Илл. 8. Орловский А.О. «Киргиз на лошади». 1807 г. Уголь, сангина, бумага, 42,5 X 31,5 см // Рязанский государственный областной художественный музей им. И.П. Пожалостина (Рязань)

Илл. 9. Орловский А.О. «Бивуак казаков». 1808 г. Бумага, акварель // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Однако, неустанное изучение натуры помогло художнику прийти к созданию правдивых образов.

Результатом натурных штудий А.О. Орловского явилась большая акварель «Бивуак казаков» (1808), послужившая эскизом для картины маслом, за которую художник в 1809 году был удостоен звания академика [1, с. 19] (илл. 9).

За ней последовала другая акварель – это «Группа всадников киргизов» (1811) [1, с. 19]. Основной особенностью этих работ художника была «картинность» построения [1, с. 19]. Она проистекала не только от большого размера и многофигурности композиции, но прежде всего от полноты и завершенности замысла, продиктованного живой жизнью. А.О. Орловский преодолел былое увлечение эффектно-зрелищной стороной батального искусства, подчиняясь жизненной правде и простоте.

Чем дальше в глубь 1810-х годов, тем сложнее и богаче становилось содержание рисунков художника, который шел от изображения кочевника-война к воспроизведению нравов, обычаев и быта степных народностей. Он смог избежать в них, как увлечения экзотикой Востока, так и этнографического бесстрастия. В произведениях А.О. Орловского, посвященных жизни кочевников, появились новые элементы: повествовательность, рассказ. Они усилили жанровое начало в батальном искусстве художника. Рисунки «Киргизский отряд» (1813), «Привал киргизов» (1813), «Бивуак киргизов» (1810-е гг.) носят у А.О. Орловского характер жанрово-бытовых сцен [1, с. 20]. Этими особенностями отличались даже маленькие, почти миниатюрные акварели и гуаши 1810-х годов.

В эпоху патриотического подъема Отечественной войны 1812 года А.О. Орловский создал портреты увенчанных славой народных героев. Известные по гравюрам С. Карделли и М. Дюбурга произведения художника были задуманы, как конные портреты на фоне широкой панорамы сражений или бивуаков. Выявляя индивидуальность облика портретируемого, А.О. Орловский вводил в портретную композицию и ряд других лиц, связывая их единством действия. Портрет благодаря этому превращался в картину с определенным сюжетом.

В ополченской бескозырке и с орденской лентой «Георгия», подчеркивающих народный характер героя, изображен А.О. Орловским фельдмаршал М.И. Кутузов, выступающий на белом коне в окружении свиты. Народен и демократичен образ партизана Д.В. Давыдова в ермолке и казакине. Несколько иначе охарактеризован атаман донских казаков М.И. Платов, скачущий на белом вспененном коне. Призывному жесту его поднятой руки с булавой вторят бурно клубящиеся на небе облака. Отважного атамана сопровождают его неизменные спутники: казаки и киргизы. Естественна обстановка и правдивы образы двух офицеров-всадников, точно беседующих между собой, в акварельном портрете 1812 года. По-домашнему прост и неприхотлив А.П. Ланской, изображенный художником с длинными прядями встрепанных волос и небрежно повязанным шейным платком (1813) (илл. 10).

Сравнение его с аналогичным изображение О.А. Кипренского заставляет, однако, отметить

отсутствие той одухотворенности образа, которая пленяет в работе русского мастера.

На события Отечественной войны 1812 года А.О. Орловский откликнулся также композицией «Сражение у Березины» [1, с. 21]. Свойственный художнику размах в изображении массовых сцен, острое чувство масштабности народного движения заставляют отдать предпочтение небольшому рисунку А.О. Орловского перед добросовестно протокольной, но бескрылой картиной П. Гесса, заказанной в 1840-х годах для Зимнего дворца Николаем I.

Испытания, перенесенные русскими людьми в период Отечественной войны 1812 года, обострили любовь к родной земле, развязали могучие силы народа. Перед русским искусством после 1812 года встала насущная задача – это создать образ крестьянина во всей его значительности, показать его жизнь и труд. На формирование этого образа оказали влияние также идеи декабристов, поставивших в центре своей общественной программы вопрос об отмене крепостного права.

Прогрессивно настроенные русские художники, сочувствуя освободительному движению в стране, пошли по пути развития реалистического и демократического искусства. Не случайным было совпадение по времени изображений крестьянина и сельской природы в творчества О.А. Кипренского, В.А. Тропинина, А.Г. Венецианова. Примкнув к передовому отряду русских художников А.О. Орловский поднялся на новую, высшую ступень в своем творческом развитии. В работах художника появились спокойствие и величавая простота эпического повествования. Свои замыслы, как и ранее, А.О. Орловский осуществлял в рисунке. Но, изменилась техника и стилистические приемы художника. Пользуясь, по-прежнему, итальянским карандашом, углем и сангиной, он все чаще и чаще стал применять графитный карандаш, который позволял четче и определеннее обрисовывать форму. Мельче и тщательнее стала штриховка, реже прибегает художник к растушке.

А.О. Орловский охотно рисовал и писал свои автопортреты. Портреты художника, выражавшего свои чувства и переживания в прямой и открытой форме, позволяют заглянуть в его душевный мир. «Автопортрет в ермолке» воспроизводит облик А.О. Орловского 1817 года [1, с. 22]. Во взгляде художника читается уже не бесплодное бунтарство романтика, а вдумчивое и серьезное отношение к жизни. Новые творческие искания А.О. Орловского ярко проявились в его пейзажах.

Увлекаясь, как и в молодые годы, красотой морских пейзажей, А.О. Орловский любуется теперь не драматическим состоянием природы, а спокойной гладью и просторами морского залива на окраине Петербурга. Полные влаги и ощущения свежего ветра и наброски морских пейзажей, исполненные А.О. Орловским в 1812 году, овеяны тонкой поэзией и лирикой. Устремления А.О. Орловского к правдивому воспроизведению жизни с особой проникновенностью и сердечностью сказались в изображениях сельской природы России.

Возродилась прежняя любовь его к скромной красоте сельских видов, однако иным стало их

Илл. 10. Орловский А.О. «Портрет А.П. Ланского». 1813 г. Бумага, итальянский карандаш, сангина // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

восприятие. Еще в предшествующий романтический период А.О. Орловский преодолел идиллические настроения, звучавшие во многих его польских пейзажах. Правдивей и проще стал теперь образ русских сел и деревень, естественней связь человека с окружающей средой, шире и разносторонней художественное обобщение.

Большинство замыслов А.О. Орловского осталось в стадии предварительных набросков и эскизов будущих больших композиций. Но в них, как и в завершенных рисунках, отразились интерес и симпатии художника к русской природе, крепостному крестьянину, его трудовой жизни. Тишиной и покоем веет от рисунка А.О. Орловского «Сельский пейзаж с рекой» (1810–1812) [1, с. 23]. Трудовые будни крестьян воспевает он в эскизе «Пашущий крестьянин» (ок. 1812), в произведениях «Крестьянин на возу» (ок. 1812), «Крестьянский обоз» (1815) и др. [1, с. 23].

Пристально и внимательно изучал в деревне А.О. Орловский и домашних животных, обогащая свое замечательное дарование анималиста. Не эффектно вставший на дыбы, или гарцующий благородный конь, а прежде всего изнуренная непосильным трудом крестьянская лошаденка стала предметом его наблюдений. Бесконечное количество раз зарисовывал А.О. Орловский лошадей, коров, пощипывающих траву на пастбище, или отдыхающих в прохладной тени у плетня, дерева, сарая.

В этюдах животных, исполненных художником в 1810-х годах, исчезла уже та прямая зависимость от искусства голландцев П. Поттера, Ф. Вауэрмана, А. Кейпа, которая ощущалась в его картинах маслом 1810 и 1811 годов. В совершенстве изучив анатомию и повадки животных, А.О. Орловский вскоре расширил свой диапазон художника-анималиста познаниями, которые он черпал в заезжем петербургском зверинце.

Восхищался А.О. Орловский раздольем и ширью необъятных просторов России, удалью и отвагой ее народа. Он полюбил русскую зиму с ее бодрящим, морозным воздухом, разудалую езду на санях, в кибитках, запряженных тройкой или парой быстроногих лошадей. В его композициях (акварель «Бега на Неве», 1814; рисунок карандашом «Военный в санях», 1820), зазвучали мотивы, вскоре, получившие свое совершенное воплощение в поэзии А.С. Пушкина [1, с. 24].

Почтовые тройки, лихо мчащиеся зимой по ухабистым дорогам заснеженных деревень или летом по большаку, вздымая облака пыли, стяжали А.О. Орловскому огромную славу и народное признание. Они стали наиболее популярными произведениями художника. «Тройка» (1812), «Сельский пейзаж с тройкой» (1815), «Курьер, едущий на тройке», «Курьер, погоняющий тройку» (1815), «Тройка» (1821), «Тройка, мчащаяся вдоль городской улицы» (1825) и др. – таковы различные варианты полюбившейся А.О. Орловскому темы [1, с. 24]. Эти работы вызвали горячий отклик у русского поэта П.А. Вяземского (1792–1878 гг.).

Илл. 11. Орловский А.О. «Портрет И.А. Крылова». 1812 г. Бумага, итальянский карандаш // Государственный Эрмитаж (Санкт-Петербург)

Илл. 12. Орловский А.О. «Портрет А.М. Ланской». 1816 г. Бумага, итальянский карандаш, сангина, 33,9 X 29,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

В портретном искусстве О.А. Орловского, по сравнению с предыдущим периодом, изображенные им люди стали сдержаннее в проявлении своих чувств. Их образы, лишенные аффектации прежней поры творчества, стали задушевнее и мягче. В его портретной галерее особое внимание привлекает образ народного баснописца И.А. Крылова (1812), с которым его связывали взаимные симпатии, и беглый набросок профильного портрета Л.С. Пушкина, брата поэта, импонирующий чистотой и благородством облика (конец 1810-х годов) (илл. 11).

Правдивостью и непосредственностью характеристик отмечены акварельный портрет Г.И. Вилламова (1811) и изображения друга А.О. Орловского, художника К.Р. Рейхеля (1817), которого он запечатлел в ряде рисунков.

А.О. Орловский редко рисовал портреты женщин. Тем интереснее немногие из них. Хотя художник и немногословен в портрете А.И. Богдановой (1815), но живым кажется в его изображении образ добродушной соседки по имению А.Р. Томилова, в ее по-домашнему непритязательном платье. Уютом и теплотой веет от улыбающейся А.М. Ланской, как бы внимающей словам невидимого собеседника (1816) (илл. 12).

Портретную галерею А.О. Орловского дополняют его остроумные карикатуры, исполненные в плане дружеского шаржа, на современников. Диапазон художника в этой области был широк и разнообразен, а выдумка и изобретательность карикатуриста – неистощимы. Наряду с шаржем А.О. Орловский создал целую галерею сатирических образов представителей господствующих сословий России и Польши. Острота их общественного обличения была столь велика, что придала карикатурам художника значение социальных портретов.

Стремясь сделать свое искусство более общественно-действенным, приблизить его к широкому кругу зрителей, А.О. Орловский вскоре стал культивировать незадолго перед тем изобретенный способ литографического размножения рисунков. Одной из первых литографий А.О. Орловского является лист «Всадники» (март 1816 года) [6, с. 21]. К этому же году относится литография «Башкир и киргиз верхом» [6, с. 21]. В дальнейшем непосредственно наблюдаемая художником жизнь все больше и больше вторгается в его литографии.

К 1820 году относятся: «Базар на Сенной», «Извозчичья биржа», «Извозчик с дровами», «Извозчик с сеном», в последующие годы появляются листы с изображением разнообразных городских типов [6, с. 21]. Широко разошлись его листы «Щеголь», «Петербургский лихач с седоком», в которых А.О. Орловский иронически обрисовывал представителей «золотой молодежи» своего времени [6, с. 21].

К 1826 году относятся два больших «Русских альбома» с литографиями А.О. Орловского, около того же времени вышел альбом «Коллекция Орловского», из которого особенно любопытны своей естественностью и мягким юмором листы «Пляска крестьян», «Качающиеся на доске две крестьянские девушки», «Крестьянин в трактире» [6, с. 22]. Не все в этих литографиях можно отнести к реализму, в ряде из них проглядывает поверхностное восприятие, внимание художника останавливается только на сюжете, без глубокого истолкования его смысла. Однако, показателен сам интерес художника к жизни народа, равно, как и устойчивость этого интереса. В этом отношении примечательна успешная попытка А.О. Орловского иллюстрировать такого народно-реалистического русского писателя той поры, как И.А. Крылов (1769–1844 гг.). Известны четыре больших рисунка А.О. Орловского к басням – «Конь и всадник», «Квартет», «Собачья дружба», «Демъянова уха» [6, с. 22]. В последнем листе художник с особенно большим вниманием и точностью запечатлел быт русского крестьянина.

Много времени уделяя литографии, в которой он видел смысл и назначение своей творческой деятельности, А.О. Орловский не оставил без внимания и работу над композициями, исполненными гуашью, тушью или карандашом. В больших гуашах А.О. Орловского 1820-х годов, как и в литографии, главной темой продолжала быть жизнь народа.

Последние годы жизни художника отмечены созданием небольшого количества произведений. По свидетельству современников, он стал заниматься главным образом пейзажем. О его неиссякаемых творческих возможностях говорит мастерски написанная картина «Четыре воина, сидящие под утесом» (1829), в которой вновь зазвучали прежние романтические ноты [1, с. 36] (илл. 13).

Илл. 13. Орловский А.О. «Четыре воина, сидящие под утесом». 1829 г. Х., м., 52,0 Х 70,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Таким образом, до последнего дня жизни (умер 14 марта 1832 года) художник не расставался с карандашом, набрасывая карикатуры и бытовые сцены, перемежавшиеся с эскизами задуманных им больших «исторических» работ, которые он пытался осуществить в последние годы [6, с. 29]. Однако, не в картинах лежало его призвание, имя свое А.О. Орловский прославил, прежде всего, как мастер рисунка и литографии.

Список литературы:

1. Александр Осипович Орловский. Выставка произведений. Путеводитель / Государственная Третьяковская галерея. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1958. 38 с.: ил.
2. Александр Осипович Орловский. 1777–1832. Альманах. Вып. 42 / Государственный Русский музей. СПб.: Palace Editions, 2002. 95 с.
3. Василиади О. Александр Орловский. Живопись. Графика / Государственный Русский музей. Мраморный дворец; 14 ноября-февраль 2003 г. // Искусство. – 2003. – № 1 (январь-февраль). – С. 13.
4. Антонова А. «Любимцы моды легкокрылой» // Юный художник. – 2004. – № 5. – С. 32–36.
5. Ацаркина Э.Н. Александр Осипович Орловский. М.: Изд-во «Искусство», 1971. 209 с.
6. Зименко В.М. Александр Осипович Орловский. 1777–1832. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1951. 30 с.
7. Орловский Александр Осипович (1777–1832 гг.) // Знаменитые русские художники: Биографический словарь. СПб.: «Азбука», 2000. С. 195–198.
8. Романтизм в России. Каталог: К 100-летию Государственного Русского музея, 1898–1998 гг. / Каталог выставки. СПб.: Palace Editions, 1995. 451 с.: ил.
9. Свирида И.И. Между Петербургом, Варшавой и Вильно: Художник в культурном пространстве XVIII – середины XIX веков: Очерки. М.: Объединенное гуманитарное изд-во, 1999. 357 с.: ил.

Filippova O.N.
Association of art historians (Moscow)

THE CREATIVE WORK OF A.O. ORLOVSKY AS AN ARTIST-PAINTER (1777–1832)

Summary
Alexander Osipovich Orlovsky (1777–1832) was one of the most popular artists in Russia in the first third of the XIX century. Contemporaries especially fascinated by his talent brilliant, sharp draftsman, they highly appreciated his everyday sketches, witty, funny, and sometimes evil cartoons. About his life, about his peculiar, colorful personality there were countless stories similar to fashionable romantic stories with unexpected and sharp turns of the fate of the hero.
Keywords: the creative work of A.O. Orlovsky, artist-painter, pen, ink, gouache, pencil, living sketches from nature, battle compositions, landscapes, portraits, self-portraits, sketches of animals, friendly cartoons, lithographs.

УДК 7.03;7:001.12

ПЕЙЗАЖ В ТВОРЧЕСТВЕ А.К. САВРАСОВА (1830–1897 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Творчество Алексея Кондратьевича Саврасова (1830–1897 гг.) – это волнующая страница в истории русской пейзажной живописи 1870-х годов. Певец своей родины, он является одним из первых создателей русского лирического пейзажа. Произведения А.К. Саврасова, художника-демократа, проникнуты любовью к родине и имеют социальную окраску. Его творчество ярко выражает направленность русской реалистической пейзажной живописи второй половины XIX века.

Ключевые слова: творчество А.К. Саврасова, пейзаж, жанровые произведения, этюдный материал, рисунок, живопись, выставки, ученики, педагог.

Постановка проблемы. В русском искусстве XIX века важное место принадлежит пейзажной живописи. Во второй половине этого столетия выдающиеся художники создали замечательные произведения, поистине открывшие скромную красоту русской природы. Творчество этих художников определило большую содержательность пейзажной картины в русском искусстве этой поры, ее глубину, ее эмоциональную выразительность. Передовой характер пейзажной живописи второй половины XIX века связан с тем направлением в русском искусстве, которое получило наименование передвижничества.

Художники – участники Товарищества передвижных выставок – поставили своей целью правдивую передачу окружающей жизни. Их произведения согреты искренней любовью к своему народу, в их искусстве нашли отражение передовые идеи времени. Большим сочувствием к жизни народа проникнуты жанровые работы передвижников. Стремление глубоко познать внутренний мир человека отличает их портретные произведения. Чувством беспредельной любви к родине, восхищением красотой ее природы отмечены их пейзажи. Наряду с Ф.А. Васильевым, И.И. Шишкиным и другими блестящими пейзажистами почетное место одного из создателей русской национальной пейзажной живописи принадлежит Алексею Кондратьевичу Саврасову. Этот тонкий художник-лирик является автором многих превосходных пейзажных полотен.

Анализ последних исследований и публикаций. Нередко имя выдающегося русского живописца А.К. Саврасова незаслуженно связывают лишь с одним шедевром – широко известной картиной: «Грачи прилетели» (1871) [7, с. 22]. Однако, несмотря на довольно сложный жизненный и творческий путь, полный взлетов и падений, боли и тревог, страданий и надежд, художник оставил богатое творческое наследие, которое лишь спустя полвека после его смерти советским исследователям удалось показать во всем его непреходящем значении. Устройством первой ретроспективной выставки произведений А.К. Саврасова, частью забытых, частью вовсе неизвестных, было положено начало систематическому изучению творчества выдающегося мастера.

Был вновь опубликован глубоко содержательный некролог, напечатанный в свое время И.И. Левитаном, и были изданы воспоминания о А.К. Саврасове другого его ученика – К.А. Коровина, образно воссоздающие облик старого мастера [2; 4]. Началась разработка библиографии творчества А.К. Саврасова – выявление и изучение статей о выставках, где показывались в течение почти полувековой деятельности пейзажиста его произведения, а также его редких писем, архивных документов, разнообразных свидетельств современников художника.

Весь этот достоверный материал, частично опубликованный в каталоге выставки 1947 года и использованный в монографиях и обобщающих работах по истории русского пейзажа, развеял сложившиеся вокруг имени А.К. Саврасова легенды, помог и помогает поныне воссозданию правдивого образа этого редкостно одаренного живописца, неутомимого искателя нового в искусстве, педагога, создавшего школу русского пейзажа, влияние которой ощущается и в наши дни. Цель данной публикации, опираясь на библиографические источники, рассказать о творческой, общественной и педагогической деятельности выдающегося представителя русской художественной культуры.

Родился Алексей Кондратьевич Саврасов в 1830 году в Москве, в небогатой купеческой семье. Склонность к рисованию проявилась у мальчика рано. По окончании начальной трехклассной школы он при поддержке своего товарища, ученика Московского училища живописи и ваяния – М.Н. Воробъева (1787–1855 гг.), в 1843 году поступил в это училище. Здесь он попал в перспективный и пейзажный класс, которым руководил тогда московский видописец К.И. Рабус (1800–1857 гг.). Сам К.И. Рабус любил изображать природу во время грозы, или ночной пейзаж, освещенный холодным лунным блеском, или пылающий закат солнца. Интерес к романтическим пейзажам с передачей эффектов освещения К.И. Рабус прививал своим ученикам, в частности А.К. Саврасову.

В училище дарование А.К. Саврасова быстро развивалось. Помимо копирования произведений известных пейзажистов И.К. Айвазовского, А. Калама, А. Ахенбаха, А.К. Саврасов много работал с натуры над этюдами видов Москвы и ее окрестностей. Иногда ученики на средства Московского художественного общества выезжали на этюды в дальние от Москвы губернии. Так, летом 1849 года А.К. Саврасов вместе с учениками училища М.А. Зыковым и В. Дубровиным едет в Малороссию и Одессу. Занятия в пейзажном и перспек-

тивном классах профессора К.И. Рабуса помогли молодому художнику усвоить необходимые технические навыки. 29 ноября 1850 года А.К. Саврасов заканчивает училище со званием неклассного художника, которое ему присвоили за пейзаж: «Вид Кремля при закате луны» и этюд с натуры: «Камень у маленького ручья» [3, с. 6].

К сожалению, от раннего периода творчества А.К. Саврасова сохранилось мало работ, но в них явно сказывается влияние школы романтизма. В рисунке: «Вид Москвы с Воробъевых гор» (1848) художник изображает необъятные подмосковные дали с небольшими деревянными строениями и Новодевичьим монастырем и небо с несущимися белыми облаками, которые создают настроение романтической приподнятости. В подобном же духе исполнен пейзаж «Вид на Кремль от Крымского моста в ненастную погоду» (1851) [3, с. 7] (илл. 1).

Надвигается гроза. На первом плане художник помещает огромное разросшееся дерево, крона которого вся в движении под сильным порывистым ветром. Вдали будто сверкает белокаменный Кремль, эффектным светлым пятном выделяющийся на фоне быстро движущихся грозовых туч. В воздухе уже чувствуется дыхание приближающейся грозы. Фигурка женщины, торопливо бегущей от дождя по поляне, не совсем вяжется с торжественным настроением пейзажа. Но, введенный художником жанровый мотив вносит в картину оживление.

Непосредственность чувств автора, внимательное изучение натуры придали этому традиционному в романтической живописи мотиву большую свежесть. Работы молодого А.К. Саврасова уже тогда значительно отличались своей жизненной убедительностью от холодных, сухих академических полотен последователей воробъевской школы. Характерно и то, что эти ранние произведения А.К. Саврасова – пейзажи родных ему мест.

Окончив Училище живописи и ваяния, А.К. Саврасов остается в его стенах, работает при пейзажном классе и принимает живое участие в выставках училища. В 1852–1853 годах он снова совершает поездку на Украину и привозит на выставку училища «Вид Киева с Днепра на Печерскую лавру» и две картины «Степи Малороссии», которые приобрел для своей коллекции член Московского художественного общества А.Ф. Лихачев [3, с. 9]. Видный скульптор и историк искусств А.Н. Рамазанов, отмечая одаренность молодого художника, пишет о работах, выставленных в училище «Пейзажи г. А.К. Саврасова две «Степи» и «Вид Киева» дышат свежестью, разнообразием и тою силою, которая усваивается кистью художника вследствие теплого и вместе разумного воззрения на природу. А.К. Саврасов в произведениях своих начинает достигать того чувства меры, о котором мы говорили выше, и потому самобытность его таланта несомненна, – да и можно надеяться, что он не впадет ни в какие подражания, столь недостойные прямого дарования» [3, с. 9].

Украинские работы понравились в Академии художеств, и А.К. Саврасов получает приглашение на поездку в Сергиевское имение президента Академии великой княгини Марии Николаевны.

Илл. 1. Саврасов А.К. «Вид на Кремль от Крымского моста в ненастную погоду». 1851 г. Х., м., 67,0 Х 90,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 2. Саврасов А.К. «Вид в окрестностях Ораниенбаума». 1854 г. Х., м., 78,0 Х 118,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Здесь, недалеко от Петербурга, А.К. Саврасов создает ряд рисунков, этюдов и картин с натуры. За картины «Вид в окрестностях Ораниенбаума» и «Морской берег в окрестностях Ораниенбаума» в 1854 году А.К. Саврасов получает звание академика [3, с. 9] (илл. 2).

Большой интерес к жизни природы, постоянная работа художника на натуре все больше и больше вытесняют увлечение романтической трактовкой пейзажа А.К. Саврасовым. В картине «Вид в окрестностях Ораниенбаума» (1854) в изображении природы уже сказывается внимательное наблюдение натуры [3, с. 11]. Теперь А.К. Саврасов ищет красоту и поэтичность в обыденных, простых мотивах. Спокойствие царит в природе в летний жаркий день. Ничто вокруг не шелохнется: ни облитая солнцем листва огромного дуба, ни фигурка одиноко сидящей вдали женщины, ни спокойное чистое голубое небо – все вокруг молчит в этот знойный час.

Мягко освещена небольшая поляна на берегу Балтийского моря, окруженная каменными глыбами и огромными разросшимися деревьями. Любовно и тщательно прорабатывает художник отдельные детали картины. Ни одна мелочь не ускользает от его внимательного взгляда: листва

деревьев, золотящаяся на солнце, камни и корни на первом плане, сложные по своему цвету и рисунку, и таинственный сумрак от огромных ветвей деревьев и глубине поляны. В этом полотне и в выборе самого мотива пейзажа, и в общем золотистом колорите чувствуется преемственная связь с произведениями М.И. Лебедева (1811–1837 гг.), любившего щедрое солнце. А.К. Саврасов проникается живым интересом к изображаемому, он стремится правдиво воспроизводить жизнь природы, свет, воздушное пространство, пристально изучает ее, подмечая типичное.

Демократический подъем в России в эти годы выдвигал на первый план жанровую живопись с ее обличением и социальным протестом. В 1856 году Н.Г. Чернышевский защитил диссертацию: «Эстетические отношения искусства к действительности» [3, с. 11]. Его слова: «общеинтересное в жизни – это содержание искусства» стали девизом для молодых художников – В.Г. Перова, Н.В. Неврева, И.М. Прянишникова и других, нашли свое полное и яркое осуществление в их обличительных полотнах.

В русском искусстве происходит процесс формирования художника-демократа, художника-гражданина, стремящегося в своих произведениях отражать природу родной страны неразрывно связанной с жизнь народа. Наряду с произведениями художников-жанристов развивается и реалистический пейзаж. Демократически настроенные художники в своих работах раскрывали волнующую красоту родины, в самых, казалось бы, будничных мотивах находили поэзию. Создавая обобщенный образ родины, они стремились правдиво изображать окружающую действительность, смотреть на природу глазами народа, крестьянина, живущего среди этой природы.

Возвратившись из Петербурга в Москву в конце 1855 года, А.К. Саврасов по-прежнему активно участвует на выставках Училища живописи и ваяния. В 1857 году в жизни А.К. Саврасова происходит значительное событие: он приглашен руководителем пейзажного класса в Училище живописи вместо умершего К.И. Рабуса. А.К. Саврасов стремился привить своим ученикам – юным художникам глубокую любовь к родной природе и научить их ее наблюдать. В это дело он вкладывал горение души. А.К. Саврасов внимательно и чутко подходил к ученикам. Он стремился развить в каждом из них индивидуальные творческие способности, любовь к живописи и остроту зрительного восприятия, умение писать пейзажи на открытом воздухе.

Вот, как вспоминал в своей книге «Давние дни» (М., 1941) русский и советский художник М.В. Нестеров о преподавании А.К. Саврасова в училище: «Мастерская А.К. Саврасова была окружена особой таинственностью, там «священнодействовали», там уже писали картины, о чем шла глухая молва среди непосвященных» [3, с. 13]. Таким образом, А.К. Саврасов отдавал много сил и энергии своим ученикам, пользовался их большой любовью. Как педагог он занял значительное место в русском художественном образовании, воспитав немало талантливых художников – И.И. Левитана, С.И. Святославского, К.А. Коровина, В.Н. Бакшеева и других.

Большое влияние на развитие А.К. Саврасова оказала его дружба с художниками В.Г. Перовым, В.В. Пукиревым, скульптором А.А. Ивановым, а также с собирателем галереи русского искусства П.М. Третьяковым (1832–1898 гг.). Особенно теплая дружба долгие годы связывала А.К. Саврасова с В.Г. Перовым. Их роднила общность художественных взглядов. Вместе с тем они прислушивались к советам друг друга. И это было неоценимым достоинством творческой дружбы обоих художников. Вместе с В.Г. Перовым и Г.Г. Мясоедовым он активно участвовал в разработке плана создания Товарищества передвижных выставок.

В 1857 году А.К. Саврасов женился на Софье Карловне Герц, сестре археолога и историка искусств К.К. Герца (1820–1883 гг.). Их дом становится одним из культурнейших очагов Москвы, где часто собирались художники и критики. В 1862 году А.К. Саврасов по предложению Общества любителей художеств совершает поездку за границу. Он едет в Лондон на Всемирную выставку, где были собраны шедевры искусства из музеев Лондона, Парижа, Мюнхена, Лейпцига, Дрездена и Берлина. На Лондонской выставке в числе других произведений была и картина А.К. Саврасова «Вид в окрестностях Ораниенбаума» [3, с. 15].

Художник внимательно изучает работы мастеров прошлого. В Англии он знакомится с творчеством Дж. Констебля. В Швейцарии А.К. Саврасов пишет с натуры ряд этюдов и картин. В 1867 году он совершает вторичную поездку за границу на Парижскую выставку. Зарубежные путешествия расширили его кругозор, но впечатления, полученные от произведений современного ему западноевропейского искусства, не оказали на него влияния. А.К. Саврасов остается верен реалистическим принципам.

Он уже тогда сознавал, что истинное искусство должно служить не избранному обществу, а быть близким и понятным народу. Это в дальнейшем становится одним из главных девизов его творчества. Страшная стесненность в средствах заставляла А.К. Саврасова тратить массу времени на заработок хлеба насущного, но, несмотря на это, он много и неустанно работал творчески. Художник постоянно стремился преодолеть в своем искусстве устаревшие каноны романтизма. Он ищет самостоятельный живописный язык, свои образы. Творчество А.К. Саврасова в этот период приобретает новые черты, постепенно глубже становится содержание его живописных полотен. Он стремится еще правдивее раскрыть характер родной природы, ее колорит. И его пейзажи этого времени исполнены глубокой поэзии.

Так, в картинах «Морской пейзаж» (1859) и «Рыбаки» (1859) А.К. Саврасов поэтически передает взволнованное движение в природе [3, с. 16]. В «Морском пейзаже» великолепно изображено предгрозовое небо с темными тучами [3, с. 16]. В картине «Рыбаки» тщательно выписывает он морской берег с камнями и старый полуразвалившийся домик у воды [3, с. 16]. Вместе с тем в этих картинах есть уже новые черты – это повествовательное начало, жанровость. Художник рассказывает о природе и о людях, живущих среди этой природы. Он безгранично любит

природу. Глядя на поля, леса, задумчивые озера, плывущие облака, он чувствует биение пульса жизни.

В «Пейзаже с рекой и рыбаком» (1859) художник делает шаг к национальной трактовке природы [3, с. 16] (илл. 3).

Он изображает типичный пейзаж, характерный для среднерусской полосы. Здесь уже нет тех эффектов освещения, которые характерны для его ранних произведений. Художник тонко и проникновенно передает поэзию свежего утра. Спокойно течет река, невысокий берег порос лесом, чистое, безоблачное небо. Вдоль песчаного берега бредет рыбак с сетями на плечах. Фигура рыбака оживляет пустынный пейзаж, и он уже не кажется таким диким.

Общий светлый колорит полотна передает прелесть первых золотистых лучей утреннего солнца. И, кажется, трава вдоль берега посеребрена росой. А.К. Саврасов все чаще обращается к изображению простых, будничных мотивов. Он мастерски схватывает и запечатлевает на холсте удивительно разнообразное состояние природы – это или таинственное очарование сумерек, или тихое утро на берегу реки, или надвигающаяся гроза, или свет лунной ночи. Но, что бы ни изображал художник, везде чувствуется широта и необъятный простор России, везде ощущается дыхание жизни.

До нас дошло очень мало работ А.К. Саврасова 1860-х годов, по которым можно было бы последовательно изучить процесс его творческого формирования, тем не менее по сохранившимся полотнам видно, что А.К. Саврасов продолжает развивать реалистическую линию, намеченную им в «Пейзаже с рекой и рыбаком» [3, с. 18]. Так, картина «Сельский вид» (1867) приближается к работам 1870-х годов, к тому периоду, когда он уже создавал свои лучшие произведения [3, с. 18] (илл. 4).

В «Сельском виде» художник искренно восхищается красотой деревенской природы [3, с. 18]. Композиционное решение полотна необыкновенно просто. На переднем плане зазеленевшие деревья с еще не успевшими распуститься листиками, дремлющая фигура старика-пасечника, ульи, освещенные солнцем, вдали за полем небольшая деревенька и простор звонкого чистого неба с парящей птицей. В этом простом мотиве природы чувствуется жизнеутверждающее начало, тонко подмеченное и поэтически переданное художником. Картины «Пейзаж с рекой и рыбаком» и «Сельский вид» завершают собой первый период творчества А.К. Саврасова, период овладения реалистическим методом, период напряженных поисков своего образного художественного языка в передаче национального пейзажа с народным содержанием [3, с. 20]. Художник стремится к идейной насыщенности пейзажного образа.

Значительным шагом в развитии творчества А.К. Саврасова в конце 1860-х годов является создание таких произведений, как «Лосиный остров в Сокольниках» (1869) и «Лунная ночь. Болото» (1870) [3, с. 20] (илл. 5).

Эти картины по художественным достоинствам превосходят все ранее им созданное. Здесь уже выступает зрелый мастер пейзажной живописи. В основу композиции пейзажа: «Лосиный остров» положен этюд, исполненный художником с натуры [3, с. 20].

В картине А.К. Саврасов сохраняет общий композиционный строй и основные детали этюда. Но, автор выделяет полянку за лесом, которая в этюде была едва намечена, благодаря чему

Илл. 3. Саврасов А.К. «Пейзаж с рекой и рыбаком». 1859 г. Х., м., 59,0 Х 82,0 см // Латвийский Национальный художественный музей (Рига)

Илл. 4. Саврасов А.К. «Сельский вид». 1867 г. Х., м., 65,0 Х 110,7 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 5. Саврасов А.К. «Лосиный остров в Сокольниках». 1869 г. Х., м., 62,0 Х 88,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

темный массив соснового леса огромным клином выдвигается вперед, это создает впечатление глубины пространства. А.К. Саврасов прибавляет несколько кустиков у болотца на переднем плане, тем самым четко отделяя его от второго плана. Образный строй произведения от этого не нарушается, становится более емким, законченным. Картина приобретает конкретность. Это характерный пейзаж Подмосковья: и маленькие болотца на переднем плане, и вдали освещенная солнцем поляна, и зеленый массив соснового леса. Справа, на освещенном солнцем лугу, пасется стадо коров. Над лесом дождевые тучи. Пейзаж построен на тонких градациях зеленых, коричневых и желтых цветов.

Простой жизненный мотив А.К. Саврасов стремится поднять до большого образного звучания. В этом произведении чувствуется преодоление художником условного построения картины, характерного для академической пейзажной живописи. Здесь новое, реалистическое решение полотна. А.К. Саврасов добивается единства в композиционном строе произведения. Оно имеет свое внутреннее повествовательное начало. В связи с новыми задачами, поставленными художником, изменяется и колорит его произведения. Красочная палитра А.К. Саврасова становится более правдивой, но и более сдержанной.

Илл. 6. Саврасов А.К. «Печерский монастырь близ Нижнего Новгорода». 1871 г. Х., м., 101,5 Х 215,0 см // Нижегородский государственный художественный музей (Нижний Новгород)

Илл. 7. Саврасов А.К. «Разлив Волги под Ярославлем». 1871 г. Х., м. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

В пейзаже «Лунная ночь. Болото» автор обращается к непримечательному, скромному мотиву [3, с. 22]. Далеко раскинулась ровная болотистая местность, поросшая низким кустарником, где-то на «краю земли», сливаясь с горизонтом, где стеной встают мрачные облака [3, с. 22]. Кругом все тихо. Неяркий холодный луч луны тускло освещает эту серую даль, кое-где заблестев мерцающим светом в небольших болотцах. Тоскливое уныние звучит в этом произведении.

Художник сознательно отказывается от лишних деталей в пейзаже, которые мешали бы передать определенное настроение в природе – всепоглощающую гнетущую тишину в этой однообразной серой равнине. Печальный мотив наполняет душу тоской. Здесь природа, сливаясь с настроением человека, наводит на тяжелые раздумья. Цветовое решение пейзажа, как нельзя лучше соответствует царящему в нем настроению, характерному для живописи 1860-х годов, как в произведениях Л.Л. Каменева, М.К. Клодта, П.А. Суходольского, так и в картинах В.Г. Перова («Последний кабак у заставы», «Крестный ход на Пасхе») [3, с. 22]. Пейзаж у передвижников становится правдивым изображением окружающей действительности. Он, так же, как и в бытовом жанре или портрете, повествует о жизни русского человека.

В 1871 году А.К. Саврасов задумывает и создает картину «Бурлаки на Волге» [3, с. 23]. Ему близки эти несчастные, обездоленные люди, оборванные и босые, с изможденными лицами, вымотанные нечеловеческим трудом, прошедшие в лямке сотни верст по берегам Волги. В том же, 1871 году А.К. Саврасов пишет пейзажи «Печерский монастырь близ Нижнего Новгорода» и «Разлив Волги под Ярославлем» [3, с. 23] (илл. 6, 7).

В картине «Разлив Волги под Ярославлем» художника влекут волжские водные дали [3, с. 23].

И здесь А.К. Саврасов выразительно передает красоту и стихийную силу русской природы. Широко раскинулась водная гладь весенней Волги, затопив крестьянские дома с церквушкой и колокольней, несутся куски льда по быстрой весенней реке. На переднем плане в лодке фигурки людей, смело плывущих к затопленному селению, откуда валит дым пожара – этого вечного спутника несчастья. «Печерский монастырь близ Нижнего Новгорода» по восприятию природы художником имеет общее с картиной: «Разлив Волги под Ярославлем» [3, с. 23]. Те же разлившиеся широкие водные просторы, так же он вводит в пейзаж архитектуру. С глубокой задушевностью и теплотой А.К. Саврасов изображает близкий его сердцу край.

Утопая в зелени садов с покосившимися заборами, стоит на крутом берегу небольшой посад с кудрявыми березками, о которых сложено столько песен в народе. Над величавой рекой возвышается белокаменный древний храм, стоящий в стороне от селения. В «Печерском монастыре близ Нижнего Новгорода» замечательный мастер пейзажа, тонкий лирик выражает свою горячую любовь к волнующей красоте родной земли, к неоглядным далям России [3, с. 25].

А.К. Саврасов не только мастер пейзажа, являющегося главной, основной стороной его творчества, но и создатель жанровых произведений. На Волге он собирает большой этюдный материал и пишет еще ряд картин, среди которых выделяется своим глубоким содержанием и жанровым решением не дошедшее до нас большое полотно «Волга под Юрьевцем», получившее первую премию в марте 1871 года на конкурсе московского Общества любителей художеств [3, с. 25] (илл. 8).

Там А.К. Саврасов изобразил на огромном хмуром пейзажном фоне с Юрьевцем на взгорье опять толпу бурлаков, тянущих на ремнях баржи.

В этой картине, близкой по теме к полотну И.Е. Репина «Бурлаки на Волге», нашли выражение народные основы творчества А.К. Саврасова, его огромное желание непосредственно откликнуться на мысли, волновавшие передовую интеллигенцию 1870-х годов [3, с. 25]. Пейзаж в произведениях А.К. Саврасова неотделим от жизни людей. Иногда он вводит в свои картины целые бытовые сцены, которые внимательный глаз художника подметил в жизни («Бурлаки на Волге», 1871; «Ипатьевский монастырь», 1872; «На Волге», 1875; «Хоровод в селе», 1874) [3, с. 25] (илл. 9).

В начале 1870-х годов А.К. Саврасов одним из первых живописцев в русском искусстве открыл огромные перспективы пейзажного жанра, возможности выражения в нем больших общественных идей. Полотнами «Разлив Волги под Ярославлем» и «Печерский монастырь близ Нижнего Новгорода» А.К. Саврасов положил начало утверждающемуся в дальнейшем синтетическому русскому национальному пейзажу, но в них нет еще той полной гармонии и внутренней собранности, которые выразились в последующих работах художника [3, с. 27].

Сколько своего, неповторимо индивидуального подхода в изображении ранней весны в этюдах к картине «Грачи прилетели» [3, с. 27]. Тонкие, трепетные стволы берез тянутся к солнцу. Как бы просыпается от зимней спячки земля. И все оживает с наступлением весны — любимой А.К. Саврасовым поры. Этюды к «Грачам» решены художником в едином цветовом ключе [3, с. 27]. Природа здесь живет своей внутренней жизнью, подчиняется своим законам. Эту своеобразную жизнь, ее тайны хочет постичь художник.

А.К. Саврасов воспроизводит все времена года: весну и осень, лето и зиму, передавая своеобразие каждого времени года, но у художника есть и свои излюбленные мотивы: особенно близок ему едва уловимый в природе момент — ее переходное состояние. В этюде «Весна» (1874) передано приближение весны, ее первые шаги [3, с. 27] (илл. 10).

Еще не совсем растаял посеревший снег, но все вокруг уже пробуждается от глубокого зимнего сна, по-весеннему светит солнце, заиграв причудливыми узорами теней от голых деревьев на оттаявшей коричневой земле, птицы с радостным гомоном вьются вокруг купола церквушки в селе. Художник тонко передает весенний день со всеми его красками и звуками. В своих пейзажах А.К. Саврасов показывает не только внешний облик природы, они подкупают теплом, тем настроением, которое владеет художником. Он не только видит природу, но и всей душой чувствует ее.

Илл. 8. Саврасов А.К. «Волга под Юрьевцем». 1870–1871 гг. // Частное собрание (Франция)

Илл. 9. Саврасов А.К. «Хоровод в селе». Эскиз. 1874 гг. Масло, картон, 32,0 Х 41,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 10. Саврасов А.К. «Весна». Этюд. 1874 г. Х., м., 38,0 Х 46,0 см // Частное собрание (Москва)

Вершиной творчества А.К. Саврасова и всей русской пейзажной живописи второй половины XIX века явилась картина «Грачи прилетели» (1871) [3, с. 28] (илл. 11).

Ее сюжет — это окраина захолустного городка, старая церковь, покосившийся забор, поле, тающий снег и на первом плане несколько березок, на

Илл. 11. Саврасов А.К. «Грачи прилетели». 1871 г. Х., м., 62,0 Х 48,5 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 12. Саврасов А.К. «Проселок». 1873 г. Х., м., 70,0 Х 57,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

которых уселись прилетевшие грачи, – и только. Какая простота! Но, за этой простотой вы чувствуете мягкую, хорошую душу художника, которому все это дорого и близко его сердцу. Впервые эта картина была выставлена на московской выставке Общества любителей художеств. Осенью, 28 ноября 1871 года открылась первая передвижная выставка, ставшая крупнейшим событием в художественной жизни страны. На ней произведение А.К. Саврасова занимало одно из первых мест. Картина сразу же привлекла всеобщее внимание – о ней заговорили, о ней писали, она была восторженно встречена не только зрителями, но и многими художниками и критиками. Ее приобретает для своей галереи П.М. Третьяков. С большой похвалой о ней отзывались М.Е. Салтыков-Щедрин и В.В. Стасов.

1870-е годы – это пора наивысшего расцвета творчества А.К. Саврасова. Тонкий поэт-лирик, горячо любящий родную страну, создает в это время много великолепных полотен. В них он стремится философски осмыслить и понять жизнь природы и окружающее во всей их глубине и значительности. Сколько грустной поэзии в рисунке: «Осенняя ночь» (1872) [3, с. 32]. Порывистый ветер стремительно несет осенние тучи, где-то вдалеке тоненькой полоской скупо пробивается холодный лунный свет, падая на мокрую землю. Вокруг нет ни единой души. Художник тонко и остро передает в природе состояние, созвучное одиночеству человека, его мятущейся души.

Полна поэтичности картина А.К. Саврасова «Проселок» (1873) [3, с. 32] (илл. 12).

Это типичный мотив природы многих уголков России – грязная проезжая дорога с ямами, залитыми дождевой водой, с растущими у обочин купами ветел. Почти весь огромный небосклон застилают грозовые облака, но гроза уходит. Где-то солнечные лучи уже пробились сквозь тучи и упали на поле, освещая созревающую рожь, примятую только что прошедшим дождем. Зазеленела обмытая ливнем трава у дороги, и солнце вот-вот заиграет в лужицах мутной воды на размытых рыже-серых колеях от крестьянских телег. Заискрилось все вокруг от вновь появившегося солнечного света, наполнив картину радостным ощущением жизни. Влажный свежий воздух, пронизанный лучом солнца, создает особую красоту колорита. А.К. Саврасов стремится тонкими оттенками цвета передать и дорогу, и небо с уходящими облаками, и разметавшиеся под ветром мокрые коричневые ветлы. Здесь А.К. Саврасов выступает, как живописец большого темперамента, артистически владеющий профессиональным мастерством. Вдохновенная кисть художника создает волнующе-поэтический, жизнеутверждающий образ природы. Картина «Проселок» родственна полотну: «Грачи прилетели» по своей типичности [3, с. 35]. Произведения А.К. Саврасова были своеобразной школой для И.И. Левитана, в пейзажах которого – «Вечер в деревне», «Мостик», «Золотая осень», «Слободка» и «Избы» – сказалось сильное влияние творчества А.К. Саврасова [3, с. 35].

К середине 1870-х годов в полотнах А.К. Саврасова окончательно исчезает монохромность, свойственная произведениям раннего периода. Колорит картин становится богаче и обретает

единство и цельность. Художник свободно владеет живописной палитрой, легко и артистично передает тончайшие нюансы цветовых отношений. На картинах А.К. Саврасова краски становятся интенсивными, звучащими во всю силу. Об этом свидетельствует цветовая насыщенность этюдов к «Грачам»; великолепный по яркости и свежести этюд «Пейзаж со сломанным деревом», где художник контрастным сопоставлением синей реки с белым парусом лодки и облаком у горизонта, яркости зелени рощи справа и оранжевым стволом сосны поражает насыщенным колоритом [3, с. 35].

Не менее великолепен, упоминавшийся ранее монохромный этюд «Весна» (1874) [3, с. 35]. Необыкновенно тонок и красив по живописи осенний этюд «Аллея» (1870) [3, с. 35]. Лучшим этюдам А.К. Саврасова свойственна свежесть и непосредственность восприятия художником увиденного им пейзажного мотива. Родная природа для него – это неиссякаемый источник мыслей и чувств, творческого горения. Картину «Дворик. Зима» (1870-е годы) А.К. Саврасов написал с необыкновенной тонкостью и блеском живописного мастерства [3, с. 35] (илл. 13).

Илл. 13. Саврасов А.К. «Дворик. Зима». 1870-е гг. Х., м., 53,0 Х 43,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В картине «Вечер. Перелет птиц» (1874) перед взором зрителя предстают необъятные дали, которые сливаются с океаном неба [3, с. 38] (илл. 14).

Чахлые редкие кустики одиноко растут в печальной осенней долине, на небольшом пригорке, среди пустынных полей примостилась далекая деревенька с церковью. Высоко в небе летят стаи птиц. Поэтически приподнятое настроение в картине создает влекущая сила огромного пространства далей и неба. Эмоциональность цветового звучания роднит это произведение с лучшими полотнами А.И. Куинджи.

Илл. 14. Саврасов А.К. «Вечер. Перелет птиц». 1874 г. Х., м., 82,0 Х 65,0 см // Одесский художественный музей

В 1876–1877 годах А.К. Саврасов пишет одно из наиболее интересных произведений этого периода – это «Зимний пейзаж. Иней» [3, с. 38]. Спокойно стоят заиндевелые деревья в лесу, воздух пронизан легким морозцем, который уже подбирается к реке, не успевшей покрыться льдом. Тонкое сочетание голубых и зеленоватых оттенков создает воздушность в картине. А.К. Саврасов в совершенстве владеет тональной живописью, благодаря которой он достигает большой убедительности в передаче многообразной красоты родной природы («Пейзаж со стадом у реки», «Летний пейзаж с дубами», «После грозы», «Летний день») [3, с. 38]. В этих произведениях присутствуют и черты декоративности.

Во многих пейзажах конца 1870-х годов у А.К. Саврасова можно встретить налет романтизма, свойственного его ранним произведениям. Так, он пишет элегическую картину «Могила на Волге. Окрестности Ярославля» (1874) [3, с. 38] (илл. 15).

Это произведение высоко оценил И.И. Левитан, который писал по поводу этой работы в некрологе о А.К. Саврасове, что покойный создал русский пейзаж, и эта его несомненная заслуга никогда не будет забыта в области русского художества [4, с. 115]. Важно отметить, что для А.К. Саврасова были характерны непрестанные поиски в области совершенствования живописного мастерства и стремление разнообразить манеру письма. Стоит сопоставить такие его работы, как «Зимняя дорога» и «Проселок», чтобы убедиться в этом [3, с. 40]. В 1870-х го-

Илл. 15. Саврасов А.К. «Могила на Волге. Окрестности Ярославля». 1874 г. Х., м. // Государственный художественный музей Алтайского края (Барнаул)

дах А.К. Саврасов широко популярен не только, как пейзажист, но и как педагог. Но, талант художника гибнет из-за быстро развивающегося алкоголизма. А.К. Саврасов начинает все чаще и чаще уклоняться от своих педагогических обязанностей, пока, наконец, его не увольняют.

В это время его покидает жена вместе с детьми, и художник ведет почти бездомную жизнь. Друзья и немногочисленные поклонники пытаются вывести художника из этого состояния, но ему уже трудно помочь. Так, некий А.С. Размадзе в декабре 1895 года обращается к П.М. Третьякову с просьбой помочь больному А.К. Саврасову, он пишет: «Вот уже около года, как ослаб настолько, что работать почти не может; теперешняя жизнь его похожа на медленное умирание» [3, с. 40]. Нет больше сил бороться с голодом и нищетой. К тому же в этот период А.К. Саврасов обременен двумя малолетними детьми от второго брака. Он с трудом сводит концы с концами. Замечательный русский художник, один из первых создателей русского национального реалистического пейзажа, горячо любящий свою родину, умер в 1897 году в одиночестве и нищете.

Таким образом, Алексей Кондратьевич Саврасов принадлежит к числу наиболее выдающихся деятелей русского искусства второй половины XIX века. Один из основоположников русского реалистического пейзажа, он был, по словам И.И. Левитана, и одним «из самых глубоких русских пейзажистов» [4, с. 115]. Его творчество заняло важное место в процессе формирования того национального пейзажа, который стал характерным для передвижничества и в котором глубокая внутренняя правда сочеталась с идейной насыщенностью образа. Тридцать лет истории русского пейзажа тесно связаны с творческой и педагогической деятельностью А.К. Саврасова.

Список литературы:

1. Алексей Кондратьевич Саврасов / Авт.-сост. О.И. Сопоцинский. М.: «Государственное изд-во изобразительного искусства», 1960. 48 с.
2. Константин Коровин вспоминает... / Сост. книги, авт. вступ. статьи и коммент. И.С. Зильберштейн и В.А. Самков. М.: Изд-во «Изобразительное искусство», 1971. 911 с.: ил.
3. Лапунова Н.Ф. Алексей Кондратьевич Саврасов / Народная библиотечка по искусству. Л.: Изд-во «Художник РСФСР», 1969. 44 с.
4. Левитан И.И. По поводу смерти А.К. Саврасова (напечатан в «Русских ведомостях» в 1897 году от 4 октября) // Искусство. – 1938. – № 4. – С. 115.
5. Мальцева Ф.С. Алексей Кондратьевич Саврасов. Жизнь и творчество. М.: Изд-во «Искусство», 1977. 405 с.
6. Новоуспенский Н.Н. Алексей Кондратьевич Саврасов. Л.-М.: Изд-во «Искусство», 1967. 134 с.: ил.
7. Орлова Е.Г. Основоположник русского лирического пейзажа Алексей Саврасов // Искусство. Все для учителя! – 2015. – № 5(41). – С. 22–27.
8. Петров В.А. Алексей Саврасов. М.: Изд-во «Белый город», 2005. 64 с.
9. Саврасов А.К. Из собрания Государственной Третьяковской галереи / Авт.-сост. В.А. Петров. М.: Изд-во «Изобразительное искусство», 1983. 47 с.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

LANDSCAPE IN THE CREATIVE WORK OF A.K. SAVRASOV (1830–1897)

Summary
The creative work of Alexey Kondratyevich Savrasov (1830–1897) is an exciting page in the history of Russian landscape painting in the 1870-ies. A singer of his homeland, he is one of the first creators of the Russian lyrical landscape. The works of A.K. Savrasov, a democratic artist, are imbued with love for the Motherland and have a social color. His work vividly expresses the orientation of Russian realistic landscape painting of the second half of the XIX century.
Keywords: the creative work of A.K. Savrasov, landscape, genre works, studies, drawing, painting, exhibitions, students, teacher.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 347:616

ТРАНСПЛАНТАЛОГІЯ: ГОСТРІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Коробцова Н.В., Міхалап В.Д.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті наведено аналіз становлення державного регулювання трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. Розглянуто стан законодавчого регулювання трансплантації. Приведено аналіз сучасних проблем трансплантаційної сфери. На його основі запропоновано шлях вирішення проблеми.
Ключові слова: трансплантація, трансплантологія, стан, проблеми, державне регулювання, реалізація приписів закону.

Постановка проблеми. Із самого початку свого існування питання трансплантації поставило багато питань правового характеру, яких ще не доводилось вирішувати у процесі розвитку людства. Необхідність врегулювання трансплантології на законодавчому рівні пов'язана, перш за все, з особливими відносинами між донором і реципієнтом, специфіка яких полягає у рівному для кожного з них праві на життя. Гарантія основних прав і свобод людини і громадянина та, насамперед, права на життя, є показником цивілізованості держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники В. Прозоровський, Л. Велішева, Є. Бурштейн, А. Мусієнко, С. Тихонова, О. Сокольський займалися проблемами правового регулювання трансплантації, проте низка питань так і не знайшли єдиного підходу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день у всьому світі трансплантація розглядається як надзвичайно ефективний та, в цілому ряді випадків, безальтернативний метод лікування необоротних захворювань та ушкоджень таких життєво-важливих органів, як нирки, печінка, легені, серце, кістковий мозок тощо. Рівень розвитку та функціонування трансплантології в різних країнах – різний, але вимоги до неї скрізь однакові: висока якість підготовки фахівців, проведення наукового моніторингу та досліджень, дотримання принципів міжнародної кооперації, формування національних шкіл трансплантології [1, с. 105], але все це є неможливим без наявності оптимальної та ефективної законодавчої бази та механізму регулювання даного роду діяльності.

Мета статті. Метою даної статті є акцентування уваги не на нормативно-правовому регулюванні трансплантаційної діяльності в Україні, а саме на механізмі реалізації цього законодавства.

Виклад основного матеріалу. Історично склалось так, що регулювання відносин в медицині здійснювалось у відповідності з морально-етичними нормами, але сам прогрес трансплантології вимагав більш досконалої регламентації в даній сфері. На цьому етапі відбулась інтеграція медичних і правових наук, оскільки трансплантація органів і тканин вимагала дотримання особистих прав і свобод людини, чіткої юридичної регламентації їх проведення, з метою правового захисту пацієнтів і лікарів. Розвиток і вдосконалення правовідносин у сфері трансплантології відбувається й нині, паралельно новим досягненням медичної і юридичної науки, і саме тому цей процес продовжується.

Основним у цьому процесі є не тільки формування трансплантології як медичної науки, а й її взаємодія з правовими нормами, взаємний вплив медицини й юриспруденції. Очевидно, що потреба в правовій регламентації пересадок органів і тканин особливо гостро постала на етапі клінічних трансплантацій, коли внаслідок розвитку медицини і юриспруденції було обґрунтовано ідею необхідності правового захисту всіх учасників трансплантації – донора, реципієнта і медичного персоналу. Розуміння закономірностей цього процесу сприяє ефективному вдосконаленню правової бази, яка регламентує медичну діяльність взагалі і трансплантацію органів і тканин зокрема.

Ще один важливий аспект – необхідність не стільки грунтовних змін в законодавстві, а саме направлення всіх зусиль на реалізацію вже існуючого правового поля.

Сучасна діяльність, пов'язана з трансплантацією клітин, регулюється спеціальним Законом України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини" (далі – Закон про трансплантацію) від 16 липня 1999 р. Проте положення цього Закону в основному регулюють діяльність, пов'язану з трансплантацією органів, і не містять розмежувань між порядком використання трансплантації органів і клітин. Відсутність в Законі про трансплантацію спеціальної термінології, умов і порядку використання трансплантації клітин призводить до неоднозначного розуміння його норм.

На виконання даного Закону було розроблено низку відповідних нормативно-правових актів, зокрема:

1. Постанову КМУ від 5 вересня 2007 р. № 1100 «Про заходи щодо організації діяльності закладів охорони здоров'я та наукових установ, пов'язаної з трансплантацією органів, тканин і клітин»;

2. Наказ МОЗ України від 29 листопада 2002 р. № 432 «Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації»;

3. Наказ МОЗ України від 27 квітня 2000 р. № 257 «Про створення координаційного центру трансплантації органів, тканин і клітин» тощо.

Перелік є дуже широким та галузевим. На рівні підзаконних нормативно-правових актів врегульовано безліч питань, але лише стосовно створення та регламентації діяльності відповідних органів виконавчої влади, на котрих покладаються функції контролю, звітності тощо [2, с. 7]. Проте, незважаючи на існування таких закріплених норм, можна констатувати факт того, що в подальші роки трансплантація органів і тканин жодним чином не розвивалась. На підтвердження даної тези дуже доречно навести приклад стосовно Єдиної державної системи трансплантації.

Відповідно до статті 17 діючого Закону про трансплантацію, в Україні діє єдина державна інформаційна система трансплантації, до якої вносяться відомості про реципієнтів, а також про осіб, які заявили про свою згоду або незгоду стати донорами у разі смерті. При цьому такого реєстру в Україні на сьогодні не існує. На цьому ж акцентував увагу раніше головний лікар Київського центру трансплантації кісткового мозку Віктор Хоменко під час коментування запуску першого в Україні публічного банку пуповидної крові, що відбулося у вересні 2017 року, де він зазначив, що для створення в Україні системи трансплантації кісткового мозку необхідно сформувати єдину державну інформаційну систему трансплантації, розробити порядок ввезення/вивезення трансплантатів гемопоетичних стовбурових клітин, а також налагодити процес обміну донорськими матеріалами з іноземними реєстрами/банками донорів.

До того ж, Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 липня 2004 р. № 374 затверджено Примірне положення про медичний центр (відділення) трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, у якому передбачено основні завдання, функції та права таких центрів, Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації» від 10 квітня 2012 № 250 затверджено Інструкцію з надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації, Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» від 25 вересня 2000 № 226 затверджено ряд документів, зокрема: Інструкцію щодо вилучення органів людини в донора-трупа; Інструкцію щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа; Перелік органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа; Перелік анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини; Інструкцію щодо виготовлення біоімплантатів; Умови забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення.

Українське законодавство, що регламентує трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини безперечно далеке від досконалості, але на сьогодні воно все ж дає змогу проводити трансплантацію органів (і пересадка органів в Україні проводиться, хоч і в незначній кількості). Проблема відсутності таких операцій та розвитку трансплантації в цілому полягає далеко не у площині законодавства, а у механізмі його реалізації.

Наразі вирішити проблему з транплантації в Україні намагається Верховна Рада. У квітні 2016 року до голосування були винесені два кардинально протилежних проекти закону.

Перший – проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині" № 2386-а від 16 липня 2015. У законопроекті пропонується викласти у новій редакції Закон про трансплантацію, а також внести зміни до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, Закону України «Про поховання та похоронну справу». Ключовим моментом проекту закону є те, що він пропонує нове, інше в порівняно с діючим законодавством положення, згідно з яким донором органів та інших анатомічних матеріалів людини є кожна померла людина, яка за життя не оформила заяву про заборону донорства, так звана «презумпція згоди».

Другий законопроект – це проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» № 2386а-1 від 04 серпня 2015 року, яким пропонується також викласти у новій редакції Закон про трансплантацію. Здебільшого запропоновані зміни стосуються термінології, передбачено право на здійснення діяльності з трансплантації закладам охорони здоров'я приватної форми власності, закріплюються умови для здійснення «перехресного донорства» при взятті гомотрансплантантів у живих донорів. Кардинальною відмінністю цього законопроекту від альтернативного йому проекту закону № 2386-а є те, що він не змінює існуючого в чинному законодавстві принципу «презумпції незгоди» щодо посмертного донорства.

Станом на 03 квітня 2018 р. другий законопроект, в якому презумпція незгоди залишається діяти, прийнято в першому читанні, вручено таблицю поправок та наразі очікує на друге читання . Відповідно до закону, кожна людина має право надати згоду або незгоду на використання її органів після смерті. Ця інформація буде внесена в Єдину державну інформаційну систему трансплантації. Як зазначається в проекті закону, кожен українець в будь-який момент може відкликати або змінити свою заяву. Якщо ж такої заяви в базі зареєстровано взагалі не буде, органами померлого розпоряджатимуться родичі. Як зазначає авторський колектив, метою даного законопроекту є зменшення рівня смертності серед важко хворих людей шляхом трансплантації та забезпечення реалізації конституційного та природного права людини на життя та охорону здоров'я [3].

До того ж, не так давно, а саме у липні 2015 року в Комітеті Верховної Ради України з питань охорони здоров’я відбувся круглий стіл на тему «Сучасний стан і шляхи вдосконалення трансплантації органів та інших анатомічних ма-

теріалів людини в Україні». Ініціатор цього заходу, член комітету, народний депутат України Олексій Кириченко посилався до статистичних даних МОЗ України, де, за його словами, наша держава посідає останнє місце серед країн Європи за показником посмертного донорства. Він, показник, в Україні становить лише 0,15 випадків на 1 мільйон населення, що у 100 разів менше, ніж у сусідній Польщі та у 230 разів менше, ніж в Іспанії, яка за цим показником є світовим лідером. Протягом багатьох років щорічна загальна кількість органних трансплантацій в Україні не перевищує 130–140 втручань.

Постає цілком логічне питання стосовно існування певних міжнародних стандартів в сфері трансплантаційної діяльності. Діяльність Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (далі – ВООЗ) у цій сфері направлена на вироблення певних принципів, згідно з якими необхідно розвивати світову трансплантологію та її юридичне регулювання задля запобігання порушення прав людини. Організація ретельно вивчала світовий досвід трансплантацій і розробила 11 керівних принципів з пересадки людських клітин, тканин і органів, які є базою для впровадження механізмів отримання, розподілу й трансплантації біологічного матеріалу з урахуванням особливостей правової системи кожної країни. Зокрема, це принцип сприяння розвитку трансплантології, урахування принципів міжнародного права, моральної основи, максимальної узгодженості тощо.

Саме через існування таких принципів, як свого роду платформи для подальшого розвитку трансплантаційної діяльності у світовій практиці і сформувалися дві основні концепції, про які вже було зазначено: презумпція незгоди (США, Канада, Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Греція, Україна) та презумпція згоди (Іспанія, Португалія, Бельгія, Австрія, Росія, Казахстан, Білорусь).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, слід зазначити, що для врегулювання ситуації з трансплантацією органів в Україні, починати, в першу чергу, треба не із грунтовних змін в законодавстві, а слід направити всі зусилля на реалізацію вже існуючого правового поля, яке є цілком змістовним для даного етапу становлення трансплантології на території України.

Безперервна модернізація норм виключно ускладнює ситуацію, яка склалася на сьогоднішній день. На мою думку, слід приділити більше уваги механізму реалізації та контролю за вчиненням імперативних приписів нині чинного законодавства.

Список літератури:

1. Білецька Г.А. Трансплантологія в Україні: правові та медичні аспекти проблеми / Г.А. Білецька, Я.О. Ковальова // Юрист України. – 2013. –№ 3. – С. 103–110. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_3_18.
2. Мусієнко А.В. Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів та тканин людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мусієнко Анатолій Володимирович. – Київ, 2010. – 20 с.
3. Богомолець О.В. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині [Електронний ресурс] / О.В. Богомолець, О.А. Корчинська // Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині». – Електроні дані. – Київ: Верховна Рада України. 1994. – 2018. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2386а-1&skl=9. – Дата перегляду: 18. 04. 2018.

Коробцова Н.В., Михалап В.Д.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ТРАНСПЛАНТАЛОГИЯ: ОСТРЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация
В статье приведен анализ становления государственного регулирования трансплантации органов и других анатомических материалов. Рассмотрено состояние законодательного регулирования трансплантации. Приведен анализ современных проблем трансплантационной сферы. На его основе предложен путь решения проблемы.

Ключевые слова: трансплантация, трансплантология, состояние, проблемы, государственное регулирование, реализация норм закона.

Korobtsova N.V., Mikhalap V.D.
Yaroslav Mudryi National Law University

TRANSPLANTOLOGY: BURNING ISSUES OF MODERNITY

Summary
The article analyzes the development of state regulation of transplantation of organs and other anatomical materials. We examined the situation of regulation of transplantation. The analysis of modern problems of transplantation industry was carried. Based on the analysis, a method for solving the problem of transplantation.

Keywords: Transplantation, transplantology, status, problems, state regulation, implementation of law.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА

Бєлякова С.М., Шовкова К.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються особливості розвитку особистості підлітка. Розглянуто теоретико-методологічні підходи до дослідження підліткового віку. Проаналізовано психологічні особливості розвитку особистості підлітка. Виокремлено та розкрито психологічні новоутворення даної вікової категорії. Розкрито специфіку соціального та психологічного розвитку особистості сучасного підлітка.
Ключові слова: підліток, підлітковий вік, новоутворення, провідна діяльність.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є першою віковою сходинкою переходу дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні. Становлення й формування особистості має багаторічну історію. Чільне місце в ході осмислення цього процесу посідає такий віковий період людини як підлітковий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах можна знайти різні точки зору щодо поняття підліткового періоду. Але якщо розглядати їх в сукупності, то з одного боку акцент робиться на ідеї перелому, коли відбуваються раптові зміни, насамперед, в діяльності, розвитку особистості, котрі породжують значні зміни у світогляді, мисленні і уявленні, які є необхідними, а з іншого – розуміння підліткової кризи як психологічного відхилення, яке має по собі страждання, пригніченість,страх, тривожність.

Опис пубертатного періоду має велику історію. Вперше, хто охарактеризував проблему підліткового віку був Ж-Ж. Руссо. Схожі уявлення, але вже у сучасній психології були описані С. Холлом на початку XX ст., який є автором першої основоположної праці про підлітковий вік. Основу підліткового віку він охарактеризував як «кризу самосвідомості». «Тільки перебовши цю кризу, підліток здобуває «почуття індивідуальності. А поки це не наступило, він буде перебувати в стані пошуку свого «я», йому буде властива нестійкість, яка проявляється в багатьох моментах. Наприклад, висока активність змінюється ослабленням, самовпевненість змінюється сором'язливістю, егоїзм може переходити в альтруїзм...» [7, с. 67].

Сильний вплив на теорію перехідного віку надав психоаналіз. Його родоначальник – З. Фрейд, який висунув цілу низку положень про природу підліткової і юнацької сексуальності, емоційних процесів особистості. Згідно наукових праць З.Фрейда, усі люди у ранньому підлітковому віці проходять через «гомосексуальний період», коли сплеск сексуальної енергії підлітка скоординований на людину своєї статі (однолітка чи старшого). Він надає перевагу спілкуванню з ровесниками своєї статі і лише поступово об'єктом енергії лібідо стає особа протилежної статі [1].

Не менш важливим надбанням у розумінні психології підлітка є книга Е. Шпрангера «Психологія юнацького віку», яка була випущена у 1924 р. В праці описується три основних типи розвитку підліткового віку. «Перший тип розвитку – це «підліткова криза», коли дитина переживає свій вік, як «друге народження». Другий тип розвитку відрізняє стабільний і поступовий ріст, коли дитина плавно прилучається до «дорослої діяльності». Третій тип розвитку представляє активне самовиховання...» [9, с. 37].

У праці Ш. Бюлер пубертатний вік розглядається в єдності органічного дозрівання і психічного розвитку [4].

В. Штерн говорив: «Перехідний вік характеризується не лише особливою спрямованістю думок і відчуттів, прагнень і ідеалів, але і особливим образом дій». В. Штерн описує його як проміжний між дитячою грою і серйозною відповідальною діяльністю дорослого і підбирає для нього нове поняття: «серйозна гра». Серйозна гра особливо важлива для розвитку підлітка, оскільки в ній підліток вчиться стримувати свої цілі, загартовувати свої сили [5].

Д. Елкінд вважав, що через значні психофізіологічні зміни, які відбуваються з підлітком , він починає активно пізнавати себе як особистість. Відповідно він думає, що люди переживають за його поведінку, зовнішність так само, як і він сам.

Е. Еріксон один із найвідоміших психологів, вважав підлітковий вік найважливішим періодом людського життя. Він схилявся до такої думки: «Психологічна напруженість, яка супроводжує формування цілісної особистості, залежить не тільки від фізіологічного дозрівання, але й від духовної атмосфери суспільства, у якому людина живе» [5]. Згідно концепції Еріксона «Я» постає як самостійна структура. Його теорія зосереджена на якостях «Я», які з'являються в очікувані періоди життя.

В концепції Ж. Піаже описується, що в підлітковий вік є тим періодом, де остаточно удосконалюється особистість, формується власна про-

грама життя. Складаючи план свого майбутнього, підліток прикріплює собі важливу роль у спасінні людства і організовує своє життя у залежності від схожої мети.

В свою чергу А. Гезел, охарактеризував особливості біологічного фактору розвитку підлітка, його інтересів, поведінки. На його думку, перехід від дитинства до дорослості починається з 11років, а завершується до 21 року. А. Гезел вбачав основну важливість перших п'яти років – з 11 до 16 років.

Д. Снайдер, відомий американський музикант описує так цей період: «Юність чудова й важка – але ця її пишнота незрозуміла, поки ти не подорослішаєш і не знайдеш можливості оглядатися назад. Це час необхідних невідповідностей: тіло тягнеться вгору, а голос стає нижче: вуса, хоч убий, не проростають, зате фізіономія посипана цілим урожаєм прищиків; на той час, коли ти нарешті починаєш цікавитися протилежною статтю, протилежна стать демонструє явну втрату інтересу до тебе...» [10, с. 127].

У концепції Л. Виготського сфокусовано увагу на проблемі інтересів у перехідному віці. Вчений назвав її «ключем до всієї проблеми психологічного розвитку підлітка». Л. Виготський стверджував: «Всі психологічні функції людини на кожному щаблі розвитку, в тому разі і у підлітковому віці, діють не безсистемно і не автоматично, а в певній системі, скеровуючись конкретними прагненнями, потягами і інтересами особистості...» [3].

Відомий учень Л. Виготського А. Леонтьєв писав: «Особистість народжується двічі: перший раз – коли у дитини проявляється в явних формах підпорядкованість її дій (феномен «гіркої цукерки», втрата безпосередності і подібні їм), вдруге – коли виникає її «свідома особистість» [8].

Чільне місце у дослідженнях вікових етапів розвитку людини має концепція вікового розвитку Д. Ельконіна. В його концепції підлітковий вік пов'язаний з появою новоутворень. Про новоутворення він говорив так: «Вони виникають з провідної діяльності попереднього періоду. Навчальна діяльність виробляє «поворот» дитини від спрямованості на світ до спрямованості на саму себе. Провідним типом діяльності в цьому віці є спілкування зі своїми однолітками...» [6].

Л. Божович відзначає, що до початку перехідного віку в загальному психічному розвитку з'являються нові, ширші інтереси, особисті захоплення і прагнення. Однак у перехідному віці ще немає можливостей (ні внутрішніх, ні зовнішніх). Щоб зайняти цю позицію необхідна поява розбіжностей між новими потребами підлітка і об'єктивними обставинами, що обмежують можливість їх реалізації. Саме в мотиваційній сфері, як вважає Л. Божович, слід вбачати головне новоутворення підліткового віку...» [2].

Т. Драгунова зазначала: «Для даного періоду характерне панування дитячого співтовариства над дорослим. Тут складається нова соціальна ситуація розвитку. У цей період навчальна діяльність для підлітка відступає на задній план, а «центр життя» переноситься з навчальної діяльності у діяльність спілкування...» [12, с. 38].

В. Зеньківський, стосовно підліткового віку, стверджував, що у цей період з'являється нова психічна особливість, яка визначає характер внутрішньої роботи у підлітка і значно впливає на його особистість. «Його особливо турбує власна зовнішність, свої переживання, він досить часто занурюється у свої мрії...» [6].

Аналізуючи внески українських вчених у розвиток психології особистості, зокрема психології підлітка, варто відзначити, що вчені колишнього Радянського Союзу, котрі працювали у цій проблематиці, починали свою наукову діяльність в Україні. Безпосередньо вже становлення психологічної науки саме в Україні пов'язане з іменем Г. Костюка. Вивчаючи особистість, він наголошував, що саме в перехідний період від підліткового до юнацького віку сприймання себе як людини певної статі виходить на зовсім новий рівень. Цей рівень має особливі потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, ставлення до представників протилежної статі.

Великі здобутки у розвиток психології підлітка внесли М. Боришевський та С. Хорунжий. Досліджуючи розвиток моральних переконань в підлітковому віці, зазначали, що формування моральних почуттів у підлітковому віці виступає як важливий компонент у структурі моральних переконань підлітка.

А. Фурман – доктор психологічних наук, український психолог, педагог. Стосовно підліткового віку він стверджував, що судження, думки інших людей відіграють важливу роль у розвитку особистості підлітка. Оцінка найближчих людей, на основі якої починається формування самосвідомості, ось що має значення для підлітка. Особливо важливими на початкових стадіях формування самосвідомості є контакт із близькими людьми (мати, батько, дідусь, бабуся, брат, сестра), які визначають уявлення дитини про саму себе.

Л. Проколієнко з акцентувала увагу на формуванні емпатійних почуттів підлітків, які впливають на якісні зміни морального розвитку. Вона стверджувала: «Це, насамперед, перегляд ціннісних уявлень, на основі яких формуються такі здібності: застосування до інших тих же критеріїв оцінки, що і до самого себе; використання фундаментальних критеріїв моральної поведінки як основи оцінювання себе й інших [11, с. 197].

Також розвиток особистості у підлітковому віці став предметом досліджень М. Алексєєвої, В. Татенка, Н. Чепелєвої, З. Карпенко, О. Киричука та інших.

Особливості підліткового віку цікавили не тільки педагогів, психологів, а й сучасних українських письменників.

Письменниця Г. Вдовиченко говорить: «Вони кращі, ніж ми про них думаємо. Вони тільки вчаться вибудовувати стосунки з іншими, пізнають самих себе та свої можливості і тому припускаються помилок і нерідко виглядають гіршими, аніж є насправді. Їх вчать, їм допомагають зрозуміти себе та інших перш за все обставини, люди, книжки, музика, фільми. Тому вони так потребують доброзичливої підтримки та розуміння дорослішої та досвідченішої людини, а також доброї розумної книжки, яка вчасно потрапить до рук. Навіть у найскладнішому підліткові є добра та сильна частина, на яку він може обіпертись та розвинути її...»

Отже, узагальнюючи різноманітні теоретико-методологічні підходи до дослідження підліткового періоду можна окреслити ключові критерії та показники, що визначають підлітковий період.

Так, більшість дослідників акцентують увагу на основні психологічні новоутворення даної вікової категорії: відкриття «Я», виникнення рефлексії, розвиток самосвідомості, побудова уявлень про власне майбутнє (мрійливість), потреба у спілкуванні, формування світогляду, опанування моральними нормами, формування основ самовизначення, прагнення до самостійності.

В той же час, майже усіма дослідниками виокремлюються два впливових чинника, котрі впливають на розвиток й укорінення зазначених новоутворень у підлітковому віці. Це, безперечно, провідна роль найближчого соціального оточення та найближче середовище, де знаходиться підліток.

Мета написання статті. Головною метою цієї роботи є визначити, якими особливостями зумовлений психологічний та особистісний розвиток сучасного підлітка: біологічними чи соціальними.

Виклад основного матеріалу. Проблема біологічного чинника пов'язана з тим, що саме в цьому віці відбуваються кардинальні зміни з тілом дитини, розпочинається процес статевого дозрівання.

В соціальному аспекті – це продовження первинної соціалізації. Перехід від дитинства до зрілості має по собі драматичний відтінок. З одного боку, для цього періоду характерними є негативні прояви – відсутність гармонії особистості, зміна вкорінених інтересів дитини, поведінка протесту стосовно дорослого. З іншого боку, підлітковий вік характеризується масою позитивних факторів – збільшується самостійність дитини, більш відвертішими стають відносини з іншими дітьми і дорослими, розширюється і змінюється сфера діяльності підлітка, розвивається почуття відповідальності.

У підлітковому, як і в молодшому шкільному віці, основними соціальним середовищем дитини є школа. Саме тут змінюється зміст навчання, оскільки набуття знань може виходити за межі школи, навчальних програм і здійснюватися самостійно.

Відбуваються інтенсивні зміни й у змісті основних мотиваційних потреб особистості підлітка. На цьому етапі у дитини виникає специфічний ряд вимог, що виражається в прагненні знайти власне місце серед ровесників, вийти за межі класу, дому та приєднатися до сучасного життя.

Слід зазначити, що психологічні особливості підлітків науковці пояснюють фактом статевого дозрівання, яке є основою розвитку в цьому віці. Також встановлено, що владною позицією підлітка в процесі діяльності є прагнення задовольнити свої пізнавальні потреби і зробити «не так як інші»; підліток прагне використати всі свої сили та знання під час діяльності; характер теж допомагає при цьому, проте в цей час підліток намагається навчитися чомусь новому, цікавому для нього – відбуваються своєрідний вибір майбутньої професії.

Вагоме психологічне новоутворення віку – почуття дорослості. Воно представляє собою новий рівень домагань, що передбачає майбутнє становище, якого підліток ще не досяг. Звідси – типові вікові конфлікти з дорослими, які вкарбовуються в пам'ять дитини і визначають майбутній сценарій створення власної сім'ї. Підлітковий вік має новий рівень розвитку нервової діяльності, тому протягом цього періоду відбуваються зміни в психіці. В дівчаток спостерігається виражена тенденція до порушень емоційного плану – підвищена образливість, плаксивість, безпричинна зміна настрою, у хлопчиків – зміна поведінки і рухових реакцій.

Бути «своїм» серед однолітків важливо для підлітка. Іншими словами, це почуття належності. Саме мода, є засобом самовираження, комунікації, ідентифікації.

Характерні риси цього віку – чутливість, часта різка зміна настрою, острах глузувань, зниження самооцінки. У цей час індивід має підвищену збудливість, імпульсивність Провідна діяльність в підлітковому віці – це інтимно-особистісне спілкування з однолітками.

Основні психологічні потреби підлітка – бути приналежним до групи, прагнення до спілкування з однолітками, прагнення до самостійності і незалежності, до «емансипації» від дорослих, до визнання своїх прав з боку інших людей.

Розвиток самосвідомості і формування самооцінки є домінантою формування особистості. Для підлітка вкрай необхідно усвідомлювати свої вчинки, дії, ототожнювати себе з іншими, робити аналіз свої помилок та перемог, адже в подальшому це впливатиме на взаємовідносини з оточуючим, ставлення до себе, тобто впливатиме на самооцінку. Саме рівень самооцінки визначає статус підлітка в соціумі. Він яскраво проявляє себе в сфері спілкування, емоційних контактів.

Цьому віку притаманне почуття аффіліації, тобто прагнення приналежності до групи собі подібних [Карпенко Л.А. и др.: 1981]. Самооцінка свого місця в соціумі грає одну з головних ролей у формуванні особистості, визначаючи соціальну адаптацію й дезадаптацію особистості. Якщо самооцінка підлітка не знаходить підтримки в соціумі й потреба в самоповазі залишається нереалізованою, то розвивається різке відчуття непотрібності. Одним з поширених шляхів вирішення цієї проблеми є перехід підлітка в групу, у якій він буде почувати себе комфортно, а інколи його можливості можуть бути переоцінені групою, що теж важливо для нього. Іноді, такий описаний шлях може приводити до негативних наслідків, залежно від виду неформальної групи, у яку включається підліток.

На даний час гостро постає питання рівня самостійності підлітка. Одні батьки не дають можливості цій якості розвинутись, то ж спостерігається тенденція, коли рідні дитини все роблять за нею: починаючи від елементарного, зав'язування шнурків на взутті і кінчаючи вибором майбутнього вузу, а інші навпаки зовсім не втручаються у життя дитини, надають абсолютної свободи та самостійності. І ті, і інші чинять не правильно.

Дуже важливо підготувати дитину до дорослого життя. Починати це робити бажано ще з молодшого віку, поступово прищеплюючи почуття відповідальності за свої вчинки, вміння вирішувати проблеми і приймати важливі рішення. Батькам слід навчати дитину грамотного спілкування і етики поведінки. Показувати своїм прикладом, як тримати своє слово і самому приймати рішення. Надавати дитині певну свободу вибору, де рішення повинна приймати вона сама. Привчати підлітка не здаватися, якщо у нього щось не виходить, а шукати інші способи досягти мети.

Рівень самостійності впливає на всі сторони розвитку особистості підлітка. Перш за все, це накладає відбиток на взаємини дитини з рідними. Дорослий зможе доручити певну справу, знаючи що підліток вже в змозі виконати її і як результат, підвищується самооцінка, його статус серед ровесників, адже відповідальних та незалежних людей підлітки надзвичайно цінують в своєму колі спілкування.

Підлітки забіякуваті, проявляють елементи жорстокості й агресивності, можуть потрапити під чужий вплив, потрапити у вуличні злочинні угруповання. У цьому віці проявляються елементи деструктивної поведінки (тяга до паління, злодійства, обманів й т.д.).

Підлітки інколи не дисципліновані, енергійні, тривожні, дуже активні, особливо проявляють активність при виконанні будь-яких доручень, що говорить про високу фізіологічну енергію. Для них важливо бути в центрі уваги.

У багатьох підлітків спостерігається завищена самооцінка своїх можливостей («я знаю як робити», «я сам»), прояви егоїзму, щоб самоствердитись за рахунок неприємностей однокласників.

Підлітковий вік є кризовим для будь-якого підлітка, оскільки змінюється його емоційний стан і виникає почуття страху, переживань і невпевненості.

Можна визнати, що цей період характеризується появою нової соціальної позиції для дитини, в якій чітко формується її свідоме ставлення до себе, як до члена суспільства. Із включенням підлітка в сферу діяльності суспільства, в нього виникає потреба в самовираженні; переважає прагнення прояву своєї індивідуальності, самооцінки. Чим старший підліток – тим сильніше у нього прагнення до вираження своєї індивідуальності.

Висновки. Узагальнюючи, можна сказати, що підлітковий вік характеризується не тільки особливими змінами у фізичному розвитку дитини, але також має певні психологічні особливості. Кожен підліток вимагає уваги, але не нав'язаної з боку дорослих, педагогів і психологів. Крім того, що підлітку необхідно звикнути до нового тіла, йому також слід навчитися правильно поводитися в суспільстві, розвинути почуття відповідальності за себе і свої вчинки, одним словом стати дорослим.

Отже, можна стверджувати, що розвиток особистості сучасного підлітка характеризується такими соціально-психологічними особливостями:

– поява відчуття дорослості визначає спрямованість та зміст активності сучасного підлітка;
– з'являється велика чутливість до засвоєння норм, цінностей, способів поведінки в той час як посилюється прагнення бути самостійним;
– виникає постійна потреба у доброзичливому ставленні, тактовності з боку дорослих;
– у діяльності сучасні підлітки самостійно ставлять мету, складають план дій, підбирають засоби. Але часто неповністю усвідомлюють свої дії, не прагнуть самоаналізу. Їх вчинки характеризуються імпульсивністю;
– сучасні підлітки дуже цікавляться іншими. Їм подобається аналізувати дії та думки знайомих, розмовляти про свій внутрішній світ, переживання, почуття.

Список літератури:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология [Текст] : учебник для вузов / Г.С. Абрамова. – М.: Юрайт, 2010. – 811 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. (Психологическое исследование) / Божович Л.И. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Выготский Л.С. Динамика и структура личности подростка // Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. Т. 4. Детская психология. М.: Педагогика, 1984. – С. 220–242.
4. Гуткина Н.И. Психологические проблемы общения учителя с подростком / Н.И. Гуткина // Вопросы психологии : издается с 1955 года / Ред. А.М. Матюшкин, А.В. Брушлинский. – 1984. – № 2 март-апрель 1984. – С. 99–107.
5. Дубровина И.В. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / И.В. Дубровина. – Москва: Педагогика, 1987. – 184 с.: ил. – (Образование. Педагогические науки).
6. Ельконін Д.Б. Избранные психологические труды : [детская и педагогическая психология] / Д.Б. Эльконин. – Москва: Педагогика, 1989. – 560 с.: ил.
7. Запорожец А.В. Избранные психологические труды / А.В. Запорожец : В 2-х т. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1: Психическое развитие ребенка. – 320 с.
8. Леонтьєв О.М. Діяльність, свідомість, особистість / Леонтьєв О.М. – М., 1975. – 130 с.
9. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов. Учебное пособие / Поливанова К.Н. – Учеб. пособие. М., 2000. – 238 с.
10. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста : учебное пособие для студентов и аспирантов психологических факультетов вузов / Ф. Райс ; пер. с англ. Н. Мальгина. – 8-е изд. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
11. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч.посіб. для студ. вищ. навч. закл / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та інш. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
12. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 1999. – 606 с., серия «Мастера психологи».

Белякова С.М., Шовкова К.О.
Переяслав-Хмельницький государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПОДРОСТКА

Аннотация
В статье рассматриваются особенности развития личности подростка. Рассмотрены теоретико-методологические подходы к исследованию подросткового возраста. Проанализированы психологические особенности развития личности подростка. Выделены и раскрыты психологические новообразования данной возрастной категории. Раскрыта специфика социального и психологического развития личности современного подростка.
Ключевые слова: подросток, подростковый возраст, новообразования, ведущая деятельность.

Belyakova S.M., Shovkova K.O.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Grigory Skovoroda

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF THE PERSON OF THE MODERN TEENAGER

Summary
The article deals with the development of the personality of the adolescent. Theoretical and methodological approaches to the study of adolescence are considered. Psychological peculiarities of teenager personality development are analyzed. The psychological neoplasms of the given age category are isolated and disclosed. The specifics of the social and psychological development of the personality of a modern teenager are revealed.
Keywords: teenager, adolescent age, neoplasm, leading activity.

УДК 159.923.016.5

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Новікова Ж.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті аналізуються основні принципи психологічного супроводження функціонування особистості. Супроводження визначається як особливий вид практики, як спільна діяльність психолога та клієнта. Враховуючи «зону актуального розвитку», вікові та індивідуальні особливості, психолог спрямовує клієнта на самопізнання, пошук шляхів самоуправління внутрішнім світом і системою відносин, формування суб'єктної позиції. Звертається увага на те, що в умовах нестабільного світу, основним принципом практичного психолога стає гуманістичний принцип, екологічний підхід до кожного клієнта, емоційна та духовна підтримка. Розглядається поняття рефлексія як необхідний компонент внутрішньої роботи клієнта у межах психологічного супроводження.
Ключові слова: практики, психологічне супроводження, психотехніки. «зона актуального розвитку», «зона найближчого розвитку», рефлексія, особистісно-суб'єктний підхід, рефлексивно-діяльнісний підхід.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку послуг надання психологічної допомоги, перетворення практичної психології у масову поп-психологію, застарілість, неефективність деяких методів та підходів практичної роботи у сучасному суспільстві, виникає негайна потреба пошуку нових форм роботи практичного психолога та забезпечення її адекватними теоретичними основами. Шукаючи нові форми надання психологічної допомоги, у сучасні психологічній науці набуває розвитку так звана *«парадигма супроводження»*.

Виходячи з того, що сучасна людина є залученою у різноманітні соціальні та культурні контексти, у різні соціальні реальності, психологічне супроводження також стає певним соціальним контекстом спільної роботи психолога та клієнта, певним спільним полем психологічної взаємодії, що може розглядатися як один з видів практики для клієнта, яка включає як соціальний, так особистісний контекст.

Якщо говорити про практику супроводження як практичну діяльність психолога, виходячи з розуміння самого поняття «практики», практика супроводження для психолога постає у вигляді практичної дії, надання психологічної допомоги, як соціальна взаємодія з різними учасниками психологічного супроводження, і останнє, як дискурсивна дія що включає комунікативні практики в яких формуються певні значення, смисли, цінності, що фіксуються у мовленнєвих практиках.

Треба зазначити, що у вітчизняній психологічній науці не має єдиної думки у визначенні поняття «психологічне супроводження». Більша частина робіт присвячена дослідженню психологічного супроводження пов'язаного з конкретними завдання по вирішенню соціально-психологічних або психолого-педагогічних проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У межах культурно-історичної теорії Л. Виготський вказує на важливу роль прикладної психології.

А. Пузирей звертає увагу на залежність результатів надання психологічної допомоги від рівня особистісного та духовного розвитку практичного психолога. У свою чергу, К. Абульхнова-Славська вказує на важливість відповідальності, ініціативності, вміння володіти ситуацією, готовність відповідати за прийняті рішення та їх наслідки самого клієнта.

З позиції рефлексивно-діяльнісного підходу (РДП) А. Холмогорова та В. Зарецький визначають специфіку надання психологічної допомоги засобами РДП.

Психологічне супроводження як систему, яка складається з клініко-психологічної, психолого-педагогічної, психотерапевтичної, соціально-психологічної допомоги визначають М. Бітянова, Н. Бовгиря, М. Мушкевич.

Спираючись на структурно-функціональний підхід, культурну економічну детермінованість діяльності у соціологічних теоріях (В. Волков, В. Вахштайн), Т. Титаренко звертає увагу на «практичний поворот» у психології, що характеризується тим, що сьогодні увага психологів привертається до реального життя людини, її культурного та соціального контексту.

Мета статті. Виходячи з того, що практична психологія потребує знаходження та теоретичного обґрунтування нових форм надання психологічної допомоги, з урахуванням тих змін, які відбуваються у сучасному світі, а саме: постійна змістовна зміна потоку інформації, складність, багаторівневість соціальних процесів, нестабільність та різнорідність культурно-соціальних форм існування сучасної людини, постає мета провести системний аналіз поняття «психологічний супровід» та його значення у практичній роботі психолога.

Виклад основного матеріалу. Завданням практичної психології стає не тільки створення комплексної, ефективної клініко-психологічної, психолого-педагогічної, психотерапевтичної, соціально-психологічної системи а також, як вказує М. Бітянова [2], психолог-практик потребує нової теорії, яка б пояснювала логіку його практичних дій.

У цьому контексті А. Пузирей [10] зазначає, що основним завданням практичного психолога стає самовизначення як розуміння певних цілей та цінностей його професійної діяльності, які ґрунтуються на пошуку шляхів до конкретної психології людини, що включає вирішення реальних проблем клієнта; орієнтацію на особистість, її духовне та особистісне зростання; розвиток самого психолога; включення у пошук нових форм життя.

Таку думку підтримує Ф. Василюк [4], говорячи про те, що психологічна практика не може розвиватися без наявної теорії, але існуюча академічна теорія не спроможна задовольнити потребу психологічної практики. Тому науковці, спираючись на поняття «психотехніка», надане Л. Виготським, як методологічний принцип об'єднання філософії і практики, виділяють основні відмінності психотехнічного пізнання: філософія практики; цінності іманентні процесу пізнання; адресат – психолог-практик; суб'єкт пізнання – зацікавлений учасник; контакт спрямований на об'єднання суб'єктів психотехнічної ситуації, інтенсивний, унікальний, емоційний; процес і процедури – гнучкі, чутливі до наявної ситуації; знання – внутрішнє, особистісне, про «себе» або «про тебе».

На провідну роль прикладної психології у розвитку психологічних наук вказував Л. Виготський [7], учений зазначає, що центр психології зсунувся, її майбутнє, все прогресивне залежить від досліджень саме в області прикладної психології. І далі Л. Виготський пише, що психологія, через психотехніку, психіатрію, дитячу психологію, кримінальну психологію, стикнувшись з реальною практикою життя – промисловою, педагогічною, політичною, військовою потребує перебудови своїх принципів, підходів та методів. Практично-психологічний досвід, який був накопичений у інших сферах життєдіяльності людини, і який впливав на формування та розвитку психіки людини, має величезний вплив на всі сфери науки психології. Як що раніше практика існувала окремо від теорії, дуже часто виводилась за межі наукової психології, вважалась додатком, то тепер, вказує Л. Виготський, саме практика висуває постановку задач і стає основою для формування теорій.

Розвиваючи думку Л. Виготського, Ф. Василюк додає, що у сучасній психології необхідно зробити кардинальні зміни, перейти від залучення психології у практику до втілення практики у психологію, практика повинна увійти в середину психології, та стати основним філософським принципом усієї психології.

В останні десятиліття поняття «практика (практики)» стає центральним орієнтиром для антропологічних досліджень, що призводить до появи нового теоретичного апарату. Особливо активно поняття «практика (практики)» використовується у соціологічних теоріях, намагаючись замінити, як пише В. Волков [6], структурно-функціональний підхід, культурно або економічну детермінованість діяльності людини, на більш «гуманістичну» картину соціальної реальності, де на перший план виходить активна роль самої діяльності людини.

Світ повсякденних рутинних дій, як зазначає В. Вахштайн [5], починає приваблювати академічну науку, вивчення світу повсякденності у соціальних науках призводить до «практичного повороту», формує новий теоретичний консенсус на основі понять «практики». Підвищена увага до повсякденного життя, на думку В. Вахштайна, обумовлена; по-перше, тим, що практичні, нерефлексовані дії переважають, є домінуючими у реальному житті; по-друге, практичні дії відрізняються від рефлексованих, усвідомлених, цілеспрямованих; по-третє, практика одночасно є і внутрішньо, і зовнішньо детермінованою, і тому не стоїть в опозиції до «суб'єктної/об'єктної» реальності.

Аналізуючи багаточисельні підходи у вивченні практик, В. Волков виділяє два основні підходи – «фоновий» характер і «розкриваючий» можливість практик. В основі ідеї фонових практик лежать основні поняття гештальтпсихології – фігура та фон. Все що має першочергове значення, сприймається усвідомлено, на те що спрямована увага, і що знаходиться на передньому плану сприймається як фігура на фоні. Фон при цьому виконує важливу функцію, він стає умовою, контекстом, який надає певного смислу фігурі. Ідеї гештальтпсихологів набувають розвитку у філософії та соціології у вигляді фонових практик як діяльнісний контекст, сукупність прийнятих у культурі способів діяльності, контекстуальна обумовленість соціальної комунікації, навички, звичаї, які створюють культурний фон.

Інший підхід до пояснення практик – розкриваючий характер практик, тобто практики показують основні способи соціального існування, які можуть бути у даній культурі у певний проміжок часу, практики тут використовуються у значенні практичного мистецтва, набору навичок цілеспрямованої діяльності, що надає можливості людині бути залученою у різні соціальні ролі. При цьому діюча людина може бути учасником різних практик, які мають свої інструменти, навички, практичні підходи, що впливає на формування ідентичності, професійної культури окремих індивідів та формує ідеології, цінності у суспільствах.

Отже, практики стають домінуючою категорією у антропології, філософії, історії, соціології, політичної теорії та психології, отримуючи все нові і нові значення, як вказує В. Вахштайн, практики втрачають строгість визначення, і стають поняттям, яке залучене у широке концептуальне поле і тому, «практика» сьогодні перестає належати до повсякденності, а переходить у мета-категорію яка, досліджується багатьма науками.

Треба відзначити, що «практики» дуже довго не були предметом психологічних наук. На думку Т. Титаренко [11], така тенденція пояснюється тим, що класична психологія намагалась створити об'єктивний, остаточний портрет особистості, на формування якої з більшого впливають зовнішні сили, суспільство. У некласичній психології особистість стає активним учасником свого життя, суб'єктом діяльності, детермінованість активності переміщується з зовні всередину, зовнішні умови стають фоном для внутрішніх, таких як: мотиваційна сфера, ціннісні орієнтації, потреби, копінг-стратегії. Але як у класичній, так і постикласичній психології не було зроблено спроб синтезувати об'єктивне і суб'єктивне, зовнішнє і внутрішнє.

«Практичний поворот», розроблення нового теоретичного апарату у філософських, соціологічних науках змінює об'єктивістську та індивідуалістичну парадигму у психології на, як вказує Т. Титаренко, парадигму поля, простору, контексту, увага привертається до звичайного життя людини, культурного контексту. Практики стають тією зоною, де відбувається зустріч

зовнішніх обставин, реальних життєвих ситуацій з особистісними диспозиціями.

М. Мушкевич [9] аналізуючи основні підходи до поняття «психологічний супровід» виділяє основні тенденції:

– психологічний супровід як система професійної діяльності психолога, спрямована на усвідомлення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії;

– психологічний супровід, як мультидисциплінарний метод, забезпечує єдність зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників та ін., і полягає у формуванні орієнтаційного поля розвитку, де відповідальність за діяльність несе з здебільшого сам суб'єкт;

– психологічний супровід як позиція психолога по відношенню до суб'єктів взаємодії, де основними принципами роботи є включення, участь, забезпечення.

З одного боку, психологічне супроводження включає всі форми роботи, такі як психодіагностика, психокорекція, психологічне консультування, з іншого боку, психологічне супроводження, маючи системний характер, не є сумою різноманітних методів діагностико-корекційної роботи, а як каже Н. Бовгиря [3], виступає як комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги у вирішенні завдань особистісного розвитку, виховання, соціалізації.

На думку М. Мушкевич, психологічне супроводження відрізняється від корекції тим, що супроводження передбачає не «виправлення недоліків», а пошук прихованих ресурсів людини та опору на власні можливості людини.

Таким чином, психолог спирається на «зону актуального розвитку» свого клієнта, поняття яке надає Л. Виготський стосовно розвитку дитини. Звичайно наш клієнт це доросла людини, але у процесі психологічного супроводження ми спираємось на ті психічні складові, які розвинені на достатньої високому, або середньому рівні, і це стає «зоною актуального розвитку» клієнта, його опорною точкою. Але бувають проблемні ситуації, які особа не може самостійно вирішити, прийняти рішення, і тоді у співробітництві з клієнтом, психолог разом та іншими спеціалістами, які залучені у процес психологічного супроводження, створюють умови для активного пошуку, самовизначення та розвитку, формуючи, за Л. Виготським, «зону найближчого розвитку». Взаємодія клієнта та психолога заснована не стільки на вказівках, поясненнях, питаннях, використанні певних методик та підходів психологом, скільки на активному пошуку самої людини вирішення власних проблем. Завдання психолога надати різні «культурні зразки способу дій» [8], що допоможе клієнту розширити поле його бачення перспективи, мислити більш широко та урізноманітнити способи поведінки.

Отже, ми можемо говорити про багатовекторне використання понять «зона актуального розвитку» та «зона найближчого розвитку», які розроблені у культурно-історичній концепції Л.Виготського, не тільки у зв'язку з впливом навчання на розвиток дитини, а також як основні поняття у роботі психолога у межах психологічного супроводження.

З точки зору А. Холмогорової [12], поняття «зона найближчого розвитку» може розглядатися у контексті надання психологічної допомоги у широкому контексті. Виходячи з того, що на перших етапах надання допомоги у клієнта не достатньо внутрішнього ресурсу для вирішення власних проблем, клієнту необхідно за допомогою психолога наростити, збільшити, розширити, а не просто актуалізувати ресурс. Що позначає рух із зони актуального розвитку в «зону найближчого розвитку», надмірна поспішність психолога, не врахування ним «зони актуального розвитку» клієнта може призвести, вказує А. Холмогорова, до потрапляння у «зону недосяжного розвитку», посилення негативних проявів, та неможливості продовжувати психологічне супроводження.

Теоретичною основою психологічного супроводження стає, перш за все, гуманістичний принцип роботи практичного психолога, екологічний підхід до кожного клієнта, виходячи з особливостей його сімейних, професійних, проблем у навчанні тощо. Гуманістичній підхід стає особливо важливим у період нестабільності сучасного світу, падінні моралі, духовних цінностей, політичної, соціальної та економічної кризи суспільства.

Засадами психологічного супроводження є особистісно-суб'єктний підхід, у якому підкреслюється діяльнісна спрямованість, орієнтація не на об'єкт, а на роботу з суб'єктом. Академічна наука – це теорія «об'єкта», у якості якого може розглядатися клієнт, його мислення, установки, уява, свідомість тощо, психотехнічна наука – це теорія психологічної «роботи з суб'єктом». У рамках психологічної діяльності задається принципово новий погляд на клієнта, який стає активним учасником, навіть головним автором формування свого буття, тому що нічого не можна змінити у внутрішньому світі людини без його волі, власного бажання, взаємодія між психологом та клієнтом встановлюється на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин. Психолог не впливає безпосередньо, використовуючи специфічні способи і прийоми, а взаємодіє з клієнтом, пропонуючи різні шляхи вирішення певних завдань і проблем. Мета психолога – не у тому, що «розшифрувати» внутрішній світ, особливості його взаємовідносин із зовнішнім світом, а організувати співпрацю з клієнтом, яка спрямована на самопізнання, пошук шляхів самоуправління внутрішнім світом і системою відносин.

Тому, спираючись на ідеї Н. Бовгирі, завданнями психологічного супроводження стають, насамперед, формування самостійності, ініціативності, відповідальності та соціально-активної поведінки, здатність, з одного боку, вміти адаптуватися до складних, нових, невизначених умов, використовуючи пристосувальні форми поведінки, з іншого, навчити клієнта використовувати активні копінг-стратегії, що передбачає наявність вмінь самостійно приймати рішення, втілювати їх в життя та відповідати за них, мати активну громадянську позицію, проводити контроль та самоконтроль, вчасно вміти змінити вектор діяльності.

Особистісно-суб'єктний підхід заснований на концепції особистості як суб'єкта життєвого шляху, який, як вказує К. Абульханова-Славська [1], розглядає не стільки залежність особистості від її життя, скільки залежність життя від особистості.

Тому, основним завданням психологічного супроводження стає, як раз стає формування такої особистості, яка стає причиною і основною рушійною силою життя, інтенсивності, змістовного сенсу свого життя, але з адекватним урахуванням об'єктивної соціальної ситуації, реальних обставин, перепон та власних можливостей.

Одним з важливих завдань сучасної психології є знаходження таких програм, які б збільшували рівень свідомості, що передбачає роботу з когнітивними аспектами. Психологічне супроводження функціонування особистості ставить за мету формування та розвиток відповідальності, властивості, в основі якої лежать свідомі механізми регуляції активності.

К. Абульхнова-Славська визначає відповідальність як здатність суб'єкта досягати результатів своїми власними силами, що у свою чергу пов'язано з ініціативністю, володіння ситуацією, прийняття ситуації у цілому, підвищення вимог до себе, готовність відповідати за будь-які наслідки. При формування відповідальності та ініціативності у клієнтів, як однієї з форм активності, необхідно враховувати те, що відповідальність може мати різні прояви. Відповідальність формального типу, яка проявляється у вигляді обов'язку, залежить від зовнішнього впливу та знижує ініціативу особи, що призводить до зниження суб'єктності. Орієнтація на зовнішній успіх знижує відповідальність, а інколи вона зникає взагалі. Відсутність навичок співставляти свої ініціативи з активністю групи призводить до ризикованих вчинків, що притаманно дітям у підлітковому віці.

Тому відповідальність клієнта може проходити декілька стадій розвитку, від зони актуального розвитку до зони найближчого розвитку, від формальних форм відповідальності до суб'єкта прийняття відповідальності та суб'єкта спроможного втілювати прийнятті рішення у життя. У процесі психологічного супроводження особа набуває досвіду аналізувати проблемні ситуації, визначати мету, формувати адекватний вибір, знаходити причини помило, аналізувати способи власних дій.

Виходячи з цього, ми можемо зазначити, що у процесі психологічного супроводження необхідним компонентом внутрішньої роботи клієнта стає рефлексія, важливе психічне новоутворення, яке формується в процесі онтогенезу.

А. Холмогорова та В. Зарецький [8; 12] розглядають рефлексію, як важливий критерій психічної зрілості, а її формування в процесі психотерапії – як розвиток важливої складової психіки, яка або була втрачена, або несформована у силу певних обставин. Об'єднуючи діяльнісний підхід, як основний принцип розуміння психіки, та конструктивний потенціал поняття рефлексія, науковці розробили новий сучасний підхід – рефлексивно-діяльнісний (РДП).

Специфіка надання психологічної допомоги засобами РДП у тому, що допомога надається людині, яка є активним діячем, суб'єкту рішення визначених власних проблем, психологічна допомога спрямована не стільки на результат, скільки на сприяння розвитку суб'єкта рішення проблем, розвиток клієнта визначається як основна цінність психологічного супроводження.

Повертаючись до «практик», практики супроводження, саме рефлексія, самовідстеження, саморефлексія, самоусвідомлення, як форма особистісної активності, лежить в основі конструювання практик.

Виділяючи «зону актуального» та «зону найближчого розвитку» клієнта, спираючись на особистісно-суб'єктний та рефлексивно-діяльнісний підхід, можна виділити наступні види психологічного супроводження:

– супроводження-співробітництво, яке передбачає спільне планування, співтворчість, рефлексію, самостійне подолання проблем, відповідальність, творчість самого клієнта;

– супровід-ініціювання, що потребує від психолога створення певних умов для вільного, індивідуального, самостійного вибору шляху та засобів вирішення життєвих проблем;

– супровід-попередження стає доречним тоді, коли спостерігаються вікова та індивідуальна обмеженість. Завданням психолога стає передбачення небажаних подій, невірних кроків, які негативно вплинуть на розвиток особи, допомога у виборі адекватних рішень. Саме супроводження-попередження буде мати позитивний ефект, якщо його форми та зміст ненав'язливі, делікатні, психологічно та педагогічно грамотні та дозовані [9].

Висновки та пропозиції. Сьогодні психологічне супроводження разом з традиційними видами діяльності практичного психолога потребує створення єдиної теоретичної бази, яка б пояснювала логіку роботи практичного психолога. Як мультидисциплінарний метод психологічне супроводження, що включає діагностичну, прогностичну, розвиваючу, коректувальну та виховну функції, стає тією площадкою на поле якої можливе створення базових психологічних принципів та підходів практично роботи психолога.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – Москва: Наука, 1980. – 336 с.
2. Битянова М.Р. Организация психологической помощи в школе / М.Р. Битянова. – Москва: Совершенство, 1998. – 298 с.
3. Бовгиря Н.В. Психолого-педагогічний супровід дітей в умовах модернізації навчально-виховного процесу [Електронний ресурс] / Н.В. Бовгиря. – Дубровиця, 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://navigator.rv.ua/index.php.
4. Василюк Ф.Е. От психологической практики до психотехнической теории / Ф.Е. Василюк // Московский психотерапевтический журнал. – 1992. – № 1. – С. 15–32.
5. Вахштайн В.С. "Практика" vs. "фрейм": альтернативные проекты исследования повседневного мира / В.С. Вахштайн // Социологическое обозрение. – 2008. – № 1. – С. 65–95.
6. Волков В.В. Теория практик / В.В. Волков, О.В. Хархордин. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – 298 с. – (Серия «Прагматический поворот»; 2).

7. Виготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 1, Вопросы теории и истории психологии / Л.С. Виготский. – Москва: Педагогика, 1982. – 488 с.
8. Зарецкий В.К. Становление и сущность рефлексивно-деятельностного подхода в оказании консультативной психолого-педагогической помощи / В.К. Зарецкий // Консультативная психология и психтерапия. – 2013. – № 2. – С. 8–37.
9. Мушкевич М.І. Поняття супроводу у сучасній психологічній науці / М.І. Мушкевич // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України: Проблеми загальної та педагогічної психології / за ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: 2011. – Т. XIII, ч. 1. – С. 287–294.
10. Пузырей А.А. Психология. Психотехника. Психагогика / А.А. Пузырей. – Москва: Смысл, 2005. – 488 с. – (Фундаментальная психология).
11. Титаренко Т.М. Соціально-психологічні практики особистісного життєконструювання / Т.М. Титаренко // Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія / Т.М. Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – С. 15–73.
12. Холмогорова А.Б. Может ли культурно-историческая концепція Л.С. Выготского помочь нам лучше понять что мы делаем как психотерапевты? / А.Б. Холмогорова, В.К. Зарецкий // Культурно-историческая психология. – 2011. – № 1. – С. 108–118.

Новикова Ж.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье анализируются основные принципы психологического сопровождения функционирования личности. Сопровождение определяется как особый вид практики, как совместная деятельность психолога и клиента. Учитывая «зону актуального развития», возрастные и индивидуальные особенности, психолог направляет клиента на путь самопознания, поиск возможностей самоуправления внутренними состояниями и отношениями во внешнем окружении, формирует субъектную позицию личности. Обращается внимание на то, что в условиях нестабильности в мире, основным подходом становиться гуманистический принцип, экологический подход к каждому клиенту, эмоциональная и духовная поддержка. Рассматривается понятие рефлексия как необходимый компонент внутренней работы в рамках психологического сопровождения.
Ключевые слова: практики, психологическое сопровождение, психотехніки, «зона актуального развития», «зона ближайшего развития», рефлексия, личностно-субъетный подход, рефлексивно-деятельностный подход.

Novikova J.M.
Lviv Polytechnic National University

THE THEORETICAL ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE PERSONAL FUNCTIONING

Summary
In the article was to do the analysis of the basis principals of psychological accompanying functioning of the person. The accompanying is especially view of practice and cooperative activity a psychologist and a client. Considering «zone of actual development», especially of age and the individual especially of people, psychologist directs of a client to self-knowledge, search of opportunities a government of the internal states and the relation in the external environment, forms the subjective position of the individual. Author of the article indicates that in the conditions of instability the bases approaches is the humanistic principle, the ecological approach to each client, the emotional and spiritual support. Considering concept of reflection how is the bases component of the internal work a client in the process of psychological support.
Keywords: practice, psychological support, psycho-technology, "zone of actual development", "zone of the nearest development", reflection, person-subjective approach, reflexive-activity approach.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.319.8:37.015.31
ORCID: 0000-0001-8543-6599

КАЛОКАГАТІЯ: ГАРМОНІЯ КАТЕГОРІЙ «ДУША» І «ТІЛО»

Кобзєва І.О.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Як видно з назви, описаної у статті, обговорюються погляди філософів Античності, Середньовіччя, Ренесанса, Просвітництва на калокагатію та її категорії «душа» і «тіло». Наведено характеристику калокагатії як найяскравішого виразу класичного ідеалу античності, яка має велику різноманітність і навіть суперечливість значень цього терміна. Це поняття було успадковане від античності і було змінено протягом Середньовіччя, коли більше уваги було приділено долі душі, а потім модифікувалося в епоху Відродження і Просвітництва, коли поступово відокремлювались категорії калокагатії «душа» і «тіло». Тіло і душа існують в постійній єдності, але в різні епохи відбувалося домінування однієї категорії над іншою чи їх ототожнення. Кожна з розглянутих категорій має свою повноту сенсу. Інтерес до калокагатії, як до гармонії душі та тіла, продовжує стимулювати філософське середовище до її наукового пізнання.
Ключові слова: калокагатія, душа, тіло, античність, Середньовіччя, Відродження, Просвітництво.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність обраної проблеми, яка безпосередньо стосується гармонії категорій «душа» і «тіло», не може не цікавити людство. Це одне з невирішених «вічних» питань всієї історії існування. До проблеми рефлексії гармонії душі та тіла, «внутрішнього і зовнішнього», філософія звертається як на буденному, так і на теоретичному рівнях суспільної свідомості та намагається осягнути у безлічі вимірів свого існування. Ця проблема ще більше загострюється саме сьогодні у вік інформатизації та технологізації суспільства, яке формується в умовах глобалізаційних процесів, і має некерований характер розвитку інформаційних технологій та процес посилення індивідуалізації особистості, знецінення традиційних цінностей, а її душевний світ людини, і її тілесна організація трансформуються, набувають нового характеру існування. За визначенням західного філософа та соціолога Г. Маркузе, це призводить до формування «одномірної людини», а не гармонійно та всебічно розвинутої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці Ф. Ніцше, А. Бергсона, М. Мерло-Понті, М. Фуко, Ж. Дельоза, Е. Канетті, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра підтверджують, що тіло не тільки предмет щоденної турботи, але і філософська проблема. Російська філософська думка акцентує свою увагу, щодо проблематики людського тіла й тілесності на релігійно-філософському аспекті (І. Биховська, П. Флоренський, В. Розанов, В. Соловйов, С. Булгаков, Н. Бердяєв, А. Лосєв, І. Лоський М. Бахтін, М. Мамардашвілі). У сучасній українській філософії тема тілесності розглядається наступними авторами: О. Гомілко, В. Косяк, О. Кісельова, Л. Мазур, І. Паславський, А. Осипов, В. Табачковський, Л. Газнюк, Л. Жаров, П. Тищенко, Ю. Семенова О. Муха та інші. Разом з тим звернення до цієї проблеми, органічною для української розумової стратегії, до сих пір вимагає певної гносеологічної і аксіологічного рішучості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Калокагатія є найяскравіший вираз класичного ідеалу, і, приступаючи до її дослідження, можна натрапити на велику різноманітність і навіть суперечливість значень цього терміна. Найбільш поширене подання про калокагатію, це гармонія душі і тіла. Таке уявлення, саме по собі носить надзвичайно загальний і розмитий характер. Дійсно, поки ми не визначили, що таке душа і що таке тіло, думати про ясність і точності такого уявлення майже не доводиться. Тому доля даного розуміння калокагатії буде цілком залежати від того, що ми знайдемо істотного в різних визначеннях душі і тіла.

Мета статті. В даній статті ми вирішили провести теоретичний аналіз співвідношення категорій «душі» й «тіла», вивчаючи вихідні ідеї античної філософії, які стають світоглядно-теоретичним підґрунтям сучасної філософії, а також – фундаментом Західних типів філософствування цивілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досконала людина, ідеальний суспільний устрій – мрія багатьох поколінь людей. Цей ідеал – сплав досконалості тілесного і духовно-морального, виник ще в античності і виражений в принципі калокагатії (від грец. – kalos – прекрасний і agathos – добрий). Калокагатія – це не просто співмірність духу і співмірність тіла, це і гармонія їх цілісності, або, кажучи словами А.Ф. Лосєва, «сфера, де зливаються і ототожнюються стихії душі і тіла» [6, с. 386–438]. В поняття «калокагатійність» в різні епохи акцент падав на різні складові і їх різні комбінації: красу, здоров'я, доброту, вправність, спритність, вихованість, соціальний стан, розвиненість естетичне почуття та інші. Зовнішня краса поступово відходила в тінь [1, с. 10–11].

У певні епохи і культурні простори переважали різні принципові позиції співвідношення «тіло – душа», але про повне домінування кон-

кретного одного з них говорити не можна (наприклад, античність – це ідея гармонії, Середньовіччя – умертвіння плоті й т. д.).

При домінуванні легітимної «версії» тілесності поруч існують свої субкультури які «неофіційно» стверджують свідомість людини та запозичує з минулого для майбутнього не визнані елементи тілесної культури. Це стає відповідними акцентами і конфігураціями в різні епохи [9].

В історичному процесі розвитку людської думки, можна виділити декілька періодів, для кожного з яких характерні трансформативні уявлення про взаємини душі і тіла відповідно до конкретних філософських традицій даної епохи.

Розуміння гармонії душі і тіла у греків відрізнялося від розуміння нашого. І сама душа і саме тіло були для них не такими як для повсякденного свідомості Нового часу. Цій свідомості тіло здається неодухотвореним, чисто фізичним, а психіка – чимось ідеально-безтілесним і вони так не схожі між собою, так протилежні один одній, що їх неможливо змішати. У повсякденній свідомості греків душа і тіло ще не відділялися один від одного з нинішньою чистотою, і їх гармонія була – як зараз – рівновагою якихось окремих, самостійних, зовнішніх один одному сил. Злиття їх було синкретичним, нероздільним, гармонія душі і тіла була повним їх розчиненням, і в цьому сплаві частки душі і тіла були невиразні один від одного. Тілесно видима душа і душевно живе тіло – ось що таке калокагатія [8, с. 458]. За свідченням Арістотеля, піфагорійці вважали, що душа «є якоюсь гармонією, а гармонія – це змішання й поєднання протилежностей» [10, с. 69–70].

На думку Вернигора Н.М., саме в Античний період класичний ідеал людини найповніше розвивається в калокагатії в якому бере участь «душа» оскільки саме вона в якості всеосяжного принципу життя і «початку руху» якраз і робить тіло живим і прекрасним [2, с. 230–239].

Епоха античності – це епоха піднесення, оспівування і, одночасно, приниження тілесності; це та епоха, в якій затвердила себе ідея гармонії тіла і духу і сформувалася основоположна теорія їх розділеності і навіть протиставлення [9, с. 11].

Після епохи Античності, коли дух і тіло жили ще в єдності, вони почали розходитися один від одного все помітніше і швидше. Причиною тут було зростання і духовної культури, і форми поділу праці і їх розвиток, і відрив духовного від фізичного. І прагнення відокремити душу від тіла, духовне життя від фізичного народжувалося під впливом цього порядку, виступало як гілка на стовбурі. Хоча душа і тіло не мислиться одне без одного: тіло як носій пороку і первородного гріха, є і засобом порятунку. І все ж Середньовіччя забуває тілесність. З одного боку, протистояння духовного і тілесного початку в людині артикулюється саме в Середні віки, з іншого, одна зі сторін протистояння – тілесність – повинна бути переможена [5].

Тіло в офіційній культурі цієї епохи – це лише тільки тінь, подібність деякого вищого, «надтілесного» світу. Все вище, «верхнє» має бути позбавлене будь-якої матеріальності, плотськості, що зв'язує з грішною землею.

«Поділ» між тілом і духом, зведення тілесності на нижчий, тваринний рівень характерне для різних світоглядних концепцій – як світського, так і теологічного спрямування.

Однак, попри всі феномени Середньовіччя, домінування в його офіційній культурі аскези (навмисне і свідоме самообмеження), орієнтації на піднесення духу шляхом нехтування тіла не могло не викликати реакції відкидання цих абсолютизованих цінностей, що і викликало рух маятника соматичних орієнтацій в протилежну сторону [9, с. 12].

Людина епохи Відродження сприймалася у всій її цілісності – матеріальна природа людини цікавила мислителів того часу не менше ніж її духовні якості. В мистецтві Ренесансу, найбільшої уваги приділялося людському тілу. Відродження інтересу до краси людського тіла, опора на античні ідеали і пропорції людського тіла – одна з характерних рис творів мистецтва того часу.

Антропоцентричне мислення епохи Відродження стало розглядати чуттєву (а отже, переважно тілесну) реальність людського життя, як її смислову сутність. У історичному плані ідея чуттєвої краси (як ідеалу калокагатії) в її причетності до матеріального початку починає розглядатися радикально протилежною до ідеї абсолютного добра з пануванням християнства. У передісторії християнства подібне розуміння трапляється в неоплатонізмі. Потім в епоху Відродження відбувається гуманістична спроба нейтралізувати це протистояння, але, на жаль, ... гуманісти і озирнутися не встигли, як «цілісний індивід» обернувся, з одного боку, своєрідним «декадентством», витончено-чуттєвим, нервовим, майже гофманівським естетизмом, що виразилося в маньєризмі, а з іншого – пересічним буржуа, який, замість того щоб без примусу, радісно, граючи і насолоджуючись, слідувати «розумним законам добра», не забарився ототожнити це добро з користю, а свою розумну природу – з природою чуттєвою [3, с. 103].

Художники епохи Відродження, зображуючи голі тіла, не так примирили ці два конфліктних начала в людині, легітимізуючи перед гнівним поглядом священнослужителів новаторський живопис аргументом: «Господь створив Адама нагім», як, оголюючи людину, оголили і сам конфлікт. З одного боку, тіло завдяки художнику перестає бути тільки лише джерелом гріха і засобом порятунку. Людське тіло стає втіленням в матерії ідеєї краси: «Бог створив світ, але який же цей світ прекрасний, як же багато краси в людському житті і в людському тілі, в живому вираженні людського обличчя і в гармонії людського тіла! Світ лежить у злі, і зі злом потрібно боротися. Але подивіться, як гарно енергійне чоловіче тіло і які витончені м'які обриси жіночої фігури! Адже все це теж є створення Боже [6, с. 30]. З іншого боку, прекрасне людське тіло не може не виявитися в епіцентрі мирських задоволень. У віршах Мікеланджело підкреслюється фатальний зв'язок душі і тіла, їх взаємозалежність. При всій суперечливості їхнього союзу, переплетіння душевного і тілесного неминуче і завжди переживається драматично [4, с. 198–208].

Гуманісти епохи Відродження наполягали на тому, що на зовнішності людини завжди відбиваються її душевні якості. Як приклад вони цитували Сократа, який закликав юнаків частіше

дивитися на себе в дзеркало, щоб «ті, хто мав гідну зовнішність, не спотворювали її вадами, а ті, хто потворний на вигляд, могли б за допомогою чесноти зробитися красивими» [9, с. 13].

Епоха Просвітництва. Сімнадцяте століття заклало основи сучасного світогляду. У 1600-х рр. європейські вчені і філософи: Бекон, Кеплер, Галілей, Декарт (останній, можливо, більше, ніж будь-хто інший) – поглибили розкол душі і тіла до крайнього ступеня. Італійський астроном і фізик Галілей вважав, що все, включаючи природній світ, можна звести до вимірюваних часток матерії і розкласти на частини. Таким чином, розуміння приходить до людини не через якісні та суб'єктивні критерії, а тільки через кількісний вимір і математичний аналіз. Все, що неможливо пізнати в термінах механіки, вважалося неважливим [9, с. 13].

Родоначальник нової філософії Рене Декарт (1596–1650) відмовився від розуміння душі як «двигуна тіла». Він розділив людське життя на розум і тіло – cogito ergo sum («Я мислю – отже, я існую»), віддавши пріоритет розуму. Хоча людські істоти мають машиноподібне тіло, у них є також безсмертна душа, основа якої в розумі, але душа і тіло не утворюють цілого. Людське тіло з священного, створеного за образом Божим, стало точно машиною, що функціонує частини якої можна замінювати, але з часом вона зношується і виходять з ладу. Голландський філософ Барух (Бенедикт) Спіноза вчив, що людина – цілісне тілесно-духовна істота.

Таким чином, принцип роз'єднання тілесного і духовного, «зниження» тілесності в її ціннісно-смисловому значенні виростав не тільки в рамках християнської теоцентричної парадигми, але був також тісно пов'язаний з концепцією раціоналізму, (формула Лейбніца, відомої як психофізичний паралелізм) і прямо протистоїть богословським схемами і ідеям. Раціоналізм неминуче спричиняв «зниження» матеріального, тілесного буття людини, як і християнська ідеологія.

В епоху Просвітництва Кант дає послідовну аргументацію неможливості ототожнення добра і краси і необхідність розумної координації теоретичної і естетичної діяльності, нейтральних до цінності добра: єдність істини добра і краси неможливо, оскільки моральне, пізнавальне і естетичне начала в людині («множинність суб'єкта пізнання») не складаються в цілісну систему діяльності свідомості і породжують антиномії, що роблять людину проблемою для самого себе. Найбільш яскраво антиномічність проявляється при спробі підвести під один основоположний закон естетичне і моральне пізнання.

Ми можемо відзначити, що теми взаємозв'язку душі та тіла, матеріального і ідеального, торкалися та проявляли інтерес практично всі філософи Античності, Середніх віків, Відродження, Просвітництва і сучасності. Дуалізм притаманний всьому, залишається закономірністю. Двоїсте ставлення до тіла та душі простежується протягом усього існування людської цивілізації. Проте точних дефініцій понять не існує, межі їх смислових значень розмиті. Кожному поколінню філософів вони відкривалися заново, трансформувалися відповідно до існуючої картини світу і ставали підставою для нового осмислення буття. Ми змогли спостерігати, що з появою двох фундаментальних протилежних точок зору на визначення душі та тіла у філософії виникло і синтезуюче поняття. Синтезуюче, оскільки, попри на категоричну протилежність позицій, воно поєднувало у собі те найкраще, що залишається безсумнівним незалежно від переконань, в процесі розвитку філософської думки. Однією з найважливіших філософсько-культурологічних категорій в усі часи була, є і буде категорія «гармонія». Вона існує в філософії вже 2500 років. Інтерес до калокагатії, як до гармонії душі та тіла, яка бере свій початок з античності, продовжує стимулювати філософське середовище до її наукового пізнання. Калокагатія в пошуках свого втілення прагне до злиття протилежних ціннісних установок. Античний ідеал калокагатії достатньо пластичний та в подальшому своєму розвитку має декілька історичних модифікацій. Людина – єдність тіла і духу. Людська тілесність – це підсумок історичної та біологічної еволюції. Людина є істотою неідеальною, саме тому істинна гармонія завжди знаходитиметься на крок попереду неї, знаходячи втілення у різноманітних концепціях ідеалів.

Список літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: концептуальные поля прекрасного и безобразного / Н.Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2004. – 717 с.
2. Вернигора Н.М. Розвиток антропної калокагатії в античній скульптурі / Н.М. Вернигора // Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – Вип. LIV (54). – С. 230–239.
3. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века / П.П. Гайденко. – М.: Республика, 1997. – 495 с. – ISBN 5-250--02645-1.
4. Гоноцкая Н.В., Кириленко Г.Г. О дихотомии души и тела в западноевропейской культуре / Н.В. Гоноцкая, Г.Г. Кириленко // Вопросы философии. – 2018. – № 1. – С. 198–208.
5. Ж. Ле Гофф. История тела в Средние века / Ж. Ле Гофф, Н. Трюон. – М.: Текст, 2008. – 189 с.
6. Лосев А.Ф. История античной эстетики: Итоги тысячелетнего развития / А.Ф. Лосев. – М.: «Мысль», 1993. Кн. 2. – С. 386–438.
7. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения / А.Ф. Лосев. – М.: «Мысль», 1978. – 623 с.
8. Лосев А.Ф. Классическая калокагатия и ее типы / А.Ф. Лосев // Вопросы эстетики. – М.: Искусство. – 1960. – Вып. 3. – С. 458.
9. Малкина-Пых И.Г. Телесная терапия [Электронный ресурс] : справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – Москва: Эксмо, 2005. – 749 с.
10. Естетика: підручник / [Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк] ; За заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища школа, 2006. – 431 с.

Кобзева И.А.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

КАЛОКАГАТИЯ: ГАРМОНИЯ КАТЕГОРИЙ «ДУША» И «ТЕЛО»

Аннотация
Как видно из названия, описанной в статье, обсуждаются взгляды философов античности, Средневековья, Ренессанса, Просвещения на калокагатию и ее категории «душа» и «тело». Приведена характеристика калокагатии, как яркого выраженного классического идеала античности, который имеет большое разнообразие и даже противоречивость значений этого термина. Это понятие было унаследовано от античности и было изменено во времена Средневековья, когда больше внимания было уделено судьбе души, а затем модифицировалось в эпоху Возрождения и Просвещения, когда постепенно произошло разделение категории калокагатии «душа» и «тело». Тело и душа существуют в постоянном единства, но в разные эпохи происходило доминирование одной категории над другой или их отождествление. Каждая из рассмотренных категорий имеет свою полноту смысла. Интерес к калокагатии, как к гармонии души и тела, продолжает стимулировать философскую среду к ее научному познанию.
Ключевые слова: калокагатия, душа, тело, античность, Средневековье, Возрождение, Просвещение.

Kobzieva I.O.
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

KALOKAGATHIA: THE HARMONY OF «SOUL» AND «BODY» CATEGORIES

Summary
As the title implies the article describes discusses the views of the philosophers of antiquity, Middle Ages, Renaissance, Enlightenment on such categories of kalokagathia as «soul» and «body». Is described kalokagathia a philosophical notion is the most vivid expression of the classical ideal of antiquity, which has a great variety and even contradictory meanings of this term. This notion was inherited from Antiquity and was modified during the Middle Ages, when much more attention was paid to the fate of the soul, and further modified during the Renaissance and Enlightenment when categories of kalokagathia as «soul» and «body» became separated. The body and soul exist in a constant unity, but in different epochs there was a domination of one category over another or their identification. Each of the categories considered has its full meaning. The interest in kalokagatiya, as to the harmony of soul and body, continues to stimulate the philosophical environment to its scientific knowledge.
Keywords: kalokagathia, soul, body, antiquity, Middle Ages, Renaissance, Enlightenment.

УДК 796.011:27-788.435]:930.85"04/14"

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ЛИЦАРСЬКОЇ ДОБИ: ПРОЛОНГАЦІЯ КУЛЬТУ ГЕРОЯ ТА СТАВЛЕННЯ ЦЕРКВИ

Поліщук Р.М.
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Фізична культура являє собою суспільне явище, тісно пов'язане з економікою, культурою, суспільно-політичним устроєм певного періоду та конкретного етосу. Заняття фізичними вправами мають величезне виховне значення – сприяють зміцненню дисципліни, підвищенню почуття відповідальності, розвитку наполегливості в досягненні поставленої мети. Такими рисами наділене фізичне виховання середньовіччя, адже фізична культура цього періоду відповідала цивілізаційним вимогам того часу і мала чітко визначену соціальну ієрархію.
Ключові слова: аскетизм, героїзація, лицарство, середньовіччя, християнство.

Постановка проблеми. Крах Римсьої імперії зумовив руйнацію усталеного суспільного поділу праці та місця індивіда в античному світі. Притаманні античній культурі класичні риси втрачали свої позиції, поступово відмирали, а на перший план виходили традиції народів, які зуміли адаптуватися до нових суспільних відносин.

Античний поліс виформував ідеал різносторонньо розвинутої людини, значне місце в якому належало активній особистості та її фізичним даним. Змагальність, видовищність, мужність тіла та емоційна стійкість були нормою того суспільства, що неодноразово відзначали політики та філософи. Проте, зміна суспільного ладу, а саме перехід до феодальних відносин та утвердження християнських канонів, кардинально змінили вектор розвитку, а ідеал середньовічної людини суттєво відрізнявся від античного.

Цей ідеал відкидав фізичну міць на користь духовного страждання. Відповідно, еталоном постав образ тіла розіп'ятого Христа. Символ гармонійно розвиненої особистості змінив сакральний образ аскета, що відображав страждання в ім'я порятунку душі. Така трансформація поглядів на фізичну культуру в середньовічну добу заслуговує на додаткове дослідження, особливо цікавою постає думка щодо ролі фізичної культури (фізичного виховання) лицарів.

Стан досліджуваної проблеми. Осмисленню поставленої проблеми допомогли праці: Гуревича А.Я. «Категории средневековой культуры», Хейзинги Й. «Осень Средневековья», Руа Жюст Жана «История рицарства», Кардини Ф. «Истоки средневекового рицарства». У них дослідники розкривають тему життєустрою в період середньовіччя та умови, що сприяли організації людиною свого дозвілля, та фізичної культури лицарів.

Виклад основного матеріалу. Термін «середні віки», як його визначають сучасні історики, має свої часові межі з кінця V до XVII століття. Середньовіччю властиві оригінальні ідеали, цінності та система норм реалізації людини в суспільному житті, які визначають його специфіку в культурно-історичному просторі. В цілому, характер середньовічної культури визначався двома основними чинниками: пануючим положенням християнської ідеології та церкви, утвердженням християнських цінностей, а також жорсткою регламентацією життя індивіда відповідно до його положення в соціальній ієрархії.

В період Середньовіччя сформувалися чотири основних соціальних верстви суспільства: 1) лицарство, яке потім переросло в дворянство; 2) духовенство, яке було великим землевласником; 3) селяни; 4) городяни або ремісники. Вершиною цієї схеми, на нашу думку, постає фізична культура лицарів, тенденції розвитку якої ми спробуємо окреслити.

Передовсім, варто завуважити, що змінилося світобачення та життєустрій, на що ясніше всього вказує контраст між двома світоглядами – античним та середньовічним. Яскравим прикладом, зокрема, є зміна трактування сенсу поняття "аскетизм". Слово «аскетизм» походить від грецького ἀσκήσω, означає майстерну обробку грубих матеріалів, їх прикраса; похідне від нього ἄσκησις означало вправу, спочатку атлетичну. Відповідно «аскетами» називали атлетів. [3, с. 188–189]. У період середньовічного християнства слово «аскет» вже означало людину, яка знехтувала тілом і загартовує лише дух. Образ святого аскета, який заперечує фізичну культуру, представляв загальний ідеал для всіх соціальних верств [5, с. 56].

Але були й економічні мотиви, які унеможливлювали продовження чи розвиток античного фізичного виховання. Середньовіччя і навіть епоха Відродження не мали стільки фінансових можливостей, тобто грошей, скільки греки та римляни інвестували в палестри, театри та цирки [8].

Щоправда, складалися і притаманні середньовіччю ідеали, які відповідали створеним орденам і верствам феодального суспільства. Таким, наприклад, був ідеал лицаря. Однак, варто зазначити, що в остаточному підсумку він також вписувався в загальний образ аскета. В лицарі поважали і вважали гідними наслідування не тільки фізичну силу, бойовий дух, свідомість орденської честі й поведінку згідно нормам кодексу, а й те, що він ці якості, у більшості випадків, підпорядковував службі Богу і Церкві. «Отже Бог, честь і жінка стали девізом усіх лицарів, гідних захисників вітчизни. Ці магічні слова сяють на їх розкішних і войовничих святах, в їх військових іграх» [4, с. 14]. Така позиція дуже схожа на культ героя в античності, адже лицар, звичайно під покровительством вищих сил, неодмінно мав героїчні здібності та прагнув тієї ж слави.

До того ж, популяризація фізичної культури, певних ігрищ, зводилась до героїзації – чи

то турнірних баталій, чи романтичних епізодів. Героїзм лицаря – це найвище виявлення самовідданості, мужності й доблесті (які були чеснотами античних героїв (арете)) під час здійснення видатних за своїм значенням дій. Але, також, це самопожертва, що відповідає духу епохи.

Доктор Ерле Ф. Зеглер пише: «вцілому, протягом цього періоду панувала теологія церкви, але існували розбіжності між існуючими варіаціями теїзму, деїзму, плюралізму та гуманізму, державою, що збереглася до теперішнього часу. Таким чином, існувала постійна потреба в підготовці професійних воїнів, які допомагали вирішувати своїй країні політичні проблеми, дисонанси, часто пов'язані з основними релігійними диктатами. Тоді, щоб бути лицарем, абсолютна вимога була забезпечувати максимально досяжну фізичну підготовку. Навіть сьогодні, в умовах все ще суперечливого світового середовища, військовослужбовці прагнуть до найвищих рівнів майстерності, сили та витривалості, як і чоловічий аналог середньовіччя» [10].

Лицарство є найвідомішою традицією середньовіччя. Вона базується на героїчних фантастичних та романтичних історіях та є продовженням парадигми героїзації античного світу. Вигадка про те, що лицарство панувало (у своїй історичній епосі) світом, зумовлена, перш за все, спрагою до честі та слави, а також прагненням дворянства до похвал.

Кожна історична епоха формує притаманні їй моделі світоусвідомлення, в категоріях яких культура репрезентує свій власний зміст. Завдяки такій «категоріальній сітці» люди сприймають дійсність і будують образ світу, що існує у свідомості.

Як зауважує філософ Киричок О., «У цій «сітці координат» як у західноєвропейському, так і в східноєвропейському середньовіччі категорії лицарської культури не просто посідали чільне місце, а й «поклали початок світській етиці» взагалі». До того ж, дослідник виділив дві групи категорій, які, як він підкреслює, «були складною мозаїкою, зітканою з категорій, почерпнутих із різних джерел». До першої він відносить ті, що «зародились у надрах безпосередньо військових формувань і були притаманні лицарським культурам з самого початку їх існування». Цій групі притаманні чесноти – «доблесть», «вірність» і «честь». До другої філософ відносить категорії, як він вважає, «запозичені «ззовні» в інших культурних світоглядах, серед яких головним постає християнство». До цієї групи він відносить – «милосердя», «покору», «куртуазність», «лицарську любов» і т. п. [2]. Тобто, на перший план виходять якості благочестя, жорсткості, вірності, героїзму та любові.

Освіта в середні віки зазвичай полягала у вихованні дворянства, а для звичайних людей вона зорієнтована на вивчення торгівлі та виживання. Важливу роль у виховання дворянства виділена саме лицарству. Благородну молодь відправляли на навчання до будинку іншого благородного мужа (васала). До чотирнадцяти років він навчався жінками та домашніми працівниками.

Після етапу тренінгу, в якому акцентувався увага на навчанні служити людям, хлопчик ставав служником у групі лицарів, доки йому не було двадцяти одного року. Протягом цього періоду він зосередився на вивченні військових мистецтв, розвитку свого тіла та виконання зобов'язань перед його паном. Відповідно до цього юнаків з аристократичних сімей навчали: 1) їздити верхи, 2) плавати, 3) полювати, 4) стріляти з лука, 5) битися. Їх навчали: 6) розважальним іграм на майданчиках і грі з м'ячем для служби при дворі, а також 7) мистецтву читання віршів, необхідного для придворного з хорошими манерами, і основним танцювальним рухам. Близько двадцяти одного року, можливо раніше, у випадках виняткової хоробрості, юнак ставав лицарем. Бійців, зазвичай, нагороджували під час серйозної релігійної церемонії, яка часто проводився у період свят і супроводжувалася турнірами чи іншими іграми.

Фізичне виховання лягло в основу навчання лицарства на всіх його етапах розвитку. Його ціллю було набуття військової майстерності, розвитку соціальних грацій та фізичних навичок.

Дослідник історії лицарства Руа Жюст яскраво відгукується про фізичне виховання: «Яка ж була фізична сила цих воїнів, які не знімали свого озброєння цілими днями і переносили в ньому тяготи шляху і бою! І в той же час яка спритність, легкість, жвавість, щоб підхоплюватися і зіскакувати з коня, не чіпаючи стремена! Нарешті, яке мистецтво володіти списом, мечем і сокирами в таких важких обладунках! Зрозуміло, що такого ремесла вчилися довго і важко, і що навчання необхідно було починати з дитинства» [4, с. 42].

Відомий дослідник середньовічної історії, теоретик культури Й. Хейзінга також не міг залишитися осторонь тематики лицарства. Він вважав, що воно повинно розглядатися в значенні історії цивілізації: як гордість, як риси високої етичної цінності, що готують шлях до милосердя і права. «Говорячи про систему лицарських ідей як про благородну гру за правилами честі і за вимогами чесноти, можливо визначити зв'язок між лицарством і еволюцією міжнародного права. Хоча витоки останнього лежать в античності і в канонічному праві, лицарство було тим ферментом, який сприяв розвитку законів ведення воєн. Поняття міжнародного права було підготовлено лицарським ідеалом прекрасного життя відповідно до вимог закону і честі» [7, с. 69–79].

Дослідник витоків лицарства Ф. Кардіні, начебто підбиваючи підсумки, зазначає: «В реальному житті лицарі були, як правило, дуже далекі від ідеалу. Багато з них обмежувалися лише знанням військової справи, фізичним загартуванням, нехтуючи освітою. Значна частина лицарів була неосвіченою, грубою, по суті, неписьменною. Але максимальні вимоги до лицаря сформувалися в високий етичний кодекс, який в ідеалі згуртовував лицарство. Кращі риси лицарського етосу увійшли в світову культуру, в системи етичних цінностей наступних епох» [1, с. 24].

Звичайно, формування такої системи цінностей не проходило осторонь християнської культури, а, більш того, під пильним оком Церкви. Остання в цей час отримує подвійну вагу в суспільстві: по-перше, домінує у сфері духовній; по-друге, має розвинуту організацію життя на ґрунті фінансового господарства – по суті стає найбільшим феодалом.

Церква нарікала на лицарство через присутність еротичних елементів, бо романтичний ідеал був

фактично перелюбним, оскільки лицарі часто залицялися до одруженої жінки. Однак, Церква схвалила деякі інші ідеали лицарства, такі як аскетичні тенденції, що передбачали страждання за віру.

Теологічне вчення церкви, відповідно до середньовічних християнських ідеалів людини, проголошувало презирство фізичних потягів і концентрувало увагу на потойбічному щасті. Наслідком цього стало те, що в педагогічних закладах, що діяли під безпосереднім керівництвом християнської церкви, були скасовані заняття фізичною культурою, відтиснуто на задній план гігієнічне виховання. Це вчення відмовилося від існуючих в примітивному суспільстві обрядів посвячення (первісних ініціацій), пов'язаних з віковими категоріями, зрадило античні принципи виховання і протягом довгого часу не враховувало дитячий і перехідний вік. Дітей розглядали як маленьких дорослих, не усвідомлювали роль дитячих рухливих ігор, необхідних для розвитку особистості, більш того, вважали їх джерелом гріха, що відволікає від роздумів.

Посилаючись на раннього теолога Тертуліана, це християнське вчення оголосило фізичні вправи та ігри діями диявола. Він писав: «походження ігр, що багатьом з нас невідомо, шукати його доведеться в язичницьких книгах … серед інших забобонних обрядів, заснували під виглядом релігії видовища. Всі ігри названі з того чи іншого язичницькому божеству. ... походження ігор ... бере початок від зла, від безсоромності, від насильства, від ненависті...» [6, с. 277–293].

Різним було ставлення до фізичної культури отців православної і католицької церкви, які розробляли основні церковні догмати. Батьки православної церкви в меншій мірі симпатизували аскетизму. Про це свідчать послання апостола Павла до коринфінян, які рясніють критеріями оцінки фізичних даних людини, але і такі заяви, як, наприклад, зроблені Еврапіусом, який називав брудними собаками своїх друзів, що не відрізнялися охайністю [5, с. 62].

Погляди Церкви на фізичне виховання в середньовіччі створюють певну негативну оцінку тілесній культурі. Усталена думка полягає в тому, що церква виступає проти фізичного виховання з трьох конкретних причин.

По-перше, церква була стурбована тим, що вважала зневажливими римський (видовища і плотські ігри поганського штибу) спорт та ігри; *по-друге*, вона тісно пов'язувала римські ігри з поганськими релігіями, а тогочасна церква була далека від толерантності до інших конфесій. *По-третє*, в церкві розвивається концепція «диявольського характеру тіла». Тіло та душа все частіше розглядалися як дві протилежні сутності: душа повинна бути збережена і зміцнена, тоді як тіло не повинно задовольнятися будь-яким способом, включаючи розважальні або корисні фізичні вправи [9].

Висновок. Як і попередня епоха, Середньовіччя прагнуло виховати воїнів для демонстрації військової та аристократичної могутності, своєї переваги у військово-фізичній підготовці. Цьому сприяло утвердження феодального ладу, коли для захисту володінь необхідні були навчені військовому мистецтву люди.

Лицарська доба характерна також пролонгацією культу героя з усіма його чеснотами. Лицарство підтримувала Церква, хоча ідеалом вважалося духовне життя, фізичні якості відводилися на другий план, а фізичні вправи, починаючи від Тертуліана, вважалися «диявольською потіхою». Проте, мужні воїни відстоювали права і канони Церкви – найбільшого землевласника (феодала), здійснювали походи на землі «невірних». Накопичений досвід, який вилився у кодекс лицаря, а також супутні турнірам фізичні вправи стали наступною ланкою у становленні фізичної культури подальших епох.

Список літератури:

1. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства: Пер. с ит. / Вступ. ст. В.И. Уколовой. Общ. ред. В.И. Уколовой и Л.А. Котельниковой. – М.: Прогресс, 1987. – 384 с.
2. Киричок О.Б. Категорії лицарської етики в контексті філософської культури Київської Русі / Матеріали наукових читань «Вітчизняна філософія: інтелектуальний і культурний контекст», присвячених 70-річчю видатного українського філософа Вілена Сергійовича Горського // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Спецвипуск. – К., 2002. – С. 39–45.
3. Новая философская энциклопедия. В четырех томах / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. М.: Мысль, 2010, т. I, А–Д. С. 188–189.
4. Руа Жюст Жан, История рыцарства, сочинение. СПб.: Типография Леонида Демиса, 1858. – 196 с.
5. Степанюк С.І., Гречанюк О.О., Маляренко І.В. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою: Для студентів денної та заочної форми навчання факультету фізичного виховання та спорту. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – 236 с.
6. Тертуллиан Квинт Септимий Флорент. Избранные сочинения. Пер. Э. Юнца. М.: «Прогресс», 1994. С. 277–293.
7. Хейзинга Й. Политическое и военное значение рыцарских идей в позднем средневековье // Человек. – М., 1997. – Вып. 5. – С. 69–79.
8. Ludwig H. Joseph. Physical Education in the Early Middle Ages [Електронний ресурс] / Ludwig H. Joseph // MEDIEVALISTS.NET. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.medievalists.net/2014/07/physical-education-early-middle-ages/.
9. SHAILESH SUROLIA. Physical Education in Medieval and Early Modern Europe [Електронний ресурс] / SHAILESH SUROLIA // Preserve Articles. – Режим доступу до ресурсу: http://www.preservearticles.com/2012010620044/physical-education-in-medieval-and-early-modern-europe.html.
10. Zeigler Earle F. Sport and Physical Education in the Middle Ages / Zeigler F. Zeigler. Published: December 2006 Format: Perfect Bound Softcover (B/W). – С. 284.

Полищук Р.М.
Львовский государственный университет
физической культуры имени Ивана Боберского

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА РЫЦАРСКОЙ ЭПОХИ: ПРОЛОНГАЦИЯ КУЛЬТА ГЕРОЯ И ОТНОШЕНИЯ ЦЕРКВИ

Аннотация
Физическая культура представляет собой общественное явление, тесно связанное с экономикой, культурой, общественно-политическим строем определенного периода и конкретного этноса. Занятия физическими упражнениями имеют огромное воспитательное значение – способствуют укреплению дисциплины, повышению чувства ответственности, развитию настойчивости в достижении поставленной цели. Такими чертами наделен физическое воспитание средневековья, ведь физическая культура этого периода отвечала цивилизационным требованиям того времени и имела четко определенную социальную иерархию.
Ключевые слова: аскетизм, героизация, рыцарство, средневековья, христианство.

Polishchuk R.M.
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky

PHYSICAL CULTURE OF THE KNIGHT'S AGE: PROLONGATION OF THE HERO'S CULT AND CHURCH'S ATTITUDE

Summary
Physical culture is a social phenomenon, closely related to the economy, culture, socio-political structure of a certain period and a specific ethos. Physical exercise has a tremendous educational value – they promote discipline, increase sense of responsibility, development of perseverance in achieving the goal. Such features are endowed with the physical education of the Middle Ages, since the physical culture of this period corresponded to the civilizational requirements of that time and had a clearly defined social hierarchy.
Keywords: asceticism, heroization, chivalry, medieval, christianity.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 161.2'276.6:347.962(477)

ПІДВИЩЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ СУЧАСНОГО СУДДІВСТВА УКРАЇНИ

Баракатова Н.А.
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

У статті розглядаються деякі аспекти мовної компетенції працівників органів суду, актуалізованої реформою судової гілки влади в Україні. Зокрема в тексті роботи аналізуються найбільш типові мовностилістичні помилки, виявлені в текстах документів юрисдикційного підстилю офіційно-ділового стилю – судових вироків, рішень, ухвал, постанов тощо. Найбільш показовими з погляду відхилень від норм традиційно виявилися лексичний і граматичний рівні сучасної української мови, що вимагає посиленої уваги з боку представників українського суддівства до таких явищ, як тавтологія, стильовий дисонанс, правопис складних слів, деяких відмінкових форм іменників, росіянізми, суржикові одиниці тощо.
Ключові слова: мова судочинства, культура мови, тавтологія, суржик, росіянізм, стильовий дисонанс.

Судова реформа, яка нині триває в Україні, висуває пред'являє претендентам на суддівські посади серйозні й ґрунтовні виклики, останній з яких стосувався, зокрема, й посилення вимог до рівня володіння державною мовою. Ступінь знайомості з нормами й правилами української мови перевірявся Вищою кваліфікаційною комісією суддів України шляхом анонімного тестування, яке вперше було включено до програми конкурсного відбору 31 жовтня 2017 року [8].

Постановка проблеми. Спеціальні перевірки кандидатів на посади суддів, тобто контингенту осіб, які виявили бажання працювати суддями, є порівняно новим явищем, а виявлення вправності застосування чинних норм сучасної української літературної мови шляхом виконання тестів закритого типу засвідчило неоднакову за якістю мовну підготовку претендентів. З огляду на те, що «ключову роль у механізмі забезпечення належного кваліфікаційного рівня суддів відіграють Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада юстиції та Національна школа суддів України» [11, с. 54], у межах діяльності останньої передбачено різноманітні заходи, покликані покращити лінгвістичну підготовку працівників судових органів влади – від секретарів судових засідань до представників власне суддівського корпусу. Проведення Національною школою суддів України та її регіональними відділеннями як окремих занять за програмою курсів підвищення кваліфікації, так і спеціальних тематичних семінарів з функціонування української мови в офіційно-діловому стилі сприяє виробленню й удосконаленню практичних навичок застосування норм чинного правопису української мови, стильового й стилістичного потенціалу її граматичних одиниць, викоріненню меланжевих і тавтологічних явищ тощо.

Однак, як слушно зауважують Р. Куйбіда й О. Сироїд, «скільки б ми не намагалися виправдати себе чимось на кшталт «у нас так прийнято» або «усі так пишуть», русизми не припиняють бути русизмами, український правопис не втратить чинності, а Конституція не дозволить суддям складати рішення суржиком» [4, с. 111], підкреслюючи в такий спосіб нагальну потребу подальшого вдосконалення мовної компетенції сучасних суддів.

Розуміючи, що «однією з ознак цивілізованості держави є її ставлення до мови в усіх її проявах» [6, с. 7], останнім часом здійснюються спроби стимулювати вдосконалення практичних навичок володіння українською мовою державними службовцями різних посад, категорій і рангів й довести це у вигляді різноманітних тестових перевірок (як, напр., атестації осіб, що претендують на державну службу, та вже згадуване анонімне тестування осіб з контингенту майбутніх суддів). Попри достатню кількість загальнонаукових і вузькофахових публікацій з культури мови, різноманітних довідників і посібників, професійне мовлення окремих фахівців ще потребує посиленої уваги й певних зусиль. З огляду на надзвичайну важливість досконалості мови закону виникла навіть окрема галузь – юридична лінгвістика, представники якої зробили вже чимало в цьому напрямку [7], проте їхня увага була зосереджена передусім на проблемах кримінально-процесуальної термінології [5; 9]. Однак комплексного вивчення мови судочинства на сьогодні, на жаль, не існує, тому дослідження в цьому напрямку залишаються надзвичайно актуальними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те що питанням граматики культури мови приділялося й приділяється чимало уваги з боку науковців-філологів, реформування судової системи України актуалізувало серед іншого й високі вимоги до мовної підготовки осіб, які претендують обійняти посаду судді. Такі виклики сьогодення вимагають свідомого й вдумливого підходу до використання значного терміно-логічно-виражального потенціалу сучасної української мови в галузі судочинства, про-

те проблема якісної підготовки й підвищення кваліфікації працівників судової гілки влади окреслена лише пунктирно. Швидкий темп змін у лексико-термінологічній системі української мови, повернення до питомих її джерел, вправність в опануванні правописно-граматичних основ і загальне посилення ролі української мови як чинника державотворення в сучасних непростих умовах потребують постійної уваги з боку користувачів мови. Однак запропонований програмою підвищення кваліфікації Національної школи суддів України та її регіональних відділень незначний обсяг мовної підготовки, а також відсутність новітніх посібників, методичних порадників і рекомендації унеможливлюють остаточне викорінення численних вад в оформленні тих чи тих документів судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До сьогодні питання чистоти мовного оформлення продуктів судової практики ще потребує свого уважного дослідника, а незначні розвідки, присвячені цій проблемі, не здатні покрити всіх прогалин, оскільки численні закони, кодекси законів і підзаконні акти, які є підставою для винесення того чи того рішення, часто самі рясніють значною кількістю росіянізмів, кальок та інших суржикових (меланжевих) форм. Подальші перспективи ігнорування такої ситуації з державною мовою звучать загрозливо-песимістично: «Дальше її нівечення безперечно призведе до сумної долі білоруської мови, що її білоруси не змогли вберегти й мимохіть потопили у хвилі винародовлення» [1, с. 7].

Відзначаючи незаперечну роль мови як ознаки високого професіоналізму судді, автор однієї з останніх розвідок у цьому напрямку Р. Слободян наголошує: «…прагнення автора до зрозумілості викладу своїх суджень як при написанні тексту судового рішення, так і під час його проголошення в судовому засіданні … робить правосуддя доступнішим і сприяє підвищенню авторитету судової влади» [10, с. 134].

Ця позиція знаходить підтримку і своє продовження на сторінках найновішого з галузевих посібників, зреалізованого у межах Проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» у співпраці з Координатором проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) в Україні та Національною школою суддів України. «Оскільки судове рішення є документом великої суспільної довіри, – підкреслюють його автори, – важливим є правильний опис усіх фактів та деталей – імен, дат, сум, обставин, вживання всіх слів у їхньому правильному значенні, відсутність описок, помилок та неточностей» [4, с. 111].

Мета статті. Ця наукова розвідка покликана проаналізувати найбільш типові факти відхилень від чинних норм української літературної мови, виявлені в текстах судових документів, а також подати конкретні способи подолання наявних вад, що має зрештою послужити вдосконаленню якісного оформлення остаточного продукту судової практики.

Виклад основного матеріалу. За спостереженнями над дібраним фактажем виявилося, що найбільш численними й типовими є граматичні, орфографічні та лексико-стилістичні помилки (приклади наводимо зі збереженням орфографії та авторського стилю). Недотримання правил словозміни спостерігаємо найчастіше у випадках утворення відмінкових форм родового відмінка однини іменників другої відміни чоловічого роду, зокрема в однокомпонентних найменуваннях населених пунктів (*згідно з довідкою, він відлітав до Брюселю* [12]); позначеннях установ, закладів і організацій (*розташування афілійованого з Фоменком Д.С. банка* [12]); назвах речовин, мас і матеріалів (*маса опія ацетильованого в перерахунку на суху речовину становить …* [12]); субстантивах із семантикою процесів, станів, абстрактних понять (*предмет договора найму житлового приміщення* [12]*; в акті надання послуг не зазначено об'єкту, на якому виконувалися роботи* [12]). Порушення цієї граматичної норми в назвах осіб призводить до нерозмежування їх за статтю, оскільки невідмінювані прізвища на приголосний та -о сприймаються як належні особі жіночої статі (напр.: *при затриманні Фоменко Д.С. у нього вилучений мобільний телефон* [12] замість форми *Фоменка*, яка є нормативною щодо чоловічих найменувань).

Посиленої уваги також вимагають полісемічні субстантиви, значення яких розрізняють закінчення -а(-я) чи -у (-ю), як-от: *чітко встановлений зразок форми акту* [12]*; розглядати кримінальне впровадження відповідно до обвинувального акту* [12], нехтування чим призводить до сплутування понять «акт як документ (конкретний предмет)» і «акт як дія, процес», а отже, й руйнації загального сенсу речення чи фрази. Подібну ситуацію спостерігаємо й у випадку з багатозначним іменником «апарат»: нерозрізнення семантики понять «назви машин, механізмів чи їхніх деталей» і «найменувань установ, закладів і організацій» за допомогою відповідних флексій призводить до зрушень у змісті цілого висловлення, напр.: *оренда фарбувального агрегату, компресору, апарату* (замість *апарата*) *ручного плазмового різання* [12].

Суттєвою хибою мовного оформлення різноманітних текстів судових документів вважаємо також порушення правила поєднання числівників з іменниками, а саме: *запізненням на півтора місяці* [12]*; шість стійок від паркану довжиною по 4 метра кожна* [12]*; ОСОБА_2 тримає в руках саме 2 шприця* [12] тощо, що є одним з численних проявів загальної «суржикізації» юрисдикційного підстилю офіційно-ділового стилю.

Варто пам'ятати ще й про керування дієслів певними відмінковими формами субстантивів і одиниць з такою семантикою, яке за наявності заперечної частки *не* перед фінітними формами та інфінітивом завжди вимагає від іменника форми родового відмінка, незалежно від того, яким було воно без цього службового слова, напр.: *в ході перевірки не підтверджено наявність поставок робіт, товарів, послуг* [12] (замість нормативного *наявності*)*; не надає посадовим особам контролюючого органу документи* [12] (замість *документів*).

Наступним типом помилок, виявлених в аналізованих текстах, є орфографічні, які

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

пов'язані найчастіше з правописом складних слів, і зокрема прикметників (напр.: *на підставі чого підписав здавально приймальний акт* [12]; *що суперечить кримінально процесуальному кодексу* [12]), а також часток, як-от: *підстав для обрання обвинуваченому запобіжного заходу не має* [12]; *суддя начебто оголосив вирок* [12]; *за результатами документальної не виїзної перевірки* [12]; *виявлено не задекларований загальний річний оподатковуваний дохід* [12] тощо.

До стильового дисонансу призводить уживання в офіційно-діловому стилі лексичних одиниць відмінного спрямування, зокрема розмовного й просторічного, що не є суворо регламентованими лексемами і створюють враження примітивізму, недбалості і, зрештою, несерйозності, що серйозно шкодить авторитету як суддівської гілки влади, так і самого корпусу українського суддівства, напр.: *державна служба зайнятості здійснює пошук підходящої роботи особам з обмеженими фізичними можливостями* [12]; *після чого запросили іншого понятого не нашої національності* [12]; *ОСОБА_2 на паркан не залізав* [12]; *ОСОБА_1 вирішив підзаробити трохи грошей* [12]; *свідок не пам'ятає, чи були одягнені у обвинуваченого рукавиці* [12]. Навряд чи юриспруденції як науці відомі поняття «нашої / не нашої національності», «залізати» чи «підзаробляти», «підходяща робота» і відповідні їм терміни. «Неправильне використання мовних засобів, – застерігають досвідчені практики, – створює відчуття упередженого ставлення судді до потерпілого та ставить під сумнів безсторонність такого судді» [4, с. 113]. Постулат про неупередженість судової влади підлягає сумніву також, власне, через уживання прислівника «трохи», яка свідчить про співчуття, прихильність або жалощі з боку судді до обвинуваченої сторони, який певною мірою ніби виправдовує такий учинок, хоча відносність кількісної семантики адвербіальної лексеми є виразно суб'єктивною. Водночас *одягненою у щось* може бути сама особа, а певний одяг можна носити *на якій* частині тіла, але ніяк не *в ній* (тож *чи був обвинувачений одягнений у рукавиці).*

Надзвичайно показовим у цьому плані є доволі часте використання лексеми *вбачається*, як-от: *з наданого в судове засідання договору №... вбачається, що ...* [12]; *з матеріалів справи вбачається, що ...* [12]; *як вбачається з листа №...* [12]; *як вбачається з наявної в особовій справі засудженого виписки з протоколу...* [12]; *з акту перевірки вбачається* [12]; *з фототаблиці до протоколу огляду місця події від ... вбачається, що ...* [12]; *що вбачається з оригінальних примірників цих договорів* [12]; *підстав для скасування ухвали чи її зміни не вбачається* [12] та ін. Дієслово *вбачатися* (*убачатися*)/*вбачитися* (*убачитися*) в українській мові відзначається обмеженою сферою вживання чи використовується в невластивих офіційно-ділового стилю значеннях: «1. *розм.* Бути приступним зору, бути видним. 2. Здаватися, сприйматися якимсь. 3. Привиджуватися, поставати в уяві, сні. 4. *діал.* Мати побачення; бачитися» [2, с. 114]. Очевидно, що судовій установі будь-якої юрисдикції чи інстанції нічого не може ані здаватися, ані привиджуватися, тим більше поставати уві сні; тим більше під час написання тестів судових документів не допустимо вживати вербальні форми розмовно-діалектного характеру. Тому доречним видається порекомендувати заміну цього слова близькими за значенням одиницями, як, наприклад, *випливає*: «Крім прямих значень, уживається переносно – бути висновком, логічним наслідком чогось попереднього: зі сказаного випливає»[3, с. 51] або іншими. Напр.: *підстав для скасування ухвали чи її зміни немає; з фототаблиці до протоколу огляду місця події від ... очевидно, що ...; з матеріалів справи випливає, що ...; як видно (випливає) з листа №...; що видно (випливає) з оригінальних примірників цих договорів* тощо.

Натомість уживання такої вербальної лексеми, як *вбачати*, особливо в другому її значенні, аж ніяк не суперечить стильовим вимогам до написання текстів судових рішень і вироків, ухвал, постанов тощо, напр.: *враховуючи наведене, вбачаю в діях ОСОБА_1 ознаки правопорушення* [12]; *суд не вбачає підстав для відкладання розгляду справ* [12]; *обставин, що обтяжують покарання підсудного, суд не вбачає* [12] (пор.: «*вбачати (убачати)/вбачити (убачити).* 1. Сприймати зором, бачити. 2. Вважати кого-, що-небудь кимсь, чимсь»[2, с. 114]).

Виразний суржиковий характер демонструють одиниці, утворені шляхом калькування певних російськомовних лексем, що водночас призводить до накладання їхнього змісту на відповідні українські, як-от: *вилучені автомати являються недопустимими доказами* [12]; *вказані обставини явилися причиною звернення позивача до суду* [12] та ін. В українському лексиконі дієслово *являтися* означає те саме, що *з'являтися* [2, с. 1645], зокрема: «1. Приходити, прибувати, у якусь місцевість. 2. Показуватися де-небудь, ставати доступним зорові, видним; появлятися. 3. Ставати наявним де-небудь; бути в наявності. // Виявлятися, ставати помітним (про риси характеру й поведінку людини, вираз обличчя і т. ін.). *перен.* Почати діяти, виявити себе в діяльності. // Виходити друком, ставати опублікованим (про літературні, наукові та інші твори); друкуватися. 4. Зароджуватися, утворюватися. // Виникати (про почуття, думки та ін.)» [2, с. 485]. Як бачимо, жодне з наведених значень не реалізовано в дібраних прикладах, а отже, має бути: *вилучені автомати є недопустимими доказами; вказані обставини стали причиною звернення позивача до суду*.

Висновки і перспективи. Наведений у науковій розвідці практичний матеріал може стати основою для створення посібника чи словника з культури мови судочинства, базою для проведення занять з української мови в межах програми підвищення кваліфікації працівників судових органів різних інстанцій, юрисдикцій та рівнів, зрештою, підґрунтям для більш глибокого дослідження специфіки мови судочинства, оскільки розглянуті в статті проблеми являють собою лише один з аспектів мовної компетенції претендентів на посаду судді.

Список літератури:

1. Береза Т., Зубрицька І., Зелений Ю. Мова – не калька: словник української мови / Т. Береза, І. Зубрицька, Ю. Зелений. – Львів: Апріорі, 2016. – 664 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови (з дод. і допов.)/ Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Слов.-довід. / С.І. Головащук. – К.: Вища шк., 1995. – 319 с.
4. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник з написання судових рішень / Р. Куйбіда, О. Сироїд. – К., 2016. – 226 с.
5. Оніщук М. Мовне питання й судочинство (юридична лінгвістика) / М. Оніщук // Голос України. – 2005. – № 86. – 13 травня. – С. 6.
6. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради / О. Пономарів. – К.: Либідь, 2011. – 272 с.
7. Прадід Ю.Ф. Юридична лінгвістика (проблематика досліджень) / Ю. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 21–25.
8. ПРОГРАМА анонімного тестування для перевірки рівня володіння державною мовою кандидатом на посаду судді: Додаток 1 до рішення Комісії 29.06.2017 № 63/зп-17 // www.vkksu.gov.ua.
9. Руколянська Н.В. Динамічні процеси в лексичному складі сучасних українських правничих текстів / Н.В. Руколянська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – Вип. 16. – С. 162–166.
10. Слободян Р. Деякі питання фахового мовлення професійного судді / Р. Слободян // Слово Національної школи суддів України. – 2014. – № 4. – С. 131–145.
11. Шамрай О. Спеціальні перевірки кандидатів на посаду судді: міжнародний досвід та українські реалії / О. Шамрай // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1(1). – С. 54–66.
12. Єдиний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.

Баракатова Н.А.
Днепропетровский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ПОВЫШЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ОДНО ИЗ УСЛОВИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОСТА СОВРЕМЕННОГО СУДЕЙСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассматриваются некоторые аспекты языковой компетенции работников органов суда, актуализированной реформой судебной ветви власти в Украине. В частности в тексте работы анализируются самые типичные стилистические ошибки, выявленные в текстах документов юрисдикционного подстиля официально-делового стиля – судебных приговоров, решений, постановлений и т.д. Наиболее показательными с точки зрения отклонений от нормы традиционно оказались лексический и грамматический уровни современного украинского языка, что требует усиленного внимания со стороны представителей украинского судейства к таким явлениям, как тавтология, стилевой диссонанс, написание сложных слов, некоторых падежных форм существительных, русизмы, суржиковые единицы и т.д.

Ключевые слова: язык судопроизводства, культура речи, тавтология, суржик, русизм, стилевой диссонанс.

Barakatova N.A.
Dnipropetrovs'k Regional Institute of Public Administration
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

INCREASING LINQUISTIC COMPETENCE AS ONE OF THE PREPEQUISITES FOR THE PROFESSIONAL GROWTH OF THE MODERN JUDGING IN UKRAINE

Summary
The article deals with some aspects of the linguistic competence of employees of the court bodies, which are relevant by the reform of the judicial branch of power in Ukraine. In particular, the paper analyzes the most typical linguistic mistakes found in the texts of documents of the jurisdictional subtext of the official-business style – court sentences, decisions, determinations, rulings, etc. Traditionally lexical and grammatical levels of the modern Ukrainian language are most evident from the point of view of deviations from norms, which demands increased attention from representatives of Ukrainian judging to such phenomena as tautology, stylistic dissonance, spelling of complex words, certain forms of nouns, russianisms, mixed Russian-Ukrainian dialect units (surzhik), etc.

Keywords: language of proceedings language culture, tautology, mixed Russian-Ukrainian dialect units (surzhik), russianism, stylistic dissonance.

УДК 378.147-028.26:81'25-057.875

ЗАСТОСУВАННЯ АУДІОМАТЕРІЛІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТА-ПЕРЕКЛАДАЧА

Ворона Т.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті розкрито користь застосування аудіо матеріалів на заняттях, описані переваги та недоліки вправ. Крім того, показаний широкий спектр лексичних, граматичних та синтаксичних правил проілюстрованих на прикладі текстів німецьких пісень. Наведені приклади вправ, які розвивають мовленнєву компетенцію студента-перекладача.
Ключові слова: аудіювання, переклад, мовленнєва компетенція, після текстові вправи, аудіо тексти.

Аудіювання — високоактивний творчий процес. Те, що почує та зрозуміє слухач, залежить не тільки від того, що скаже мовець, а й від зустрічної внутрішньої активності самого слухача, його особистості [3]. Навички та вміння слухання, які забезпечують розуміння почутого через зустрічну внутрішню активність слухача, складають мовленнєву компетенцію в аудіюванні. Вона дуже тісно пов'язана з мовною, соціокультурною та іншими видами компетенцій у цьому виді мовленнєвої діяльності [2].

Постановка проблеми даної статті полягає у тому, щоб запропонувати вправи з використанням аудіо матеріалів, описати їх функції.

Особливістю аудіювання є те, що розвиток усіх мовленнєвих навичок (граматичних, лексичних та фонологічних) сприяє поступовому усуненню труднощів аудіо матеріалів, що сприймаються. Усі вони рівнозначні, але серед фонологічних навичок особливо заслуговують уваги навички розпізнавання інтонації мовця, оскільки, як уже згадувалося, саме вона займає провідне місце серед інформативних ознак аудіотексту [5].

Проте, визнаючи провідну роль аудіювання в навчанні говоріння, не слід вважати, що навчанню усному іншомовному мовленню можна навчити лише шляхом систематичного багаторазового слухання, не використовуючи одночасно вправи в говорінні, не автоматизуючи мовний матеріал в усному мовленні [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій Єлухіної Н.В., Зимньої И.А., Калініної Л.В., Самойлюкевича І.В. та інших, присвячені застосуванню аудіювання як методу навчання іноземній мові [1; 3; 4], дозволяє зробити висновок про багатоманітні функції та можливості аудіювання в освітньому процесі. Слід розглянути аудіювання двох видів: прослуховування тексту та виконання після текстових вправ (аудіо матеріали сайту DW); прослуховування, виконання вправ та відтворення (на прикладі німецькомовних сучасних пісень).

Головною метою цієї роботи є підкреслення важливості застосування аудіо матеріалів під час проведення занять, запропонувати вправи для ефективного вивчення лексичного, граматичного та синтаксичного матеріалу.

Викладення основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети, а саме – розвитку мовленнєвої компетенції студента, слід залучити виконання вправ, які спрямовані не лише на перевірку розуміння матеріалу, а і його відтворення в усній або письмовій формі, висловлення власної думки стосовно дефініцій з тексту, послідовного перекладу запропонованого фрагменту. Отже, аудіювання доцільно використовувати на курсах ОІМ (основної іноземної мови), ПКПУП (практичний курс письмового та усного перекладу) та ІТУПД (інформаційні технології у перекладі(запропонований аудіо текст кожен студент зможе прослухати індивідуально завдяки технічному забезпеченню (навушники), виконати вправи до тексту в режимі он-лайн та одразу ж отримати результати у відсотковому співвідношенні, де 90-100% – відмінно, 75-89% – добре, 60-74% – задовільно). Для проведення аудіювання німецькою мовою є рекомендованим сайт DW, де розміщенні численні аудіо тексти зі скриптом та он-лайн вправи.

Проведення аудіювання у комп'ютерному класі сприятиме пришвидшенню процесу виконання вправ та перевірці. Проте недолік таких вправ полягає у тому, що оцінка виставляється за кожну вправу окремо і тоді важко контролювати всіх студентів.

Зрозуміло, що запропонований аудіо текст може містити прислів'я, сталі вирази, фразеологічні одиниці, розмовні висловлювання, що зумовлює залучення різноманітних навичок студента. Тому аудіювання сприяє розвитку мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетенції.

Якщо певні мовні одиниці не були відомі студентам, то слід звернути на них увагу, записати та вивчити їх. У випадку, коли понад 10% інформації були новими, слід повторно провести аудіювання на наступному занятті аби перевірити ступінь підготовки студентів та якість вивчення матеріалу.

Відомо, що аудіо матеріали не обмежуються лише аудіюванням. На заняттях також використовують фонетичні вправи, де диктором виступає носій певної іноземної мови. Таким чином студенти вчаться правильно вимовляти звуки, слідкують за інтонацією. Скоромовки у аудіоформаті допомагають розвивати мовленнєвий апарат студентів. Недолік таких вправ полягає у тому, що вони досить одноманітні та не потребують залучення творчих здібностей студентів. Тому, слід зазначити ще один з видів аудіо-матеріалів, який буде цікавим та сприятиме розвитку мовленнєвої компетенції. Це німецькі пісні різних жанрів, але найбільш цікавими будуть популярні пісні. Завдяки прослуховуванню студенти вчаться сприймати аудіо текст. Щоб з'ясувати рівень розуміння пісні студентами, доцільно поставити наступні питання:

1.*Gefällt Ihnen das Lied?*

2. *Was haben Sie verstanden?*

3. *Worum geht es im Lied?*

4.*Ist das Lied optimistisch oder pessimistisch?*

5.*Gibt es die ukrainischen Lieder mit demselben Thema?*

Наступним етапом стане ознайомлення з текстом та обговорення. Якщо була обрана пісня *«Das Herz schlägt bis zum Hals»* групи Revolverheld, то питання можуть бути:

1. *Was bedeutet der Satz „Mein Herz schlägt bis zum Hals"?*
2. *Wann haben oder hatten Sie das Gefühl, dass Ihr Herz bis zum Hals schlägt?*
3. *Wie verstehen Sie die Aussage „Die Angst frisst die Antwort"?*
4. *Wie oft denken Sie an früher? Ist das nützlich?*

Was werden Sie den Kindern erzählen, wenn sie Sie bitten werden die besten Erinnerungen mitzuteilen?

Завдяки питанням пісня пов'язується з життєвим досвідом студента. Розуміння тексту буде не достатньо для вираження власної думки. Саме на цьому етапі найбільш ефективно відбувається розвиток мовленнєвої компетенції студента (питання поставлені спонтанно, тому студент не має можливості просто переказати заздалегідь підготований текст). Крім того, завдяки сучасним пісням студенти знайомляться з актуальними темами німецької молоді та порівнюють їх зі своїми власними.

У текстах німецьких пісень є велика кількість прикладів до лексичних, граматичних та синтаксичних тем. Спочатку розглянемо лексичні особливості, що зустрічаються у текстах німецьких пісень на прикладі *«Das Herz schlägt bis zum Hals»* групи Revolverheld, *«Nur noch kurz die Welt retten»* Tim Bendzko та *«Du bist mein Sommer»* Roger Cicero:

- **скорочення (**усічення) (*zieh'n* [7], *verlier'n* [7], *quäl'* [7], *begonn'n* [7], *wär'* [7], *flieg'* [8], *gibt'* [8]*s*, *'Ne ganz besondere Mission*[8], *taub für'n Donner* [9];
- **фразеологізми** *(das Herz schlägt bis zum Hals* [7], *das hier fühlt sich wie Zuhause an* [7], *ich hab viel zu viel zu tun* [8], *wie im Rausch, Die Stimmung ist im Keller wie die Temperatur* [9], *wir in Not sind* [8]*;*
- **англіцизми** *148 Mails checken* [8];
- **молодіжний сленг** *Ich wär' so gern dabei gewesen* [8], *'Ne, Ich stoß dann später dazu* [8];
- **композити** *Fernsucht* [7], *Weltbevölkerung* [8], *Tiefdruckgebiet* [9], *Der Wetterbericht* [9], *nächtelang* [9], *Morgengrauen* [9], *Fernweh* [9];
- **порівняння** *wie im Rausch* [9], *Wir sind wie Brüder* [7], *wie die Temperatur* [9], *wie ein Tag am Meer* [9];

атрибутивні прикметники *grau* [9], *nass* [9], *klein* [9], *groß* [9], *taub* [9], *dumm* [8], *besonder* [8], *letzt* [7].

Це сприяє збагаченню словникового запасу студента. Також завдяки пісням можна повторити або проілюструвати певні теми, що стосуються граматики та синтаксису.

Розглянемо граматичні теми:

- **Іменники:**

Відмінювання іменників: *aus dem Weg* [7], *das Herz* [7], *keinen Stein* [7], *zum Hals* [7], *Fernsucht von den Lichtern* [7], *im Hafen* [7], *beim Kiosk* [7], *die Welt* [8], *mit dem Essen* [8], *im Keller* [9], *auf'n Donner* [9], *in den Süden* [9], *im Rausch* [9], *bis zum Morgengrauen* [9], *wie ein Tag am Meer* [9].

Множина іменників: *Brüder* [7], *die Straßen* [7], *die Zweifel* [7], *die Kinder* [7], *die Dinge* [9], *die Wolken* [9].

- **Займенники:**

Особові: *Wir sind wie Brüder* [7], *ich mit dir* [7], *du sagst* [7], *Wir trau'n uns* [7], *hinter uns* [7], *was mir grad fehlt* [7], *brauchen sie mich* [8], *es ist dir ernst* [8], *zu dir* [8], *bei dir* [8], *Interessiert mich* [9], *wegen dir* [9], *die uns bewegen* [9].

Присвійні: *unsern Namen* [7], *Mein Herz* [7], *dein's* [7], *unser Leben* [7], *mein Sommer* [9].

- **Відмінювання прикметників:** *die letzen Zweifel* [7], *die letzte Bahn* [7], *Das letzte Geld* [7], *'Ne ganz besondere Mission* [8], *die ganze Weltbevölkerung* [8], *die große Katastrophe* [8], *das ganze Jahr* [9], *Die kleinen und großen Dinge* [9].
- **Дієслова**

Дієслова з відокремлюваними префіксами: *fühlt sich wie Zuhaus an* [7], *Und vielleicht hängt unser Leben davon ab* [8], *Fang schon mal mit dem essen an* [8], *Doch ich steh' mit 'nem Lächeln auf* [9], *wir hören nicht auf* [9].

Інфінітивна конструкція *Wir trau'n uns nicht zu fragen*[7], *Und hör'n auf, uns zu verstellen* [7], *Lass uns die letzte Bahn verpassen, Das letzte Geld beim Kiosk lassen* [7], *Denn du scheinst wohl nicht zu wissen* [8], *Doch ich hab viel zu viel zu tun* [8], *Lass uns später weiter reden* [8], *Während alle anderen das ganze Jahr sparen Um dann endlich in den Süden zu fahren* [9].

У текстах пісень проілюстровані також синтаксичні особливості німецької мови:

- **Порядок слів після dass, weil**: *Wir ahnen leise, dass es groß wird* [7], *Weil die Angst die Antwort frisst* [7].
- **Порядок слів після denn** *Denn du scheinst wohl nicht zu wissen was ich tu* [8]. *denn es passiert so viel* [8]. *Denn das hier fühlt sich wie Zuhaus an* [7], *Denn wir hab'n doch überhaupt nichts* [7].
- **Порядок слів після danach** *Danach flieg' ich zu dir* [8]. *Und gleich danach bin ich wieder bei dir* [8].
- **Означальні речення:** *Ist das die Nacht, von der wir sprechen* [7], *Und es gibt keinen Stein, der auf dem andern steht* [7], *Die kleinen und großen Dinge, die uns bewegen* [9], *weg von diesen Monstern, die mich nachts einst immer quäl'n* [7].

Під час опрацювання німецькомовних пісень студенти мають можливість знайти приклади до певного граматичного або синтаксичного правила, широкий варіативний ряд котрих було наведено.

Вищезазначені приклади дозволяють зробити **висновок**, що вивчення німецькомовних пісень сприяє не лише розширенню словникового запасу студентів, розвитку навичок аудіювання, а й допомагає тримати у пам'яті шаблони, які ілюструють певне граматичне або синтаксичне правило. Так, наприклад, якщо важко запам'ятати порядок слів після *dass* або *weil*, то можна нагадувати студентам рядок з пісні: *Weil die Angst die Antwort frisst* [7]. Під час застосування текстів пісень на заняттях зі старшими курсами можна попросити студентів знайти у тексті приклади до визначеного правила.

Отже, вивчений текст німецькомовної пісні сприяє позитивній атмосфери в аудиторії, залучає творчі здібності студентів (коли обговорюється тематика пісні), збільшує лексичний запас, знайомить з автентичним текстом та життям молоді у Німеччині, тобто розвиває мовленнєву компетенцію на різних рівнях. Крім того, слід запропонувати перекласти текст німецькомовної пісні. Дане завдання, зорієнтоване на творчий потенціал, стимулює знаходити переклад невідомих лексем та будувати синонімічний ряд, стає мотивацією студентів до подальшої діяльності.

Список літератури:

1. Елухина Н.В. Обучение аудированию в русле коммуникативно ориентированной методики // Иностанные языки в школе. – 1989. – С. 28–36.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. Українського видання С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Зимняя И.А. Психология оптимизации обучения иностранному языку в школе // Иностанные языки в школе. – 1986. – № 4. – С. 3–7.
4. Калініна Л.В., Самойлюкевич І.В. Комунікативний підхід до навчаннястудентів ІІІ курсу мовного вузу // Іноземні мови. – 1995. – № 2. – С. 36–41.
5. Основы методики преподавания иностранных языков / Под ред. В.А. Бухбиндера, В. Штрауса. – К.: Вища шк., 1986. – 335 с.
6. Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment. A Common European Framework of References / Council of Europe, Education Committee. – Strasbourg, 2002. – 232 p.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lyricstranslate.com/ru/das-herz-schl%C3%A4gt-bis-zum-hals-heart-mouth-heart-pounding-madly.html.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.songtexte.com/songtext/tim-bendzko/nur-noch-kurz-die-welt-retten-6be972a2.html.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.letras.com/roger-cicero/du-bist-mein-sommer.
10. Каспарова М.П. Понимание речи и представление // Научные труды МГИИЯ им. М. Тореза. – М., 1972. – Вып. 69. – С. 70–79.

Ворона Т.А.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИОМАТЕРИАЛОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТА-ПЕРЕВОДЧИКА

Аннотация
В статье раскрыто пользу применения аудио материалов на занятиях, описаны преимущества и недостатки упражнений. Кроме того, показан широкий спектр лексических, грамматических и синтаксических правил проиллюстрированных на примере текстов немецких песен. Приведенные примеры упражнений, которые развивают речевую компетенцию студента-переводчика.
Ключевые слова: аудирование, перевод, речевая компетенция, после текстовые упражнения, аудио тексты.

Vorona T.O.
Black Sea National University named after Petro Mohyla

APPLICATION OF AUDIOMATERILES FOR THE DEVELOPMENT OF THE SPEECH COMPETENCE FOR THE STUDENT-TRANSLATOR

Summary
The article describes the benefits of using audio materials in classes, the advantages and disadvantages of exercises. In addition, a wide range of lexical, grammatical and syntactical rules is illustrated by the example of the German songs texts. Examples of exercises are given that develop the language competence of the student-translator.
Keywords: listening, translation, speech competence, text exercises, audio texts.

УДК 811.111'06'373.46

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ПОХОДЖЕННЯ ТА ВЖИВАННЯ

Коваль О.Е.
Коледж технологій, бізнесу та права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Досліджено генезис англійських юридичних термінів. Розглянуто особливості творення юридичних термінів англійської мови. Виділено продуктивні джерела юридичної лексики. Проаналізовано сучасні юридичні терміни англійської мови, етимологію та способи їх творення на конкретних прикладах.
Ключові слова: юридична термінологія, етимологія понять, семантична структура, класифікація термінів, лексикологія.

Постановка проблеми. Активізація інтеграційних процесів кінця XX – початку XXI ст. у світі і, зокрема на європейському континенті, для вироблення єдиних правових стандартів, що відповідають сучасним потребам цивілізаційного суспільного розвитку, вимагають упорядкування та унормування, а можливо й переструктурування національної юридичної терміносистеми. У зв'язку з цим в надрах сучасної лінгвістики виникла нова прикладна дисципліна – термінознавство, яка поступово уточнює свої самостійні функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних галузевих спеціальностей, зокрема – юридичної і, відповідно, юридичної термінології як підсистеми в межах загальної лексичної системи, яка знаходиться на етапі свого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична термінологія розглядається у контексті юридичної лінгвістики, яка й визначає основні напрями досліджень у цій галузі, а саме: історія юридичної мови; юридичне термінознавство; юридична лексикографія; юридична текстологія; юридична стилістика; порівняльне юридичне мовознавство; судова лінгвістика. Дана тематика привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед них – Н.В. Артикуца, С.П. Головатий, Ю.Є. Зайцев, Т.П. Кравченко, А.М. Ляшук, В.М. Протасов, П.М. Рабінович, О.А. Сербенська, В.М. Тертишник, І.Б. Усенко, А.А. Ушаков та ін. Лексичне значення, граматичне оформлення термінів лежать в основі наукових досліджень українських (Габриел'ян О.А., Іванишин О.М., Циткіна Ф.А.) та зарубіжних (Антрушина Г.Б., Афанасьєва О.В., Морозова Н.Н., Акодс М.Н., Брунер К.) мовознавців. Питання етимології юридичної термінології лишається відкритим для вивчення в умовах асиміляції неологізмів іншомовного походження на сучасному етапі розвитку англійської мови.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний етап розвитку англійської мови виявляє нові випадки вживання юридичної термінології, що зумовлює необхідність аналізу даної проблематики.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дати детальну характеристику походження юридичних термінів в сучасній англійській мові, виявити продуктивні джерела запозичень та простежити їх використання у юридичних документах.

Практичне значення роботи полягає у тому, що дані, отримані в результаті дослідження можуть слугувати теоретичною базою для вивчення термінології англійської мови та для подальшого розгортання дослідження у даній галузі.

Виклад основного матеріалу. Юридична термінологія виступає найбільш важливою та інформативною частиною мови права. Питання юридичної термінології є досить актуальним. Без термінів неможливо максимально точно викласти законодавчу думку. Юридична термінологія допомагає досягти максимальної лаконічності юридичного тексту.

Зародження юридичної термінології пов'язане з виникненням права. Писемною мовою права були спочатку латина та англійська. Переважала латина і поступово вона завойовувала нові позиції. Латина була мовою офіційних документів. Це не була класична або середньовічна латина, проте це був різновид латини, юридична латина, яка містила багато латинізованих англійських і старофранцузьких слів. Наприклад, давньоанглійське «morder» – таємне вбивство, стало «murdrum», а пізніше – сучасним «murder».

Англійська термінологічна лексика, у тому числі юридична, формувалася століттями. Ця терміносистема розвивається і далі, постійно змінюється, але водночас це єдина цілісна система, яка функціонує разом з людським суспільством [1].

В надрах сучасної лінгвістики виникла нова прикладна дисципліна – термінознавство, яка поступово уточнює свої самостійні функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних науково-технічних спеціальностей. Дослідники переважно по-різному розуміють проблематику, цілі та функціональні завдання термінологічних структур, концептуальні засади термінознавства як науки. По-різному розуміють поняття «термін», "термінологічне словосполучення". Немає єдності у тлумаченні теоретичних концепцій фахового термінознавства. Існує гостра необхідність подальшого розвитку термінознавства як науки, корекції та якісного (адекватного) формування її метамови. Найбільш загальна мета термінознавства – зробити процеси утворення та вживання термінологічних найменувань більш керованими, сприяти раціоналізації професійного спілкування, взаєморозумінню фахівців [8, с. 53].

Термінологія – це один з аспектів мови, який протягом останніх десятиліть розвивається з особливою інтенсивністю. Юридична термінологія –

це підсистема в межах загальної лексичної системи мови. Науково-технічна термінологія, а особливо юридична, являє собою широкий шар лексики, що інтенсивно розвивається та активно взаємодіє з іншими шарами лексики, насамперед – загальновживаної. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури та семантики, стало одним з найважливіших завдань сучасної лінгвістики [4, с. 31].

Питання генезису англійських юридичних термінів, що вживаються в економічному дискурсі, є специфічним. Запозичення економічною терміносистемою юридичних терміноелементів зумовлено передусім суспільними процесами, міжсоціумними відносинами та економічним розвитком держави. Постійний економічний прогрес вимагає правового статусу у здійсненні економічних стосунків. Привертає увагу та обставина, що процес "входження" юридичної термінології в мову різних сфер сягає корінням ще середньовіччя, коли вже починали зароджуватися правові та економічні відносини між певними соціогрупами.

Трансформація та транспозиція юридичних термінів у різножанрових текстах є природним явищем, наслідком успадкування лексики одних поколінь наступними. При цьому відбувається поєднання давньої та актуалізація нової лексики вченими, юристами, економістами та іншими верствами населення, які безпосередньо мають справу із правовою, економічною діяльністю.

Термінологічні одиниці надходять до мови різними шляхами. Перший шлях – надання статусу термінів загальновживаним лексичним одиницям рідної мови. Такий варіант утворення термінів не завжди є позитивним, оскільки тут часто мають місце переосмислення, метонімічне перенесення, коли слову приписується нове значення. З метою диференціації подібних лексичних одиниць терміни часто змінюють форму написання, вимови, відмінювання, наголосу [12, с. 101].

Окрему групу становлять так звані авторські терміни, створені або для номінації нового явища, яке раніше не було виявленим дослідниками, або для номінації уже відомого явища новим терміном, «по-своєму». Вірогідність їх закріплення в науці вища, коли вони створені для номінації нового явища, а не перейменування уже відомого [7, с. 156].

Більш популярним та виправданим є шлях утворення термінів шляхом запозичення з інших мов. На різних етапах становлення суспільства терміни запозичуються з різних мов, що зумовлено різними історичними умовами. Так, музична та комерційна термінологія провідних європейських мов є, в основному, італійського походження, театральна та поштова – французького, спортивна – англійського, навігаційна термінологія в українській, російській, англійській та деяких інших мовах складається, в основному, з голландських лексичних елементів, загальнотехнічна, реміснича та військова термінологія багатьох слов'янських мов має численні запозичення з німецької мови [12, с. 76].

Особливий тип запозичень – вживання слів і словотворчих моделей грецької та латинської мов. Такі терміни утворювалися на різних етапах розвитку мови і в різних терміносферах. Церковна термінологія у народів, що сповідують католицизм, складається, в основному, з латинських елементів, у православних народів – з грецьких. В деяких субмовах не завжди можна віддати перевагу будь-якій одній мові. Надто у теперішній час нові терміни нерідко утворюються за змішаним типом: один корінь грецького походження, інший – латинського (наприклад, слово «термінологія» складається з латинського елементу terminus – межа, та грецького logos – наука) [4, с. 10].

Термінів, що мають відповідники у загальновживаній лексиці, в сучасній мові відносно небагато. Основна функція термінологічної лексики номінативна, терміни називають спеціальні поняття з різних галузей людських знань. У цій функції вони завжди виступають у науковому, публіцистичному, професійно-виробничому й діловому стилях. Проте термінологічні слова можуть вживатися й поза цими стилями, їх досить часто використовують і в мові сучасної художньої літератури, в якій вони, крім свого прямого номінативного значення, набувають і додаткових значень, а також експресивного чи емоційного забарвлення.

У мові художньої літератури терміни можуть втрачати «свою стилістичну замкненість», а використання термінологічних слів «у ролі складових елементів тропів і художніх образів» зумовлює часткову чи й повну їх семантичну детермінологізацію [11].

У зв'язку з появою нових галузей права, відкриття нових явищ виникають значні труднощі визначення загальнонаукової, загальнотехнічної галузевої і вузькоспеціальної термінології: загальнонаукові і загальнотехнічні терміни – це терміни, які вживаються в декількох галузях науки і техніки.

Галузеві терміни – це терміни, які вживаються лише в одній галузі знань. Наприклад: правові норми, прийнятий закон, nugatory.

Вузькоспеціальні терміни – це терміни, які характерні для спеціальності даної галузі. Наприклад: позов, нунціатура, chaplain, charge-sheet [9, с. 101].

В умовах, коли потрібно давати назви новим і новим явищам та поняттям, багато загальновживаних слів набувають визначену специфіку.

Відбувається спеціалізація їх значення при передачі термінів на іншу мову і уніфікація перекладних еквівалентів.

Інколи в текстах зустрічаються слова і словосполучення, які відносяться до різних функціональних систем, тобто різних галузей.

Термін може бути утвореним на основі рідної мови або запозиченим як із нейтрального термінологічного банку (міжнародні греко-латинські терміноелементи), так і із іншої мови, він повинен відображати ознаки даного поняття; значення терміну для спеціаліста рівняється значенню поняття.

Усі терміни по своїй будові А.Я. Коваленко поділяє на:

1) Прості, які складаються із одного слова: attorney – прокурор;

2) Складні, які складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс: jurisprudence – юриспруденція;

3) Терміни-словосполучення, які складаються із декількох компонентів: federal court jurisdiction – юрисдикція федерального суду, specific performance – реальне виконання [9, с. 102].

Терміни-словосполучення поділяються на три типи.

До першого типу належать терміни-словосполучення, компонентами яких є самостійні слова, які можуть вживатися окремо і які зберігають своє значення: law, faculty, franchise, freedom, liberty, power – право, amortization, killing, criminal homicide, unlawful homicide, homicide, murderment, slaughter, blood, bloodshed – вбивство.

До другого типу відносяться такі терміни-словосполучення, які мають один із компонентів технічний термін, а другий – загальновживаної лексики. Компонентами такого типу можуть бути два іменники, або іменник і прикметник. Цей спосіб утворення науково-технічних термінів більш продуктивний, ніж перший, де два компоненти є самостійними термінами: negligent killing, negligent homicide, negligent manslaughter – вбивство через необережність.

До третього типу відносяться терміни-словосполучення, обидва компоненти яких являються собою слова загальновживаної лексики і тільки сполучення цих слів є терміном. Такий спосіб утворення науково-технічних термінів непродуктивний: adjudicatory jurisdiction – вирішення судових справ [9, c. 103].

Термінологія для терміна є тим полем, яке дає йому точність і однозначність, і за межами якого слово втрачає ознаки терміна.

Особливістю синтаксичної структури складеного терміна є зв'язаність елементів за якою їх можна вважати вільними (бо його компоненти зберігають своє пряме значення) і одночасно – закритими (бо при довільному включенні до їх складу інших слів, вони втрачають свою термінологічність) [2].

У межах юридичної термінології виділяється значний відсоток термінів, утворених синтаксичним способом. За кількістю компонентів можна виділити 1) двокомпонентні; 2) трикомпонентні: 3) полікомпонентні.

Терміни об'єднуються в термінологічні системи, які виражають поняття однієї галузі.

У кожній термінологічній системі утворюються певні групи, для яких загальним є їх належність до класу предметів або до класу процесів, властивостей і т.д.

Основна кількість термінів утворилась за рахунок загальновживаних слів, запозичень із міжнародної лексики за словотвірними моделями, які характерні для сучасної англійської мови [4, c. 110].

Окремі терміни утворюють термінолексику як складову частину загального складу мовної лексики. Якщо терміни об'єднуються одним фахом або ділянкою науки, то вони складають номенклатуру – певну системну схему, що криється за найменуванням понять. Точки зору на те, чи система найменувань взагалі необхідна, що вона має означати і які терміни охоплювати, досить різні – від тих, що схиляються до будь-яких імен, взятих принагідно, до тих, які потребують описових, належним чином відокремлених і фонетично відповідних термінів.

До термінів часом відносять етикетки, прості цифрові стандарти і номенклатурні скорочення – власне, їх нікуди більше віднести. Вітаміни, наприклад, спочатку позначались літерою і цифрою: останнім часом перевага надається словам. Не у всіх наукових сферах висуваються однакові вимоги до номенклатури, бо кожна ділянка науки має властиві їй потреби. Вимоги конкретних наук, що мають справу з реальними речами, відрізняються, скажімо, від вимог суспільних наук. Для однієї галузі науки досить родо-видової класифікації; в інших потрібно розрізняти причини, процеси, процедури, ефекти, деталі [11].

Оскільки правнича галузь перебуває сьогодні на стадії активного розвитку і вдосконалення, створюються нові терміноодиниці відповідного словотвірного типу за існуючими словотвірними моделями як від слов'янських, так й від іншомовних основ.

Лінгвістами виявляються й описуються способи творення термінів у різних розвинених європейських мовах, що забезпечує об'єктивність прогнозу відносно подальшого розвитку тієї чи іншої терміносистеми. У центрі цих досліджень знаходиться термін, природа семантики якого виявляється насамперед через співвіднесеність із поняттям. Основним носієм поняттєвого значення в усіх термінологіях, у тому числі і в юридичній, виступають іменники (викрадач – thief, позивач – plaintiff, присуд – sentence).

Однією з найбільш актуальних проблем є дослідження термінів-абревіатур в англійській юридичній термінології. Словотвірна активність абревіації в англійській юридичній термінології веде і до її широких семантичних можливостей. Скорочуються не тільки найменування закладів (C.M. – Court Martial) та документів (C.P. – Code of Civil Procedure), але і найменування осіб (deft. – defendant) та дій (H.T. – high treason), що посилює продуктивність абревіації.

Основною ознакою терміна є його кореляція з поняттям відповідної галузі знань. Враховуючи цю властивість терміна, важливо простежити його семантичні смислові зв'язки із загальновживаним словом, що буде показано на матеріалі лексикографічних джерел. Однією з найскладніших проблем у лексикографічному описі слова-терміна є розмежування полісемії та омонімії. Як зауважила у свій час О.С. Ахманова: «Лексикографу завжди загрожує дві однаково великі небезпеки: штучного об'єднання під одним звуковим комплексом кількох різних слів й не менш штучного розподілу одного слова на омоніми» [3, c. 110]. Якщо два ідентичні звукові комплекси є одним словом, то у відповідності до існуючої лексикографічної традиції їм має відповідати одна словникова стаття, а якщо вони за своєю суттю різні – то дві, три і т.д. Однак у тлумачних словниках опис численних значень одного і того самого знака здійснюється шляхом пояснення одного значення через інше без пояснення зв'язку між ними та без врахування його узагальнюючої природи слова-терміна [3, c. 110].

Так, В.Г. Гак висуває тезу про відносність лексикологічних категорій в лексикографії. Він вважає, що для того, щоб правильно вирішити проблему природи того чи іншого лексикологічного явища у середині даної мови, треба розглядати його, по-перше, в середині даної мовної одиниці і, по-друге, у загальній системі мови з метою з'ясування того, чи є цей факт одиничним, чи закономірним явищем. Такий двоякий

розгляд може по-новому визначити природу фактів. Те, що вважалося омонімією, виявиться багатозначністю; те, в чому вбачали полісемію, буде виступати як одиниця значення слова, але таке трактування не вносить чіткості у розуміння смислової структури терміна.

У лінгвістичних працях з даної проблеми наголошується, що термін – це лексико-номінативна одиниця мови, що співвідноситься з поняттям спеціальної професійної сфери. А.С. Герд виділяє три точки зору на цю проблему:

1. Терміни мають те лексичне значення, яке і означають.

2. Терміни мають лексичне значення, яке є тим самим поняттям.

3. Терміни збігаються з поняттям і не мають лексичного значення.

Слід зазначити, що ця проблема інтерпретується в термінологічних дослідженнях порізному. На наш погляд, описуючи семантичну структуру багатозначного слова-терміна, важливо віднайти у ній те спільне, інваріантне, на чому будуть генеровані зв'язки у середині структури.

Шляхом узагальнення слово-термін, що підлягає лінгвістичному аналізу, об'єднується хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою. У зв'язку з цим цілком виправданим у термінознавстві є метод розчленування терміна на складові семантичні компоненти з метою моделювання його семантики.

Наприклад, багатозначний термін «derivation» – «деривація» використовується не лише в системі номінацій лінгвістики, але й у термінологічних системах таких галузей, як геологія, військова справа, об'єднаних сукупністю смислових зв'язків.

Аналіз дефініцій терміна «деривація» у різних терміносистемах дозволяє кваліфікувати такі лексичні одиниці, які мають різний набір релевантних компонентів сем, об'єднаних спільною лексичною парадигматичною семою-інваріантом.

Аналогічно, термін «intellectual property right» – «право на интеллектуальную собственность» в юриспруденції та правознавстві означає «право людини чи народу бути освідченими людьми».

Із наведених прикладів можна стверджувати, що якісний і кількісний склад релевантних ознак, актуалізованих у дефініціях, у терміна неоднаковий, відповідно неоднакова і кількість компонентів значення терміна, яка є похідною від загального спільного компонента, архісеми як величини, що складається із ряду семантичних ознак.

Іншим шляхом творення термінів є «спеціалізація» значення загальновживаного слова, яке виникає у результаті різних видів «переходу» його основного значення, метафори, метонімії тощо.

Багатозначність терміна у процесі його формування, розвитку та функціонування є природною з огляду на те, що одна і та сама форма може пристосовуватися до позначення різних об'єктів та виконувати різні функції.

Аналіз лексико-семантичних зв'язків термінів показує, що ці зв'язки можуть бути внутрішньосистемними та міжсистемними. Так, внутрішньосистемним семантичним явищем вважається багатозначність одного і того самого терміна у межах однієї і тієї самої термінологічної системи, як, скажімо, в лексикології і семасіології – «значення», «лексема», «слово».

Семантичні явища міжсистемного характеру в галузі філологічної термінології представлені такими термінознаками, які одночасно використовуються як для номінації понять (явищ) однієї галузі, так і для номінації понять суміжних дисциплін.

Так, термін «glossa» – «глосса» використовується у лексикології, в юриспруденції, у риболовстві; «performing right» – «право на виконання» – в юриспруденції, в економіці, у фізіології у медицині.

Таким чином, міжсистемні відношення можуть породжувати як багатозначність єдиного терміна, так і омонімію і розглядатись при цьому вже на рівні міжнаукових контактів.

Системно-структурні ознаки є основними критеріями визначення терміна у системі мови. У жодній системі мови немає абсолютно тотожних ознак, отже, немає і абсолютних синонімів, бо в жодній системі понять немає двох і більше різних ознак, які б називалися одним і тим самим терміном. Той самий термін «кочує» із однієї системи до іншої, набуваючи іншого змісту. М.Н. Володіна виділяє узагальнюючу особливість терміна як його когнітивно-дефінітивну значущість», яка виражається в тому, що термін стає «носієм та зберігачем» спеціальної інформації, належної до визначеної терміносистеми.

Дослідження структурно-семантичних зв'язків між термінами передбачає нерозривність двох планів, які пов'язані між собою: стабільний інваріантний семантичний компонент парадигматичного плану системи мови і вираження змінних компонентів із синтагматичного плану мовлення, які визначають відповідно різні смисли вживання слова-терміна [10, с. 196].

Термінознавчі дослідження традиційно пов'язані з науками про мислення, що забезпечує базу для активного проникнення когнітивного підходу у термінознавство. Таким чином, вивчення терміна у середині терміносистеми доповнюється перспективним когнітивним підходом, який потребує виявлення місця і функції терміна в лінгвомисленнєвій діяльності людини.

Висновки і пропозиції. Юридична термінологія становить автономний прошарок лексичного складу сучасної англійської мови. Екстралінгвістичні чинники впливу на розвиток англійської юридичної термінології зумовили її сучасне функціонування як системи що складається з термінів – лексичних одиниць англійської мови та термінів – запозичень з інших мов

У процесі взаємодії термінологічних систем (юридичної та економічної) фактично відбувається становлення міжкатегоріальної економіко–юридичної термінологічної системи, яка абсорбує термінологію цих двох підмов, сприяючи утворенню міждисциплінарного юридично-економічного дискурсу, ознаками котрого на лінгвістичному рівні є категорії економічного змісту у поєднанні з категоріями юридичного (чи навпаки).

Дослідження структурно-семантичних зв'язків між термінами передбачає нерозривність двох планів, які пов'язані між собою: стабільний інваріантний семантичний компонент парадигматичного плану системи мови і вира-

ження змінних компонентів із синтагматичного плану мовлення, які визначають відповідно різні смисли вживання слова-терміна. Такі системні взаємозв'язки між термінами розкривають суть «переходу» того самого слова-терміна від одного смислу до іншого.

Правові поняття як основа юридичної термінології супроводять людство від найдавніших часів і як суспільна категорія живуть та розвиваються разом з ним, тому необхідно на кожному новому етапі розвитку суспільства простежувати зміни у цій категорії.

Список літератури:

1. Алтицева Л.Ю. Аналітична деривація як спосіб творення термінів / Л.Ю. Алтицева // Термінологічні читання. Тези. – К., 1991. – С. 86–89.
2. Апалат Г.П. Англійська юридична термінологія у текстах з економіки / Г.П. Апалат // Іноземна філологія. Український науковий збірник. – 1999. – Вип. 111. – С. 208–212.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – [2-е изд.]. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 607 с.
4. Волкова И.Н. Стандартизация научно-технической терминологии / И.Н. Волкова. – М.: Прогресс, 1984. – 286 с.
5. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах : [учеб. пособие] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 103 с.
6. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М.: Московский Лицей, 1993. – 340 с.
7. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. М.: Наука, 1977. – 308 с.
8. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – К., 1989. – 103 с.
9. Коваленко А.Я. Загальний курс науково-технічного перекладу. – К.: "Фірма "ІНКОС", 2002.
10. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. 2-е изд. – М.: КомКнига, 2006. – 382 с.
11. Лотка А.М. Англомовна термінологія фінансово-економічних взаємин: Автореф. дис. канд. філ. наук: 21.04.00 / Київ. нац. ун-т. – К., 2000. – 16 с.
12. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. М.: Наука, 1961. – 365 с.
13. Моісеєв А.І. Різновиди термінів і їх семантичні особливості. – М., 1975. – 461 с.
14. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. – Харків, 1993. – 398 с.
15. Шелов С.Д. Номенклатура и терминология. В кн.: Русские языкознания. в. 8. К., 1984. – С. 5–22.
16. Щеглова Н.А. К вопросу о грамматических средствах терминологизации русских глаголов в профессиональной речи XVII–XVIII веков / Н.А. Щеглова; Уч. зап. МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1968. – Т. 38. – Вып. 8. – С. 88–92.
17. Adams A. Investment / A. Adams. – London, 1995. – 370 p.
18. Gleim I. CPA Review. Business Law / I. Gleim, J. Ray. – Gainesville, Florida, 1996. – 682 p.

Коваль О.Э.
Колледж технологий, бизнеса и права
Восточноевропейского национального университета
имени Леси Украинки

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: ПРОИСХОДЖЕНИЕ И УПОТРЕБЛЕНИЕ

Аннотация
Исследован генезис английских юридических терминов. Рассмотрены особенности создания юридических терминов английского языка. Выделено производительные источники юридической лексики. Проанализированы современные юридические термины английского языка, этимологию и способы их создания на конкретных примерах.
Ключевые слова: юридическая терминология, этимология понятий, семантическая структура, классификация терминов, лексикология.

Koval O.E.
College of Technology, Business and Law
Eastern European National University named after Lesia Ukrainka

LEGAL TERMINOLOGY IN THE CURRENT ENGLISH LANGUAGE: ORIGIN AND EXERCISE

Summary
The genesis of English legal terms is explored. Features of creation of legal terms of English language are considered. The productive sources of legal vocabulary are highlighted. The modern legal terms of the English language, etymology and ways of their creation on concrete examples are analyzed.
Keywords: legal terminology, etymology of concepts, semantic structure, classification of terms, lexicology.

УДК 821.112.2(043.3/.5)

ПАМ'ЯТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ЗБІРЦІ РЕПОРТАЖІВ ГАННИ КРАЛЛЬ «ДОКАЗИ ПРО ІСНУВАННЯ» («DOVODY NA ISTNIENIE»)

Манько Р.М., Безкоровайна Н.Я.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто тему соціальної та колективної пам'яті в соціологічному та антропологічному аспектах. Проаналізовано праці видатних дослідників 20-го століття щодо пам'яті, як засобу соціалізації окремих суспільств та націй. На основі збірки репортажів Ганни Кралль «Докази про існування»(«Dovody na istnienie») досліджено соціальну пам'ять єврейської громади після Голокосту та Другої світової війни.
Ключові слова: пам'ять, репортаж, щоденник, час, минуле.

Постановка проблеми. Кожна людина зберігає пам'ять про своє минуле: про батьків, про роки дитинства і юність, про ту чи іншу діяльність, про свої успіхи та невдачі. Саме пам'ять дозволяє нам відчувати себе особливими, ні на кого іншого не схожими особистостями. Не лише окрема людина зберігає пам'ять про своє минуле, це властиво і будь-якому людському колективу, будь-якій соціальній групі, і закінчуючи народами і націями. Пам'ять про своє минуле необхідна будь-якому соціуму, для того щоб відчути свою єдність, свою ідентичність, свою цілісність.

Найважливішим видом соціальної пам'яті є, звичайно, пам'ять того чи іншого народу про своє походження і своє минуле.

Ганна Кралль польська письменниця, репортерка єврейського походження. Під час Другої світової війни, будучи дитиною, втратила всіх своїх рідних, і сама дивом уникнула смерті. Тому тема Голокосту і долі єврейського народу стала провідною у творчості авторки протягом усього життя.

Як каже сама письменниця: «Своє дитинство я не проміняла би на жодне інакше. Воно підготувало мене до всієї іншої частини мого життя – завдяки моєму дитинству я розумію, про що цей світ. Завдяки моєму дитинству я знаю, що таке страх, я знаю, що таке мужність. Мене не так легко шокувати. Усі діти вийшли з війни мудріші та зріліші. Для того, щоб вижити, всі повинні були бути мудрі: і польські, і єврейські діти...» [3].

Ганна Кралль пише про людей з якими розмовляє про важливі речі, про драми їхнього життя, про пам'ять і забуття – про людей, які прагнуть розмовляти з нею, хочуть розповісти їй про свою долю і переживання, щоб вона їх увіковічнила у своїх текстах.

Кралль вважають найвидатнішою авторкою жанру репортажу в польській літературі другої половини 20 – початку 21 століття.

Як говорить сама Ганна Кралль, люди довіряють їй своє життя в надії, що їх зрозуміють. Також зізнається, що інколи людські долі бувають для неї занадто важкими. Також вона впроваджує в репортажі моменти з свого власного життя, написані від третьої особи: «Piszę o ludziach, z ktyrymi rozmawia o ważnych rzeczach, o dramatach ichniego życia, o pamięci i niepamięci – o ludziach, ktyrzy chcą rozmawiać z nią, chcą jej opowiedzieć o swoich losach i przeżyciach, aby je uwieczniła w swoich tekstach» [7, c. 54].

Не так давно, у 2007р., вийшло п'ятикнижжя Ганни Кралль під назвою «Żal» («Печаль»), до якого входять «Hipnoza», «Taniec na cudnym weselu», «Dowody na istnienie», «Tam już nie ma żadnej rzeki», «To ty jesteś Daniel», тексти яких внесено до шкільної програми Польщі. По клаптиках, зі спогадів свідків, сусідів, знайомих, родичів у своїх творах Ганна Кралль відтворила події, що відбулися у часи Другої світової війни.

У інтерв'ю з Олесею Яремчук Ганна Кралль розповідає звідки бере історії для своїх творів:

«До мене почали приходити листи від людей, які колись жили в Польщі, але їм вдалося виїхати та вижити, – згадує. – Подалися хто куди: до Аргентини, Бразилії, Ізраїлю, Америки. Вони розповідали мені про свої історії та місця, де колись мешкали. Пам'ять про ті місця вони забрали з собою, у широкий світ. А місця залишилися в Польщі. Це поєдналося в моїх репортажах. Пам'ять та місця. Я їздила, записувала. І була вдячна долі, світові, життю, що можу чути цих людей, розповідати про них» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиріч у сфері соціальних досліджень з'являється багато праць, присвячених пророблянню травм трагічного колективного минулого конкретних спільнот. Такі наукові дослідження об'єднують під назвою студії пам'яті (memory studies).

Наприкінці XIX ст. Анрі Берґсон відкидає об'єктивістську точку зору й застосовує філософський аналіз досвіду часу, відокремлюючи пам'ять як його основну рису. Замість звичного сприйняття пам'яті як пасивного нерухомого сховища інформації про минуле він характеризує пригадування як активну процедуру, а розгляду пам'яті як об'єктивного відтворення минулого протиставляє бачення пам'яті як нестабільної та змінної [2, с. 257–260].

Моріс Хальбвакс – французький філософ та соціолог, представник соціологічної школи Дюркгайма, учень Анрі Берґсона, який став відомим завдяки винаходу концепту колективної пам'яті. У своїх працях, присвячених проблемам пам'яті, Хальбвакс показав, що пам'ять є не лише психофізіологічною, а й соціальною функцією. За Хальбваксом, соціальне середовище впорядковує спогади в просторі і в часі, служить джерелом як самих спогадів, так і понять і елементів, в яких вони фіксуються [6, с. 84].

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Хальбвакс вважає, що люди не в змозі відтворювати у пам'яті та згадувати поза межами групового контексту [6, с. 120]. Одна з тез, висунутих цим дослідником, будь-який спогад як більш-менш зв'язний образ, є вбудованим у широку панораму минулого, що зберігається в пам'яті тієї чи іншої соціальної групи [6, с. 123]. Кожна соціальна група, на його думку, сама створює пам'ять про своє минуле, що, у свою чергу, формує ідентичність цієї групи відносно інших груп. При цьому кожна соціальна група підлаштовує цей образ минулого під вимоги сьогодення, тим самим висловлюючи сьогоднішнє уявлення про те, яким було це минуле.

Третє положення стосується розуміння пам'яті як реконструкції минулого, адже спогад можемо вважати процесом уявної реконструкції. Іншими словами, для того щоб повністю заглибитись в минуле і відчути те, що вже прожилося, потрібно зазнати впливу тих самих чинників, які свого часу спричинили ті чи інші події та явища. Пам'ять, відповідно до нової сучасної дійсності, узгоджує картину минулого із теперішнім та власним досвідом [6, с. 135].

Пол Коннертон – видатний американський соціолог, професор соціальної антропології Кембриджського університету. Його значущим внеском в розвиток антропологічних досліджень стала книга «Як суспільства пам'ятають» (1989), яка відновила та продовжила обговорення феномену колективної пам'яті (розпочато Морісом Хальбваксом).

Ця праця дає читачеві можливість ознайомитися з класичною точкою зору в популярному за останні двадцять років напрямі – антропології пам'яті. Вона є відкриттям і для антропологів, і для тих, хто займається соціальними теоріями. Значення цієї праці дуже перевершує її невеликий обсяг. Спираючись на надійне підґрунтя, яке заклав у дослідженні соціальної («колективної») пам'яті М. Хальбвакс, Коннертон вносить свої знання, бо не знаходить відповідей на головні питання: чим саме є соціальна пам'ять і який спосіб її передавання? Заново класифікуючи види пам'яті, Конертон виділяє серед них «пам'ять-звичку», яка є відповідальною за людську можливість відтворювати те чи інше дійство [4, с. 54]. Саме цей вид пам'яті є визначальним та основним для формування соціальної поведінки людини. Революційною думкою Конертона є те, що на його погляд, у меморіальних церемоніях («церемоніях вшанування пам'яті») яскраво проявляється «тілесний компонент».

П'єр Нора є автором концепції «місць пам'яті». Головною функцією пам'ятних місць є збереження в них колективної та групової пам'яті, а створення таких місць є головним чинником формування і усвідомлення групової ідентичності. П. Нора зазначає, що його концепція описує саме французьку ситуацію [5].

Подальший розвиток «місць пам'яті» відбувається у праці Аляйди Ассман «Простори спогадів. Форми та трансформації культурної пам'яті». Автор дає своє визначення «пам'ятному місцю»: «Пам'ятне місце – це те, що залишається від того, чого більше не існує. Аби продовжуватися й зберігати своє значення, історія має оповідатися, тож оповідь заміняє втрачене середовище. Адже з руйнацією місця його історія не припиняється; воно зберігає в собі матеріальні рештки, які стають елементами розповідей, а разом з тим вихідними точками нових культурних спогадів» [1, с. 317–318].

Місця поколінь пов'язані з відчуттями, емоціями та пам'яттю окремої особи. На переконання автора вони несуть у собі силу спогадів і мають стійкий і довгий зв'язок із сімейною історією. Як окремий тип «місць пам'яті» А. Ассман виділяє могили та цвинтарі. Це особливі місця, в яких закладено пам'ять про померлих. Особлива увага у книзі приділяється травматичним місцям – це місця масових вбивств, розстрілів і катувань. Як приклад автор наводить нацистський концтабір Аушвіц. Перетворюючи такі місця у «місця пам'яті» люди хочуть запобігти повторенню подібних злочинів. Слушною є думка автора, що для різних соціальних груп травматичне місце має абсолютно різне смислове та емоційне навантаження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема пам'яті досліджується досить давно у різних галузях науки і культури. Пам'ять як категорію розглядають та намагаються пізнати її механізми філософія, біологія, психологія, соціологія. А якщо зважити на події, що відбувалися на початку 20-го століття, Другу світову війну, Голокост єврейського народу, то особливо важливою стає соціальна (колективна) пам'ять як антропологічна проблема. У конкретному суспільстві соціальна пам'ять відображає історичну та культурну своєрідність народу, що створює орієнтири соціальній і національній ідентифікації членів спільноти, мотивує їх для фіксування досвіду колективної пам'яті, в зв'язку з чим стає предметом літературознавства.

Ганна Кралль, єврейка, яка бачила Голокост у всіх його проявах, втратила всіх рідних, а сама дивом залишилася в живих, зображує у своїй творчості, і зокрема у «Доказах про існування», якою важливою є пам'ять і спогади для людини. Незвичними й відмінними від інших творів на дану тематику, твори Кралль є тим, що вона, як журналістка, пише у формі репортажу.

Мета нашого дослідження – дослідити теоретичне підґрунтя питання соціальної пам'яті, прослідкувати тему пам'яті в інших авторів того ж часу, проаналізувати назву збірки, розкрити атрибути пам'яті в збірці «Докази про існування».

Виклад основного матеріалу дослідження. «Розкажіть мені історію. Правдиву. Важливу. Чужу або власну...» – так Ганна Кралль розпитує своїх героїв про минуле, про те, що вони пережили, і що почули від інших [3].

В кожному з оповідань авторки йдеться про правду, про те, що реально відбувалося, а не про вдалу й гарну авторську вигадку; йдеться про буденні й пересічні речі, але разом з тим про важливі речі, що стосуються кожного. Про життя, смерть, надію, пам'ять, про минуле...

У своїх текстах Ганна Кралль показує долі усіх, кого зачепила Друга світова війна, тобто дає цим людям змогу говорити про свою долю, свою історію, важливу, особливу й значущу для кожного. Тому в її розповідях зберігається найцінніше – невмируща справжня пам'ять, яка не дає загинути правдивим спогадам про минуле.

Звичайно, Ганна Кралль мала за мету презентувати живу – а в цьому випадку болючу живу – матерію факту. І щоб цього досягти, авторка «Доказів про існування» шукає провідників, шукає тих, хто провів би її до закулісся того, що вона описує. В такий спосіб, описуючи «чуму», яка поглинула цілий народ і його культуру, а разом з тим погрузла і вся Європа, Кралль допомагає своїм читачам зрозуміти що ж сталося, допомагає викликати співчуття до тих часів.

Метою творчості Кралль є збереження пам'яті, не ушкодженої бажанням надати плину подій логіки та красивого епічного забарвлення. Репортерка за допомогою форми короткого оповідання та інтерв'ю робить близьким і зрозумілим для прийдешніх поколінь минуле. Художня майстерність Ганни Кралль дає читачеві можливість відчути подихи минулого, через історії життя окремих людей, а бажання висвітлити правду не дає написаному стати простою фікцією.

З інтерв'ю з О. Яремчук для сайту ЛітАкцент Кралль каже: «Люди розповідають свої історії тому, що хочуть розповідати. Хочуть, щоби про них пам'ятали. А репортаж є способом запам'ятовувати, є записуванням справжніх розповідей. Репортаж є пам'яттю. А пам'ять є однією із головних людських потреб. Тому в усіх текстах Ганни Кралль звучить ця музична інтонаційність, пов'язана зі спогадами» [3].

Постаті, з якими зустрічаємося в її книжках виступають в трьох ролях одразу – як свідки винищення, як провідники до світу, котрий загинув і як літературні персонажі. Така триєдність ролей зміцнює і увиразнює їхню значимість.

Ганна Кралль прекрасно розуміє, що свідків, котрі можуть розказати їй потрібні історії залишилось дуже мало. Мало їх було і одразу після війни, але з кожним роком стає все менше. Тому шукає вона їх не лише в Польщі і Німеччині, але й всюди де має можливість – в Бразилії і Канаді, в Швеції й США. І неймовірно поспішає щоб не втратити такі потрібні спогади й історії. А щоб це зробити намагається згромадити якомога більше даних, інформації, різноманітних документів та архівів. Розмовляє, задає десятки, сотні питань. Тому що все є надзвичайно важливим, і те як хтось був одягнений, що лежало на столі, що висіло на стіні, який був вид з вікна, кожен дріб'язок відіграє свою значиму роль. А зрештою це дуже жіночий погляд, чоловік не звернув би жодної уваги на такі деталі. І це робить світ реальнішим, приближує, робить його читабельним і правдивим.

Також важливу роль в творах Кралль відіграє генеалогія її персонажів. Коли з'являється нова постать в творі, то переважно в генеалогічному оточенні, наприклад: «Останнім Жидом в Плоцьку є Бенжамін Штуцький, син Ґітлі, брат Реґіни, Бернарда і Хайма, чоловік Басі, батько сина і двох дочок». Таке використання генеалогії зміцнює суспільну позицію людини, доводить іншим, що він є кимось, що є творцем найвищої цінності – цінності життя.

Репортерка пояснює ще й таке «Не пишу про німців, так як і не пишу про євреїв. Пишу про матір з маленького містечка поблизу Зеленої Гори» [3]. Чим підтверджує думку про те, що Голокост, як і війна стосується всіх однаково. Однаково підкошує і отруює життя людей, і не важливо євреї це чи німці, поляки чи українці. Важливою є цінність життя кожної людини, не залежно від приналежності до певного народу, раси чи кольору шкіри.

Ганна Кралль звертається до цікавого композиційного прийому. У кожному окремому оповіданні збірки авторка вводить певні образи, символи, які переважно і стають носієм пам'яті. І тоді впродовж всього сюжету оповідання ми бачимо переплетіння історії з цим певним предметом чи місцем, що виступає центром твору.

До прикладу одне з оповідань «Fotel» («Крісло»), в якому ключовим виявляється звичайне старе м'яке крісло, в якому сидить стара хвора бабця Міна: «Babcię Minę bolały nogi. Dziadek pojechał do Lwowa i przywiozł fotel. Babcia Mina usiadła w fotelu, oparła na podnyżku nogi i westchnęła głęboko:

– Nie wstanę już do końca życia» [?, с. ?].

І так і відбувається, це крісло справді супроводжує її впродовж всього життя. Але коли, переховуючись в бункері від німецьких солдатів, вбили її чоловіка, вона знаходить в собі сили щоб встати, покинути своє звичне місце, заплющити йому очі, і помститися винним в його смерті.

«I stała się dziwna rzecz. Babcia odzyskała wladzę w nogach. Wstała z fotela. Zamknięła dziadkowi oczy» [8, с. 234].

Стається різка зміна, і людина, котра все життя просиділа, не маючи сил піднятись, переборює себе, і піднімається щоб помститися за те, що дороге і рідне. Це можна вважати певною метафорою того, як війна змушувала всіх без перебору братися до боротьби за свою землю, за свій край і своє життя.

У оповіданні «Lis» можна знайти навіть два таких центральних образи. Перший – це пансіонат пані Шихової, де щоліта проводила свій час головна героїня даного оповідання. Другий – відомі в місті хутра з найкращих лисів пана Афельбаума.

Про пансіонат Шихової сказано так: «A mywiłem jej przenieśmy się na Tahiti. I wię pani, co odpowiedziała? «Czy i Szychowa przeniesie swyj pensjonat?» I nie pojechaliśmy. I ona mi umarła...» [8, с. 321].

Зустрічаємо тут образ жінки, котра була настільки прив'язана до певного місця, що не могла уявити жодних інших місць для відпочинку. Для неї природа, люди, запахи стали невід'ємними елементами життя, тому жодні переконання чоловіка не справляли на неї ніякого враження.

І схожою є ситуація з хутрами лиса. Вона розповідала чоловікові про прекрасні дорогі хутра, які вона має від пана Афельбаума. Але це було неможливим, оскільки пан Афельбаум давно помер, і не залишилось жодних хутр. І чоловік намагається пояснити це своїй дружині, але вона переконана, що все це неправда. А коли приходить усвідомлення, а за ним розчарування, ми бачимо думки самої героїні: «Zrozumiałam, że wszystko, o czym opowiadali – te romanse – te zdrady – te zaspy – ten lis – zdarzyło się podczas drugiej wojny światowej. Przez pewien czas byłam pod wrażeniem tej wiadomości» [8, с. 227].

Тобто люди не готові були до війни і всіх тих подій, і їм здавалося, що все йде як і має йти, і нічого не відбувається. Люди жили так, немов

немає війни, бо не усвідомлювали або ж не хотіли усвідомлювати всього, що навколо. А коли приходило розуміння, то за ним обов'язково наставало глибоке розчарування.

Як можна простежити, переважно цей ключовий образ виноситься автором у саму назву оповідання, що є досить цікавим літературним прийомом.

Висновки з даного дослідження. Ганна Кралль є геніальним і оригінальним у своєму роді автором. Вона просто, доступно, «ведучи бесіду» зачіпає «найболючіші рани» єврейського народу. Через буденність показує якою важливою є пам'ять минувшини, якими цінними є навіть найменші спогади, найдрібніші деталі. Адже без знання історії свого народу, без пам'яті про ті страшні муки і жертви, що пережили предки, ми ніколи не зможемо усвідомити істини.

Ганна Кралль, має свою тему, яка не відпускає, бо це є частиною її життя. Шукати тему їй не потрібно. Для Кралль така тема це Голокост, доля польських довоєнних євреїв і їхніх нащадків, які часто й не знали, що вони євреї. Ця тема, від якої неможливо втекти, додає репортажам Кралль неймовірного драматизму, навіть коли вона пише дуже відсторонено.

Репортерка має за мету збереження пам'яті, не ушкодженої красивим епічним забарвленням. Репортерка за допомогою форми короткого оповідання та репортажу робить близьким і зрозумілим для нових поколінь їхнє минуле. Художня майстерність Ганни Кралль дає читачеві можливість відчути подихи минулого, через історії життя окремих людей, а бажання висвітлити правду не дає написаному залишатися простою фікцією.

Люди розповідають свої історії тому, що хочуть, щоби про них пам'ятали. А репортаж є способом запам'ятовувати, є записуванням справжніх розповідей. Репортаж є пам'яттю. А пам'ять є однією із головних людських потреб.

Репортажі Ганни Кралль – це лаконічна, сконденсована проза, де кожна фраза може кардинально змінити інтерпретацію, немає права упустити жодного слова. Мінімалістична мова, проста, чиста, підтверджує, що писати про найважливіше метафізично неможливо.

Авторка не інтерпретує, не намагається зрозуміти чи пояснити незвичайні події в житті своїх персонажів, вона просто дає їм статися.

Збірка Ганни Кралль «Докази про існування», на мою думку, є тою книгою, яку має прочитати не лише кожен поляк, не лише кожен єврей, але й кожен, хто вважає себе людиною. Адже проблеми, які зачіпає репортерка просякнуті людяністю і глибоким гуманізмом, та знаходять відголосок в серцях кожного, незалежно від національності. Прочитати і зрозуміти для себе хто він, і яке його призначення в цьому, часто надто жорстокому, але тим не менш прекрасному світі.

Список літератури:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: «Ніка-Центр», 2012. – 440 с. – (Серія «Зміна парадигми»; вип. 15).
2. Берґсон А. Творческая эволюция. Материя и пам'ять / Анри Берґсон. – Минск: Харвест, 1999. – 1408 с.
3. Ганна Кралль: «Про світ можна розповісти через деталі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://litakcent.com/2016/11/17/hanna-kral-pro-svit-mozhna-rozpovisty-cherez-detali/.
4. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон. Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2013.– 184 с. – (Серія «Зміна парадигми»; вип. 7).
5. Нора П. Всемирное торжество памяти // Неприкосновенный запас [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html.
6. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Моріс Хальбвакс. Пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенкина. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
7. Kot W. Hanna Krall / Wiesław Kot. – Poznań: Dom Wydawniczy «Rebis», 2000. – 119 s.
8. Krall H. Żal / Hanna Krall. – Warszawa: Świat Książki, 2007. – 464 с.

Манько Р.М., Безкоровайная Н.Я.
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ПАМЯТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА В СБОРНИКЕ РЕПОРТАЖЕЙ ГАННЫ КРАЛЛЬ «ДОКАЗАТЕЛЬСТВА О СУЩЕСТВОВАНИИ» («DOVODY NA ISTNIENIE»)

Аннотация
В статье рассмотрена тема социальной и коллективной памяти в социологическом и антропологическом аспектах. Проанализированы труды выдающихся исследователей 20-го века по памяти, как средства социализации отдельных обществ и наций. На основе сборника репортажей Ганны Кралль «Доказательства о существовании» («Dovody na istnienie») исследованы социальную память еврейской общины после Холокоста и Второй мировой войны.
Ключевые слова: память, репортаж, дневник, время, прошлое.

Manko R.M., Bezkorovaina N.J.
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

MEMORY AS SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL PROBLEM IN COLLECTION OF REPORTAGES BY HANNA KRAL' «PROOFS ABOUT EXISTENCE» («DOVODY NA ISTNIENIE»)

Summary
In the article the theme of social and collective memory is considered in sociological and anthropological aspects. Works of prominent researchers of the 20th century are analysed in relation to memory as to the mean of socialization of separate societies and nations. Social memory of Jewish society after The Holocaust and the Second World War is investigated on the basis of collection of reportages by Hanna Kral' «Proofs about existence»(«Dovody of na istnienie»).
Keywords: memory, reportage, diary, time, the past.

УДК 811.134.2'25

СЕМАНТИЗАЦІЯ ФОНІЧНИХ СТРУКТУР ПОЕТИЧНОГО ОРИГІНАЛУ В ПЕРЕКЛАДІ

Науменко А.А.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

В статті розглядається проблема семантизації фонічних структур поетичного оригінала в перекладі. Поезія, це та царина, де наявний звуковий символізм і внутрішній зв'язок між звучанням і значенням із прихованого стає явнім, інтенсивним. У поезії смисл може виникнути лише через асоціації зі звуком.
Ключові слова: поетичний оригінал, переклад, звуковий символізм, фонічна структура, фонетичне значення.

Постановка проблеми. Обрана тема зумовлена загальною тенденцією сучасних філологічних досліджень до багатоаспектного аналізу перекладного поетичного тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиріччя визначені інтенсивною увагою до проблеми поетичного мовлення, підвищеним зацікавленням віршем як особливим видом комунікації [1; 3; 4; 5; 6; 9]. Інтерес до поетичного тексту багато в чому визначається тим, що саме в даному жанрі текстів зосереджені особливості як письмової, так і усної форм мовлення. Поетичний текст вивчається як текст письмовий і як текст що звучить. Вивчення тексту, що звучить, з позицій звукового символізму з метою встановлення параметрів, що впливають на сприйняття тексту реципієнтом, є дуже актуальним в наш час і має потребу в цілеспрямованій розробці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, у яких відзначається велика значимість фоніки поетичного висловлювання, механізми створення й сприйняття звукових образів все ще залишаються невивченими. Недослідженою (ані в загальній, ані в окремих теоріях перекладу) є і проблема семантизації фонічних структур поетичного оригіналу в перекладі.

Формулювання цілей статті. Ми спробуємо дослідити одну з найскладніших проблем поетичного перекладу, а саме проблему семантизації фонічних структур поетичного оригінала в перекладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній філології (зокрема в фоносемантиці та психолінгвістиці) поширена гіпотеза, щодо наявності в окремих звуках конкретної мові іманентно притаманного їм «ознакового» (термін А. Журавлева) значення. Поезія – не єдина царина, де наявний звуковий символізм, але це та галузь, де внутрішній зв'язок між звучанням і значенням із прихованого стає явнім, виразним й інтенсивним. У поезії смисл може виникну ти лише через асоціації зі звуком.

С.Ф. Гончаренко розглядає віршові структури як різнорівневі способи системної організації одиниць поетичного мовлення і пропонує розрізнювати метроритмовий, фонічний (графофонематичний, або звукобуквений) та словесно-образний (металогічний) класи віршових структур [1, с. 27]. Услід за С.Ф. Гончаренком ми також розуміємо під віршовими фонічними структурами (ФС) особливі способи системного використання звукобуквених повторів з метою передання змістовної (як правило, концептуальної) та естетичної інформації. Говорячи про контекстний звукосимволізм віршових структур, ми виходимо з того, що 1) фонетичне значення може бути вмотивованим; 2) окремі звуки (або звукокомплекси) іманентно мають достатньо усталене самостійне значення; 3) контекстна звукосимволізація може виявляти себе в межах як одного, так і декількох віршових рядків.

Під контекстом ми розуміємо найближче та необхідне оточення мовного знака. Контекст зумовлює однозначність комунікативної одиниці, фіксує саме те значення, яке є необхідним у даному випадку і відповідає вимогам адекватного розуміння мовленнєвого акту.

ФС – один з ключів до декодування поетичного тексту – характеризуються місткою семантикою та великою стильовою активністю в поетичному тексті. З перекладацького погляду вони дуже складні, адже саме тут виявляється позалінгвальна специфіка мовних знаків в оригінальному та цільовому художньому текстах.

Пильну увагу філологів роль звуку в поетичній мові приваблює в 10-20 р. ХХ ст. Початок поклала критична робота М. Граммона «Звук як засіб виразності мови», яка вийшла в 1901 р. у Парижі, де автор намагається аргументувати відому думку французьких символістів про те, що ідею можна живописати звуками, а голосні – це свого роду ноти [2, с. 75]. Відомо, що французькі поети-символісти приділяли надзвичайну увагу звуку в поезії. Сама ідея синестезії в поезії (яка отримала саме широке поширення в ХХ столітті) йде від найвідомішого сонета Ш. Бодлера «Відповідності». Малларме писав, що назвати предмет, значить на три чверті послабити задоволення, яке доставляється нам віршем, тому що вся принадність полягає в поступовому відгадуванні: «Викликати уявлення про предмет – от мрія поета» [3, с. 238]. Безсумнівно, асоціації, викликані звуками, якнайкраще відповідають цій меті. Рене Гіль створив у «Трактаті слова» особливу схему звук-квітів. Крім колірних асоціацій, на думку Рене Гіля, ті чи інші звуки здатні викликати ті чи інші настрої: приміром, а викликає настрій величавості, **о** – пристрасті, **е** – болю [2, с. 123]. В Україні і Росії початок ХХ століття також відзначено появою цілого ряду критичних робіт про звукосимволізм в поезії: О. Брик «Звуковые повторы. Анализ звуковой структуры стиха», Л. Сабанеев «Музыка речи», А. Артюшков «Звук и стих», А. Туфанов «К зауми. Фоническая музыка и функции согласных фонем»,

Е. Поливанов «Общий фонетический принцип всякой поэтической техники», на важливість передачі звукової гри оригіналу в перекладі вказує і Микола Зеров у своїй статті «У справі віршованого перекладу».

Пильною увагою до звукосимволізму помічені 50-ти роки XX ст. Цьому сприяли, з одному боку, розвиток теорії інформації, в основі якої лежить теорія кодів, що вірно відповідає засадам теорії звукосімволізму, та, по-друге, саме на початку 50-х років було зроблено крок, щодо електроакустічного вивчення звуків мови. Саме в цей період і одержує популярність концепція «значення» високих і низьких голосних, висунута професором Гейдельбергского університета Г. Кронассером. З приводу цієї концепції Р.Якобсон пише: «...якщо, розглядаючи, наприклад, такі фонологічні опозиції, як «низька тональність / висока тональність», мі запитаємо, що темніше [i] чи [u], деякі з опитаних можуть відповісти, що це питання здається їм позбавленим змісту, але чи навряд хто-небудь скаже, що [i] темніше, ніж [u]» [4, с. 230]. Ідея зв'язку звучання та значення так захопила Р. Якобсона – безперечно, одного з найвизначніших лінгвістів XX століття, що він деякий час разом з видатним фізиком Нільсом Бором вів спільний семінар у Масачусетському технологічному інституті, та читав цикл лекцій «Звучання та значення» у Гарварді. На думку Р.Якобсона, звуковий символізм це «безсумнівно, об'єктивне відношення, що спирається на реальний зв'язок між різними зовнішніми почуттями» [4, с. 230]. На синестезію – зближення явищ, сприйманих різними органами почуттів – у роботі «Факти і теорії кольорового слуху» (1897) вказував ще фізіолог П.П.Соколов: сприйняття низьких звуків супроводжується подібним же емоційним коефіцієнтом, як відчуття чого-небудь великого, широкого, товстого і цей емоційний коефіцієнт стає основою для асоціативного зв'язку між сприйняттями, що самі по собі не мають нічого спільного між собою». Відомо, що Н. Римський-Корсаков і А. Скрябін мали кольоровий слух.

Однак найбільше інтенсивно проблема звукосимволізму починає розроблятися в останні 15-20 років, чому в значній мірі сприяла інтегративність, що характеризує науковий процес новітнього часу, зокрема, результати експериментів і досліджень в області фоносемантики, фоностилістики і, зрозуміло, психолінгвістики. Власне, як відзначає фоносемантик С.В. Воронін, саме психолінгвістика «сприяла реабілітації всієї проблематики звукозображальності і допомогла повернути її в стрій об'єктів, гідних уваги «серйозної» науки». Безумовно, без проникнення в психофізіологічну основу звукової сторони мови, включаючи і поетичну, побудова теорії звукосимволізму вкрай важка, оскільки область денотації звукосимволічної лексики відноситься, насамперед, до сенсорно-емоційної сфери людської діяльності.

Гіпотеза про існування зв'язку між «коннотативним змістом віршованого тексту і його сумарним, фонічним значенням не може не імпонувати ні досліднику поетичної мови, ні поету». Її підтвердження зв'язане, серед інших, з остаточним рішенням питання про умотивованість фонетичного значення звукобукви. Сьогодні у теорії умотивованості фонетичного значення більше прихильників, ніж супротивників. Дослідження в області фоносемантики досить переконливо свідчать про те, що фонетична умотивованість слова існує. У ході сучасних досліджень, проведених в експериментальних фоносемантичних лабораторіях, було доведено, що оцінна класифікація звуку інформантами – носіями мови збігається з класифікацією звуків за їх фізичними властивостями. На цій підставі фоносемантики роблять наступний висновок: оскільки фонетичне значення ґрунтується на фізичних властивостях звуків, отже, ця «значимість не є породженням значення слів, фонетична значимість «старша» за значення слова, вона відприродна». Звуки, що сприймала людина в природі, стали основою мови. Так, небезпечні явища природи супроводжуються звуками одного акустичного типу, а безпечні – прямо протилежного. Виверження вулкана, ричання хижих звірів, гірський обвал – усе це звуки низьких дисонансних тонів. З іншого боку, спів птахів, дзюркіт струмка, шелест листя – звуки іншого роду – високі, мелодійні. Саме у процесі розвитку звукових сигналів і формуються мовні типи значень.

На те, що між значенням і тоновим (звуковисотним) регістром існує визначена кореляція, ще до науково аргументованих відкриттів експериментальної фонетики вказує в 1927 р. дослідник тональних африканських мов Д. Вестерман. Тональні (звуковисотні) розходження були властиві всім первісним мовам і загублені, з тих чи інших причин, більшістю сучасних мов у ході їхнього історичного розвитку.

Той висновок, що фонетична значимість звуків мови заснована на їх фізичних характеристиках становіть значний інтерес для перекладознавства: якщо фонетична значимість породжена фізичними властивостями звуків, а не значеннями слів, те вона універсальна щодо цих вимірів для кожної мови:» У кожної мові, у залежності від артикуляції звуку, за ним закріплюється більш-менш визначене коло можливої інформації». Звук несе конкретний і визначений зміст, на який можна вказати також, як на значення морфеми – значимої частини слова.

На наш погляд, для перекладача поетичних текстів може становити практичний інтерес і наступний висновок, зроблений на основі ряду експериментів: інформативність звуку знаходиться в зворотній залежності від його частотності. Звідси випливає, що в слові найменш інформативний звук з максимальною частотністю, а всі інші звуки в стільки разів інформативніші, у скільки разів їхня частотність менше максимальної для звуків даного слова». На ступінь інформативності звуку впливає і його місце в складі слова. Експериментально було виявлено, що перший звук у слові – самий інформативний (приблизно в 4 рази, ніж інші звуки, і, приблизно в 2 рази, ніж наголошений у слові звук). Цей висновок фоносемантиків збігається з даними, отриманими в ході аналізу виконань поетичних творів професійними читцями – носіями мови (зокрема, англійськими акторами-декламаторами): початок рядка вимовляється голосніше, ніж кінець попереднього, на більш високому тональному рівні. Очевидно, що декламація, особливо, у виконанні професійних

акторів з ідеально відпрацьованою артикуляцією звуку, підкреслює символіку звукового потоку в поетичному висловленні. Проблема вивчення поетичного тексту в звучному виконанні (дуже актуальна сьогодні на Заході), безумовно, самим тісним чином стикається з проблемою звукової символіки поетичного тексту. Вирішення цих проблем має велике теоретичне і прикладне значення, і зокрема, у зв'язку з актуальною проблематикою автоматичного розпізнавання і розуміння слухових образів, синтезом звучного тексту, що, у свою чергу, тісно зв'язано з рішенням однієї з найактуальніших проблем сучасної науки – створенням штучного інтелекту.

Поетичне мовлення є специфічним різновидом мовлення, в першу чергу його відзначає закономірна упорядкованість звукової форми, особливо відібраний звуковий матеріал. «Можно указать на один главный принцип, по которому организуется языковой материал в поэтическом произведении. Это принцип повтора фонетических представлений». Це цитата з роботи видатного мовознавця початку XX ст. Є.Д. Поліванова «Общий фонетический принцип всякой поэтической техники». Продовжуючи свою думку, Е.Д. Поливанов пише: «…повтор тех или иных фонетических представлений – для того, чтобы быть поэтехнически ценным, – должен быть чисто фонетическим явленим, не сопровождаясь повтором тождественных по значению слов». Б.В. Томашевський – засновник сучасної російської текстології, розмірковуючи щодо поетичної форми та ролі звуку в поезії, доходить висновку, що звукове завдання у віршах домінує над змістом. Про «таємницю думки, яка втілена у звукову матерію», пише в своїй праці «Звук і значення» Р.Якобсон: «Послідовність звуків є носієм змісту. Але яким чином звуки справляються з функцією «носія»?» Це питання залишається відкритим і сьогодні.

Останні десятиріччя визначені інтенсивною увагою до проблеми поетичного мовлення, підвищеним зацікавленням віршем як особливим видом комунікації. Інтерес до поетичного тексту багато в чому визначається тим, що саме в даному жанрі текстів зосереджені особливості як письмової, так і усної форм мовлення. Поетичний текст вивчається як текст письмовий і як текст що звучить. Вивчення тексту, що звучить, з позицій звукового символізму з метою встановлення параметрів, що впливають на сприйняття тексту реципієнтом, є дуже актуальним в наш час і має потребу в цілеспрямованій розробці. Сегменти мінливої звучності (що, власне, і лежить в основі поетичної форми) – це біологічно уроджений, сильний засіб емоційної виразності. Саме останні дослідження англійських учених показали, що здатність до сприйняття звуків на 80% закладена в нас відприродно і визначається інформацією, яку несуть гени. Таким чином, ні музикальність середовища, ні освіта не мають значення. Проте звук викликає в людині рефлекторні реакції не тільки біофізіологічного, але й духовно-емоційного порядку.

Немає сумніву, що звуковий склад і зміст вірша є емоційно взаємозв'язаними і емоції, які породжені звуками, накладаються на емоції, які породжені змістом вірша. Найчастіше саме фонема у вірші одержує вирішальне значення (і не тільки в тих випадках, коли мова йде лише про звуконаслідування – ономатопею: *el silencio susura* (Леон де Грейфф), *la última brisa es suspiradora* (Х.Р. Хіменес), *la rolla arrullaba al rorro* (М. Унамуно)). ФС беруть безпосередню участь у створенні загальної концептуально-естетичної інформації поетичного тексту. Досить згадати вже хрестоматійні llega VALSANDO SANDOVAL (Леон де Грефф), чи AMoR AMaRgo (А. Мачадо). Чи поезію Хіменеса, яка у більшості своїй є зашифрованими вокальними анаграмами. Чи відомий феномен «поетичної мови» «Покоління 98»- стійка семантика консонантних груп S,N,Ñ,L, що виявлялося в наполегливому вживанні лексем: *sueño, sol, son, silencio, sonata, soledad, sombra* etc.: *Ser, ser, siempre, ser sin término/Sed de ser, sed de ser más* (Унамуно). Безсумнівно, у наведених вище прикладах звуковий лад виступає як текстоутворюючий фактор вірша.

Перейдемо до розгляду способів контекстної семантизації іспанських поетичних першотворів засобами української та російської мов. Як один з прикладів наведемо фрагмент вірша Х.Р. Хіменеса ***La Hermana amante***, та його переклад російською мовою, зроблений Ф.Светаной:

Tú me mirarás llorando
На меня ты плача взглянешь.
(será el tiempo de las flores),
(Это будет весной, не иначе.)
tú me mirarás llorando,
На меня ты плача взглянешь,
y yo te diré: No llores.
И тебе я скажу: «Не плачь!»

Звукобуквеним повторенням відзначені в оригіналі сонорні [r], [l] та щілинний [s]. Безумовно, звукову структуру вірша засновує сонорній [r] : 9,4% від загальної кількості звукобукв. За даними Е.Аларкоса Льорача, зустрічність фонеми [r] в іспанському мовленні складає 7,4%. Повтори звукобукви *r* створюють звукографічний малюнок вірша, насичують його естетичною інформацією, що свідчить про семантизацію цієї звукобукви в даному контексті. У перекладі основу звукової структури вірша створюють глухі шиплячі *ч* – 4,3%, *ш* – 2,1% від загальної кількості звукобукв фрагменту. Як відомо, переважання глухих приголосних є характерною особливістю російського ліричного вірша. Таким чином, за рахунок переваги глухих шиплячих *ч*, *ш* у перекладі створюється потрібний настрій суму та журби, що збігається з концецією оригіналу, але на відміну від оригіналу фонічні структури перекладу створюють не музичний, а, скоріше, психологічний малюнок, за його рахунок перекладачем і досягнута певна прагматична адекватність – передано концептуально-естетичний зміст першотвору.

Активним текстоутворюючим чинником виступає звук в ***Romance de la guardia civil española*** Лорки. Загальна тональність цього відомого вірша характеризується як «похмура», «тривожна», що створюється, у тому числі, і домінуючою роллю звуків з негативною конотацією, фонетичне значення яких можна описати ознаками «різкий», «уривчастій», «напружений»:

en la noche platinoche
noche que noche nochera

Рефрен складається з декількох артикуляцій – невеликої кількості коливальних рухів, од-

нак мінімуму звукових засобів досить для того, щоб донести до слухача багатий в емоційному плані зміст. Цікаві компенсації цього фрагмента зустрічаємо у П. Грушка:

в сум рак, серебряный сумрак,
ночи, колдующей ночи.

Чи у В.Стуса:

Ніч! А ніч яка срібна!
Ніч! Яка ніч ночиста.

Однак, цілком адекватним представляється нам перекладацьке рішення М. Лукаша:

у ту ніч, у ту срібніч –
ой ви ночі-переночі!

Не можна не відзначити, що вирішення складної проблеми адекватної передачі фонічної структури, її семантизації у наведеному вище прикладі, полегшувалося збігом звукової символіки в різних мовах. Африкаті [c] та [ч] і в іспанській, і в українській мовах при деякій спільності артикуляції мають і подібну оцінку, фонетичне значення якій можна описати як звук «уривчастий», «напружений», тривожний».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Фонічні структури створюють не тільки звукографічний малюнок вірша, насичують його естетичною інформацією, але і свідчать про відому семантизацію звукобукви в системі тексту, беруть участь у створенні концептуально-образної структури поетичного тексту. Ми переконані, що, існуючи, як відкрита система у свідомості (чи підсвідомості) носія мови, звуко-асоціативні поля не можуть не мати визначені закономірності в їх сприйнятті.

Поетичний переклад (на будь-якому віршовому рівні, у т.ч. і фонічному) неможливий без вирішення проблеми порівняльного віршування, що сьогодні не вирішена для жодної з розглянутих пар мов (іспансько-української, іспансько-російської). Назріла необхідність і розробки звукосимволічної типології мов, і рішення проблеми звукосимволічних універсалій. Безсумнівно, створення звукосимволічної типології мов могло б багато в чому визначити шляхи адекватності при передачі в перекладі інформації, котру несуть у собі звукобуквенні структури оригіналу, оскільки символіка звуків у різних мовах, як правило, не збігається і дуже висока імовірність перекладацької помилки.

Список літератури:

1. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
2. Гарсія Лорка. Поезії / Пер. М. Лукаш // Сучасність. – 1997. – № 12. – С. 29.
3. Гончаренко С.Ф. Стилистический анализ испанского стихотворного текста.(Основы теории испанской поэтической речи). – М.: Высшая школа, 1988. – 192 с.
4. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л.: Ленанд, 2009. – 244 с.
5. Журавлев А.П. Звук и смысл. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
6. Иванова Г.В. Современное состояние проблемы фонетической сегментации звучащего текста // Проблемы звучащего текста / Сб. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – № 259. – М.,1985. – С. 59–69.
7. Испанская поэзия в русских переводах. – М.: Прогресс. – 1978. – С. 502.
8. Испанские поэты XX века. – БВЛ, т. 143. – М.: Художественая литература, 1977. – С. 143.
9. Милюкова Л.К. Выразительность звучащего текста // Проблемы звучащего текста / Сб. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – № 259. – М., 1985. – С. 169–177.
10. Поливанов Е.Д. Общий фонетический принцип всякой поэтической техники // Вопросы языкознания. – 1963. – № 1. – С. 99–112.
11. Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – С. 230.
12. Стус В. Переклади // Тв. у 4-х т., т. 5. Додатк. – Львів: Просвіта, 1998. – С. 151.
13. Тертерян И.А. Испытание историей. Очерки испанской литературы XX века. – М.: Наука, 1973. – С. 376.
14. Томашевский Б.В. Русское стихосложение. Метрика. – Петроград, 1923. – С. 8.
15. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990.
16. Фриче В.М. Очерк развития западных литератур. – М., 1936. – С. 238.
17. Якобсон Р. Звук и значение // Избранные работы / Сост., ред. В.А. Звегинцева. – М.: Прогресс, 1985. – С. 31.
18. Westermann D. Laut. Ton und Sinn in westafrikanischen Sudansprachen. – Hamburg, 1927. – S. 328.
19. García Lorca F. Poema del Cante Jondo. – Madrid: Cátedra, 1997. – P. 198.

Науменко А.А.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

СЕМАНТИЗАЦИЯ ФОНИЧЕСКИХ СТРУКТУР ПОЭТИЧЕСКОГО ОРИГИНАЛА В ПЕРЕВОДЕ

Аннотация
В статье рассматривается одна из сложнейших проблем переводоведения – проблема семантизации фонических структур поэтического оригинала в переводе. Поэзия, это та область, где звуковой символизм играет решающую роль и внутренняя связь между звучанием и значением становится явной, интенсивной. В поэзии смысл может возникнуть подчас только из-за ассоциации со звуком.
Ключевые слова: поэтический оригинал, перевод, звуковой символизм, фоническая структура, фонетическое значение.

Naumenko A.A.
Petro Mohyla Black See National University

SEMANTIZATION OF PHONIC STRUCTURES OF POETIC ORIGINAL IN TRANSLATION

Summary
The article deals with semantization of phonic structures of poetic original in translation. Poetry is a field which features sound symbolism and where the inner bond between sound and sense transforms from implicit into directly and intensively expressed. In poetry sense can arise only through the association with sound.
Keywords: sound symbolism, poetic original, translation, semantization of phonic structures.

УДК 811.112.2'42:33

АНГЛОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В СЛЕНГІ НІМЕЦЬКОЇ МОЛОДІ

Ніколащенко Ю.А.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Визначено причини появи англомовних запозичень в сленгі німецької молоді. Досліджено вплив англомовних запозичень на словниковий склад німецької мови. Досить детально проведена класифікація, в яких випадках найчастіше вживаються англомовні запозичення.
Ключові слова: сленг, англомовні запозичення, молодіжна мова, вплив.

Постановка проблеми. Вплив іншомовних слів – явище, яке властиве всім мовам світу на всіх етапах розвитку і є ознакою функціонування, продовження і життєздатності мови. Тому ця проблема привертає велику увагу мовознавців і інтерес до неї з часом не згасає, що свідчить про її багатоаспектність та невичерпність. Запозичення є найважливішим шляхом збагачення мови і тому використані в німецькій мові неологізми – це переважно слова іншомовного походження, які дають означення новим явищам в сучасній німецькій мові

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Англіцизми як запозичення стрімко проникають в німецьку мову у великій кількості. Одним з перших у лінгвістиці англіцизми почав досліджувати Х. Циндлер, який і дав їм таку дефініцію: англіцизми – це не просто запозичені з британської / американської англійської мови слова або незвичні комбінації слів, а й будь-які зміни значень німецьких слів або їхнього контекстного вживання за британським / американським зразком [9, с. 4]. Проблемою адаптації англіцизмів в німецькій мові займалися Б. Карстенсен, Г. Фінка, Й. Пфінцер, В. Фирек, І. Арнольд. У кінці XIX ст. – на початку XX ст. про доцільність чи недоцільність іншомовних слів писали такі вчені, як О. Соболевський, Р. Брандт, Є. Карський, М. Фасмер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча зазначена проблема частково досліджена у теоретичному аспекті, важко погодитися, що це питання досить ґрунтовно досліджене, оскільки процес поповнення німецької лексики англомовними запозиченнями посилюється в період глобалізації та широкому використанню інтернету.

Мета статті – виявити вплив англомовних запозичень на сленг німецької молоді. Вивчення англомовних запозичень у німецькій мові завжди було досить важливим і актуальним для розгляду як вітчизняних так і закордонних лінгвістів. Актуальність та зацікавленість даною темою не слабшає, що дає змогу зробити висновок про те, що дана тема має невичерпний характер.

Виклад основного матеріалу. Запозичення з англійської мови є одним з найважливіших шляхів збагачення мови сучасних німецьких підлітків. В даний час лексика сучасного німецького молодіжного сленгу відчуває істотний вплив англійської мови. Діапазон вживання англійських запозичень охоплює практично всі сфери комунікації молодих людей. Так, спілкування підростаючого покоління неможливо уявити без таких слів як, cool, fuck, shit, girl, boy, event, feeling, friend, party, baby, date і ін. Поширення американського стилю життя і способу життя виявляється особливо значущим для молодіжного середовища, яке є основним споживачем англо-американської масової культури. Молодіжну мову трактують як соціальний діалект молодих людей, що виник як протиставлення себе не тільки старшому поколінню, скільки офіційній системі. Він існує та займає панівне місце в середовищі міської учнівської молоді та в окремих замкнутих соціальних групах. Найголовніший мотив у використанні сленга молоддю, це потреба в самоствердженні та самоідентифікації. Лінгвісти відзначають, що політичне та соціально – економічне життя країн, як в дзеркалі відбивається в лінгвістиці, особливо протягом двох останніх десятиліть. Саме соціальні проблеми, які є найбільш гострими для суспільства, знаходять відгук у молодіжній мові з багатим стилістично забарвленим словником. Е.В. Розен в своїй статті зазначає, що «Підлітково-молодіжний словесний репертуар (на матеріалі сучасної німецької мови) викладачеві в школі і вузі відомий більш ніж кому-небудь і, що словесний репертуар учнів має своєрідність, яка особливо помітна завдяки багатьом типовим словам і виразам. Ця лексика, пов'язана с процесом навчання або професійного навчання, з навчанням і дозвіллям, а також та особлива, суто «молодіжна» лексика, яку часто називають «жаргоною», «сленговою» [3, с. 8–18]. Сленг (англ. Slang) – варіант розмовної мови (а саме «експресивно забарвлені елементи цієї мови»), який не збігається з нормою літературної мови. За визначенням Розенталь Д.Е., Теленкової М.А., сленг – «це слова і вирази, які вживаються особами певних професій або соціальних прошарків» [4, с. 15]. Під терміном сленг Хомяков В.А. у своїй праці «Три лекції про сленг» розуміє «особливий периферійний пласт нелітературної лексики і фразеології" [5, с. 8], при цьому він вводить два поняття: загальний сленг та спеціальний. На думку вченого, "загальний сленг – це відносно стійкий для певного періоду, широко розповсюджений і загальнозрозумілий шар нелітературної лексики і фразеології в середовищі живої розмовної мови (інколи з фонетичними, морфологічними і синтаксичними особливостями), достатньо неоднорідний за своїм генетичним складом і ступенем наближення до літературної мови, який має яскраво виражений емоційно-експресивний оціночний характер, що часто є протестом або насмішкою проти соціальних, етичних, естетичних, мовних та інших умовностей та авторитетів" [5, с. 8].

Виникнення англомовних сленгізмів є результатом не лише експансії самої англійської мови, а й результатом популяризації західного способу життя, престижності іншомовного слова порівняно з власне німецьким, а звідси – часто спостерігається механічне перенесення англійських лексем на німецький грунт. Наш швидкоплинний час та прискорений темп життя приводять до посилення компресійних тенденцій в різних сферах. Ми «швидко» їмо: Snack (легко перекусити), Fast Food (фастфуд «швидка їжа»). В вік інтернет можливостей ми спілкуємося також в прискореному темпі: на зміну традиційній «равликовій» пошті (Snail Mail), коли відповідь на листа необхідно було чекати декілька днів, прийшла електрона пошта – E Mail. Прискорення та компресія стали характерними як для екстралінгвістичної реальності, так і для лінгвістичного простору. Англомовні запозичення легко вливаються в німецький словниковий склад внаслідок того, що вони не довгі, короткі та односкладові. Для німецької мови характерні синтетичні форми граматичних значень. Так, наприклад, *Food* коротше, ніж *Lebensmittel*, *Box* коротше, ніж *Schachtel.* Процес появи англомовного сленгізму носить дещо специфічний характер, який проявляється в тому, що сленг часто запозичує лексичні елементи для номінації таких понять, які вже мають словесне оформлення в літературній мові. Це свідчить про вторинний характер молодіжного сленгу, його субхарактер, орієнтацію на систему літературної мови. Отже, вживання англомовних запозичень сучасною молоддю можна класифікувати таким чином:

а) реалії, що відображають предмети та дії повсякденного життя: *(sich) abbitchen (англіцизм) – (sich) abschminken (нім. варіант); abchecken (англ.) – flirten (нім. вар.); anfucken (англ.) – anschreien, annerven (нім. вар.); becken (англ.) – tätowieren (нім. вар.); der Beef (англ) – Streit, Kampf (нім. вар.); beefen, grillen (англ) – rauchen (нім. вар.), dancen – tanzen, shoppen – einkaufen, die Outdoor-Party, das Picknick – die Erholung im Freien;*

б) транспортні засоби; *blau-weißer Partybus (англ.) – Polizeiauto (нім. вар.); die Knatterbox (англ.) – Motorrad (нім. вар.);*

в) частини тіла; *das Clearasil – Testgelände (англ.) – Gesicht mit vielen Pickeln (нім. вар.); one pack (англ.) – Bierbauch (нім. вар.); der VIP-Bereich (англ.) – Bikinizone (нім. вар.);*

г) характеристика зовнішнього вигляду людини; *der Haarsurfer (англ.) – Person mit Locken (нім. вар.); der Goofy (англ.) – dummer Mensch (нім. вар.); der Happyfant (англ.) – dickes Kind (нім. вар.); der Loser (англ.) – Verlierer (нім. вар.)*

д) споруди; Glockendisco *(англ.) – Kirche (нім. вар.); der AOK-Schopper (англ.) – Rollstuhl (нім. вар.); der Mecces (англ.) – McDonalds (нім. вар.); die Pipibox (англ.) – Toilette (нім. вар.) (англ.)*

є) надання характеристики людині та визначення за диференціацією:das Bunny *(англ.) – attraktive Frau (нім. вар.); der Cherckerbraut (англ.) – sehr intelligente Frau (нім. вар.); der Blumchenkiller (англ.) – Vegetarier (нім. вар.); der Catdog (англ.) – Zwitter (нім. вар.); der Ladyboy (англ.) – Transvesstit (нім. вар.)*

ж) родинні визначення:die Sis *(англ.) – Schwester (нім. вар.); die Supporter (англ.) – die Eltern (нім. вар.), Daddy (англ.) – der Vater (нім. вар.);*

з) привітання: *Hey! (Hi!) (англ.) – Hallo, (Begrüsung) (нім. вар.).*

Наступні зазначені англомовні запозичення пов'язані з молодіжною музичною культурою, яка пропагандується засобами масової інформації та шоу-бізнесом:

музика – der Bauerjazz *(англ.) – Volksmusik (нім. вар.);*

свята, обряди – *der Happy Kadaver (англ.) – Fronleichnam (нім. вар.); die Kistenparty (англ.) – Beerdigung (нім. вар.).*

Наступна група англомовних запозичень з'явилася в повсякденному житті німців з появою інтернету та цифрових технологій. Завдяки молодому поколінню спеціалістів, популярності комп'ютерів та інтернету поширюється комп'ютерний сленг серед користувачів всесвітньої мережі.

Компютерні технології: *das Googlebuch (англ.) – Laptop (нім. вар.); der Lappy (англ.) – Laptop, Notebook (нім. вар.); der Ishit (англ.) – Apple-Produkte (нім. вар.); das Jesus-Handy (англ.) – Phone (нім. вар.); der Mucketoaster (англ.) – CD-Brenner (нім. вар.);*

Англомовні запозичення без особливих труднощів інтегруються в німецьку граматичну систему, тобто відбувається включення англійських слів в морфологічні парадигми в мову, до якої вони попадають. Наприклад, утворення дієслів відбувається шляхом додавання англомовним дієсловам німецького інфінитивного суфікса – „en": *to jump → jumpen (англ.) „springen" (нім. вар.), to chill → chillen (англ.) "sich ausruhen" (нім. вар.), to check → checken (англ.) „verstehen" (нім. вар.), to snooze → snoozen " (англ.) Snooze – Taste am Wecker betätigen mit der Gefahr, zu spät zu kommen".*

Для спілкування в інтернет мережах, а саме на форумах та в різних тематичних обговореннях молодь використовує лексику, пов'язану з компютерними технологіями:

whatsappen (per App-Programm «WhatsApp» kommunizieren) – спілкуватися з ким-небудь за допомогою приложения «WhatsApp»;

wiksen (etwas aus Wikipedia kopieren) – копіювати щось із Вікіпедії;

futzen (funktionieren) – функціюнувати;

googlen (Informationen mit dem Suchsystem "Google" suchen) – шукати інформацію за допомогою пошукової системи Google;

skypen (kommunizieren per Skype) – спілкуватися за допомогою Skype;

chatten (mit E- Mails im Internet kommunizieren) – спілкуватися за допомогою електроних листів в інтернеті;

twittern (wechseln mit kurzen Mitteilungen im Netzwerk Twitter) – обмінюватися короткими повідомленнями в інтернет мережі «Твітер»;

spamen (Spams anderen Nutzern des Netzwerks schicken) – відправляти спами іншим користувачам інтернет мережі.

Висновки та пропозиції. Необхідно зазначити, що англомовні запозичення в німецькій мові інтенсивно впливають на розвиток сленгу німецької мови, хоча на сучасному етапі у вчених немає одностайно думки щодо дефініції цього явища. Поява нових англомовних запозичень постійно зростає, оскільки це тісно пов'язано з науково-технічним

прогресом, глобалізацією та популярністю англійської мови. З одного боку, процес запозичення англіцизмів призводить до збагачення німецької мови, з іншого боку невиправдане вживання англомовних запозичень негативно впливає на її словниковий склад, витісняючи німецькомовні еквіваленти. Англійські слова зустрічаються у всіх сферах життя, як у побуті, так і в професійних галузях діяльності, на які здійснюється постійний вплив.

Німецькі науковці створюють різні програми та об'єднання, щоб прищепити любов і велику повагу народу до своєї рідної мови, ведуть активну боротьбу проти запозичень і за чистоту німецької мови, бо подібний процес загрожує втратою мовної та культурної ідентичності. Дослідження німецьких еквівалентів англомовних запозичень стане перспективною розвідкою в галузі лексики мови молоді.

Список літератури:

1. Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б.М. Ажнюк // Мовознавство. – № 3. – 2001. – С. 48–54.
2. Казачкова Е.М. Формирование и функционирование молодежного сленга в лингвокультурной среде [Текст] / Е.М. Казачкова. – М., 2006. – 126 с.
3. Розен Е.В. Подростково-молодежный словесный репертуар (на материале современного немецкого языка) / Е.В. Розен // Иностр. яз. в шк. – 1975. 283 с.
4. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : пособие для учителей / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1976, с. 399.
5. Хомяков В.А. Три лекции о сленге / В.А. Хомяков. – Вологда, 1970. – 65 с.
6. Христенко О.С. Німецький молодіжний сленг як вияв субкультури молоді / О.С. Христенко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К.: Вид.-поліпр. центр "Київський університет", 2008. – Вип. 24. – Ч. ІІІ. – 329–335 с.
7. Carstensen B., fortgeführt von Ulrich Busse unter Mitarbeit von Regina Schmude. (3 Bde). Anglizismen-Wörterbuch: Der Einfluß des Englischen auf den deutschen Wortschatz nach 1945. Begründet von Berlin, New York, 2001. S. 752.
8. Ehmann H. Affengeil. Ein Lexikon der Jugendsprache. – München: Verlag C.H. Beck, 1992, S. 567.
9. Zindler H. Anglizismen in der deutschen Sprache nach 1945, Dissertation: Universität Kiel, 1959, S. 267.

Николащенко Ю.А.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В СЛЕНГЕ НЕМЕЦКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
Определены причины появления англоязычных заимствований в сленге немецкой молодежи. Исследовано влияние англоязычных заимствований на словарный состав немецкого языка. Достаточно подробно проведена классификация, в каких случаях чаще всего используются англоязычные заимствования.
Ключевые слова: сленг, англоязычные заимствования, молодежный язык, влияние.

Nikolashchenko Yu.A.
Petro Mohyla Black Sea National University

ENGLISH-LANGUAGE BORROWED WORDS IN SLANG OF GERMAN YOUTH

Summary
The reasons for the appearance of English language borrowings in the slang of German youth are determined. The influence of English language borrowings on the vocabulary of the German language is investigated. The classification is sufficiently detailed in which cases English-language borrowings are most often used.
Keywords: slang, English borrowed words, youth language, influence.

УДК 80

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ

Поліщук Ю.В.
Коледж технологій, бізнесу та права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

В статті теоретично досліджено вплив соціокультурної комунікації на переклад як особливий вид міжкультурної взаємодії. Обґрунтовано важливість соціокультурної взаємодії в перекладі. Визначено соціокультурні чинники, під впливом яких здійснюється переклад. Розглянуто проблематику відтворення соціокультурного явища в сфері перекладу. Окреслено головні вимоги до перекладача з огляду на соціокультурний вплив в процесі комунікації.
Ключові слова: соціокультурна комунікація, соціокультурна компетентність, переклад, соціокультурні аспекти, лінгвокультурний ареал, культурний конфлікт.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку міжнародних зв'язків важливу роль відіграє вивчення іноземної мови та культури. Культурна взаємодія є одним з основних методів покращення взаємин між націями. Для обміну інформацією учасники комунікаційного процесу мають досконало володіти тією системою умовних знаків, за допомогою якої передається те чи інше повідомлення. Відсутність цього вміння позбавляє особу нових, іноді необхідних для подальшого існування знань.

В сучасних умовах розвитку глобальної, інформаційної, науково-технічної та освітньої взаємодії, інтеграції у світовий та європейський простір сфера перетину культур різних народів зростає за рахунок появи спільних соціокультурних елементів. Оскільки іноземна мова стає доступною для все більшого кола людей, це посилює їх мотивацію до вивчення англійської як основною засобу міжнародного спілкування та наукових досліджень. Без освоєння іноземної мови важко розуміти мовні традиції, звичаї, вислови іншої країни. Актуальність обраної теми полягає у важливості правильного розуміння і однозначності висловлювання під час перекладу, так як його основною задачею є повна й адекватна передача змісту інформації. Безліч нерозв'язаних питань залишається в теорії та практиці відтворення соціокультурного явища в перекладі. Це зумовлюється тим, що принцип цілісного сприйняття перекладеного речення, а потім і тексту, передбачає уміння правильно стилістично та змістовно відтворити головну ідею і зміст повідомлення.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження впливу соціокультурної комунікації у сфері здійснення перекладу є дуже актуальним і вагомим для сучасних мовознавців. Сьогодні існує безліч робіт, присвячених цій проблематиці. Праці Б. Ананьєва, І. Кона теоретично обґрунтовують різні проблеми практики перекладу і відтворення соціокультурних аспектів. С. Тер-Мінасова вважає, що переклад повинен здійснюватися в нерозривній єдності зі світом і культурою народів, що розмовляють цією мовою. Н. Саєнко розглядає соціокультурну компетенцію як важливий елемент перекладу англійською мовою; С. Шехавцова, Т. Колодько розкривають сутність – формування соціокультурної компетенції необхідної для здійснення перекладу; І. Левицька, В. Топалова вивчають умови формування соціокультурної компетенції; О. Гончарова, А. Маслова, Р. Гришкова, О. Ларіонова досліджують формування міжкультурної компетентності у процесі спілкування іноземною мовою.

Метою статті є теоретично дослідити вплив соціокультурної комунікації на переклад як особливий вид міжкультурної взаємодії. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: обґрунтувати важливість соціокультурної взаємодії в перекладі; виділити основні завдання перекладача в процесі перекладу; визначити соціокультурні чинники, під впливом яких здійснюється переклад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціокультурна компетенція – це знання культурних особливостей носія мови, його традицій, норм поведінки і етикету, уміння розуміти і адекватно використовувати їх у процесі спілкування, залишаючись при цьому носієм іншої культури. Це основний орієнтир для формування комунікативної лінгвістичної компетенції. Уміння спілкуватись у рамках діалогу культур вимагає цілого ряду вмінь: вміння ставити себе на місце інших учасників спілкування, вміння проявляти ініціативу міжкультурного контакту, вміння прогнозувати соціокультурні недоліки, які можуть призвести до непорозуміння, вміння брати на себе відповідальність за усунення можливого міжкультурного непорозуміння, вміння проявляти дипломатичність, вміння бути гідним представником власної культури, вміння існувати у багатокультурному середовищі. Такий рівень володіння іноземною мовою можна вважати ідеальним і до нього потрібно прагнути. Західні моделі комунікативної компетенції розглядають соціокультурний компонент як допоміжну складову в процесі перекладу. Адже знання норм поведінки, цінностей, правил спілкування є необхідним для вірної інтерпретації того, що відбувається як у конкретній ситуації, так і в іншокультурному середовищі.

Останнім часом дуже багато праць присвячено вивченню соціокультурної компетенції, адже іншомовна комунікація неможлива без знання різних соціальних і культурних сфер, розуміння спільних і відмінних рис між культурами, національно-культурних особливостей, звичаїв, правил поведінки, норм етикету, стереотипів тощо.

В умовах міжкультурної комунікації багато слів та виразів можуть бути вагомими перепонами у порозумінні між сторонами. Це пояснюється можливістю досягнення адекватності перекладеного тексту лише в разі знання культурного аспекту мов. Переклад із однієї мови іншою можливий, якщо в мові оригіналу є поняття, що відповідають поняттям мови перекладу, і смисли понять мов оригіналу та перекладу відповідають один одному. Тому відтворення культурологічного та соціального аспекту в перекладі є таким же важливим, як і передача змісту повідомлення. Суть даної проблеми пояснюється існуванням такого поняття як *міжкультурна асиметрія*. Асиметрія в соціокультурній комунікації – це помітні відмінності в міжкультурній компетенції одного з учасників міжкультурної комунікації, які впливають на її ефективність. Таке явище значно ускладнює процес перекладу іншомовного тексту [1, с. 128]. Полягає воно в тому, що для кожного лінгвокультурного середовища притаманні власні, неповторювані в інших середовищах лексеми (слово, як самостійна значеннєва одиниця). Наприклад, за допомогою різних мов може відтворюватися один і той самий фрагмент реальності, але його вимова буде інакшою, приміром, для англійської і української. Це відображає своєрідність пізнання світу через призму конкретної мови.

Вивчення іноземної мови не завжди є найзручнішим, найбільш економним відносно часу способом для розуміння (так як цей процес є повільним і громіздким), особливо якщо йдеться про такі речі як фільми чи книги англійською. В такому разі застосовують *переклад*, адже він є своєрідним «провідником» між етносами.

Переклад у сучасному світі виступає важливим засобом спілкування між індивідами, які розмовляють різними мовами й належать до різного лінгвокультурного ареалу. У такому контексті переклад розглядають як особливий вид міжкультурної комунікації. Головним суб'єктом комунікації є людина, яка для забезпечення своєї життєдіяльності вступає у взаємозв'язок з іншими людьми. 70% свого часу людина витрачає саме на комунікацію. Без ефективного ведення зв'язку зупинилося б чимало виробничих процесів. Система людських взаємин опосередковується культурою, яка визначає характер і ефективність людського спілкування. Процес міжкультурної комунікації починається зі звичайного визнання факту існування культурних відмінностей між представниками різних культур, що є однією з найважливіших причин непорозуміння, а також їх подолання. Здійснення міжкультурної комунікації можливе, коли комуніканти володіють спільним кодом [5, с. 161]. Безсумнівно, при такій цільовій настанові адекватність перекладу може бути досягнута лише за допомогою перенесення в інший мовний простір не просто слів та словосполучень, що ви- користовуються для позначення тих чи інших лінгвокультурних реалій, а більш конкретних чинників структурної організації контексту першоджерела. «Перекладач повинен «розкласти» текст оригіналу на окремі елементи, а потім знову «скласти» його у нову структурну єдність, але таким чином, щоб у читачів перекладу виникали образи і асоціації, співмірні з образами і асоціаціями, які виникають у читачів першотвору» [6, с. 261]. Саме тому головні проблеми перекладу пов'язані, по суті, не стільки із знанням мов, скільки зі спроможністю перекладача віднайти в мовних кодах необхідні реалії та закономірності, притаманні відповідному культурному середовищу, що диктують єдину контекстну можливість адекватної передачі змісту тексту.

Міжкультурна комунікація являє собою атрибут соціокультурного життя суспільства, у соціальному просторі якого відбувається взаємодія з підсистемами культури (всередині окремої культури), між різними культурами, у просторовому і часовому вимірах, а також між суб'єктаминосіями на рівні окремої культури і міжкультурного спілкування. Міжкультурна комунікація розвивається на основі діалогу культур. Слід зазначити, що термін «міжкультурна комунікація» певною мірою співвідноситься з поняттям «діалог культур» [2, с. 135]. Діалог культур – це потреба у взаємодії, взаємному збагаченні, яке передбачає взаєморозуміння, а значить тотожність. Необхідність діалогу культур є умовою самозбереження людства.

Важливим актом соціокультурної взаємодії є переклад, оскільки він передбачає подолання культурної дистанції між комунікантами і спрямований на забезпечення їх порозуміння. Він руйнує соціольтурний бар'єр. Перекладачі є представниками однієї національно-лінгвокультурної спільноти і, відповідно, повинні мати певну когнітивну базу, тобто певним чином структуровану сукупність необхідних обов'язкових знань як своєї, так і іншої національно-культурної спільноти (так звані – фонові знання), адже ними володіють носії цих мов і ці знання формують специфічний національно-культурний менталітет. Отже, перекладач фактично є посередником у діалозі культур. Це значить, що на ньому, лежить велика відповідальність за комунікантів різних лінгвокультурних ареалів [1, с. 167].

Головним та найскладнішим завданням перекладача є якомога точніше відтворити оригінал, при цьому враховуючи всі культурні звичаї ти та манери поведінки, що притаманні народу, до якого належить та чи інша особистість. Підготовка перекладача, перш за все, повинна бути спрямованою на оволодіння перекладацькою компетентністю – лінгвістичною, семантичною, інтерпретативною, текстовою, міжкультурною [5, с. 162]. Зауважимо, що надзвичайно важливим для загальної культури сучасної людини є знання про суспільство і культуру народу, мова якого вивчається. Знання, усвідомлення та розуміння стосунків (зокрема, схожих та відмінних рис) між «світом, з якого приходиш» та «світом, до спільноти якого прагнеш», лежать в основі міжкультурної свідомості, яка включає також усвідомлення регіональних та соціальних відмінностей цих двох світів.

Структура соціокультурної компетенції перекладача охоплює чотири компоненти: когнітивний (знання культури свого народу, а також культури країни, мова якої вивчається, історії країни, знання її моралі, звичаїв і традицій), аксіологічний (ціннісне ставлення до культури, прийняття культури світу, інших країн і наро-

дів); особистісно-операційний (здатність до спілкування з представниками іншої культури, вміння організовувати роботу з представниками іншої національності й культури, вміння працювати в команді, вміння прогнозувати результати роботи); оцінно-рефлексивний (вміння оцінювати свою поведінку в різних ситуаціях соціокультурного спілкування). Соціокультурна компетентність у сучасній науці розглядається як компонент іншомовної комунікативної і професійної компетентності перекладача [2, с. 137].

Завданням перекладача є воління міжкультурними навичками і розвиток міжкультурних вмінь, що включають здатність встановлювати зв'язок між власною національною самобутньою та іноземною культурою, розуміння поняття культури та здатність розпізнавати і використовувати різні стратегії для встановлення контакту з носіями іншої культури, виконуючи роль культурного посередника між власною та іноземною культурами, ефективно сприяти розв'язанню непорозумінь та культурних конфліктів у випадку їх виникнення, інформувати про українську державу та події суспільного життя, надаючи їм оцінку в загальноєвропейському контексті [6, с. 258].

Важливим складником теоретичного вивчення процесу перекладу є опис чинників, під впливом яких здійснюється цей процес. У першу чергу, хід і результат процесу перекладу визначають смислові відношення, які можуть існувати між оригіналом і перекладом у зв'язку з особливостями рівнів змісту, обумовленими системами мови-оригіналу і мови-перекладу. Ці особливості є постійними чинниками, які впливають на будь-який акт перекладу, незалежно від конкретних умов його здійснення. Проте комунікативна модель перекладу наочно показує, що процес перекладу знаходиться і під впливом чинників, які змінюються залежно від конкретних умов, за яких відбувається цей процес.

Важливість адекватності перекладу можна зрозуміти, говорячи про переклад фільму чи серіалу. У сучасній свідомості телебачення стало одним із головних джерел інформації, що впливає не лише на психологію сприйняття людини, але й на її поведінку, мову та ставлення до світу й оточення. Вербальна частина телевізійного тексту повинна підкріплювати, доповнювати та сприяти правильному сприйняттю поданої інформації для реципієнта як для учасника комунікативного процесу [3, с. 208].

Одним з основних завдань перекладача фільму чи серіалу є не лише відтворити текст реплік, а й посприяти тому, щоб переклад був чітким і зрозумілим, не містив іншомовних запозичень, важких для сприйняття, мовних зворотів, що навантажують текст.

Особливої уваги заслуговує переклад стійких виразів, гумору, збереження стилю та культурних особливостей певної епохи, збереження індивідуальності та адаптація під певну культуру. Коротко кажучи, текст має бути перекладений не дослівно, а зрозуміло. В цьому й полягає складність міжкультурної адаптації.

Висновки. Ми розглянули деякі аспекти в перекладі, пов'язані з соціокультурною комунікацією. Серед них вагому роль посідають проблеми відтворення та способи передачі контекстуального значення лінгвокультурних реалій, притаманних конкретному мовному середовищу. Комунікативні норми та форми спілкування стають невід'ємними помічниками кожного перекладача у виборі культурно-доступних форм взаємодії з людьми в умовах сучасного соціокультурного спілкування, що робить перекладача ключовою фігурою у діалозі культур.

Отже, соціокультурна складова є невід'ємною частиною перекладу іноземною мовою, адже соціокультурна комунікація є можливою й успішною лише у разі розуміння і тлумачення різних аспектів культури і мовної поведінки представників іншої культури. У перекладі англійською мовою комуніканти повинні робити акцент не лише на врахуванні культурних особливостей країни, специфічних національних особливостей представників даної культури, моделей їх поведінки, а й формувати власну національну ідентифікацію.

Перспективним та актуальним є подальше практично підтверджене вивчення соціокультурної комунікації для покращення якості спілкування між носіями різних мов і культур.

Список літератури:

1. Федорів Я. Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів : нариси із сучасних культурно-мовленнєвих практик / Ярослава Федорів. – К.: ВПЦ НаУКМА, 2010. – 188 с.
2. Рудакова Л.П. Поняття про соціокультурну інформацію / Л.П. Рудакова // Вісн. Київ. держ. лінгв. ун-ту. Сер. : Філологія. – К.: [б. в.], 1997. – Вип. 2. – С. 131–137.
3. Жлуктенко Ю.О. Проблеми адекватності перекладу / Ю.О. Жлуктенко // Теорія і практика перекладу. – Вип. 6. – К.: Вища шк., 1981. – 325 с.
4. Різун В. Теорія масової комунікації / В. Різун. – К.: ВЦ «Просвіта», 2008. – 260 с.
5. Селіванова О.І. Вимоги до професійного володіння мовами та проблеми мовленнєвої підготовки перекладача // Вісник Сумського Державного Університету. Серія «Філологічні науки». – 2004. – № (4)63. – С. 161–162.
6. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / О.І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
7. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. – Харьков: Штрих, 2001. – 386 с.
8. Byram M., Zarate G. The Sociocultural and Intercultural Dimension of Language Learning and Teaching (Strasbourg: Council of Europe Press, 1997).
9. Savignon S.J. Communicative Language Teaching: Linguistic Theory and Classroom Practice, Interpreting Communicative Language Teaching (Yale University Press, 2002).

Полищук Ю.В.
Колледж технологий, бизнеса и права
Восточноевропейского национального университета
имени Леси Украинки

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация
В статье теоретически исследовано влияние социокультурной коммуникации на перевод как особый вид межкультурного взаимодействия. Обоснована важность социокультурного взаимодействия в переводе. Определены социокультурные факторы, под влиянием которых осуществляется перевод. Рассмотрена проблематика воспроизведения социокультурного явления в сфере перевода. Определены главные требования к переводчику учитывая социокультурное влияние в процессе коммуникации.
Ключевые слова: социокультурная коммуникация, социокультурная компетентность, перевод, социокультурные аспекты, лингвокультурний ареал, культурный конфликт.

Polishchuk J.V.
College of Technologies, Business and Law
Lesya Ukrainka Eastern European National University

SOCIOCULTURAL COMMUNICATION IN THETRANSLATION

Summary
The article analyzes the influence of sociocultural communication on the translation as a special type of intercultural interaction. The importance of socio-cultural interaction in translation is substantiated. Sociocultural factors influenced by translation are determined. The problems of reproduction of the sociocultural phenomenon in the sphere of translation are considered. The main requirements for the translator are outlined in view of the socio-cultural impact of the communication process.
Keywords: sociocultural communication, sociocultural competence, translation, sociocultural aspects, linguistic and cultural area, cultural conflict.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.016:159.9.018.4-052

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ У НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ М. КАННІНГЕМА «ГОДИНИ»)

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

В статті розглянуті особливості залучення студентів-психологів до здійснення психологічного аналізу, на прикладі роману М. Каннінгема «Години». Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовані основні підходи до проведення психологічного аналізу. Виявлені особливості здійснення психологічного аналізу з позицій різних підходів; вироблений раціональний підхід і висвітлена специфіка залучення студентів до проведення психологічного аналізу на основі цього підходу. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: підготовка майбутніх психологів, формування професійної компетентності, психологічний аналіз ситуацій з літературних творів.

Підготовка майбутніх психологів у сучасних умовах потребує формування у них необхідних у подальшій професійній діяльності вмінь та навичок, до яких слід віднести і здійснення психологічного аналізу: поведінки, діяльності, повсякденних і конфліктних ситуацій, якостей особистості, мотивів, психічних станів, підсвідомих тенденцій та ін. Але, як відомо з викладацької практики, залучення студентів до такої роботи зустрічає значні труднощі, оскільки для її здійснення їм не вистарчає не лише знань із психології та досвіду виконання подібних завдань, але й самостійності та критичності мислення тощо. Як показує досвід, розпочати ознайомлення студентів із вирішенням подібних завдань доцільно з демонстрації здійснення психологічного аналізу спеціально підібраних художніх творів. Необхідність висвітлення специфіки створення і застосування такого підходу зумовлює доцільність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути особливості залучення студентів-психологів до здійснення психологічного аналізу, на конкретному прикладі.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати основні підходи до проведення психологічного аналізу;

– виявити особливості здійснення психологічного аналізу з позицій різних підходів;

– виробити раціональний підхід і висвітлити специфіку залучення студентів до проведення психологічного аналізу на основі цього підходу;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Дана робота виконана в контексті попередніх досліджень, з формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, і є їхнім подальшим продовженням (див., напр.: [1–3] та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праць, в яких висвітлюються різні аспекти здійснення психологічного аналізу, виявлено не багато [4–13]. Передусім потрібно згадати про психологічний аналіз як явище у літературі, пов'язане з появою у XIX ст. психологічного роману; відповідно, варто розглянути публікації авторів, зокрема, І.В. Страхова, які висвітлюють особливості здійснення психологічного аналізу в творах Ф. Достоєвського [11] і Л. Толстого [13] та ін.

Далі потрібно назвати публікації І.В. Лазаренко [6; 7], в яких йдеться про специфіку здійснення психологічного аналізу в художній літературі; оскільки у них розкриваються прийоми і способи його проведення в художніх творах.

Значний інтерес, з огляду на необхідність залучення до здійснення психологічного аналізу майбутніх фахових психологів, становить книга Е.Ш. Натанзона [10], в якій йдеться про психологічний аналіз ситуацій, що відбуваються у загальноосвітній школі; як і аналіз фільму, де показано ті ж самі проблеми [12].

Варті уваги також публікації Ю.І. Машбиця [8; 9], в яких йдеться про психологічний аналіз навчального процесу; з огляду на те, що студенти-психологи не тільки проходять практику у різних навчальних закладах, де знайомляться з роботою психолога, але й самі згодом можуть працевлаштовуватися в освітніх закладах.

Можна згадати і про результати попередньої спроби залучити студентів до психологічного аналізу ситуації (з художнього твору), без попередньої підготовки, висвітлені у власній публікації [4].

Наведені праці містять важливий матеріал, з яким варто ознайомити студентів у ході залучення їх до здійснення психологічного аналізу; поміщена в них інформація використана під час проведення власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що деякі відомості про процедуру проведення психологічного аналізу знайдено у літературі на дану тему, інформації про те, як необхідно залучити до його здійснення (спочатку ситуацій з художніх творів, а потім і повсякденних ситуацій) студентів-психологів, ані викладу досвіду подібної роботи, не виявлено. Оскільки наявні відомості не містять

вичерпної інформації про предмет розгляду, видається доцільною розробка відповідного підходу, який би дозволив показати, як можна використовувати наявні теоретичні знання, і продемонструвати практичні способи проведення психологічного аналізу, а також вказати можливості застосування цих знань. Дана обставина змушує до проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у пошуку можливості (виборі оптимальних шляхів, засобів і прийомів) освоєння психологічного аналізу в навчальній роботі зі студентами-психологами. Причому, і це необхідно відзначити, що тільки на першому етапі залучення майбутніх фахівців із практичної психології передбачає здійснення психологічного аналізу літературних творів, передусім відповідного спрямування. У даному випадку мета залучення студентів до такої роботи передбачає навчити їх здійснювати психологічний аналіз повсякденних ситуацій, проте розпочати доцільно саме зі здійснення аналізу художніх творів.

Розгляд матеріалу з даної теми бажано розпочати з висвітлення особливостей психологічного аналізу у художній літературі. Дослідники Ф. Достоєвського відзначають, що «Головною особливістю його творчості є новаторство в дослідженні внутрішнього світу людини. Психологічний стан героя стає загальною стихією роману, і у всіх творах письменника внутрішній світ персонажа показаний у періоди максимального напруження, коли стан і почуття екстремально загострені. Саме ця ситуація дозволяє авторові проникнути у глибинні шари людської психіки й оголити внутрішню сутність і складність суперечливої натури людини. У його творах немає жодного літературного прийому, фрази або деталі, які не служили б прямому або непрямому відтворенню емоційного стану героїв... автор зображає внутрішній світ людини як суперечливу єдність доброго і злого начал у її душі. Він показує не стільки еволюцію позитивних якостей героя, скільки його коливання від однієї крайності до іншої» [7]. Звісно, це не вигаданий Достоєвським художній прийом, а наслідок самопізнання, результат освоєння передусім власного внутрішнього світу; у своїх творах він зображає психологічні парадокси, що є наслідком переживань персонажів. Автор ніби ділиться з читачем власним досвідом освоєння дійсності, пізнаними таємницями людської душі. Відповідно, роботу зі студентами бажано розпочати з прикладів психологічного аналізу в творах Ф. Достоєвського і Л. Толстого; необхідно пояснити, в чому він полягає і яке його призначення.

Після цього доцільно перейти до прикладів психологічного аналізу повсякденних ситуацій, поки що також описаних у художніх творах. Можна навести приклад аналізу ситуації з оповідання Р. Акутагави «В гущавині» [4], з яким студенти ознайомлені раніше, а також показати повсякденну ситуацію з фільму про школу «Вгору драбиною, що веде вниз» (1967), аналіз якої вже зроблено [12]. Не менш корисно розглянути кілька прикладів психологічного аналізу ситуацій з буденного шкільного життя, наявних у спеціальній літературі [10]. Після розгляду зразків здійсненого аналізу можна перейти до головного завдання, яке полягає у спробі проведення власного аналізу.

Для підготовки до здійснення задуманого студентам запропоновано прочитати роман М. Каннінгема «Години» (1998) (за мотивами творів В. Вульф) [5]; в якості стимульного матеріалу для обговорення на занятті їм продемонстровано фрагменти цього твору, з фільму «Години» (2002). Перед його переглядом поставлено завдання: скласти психологічний портрет головних персонажів (В. Вульф, Л. Браун і К. Вон), про яких йдеться у фільмі; а на основі отриманого матеріалу здійснити психологічний аналіз їхніх вчинків. Фільм складається з окремих коротких фрагментів, кожен із яких може стати предметом аналізу. Показано лише один день із життя кожної з жінок, проте у ньому відображено все їхнє життя. Як поставлене завдання, так і фільм викликають чималий інтерес у студентів, проте спроба пояснити, що відбувається у кожній показаній сцені, наражається на значні труднощі. Передусім, це зумовлено тим, що студенти взагалі погано обізнані з модерним психологічним романом, вони не читали ні роману В. Вульф «Місіс Деллоуей», про який йдеться у фільмі, ні творів інших представників цього літературного напрямку (за невеликим винятком, проте констатували, що цих творів вони не зрозуміли). Крім цього, багато з них не прочитали запропонований роман, а ті, хто прочитав, не розмірковували над ним; крім цього, студенти практично не володіють ні технологією аналізу, ні достатньо розвинутим аналітичним мисленням. Внаслідок цього, після перегляду фільму необхідно приступити до кропіткої роботи з аналізу кожної сцени, життя кожного з персонажів; проте розпочати потрібно зі складання їхнього психологічного портрету. Знаючи індивідуально-психологічні особливості людини, можна пояснити її поведінку у кожній конкретній ситуації.

Вірджинія Вульф (передмістя Лондона, 1923). Їй 41 рік, вона зі знатного роду, заможна, одружена, талановита, відома письменниця. Вірджинія одержима прагненням писати неперевершені за своєю досконалістю художні твори (не стільки для того, щоб залишити помітний слід у світовій літературі, скоріше для того, щоб самовиразитися, відобразити свій внутрішній світ). Вона ретельно обдумує кожен сюжет, багато разів вдосконалює і переписує кожен рядок. При цьому не може ні думати про щось інше, ні робити будь-що: ні їсти, ні спати; письменниця повністю віддається справі і врешті-решт виснажує себе такою роботою. Напруженою працею на межі можливостей Вірджинія вганяє себе у хворобливий стан, з якого рідко виходить, її не покидають гнітючі думки і відчуття, вона чує якісь голоси, її доймають нестерпні головні болі. Проте вона наполегливо працює, доки не завершить черговий твір, а ледь почавши одужувати, вже береться за наступний...

У роботі В. Вульф прагне до досконалості, вона не визнає свої досягнення: «А от їй так і не вдалося досягти успіху. Насправді ніяка вона не письменниця − просто талановита дивачка... Їй нічого не вдалося, а тим часом голоси повернулися і щось невиразно бурмочуть навздогін, однак нікого не видно. Досить тільки озирнутися, як вони зникають. Так, голоси повернулися, і на неї невблаганно, наче дощ, напливає головний біль,

який незабаром знищить усе, що є нею, і витисне її собою» [5, с. 9–10]. Чим далі, все це стає просто нестерпним, хоча вона і не намагається знайти вихід з ситуації, що склалася.

Врешті-решт Вірджинія не витримує того стану, в який себе ввела; вона відчуває близький кінець, проте не бажає такого завершення, і не бачить можливості будь-що змінити. Письменниця відчуває, що на неї насувається божевілля, і не хоче, щоб її бачили такою, безпомічною і безпорадною, тому вирішує завчасно піти з життя, щоб уникнути небажаного фіналу.

Те, що з нею відбувається, вона намагається пояснити у листі до чоловіка: «Любий, я певна, що знову втрачаю розум, відчуваю, що ми не годні ще раз пройти крізь це пекло. Я знаю, що вже не одужаю, бо починаю чути голоси й не можу зібрати свої думки докупи. Тож я вчиню так, як буде найкраще для нас обох... Я не можу більше псувати тобі життя. Не думаю, що були люди, щасливіші за нас» [5, с. 11–12]. Добровільний ухід з життя стає виявом її прагнення не стати переможеною волею несприятливих обставин, бажанням зберегти власну свободу, за будь-яку ціну.

Лора Браун (Лос Анжелес, 1949). На перший погляд, вона – звичайна домогосподарка, їй біля двадцяти п'яти, і зайнята, як всі, повсякденними домашніми клопотами. Проте насправді це не так: «Лора Браун намагається втекти від себе. Ні, не зовсім так – вона скоріше, намагається повернутися до себе – діставши доступ у паралельний світ» [5, с. 41]. Що ж турбує і не дає спокою, на перший погляд звичайній, заміжній жінці?

Чутлива, надміру вразлива, одухотворена та витончена натура, вона була відлюдькуватою, страшенною книголюбкою, коло якої ніхто не впадав; зазвичай її лишали на самоті – читати. Лора почувається щасливою, лише коли читає, у світі непересічних персонажів і високих почуттів: її «переповнюють почуття, наче в грудях наростає великий вал, ніжно підхоплює її, викинуту на берег морську мешканку, і зі світу нищівної сили тяжіння повертає в рідну стихію шумливої брижуватої солоної води – у сліпучу невагомість» [5, с. 45]. Тобто у реальній дійсності вона – ніби істота не з цього світу.

Їй важко кожен день повертатися до реальності: «Розплющивши очі... вона відчула якийсь досі незнаний холод і зрозуміла, що день буде важким. Їй знову доведеться переборювати невіру в себе й у реальність цього будинку, тож не випадково, помітивши на шафці нову книжку, яка лежала поверх дочитаної вчора, вона механічно сягнула по неї, наче читання було найпершим і найважливішим сьогоднішнім завданням, єдиним можливим способом перейти від сну до виконання обов'язків» [5, с. 42].

Вона не шукає втечі від реальності в споживанні алкоголю чи наркотиків – як багато її сучасників, нерідко у тій же ситуації. Лора намагається врівноважити психіку, позбутися внутрішнього дискомфорту за допомогою цигарок, проте справжнє заспокоєння знаходить лише читаючи елітну літературу. Герої роману заповнюють порожнечу довкола, яку не можуть заповнити реальні люди, котрі поряд. Її багатий внутрішній світ споріднений зі світом непересічних і витончених літературних персонажів.

Л. Браун живе у людному місті, сучасному мегаполісі, проте почувається, наче в пустелі, де навколо немає нікого, хто би міг зрозуміти її, кому вона могла би довіритися і розповісти про власні переживання. Ця ситуація лише зовні може видаватися благополучною, але насправді вона не менш жахлива, ніж у тих, хто не витримавши тягаря повсякденності, шукає забуття в алкогольному чи наркотичному дурмані. Проте її становище не тільки трагічне, але й має реальні фатальні наслідки.

Лора почувається чужою, не реалізованою і не потрібною у цьому матеріальному оточенні, де нікому немає діла до того, що становить її внутрішню сутність, до її мрій і переживань. Її переслідують думки про самогубство, які вона намагається приховувати, проте, варто лише заплющити очі, як кімнату наповнюють мутні води, які накривають і уносять її, як стрімка течія річки, котра забрала В. Вульф.

Непомітна оточуючим трагедія Лори завершується не менш фатально, аніж інші, видимі трагедії: вона покидає дітей і уходить із дому. Втікає від оточуючої її дійсності у свій, віртуальний світ, і влаштовується (не випадково!) саме у бібліотеці, де завжди може бути серед книжок, персонажів художніх творів і своїх мрій, у близькому і зрозумілому їй світі. Це її повернення до себе, втеча від чужої і ворожої, а тому руйнівної дійсності; покинувши все, вона отримала те, до чого прагнула завжди.

Клариса Вон (Нью-Йорк, 2001). Їй «п'ятдесят два, лише п'ятдесят два, і вона в майже неприродно чудовій фізичній формі. Вона почувається не менш бадьоро, ніж того ранку у Велліфілті, коли вісімнадцятирічною через скляні двері вийшла в такий самий свіжий і аж до болю ясний день, заквітчаний зеленню» [5, с. 16]. Клариса заможна, живе у розкішній квартирі в престижному районі, працює у видавництві та має вишуканий смак, а також відповідне коло спілкування; а ще вона чутлива, мрійлива і сентиментальна: «Нерозбірливі емоції їй видаються цілком серйозними, наче все на світі – частина величезного незбагненного плану й кожна річ має власне таємне ім'я – ім'я, що його не висловиш жодною мовою, але зможеш побачити і відчути. Це тверде й незмінне захоплення і є, на думку Клариси, душа (бентежне, сентиментальне слово, але як інакше це назвати?) – та частина, яка, певно, переживе смерть тіла. Клариса ні з ким цього не обговорює. Вона ніколи не виливає своїх почуттів і не плеще дурно язиком» [5, с. 18]. «Літня красуня, довговолоса й зухвало сива хіпі в джинсах, чоловічій бавовняній сорочці та національному взутті (індійському чи центральноамериканському) на своєму ранковому променаді. Вона й досі випромінює якусь дивну сексуальність – такий собі богемний шарм доброї чаклунки... Років із двадцять п'ять тому вона, либонь, мала неперевершений вигляд і чоловіки мріяли померти від щастя в її обіймах» [5, с. 19]. Проте і ця, непересічна у всіх відношеннях жінка, не може знайти опори і спокою в житті.

Клариса живе лише для близьких людей: друга Річарда, коханої Саллі та доньки Джулії. Однак вона не може знайти взаєморозуміння з донькою, яка потрапила під вплив до «вкрай

сумнівної особи»; відчуває, що «обоє страждають на однакову смертельну хворобу – на своєрідну душевну нудоту» І їй доводиться, сидячи у затишній квартирі, тихо ненавидіти цю персону... ось він, світ – і ти живеш у ньому. І вдячна за це. Принаймні намагаєшся бути вдячною» [5, с. 29–30]. Вона всіляко намагається підтримувати Річарда, проте він вже втратив потяг до життя, і поволі згасає.

К. Вон вже не знаходить задоволення ні у своїй роботі, ні у відвідуванні шикарних прийомів у знаних людей, ні у повсякденних клопотах. Вона все життя живе спогадами про ті миті щастя, які пережила колись у молодості, коли поряд із нею був люблячий і коханий нею чоловік, проте, силою обставин, їм не судилося бути разом. Що б не робила Клариса, зона її внутрішнього комфорту невпинно зменшується, вона просто невблаганно зникає...

Вирішити протиріччя, що не дає їй досягнути внутрішнього комфорту, вона не може, бо відчуває свою відповідальність за найближчих людей. Тому їй у цьому допомагає друг Річард, який зізнається: «Лише любов до тебе тримає мене на світі; проте тобі пора відпустити мене»; йому більше несила терпіти страждання, які завдає невиліковна хвороба. Найближча до Клариси людина чинить так, як вчинила у своєму житті В. Вульф; задля того, щоб інші отримали змогу знову відчути смак і красу життя.

Роман «Години» (1998). Здійснений психологічний аналіз допомагає зрозуміти вчинки окремих персонажів, проте ні психологічний, ні логічний, ні художній аналіз не дають змоги зрозуміти, ні оцінити твір, у даному випадку роман М. Каннінгема, у цілому. Для того, щоб це стало можливим, необхідно внести ще одну важливу складову, а саме розглянути його соціальний аспект. Подібно до того, як модерна психологічна проза В. Вульф не призначена для широкого загалу, а лише для вузького кола шанувальників літературного модерну, т. з. "літературних гурманів", так і персонажі даного роману не представляють всього сучасного цивілізованого суспільства (ні європейського, ні американського), а лише певний його прошарок. Це, можна припустити, лише його мистецька та інтелектуальна еліта, до якої належали В. Вульф, її оточення, персонажі її художніх творів; а також інші представники даного літературного напрямку, серед них і М. Каннінгем, його оточення та персонажі його творів та ін.

У романі, на прикладі кількох осіб, зображено години життя невротичної особистості в умовах "божевільного" суспільства XX ст. Персонажі забезпечені всім, що ніби-то необхідно кожній людині для нормального повноцінного життя, але їх не вдовільняють наявні матеріальні блага. У їх внутрішньому світі панує неспокій, невлаштованість, протягом життя їх переслідують внутрішні конфлікти, які не знаходять вирішення. Проте саме вони і обумовлюють, на перший погляд нелогічні та несподівані, вчинки персонажів роману. Так, досягнувши вершин у літературній творчості, добровільно розлучається з життям В. Вульф, яка не має змоги досягнути внутрішньої гармонії, позбутися тих протиріч, що роблять нестерпним її життя, причому, перебуваючи у достатку і в оточенні люблячих її людей. Не покидають думки про самогубство Л. Браун, яка має в житті все, про що можна лише мріяти: чудовий дім, люблячого і дбайливого чоловіка, сина і т. д., але не має змоги задовільнити свої духовні запити. Її нещастя не менш жахливе від того, що не помітно нікому з оточуючих, і має не менш трагічні наслідки. Не знаходить задоволення і щастя серед суцільного добробуту та на вершині життєвого успіху і К. Вон. Жива душа людини ніде не знаходить притулку в сучасному світі суцільного достатку й уявного комфорту, оскільки матеріальний світ добробуту та уявного благополуччя не робить людей щасливими.

Незважаючи на те, що зовні у героїнь роману все гаразд, жахливі події відбуваються саме у їхньому внутрішньому світі (як і у персонажів Ф. Достоєвського, Л. Толстого, М. Пруста, Д. Джойса, В. Вульф, Ф. Кафки та ін. представників психологічної прози). Тому зрозуміти те, що відбувається – не можна простим спогляданням, для цього необхідно одночасно здійснювати психологічний аналіз... Як, доволі часто, й у реальному повсякденному житті; ми не можемо розібратися у вчинках і намірах оточуючих людей, не пізнавши їх внутрішній світ. Тому здійснення психологічного аналізу є неодмінною складовою повсякденної роботи професійного психолога.

Конфлікт сучасного матеріального і бездуховного світу з духовними запитами, потребами і цінностями сучасної людини, неможливість у таких умовах досягнути гармонії ні з собою, ні з оточенням, ні вирішити наявні протиріччя – ось основна тема роману. Відчуженість людини від справжніх цінностей у світі матеріального достатку – що не дає змоги повноцінного життя тим, хто досягнув певних здобутків у духовному розвитку – наріжне протиріччя сучасності. Відтак, розвиток цивілізації, котра нівелює духовні цінності, і далі йде не конструктивним шляхом, а по дорозі деградації і руйнації особистості.

Щодо результатів проведеного дослідження, необхідно відзначити наступне. Результатом проведення аналітичного дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду, стало з'ясування підходів до здійснення і прийомів реалізації психологічного аналізу, для різних практичних цілей; які були покладені в основу розробленого дослідницького підходу до його вивчення у навчальній роботі зі студентами-психологами. Результатом експерименту з використання запропонованого підходу стала апробація обраних прийомів і способів, послідовності їх реалізації; що дозволило з'ясувати сильні та слабкі сторони, і виявити можливості його подальшого вдосконалення. Результатом дослідження, до якого у ході навчальної діяльності були залучені студенти, стало те, що вони: краще зрозуміли, що таке психологічний аналіз; як він здійснюється і навіщо потрібен, а також долучилися до процедури його здійснення та виявлення необхідного. Однак, звісно, отримані результати не можуть свідчити про завершення роботи у цьому напрямку.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки.**

1. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволив констатувати, що в працях нау-

ковців наявні певні напрацювання, які, проте, не дають змоги належним чином обґрунтувати і відповідно реалізувати психологічний аналіз у навчальній роботі зі студентами.

2. Застосування психологічного аналізу в навчальній роботі зі студентами-психологами дозволяє наочно показати можливості використання набутих знань у практичній діяльності за обраним фахом, зробити їх доступнішими і зрозумілішими, а відповідно, посилити інтерес до подальшого освоєння наявних знань у практичній роботі.

3. Здійснення психологічного аналізу дозволяє підняти інтерес у студентів, зацікавити їх до самостійного вивчення інших його аспектів, залучити до самостійного аналізу різноманітних повсякденних ситуацій і, в кінцевому підсумку, матиме позитивний вплив на процес формування їхньої професійної компетентності.

У майбутньому передбачено здійснити вдосконалення запропонованого підходу, враховуючи результати його апробації, та рекомендувати до впровадження в процес підготовки майбутніх фахових психологів.

Список літератури:

1. Вінтюк Ю.В. Професійна компетентність майбутніх психологів: сутність і можливості формування / Ю.В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 4. – С. 36–47.
2. Вінтюк Ю.В. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахових психологів у ВНЗ / Ю.В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 3(43). – Ч. ІІ. – С. 245–249.
3. Вінтюк Ю.В. Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ / Ю.В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 4(44). – Ч. ІІІ. – С. 351–355.
4. Вінтюк Ю.В. Психологічний аналіз у навчальній роботі зі студентами-психологами (на прикладі оповідання Р. Акутагави "В гущавині") / Ю.В. Вінтюк // Monografia poconferencyjna. Science, research, development. Pedagogy (30.01.2018 Berlin). – Warszawa: Wydawca: Sp. z.o.o. «Diamond trading tour», 2018. – S. 8–10.
5. Каннінгем М. Години / Майкл Каннінгем ; пер. з англ. О. Постранської. – Харків: Віват, 2017. – 224 с.
6. Лазаренко І.В. Провідні принципи літературно-психологічного аналізу художнього твору / І.В. Лазаренко // Українська література. – 2013. – № 10. – С. 31–33.
7. Лазаренко І.В. Літературознавчо-психологічні передумови аналізу художнього твору / І.В. Лазаренко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page =rm38_04.
8. Машбиць Ю.І. Психологічний аналіз навчання як управління учбовою діяльністю / Ю.І. Машбиць. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/texty/v8.2/maschbitz.doc.
9. Машбиць Ю.І. Навчальна технологія: психологічний аналіз / Ю.І. Машбиць. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2009/18.htm.
10. Натанзон Э.Ш. Психологический анализ поступков ученика : Кн. для учителя / Э.Ш. Натанзон. – М.: Просвещение, 1991. – 126 с.
11. Психологічний аналіз у романі Ф.М. Достоєвського "Злочин і покарання". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lessons.com.ua/psixologichnij-analiz-u-romani-f-m-dostoyevskogo-zlochin-i-pokarannya/.
12. Психологический анализ художественного произведения. Бел Кауфман «Вверх по лестнице, ведущей вниз». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://repetitora.com/psihologicheskij-analiz-hudozhestvennogo-proizvedenia.
13. Страхов И.В. Психологический анализ в творчестве Льва Толстого / И.В. Страхов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://md-eksperiment.org/etv_page.php?page_id=3718&album_id=120&category=STATJI.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В УЧЕБНОЙ РАБОТЕ СО СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА М. КАННИНГЕМА «ЧАСЫ»)

Аннотация
В статье рассмотрены особенности привлечения студентов-психологов к осуществлению психологического анализа на примере романа М. Каннингема «Часы». Произведен обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснены основные подходы к проведению психологического анализа. Рассмотрены особенности психологического анализа с позиций различных подходов; выработан рациональный подход и освещена специфика привлечения студентов к проведению психологического анализа. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: подготовка будущих психологов, формирование профессиональной компетентности, психологический анализ ситуацый из литературных произведений.

Vyntyuk Yu.V.
National University "Lviv Polytechnic"

A PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF EDUCATIONAL WORK WITH STUDENT PSYCHOLOGISTS (ON THE EXAMPLEOF M. CUNNINGHAM'S NOVEL "THE HOURS")

Summary
The features of attracting future specialists to the implementation of psychologicalanalysis, ontheexampleof M. Cunningham'snovel "The hours",were considered.The scientific publications on this subject matter were reviewed. The main approaches to conductingpsychologicalanalysiswere clarified. Thefeaturesoftheimplementationofpsychologicalanalysisbydifferentapproacheswererevealed. Arationalapproachwas elaboratedandthespecificityofattracting students to psychologicalanalysisbasedonthisapproachwas explained. The conclusions of thescientific work were made and the prospects of further researches were outlined.
Keywords: preparationoffuturepsychologists, formationofprofessionalcompetence, psychologicalanalysisofsituationsfromliteraryworks.

УДК 378.147

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ВУЗІВСЬКОГО ЦИКЛУ

Духаніна Н.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Лесик Г.В.
Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України

Статтю присвячено проблемі взаємозв'язку ціннісних орієнтацій молоді та соціально-гуманітарних дисциплін вузівського циклу. Розкрито суть і зміст поняття ціннісних орієнтацій та мотивів у майбутній професійній діяльності. Підкреслено, що в умовах зникнення різкої межі між технічними і гуманітарними спеціальностями і виникненні нових запитів на фахівця, формуванні соціальних реалій інформаційного суспільства виникає реальна потреба в підсилення соціально-гуманітарної підготовки у вищій школі. Наголошено, що даний вид підготовки є адекватним рівню складності та перспектив у здобутті освітнього рівня.
Ключові слова: освіта, освітній процес, особистість, соціально-гуманітарна підготовка, система цінностей, ціннісні орієнтації молоді, інтеграція, інформаційне суспільство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інтегративні процеси державного масштабу в світову спільноту не залишають осторонь і систему освіти. До речі, у цій сфері вони навіть помітніші ніж у будь-якій іншій, бо одним із завдань освіти є підготовка фахівця, який знадобиться нам завтра. Трансформації, пов'язані з функціонуванням вищої школи в Україні: перетворення на сегмент ринкових відносин, розшарування та утвердження в освітній системі державних і недержавні вищих навчальних закладів, поділ навчання на бюджетну і контрактну форми, істотні зміни у запитах на фахівців різних напрямів професійної підготовки відповідно до реалій інформаційного суспільства, – вплинули на ціннісну вартість майбутнього фахівця. Динамічні зміни у суспільному запиті формують ціннісне ядро, вимагають узгодженості між особистістю і суспільством, внутрішньої злагодженості та самовпевненості самого індивіда. Студентство є найбільш сприятливою порою для формування позитивних ціннісних орієнтацій зокрема за допомогою соціально-гуманітарної підготовки.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Проблеми ціннісних орієнтацій особистості розглянуто в дослідженнях Б. Ананьєва, І. Беха, І. Дубровіної, А. Маслоу, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, Д. Щепової, В. Ядова та ін. Проблеми професійної підготовки майбутніх спеціалістів вивчають Н. Антонова, Н. Бондар, Н. Бібік, Л. Ващенко, Н. Голуб, Н. Дем'яненко, О. Зеленська, Ю. Іванова, Н. Духаніна, В. Коваль, В. Луговий, Г. Онкович, О. Пометун, О. Ситник, Л. Товажнянський, О. Романовський, О. Пономарьов та інші. Викладання окремих дисциплін соціально-гуманітарного циклу розглянуто А. Герасимчук, П. Гнатенко, Д. Гусев, Н. Кудінова, Ф. Кирилюк, Г. Лесик, Е. Мамонтова, А. Новіков, В. Полторак, Г. Платонов, Т. Пименова, Т. Сілаєва, С. Щерба, М. Юрій та інші. Аналіз освітніх цінностей та орієнтацій особистості здійснено у працях А. Алексюка, Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Лугового, О. Савченко, О. Сухомлинської тощо. Науковці підкреслюють важливість і актуальність навчання у ВНЗ, зокрема у становленні та розвитку особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій щодо розвитку власної особистості та ставлення до різних аспектів матеріального і духовного світу, а також є чинниками регуляції діяльності та поведінки людини.

Виділення невирішених раніше частин. Попри наявність достатнього ступеня розробленості даних проблем науковцями з позицій педагогічної, психологічної та соціологічної науки допоки залишаються невизначеними в науковому українському дискурсі питання формування ціннісних орієнтацій молоді у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Тому, тема статті є актуальною для осмислення можливих векторів розвитку педагогічної науки та освітнього процесу вищої школи.

Метою статті є розкриття взаємозв'язку понять «ціннісні орієнтації молоді» та «соціально-гуманітарні дисципліни вузівського циклу» спираючись на загальнодержавні та цивілізаційні тенденції в освіті.

Виклад основного матеріалу. Соціально-гуманітарні питання завше були і залишаються актуальними, бо вони є реальним відображенням політичного курсу держави, її економічного добробуту, морального і духовного здоров'я безпосередньо на кожному громадянинові. У процесі культурного і громадянського поступу змінюються наші емоції, бажання і цінності. Усе це загалом впливає на якість життя у суспільстві. Таким чином, виникає питання: на яких засадах має розбудовуватися українське суспільство? Упродовж останніх років більшість утвердились у бажанні й прагненні до побудови цивілізованих стосунків у нашій державі та із зовнішнім світом. Отже, стосунки між людьми мають формуватися за впливу переконань та цінностей, що відповідають цивілізованим уявленням про світ та його функціонування.

Серед здобутків України вирізняються дві знакові події – це вступ у дію угоди про Асоціацію та надання нашій країні безвізового режиму, які значно розширюють можливості людей. По-перше, для вищої школи це насамперед актуалізує питання обмінних навчальних програм, ознайомлення зі здобутками закордонних колег

у сфері науки та викладацької практики, досвідом більш широкого кола учителів, студентів, науковців, можливість ознайомлення з освітнім досвідом та представлення власних здобутків міжнародній спільноті, можливості участі у різноманітних програмах, навчальних сесіях тощо. По-друге, в часи прозріння від імперського керівництва методи передачі соціального досвіду представниками старшого покоління застаріли, зокрема й у виборі «ціннісних орієнтирів» (освітніх, професійних, людських). Отримуючи можливості вільного професійного самовираження, людина бере відповідальність за власний вибір, реалізує свої наміри відповідно до цінностей, які вона несе, враховує ризики та зважає на моральні норми.

Різні галузі науки по-різному визначають проблему цінностей, їх взаємодію з об'єктивною дійсністю, і ставлення до неї людини. Проте всі вони сходяться в одному – цінності є складовими суспільної свідомості та культури, що виконують нормативні функції щодо особистості та її соціалізації. Це необхідно для збереження свого існування, розвитку, успішної життєдіяльності, пізнання світу та самоствердження в ньому.

Українська дослідниця Ю. Іванова стверджує, що залежно від того, «які види потреб задовольняють цінності, яку виконують роль і в якій сфері, виділяють: 1) за об'єктом засвоєння – матеріальні та матеріально-духовні цінності; 2) за метою засвоєння – егоїстичні та альтруїстичні; 3) за способом вияву – ситуативні та стійкі; 4) за роллю у діяльності людини – термінальні та інструментальні; 5) за змістом діяльності – пізнавальні, предметно-перетворювальні; 6) за належністю – особистісні (індивідуальні), групові, колективні, суспільні, загальнонародні (національні), загальнолюдські цінності» [3, с. 74].

Ціннісні орієнтації молоді – це квінтесенція їхнього життєвого досвіду, суспільної моралі та результатів навчання соціально-гуманітарних дисциплін. Їх наявність у особи свідчить про зрілість людини як особистості. Вони знаходять вияв у діяльності та поведінці індивіда, стають невід'ємною частиною людини, визначають її з-поміж інших.

За спостереженнями Н. Бондар «юнацький вік стає часом життєвого, соціально-рольового, професійного, особистісного, морального самовизначення та індивідуалізації. Тому саме в цей період необхідні знання власних можливостей та перспектив. Ця вимога задовольняється в процесі вироблення власного світогляду, смислового та ціннісного вибору, формування життєвих планів і програм» [2].

Інша українська дослідниця Н. Антонова змогла розмежувати ціннісні орієнтації студентів на термінальні та інструментальні. «Термінальні цінності – це ті, що є найбільш бажаними та емоційно привабливими для особистості, характеризують ідеальний стан її буття, вони виконують функцію вибору як цілей, так і припустимих способів їх досягнення. Інструментальні цінності – це спосіб поведінки або дій, не пов'язаних безпосередньо з метою. До них належать, наприклад, моральні цінності та цінності компетенції. Їх функцією є активізація критеріїв і стандартів у процесі оцінювання та вибору способу поведінки або дій» [1, с. 15]. За результатами дослідження на 2003 рік було зафіксовано найбільш значущі для молоді термінальні цінності (здоров'я, любов, матеріальне забезпечення, наявність гарних друзів, щасливе сімейне життя) та інструментальні (вихованість, акуратність, життєрадісність, освіченість, чесність). Водночас, Н. Бондар і Н. Антонова звернули увагу, що не користуються популярністю такі загальнолюдські цінності як пізнання, розвиток, продуктивне життя, щастя інших, та власне українські традиційні цінності – краса, мудрість, суспільне визнання, непримиренність до недоліків тощо.

Досить суттєвим моментом, який зумовлює психологічну обумовленість системи цінностей, є її співвіднесеність із конкретно-історичними, суспільно-політичними, ідеологічними умовами, за яких складається певна система ціннісних орієнтацій у суспільстві в цілому та у кожної окремої особистості. За нашими спостереженнями, від 2014 року і дотепер молодь стала більш прихильною до останньої групи цінностей, хоча спостерігається й гордість за країну, відповідальність за долю нації, розвиток особистості в цілому, індивідуальний розвиток, створення репутації, успішний саморозвиток та самореалізація, економічна незалежність, підвищення рівня вимогливості, високий рівень прагнення особистої свободи, незалежність у судженнях і діях, змога організації доброго відпочинку та можливості подорожей, цікаві розваги, толерантність. Переважно такі цінності можуть здаватися індивідуальними, але якщо зважати на те, що вони спираються на ціннісні уявлення студентської спільноти, можемо говорити про досить широке їхнє розгалуження, тобто належність типовим уявленням соціальних груп. Відтак, бачимо формування нової філософії буття, більш відповідального вибору життєвого шляху, обґрунтованіших світоглядних позицій, радикальніших та креативніших розв'язків завдань.

Аналізуючи дані щодо уявлень молоді про цінності професії, О. Сохацька припускає, що «мотиваційна функція престижних міркувань залежить і від усталеної системи потреб молоді, і від структури її ціннісних орієнтацій» [7, с. 76]. Автор зупиняється також на ступені суспільного престижу професії, який може випливати з конкретних ситуацій та мотивів, а також є найбільшим мотивом вибору.

Із іншого боку, маємо зважати на окреслені Л. Сокурянською серед теоретичних і методологічних проблем формування життєвих цінностей студентської молоді «вплив ряду факторів: наявність у суспільстві соціально-економічних протиріч, ослаблення державного, політичного й ідеологічного пресингу, розширення соціальної самостійності та ініціативи студентів. Відбувається переоцінка цінностей, критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формуються нові уявлення про своє професійному майбутнє і майбутнє суспільства. Власне динаміка ціннісної свідомості студентської молоді зумовлена кількома причинами: 1. Ця соціальна група за характером своєї діяльності, поглядами, ціннісними орієнтаціями тощо дуже близька до інтелігенції, тому важливо досліджувати студентство як резерв формування інтелектуальної еліти, а, відповідно, вищу школу розглядати як головний

канал такого формування й, отже, як суб'єкт соціально-культурної трансформації. 2. Динамічність і відносно високий рівень організованості студентства робить цю групу досить привабливою для різного роду ідеологів і політиків, які намагаються втягти студентську молодь у політичні ігри, що мають, як правило, досить брудний підтекст. 3. Демографічні та інтелектуальні характеристики студентської молоді роблять цю соціальну спільноту однією з найбільш ресурсномістких суспільних груп, оскільки вік та освіта, безсумнівно, є найважливішими соціальними ресурсами» [6, с. 154].

У 2016 р. Міністерство освіти і науки України винесло на Парламентські слухання, на наш погляд, досить важливу проблему «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді». Загалом, варто відзначити, що у планах Міністерства виховний процес розглядається як невід'ємна складова освітнього процесу, яка орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, що формуватимуться в учнів та студентів за принципом наскрізності, де повазі прав людини, підтримці добрих ідей надаються переваги.

У виступі О. Романенко [5] перелік цінностей обмежено чотирма групами (сімейні, духовні, суспільні, егоїстичні). В їхньому розподілі спостерігається певний дисбаланс, на чому наголосила науковець, а також звернула увагу на наказ Президента П. Порошенка про важливість національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Проте від представників різних молодіжних громадських організацій декларуються наступні цінності: потреба волі (у творенні себе та світу навколо себе, обирати найкращий способи творення добра, виходу за горизонт можливостей), справжності (єдність у думках, поглядах та діях), дружби, важливість бути почутими, мудрості (використання власних знань у правильний час та правильний спосіб), творчості (уміти осягати, розуміти, осмислювати життя та перетворювати його для людей довкола). Таким чином, відчувається налаштованість молоді до змін у суспільстві.

Зауважимо, що освіта є одним із соціальних інститутів, який виник унаслідок необхідності відтворювати і передавати знання, уміння, навики, готувати суб'єктів до взаємодії у вирішенні гуманітарних, економічних, соціальних, культурних проблем. Як складне і багатоманітне явище вона утворює систему різноманітних форм залучення соціального досвіду, його узагальнення, передачу, засвоєння і перероблення. Суспільство дає запит на культуру і духовність, окреслює соціальні потреби, де основою і провідним принципом є гуманізм.

Отже, здійснюється засвоєння надбань культури, виявляється нерозривний зв'язок суспільства з традиціями і цінностями, виокремлюються нові шляхи розвитку та засвоєння дійсності. На сьогодні відчутні зміни у освітньому процесі вищої школи – серед прогресивних зрушень можемо виокремити мотив, який молодь використовує найчастіше – досягти успіху в житті. Він є цілком прагматичним, позбавленим зайвого романтизму і, водночас, утверджує потребу якісної освіти, усвідомлення її значення як соціального ліфта, за допомогою якого можна досягти кращого матеріального становища, високого соціального статусу, благополуччя.

Соціально-гуманітарна підготовка у вищій школі – це неперервний процес, який включає комплекс організаційних, соціологічних, педагогічних, психологічних, інформаційно-пропагандистських, правових, культурно-просвітницьких, соціальних та індивідуальних заходів, які спрямовано на усвідомлення студентством і молоддю гуманітарної політики держави і системи цінностей. Тому вона сама по собі є соціально цінною як спосіб впровадження гуманістичного ставлення, формування світогляду та життєвої позиції, гармонійного розвитку, формування громадян-патріотів і фахівців високого рівня, сприяє реалізації громадянських прав і свобод, гуманітарної політики держави. До речі, працедавці також неодноразово звертали увагу на те, що для них більш цінним є універсальний працівник, який розуміється не лише на вузькій спеціальності, але й керується у власних дія гуманоцентричними ідеями, є носієм цінностей соціально-гуманітарного спрямування.

Висновки. В умовах якісного оновлення суспільства і взаємоінтегрованістю технічного і гуманітарного знання постає проблема органічних зв'язків соціально-гуманітарної, загальнонаукової і професійної підготовки. Це випливає з того, що суспільство посилило значення соціального, розвивається мережа людських стосунків, вчинків та реакцій на них. Адекватний рівень соціально-гуманітарної підготовки дозволить вільно орієнтуватись у системі політичних, суспільних, громадських інститутів, а також реалізувати свої права, свободи і обов'язки.

Суспільство формує запит на фахівців з високим розвитком пізнавальних здібностей, креативним мисленням, аналітичними здібностями, здатного до прояву ініціативи і самостійності, відповідальність, наполегливості у досягненні цілей. Відповідно суспільство потребує освіченого інтелігента, ціннісні орієнтації якого уможливлюють усвідомлення та розв'язок складних суперечливих процесів розвитку суспільства. Соціально-гуманітарна підготовка в навчальному процесі вузу дозволяє здійснювати науковий аналіз потреб і запитів суспільства, ефективно впроваджувати державну політику, удосконалювати методи і засоби навчання й управління. Досить складно вмістити всі базові дисципліни соціально-гуманітарного циклу й додати до них ще декілька інтегрованих курсів. Тому вбачаємо вихід в тому, аби створювати інтегровані курси з культурології, соціології, конфліктології, психології, педагогіки у вищій школі, адже фахівець із вищою освітою має розуміти процеси, що відбуваються у суспільстві та знайти найбільш сприятливі профілю роботи способи керівництва персоналом. Окремо варто наголосити на такій дисципліні як англійська мова: попри те, що для її популяризації роком англійської мови в Україні було оголошено 2016 рік, у деяких ВНЗ збільшено години на її викладання, сумлінну роботу викладачів, розроблення елективних курсів для бакалаврів, магістрів, аспірантів, – варто зауважити на недостатньому забезпечені матеріально-технічними засобами для роботи в аудиторіях та у години самопідготовки.

Список літератури:

1. Антонова Н.О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей студентів вищого педагогічного навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.О. Антонова. – К., 2003. – 21 с.
2. Бондар Н.Є. Особливості розвитку професійно значущих якостей студентів психологічних спеціальностей [Електронний ресурс] / Н.Є. Бондар. – Режим доступу: http://www. bdpu.org/scientific_published/2006/psychology_3_2006.
3. Іванова Ю. Формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх соціальних педагогів / Юлія Іванова // Рідна школа. – 2011. – № 7. – С. 14–17.
4. Лесик Г.В. Сучасний стан соціально-гуманітарної підготовки у вищій школі України в умовах інтеграційних процесів / Г.В. Лесик // Вища освіта України. – 2014. – № 1. – С. 66–72.
5. Романенко О.А. Парламентські слухання на тему: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» ч. 3. : 02.11.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=KbbIpXjUqiE.
6. Сокурянская Л.Г. Субъектные диспозиции молодежи как фактор социальной трансформации / Сокурянская Л.Г. // Молодь в умовах нової соціальної перспективи. – Житомир, 2002. – С. 6–9.
7. Сохацька О. Особливості освітніх мотивацій та ціннісні орієнтації студентської молоді // Оксана Сохацька / Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки 18, 2014. – № 18. – С. 74–80. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6342/1/9.pdf2.pdf.
8. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І.О., гол. ред. колег., Ярема О.Й., Бєляєва І.І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с.
9. Щепова Д.Р. Ціннісні орієнтації сучасного українського студентства // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2(13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/ped_2010_2/181-184.pdf.

Духанина Н.М.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»
Лесик Г.В.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ МОЛОДЕЖИ И СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН ВУЗОВСКОГО ЦИКЛА

Аннотация
Статья посвящена проблеме взаимосвязи ценностных ориентаций молодежи и социально-гуманитарных дисциплин вузовского цикла. Раскрыты сущность и содержание понятия ценностных ориентаций и мотивов в будущей профессиональной деятельности. Подчеркнуто, что в условиях исчезновения резкой границы между техническими и гуманитарными специальностями и возникновении новых запросов на специалиста, формировании социальных реалий информационного общества возникает реальная потребность в усилении социально-гуманитарной подготовки в высшей школе. Отмечено, что данный вид подготовки является адекватным уровню сложности и перспективам в получении образовательного уровня.

Ключевые слова: образование, образовательный процесс, личность, социально-гуманитарная подготовка, система ценностей, ценностные ориентации молодежи, интеграция, информационное общество.

Dukhanina N.M.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Lesyk G.V.
Higher Education Institute
of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE INTERRELATION BETWEEN THE VALUE ORIENTATIONS OF YOUTH AND UNIVERSITY DISCIPLINES INVOLVING SOCIAL STUDIES AND HUMANITIES

Summary
The article is dedicated to the problem of the interrelation between the value orientations of youth and the university disciplines involving social studies and humanities. The meaning and content of the concept of the value orientations are outlined. It is emphasized that in light of the blurring boundary between engineering and humanities and the emergence of a new demand for professionals, as well as due to the formation of social reality in an information society, there is currently a tangible need for the intensification of training in social studies and humanities in higher education. It is stressed that this kind of training is commensurate with the level of complexity and is promising in terms of getting proper education.

Keywords: education, educational process, personality, training in social studies and humanities, value orientations, integration, information society.

УДК 37.036.379.8

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Калініна Л.А., Кудаков Ю.О.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті визначено актуальність обраної теми, зроблено короткий огляд психолого-педагогічної і методичної літератури та досліджуються проблеми використання театрально-сценічної діяльності як дієвого засобу творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку.
Ключові слова: діти молодшого шкільного віку, театрально-сценічна діяльність, творчий розвиток, театральне мистецтво.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сьогодення є пошук перспективних шляхів та виявлення ефективних умов, які будуть сприяти формуванню у підростаючих поколінь системи спеціальних знань у різних галузях мистецтва, розвитку творчої активності та мислення, творчих здібностей, світоглядних орієнтацій, системи духовних цінностей. У цьому контексті великій інтерес викликають питання естетичного вхования та творчого розвитку дітей засобами мистецтва театру, тому, що основи естетичної культури формуються у дитинстві, саме в цей період здійснюються перші кроки дітей у світ прекрасного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання театрального мистецтва у практиці естетичного виховання з акцентом на творчий розвиток особистості розглядали дослідники В. Абрамян, Р. Баталов, А. Гончаров, Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, Б. Захава, А. Капська, З. Корогодський, Н. Ксенофонтова, Ю. Мальваний, М. Пташин та інші.

Творчий досвід видатних діячів театрального мистецтва К. Станіславського, В. Немировича-Данченко, традиції українського театру та його кращих представників Л. Курбаса, П. Саксаганського, Г. Юри склалися в чітку театрально-сценічну систему наукових узагальнень та розробок, щодо проблем виховання підростаючих поколінь і висвітлення ролі національного мистецтва у духовному збагаченні підростаючих поколінь, відродження української культури. У подальшому цю проблему розробляли та досліджували Р. Коломієць, П. Кравчук, В. Неллі, Л. Танюк, Е. Язовецький.

Педагоги С. Ананьїн, Г. Фридрих, В. Пирогов, Н. Корф, Я. Коменский, К. Ушинський, Л. Чепіга, В. Шахрай, Г. Єскіна звертали увагу на роль театрального мистецтва у естетичному вихованні та творчому розвитку дітей. На їх думку, театрально-сценічна робота із дітьми – це один із шляхів творчого розвитку особистості, а театральне мистецтво є дієвим та ефективним засобом допомоги дітям у навчанні.

Останнім часом з`явилось багато праць з окресленої проблематики: організація творчої діяльності учнів у позашкільному закладі (О. Рассказова), виховання школярів засобами театрального мистецтва (В. Неволов), мистецтва слова (Н. Миропольська), розвиток творчої активності та творчих здібностей молодших школярів засобами театральної самодіяльності (Г. Костюшко), музичної ритміки (Н. Григорян), літературного розвитку школярів засобами театрального мистецтва (А. Вітченко), формування ціннісних орієнтацій школярів у процесі занять театральним мистецтвом (В. Шахрай, Г. Еськіна), розвитку творчих здібностей учнів на уроках обслуговуючої праці засобами ігрової діяльності (Н. Слюсаренко), організації художньо-естетичного виховання (М. Лещенко, Л. Масол).

В останні роки театральне мистецтво школярів вивчається як серйозна проблема у працях Л. Гайнетдінової, А. Ершової, Н. Миропольської, Л. Нікольського, Т. Пені та інших.

Естетичне виховання дітей розглядається у дослідженнях Н. Абрамян, М. Батіашвілі, О. Комаровської, М. Шевченко, А. Михайлової, Ф. Мувейта, О. Хижної та інших.

Питання підвищення виховного впливу театру досліджували мистецтвознавці В. Пименов, Ю. Юзовський. Естетичний вплив вистави на дітей-глядачів досліджено у працях О. Комаровської, І. Любинського, Ю. Рубіної.

Проблеми залучення дітей до мистецтва театру з метою їх морально-естетичного розвитку розглянуті у дослідженнях А. Баранової, Н. Абрам'ян, Н. Миропольськкої, С. Нікіфорової, Н. Сорокіної та інших.

Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяли значну увагу Б. Ананьєв, В. Андрєєв, Ю. Бабанський, М. Бондаренко, В. Кан-Калик, Я. Пономарьов, Н. Тализіна, В. Цапок та інші.

Ряд дослідників (Л. Єрмолаєва-Томіна, В. Козленко, Н. Посталюк та інші) поняття «творчої особистості» розглядають крізь поняття творчого стилю діяльності або творчої активності. Творчість є родовою властивістю людини і людства в цілому, однак у різні історичні епохи ця властивість реалізовувалась та реалізується по різному. Дослідження сутності дитячої творчості, умов щодо її розвитку займались і займаються різні науки, в тому числі філософія, психологія та педагогіка.

Творчу особистість визначають як особистість, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного розв'язання простого завдання до нової реалізації унікальних потенцій індивіда в певній галузі; як людину, яка володіє певним переліком якостей, а саме рішучістю, умінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити далі ніж бачать його сучасники і що бачили його попередники. Вона повин-

на володіти мужністю для того, щоб піти проти течії і зруйнувати все те, чому вірить сьогодні більшість [1, с. 9].

Серед характерних особливостей творчої особистості виділяють: відхилення від шаблону, оригінальність, ініціативність, наполегливість, висока самоорганізація, працездатність. Більшість авторів погоджується з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, прагне до нового, оригінального, уміє відкинути звичайне, шаблонне.

Головним показником творчої особистості, її найголовнішою ознакою дослідники вважають наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання [5, с. 56].

Метою даної статті є розкриття особливостей та переваг творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку засобами театрально – сценічної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, якій присвячується стаття. Дана проблема вимагає ґрунтовного аналізу: з одного боку, як переконливо доводить практика, більшість дитячих театральних гуртків і колективів зорієнтовані переважно на виконання, в той же час як творчо-пізнавальна робота в розвитку самостійності й ініціативи, духовно-творчого зростання самовираження дітей молодшого шкільного віку все ще лишається недостатньо розробленою та дослідженою, що і обумовило звернення до даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Участь дітей молодшого шкільного віку у різноманітних видах творчої театрально сценічної діяльності може стати першою сходинкою щодо розуміння сценічного мистецтва.

Молодший шкільний вік – це вік, коли відбувається процес інтенсивної соціалізації особи. Входження в систему громадських інститутів та відношень, відбувається легше й скоріше у дітей, які відвідували дошкільні навчальні заклади, гуртки, заняття із підготовки до навчання у школі. Але решта дітей по-різному виявляють активність щодо освоєння громадських відношень. Це залежить від багатьох причин, а саме: природних задатків, психологічних особливостей дітей, педагогічної підготовки батьків, стилю виховання, успішної діяльності вихователів, педагогів, керівників гуртків та батьків.

Особливостями психологічного розвитку дітей цієї вікової категорії є гострота та свіжість сприйняття, яскравість уяви. Увага молодших школярів вже є стійкою, це має прояв в іграх, під час занять малюванням, ліпленням, конструюванням та ін.

Пам'ять дитини також достатньо розвинена, вона легко і міцно запам'ятовує все те, що її особливо подобається та вражає, що безпосередньо пов'язано з її інтересами.

Відносно добре розвинена і наглядно образна пам'ять, яка є важливою складовою у процесі розвитку словесно-логічної пам'яті. Однак, не дивлячись на усі вище перелічені здібності, у дітей даного віку інтереси ще можуть часто змінюватись, і відповідно до цього прихильність дитини до тієї чи іншої діяльності ще не носить систематичний характер. Тому існує необхідність вселяко заохочувати дитину до занять творчістю та допомагати її у цьому.

У дітей молодшого шкільного віку розвиваються пізнавальні інтереси, формуються здібності до активної, самостійної, творчої діяльності. Яскраве, живе, цікаве сприймається краще, виразніше, емоційніше, ніж схематичне, символічне.

Якщо говорити про відчуття краси, то у цьому віці діти люблять яскраві кольорі, барвистість відповідає їхнім естетичним попитам. Дитина дає оцінку не лише зовнішнім ознакам предметів чи явищ, але і внутрішнім якостям, змісту. На основі первинного естетичного сприймання у дитини розвиваються естетичні почуття та відношення.

М. Бахтін зазначав, що педагогічні можливості вже закладені у саму природу театрального мистецтва у різних його функціях і компонентах. Він розглядав «навчаючу», та «виховну» роль театрального мистецтва та досліджував можливості використання сценічного мистецтва у навчальному процесі. На його думку театральне мистецтво за своєю природою є близьким до дитячої творчої гри, яка має велике значення для виховання багатьох цінних якостей особистості дитини [2, с. 17].

В. Сухомлинський вважав, що чутливість сприйняття краси театрального мистецтва у дитячі роки, незрівнянно глибше ніж, у пізніші періоди розвитку особистості [2, с. 168].

Театрально-сценічна діяльність як певна педагогічна система, передбачає вирішення цілого кола виховних завдань. Перш за все, театрально-сценічна робота була і є могутнім фактором естетичного виховання дітей. А елементи театру, впроваджені в роботу шкільних навчальних закладів, та закладів культурно-дозвіллєвої роблять життя дітей молодшого шкільного віку ще більш цікавим та змістовним, збагачують його яскравими та емоційними враженнями.

Через художні образи дитина знайомиться із навколишнім середовищем, вчиться відчувати добро і зло. Кожен із видів мистецтв з урахуванням їх специфічних особливостей впливає на чуттєво-емоційну сферу дитини. Життєдіяльність дитини має комплексний характер. Вона складає історії, казки, фантазує і уявляє собі все те, про що вона розповідає дорослим та одноліткам. Дитина малює та водночас передає словами ті образи, що створює, драматизує і складає текст власної ролі. У основі цих видів діяльності лежить гра, яка є першою сходинкою до творчої діяльності.

Якщо звернути увагу на граючих дітей, то на ваших очах ці маленькі чарівники перетворюють шматок дерева, паперу тканини на літак, на корабель і навіть людину: все залежить від ситуації і вимог гри. А за допомогою іграшок діти розігруються цілі вистави. Іграшка є для дитини засобом спілкування з оточуючим світом, із людьми, тим засобом, що допомагає проявляти себе і своє власне відношення до цього світу.

Швидке перевтілення, віра у запропоновані обставини, повне включення у ті події, що відбуваються – все це є проявом тих якостей, на які багато разів вказували відомі психологи, коли аналізували особливості дитячої гри (І. Апрямов, Л. Виготський, А. Запорожець, Б. Теплов, Д. Ельконін та інші).

Проте слід зазначити, що мова йде саме про ті ігри, при яких немає глядачів. А сама наявність глядача є обов'язковою умовою театрального

мистецтва. У цьому і полягає головна відзнака дитячої гри від гри театральної.

На думку М. Бахтіна, дитяча гра починає наближатись до мистецтва у тих випадках, коли з'являється глядач, який починає спостерігати за грою дітей [2, с. 67]. І. Гончаров розглядає дитячу гру як первинну драматичну форму, де актор, глядач, автор п'єси, декоратор і працівник сцени поєднання у одній людині [3, с. 128].

У театральній грі здійснюється процес перевтілення дитини, виникає здатність до взаєморозуміння, співчуття і співучасті, розкриваються багато планові задатки дитини. Саме рольові ігри («ігри в театр»), визначені Л. Виготським, як дійовий засіб творчого розвитку та творчої самореалізації дитини. Одночасно ігрова діяльність відповідає комунікативним потребам дитини, потребам спілкуванню із однолітками. Це є сприятливою умовою щодо їх розвитку [4, с. 60].

Не принижуючи значення музики, літератури, хореографії, образотворчого мистецтва та інших видів мистецтв у вихованні, та їх впливу на творчий розвиток особистості дитини, слід відмітити значне місце театрального мистецтва у творчому розвитку особистості.

Проведене дослідження виявило, що театральне мистецтво за своєю образно-художньою суттю є близьким до казки, до особливостей цього жанру, де художній образ здатен жити сам по собі без попередніх пояснень. Казка, як народна, так і класична – це художня скарбниця, що зберігає історичний досвід, накопичений людством протягом віків.

Казка – це перша школа життя для дитини, це також і знайомство із силами добра й зла. Казка – це необов'язково містика, це – форма, метод, що дозволяє робити великі образні узагальнення.

С. Русова вважала, що коли дитина вислухає казку, і казка їй дуже сподобається, то вона без усякого натиску з боку дорослих буде використовувати її для своїх забавок і часто буде повторювати ті вирази, які їй сподобались [8, с. 116].

Т. Рубцова зазначає, що діти молодшого шкільного віку вже цікавляться психологією персонажу, вони намагаються проникнути у його внутрішній стан, у мотиви його поведінки. Найчастіше ними виділяються ті переживання, які співзвучні їх власним переживанням, і співпереживаючи персонажу, дитина дістає можливість глибше проникнути в його внутрішнє життя, зрозуміти його морально-психологічні якості [9, с. 129].

А. Сухомлинський не уявляв навчання у школі не тільки без слухання і читання казок, а і без створення казки [10, с. 36].

Слід зазначити, що дитяча літературна творчість поглиблює і поширює емоційну сферу дитини, дозволяє оволодіти мовою – цією цікавою та складною формою передачі людської думки, людського почуття. Ось чому дитячому сприйманню ближче є п'єси, які вони створюють самі. Тут виникають самі різні форми і ступені: від раніш підготовленого літературного тексту до легкої пам'яті кожної ролі, котру сама дитина у процесі гри повинна імпровізувати, розвернути у новий словесний текст.

Л. Виготський вважав, що п'єси створені самими дітьми не мають літературної вишуканості, вони нескладні але вони мають велику перевагу, яка полягає в тому, що ці п'єси виникли у процесі дитячої творчості [4, с. 60].

Привабливість театрального мистецтва для дітей молодшого шкільного віку зумовлена його синкретичністю, завдяки чому забезпечується всебічний творчий розвиток дітей. Робота над створенням дитячої вистави включає у себе літературу (драматургію), хореографію, музику, образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, які з'єднані на основі єдиної сценічної дії. Кожен з цих компонентів вистави в свою чергу, має свою особисту систему засобів щодо сценічної виразності виразності і емоційного впливу [7, с. 360].

Будь-яка вистава, над якою працюють діти разом із своїм керівником, передбачає музичне оформлення. Це в свою чергу є підставою для розвитку наступних видів творчої діяльності: пошук лейтмотиву вистави, образу, підбір музичного матеріалу для музичного оформлення вистави, вивчення та виконання пісень, танців тощо.

В процесі спілкування з музикою дитина відчуває радість, дивується, робить свої власні відкриття. Її приваблює можливість висловити свої почуття, враження, фантастичні образи у таємничих і поки ще невідомих звуках та в їх сполученнях, в яких вона інтуїтивно впізнає їй одній зрозумілий зміст.

Образотворче мистецтво сприяє художньому відображенню дійсності у образах, які діти-глядачі сприймають. Цей вид мистецтва розкриває перед молодшими школярами багатоманітність фарб оточуючого світу, форм та рухів, з його допомогою діти знайомляться з новими для них предметами та явищами життя.

Театрально-сценічна діяльність дозволяє кожній дитині у рамках проведення одного заняття спробувати свої сили у різних видах творчої роботи. Особлива цінність таких занять з дітьми молодшого шкільного віку полягає ще і в тому, що вони здатні значно підвищити рівень емоційної піднесеності та організованості, сформувати навички колективної роботи, відповідального відношення до своїх вчинків, а у процесі спілкування під час виконання творчих завдань та створення вистави створювати доброзичливу атмосферу у колективі. Особливо цікавим для дитини стає образне сценічне втілення казкового персонажу, яке будується за законами акторської майстерності [6, с. 52].

Театральна творчість, включаючи виконавську діяльність, розвиває уяву. Адже, щоб добре зіграти певну роль, треба поставити в себе в ті обставини і умови, в яких живе герой, оволодіти «секретом» перевтілення. Систематичні тренування уяви на репетиціях роблять дитину-актора не лише рухливим, гнучким, а й здатним уявити, домислити нафантазувати ті чи інші обставини, середовище, образ події.

Педагогічною цінністю творчої театрально-сценічної діяльності дітей молодшого шкільного віку виступає як сама вистава (своєрідний вираз колективної творчості дітей), так і сам процес її створення, що являє собою комплекс різноманітних творчих художньо-естетичних дій, з урахуванням їх інтересів, здібностей і попереднього естетичного досвіду. Вистава, яку створюють самі діти, за допомогою вихователя або керівника, сприяє розвитку у них творчого мислення, естетичного сприйняття дійсності і впливає на формування естетичної культури [11, с. 124].

Формування естетичної культури дітей старшого дошкільного віку через включення їх у всі етапи створення вистави, розвиває у дитини вміння орієнтуватись не тільки у світі мистецтва, а і знати історію свого народу, традиції, звичаї, фольклор.

Проведене дослідження дозволило зробити **наступні висновки:**

- у роботі освітніх закладів та закладів культурно-дозвіллєвої сфери виховний потенціал мистецтва театру використовується недостатньо, це в деякій мірі пояснюється тим, що відчути справжню виховну силу мистецтва може лише педагог чи вихователь який розуміє та відчуває його специфіку та своєрідність; на жаль, сьогодні ще не вистачає кваліфікованих фахівців, які б у повній мірі забезпечували процес творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку засобами театрально-сценічної діяльності;
- будь-яка театральна вистава, незалежно від її ідейно-художнього рівня, може сподобатись дитині молодшого шкільного віку, якщо вона відповідає її розважальним та дозвіллєвим потребам;
- спілкування із мистецтвом театру в більшості випадків має споживацький характер і перш за все вступає засобом задоволення потреб у відпочинку та розвагах;
- театральне мистецтво є привабливим для дітей молодшого шкільного віку, як з точки зору його сприйняття, так і творчої театрально-сценічної діяльності;
- знання сутності й природи даного виду мистецтва, особливостей та педагогічних перспектив щодо процесу творчого розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку, дозволяє визначити його місце у цілісній системі естетичного виховання, як засобу стимулювання щодо творчої діяльності дітей, формування їх естетичної культури та всебічного розвитку.

Дане дослідження у повній мірі не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми, що буде досліджено та розглянуто у подальших дослідженнях та висвітлено у подальших публікаціях.

Список літератури:

1. Анджейчак А. Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах // Обдарована дитина. – 2000. – № 5. – С. 8–13.
2. Батхин Н.Н. Театр и его роль в воспитании. Сб. / В помощь семье и школе. М., 1911. – 240 с.
3. Гончаров И.Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства действительности. М., 1986. – 128 с.
4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. М., 1991. – 92 с.
5. Масол Л.М. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій / Л.М. Масол // Мистецтво і освіта. – 2001. – № 1. – С. 2–5.
6. Михайлова А.Я. Театр в естетичному вихованні молодших школярів. М., 1975. – 88 с.
7. Нахімовський А.М. Театральне дійство від А до Я. – М.: АРКТИ, 2002. – 405 с.
8. Русова С.Ф. Вибрані твори. Л., 1996. – 303 с.
9. Рубцова Т.В. Розуміння психології літературного персонажа дітьми молодшого шкільного віку. Зб. Наукові записки НДІ психології. Ч. 2. К., 1950. С. 123–130.
10. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Мн.: Нар. асвета, 1982. – 288 с.
11. Чурилова Ц.Р. Методика і організація театралізованої діяльності. М.: Владос, 2003. – 223 с.

Калинина Л.А., Кудаков Ю.О.
Отдельное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культури и искусств»

ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА СПОСОБОМ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация
В статье определена актуальность выбраной темы, сделан короткий обзор психолого-педагогической, методической литературы и исследуются проблемы использования театрально-сценической деятельности как действенного метода творческого развития детей младшего школьного возраста.
Ключевые слова: дети младшего школьного возраста, театрально-сценическая деятельность, творческое развитие, искусство театра.

Kalinina L.A., Kudakov Yu.O.
Separated Subdivision «Mykolaev Branch
of Kyiv National Universitet of Culture and Arts»

CREATIVE DEVELOPMENT OF CHILDREN OF THE YOUNG SCHOOL AGE OF THE WAY OF THEATRICAL ART

Summary
In the article the author actuality of select theme is definite, the short review of sychology-pedagogical literature and examine problem theatre-scenic activity children`s pre-school age to teaching and schoolchildren.
Keywords: children`s pre-school age, theatre–scenic activity, creative development, anecdotal pant game.

UDC 372.881.111.1

PROBLEM METHODS OF TEACHING ENGLISH FOR PROFESSIONAL PURPOSES

Kitchenko A.S.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

The article highlights the issue of problem methods of English language teaching that encourage personal activity of students. The described methods provide an active attitude to knowledge acquisition, regularity and perseverance in the performance of tasks and eventually cause a positive learning outcomes. The problematic situations presented by the author are aimed at stimulating of thinking, because the aim is the formation of the positive attitude to knowledge, the communicative skills necessary for the everyday life and professional communication, and the ability to apply them.
Keywords: problem learning, communicative method, discussion, problem situations, foreign language.

Introduction. The main task of the higher educational institution is to train specialists capable of non-standard, flexible and timely response to changes taking place in the world. Therefore, to prepare students for professional activity in the future, innovative teaching methods are used. One of the central problems in modern teaching methods of a foreign language is the problem of increasing the efficiency of learning in a very limited number of hours allocated for the course of a foreign language.

To achieve a high level of English language, it is important for a teacher to know the latest teaching methods, special educational techniques and techniques to optimally select one or another method in accordance with the level of knowledge, needs, interests of students, etc. Rational and motivated use of teaching methods in foreign language classes requires a creative approach from the teacher, because education is both science and art, so the approach to the choice of teaching methods should be based on the creativity of the teacher.

Analysis of recent research and publications. Problem studies were studied by many scholars such as V.T. Kudryavtsev, I.Y. Lerner, O.M. Matyushkin, M.I. Makhmutov and others. The analysis of psychological and pedagogical literature shows that today there is no single point of view on the phenomenon of problem learning. For example, some researchers see a new system of learning in it (M.I Makhmutov, V. Okony and others), others – a special method of teaching (I.Y. Lerner and others), the third – a means to increase the effectiveness of learning (Y.K. Babansky), the fourth – a special approach to the organization of learning (T.A. Ilyin, M.M. Skatkin, and others), the fifth – form of education (Y.K. Babansky); sixth – the principle of training, etc. However, all authors combine what is problematic.

However, all authors are united by the fact that the problem in the study is considered as one of the regularities of the development of mental activity of those who learn in solving educational and research tasks.

The purpose of the article. This article intends to consider the main methods of foreign language teaching and the need to use problem-based learning in the process of learning a foreign language for professional purposes.

The statement of the main material. Problem learning is a system of teaching methods in which students get knowledge not by learning and memorizing them in the finished form, but as a result of mental work for solving problems and problematic tasks built on material content that is being studied. Problem learning is used both at the stage of introduction of educational material, and at the stage of its consolidation in the process of linguistic practice at different stages of students.

In pedagogical practice, there are three methods of problem learning, which are characterized by systems of actions of the teacher and students: problem presentation of educational material, partly searching method and research methods.

The essence of the problematic presentation of educational information is that, having created a problematic situation, the teacher does not just inform the final conclusions of science, and goes along with the student as if the path to discovery reveals internal contradictions between objects, demonstrating thus the path of scientific research.

The partly searching method assumes that students partially carry out an independent solution to the problem under the direction of the teacher, find new, more optimal ways to solve the problem, while being under constant control from the teacher side, which directs the search on the right path.

The research method corresponds to the study, when students, realizing the problem, independently determine the search plan, build assumptions, ponder their examination, conduct observations, fix facts, compare, classify, generalize, prove, draw conclusions, thus allowing more closely to associate learning with life and professional activities. Thus, problem-based learning contributes to the development of logical thinking of those who study, teaches dialectically to solve contradictions, that students can meet in their professional activity, and a teacher tries to develop a clear idea of logic from future specialists research, its stages, the need for a solution to any problem, to strive to build the largest number of hypotheses and the formation of optimal ways to obtain the result.

Problematic teaching methods are used in the process of learning a foreign language for professional purposes by future specialists, in our opinion, contributes to the formation of sustainable knowledge, skills and abilities for action in specific situations of future professional activities.

Therefore, when selecting modern teaching methods, it is necessary to consider the following criteria according to which the used methods should:

· create an atmosphere in which student feels free and comfortable, stimulates his interests, develops the desire for practical use of a foreign language;

· to encourage the student, affecting his emotions, feelings, etc.;

· to stimulate his linguistic, cognitive and creative abilities;

· to activate the student, making him the main active person in the learning process, actively interacting with other participants in this process;

· to create situations in which the teacher is not a central figure, that is, the student must realize that the study of a foreign language is related to his personality and interests, and not with the methods and means of teaching used by the teacher;

· to teach a student to work on a language independently at the level of his physical, intellectual and emotional capabilities – at the same time, to ensure the differentiation and individualization of the educational process;

· to provide different works in the classroom: individual or group to a certain extent, stimulating students' activity, their autonomy, creativity.

The activity-based and communicative approaches in foreign language teaching of students are popular nowadays.

In the process of learning by communicative method students acquire communicative competence – the ability to use the language depending on the situation. They learn how to communicate in the process of communication itself. This method helps to overcome the language barrier, depriving people fear to speak foreign language. During classes students can use the language in real life situations. The communicative method develops all language skills: from oral and written language to reading and listening. Grammar is taught in the communication process: the student learns and develops first words, expressions, language formula and then begins to disassemble what they are off in terms of grammar. Students and teacher communicate only in English language.

New rules and words are explained by the teacher only with the help of familiar vocabulary, grammatical constructions, gestures, facial expressions, drawings and other visual objects. Formation of skills takes place in several stages:

1. Assimilation of standard skills.
2. Automation of their use.
3. Development of skills in free communication situations.

Activity-based approach suggests that the learning process should be as close as possible to the future professional activity of the student. Work with information in any language requires the formation of certain intellectual skills: the ability to analyze information, select the necessary facts, constructing them in logical sequence, the ability to put forward arguments and counterarguments. As a rule, starting to work in a specialty, when communicating with their foreign colleagues, a young specialist faces the need to solve problems of theoretical and practical significance, which require clear thinking, the ability to formulate this opinion orally or in written form in a foreign language. Therefore, the process of teaching a foreign language can be effectively updated by problematisation of the educational process using information sources.

It is about the use of a number of problematic methods. These include research, search, discussion methods, project method. Formation of a specialist of a new level, possessing creative abilities, critical thinking, professional competence, able to produce and make decisions in an unstable, rapidly changing situation, involves the use of methods of activization and problematic language education. These methods allow future specialists to formulate certain models of scientific research, models of decision making, which they can apply in future activities and not only in it.

Let's consider the method of projects and the method of analysis of specific situations.

The basis of the method of projects is the idea that constitutes the essence of the concept of "project", it is pragmatically oriented to the result, which is achieved after the decision of one or another of the practical or theoretically meaningful problem for the students. It is important that student can see the result obtained during the work on the project, to comprehend and use it in real practical activities. The project is valuable because during its preparation students learn to acquire information independently, gaining knowledge and experience of cognitive and educational activity.

The next method is educational thematic discussion.

The discussion has a certain dynamics, which clearly distinguishes between three stages: engagement, collective discussion, summing up. The topic is given in the form of a mental task, which is not possible to solve unambiguously – here you need reflection, which usually gives different options for answers. Tasks should meet the interests and needs of the students. And only then the discussion is perceived as vital, relevant and meaningful.

Collective discussion. As the students are involved in a joint search for a solution to the problem, a spirit of adversity and interest is emerged.

When summing up the discussion, it is necessary to arrive at a certain positive result within the timeframe. If for some reason this could not be done until the end of the discussion, it is expedient to leave time to sum up and interrupt the discussion, no matter how interesting and lively it was.

Round table method. The collective exchange of ideas, a common search for truth at a round table is recognized as one of the most effective teaching methods at the senior stage of learning for the realization of the objectives of this concept. The following methods are used:

– the method of "round table", as a rule, is used during meetings with native speakers, with people who have been on tourist trips in different countries. This exercise is practiced both in the classroom and in the educational institution. For active participation, the issues of "round table", which are being studied in preparation, are drawn. Students offer a problem for the discussion that is brought to the invited professionals at a round table;

– the event is planned so that all attendees participate, and not only the host and invited guests. Otherwise, it will not be a round table, but an evening of questions and answers.

The brain-storm method helps students form communicative skills necessary for communication in educational and work sphere, contributes to the knowl-

edge of the achievements of national and universal values, develops the ability to independently find and use the necessary information, develops skills for control and self-control, and also improves such moral qualities as mutual assistance, tolerance, cooperation.

The analysis of specific situations. To solve educational and developmental problems the problem-based learning is a method of analyzing specific situations that is the most effective technique at all stages of learning. The advantage of this method is that the task has a unique opportunity to create specific problem situations, taken from university, domestic or family practice. Teachers with special enthusiasm take part in the analysis of the situation and make optimal decisions, because the themes are very close and understandable, and therefore interesting and relevant:

1) introduction or background description of the situation;

2) a description of the event that occurred or the problem;

3) variants of the decisions and measures taken (for their further group or paired discussion and individual considerations).

Examples that are selected for work on this method when teaching students of non-language higher education institutions in a foreign language should be similar to the real working situations and the common problems and challenges faced by a specialist in the profession they receive. Learning assignments should be designed so that students are maximally involved in solving the problem facing them, which should not have an unambiguous decision. Usually such work is group-like and is carried out in the form of a discussion in which students defend their thoughts, arguing with their available information about the problem situation. In the course of their reasoning, they may apply knowledge of solving similar situations obtained earlier in a foreign language classes or other subjects, as well as to rely on their experience, ethical settings and common sense. As a rule, work on the analysis of concrete examples ends with an individual written task that reflects the real world of business and professional documentation or correspondence.

Conclusions and further research. The above methods and techniques of teaching a foreign language have a lot of supporters, especially among teachers of higher education institutions. It is obvious that their use is quite justified in the training of students of non-language higher education institutions, since it allows students to master their professional and communicative competences, the ability to organize their educational activities, to participate in the discussion and analysis of the material, as well as apply knowledge and skills in practice. Moreover, the described methods and technologies allow to use effectively limited time, allocated for studying English language, transferring the main part of students' work to perform tasks for independent and out-of-class educational activities.

The results indicate that, the following task was introduced to the new modern higher education: not only provide student with a sufficient amount of learning information, but also to teach to receive it, because the person is formed in activity, and it causes the formation of the ability to professional self improvement.

Methods discussed in the article can contribute to further research focused on the development of training exercises, problem situations that will help to learn English.

References:

1. Mazniev H.Y. Psykholoho-pedahohichni aspekty aktyvizatsii rozumovoi diialnosti studentiv / H.Y. Mazniev // Novi tekhnolohii navchannia. – 1996. – ed. 17. – P. 12–16.
2. Matiushkyn A.M. Problemnie sytuatsyi v mishlenyi v obuchenyi / A.M. Matiushkyn. – M.: Pedahohyka, 2008. – 392 p.
3. Chernylevskyi D.V. Dydaktycheskye tekhnolohyy v visshei shkole / D.V. Chernylevskyi. – M.: Yuniti, 2002. – 487 p.
4. Granmer D. Motivating High Level Learners / D. Granmer. – L.: Longman, 1996. – 123 p.
5. Hedge T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Китченко А.С.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ПРОБЛЕМНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Анотація
У статті висвітлено використання проблемних методів у викладанні іноземної мови, що заохочують особисту діяльність студентів. Описані методи забезпечують активне ставлення до придбання знань, регулярності та наполегливості у виконанні завдань і, з рештою, забезпечують позитивні результати навчання. Представлені автором проблемні ситуації спрямовані на стимулювання мислення, оскільки метою є формування у студентів навичок до навчальної роботи, комунікативних навичок, необхідних для повсякденного життя та професійного спілкування, і здатність до їх застосовування.

Ключові слова: проблемне навчання, комунікативний метод, дискусія, проблемні ситуації, іноземна мова.

Китченко А.С.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРОБЛЕМНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье освящаються вопросы использования проблемных методов в обучении иностранному языку, которые стимулируеют личностную активность студентов. Описанные методы обеспечивают активное отношение к приобретению знаний, регулярности и настойчивости при выполнении заданий и, конечно обеспечивают положительные результаты обучения. Представленные автором проблемные ситуации направленные на стимулирование мышления, поскольку целью является формирование у студентов учебных навыков работы, коммуникативных навыков, необходимых для повседневной жизни и профессионального общения, и умение их применять.
Ключевые слова: проблемное обучение, коммуникативный метод, дискуссия, проблемные ситуации, иностранный язык.

UDC 378.8

FEATURES OF THE INNOVATIVE APPROACHES TO FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN AGRARIAN UNIVERSITIES

Kobzhev O.M.
Sumy National Agrarian University

The article provides for the preconditions, which force universities to implement innovations in the process of foreign language teaching to meet present-day students' needs and expectations. The main innovative organizational and methodological measures implemented by agrarian universities to enhance efficiency of the process of foreign language teaching have been identified. In particular, pride of place is given to the student-centered language teaching practice, the development of pragmatic competence for professional communication, the use of active and interactive methods such as discussions, case studies, project development, round tables, debates, forums, brainstorming, and case-method to make the studies more efficient, the formation of the student's self-motivation that is required to successfully learn foreign languages, etc. A special focus is placed on the techniques and materials used to foster motivation to learn foreign languages among students, the promotion of the balanced development of all kinds of language activities such as listening, speaking, reading and writing. Furthermore, the author has identified the additional activities being implemented under the innovative approach to foreign language teaching in agrarian universities.
Keywords: foreign language teaching, innovations, innovative approach, agrarian universities, higher education.

Statement of the problem. The overall globalization and technological advances, as well as the generation and implementation of new technologies in the agrarian sector show a clear need for agrarian universities to be innovative in their approach to preparing students for making their way up in a fast changing business environment. Such competitive business environment forces universities to equip current-day graduates with the proper skills to meet employer demands. Nowadays, a certain pride of place is given to international rankings of universities, and high-quality student recruitment is a key determination of such league ranking, in addition to scientific and pedagogical potential quality, quality of research and scientific activities, resource and infrastructure provision, etc. One of the ways of employability enhancement is the provision of graduates with foreign, in particular, English, language skills. This raises the challenge of acquiring sufficient proficiency in English as it is considered a global tongue and increasingly perceived across the globe as the basic skill that is essential for those interested in carving out a career for themselves. In light of this, a plenty of agrarian universities have redesigned their curriculums and programs, and extended the scope of English provision by introducing the courses "English for Occupational Purposes", "English for Specific Purposes" etc. The students who have attended these courses will adapt to their work conditions and employ in their field of expertise more easily and in less time. "Their command of the English language must be such that they can reach a satisfactory level in their specialist subject studies" [4, p. 396].

Analysis of recent research and publications. The issues of the application of innovative approaches to foreign language teaching in universities have been highlighted by a great number of domestic and foreign authors. In particular, N. Halikova, A. Shchukin, I. Kudriavtseva, O. Alekseeva associate the introduction of innovations in the process of teaching foreign languages primarily with the implementation and application of new techniques, technologies, and methods of teaching foreign languages. Such Ukrainian scientists as V. Bondarenko, O. Vasylenko, R. Hryshkova and H. Zakharov focus on the innovative aspects of the application of interactive methods in learning foreign languages. The works of N. Bondarenko, E. Kravchenko, O. Litvynova, L. Lychko are devoted to the innovative communicative approach to foreign language teaching.

The foreign researchers such as E. Aurebach, B. Bjorkman, J. Richards, E. Roulet, F. Sierra focus mainly on the competency-based approaches to foreign language teaching. M. Butler-Pascoe has identified the main models of teaching English for specific purposes.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem. In view of the foregoing, the issue of improving the application of innovative English teaching approaches is understudied and of particular interest nowadays. The difference between the general foreign language approach and innovative approaches to foreign language teaching is left in abeyance.

Goal of the article. The main goal of this article is the identification and analysis of the innovative approaches to foreign language teaching in agrarian universities.

Presentation of basic material of the research. Following the lead given by the Ukrainian government, 2015 has been declared the Year of English Language, and since that time a very impressive series of activities and initiatives aimed at promoting foreign language teaching and fostering linguistic diversity have been implemented by agrarian universities. From this standpoint, the application of innovative approaches to foreign language teaching to improve student language practices in universities is considered to be crucial to training professionals in the agrarian sector and facilitating the graduate employability in a fast-paced world. It will help improve the quality and effectiveness of educational process by broadening teaching potential and motivating students.

First and foremost, the indispensable prerequisite for efficient implementation of innovations in

the process of the foreign language teaching is the creation of a favorable communicative environment, which could stimulate the students' interest in interacting in their target language, and offer vast practice opportunities.

At the present stage, the main innovative organizational and methodological measures implemented by agrarian universities to enhance efficiency of the process of foreign language teaching are as follows:

– a focus of the process of foreign language teaching on the creation and development of both written and oral professional communication skills, the development of pragmatic competence for professional communication, the effective self-study arrangement in leaning foreign languages by means of the learning and teaching support network, the learning and teaching kits and programs that claim to be inquiry-based, by constructing high-quality teaching instruments and tools, and providing teaching materials available in the learning management system, other information and materials available in the Internet that support the students' learning process and exceed academic standards, a communicative teaching emphasis on the task-oriented, student-centered language teaching practice, the implementation of the activities that integrate listening-comprehension with speaking skills;

– the use of active and interactive methods such as discussions, case studies, project development, round tables, debates, forums, brainstorming, playing techniques and case-method to make the studies more efficient, the formation of the student's self-motivation that is required to successfully learn foreign languages; the development of a set of techniques used to foster motivation to learn foreign languages among students; the promotion of the balanced development of all kinds of language activities such as listening, speaking, reading and writing by creating communicative language classrooms, promoting megacognitive thinking, enhancing critical thinking skills through reading comprehesion; enhancing the students' ability to express their thoughts freely and facilitating higher-order thinking skills; mastering the most critical functional elements of the language system; altering teacher incentives to achieve teaching quality and to enhance student learning;

– the definition of the teaching goals and objectives, content, methods and techniques; the development of training programs taking into consideration assessment and learning objectives, learning styles, delivery modes and methods, delivery style, timelines, course content through proper selection of linguistic materials, measurement of the training effectiveness; the development of training programs with regard to the students' performance level and catering to their needs, especially the students who have had the internship work in other countries with the aim of gaining some experience in their field of expertise, and regarding the student's participation in language immersion, future prospects meeting the requirements of the European recommendations for foreign language proficiency and teaching;

– the introduction and implementation of such principles of foreign language teaching as the consideration of individual learning experience of each student, the differentiation of level qualification and learning outcomes, the consideration of the age related factors in language learning and the age related differences in students' motivation to learn English, their freedom of choice, the promotion of self-study and independence of mind and thoughts, the conditions of development of the creative potential of a future agronomist, the actualization and assessment of expected learning outcomes [2; 3];

– the design of the psychological and pedagogical conditions that would develop the teacher's metacognitive competence, the students'cognitive and creative potential;

In addition, the innovative approach to foreign language teaching provides for:

– application of innovative pedagogical methods based on foreign language self-tuition and dissemination of leaning outcomes;

– creation of the conditions for language learning and teaching flourishing;

– enhancement of skills to use learner-centered teaching methods and techniques that promote transversal competencies;

– delivery of material based on real situations and topics which are relevant for students;

– development of teacher-training materials, programs and curricula which reflect best practice across the EU;

– promotion of skills to use open and digital learning resources, facilitating the development of digital skills, increase in the capacity to deliver material using ICT;

– generation of the ready-to-use materials and ideas, and problem-solving techniques to support the application of interdisciplinary and holistic approach to foreign language teaching;

–development of teaching techniques and methods for working with heterogeneous classrooms where students have a wide range of previous academic achievement and performance and different levels of oral and written proficiency in foreign languages;

– development and enhancement of appropriate high-level skills such as critical and creative thinking, metacognition and other basic competences by means of applying innovative teaching methods, boosting the quality of learning languages;

– implementation of the activities aimed at reducing low achievement in basic competences, the promotion of peer exchange and active participation under the joint language learning projects;

– development of instruments and tools for language learning, teaching and skill assessment;

– identification and planning of personal learning and professional development needs and competences, promotion of confidence in the processes of innovative education/teaching responsive to social and cultural diversity;

– promotion of sharing the experience of colleagues in improving the situation in the educational sphere, engaging in cross-cultural learning experience, exchanging ideas and creating a network for future international cooperation;

– development of broad understanding of practices, policies and systems of education of the countries of target languages, intercultural sensi-

tivity and awareness and common educational and training opportunities;

– improvement in foreign language competencies, enlargement of professional vocabulary, and promotion of the EU linguistic diversity;

– provision of teaching staff members with the opportunity to improve their language and pedagogical skills and to undertake in-service training in the countries of target language;

– promotion of correspondence and exchange between students of the countries of target language to broaden students' horizons;

– incorporation of performance criteria into the curriculum for creating the assessment system [2; 4].

It is immediately apparent from the foregoing that all the above innovative activities in foreign language teaching being implemented by universities will enable to meet students' needs and expectations easier. Moreover, these measures should be aimed at the acquisition of foreign language skills, which are not "once and for all" but updated over a lifetime.

Conclusions and prospects for further research. Nowadays, the generation and implementation of new technologies in the agrarian sector forces agrarian universities to introduce innovations in their approach to preparing students for making their way up in a fast changing business environment. One of the ways of employability enhancement is the provision of graduates with foreign, in particular, English, language skills. This raises the challenge of acquiring sufficient proficiency in English as it is considered a global tongue and increasingly perceived across the globe as the basic skill that is essential for those interested in carving out a career for themselves. In light of this, a plenty of agrarian universities have redesigned their activities and initiatives aimed at promoting foreign language teaching and fostering linguistic diversity to meet students' needs and expectations.

The above findings could direct further research that seems essential for better understanding of the innovative methodologies and tools for teaching English in agrarian universities.

References:

1. Aurebach E.R. (1986). Competency-based ESL: One step forward or two steps back. TESOL Quarterly, 20(3). P. 411–430.
2. Foreign language teaching in schools in Europe. The Information Network on Education in Europe. Eurydice (2001). [Electronic resource]. – Access mode: http://www.indire.it/lucabas/lkmw_file/eurydice/foreign_language_teaching_EN_2001.pdf.
3. Nunan D. (2007). Standard-based approaches to the evaluation of ESL instruction. In. J. Cummins & C. Davison. (Eds.). International handbook of English language teaching (p. 421–438). New York: Springer.
4. H. Coleman (ed.). Working with language: A multidisciplinary consideration of language use in work contexts (Contributions to the Sociology of Language 52). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1989. – 617 p.

Кобжев О.М.
Сумський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В АГРАРНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація
У статті висвітлено передумови впровадження аграрними університетами інновацій у процес навчання іноземним мовам студентів аграрних спеціальностей. Визначено та схарактеризовано основні інноваційні організаційно-методичні заходи, що здійснюються університетами для підвищення ефективності процесу навчання іноземним мовам. Особлива увага приділяється застосуванню особистісно-орієнтованого підходу в процесі викладання іноземних мов, застосуванню комунікативного підходу для формування прагматичної компетенції при вивченні іноземної мови, використанню активних та інтерактивних методів, таких як дискусії, кейс-стаді, розробка проектів, круглі столи, диспути, форуми, мозковий штурм, кейс-метод, з метою формування у студентів мотивації до вивчення іноземних мов. Особливу увагу приділено матеріалам, що використовуються у процесі навчання з метою стимулювання студентів аграрних спеціальностей до вивчення іноземних мов, а також збалансованому розвитку всіх видів мовної діяльності, таких як аудіювання, говоріння, читання і письмо. Крім того, визначено додаткові заходи, що впроваджуються в рамках інноваційного підходу до викладання іноземних мов в аграрних вишах.
Ключові слова: навчання іноземним мовам, іновації, інноваційний підхід, аграрні університети, вища освіта.

Кобжев А.Н.
Сумской национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ К ПРЕПОДАВАНИЮ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В АГРАРНЫХ ВУЗАХ

Аннотация
В статье освещены предпосылки внедрения аграрными университетами инноваций в процесс обучения иностранным языкам студентов аграрных специальностей. Определены и охарактеризованы основные инновационные организационно-методические мероприятия, осуществляемые университетами для повышения эффективности процесса обучения иностранным языкам. Особое внимание уделяется применению личностно-ориентированному подходу в процессе преподавания иностранных языков, применению коммуникативного подхода для формирования прагматической компетенции при изучении иностранного языка, использованию активных и интерактивных методов, таких как дискуссии, кейс-стади, разработка проектов, круглые столы, диспуты, форумы, мозговой штурм, кейс-метод и т.д., с целью формирования у студентов мотивации к изучению иностранных языков. Особое внимание уделено материалам, которые используются в процессе обучения с целью стимулирования студентов аграрных специальностей к изучению иностранных языков, а также сбалансированному развитию всех видов речевой деятельности, таких как аудирование, говорение, чтение и письмо. Кроме того, определены дополнительные мероприятия, внедряемые в рамках инновационного подхода к преподаванию иностранного языка в аграрных вузах.
Ключевые слова: обучение иностранным языкам, инновации, инновационный подход, аграрные университеты, высшее образование.

УДК 371.315.09

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ПЕДАГОГІКИ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Ковальчук В.І., Подольська І.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті розкрито сутність понять «цифрова педагогіка» та «інформаційна педагогіка». Визначено роль інформаційних технологій в освітньому процесі та професійному становленні майбутніх фахівців сфери підприємництва. Охарактеризовано дидактичні засоби навчання, які використовуються авторами у підготовці майбутніх фахівців сфери підприємництва. Серед програмного забезпечення навчального призначення виокремлено: електронні навчальні курси, програмно-педагогічні засоби, електронний навчально-методичний комплекс, мережеві програми та контрольно-діагностичні системи.
Ключові слова: цифрова педагогіка, інформаційна педагогіка, інформаційно-комунікаційні технології, засоби навчання, інформатизація, цифрова компетентність.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку цивілізованого суспільства називають етапом інформатизації, що характеризується проникненням інформаційних технологій і систем в усі сфери діяльності суспільства. Одним з пріоритетних напрямків інформатизації суспільства є інформатизація освіти. Це перспективний напрямок в освіті направлено на інтенсифікацію процесу навчання, реалізацію ідей розвиваючого навчання, вдосконалення форм і методів організації навчального процесу.

Процес інформатизації проявляється у всіх сферах людської діяльності. Так використання сучасних інформаційних технологій є необхідною умовою розвитку більш ефективних підходів до навчання і вдосконалення методики викладання. Особливу роль в цьому процесі відіграють інформаційні технології (ІТ). Так як їх застосування сприяє підвищенню мотивації навчання студентів, економії навчального часу, а інтерактивність і наочність сприяє кращому сприйманню, розумінню і засвоєнню навчального матеріалу. Залучення студентів до використання ІТ є надзвичайно важливим напрямом у вирішенні завдання інформатизації в сучасній вищій школі і підвищення професійної підготовки. Поряд з цим, розробка і застосування ІТ одним з найважливіших шляхів підвищення результативності освіти. Причому стратегічна роль ІТ, а отже, і технічних засобів, що їх забезпечують, як фактора соціально-економічного розвитку сучасного суспільства на даний нині є загальновизнано і не викликає сумнівів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі впровадження інформаційних технологій в освітній процес присвячено роботи таких вітчизняних й зарубіжних учених як: М.І. Жалдака, О.М. Спіріна, Н.В. Морзе, В.Ю. Бикова, М.Ф. Бирки, В.В. Лапінського, В.І. Ковальчука, О.В. Співаковського, А.П. Єршова, В.М. Монахова, В.Г. Розумовського, І.О. Новіка, А.І. Поплавського, Л.Н. Хуторської та ін. Слід зазначити, що науковий доробок вищевказаних авторів має вагомий вплив на становлення й розвиток як теоретичних основ сучасних інформаційних наук, так і технологій оволодіння ІТ– компетентністю [2, с. 324].

Проблеми розвитку цифрової педагогіки висвітлені у працях зарубіжних педагогів П. Андерсон (P. Anderson), О. Бйорк (O. Bjork), Дж. Браєра (J. Brier) [3], С. Варнок (S. Warnock), Р. Вітсон (R. Whitson), С. Давідсон (C. Davidson), Д. Джакацкі (D. Jakacki), Б. Гірша (B. Hirsch), Р. Ленема (R. Lanham), Т. Клемент (T. Clement), П. Фіфе (P. Fyfe) [3], В. Бикова, М. Лещенко П. Матюшко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потребують висвітлення теоретичні засади цифрової педагогіки, що досліджує загальні закономірності творення позитивної педагогічної реальності за допомогою ІКТ і, зокрема, в підготовці фахівців сфери підприємництва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення сутності цифрової педагогіки та досвіді її використання в підготовці фахівців сфери підприємництва у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У контексті досліджуваної проблеми актуальності набуває наукова позиція М.І. Жалдака, що «...проблеми інформатизації навчального процесу є, перш за все, педагогічною проблемою» [4, с. 15].

По суті справи мова йде про педагогіку як інструмент управління інформаційними процесами в сфері виховання, навчання і управління освітою, тобто про цифрову педагогіку.

Під цифровою педагогікою розуміють використання електронних елементів у навчальному процесі з метою посилення та зміни освітянського досвіду [5]. Це означає, що технології дозволять змінити формати навчання і викладання. Інформація стає сполучною ланкою між студентом і викладачем в процесі освіти, включаючи в себе всі відомості або повідомлення, що передаються в тій чи іншій матеріальній формі. Освіта при цьому виступає як організатор (спосіб) передачі інформації і розвитку учня чи студента.

В. Бикова та М. Лещенко [6], визначають цифрову педагогіку,як науку про закономірності передачі та сприймання освітнього досвіду, що відбувається у фізичній і віртуальній реальностях на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій.

П. Матюшко вказує, що цифрова педагогіка ґрунтується на дії, інтерактивності, співробітництві, впровадженні у навчання технологічних досягнень (віртуальна реальність, штучний інтелект, великі бази даних, відео 360 градусів та ін.), вона має ігровий емоційний характер. Наразі сучасна освіта знаменується процесом переходу від навчання 2.0, де обмін і співробітництво є основоположними, до навчання 3.0, яке використовує

ISSN: 2076-8184. Інформаційні технології і засоби навчання, 2017, Том 61, № 5.4 принципово нові технології [7]. М. Чошанов виокремлює основні компоненти цифрової педагогіки – електронну дидактику та проектування педагогічних процесів [8].

Близьким поняттям до цифрової педагогіки є поняття інформаційної педагогіки.

Природа інформаційної педагогіки – комплексна, що відноситься до різних наук. На думку Л. Хуторської інформаційну педагогіку слід розглядати як теорію одержання, перетворення, передачі і засвоєння інформації в навчально-виховному процесі [9].

Метою інформаційної педагогіки – навчити людину плідно вести наукові дослідження або конструювати, успішно і творчо жити і працювати, коли вона, здавалося б, уже все забув. Яким чином це досягається? Головним чином за рахунок розвитку в процесі освіти загальної здатності мислення та креативності, формування здатності звертати наявні теоретичні і практичні знання і стратегії вирішення проблем і методи отримання нового знання в своє власне, особисте know how [10].

Слід зазначити, що повної і цілісної теорії інформаційної педагогіки поки немає. Вона поки знаходиться в стадії свого розвитку. Але предмет інформаційної педагогіки вже позначився це вивчення проблем розвитку і самореалізації особистості в інформаційно-освітньому просторі принципами, методами педагогічної науки в тих реальних відносинах, якими вони пов'язані з категоріями, принципами, методами інформології і інформаційних технологій в інформаційно-освітньому просторі та інформаційно-освітньому середовищі [11].

Необхідність впровадження цифрової педагогіки у систему вітчизняної освіти орієнтована на європейські модернізаційні процеси в освіті. 17 січня 2018 року схвалено оновлену редакцію ключових компетентностей для навчання впродовж життя – рекомендація 2018/0008 (NLE) Європейського Парламенту та Ради (ЄС). У додатку до Рекомендацій наведено визначення та загальний опис компетентностей, зокрема цифрової.

Цифрова компетентність включає в себе впевнене, критичне та відповідальне використання та взаємодію з цифровими технологіями для навчання, роботи та участі у суспільстві. Це включає в себе інформаційну грамотність та грамотність даних, комунікацію та співпрацю, створення цифрового контенту (включаючи програмування), безпеку (включаючи цифрове благополуччя та компетентності, пов'язані з кібербезпекою) та розв'язання проблем [12].

У підготовці майбутніх фахівців сфери підприємництва впроваджуємо інноваційні дидактичні засоби навчання, які базуються на використання персональних комп'ютерів, охоплюють широке коло програмного забезпечення навчального призначення. Серед програмного забезпечення навчального призначення слід виділити: електронні навчальні курси, програмно-педагогічні засоби, електронний навчально-методичний комплекс, мережеві програми та контрольно-діагностичні системи.

Електронні навчальні курси присвячені вивченню якої-небудь окремої дисципліни. Крім інформаційних матеріалів, вони повинні містити ще й матеріали для організації контролю та самоконтролю завдання для самостійного виконання, питання дія самоконтролю, тести тощо.

Електронний навчальний курс виконується в форматі, який допускає гіперпосилання, графіку, анімацію, реєстраційні форми, інтерактивні завдання мультимедійні ефекти.

Включення в електронний курс елементів анімації та комп'ютерних ігор посилює його ефективність і привабливість. Гіпертекстова структура курсу дозволяє здійснювати індивідуальну траєкторію навчання. Однак гіпертекстова система навігації повинна будуватися так, щоб зберігалась логіка і систематичність щодо засвоєння освітніх стандартів.

Програмно-педагогічні засоби – сукупність комп'ютерних програм навчального призначення. Сучасний програмно-педагогічний засіб містить такі модулі:

· електронний підручник;
· електронний довідник;
· тренажерний комплекс (комп'ютерні моделі, конструктори й тренажери);
· задачник;
· електронний лабораторний практикум;
· комп'ютерна тестуюча система;
· система планування процесу навчання.

Електронний навчально-методичний комплекс – це новий тип засобів навчання, який поєднує такі компоненти:

· анотація;
· програму курсу і тематичний план;
· навчальний посібник для студентів (у формі інтерактивної комп'ютерної програми; Інтернет-ресурсу),
· робочий зошит;
· завдання для самостійної роботи студентів;
· наочні матеріали;
· глосарій;
· список літератури;
· методичні рекомендації для викладачів щодо використання даного комплексу.

У ньому розкривається зміст навчального курсу, пропонується комплекс тестових і практичних завдань, тренувальних вправ, лабораторних, контрольних і залікових робіт, рекомендацій тощо

Для роботи студентів над завданнями в індивідуальному режимі та для здійснення викладачем контролю за цим процесом призначені різноманітні **мережеві програми**. Для використання таких програмних засобів необхідне обов'язкове підключення всіх комп'ютерів у комп'ютерному класі в локальну мережу з наданням принаймні одному з них статусу робочого місця викладача, а іншим – робочих місць студента.

До основних характерних особливостей мережевих програм можна віднести наступні:

– можливість перегляду на екрані монітора комп'ютера викладача вмісту монітора будь-якого робочого місця студента, що дозволяє контролювати процес виконання завдання кожним студентом;

– передавання вмісту монітора комп'ютера викладача як на всі робочі місця студентів, так і вибірково на деякі з них, це дає можливість консультувати студентів під час виконання ними поточних завдань, слідкуючи за цим процесом

на моніторі комп'ютера викладача, втручатися у процес виконання завдань студентами, переключаючи на свій екран вміст екрана монітора студентського робочого місця;

– більшість подібних програмних засобів надають можливість спілкування по мережі не тільки у візуальному режимі, але й підтримують аудіозв'язок.

Мережеві програми є незамінним помічником викладача в організації практичної частини заняття. Індивідуалізація навчання, диференційований підхід до кожного окремого студента, особистісно-орієнтована методика викладання предмета, інтерактивність реалізації процесу роботи студентів під час виконання ними практичного фрагменту заняття є дуже важливим як методичним, так і психологічним аспектом застосування мережевих програм у навчальному процесі.

Можливість постійної взаємодії студентів і викладача у мережі в зручний для них час забезпечує безперервність навчального процесу. Студенти самі створюють контент, використовуючи інтерактивне відео та посилання на цікаві веб-ресурси, і передають його іншим.

Контроль та оцінка знань, умінь та навичок студентів – невід'ємний структурний компонент навчального процесу. Виходячи з логіки процесу навчання, він є, з одного боку, завершальним компонентом оволодіння певним змістовним блоком, а з другого – своєрідною зв'язуючою ланкою в системі навчальної діяльності особистості.

При правильній організації навчально-виховного процесу контроль сприяє розвитку пам'яті, мислення та мови студентів, систематизує їхні знання, своєчасно викриває прорахунки навчального процесу та сприяє їх запобіганню. Добре організований контроль знань сприяє демократизації навчального процесу, його інтенсифікації та диференціації навчання. Він допомагає викладачу отримати об'єктивну інформацію про хід навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Для виконання контролю знань студентів широко використовуються різноманітні контрольно-діагностичні системи. Сучасні контрольно-діагностичні системи базуються на комп'ютерних технологіях і можуть бути використанні для контролю знань з будь-яких предметів, як у традиційній освіті так і у дистанційній. Вони можуть стати в нагоді як при безпосередньому тестуванні знань, так і для закріплення пройденого матеріалу і для самотестування. Тобто можуть носити як офіційний, так і не офіційний характер (для власного використання). В будь-якому випадку такі системи сприяють покращенню якості знань та підвищенню інтелектуального рівня студентів і викладачів.

Одним з перспективних напрямків розвитку контрольно-діагностичних систем – це використання сучасних мультимедійних технологій в системах тестування. А також широке використання на різних етапах тестування всесвітньої мережі Інтернет. Використання мультимедійних технологій та можливостей Інтернет дозволяє підняти на новий рівень якість та ефективність систем тестування знань. Тому можна беззаперечно сказати, що мультимедійна складова даних систем буде постійно зростати, і використання мультимедія буде відігравати провідну роль в розвитку і в ефективному застосуванні систем тестування знань, як в галузі освіти, так і на підприємствах [13; 14].

Висвітлення проблем щодо розуміння ролі та місця цифрової педагогіки у навчальному процесі вищої школи дає змогу підійти до розв'язання проблеми нашого дослідження, а саме, – добору засобів і способів індивідуалізації навчальної діяльності майбутніх фахівців сфери підприємництва

Висновки і пропозиції. Сучасне суспільство розвивається в напрямку інтелектуалізації, тому в цих умовах виникає необхідність міняти педагогічну парадигму і, відповідно, педагогічну технологію. Одним із провідних завдань є створення сучасної теорії освіти, яка зобов'язана подолати обмеженість пізнання. Особлива роль тут належить інноваційної діяльності, заснованій на інформаційних технологіях і продуктивній творчій розумовій діяльності. Застосування загальної концепції інформації в педагогіці призведе до зміни традиційної площини проблематики педагогічного дослідження навчального і виховного процесів проблематикою інформаційної діяльності при здійсненні цих процесів.

Список літератури:

1. Информационные технологии в процессе обучения [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.griban.ru/blog/14-informacionnye-tehnologii-v-processe-obuchenija.html.
2. Майборода Т.О. Проблема формування у вчителів інформаційно-комунікаційної компетентністі [Електронний ресурс] / Тетяна Олександрівна Майборода // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: https://mynmk.com.ua/wp-content/uploads/2013/03/Використання-ІКТ.pdf.
3. Биков В. Цифрова гуманістична педагогіка відкритої освіти / В. Биков, М. Лещенко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2016. – № 4. – С. 115–130. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2016_4_13.
4. Жалдак М.І. Використання комп'ютера в навчальному процесі / М.І. Жалдак // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2013. – № 1.– С. 10–17.
5. Digital Pedagogy? – [Electron resource]. – Available from : http://www.briancroxall.net/digitalpedagogy/what-is-digital-pedagogy/.
6. V. Bykov, M. Leshchenko. "Digital Humanistic Pedagogy: Relevant Problems of Scientific Research in the Field of Using ICT in Education", Information Technologies and Learning Tools, vol. 53, no. 3, p. 1–17, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1417.
7. Матюшко П. Інтерактивна і цифрова педагогіка для нового покоління [Електронний ресурс]. Доступно: http://liftzvar.com.ua/uk/content/interaktyvna-i-cyfrova-pedagogika-dlya-novogopokolinnya.
8. M. Tchoshanov. Engineering of Learning: Conceptualizing e-Didactics. Moscow, RF: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: http://iite.unesco.org/pics/publications/en/files/3214730.pdf.

9. Хуторская Л.Н. Инфомационная педагогика // Интернет-журнал «Эйдос». 2002, 25 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.eidos.ru/journal/2002/0825.htm.
10. Теория, методика и организация педагогической работы: монография / Т.П. Варламова, И.С. Ерёмина, Л.П. Ефимова и др. / Под общ. ред. С.С. Чернова. – Книга 2. – Новосибирск: Издательство «СИБПРИНТ», 2010. – 250 с.
11. Лютикова Т.П. Информационная педагогика как новая отрасль педагогической науки [Електронний ресурс] / Т.П. Лютикова. – Режим доступу до ресурсу: http://www.pglu.ru/upload/iblock/5af/p100017.pdf.
12. Ключові компетентності для навчання впродовж життя 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://dystosvita.blogspot.pe/2018/01/2018.html.
13. Ковальчук В.І., Бирка М.Ф. Методичні рекомендації до курсу «Інформаційні технології» у ПТНЗ. Професія – «Кравець» (форма навчання – ТУ) / Василь Ковальчук, Маріан Бирка. –К.: ТОВ «Майстерня книги», 2010. – 136 с.
14. Ковальчук В.І., Бирка М.Ф. Використання компетентнісного підходу при викладанні інформаційних технологій // Інформаційні технології в економіці, менеджменті і бізнесі: Проблеми науки, практики й освіти. Тези доповідей: Матеріали XIV Міжнарод. наук.-практ. конф. Київ, 27 листопада 2008 р. У 2-х т. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2009. – Т. 1. – С. 39–42.

Ковальчук В.И., Подольская И.С.
Национальный университет биоресурсов
и природоиспользования Украины

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация
В статье раскрыта сущность понятий «цифровая педагогика» и «информационная педагогика». Определена роль информационных технологий в образовательном процессе и профессиональном становлении будущих специалистов сферы предпринимательства. Охарактеризованы дидактические средства обучения, используемые авторами в подготовке будущих специалистов сферы предпринимательства. Среди программного обеспечения учебного назначения выделены: электронные учебные курсы, программно-педагогические средства, электронный учебно-методический комплекс, сетевые программы и контрольно-диагностические системы.
Ключевые слова: цифровая педагогика, информационная педагогика, информационно-коммуникационные технологии, средства обучения, информатизация, цифровая компетентность.

Kovalchuk V.I., Podolska I.S.
National University of Live and Environmental of Ukraine

APPLICATION OF DIGITAL PEDAGOGY IN PREPARATION OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURSHIP IS DEFINED

Summary
The essence of the concepts "digital pedagogy" and "information pedagogy" are determined in the article. The role of information technologies in the educational process and professional training improvement of future specialists in the sphere of entrepreneurship is defined. The didactic tools used by the authors in the training process of future specialists in the sphere of entrepreneurship are described. The educational program software combines the following items: electronic training courses, software-and-pedagogical tools, complex of teaching and learning methods, network programs and diagnostics-and-grading systems.
Keywords: digital pedagogy, information pedagogy, information and communication technologies, teaching aids, informatization, digital competence.

УДК 378+81'26

ПЛАНУВАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ТА ПЕРЕКЛАДУ: НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ АСПЕКТИ

Кравченко Т.В., Огієнко В.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Розглядаються особливості планування самостійної роботи в процесі вивчення іноземної мови та перекладу. В сучасних умовах все частіше виникає потреба поряд із засвоєнням стандартизованого програмного навчального матеріалу засвоювати ще й потрібні конкретному студенту знання та навички. Вміння планувати самостійну роботу стає необхідним для студентів. Для цього потрібні відповідні знання, вміння та навички, а також досвід. Автори розглядають особливості планування з точки зору перекладача письмових текстів, який працює переважно як особа вільної професії.
Ключові слова: самостійна робота, іноземна мова, переклад, освіта, планування.

Постановка проблеми. Різноманіття життєвих явищ, можливостей, планів та проблем обумовлює різноманіття в навчальній підготовці студентів. Програма навчання у спеціалізованому навчальному закладі є в деякій мірі обмеженою сукупністю певних знань, які, на думку укладачів цієї програми, являють собою основу для подальшого професійного розвитку фахівця. Тобто можна стверджувати, що всі, хто навчається за певним фахом, засвоюють протягом навчання в конкретному закладі освіти майже однакові знання. Але поряд зі стандартизованою підготовкою все більше спостерігаються ситуації, коли студент бажає отримати додаткові знання та навички з урахуванням власних індивідуальних особливостей, планів, можливостей [3; 6]. Така потреба також враховується в процесі організації навчання. Але все ж, в більшості випадків, задоволення такої потреби безпосередньо під час навчання має суттєві обмеження. Поки що загальний розвиток системи вищої професійної освіти передбачає переважно групове навчання за єдиними стандартизованими планами та програмами. Хоч деякі елементи індивідуалізації навчання і мають місце, все ж для досягнення своєї конкретної мети студенту необхідно знаходити час та можливості для самостійної роботи над потрібним для нього навчальним матеріалом. Щоб ефективно це здійснювати потрібні додаткові компетентності. До однієї з важливих компетентностей у цій області належить вміння планувати свою навчальну діяльність. При цьому суттєвим є вміння планувати досягнення конкретних навчальних цілей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика самостійної роботи студентів та її планування є актуальною та достатньо дослідженою [1; 2; 3; 6]. Існують роботи щодо організації самостійної роботи для засвоєння стандартизованого навчального матеріалу, зокрема з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, що є особливо актуальним для вивчення іноземних мов та засвоєння навичок перекладу [4; 5]. Самостійна робота також може розглядатись як основна форма засвоєння індивідуального навчального матеріалу, який не належить до програмного матеріалу відповідного навчального закладу, але є потрібним для досягнення студентом індивідуальних цілей. Самостійна робота та її планування сприяють також формуванню необхідних навичок, потрібних у майбутній професійній діяльності студента. Такі навички особливо важливі для перекладачів, які працюють як особа вільної професії. Однак особливості формування таких навичок ще недостатньо досліджені. Зокрема недостатньо розглянуті особливості самостійної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей студента.

Завданням цієї статті є дослідження особливостей самостійної роботи студента з урахуванням його індивідуальних особливостей, професійних та життєвих цілей. Розглядаються особливості планування самостійної роботи студентів, які вивчають іноземну мову та готуються до виконання письмового перекладу складних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даній роботі ми розглянемо особливості організації і планування індивідуальної самостійної роботи студента в процесі вивчення іноземної мови. При цьому ми виходимо з того, що студент не завжди має уявлення про особливості планування та організації самостійної роботи. Одні студенти мають нахил до детальної організації самостійної роботи з урахуванням усіх «дрібниць», вони ставлять собі конкретні цілі на конкретний час, намагаються чітко виконувати намічений план. Але не завжди такі цілі можуть бути досягнуті. Не завжди студент може точно визначити, скільки часу (та інших ресурсів) може бути потрібно для досягнення певної цілі, не завжди може відчути, чи справді досягнуто конкретну ціль. Наприклад, студент запам'ятав деяку сукупність лексичних одиниць або граматичне правило, але ще не може впевнено стверджувати, наскільки міцно цей матеріал засвоєний. Засвоєні відомості можуть утримуватись тільки у короткочасній пам'яті і через деякий час бути забутими. В такому випадку слід враховувати інформацію про різні види пам'яті, знати різні методи запам'ятовування, а також, що дуже важливо, вміти визначати види навчального матеріалу, які підлягають запам'ятовуванню. При цьому визначається матеріал, потрібний для активного або пасивного використання. Слід пам'ятати, що процес запам'ятовування також потребує певного часу. Роботу протягом цього часу також слід планувати. Іноді формальне засвоєння відповідного матеріалу може бути пов'язано з відсутністю вміння ефективно застосовувати його в практичній діяльності. Слід визначати, потрібен цей

матеріал для усного або письмового мовлення, для досягнення комунікативних цілей або ж для теоретичної, наукової діяльності.

Не завжди студент може знати, в якому обсязі слід засвоювати конкретне мовне явище, як воно пов'язано з іншими аспектами мовлення. Невдачі в досягненні намічених цілей можуть призвести до розчарування у плануванні. Відсутність очікуваного результату самостійної роботи може знизити мотивацію до неї [3, с. 63].

Поряд з детальним плануванням індивідуальної навчальної діяльності може спостерігатись і «стихійна» самостійна робота студента, коли не визначаються довгочасні конкретні цілі, а певні мовні явища вивчаються відповідно до настрою студента у конкретний момент часу. Такий вид самостійної роботи студента також не слід заперечувати, оскільки, як правило, краще засвоюється той матеріал, до якого існує найбільша мотивація або зацікавленість. Однак така «стихійність» у плануванні самостійної роботи не є достатньою. При плануванні засвоєння великих обсягів матеріалу слід більш чітко визначати зміст цього матеріалу та послідовність його засвоєння. Оскільки студент не завжди знає, за який час він може засвоїти в достатній мірі те чи інше мовне явище, а це особливо суттєво саме в процесі вивчення іноземної мови, де, на відміну до матеріалів рідною мовою, студент знайомиться зі значною кількістю незнайомих, незвичних для нього звукосполучень та словосполучень, для засвоєння складного матеріалу слід планувати додатковий час. Слід також накопичувати досвід планування. З часом студент, який спостерігає за досягненням конкретних результатів та аналізує їх, може більш чітко планувати засвоєння конкретного матеріалу іноземною мовою. Особливості накопичення досвіду планування самостійного вивчення конкретних явищ іноземної мови можуть бути предметом подальших досліджень індивідуального планування вивчення іноземної мови.

Однією з типових проблем в організації самостійної роботи студента є планування роботи з великими обсягами інформації. Планування в такому випадку є необхідністю, оскільки інформацію великого обсягу опрацювати за короткий час, як правило, неможливо. В період набуття професійної освіти в вищому навчальному закладі студент отримує різноманітну інформацію, яка, поряд з набуттям різнобічних професійних якостей, може допомогти йому підготуватись до виконання професійних задач за фахом. Студенту, який вивчає іноземну мову, також може бути потрібною робота з великими обсягами текстів іноземною мовою, зокрема, підготовка перекладу. Студент вже у період навчання намагається враховувати свої індивідуальні особливості, нахили до певних видів перекладу та умов перекладу. І хоч студент намагається діяти відповідно до своїх побажань та здібностей, що може допомогти йому досягти оптимальних результатів, і що рекомендують деякі дослідники і практики в області психології праці, але існують ще соціальні та економічні фактори, які можуть суттєво впливати на умови праці. Для успішної роботи над перекладом студенту необхідно вивчати досвід перекладачів [4; 7]. Тому в даній статті ми наводимо деякі приклади з професійної діяльності перекладача. Перекладач для успішної професійної діяльності має враховувати не тільки свої бажання, здібності та нахили, але і те, що бажає споживач (замовник перекладу). Тому перекладачеві потрібно бути готовим до роботи з різноманітними за змістом та формою текстами в різноманітних умовах виконання завдання. При цьому вже на етапі професійної підготовки слід враховувати найбільш типові ситуації, які зустрічаються в професійній діяльності перекладачів та пов'язані з відповідними типами текстів та умовами праці [4; 5]. Однією з таких професійних ситуацій в роботі перекладача є завдання, пов'язане з виконанням перекладу текстів великого обсягу у короткий час. Хоч, здавалось би, переклад великого тексту потребує лише розподілу фрагментів тексту за часом та виконання перекладу, але не все у реальній ситуації може бути так просто. Текст великого обсягу пов'язаний з великою відповідальністю за виконання його перекладу в необхідний час. Це особливо важливо для перекладачів, які працюють як особи вільної професії, оскільки на роботу, яка виконується за власним планом, можуть вплинути непередбачені фактори. Це можуть бути не пов'язані з перекладом даного тексту події в житті перекладача, які можуть внести зміни в план виконання роботи. Тому в процесі планування слід враховувати таку можливість. План має бути гнучким, обов'язково слід передбачати достатню кількість додаткового часу. Деякі перекладачі, які одержали замовлення на переклад великого за обсягом тексту, планують, якщо є така можливість, закінчення роботи над замовленням значно раніше від обумовленого терміну, щоб у разі виникнення під час виконання завдання непередбачених обставин, які заважають роботі, мати достатній резерв часу. Однак можливі ситуації, коли визначений умовами договору термін не дозволяє розподілити роботу в нормальних умовах і, водночас, мати достатньо резервного часу на випадок виникнення непередбачених обставин, які не можуть бути визнані поважними причинами для невиконання договору. В такій ситуації робота може плануватись в більш напружених умовах. При цьому збільшується кількість робочих годин на день, щоб можливі непередбачені обставини не могли заважати виконанню замовлення. Не завжди, коли йдеться про встановлення оптимальних термінів виконання замовлення з точки зору замовника, перекладач може оптимально спланувати виконання роботи через нерівномірний розподіл труднощів в тексті. Така проблема особливо часто виникає у перекладачів-початківців, оскільки для них складніше оцінити труднощі тексту в цілому та його окремих елементів, а також тому, що через відсутність професійного та життєвого досвіду у них частіше виникають непередбачені труднощі в тексті, досвіду подолання яких вони ще не мають. Такі труднощі можуть бути пов'язані із змістом тексту або з окремими його елементами, коли для перекладу елементів тексту, пов'язаних з незнайомими або малознайомими поняттями, перекладач має виконати значну роботу, пов'язану з пошуком та засвоєнням спеціальної інформації, необхідної для розуміння первинного тексту та для створення тексту на мові перекладу. Інша проблема

може бути пов'язана з формою тексту, зокрема, це багатослівні речення, речення, обтяжені великою кількістю підрядних речень, визначень та обставин, а також тексти або елементи тексту, укладені особами, які мають недостатню літературну підготовку. Для сприйняття останніх типів текстів часто потрібні значні додаткові зусилля. Не менші зусилля можуть бути необхідними для перетворення одержаної з цих текстів інформації у текст перекладу. Такі обставини перекладач також має вміти враховувати при плануванні роботи з текстами великого обсягу. Можлива також робота з текстами великого обсягу в короткий час (терміновий переклад), коли перекладачеві потрібно вміння організувати свою працю та відпочинок в умовах, які можуть значно відрізнятись від звичних, повсякденних. Великого значення має при цьому моральна підтримка та допомога близьких людей перекладача, а, якщо є така можливість, і інших перекладачів або людей, які володіють іноземною мовою, з якими перекладач може співпрацювати та які можуть допомогти виконати частину роботи у випадку виникнення непередбачених обставин.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. В сучасних умовах одержання вищої професійної освіти все частіше виникає потреба поряд із засвоєнням стандартизованого програмного навчального матеріалу засвоювати ще й потрібні конкретному студенту в конкретній ситуації знання та навички. Велике значення має при цьому самостійна робота студента. Така робота відіграє велику роль у випадку вивчення іноземної мови та засвоєння навичок перекладу. Вміння планувати самостійну роботу необхідно студенту. Для цього також потрібні відповідні знання, вміння та навички, а також відповідний досвід. Вміння планувати самостійну роботу для студента потрібно не тільки для засвоєння додаткових знань, але і для майбутньої професійної діяльності, особливо якщо необхідно виконувати великі обсяги роботи у складних обставинах. Така компетентність особливо необхідна для перекладача письмових текстів, який працює як особа вільної професії.

Перспективним для подальших досліджень може бути вивчення практичного досвіду перекладачів в плануванні роботи у складних умовах.

Список літератури:

1. Беляева А. Управление самостоятельной работой студентов // Высшее образование в России. 2003. № 6. С. 105–109.
2. Гуменюк З.В. Развитие мышления и волевых качеств студентов в процессе изучения иностранного языка / З.В. Гуменюк // Pedagogika. Priorytetowe obszary badawcze: od teorii do praktyki. Zbiyr artykuływ naukowych (28.02.2017). – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. – С. 31–33.
3. Кравченко Т.В. Особенности инициативной самостоятельной работы студента в процессе изучения иностранного языка / Т.В. Кравченко // Филология, социология и культурология: Сборник научных докладов. – Лодзь, 2015. – Часть 2. – С. 62–63.
4. Мирам Г.Э. Профессия: переводчик / Г.Э. Мирам. – Киев: Ника-Центр, Эльга, 1999. – 158 с.
5. Попова Л.И. Професійний досвід письмового перекладача: Реалії та проблеми / Л.И. Попова // Сборник научных статей «Филология, социология и культурология. Приоритетные направления науки». 28.02.2016. – Варшава. – С. 105–107.
6. Ферсман Н.Г. Формирование и развитие инновационного (творческого) мышления специалистов в системе последипломного образования: монография / Н.Г. Ферсман. – СПб.: Астерион, 2014. – 175 с.
7. Чеботарев П.Г. Перевод как средство и предмет обучения: научно-методическое пособие / П.Г. Чеботарев. – М.: Высшая школа, 2006. – 319 с.

Кравченко Т.В., Огиенко В.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПЛАНИРОВАНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА И ПЕРЕВОДА: УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Рассматриваются особенности планирования самостоятельной работы в процессе изучения иностранного языка и перевода. В современных условиях все чаще возникает проблема наряду с усвоением стандартизованного программного учебного материала усваивать еще и необходимые конкретному студенту знания и навыки. Умение планировать самостоятельную работу становится необходимым для студентов. Для этого требуются соответствующие знания, умения и навыки, а также опыт. Авторы рассматривают особенности планирования с точки зрения переводчика письменных текстов, который работает преимущественно как лицо свободной профессии.
Ключевые слова: самостоятельная работа, иностранный язык, перевод, образование, планирование.

Kravchenko T.V., Ogienko V.P.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

THE PLANNING OF INDEPENDENT WORK IN THE PROCESS OF STUDYING A FOREIGN LANGUAGE AND TRANSLATION: EDUCATIONAL ASPECTS

Summary
The article deals with features of planning in process of foreign language studying. Today, students need more individual knowledge's than formerly. Planning of independent work is necessary for students today. They need special competence for such activities. The authors consider the planning from the standpoint of the translator of written texts, who works as self-employed person (freelancer).
Keywords: independent work, foreign language, translation, education, planning.

УДК 378

СТРУКТУРУВАННЯ ТА АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ЯК ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ

Литвин С.В.
Українська інженерно-педагогічна академія

В статті розглянуто структурування та алгоритмізація як засоби передачі інформації. Приведено класифікацію видів моделей, за допомогою яких можна надавати інформацію. Розглянуто поняття візуального інформаційного поля, як форми подання інформації, яка сприймається суб'єктом через зоровий (візуальний) канал і яку можна помістити в поле зору людини для безпосереднього сприйняття.
Ключові слова: структурування та алгоритмізація, модель, візуальне інформаційне поле.

Постановка проблеми. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [1].

Важливою проблемою при переході до нової системи освіти є проблема відбору, структурування та алгоритмізація змісту навчального матеріалу, надання йому чіткості та логічного обґрунтування, а також створення на цій основі моделей представлення знань та умінь, які дозволять студентам інженерно-педагогічних спеціальностей найбільш продуктивно засвоювати навчальний матеріал.

Постановка проблеми. На відміну від звичайного використання засобів наочності, робота візуального мислення є діяльність розуму в спеціальному середовищі, завдяки якому і стає можливим здійснити переклад з однієї мови пред'явлення інформації в іншу, осмислити зв'язки і відносини між її об'єктами.

У кінцевому рахунку, мислення єдине: якщо викладач активізує візуальне мислення своїх студентів (навіть не зовсім усвідомлено і опосередковано), то тим самим впливає на їх мислення в цілому.

Аналіз дослідження і публікацій. Про структурування та алгоритмізацію змісту навчального матеріалу мова йде в наукових дослідженнях М.І. Лазарєва, Т.А. Лазарєвої, А.В. Соловйова, М.А. Холодної, А.І. Башмакова та І.А. Башмакова, М. Вартофського, Н.Н. Моісеєва, В.Н. Буркова, В.К. Ірікова, В.Ф. Шаталова та В.М. Кагана.

Технологія візуалізації навчального матеріалу перегукується з педагогічною концепцією візуальної грамотності, яка виникла в кінці 60-х років XX століття в США. Ця концепція ґрунтується на положеннях про значимість візуального сприйняття для людини в процесі пізнання світу і свого місця в ньому, провідної ролі образу у процесах сприйняття і розуміння, необхідності підготовки свідомості людини до діяльності в умовах світу, який все більш візуалізується, і збільшення інформаційного навантаження. Американський психолог Рудольф Арнхейм ввів термін «візуальне мислення», а його роботи поклали початок сучасним дослідженням ролі образних явищ в пізнавальній діяльності. А.Р. Лурія, досліджуючи пізнавальні процеси, виділив «розум, який працює за допомогою зору, умозорово» [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить велику кількість праць з даної проблеми, ціла низка питань щодо навчання основам структурування та алгоритмізації змісту навчального матеріалу студентів інженерно-педагогічних спеціальностей, як засоби передачі інформації, залишається ще мало вивченою, особливо це стосується окремих вузівських дисциплін. Ця обставина й зумовила вибір теми статті.

Формулювання цілей статті. Таким чином, мета статті полягає у розгляді візуального мислення, виявленні особливостей сприйняття та розуміння навчальної інформації, а саме його структурування та алгоритмізації, як ефективного засобу передачі інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві широкого поширення набуло поняття моделі, яке висловлює такі відносини між об'єктами A і B: встановлено відображення з A в B, яке є наслідком певної аналогії між A і B; A тоді називаємо оригіналом, а B – моделлю A. Фактично, відображення є модельною відповідністю між A і B, тому A можна одночасно вважати моделлю B. З гносеологічної точки зору модель є інформаційним заступником оригіналу і має цільовий характер, тому що модельна відповідність опосередкована певною метою і різним цілям будуть відповідати різні моделі.

Модель виконує такі гносеологічні функції: 1) модель несе інформацію про оригінал, опосередковану модельним відображенням; 2) в силу своїх специфічних властивостей, відмінних від властивостей оригіналу, модель дозволяє одержувати додаткову інформацію, розширювати інформаційний простір; 3) внаслідок модельної відповідності додаткова інформація про моделі може переноситися на оригінал, тим самим розширюючи знання про нього; 4) модель більш зручна для пізнання, тобто володіє наочністю, видиміс-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

тю, доступністю, легкістю оперування, більше, ніж оригінал. Ці важливі якості моделі обумовили її широке застосування в різних галузях пізнання і практики і привели до появи структурування та алгоритмізації як методів пізнання. У загальному вигляді структурування та алгоритмізацію можна представити як процес пізнання, що складається з трьох послідовних етапів дій: І етап – побудова моделі для оригіналу, встановлення модельного відображення (модельної відповідності) або структурування та алгоритмізація у вузькому сенсі; ІІ етап – дослідження моделі, отримання інформації про модель; уточнення і розширення інформації про моделі; ІІІ етап – перенесення інформації про моделі на оригінал або її інтерпретація на оригіналі.

Структурування та алгоритмізація є ще й універсальними методами пізнання, тому що вони застосовуються в різних галузях пізнання в силу принципової можливості встановлення аналогій між різними об'єктами. Зокрема, структурування та алгоритмізацію можна розглядати як способи реалізації системного підходу до розумової діяльності. Справа в тому, що система вимагає деякого представлення у вигляді образу системи або відображення системи у вигляді деякої її моделі, причому різні способи відображення можуть давати різні моделі однієї системи. З точки зору розумових процесів можна виділити внутрішнє структурування та алгоритмізацію, як побудову внутрішнього образу оригіналу. Однак, стикаючись зі складними об'єктами і, відповідно, зі складними системами, внутрішнє структурування та алгоритмізація стає складним і вимагає побудови зовнішньої моделі, тобто матеріального втілення внутрішньої ідеальної моделі. Структурування та алгоритмізація – складний вид діяльності, який протікає в певному інформаційно-культурному середовищі і використовує, як наукові методи дослідження, так і різні евристичні методи, прийоми, способи. Суб'єкти структурування та алгоритмізації повинні володіти не тільки глибокими знаннями в різних галузях, а й низкою особистих якостей, таких, як: винахідливість, спритність, оригінальність мислення, творчі здібності, інтуїція. Разом з тим, структурування та алгоритмізація розвиває особисті якості суб'єкта, його здібності. Часто говорять про мистецтво структурування та алгоритмізацію як про особливі види діяльності, які активізують всі види мислення: наочно-дієве, абстрактно-логічне, наочно-образне, а також візуальне мислення [3].

Системний підхід до пізнавальної діяльності або до соціальної практики реалізується у формі структурування та алгоритмізації, в ході яких будуються відповідні моделі систем, які потім використовуються для реалізації поставленої мети. Такий спосіб здійснення діяльності називають системно-модельним підходом. Стикаючись зі складними об'єктами, що описуються складними системами, ми прагнемо подати їх у вигляді моделей візуального інформаційного поля. Це пов'язано з тим, що зір є, з одного боку, найважливішим інформаційним каналом, по якому в мозок надходить понад 80% інформації про навколишній світ, а з іншого боку – з особливою роллю зору у процеси мислення та в процесі пізнання. Візуальне інформаційне поле – це така форма подання інформації, яка сприймається суб'єктом через зоровий (візуальний) канал і яку можна помістити в поле зору людини для безпосереднього сприйняття. Основними видами візуального інформаційного поля є зображення на папері, на навчальній дошці і на екрані монітора. Способи подання інформації у візуальному інформаційному полі можна класифікувати, як наступні види моделей: 1) текстова модель (знаково-текстова) – опис природною мовою; 2) знакова модель (знаково-символічна) – опис за допомогою знаків, як реалізація деякої спеціальної знакової системи; 3) образно-знакова модель – опис за допомогою конструкції, побудованої з графічних знаків (символів, слів, речень, текстів); 4) подібна модель – опис за допомогою графічних образів, що відображають облаштування об'єктів і явищ навколишнього світу.

З точки зору класифікації ідеальних (чи уявних) моделей, запропонованої В.А. Штоффом [5], ці моделі є матеріальними втіленнями наступних видів моделей: 1), 2) – знакових моделей; 3) – образно-знакових моделей; 4) – образних (або іконічних) моделей. Різні види моделей візуального інформаційного поля виконують різноманітні інформаційні функції. Текстова модель зберігає і передає інформацію; образна – реалізує функції наочності; образно-знакова – сполучна ланка між образною і знаковою моделями; знакова містить математичний механізм рішення, як засобу отримання недостатньої інформації на базі раніше відомої інформації за допомогою спеціальних математичних інструментів. Характерним прикладом того, яку роль відіграє спосіб подання інформації у візуальному інформаційному полі, є поява і широке розповсюдження персональних комп'ютерів, у яких інформаційну взаємодію машини і людини організовано за допомогою системи Windows (та її аналоги), в основі якої лежить образно-знакове подання інформації, забезпечується доступність персонального комп'ютера. в принципі, для будь-якої людини. Оперуючи різними видами моделей у візуальному інформаційному полі, можна описувати теоретичну інформацію і на основі побудованої моделі теорії конструювати моделі вирішення практичних завдань. У процес структурування та алгоритмізація візуального інформаційного поля залучені обидві півкулі головного, тому що при цьому реалізуються наступні дихотомії (ліве – праве): 1) інформація: дискретна – безперервна; 2) сприйняття – унімодальне – полімодальне, аналітичне – синтетичне, абстрактне – конкретне – вербальної інформації – невербальної інформації, тимчасових відносин – просторових відносин; 3) спосіб обробки інформації: послідовний – паралельний; 4) пам'ять: словесна – образна;5) спосіб обробки інформації: послідовний – паралельний; 6) принцип обробки інформації: працює, як цифрова система; працює, як аналогова система; 7) виконання операцій: читання, письмо, рахунок – спостереження за рухомими об'єктами; 8) види мислення: вербальне формально-логічне – наочно-образне (практичне, дієве), аналітичне – інтуїтивне. У конструюванні візуального інформаційного поля в процесі реалізації системно-модельного підходу беруть участь три основні інструменти діяльності людини: мо-

зок (ліва і права півкулі), зір, руки (права або провідна), які здійснюють складну взаємодію, активізуючи тим самим, як абстрактно-логічне мислення (текстова і знакова моделі), так і наочно-образне мислення (образна і образно-знакова моделі), а разом з ними – і наочно-дієве (дії, що здійснюються рукою).

Висновки та перспективи. Отже, у разі використання всіх видів моделей відбувається взаємодія обох півкуль головного мозку, одночасно активізується візуальне мислення, тому що відбувається створення візуальних образів, їх конструювання, оперування ними, здійснення взаємодії між образами, відбувається візуалізація мислення. У загальному випадку модель розглядається, як результат вибраного способу заміни об'єкту дослідження іншим об'єктом тієї ж або іншої природи, його спрощеним уявленням. Іноді ця заміна полягає в переході до аналітично спрощеного опису об'єкту [5].

Технологія візуалізації спрямована на більш повне і активне використання природних можливостей студентів за рахунок інтелектуальної доступності подачі навчального матеріалу. Поєднання візуального образу, тексту, усного пояснення викладача підводить студента до стереоскопічності сприйняття, яка багато разів посилюється при використанні можливостей комп'ютера. Полісенсорне сприйняття навчальної інформації не просто дозволяє кожному студенту навчатися в найбільш сприятливій, органічній для нього системі, але, головним чином, стимулює розвиток другорядною для даного студента репрезентативною системою сприйняття.

Список літератури:

1. Комплекс нормативних документів і стандартів вищої освіти. – К.: Вища школа.
2. Лаврентьев Г.В., Лаврентьева Н.Б., Неудахина Н.А. Інноваційні навчальні технології в професійній підготовці фахівців. Ч. 2.
3. Лазарев М.І. Полісистемне структурування та алгоритмізація змісту технологій навчання загально-інженерних дисциплін: Монографія. – Х.: Від-во НФАУ, 2003.
4. Інженерна педагогіка / Навчальний посібник. Ч. 11.: Малигин Е.Н., Фролова Т.А., Чванова М.С.: Тамбовський державний технічний університет.
5. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. – М.: «Наука», 1966.

Литвин С.В.
Украинская инженерно-педагогическая академия

СТРУКТУРИРОВАНИЕ И АЛГОРИТМИЗАЦИЯ КАК СРЕДСТВА ПЕРЕДАЧИ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрено структурирование и алгоритмизацию как средства передачи информации. Приведена классификация видов моделей, с помощью которых можно представлять информацию. Рассмотрено понятие визуального информационного поля, как формы представления информации, которая воспринимается субъектом через зрительный канал и которую можно поместить в поле зрения человека для непосредственного восприятия. Ключевые слова: моделирование, модель, визуальное информационное поле.
Ключевые слова: структурирование и алгоритмизация, модель, визуальное информационное поле.

Litvin S.V.
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

STRUCTURING AND ALGORITHMIZATION AS A MEANS OF TRANSMISSION OF INFORMATION

Summary
The article deals with structuring and algorithmization as a means of information transfer. The classification of types of models by means of which information can be represented is given. The concept of the visual information field is considered as a form of information representation, which is perceived by the subject through the visual channel and which can be placed in the field of view of the person for direct perception.
Keywords: structuring, algorithmization, model, a visual information field.

УДК 378

ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ СТРУКТУРУВАННЯ ТА ЗЖИМАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Литвин С.В.
Українська інженерно-педагогічна академія

В статті розглянуто ефективні засоби структурування та зжимання навчальної інформації. Доведено, що логічна структуризація навчальної інформації дозволяє одержати чітку, добре організовану модель, в якій виділені не тільки змістовні елементи навчального матеріалу, але і безліч внутрішніх і зовнішніх зв'язків дидактичного, психологічного і методичного характеру.
Ключові слова: структурування, моделювання, модель, інформація, зжимання інформації, стислість.

Постановка проблеми. Одним з традиційних видів моделей змісту навчального матеріалу, що використовуються в педагогіці, є план і конспект. Але в даний час все більш широко використовуються інші види моделей змісту інформації, засновані на різних способах її структуризації і пред'явлення. Логічна структуризація навчальної інформації дозволяє одержати чітку, добре організовану модель, в якій виділені не тільки змістовні елементи навчального матеріалу, але і безліч внутрішніх і зовнішніх зв'язків дидактичного, психологічного і методичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цього питання розкриваються у відомих психолого-педагогічних теоріях змістовного узагальнення В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, А.М. Сохори, А.В. Усової та ін., а також в методиках згортання і моделювання інформації В.Ф. Шаталова, В.М. Кагана. В педагогічній науці метод структурування та згортання навчальної інформації розглядається в працях В.Г. Афанасьєва, В.А. Веникова, Б.А. Глинського, И.Б. Новика, В.А. Штоффа та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В епоху інформаційної насиченності проблеми побудови знань та оперативність їх використання набувають колосальної значимості. У цьому зв'язку набула потреба в систематизації накопиченого досвіду візуалізації навчальної інформації та її наукового обґрунтування з позицій технологічного підходу до навчання та визначення його ефективності.

Сутність нового часу, за словами відомого німецького філософа Мартіна Хайдеггера, в тому, що майбутнє буття все більше стає залежним від людини. Сама картина світу нового часу – це картина перетворень, здійснених людиною, це – поле його діяльності [3].

Протягом XXI століття повинна сформуватися випереджаюча освіта, як модель освіти, що виконує не лише соціальна функції передачі знань, досвід і культуру від минулого і нинішнього поколінь до майбутнього, але і функції підготовки людини до випереджаючих дій по виживанню цивілізації в умовах глобальної кризи і переходу до стійкого розвитку.

Формулювання цілей статті. Методологічною базою для розробки моделей змісту навчального матеріалу є системно-структурний підхід до аналізу змісту інформації. Вибір і побудова моделей змісту навчального матеріалу включає аналіз структури навчального матеріалу, вибір типу моделі і її розробку. Процедура аналізу структури змісту навчальної інформації включає відбір змістовних елементів навчального матеріалу і процедуру аналізу зв'язків між ними і з іншими компонентами змісту навчальної дисципліни. У час, коли інформація зростає з кожною хвилиною, її обсяг стає неосяжним, набуває колосальної значущості питання згортання та структурування інформації з метою систематизації накопиченого досвіду. Все це можливо зробити за рахунок створення ефективних засобів представлення навчальної інформації, а саме – моделей візуалізації навчальної інформації. Це і є головна мета статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активне володіння наочним матеріалом можливо тільки в тому випадку, коли об'єкти мислення за допомогою образу наочно пояснюються. Іноді викладачі вважають, що простий показ картинок, що зображують певний об'єкт, дозволяє студентам одразу підхопити думку. Це не завжди виправдано. Ніяку інформацію про предмет не вдається безпосередньо передати спостерігачеві, якщо не уявити цей предмет у структурній, ясній формі. Педагог повинен допомогти сприйняттю, але не словами, а структуруванням малюнка. Кожна фраза, що розкриває зміст окремого твердження навчальної теорії може бути зафіксована у вигляді знаків, схем або малюнка. Саме ці образи і застосовуються для сприйняття, засвоєння і переробки інформації.

Таким чином, навчання ведеться, спираючись на минуле і майбутнє, з урахуванням трьох закономірностей нашої пам'яті (оперативної, короткочасної і довготривалої). Технологія візуалізації навчальної інформації дозволяє максимально враховувати дану закономірність. Попередньо, побіжно переглядаючи зображення, студент переміщує погляд від однієї деталі до іншої, порівнює їх, повертаючись до основних моментів кожного фрагмента, аналізує окремі елементи. Повторення окремих етапів, неодноразове вдосконалення навичок візуальної діяльності спрямовані на розпізнавання і формування цілісної системи, що відповідає поставленому завданню. Така система швидко відновиться щоразу, як виникне необхідність, навіть після закінчення значного часу. Вчені називають це «роботою візуального мислення».

Н.А. Рєзнік [3] досліджує особливості візуального мислення на прикладі математичних дисциплін і виділяє такі засоби візуального представлення інформації: креслення – найжорсткіший

засіб геометричного способу пред'явлення інформації; формульний спосіб, який, хоч і можна віднести до візуальної формі, мало асоціюється з наочними уявленнями студентів; символічно-наочні засоби, тобто умовні знаки, які своїми накресленнями дають можливість візуального сприйняття їхнього змісту.

До цих основних засобів слід додати асоціативні опорні сигнали, винайдені В.Ф. Шаталовим, в яких за одним словом, знаком, цифрою в уяві студентів розгортаються цілі картини образів.

Щоб студент в будь-який момент міг письмово або усно розшифрувати кожне з нестандартних позначень, Н.А. Рєзнік [3] правомірно розглядає також словесний спосіб пред'явлення інформації, який передбачає вибір спеціальних термінів, складання визначень, відпрацювання формулювання законів і правил.

З цих основних елементів візуальних засобів компонуються різні форми спеціальним чином структурованої інформації, робота з якими і є методичною складовою технології візуалізації.

Вивчаючи процеси розуміння, психологи констатують факт, що навчальна інформація може бути сприйнята, але незрозуміла або недостатньо зрозуміла. Розуміння тексту стало предметом вивчення лише на початку 80-х років XX ст. Розуміння розглядається, як триступеневий процес. Перший ступінь пов'язаний з розумінням пропозицій, переведенням їх у глибинні структури, які можуть бути описані, як свого роду «фрейми», а другий – з розумінням зв'язного тексту, пошуком міжпозиційних зв'язків за допомогою процедури логічного висновку і т.п. Третій ступінь полягає у використанні знань, що мають відношення до тексту.

Особливу важливість мають, у зв'язку з цим, дослідження психолінгвістів, які встановили феномен неоднозначності розуміння одного і того ж тексту різними студентами. Саме у феномені неоднозначності або інтерпретації тексту криється одна з причин труднощів процесу розуміння.

Вчені в галузі псіхосеміотики встановили і інші психологічні особливості розуміння текстових форм (підручників, інструкцій, текстових документів), які полягають: у невідповідності логіки написання текстових форм з психологією «користувача»; залежності змісту пізнавальної освіти від перцептивних можливостей студентів з різними когнітивними стилями і різними рівнями розвитку; врозріз з логікою текстових форм з логікою і структурою дій студента. У сучасних підходах до навчання все ширше використовуються напрацювання НЛП (нейролінгвістичного програмування) – не тільки в психології спілкування, але і в приватних дидактиках. З точки зору НЛП-підходу, у людини існує кілька репрезентативних систем. Кожна система – це сукупність елементів, що дозволяють представляти (репрезентувати) у психіці необхідну інформацію.

За характером домінуючої модальності подання інформації репрезентативні системи поділяються на:

– візуальну – у вигляді образів (домінує зір);

– аудіальну – у вигляді звуків і слів (домінує слух);

– кінестетичну – (домінують рухові відчуття);

– полімодальну – (переважають узагальнені уявлення, розумові процеси).

Такий поділ відповідає описаним П.П. Блонским видам пам'яті: «Моторна пам'ять або пам'ять-звичка, образна пам'ять або пам'ять-уява, логічна пам'ять або пам'ять-розповідь». Педагогу корисно знати основні характеристики студентів «візуалів», «аудіалів» і «кінестиків».[1]

«Візуали», запам'ятовуючи і згадуючи, бачать конкретні образи, намагаються буквально побачити те, про що читають. Тоді знання, абстрактні для інших, стають для них образними і конкретними. Зовні їх можна відрізнити за активною жестикуляцією. Вони артистичні. Швидше за інших засвоюють інформацію, що подається у вигляді демонстраційних карт, графіків, наочних посібників. «Візуалам» при виконанні навчального завдання необхідні ясні і конкретні інструкції. Для них конспект і підручник краще, ніж усна мова.

«Аудіали», запам'ятовуючи і згадуючи, чують слова, краще засвоюють усне пояснення, докладно – з причинно-наслідковими зв'язками. Навіть добре вивчивши урок, будуть відповідати з тривалими паузами, якщо послідовність питань не відповідає логіці викладу матеріалу.

Такому студенту іноді треба нагадати початок, щоб далі він сам прекрасно відповів. Вони мають гарну грамотну мову, легко і правильно виконують завдання «за аналогією».

«Кінестиків» легко виділити зовні по поведінці: їх відрізняє постійна відволікання від процесу навчання. Але саме ці студенти швидше інших роблять лабораторні роботи і роботи на комп'ютері, краще засвоюють матеріал, якщо їм дають можливість проявити самостійність.

Дослідження показують, що добре навчаються студенти,які володіють, крім ведучої, ще однією додатковою системою зберігання інформації, а неуспіваючі – не використовують додаткових систем. Тому, якщо спосіб передачі знань відрізняється від відповідної цьому студенту репрезентативної системи, то йому необхідний додатковий час для «перекладу» одержуваної інформації у звичну форму або асоціації. Таких тимчасових пауз у реальному навчальному процесі йому не надають.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У загальному випадку модель розглядається як результат вибраного способу заміни об'єкту дослідження іншим об'єктом тієї ж або іншої природи, його спрощеним уявленням. Іноді ця заміна полягає в переході до аналітично спрощеного опису об'єкту [5].

В області моделювання інформаційного забезпечення в даний час в педагогіці використовуються терміни: моделі представлення знань, – схемно-знакові моделі представлення знань (приклад застосування цієї форми інформації – логічна структура навчальної інформації у формі графіків, матрицята ін.), Продукційна модель – набір правил або алгоритмічних положень для представлення будь-якої процедури рішення [8], модель змісту навчального матеріалу – графіки, таблиці навчальних елементів, інші логічні систематизатори, модель засвоєння навчального матеріалу, що характеризує логічні зв'язки та відносини чергування етапів навчальної роботи та інші.

Застосування вище названих та розглянутих моделей для структурування та згортання навчальної інформації позитивно вплине на процес навчання у будь-якому закладі освіти.

Список літератури:

1. Лаврентьев Г.В., Лаврентьева Н.Б. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов. – Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2002. – 156 с.
2. Неудахина Н.А. О возможностях применения технологии визуализации учебной информации в вузе // Ползуновский альманах. – 2002. – № 3–4. – С. 115–121.
3. Резник Н.А. Технология визуального мышления.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учеб. пособ. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
5. Каган В.М., Ламм В.Я. Від схеми – до знань. – Іркутськ: Східно-сибірське книжкове видавництво, 1981.
6. Шаталов В.Ф. Куди і як зникають трійки. – М.: Педагогіка, 1979.
7. Шаталов В.Ф. Точка опори. – М.: Педагогіка. – 1987.

Литвин С.В.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ЭФФЕКТИВНЫЕ СРЕДСТВА СТРУКТУРИРОВАНИЯ И СЖАТИЯ УЧЕБНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрены эффективные средства структурирования и сжатие учебной информации. Доказано, что логическая структуризация учебной информации позволяет получить четкую, хорошо организованную модель, в которой выделены не только содержательные элементы учебного материала, но и множество внутренних и внешних связей дидактического, психологического и методического характера.
Ключевые слова: структурирования, моделирования, модель, информация, сжатие информации, краткость.

Litvin S.V.
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

EFFECTIVE MEANS OF STRUCTURING AND STORAGE OF TRAINING INFORMATION

Summary
The article considers effective means of structuring and compressing educational information. It has been proved that the logical structuring of educational information allows us to obtain a well-organized, well-organized model, in which not only the content elements of the educational material are highlighted, but also the set of internal and external links of the didactic, psychological and methodical nature.
Keywords: structuring, modeling, model, information, compression of information, brevity.

УДК 796.011.3:796.032

ОЛІМПІЙСЬКИЙ УРОК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРІВ

Попов О.А., Осадець М.М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Олімпійський урок є одним із сучасних засобів олімпійської освіти, олімпійського руху. Саме дані уроки можуть сприяти формуванню моральної особистості школяра. У статті проаналізовано спортивно-гуманістичне виховання особистості, визначено мету олімпійського освіти індивіда та виокремлено їх основні завдання. Виділено основні помилки, що виникають при організації олімпійської освіти та три основні напрямки олімпійської освіти для сучасних школярів.
Ключові слова: моральна культура особистості, олімпійський урок, олімпійська освіта.

Постановка проблеми. В даний час в суспільстві матеріальні цінності домінують над духовними. У зв'язку з цим у дітей і підлітків спостерігається погіршення не тільки фізичного, а й морального здоров'я. Серед підростаючого покоління спостерігається посилення нігілізму, індивідуалізму і прагматизму, і досконале відсутність альтруїзму. У сучасних школярів кілька спотворено уявлення про такі цінності як доброта, милосердя, великодушність, справедливість, громадянськість і патріотизм. Мабуть тому в середовищі школярів спостерігається високий рівень агресивності та жорстокості, що провокує загальне зростання злочинності в суспільстві.

Сучасна молодь орієнтується на атрибути масової, в основному західної культури за рахунок зниження істинних духовних, культурних цінностей. Поступово втрачаються форми колективної діяльності. Надалі все це може призвести до повного краху ціннісного потенціалу всієї нації, так як людина, що не володіє моральною культурою, не здатний прищепити справжні ідеали і цінності підростаючому поколінню.

Саме в шкільному віці необхідно більш серйозно підходити до формування ціннісної культури людини, так як саме в цьому віці відбувається процес становлення особистості, вибір понять що таке «добре» і що «погано», визначення свого «Я» в сучасних реаліях життя. Відомо, що фізична культура і спорт є засобом розвитку не тільки фізичних якостей, але і сприяє формуванню духовної культури людини. Школярі в період навчання в школі відвідують різні секції, не тільки в рамках школи, а й в установах додаткової освіти, одним із завдань яких є розвиток гармонійної особистості. Однак саме вихованню особистості школярів і не приділяється належної уваги в даний час в навчально-тренувальному процесі, який переважно спрямований тільки на розвиток фізичних і розумових здібностей займаються, ігноруються їхні мотиви і фізкультурно-спортивні потреби, залишаючи тим самим в стороні особистісний розвиток.

Саме тому на нашу думку є досить актуальним є проведення олімпійських уроків із підростаючим поколінням, який носить крім навчального характеру, ще й виховний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній час проблемі олімпійської освіти свої праці присвячували українські вчені, серед яких М. Булатова, О. Вацеба, А. Гакман, Я. Галан, В. Єрмолова, Б. Зорій, В. Юхимук та іноземні – Т. Каратасакіс, Н. Мюллер, В. Самусенкова, О. Самусенко, І. Саланін, В. Столбов, Ю. Симаков, А. Сучілін, В. Усаков, Ю. Чернецький та ін. Усі автори вказують на важливість та необхідність гуманізації виховної діяльності, звертають увагу на гуманістичний характер ідей олімпізму, який не тільки за своєю соціальною природою, а і за цільовими установками, виступає серйозним фактором всебічного розвитку людини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні багато досліджень спрямовані на вивчення проблем формування особистості школяра, його моральної культури. Проте, формування моральної культури особистості школярів олімпійськими уроками нами не знайдено. Аналіз науково-методичної літератури, даних результатів досліджень міжнародних фахівців з питань олімпійської освіти свідчить про відсутність єдиного поняття цієї дефініції.

Тренеру і викладачеві для вирішення виховних завдань може допомогти філософія олімпізму, ідеали і цінності Олімпійського руху, відображені в кодексі спортивної етики та принципах Фейр-Плей.

Олімпізм є філософською течією, яка в своїй основі несе істинні ідеали і цінності не тільки спорту, але і загальнолюдську духовну культуру. Виходячи з ситуації, що склалася, актуальною є проведення «Олімпійських уроків» в загальноосвітніх установах, спрямовані на формування моральної культури особистості школяра.

Із вище означеного **метою** нашого дослідження стало теретико-методичне обґрунтування олімпійського уроку як засобу формування моральної культури особистості сучасних школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія олімпійського виховання – важлива складова олімпійської педагогіки як науки про процес залучення дітей і молоді до ідеалів і цінностей олімпізму. На процес соціалізації особистості, пов'язаний з її залученням до ідеалів і цінностей олімпізму, як і взагалі на поведінку, мотивацію, ціннісні орієнтири особистості впливає два основних фактори: 1) свідомий, ціле направлений педагогічний вплив на особистість інших людей, тобто виховання і самовиховання; 2) стихійний вплив соціального і культурного середовища (реальних умов життя, культурних традицій і звичаїв, що склалися)

В структурі спортивно-гуманістичного виховання особистості слід розрізняти три взаємозв'язкових, але разом з тим щодо самостійних, компонент:

– компонент, орієнтований на формування знань, що характеризують спортивно-гуманістична культура студента (її інформаційного блоку);

– компонент, орієнтований на формування мотивів, інтересів, орієнтацій, установок тощо, що характеризують спортивно-гуманістичну культуру студента (її мотиваційного блоку);

– компонент, орієнтований на формування характеристик спортивно-гуманістичної культури студента умінь, навиків, здібностей, що проявляються в реальному житті, стилі життя відповідно до ідеалів та цінностей гуманізму (операціонального та поведінкового блоків цієї культури).

Про необхідність розгортання та активізації цієї педагогічної діяльності говориться в багатьох міжнародних офіційних документах останніх років. В Олімпійському хартії – головному офіційному документі сучасного олімпійського руху – спеціально підкреслюється, що МОК і НОКи повинні всіляко сприяти олімпійської освіти молоді, пропаганді основоположних принципів олімпізму, поширенню олімпізму в навчальних програмах з фізичного виховання і спорту в школах і вузах.

Головна мета олімпійського освіти індивіда полягає в його приєднанні до гуманістичним ідеалами та цінностями олимпизма. Досягнення цієї цілі передбачає вирішення цілого комплексу взаємозв'язаних завдань:

1) формування знань про ці ідеали та цінності, а, значить, і про гуманізм в цілому, а також олімпійських ігор і олімпійського руху, їх історії, цілей, задач та ін.;

2) формування інтересів, установок, ціннисніх орієнтацій, що відповідають ідеалам і цінностям олимпизма: "олімпійська" орієнтація на спорт; інтерес до Олімпійських ігор та олімпійського руху; бажання брати участь в олімпійських змаганнях і завжди демонструвати в них чесне, благородне, лицарська поведінка (відповідно до принципів "чесної гри"); прагнення бути учасником олімпійського руху, роз'яснювати і пропагувати ідеї олімпізму, сприяти його розвитку;

3) формування відповідної системи почуттів та емоційних реакцій (наприклад, почуття соціальної відповідальності за реалізацію в спорті та спосіб спорту олімпійських ідей та цінностей);

4) формування такої поведінки в спорті, таких якостей та можливостей (Умінь і навичок), які забезпечують реалізацію олімпійських ідеалів і цінностей (конкретно мова йде про те, щоб сформувати: високоморальну поведінку в спорті, а також переконання в тому, що тільки така поведінка є єдино правильним, естетичну здатність діяти в ході занять спортом «за законами краси» і відображати спорт засобами мистецтва, вміння і навички правильного спілкування з тренерами, суддями і спортсменами, а також дбайливого ставлення до природи в ході занять спортом, вміння і навички роз'яснювати і п пропагувати ідеї олімпізму).

Цінності олімпізму можна виразити іншими словами: формування та підвищення рівня її олімпійської культури [5; 8]. Ця культура охоплює широкий комплекс пов'язана з ідеалами і цінностями олімпізму «знання, інтереси, потреби, ціннісна орієнтації, здібності, вміння та навички, на основі яких формується відповідна поведінка, образ (стиль) життя людей (певна соціальна група і навіть суспільство в цілому)» [8].

При організації олімпійської освіти важливо уникнути тих помилок, які, як відзначає В.І. Столяров, часто допускаються в практику цієї педагогічної діяльності.

До таких помилок відноситься дуже широке розуміння олімпійського освіти. Часто до нього відносяться практично будь-які форми педагогічної діяльності в області фізичної культури та спорту: діяльність, направлена просто на збереження і посилення здоров'я людини, формування фізичних якостей та фізичної культури; навчання рухових вмінь, наприклад, розробка і реалізація програм з навчання спорядження спортивних способів плавання та ін. При такому розумінні олімпійське утворення як особа педагогічна діяльність, що має цілі залучення особистості до ідеалів та цінностей олімпізму, набуває невиразних форм, втрачає специфіку, ототожнюється з іншими видами педагогічної діяльності в сфері ФКС: фізичним вихованням, спортивною тренуванням, вихованням у спорті та способом спорту [12].

У програму олімпійського виховання дітей і молоді слід закласти хоча б три основні напрямки: пізнавальний – включає формування знань про олімпійські ігри, історію олімпійського руху, про гуманістичні ідеали і цінності олімпізму; мотиваційний – формування інтересу до спорту і потреби в спортивних заняттях, прагнення до досягнення спортивного результату; практичний – формування вмінь і навичок для практичного засвоєння принципів і цінностей олімпізму шляхом активної участі дітей і молоді в традиційних і нетрадиційних моделях фізкультурно-спортивної діяльності (спортивних змаганнях, спартанських іграх, культурно-спортивних заходах) [13].

Все більш широке розповсюдження набувають і заняття спеціально організовані для цих цілей – «олімпійські уроки», «уроки олімпійських знань», «олімпійські години» і т.д. В наш час в багатьох країнах підготовлені різні методичні матеріали, включаючи кіно і відеофільми, для проведення роботи по роз'ясненню і пропаганді ідей олімпізму [5].

Однією із найрозповсюдженою формою олімпійської освіти є Всеукраїнський олімпійський урок, який було започатковано у 2005 році за ініціативи Національного олімпійського комітету України та за підтримки Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України.

Згідно, Положення про Всеукраїнський олімпійський урок від 12 жовтня 2016 року, Всеукраїнський олімпійський урок проводиться Національним олімпійським комітетом України разом з Міністерством освіти і науки України та Міністерством молоді та спорту України, щороку один раз на рік, як правило, напередодні Дня фізичної культури і спорту.

Всеукраїнський олімпійський урок – це спортивно-виховний захід, який має різні види та форми і проводиться в загальноосвітніх навчальних закладах, позашкільних навчальних закладах, інших навчальних закладах, на центральних майданах міст і селищ на всій території України.

Основна мета Всеукраїнського олімпійського уроку – навчання та виховання учнів під знаком ідей і принципів олімпізму, формування в них

навичок і культури здорового способу життя, залучення їх до активних занять фізичною культурою та спортом.

Основні навчальні завдання:

– збагатити знання учнів стосовно олімпійських видів спорту, історії Олімпійських ігор, видатних спортсменів;

– сформувати уявлення про олімпійський рух у світі та зокрема, в Україні.

Основні пізнавальні завдання:

– розвивати пізнавальний інтерес до фізичної культури, спорт та олімпійському руху;

– створити засобами фізичної культури та спорту творчу атмосферу.

Основні виховні завдання:

– сформувати позитивне відношення та стійкий інтерес до фізичної культури, спорту, олімпійського руху та здорового способу життя;

– сприяти вихованню почуття патріотизму, гордості за успіхи українських спортсменів, які гідно представляють нашу державу на міжнародних змаганнях найвищих рівнів.

Всеукраїнський олімпійський урок може проводитись у теоретичній та практичній формах. теоретична форма Всеукраїнського олімпійського уроку може проводитись у вигляді: вікторин, диспутів, конференцій, усних журналів, запитань-відповідей, зустрічей з видатними спортсменами, тренерами та діячами фізичної культури і спорту; практична форма Всеукраїнського олімпійського уроку може проводитись у вигляді: міні-турнірів, естафет, показових виступів вихованців спортивних шкіл та секцій, тренувань, які проводять видатні спортсмени та тренери, а також олімпійських ритуалів [21].

Залежно від місця проведення, Всеукраїнський олімпійський урок може мати різні види.

Відкритий урок з фізичної культури – проводиться органами управління освітою за підтримки місцевих осередків НОК та структурних підрозділів з питань фізичної культури та спорту у загальноосвітніх навчальних закладах за участю Олімпійських чемпіонів, призерів олімпійських ігор, відомих спортсменів, тренерів, випускників навчального закладу, що мають спортивні досягнення, педагогічного колективу навчального закладу та інших запрошених. Реалізуючи навчальні, пізнавальні та виховні завдання, вчитель самостійно обирає форми та методичні прийоми роботи на уроці: виконання учнями фізичних вправ з олімпійських видів спорту, проведення змагань, естафет, конкурсів на краще знання олімпізму (основна форма уроку).

Відкритий олімпійський урок у регіоні – проводиться місцевими осередками НОК України разом з структурними підрозділами Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України на центральних площах міст, селищ, сіл, за погодженням з органами місцевого самоврядування, із залученням учнів загальноосвітніх шкіл, вихованців ДЮСШ, спортсменів, представників спортивної громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування [21].

Під час Відкритого олімпійського уроку у регіоні уповноваженим представником зачитується звернення Президента НОК України, керівників центрального органу виконавчої влади у сфері фізичної культури та спорту.

Проведення Відкритого олімпійського уроку може супроводжуватись концертами, виступами художньої самодіяльності, спортивними змаганнями, іншими заходами, направленими на популяризацію здорового способу життя та поширення ідей олімпізму.

У Всеукраїнському олімпійському уроці беруть участь учні загальноосвітніх шкіл, вихованці дитячо-юнацьких спортивних шкіл, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, федерації з олімпійських видів спорту, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості, спортивні клуби, Олімпійські чемпіони, призери олімпійських ігор, діючі спортсмени, ветерани спорту, тренери, спортивні фахівці, інші суб'єкти сфери фізичної культури і спорту, будь-які особи, незалежно від віку, раси, національності та громадянства.

Основне спрямування олімпійських уроків зроблено на олімпійський рух, Олімпійські Ігри і, зокрема, принципам «Фейр Плей», акцентується увага історії виникнення Олімпійських ігор Древньої Греції, учасникам і основними видами спорту цих ігор. А також приділяється велика увага датам виникнення Олімпійських ігор Древньої Греції і дату їх скасування (хто скасував?). Робиться акцент на те, що довгий час Олімпійські ігри не проводилися і безпосередньо йде обговорення того, що П'єр де Кубертен на конгресі у Франції в 1894 році запропонував відновити Олімпійські ігри і вже через два роки в 1896 році відбулися перші Олімпійські ігри сучасності, які вирішили провести в Греції, яка є батьківщиною Олімпійських ігор.

Велика увага приділяється олімпійської атрибутики та символіки, одним з них є факел і церемонія його запалювання, а також олімпійський прапор, з п'ятьма перехресними між собою кільцями і позначення цих символів в олімпійському русі.

Дуже важливим є великий теоретичний блок, присвячений особистості П'єра де Кубертена, історії виникнення і проведення перших Олімпійських ігор сучасності, створення МОК, створення НОК України, першим українським Олімпійським чемпіонам та призерам, видатним спортсменам.

Обговорення, що таке олимпізм-філософія життя, що ця філософія включає в себе – Олімпійські ігри, олімпійський рух, спорт в будь-яких його проявах, такі життєво важливі якості як, взаєморозуміння, взаємовиручка, дружба і т.д. і, зокрема, принципи «ФейрПлей».

На уроці обговорюється, що таке «Фейр Плей» – звіт моральних і етичних законів, які аспекти входять в ці закони:

– повага до суперника;

– повага до правил змагань і рішенням суддів;

– допінг і будь-яке стимулювання не може бути використано;

– рівні шанси;

– самоконтроль спортсмена.

Робиться акцент на те, що ця градація представлена для спортивної діяльності, але також її можна використовувати в повсякденному житті, наприклад:

– усі люди повинні поважати один одного;

– будучи громадянами України необхідно поважати і дотримуватися законів своєї держави;

– необхідно вести здоровий спосіб життя, не піддаючи свій організм шкідливого впливу;

– всі люди рівні один перед одним.

Кожна людина в повсякденному житті повинен контролювати свій психоемоційний стан. Учням ставлять запитання: «Яка міра покарання передбачається спортсменам, які не дотримуються принципи «Фейр Плей»? Як заохочували спортсменів за дотримання даних принципів?». На уроках говориться про існування «трофея П'єра де Кубертена, за благородство протягом усього спортивного життя» і «трофея П'єра де Кубертена, за його благородний жест». Учням задається питання: «Хто з відомих спортсменів був нагороджений таким трофеєм?».

У **висновку** можна відзначити наступне. В сучасних умовах вчителя і тренера з виду спорту у своїй професійно-педагогічної діяльності приділяють недостатньо уваги розвитку духовної сфери своїх вихованців, даючи лише мінімум освітніх знань, що не сприяє правильному напрямку в моральному розвитку особистості підростаючого покоління. Дані уроки можна застосовувати на уроках з фізичної культури в освітніх закладах, на навчально-тренувальних заняттях в спортивних школах, в закладах додаткової освіти, в дитячих таборах відпочинку. Перспективи подальших досліджень будуть полягати у розробці програм із олімпійської освіти підростаючого покоління для виховання у них культури особистості.

Список літератури:

1. Вацеба О. Актуальные вопросы олимпийского образования в учебно-воспитательном процессе учеников общеобразовательных школ / О. Вацеба, В. Юхымук // Наука в олимпийском спорте. – 2007. – № 2. – С. 87.
2. Вацеба О.М. Актуальні проблеми олімпійської освіти в загальноосвітніх навчальних закладах України / О.М. Вацеба, В.П. Юхимук // Олімпійський спорт і спорт для всіх : тези доп. IX Міжнар. наук. конгр. – К., 2005. – С. 8.
3. Гакман А.В. Організація рекреаційно-оздоровчої діяльності дітей 11-14 років в умовах дитячого табору відпочинку: дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.12 / А.В. Гакман. – К., 2010. – 231 с.
4. Гакман А.В. Стан реалізації олімпійської освіти у навчально-виховному процесі (на прикладі міста Чернівці) / А.В. Гакман, Б.М. Крушельницький // «Молодий вчений». № 3.1 (43.1) 2017 р., с. 74–77.
5. Гакман А. Особливості мотивації підлітків 11-14 років до фізкультурно-оздоровчих та рекреаційних занять / Гакман Анна. – Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми фізичного виховання студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання» 12-13 квітня 2012 року. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 43–49.
6. Гакман А.В. Вплив рекреаційно-оздоровчої діяльності на уповільнення старіння організму / А.В. Гакман, Л.В. Балацька, Т.І. Лясота // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – 2016. – С. 91–97.
7. Гакман А.В. Закордонний досвід рекреаційно-оздоровчої діяльності у рамках дозвілля з людьми похилого віку / А.В. Гакман, М.Ю. Байдюк // Молодий вчений. – 2016. – № 11. – С. 116–120.
8. Галан Я.П. Використання сучасних форм навчання спортивному орієнтуванню на уроках фізичної культури в школі / Я.П. Галан // Молодий вчений. – 2013. – № 3.1. – С. 78–82.
9. Галан Я.П. Педагогічні умови формування знань з олімпійської освіти у дитячих дошкільних навчальних закладах // Молодий вчений. – № 3(43). – 2017 р. – С. 142–145.
10. Галан Я. Реалізація олімпійської освіти в загальноосвітніх закладах України / Я. Галан, В. Коцюбка // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 45–46.
11. Галан Я. Реалізація олімпійської освіти у професійно-технічних навчальних закладах Буковини / Я. Галан, М. Кирилюк, М. Кочубей // Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, 05-06 листопада 2015 р., м. Чернівці. – Чернівці: Технодрук, 2015. – С. 204–206.
12. Голуб А. Підтримка кожного олімпійця на місцях / А. Голуб // Олімпійська арена. – 2007. – № 10. – С. 2–4.
13. Деметр Г.С. Олимпийское воспитание / Г.С. Деметр // Теория и практика физической культуры. – 1996. – № 4. – С. 61.
14. Енциклопедія олімпійського спорту України / [за ред. В.М. Платонова] – К.: Олімп література, 2005. – С. 388–393.
15. Зорій Я.Б. Система Олімпійської освіти як засіб педагогічного процесу підростаючого покоління / Я.Б. Зорій, А.В. Гакман // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2016. – Вип. 4. – С. 33–35.
16. Кочубей М.В. Теоретичне обґрунтування організаційних і методичних основ впровадження олімпійської освіти в навчально-тренувальному процесі дітей 10-12 років [Текст] / М.В. Кочубей // Молодий вчений. – 2018. – № 2.
17. Олімпійська освіта / [за ред. М.М. Булатової] : методичні рекомендації. – К., 2002. – С. 23, 32.
18. Чобанюк К. Використання сучасних форм навчання з елементами спортивного орієнтування на уроках фізичної культури / К. Чобанюк, Я. Галан // Молода Спортивна Наука України. – 2017. – Т. 2. – С. 82.
19. Шербашин Я. Олімпійська освіта як складова освітнього процесу у вищих навчальних закладах України / Я. Щербашин // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2004. – № 6. – С. 24.
20. Andreeva O. Factors which determine the involvement of elderly people to health and recreational physical activity / Olena Andreeva, Aanna Hakman, Larissa Babalatska. – Trends and perspectives in physical culture and sports. – Suchava, 2016. – P. 41–47.
21. Національний олімпійський комітет України [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: http://noc-ukr.org/about/projects/-the-olympic-lesson/pro-urok/ (дата звернення: 30.05.2017).

Попов А.А., Осадец Н.М.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОЛИМПИЙСКИЙ УРОК КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
Олимпийский урок является одним из современных средств олимпийского образования, олимпийского движения. Именно данные уроки могут способствовать формированию нравственной личности школьника. В статье проанализированы спортивно-гуманистическое воспитание личности, определены цели олимпийского образования индивида и выделены их основные задачи. Выделены основные ошибки, возникающие при организации олимпийского образования и три основных направления олимпийского образования для современных школьников.
Ключевые слова: нравственная культура личности, олимпийский урок, олимпийское образование.

Popov A.A., Osadets N.M.
Yuri Fedkovich Chernivtsi National University

OLYMPIC LESSON AS A MEAN OF MORAL CULTURE OF PERSONALITY OF SCHOOLCHILDREN

Summary
The Olympic lesson is one of the modern means of Olympic education and the Olympic movement. It is these lessons that can contribute to the formation of a pupil's moral personality. In the article sport-humanistic education of the individual is analyzed, the purpose of the Olympic education of the individual is defined. The main mistakes that arise during the organization of Olympic education and three main directions of the Olympic education for modern schoolchildren are highlighted.
Keywords: moral culture of personality, Olympic lesson, Olympic education.

УДК 372.881.111.1(374)

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПРОФИЛЬ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ (НА ПРИМЕРЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СЛУШАТЕЛЕЙ ЯЗЫКОВЫХ КУРСОВ ПО ИММЕРСИОННОМУ МЕТОДУ)

Тимофеев В.А.
Киевский государственный колледж туризма и гостиничного хозяйства
Лашкул В.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

В данной статье речь идет о предпосылках, ведущих к необходимости создания обновленного образа преподавателя иностранных языков. Концепция разрабатывается на примере обучения английскому языку взрослых студентов языковых курсов. Авторы рассматривают вопросы, касающиеся изменения функций преподавателя иностранных языков и их адаптации к требованиям педагогических условий авторской модели иммерсионного метода (АМИМ). На основе проведенного анализа компонентов АМИМ в статье предлагается структурная картина профессионального профиля преподавателя-иммерсиста.
Ключевые слова: иностранные языки, английский язык, профессиональный профиль, преподаватель-иммерсист, взрослые слушатели, языковые курсы, авторская модель иммерсионного метода.

Постановка проблемы. На современном этапе преподаватели иностранных языков на языковых курсах сталкиваются с тремя основными проблемами:

1) конкуренция со стороны компьютерного обучения языку (CALL);

2) динамичное развитие языка и методов ее преподавания;

3) требовательность со стороны студентов-заказчиков, ожидающих в кратчайшие сроки получить качественный продукт (знания, умения и навыки).

Для подхода к решению указанных проблем преподавателю следует воспитывать в себе определенные профессионально значимые качества – гибкость, адаптивность и инновационность. Такие традиционные функции преподавателя, как передача готовых знаний, обязывание к выполнению самостоятельных заданий, непосредственное опекунство и наставничество каждого учащегося, проверка и оценка усвоенных знаний, устаревают. В англоязычном мире слово «teacher» (учитель, преподаватель) уступает место таким концептам, как «trainer», «instructor», «educator», «facilitator». Некоторые авторы косвенно или непосредственно даже заговорили о преподавателях как «entertainers» (развлекатели) [5, с. 2] или «rule breakers» (правонарушители) [5].

Причинами, повлиявшими на пересмотр общепринятых компонентов профессионального профиля преподавателя иностранного языка, мы считаем развитие студентоцентристского подхода к обучению (student-centred learning approach), в соответствии с которым «студенты не должны непрерывно зависеть от преподавателя» [6, с. 2]. Согласно такой модели, преподавателю отводятся функции организатора-режиссёра учебного процесса и помощника-консультанта учащихся. Роль же исполнителя «сценария» учебного занятия закрепляется за учащимися.

В соответствии с современными представлениями о профессиональном профиле преподавателя иностранного языка схема деятельности педагога и учащихся трансформируется следующим образом (см. рис. 1):

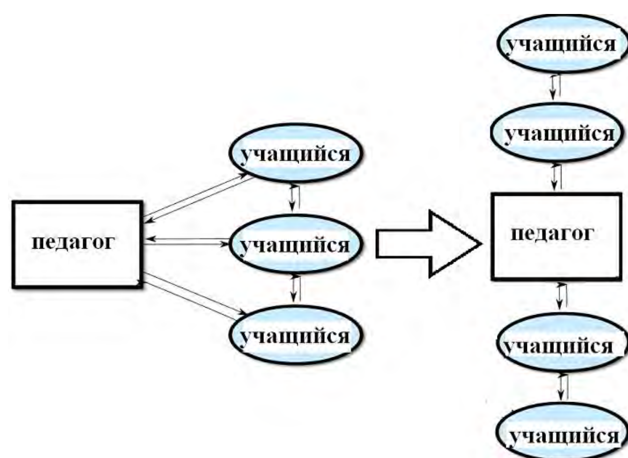

Рисунок 1

Анализ основных исследований и публикаций. Анализируя последние исследования и публикации по выбранной теме, мы обнаружили, что, кроме Дж. Фанселоу и Л. Джоунса, профессиональный профиль преподавателя иностранного языка был предметом работ М. Андервуда, Дж. Еджа, Р. Кизлика, Д. МакИнтира, А. Роджерса, Дж. Скривенера, Дж. Хармера. Дж. Едж предлагает практические советы о том, как осуществлять исправление ошибок учащихся, не нарушая их речевой поток. Исследование Д. МакИнтира посвящено главным образом учителям начальной и средней школ. Книга Дж. Скривенера ориентирована в основном на начинающих учителей-преподавателей. М. Андервуд стал первым теоретиком, перечислившим основные методы, необходимые для успешного обучения английскому языку.

Выделение ранее неразрешенных проблем. Как мы видим, упомянутые методологи изучают проблему профессионального поведения педагога в широком контексте без учёта специфики методики, по которой осуществляет свою деятельность преподаватель иностранного языка. Мы же предлагаем рассматривать профиль преподавателя в зависимости от учебной технологии, которую он использует.

Намеченные тенденции в изменении требований к роли современного преподавателя иностранного языка мы будем рассматривать в контексте авторской модели иммерсионного метода (далее – АМИМ), предназначенной для обучения взрослых слушателей краткосрочных языковых курсов.

Цели статьи. Исходя из всего вышесказанного, целями данной статьи являются:

– изложение основных компонентов АМИМ;

– выявление характерных особенностей преподавания иностранного языка на языковых курсах;

– разработка составляющих профессионального профиля иммерсиста (современного преподавателя, использующего АМИМ).

Изложение основного материала статьи. На просторах нашей страны формирование нового взгляда на деятельность педагога восходит к концу 80-х годов прошлого столетия. Цитируемый нами далее автор описывает свой опыт участия в дидактическо-методической конференции: «Её организаторы [...] решили провести для участников конференции открытые уроки учителей, работающих в соответствии с этими идеями. [...] После, как обычно, началось обсуждение. Присутствующие педагоги, методисты очень хвалили учительницу, отмечали интересную методику изложения учебного материала, живость и активность учительницы (разрядка наша). Мне не хотелось высказывать своё мнение об уроке, но пришлось всё-таки сказать, что, с моей точки зрения, урок не очень удачный, ибо работала на уроке главным образом сама учительница, а большинство учащихся лишь созерцали её активность [...]» [3, с. 3–4].

К сожалению, наш собственный педагогический опыт и наблюдения показывают непоколебимость авторитарного стиля преподавания, несмотря на многолетнее продвижение идей студентоцентризма в педагогике. Мы считаем, что преподаватели иностранного языка не обладают оптимальными методиками, способными обеспечить максимальную активность учащихся в групповом формате проведения занятия. Студентоцентризм понимается как поочерёдный опрос учащихся с незначительными вкраплениями диалогов и ролевых игр, которые опять-таки воспроизводятся фронтально перед классом. Интерактивность, которая призвана разрешить проблему педагогоцентризма, заключается во взаимодействии студентов с преподавателем и партнёрами по классу, но в равных временных частях. АМИМ предлагает такую временную формулу взаимодействия преподавателя иностранного языка и студентов:

$$80 = TTT_{10} + STT_{2x35},$$

где при 80-минутном занятии TTT – это время говорения преподавателя, куда входит и фронтальный блиц-опрос на контроль усвоения, STT – время говорения студента, куда входят 10 минут на чтение про себя, письменное оформление речи, прослушивание или просмотр. Поскольку преобладающая форма обучения английскому языку по АМИМ – это парная работа, то оставшиеся 70 минут от говорения преподавателя мы делим на два. Таким образом, на говорение каждого студента в чистом виде отводится в пределах 25 минут. Далее рассмотрим основные принципы АМИМ.

«Некоторые же люди изучают язык, просто проживая и общаясь в стране, где на этом языке говорят (это называется иммерсией)» [12, с. 15]. Исходя из предположения, что иммерсия может стать наиболее эффективным методом изучения иностранного языка (в нашем случае английского), мы попытались представить иммерсионный метод как систему и апробировать ее в языковой школе [1].

Наша модель иммерсионного метода построена на удовлетворении рассмотренной нами в контексте обучения иностранным языкам инстинктивной мотивации [2] (см. рис. 3).

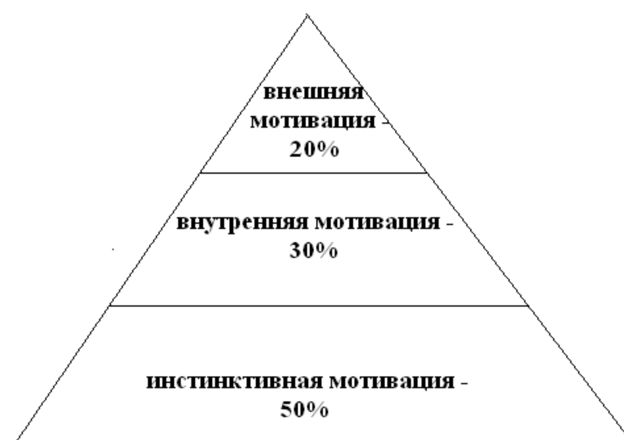

Рисунок 2

На рисунке представлена мотивационная пирамида, градированная нами в процентном выражении по силе воздействия на решение изучать иностранный язык на языковых курсах. Данные пирамиды носят умозаключительный и гипотетический характер и требуют в дальнейшем эмпирической проверки.

Таким образом, возникают очертания первой составляющей профессионального профиля иммерсиста – это *ориентация на инстинктивные мотивы* учащихся (профилактика, эндорфинизация, информатизация и социализация), описанные нами в специальном исследовании [2].

Перед анализом некоторых ключевых концептов АМИМ проведём сопоставительную характеристику особенностей изучения иностранных языков в вузе по общепринятым нормам и стандартам и на краткосрочных языковых курсах в контексте АМИМ (см. табл. 1).

Таблица 1

Цели и методы учебного заведения	Цели и методы языковых курсов
· обучение безошибочному использованию языка путем фронтального контроля каждого учащегося в отдельности;	· создание условий, предоставляющих возможность практики языка в непринуждённой обстановке;
· воспитание чувства собственной ответственности за результат путём использования психологического давления;	· удовлетворение инстинктивных потребностей учащихся в самообразовании;
· формирование коммуникативной компетентности и предоставление официального подтверждения в образовании.	· формирование коммуникативной компетентности и преобразование группового изучения иностранных языков в элемент стиля жизни.

Согласно АМИМ, изучение иностранного языка представляет собой *часть здорового образа жизни* человека наряду с занятием спортом и сбалансированным питанием.

Как и любая педагогическая система, наша модель состоит из приёмов, средств, форм и подхода.

К **приёмам** АМИМ мы относим трансформационные упражнения (ТУ), являющиеся основным элементом в изучении грамматических, лексических и фразеологических явлений языка, так как обеспечивают парную работу обучающихся. Суть ТУ заключается в преобразовании известных конструкций или явлений в изучаемые [3].

Средства АМИМ – это языковой, методологический и психологический опыт самого преподавателя-иммерсиста, который обеспечивает образовательный процесс необходимым учебным материалом в виде тщательно составленного комплекса трансформационных упражнений и коммуникативных игр и заданий.

Преобладающая **форма** иммерсии – это парная работа с последующей обратной связью со стороны преподавателя в виде комментариев по поводу допущенных ошибок или неточностей либо испытанных языковых трудностей. После выполнения ТУ рекомендуется также фронтальный экспресс-опрос одного-двух студентов на контроль усвоенности. После выполнения коммуникативного задания или игры мы просим нескольких студентов воспроизвести что-либо из сказанного партнером.

Дидактический **подход** – это ориентация педагога при осуществлении своих действий на определенную совокупность взаимосвязанных понятий, идей и способов педагогической деятельности с учётом мотивационных требований учащихся. Наряду с учётом концепций андрагогики для разработки подхода АМИМ мы привлекли достижения темпераментологии [1].

Итак, вторым компонентом профессионального профиля иммерсиста по нашим умозаключениям является *ориентация на процесс изучения иностранного языка*, а не на его результат. В центре внимания иммерсиста находится психологический комфорт учащегося, его духовно-умственная сфера.

Для достижения некоторых из поставленных целей в контексте АМИМ мы использовали принцип «доместикации» (одомашнивание, популяризация) учебного окружения. Прежде всего, он заключался в замене нами академических терминов, несущих школьные или вузовские аллюзии, на более располагающие, по нашему мнению, к учебно-игровой деятельности [см. табл. 2].

Таблица 2

школа / курсы английского языка→	English Club
уровень →	Season
урок →	Episode
преподаватель →	immerser
учащийся/студент →	participant/immersee

План занятия (learning sequence) по АМИМ строится по трёхфазовой схеме «ESA» – вступление (Engage), тренировка (Study) и практика (Activate), но без строгого соблюдения последовательности этих трёх этапов, т.н. «бумеранговая последовательность» [7, с. 28].

На стадии Engage традиционно используется «ледокол» (icebreaker) в виде разминочного упражнения (скороговорка, настольная игра, хоровое повторение за диктором аудиозаписи) либо «мозговой атаки» (brainstorming) – фронтальный опрос мнения или вопрос «на засыпку» (quiz) по языковым явлениям.

На этапе Study студенты попарно выполняют трансформационные упражнения, пересказывают на основе подсказочно-опорной таблицы прочитанный текст либо отвечают на вопросы к аудируемому тексту или просмотренному видео. В данной части урока основной акцент ставится на правильности произношения и использования изучаемых грамматических, лексических и фразеологических явлений. В целях увеличения времени на говорение каждого учащегося функция иммерсиста заключается в мониторинге с последующей непродолжительной обратной связью. Длительный фронтальный опрос каждого студента в формате группового занятия исключён.

Во время стадии Activate студенты получают возможность живой практики изученного материала на основе речевых упражнений: настольные игры, заполнение недостающей информации (information gap), анкетирование (questionnaires), разговорные карточки (conversation cards). Данная часть занятия посвящена выработки коммуникативных навыков передачи и получения информации.

Основная концептуальная линия АМИМ была нами заимствована из методики группового проведения занятий по некоторым видам спорта. Основное требование – не заставлять студентов простаивать в ожидании своей очереди, так как созерцание и слушание по данным Педагогической пирамиды имеют очень низкий показатель эффективности [3, с. 557]. Более того, на основе наблюдений фиксируются факты полного отключения внимания большинства студентов во время лекционного формата занятия.

Перед парной отработкой нового грамматического, лексического или фразеологического материала иммерсист демонстрирует выполнение трансформации на себе. Таким образом, у обучающихся формируется слуховой анализатор восприятия речи, т.е. изучение происходит путем устной передачи, что усиливает эффект иммерсии. При введении нового грамматического явления мы также активно используем индукцию. Например, вместо готового правила об образовании и использовании пассивного залога в английском языке мы предлагаем такое упражнение:

Listen, repeat and open the brackets.

1 How (be)________ this word (pronounce)________?
2 My car (be)__________ (steal)___________.
3 When (be)_________ this house (build)_________?

Учащийся прослушивает, повторяет и раскрывает скобки. Затем самостоятельно выводит правило образования данного грамматического явления и проверяет полученные ответы с партнёром. И только после этого под диктовку самих студентов иммерсист может записать алгоритм на доске или предложить свериться с грамматической таблицей, прилагаемой к сборнику ТУ.

Итак, третий элемент профессионального профиля иммерсиста — *ориентация на самостоятельное продуцирование знаний* учащимися. Благодаря такой методике у человека появляется ощущение прогресса, что, в свою очередь, эндорфинирует организм и стимулирует учащегося к дальнейшей учебной деятельности.

Придерживаясь устоявшихся и проверенных временем традиций прямого метода и иммерсионного образования, занятия по АМИМ ведутся исключительно (100%) на изучаемом (английском) языке не зависимо от уровня учащихся. Учитывая отличия в умственных способностях людей, иммерсист воздействует не на рациональные источники усвоения материала, а на подсознательные возможности в широком смысле слова, т.е. без применения гипноза. Это называется суггестией (внушением), которая в данном случае использует вербальные (слова, интонацию) и невербальные (мимику, жесты) средства. Усвоение происходит не через убеждение со стороны преподавателя, а путем самостоятельного привыкания при помощи многократного повторения и механического запоминания. В данном аспекте техника обучения при АМИМ сближается с приёмами Метода Каллана, при котором преподаватель воздействует на ресурсы непроизвольного запоминания. Таким образом, иммерсист не надрывается, втолковывая правило об образовании и использовании языкового явления, а обеспечивает запоминание-привыкание через активизацию речевого аппарата и мобилизацию слуховых каналов восприятия устной речи.

Итак, мы подошли к четвёртой составляющей структуры профессионального профиля иммерсиста — это *ориентация на суггестию* при формировании коммуникативной компетентности учащегося.

«Адриан Андерхилл предположил, что существует три стиля обучения иностранному языку» [12, с. 25]. «Експлейнер», обладая глубокими знаниями по преподаваемому предмету, избегает близкого контакта с учащимися и между ними и ограничивается пространными объяснениями материала около доски. «Инволвер» (следующая ступень в профессиональном развитии преподавателя) использует объяснение лишь как один из приёмов обучения. Сохраняя тотальный контроль над каждым учащимся, главная задача «инволвера» — приобщить студентов к активной деятельности на занятии при помощи различного рода заданий и игр. Прохаживаясь по классу «инейблер» прислушивается к каждой паре/группе учащихся, записывает ошибки (для последующего исправления), подсказывает, отвечает на мелкие вопросы, но не вмешивается. По окончании выполнения задания пара/группа может презентовать результаты своего обсуждения перед всем классом. Наряду с ролью «гида», «консультанта», «источника информации» или «мониторера» иммерсист может погружаться в учебный процесс вместе с обучающимися. Позиция «инсайдера» преподавателя усиливает эффект суггестии и помогает иммерсисту уравновесить время говорения между интровертами (меланхолики и флегматики) и экстравертами (сангвиники и холерики). В таблице 3 резюмированы все четыре стиля преподавания иностранного языка (см. табл. 3).

Таблица 3

	Предмет	**Методика**	**Психология**	**Суггестия**
Explainer	√			
Involver	√	√		
Enabler	√	√	√	
Immerser©	√	√	√	√

По нашему убеждению, важным показателем успешности проведённого занятия выступает не только приподнятость психологического тонуса учащихся после занятия, но и положительное самочувствие самого иммерсиста. Пренебрежение элементарными советами по поддержанию здоровья как во время проведения занятия, так и за его пределами может ускорить процесс профессионального выгорания преподавателя. Забота о голосовых связках путём контроля тона голоса поможет иммерсисту избежать профессиональных заболеваний. В данном случае преподавателю рекомендуется освоение некоторых приёмов владения голосом, принятых в актерском мастерстве.

Последний, пятый, компонент профессионального профиля иммерсиста по результатам нашего исследования заключается в этике отношения к своему здоровью. Осознавая важность положительного самочувствия для выполнения своих функций, а, следовательно, и уровня удовлетворенности занятием слушателями, иммерсист обязан постоянно ставить перед собой вопрос о своей морально-физической пригодности.

Выводы. В итоге мы получили следующие пять ключевых составляющих профессионального профиля преподавателя-иммерсиста языковых курсов:

1) ориентация на инстинктивные мотивы учащихся;

2) ориентация на процесс изучения иностранного языка, а не его результат;

3) ориентация на самостоятельное продуцирование знаний учащимися;

4) ориентация на суггестию при формировании коммуникативной компетентности учащихся;

5) соблюдение норм этики отношения к своему здоровью.

Список литературы:

1. Тимофєєв В.А. Імерсійний метод під час викладання іноземних мов на мовних курсах // Молодий вчений. 2017. № 9. С. 411–415.
2. Тимофєєв В.А. Мотивація вивчення іноземних мов на мовних курсах у контексті імерсійного методу // Молодий вчений. 2017. № 11. С. 444–447.
3. Тимофєєв В.А. Система трансформаційних вправ для імерсійного методу викладання іноземних мов на мовних курсах // Молодий вчений. 2017. № 10. С. 556–559.

4. Фридман Л.М. Педагогический опытг лазами психолога: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1987. 224 с.
5. Edge J. Mistakes and Correction. Longman. 1996. 70 pp.
6. Fanselow J. Breaking rules. Longman. 1987. 487 pp.
7. Harmer J. How to Teach English. An introduction to the practice of English language teaching. Longman. 2004. 198 pp.
8. Jones, Leo. The Student-Centered Classroom. Cambridge University Press. 2007. 41 pp.
9. McIntyre D. Making Sense of Teaching. Open University Press. 1993. 129 pp.
10. Rogers A. and H.Naomi. Teaching Adults. Open University Press. 2010. 348 pp.
11. Scrivener J. Classroom management techniques. Cambridge University Press. 2013. 307 pp.
12. Scrivener J. Learning Teaching. Heinemann. 1994. 432 pp.
13. Underwood M. Effective Classroom Management. Pearson. 1987. 96 pp.

Тимофєєв В.А.
Київський державний коледж туризму та готельного господарства
Лашкул В.А.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

ПРОФЕСІЙНИЙ ПРОФІЛЬ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА (НА ПРИКЛАДІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СЛУХАЧІВ МОВНИХ КУРСІВ ЗА ІМЕРСІЙНИМ МЕТОДОМ)

Анотація
У статті мова йде про передумови створення оновленого образу викладача іноземних мов. Концепція розробляється на прикладі навчання англійської мови дорослих слухачів мовних курсів. Автори розглядають питання, що стосуються змін у функції викладача іноземних мов та їхньої адаптації до вимог педагогічних умов авторської моделі імерсійного методу (AMIM). На основі проведеного аналізу AMIM у статті пропонується структурна картина професійного профілю викладача-імерсиста.
Ключові слова: іноземні мови, англійська мова, професійий профіль, викладач-імерсист, дорослі слухачі, мовні курси, авторська модель імерсійного методу.

Timofeev V.A.
Kiev State College of Tourism and Hospitality
Lashkul V.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

PROFESSIONAL PROFILE OF A MODERN TEACHER (ENGLISH FOR COURSE STUDENTS USING THE IMMERSION METHOD)

Summary
The article deals with factors necessitating a foreign language teacher's updated image. All the key concepts are based on teaching English to adult language course students. The authours address the issues of an FLT's responsibilities adapted to the requirements of the authour-owned language immersion method. Using the analysis of the authour's model of the immersion method's components the article offers a structured network of a language immerser's professional profile.
Keywords: foreign languages, English, professional profile, language immerser, adult students, language courses, authour-owned immersion method.

UDC 372.881.111.1

USING AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Untila M.P.
Kharkiv Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

The paper deals with the teaching of English language using authentic materials. The author analyzes the benefits of authentic materials that are used in the class, such as: work with podcasts, newspaper articles and video lectures, and also considers the expediency of using these materials in the formation and development of listening skills, lexical skills and skills of public speaking. These materials enhance the work of students, motivate and allow them to master the skills of listening and speaking more fully.
Keywords: authentic materials, podcasts, video conferences, newspaper articles, speaking, blogs.

The statement of the problem. Currently the main task of the teachers is not only to teach students in traditional and time-tested methods, but also to develop and apply new teaching methods using the latest technical achievements with the goal of developing professional knowledge and skills in order the young professionals will be competitive and easily cope with the demands of the modern world.

The global goal in teaching foreign languages is to introduce to a different culture and participate in the dialogue of cultures. This goal is achieved if the student acquires the necessary level of intercultural communicative competence in the process of studying.

Work with authentic materials is one of the ways to satisfy the students' communicative and cognitive need to obtain new information and thereby increase the overall level of the motivational component in teaching a foreign language.

The purpose of the article. The paper deals with the teaching of English language using authentic materials. Firstly, the definition of authenticity should be found out. A. Gilmore gives at least eight meanings of this word, starting with "a text is produced by a real speaker / writer for a real audience and having some real message". At the same time, authenticity, in his opinion, can also refer to the types of selected tasks [1]. D. Nunan says that authentic materials are not specifically created for the purpose of teaching a foreign language [3].

Many teachers emphasize the need to use authentic materials in foreign language classes, while others refuse from special educational materials in favor of "real" texts, which, in their opinion, contain "live" English. Their choice supports the position of Gilmore, who argues that the English language is represented in the textbooks is only a weak reflection of reality, which will certainly affect negatively the practical skills of students.

The statement of the main material. The understanding of foreign speech remains one of the most difficult in teaching. The fact that now there is the generation of “digital natives” should be taken into account [2]. One of the examples of authentic materials is podcasting.

Among blogs there is a special type – audioblogs, or so-called podcasts (from English Podcast or Podcasting). Podcasts are the same network diaries, only with audio files in MP3 format. Podcasting is the creation and distribution of audio files in MP3 format on the Internet, which you can listen to on-line or upload to an MP3 player. Podcasting is aimed at the fact that each student is able to create his audio blog, where he can place his audio recordings. The main difference between the podcast and live broadcasting is that, after downloading a "fresh" release, you can listen to it at a convenient time in a convenient place.

One of the important goals of teaching is to teach students to understand speech. The teacher's lack of audio recordings in the lesson will lead to the fact that students will not be able to understand live speech outside the classroom. The use of audio materials can greatly contribute to preparing students for situations of real communication and to remove possible difficulties. Without mastering this kind of speech activity, like listening, it is impossible to learn a language and use a foreign language speech at the level that is necessary at the present stage of society development.

Podcasts are good because they allow to "get used to" someone else's speech. Podcasts are better to choose on the topics of interest, they can be different, including economic, legal, environmental and other issues. The method, in which students repeatedly listen to different texts on the topic of interest to them, contributes to a deep and special understanding of the language being studied. This technique requires a gradual change in that which entails an expansion of language competence in general.

One of the most difficult tasks when working with podcasts is the selection of material or the criteria by which the material should be selected. Currently, in the methodology of teaching foreign languages, domestic and foreign researchers have developed several criteria for the selection of podcasts: website credibility, reliability of information, the availability of additional options for the podcast (the availability of exercises) and the ability to choose the level of complexity of podcast.

Work on listening to podcasts can be recommended in the form of homework with further discussion in the class, after working out new lexical units and grammatical constructions, which facilitates working with podcasts to students of a lower level. The availability of a transcript for this podcast will make students' work more accessible. The transcript of a podcast can be used after careful testing as a dictation to verify the learning of lexical and grammatical constructions.

Another type of authentic materials is video-conferences. Nowadays they are gained a lot of popularity and the most well-known is TED conferences. TED is a project of a private non-profit foundation in the United States, whose main goal is to spread unique ideas.

The themes of speeches vary from culture and art to the most interesting problems of science, politics, business and technology. All performances can be viewed in free access, they are accompanied by subtitles, and many are translated into more than 20 languagesof the world.

These materials are extremely useful for the formation and development of lexical skills, listening skills, skills associated with working on presentations and public speaking. They perfectly motivate and intensify the work of students in the classroom, encouraging them to form their own point of view, to seek additional information for its reinforcement, to represent it in the group, disagreeing and discussing with other participants in the discussion.

It is necessary to say about lexical variety and richness of accents and features of pronunciation of speakers of different age groups, which is useful from the point of view of developing listening skills and preparing students for communication with people of different countries and cultures.

These videos are great for discussions, at the stage of practical application of the studied vocabulary. They are an excellent basis for discussion, exchange of opinions, creating a situation of real communication in a foreign language.

On the basis of TED materials, it can be created multi-level assignments, selecting individual variant of the task for the student, according to his interests and capabilities at this stage of the work. The video materials give this opportunity from the very beginning due to the wide choice of the offered themes, including the simplest ones, not involving the use of a large volume of unknown vocabulary. In addition, speakers at TED conferences are not only native speakers, among them there are even children: due to the difference in levels of English, some speeches are based on simple vocabulary.

Thus, the TED project can help teachers bring useful ideas to classes and build the situation of real, "live" communication, exchange of opinions and cause debates. The main difference between the information contained in these materials from encyclopedic information is that it creates the need to express themselves, express their opinion, enter into a conversation.

It can be also offered to conduct own research on the chosen problem. The project provides materials for classes with a wide variety of age groups, from junior high school students to college and university students. Using of TED materials in the classroom helps students to learn the lessons more effectively and with less effort, develops critical thinking skills, teaches to perceive and accept other people's opinions and views along with their own.

Perfect example of authentic material can be newspaper article. Although authentic newspaper articles are not specifically created for the educational process, they can be an excellent material for work at classroom and extracurricular time, as they have a number of positive didactic features. The article is taken from an English-language website or publication, first of all, reflects all the features of the "living" modern language. It is possible to create databases of topics of interest, methodically process and edit selected texts, diversify the range of tasks for independent work of students, to add a source of teaching and methodological material to their arsenal, and to expand the range of teaching methods.

Among the features of a newspaper article, we can single out repeatability of vocabulary in articles of the same orientation; the statement of the problem or the description of the essence of the phenomenon at the beginning of the article, a description of the general situation in the long first sentence, and so on.

When selecting text material, we can guided by the following criteria: relevance, scientific, informative, novelty, professional orientation, semantic completeness, problematic, language, age of students.

From a didactic point of view, working with a newspaper in English is the best way to solve speech problems when it is aimed at activating three basic types of reading:

1. skimming – definition of the basic idea of the text;

2. scanning – search for specific information in the text;

3. reading for detail – a detailed understanding of the text at the level of content and meaning.

These types of reading should be used at the main stages of the work: pre-reading stage, while-reading stage and the post-reading stage.

At the pre-reading stage, students can be asked a number of questions that anticipate the topic or the main idea of the text, allowing them to form the attitude to the subject, event, situation or phenomenon described in the text of the article, to create a certain level of initial motivation.

The title of the article deserves special attention. After reading it, students can think about the thematic affiliation of an article to a particular rubric, share their knowledge of the stated problem. Alternatively, the work with a picture / photo / illustration can be offered. All these tasks contribute the development of the ability to determine the basic idea of the text. After reading the first paragraph of the article students can also discuss the associations and ideas that have arisen.

The while-reading stage is aimed at the formation of various language skills and speech skills. To develop the ability to search for specific information in the text, promptly finding of answers to specific questions can be offered.

The task "multiple choice" can be successfully applied at all stages of working with the text. At the initial stages of working with original sources, incorrect variants can be formulated using information that was not mentioned in the text, in order to concentrate attention on the general meaning of the statement. Later it is better to formulate variants, using words and expressions used in the text, but not true for the given sentence. In addition, paraphrasing individual elements of the sentence to complicate the task, offering more than one true option can be used

At the while-reading stage, students may be asked questions aimed, for example, at finding specific information. Other types of questions are also good: alternative or general knowledge of students. It is separately proposed to choose idioms, clichés.

The post-reading stage also involves the use of subjects, linguistic and grammatical constructions of the article for the development of oral and written skills.

After reading the article and completing work on it students can think about their original translation of the title of the article with the same meaning, subtext, style; write an essay on one of the proposed topics. Another tasks can be restoring the sequence, logical regrouping, drawing up a plan, comparing paragraphs with their names, etc.

The students themselves prefer to work with such materials, considering them "motivating, interesting and useful" and that they bring students closer to the culture of the country of the studied language, make the learning process more fun and, consequently, increase the motivation of students.

Conclusion. These materials can be used both in classes and for the practice of oral speech, both for classroom work and for homework and independent work of students, given the openness of access to them, the possibility of organizing and participating in online discussions, as well as the existence of many other forms of control tasks.

The use of authentic materials attracts interest to the subject, contributes to the development of all types of speech activity in the lesson, students express their opinion, discuss what they see, and discuss on one topic or another. In addition, they get acquainted with the peculiarities of the country of the studied language, listen to the speech of native speakers.

References:

1. Gilmore A. Authentic materials and authenticity in foreign language learning. Language teaching. vol. 40, no. 02, 2007.
2. Marc Prensky «Digital Natives, Digital Immigrants», «On the Horizon» MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001.
3. Nunan D. Designing Tasks for the Communicative Classroom. – Cambridge University Press, 1989.

Унтіла М.П.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРИ НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація
Стаття присвячена навчанню англійської мови з використанням автентичних матеріалів. Автор аналізує переваги автентичних матеріалів, використовуваних на занятті, таких як: робота з подкастами, з газетними статтями і відео-лекціями, також розглядає доцільність використання цих матеріалів при формуванні і розвитку навичок аудіювання, лексичних навичок і вміння публічних виступів. Ці матеріали активізують роботу студентів, мотивують і дозволяють повніше оволодівати таким вміннями як аудіювання і говоріння.
Ключові слова: автентичні матеріали, подкасти, відео-конференції, газетні статті, говоріння, блоги.

Унтила М.П.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
Статья посвящена обучению английскому языку с использованием аутентичных материалов. Автор анализирует преимущества аутентичных материалов, используемых на занятии, таких как: работа с подкастами, с газетными статьями и видео-лекциями, также рассматривает целесообразность использования этих материалов при формировании и развитии навыков аудирования, лексических навыков и умения публичных выступлений. Эти материалы активизируют работу студентов, мотивируют и позволяют полнее овладевать таким умениями как аудирование и говорение.
Ключевые слова: аутентичные материалы, подкасты, видео-конференции, газетные статьи, говорение, блоги.

УДК 378.477

МЕТА ТА ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПІД ЧАС ЧИТАННЯ АНГЛОМОВНИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Шутовська Л.В.
Коледж технологій, бізнесу та права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Соціокультурна компетенція є важливою складовою вивчення іноземної мови, адже причини багатьох непорозумінь полягають у відмінностях різних культур. Соціокультурна компетенція дозволяє почуватися на рівних з носіями мови. Вона сприяє розвитку толерантності та міжкультурних вмінь, розвиває здібність зрозуміти підстрочний зміст, вміння правильно інтерпретувати реалії суспільного життя. Соціокультурна компетенція – це здатність оперувати системою соціокультурних знань і умінь при здійсненні спілкування в умовах діалогу культур, тобто на міжкультурного рівні. Розвиток соціокультурної компетенції відіграє особливу роль в сучасному світі, де нерідко загострюються міжнаціональні відносини, де велике значення мають патріотичне і інтернаціональне виховання. Соціокультурна компетенція передбачає готовність і вміння жити і взаємодіяти в сучасному багатокультурному світі.
Ключові слова: соціокультурна компетенція, іноземна мова, культура, толерантність, соціокультурні знання та уміння, діалог культур, багатокультурний світ.

Постановка проблеми. Формування соціокультурної компетенції, під якою розуміється «комплекс знань про цінності, вірування, звичаї, традиції, мову, досягнення культури, властивих певному суспільству і характеризують його», а також «здатність і готовність індивіда здійснювати адекватну міжкультурну комунікацію» (Н.Б. Ішханян), відбувається в процесах соціокультурного виховання (прилучення особистості до культури і народних традицій країни досліджуваної мови) і навчання при комплексному освоєнні всіх складових іншомовної комунікативної компетенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення мети та змісту формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів-філологів досліджувались В.Г. Костомаровим, Є.М. Верещагіним, Г.Д. Томахіним, Н.Ф. Бориско, С.Ю. Ніколаєвою, Н.К. Скляренко та ін.

В Україні питаннями формування соціокультурної компетенції студентів в процесі навчання іноземної мови займаються Л.Н. Бондаренко, С.П. Кожушко, С.Ю. Миколаєва, Т.І. Олійник, І.Г. Тараненко та інші дослідники, які розглядають її як мотиваційну складову процесу навчання. Вони вважають, що переважаючим мотивом життя в полікультурному просторі є прагнення до знань, допитливість, привабливість нової культури і мови; їх пізнавальна цінність, зіткнення інтересів, засвоєння нових норм, відкриття нового світу [2, с. 40].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даний момент досягнуто вагомих результатів у дослідженні соціокультурної компетенції під час навчання. Проте, увагою більшості науковців оминається питання включення соціокультурної компетенції до складу професійної підготовку майбутніх вчителів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування соціокультурної компетенції у майбутніх вчителів за допомогою читання автентичних англомовних матеріалів (а саме: публіцистичних текстів).

Виклад основного матеріалу. Зміст і структура соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов визначається через такі критерії навчальних цілей і завдань, як мобільність знань, сформованість умінь і навичок застосовувати теоретичний матеріал на практиці (гнучкість) та критичність мислення. З'ясовано, що за критерієм мобільності знання наповнюють переважно інформаційні компоненти: глибина запам'ятовування, розпізнавання, відтворення, розуміння, пошук інформації [3, с. 17].

Доведено, що гнучкість навчально-пізнавальної діяльності передбачає сформованість у студентів уміння застосовувати теоретичний матеріал на практиці, здійснювати міжпредметні зв'язки, використовувати інтелектуальні операції аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, а також вибирати найраціональніший у певних умовах метод розв'язання завдань. Рівень розвитку у студентів критичного мислення визначається за їхніми уміннями оцінювати, знаходити помилки, критикувати, контролювати свою навчально-пізнавальну діяльність, прогнозувати, наводити контраргументи [3, с. 17].

Формування соціокультурних знань і вмінь означає розширення обсягу лінгвокраїнознавчих і країнознавчих знань за рахунок нової тематики і проблематики мовного спілкування; поглиблення знань про країну мова, якої вивчається, її науку та культуру, історичні і сучасні реалії, громадських діячів, місце цієї країн у світовому співтоваристві, світовій культурі, взаєминах з нашою країною; розширення обсягу лінгвістичних і культурознавчих знань, навичок і умінь, пов'язаних з адекватним використанням мовних засобів і правил мовної і немовної поведінки відповідно до норм, прийнятих в країні мови, що вивчається [5, с. 38–39].

Всі автори сходяться на думці, що для успішного розвитку соціокультурної компетенції студентів на заняттях англійської мови необхідно створювати модель культури того чи іншого народу, використовуючи в якості основних засобів твору іншомовної культури, її артефакти.

На думку О.В. Давиденко, зміст іншомовної соціокультурної компетенції визначається за-

своєнням певних соціокультурних знань. Перш за все, це фонові знання країнознавчого характеру. Водночас фонові знання, якими володіють члени певної етнічної і мовної спільноти, – основні об'єкти лінгвокраїнознавства. Як зазначає О.В. Тополєва, фонові знання – це сукупність нерозривно пов'язаних між собою слів та їх значень, які є загальними для носіїв мови та їх культури. Розглядаючи фонові знання як один із складників змісту навчання, слід зазначити, що самій мові властиво накопичувати, зберігати та відбивати факти і явища культури народу – носія цієї мови [1].

За визначенням Є.М. Верещагіна і В.Г. Костомарова, існує три види фонових знань: загальнолюдські (наприклад, всім відомі поняття «сонце», «вітер», «час», «народження»), регіональні (не всі мешканці тропіків, наприклад, знають, що таке «сніг») та країнознавчі. Останній вид – це ті відомості, якими володіють усі члени певної етнічної і мовної спільноти, пов'язані знаннями національної культури. Кожний британець знає, яким є різдвяний обід, як святкують День Святого Валентина тощо. Такими є фонові знання носіїв мови; часто ж спостерігається відсутність таких знань у представників інших культур. Відсутність фонових знань ускладнює процес спілкування, оскільки взаєморозуміння неможливе без принципової тотожності в обізнаності комунікантів про оточуючу дійсність. Тому формування та засвоєння соціокультурних фонових знань має здійснюватися шляхом відбору навчального матеріалу, який містить відомості про життя народу, мова якого вивчається, та відображає національну й культурну спадщину цього народу. Фонові знання реалізуються в певних мовних засобах, хоча і не вичерпуються ними. До таких засобів належать реалії (безеквівалентні лексичні одиниці, абревіатури, назви подій суспільного й культурного життя, мови яка вивчається, імена історичних осіб тощо) та фонова лексика: прислів'я, крилаті вирази, лексико-фразеологічні одиниці, також правила мовленнєвого етикету, жести та інші засоби невербального спілкування [1].

Зміст соціокультурної компетенції може бути представлений чотирма складовими:

– соціокультурні знання (відомості про країну мова, якої вивчається, духовні цінності культурних традицій, в тому числі представників різних етнічних груп, особливості національної ментальності поведінки);
– досвід спілкування (вибір прийнятного стилю спілкування, адекватне трактування явищ іншомовної культури);
– особистісне ставлення до фактів іншомовної культури (в тому числі здатність долати і вирішувати соціокультурні конфлікти при спілкуванні);
– володіння способами застосування мови (правильне вживання національно-маркованих мовних одиниць у мовленні в різних сферах міжкультурного спілкування, сприйнятливість до подібностей та відмінностей між рідним і іншомовним соціокультурними полями) [2, с. 238].

Соціокультурна компетенція, в інтерпретації І.Л. Бім включає соціолінгвістичну, предметну, загальнокультурну і країнознавчу компетенції. В.В. Сафонова в якості складових соціокультурної компетенції виділяє лінгвокраїнознавчу, соціолінгвістичну та культурознавчу компетенції. С.Г. Тер-Минасова вважає, що соціокультурна компетенція є інструментом виховання міжнародно-орієнтованої особистості, яка усвідомлює взаємозалежність і цілісність світу, необхідність міжкультурного співробітництва у вирішенні глобальних проблем людства.

Соціокультурна компетенція має три рівні: когнітивний, поведінковий і емоційно-оцінний, тобто кожен вивчає нову мову опановує соціокультурний зміст поступово і може здійснювати спілкування з допомогою мови, що вивчається з різним ступенем адекватності умовам міжкультурного спілкування. Виділення рівнів володіння мовою і культурою можливо не тільки на основі врахування ступеня сформованості певних умінь, а й з точки зору змісту засвоєння. Таким чином, в соціокультурної компетенції виділяють такі рівні:

– когнітивний рівень, що передбачає володіння знаннями про особливості мови, що вивчається і культури його носіїв;
– поведінковий рівень, що забезпечує володіння моделями поведінки носіїв мови, що вивчається, володіння вміннями мовної і немовної поведінки;
– емоційно-оцінний рівень, що забезпечує усвідомлення і оцінку власних емоційних реакцій на особливості культури народу, мова якого вивчається; виявлення подібностей і відмінностей між явищами іншої та рідної культури [7].

Соціокультурна компетенція відіграє одну з найважливіших ролей в сучасній освіті. Даний вид компетенції має на увазі подолання ксенофобії та існуючих стереотипів, а також виховання толерантності до представників іншої мови та інших культур. На заняттях англійської мови соціокультурна компетенція формується шляхом знайомства студентів з національно-культурною специфікою мовної поведінки і з реаліями англомовних країн: звичаї, правила, норми, соціальні умовності, ритуали, соціальні стереотипи, країнознавчі знання.

Соціокультурний компонент навчання іноземних мов, на базі якого формуються знання про реалії, звичаї, культурні традиції країни мова, якої вивчається; знання і навички комунікативної поведінки в актах мовної комунікації; навички та вміння вербальної і невербальної поведінки, входить в зміст національної культури. Соціокультурний компонент змісту навчання іноземних мов має величезний потенціал в плані включення студентів в діалог культур, знайомства з досягненнями національної культури в розвитку загальнолюдської культури [7].

Висновки та пропозиції. Таким чином, формування соціокультурної компетенції на заняттях з англійської мови складно переоцінити. Беручи до уваги той факт, що соціокультурна компетенція є компонентом іншомовної комунікативної компетенції, а також те, що на сучасному етапі розвитку методики викладання англійської мови формування соціокультурних знань і умінь є однією з цілей освіти в університеті, можна сміливо заявити, що оволодіння англійською мовою без прилучення до культури і менталітету країни досліджуваного мови не може бути повноцінним.

Список літератури:

1. Бирюк О.В. Контроль рівня сформованості соціокультурної компетентності майбутніх учителів у навчанні читання англомовних газетно-журнальних статей / О.В. Бирюк // Педагогічні науки. – 2004. – № 119. – С. 18–21.
2. Гришкова Р.О. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей : монографія / Р.О. Гришкова. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 424 с.
3. Колодько Т.М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т.М. Колодько. – К., 2005. – 33 с.
4. Латухина М.В. Понятие социокультурной компетенции в обучении англискому языку / М.В. Латухина // Молодой ученый. – 2014. – № 20. – С. 725–727.
5. Насєдкіна О.О. Соціокультурна компетенція мовної освіти / О.О. Насєдкіна // Англійська мова та література. – 2015. – № 4–5. – С. 9–14.
6. Социокультурная компетенция как неотъемлемый компонент комуникативной компетенции как цели. [Электронний ресурс]. – Режим доступа: http://works.doklad.ru/view/eteu6-K9ec8.html.
7. Чупракова С.Н. Формирование социокультурной компетенции учащихся на уроках английского языка. [Электронний ресурс]. – Режим доступа: http://sch-6.edusite.ru/DswMedia/chuprakovasn.pdf.

Шутовская Л.В.
Колледж технологий, бизнеса и права
Восточноевропейского национального университета
имени Леси Украинки

ЦЕЛЬ И СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРИ ЧТЕНИИ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Аннотация
Социокультурная компетенция является важной составляющей изучения иностранного языка, ведь причины многих недоразумений заключаются в различиях разных культур. Социокультурная компетенция позволяет чувствовать себя на равных с носителями языка. Она способствует развитию толерантности и межкультурных умений, развивает способность понять подстрочный смысл, умение правильно интерпретировать реалии общественной жизни. Социокультурная компетенция – это способность оперировать системой социокультурных знаний и умений при осуществлении общения в условиях диалога культур, то есть на межкультурном уровне. Развитие социокультурной компетенции играет особую роль в современном мире, где нередко обостряются межнациональные отношения, где большое значение имеют патриотическое и интернациональное воспитание. Социокультурная компетенция предполагает готовность и умение жить и взаимодействовать в современном поликультурном мире.
Ключевые слова: социокультурная компетенция, иностранный язык, культура, толерантность, социокультурные знания и умения, диалог культур, многокультурный мир.

Shutovska L.V.
College of Technology, Business and Law
Eastern European National University named after Lesia Ukrainka

PURPOSE AND CONTENT OF THE FORMATION OF THE SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS WHILE READING ENGLISH PUBLICISM TEXTS

Summary
Socio-cultural competence is an important component of the study of a foreign language, as the causes of many misunderstandings are differences in different cultures. Socio-cultural competence allows you to feel on an equal footing with the native speakers. It promotes the development of tolerance and intercultural skills, develops the ability to understand the underlying content, the ability to correctly interpret the realities of social life. Socio-cultural competence is the ability to operate the system of socio-cultural knowledge and skills when communicating in a dialogue of cultures, that is, at the intercultural level. The development of socio-cultural competence plays a special role in the modern world, where interethnic relations, where patriotic and international education are of great importance, are often exacerbated. Socio-cultural competence implies readiness and ability to live and interact in the modern multicultural world.
Keywords: sociocultural competence, foreign language, culture, tolerance, socio-cultural knowledge and skills, dialogue of cultures, multicultural world.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 35.07(477)«192/193»(091)

ЗМІНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ПОДІЛІ УКРАЇНИ В 1920–30-Х РР.

Мічуда В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Стаття присвячена проблемі адміністративно-територіального устрою України у 20–30-ті роки XX ст. Проаналізовано історію адміністративно-територіальних змін у вказаний період, та їх вплив на функціонування різних сфер суспільного і державного життя. Показано низьку ефективність ряду проведених заходів, їх негативний вплив на перспективу розвитку поселенської структури України, оскільки адміністративно-територіальне районування ґрунтувалося на ідеологічних шаблонах, суб'єктивних рішеннях, а не на об'єктивних розрахунках.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, губернія, округ, район, область.

Постановка проблеми. Складні процеси трансформації українського суспільства впродовж усього періоду незалежності не могли не зачепити і питання функціонування системи адміністративно-територіального устрою, основні риси якої сформувалися ще у XX столітті.

Сучасний національно-територіальний простір України – узагальнений підсумок тривалої еволюції, в ході якої химерно перепліталися династичні й геополітичні інтереси, практичні потреби, далекосяжні політичні розрахунки. На кожному новому історичному етапі виникали нові центри тяжіння і нові просторові конфігурації. Простежити в деталях картину усіх поділів і переділів практично неможливо, бо вони відбувалися не лише на рівні великих територіальних утворень – воєводств, полків, губерній, областей, але й на середньому й низовому рівнях, до того ж «перемалювання карт», як правило, тягнуло за собою і зміну форм управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблемам адміністративно-територіального устрою нашої держави присвячували та присвячують роботи науковці різних галузей – як юристи, так і географи, економісти, політологи, управлінці та ін. Вітчизняні науковці та практики мають вагомий доробок з питань проблем адміністративно-територіального устрою сучасної України.Історичним аспектам формування адміністративно-територіального поділу України присвячено праці Я.В. Верменича, О.В. Андрощука [2; 3], М.С. Дністрянського [4], В.Г. Яцуби, В.А. Яцука [1], А. Ткачука [9], А.А. Недух [6] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукове вирішення сучасних завдань розбудови української держави неможливе без дослідження функціонування системи адміністративно-територіального устрою, основні риси якої сформувалися ще у 20-30-ті рр. минулого століття.

Метою даної статті є визначення загальних рис та особливостей адміністративно-територіального устрою України у другій половині 20–30-х років XX ст.

Виклад основного матеріалу. 20-30-і роки в житті радянського квазідержавного новоутворення були періодом багатьох взаємопов'язаних реформ, які загалом вписувалися у контекст нової економічної політики. Реформа адміністративно-територіального устрою виявилася у цьому ряду однією з перших. Правлячій партії здавалося, що на шляхах укрупнення існуючих адміністративно-територіальних одиниць і поєднання завдань адміністративного й економічного районування вдасться покінчити із руйнівними місницькими проявами і створити в країні ефективно діючий механізм управління з центру великими територіями, у тому числі й тими, які формально у ході громадянської війни стали незалежними від Росії.

1 жовтня 1920 р. видано постанову РНК УСРР «Про порядок змін кордонів і утворення нових адміністративно-територіальних одиниць» [9, с. 35]. В постанові підкреслювалося, що питання про зміну кордонів губерній і повітів вирішується за представленням губвиконкомів після затвердження проектів запропонованих змін губернськими з'їздами Рад, НКВС і остаточно затверджується Президією ЦВК. Якщо виникають спірні питання щодо кордонів губернії, то їх розглядають змішані комісії зацікавлених губернських з'їздів, а затверджуються вони НКВС.

На кінець 1920 р. територія УСРР поділялася на 12 губерній: Волинську, Подільську, Київську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Одеську, Миколаївську, Кременчуцьку, Катеринославську, Олександрівську, Донецьку. За розмірами своєї території, як і за кількістю та складом населення, ці губернії були дуже різні. Включали вони і різну кількість повітів [6, с. 60].

Донецька губернія – територіальна одиниця УСРР, яка існувала з 1919 до 1925 року. 5 лютого 1919 року Раднарком України приймає декрет «Про створення Донецької губернії». Таку назву губернія отримала завдяки головній річці – Сіверському Дінцю. У зв'язку з наступом Денікіна влітку 1919 Донецька губернія припинила своє існування і її уряд евакуювався у Харків. Поновила свою діяльність тільки у квітні 1920 року.

4 січня 1920 року центром Донецької губернії стало місто Луганське. У серпні (за іншими даними 12 жовтня) 1920 року центр губернії перенесли в місто Бахмут. У лютому 1920 року вироблений устрій області: губернія – район – волость – місто – фабричне селище – село [6, 62].

Наказом від 12 липня 1920 року Донецька губернія складалася з 13 районів: Олександро-Грушевський район (приєднаний Біло-Калитвянський район), Алчевський район, Боково-Хрустальський район, Гришинський район, Єнакієвський район (приєднаний Бахмутський район), Кам'янський район, Луганський район, Лисичанський район, Маріупольський район, Слов'янський район, Старобільський район, Таганрізький район, Влітку 1920 року було вирішено об'єднати волості у підрайони по 2-10 у кожному, для охоплення кожним 20-40 тисяч осіб. Усього було утворено 61 підрайон.

У грудні 1920 року поділ на райони був скасований і поновлений поділ на 10 повітів і 304 волості. Донецька губернія поділялася на 8 повітів і 299 волостей.

1925 року губернію ліквідовано, на її теренах лишилися 5 округів: Бахмутський (Артемівський), Луганський округ, Маріупільський округ, Старобільська округа, Юзівський округ (Сталінський).

6 січня 1921 року Херсонська губернія перейменована на Миколаївську. 23 березня 1921 року Олександрівська губернія перейменована на Запорізьку. У 1921 році частина Волинської губернії відійшла до Польщі [9, с. 45].

Відправною віхою радянського реформування адміністративно-територіального поділу в Україні слід вважати постанову ВУЦВК від 1 лютого 1922 р. «Про впорядкування і прискорення робіт по адміністративно-територіальному устрою УРСР». Реально реформи почалися 16 жовтня 1922 р., коли третя сесія ВУЦВК VI скликання затвердила триступеневу систему як основу нового районування і ліквідувала виниклі в ході громадянської війни Кременчуцьку, Миколаївську і Запорізьку губернії. Триступенева система передбачала створення з укрупнених повітів округів, а з укрупнених волостей – районів. Розробка питання про новий адміністративно-територіальний поділ сесією ВУЦВК була визнана «ударною, що має державну вагу і значення». В основу нового районування пропонувалося покласти економічні чинники – зосередження промислових об'єктів, тяжіння населення до промислово-розподільчих пунктів, напрям і характер шляхів сполучення [3, с. 77].

Свої корективи у схеми адміністративно-територіального поділу України внесло утворення СРСР. Сталінський план (автономізації) передбачав перетворення України у звичайну автономну область Росії. Дещо скоригований зусиллями вже тяжко хворого Леніна і місцевих еліт, проект утворення СРСР базувався на ідеї формального, хоч і дуже обмеженого суверенітету республік.

12 квітня 1923 р. II сесія ВУЦВК з метою скорочення апарату управління місцевих органів влади затверджує новий адміністративно-територіальний поділ Української СРР – губернія-округа-район-сільрада, ліквідувавши повіти та волості. Перекроюються межі губерній. Замість 102-х повітів було утворено 53 округи, а замість 1 989-ти волостей – 706 районів. Кількість сільських рад зменшено з 15 696-ти до 9 037-ми.

Період 1923–1925 рр. характеризується постійними безсистемними змінами мережі та меж округ, районів і сільрад. Кількість округ і районів щороку зменшувалась, а сільрад – збільшувалась. Влітку 1924 р. починають створювати національні адміністративно-територіальні одиниці у місцях компактного проживання національних меншин – сільські та селищні ради, райони. 12 жовтня III сесія ВУЦВК приймає рішення про створення на території Одеської та Подільської губерній Автономної Молдавської СРР. До її складу увійшли 11 районів Одеської, Балтської і Тульчинської округ [8, с. 21].

16 жовтня 1925 року Президія Центрального Виконавчого Комітету СРСР, на основі Висновку Комісії по врегулюванню кордонів між УСРР і РСФРР та Рішення Політбюро ЦК ВКП (б) (з доповненнями й уточненнями) з цього питання, прийняла постанову «Про врегулювання кордонів Української Соціалістичної Радянської Республіки з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою». В постанові зазначено, що Президія Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР згідно з пунктом «б» ст. 1 і ст. 6 Конституції Союзу РСР постановляє: «В состав Украинской Социалистической Советской Республики передаются следующие части территорий Российской Социалистической Федеративной Советской Республики [5]:

а) Семеновская волость Новозыбковского уезда Гомельской губернии;

б) селение Знобь Трубчевской волости Почепского уезда Брянской губернии;

в) Фатевиж, Барановка, Демьяновка, Муравейное, Толстодубово (бывшей Лемешковской волости) и Сельцо-Никитское, Сытное, деревня Грудская (бывшей Подыводской волости);

г) весь бывший Путивльский уезд (с г. Путивлем), за исключением бывшей Крупецкой волости в старых ее границах;

д) бывшая Криничанская волость быв-шего Суджанского уезда Курской губернии,

е) южная часть Грайворонской волости Грайворонского уезда, Курской губернии;

ж) южная часть Муромской волости, Белгородского уезда, Курской губернии;

з) Троицкая волость и часть Уразовской волости, Валуйского уезда Воронежской губернии».

Як компенсація на користь Росії у цьому рішенні зазначено, у п. 4: «Передаются в состав Российской Социалистической Федеративной Советской Республики нижеследующие территории Украинской Социалистической Советской Республики [5]:

а) Федоровский, Николаевский (с г. Таганрогом), Матвеево-Курганский, Советинский, Голодаевский районы и восточная часть Екатеринославского района Таганрогского округа;

б) Глубокинский, Ленинский, Каменский, Усть-Белокалитвенский, Владимирский, Сулинский, Шахтинский (с г. Шахты) районы и части территории Сорокинского и Алексеевского районов Шахтинского округа».

Східні кордони України з РСФРР пройшли лінією: Глухів – Білопілля – Краснопілля – Золочів – Волчанськ – Троїцька Марковка – Краснодон – Новоазовськ – Північний берег Азовського моря [5].

19 лютого 1925 р. рішенням сесії ВУЦВК ліквідовано губернії та прийнято територіальний поділ з триступеневою системою врядування (округа-район-сільрада). Найвищою адміністративно-територіальною одиницею в Україні стає округа. Станом на 1 серпня 1925 р. територія УРСР складалася з автономної республіки, 41-ї округи, 680-ти районів, 10 314-ти сільрад, 70-ти міських і 155-ти селищних рад [8, с. 23].

Економічний і політичний розвиток України викликав постійний процес пристосування адміністративно-територіального устрою. Нові економічні умови, зміни в розміщенні продуктивних сил, культурний розвиток і т. п. – постійно приводили до перегляду меж, адміністративних центрів і самої кількості адміністративно-територіальних одиниць. Успішно проведене в 1922–1925 рр. в УРСР «районування» – формування районів як нижчої ланки нового адміністративно-територіального устрою, наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. надихнуло теоретиків нового державного будівництва впровадити взагалі двоступеневу системи адміністративно-територіального устрою України: район – центр. Однак дана система виявилася занадто обтяженою численними управлінськими ланками та неефективною, тому в 1932 р. розпочинається формування триступеневої системи: район – область – центр [7, с. 51].

Округи, виконавши своє історичне призначення, незабаром перетворилися у непотрібну проміжну ланку між областю і районом, – тому 23 липня 1930 р. ЦВК СРСР і РНК СРСР прийняли постанову «Про ліквідацію округів». У 1931 р. округи скасовуються повсюдно, і центр місцевого державного управління відтепер остаточно перемістився у райони.

Після скасування адміністративних округів на область у середньому по СРСР приходилось 120 районів. На Україні ж було створено 585 районів. Зрозуміло, що безпосереднє оперативне керівництво з боку обласних органів, а в ряді випадків і з боку республіканських, такою величезною кількістю районів було практично неможливим. Тому природно, що ліквідація адміністративних округів викликала негайно процес розукрупнення областей [7, с. 51].

Цей процес можна ілюструвати наступними даними. Якщо в 1930 р., тобто після остаточної ліквідації всіх старих форм адміністративного поділу, в СРСР малося 14 країв і областей, 226 адміністративних округів і 3012 районів, то на 15 серпня 1935 р. країв і областей нараховувалося в СРСР – 44 (з них 14 областей були внутрішньокрайовими), адміністративних округів – 26 (і 9 національних округів) і районів – 3250. Даний поділ і був закріплений надалі Конституцією СРСР 1936 р. і Конституцією УРСР 1937 р. [7, с. 52].

При введені нового поділу кількість областей була дуже невеликою. Тому, природно, що розвиток економіки і культури радянської України викликав надалі розукрупнення встановлених адміністративно-територіальних одиниць. Так число адміністративних областей з 1935 р. збільшилося без малого в три рази. Досить бурхливо протікав і процес розукрупнення районів. Розукрупнення пішло настільки далеко, що цей процес часом змінювався і зворотними заходами, коли укрупнювалися області.

З метою зміцнення району як основної управлінської ланки, підвищення самостійності й ініціативи районних органів влади відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р. «Про ліквідацію округів» ВУЦВК і РНК УРСР своєю постановою від 2 вересня 1930 р. «Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління» ліквідували адміністративно-територіальний поділ Української РСР на округи і скасували окружні виконавчі комітети. На території УРСР були створені 503 адміністративні одиниці: автономна республіка – Молдавська АРСР (яка існувала з 1924р.), 18 міст, виділених в окремі адміністративно-господарські одиниці, і 484 райони [7, с. 52].

Районні виконавчі комітети і міські Ради підпорядковувалися безпосередньо ВУЦВК, Президії і РНК УРСР. Таким чином, на території УРСР була встановлена двоступенева (район – центр) система управління.

Ліквідація округів, перебудова сільських, міський і районних Рад дозволила виконати завдання по наближенню радянського і господарського апарату до району і села. Однак поряд з позитивними сторонами адміністративної реформи незабаром проявилися і неабиякі її вади. Головна з них полягала у тому, що управляти з республіканського Центру великою кількістю районів виявилося надзвичайно складно. Ставало все більше очевидним, що двоступенева система управління не забезпечує ефективного керівництва бурхливим економічним розвитком, – тому ВУЦВК на четвертій позачерговій сесії дванадцятого скликання у лютому 1932 р. приймає постанову «Про перехід на триступеневу адміністративно-територіальну систему: район – область – центр». На її реалізацію в Україні були створені перші п'ять областей: Харківська, Київська, Вінницька, Дніпропетровська, Одеська. У червні 1932 р. була утворена Донецька, а в жовтні того ж року – Чернігівська область [7, с. 53].

З утворенням областей майже всі районні виконавчі комітети і міські Ради, раніше виділені в окремі адміністративні одиниці, були підпорядковані обласним виконавчим комітетам. Перехід на триступеневу систему управління сприяв поліпшенню оперативного керівництва з боку обласних органів влади господарським і культурним будівництвом у районах. В цілому ж, як видається, можна зазначити, що в результаті численних перетворень радянська влада все-таки повернулася до структури адміністративно-територіального поділу, який існував у Російській імперії (центр-губернія-повіт), обійшовшись лише без волості як окремої його одиниці.

Висновки. Державна територія та сухопутний і морський кордони сучасної України склалися, історично формуючись протягом тисячоліть, хоча не зовсім збігаються з її етнічними межами. Віками український етнос був розділений кордонами різних держав, що не могло не мати негативного значення для можливостей його консолідації та формування почуття єдності. Вважається, що проблеми адміністративно-територіального поділу завжди належали до політичної категорії та відображали інтереси правлячої верхівки, забезпечуючи тим самим зручну, насамперед, для неї систему управління. Тому кожний новий історичний етап розвитку держави часто супроводжується переглядом або й повною реформацією існуючого адміністративного поділу.

Список літератури:

1. Адміністративно-територіальний устрій України: Історія та сучасність / За заг. ред. В.Г. Яцуби; Авт. кол.: Яцюк В.А., Матвіїшин О.Я., Граб В.А., Карпінський Ю.О., Лоза Ю.І., Новик В.П., Бугай С.М. Секретаріат Кабінету міністрів України. – К., 2001. – 270 с.
2. Вермених Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Укр. іст. журн. – 2005. – № 4. – С. 114–145.
3. Верменич Я.В. Зміни адміністративно-територіального устрою України XX–XXI ст. / Я.В. Верменич, О.В. Андрощук – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 182 с.
4. Дністрянський М.С. Адміністративно-територіальний устрій України: історична ретроспектива / М.С. Дністрянський // Україна в політико-географічному вимірі. – Львів, 2000. – 310 с.
5. Зайчук О. Землі і кордони України у 20-му столітті і раніше. Встановлення східного кордону УСРР в 1919–1925 роках (історико-правовий аспект) [Електронний ресурс] / О. Зайчук, В. Капелюшний, О. Вовк. – Режим доступу: https://warbibl.io.ua/s986123/zemli_i_kordoni_ukraeni_u_20-mu_ stolitti_ i_ranishe.
6. Недух А.А. Основні зміни в адміністративно-територіальному устрої Української РСР у 1919–1978 рр. // Архіви України. – 1979. – № 5. – С. 59–67.
7. Скуратович І.М. Окремі проблеми адміністративно-територіального поділу УРСР у 1930-і рр. / І.М. Скуратович // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського: Науковий журнал. Серія «Юридичні науки». Сімферополь, 2005. – Т. 18(57). – № 2. – С. 51–54.
8. Сосса Р.І. Картографування адміністративно-територіального устрою радянської України в 1921–1930 рр. / Р.І. Сосса. Вісник геодезії та картографії, 2009, № 6(63) – С. 20–28.
9. Ткачук А. З історії реформ адміністративно-територіального устрою України, 1907–2009 / А. Ткачук, Р. Ткачук, Ю. Ганущак. – К.: Леста, 2009. – 128 с.

Мичуда В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды

ИЗМЕНЕНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОМ ДЕЛЕНИИ УКРАИНЫ В 1920–30-Х ГГ.

Аннотация
Статья посвящена проблеме административно-территориального устройства Украины в 20–30-е годы XX в. Проанализировано историю административно-территориальных изменений в указанный период, и их влияние на функционирование различных сфер общественной и государственной жизни. Показано низкую эффективность ряда проведенных мероприятий, их негативное влияние на перспективу развития поселенческой структуры Украины, поскольку административно-территориальное районирование основывалось на идеологических шаблонах, субъективных решениях, а не на объективных расчетах.
Ключевые слова: административно-территориальное устройство, губерния, округ, район, область.

Michuda V.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

CHANGES IN THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DEPARTMENT OF UKRAINE IN 1920'S AND 1930'S

Summary
The article dedicated the problem of Ukraine's administrative-territorial system in the 20–30 of the XX century. The history of administrative-territorial changes in this period and their impact on the functioning of various spheres of public life had been examined. The low efficiency of a number of measures and their negative impact on the future development of the Ukrainian settlements had been shown, as far as administrative and territorial division into districts based on ideological stereotypes and subjective decisions without objective calculations.
Keywords: administrative-territorial organization, province, county, district, region.

УДК 94(477.8)«1941»

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ КИЇВСЬКИХ ВИКЛАДАЧІВ І НАУКОВЦІВ В 1941 РОЦІ

Ніколаєва Н.Б.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті йдеться про репресії, які були проведені чекістами в м. Києві одразу після початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. Проаналізовано архівні кримінальні справи на заарештованих викладачів і науковців Н. Калачевську, М. Марченка, виявлені в архівах НКВД-КГБ УРСР. Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арештів київських викладачів, проведених одразу після початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р., прослідкувати долю заарештованих. У НКВД УРСР, вочевидь, існували «обліки неблагонадійного елементу». Саме наявність компрометуючої інформації про громадян ставала причиною їх арешту, навіть якщо інформація не була достатньо перевіреною. Саме тому одразу ж після початку німецько-радянської війни 22.06.1941 р. підозрілих людей, в тому числі науковців, було заарештовано чекістами. Проводячи такі арешти, співробітники НКВД намагалися посадити у в'язницю всіх, кого вважали «неблагонадійними» та «підозрілими».
Ключові слова: НКВД, Друга світова війна, німецько-радянська війна, арешти, репресії, чекісти, викладачі.

Постановка проблеми. Особливе місце у історії політичних репресій проти викладачів Київського державного університету (КДУ) займають ті репресії, які були проведені чекістами після початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р.

Арешти викладачів були здійснені в перші ж дні після нападу німців. Це свідчить про наявність в системі НКВД-НКДБ УРСР таємних обліків (картотек) щодо «неблагонадійних» осіб. Очевидно, що радянська влада стежила за «неблагонадійними», намагалася убезпечити себе від своїх же громадян, яких підозрювала у симпатіях до німців. На жаль, поки що інформація про те, як проводилася робота зі створення таких обліків, а також дані про всіх заарештованих викладачів – уривчаста і неповна. В архівах НКВД-КДБ на сьогодні вдалося виявити декілька характерних прикладів, які добре ілюструють арешти київських викладачів і науковців після початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р., і які варто розглянути детальніше. **Актуальність** цієї теми полягає в тому, що вона досі була маловивченою і про неї все ще небагато інформації у наукових публікаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія питання вкрай обмежена. На цю тему і досі вкрай мало публікацій. Саме тому вкрай важливо вивчати і вводити до наукового обігу раніше маловідомі джерела – архівні матеріали більшовицьких спецслужб. Прикладом того, як радянська влада заарештовувала підозрілих їй київських викладачів після початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р., можуть бути долі Калачевської Наталії Володимирівни, Марченка Михайла Івановича, Кримського Агатангела Юхимовича.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в ньому до наукового обігу вводяться раніше маловідомі документи спецслужб СРСР, в першу чергу – матеріали архівних кримінальних справ на репресованих київських викладачів.

Метою цієї статті є проаналізувати причини та обставини арештів київських викладачів, проведених одразу після початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р., прослідкувати долю заарештованих.

Виклад основного матеріалу. Однією з заарештованих 22.06.1941 р. викладачів КДУ, запідозрених у «антирадянській агітації» та «антирадянських настроях», була Калачевська Наталія Володимирівна. Вона народилася у 1900 році в с. Гучин Чернігівської губернії (нині – Чернігівська область). У 1941 р. жила у м. Києві, на вул. Ворошилова (нині – Ярославів Вал), б. 14, кв. 42. За національністю – росіянка, громадянка СРСР. Була безпартійною. Мала вищу освіту. Її батько в царські часи був адвокатом, помер в 1921 р., мати – Калачевська Клавдія Степанівна, 1883 р.н., працювала в туберкульозному інституті завідувачем бібліотекою. Перший чоловік – Фойницький, з яким вона розлучилась ще в 1921 р. Другий чоловік – Шапоровський, помер в 1933 р. в м. Москві. Син – Шапоровський Володимир Георгійович народився в 1924 р., вчився у середній школі № 98 в м. Києві. Був у неї також прийомний брат – Дудка Ісак Іванович, колишній льотчик і офіцер царської та врангелівської армій. В 1939 р. був заарештований НКВС УРСР за т.зв. «контрреволюційну діяльність» і висланий в область Комі на 6 років.

На момент початку радянсько-німецької війни у червня 1941 р. Н. Калачевська працювала старшим викладачем англійської мови на факультеті західних мов та літератури у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка. Також була секретарем вченої ради факультету західних мов і літератури КДУ, а ще працювала в науково-дослідному інституті мовознавства при Академії наук УРСР над складанням англо-українського словника. На момент арешту вона мала практично готову наукову роботу – кандидатську дисертацію, яка була майже готова до публічного захисту. Ця біографічна інформація виявлена у офіційній анкеті заарештованої, складеній 26.06.1941 р. слідчим НКВД Аносовим, а також з протоколу допиту заарештованої і її листів з проханням про реабілітацію [3, арк. 1-7, 20-27].

За що ж чекісти заарештували Н. Калачевську? Уявлення про це дають матеріали архівної кримінальної справи № 37329-фп на викладачку, яка зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ).

22 червня 1941 р., тобто в день нападу Німеччини на СРСР, керівництвом НКДБ УРСР було

підписано ордер № 41 на арешт Калачевської Н.В. [3, арк. 3]. Поза всяким сумнівом, той факт, що ордер був підписаний в перший же день війни свідчить про наявність в НКВС-НКДБ УРСР компрометуючих матеріалів на Н. Калачевську, а також на інших запідозрених у «антирадянських настроях». Це і не дивно: перед війною чекісти уважно відстежували настрої населення і відмічали для себе «неблагонадійних». Вельми активно діяла чекістська агентура, яка писала доноси. Скоріше за все, існували окремі списки на осіб, запідозрених у «антирадянській діяльності» або впійманих на антирадянських висловах. З початком війни «неблагонадійні» люди одразу ж, з першого дня війни – заарештовувалися.

23 червня 1941 р. співробітник НКДБ УРСР Григорович на підставі ордеру № 41 НКДБ УРСР від 22.06.1941 р. в присутності двірника Оленича Івана Мойсейовича та свідка Лихоцької Любові Андріївни провів обшук в квартирі Н. Калачевської [3, арк. 4].

28 червня 1941 р. старший оперуповноважений 5 відділу 3 управління НКДБ УРСР сержант держбезпеки Аносов розглянув матеріали на Калачевську Н.В. Він встановив, що на початку 1920-х рр. Калачевська Н.В. працювала в АРА (американській організації допомоги), а ще вирішив, начебто вона надавала активну допомогу та підтримку «контрреволюційній організації» (т.зв. Центр дії, 1923 р.) шляхом видачі її членам посилок, отриманих від АРА. Крім того, чекістам було відомо, що перший чоловік Калачевської – Фойницький був офіцером білої армії, а в 1924–1925 рр. був заарештований за «контрреволюційну діяльність» та засуджений. Н. Калачевська також надавала допомогу та підтримувала письмовий зв'язок з засудженим за «контрреволюційну діяльність» Дудкою Ісаком Івановичем. На думку чекістів, Н. Калачевська була «противником існуючого ладу, проводила антирадянську агітацію та брехала про керівників комуністичної партії та радянського уряду».

Перший і єдиний допит Н. Калачевської датований 22 липня 1941 р. Його провів все той же старший оперуповноважений 5 відділу 3 управління НКДБ УРСР сержант держбезпеки Аносов. На розпитуваннях про зміст розмов з знайомими, можна сказати, слідство і закінчилось.

21 червня 1941 р. старший оперуповноважений 5 відділу 3 управління НКДБ УРСР сержант держбезпеки Аносов (вже у Новосибірську) прийняв постанову про пред'явлення обвинувачення Н. Калачевській. У постанові знову зазначалися обвинувачення у зв'язках з АРА, «Центром дії», поширенні неправдивих свідчень про керівництво СРСР, занадто великий інтерес до політики Англії, намір зав'язатись з представниками англійського посольства для надання допомоги в боротьбі проти СРСР… Після пред'явлення обвинувачення слідчий ще раз допитував заарештовану, чи поширювала вона антирадянські чутки і брехню про керівників СРСР. Заарештована відповіла, що ні. У своє виправдання навіть сказала, що вона лише «захоплювалась мудрістю наших вождів». Що й казати, тюрма – не рідний дім, і щоб викрутитись годилися і такі зізнання [3, арк. 19].

Далі слідчий повідомив Н. Калачевській, що у слідства є інформація про бажання заарештованої завзятись з представниками англійського посольства і запропонувати надання потрібної допомоги в роботі проти СРСР, для чого планувалося використати відрядження у Москву. Н. Калачевська відповіла, що ніяких подібних намірів вона не мала і в Москву їхати не збиралась.

Тоді слідчий заявив, що антирадянські висловлювання Н. Калачевської начебто підтверджувались документальними даними в вимагав відповідати по суті питання. Але Калачевська відповіла, що ніяких антирадянських виловлювань вона не говорила, і їх не могло бути [3, арк. 19-20].

16 серпня 1941 р. начальник управління НКВС по Новосибірській області капітан держбезпеки Бекман затвердив обвинувальний висновок у справі № 147620 на Н. Калачевську. Документ підготував старший оперуповноважений 5 відділу 3 управління НКДБ УРСР сержант держбезпеки Аносов, з ним погодився начальник слідчої групи НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Лісний. На той час обвинувачувана Н. Калачевська утримувалася під вартою в тюрмі № 1 м. Новосибірська. Речових доказів за справою, як і слід було очікувати – не було.

Н. Калачевську обвинувачували за ст. 58-10 ч. 1 КК РРСФР (треба сказати, що чекістам не було принципово, за статтями КК УРСР чи РРСФР судити в'язнів). В документі зазначено, що «НКВС УРСР було отримано інформацію про злочинну діяльність Н. Калачевської», яка була заарештована 23.06.1941 р. і притягнута до відповідальності. Проведеним слідством (якщо це так можна назвати) було «встановлено», що Н. Калачевська «була антирадянськи налаштована і з січня 1941 р. за місцем проживання в Києві систематично проводила антирадянську агітацію, спрямовану проти керівників Комуністичної партії та радянського уряду». Про це, очевидно, були окремі свідчення когось з інформаторів НКВС, які зберігалися в справі в окремому пакеті, але до наших днів цей документ не зберігся, тому говорити про його зміст важко. Там же містилась інформація про намір Н. Калачевської зв'язуватись з працівниками англійського консульства для надання допомоги в роботі проти СРСР. Не забули і про роботу Н. Калачевської в АРА в 1922–23 рр., приписавши їй зв'язки з антирадянським людьми, членами контрреволюційної організації (центр дій), які отримували матеріальну допомогу з-за кордону у посилках. Тим не менше, обвинувачувана не визнала себе винною в цих злочинах. Врахувавши усе викладене (тобто власну брехню), автори обвинувального висновку запропонували слідчу справу № 147620 на Н.Калачевську передати Прокурору Новосибірської області для подальшого направлення на розгляд Особливої наради НКВС СРСР [3, арк. 22-23].

У витязі з протоколу № 74 від 12 жовтня 1941 р. Особливої наради при Народному комісарі внутрішніх справ СРСР зазначено, що вислухавши матеріали справи № 147620 на Н. Калачевську члени наради постановили запроторити її у виправно-трудовий табір строком на 3 роки, рахуючи строк з 23 червня 1941 р. [3, арк. 26]

Інформації про те, як склалася доля Н. Калачевської після звільнення, у справі, на жаль, немає.

Відновлення історичної справедливості щодо Н. Калачевської сталося лише в відновленій Українській державі. 4 січня 2000 р. Н. Калачевська була реабілітована прокуратурою Київської області. У висновку, підписаному в.о. прокурора Київської області державним радником юстиції 2 класу Г.П. Середою зазначалося, що Н. Калачевська була засуджена лише за агентурними наклепами, які нічим не були підтверджені. Крім того, вона була репресована позасудовим органом без будь-яких підстав, тому підлягала реабілітації [3, арк. 27]. Висновок уклав начальник відділу старший радник юстиції О.М. Ольховець. Таким чином, викладачці хоч і з запізненням, але все ж було повернуте добре ім'я.

Наскільки недовірливо ставилась радянська влада до українських радянських істориків після нападу Німеччини на СРСР 22.06.1941 р. свідчить доля вченого Михайла Марченка.

Марченко Михайло Іванович народився 19.09.1902 р. в с. Гатне Києво-Святошинського району Київської області. Його батьки були селянами, мати – Марченко Феодора Антонівна померла в 1911 р., батько – Марченко Іван Кирилович помер в 1933 р. Був одружений, дружина – Марченко Ксенія Іларіонівна, 1906 р.н., діти – Лариса 1924 р.н., Ніна 1929 р.н. та Анна 1929 р.н. Мав братів Василя 1905 р.н., Степана 1907 р.н. та Івана 1910 р.н. [2; 7].

М. Марченко закінчив у 1922 р. Бояркський сільськогосподарський технікум, потім – інститут Червоної професури в м. Харкові, а у 1937 р. – його аспірантуру. У 1937–39 рр. був старшим науковим співробітником, зав. відділом історії феодально-кріпосницької епохи інституту історії АН УРСР. Одночасно читав лекції в Київському державному університеті [2; 7].

У жовтні 1939 р., після подій т.зв. «золотого вересня» (приєднання Західноукраїнських земель до УРСР) М. Марченко був призначений керівництвом УРСР на посаду ректора Львівського університету, яким залишався до серпня 1940 р., а за сумісництвом був професором кафедри історії СРСР Київського університету, старшим науковим співробітником і завідувачем сектором епохи феодалізму Інституту історії України АН УРСР (1941 р.). Висока посада у Львові дала можливість вченому ознайомитись з багатьма новими та цікавими документами з історії середньовічної України у львівських бібліотеках і архівах, та використати їх для написання своїх наукових праць. Зокрема, у 1940 р. М. Марченко захистив кандидатську дисертацію. Крім того, М. Марченко був наближеним до львівської влади, добре знав всіх радянських керівників міста і області, тому мав певний вплив на ситуацію у Львові. Тим не менше, у радянських партійних чиновників за 1939–1940 р. до нього набралось чимало претензій: то звинувачували, що він вивісив на університеті назву «Львівський український державний університет», то він без попередження проводив в університеті серйозні зміни, про що постфактум дізнавалися у обкомі КП(б)У і злилися за «відсутність субординації». Ректором Львівського університету М. Марченко пробув до кінця серпня 1940 р., коли керівництвом УРСР було прийнято рішення про його заміну на іншу людину [2; 4; 7].

В день початку радянсько-німецької війни 22 червня 1941 р. наркомом державної безпеки УРСР старшим майором держбезпеки П. Мешиком було затверджено постанову про арешт М. Марченка. Постанову підготували старший оперуповноважений 3 відділу НКДБ УРСР сержант держбезпеки Пастухов, заступник начальника 3 відділу НКДБ УРСР лейтенант держбезпеки Шаров та начальник 3 управління НКДБ УРСР капітан держбезпеки Дроздецький. Вченому інкримінували «висловлення націоналістичних антирадянських поглядів» та «проявлення тенденцій до організованої контрреволюційної роботи проти радянської влади». Також звинувачували в тому, що під час ректорства в Львівському державному університеті М. Марченко «грубо перекручував національну політику Комуністичної партії», «замість очистки університету від реакційних фашистських елементів фактично брав їх під свій захист і покривав їх ворожу діяльність». А ще чекісти у постанові на арешт написали, буцімто вчений «був тісно зав'язаний з націоналістичними елементами з числа студентів і професури, у своїх виступах і доповідях протаскував націоналістичні ідеї, вихваляв терористичні та еміграційні настрої, проходив за свідченнями заарештованих членів ОУН» [4, арк. 3-5]. Крім того, у чекістів були підозри, що вчений намагався уникнути від явки у військкомат. Що й казати, на видумування подібних фантастичних звинувачень слідчі НКВС були великі майстри, і давно набили на цьому руку.

Якби М. Марченку подібні звинувачення були пред'явлені в 1937 р., то він, скоріше за все, на волю б не вийшов. Але у 1944 р. ситуація була іншою: війська Червоної армії просувались на Захід, тому у радянської влади вистачало інших турбот, окрім розправи з політв'язнями. На користь вченого свідчила також його репутація, радянська освіта, робота в державних інституціях, відсутність стягнень. В результаті 8 лютого 1944 р. начальник управління НКДБ по Новосибірській області комісар держбезпеки Калінін затвердив постанову про припинення справи на М. Марченка у зв'язку з недоведеністю обвинувачень проти нього і недоцільністю подальшого утримання під вартою [4, арк. 150-151]. 12 лютого 1944 р. М. Марченко був звільнений з Новосибірської тюрми [4, арк. 152].

У подальшому вчений працював доцентом кафедри історії СРСР Новосибірського педагогічного інституту (1944 р.), доцентом кафедри історії СРСР Київського педагогічного інституту (1945–53 рр.). У КДУ обіймав посаду доцента (1953 р.), професора (1962 р.) кафедри історії СРСР історико-філософського факультету. У 1960 р. захистив докторську дисертацію на тему «Украинская историография (с древних времен до середины XIX в.)», був автором близько 80 праць з історіографії та історії України і СРСР. М. Марченко написав чимало праць, серед яких головними були: Боротьба Росії і Польщі за Україну в другій половині XVII ст. (1654–1664). – К., 1941; Українська історіографія (з найдавніших часів до середини XIX ст.). – К., 1959; Історія української культури (з найдавніших часів до середини XVII ст.). – К., 1961. Помер М. Марченко 22.01.1983 р. в м. Києві [2; 5; 7; 8].

Висновки. Як видно з наведених матеріалів, у НКВД УРСР, вочевидь, існували «обліки неблагонадійного елементу». Саме наявність компрометуючої інформації про громадян ставала причиною їх арешту, навіть якщо інформація не була достатньо перевіреною. Саме тому одразу ж після початку німецько-радянської війни 22.06.1941 р. підозрілих людей, в т.ч. науковців, було заарештовано чекістами. Проводячи такі арешти співробітники НКВД намагалися запроторити у в'язницю всіх, кого вважали «неблагонадійними» та «підозрілими».

Треба сказати, що на сьогодні все ще мало інформації про те, скільки ж людей тоді потрапили під арешт та що з ними відбулося далі. У цій статті наведено лише найбільш показові випадки. Також все ще мало інформації про чекістів – виконавців арештів, та їх керівництво. Механізм репресій літа 1941 р. відомий у загальних рисах, але питання потребує подальшого наукового опрацювання.

Список літератури:

1. Агатангел Кримський – учений, письменник, українець. Збірник наукових праць. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 116 с.
2. Архів Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 1974. – Спр. 52-пвс на Марченка М.І.
3. Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ). – Ф. 6. – Спр. 37329-фп.
4. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 31982-фп.
5. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення / під ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – К., 2004.
6. Кримський Агатангел Юхимович // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України – 75. 1930–2005: Матеріали до історії / В.Г. Скляренко (відп. ред.) – К.: Довіра, 2005. – С. 375–376.
7. Рубльов О.С. Маловідомі сторінки біографії українського історика. Михайло Марченко // УІЖ. – 1996. – № 1.
8. Учені вузів української РСР. – К., 1968.

Николаева Н.Б.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕПРЕССИИ НКВД ПРОТИВ КИЕВСКИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И УЧЕНЫХ В 1941 ГОДУ

Аннотация
В статье идет речь о репрессиях, которые были проведены чекистами в г. Киеве сразу после начала Великой Отечественной войны 22 июня 1941 г. Проанализированы архивные уголовные дела на арестованных преподавателей и ученых Н. Калачевскую, М. Марченко, обнаруженные в архивах НКВД-КГБ УССР. Задачей этой статьи является проанализировать причины и обстоятельства арестов киевских преподавателей, проведенные сразу после начала Великой Отечественной войны 22 июня 1941 г., проследить судьбу арестованных. В НКВД УССР, очевидно, существовали «учеты неблагонадежного элемента». Именно наличие компрометирующей информации о гражданах становилось причиной их ареста, даже если информация не была достаточно проверенной. Именно поэтому сразу же после начала Великой Отечественной войны 22.06.1941 г. подозрительные лица, в том числе ученые, был арестованы чекистами. Проводя такие аресты, сотрудники НКВД пытались посадить в тюрьму всех, кого считали «неблагонадежными» и «подозрительными».
Ключевые слова: НКВД, Вторая мировая война, немецко-советская война, аресты, репрессии, чекисты, преподаватели.

Nikolaeva N.B.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

REPRESSIONS AGAINST KIEV PROFESSORS AND RESEARCHERS IN 1941

Summary
Political repressions in Kyiv after the beginning of German-Soviet war in June 1941 are analyzed in this article. Author analyzed archival criminal cases of lecturers and research officers N. Kalachevska, M. Marchenko from the KGB archives. The objective of this article is to analyze the causes and circumstances of the arrests of Kiev teachers conducted immediately after the start of the German-Soviet war June 22, 1941, and also to follow the fate of arrested ones.In the NKVD of the USSR, obviously, there were «unreliable element counts». The presence of compromising information about citizens became the reason for their arrest, even if the information had not been sufficiently proven. That is why immediately after the start of the German-Soviet war on June 22, 1941 suspicious people, including academics, were arrested by the KGB. Conducting these arrests, the NKVD officers tried to imprison all the people whom officers considered as «unreliable» and «suspicious» ones.
Keywords: NKVD, Second World War, German-Soviet war, arrests, repressions, teachers.

УДК 94(477)«19/20»

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ПРАЦЯХ М. БРАЙЧЕВСЬКОГО: РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД – 2000 Р.

Шакурова О.В.
Науково-дослідний інститут українознавства

У статті проведено аналіз зміни підходів до наукового дослідження генези українського народу у працях М. Брайчевського. Проаналізувавши науковий доробок М. Брайчевський кінця XX – початку XXI ст. виявлено, що вчений вперше в незалежній Україні розпочав ревізію ідеологічних догматів, пов'язаних з так званою давньоруською народністю та сформував основи ранньосередньовічної концепції походження українського народу. М. Брайчевський присвятив дослідженню етногенетичної проблематики східнослов'янських народів загалом й українців зокрема майже усе своє життя. Після виходу його монографії «Походження Русі» у 1968 р, яка стала квінтесенцією його тогочасних етногенетичних розробок, він і в подальшому майже 30 років удосконалював свої етногенетичні напрацювання. Лише з відновленням Української державності М. Брайчевський отримав можливість викласти власне бачення на проблему походження українського народу без цензурних обмежень, на які мусив зважати у добу СРСР. У книзі «Конспект історії України», опублікованій у 1993 р. він виклав власну концепцію українського етногенезу: анти – початкова Русь V–VII ст. – Київська Русь IX–XIII ст., лише згодом від цього первісного загальноруського (праукраїнського) стовбура у першій половині XI ст. відокремилася білоруська етнічна спільнота, а у середині та другій половині XII ст. – російська спільнота, а українська етнічна спільнота продовжувала свій поступальний і цілеспрямований розвиток. В одній із його останніх статей, присвячених українському етногенезу «Етногенетичні проблеми і походження українського народу» (2000 р.), найбільш яскраво прослідковується його бачення походження українців – давньоруська народність насправді була давньоукраїнською, і саме вона стала основою формування інших східнослов'янських народів: білоруського та російського.
Ключові слова: Україна, українці, український етногенез, М. Брайчевський, давньоруська народність, теорія ранньосередньовічного походження українців.

Постановка проблеми. Дослідження теорій походження українського народу є актуальною науковою проблематикою. Зміна світоглядних підходів до наукового осмислення проблеми українського етногенезу спонукає вчених по новому поглянути на наукові доробки науковців радянської доби та показати зміну їх наукових поглядів в умовах незалежної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творча біографія, особистість та історіософська концепція М. Брайчевського достатньо повно висвітлені у сучасній українській історичній науковій думці. Зокрема, до цієї теми зверталися Н. Абашина, І. Андрусяк, О. Балагура О. Бодак, Я. Боровський, Л. Винар, І. Винокур, І. Гирич, Я. Дзира, Т. Заморіна, Г. Івакін, Д. Ісаєвич, Я. Ісаєвич, Ю. Кухарчук, С. Наливайко, Ю. Павленко, Ю. Мицик, П. Радько, М. Сагайдак, О. Сущенко, І. Тукаленко, О. Янівець. Однак, етногенетична концепція М. Брайчевського не достатньо досліджена у новітній українській історіографії та потребує більш глибшого вивчення. Наразі проблему походження українського народу у працях М. Брайчевського досліджує Л. Залізняк [6; 7].

Висвітлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Висвітлено ставлення М. Брайчевського до проблеми давньоруської народності та показано, що згідно з поглядами вченого, давньоруська народність насправді була давньоукраїнською.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз зміни підходів до наукового дослідження генези українського народу у працях М. Брайчевського. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: проаналізувати етногенетичний доробок М. Брайчевського радянської доби; охарактеризувати зміну поглядів вченого на проблему походження українського народу з відновленням Української державності; підвести підсумки дослідження.

Виклад основного матеріалу. Монографія Ю. Брайчевського «Походження Русі», видана у 1968 р., була, на нашу думку, революційною в українській історичній науці. Тут вперше було піднято важливі історіографічні та етногенетичні питання, які до того часу майже не висвітлювалися в українській радянській науці. Аналізуючи наратив цього дослідження, хочемо відзначити, що в ті часи вчені мусили працювати в контексті комуністичної парадигми. Щодо етногенетичної проблематики, то панівною на той час була теорія про давньоруську народність, як «колиску трьох братніх народів», тому будь-які спроби переглянути її вважалося проявом українського буржуазного націоналізму і жорстока каралися тоталітарною системою. М. Брайчевський на той час вважався партійним керівництвом «не благонадійним» і внаслідок цього він був змушений постійно займатися само цензурою і дуже обережно висловлювати свої наукові переконання.

Разом з тим, у своїй монографії М. Брайчевський намагався осмислити досягнення попередніх вчених і викласти власне бачення етногенезу східних слов'ян. На його думку, для того щоб проблема етногенезу нарешті перейшла на якісно новий щабель розробки, необхідні серйозні дослідження, які б дозволили розібратися в теоретичних питаннях і виробити таку концепцію загального етногенічного процесу, яка б не мала як внутрішніх, так і зовнішніх суперечностей, і дозволила б відповісти на питання походження східнослов'янських народів.

З цією метою вчений проаналізував наявні на той час археологічні, історичні, мовознавчі та інші

джерела, прямо та опосередковано пов'язані з етногенетичною проблематикою та дійшов висновку, що «...головним акумулюючим ядром як у процесі формування давньоруської народності, так і в процесі утворення Київської держава...» [4, с. 162] було етнічне утворення Русь, яке виникло у середині I тис. Первинним ядром цієї спільноти була територія Середньої Наддніпрянщини з Києвом, Черніговом, Переяславом та землі, які належали до цих центрів. Тобто, «...первинно цей термін був іменем тільки середньодніпровських слов'ян, а потім, в міру консолідації східнослов'янських племен і утворення Київської держави, поширився на всю територію останньої» [4, с. 163]. «Яка ж частина східних слов'ян утворила первинну Русь, і до якого часу слід відносити її виникнення та існування?» [4, с. 163] – ставить логічне питання М. Брайчевський. І, відповідаючи на нього, зазначає, що роль полян у створенні Русі була визначальною, вони стали ядром, навколо якого відбувалась консолідація Русі. Але, твердить далі дослідник, «...Русь – це поляни, але поляни не дорівнюють Русі. Русь – нове історичне явище, що прийшло на заміну Полянському (Антському) союзу, коли той розпався, або, якщо завгодно, – новий Полянський союз, що утворився на руїнах першого в інших територіальних границях. Це новий етап у процесі генезису і Русі, як етнічного явища, і давньоруської держави, тому вважаємо доцільним називати його – на відміну від Полянського (Антського союзу) – Полянським (ранньоруським князівством» [4, с. 164].

Розглядаючи структуру Русі або давньоруської народності вчений стверджує, що її складна структура має глибокі генетичні основи, бо кожне з конкретних літописних племен мало в своїй основі якійсь особливий етнічний субстрат, а саме: «...поляни – племена черняхівської культури; деревляни – мілоградську групу племен; сіверяни – юхнівську групу племен; дреговичі – племена городищ штрихованої кераміки; кривичі – племена городищ смоленського типу; в'ятичі – племена мощинської культури; ільменські словени – певну групу племен текстильної кераміки» [4, с. 189].

Історичний розвиток зазначених племен відбувався навколо трьох центрів: південного, північно-східного та північно-західного. Головним ядром у формуванні південного центру, тобто української народності, був Полянськiй лісостеп, другого центру – російської народності – верхів'я Дніпра, Оки і Волги, третього центру – білоруської народності – область дреговичів та полочан. Отже, твердить вчений, «...предками кожного з трьох сучасних східнослов'янських народів було передусім населення тих земель, які в пізніші часи утворили їх етнічні території» [4, с. 189].

Саме тому М. Брайчевський зазначає, що «...здається невдалою поширена формула: «давньоруська народність – спільний предок трьох народів – російського, українського та білоруського». Вона надто спрощує проблему; з неї виходило б, що, скажімо, кривичі або ільменські словени були в такій же мірі предками сучасних українців, як поляни чи сіверяни. Тому вважаємо більш правильним говорити про те, що Русь становила спільний період (або етап) в історичному розвитку трьох східнослов'янських племен» [4, с. 189].

Отже, монографія М. Брайчевського «Походження Русі» відіграла істотну роль у розвитку української радянської історичної думки та дала змогу вивести проблему етногенезу східнослов'янських народів на якісно новий рівень теоретичних узагальнень.

Лише з зникненням СРСР колишні радянські вчені отримали можливість вільно досліджувати проблему походження українського народу. М. Брайчевський також активно долучився до цього процесу і вже у 1993 р вийшла друком його наукова праця «Конспект історії України», в якій окрім суто української новітньої історичної концепції, М. Брайчевський виклав власне бачення проблеми походження українського народу.

На думку дослідника, етногенез – одна з найскладніших проблем стародавньої історії. Тривалий час поширеною була так звана індоєвропейська концепція з її уявленням про прамову, пранарод, і прабатьківщину, а процес етногенезу уявлявся як послідовний поділ пранароду – носія певної прамови – у наслідок розселення за межі первісної прабатьківщини [3, с. 24].

У радянській історіографії індоєвропейській теорії було протиставлено «нове вчення про мову» академіка М. Марра, яке, однак, зазнало нищівної критики в 1950 р. [3, с. 24]. Його суть полягала в тому, що замість руху від початкової єдності до множинності стверджувався протилежно спрямований рух – від первісної множинності до консолідованої єдності – методом злиття, схрещення, інтеграції. Спільною помилкою обох концепцій, відзначає М. Брайчевський, було ототожнення процесу глотогенезу (виникнення мов) і етногенезу (утворення народів), які хоча і пов'язані, але майже ніколи не збігаються, що зумовлює потребу чітко розрізняти поняття мовних і етнічних предків. Що ж до механізму розвитку етносів, М. Брайчевський вважав, що в етногонічному процесі диференціація й інтеграція діалектично поєднувалися, тому зводити всю складність до однієї якоїсь лінії – небезпечно і нефахово [3, с. 24–25].

Етногенез українського народу М. Брайчевський пов'язує з проблемою походження слов'ян, які вже від рубежу нової ери виступають у писемних джерелах під назвою венедів. Їм відповідають археологічні пам'ятки зарубинецької і пшеворськoю культур (II ст. до н.е. – II ст. н.е.), що охоплюють верхню частину басейну Одри, майже всю Надвіслянщину, Середню та Верхню Наддніпрянщину, Верхню Надбужанщину, а в басейні Дністра у той же час жили племена липицької культури, з якими пов'язують, зокрема і Птоломей, найдавніші згадки етноніма «слов'яни». У II ст. н.е. у південній (лісостеповій) частині Східної Європи формується велика східнослов'янська група племен, яка в пізньоантичних джерелах має назву «анти», що разом із спорідненими склавинами займали величезні простори від Грону й Верхньої Одри на заході до Сейму на сході, саме на цій території в II – початку VII ст. існувала черняхівська культура [3, с. 33–34].

Наприкінці XIX ст. М. Грушевський висловив гіпотезу, що «анти» є тогочасною назвою українців. З цього приводу М.Брайчевський зауважив, що ця думка виглядає цілком правдоподібною,

але потребує певного уточнення. Зокрема, на його думку, безпосередніми предками українців були не тільки племена черняхівської культури, а й населення Полісся – пізніші деревляни та сіверяни, тому ставити знак рівності між антами й сучасним українським народом не можна – «це б означало спрощення дійсного етногенічного процесу» [3, с. 34].

Власну концепцію походження українського народу М. Брайчевський сформулював так: «Етнічний розвиток Русі йшов за схемою: анти – початкова Русь V–VII століть – Київська Русь IX–XIII століть. У першій половині XI століття від спільного стовбула відгалужується білоруська етнічна спільнота. Головною основою її були Полоцька земля, а також Псков та Смоленськ. У середині та II половині XII століття визначилася російська спільнота, територіальним ядром якої стали Суздальська і Ростовська землі. Генетичною базою формування українського народу залишався отой первісний загальноруський стовбур. У 1187 році Іпатський літопис фіксує перший згадку етнічного імені «Україна» (від апелятивного терміна «країна»). Ареал застосування цього етноніма – уся Південна Русь, себто обшир, який і сьогодні звемо Україною. Для літописців «Україна» – це і Середня Наддніпрянщина, і Галичина, і землі над Західним Бугом...» [3, с. 52].

М. Брайчевський розкритикував так звану концепцію єдиної давньоруської народності, що стала науковим підґрунтям для пізньосередньовічної концепції походження українського народу. Учений наголошував, що теза про розпад давньоруської народності в наслідок феодальної роздробленості (яка певного часу набула популярності в українській історіографії), та гіпотеза про абсолютну етнічну єдність східного слов'янства, нібито розбиту лише монгольською навалою, є неприйнятними [3, с. 51]. «Основною помилкою обох концепцій було те, – писав М. Брайчевський, – що вони розглядали формування трьох східнослов'янських народів як акт єдиної дії; як розпад початкової загальноруської спільноти. У дійсності той процес не означав зникнення первинної Русі з історичного кону. Він мав складний діалектичний характер, у якому перепліталися як диференціаційні, так і інтеграційні тенденції» [3, с. 51–52].

Таким чином, походження українського народу М. Брайчевський вбачав за такою схемою: анти – початкова Русь V–VII ст. – Київська Русь IX–XIII ст., лише згодом від цього первісного загальноруського (праукраїнського) стовбура у першій половині XI ст. відокремилася білоруська етнічна спільнота, а у середині та другій половині XII ст. – російська спільнота, а українська етнічна спільнота продовжувала свій поступальний і цілеспрямований розвиток.

М. Брайчевський не зупинився на досягнутому. Впродовж 90-х років XX ст. видав низку статей, присвячених етногенезу українців, які стали основою його бачення походження українського етносу [1; 2].

Зокрема вчений наголошує, що у II ст. н.е. у лісостеповій частині Східної Європи сформувалася величезна група племен, археологічним відповідником якої була черняхівська культура II–VII ст. На думку М. Брайчевського, носіями черняхівської культури були слов'янські племена, які грецькі джерела називали антами і склавінами. Вчений зазначає, що анти, які були східною частину цього величезного масиву займали майже весь український Лісостеп, а склавини мешкали у південній Польщі та Східній Словаччині [2, с. 153].

Антський племінний союз розпався у середині VII ст. в результаті аварської навали, а на його місці у кінці періоду так званого «великого переселення народів» з'являється нове етнічне утворення – Русь, яке спочатку охоплювало тільки територію Середньої Наддніпрянщини, а пізніше до цього утворення увійшли балтські племена північного сходу та фінно-угорські племена північного заходу. [2, с. 153–154].

Тобто, процес етногенези вчений зображує у вигляді «...концентричних хвиль, що розходяться з одного центру, охоплюючи дедалі ширші простори і втягуючи до своєї сфери все нові й нові групи різноетнічного населення» [2, с. 152].

М. Брайчевський зазначає, що головним чинником етногенетичних процесів протягом I тис. до. н.е. та I тис. н.е. було розселення, яке з одного боку призводило до етнічної диференціації (певний демографічний масив відокремився від основного стовбуру та залишаючись на нових землях втратив початкові зв'язки), з іншого – до етнічної консолідації [1, с. 19]. Таким чином, зазначає вчений: «Говорячи образно, стовбур слов'янського дерева не загинув внаслідок відгалуження нових етнічних пагонів; він і далі існував і поступував у системі слов'янської мовної сім'ї. Отож і процес утворення трьох східнослов'янських народів не означав розпаду Русі та її зникнення з історичної сцени. В основі того процесу теж лежало східнослов'янське розселення та колонізація іноетнічних земель» [1, с. 19]. Спираючись на ці теоретичні підвалини, М. Брайчевський стверджував, що генетичною базою для формування українського народу залишився основний загальноруський стовбур, тобто ті етнічні племена, які займали невелику територію у межах Середньої Наддніпрянщини з містами Києвом, Черніговом, Переяславом Руським [1, с. 20–21]. М. Брайчевський підкреслює, що саме на цих територіях, згідно з Літописом жили поляни. Та зазначає, що «є підстава твердити, що самі анти і склавини називали себе полянами», а отже, наголошує вчений, «...це дає підстави вважати антів, полян та початкову русь за один народ» [1, с. 20].

Водночас, М. Брайчевський наголошує, що «анти не дорівнюють українцям, оскільки ці утвори репрезентують різні стадії етногонічного розвитку (за схемою: анти – Русь – українці). Предками нашого народу були не лише лісостепові племена, об'єднані в Антському (Полянському) союзі, а й населення Полісся (деревляни та сіверяни), які до складу Антського царства не входили» [1, с. 21]. Отже, підсумовує дослідник саме антська (або полянська) група племен «...стала основним ядром тієї етнічної спільності, яка від VII ст. дістала назву «Русь», а нині зветься українцями» [1, с. 21].

Переходячи до вирішення проблеми давньоруської народності як спільного предка трьох східнослов'янських народів вчений стверджує, що теорії про відносну єдність давньоруської народності, або про абсолютну її єдність, нібито

розбиту монголо-татарською навалою не розкривають суть проблеми. М. Брайчевський наголошує, що «Головною похибкою обох цих побудов було те, що вони розглядали формування трьох східнослов'янських народів як акт єдиної дії, як поділ початкової загальноруської спільноти, у висліді чого «давньоруська народність» зникла з лиця землі. У дійсності цей процес не означав ліквідації первинної Русі...» [2, с. 154]. Етнічний розвиток «Русі», на думку М. Брайчевського, йшов за наступною схемою: анти – початкова Русь VI–VII ст. – Київська Русь IX–XIII ст. [2, с. 154]. Першою від цього спільного стовбуру на початку XI ст. відгалужується білоруська народність. Російська народність відгалузилася від цього, загальноруського (або українського стовбуру) у другій половині XII с. [2, с. 155]. Генетичною основою українського етносу, на думку М. Брайчевського, залишився «...отой загальноруський стовбур у просторових межах колишніх полянських (антських), древлянських та почасти сіверянських земель» [2, с. 155].

Тобто, згідно з поглядами М. Брайчевського, давньоруська народність була давньоукраїнською. І саме вона стала основою формування інших східнослов'янськіх народів.

Висновки. Проаналізувавши науковий доробок М. Брайчевський кінця XX – початку XXI ст. нами виявлено, що вчений вперше в незалежній Україні розпочав ревізію ідеологічних догматів, пов'язаних з так званою давньоруською народністю та сформував основи ранньосередньовічної концепції походження українського народу. М. Брайчевський присвятив дослідженню етногенетичної проблематики східнослов'янських народів загалом й українців зокрема майже усе своє життя. Після виходу його монографії «Походження Русі» у 1968 р, яка стала квінтесенцією його тогочасних етногенетичних розробок, він і в подальшому майже 30 років удосконалював свої етногенетичні напрацювання. Лише з відновленням Української державності М. Брайчевський отримав можливість викласти власне бачення на проблему походження українського народу без цензурних обмежень, на які мусив зважати у добу СРСР. У книзі «Конспект історії України», опублікованій у 1993 р. він виклав власну концепцію українського етногенезу: анти – початкова Русь V–VII ст. – Київська Русь IX–XIII ст., лише згодом від цього первісного загальноруського (праукраїнського) стовбура у першій половині XI ст. відокремилася білоруська етнічна спільнота, а у середині та другій половині XII ст. – російська спільнота, а українська етнічна спільнота продовжувала свій поступальний і цілеспрямований розвиток. В одній із його останніх статей, присвячених українському етногенезу «Етногенетичні проблеми і походження українського народу» (2000 р.), найбільш яскраво прослідковується його бачення походження українців – давньоруська народність насправді була давньоукраїнською, і саме вона стала основою формування інших східнослов'янськіх народів: білоруського та російського.

Список літератури:

1. Брайчевський М.Ю. До проблеми походження українського народу / М.Ю. Брайчевський // Хроніка-2000. – Вип. 27–28. – 1998. – С. 11–21.
2. Брайчевський М.Ю. Етногенетичні проблеми походження українського народу / М.Ю. Брайчевський // На службі КЛІО. – Київ-Нью-Йорк-Львів, 2000. – С. 137–155.
3. Брайчевський М. Конспект історії України / М. Брайчевський. – К.: Знання, 1992. – 208 с.
4. Брайчевський М.Ю. Походження Русі / М. Брайчевський. – К.: Наукова думка, 1968. – 224 с.
5. Брайчевський М. Про походження українського народу / Михайло Брайчевський // Матеріали до української етнології. – Вип. 1(4). – К., 1995. – С. 72–82.
6. Залізняк Л.Л. М.Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів / Л.Л. Залізняк // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість. – К., 2002. – С. 67–83.
7. Залізняк Л. Українці: витоки та історичні долі / Леонід Залізняк – Київ: Темпора, 2011. – 424 с.

Шакурова О.В.
Научно-исследовательский институт украиноведения

ИССЛЕДОВАНИЕ ГЕНЕЗИСА УКРАИНСКОГО НАРОДА В РАБОТАХ М. БРАЙЧЕВСКОГО: СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД – 2000 Г.

Аннотация
В статье проведен анализ изменения подходов к научному исследованию генезиса украинского народа в трудах М. Брайчевского. Проанализировав научный потенциал М. Брайчевский конца XX – начала XXI в. обнаружено, что ученый впервые в независимой Украине начал ревизию идеологических догматов, связанных с так называемой древнерусской народностью и сформировал основы раннесредневековой концепции происхождения украинского народа. М. Брайчевский посвятил исследованию этногенетической проблематике восточнославянских народов в целом и украинцев в частности почти всю свою жизнь. После выхода его монографии «Происхождение Руси» в 1968 г., которая стала квинтэссенцией его тогдашних этногенетических взглядов, он и в дальнейшем почти 30 лет совершенствовал свои этногенетические наработки. Только с восстановлением украинской государственности М. Брайчевский получил возможность изложить свое видение на проблему происхождения украинского народа без цензурных ограничений. В книге «Конспект истории Украины», опубликованной в 1993 году, ученый изложил собственную концепцию украинского этногенеза: анти – начальная Русь V–VII вв. – Киевская Русь IX–XIII веков. Только потом от этого первоначального общерусского (праукраинского) ствола в первой половине XI в. отделилась белорусская этническая общность, а в середине и второй половине XII в. – русская, а украинская этническая общность продолжала свое поступательное и целенаправленное развитие. В одной из его последних статей, посвященных украинскому этногенезу, «Этногенетические проблемы и происхождения украинского народа» (2000 г.), наиболее ярко прослеживается его видение происхождения украинцев – древнерусская народность на самом деле была древнеукраинской, и именно она стала основой формирования других восточнославянских народов: белорусского и русского.
Ключевые слова: Украина, украинцы, украинский этногенез, М. Брайчевский, древнерусская народность, теория раннесредневекового происхождения украинцев.

Shakurova O.V.
Research Institute of Ukrainian Studies

RESEARCH OF THE GENESIS OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE WORKS OF M. BRAYCHEVSKY: THE SOVIET PERIOD – 2000

Summary
The article analyzes the change of approaches to the scientific study of the genesis of the Ukrainian people in the writings of M. Braichevsky. Having analyzed the scientific achievements of M. Braichevsky at the end of the XX – the beginning of the XXI century. found that scientists first in independent Ukraine began an audit of ideological dogmas related to the so-called old Rus ethnic group and formed the foundations of early concept of the origin of the Ukrainian people. M. Braichevsky devoted himself to the study of the ethnogenetic problems of the East Slavic peoples in general and Ukrainians in particular, almost all his life. After the release of his book «The Origin of Rus» in 1968, which became his quintessential contemporary ethnogenetical development, he later almost 30 years perfecting his ethnogenetic developments. Only with the restoration of Ukrainian statehood M. Braichevsky got an opportunity to express his own vision of the problem of the origin of the Ukrainian people without censorship, which should have been taken into account during the Soviet Union. In the book "The Synopsis of the History of Ukraine", published in 1993, he outlined his own conception of Ukrainian ethnogenesis: ants – primitive Rus' of V–VII st. – Kievan Rus XIX–XIII centuries, only later on from this primitive all-Rus (pre-Ukrainian) trunk in the first half of the XI century the Belarusian ethnic community separated, and in the middle and second half of the XII century – the Russian community, and the Ukrainian ethnic community continued its progressive and purposeful development. In one of his recent articles on Ukrainian ethnogenesis "Ethnogenetic problems and the origin of Ukrainian people" (2000), most clearly traced his vision of Ukrainian origin – old Rus nation was indeed old Ukranian, and that it became the basis for the formation of other Eastern nations: Belarusian and Russian.
Keywords: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian ethnogenesis, M. Braichevsky, Old Rus nationality, theory of early medieval origin of Ukrainians.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 314.74

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ШВЕЦІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Зіненко М.О., Сипко Б.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Європа XXI століття зіткнулась з новим викликом на своєму історичному шляху – інтеграцією в суспільство мігрантів, які стали характерним явищем для післявоєнного західного світу. Для більшості держав процес інтеграції іммігрантів був схожим, тож заходи в цій сфері країн-учасниць Північної Ради яскраво вирізнялися на загальному фоні. Серед них найбільших досягнень у міграційній політиці досягла Швеція. Нами було проаналізовано етапи розвитку шведської моделі мультикультуралізму. Розглянуто основі причин, які спонукали іноземців до імміграції, а також формування правового поля для інтеграції новоприбулих.
Ключові слова: мультикультуралізм, трудовий іммігрант, біженець, діаспора, Швеція.

Постановка проблеми. У 2015 р. міграційна криза охопила ряд європейських країн. Утім єдина країна, яка теж стала заручницею ситуації, дивувала усіх своєю позицію відкритих дверей. Швеція прийняла рекордну кількість за своїми масштабами біженців і продовжує донині надавати їм найвищий рівень соціального захисту. Яким чином звичайна європейська країна повністю втілила концепцію Пера Альбіна Хаансона "Дім для народу" і стала "Державою загального доброту", як для своїх громадян, так і для іноземців? На сьогодні, кожен шостий в Швеції є вихідцем із іншої держави, представником культури, відмінної від скандинавської. Чому політика багатоетнічної нації є унікальною серед європейських країн і більше нагадує північноамериканську модель "melting pot", ніж європейський мультикультуралізм, де титульна нація країни-реципієнта має перевагу над іммігрантами, ми спробуємо дослідити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема досліджена зарубіжними дослідниками, серед вітчизняних вчених шведська міграційна політика розглядається в контексті загальноєвропейського дискурсу без детального аналізу. Питаннями пов'язаними із періодизацією міграційної політики в Швеції займається чимало науковців. Серед них директор Центру досліджень міжнародної міграції Чарльз Вестін та спеціалісти у галузі міграційних процесів Шведського Інституту. Для аналізу кількісних потоків мігрантів було використано статистичні дані, аналітичні звіти і незалежні дослідження Статистичної служби Швеції. Для більш детальнішого дослідження угод, програм, сучасних економічних даних були використані сайти аналітичних центрів Світового банку, Eurofound, Шведської служби зайнятості; Висвітленням найбільших діаспор Швеції займались Дорота Любінська, Олаві Койвукангас, С'ю Саффл, Асадулах Нагді. Для розгляду побутових аспектів були використані статті "DeutscheWelle", "TheJerusalempost. Ставлення державної Лютеранської церкви до мігрантів є висвітлено на офіційному сайті церкви.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми: розглянуто початок формування двох найбільших діаспор в Швеції внаслідок війн на Близькому Сході та оцінено ставлення церкви до іммігрантів.

Мета статті. Дослідити вплив міграційних потоків на формування мультикультурного суспільства в Швеції.

Причини та періодизація імміграційних потоків до Швеції

Хід імміграційних процесів напряму залежить від соціально-економічного розвитку та політичних програм уряду країни-реципієнта. Серед причин еміграції можна виділити основні: економічні та політичні. Країна, де існує високий рівень безробіття, економічний тиск у вигляді високих податків, кризові явища, неможливість вести нормально бізнес сприяють тому, що певна частина населення думає про можливість тимчасово іммігрувати з метою заробітку або ж знайти постійну роботу із можливістю залишитись на новому місці. До політичних причин можна віднести анексію території проживання, війни та локальні військові операції, дискримінацію за расовими, релігійними, національними, гендерними та політичними ознаками. Швеція як країна-реципієнт зіштовхнулась з двома категоріями мігрантів.

Дослідженням періодизації міграційний потоків, загальної кількості новоприбулих і причин переїзду займається велика кількість зарубіжних науковців, політиків, журналістів тощо. Це пов'язано з тим, що статистичні дані ведуться дуже давно, зокрема Шведська служба статистичних досліджень (SBC) заснована 1858 р., а також тема соціальної рівності є популярною в соціальній Швеції.

Одним із дослідників причин і періодизації імміграційних потоків є Чарльс Вестін, директор Центру досліджень міжнародної міграції та етнічних відносин (CEIFO). Він подає такі етапи імміграції.

1) Біженці з сусідніх країн (1938–1948);
2) Трудова міграція з Фінляндії та Південної Європи (1949–1971);

3) Возз'єднання з сім'єю та притік робітників з країн, що мають перехідну економіку (1972–1989);

4) Мігранти, які шукають притулку з Південно-Східної та Східної Європи та громадяни ЄС, які мають вільно пересуватися у межах Європейського Союзу (1990 – до сьогодні) [1];

Оскільки стаття Ч. Вестіна була написана в 2006 р., то важливо її доповнити інформацією із більш сучасних джерел, зокрема новими дослідженнями Шведської служби статистичних досліджень, а також інформацією із сайту урядової організації (Sweden Institute), метою якої є поширення закордоном знань про суспільне і культурне життя в Швеції. Вони дають свою періодизацію:

1) Післявоєнна імміграція (1940–1979);
2) Притік біженців (1980–1999);
3) Іракська війна і внутрішньо європейська міграція (2000–2012);
4) Проблеми інтеграції (2013–2014);
5) Новий виклик біженцями (2015–2017) [2].

На загал дві подані періодизації відрізняються одна від одної за часовими проміжками, проте вони мають однакову структуру та можуть накладатися одна на одну для дослідження.

Аналізуючи статистичні дані, виникає питання, коли саме почалась активна імміграція, оскільки у передмові дослідники описують причини і роки активної еміграції зі Швеції. Завдяки статистичним даним можна простежити «рік змін», коли імміграція почала переважати еміграцію. Час від часу були роки, коли міграційне сальдо було на користь імміграції, проте традиційно до 1930 р. еміграція була переважаючим явищем.

На нашу думку, прихід до влади соціал-демократів і активні соціальні, економічні реформи початку 1930-х р. сприяли змінам на міграційних терезах. В свою чергу, Ч. Вестін починає свій перший етап, саме із 1938 р. Дослідник вважає, що тоді Швеція із країни емігрантів перетворилася на країну іммігрантів. Дослідження науковців із Шведського Інституту також ведуть свою періодизацію спираючись на ті ж хронологічні межі. У своїх висновках автори наголошують, що мігрували тоді до Швеції радше через політичні причини, а не економічні.

На той момент, Швеція була оазисом для народів, зокрема для скандинавських, балтійських і євреїв, які постраждали від прямої військової інтервенції та етнічних чисток зі сторони Третього рейху та СРСР. Цікавим є той факт, що на початках шведські євреї відмовляли у притулку євреям, щоб не розсваритися із нацистською Німеччиною. Утім, з початком Зимової війни (1939–1940) між Фінляндією та Росією, Швеція запропонувала допомогу в евакуації дітей. На перший запит уряд Фінляндії відмовився і погодився брати допомогу тільки зброєю і грошима, згодом зголосився на евакуацію і Швеція прийняла 9 000 дітей і 3 000 матерів та людей похилого віку. Загалом шведською стороною було прийнято близько 80 000 дітей[3]. Багато хто з дітей не повернувся через сирітство. За підрахунками (SBC), у 1938–1948 рр. до країни офіційно іммігрувало 67,740 осіб [4].

Із початком бойових дій країни-сусіди Швеції почали одна за однією підпадати під окупацію, тож певна частина населення намагалась проникнути до Швеції. Об'єктивно зважаючи на ситуацію, яка на той момент відбувалась в Європі, мігрантів треба відносити до категорії вимушених переселенців, а вони як правило тимчасові, оскільки в закріпитися на новому місці було набагато важче, ніж тепер. Відомо, що після завершення Другої світової війни вихідці зі скандинавських країн, а також німці повернулись до своїх країн. Балтійці та фіни надали перевагу залишитись у Швеції, адже економічно слабка Фінляндія та окуповані Естонія та Латвія не виглядали так привабливо.

Період трудової міграції дослідники зі Шведського інституту не виділяють в окремий етап, а роблять його логічним продовженням наслідків Другої світової війни. Утім, Ч. Вестін диференціює два етапи через ставлення уряду до мігрантів. Оскільки, в першому етапі не було організованої політики щодо біженців, вони мали інтегруватися самостійно. Швеція потребувала робочих рук і мігранти не створювали серйозних соціальних проблем, адже мали подібний до шведів менталітет. Характерним для другого етапу було відмінне ставлення до трудових мігрантів з інших західноєвропейських держав. Для повоєнної відбудови вони підписували "Міжнародні угоди по залученню іноземних робітників", такі угоди надавали тимчасову роботу працівникам з інших менш розвинутих країн у економічному плані. В свою чергу, уряд Швеції проводив політику постійної імміграції, яка розглядала трудових мігрантів у якості майбутніх громадян.

Верхня межа теж має різницю, Шведський інститут об'єднує трудову міграцію разом зі стадією об'єднання сімей, натомість відділяє біженців 80-90-х р. через політичні причини у наступний етап імміграції. Вестін більш детально розглядає трудову міграцію, а тому поділив найбільший притік робочої сили і його спад, об'єднавши останнє з біженцями, обумовлюючи це взаємозаміною. Як вже зазначалося, населення країн, економіка яких постраждала під час II Світової війни, шукало можливості заробити. Оскільки в Швеції розпочався експортний бум, вона гостро потребувала робочої сили. Ті, хто не поїхав за договорами до інших держав, мали можливість поїхати до Швеції, традиційно це були фіни, а також вихідці із Південної Європи. Варто зазначити, що деякі шведські компанії укладали договори з державами по залученню робітників. Регулювали такі договори уряд у співпраці зі Шведською конфедерацією профспілок, яка приймала остаточні рішення.

Революційним кроком для Швеції було створення у 1954 р. спільного ринку праці разом із Данією, Фінляндією, Ісландією та Норвегією. Громадяни цих країн могли вільно пересуватися і працевлаштовуватись у будь-якій із цих країн. Найбільший економічний розвиток з континентальних країн мала Швеція, та незважаючи на загальну відсталість Данії і Норвегії, в основному їхали на роботу фіни [5, с. 7–8]. Найбільший пік трудової міграції із Фінляндії спостерігався 1970 р., коли понад 41 000 фінів поїхали до Швеції. На думку, Олаві Койвукангаса, директора Інституту міграції Фінляндії, причини фінської імміграції крилися у тому, що Фінляндія швидко переходила від сільського господарства до оброб-

ної промисловості, що скоротило кількість робочих місць, наслідки "дитячого буму" в 1945–1949, а також девальвацію фінської марки в 1967 р.. За підрахунками науковців, до Швеції іммігрували 550 000 фінів у період трудової міграції. Вже з 1980-х р. половина повернулась назад на Батьківщину, ще певна частина поїхали до третіх країн [6, с. 6–7]. Передусім, це пов'язано з тим, що економіка і соціальний захист робітників піднявся на якісно новий рівень, а також частково моральним гноблення і ставлення деяких шведів до фінів, як робітників. Ч. Вестін нараховує, що шведські компанії запросили коло 60 000 трудових мігрантів з Югославії та 20 000 з Греції. Така велика кількість мігрантів послужили однією із причин до початку реалізації програми будівництва житла "Miljonprogrammet".

З 1960-х р. популярності набирає третій вид трудової імміграції – самостійницький. Часто це була нелегальна праця, а тому важко піддавалась обліку. Наприкінці 1960-х р. західноєвропейські країни почали розривати договори із країнами-постачальними, щоб пригальмувати швидкий темп імміграції, а особливо трудової. Оскільки Швеція розглядала трудових мігрантів, як потенційних громадян, то велись дискусії навколо вирівнювання фінансової спроможності цих громадян, наділення їх певними правами, а також надання можливості користуватись грошовою допомогою по безробіттю.

Для регуляції всіх міграційних потоків 1 липня 1969 р. було створено Шведську міграційну Раду, їй також передавали дотичні повноваження інших органів. Починаючи із 1970 р. Рада вводила нові вимоги для іммігрантів. Тепер ті, хто хотів приїхати на роботу, мали підтвердити свій запит на робоче місце і наявність житла. Наступним кроком був аналіз ринку праці і тільки, якщо Швеція потребувала іноземного робітника, і не існувало варіанту отримання цього місця безробітним шведським громадянином, іноземець отримував згоду [7].

Актуальними ці вимоги були не довго, адже із початком нафтової кризи і зростанням безробіття, Швеція повністю припинила в 1972 р. трудову міграцію, крім країн нордичного спільного ринку. Впродовж 1972–1973 р., коли еміграція переважала імміграцію. Так, у перший рік заборони в'їхало майже 29 000, а виїхало з країни за офіційними даними понад 41 000. У 1975 р. Риксдаг прийняв законопроект "1975/76:26", який йшов під лозунгом "Jämlikhet, valfrihetochsamverkan" (рівність, свобода вибору і партнерство), який заклав основи мультикультурного суспільства, адже за цим законом усі жителі Швеції урівнювались в правах із громадянами. Трактувати цей лозунг можна наступним чином. Рівність – це рівні права і обов'язки іммігрантів і громадян Швеції. Свобода вибору – питання повної інтеграції або збереження власної ідентичності. Партнерство – співпраця між іммігрантами і корінними мешканцями для поглиблення культурних та інших видів зв'язків. Батьком закону "1975/76:26" можна вважати Девіда Шварца, шведського публіциста єврейського походження, який розпочав дискусію в суспільстві про права іммігрантів. 1964 р. він опублікував статтю в "Dagens Nyheter" про проблеми іноземців, які живуть у Швеції [8]. Це викликало дебати, які переросли в "Invandrarutredningen" (урядове розслідування) 1968 р. Рішення цього розслідування лягли в основу законопроекту про керівні принципи політики іммігрантів та меншин, яке уряд в 1975 р. прийняв одностайно [9]. Фактично цей законопроект змінив сутність цілей інтеграції, які панували на той час в західноєвропейських країнах, для яких процес інтегрування – приховувана культурна і мовна асиміляція. Для Швеції інтеграція – взаємний процес, за якого обидві сторони будуть збагачуватись як шведською, так і новою культурою.

Уряд Швеції долучився до країн, які підписали Конвенцію ООН 1951 р. про статус біженців і Протокол 1967 р. За цими домовленостями біженцям із Радянського Союзу і країн-членів Варшавського договору було надано постійне місце проживання, з них велику групу становили угорці і чехи, які переїхали через захоплення радянськими військами столиць 1956 і 1968 р. відповідно. За розміщення політичних біженців відповідала Національна рада праці, яка надавала статус біженця і урівнювала їх разом із трудовими мігрантами. Утім, Швеція у більшості випадках не надавала статусу біженця згідно з Конвенцією, а приймала переселенців через "моральні міркування". Таким чином, уряду можна було змінювати інтерпретацію "моральних міркувань".

У 1970-х активізувались репресивні режими, які влаштовували утиски населення, так у Швеції з'явились перші неєвропейські біженці. У 1972 р. Іді Амін розпочав політичний геноцид проти угандійських азіатів. В результаті частина з них втекли до європейських країн, зокрема до Швеції. Починаючи з 1973 р. хвилі біженців із Чилі переселялись до Швеції. Це було пов'язано з авторитарним правлінням Августо Піночета. Впродовж 17 років країна прийняла близько 18 000 чилійських біженців. Частина з них після 1990 р. повернулась додому. На сьогоднішній день, Швеція є третьою країною світу за розміром чилійської діаспори. Ті ж причини послужили причиною для політичної міграції ще близько 6 000 біженців з Латинських країн. Для частини громадян Швеції місцем народження є Близький Схід. Країна прийняла у себе групу курдів і православних сирійців. У 1980–1988 рр. тривала кровопролитна Ірано-іракська війна, в ході якої мігрувало 7 000 іракців і 27 000 іранців. Після інтервенції антиіракської коаліції в 2003 р., ще одна хвиля мігрантів опинилась в Швеції. Іракська діаспора є другою за численністю після фінської. За підрахунками SBC, в 2015 р. в Швеції проживало 131 888 чоловік [10].

На думку як і Вестіна, так і фахівців зі Шведського Інституту, заключною групою всіх етапів, які можна віднести до групи повоєнної міграція була програма возз'єднання із сім'єю. Так до біженців протягом наступних р. переселялися члени їхніх сімей. Лише в 1997 р. були прийняті обмеження для бажаючих переселитися таким варіантом. Зменшення вікового цензу для підлітків до 18 р., які могли переселитися до родичів, а люди похилого віку позбавлялися можливості брати участь у програмі [7]. Разом із економічною депресією Швецію потряс ряд інших подій в 1990-х роках, які призвели до ще однієї

великої хвилі біженців та іммігрантів. Оскільки Швеція не могла тепер так активно приймати усі категорії біженців, то вона почала прискіпливо розглядати справи і скасовувала концепт «гуманітарних міркувань», а всі запити надіслані після грудня 1989 р. розглядатимуться виключно за положеннями Женевської конвенції.

Під час балканських війн шведи брали участь у евакуації косовських албанців, а також прийняли близько 100 000 вихідців із Югославії, найбільше боснійців. З біженцями з цього регіону були проблеми із ідентифікацією у зв'язку з тим, що у більшості не було документів, які підтверджували особистість [7]. Це затримувало процес видачі посвідки на постійне проживання. В результаті після завершення війни частина була депортована, а інша залишились у Швеції в якості нелегальних мігрантів.

В 2001 р. Швеція приєдналась до Шенгенської угоди, тож це визначило усю наступну міграційну політику. Якщо коротко характеризувати перше десятиліття міленіуму, то можна зазначити, що воно увібрало в себе всі попередні види і причини переселення. Відкриті кордони ЄС сприяли робочій імміграції, військові конфлікти сприяли появі біженців. Проте, широко почались використовуватись нові види імміграції, такі як навчання (в 2014 р. одна п'ята всіх запитів на отримання студентської візи була від китайських студентів, не враховуючи студентів, які навчаються в межах ЄС), любов (таких людей часто називають "love refugees". Із власних спостережень: часто в Скандинавських країнах можна зустріти родину, де один із подружжя є скандинавом, а інший представником іншої раси). Прес-секретар Міграційної служби Швеції Фрідріх Бенгтсон висловився, що Швеція є ключовою країною-реципієнтом в Європі. Останній сплеск іммігрантів стався почався в 2014 р. до сьогодні. В 2014 р. було отримано 80 000 заяв від сирійців та апатридів із проханням надати притулок. Таким чином кожен п'ятий іммігрант був сирійцем, а вже наступного року кожен четвертий. На сьогодні, вони створили третю за чисельністю діаспору в Швеції. За кількістю прийнятих біженців Швеція поступається лише Німеччині, проте якщо врахувати співвідношення місцевого населення і новоприбулого, то Швеція в рази випереджає інші європейські країни.

Цікавим є той факт, що в із початком російсько-української війни українців в рази збільшилось в Швеції. Так, в 2013 р. 173 громадянина України отримали посвідку на постійне проживання, а вже в 2014 р. їх кількість виросла вдесятеро і становила 1 332 особи. В загальному рейтингу українці посідають IX місце [11].

В 2015 р. Міграційна служба отримала вже 110 000 запитів, 60% з яких отримали підтвердження. Наплив біженців примусив ввести обмеження на прохід через шведський кордон. А відмова деяких країн виконувати свої зобов'язання по прийому біженців підштовхнув Швеції до суттєвого обмеження для отримання виду на проживання і приїжджати за програмою "возз'єднання сімей". За статистичними даними населення Швеції складало в 2013 р. понад 9 555 893, то лише за чотири роки вони перетнули позначку в 10 мільйонів осіб [12; 1; 2].

Формування найбільших діаспор і побутова інтеграція іммігрантів

Найчисельнішою діаспорою, яка закріпила за собою цей статус в період післявоєнною імміграції і утримує його до сьогодні є фінська. Вони створили Федерацію фінських асоціацій в 1957 р., вже в 1987 р. до Федерації входили 168 локальних спільнот які налічували 46 000 учасників [6, с. 6]. За підрахунками SBCв 2015 р. в Швеції проживає 156 045 фінських іммігрантів або 1,58% населення Швеції. До такої найбільшої діаспори були різне ставлення з боку місцевого населення, зазвичай негативне. Часто використовували вислови "en finne igen" (ще одне фіння) або "finnjävel" (фінська наволоч). Фінів вважали ненадійними і поганими працівниками. Для шведів прийнятними були норвежці та англомовні люди, вони вважали їх рівними [13].

Наступними за кількістю представників є іракська і сирійська діаспора. За офіційними даними 138 888 (вихідців з Іраку) і 98 216 (вихідців із Сирії) проживають в Швеції станом на 2015 рік [10]. Швеція прийняла найбільшу кількість біженців серед європейських країн із цих регіонів. У гендерному співвідношенні чоловіків іракців у Швеції є більше за жінок. Це пов'язано із більшою незалежністю і освітою чоловіків іммігрантів (42,1% мають вищу освіту). Іракці мають займають другу позицію серед мігрантів за кількістю розлучень. Близько 70% шведських іракців не одружені. Це пов'язано із потребою до самореалізації і відсутністю стану осілості. Концентровані як і більшість іммігрантів у великих містах. Найбільше представлені іракці в Стокгольмі, Гутенбергу і Мальме [14, с. 199–200]. Багато іракців реалізували себе в Швеції, серед них є відомі постаті в скандинавському медіа просторі. Абір Аль-Сахлані політик, член шведського парламенту (2010–2014), яка народилась в Іраку, проте з батьками емігрувала до Швеції. Мохамед Саїд відомий шведський актор іракського походження та багато інших.

Сирійська діаспора почала формуватися порівняно нещодавно, тож процес взаємного проникнення ще триває. Тема є новою і тільки починає досліджуватись, проте на основі ряду публікацій в ЗМІ, а також дописів у соціальних мережах, можна дійти висновку, що основним об'єктом дослідження є питання процесу переїзду із зони конфлікту в обрану державу, вкорінення та процес соціалізації. Інтернет переповнений сотнями історій про так звані "smuggling". Слово перекладається із сирійського діалекту арабської "контрабанда", яким позначають слово нелегальна міграція. Тисячі сирійців продають все, що можливо продати для того аби через трейдерів перетнути бажаний кордон із ЄС [15]. Для когось спроба втечі є вдалою, утім деякі трейдери є шахраями і крадуть заощадження біженців. Сирійці в основному займають торгівельний сектор. Із підручних матеріалів вони майструють крам для збуту традиційних продуктів харчування, часто орієнтованих на вихідців із арабського світу. Заселяють великі міста і живуть за можливістю компактно для торгівлі, моральної підтримки і т.д. [16].

П'ятірку найбільших діаспор Швеції закривають польські іммігранти. За підрахунками поляків

в Швеції станом на 2015 рік проживає 58 517 осіб. Дослідниця Дорота Любінська виділяє 6 етапів польської імміграції до Швеції. Особливістю вихідців з Польщі, що частина з них представлена не етнічними поляками, а євреями та циганами. Основними причинами імміграція були трудові, економічні та освітні. Остання причина не є однозначною, оскільки більшість після завершення повертаються, також до цієї групи відносяться мігранти, які їдуть не через безробіття, а можливість професійного зросту [17, с. 74–84].

Важливою складовою інтеграції є вивчення мови країни-реципієнта. Уряд в 1965р. почав фінансувати експериментальний проект зі створення навчальних груп. Курси проводили вечірні заняття, раз чи два на тиждень. Загальної програми навчання не було, а тому це було не у вимушеній атмосфері. За два роки спробували розширити курси на всіх регіони і знайти нові методи викладання. Так новим інструментом стало радіо (Sveriges Radio), де вівся цикл програм для вивчення мови. В 1971 р. створили першу програму SFI(шведська для іммігрантів). Ця програма згодом стала узагальнюючою назвою для державних курсів мови. Цей курс є безкоштовним для більшості категорій іммігрантів, крім носіїв норвезької та данської мови. Це закріплено на державному рівні. Оплату здійснюють місцеві муніципалітети. Навчання відбувається із 16 років і поділяється на три рівні, в залежності від загальної освіти і можливостей людини [18].

В Швеції існує можливість отримання освіти для дорослих (komvux). Туди йдуть ті, хто погано навчався у гімназії і має потребу підвищити бали або змінити свою освіту, тобто людина мала технічну освіту, а хоче отримати гуманітарну освіту. В таких школах навчаються також майже всі іноземці, які приїхали до Швеції. Важливим для мігранта є предмет суспільствознавство. З нього можна дізнатися, як влаштована державна система в Швеції, як укладати угоди про оренду, працевлаштування, брати участь у виборах, систему кредитування і інші корисні речі. Освіта для громадян Швеції та ЄС є безкоштовною [19]. Населення критикувало уряд, оскільки можливості "нових" громадян були в деякій мірі обмежені через певні мовні та ментальні бар'єри. Це означало, що мають піти значні бюджетні кошти на освіту і проживання цих мігрантів. Зростання ворожого ставлення до іноземців сприцило активізацію руху "Скінхедів", які часто виходили за рамки дозволеного і привертали тим увагу ЗМІ. Дослідники пояснюють це як культурний феномен через безробіття і зміни попередніх цінностей [20, с. 304], тобто відбувалось перетворення ідентичності гомогенної нації на гетерогенну.

Шведська церква одна із найбільших лютеранських церков у світі. Вона мала завжди великий вплив на суспільство, проте під впливом глобалізації і остаточного розведення держави та церкви в 2000-у р. Церква перестала бути державним інструментом управління, а стала незалежною організацією [21]. Кількість членів башведської церкви неухильно падає, до прикладу 1972 р. було 95,2% віруючих, вже в 2000 р. віруючих складало 82,9%, а в 2017 показники перейшли позначку в 60% і становлять 59,4% [22]. Незважаючи на падіння популярності церкви, вона має вплив через покоління старшого віку на суспільство, а також певні стосунки із правлячою партією соціал-демократів. Шведська церква виступає за прийняття біженців і активно надає свої приміщення для біженців. Архієписком Ант'є Джекелєн, який очолює церкву Швеції, пояснив, що високий рівень залученості церкви можна пояснити основними засадами християнства. "Протягнути руку допомогу тій людині, яка в тому має потребу в тому, показати гостинність незнайомцю – природно для будь-якої християнської общини" – сказав, у своїй заяві Джекелєн.

Згідно звіту церкви, в середньому близько 37 000 добровольців брали участь у церковних заходах, таких як "мовні кав'ярні", збір одягу і інших матеріалів, зустрічі, де біженці консультуються із різних питань [23]. Християнською Радою Швеції був розроблений буклет "This Is What We Want – The Churches and Migration Issues", в якому статути ООН поєднували із Божими заповідями, в кінці кожного розділу робили пояснення на основі християнських норм, чому депортація і байдужість до людського горя є великим гріхом [24].

Останнім часом життя мігрантів стало провідною темою Стокгольмського кінофестивалю. Директор фестивалю Гіт Шейніус пояснює це так,–"Нам треба вирішувати і обмірковувати сьогоднішню біженську та міграційну кризу, тож ми маємо фільми, які розповідають історію своїми заголовками" [25]. У 2015 р. широкому загалу вийшли як документальні, так і художні фільми про мігрантів. Більшість з них розповідає особові історії в контексті глобальної проблеми. Інколи історія однією родини, може розповісти набагато більше, ніж низка сухих цифр. Документальний фільм "Ijaktpe ettbättreliv" (Гонитва за ліпшим життям) Керолайн Кернен і Тови Курк'яло Медбо розповідає історію про трьох румунських жінок Сару, Денізу і Ліліану. Цих жінок знімали протягом 3-х років і на початках цим жінках було соромно показувати своє обличчя, коли вони просять грошей.

Зйомки відбувались у двох країнах, в рідній для жінок Румунії та Швеції, куди вони емігрують у пошуках кращого життя. Керолайн Кернен розповідає про те, як її шокувало життя цих людей в Румунії, – "Коли ми приїхали до Румунії, ми знали, що це бідні люди, проте побачені 6 людей на 9 квадратних метрах, з вбиральнею на вулиці і нестачею їжі, мене шокували". Жінки в Швеції просять гроші в перехожих і в ньому зображується ставлення людей. Працює механізм зневажливості. Фільм зображує нам іншу сторону, як бачать не люди жебраків, а жебраки людей. Погляди, насмішки тощо. Метою фільму на думку авторів є показати людям, чому деякі просять [26; 27].

Висновки. Зростання рівня глобалізації сприяє тому, що поняття кордону потроху нівелюється, зараз не складає проблеми поїхати в іншу частину світу. Людина може собі дозволити не жити усе життя в рамках одного населеного пункту, проте часто переїзд виникає не від бажання відкрити щось нове, а через пошук ліпшого життя, вищої зарплати, втекти від військових дій, які не дають цивілізовано жити.

Швеція до початку 40-х р. XXстоліття була країною, з якої намагалися емігрувати в пошуках

кращого життя, проте політика нейтралітету сприяла тому, що країна стала притулком для біженців від тоталітарних режимів Гітлера і Сталіна. Із завершенням війни країна відчувала економічне піднесення, демографічна ситуація, нова економічна модель і т.д. Це сприяло трудовій міграції. В цей період були закладені основи багатоетнічної нації, адже трудових мігрантів сприймали, не як тимчасову робочу сили, а майбутніх громадян. Тож Швеція охоче всіх приймала до початку економічного спаду. У 1975 р. був прийнятий закон, який урівнював у правах іммігрантів і громадян Швеції.

Проте із завершенням етапу трудової імміграції почався період прийому біженців. Швеція широко відкрила двері і надавала притулок усім потребуючим із зони конфлікту.

Під час міграційної кризи 2015 р. Швеція прийняла найбільшу у відсотковому співвідношенні до населення кількість біженців. Звучали заяви про нелогічність політики Швеції, навіть президент США Дональд Трамп розповідав про "фейкові теракти" і напружену ситуацію в Швеції. Хоча ніяких терактів, там немає. На мою думку, політика нейтралітету і спроба інтегрувати біженців у суспільство, на Сході формує думку про Швецію, як доброзичливу країну, на відміну від Німеччини та Франції.

Уряд Швеції, вважає, що людське життя вище від політичних ігор, тож вони застосовуючи усі засоби намагаються урятувати якомога більше людей. Церква Швеції толерує таке ставлення до біженців і активно допомагає у розміщенні біженців та забезпеченні необхідним. Чи принеси це шкоду Швеції покаже час, але протиставлення воюючому світу сильної, нейтральної, демократичної країни заслуговує на увагу та повагу.

Кожен етап формування багатоетнічної нації відповідає духові часу, крок за кроком Швеція робить нам наглядний приклад із помилок і перемог, які вартує застосовувати в сучасному світі.

Список літератури:

1. Westin Ch. Sweden: Restrictive Immigration Policy and Multiculturalism [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.migrationpolicy.org/article/sweden-restrictive-immigration-policy-and-multiculturalism // 12.04.2018.
2. Migration. Svenska Institute [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sweden.se/migration // 16.03.2018.
3. Saffle S. "Children, war and the rhetoric of remembrance: The stories of Finland's war children". Children in War [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.finnfaca.org/Finnish%20War%20Children.pdf // 13.04.2018.
4. Population and Population Changes 1749–2016. Statistiska centralbyren [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.scb.se/en // 01.05.2018.
5. Peder J. Pedersen, Marianne Røed, Eskil Wadensjö. The Common Nordic Labor Market at 50. – Copenhagen, 2008. – 127 p.
6. Koivukangas O. Finns Abroad. – Turku "Ebo", 2003. – 8 p.
7. History. Migrationsverket [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.migrationsverket.se/English/About-the-Migration-Agency/Facts-and-statistics-/Facts-on-migration/History.html // 18.05.2018.
8. David Schwarz [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sv.wikipedia.org/wiki/David_Schwarz // 18.12.2017.
9. How and why Sweden became multicultural. Red Sun [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://redice.tv/news/how-and-why-sweden-became-multicultural //13.11.2017.
10. Finland och Irak detve vanligaste födelseländerna bland utrikes födda. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2016/Finland-och-Irak-de-tva-vanligaste-fodelselanderna-bland-utrikes-fodda/ // 09.02.2018.
11. Seekers in 2014 and 2013, by citizenship and sex [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.scb.se/en/ // 13.11.2017.
12. Swedish population hits 10-million mark. SverigeRadio [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2054&artikel=6610701 // 19.01.2018.
13. Ruotsissa. En Finne Igen [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://keskustelu.suomi24.fi/t/5211876/en-finne-igen // 28.12.2017.
14. Asadulah N. "Iranian Diaspora: With focus on Iranian Immigrants in Sweden". Asian Social Science Vol. 6, no. 11 (November 2010). – 280 p.
15. Muhammad R. FROM SYRIA TO SWEDEN: AN INSIDE LOOK AT THE METHODS REFUGEES EMPLOY TO GET TO EUROPE [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/From-Syria-to-Sweden-355054 // 02.11.2017.
16. Orange R. Syrian refugees open for business in Sweden [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.dw.com/en/syrian-refugees-open-for-business-in-sweden/a-37428707 // 07.02.2018.
17. Lubinska D. "POLISH MIGRANTS IN SWEDEN: AN OVERVIEW" Folia Scandinavica Posnaniensia, Vol. 15, Is. 1 (2013). – 98 p.
18. Lindberg I., Sandwall K. "Nobody's darling? Swedish for adult immigrants: A critical perspective" Prospect Vol. 22, No. 3 (2007). – 96 p.
19. Medborgare utanför EU och EES. Antagning [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.antagning.se/sv/Ta-reda-pa-mer-/Anmalnings--och-studieavgifter/Medborgare-utanfor-EU-och-EES/ // 14.04.18.
20. Мелин Ян, Юханссон Альф В., Хеденборг Сюзанна. История Швеции / Пер. со швед. – М.: Издательство "Весь Мир", 2002. – 399 с.
21. Sutherland S. 10 FUNDAMENTALS OF RELIGION IN SWEDEN [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sweden.se/society/10-fundamentals-of-religion-in-sweden // 08.02.2018.
22. Svenskakyrkansmedlemsutveckling er 1972–2016. Svenskakyrkans [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.svenskakyrkan.se/statistik // 12.04.2018.
23. Report: Eight out of ten Swedish churches helped refugees. SverigeRadio [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2054&artikel=6653254 // 16.03.2018.
24. Cedersjö B. BOOKLETS FROM THE CHRISTIAN COUNCIL OF SWEDEN [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ccme.be/fileadmin/filer/ccme/Members_Info/Sweden/2017-05-19-Sweden-_This_is_what_we_want.pdf // 14.12.2018.

25. Asp J. Stockholm: Films About Migration in the Festival Spotlight [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://variety.com/2015/film/festivals/stockholm-migration-festival1201640521-1201640521/ //14.11.2017.
26. Ny svensk film vill visa varför en del tigger. Sverige Radio [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx? programid=493&artikel=6290178 // 29.10.2017.
27. IN PURSUIT OF A BETTER LIFE. Stockholmfilmfestival [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.stockholmfilmfestival.se/en/festival/2015/film/in_pursuit_of_a_better_life // 13.11.2017.

Зиненко М.А., Сыпко Б.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В ШВЕЦИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX – В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Аннотация
Европа XXI века столкнулась с новым вызовом на своем историческом пути–интеграцией в общество мигрантов, которые стали характерным явлением для послевоенного западного мира. Для большинства государств процесс интеграции иммигрантов был похожим, поэтому меры в этой сфере стран-участниц Северного Содружества выделялись на общем фоне. Среди них наибольшими достижениями в миграционной политике отличалась Швеция. Нами были проанализированы этапы развития шведской модели мультикультурализма. Рассмотрены основные причины, побудившие иностранцев к иммиграции ипроцесс формирования правового поля для интеграции новоприбывших.
Ключевые слова: мультикультурализм, трудовой иммигрант, беженец, диаспора, Швеция.

Zinenko M.O., Sypko B.V.
Ivan Franko National University of Lviv

THE POLICY OF MULTICULTURALISM IN SWEDEN FROM THE SECOND HALF OF 20TH CENTURY TO THE PRESENT

Summary
Europe of the 21st century faced with a new challenge in their historic development. This is integration of migrantsinto the society, which become a quite typical for the post-war Western world. The process to integration of immigrants was similar for most countries. Among Europe's countries only Members States of Nordic co-operation had theyown way for labors seekers and refugees. Sweden has the greatest achievements in migration policy. We analyzed the stages of development of the "Swedish model" of multiculturalism. Considered the reasons which led foreigners to immigration and provided a strong legal framework that supports and protects newcomers.
Keywords: multiculturalism, labor seeker, refugees, diaspora, Sweden.

УДК 327:355.1(73:520)

«ОКІНАВСЬКИЙ» ФАКТОР В ЯПОНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Тихоненко І.В., Желєзко К.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті розглядаються проблеми американської військової присутності в Японії. Аналізується спільна діяльність Японії і США по переміщенню американських військових об'єктів з острова Окінава. Висвітлюється вплив «Окінавського» фактору на відставку з поста прем'єр-міністра Японії лідера Демократичної партії Ю. Хатоями, зокрема через конфлікт навколо авіабази ВМС США «Футенма». Автори дійшли висновку про важливість військової присутності США у Японії для обох держав, а існування конфлікту навколо бази «Футенма» матиме більше вплив на внутрішньополітичну ситуацію в Японії, аніж на відносини з Вашингтоном.

Ключові слова: США, Японія, американсько-японський альянс, Окінава, військова база «Футенма».

Постановка проблеми. Американська військова присутність на території Японії налічує вже більше шести з половиною десятиліть. Його найбільша концентрація (близько 75%) припадає на острів Окінава, який займає особливе місце у зовнішньополітичній і військовій стратегії Вашингтону на азійсько-тихоокеанському напрямку. «Окінавський» фактор зіграв важливу роль у внутрішньополітичній ситуації Японії весни-літа 2010 р., ставши однією з причин відставки з поста прем'єр-міністра лідера Демократичної партії Ю. Хатоями. Питання американської бази «Футенма» актуалізується у зв'язку реалізацією зовнішньополітичної стратегії Д. Трампа, у якій Японії як союзнику виділена чільне місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою для написання даної статті є праці українських дослідників, серед яких на особливу увагу заслуговують праці О. Васильченко [3], Б. Гончара [5] у яких розглянуто особливості військово-стратегічного союзу США та Японії, його проблеми та перспективи на майбутнє.

Активно питання розміщення військових баз США в Японії вивчається російськими науковцями О.С. Смирноваим, який розглядає основні етапи військового співробітництва США та Японії [9] та Б.А. Ширяєвим – аналіз політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні у період адміністрації Б. Обами, зокрема, і окінавської проблеми [11]. Японський погляд на питання Окінави висвітлено у публікації М. Ямади [17] щодо протестів місцевих жителів та реакції японської та американської влади.

Метою статті є аналіз американсько-японських відносин та вплив на них розташування військових баз США на Окінаві.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на значний науковий аналіз американсько-японських відносин, недостатньо дослідженим є сучасний стан двосторонньої взаємодії з приводу Окінави у зовнішньополітичних ініціативах Д. Трампа.

Виклад основного матеріалу. Відносини між Японією і США у військово-політичній сфері регулюються Договором про взаємне співробітництво і безпеку між Японією і США від 19 січня 1960 р., що змінив Договір безпеки між США і Японією, підписаний 8 вересня 1951 р. у Сан-Франциско. Новий Договір передбачає більш рівноправні відносини між учасниками, ніж попередній. Наприклад, було знято положення про те, що Японія не має право підписувати будь-які військові договори без згоди США. У той же час за договором 1960 р. США зберегли за собою права використовувати бази та інфраструктуру і розміщувати будь-яку кількість військ на території Японії за погодженням з її урядом [11, с. 601].

Важливу роль іноземні військові бази грають в забезпеченні безпеки Японії. На острові Окінава розташовані численні військові бази США. У період 1945–1972 рр. острів знаходився під безпосереднім управлінням США, з 1972 р. – перейшов під суверенітет Японії. Згідно з американсько-японськими договорами про безпеку 1951 р. і 1960 р. та Угоди про архіпелаг Рюкю і островах Дайто 1971 р., військові бази США на Окінаві перебувають фактично на безстроковій основі (угода на десять років з автоматичною пролонгацією до тих пір, поки одна зі сторін не побажає його денонсувати).

Велика частина території Окінави, де розмішені військові бази США є приватною, а не землями, що належать державі. З 32 тис. приватних власників землі, що знаходиться під американськими військовими об'єктами, 3000 – незадоволені таким станом речей, хоча мають лише площі в кілька квадратних метрів, що складають в цілому 1/10 000 територій окінавських баз. При цьому згідно зі ст. 29 Конституції Японії 1947 р. право власності не повинно порушуватися, але далі записано, що приватне майно може бути використано в громадських інтересах за справедливу компенсацію [2, с. 91].

Про значення, яке США надавали Японії як місця дислокації своїх військових баз, свідчить вислів командувача ВПС США на Тихому океані генерала Шарпа: «Ми не могли б вести війну у В'єтнамі без Окінави. Від збереження сил передового базування на японських островах в цілому залежить безпека і стабільність усього регіону». Для Сполучених Штатів Японія відіграє роль форпост на Сході і є «стримуючим фактором» щодо Китаю та Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР). Зі стратегічної точки зору військові бази в Японії можуть служити відправною точкою для подальшого просування США в Азіатсько-Тихоокеанський регіон [17].

Серйозною проблемою у американсько-японських відносинах залишається питання про військові бази США. Особливо гострою є ситуація на

Окінаві. На цьому острові, який займає стратегічне вигідне положення у Північно-Східній Азії, розташований найбільший контингент збройних сил США в Японії. Американські бази займають значні території, що перешкоджає розвитку економіки та соціальної інфраструктури острова, а також погіршує екологічну ситуацію. Питання про виведення американських баз з Окінави неодноразово піднімалося японським суспільством, політиками [6, с. 185].

У травні 2006 р. американсько-японський консультативний комітет з безпеки прийняв план передислокації військ США в Японії: передбачена передислокація штабу та ряду бойових підрозділів 3 експедиційного корпусу морської піхоти з Окінави на нову базу на острів Гуам. Всього планувалось до 2014 р. перевести 8000 військовослужбовців та 9000 членів їх родин. Також відповідно «Дорожній карті» авіаційні підрозділи морської піхоти повинні бути переміщені з бази «Футенма» в околицях м. Генован на базу Кемп Шваб у районі м. Наго.

Гуам має низку переваг, які пов'язані з базуванням американських збройних сил порівняно з Японією: 1) Гуам є частиною території США, що дозволяє уникнути законодавчих проблем, пов'язаних з базуванням американських військ за кордоном; 2) Гуам має стратегічне розташування та є базою постачання, де розташовані найбільші у регіоні склади авіаційного палива та боєприпасів, а також учбові полігони [15, с. 229–230].

Військові експерти США вказують на негативні сторони перебазування частин морської піхоти на Гуам. Війська знаходитимуться відносно далеко від району потенційного конфлікту, що потребуватиме залучення додаткових запасів палива та транспортних засобів.

У лютому 2009 р. під час візиту держсекретаря США Х. Клінтон до Японії було підписано угоду, яка підтверджувала умови «Дорожньої карти». Обрання Б. Обами президентом породило у багатьох японців надії на те, що новий президент скоротить американську присутність на Окінаві. Однак поразка на виборах Ліберально-демократичної партії Японії та призначення на пост прем'єр-міністра у вересні 2009 р. Ю. Хатоями (лідер Демократичної партії) – загострило ситуацію з військовими базами США. Ю. Хатояма заявив про перегляд угоди щодо військових баз США від 2006 р., насамперед, висувалися вимоги повного виведення бази «Футенма» з території Окінави. У свою чергу, Вашингтон заявив про відмову від передислокації підрозділів морської піхоти на Гуам, якщо Японія буде наполягати на ліквідації бази «Футенма» [4, с. 32–33].

Тим часом невдоволення місцевих жителів станом питання про американську військову присутність на острові посилилося. За даними опитування громадської думки, до будівництва на Окінаві нової військової бази навесні 2010 р. негативно ставилося близько 70% населення острова . В кінці травня 2010 р. прем'єр-міністр Японії Ю. Хатояма опинився перед дилемою – підтримати японців чи США як політичного та військового союзника. В кінцевому підсумку Японія зробила вибір, який відповідав інтересам США. 28 травня 2010 р. японсько-американський Консультаційний комітет підтвердив основні положення «Угоди про острів Гуам» і «Японсько-американського плану переміщення збройних сил США» [7, с. 5–6].

Перепитії щодо американських військових баз на Окінаві створили ситуацію за якої відбулася відставка Ю. Хатоями з посади прем'єр-міністра. Можна виділити кілька причин провалу політики уряду Хатоями щодо вирішення проблеми переміщення авіабази «Футенма».

По-перше, найбільш важливу роль зіграв «тиск» на Токіо з боку Вашингтону, у контексті активізації військово-морських програм КНР. В таких умовах США не могли піти на скорочення своєї військової присутності в Східній Азії. По-друге, у Токіо були відсутні чіткі домовленості з Вашингтоном з даного питання. По-третє, хоча США та Японія і є союзниками, проте, Вашингтон більше розглядає Токіо як «молодшого партнера». По-четверте, у Японії не було чіткої координації дій місцевої та центральної влади щодо вирішення та реального стану речей у проблемі «Футенми» [1, с. 144–145].

Наступним главою кабінету міністрів 4 червня 2010 р. став колишній віце-прем'єр і міністр фінансів Н. Кан. Щодо «окінавського» питання в порівнянні з Ю. Хатояма, Н. Кан швидше зайняв більш поміркована позицію і всіляко демонстрував прихильність домовленостям, досягнутим між американською і японською сторонами в травні 2010 р. [3, с. 283–284].

У результаті переговорів у 2010 р. було видано спільну заяву американсько-японського консультативного комітету з питань безпеки, повністю присвячену проблематиці військових баз США. Міністри обох держав визнали, що військова присутність США в Японії, і в тому числі на Окінаві, необхідна для підтримки обороноздатності не тільки Японії, але і регіону в цілому. Згідно зі спільною заявою, був позначений широкий спектр областей, в яких повинні бути зроблені конкретні заходи. Такими сферами були: перенесення військових навчань з Окінави; турбота про навколишнє середовище; обмеження територій, які використовуються для навчань; спільна експлуатація об'єктів [5, с. 10].

На сьогоднішній день існує кілька версій виправдання необхідності постійної присутності американських баз на території Окінави. Так, наприклад, Пентагоном регулярно здійснюються заяви про те, що Японія стоїть перед реальною загрозою з боку Північної Кореї і КНР, які здатні спрямувати на неї свої експансіоністські устремління. Крім того, згідно з ще однією версією, перед США стоїть найважливіше завдання стримування потенційних проявів агресії Японії щодо своїх сусідів, однак, парадокс полягає в тому, що США самі поступово нарощують військовий потенціал Японії, що в корені суперечить заявленій версії [14].

Конфлікт навколо бази американських ВМС «Футенма» триває не перший рік. Ще в березні 2015 р. губернатор Окінави Т. Онага розпорядився призупинити роботи по перенесенню бази з густонаселеного району на узбережжі острова, хоча домовленість про це між Японією і США була досягнута ще в 2006 р. Тоді було вирішено перенести базу в район Хеноко в місті Наго, але для цього було необхідно засипати близько 157 га при-

бережної морської полоси. Формальною причиною призупинення будівництва стали побоювання, що будуть пошкоджені коралові рифи. Крім того, невдоволення місцевих жителів викликає зростання злочинності: американські солдати періодично виявляються замішаними в скандалах.

Незважаючи на усі перепитії, США не поспішають покидати архіпелаг Рюкю через його велике геополітичне значення для американських військових. Окінава розташована досить близько і до Корейського півострова, і до Китаю. Відповідно, з території військових баз, розташованих тут, США можуть контролювати військову активність КНДР і КНР, що робить Окінаву одним з найважливіших форпостів американських військових сил в Тихому океані.

Японці також в осяжному майбутньому навряд чи відмовляться від угоди з США у сфері безпеки, тому американська база на Окінаві залишиться незалежно від бажань місцевого населення [13].

Тандем США і Японії рухається в напрямку подальшого зміцнення співробітництва. І тому є кілька причин. По-перше, фактор присутності американських інтересів в регіоні Східної Азії має особливе значення для Вашингтону, що дозволяє підтримувати та корегувати свій вплив у АТР. По-друге, не буде помилковим судження про те, що в силу ситуації, що склалася у Японія поки немає достатніх ресурсів для того, щоб самостійно забезпечувати свою безпеку. По-третє, у Японії і США багато точок дотику у військово-політичній сфері більше, ніж причин для розбіжностей. Японія надавала підтримку США і НАТО при проведенні кампаній в Афганістані і Іраку, для чого навіть змінила своє законодавство, прийнявши законопроекти, згідно з якими в контексті боротьби з тероризмом Сили самооборони наділялися новими повноваженнями і функціями [10, с. 232].

У жовтні 2016 р. Збройні сили США повернули право власності на 10 тис. акрів (близько 40 га) площі для військових тренувань Японії під час церемонії в Токіо. Офіційний захід відбувся в присутності посла США в Японії К. Кеннеді і командувача силами США в Японії генерал-лейтенанта Д. Мартінеса. Це повернення земель зменшить присутність США на Окінаві приблизно на 20%. Передача земель демонструє прихильність США до зменшення впливу на громадян Японії, які живуть на острові при одночасному збереженні зобов'язань Америки щодо захисту Японії [12].

У квітні 2017 р. Збройні сили США вперше за шість років провели навчання парашутистів над військовою базою Кадена на японському острові Окінава, незважаючи на наявну домовленість не здійснювати подібні маневри в цьому районі [9]. Останні конфліктні ситуації та протести мешканців префектури Окінава на початку 2018 р. – підтверджують проблематичність «окінавського» питання у японсько-американських відносинах. Проте уряд на чолі з С. Абе Японії не поспішає вживати заходів щодо скорочення військової присутності Сполучених Штатів на острові. Президент США Д. Трамп також поки що не має приводу виводити звідти війська [16].

Висновки. Політика США стосовно Японії має як і позитивні, так і негативні сторони. Країни мають створити такий механізм, який би дозволив швидко вирішувати всі питання та протиріччя стосовно військових баз США. «Окінавська проблема» породжує чимало конфліктів, однак її рішення в найближчому майбутньому неможливо. Т. Онага, згаданий вище, висловив надію, що новий президент США Д. Трамп зможе посприяти діалогового процесу та посилити контроль над американськими військовими. Але навіть у разі, якщо Д. Трамп вирішить вплинути на ситуацію, її нормалізація повинна носити не радикальний, а комплексний характер і здійснюватися з урахуванням кожного вищеназваного фактору.

Список літератури:

1. Асланова О.С. Япония и США в 21 веке: региональные факторы упрочнения альянса // Вестник Волгоградского государственного университета. 2010. № 2. С. 141–149.
2. Белоцкий С. Международно-правовые проблемы иностранного военного присутствия // Международное право. 2013. № 1. С. 88–99.
3. Васильченко О. Методом спроб і помилок: стратегічний союз Японії та США на шляху до вирішення проблем безпеки у Східній Азії // Політичний менеджмент. 2012. № 4–5. С. 282–290.
4. Вода К.Р. Проблема перемещения военных баз в американо-японских отношениях: «Окинавский» фактор // Вестник РУДН. 2012. № 1. С. 31–39.
5. Гончар Б. «Силова дипломатія» США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні за президенства Б. Обами // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. 2014. № 1(119). С. 8–13.
6. Левчук А.Н. Военное присутствие США в Японии. Проблема американских баз в Окинаве // Проблемы безопасности в Азии. 2001. С. 184–187.
7. Лобанова В.В., Симоненко О.А. Национальная безопасность Японии и разногласия в японо-американских отношениях // Ученые заметки ТОГУ. 2016. № 2. С. 1–8.
8. На Окинаве потребовали вывода американских военных // РИА Новости. 2017. URL: https://ria.ru/world/20171128/1509763823.html.
9. Смирнов В. Как с неба свалились: десантники США провели учения вопреки протестам жителей [Электронний ресурс] // RT. 2017. Режим доступу: https://russian.rt.com/world/article/382364-ssha-desant-okinava-protesty.
10. Смирнова О.С. Проблема военных баз США в Японии // Вестник МГИМО. 2014. С. 227–233.
11. Стрельцов Д.В. Проблема возвращения Окинавы в японо-американских отношениях послевоенного периода // Вестник РУДН. 2017. № 3. С. 598–612.
12. США повернули Японії частину території острова Окінава // ZN.ua. 2016. URL: https://dt.ua/WORLD/ssha-povernuli-yaponiyi-chastinu-teritoriyi-ostrova-okinava-228214_.html.
13. Ширяев Б.А. Политика США в Азиатском-Тихоокеанском регионе в период администрации Обамы. СПб.: СПб ГУ, 2012. 260 с.
14. Япония променяла Курилы на базу США // Газета.ru. 2016. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2016/12/21_a_10442237.shtml?updated#page1.

15. Envall H.D. The Okinawa «effect» in US-Japan alliance politics // Asian Security. 2015. № 3. P. 225–241.
16. Okinawa tension: US apologises to Japan over repeat accidents // BBC. 2018. January 9. URL: http://www.bbc.com/news/world-asia-42618777.
17. Yamada M. The battle for Okinawa // Foreign affairs. 2016. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/japan/2016-01-20/battle-okinawa.

Тихоненко И.В., Железко К.А.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

«ОКИНАВСКИЙ» ФАКТОР В ЯПОНО-АМЕРИКАНСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы американского военного присутствия в Японии. Анализируется совместная деятельность Японии и США по перемещению американских военных объектов с острова Окинава. Освещается влияние «Окинавского» фактора на отставку с поста премьер-министра Японии лидера Демократической партии Ю. Хатоямы, в частности из-за конфликта вокруг авиабазы ВМС США «Футенма». Авторы пришли к выводу о важности военного присутствия США в Японии для обоих государств, а существование конфликта вокруг базы «Футенма» будет иметь больше влияние на внутриполитическую ситуацию в Японии, чем на отношения с Вашингтоном.
Ключевые слова: США, Япония, американо-японский альянс, Окинава, военная база «Футенма».

Tykhonenko I.V., Zhelezko K.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

«OKINAWA» FACTOR IN JAPANESE-AMERICAN RELATIONS

Summary
The article deals with the problems of the American military presence in Japan. The joint work of Japan and the United States on the transfer of American military facilities from the island of Okinawa is analyzed. The influence of the Okinawan factor on the resignation of Japan's leader, Democrat leader Y. Hatoyama, in particular through the conflict around the US Navy Air Force Base “Futenma”, is highlighted. The authors came to the conclusion that the US military presence in Japan is important for both states, and the existence of a conflict around the “Futenma” base will have a greater impact on the domestic political situation in Japan than on relations with Washington.
Keywords: USA, Japan, American-Japanese Alliance, Okinawa, military base “Futenma”.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.815

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА УМОВИ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ СТОСОВНО ЗАСУДЖЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

Бабич Д.С., Горбій К.О.
Навчально-науковий інститут права та соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

Досліджено теоретико-правові положення та проблемні питання виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених непо-внолітніх. Проаналізовано основні проблеми застосування засобів виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх. Вивчено специфіку та основні елементи режиму відбування покарання у виховних колоніях. Розглянуто особливості залучення засуджених неповнолітніх до процесу навчання та суспільно-корисної праці. Визначено умови та порядок накладення стягнень та застосування заохочень до неповнолітніх засуджених. Досліджено механізм забезпечення прав неповнолітніх в умовах виховної колонії.
Ключові слова: виконання покарання, засуджені неповнолітні, виправ-лення, ресоціалізація, виховна колонія, режим.

Постановка проблеми. Основним засобом соціального контролю злочинної поведінки, в тому числі неповнолітніх, традиційно виступає покарання. Законодавець, закріпивши в ст. 98 КК України, систему видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, не даремно на останнє місце поставив саме позбавлення волі на певний строк, адже позбавлення волі є найбільш суворим видом покарання, що може бути застосоване до цієї категорії осіб. Підтвердженням цього на міжнародному рівні є загальний принцип, проголошений у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), а саме в п. 19: «Поміщення неповнолітнього у виправний заклад завжди повинно бути крайнім заходом, що застосовується протягом мінімально необхідного терміну» [3]. Це пояснюється тим фактом, що негативні наслідки, пов`язані не тільки з позбавленням волі, а й з ізоляцією від суспільства, позначаються на неповнолітньому більшою мірою, ніж на дорослому, оскільки вони зачіпають його на початковій стадії розвитку.

Дана міжнародна норма знайшла своє відображення у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року «Про практику розгляду судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», де наголошується, що: «Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м`якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вироку» [7].

Тому, не випадково до питання про відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми в науковому середовищі звертаються дуже часто. Обумовлено це тим, що молодь є майбутнім держави і від того, як держава ставиться до молоді, залежить, власно кажучи, майбутнє держави. Яскравим прикладом ставлення держави до неповнолітнього засудженого є стан нормативної регламентації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі щодо такої особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо особливостей відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми є предметом наукових пошуків багатьох вчених. Так, окремі аспекти позбавлення волі досліджені в працях сучасних науковців кримінального профілю: Л. Багрій-Шахматова, В. Бадири, О. Беци, П. Мельник, С. Лукашевича, В. Льовочкіна, О. Неживець, О. Вакуленко, І. Дубиніна, О. Колб, В. Кривуша та інших. В контексті дослідження особлива увага приділена працям таких вчених: Н. Березовська, М. Романов, Н. Суховєєва.

Проте, на сьогодні тема не вичерпана, потребує детального дослідження з урахуванням чинного законодавства, судової практики, сучасних надбань науки.

Метою дослідження є комплексне теоретико-методологічне осмислення проблематики режиму виконання і відбування покарання неповнолітніми у виді позбавлення волі, а також розробка на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом розв`язання таких **завдань:**

- розглянути та систематизувати вітчизняне законодавство, яким врегульовано режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми;
- проаналізувати режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі як

спеціальну соціально-правову категорію і як різновид правового інституту;

- продемонструвати його роль у виправленні й ресоціалізації неповнолітніх засуджених, попередженні рецидивної злочинності та з`ясувати його правову природу;
- провести комплексний аналіз чинного законодавства України, спрямований на визначення змісту та цілей режиму в теорії і практиці виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі;
- вирішити організаційно-правові проблеми, що перешкоджають реалізації вимог закону в процесі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми.

Об`єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що регулює оптимальну діяльність кримінально-виконавчої служби з виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми.

Предметом дослідження виступає законодавство, що регулює виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу. Концептуально важливі положення щодо позбавлення волі неповнолітніми закріплені в КК України, ст. 63 якого визначає, що покарання у вигляді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [1]. Тобто складовою даного виду покарання є ізоляція неповнолітнього засудженого від суспільства шляхом поміщення його в закриту установу й здійснення за ним постійного нагляду [8, с. 150].

Окрім вищеназваних норм, ст. 102 КК України, встановлює ряд особливостей призначення неповнолітнім покарання у виді позбавлення волі. Так, за вчинення вперше злочину невеликої тяжкості позбавлення волі до неповнолітнього не застосовується; за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості таке покарання не може перевищувати двох років; за злочин середньої тяжкості – чотирьох років; за тяжкий злочин - семи років; за особливо тяжкий – 10 років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням людини життя, – 15 років. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років (ч. 2 ст. 103 КК). Також, відповідно до ст. 64 КК довічне позбавлення волі до особи, котра вчинила злочин у віці до 18 років, не застосовується [1].

Значна увага щодо порядку відбування покарання неповнолітніми приділяється в Кримінально-виконавчому кодексі України. Так, ст. 92 КВК визначає, що у колоніях встановлюється роздільне тримання неповнолітніх і дорослих; ст. 106 КВК забороняє застосовувати до засуджених неповнолітніх гамівну сорочку та заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю, крім випадків вчинення неповнолітніми групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров`ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору [2].

Визначені загальні правила, також конкретизуються у спеціальних Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань:

1. Забороняється застосування сльозогінних речовин та гумових кийків до неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров`ю працівників установи виконання покарань або інших осіб, чи збройного нападу.
2. До засуджених неповнолітніх і жінок гамівна сорочка не застосовується.
3. Забороняється застосовувати зброю до неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здо-ров`ю персоналу установи виконання покарань чи інших осіб, або збройного опору.
4. Неповнолітні тримаються ізольовано [6].

Також, на необхідності окремого утримання неповнолітніх правопорушників наголошується у Мінімальних стандартних правилах поводження з в`язнями.

Особливостям відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми присвячена Гл. 21 КВК України. У ній йдеться про матеріально-побутові умови, режимні вимоги до засуджених, специфіку побудови установ для неповнолітніх, додаткові гарантії при їх звільненні та деякі положення про їх соціальну адаптацію до умов вільного життя.

Так, неповнолітні, що скоїли злочини, відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виховних колоніях кримінально-виконавчої системи України. Ці колонії не мають поділу за рівнями безпеки, в них більш доступні поліпшені умови тримання.

Відповідно до Наказу Міністерства Юстиції України від 15.02.2017 «Про затвердження Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і навчальних закладів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України» в Україні на даний час функціонує 6 колоній: з них одна для відбування покарання неповнолітніми дівчатами, а п`ять для хлопців.

Серед чоловічих колоній такі:

1. Кременчуцька виховна колонія (Кременчук).
2. Курязька виховна колонія ім. А.С. Макаренка (Харківська область).
3. Прилуцька виховна колонія (Чернігівська область).
4. Дубенська виховна колонія (Рівненська область).
5. Ковельська виховна колонія (Волинська область) [5].

На даний час у західному регіоні країни, крім Дубенської виховної колонії в Рівненській області, існує ще одна спеціальна виховна установа – Ковельська виховна у Волинській області. У результаті вивчення питання подальшого функціонування в західному регіоні двох виховних колоній та з урахуванням зменшення чисельності неповнолітніх засуджених, встановлено, що потреба цього регіону щодо виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх може бути забезпечено лише Ковельською виховною колонією у Волинській області, враховуючи стан її матеріально-технічної, комунально-побутової та навчальної інфраструктури. Було встановлено, що використання цілісного майнового комплексу Дубенської виховної колонії є економічно неефективним. У 2016 році дану колонію

мали переорганізувати у колонію для відбування покарань, пов`язаних з довічним позбавленням волі для чоловіків, але це виявилося економічно не вигідним, адже необхідно було створити колонію з максимальним рівнем безпеки і повністю переоснащити виховну колонію, що потребувало б великих затрат коштів.

Станом на 2017 рік, як Ковельська так і Дубенська виховні колонії продовжують функціонувати.

Для відбування покарання неповнолітніх дівчат в Україні діє тільки одна Мелітопольська установа виконання покарань (в якій відбуває покарання 22 засуджені серед яких: 18 дівчат – за крадіжки, 2 – за вбивства, 2 – за нанесення тяжких тілесних ушкоджень) [11].

Відповідно до ст. 94 КВК України у виховних колоніях створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу, ресоціації, соціальної адаптації [2]. У дільниці карантину, діагностики і розподілу тримаються всі новоприбулі до колонії засуджені. У дільниці ресоціалізації тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з інших дільниць у порядку, встановленим КВК. У дільниці соціальної адаптації тримаються засуджені, які правомірно себе поводять і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців.

У виправних та виховних колоніях виділяються дві ізольовані зони:

- житлова – для мешкання засуджених;
- виробнича – для роботи засуджених.

У житловій зоні розміщуються гуртожитки, їдальня, крамниця, клуб, бібліотека, кімната психоемоційного розвантаження (Ковельська виховна колонія), приміщення для загальноосвітнього навчання, приміщення для проведення духовної роботи та здійснення релігійних обрядів, медична частина із стаціонаром та інфекційним ізолятором, лазня з пральнею і дезкамерою та сушильнею, перукарня, комора для зберігання постільних речей та спецодягу, камери схову особистих речей повсякденного користування, майстерня з ремонту одягу та взуття, кабінети для начальника колонії, його заступників, працівників відділу нагляду і безпеки, оперативної та соціально-психологічної служб, кімната для приймання засуджених [11].

У виробничій зоні розміщуються професійно-технічне училище, виробничі майстерні та цеха для роботи засуджених.

На важливості навчання та розвитку неповнолітніх в установах виконання покарань наголошується також в Мінімальних стандартних правилах поводження з в`язнями: п. 2 «Неповнолітнім та іншим в`язням приблизно одного віку, що мають відповідний фізичний стан, слід забезпечити фізичне тренування і можливість ігор під час вправ. Для того треба мати необхідні майданчики і спортивне обладнання»; п. 71 «В`язнів, які здатні мати з цього користь, особливо неповнолітніх, треба навчати корисних ремесел» [4]. Очевидно що, загальноосвітнє навчання є обов`язковим елементом у загальній системі виправлення й ресоціалізації вихованців колоній. Законодавством передбачено створення для засуджених умов для самоосвіти та отримання загальної середньої освіти [10, с. 79].

Зважаючи на те, що більше 80% неповнолітніх, які відбувають покарання у виховній колонії, не мають загальної середньої освіти, для них створюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів (Кременчуцька виховна колонія – вечірня школа, Дубенська виховна колонія – загальноосвітня школа на 300 учнів). У школах обладнуються комп`ютерні класи, організовується робота предметних гуртків (Ковельська виховна колонія – сучасні комп'ютерні класи, гуртки атлетичної гімнастики, настільного тенісу, більярду; Кременчуцька виховна колонія – гуртки художньої і прикладної творчості) [11]. Для педагогічно занедбаних осіб тих, хто не вміє читати і писати, ніколи не вчилися, організовані класи вирівнювання знань. Підручниками, зошитами та письмовим приладдям вихованці забезпечуються безоплатно [2]. Нині щорічно понад 400 засуджених неповнолітніх отримують базову, а близько 300 – повну загальну середню освіту. Професійно-технічні училища діють в таких колоніях: Дубенській виховній колонії, Кременчуцькій виховній колонії [11].

Основним засобом виправлення і ресоціалізації засуджених, згідно зі ст. 123 КВК України, є соціально-виховна робота. Як основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених визначено: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [2].

Яскравими прикладами залучення неповнолітніх до суспільно-корисної праці є організація на територіях колоній цехів для організації роботи засуджених: Прилуцька виховна колонія – міні пекарня, продовольчо-речовий склад, овочесховища, майстерня з ремонту одягу та взуття, підсобне господарство; Дубенська виховна колонія – механіко-складальний цех, швейна та зварювальна дільниці; Мелітопольська установа виконання покарань – швейні цехи; Ковельська виховна колонія – організоване виробництво продукції з подальшої її реалізацією в магазині [11].

На територіях колоній можуть діяти церкви. Так, наприклад, в Прилуцькій виховній колонії функціонує Православна церква та церква християн-баптистів, а в інших колоніях можуть організовуватися храмові відділення. Також у більшості колоній діють кімнати для довготривалих побачень [11].

За активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися, крім передбачених заходи заохочення: надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії; надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів [2].

Окрім цього, ст. 145 КВК України встановлює, що за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; скасування поліпшених умов тримання; поміщення в дисциплінарний ізолятор на строк до п`яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу [2].

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, у свою чергу, розширюють це положення наступним чином: «Заохочення і стягнення, оголошені усно, відображаються у статистичному обліку та у щоденниках соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім, а також беруться до уваги при визначенні ступеня виправлення засудженого та при складанні на нього характеристики» [6].

Як видно, законодавець перераховує окремі елементи режиму в установах для неповнолітніх і окреслює межі державного примусу, який застосовується до таких осіб. Правовий статус неповнолітніх засуджених за своїм обсягом включає в себе всі основні права, якими наділені засуджені, і має певні додаткові елементи, пов`язані з тими особливостями установ, де вони тримаються.

КВК України, окрім положень, щодо особливостей режиму відбування покарання неповнолітніми в установах виконання покарань, містить також норми, присвячені процедурі переведення засуджених. Так, ст. 147 КВК України говорить, що: «Засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, переводяться із виховної колонії для дальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання» [2]. Проте, зважаючи на вікові та психологічні особливості неповнолітніх, законодавець передбачає виключення із цього загального правила, а саме: «З метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними двадцяти двох років (ч. 1 ст. 148 КВК). На засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку і залишені у виховній колонії, поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених. Умови праці осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку, встановлюються відповідно до законодавства про працю» [6].

Проте, вказані положення КВК України не відбивають усіх особливостей, які дійсно властиві режиму тримання неповнолітніх у виховних колоніях. Кодекс містить лише окремі елементи режиму, які хоча й відрізняють виховні колонії від виправних але не вказують на суттєві ознаки цієї різниці. Зі змісту положень цього акта неможливо впевнитися в виховному характері відбування покарання неповнолітніми засудженими [9].

Висновки і пропозиції. Попри те, що питання недосконалості правового забезпечення відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми досить часто є предметом наукових досліджень, все ж воно залишається вкрай актуальним і надає простір для подальшого вивчення та вдосконалення. Особливо важливим стає визначення мети та алгоритму діяльності з виконання покарань відносно неповнолітніх, а також усвідомлення пріоритетної ролі освітньо-виховної роботи у системі ресоціалізації, всебічного розвитку таких осіб.

Можна дійти висновку, що нормативна структура виховних колоній для відбування покарань неповнолітніми в теорії відповідає всім умовам для повного та всебічного розвитку, але, на жаль, на практиці умови для відбування покарань неповнолітніми значно гірші. Узгодження законодавчих положень та їхнього практичного втілення потребує подальшого вдосконалення. Саме на забезпечення належного захисту прав засуджених неповнолітніх повинні спрямовуватися подальші дослідження.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Верховна Рада України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV // Верховна Рада України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15.
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об`єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Правила, Міжнародний документ від 29.11.1985 // ООН / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211/page2.
4. Мінімальні стандартні правила поводження з в`язнями: Правила, Міжнародний документ від 30.08.1955 // ООН / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
5. Наказ Міністерства Юстиції України № 406/5 «Про затвердження Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і навчальних закладів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України» від 15.02.2017.
6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ, Правила від 29.12.2014 № 2186/5 // Мін`юст України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14.
7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова від 16.04.2004 № 5 // Верховний Суд / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04.
8. Березовська Н.Л. Позбавлення волі в системі покарань неповнолітніх / Наталя Леонідівна Березовська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 32 / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – О.: Юрид. л-ра, 2007. – № 32. – С. 150–155.
9. Романов М.В. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми // Юридична Україна. – № 4. – 2012. – С. 36–42.
10. Суховєєва Н.М. Загальноосвітній навчальний заклад виховної колонії як суб`єкт соціально-педагогічної діяльності / Н.М. Суховєєва, М.І. Науменко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 1. – С. 77–82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2014_1_15.
11. Тюремний потрал // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ukrprison.org.ua/department_institutions/volynska/index.php?do=search&w=%E4%E8%F2%FF%F7%B3+%EA%EE%EB%EE%ED%B3%BF.

Бабич Д.С., Горбей К.О.
Учебно-научный институт права и социальных технологий
Черниговского национального технологического университета

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И УСЛОВИЯ ВЫПОЛНЕНИЯ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В ОТНОШЕНИИ ОСУЖДЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация
Исследованы теоретико-правовые положения и проблемные вопросы исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении осужденных несовершеннолетних. Проанализированы основные проблемы применения средств исправления и ресоциализации осужденных. Изучена специфика и основные элементы режима отбывания наказания в воспитательных колониях. Рассмотрены особенности привлечения осужденных к процессу обучения и общественно-полезному труду. Определены условия и порядок наложения взысканий и применения поощрений к несовершеннолетним осужденным. Исследован механизм обеспечения прав несовершеннолетних в условиях воспитательной колонии.
Ключевые слова: исполнения наказания, осужденные несовершеннолетние, исправление, ресоциализация, воспитательная колония, режим.

Babuch D.S., Gorbii K.O.
Educational Scientific Institution of Law and Social Technologies
Chernihiv National Technological University

LEGAL REGULATION AND CONDITIONS OF EXECUTION OF CRIMINAL PENALTY AS IMPRISONMENT WITH REGARD TO CONVICTED JUVENILES

Summary
Investigated theoretical and legal provisions and problematic issues of execution of punishment as imprisonment in respect of convicted juveniles. Analyzed the main problems of application of corrections and resocialization of convicted juveniles. Studied the specificity and basic elements of the regime serving a sentence in correctional colonies. Considered the features of involvement of convicted juveniles to the learning process and socially useful work. Defined the conditions and order of imposition of penalties and the use of incentives to juvenile convicts. Investigated the mechanism of providing rights of minors in conditions of correctional colony.
Keywords: execution of punishment, convicted minors, correction, resocialization, correctional colony, regime.

УДК 343.140.02

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ТА МЕЖ ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕЮДИЦІАЛЬНИХ ФАКТІВ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Бабич Д.С.
Навчально-науковий інститут права та соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

Стаття присвячена питанням сутності та призначення преюдиціальних фактів у практиці правозастосування. Проаналізовано відмінність преюдицій від правових преумпцій, прецеденту та передсудності. Досліджено співвідно-шення між преюдиціальними фактами та предметом доказування у кримінальній справі. Досліджено причини ототожнення преюдиції та доказів у кримінальному процесі. Розглянуто питання щодо вирішення колізії між обов`язковістю судових рішень та внутрішнім переконанням судді.
Ключові слова: преюдиція, доказування, судове рішення, презумпція, прецедент, предмет доказування, докази.

Постановка проблеми. Почесне покликання судових та правоохоронних органів, передбачене Конституцією України, спонукує доктрину кримінального права та процесу відводити виняткову роль дослідженню питань, пов'язаних зі здійсненням правосуддя, підвищенням результативності процесуальних положень, створювати принципово нові науково-аргументовані рекомендації як стосовно удосконалення діючого законодавства, так і вироблення дієвого механізму, який сприятиме дієвості практики його застосування. З огляду на наведене, принципово важливим процесуальним інститутом виступає саме інститут преюдицій, який покликаний забезпечувати стабільність і авторитетність актів правосуддя.

Нерідко, у доказовій процесуальній діяльності виникають суперечливі для правозастосування ситуації, зумовлені тим, що окремі обставини, які підлягають доказуванню, раніше вже були закріплені у іншому судовому або кримінальному процесуальному рішенні органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. Саме такі випадки є причиною поширеності такого явища як преюдиція, зокрема і у кримінальному процесі. На сьогодні, внаслідок недостатньо належного правового та нормативного регулювання суті та призначення преюдицій, у практиці правозастосування нерідко виникають значні труднощі, пов'язані із обґрунтуванням доцільності врахування преюдиціальних фактів або посилання на преюдиціальні судові рішення.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. та їх одночасним набранням чинності 30.09.2016 р. сучасні правові реалії вимагають підвищення вимог до стану юридичної культури та практики, оскільки у Конституції виокремлено в спеціальну статтю (ст. 129-1), імперативною нормою якої закріплено: «Судове рішення є обов`язковим до виконання» [1]. Це положення по-новому регламентовано в положеннях ч. 2 ст. 13 Закону «Про судоустрій і статус суддів», а саме: «Судові рішення, що набрали законної сили, є обов`язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об`єднаннями на всій території України. Обов`язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом» [2]. Отже, вперше на законодавчому рівні визначено термін «преюдиційність» саме як обов`язковість судового рішення, що відповідає практиці Європейського суду з прав людини. А саме, рішенням у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (від 25.07.2002 року), ЄСПЛ зазначив, що «одним з основних елементів верховенства права є принцип правової визначеності, який, серед іншого передбачає, що у будь-якому спорі рішення суду, яке вступило в законну силу, не може бути поставлено під сумнів (п. 72) [3].

В законодавстві України преюдиційне значення судових рішень закріплено в цілому ряді норм діючого процесуального законодавства, а саме: в положеннях ст. 61 ЦПК України, ст. 35 ГПК України, ст. 72 КАС України, ст. 90 КПК України. Проте визначені норми, за своїм змістом торкаються лише питання про преюдиціальні факти (а не преюдицію як таку), ототожнюючи їх з загальновизнаними фактами, що в сукупності є обставинами звільнення від доказування. Аналогічно, в положеннях ст. 90 КПК України вживається термінологічний оборот «має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів», але виключно в контексті «значення рішень інших судів у питаннях допустимості доказів» [4].

Таким чином, можна стверджувати, що обов`язковість преюдиційних рішень полягає у відсутності необхідності повторного дослідження вже встановлених обставин, які виступають основою нового судового рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні теоретики-дослідники та правозастосовці неодноразово приділяли значну увагу визначеній проблематиці. Серед них можна виділити: О. Бережного, О. Березіна, В. Маляренка, І. Петрухіна, Г. Резніка, Т. Супрун, О. Хотинську та ін. Слід визнати, що нині результати дослідження преюдицій не вносять остатньої ясності в зміст та значення цього інституту у праві загалом, та кримінальному процесі зокрема.

Залишаються недостатньо вивченими, але не втрачають своєї актуальності наступні проблеми: функціональне призначення преюдицій; сутність преюдицій у процесі доказуванні та її зв`язок із принципом вільної оцінки доказів; межі застосування раніше ухваленого судового рішення під час нового кримінального провадження. Тому об`єктивно виникає необхідність чіткого визначення таких понять, як «преюдиція», «преюдиційність», встановлення їх місця у правовому регулюванні, значення у законодавстві та особливо в практиці застосування.

Постановка завдання. Таким чином, метою цієї статті є дослідження поняття «преюдиція» та похідних від нього та їх роль у процесі доказування у кримінальних справах.

Виклад основного матеріалу. Нагальна необхідність та кінцева мета кримінального провадження – встановлення істини. Не можна не погодитися з висловленою в літературі тезою про те, що лише після ретельного дослідження фактичних обставин судом у вироку будуть сформульовані висновки про істинні обставини певного кримінального правопорушення [5, с. 326]. Проте, досить часто, зокрема з метою процесуальної економії, в процесі встановлення таких обставин та фактів частково виключається процедура їх дослідження внаслідок звернення до раніше винесеного процесуального рішення. Саме такі випадки і є проявом такого явища як преюдиція.

Зауважимо, що головною передумовою виникнення інституту преюдицій у праві стало намагання правотворця усунути потенційну можливість прийняття рішень, які за своїм змістом могли суперечити одне одному, одночасно з тим, щоб мінімізувати вплив попередньо ухвалених рішень на майбутні настільки, наскільки це сприяло б ефективності здійснення правосуддя.

Семантичний аналіз терміну «преюдиція» (від лат. «praejudicium») показує, що він охоплює два складові елементи: «praecedo» – рух вперед та «praeiudico» – судити наперед. Таким чином, у результаті синтезу вказаних слів отримуємо: вирішення питання попередньо; наперед прийняте рішення; обставина, яка дозволяє робити висновки щодо наслідків [6, с. 130]. З моменту свого правового закріплення даний термін вживався з певними відмінностями від нинішнього тлумачення: у римлян під «praejudicium» розумілося вже винесене рішення суду, яке перетворювалося на прецедент для суддів під час розгляду ними однотипних справ. Проте, раніше винесене рішення не мало для судді обов'язкового значення, він зазвичай погоджував своє рішення з вже існуючим. Та все ж, реальний вплив преюдиційних рішень на подальші судові рішення був досить значним, що обумовлювалося перш за все непідготовленістю суддів до різних видів процесу внаслідок недостатності знань та навичок до вирішення правових ситуацій.

Своє остаточне оформлення та законодавче закріплення преюдиції отримали у праві Німеччини і Франції, звідки в подальшому були імплементовані в законодавчу практику більшості країн Європи. Зважаючи на тривале перебування України у складі інших державних утворень, значний відбиток на розвиток окремих вітчизняних правових положень наклало право Російської імперії та, в подальшому, СРСР. Науковці зауважують, що дореволюційне судочинство запозичило термін «преюдиція» з французького процесуального права і використовувало його у значенні передсудимість (передсудність), що означало визначення у законах певних питань, які суд не мав права розглядати, тобто вважався неправомочним. При цьому, преюдиціальним, чи передсудним, у кримінальному процесі визнавалося таке правове питання, яке задовольняло б таким вимогам: предметом його повинні були бути обставини, що обумовлюють наявність складу злочину; до вирішення цього питання був залучений інший суд, а не суд, що вирішує питання винуватості. Таким чином, застосування преюдиції, з одного боку, дозволяло більш кваліфіковано і швидко вирішити справу, а з іншого – обов`язковість рішення з преюдиціального питання дозволяла уникнути суперечностей між рішеннями різних судів [7, с. 357].

Сутність преюдицій нерозривно пов'язана із питанням тлумачення цієї правової категорії. Оскільки в законодавстві до 2010 року не було нормативного закріплення терміну «преюдиція», серед теоретиків та практиків досі не склалося єдиного його розуміння. Основні підходи до розуміння преюдиції зводяться до її визначення як: 1) правозастосовчого акта; 2) обставин, встановлених судом; 3) результату послідовного застосування презумпції істинності судового рішення у вигляду обов`язковості рішень одного суду для іншого; 4) властивості окремих правових явищ; 5) прийому юридичної техніки (правила доказування); 6) підстави (правила) для звільнення від доказування; 7) юридичного правила, яке встановлює спеціальні умови використання в процесі доказування судових рішень, які набули законної сили [8, с. 163]. Узагальнивши всі існуючі точки зору щодо визначення преюдиції, можна сказати, що це є доказове правило, що встановлює підстави та порядок використання в процесі доказування органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, суддею фактів та правових висновків, встановлених такими, що мають юридичну силу рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, суду, судді у кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справах, якими справу вирішено по суті, як таких, що не потребують повторного доведення [9, с. 1].

Правова невизначеність поняття преюдиція зумовлює необхідність його розмежування з іншими суміжними правовими категоріями. Так, досить про-блематично постає питання співвіднесення таких категорія як «преюдиція», «презумпція», «прецедент» та «передсудність». Найперше, слід відмежування преюдицію та передсудність. Вважаємо, що передсудність є проявом такої характеристики законної сили судового рішення, як обов`язковість.

Немає також належної чіткості й в питанні про розмежування понять «преюдиція» та «прецедент». Наявність широкого кола загальних рис, є причиною частого ототожнення визначених категорій. Прецедент так само як і преюдиція використовуються для процесуальної економії та забезпечення стабільності судових рішень та є особливими правилами вирішення

певних питань на основі попередніх висновків. Таким чином, прецедент і преюдиція – це попередні рішення, які встановлюють результат розв`язуваного питання. Загальним для прецеденту і преюдицій є також те, що при їх застосуванні мова йде про використання раніше винесеного рішення, однак прецедентне рішення є обов`язковим для судів, що розглядають аналогічні справи, а правило преюдиціальності передбачає обов`язковість обставин, встановлених попереднім рішенням суду і що мають значення тільки для справи, яка розглядається, тобто ці факти покладаються в основу наступного рішення без вторинного доказування. Ключова різниця між прецедентом та преюдицією полягає у тому, що прецедент містить у собі правове правило вирішення правового спору, а преюдиція є доказовим правилом використання фактів та правових висновків. Тобто преюдиція реалізується лише у сфері доказування, а прецедент реалізується у цілому у сфері юридичного процесу [10, с. 27].

Різниця між презумпцією та преюдицією полягає насамперед у сфері застосування. У загальному розумінні під юридичною преюдицією слід розуміти обов`язковість для всіх судів, що розглядають справу, фактів раніше встановлених судовим рішенням, що набуло чинності по іншій справі та ці факти суди повинні брати до уваги без ужиття будь яких заходів перевірки. У свою чергу, під юридичною презумпцією можна розуміти припущення про те, що факт уже існує. При цьому такий стан речей залишається доти доки не буде в установленому порядку доведене протилежне. Наприклад, існують такі презумпції: презумпція невинуватості, презумпція вини, презумпція добросовісності, презумпція авторства, презумпція психічного здоров`я тощо. Отже, все це свідчить про те, що сферою застосування презумпції є майже всі галузі права, а сфера застосування преюдиції обмежується декількома галузями права, передусім процесуальними [8, с. 22]. Одночасно з цим, не можна ігнорувати тісний взаємозв'язок преюдиції та презумпції, що знаходить свій вияв при остаточному прийнятті рішення у справі. Так, в кримінальному процесі діє презумпція істинності вироку, що набрав законної сили, а преюдиціальність вироку ґрунтується саме на цій презумпції і забезпечується законною силою вироку тому, що в преюдиціях виявляється законна сила вироку в цілому [11, с. 17]. Взаємозалежність преюдиції та презумпції знаходить свій вияв також на прикладі презумпції невинуватості. Саме презумпція невинуватості сприяє повному, всебічному й об'єктивному дослідженню матеріалів кримінального провадження, унеможливлює обвинувальний ухил досудового розслідування і не дає змогу ухвалювати обвинувальний вирок на підставі недосконалих, сумнівних, суперечливих доказів [12, с. 91].

Необхідно також розуміти, що преюдиція, що знаходить свій вияв у ме-жах кримінального провадження, поділяється на преюдицію у кримінальному процесі та кримінально-процесуальному преюдицію, тобто преюдицію саме кримінально-процесуальних рішень. У кримінальному процесі про застосування кримінально-процесуальної преюдиції можна стверджувати у наступних випадках: при використанні у справі щодо співучасника фактів та правових висновків, встановлених у раніше винесеному рішенні щодо інших співучасників (тобто при розгляді кримінальних справ, виділених у окреме провадження); при використанні у справі про давання завідомо неправдивих показань, завідомо неправдивого висновку фактів та правових висновків, встановлених у раніше винесеному рішенні у справі, в межах якої давалися показання свідка або висновок експерта; при використанні у кримінальній справі при провадженні за нововиявленими обставинами тих рішень, якими ці обставини встановлено; при використанні преюдиціальних фактів для прийняття процесуального рішення за п. 9, 10, 11 ст. 6 КПК України [9, с. 2].

Найперше варто з`ясувати співвідношення між преюдиціальними фактами та предметом доказування у кримінальній справі. Для цього доцільно висвітлити саме поняття преюдиціальних фактів. Так, пануючою є думка, що преюдиціальними фактами є обставинами, що вже були встановлені на основі доказів у попередньому провадженні, наприклад: подія кримінального правопорушення раніше була доведена оглядом місця події, показаннями свідків, потерпілих і так далі. Ці докази вже пройшли процесуальний порядок доказування: збирання, перевірку й оцінку. Висновки, зроблені на їхній основі, ввійшли до змісту вироку (рішення) і стали преюдиціально встановленими фактами [11, с. 15].

На основі цього можемо переходити до вирішення питання про місце таких фактів при доказуванні. Відповідно до ст. 91 КПК, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом`якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов`язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [4].

Як вбачається із положення даної статті, КПК України не вирішує питання про місце преюдиціальних фактів у предметі доказування. Так само і у науковій літературі відсутнє єдине ставлення до цієї проблеми. Окремі вчені допускають, що преюдиціальні факти мають бути виключені з предмету доказування. Інші ж, спростовуючи це, відмічають, що преюдиціальні факти входять у предмет доказування, адже такі обставини мають юридичне значення. Доповнюючи останні думки, можна погодитися, що преюдиціальні факти все ж належать до предмету доказування, але тільки у випадку, якщо вони входять до кола тих обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Зважаючи на те, що такі обставини можуть повторно не доводитися у іншій справі, оскільки рішення вже набуло законної сили, виникає необхідність підтвердження таких фактів відповідними джерелами доказів, задля того, щоб уникнути сумнівів у слідчого, прокурора, судді.

Викладене вище, детально можна прослідкувати на основі аналізу злочину, вчиненого у співучасті, якщо провадження щодо кожного із обвинувачених проводиться окремо. Так, подія кримінального правпорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правпорушення) можуть бути доведені за допомогою вироку, який набрав законної сили, оскільки, подія кримінального правпорушення є об`єктивним явищем, її встановлення не залежить від того, щодо якого із співучасників розглядалася справа. Саме тому, у вироку можна вказувати, що кримінальнеправпорушення вчинено у співучасті із особою, справу щодо якої виділено у окреме провадження. Тому ці обставини, які мають значення для встановлення події кримінального правпорушення, при розгляді матеріалів виділеної справи можуть бути покладені у основу рішення суду без доведення, оскільки вони встановлені вироком, який набрав законної сили та вважаються істинними.

За допомогою вироку, що набрав законної сили, щодо іншого співучасника також можуть бути встановлені окремі обставини, що пом`якшують та обтяжують покарання. Зокрема, це вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою; тяжкі наслідки, завдані злочином; вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані; вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством; вчинення злочину з особливою жорстокістю; вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій; вчинення злочину загально небезпечним способом.

Крім того, при розгляді виділеної стосовно співучасника матеріалів кримінального провадження можуть не встановлюватися знову характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розмір витрат закладу охорони здоров`я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння. У основу вироку може бути покладено рішення суду з цих питань, виражене у раніше винесеному стосовно інших співучасників вироку.

Дещо по-іншому складається ситуація щодо такого елементу предмету доказування, як винність обвинуваченого у вчиненні кримінального правпорушення і мотиви кримінального правпорушення. Однозначно цей елемент предмету доказування не може бути встановлений за допомогою преюдиціальних фактів, оскільки розгляд справи у судовому засіданні провадиться тільки відносно обвинувачених і тільки в межах пред`явленого їм обвинувачення. Саме тому при розгляді кримінальної справи суд не може наперед висловити судження про винуватість або невинуватість осіб, які не брали участь у судовому розгляді. Інші обставини, що входять до предмету доказування, не можуть бути встановлені за допомогою преюдиції [9, с. 3].

В теорії досить часто преюдиціальні факти ображнюються з доказами. Принципова відмінність між такими категоріями полягає перш за все у тому, що преюдиції: а) встановлюються в процесі провадження по іншому кримінальному провадженню; б) через це мають процесуальну форму, властиву доказам; в) достовірність їх може бути піддана сумніву в процесі використання під час доказування по іншому кримінальному провадженню (в рамках законної сили вироку чи рішення, тобто поки воно не буде скасоване) [11, с. 15].

Головною причиною суміщення цих понять можна назвати аналогічний процес оформлення таких обставин та доказів у кримінальному провадженні. Тому, для визначення наявності достатніх підстав для застосування преюдиції у процесі доказування, слід визначитися із поняттями збирання, перевірки та оцінки доказів. Наука кримінального процесу під збиранням доказів розуміє діяльність суб`єктів, у провадженні яких перебуває справа, спрямована на одержання доказів шляхом проведення передбачених законом дій. Для визначення наявності преюдиціальних фактів такою діяльністю виступає витребування слідчим, прокурором,слідчим суддею, судом необхідних джерел (документів), якими такі факти встановлені. До них належать: вирок або ухвала, постанова, які набрали законної сили. Таким чином, такий елемент, як збирання доказів, характерний і для преюдиціальних фактів.

Перевірка доказів – це аналітична, інтелектуальна діяльність, яка реалізується шляхом аналізу кожного окремого доказу, а також зіставлення доказів між собою. Сама по собі наявність вже ухваленого процесуального рішення, яким встановлено факти, що мають преюдиціальне значення для справи, не є підставою для прийняття нового рішення. Тільки якщо в результаті аналітичної, розумової діяльності слідчого, прокурора, суду щодо аналізу змісту попереднього рішення буде доведено, що встановлені ним факти мають доказове значення чи входять до предмету доказування у справі, що розглядається, та не викликають сумнівів, вони можуть бути покладені у основу рішення без додаткової перевірки. Це і є своєрідним виявом перевірки доказів [9, с. 4].

І, нарешті, оцінка доказів – це розумова діяльність суб`єктів доказування з вирішення питання про належність, допустимість, достовірність доказів. Відповідно до положень ст. 94 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повно-

му і об`єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Ніякі докази для суду, слідчого судді, прокурора, слідчого не мають наперед встановленої сили. Відмова від оцінки даних про преюдиціальні факти та самих фактів неможлива. Отже, оцінка доказів, у тому числі й тих фактичних даних, якими встановлені преюдиціальні факти, є необхідним елементом процесу доказування.

На думку вчених, оцінка преюдиціальних фактів провадиться за тими же критеріями, що й оцінка будь-якого іншого доказу в справі, тобто з точки зору належності, допустимості, достовірності, достатності. Належність преюдиціальних фактів означає наявність об`єктивного зв`язку між змістом доказів і тими обставинами, що підлягають доказуванню по іншій кримінальній справі, де ці преюдиціальні факти використовуються, тобто фактами, що є об`єктом судового пізнання. Допустимість преюдиціальних фактів – це ознака, яка вказує, що цей факт отримано з належного джерела, уповноваженим на те суб`єктом доказування. Джерелом преюдиціальних фактів є копії вироків і інших рішень суду по кримінальних справах, копії постанов прокурора, слідчого про закриття кримінального провадження, копії рішень адміністративних органів. Цільова спрямованість допустимих доказів – це забезпечення достовірності даних у справі. Достовірність преюдиціально встановлених фактів пов`язана з достовірністю вироку, рішення чи постанови, що мають преюдиціальну силу. Це є матеріально-правовою основою існування таких фактів. Якщо попереднє рішення є достовірним, то і встановлені на його основі преюдиціальні факти є достовір-ними. Достатність преюдиціально встановлених фактів визначає рішення суб`єкта доказування з точки зору можливості на їх основі зробити висновок про те, що обставини, які входять до предмета доказування, встановлені в необхідних межах [13, с. 81–84].

Розглянемо наведені критерії на прикладах. Так, достовірними можна вважати преюдиціальні факти, викладені в ухваленому судом виправдувальному вироку, адже за відсутності події кримінального правопорушення і складу кримінального правопорушення в діях обвинуваченого, суд обґрунтовує своє рішення на достовірно встановлених фактах, а не на припущення, судженнях. Тобто, в такому випадку факти, викладені у вироку, вважаються достатніми для визнання особи невинною у вчиненні кримінального правопорушення і підпадають під категорію преюдиціальних. Зрозуміло, що припущення, які неможливо встановити достовірно, преюдиціальними бути не можуть. Що ж стосується виправдувального вироку, ухваленого за недоведеністю вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим, то у цих випадках суд ґрунтується виключно на встановлених і перевірених фактах; проте цих фактів недостатньо для категоричного висновку про невинуватість обвинуваченого, тобто преюдиціально встановлені факти у таких випадках не мають властивість достатності.

Що стосується преюдиціального значення фактів, встановлених в ухвалі суду про закриття провадження у зв`язку з відмовою прокурора від обвинувачення, то, безсумно, відповідальність за повне, всебічне та об’єктивне дослідження обставин справи в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення насамперед покладено на прокурора. Тому він, перше ніж відмовитись від підтримання державного обвинувачення, пам’ятаючи, що у подальшому не буде змоги виправити його помилку, повинен використати всі передбачені законом можливості для переконання і себе, і суду в тому, що підстав для обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення немає [14, с. 145]. Як справедливо зауважує О. Бережний, вони є преюдиціальними тому, що відмова прокурора від обвинувачення можлива тільки після дослідження усіх доказів у провадженні, і сама відмова означає лише те, що цих доказів недостатньо для визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, а не те, що вони є недостовірними. Тому, якщо у суду, що розглядає кримінальне провадження, пов`язане з закритим, факти, встановлені в ухвалі про закриття кримінального провадження, не викликають ніяких сумнівів, то вони можуть бути покладені в основу рішення без перевірки. Якщо достовір-ність таких фактів викликає у суду сумніви, то він може їх досліджувати у встановленому законом порядку [11, с. 19].

Цікаво, що на відміну від норм деяких країн СНД щодо застосування преюдиції, законодавчі акти України не закріплюють заборону оспорювати преюдиціальні факти, якщо вони за внутрішнім переконанням судді встановлені не правильно. Так, якщо буде встановлено, що факт, який був покладений в основу преюдиціального рішення, виявився недостовірним, то попереднє рішення, в основу якого він був покладений скасовується, а дія преюдиції припиняється, оскільки вона припускає достовірність самого факту за умови його відповідності вимогам закону [7, с. 4–5].

На основі аналізу наукової літератури, присвяченої проблемам застосування преюдиції, можна побачити, що найбільш дискусійним і практично значущим залишається питання колізії, яка може виникнути між двома важливими процесуальними положеннями: загальною засадою кримінального провадження – обов`язковістю судових рішень (ст. 21 КПК України) і способом (принципом) оцінювання доказів – внутрішнім переконанням судді (ст. 94 КПК України). У зв’язку з цим в літературі досить часто можна зустріти різні, інколи діаметрально протилежні, думки:

1. Певна група дослідників вважає, що преюдиція не повинна обмежувати вільну, за внутрішнім переконанням, оцінку доказів та їх процесуальних джерел, тому, якщо у суду виникають сумніви у достовірності преюдиціально встановлених фактів, він вправі їх заново досліджувати і виносити вирок за своїм переконанням.
2. Однак, серед теоретиків поширеною також є думка про незаперечність преюдиції та неможливість піддання фактів преюдиціального характеру будь-яким сумнівам, оскільки в протилежному випадку нівелюється авторитет актів судової влади.
3. Та, зрештою, найоптимальнішою видається точка зору третіх, які наголошують на тому, що преюдиціальні судові рішення повинні застосовуватися з урахуванням принципу

свободи оцінювання доказів судом, що випливає з конституційних принципів незалежності суддів і самостійності судової влади. Адже, вирок першого суду для другого є не актом, який має силу закону, а офіційним документом, що посвідчує певні факти, які приймаються судом як істинні без подальших доказів тільки в тому випадку, коли вони представляються безспірними і такими, що не викликають сумнівів у своїй істинності. За сумнівів у факті, встановленому вироком суду, який набув законної сили, суд зобов`язаний його дослідити по суті. Саме в такому випадку буде забезпечено баланс між такими конституційно закріпленими цінностями як загальнообов`язковість і несуперечливість судових рішень, з однієї сторони, і незалежність суду та змагальність кримінального провадження – з іншої [7, с. 173–175]. Однак, дієвість такого варіанту прямо залежить від професійності судді як носія морально-правового потенціалу. Адже, як слушно наголошують науковці, одним із важливих завдань подальшого розвитку правосуддя є реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. Виконання покладених завдань тісно пов'язане з такими морально-правовими категоріями як «справедливість», «добросовісність», «розумність», «незалежність», «неупередженість» [15, с. 52].

Не можна не погодитися з тим, що з точки зору тактики процесу, поси-лання на преюдиційні обставини не завжди доцільно, адже у разі скасування рішення, яке встановлює преюдицію, виникають підстави для перегляду за нововиявленими обставини усіх тих рішень, які цю преюдицію використали. Тому якщо рішення, яким встановлені певні обставини, має недоліки і є загроза його скасування, то на нього краще не посилатися, а доводити потрібні обставини в загальному порядку [16, с. 39].

Висновки. Отже, в національному законодавстві преюдиціальні факти визначаються обставинами, встановленими рішенням суду, що набуло законної сили, які, васлідок цього, не потребують доказуванню при розгляді іншого провадження, у якому беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, або рішенням іншого органу, якому законодавством надане право встановлювати юридичні факти. Однак, поняття «преюдиція» лишається законодавчо неозначеним. З точки зору правової доктрини його слід розуміти як юридичне правило, яке дозволяє суду або іншому органу при вирішенні провадження використовувати преюдиціальні факти без додаткової перевірки та доведення, якщо вони не суперечать внутрішньому переконанню судді. Процесуальне призначення преюдицій полягає в тому, що вони виступають одним із засобів процесуальної економії, оскільки дозволяють використовувати доведені обставини в раніше винесеному рішенні: без повторного дослідження; сприяють зміцненню прав і законних інтересів учасників процесу; сприяють винесенню законних і обґрунтованих судових рішень. Таким чином, процесуальне законодавство потребує нормативного узгодження та додаткового офіційного тлумачення понять «преюдиція», «преюдиціальні факти», «факти, які відповідно до закону вважаються встановленими».

Список літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Редакція від 30.09.2016, підстава – 1401-19 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2016. – № 56. – С. 9. – Ст. 1935.
3. Справа «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (заява № 48553/99): Справа, Рішення від 25.07.2002 / Європейський суд з прав людини, Рада Європи, Міжнародні суди // Офіційний вісник України. – 2003. – № 44. – С. 321. – Ст. 2344.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VII / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – С. 11. – Ст. 1370.
5. Сенченко Н.М. Встановлювання істини – мета доказування / Н.М. Сенченко // Ukraine – EU. Modern technology, business and law : collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. (Košice, Slovakia, March 30-April 2, 2015). – Chernihiv: CNUT, 2015, p. 326–328.
6. Павлова М. Правове забезпечення реалізації преюдиції в Україні / М. Павлова // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 130–135. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2013_3_24.
7. Проданик І.В. Процесуально-правові засади провадження у справах про взаємопов`язані злочини: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Проданик Іван Васильович; Університет Державної фіскальної служби України. – Ірпінь, 2017. – 230 с.
8. Павлова М.А. Співвідношення преюдиції з деякими суміжними категоріями / М.А. Павлова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – Вип. 2. – С. 22–25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_8.
9. Шилін Д.В. Кримінально-процесуальна преюдиція в процесі дока-зування у кримінальних справах // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 6. – С. 01–06.
10. Зіменко О.В. Щодо питання преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини [Текст] / О.В. Зіменко // Науковий вісник Ужгород-ського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Гельветика, 2013. – Вип. 22. Т. 1. № 1. – С. 24–28.
11. Бережний О.І. Значення обставин встановлених у вироку та ухвалі суду про закриття кримінального провадження при вирішенні інших кримінальних проваджень // Журнал східноєвропейського права. – № 33. – 2016. – С. 11–20.
12. Сенченко Н.М. Презумпція невинуватості як гарантія забезпечення прав і свобод особи у кримінальному провадженні / Н.М. Сенченко // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2017. – № 1(3). – С. 89–94.
13. Бережний О.І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / О.І. Бережний – Х., 2003. – 191 с.

14. Сенченко Н.М. Окремі питання відмови прокурора від обвинувачення / Н.М. Сенченко // Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів : Міжнародна науково-практична конференція (м. Братислава, 27-28 листопада 2015 р.). – Братислава, 2015. – С. 144–147.
15. Сенченко Н.М. Суддя – носій морально-правового потенціалу / Н.М. Сенченко // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2016. – № 1(2). – С. 51–55.
16. Зіменко О.В. Застосування преюдиції в окремих галузях національного процесуального права / О.В. Зіменко // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 4. – С. 36–46.

Бабич Д.С.
Учебно-научный институт права и социальных технологий
Черниговского национального технологического университета

К ВОПРОСУ СУЩНОСТИ И ГРАНИЦ ПРИМЕНЕНИЯ ПРЕЮДИЦИАЛЬНЫХ ФАКТОВ В ПРОЦЕССЕ ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
Статья посвящена вопросам сущности и назначения преюдициальных фактов в практике правоприменения. Проанализированы отличия преюдиций от правовых преумпций, прецедента и передсудности. Исследовано соотношение между преюдициальными фактами и предметом доказывания по уголовному делу. Исследованы причины отождествления преюдиции и доказательств в уголовном процессе. Рассмотрены вопросы решения коллизии между обязательностью судебных решений и внутренним убеждением судьи.
Ключевые слова: преюдиции, доказывание, судебное решение, презумпция, прецедент, предмет доказывания, доказательства.

Babych D.S.
Educational-Scientific Institute of Law and Social Technologies
of the Chernigov National Technological University

TO THE QUESTION OF ESSENCE AND BORDERS OF APPLICATION OF PRECEDICIAL FACTS IN THE PROCESS OF PROOF IN CRIMINAL PRODUCTION

Summary
The article is devoted to issues of the essence and purpose of prejudicial facts in the practice of law enforcement. Analyzed the difference of preludes from legal premaps, precedent, and preconception. Investigated the relation between prejudicial facts and subject of proof in a criminal case. Investigated the reasons for identifying prejudice and evidence in criminal proceedings. Considered the question of resolving the conflict between the obligation of court decisions and the judge's internal convictions.
Keywords: prelude, proof, judicial decision, presumption, precedent, subject of evidence, evidence.

УДК 347.736

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

Бабій Ю.С., Горобець Д.О.
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану готівкового грошового обігу в Україні та з'ясуванню ознак монет як засобів платежу. Визначено основні ознаки, яким мають відповідати монети для застосування їх в готівковому грошовому обороті. Доведено, що нові зразки монет не відповідають ознакам їх платіжоздатності, а тому необхідно вносити відповідні зміни та поправки до чинного законодавства України.
Ключові слова: готівковий грошовий обіг, платіжоздатність монет, ознаки платіжоздатності монет.

Постановка проблеми. В економіці будь-якої країни важливе місце займає грошовий обіг, адже рівень його еволюції свідчить про розвиненість економіки в цілому. Низька частка готівкового обігу є підтвердженням високого розвитку грошових відносин, тоді як висока частка – навпаки.

З прийняттям Україною незалежності її національною валютою стає гривня і Національним банком України впроваджуються, крім паперових знаків (банкнот), монети номіналом 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок. А з 2018 року НБУ вводить в обіг монети номіналом 1, 2, 5, 10 грн. Тому питання визначення ознак, яким має відповідати монета як засіб платежу, набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану тему досліджували багато вчених, а саме: Шевчик О.С., Алісов Є.О., Ігнатова О.М., Касьян О.В., Яськів Б.А. та багато інших. Проте певні аспекти цієї проблематики залишаються актуальними і на сьогодні, зокрема щодо визначення ознак платіжоздатності монет, і потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою даної статті є комплексний аналіз основних наукових поглядів та чинного законодавства, що регулює грошовий обіг в Україні, а також дослідження сучасного стану готівкого грошового обігу та з'ясування ознак монет як засобів платежу.

Виклад основного матеріалу. Гроші відіграють важливу роль в економіці кожної країни, тому від стабільності грошей значною мірою залежить стабільність і ефективність економічної системи.

Як зазначає Є.О. Алісов, що грошовий обіг як базова фінансово-правова категорія позначає безперервний рух грошей при виконанні ними своїх функцій у готівковій і безготівковій формі, який обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі і розрахунки в господарстві [1, с. 207].

Оскільки змістом розрахункових правовідносин є переміщення грошових коштів, то це і є грошовий обіг. Грошовий обіг має публічно-правовий характер і регулюється з метою захисту публічних інтересів. Грошовий обіг нерозривно пов'язаний з грошовими фондами, які утворюються і витрачаються саме за допомогою руху грошової маси.

Готівково-грошовий обіг являє собою сукупність платежів, що здійснюється готівкою. Він є складовою частиною загального грошового обігу країни. Як наголошують О.М. Ігнатова та О.В. Касьян, економіку України характеризує висока питома вага готівки в загальній грошовій масі. Вона посідає важливе місце у платіжній системі країни і відіграє значну роль у здійсненні населенням готівкових платежів для обслуговування своїх потреб [2, с. 53].

Правове регулювання грошового обігу здійснюється виключно державою, яка закріплює у фінансово-правових актах основні елементи грошової системи, визначаючи тим самим порядок організації руху грошових коштів, виражених у національній або іноземній валюті в готівковій і безготівковій формі. Інші суб'єкти права, в свою чергу, зобов'язані дотримуватися встановленого порядку грошового обігу.

У процесі здійснення фінансової діяльності держава змушена сприяти безперервності існування грошового обігу і як особливого економічного процесу, і як сфери суспільного відтворення, забезпечуючи кругообіг вартості в економіці. А це в остаточному підсумку визначає спрямованість державного впливу на грошовий обіг, у тому числі й правовими засобами [3, с. 6].

До таких правових засобів належить випуск в готівковий обіг грошових знаків Національним банком України, в тому числі і монет.

Слід зазначити, що в законодавстві України існує легальне визначення справжньої монети. Згідно із Правилами визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 23 жовтня 2013 року № 422, справжні монети – введені в обіг Національним банком України як законний засіб платежу металеві грошові знаки, що мають установлену форму, технічні характеристики, геометричні розміри, у яких розрізняють лицьовий бік (аверс), зворотний бік (реверс) й обріз (гурт), на яких зображені малий Державний Герб України, написи з елементами захисту, номінал, найменування держави, рік виготовлення [4].

Крім того, Наказом Національного банку України № 71 від 26.08.1996 року було введно в дію Правила встановлення платіжності гривні та монет у яких чітко закріплено ознаки платіжності та основі характеристики банкнот гривні та монет (метал, з якого виготовляються монети, їх вага, діаметр, товщина) [5].

Дизайн та форма цих монет неодноразово змінювались, зокрема окремими Постановами Національного банку України було введено в обіг монети нового зразка, проте поправки до Правил встановлення платіжності гривні та монет, затверджених

Наказом Національного банку України № 71 від 26.08.1996 року, не вносились, а тому можна зробити висновок, що фактичні нові зразки нових монет не відповідають ознакам їх платіжоздатності, а відтак, теоретично, не можуть виступати в якості законного засобу платежу. Крім того, як зазначає О.С. Шевчик, відсутність в єдиному нормативному акті – Правилах встановлення платіжності гривні та монет – поправок стосовно введених в дію нових зразків монет із зазначенням їх ідентифікуючих ознак цілком слушно викликає ускладнення стосовно боротьби з підробкою монет та банкнот національної валюти України [6, с. 65].

В Україні виключним правом вводити в обіг (емісію) гривню і розмінні монети, здійснювати організацію їх обігу та вилучати з обігу наділений Національний банк України. Саме він здійснює виготовлення і зберігання монет, встановлює їх елементи захисту, платіжні ознаки, дизайн та форму [7].

Слід зазначити також, що Національний банк України наділений правом випускати монети із дорогоцінних металів. Ці монети мають номінальну вартість, що виражається в національній валюті, а тому їх теоретично можна вважати законними засобами платежу. Номінал цих монет складає 2, 5, 10, 20, 100 та 250 грн., проте Правилами встановлення платіжності гривні та монет, затверджених Наказом Національного банку України № 71 від 26.08.1996 року передбачаються лише монети номіналом 1, 2, 5, 10, 25 та 50 копійок.

Таким чином, можна зробити висновок, що у монет із дорогоцінних металів відсутні ознаки платіжоздатності, а тому вони не можуть виступати засобом платежу. Крім того, як стверджує О.С. Шевчик, Національний банк України не покладав на них виконання функцій грошей, тому що в обіг вони випускались шляхом продажу, а не, наприклад, обміну вже перебуваючих в обігу грошових знаків [6, с. 82]. До того ж номінальна вартість цих монет значно нижча, ніж роздрібна, яку встановлює Національний банк України та за якою, ці монети реалізуються.

Оскільки виключним правом емісії коштів наділений лише Національний банк України, то чинним законодавством передбачена юридична відповідальність за незаконне виготовлення та підроблення грошових коштів. Так, статтею 199 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї [8].

Підроблення коштів – це повна імітація грошового знака (монети) або ж його істотна фальсифікація, що за звичайних умов виключає або ускладнює виявлення підробки.

В пункті 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів" від 12 квітня 1996 р. № 6 зазначено два критерії, які необхідно враховувати при кваліфікації діяння за ст. 199 КК:

- художнє оформлення грошового знака, яке передбачає певний ступінь завершеності зображення, а саме: відповідного орнаменту і наявності основних реквізитів (портрет, барельєф, пам'ятник) та їх узгодженість зі словами й цифрами, які визначають номінал грошового знака чи державного цінного папера;
- якість відтворення, котра передбачає такий ступінь графічної та кольорової точності зображення, який дає винній особі підстави вважати можливим перебування виготовлених нею грошей в обігу [9].

Проте обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього злочину виступає спеціальна мета – збут. Її відсутність виключає відповідальність за статтею 199 Кримінального кодексу України.

Слід звернути увагу також на пунктом 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів" від 12 квітня 1996 р. № 6, згідно з яким підроблені грошові знаки, у тому числі монети, які вилучені з обігу та мають лише колекційну цінність, не є предметом злочину, передбаченого статтею 199 Кримінального кодексу України, тому їх підробка чи виготовлення з метою збуту, а також збут, за наявності необхідних підстав, повинні кваліфікуватись як шахрайство [9].

Тож вважаємо доцільним проаналізувати склад злочину передбачений статтею 190 Кримінального кодексу України, зокрема, спосіб його вчинення – обман.

Під обманом слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей або свідоме приховування, замовчування певних обставин, повідомлення про які було обов'язковим і мало суттєве значення для поведінки потерпілого. Тому в навчальній та науковій літературі обман поділяють на активний (у формі активної поведінки) і пасивний (вчинений шляхом бездіяльності, замовчування обставин, повідомлення про які було обов'язковим). Обман у формі активної поведінки поділяється на словесний (вербальний) і обман дією; у свою чергу, словесний обман може бути в усній і письмовій формі. Обман дією являє собою вчинки, жести, рухи того, хто обманює, які мають певне інформаційне навантаження і на підставі яких можна зробити висновок щодо ствердження або заперечення якихось фактів. Обманні дії можуть бути вчинені як самостійно, так і тоді, коли словесного обману недосить для досягнення злочинного наслідку [10, с. 166].

Отже, обман є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 190 Кримінального кодексу України, і за відсутності цієї ознаки кримінальна відповідальність виключається.

Висновки і пропозиції. Таким чином, провівши аналіз готівкого грошового обігу в Україні можна дійти висновку, що готівковий грошовий обіг – це фінансова-правова категорія, що позначає рух готівкових коштів, в тому числі і монет.

На законодавчому рівні існує єдиний нормативно-правовий акт – Правила встановлення платіжності гривні та монет, затверджених Наказом Національного банку України № 71 від 26.08.1996 року, що встановлюють ознаки платіжоздатності монет. У випадку випуску в обіг монет, які є виключно сувенірною продукцією, на відповідній монеті доцільно робити позначку «сувенір», що в свою чергу уникнути можливості введення в оману окремих громадян щодо правової природи даних монет.

Список літератури:

1. Алісов Є.О. Грошовий обіг як базова фінансово-правова категорія. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2012. № 23. С. 196–207.
2. Ігнатова О.М., Касьян О.В. Стастичний аналіз готівкого обігу в Україні та його вплив на вартість національної грошової одиниці. Економіка та держава 2013. № 6. С. 53–56.
3. Яськів Б.А. Правове регулювання грошового обігу в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 21 с.
4. Про затвердження Правил визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України: Постанова Правління Національного банку України від 23.10.2013 № 422. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1942-13.
5. Про заходи щодо виконання Указу Президента України №762/96 від 25 серпня 1996 року "Про грошову реформу в Україні": Наказ Національного банку України від 26.08.96 № 71. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0071500-96.
6. Шевчик О.С. Регулювання валютного контролю в Україні: фінансово-правовий аспект: монографія. Полтава: РВВ ПДАА. 2012. 168 с.
7. Про національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV Відомості Верховної Ради України. 1999. № 29. Ст. 238. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14.
8. Кримінальний кодекс України Закон україни від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомсті Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: Постанова Пленуму Веховного суду України від 12.04.96 № 6. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-96.
10. Ємельянов М.В. Поняття та види шахрайства за Кримінальним кодексом України. Право і суспільство. 2011. № 6. С. 164–168.

Бабий Ю.С., Горобец Д.А.
Полтавский юридический институт
Национального юридичного университета имени Ярослава Мудрого

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ НАЛИЧНОГО ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию современного состояния наличного денежного обращения в Украине и выяснению признак монет в качестве средства платежа. Определено основные признаки, которым должны соответствовать монеты для применение их в наличном денежном обороте. Доказано, что новые образцы монет не соответствуют признакам их платежоспособности, а поэтому необходимо вносить соответствующие изменения и поправки в действующее законодательство Украины.
Ключевые слова: наличный денежный оборот, платежоспособность монет, признаки платежоспособности монет.

Babiy J.S., Gorobets D.A.
Poltava Law Institute of National Law University of Yaroslav Mudryi

ASPECTS OF CASH FLOW MONEY IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to research the cash circulation in Ukraine and the clarification of signs of coins as means of payment. The main features of coins intended for use in cash flow are determined. It is proved that new samples of coins do not correspond to signs of their ability to pay, and therefore it is necessary to make appropriate changes and amendments to the current legislation of Ukraine.
Keywords: cash circulation, payment ability of coins, signs of payment ability of coins.

УДК 343.131.5

ОБОВ'ЯЗКОВЕ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ ФІЗИЧНІ ВАДИ

Бабій Ю.С., Шкурко В.Р.
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній статті розглядається питання обов'язкового залучення захисника у кримінальному провадженні особам, які мають фізичні вади. Зокрема було проаналізовано судові рішення щодо залучення захисника особам, які є німими, глухими та сліпими. Досліджено які документи брались судом до уваги. Висвітлено наявність проблеми щодо відсутності на законодавчому рівні конкретизації ступеню ураження зору, слуху, мови.
Ключові слова: залучення захисника, фізичні вади, захисник, порушення права на захист.

Постановка проблеми. Право на захист є одним із невід'ємних прав людини. Воно визначене і закріплене у міжнародно-правових актах як універсального, так і регіонального характеру, а також гарантується статтею 59 та 63 Конституції України [1]. Проте деякі категорії осіб не можуть самостійно реалізовувати це право, оскільки мають певні фізичні вади, а, отже, потребують додаткової правової охорони з боку держави. Тому питання обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які внаслідок фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, на даний час залишається вкрай актуальним і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням обов'язкового залучення захисника вивчали: В.Л. Ващук, В.О. Попелюшко, В.І. Бояров, Ю.М. Грошевий, В.І. Галаган, М.Є. Шумило, Ю.О. Гурджі, В.С. Зеленецький, М.С. Строгович, Я.П. Зейкан, О.М. Ларін, М.М. Михеєнко, В.Т. Маляренко, П.Д. Письменний, Л.М. Лобойко, В.О. Попелюшко, Л.Д. Удалова, Т.В. Варфоломеєва, А.М. Титов, І.Ю. Головацький, В.Т. Нор, О.Д. Святоцький, В.Г. Гончаренко, О.Г. Яновська та ін. Проте жоден з них детально не досліджував питання обов'язкового залучення захисника на підставі п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, що на нашу думку має важливе значення для застосування на практиці.

Мета статті. Головна мета цієї статті – розглянути питання обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які мають фізичні вади, а також дослідити, які фізичні вади беруться до уваги судом при обов'язковому залученні захисника.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України закріплено принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, який є одним із основних засад кримінального судочинства. Дієвим та ефективним механізмом його реалізації в рамках кримінального провадження можна вважати право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника. Крім того, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає ряд випадків, коли участь захисника є обов'язковою, зокрема щодо осіб, які внаслідок фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права (п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК) [2].

Хоча КПК України і закріплює дане положення, однак на законодавчому рівні чітко не встановлено, які саме фізичні вади мають існувати у особи і який ступінь порушення функцій організму людини повинен бути наявний для обов'язкового залучення захисника в кримінальному провадженні.

Загалом, під особами, які через свої фізичні вади не можуть самостійно реалізувати право на захист, розуміють осіб з істотними дефектами мови, зору, слуху тощо [3]. Однак, ні законодавство України, ні судова практика не визначають, які дефекти слід відносити до істотних, а суди у своїх рішеннях вказують лише на наявні фізичні вади у підозрюваного чи обвинуваченого, посилаючись на норму п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, не зазначаючи у більшості випадків на підставі чого вони роблять висновок про їх істотність.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) 360 мільйонів осіб, що становить 5% від населення світу, страждають на глухоту. У Великому енциклопедичному словнику медичних термінів німота визначається як нездатність або небажання особи говорити. Глухота – повна відсутність слуху або різкий ступінь його зниження при якій неможливо сприймання звуків. Глухонімота – вроджена чи набута у ранньому віці глухота, поєднана з обумовленою цією глухотою неможливістю оволодіти словесною мовою (без спеціальних прийомів навчання) або з втратою мовлення, частково розвиненого з моменту втрати слуху [4].

Суди при встановленні підстав для обов'язкової участі захисника зазвичай не вимагають медичного підтвердження наявних у них фізичних вад і приймають рішення на підставі пояснень особи. Так, Сватівський районний суд Луганської області у своїй ухвалі від 19 серпня 2015 року (судова справа № 426/4474/15-к) враховуючи глухоту обвинуваченого, призначив йому захисника, при цьому медична довідка не надавалась. При вирішенні даного питання суд керувався тільки своїм внутрішнім переконанням та поясненнями обвинуваченого, який зазначив, що погано чує і користується слуховим апаратом [5]. В ухвалі Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 03 червня 2016 року (судова справа 389/1037/16-к) суд залучив захисника, оскільки під час судового розгляду з'ясувалось, що особа погано чує. При цьому суд не перевіряв дійсність даних обставин

та не вимагав пред'явити медичну довідку, яка б підтверджувала факт наявності вад слуху у обвинуваченого [6].

Проте при обов'язковому залученні захисника деякі суди враховують діагноз підозрюваного чи обвинуваченого. Так, Совєтський районний суд Автономної Республіки Крим розглядаючи справу № 117/1156/13-к у вироку від 27 грудня 2013 року робить висновок про наявність німоти та глухоти особи на підставі діагнозу: «Двостороння сенсоневральна туговухість високого ступеню, німота», який підтверджується медичною довідкою. Слід зазначити, що по даному кримінальному провадженню крім захисника був залучений і сурдоперекладач [7].

Як зазначає Апеляційний суд Черкаської області в ухвалі від 19 листопада 2014 року по справі № 712/13232/14-к, у випадках коли захисник не може забезпечити належний захист підозрюваного чи обвинуваченого через вади слуху, німоти, то обов'язково повинен бути залучений перекладач (сурдоперекладач) [8]. Так, при розгляді справи Соснівським районним судом м. Черкаси (судова справа № 117/1156/13-к) було встановлено, що підозрюваний має вади слуху, однак йому не було забезпечено сурдоперекладача під час досудового розслідування, що вплинуло на правильне сприйняття обставин події та питань слідчого при проведені процесуальних дій [9]. Таким чином, незалучення сурдоперекладача вважається порушенням права особи на захист, а тому було підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд.

За даними ВООЗ в усьому світі близько 253 мільйонів осіб мають вади зору, із них – близько 36 мільйонів страждають на сліпоту. Сліпота – повна або майже повна втрата зору. Нерідко підозрюваними, обвинуваченими є особи з вадами зору, які потребують належного забезпечення з боку держави права на захист. Зазвичай під час судового розгляду ці особи не надають медичного підтвердження наявності у них вад зору, а лише стверджують про це, а суди призначають захисника без витребування медичних висновків. Так, Люботинський міський суд Харківської області у своїй ухвалі від 18 червня 2014 року (судова справа № 630/283/14-к) призначив захисника лише на підставі слів обвинуваченого, який зазначав, що він є сліпим і нічого не бачить [10].

Проте в судовій практиці існують випадки, коли в судовому засіданні такі особи підтверджують свої діагнози шляхом надання суду довідок або медичних висновків про наявні вади зору. Так, Віньковецький районний суд Хмельницької області в ухвалі від 13 вересня 2017 року (судова справа № 670/575/17) суд призначив обвинуваченому захисника на підставі наданого виписаного епікризу, згідно якого обвинувачений страждає на «первинну відкрито-кутову глаукому правого ока» [11].

Встановлення судом фізичних вад особи може відбуватись на різних етапах кримінального провадження. Так, згідно постанови про призначення захисника у кримінальній справі від 15 липня 2015 року слідчим СВ Артемівського МВ (з обслуговування м. Артемівська та Артемівського району) УМВС України в Донецькій області було призначено підозрюваному захисника із центру надання безоплатної вторинної правової допомоги внаслідок часткової втрати здатності активно користуватися мовою [12]. Демидівським районним судом Рівненської області в ухвалі від 17 червня 2016 року (справа № 558/218/16-к 17) було встановлено, що обвинувачений не бачить на праве око на стадії підготовчого провадження [13]. Віньковецьким районним судом Хмельницької області в ухвалі від 13 вересня 2017 року (судова справа № 670/575/17) вади зору обвинуваченого суд з'ясував при роз'яснення йому прав під час розгляду справи судом першої інстанції [11].

Згідно зі статтею 49 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника [2]. Тобто залучити захисника підозрюваному чи обвинуваченому в порядку статті 52 КПК України суд може як за власною ініціативою, так і за ініціативою прокурора чи самого підозрюваного чи обвинуваченого. Так, у справі № 558/218/16-к 17, що розглядалась Демидівським районним судом Рівненської області, клопотання про залучення обвинуваченому захисника було заявлено прокурором, оскільки у обвинуваченого наявні вади зору, що унеможливлюють у повній мірі реалізацію ним своїх прав під час судового розгляду [13]. Клопотання суд задовольнив. Цікавим є те, що питання про порушення права на захист під час досудового розслідування не розглядалося, апеляційна скарга стороною захисту не подавалась. Під час розгляду справи № 673/1931/17 Віньковецьким районним судом Хмельницької області на присутності захисника наполягав сам обвинувачений, який стверджував, що не бачить на ліве око і не чує на одне вухо з дитинства. Прокурор зауважував, що згідно до медичних даних обвинувачений здоровий. Однак суд призначив захисника не витребуючи медичного підтвердження даного діагнозу [14]. За ініціативою суду було залучено захисника ухвалою Полтавського районного суду від 08 травня 2015 року та доручено Регіональному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Полтавській області призначити захисника для здійснення захисту обвинуваченого, який через фізичні вади позбавлений можливості повноцінно розмовляти [15].

У деяких випадках суд звертає увагу чи дійсно існують обставини, які дають підстави вважати, що у особи наявні фізичні вади та чи враховувались ці фізичні вади слідчим та прокурором під час досудового розслідування. Так, при розгляді Великоновосілківським районним судом Донецької області справи № 220/1263/16-к сторона захисту у судовому засіданні зазначила про порушення права обвинуваченої особи на захист у зв'язку з повідомленням їй про підозру за відсутності захисника, оскільки обвинувачена є особою похилого віку, має вади зору і її захворювання прирівняне до 2-ї групи інвалідності. Суд, зазначив, що похилий вік обвинуваченої не є вадою в розумінні п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, а тому не є підставою для обов'язкового залучення захисника. Щодо вад зору суд зазначає, що матеріали кримінального провадження не містять будь-яких

даних щодо посилань обвинуваченої під час досудового розслідування на наявність у неї відповідних проблем зі здоров'ям. Виписка з медичної карти стаціонарного хворого, на яку посилається сторона захисту, датована 14.07.2016 р. Згідно анамнезу, зі слів хворої, зниження зору помічає протягом 5 років, лікувалась амбулаторно, надійшла в відділення для курсу підтримуючого лікування. Знаходилась на стаціонарному лікуванні з 05.07.2016 р. по 14.07.2016 р., тобто через рік після подій, які їй інкримінуються. Даних про перебування обвинуваченої на диспансерному обліку з приводу вад зору не надано. Отже, у слідчого не було достатніх підстав вважати, що обвинувачена має такі вади зору, внаслідок яких вона не здатна в повній мірі реалізувати свої права, а тому підстави для обов'язкового залучення захисника для обвинуваченої у слідчого були відсутні. Крім того, під час судового розгляду було встановлено, що при першій заяві обвинуваченої про залучення захисника слідчі дії були зупинені, а обвинуваченій була забезпечена участь захисника. Враховуючи викладене, суд приходить до висновку про відсутність істотного порушення прав і свобод обвинуваченої під час проведення досудового розслідування, в тому числі і права на захист [16].

Проте у судовій практиці існують випадки, коли суд або ж не звертає уваги на фізичні вади особи, або ж ігнорує їх. Так, вироком Новомиколаївського районного суду Запорізької області від 12.10.2015 року (судова справа № 322/1069/16) особу було засуджено, при цьому суд не звернув увагу на явні дефекти зору у обвинуваченого та не призначив йому захисника, порушивши п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України [17]. Саме це стало підставою для скасування вироку апеляційним судом Запорізької області та направленням справи на новий розгляд [18].

Висновки і пропозиції. Залучення захисника відбувається на різних етапах кримінального провадження. Суди, залучаючи захисника за п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК, діють по-різному: одні зазначають, в чому полягають фізичні вади особи та приймають рішення на підставі медичних висновків, а деякі не вказують, які саме вади ставали підставою для прийняття такого рішення. Тому вважаємо за доцільне на законодавчому рівні встановити мінімальний ступінь ураження слуху, зору, мови, що буде підставою для обов’язкового залучення захисника у кримінальному провадженні, які в обов’язковому порядку будуть підтверджуватись медичними висновками або результатами проведення судово-медичної експертизи.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
3. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 №8. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03.
4. Большой энцеклопедический словарь медицинских терминов/ под ред. проф. Э.Г. Улумбекова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012. – 2263 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=dNaFUcI6rn0C&printsec=frontcover&dq=словарь+медицинских+терминов&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjQqNXB5JPbAhWCiywKHSsdBrEQ6AEIJjAA#v=onepage&q=словарь%20медицинских%20терминов&f=false.
5. Сватівський районний суд Луганської області: ухвала від 19.08.2015 року № 426/4474/15-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/48706605.
6. Знам'янський міськрайонний суд Кіровоградської області: ухвала від 03.06.2016 року №389/1037/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/58119569.
7. Совєтський районний суд Автономної Республіки Крим: вирок від 27.12.2013 року № 117/1156/13-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/36427012.
8. Апеляційний суд Черкаської області: ухвала від 19.11.2014 року по справі № 712/13232/14-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/40985308.
9. Соснівський районний суд м. Черкаси: ухвала від 16.08.2013 року № 117/1156/13-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/33019219.
10. Люботинський міський суд Харківської області: ухвала від 18.06.2014 року № 630/283/14-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/39304884.
11. Віньковецький районний суд Хмельницької області: ухвала від 13.09.2017 року № 670/575/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/68844483.
12. Артемівський міськрайонний суд Донецької області: ухвала від 07.03.2018 року № 219/6711/15-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/72621530.
13. Демидівський районний суд Рівненської області: постанова від 17.06.2016 року № 558/218/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/58380706.
14. Віньковецький районний суд Хмельницької області: ухвала від 09.01.2018 року № 673/1931/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/71501711.
15. Полтавський районний суду Полтавської області: ухвала від 08.05.2015 року №545/599/15-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/45067875.
16. Великоновосілківський районний суд Донецької області: вирок від 05.03.2018 року № 220/1263/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/72576001.
17. Новомиколаївський районний суд Запорізької області: вирок від 21.11.2016 року № 322/1069/16. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/63002830.
18. Апеляційний суд Запорізької області: ухвала від 23.11.2017 року № 322/1069/16. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/70541836.

Бабий Ю.С., Шкурко В.Р.
Полтавский юридический институт
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ОБЯЗАТЕЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАЩИТНИКА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ КАСАТЕЛЬНО ЛИЦ, ИМЕЮЩИХ ФИЗИЧЕСКИЕ НЕДОСТАТКИ

Аннотация
В данной статье рассматривается вопрос обязательного обеспечения защитника в криминальном производстве лицам, которые имеют физические изъяны. В частности были проанализированы судебные решения относительно привлечения защитника лицам, которые являются немыми, глухими и слепыми. Исследованы документы которые суд принимал к сведению. Указано на наличие проблемы относительно отсутствия на законодательном уровне конкретизации степени поражения зрения, слуха и речи.
Ключевые слова: обеспечение защитника, физические изъяны, защитник, нарушение права на защиту.

Shkurko V.R., Babiy J.S.
Poltava Law Institute
National Law University of Yaroslav Mudryi

COMPULSORY ATTRACTING OF DEFENDER IN CRIMINAL PROCEEDINGS FOR PERSONS WHO HAVE PHYSICAL DEFECTS

Summary
In this article written about attracting of defender in criminal proceedings to the persons that have physical defects. In particular were analysed court decisions in relation to bringing defender to the dumb, deef and blind persons. Analyzed documents which court took into consideration. The problem is absence of concretization at law acts level concept of muteness, deafness and blindness.
Keywords: attracting of defender, physical defects, defender, right of defence violation.

УДК 343.123.6

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Біленко А.О., Біловол В.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У роботі досліджено поняття «приватного обвинувачення» та його сутність. Автори детально висвітлили порядок порушення даного виду провадження та його детальну регламентацію. В роботі детально проаналізовано національне законодавство та окреслено обсяг прав потерпілого. Автори дійшли висновку, що розширення переліку складів кримінальних правопорушень сприятиме підвищенню відповідальності винних осіб безпосередньо перед потерпілими особами. За таких умов досягнення основної мети кримінального судочинства стане ефективнішим.

Ключові слова: приватне обвинувачення, потерпілий, кримінальне провадження, досудове слідство, приватна особа, обвинувачений.

Постановка проблеми. Інститут приватного обвинувачення не є новим для законодавства України. Існування кримінального провадження у формі приватного обвинувачення обумовлено Главою 36 Розділу VI Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). У ст. 477 КПК передбачається, що кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут приватного обвинувачення, який має давню історію, вже був активно досліджений у працях таких науковців, як І.В. Гловюк, С.І. Перепелиця, М.І. Смирнов, О.Г. Яновська. Як зазначає С.І. Перепелиця, не заперечуючи доцільність існування у вітчизняному кримінальному процесі приватно-публічної форми обвинувачення, ми не погоджуємось із думкою окремих авторів щодо повного ототожнення цієї форми обвинувачення із приватною формою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, хоча у нормативних положеннях і у наукових працях вказується на існування, по суті, двох різних форм приватного обвинувачення, ґрунтовним дослідженням критерії диференціації цих форм та їх правова природа ще не піддавалися.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження порядку ініціації кримінального провадження; стадії виникнення; характеру здійснення обвинувальної діяльності у досудовому розслідуванні; за моментом виникнення; за суб'єктом підтримання обвинувачення в суді; за роллю прокурора у судовому розгляді; за роллю потерпілого у судовому розгляді; за наслідками неявки потерпілого у судове засідання; стадії, у якій можливе закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою від обвинувачення. В дійсності Кримінальний процесуальний кодекс передбачив не тільки приватне, а й приватно-публічне обвинувачення, що потребує більш чіткої регламентації на нормативному рівні, пропозиції щодо якої сформульовані у статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провадження у формі приватного обвинувачення є особливим провадженням в системі кримінального процесу, що передбачає його окреме правове регулювання в межах самостійного правового інституту, що має певну процесуальну своєрідність [1, с. 181]. Дійсно, особливий характер приватного обвинувачення обумовлений порядком відкриття провадження, особливостями доказування, можливістю в будь-який момент його закрити тощо.

Юридична сутність кримінального провадження у формі приватного обвинувачення полягає у тому, що воно ініціюється лише потерпілим, щодо якого вчинено цей злочин, його законним представником чи представником. Роль держави полягає в тому, щоби здійснити досудове розслідування та правосуддя.

Відмінний від інших проваджень порядок його порушення пов'язаний з тим, що особа на власний розсуд оцінює діяння й завдану шкоду, а вже після її звернення за захистом держава переслідує обвинуваченого й реалізує провадження у формі та за правилами публічного обвинувачення.

Суттєва риса приватного обвинувачення проявляється також в дії принципу диспозитивності, оскільки провадження може бути відкрите лише за наявності особи, заінтересованої в пред'явленні обвинувачення і наділеної для цього відповідними процесуальними правами й обов'язками.

Правовою природою такого відступу від принципу публічності традиційно вважається прагнення до демократизації кримінального процесу, надання можливості особі у випадках кримінальних правопорушень, які не заподіюють значної суспільної шкоди, вирішувати самим щодо необхідності кримінального переслідування порушника. Так само повніше забезпечується і принцип участі громадськості у кримінальному процесі. Порушення кримінального провадження щодо злочинів, якими порушено виключно права та законні інтереси певної особи, без її згоди означало б усунення цієї особи від розпорядження її власними правами [2, с. 225].

Обов'язок розпочати досудове розслідування виникає у слідчого та прокурора невідкладно з моменту звернення потерпілого з відповідною заявою. Подання потерпілим заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення виступає передумовою початку досудового розслідування [3, с. 672].

Деякі науковці піддають критиці такий порядок, адже, на їх думку, це безпідставне недотримання від принципу публічності судочинства, який створює додаткові проблеми для потерпілих, на яких перекладається тягар вирішення питання про по-

рушення провадження у справі, вони ж у зв'язку з цим зазнаватимуть тиску з боку злочинців, які намагатимуться таким чином уникнути відповідальності. Не зовсім погоджуюсь, адже в цьому і проявляється особливість провадження у формі приватного обвинувачення, тиск на потерпілого можливий за різних випадків. Юридична сутність кримінального провадження у формі приватного обвинувачення полягає в тому, що воно ініціюється лише потерпілим від цього злочину, його законним представниоком чи представником

У переліку злочинів, зазначених у ст. 477 чинного КПК України, бачимо не тільки злочини, які посягають на особисті права та інтереси особи, а й ті, які, суперечать моральним устоям всього суспільства, заподіюють шкоду й громадським інтересам. Не даремно законодавець розмістив перелік злочинів у трьох пунктах:

1) склад злочину має бути визначений у п. 1 ст. 477 КПК України;

2) склад злочину має бути визначений у п. 2 ст. 477 КПК України за умови, що вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;

3) склад злочину має бути визначений у п. 3 ст. 477 КПК України за умови, що вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоди винятково власності потерпілого

Як бачимо, п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК містить умову: якщо ці злочини вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого; якщо злочини вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого. У науці є пропозиції розширити існуючий перелік злочинів, по яких би проводилися кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення.

Злочини, провадження в яких здійснюватиметься у порядку приватного обвинувачення, заподіюють шкоду різним суспільним відносинам, зокрема і тим, що формуються поза сферою особистих чи сімейних відносин. Водночас значна кількість діянь посягають на різноманітні права та інтереси особи – її здоров'я, волю, честь, гідність, статеву свободу та статеву недоторканність, майно, недоторканність житла, таємницю приватного життя тощо – захист яких, з урахуванням їх особливої соціальної значущості, є першочерговим завданням держави.

Потерпілий в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення має свої власні інтереси, для захисту яких він в якості учасника кримінального провадження наділяється певними правами: заявити про вчинений відносно нього злочин, представляти докази, підтримувати обвинувачення, скаржитись на дії, бездіяльність слідчого, прокурора, оскаржити вирок, ухвалу а постанову суду. Крім того, за ч. 3 ст. 469 КПК, потерпіла особа може ініціювати та укласти угоду про примирення з підозрюваним чи обвинуваченим. В таких кримінальних провадженнях потерпілий має право підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення.

Поряд з цим, аналіз статей КПК свідчить, що приватне провадження перетворюється на публічну діяльність, оскільки за ч. 4 ст. 110 КПК, обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Фактично, потерпілий з моменту подання заяви усувається від процесу.

До речі, у справах приватного обвинувачення закон визнає обов'язковим проведення досудового слідства. Такий підхід законодавця є обгрунтованим, оскільки без досудового розслідування у багатьох справах приватного обвинувачення неможливо якісно підготувати обвинувальний акт. Проте регламентації такого досудового слідства, яка би враховувала специфіку провадження у справах приватного обвинувачення, у кодексі не міститься. Тому досудове слідство здійснюється за загальними правилами. І потерпілий в суді змушений підтримувати приватне обвинувачення у тому вигляді, у якому воно сформульоване у обвинувальному акті, який підготував прокурор. Очевидно, що при цьому суть приватного обвинувачення нівелюється.

У ст. 478 КПК закцентовано увагу на тому, що потерпілий у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення займає сторону обвинувачення, використовуючи для цього всі процесуальні можливості, надані йому законом. Але КПК України, делегуючи потерпілому право ініціювання кримінального провадження та право укладення угоди про примирення, яка в обов'язковому порядку тягне за собою закриття цього кримінального провадження, не покладає на потерпілого обов'язку збирання доказів. При цьому, в предмет доказування у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення входять обставини, що визначені в ст. 91 КПК та обставини, що свідчать про наявність правових умов, за яких може бути укладена угода про примирення.

Окремої уваги заслуговує нововведенний інститут укладення угод про примирення в кримінальному провадженні. Примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим може відбутися як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду, але до видалення суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку. Заява про укладення угоди про примирення може бути зроблена потерпілим і обвинуваченим як усно, так і письмово.

Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Закриття кримінального провадження з цієї підстави можливо як на досудовому розслідування, так і під час судового розгляду.

Крім того, підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у передбачених законом випадках. Так, у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення за ініціативою самого потерпілого або підозрюваного (обвинуваченого) може бути укладена угода про примирення, зміст якої має відповідати вимогам,

передбаченим ст. 471 КПК. Потерпілий має право примиритися з підозрюваним (обвинуваченим) і укласти угоду про примирення на всіх стадіях кримінального провадження після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Окремо треба відзначити, що однією з умов закриття провадження у формі приватного обвинувачення при укладенні угоди про примирення із особою, що скоїла кримінально каране діяння, є відшкодування завданної злочином шкоди. У предмет доказування за такими провадженням входить встановлення факту добровільного та вільного волевиявлення потерпілого щодо реалізації ним права на укладення угоди про примирення, а також факту відшкодування шкоди, завданної злочином.

Дискусійним залишається питання про закриття провадження у разі смерті потерпілого, адже смерть потерпілого не передбачено як підстава закриття провадження. В даному випадку доречним і необхідним є введення інституту правонаступництва, для виконання завдань кримінального процесу.

Особливо спірною є ситуація, коли потерпіли помер після прийняття обвинувачення, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, тобто так званий специфічний вид приватного обвинувачення. Тут на відміну від звичайного кримінального провадження у приватній формі, де обвинувачення підтримує прокурор, провадження набуває суто приватного характеру, адже єдиною стороною обвинувачення виступає потерпілий.

Цікаво, що при відмові потерпілого від своєї заяви, незважаючи на обтяжуючі обставини при скоєнні злочину, провадження у формі приватного обвинувачення підлягає закриттю. Такого висновку дійшов Верховний Суд України у постанові від 18.05.2017 р. [5]. Зокрема, зміст правової позиції суду з приводу правильного застосування норми права, передбаченої ст. 477 КПК, полягає в тому, що для визнання кримінального провадження таким, що здійснюється у формі приватного обвинувачення, застереження в ст. 477 КПК щодо обтяжуючих обставин стосується викладених у диспозиції статті. «Особливої частини» КК кваліфікуючих ознак конкретного правопорушення і не поширюється на передбачені ч. 1 ст. 67 КК обставини, які обтяжують покарання.

Кримінальні провадження про кримінальні правопорушення, перелічені в ст. 477 КПК, розглядаються судом у загальному порядку з дотриманням вимог кримінального процесуального закону. Під час судового розгляду справи потерпілий підтримує обвинувачення самостійно або через свого представника.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, досудове розслідування та судове провадження в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення здійснюється в загальному порядку з урахуванням деяких його особливостей. У цілому, розширення переліку складів кримінальних правопорушень, щодо яких може бути здійснене кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення сприятиме підвищенню відповідальності винних осіб безпосередньо перед потерпілими особами та ефективному досягненню основної мети кримінального судочинства. Існування провадження у формі приватного обвинувачення безумовно є важливим, оскільки дозволяє приватній особі реалізувати повною мірою своє право на захист та відновлення порушених прав.

Список літератури:

1. Перепелиця С.І. Правова природа кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та її регламентація за новим Кримінально процесуальним кодексом України / С.І. Перепелиця // Право і безпека. – 2012. – № 4(46). – С. 180–185.
2. Канюка І.М., Радухівська Л.Л. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як спосіб реалізації процесуальної економії / І.М. Канюка // Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – Вип. 2(5). – С. 224–235.
3. Смирнов М.І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення / М.І. Смирнов // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р.) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 671–673.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, в ред. від ред. від 12.04.2018 р. // Законодавство України : офіц. веб-портал Верхов. Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran812#n812. – Заголовок з екрана.
5. Постанова Верховного Суду України від 18.05.2017 [Електронний ресурс]: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7EF56924025506C4C225812900412DDE.

Биленко А.О., Беловол В.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

УГОЛОВНОЕ ПРОИЗВОДСТВО В ФОРМЕ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ

Аннотация
В работе исследовано понятие «частного обвинения» и его сущность. Авторы подробно осветили порядок возбуждения данного вида производства и его детальную регламентацию. В работе подробно проанализированы национальное законодательство и обозначен объем прав потерпевшего. Авторы пришли к выводу, что расширение перечня составов уголовных преступлений будет способствовать повышению ответственности виновных лиц непосредственно перед потерпевшими лицами. При таких условиях достижения основной цели уголовного судопроизводства станет эффективней.
Ключевые слова: частное обвинение, потерпевший, уголовное производство, досудебное следствие, частное лицо, обвиняемый.

Bilenko A.O., Bilovol V.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

CRIMINAL PROCEDURE IN THE FORM OF PRIVATE ACCUSATION

Summary
In this work, the concept of "private prosecution" and its essence are investigated. The authors detailed the procedure for the initiation of this type of production and its detailed regulation. The work analyzes in detail the national legislation and specifies the scope of the rights of the victim. The authors concluded that the expansion of the list of criminal offenses would increase the responsibility of the perpetrators directly to the victims. Under such conditions, the achievement of the main objective of criminal justice will become more effective.
Keywords: private accusation, victim, criminal proceedings, pretrial investigation, private person, accused.

УДК 349.6

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ ЯК ОБ'ЄКТУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Брижко Є.М.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті автором здійснено аналіз нормативно-правової бази, доктринальних поглядів вчених, праць спеціалістів у галузі охорони рослинного світу. На теоретичному рівні розглянуто особливості ключових понять. Висвітлено основні проблеми сучасного законодавства. Акцентовано увагу на необхідності їх вирішення Запропоновано шляхи їх подолання.
Ключові слова: навколишнє середовище, рослинний світ, охорона природи, природні ресурси, раціональне використання.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день біосфера втратила спроможність до належного самоочищення, саморегулювання та самовідновлення, що призводить до її поступової деградації. Рослини є найважливішим компонентом біосфери, без якого вона не може існувати. Через їх неправильне використання відбувається поглиблення світової екологічної кризи. Актуальність полягає у посиленні значимості таких функцій держави, як охорона навколишнього природного середовища та забезпечення сталого природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень науковців, присвяченим актуальним питанням екологічного права, неодноразово зустрічаються відомості про природокористування в Україні. Природні ресурси складають основну масу сировинної та матеріальної основ для сільського господарства, видобувної промисловості, металургії та інших видів господарської діяльності. Через постійні екологічні потреби суспільства складно виробити ефективний механізм забезпечення належного збереження довкілля.

Дослідження зазначеної проблематики висвітлено у наукових працях О.Г. Котеньова, Е.Є. Туліної, І.В. Гиренко, Я.О. Герасименко. Учені по-різному розглядають визначення правової охорони навколишнього природного середовища. Деякі розглядають це поняття як заборону чи обмеження використання рослинного світу на окремих територіях, тобто виділення певних територій, природних об'єктів, комплексів, які підлягають особливій охороні у зв'язку з їх природоохоронними, науковими, естетичними та іншими цінностями. Інші вчені розглядають дане визначення як процес, який здійснюється повсякденно, полягає у регулюванні відносин, пов'язаних із раціональним використанням, відтворенням і охороною рослинного світу [1, с. 117].

Втім, їхні праці об'єднує єдина спільна думка про необхідність раціонального використання природних ресурсів, в особливості рослинного світу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З часом з'являються нові питання, які не охоплюються навіть минулорічними науковими працями. Це спричинено розвитком науки, технологій, законодавства та суспільства в цілому. Таким чином ця проблема потребує постійного висвітлення, через надзвичайно швидкий розвиток.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення теоретичних питань, пов'язаних із раціональним використанням рослинного світу. Дана мета досягнута на основі дослідження наукових праць, їх узагальнення, а також принципів права природокористування.

Виклад основного матеріалу. Рослинний світ дуже чутливо реагує на зміни екологічних факторів і є чітким показником обсягу антропогенного впливу на природу. Рослини абсолютно незахищені перед діяльністю людини. Через постійні потреби у природних ресурсах біосфера зазнає непоправної шкоди. З урахуванням цього її охорона стала важливим комплексним міжнародним завданням.

Виконання поставлених завдань призвело до створення у 1948 році Комісії з охорони зникаючих видів рослин і тварин при Організації Об'єднаних Націй. Результатом роботи Комісії стала Міжнародна Червона книга, яка містить відомості про всі види рослин та тварин, яким загрожує вимирання. На сьогоднішній день їх кількість перевищує 800 різних видів. Такий перелік необхідний для повноцінної охорони та збереження, оскільки більшість випадків їх зникнення спричинені саме людською діяльністю [2, с. 152–153].

У 1982 році Україна теж приєдналася до захисту рідкісних рослин та тварин від вимирання, шляхом прийняття ЗУ «Про Червону книгу України» [3].

Втім, очевидним є той факт, що зникання може загрожувати не тільки тим представникам, які вже відмічені, як вимираючі, але і тим, які надто активно використовуються суспільством для задоволення власних потреб.

У ЗУ «Про рослинний світ» містяться два ключові визначення для даної наукової статті. Відповідно до даного Закону під «рослинним світом» розуміють сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. Під поняттям «природні рослинні ресурси» законодавець має на увазі об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням, для потреб виробництва та інших потреб [4].

Цікавою є думка Ю.С. Шемшученка. Він зазначає, що природні ресурси включають у себе всі природні блага, які слугують задоволенню потреб людини, а також є природними джерелами для задоволення потреб матеріального виробництва [5, с. 12–13].

За своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та ін-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

шими ознаками вони поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення належать:

а) об'єкти рослинного світу у межах: внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх приток усіх порядків; природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного зазначення;

б) лісові ресурси державного зазначення;

в) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;

г) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України. Крім того, до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення законодавством України можуть бути віднесені й інші об'єкти рослинного світу.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення належать дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, які не віднесені законодавством України до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення [4].

Виходячи з поняття, яке надав законодавець,а також з вищезазначеного поділу можна сказати, об'єктами рослинного світу є різноманітна сукупність усіх видів дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин біологічного походження, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів і їх угруповань.

Законом України «Про рослинний світ» передбачена необхідність збереження природної просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності об'єктів рослинного світу; збереження умов місцезростання дикорослих рослин і природних рослинних угруповань; науково обґрунтованого, невиснажливого використання природних рослинних ресурсів; здійснення заходів щодо запобігання негативного впливу господарської діяльності на рослинний світ; охорони об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від шкідників і хвороб; здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу; регулювання поширення та чисельності дикорослих рослин і використання їх запасів з урахуванням інтересів охорони здоров'я населення.

Тобто законодавець зазначає про нагальну потребу правової охорони навколишнього природного середовища та рослинного світу, як його складової. Але розуміння та тлумачення поняття правової охорони навколишнього природного середовища досить неоднозначне. Вчені виробили три основні підходи, кожен з яких має своїх прихильників.

Відповідно до першого підходу під наведеним поняттям розуміється сукупність певних заходів, способів, засобів, передбачених у законодавстві. Другий підхід тлумачить це, як сукупність правових норм та встановлений державою обсяг прав і обов'язків, правила поведінки. Щодо третього підходу, то його прихильники схиляються до наступного розуміння – «це комплекс правових норм, правовідносин, що виникають під час їх реалізації чи на підставі їх застосування».

Через таку неоднозначність у поглядах науковців виникають складнощі щодо повноцінного розуміння не тільки механізму охорони, і самого поняття. Оскільки від наявності або відсутності єдиного визначення залежить його подальше правове та практичне застосування.

Не можливо заперечити той факт, що на сьогоднішній день людині життєво необхідно використовувати природні ресурси не тільки для задоволення власних мінімальних потреб, але і для розвитку суспільства в цілому.

Природокористування як вид людської діяльності є юридично обумовленою, правомірною вольовою діяльністю людини, спрямованою на пошук, вивчення та використання природних ресурсів з метою задоволення своїх життєво необхідних та інших потреб [6, с. 15].

Раціональне використання рослинного світу може бути досягнуто через надання особам низки прав та обов'язків. У сучасному законодавстві вже передбачений поділ на загальні, які притаманні всім без винятку суб'єктам природокористування та спеціальні, які визначаються залежно від використовуваного природного об'єкта, його природних якостей, специфіки, виду природокористування, і властиві тільки певним суб'єктам природокористування, іншим же суб'єктам вони не належать.

Загальні права охоплюють право:

а) використовувати природні об'єкти відповідно до їх цільового призначення, на видобування з них корисних властивостей і якостей, на одержання плодів і прибутків;

б) передавати ресурси у вторинне користування на встановлених законом умовах;

в) отримувати компенсацію за поліпшення якості природних ресурсів у разі їх вилучення;

г) вимагати усунення перешкод у користуванні природними об'єктами.

Загальні обов'язки полягають:

а) у забезпеченні і здійсненні цільового раціонального й ефективного використання природних ресурсів;

б) вжитті заходів з охорони природних об'єктів;

в) у дотриманні екологічних прав і законних інтересів інших природокористувачів;

г) у виконанні передбачених законом екологічних вимог (застосовуванні новітніх технологій);

д) здійсненні заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних об'єктів, негативному впливу їх діяльності на стан довкілля та ін.

Спеціальні права й обов'язки загалом передбачаються кодексами й законами України про природні ресурси.

Але деякі науковці вважають за необхідне удосконалити даний перелік. Е.Є. Тулій визначає власний перелік прав та обов'язків, які доцільно було б застосувати у законодавстві. До таких прав можна віднести право на оскарження рі-

шень органів виконавчої влади, які порушують права на користування об'єктами рослинного світу. Щодо обов'язків, то варто було б врахувати такий, як : дотримання встановлених правил, норм, лімітів і строків використання об'єкту рослинного світу [7, с. 322–323].

Розширення кола прав і обов'язків дозволить взяти користування об'єктами рослинного світу під максимальний державний контроль та забезпечити їх раціональне використання серед суспільства.

Висновки і пропозиції. На основі дослідження нормативно-правової бази, доктринальних поглядів вчених, праць спеціалістів у галузі охорони рослинного світу можна констатувати, що основною проблемою є відсутність єдиної точки зору між вченими, що дозволило б якнайшвидше розвинути максимальну правову охорону для об'єктів рослинного світу, при цьому без суттєвої шкоди для суспільства. Оскільки очевидним є той факт, що людина у реаліях сьогодення не здатна вижити без природних ресурсів, які складають основу для більшості видів господарської діяльності.

Але прагнення до технічного прогресу і до кращого життя в цілому може повністю знищити людство, шляхом викорінення належних життєвих умов на планеті.

Тому необхідно проводити активну боротьбу для усунення незаконної вирубки лісів, висушування боліт та іншої негативної діяльності людини на навколишнє середовище. Найдоцільнішим на сьогоднішній день є зміна застарілих правових норм, яких на сучасному етапі недостатньо.

Список літератури:

1. Гиренко І.В. Рослинний світ як об'єкт правової охорони навколишнього природного середовища / І.В. Гиренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 117–121.
2. Герасименко Я.О. Історико-правові засади створення Червоної книги України / Я.О. Герасименко // Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. – Харків, 2011. – Вип. 116. – С. 152–159.
3. Закон України «Про Червону книгу України» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30.
4. Закон України «Про рослинний світ» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23.
5. Шемшученко Ю.С. Організаційно-правові питання охорони навколишнього середовища в СРСР / Ю.С. Шемшушенко. – К.: Наук. думка, 1976. – 276 с.
6. Котеньов О.Г. Принципи права природокористування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О.Г. Котеньов ; кер. роботи С.В. Размєтаєв ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2017. – 20 с.
7. Туліна Е.Є. Особливості прав та обов'язків користувачів рослинного світу / Е.Є. Туліна // Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України : матеріали «круглого столу» (Харків, 2 груд. 2016 р.). – Харків, 2016. – С. 321–323.

Брижко Е.М.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАСТИТЕЛЬНОГО МИРА КАК ОБЪЕКТА ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Аннотация
В статье автором осуществлен анализ нормативно-правовой базы, доктринальных взглядов ученых, работ специалистов в области охраны растительного мира. Теоретически рассмотрены особенности ключевых понятий. Освещены основные проблемы современного законодательства. Акцентировано внимание на необходимости их решения. Предложены пути их преодоления.
Ключевые слова: окружающая среда, растительный мир, охрана природы, природные ресурсы, рациональное использование.

Bryzhko Ye.M.
Yaroslav the Wise National Law University

RATIONAL USE OF THE PLANT WORLD AS AN OBJECT OF LEGAL ENVIRONMENTAL PROTECTION

Summary
In the article the author analyzed the legal framework, doctrinal views of scientists, works of specialists in the field of flora protection. Theoretically, the features of key concepts are considered. The main problems of the modern legislation are covered. Attention is focused on the need to address them. The ways of overcoming them are suggested.
Keywords: environment, flora, nature protection, natural resources, rational use.

УДК 347.1.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Данильченко О.В.
Миколаївський інститут права Національного університету
«Одеська юридична академія»

В статті розглядаються питання загальної характеристики особистих немайнових прав, їх основні ознаки і значення в цивільному праві, класифікації цих прав. Основна увага приділена цивільно-правовому захисту немайнових прав, зокрема ефективності тої чи іншої форми захисту і способу захисту, що обирається фізичною особою для досягнення мети – поновлення порушеного немайнового права, відшкодування майнової чи моральної шкоди. В залежності від того яке особисте немайнове право порушено застосовуються і різні засоби цивільно-правового захисту і в свою чергу впливу на порушника цих прав.
Ключові слова: особисті немайнові права, захист особистих немайнових прав, форми захисту, способи захисту, право на захист, суб'єкти захисту.

Постановка проблеми. Питання особистих немайнових прав довгі часи було дискусійним в цивілістиці. Це стосувалося як правового регулювання цих прав, так і їх захисту. За радянські часи особисті немайнові права майже не регулювалися і тільки при порушені де яких з них можна було говорити про захист. Це стосувалося захисту честі, гідності та ділової репутації (ст. 7 ЦК УРСР) [1].

За твердженням Р. Стефанчука, сучасний стан цивільно-правового регулювання суспільних відносин свідчить про розширення сфери тих суспільних відносин які включаються до його предмета. Одним із найважливіших досягнень сучасного цивільного законодавства є розширення предмета його регулювання за рахунок низки відносин, які носять характер особистих немайнових та віднаходять своє вираження у різноманітніших сферах людської життєдіяльності [2, с. 107].

Завдяки науковим розробкам та наполегливості цивілістів, на сьогоднішній день ми можемо стверджувати, що все-таки цивільне право не повинно асоціюватися лише з майновими відносинами, що не економічні цінності виступають першочерговим об'єктом приватноправового регулювання, а особисті немайнові [3, с. 19].

Тільки з прийняттям Цивільного кодексу України, який в ст. 1 визначив, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові і майнові відносини (цивільні відносини), припинилися суперечки щодо правового регулювання особистих немайнових прав. Сьогодні законодавство України регламентує зміст особистих немайнових прав фізичної особи, визначає їх здійснення, форми та способи захисту

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що особисті немайнові права були предметом дослідження багатьох сучасних вчених (С.Б. Булеца, О.М. Калітенко, О. Кохановська, Л.В. Красицька, Н.В. Коробцова, Т.В. Лісничa, В.П. Паліюк, О.О. Посикалюк, Р.О. Стефанчук, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Г. Швидка та інші) актуальним залишаються питання захисту цих прав саме через динамічність розвитку сучасного життя, становлення нових суспільних відносин в приватній сфері, що потребують правового регулювання. На думку Пунди О.О., сьогодні виникає необхідність деталізації конституційних положень, які стосуються змісту основних прав людини та переведення їх у площину практичного правозастосування в повсякденному житті людини через її конкретні суб'єктивні права [4, с. 197].

Метою даного дослідження є аналіз українського законодавства щодо ефективності захисту особистих немайнових прав фізичних осіб з урахуванням сучасних викликів.

Особисті немайнові права визнаються цивілістичною наукою як абсолютні і невідчужувані, вони є проявом свободи і особистої недоторканості особи. Більшість із них є у особи від народження, перш за все це ті, що забезпечують природне існування фізичної особи. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, не всі немайнові права виникають з моменту народження, вони можуть набуватися за певних обставин, деякі особисті немайнові права можуть відчужуватися, а певна категорія цих прав має оціночну вартість [5, с. 145]. Одні з них персоніфікують фізичну особу, інші – забезпечують її природне і соціальне буття. Неможна не погодитися з науковцями, які права, що забезпечують фізичне існування фізичної особи визначають як біологічні права. Так погоджуючись з позицією В. Міхальова, щодо того, що одне і те ж право може одночасно належати до різних видів прав, О. Пунда зазначає можливість виділення біологічних прав, розуміючи під ними природу не самих прав (будь-яке право соціальне за своєю суттю), а природу тих благ (потреб), які покладено в їх основу. Проте заперечує необхідність об'єднання окремих особистих немайнових прав у групу біологічних прав, через те, що таке змішування порушує структуру окремих системоутворюючих прав і зумовлює формування висновку про можливість існування загального біологічного немайнового права [4, с. 201]. Р.О. Стефанчук пропонує поділяти особисті немайнові права на 2 групи: а) універсальні (загальні) особисті немайнові права (які носять фундаментальний характер та належать усім без винятку фізичним особам); б) окремі (спеціальні) особисті немайнові права (якими наділені лише окремі фізичні особи унаслідок здійснення ними певної поведінки, наділення певним спеціальним правовим статусом [6, с. 5].

Досягненнями цивілізації є усвідомлення, що особа може сама визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя і у разі порушення особистого немайнового права – форму і спосіб його захисту. Частина 2 ст. 3 Конституції України головним обов'язком держави Україна визначає утвердження і забезпечення прав і свобод людини [7]. Вкрай важливим для українського суспільства є утвердження європейських цінностей щодо стандартів прав і свобод особи, їх охорони і захисту. Законодавство України покладає на органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень, якими вони наділені відповідно до Конституції України та інших законів, забезпечувати здійснення фізичною особою своїх особистих немайнових прав. Головною оцінкою діяльності держави, ефективності існуючого в ній правопорядку є забезпечення, насамперед, особистих немайнових прав, які є фундаментальними правами людини і становлять сутнісну основу як кожної особи (індивіда), так і суспільства в цілому. Усвідомлення суспільством загальнолюдських цінностей є запорукою розбудови демократичної, соціальної, правової держави, де гарантується здійснення, охорона і захист цих прав.

Захист цивільних прав є загальною категорією, що співпрацює, на думку Швидкої В.Г., з такими правовими інститутами як: право на захист, охорона цивільних прав, способи захисту, форми захисту, регулятивні і охоронювальні правовідносини, цивільно-правова відповідальність тощо [8, с. 115].

Залежно від змісту цивільного правопорушення застосовуються різні засоби цивільно-правового захисту і в свою чергу впливу на порушника. Основною метою цивільно-правового захисту є відновлення прав суб'єктів, чиї права порушені. Водночас цивільне право допускає такі засоби захисту, призначенням яких є додатковий вплив на правопорушника з метою його покарання і стимулювання до позитивного ставлення до виконання своїх цивільних прав і обов'язків у майбутньому. Різниця в основних цілях різних засобів захисту призвела до їх поділу на міри захисту і міри відповідальності [9, с. 537].

Право на захист є суб'єктивним правом особи, що складається із правомочностей уповноваженої особи: права на свої дії (застосовувати захист чи не застосовувати); права на чужі дії – (вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи); звертатися до юрисдикційного органу або вдатися до самозахисту у випадку не виконання зобов'язаною особою свого обов'язку. Цей обов'язок може бути активним (як правило у відносних правовідношеннях), проте в більшості випадків коли мова йдеться про абсолютні правовідносини є пасивним (не втручатися в особисте та сімейне життя особи, не розголошувати лікарську таємницю, не порушувати таємницю листування, телефонних розмов, тощо). Право на захист виникає у особи у разі порушення особистого немайнового права, його невизнання, оспорювання або реальної загрози порушення цього права. Аналізуючи важливі здобутки цивільного кодексу України, закріпившого принцип верховенства права у приватноправовій сфері та принципів побудови й дії позитивного приватного права, Н. Кузнецова зазначила «воно складається із норм і принципів, які визначають поведінку людей у суспільстві незалежно від позитивного права» [10, с. 10]. Норми позитивного права, що визначають основні моделі можливої поведінки осіб – учасників цивільних правовідносин, виконують інформаційну функцію, а вибір конкретної поведінки залишається за суб'єктом, чиї права порушені. Це його вибір – чи звернутися до суду з вимогою про захист порушеного права, чи застосувати засоби оперативного впливу, чи вдатися до самозахисту.

Завдання захисту – поновлення порушеного права, усунення перешкод у його здійснення, відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди. В реалії поновлення особистого немайнового права є проблематичним. Важко уявити собі, поновлення права на таємницю листування після зламу електронної пошти особи, внаслідок чого розголошено зміст листів. До речі, цей вид правопорушень набуває особливого значення у сучасному світі, проблема захисту конфіденційної інформації, персональних даних є досить гострою через те, що неможливо встановити особу, яка його вчинила, принаймні не фахівцеві. Не можна поновити повністю і право на життя та здоров'я, враховуючи природні особливості самого блага «життя», «здоров'я».

Форми захисту особистих немайнових прав традиційно поділяють на юрисдикційні і неюрисдикційні. Проте цивілістами запропоновано і інші підходи до класифікації. Так в залежності від органу що здійснює захист чи порядку захисту Є.О. Харитонов визначає судову, адміністративну, нотаріальну, самозахисну та громадську форми захисту [11, с. 237]. Висловлюються думки щодо судової форми захисту і позасудової.

Способи захисту доречно поділяти на загальні і спеціальні, що і відображено в сучасному цивільному законодавстві. До загальних способів відносять: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дій, що порушують право особи, відновлення становища, що існувало до порушення права, відшкодування матеріальної і моральної шкоди, визнання незаконним рішення органу влади або органу місцевого самоврядування. Спеціальними способами законодавець визначив спростування недостовірної інформації; заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права, право на відповідь, право на вилучення і заміну документа, яким порушено особисте немайнове право особи.

Враховуючи різноманіття особистих немайнових прав, необхідно зазначити, що форму захисту і спосіб захисту необхідно обирати в кожному окремому випадку, орієнтуючись наскільки він буде доречним і ефективним. Особа може обрати сукупність засобів, як загальних так і спеціальних. В будь якому випадку можливо і застосування відшкодування завданої шкоди як моральної, так і матеріальної.

Коробцова Н.В. існуючі способи захисту об'єднала в три групи, поділивши їх на:

– способи захисту, що мають на меті припинити порушення або усунути загрозу порушення особистого права, його невизнання (визнання права, припинення дій, що порушують право тощо);

– способи захисту, що мають на меті відновити порушене особисте право (відновлення становища, яке існувало до порушення, спростування тощо);

– способи захисту, що мають на меті компенсувати шкоду, пов'язану з порушенням або загрозою порушення особистого права (відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди тощо) [12]. Стефанчук Р.О. їх поділяє не за метою, а за функцією, що вони виконують, на: а) превентивно-пресікальні; б) відновлювальні; в) компенсаційні [13].

Так, у разі порушення права на життя (створення загрози життю та здоров'ю людини) найефективнішим і оперативним є застосування дій, що направлені на припинення дій, що загрожують життю людини (це застосування правил необхідної оборони або крайньої необхідності). ЦК України визнає дії, вчинені у стані необхідної оборони або крайньої необхідності – діями, що здійснюються під час реалізації права на самозахист. Це право може стосуватися, як самої особи, так і захисту іншої особи.

На особливу увагу заслуговує питання місця й ролі самозахисту в цивільному праві України, адже сучасні реалії суспільного життя пов'язують ефективність механізму цивільно-правового захисту насамперед із його оперативністю [14, с. 209].

Цивільним кодексом України самозахист визначається як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Законодавець визначив два моменти, коли доречно говорити про самозахист: у разі порушення суб'єктивного права або загрози його порушення і у разі необхідності припинити порушення чи запобігти йому.

Питання самозахисту розглядаються як будь-які дії особи, що спрямовані на захист свого суб'єктивного права або суб'єктивного права іншої особи (права дитини, підопічної особи, тощо) від порушення, вплив на порушника з метою спонукати його припинити неправомірні дії, попередити порушення прав тощо.

Лісніча Т.В. як один із засобів самозахисту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, пропонує розглядати договір про надання особистої охорони, оскільки, відповідно до визначення понять захисту та самозахисту, такими діями є також і дії з попередження посягання на такі нематеріальні блага, як життя, здоров'я, свобода, особиста недоторканність. У разі укладання особою договору особистої охорони, дії з самозахисту переносяться на більш ранній момент виявлення загрози порушення своїх немайнових прав та виражаються в укладенні договору. Дії ж уповноваженої за договором особи (охоронця), в разі виникнення наявної загрози посягання, мають відповідати вимогам, що висуваються до дій охоронюваної особи, які вона мала б право учинити за даних обставин. Укладення такого договору не позбавляє охоронювану особу в разі необхідності здійснювати самозахист власними силами [15, с. 7]. Укладення договору особистої охорони варто, на нашу думку, розглядати не як спосіб захисту, а все ж таки як оргаізайно-правовий захід в рамках охорони, охоронець (суб'єкт підприємницької діяльності) зобов'язується забезпечити недоторканість особи і застосувати захист у разі реальної загрози порушенню прав або самого порушення цих прав. А право на захист у особи виникає коли є загроза порушенню прав реальна, а не потенційна.

В умовах проведення в Україні медичної реформи важливими є питання захисту прав пацієнтів, що звертаються за лікарською допомогою, як захисту права на охорону здоров'я та права на медичну допомогу. На думку Дроздової О.В., яка розмежовує поняття «спосіб захисту прав» та «засіб захисту прав», (вважає що вони хоча і пов'язані, але не є тотожними), засобами захисту прав пацієнтів є: 1) звернення до Управління захисту прав споживачів; 2) звернення пацієнта до омбудсмана; 3) звернення до недержавних організацій; 4) звернення до медіатора як третьої сторони; 5) звернення до третейського суду; 6) подання скарги до відповідного органу в адміністративному порядку; 7) позов до суду загальної юрисдикції; 8) звернення до Європейського суду з прав людини [16, с. 112]. В наведеному переліку не всі суб'єкти можна визнати як суб'єктів захисту, тож і звернення до них, не є способом захисту. Так медіатор не вирішує спір між лікарем і пацієнтом, не приймає жодного рішення, він допомагає їм знайти спільну мову. Так саме звернення до управління захисту прав споживачів не є беззаперечним з огляду складності визначення «медичні послуги», а тим більше «якісні медичні послуги», доречно на законодавчому рівні вирішити це питання, прийняти закон «Про медичні послуги» або принаймні внести до Цивільного кодексу норму «договір про надання медичних послуг». Верховна Рада ухвалила законопроект 2386а-1 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини», від впровадження якого залежить життя багатьох людей, а також захист особистих немайнових прав як реципієнтів, так і самих донорів.

У випадку розповсюдження недостовірної інформації щодо особи або членів його сім'ї доречними будуть спростування такої інформації і відшкодування моральної шкоди. Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування інформації (ст. 277 ЦК України).

Відмінності цих способів, як зазначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи полягають: а) при спростуванні поширена інформація визнається недостовірною, а при реалізації права на відповідь – особа має право на висвітлення власної точки зору щодо поширеної інформації та обставин порушення особистого немайнового права без визнання її недостовірною; б) спростовує недостовірну інформацію особа, яка її поширила, а відповідь дає особа, стосовно якої поширено інформацію [17].

Як сам перелік особистих немайнових прав не може бути вичерпаним, так саме невичерпним є і перелік способів захисту. Підтвердженням цього є положення законодавства – захист осо-

бистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення [18].

Висновки і пропозиції. Законодавство України щодо захисту особистих немайнових прав не обмежується положеннями Цивільного кодексу, воно включає великий масив спеціальних нормативних актів, зокрема: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Протоколів до Конвенції, Закону України від 23 лютого 2006 року "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, рішення Європейського Суду з прав людини тощо.

Захист являє собою правомірну реакцію суб'єктів цивільних правовідносин на неправомірну поведінку правопорушника. Будь яка особа, носій особистого немайнового права, самостійно здійснює його, так саме, на власний розсуд, визначає форму і спосіб захисту порушенного права. Ефективність захисту полягає в урахуванні природи права, яке захищається. Аналіз сучасного цивільного права дає підстави стверджувати, що в умовах стрімкого розвитку суспільних відносин, реформування суспільних інститутів назріла потреба в удосконалені законодавства в сфері захисту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, зокрема життя і здоров'я, наприклад на законодавчому рівні закріпити поняття « медичні послуги», «договір про надання медичних послуг».

Список літератури:

1. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 року. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0008.html.
2. Стефанчук Р.О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин : до питання вдосконалення // Університетські наукові записки, 2006. – № 2(18). – С. 107–111.
3. Федюк Л.В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія / Лілія Василівна Федюк. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. – 500 с.
4. Пунда О.О. Поняття особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини / О.О. Пунда. Актуальні проблеми держави і права. Режим доступу: file:///C:/Users/Admin777/Documents/пунда.pdf.
5. Спасибо-Фатеева И.В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды / И.В. Спасибо-Фатеева // Актуальные проблемы гражданського права (личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения) : сб. стетей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука. – К.: Юринком Интер, 2010. – С. 139–165.
6. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – право. Інститут цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2007. – 41 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iportal.rada.gov.ua.
8. Швидка В.Г. Захист цивільних прав фізичних та юридичних осіб при розірванні договору найму (оренди) житла. дис. ... на здобуття наук. ступ. спец. 12.00.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin777/Documents/Shvudka_KD.pdf.
9. Данильченко О.В. Правовий вплив на неправомірну поведінку / Данильченко О.В. Правомірний вплив на неправомірну поведінку учасників цивільних правовідносин актуальні грані: монографія / За ред. проф. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. – Миколаїв: Іліон, 2016. – С. 534–552.
10. Кузнецова Н. Стан і тенденції розвитку цивілістичної науки в Україні // Право України, 2014. – № 6. – С. 10.
11. Харитонов Е.О., Старцев А.В, Харитонова Е.И. Гражданское право Украины: Учебник. Издание третье, переработанное и дополнительное. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 920 с.
12. Коробцова Н.В. Цивільно-правові способи захисту особистих прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin777/Documents/коробцова.pfd.
13. Стефанчук Р. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) [Текст]: монографія / Р. Стефанчук; відп. ред. Я. Шевченко. – К.: КНТ, 2008. – 626 с.
14. Лісніча Т.В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид наук.: спец. 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Т.В. Лісніча. – Харків, 2007. – 20с.
15. Чепис О.І., До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів / О.І. Чепис // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. – Серія ПРАВО. Випуск 35. Частина ІІ. Том 1. – С. 209.
16. Дроздова О.В. Диференціація способів і засобів захисту пацієнтів / О.В. Дроздова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Випуск 1. – Том 1. – 2016. – С. 109–113.
17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. –№№ 40–44. – Ст. 356.
18. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

Данильченко Е.В.
Николаевский институт права Национального университета
«Одесская юридическая академия»

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы общей характеристики личный неимущественных прав, их общие признаки и значение в гражданском праве, классификация этих прав. Основное внимание уделено гражданско-правовой защите неимущественных прав, в частности, эффективности той или иной формы защиты и способа защиты, избираемыми физическим лицом для достижения своей цели – восстановления нарушенного неимущественного права, возмещения имущественного или морального вреда. В зависимости от того, какое личное неимущественное право нарушено, применяются и различные способы гражданско-правовой защиты и, в свою очередь, воздействие на нарушителя этих прав.
Ключевые слова: личные неимущественные права, защита личных неимущественных прав, формы защиты прав, способы защиты, право на защиту.

Danylchenko O.V.
Mykolayiv Institute of
National University "Odessa Law Academy"

CIVIL-LAW PROTECTION OF NON-PROPERTY RIGHTS OF INDIVIDUALS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary
The article deals with the general characteristics of personal non-property rights, their main features and significance in civil law, the classification of these rights. The main attention is paid to the civil protection of non-property rights, in particular the effectiveness of one or another form of protection and a method of protection, which is chosen by an individual to achieve the goal – the renewal of the violated non-property right, compensation of property or moral damage. Depending on what kind of personal non-property rights are violated, different means of civil protection are used and, in turn, influence the offender of these rights.
Keywords: personal non-property rights, protection of personal non-property rights, forms of protection, methods of protection, the right to protection, subjects of protection.

УДК 349.6

ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМКИ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ

Книжник К.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дана стаття присвячена проблемі утилізації відходів в Україні. Проведено аналіз світового досвіду у вирішенні проблеми утилізації відходів. Також було досліджено чинне законодавство щодо поводження з відходами. У статті наведено статистику, яка вказує на кількість відходів, накопичених Україною за час її незалежності. Розглянуто основні проблеми законодавчого забезпечення утилізації відходів в Україні.
Ключові слова: відходи, утилізація, поводження з відходами, небезпечні відходи, енергія-зі-сміття.

Постановка проблеми. В Україні за роки незалежності накопичилось ряд невідкладних екологічних проблем. У тому числі така, як утилізація побутових відходів. Ця проблема постала перед суспільством, як одна з глобальних, що загрожує зростанням нагромаджень відходів і посилення їх негативного впливу на довкілля й здоров'я людей.

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Дана норма є важливою майже в всіх галузях права, у тому числі й екологічного.

Дослідження екологів та статистика демонструють, що Україна за роки незалежності стала європейським лідером за кількістю відходів на душу населення, накопичивши 30 мільярдів тонн відходів. Це тягне за собою виникнення як незаконних сміттєзвалищ, так і порушення ЗУ «Про відходи» від 05.04.1998 р.

Визначення самого поняття «відходи» міститься у Законі України від 5 березня 1998 року «Про відходи». Так, під відходами розуміють будь-які речовини, матеріали і предмет, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [2]. Державний класифікатор відходів ДК 005 – 1996 розширює їх поняття, включаючи відходи, які утворено внаслідок природних чи техногенних катастроф [3].

При детальному аналізі положень ЗУ «Про відходи» від 05.04.1998 р. можна дійти до висновку, що, не дивлячись на закріплені загальні норми поводження з відходами, вони практично не діють.

Ця стаття має практичне значення, адже проблема утилізації відходів в Україні не дивлячись на законодавчу врегульованість виходить з-під контролю екологів, що може привести до національної екологічної катастрофи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та вивчення питань щодо поводження з відходами у свій час здійснювали Запольський А.К., Салюк А.І., Горобець А.В., Буряк Н.Б., Лукаш С.В., Любешкіна К.Г., Лапицький В.М., Борисовська О.О. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес знаних науковців до обраної проблематики, дослідження в даному напрямку не втрачає актуальності. З плином часу законодавство щодо питань поводження з відходами змінюється і потрібно наново тлумачити норми законів для їх практичного використання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження існуючих проблем в Україні щодо поводження з відходами та спроба знайти ефективні напрямки подолання цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законодавства ряду Європейських держав (Греції, Італії, Болгарія, Румунія та ін.) та практики вирішення проблеми утилізації відходів свідчить, що кожна з них у свій час стикалася з цією проблемою, а багато з них і на сьогодні не до кінця вирішили її.

Поштовхом до розвитку законодавства щодо питань, пов'язаних з поводженням з відходами стала Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів, прийнята у 1972 р. у Лондоні. В ст. 1 якої вказується, що її основним завданням є індивідуальне або колективне сприяння країнами-членами ефективній боротьбі із всіма джерелами забруднення морського середовища та вжиття ними всіх можливих заходів попередження забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів, які можуть становити небезпеку для здоров'я людей, зашкоджувати живим ресурсам або життю у морі, завдати шкоди зонам відпочинку або перешкоджати іншим законним видам використання моря [4].

Розглядаючи шляхи боротьби з відходами інших держав, ми можемо зробити висновок, що на сьогоднішній день більшість країн знайшли свій шлях розумного поводження із сміттям, опанувавши різні технології із переробки відходів.

Так, Швеція використовує технологію «waste-to-energy» (енергія-зі-сміття), яка визнається доволі успішною і прибутковою. Слід зазначити, що сьогодні Швеція переробляє більш як 99% своїх відходів, ще й попутно імпортуючи майже 700 тисяч тонн сміття з інших країн. Система утилізації відходів залежить від відповідального ставлення жителів до збору та сортування сміття, практики, яка розвивалася в країні протягом багатьох років. Громадяни сортують своє сміття, яке потім надходить на об'єкти переробки або WTE-заводи, в результаті чого статистика рециркуляції відходів по всій країні досягла вражаючих 99%. Якщо країна збереже цю тенденцію, то може досягти рівня «нуль відходів» до 2020 року [5].

Справжнім мистецьким об'єктом став сміттєспалювальний завод у Відні. Він не лише ефективно переробляє 250 тис. тонн відходів, даючи теплову енергію взимку, а холод – влітку, але й є об'єктом екскурсій екологічного профілю. Провівши у 2015 році модернізацію потужностей у відповідності до найсучасніших стандартів екологічної безпеки, він має низькі показники шкідливих викидів в атмосферу [5].

А в Британії застосовується «анаеробне розщеплення», що перетворює харчові відходи в енергію: за допомогою бактерій, до яких доступ кисню перекривається і внаслідок цього вони розмножуються і розщеплюють залишки їжі.

Уряд Британії твердить, що в середньому подібний завод може виробляти енергії розміром у 200 кВт-год. з однієї тонни сміття [5].

Також у Британії планується проведення заходів, в тому числі і законотворчих, щодо боротьби з виробництва і використання вологих серветок, які у своєму складі містять пластик.

Згідно з оголошеними прем'єр-міністром Великобританії, Терезою Мей, планами, до 2042 року в країні мають зникнути всі «пластикові відходи, яких можна уникнути». Як повідомлялося, британський уряд планує заборонити продаж пластикових соломинок, мішалок та вушних паличок, щоб захистити ріки та океани від забруднення [6].

Україна, як одна з європейських держав, теж не стоїть осторонь розв'язання проблеми утилізації відходів, маючи ряд певних заходів з охорони середовища, зокрема, що передбачають поводження з відходами. Відповідно до Закону України від 5 березня 1998 р. «Про відходи» поводження з відходами – це дії спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення [2]. Між Україною та ЄС було підписано Угоду про Асоціацію, якою передбачено нові підходи до переробки відходів. В цю Угоду про Асоціацію зокрема ввійшли три Директиви Євросоюзу про поводження з відходами – Директива 2008/98 ЄС рамкова, Директива 1999/31 ЄС про захоронення відходів та Директива 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості [7].

Існування цих та інших нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища, на жаль, не стали перепоною для «Львівської трагедії». Не дивлячись на те, що ще у 2003 році головним державним санітарним лікарем Львівської області було винесено постанову від 25.11.2003 року № 119/01 «Про припинення експлуатації сміттєвалища для м. Львова КМП «Збиранка» управління житлово-комунального господарства Львівської міської адміністрації» та в подальшому були видані приписи про припинення експлуатації Грибовицького сміттєвалища, воно не припиняло свою діяльність. У 2006 році функціонування Грибовицького сміттєзалища було заборонене, однак міська влада це проігнорувала. Все це призвело до трагічних подій у травні 2016 року: після гасіння пожежі на полігоні на сміттєвалищі через зсув сміття загинули рятувальники, які проводили дослідження причин пожеж [8].

Закриття Грибовицького сміттєзалища стало справжньою екологічною катастрофою для України: львівське сміття вивозили і вивозять по всій території Україні, в тому числі і на непристосовані для приймання сміття місця. Для того, щоб вирішити дану проблему у січні 2018 року було прийнято рішення про спорудження механіко-біологічного комплексу з перевантаження та переробки твердих побутових відходів у Львові. До будівництва якого залучені і європейські компанії.

Слід зазначити, що з прийняттям змін до ЗУ «Про відходи» від 05.04.1998 року набувають чинності нові правила поводження з побутовими відходами.

Згідно з ст. 30 та 33 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 [9] та ст. 21 Закону «Про відходи» від 05.04.1998 р. [2] органи місцевого самоврядування перебирають на себе практично усі функції щодо регулювання відносин у сфері поводження із відходами, у тому числі з небезпечними.

Та слід зазначити, що ЗУ «Про відходи» від 05.04.1998 р. є таким, що не відповідає сьогоденню, наприклад, не містить переліку та послідовності операцій із сміттям, а частина питань, що має лягти на місцеве самоврядування часто просто ігнорується місцевими радами з різних причин. Виконанню цього Закону на практиці перешкоджають ряд чинників, зокрема відсутність належних коштів у місцевих бюджетах, досвіду роботи з цього напрямку, достатньої роз'яснювальної роботи з населенням щодо необхідності сортування побутових відходів.

У листопаді 2017 року Урядом було схвалено Національну стратегію управління відходами в Україні до 2030 року [10], яка запроваджує в Україні європейські принципи поводження із усіма видами відходів: твердими побутовими, промисловими, будівельними, небезпечними, відходами сільського господарства тощо.

Нова Стратегія передбачає запровадження принципів циклічної економіки та розширеної відповідальності виробника, які мають заохотити бізнес до мінімізації утворення відходів та зацікавленості в їх переробці. Також документом передбачено впровадження п'ятиступеневої ієрархії поводження з відходами, яка працює в Європейському Союзі [11].

25 березня 2018 року Кабінетом міністрів України було створено Координаційну раду з питань реалізації Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року.

Цей новостворений орган наділений повноваженнями координувати дії центральних і місцевих органів влади з питань нової системи управління у сфері утилізації відходів. Також Координаційна рада відповідно до Положення «Про Координаційну раду з питань реалізації Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року» від 25.04.2018 р. має право контролювати діяльність міністерств та відомств щодо розроблення та прийняття нового законодавства [12].

В Україні досить добре розвинена нормативна база стосовно управління небезпечними відходами.

Так, ЗУ «Про відходи» від 05.04.1998 р. регулює відносини, пов'язані з утворенням, збиранням, а також збором, сортуванням, транспортуванням, переробкою (повторним використанням),

вивезенням, знищенням та захороненням відходів, що утворюються в України, і транзитом через її територію, а також з перевезенням, переробкою та знищенням відходів, що імпортуються в Україну в якості вторинної сировини.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. визначається, що охорона навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки діяльності людини є необхідною умовою для стійкого економічного та соціального розвитку України [13].

Необхідно зазначити ще й Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24.02.1994, яким регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері санітарно-епідеміологічного благополуччя, визначає відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, інститутів, організацій і громадян, передбачає порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби та проведення санітарно-епідеміологічного контролю в Україні [14].

Також управління небезпечними відходами здійснюється у відповідності до наступних нормативно- правових актів: Класифікатор відходів ДК-005-96, Постанова КМУ № 808 «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» від 28.08.2013 р., Постанова КМУ № 1120 «Про затвердження положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів» від 13.07.2000 р., Постанова КМУ № 1216 «Про затвердження порядку ведення реєстру місць видалення відходів» від 03.08.1993 р., Постанова КМУ № 1217 «Про визначення та реєстрація безхазяйних відходів» від 03.08.1993 р., Постанова КМУ № 118 «Про затвердження порядку подання декларації про відходи та її форми» від 18.02.2016 р., Постанова КМУ № 1360 «Про затвердження порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів» від 31.08.1998 р.

Утилізація небезпечних відходів здійснюється відповідно до: Закону України «Про вилучення з обігу, переробку, повторне використання, знищення або подальше використання неякісних і небезпечних продуктів» від 14.01.2000 р., Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06.04.2000 р., Закону України «Про металобрухт» від 05.05.1999 р. та ін.

Маємо зазначити – свідомість українців зростає. Так, у більшості супермаркетів стоять спеціальні контейнери для збору використаних батарейок, які являють собою однин з видів небезпечних відходів.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок, що національне законодавство, що стосується поводження з відходами досить розгалужене. Але реалії життя переконують, що утилізація і переробка відходів в Україні перебувають на неналежному рівні.

Крім законодавства необхідно на рівні Урядових програм заохотити підприємства різних форм власності до модернізації потужностей, які будуть утилізувати відходи та перегляду принципів перероблення сміття на діючих підприємствах. Економічно доцільна утилізація сміття може стати складовою економічного розвитку країни.

Відповідно до внесених поправок у Закон України «Про відходи» від 05.04.1998 р. з 1 січня 2018 року українці повинні сортувати все сміття за видами матеріалів, а також розділяти його на придатне для повторного використання, для захоронення та небезпечне. Але чинний Закон України «Про відходи» від 05.04.1998 р. не має переліку та послідовності операцій із сміттям. За таких умов доданий пункт до статті 32 цього Закону набуває декларативного характеру [15].

Слід зазначити, що екологічна свідомість українців значно зросла. Згідно з статтею 36 Конституції України громадяни України мають право створювати громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод [1], в тому числі такі організації, які здійснюють свою діяльність у сфері охорони довкілля. В Україні налічується близько 440 громадських екологічних організацій, з них 28 – всеукраїнського рівня.

Вважаю, що для того, щоб покращити екологічний розвиток України слід перейняти досвід європейських країн, які є у мейнстримі цих процесів, запровадити нові високоефективні методи збирання, перевезення, зберігання, перероблення, утилізації та знешкодження відходів, забезпечити організацію контролю за функціонуючими та закритими полігонами побутових відходів і домогтися практичного застосування норм екологічного законодавства.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80.
3. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96 (Розділи Б.1 - Б.8, В.1 - В.5) від 29 лютого 1996 р. № 89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/en/vb089217-96/page.
4. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами від 29.12.1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_127.
5. Єрмоленко В. Без сміття: хто у світі навчився жити без відходів [Електронний ресурс] / Володимир Єрмоленко // Сайт Громадського телебачення. – Режим доступу: https://hromadske.ua/posts/pererobka-smittya-u-sviti. – Дата публікації: 18.03.2017. – Дата перегляду: 01.05.2018.
6. Великобританія хоче заборонити вологі серветки [Електронний ресурс] / Сайт інформаційного агентства «УНІАН». – Режим доступу: https://ecology.unian.ua/trash/10109297-velikobritaniya-hoche-zaboroniti-vologi-servetki.html. – Дата публікації: 08.05.2018. – Дата перегляду: 15.05.2018.
7. Геращенко Г.Ю. Що має бути зроблено в Україні, щоб запровадити європейські норми сортування сміття [Електронний ресурс] / Геращенко Г.Ю. // Сайт «Зелений фронт». – Режим доступу: http://www.zfront.org/referat-vidhodi/. – Дата публікації: 13.01.2018. – Дата перегляду: 15.05.2018.

8. Сміттєва криза у Львові [Електронний ресурс] / Сайт «Вікіпедія». – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BC%D1%96%D1%82%D1%82%D1%94%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_%D1%83_%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96. – Дата перегляду: 16.05.2018.
9. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page3.
10. Розпорядження КМУ «Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року» від 08.11.2017 № 820-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80.
11. Мінприроди запропонувало Парламенту суттєве підвищення штрафів щодо шкоди навколишньому середовищу [Електронний ресурс] / Міністерство екології та природних ресурсів України // Державний сайт України «Урядовий портал». – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/minprirodi-zaproponuvalo-parlamentu-suttyeve-pidvishennya-shtrafiv-shodo-shkodi-navkolishnomu-seredovishu. – Дата публікації: 11.05.2018. – Дата перегляду: 20.05.2018.
12. Положення «Про Координаційну раду з питань реалізації Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року» від 25.04.2018 р. № 313 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/313-2018-%D0%BF.
13. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12.
14. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4004-12.
15. Яковлєва Н. Поправка до закону: З 2018 року Україна буде сортувати все сміття [Електронний ресурс] / Наталя Яковлєва // Сайт «Eco town». – Режим доступу: http://ecotown.com.ua/news/Popravka-do-zakonu-Z-2018-roku-Ukrayina-bude-sortuvaty-vse-smittya/. – Дата публікації: 22.08.2017. – Дата перегляду: 20.05.2018.

Книжник Е.В.
Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ УТИЛИЗАЦИИ ОТХОДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Данная статья посвящена проблеме утилизации отходов в Украине. Проведен анализ мирового опыта в решении проблемы утилизации отходов. Также было исследовано действующее законодательство по обращению с отходами. В статье приведена статистика, указывающая на количество отходов, накопленных Украины за время ее независимости. Рассмотрены основные проблемы законодательного обеспечения утилизации отходов в Украине.
Ключевые слова: отходы, утилизация, обращение с отходами, опасные отходы, энергия-с-мусора.

Knyzhnyk K.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR WASTE DISPOSAL IN UKRAINE

Summary
This article deals with the problem of waste utilization in Ukraine. The analysis of world experience in solving the problem of waste utilization is carried out. The current legislation on waste management has also been analyzed. The article gives statistics that indicates the amount of waste that has been accumulated by Ukraine during its independence. The main problems of legislative provision of waste utilization in Ukraine are considered.
Keywords: waste, recycling, waste management, hazardous waste, waste-to-energy.

УДК 343.131.5

ПРАВО НА ЗАХИСТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Короп І.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В статті проаналізовано положення чинного Кримінально-процесуального кодексу України, що стосуються права на захист в порівнянні з редакцією відповідної статті в Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. Автор звертає увагу на проблемні питання, що стосуються реалізації права на захист в Україні, зокрема, в умовах принципу змагальності сторін. Крім того, розглядається проблема некомпетентності адвокатів при здійсненні ними функції захисту. Автор пропонує власні варіанти вирішення поставлених проблем.

Ключові слова: Кримінально-процесуальний кодекс України, право на захист, принцип змагальності, адвокат.

Постановка проблеми. Переглянувши праці філософів-утопістів можна зробити висновок, що практично на кожному етапі свого існування людство (або окремі його представники) прагнули до утворення ідеального суспільства – без воєн, криз, злочинів. Проте, треба жити реально усвідомлюючи речі, що нас уточують. Немає і, мабуть, ніколи не буде ідеального суспільства. Людська природа сама по собі є непередбачливою, саме тому всіх нас можна умовно розділити на кілька груп: законослухняні, правопорушники, злочинці. Кожен наступний вид відрізняється від попереднього рівнем супротиву суспільству, його ідеалам, принципам, загальним засадам, правилам та нормам. Шляхом неважких логічних операцій можемо зробити висновок, що злочинці – найбільш небезпечна категорія людей в суспільстві. Їх, на відмінну від інших, піддають певному виду кримінальної відповідальності при цьому ізолюючи від суспільства з метою покарати, виправити та попередити вчинення злочинів іншими суб'єктами.

Потрібно розуміти, що процедура досудового розслідування, що передбачена в Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) не є ідеальною. Зокрема однією з негативних ознак є її обмеженість в часі (до прикладу, в США часові рамки досудового розслідування відсутні). Саме це, на нашу думку, є причиною того, що слідчим в Україні не завжди вдається знайти особу, що справді винна в вчиненні злочину, що в свою чергу тягне за собою те, що досить часто невинного піддають випробуванням під час розгляду справи, суб'єктом якої вона не повинна була навіть бути. Надзвичайно важливим за таких обставин, як зазначає Мокрицька І.Я. – є питання захисту прав підозрюваного (обвинуваченого), зокрема реалізації права на судовий захист доки долю людини не буде вирішено остаточно [6, с. 110].

Правова політика сучасної України є орієнтованою на міжнародні стандарти відповідно до яких головним обов'язком держави – є забезпечення захисту прав людини і громадянина, недопущення їх порушення або обмеження в незаконний спосіб. Конституція України в статті 3 проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Саме тому КПК України побудований таким чином, щоб забезпечення основоположних прав людини мало ефективний механізм захисту, а не залишилось лише декларативною нормою. Незважаючи на це поки існує ще достатньо багато дискусійних питань пов'язаних з реалізацією права на захист. До прикладу можна навести незгоду деяких науковців з імперативною нормою про те, що здійснювати захист інтересів підозрюваного (обвинуваченого) повинна лише особа, яка є адвокатом. В деяких наукових джерелах висловлена думка про те, що бути захисником в кримінальному провадженні могла би будь-яка особа, яка має певні знання в галузі кримінального права і процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема реалізації права на захист не є новою в юридичній літературі. До неї в різні часи звертались як вітчизняні так і зарубіжні науковці. Зокрема, це А.М. Бірюкова, М.С. Строгович, В.Т. Нора, М.С. Алєксєєв, І.Д. Перлов, В.М. Тертишник, В.В. Молдован, Г.І. Чангулі, П.А. Лупинська, Ю.В. Хоматова, Ю.П. Янович, М.А. Маркуш та інші. Високий ступінь досліджень цієї тематики свідчить про важливість та пріоритетність права на захист як в минулому так і на сучасному етапі існування України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженні більш детально проаналізовані питання щодо можливих шляхів вирішення проблем що стосуються змагальності сторін в кримінальному процесі, а також шляхи вдосконалення діяльності адвокатів при здійсненні ними функції захисту.

Саме тому **метою** даного дослідження є порівняння права на захист передбаченого чинним КПК та КПК України 1960 р.; аналіз проблем, пов'язаних з забезпеченням права на захист в Україні в умовах принципу змагальності сторін; встановлення причин та наслідків некомпетентності захисника в кримінальному провадженні, а також варіанти вирішення даних проблем.

Виклад основного матеріалу. Стаття 20 КПК України проголошує право на захист [2]. Порівнюючи редакцію цієї статті з попередньою її версією передбаченою КПК України 1960 р. можна дійти висновку, що нові положення є прогресивними та більш вдало розкривають сутність цієї засади кримінального провадження.

По-перше, тому, що збільшився перелік суб'єктів яким законом надається право на захист. В редакції 1960 р. таким правом володіли підозрю-

ваний, обвинувачений та підсудний, в той час як за чинним КПК України цей перелік змінився і в нього на сьогоднішній день входять підозрюваний, обвинувачений, виправданий та засуджений.

По-друге, важливим кроком було передбачення в ст. 20 КПК України права на безоплатну правову допомогу підозрюваному та обвинуваченому. Проте, важливим було не залишити цю норму «мертвою». Необхідним було розробити механізм реалізації відповідного права, чому посприяло прийняття Верховною Радою Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (далі – ЗУ), який, як зазначає Т.В. Корчева, створив реальні можливості отримання безоплатної вторинної правової допомоги (стосовно кримінального провадження) [5, с. 4]. Проте, незрозумілим залишається той факт, що виправданому та засудженому не надали зазначеного вище права при цьому зазначивши їх як суб'єктів ч. 1 ст. 20 КПК України.

Крім того, порівнюючи КПК України 1960 р. та чинний КПК не можна не звернути уваги на те, що на сьогодні захищати особу в кримінальному провадженні може лише адвокат. На нашу думку це є досить правильним рішенням законодавця, оскільки до прийняття чинного КПК в великій кількості справ захисниками виступали родичі, які в більшості випадків фактично і юридично не здійснювали функцію захисту, оскільки не маючи знань не лише в сфері кримінального права та процесу, а й в сфері правознавства загалом не могли забезпечити підозрюваному (обвинуваченому) належний рівень захисту. Фактично, єдиною причиною їх палкого бажання бути захисниками були часті зустрічі з підозрюваним (обвинуваченим). Таким чином, до прийняття в 2012 р. нового КПК України на кожному кроці було порушення основоположного права кожного громадянина – права на захист.

Крім того, не треба забувати про те, що адвокат – особа, що професійно займається правом і має певний багаж знань в цій сфері. Діяльність адвокатів регулюється низкою нормативно-правових актів, зокрема – це Конституція України (далі – КУ), ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». В статті 24 зазначеного закону передбачається право адвоката на адвокатський запит. Він має під собою на увазі можливість останнього письмово звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту [3]. Причому прийняття до розгляду такого запиту і надання на нього відповіді є обов'язковим для зазначених вище суб'єктів і повинне проводитись в визначений законодавством строк, який в виняткових випадках може подовжуватись. Відмова чи несвоєчасне надання відповіді тягне за собою відповідальність встановлену в законодавстві. Зі всього вище вказаного, можемо зробити висновок, що в адвокатів є більше можливостей щодо збирання доказової інформації по справі особи інтереси якої вони захищають, а отже, внаслідок їх професійної діяльності в повній мірі буде реалізуватись право кожного на захист.

Стаття 7 КПК України проголошує одну з загальних засад кримінального процесу – змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведені перед судом їх переконливості [2]. Зміст даного принципу розкривається в ст. 22 КПК України і передбачає, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду доказів, скарг та реалізацію інших процесуальних прав. Така рівність передбачає взаємну відповідність і пропорційність, тобто, одна сторона не повинна бути у привілейованому положенні порівняно з іншою [4]. Проте, на практиці відбувається зовсім не так. Суть процесуальної рівності в тому, що всі заходи, які має право вжити одна сторона, має право вживати і інша сторона, одна для доказування вини, інша – для її спростування. На практиці сторона захисту не знаходиться в рівності зі стороною обвинувачення. Елементарним прикладом цього є можливість сторони обвинувачення проводити слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, з дозволу слідчого судді. Сторона ж захисту не має права самостійно проводити такі дії, але може ініціювати їх проведення шляхом подання клопотань до слідчого або прокурора. Тобто, проведення тієї чи іншої процесуальної дії з ініціативи сторони захисту знаходиться в повній залежності від сторони обвинувачення, що в деяких випадках може зробити його проведення неможливим. Доцільніше було б надати захисникам можливість напряму звертатись до суду з клопотаннями про проведення слідчих розшукових дій працівниками органу досудового розслідування.

Крім того, ні для кого не секрет, що відкриває кримінальне провадження прокурор оголошуючи обвинувальний акт або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру таким чином висловлюючи свою процесуальну позицію. В свою чергу сторона захисту не має можливості з самого початку судового розгляду заявити власну позицію по справі і її діяльність обмежується лише відповіддю обвинуваченого на запитання: чи зрозуміле обвинувачення, чи визнає обвинувачений себе винним і чи бажає давати показання. Що в подальшому робить не логічним подання доказів адвокатом.

З вище сказаного можна зробити висновок, що в Україні домінантна роль в кримінальному провадженні належить стороні обвинувачення, а одним з найважливіших етапів – є етап досудового розслідування. Оскільки, під час його проведення збираються докази необхідні по справі. І саме на етапі досудового розслідування сторона захисту виявляється слабшою через обмеженість її прав та проблем з закріпленням і реалізацією права на рівність. Рішенням проблеми може бути звернення до досвіду Європейських країн. В деяких з них процесуальним законодавством дозволяється проводити одночасне досудове розслідування і стороною обвинувачення і стороною захисту. Що на нашу думку приводить до більш повного з'ясування обставин справи та можливості поглянути на ситуацію не лише зі сторони прокурора, а й адвоката.

Ще однією проблемою забезпечення права на захист в Україні є некомпетентність захисників. Під некомпетентністю слід розуміти відсутність

належної правової кваліфікації для надання необхідної правової допомоги у конкретному провадженні [7, с. 126]. В даному випадку не береться до уваги професійна діяльність особи, говориться лише про рівень і достатність знань.

В КПК України передбачається гарантія здійснення захисту компетентним адвокатом. Вказується, що будь-який захисник, який не впевнений у власних знаннях та/або сумнівається у власних можливостях, має право відмовитися від виконання своїх обов'язків [7, с. 127]. Звичайно було б доцільніше зробити цю норму імперативною зазначивши про обов'язок осіб, рівень знань яких недостатній, відмовлятись від захисту. Залишаючи цю норму диспозитивною не треба забувати про фінансову сторону питання, тому що чи виграє адвокат чи ні, йому все рівно заплатять. В такому випадку залишається сподіватись лише на самосвідомість та репутацію адвоката.

Актуальним варіантом можливості оцінки знань захисників є чітко прописані положення щодо його компетентності в договорах (адже більшість адвокатів залучається саме на договірних засадах). В таких випадках оцінка знань буде проводитись клієнтом, а наслідками встановлення некомпетентності може бути як розірвання договору, повернення гонорару, написання скарг на адвоката до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури.

Висновки. Отже, не можна не відзначити актуальності та важливості змін в сфері реалізації права на захист, які Верховна Рада запровадила прийнявши чинний КПК України. Починаючи з того, що в кримінальному провадженні захисником може бути лише адвокат, закінчуючи тим, що збільшилась кількість суб'єктів, які мають право на захист в межах КПК.

Проблемним було і залишається питання рівності сторін кримінального процесу. Аналізуючи законодавство, можна дійти висновку, що ця норма є частково декларативною, оскільки на практиці, та і в теорії також, сторона обвинувачення має більший обсяг прав. З однієї сторони це обмежує можливості сторони захисту, проте з іншої – на цьому і побудований кримінальний процес в Україні. Зрівнявши повністю обидві сторони дійшло би до того, що частина злочинів навіть би не розслідувалась, тому що про них би не знали.

Не слід також забувати, що адвокати повинні бути професіоналами своєї справи. Відомо, що складаючи тест для отримання свідоцтва, що засвідчує право на зайняття адвокатською діяльністю, особи показують свої знання у всіх галузях права. Відомо, що спеціаліст є спеціалістом в якійсь вузькій сфері. Тому, чи не доцільніше було б ввести вузьку спеціалізацію? В такому випадку до моменту закінчення вищого навчального закладу особи вже орієнтуються в тому, що їм подобається і з чим вони хочуть пов'язати своє життя. Відповідно і рівень знань в тій сфері в них буде більший і коефіцієнт користі вищий. Саме введення вузької спеціалізації на наш погляд зможе забезпечити належний рівень захисту в кримінальному провадженні, тому що на сьогоднішній день наймаючи адвоката ми, ніби, купуємо, кота в мішку покладаючись лише на його практику, репутацію, досвід та людські якості.

Список літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР (зі змінами від 30.09.2016 р.). – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-17 (зі змінами від 12.04.2018 р.). – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [Електронний ресурс]: Закон від 05.07.2012 р. № 5076-17 (зі змінами від 05.01.2017 р.). – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/ed20170105.
4. Ісмаілова Л.Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Л.Б. Ісмаілова. – К., 2007. – С. 216.
5. Корчева Т.В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т.В. Корчева // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 1. – С. 1–9.
6. Мокрицька І.Я. Проблеми реалізації права на захист у кримінальному провадженні в умовах принципу змагальності сторін / І.Я. Мокрицька // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2014. – Т. 155. – С. 110–113.
7. Торбас О.О. Наслідки встановлення некомпетентності захисника / О.О. Торбас // Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю.П. Аленіна (21 квітня 2017 р.) ; НУ ОЮА. – Одеса: Юрид. л-ра, 2017. – С. 126–128.

Короп И.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРАВО НА ЗАЩИТУ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕСЕ

Аннотация
В статье проанализировано положення действующего Уголовно-процесуального кодекса Украины, что касаются права на защиту в сравнении с редакциею соответствующей статьи в Уголовно-процесуальном кодексе Украины 1960 г. Автор обращает внимание на проблемне вопросы, що касаются реализации права на защиту в частности в условиях принципа состязательности сторон. Кроме того, рассматривается проблема некомпетентности адвокатов во время реализации ими функции защиты. Автор предлагает собственные варианты решения поставлених проблем.
Ключевые слова: Уголовно-процесуальный кодекс Украины, право на защиту, принцип состязательности, адвокат.

Korop I.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE RIGHT TO THE DEFENSE IN CRIMINAL PROCESS

Summary
The article analyzes the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the right to protection in comparison with the Criminal Procedural Code of Ukraine from 1960. The author draws attention to the problematic issues related to the implementation of the right to defense in Ukraine, in particular, regarding the principle of competition between the parties. Also, the problem of incompetence of lawyers in the implementation of their protection function is considered. The author offers his ideas for solving the problems.
Keywords: Criminal Procedure Code of Ukraine, the right of protection, the principle of competition, attorney.

УДК 347.77

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ Й ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНТЕРНЕТІ

Куц Д.Ф., Іванов А.М.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються актуальні проблеми захисту авторських прав в Інтернеті. Охарактеризована процедура розгляду справи за фактами порушення авторських прав. Наведено основні способи порушення авторських прав у мережі Інтернет. Зазначені можливі шляхи вирішення таких проблем. Запропоновано способи захисту авторських прав в Інтернеті.
Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, мережа Інтернет, веб-сайт, хостинг-провайдер, захист прав.

Постановка проблеми. Сьогодення не можна уявити без використання Всесвітньої мережі Інтернет, адже ми живемо у віці новітніх технологій. Поряд з цим, існує чимало проблем, пов'язаних з порушенням прав на використання об'єктів інтелектуальної власності в Інтернеті. Це пов'язано перш за все з тим, що доступ до багатьох матеріалів наразі значно полегшено через поширення комп'ютерних комунікацій. Дане поширення мало на меті надати нові можливості для інтелектуального, духовного, культурного розвитку суспільства. Проте, дедалі частіше ми можемо спостерігати випадки, коли користувачі мережі зловживають комп'ютерними комунікаціями, що призводить до порушення прав третіх осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика вже неодноразово була предметом дискусій, конференцій, круглих столів, та нерідко ставала тематикою наукових робіт, досліджень, наприклад, у працях Р.А. Калюжного, А.І. Канановича, В.І. Жукова, В.О. Жарова, Н.В. Філик, Г.В Омельченко, Ю.Є. Атаманова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У статті досліджено проблеми сфери охорони і захисту інтелектуальної власності, обумовлені сучасним рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Метою статті є аналіз основних актуальних проблем у сфері охорони й захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті. Зазначити основні шляхи вирішення даної проблеми.

Завдання статті: окреслення шляхів вирішення найбільш актуальних проблем у сфері охорони і захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті.

Викладення основного матеріалу. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення і починає діяти від дня створення твору. Особисті немайнові права суб'єктів авторського права на твори захищаються безстроково, а майнові, за загальним правилом, що підлягає застосуванню у даній конкретної ситуації – протягом усього життя автора і 70 років після його смерті.

Перегляд веб-сторінок, збереження їх вмісту в пам'яті комп'ютера, копіювання текстів, зображень, звукових сигналів, ознайомлення з ними необмеженого кола користувачів, безконтрольний експорт та імпорт цих об'єктів – всі ці дії включають використання об'єктів авторського права.

Центральне місце у міжнародно-правовому регулюванні охорони авторського та суміжних прав посідає Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, що була прийнята 9 вересня 1886 р. Пізніше важливою міжнародно-правовою основою захисту авторських та суміжних прав стала Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 року. До інших важливих міжнародних нормативно-правових документів у сфері захисту авторського і суміжних прав відносять: Всесвітню (Женевську) конвенцію про авторське право 1952 р., Угода про співробітництво в галузі охорони авторського права і суміжних прав 1993 р., Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) 1961 р., Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм 1971 р. та ін. [1, с. 10].

Важливе значення для захисту авторських прав в Інтернеті на міжнародному рівні було закладено в 1996 році на дипломатичній конвенції Всесвітньої організації інтелектуальної власності (далі – ВОІВ). Саме тоді був прийнятий Договір ВОІВ про виконання і фонограми з метою забезпечення відповідних прав і можливостей власників щодо використання ефективної охорони при розповсюдженні їх творів через Інтернет шляхом електронної торгівлі. Проте, для ефективної реалізації Інтернет-договорів необхідні відповідні заходи на національному рівні кожної з держав [1, с. 10].

Відносини використання об'єктів авторського права у Всесвітній мережі Інтернет в Україні регулюються національними нормативними актами, зокрема Цивільним кодексом України, Законом України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон). Саме в цих нормативно-правових актах встановлюються основні права та обов'язки осіб, які здійснюють діяльність пов'язану з об'єктами інтелектуальної власності в Інтернеті. Так, розміщення будь-якого твору в Інтернеті, тобто його відображення у загальнодоступній електронній системі інформації, відповідно до статті 442 Цивільного кодексу України, є його оприлюдненням.

Важливою проблемою є те, що вітчизняне законодавство не визначає особливостей регулювання і захисту авторських прав у мережі Інтернет, факт чого стає підставою для поширення норм ст. 50 Закону України «Про авторське пра-

во і суміжні права» щодо встановлення тих дій, які визнаються порушенням авторського права та суміжних прав [2].

Проблема захисту об'єктів авторського права в мережі Інтернет, постала доволі давно, і основним джерелом її виникнення та розвитку залишається питання анонімності користувача в безмежному віртуальному просторі. Труднощі ідентифікації користувача Інтернет-мережі є підґрунтям неможливості визначення структурного складу правовідносин, що відбуваються у віртуальному просторі. Тому саме дана специфічна ознака є формоутворюючою для ряду інших особливостей, які вона породжує.

Слід також звернути увагу на роль провайдера як зв'язуючого елемента у даному механізмі цих специфічних відносин. Саме через провайдера кожен із користувачів підтримує доступ до мережі і, в той же час, сприяє активному порушенню прав безліч суб'єктів авторського права.

Тією площиною в мережі Інтернет, де фактично відбувається порушення прав інтелектуальної власності, є веб-сайти, які вже стали самостійним об'єктом докладання творчої й інтелектуальної діяльності. Незважаючи на широке вживання в нормативних актах поняття «офіційний сайт» до теперішнього часу на рівні законодавства немає чіткого і однозначного визначення терміна «інтернет-сайт» [3, ст. 7].

Самі визначення веб-сайту та веб-порталу як певного поєднання технічної та інформаційної складової надано у наказі Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 року № 327/225 «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади».

Згідно з п. 1.3 Порядку веб-сайт – це сукупність програмних та апаратних засобів з унікальною адресою у мережі Інтернет разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певного суб'єкта і забезпечують доступ юридичних та фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інші інформаційні послуги через мережу Інтернет; веб-портал – веб-сайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів та сервісів для забезпечення максимальної можливості доступу до інформації та послуг [4].

І.М. Рассолов, розглядаючи сайт як базу даних, що становить собою сукупність гіпертекстових документів, визнає копіювання матеріалів з сайту порушенням майнових прав автора сайту як відтворення бази даних, розповсюдження, модифікація та інше використання. У випадку відтворення частини сайту, що є самостійним твором, що охороняється авторським правом, та подальшого використання копії вченим визначається наявність порушення і прав автора сайту, і прав автора статті [5, с. 152].

Не рідко можна зіштовхнутися з тим, що користувачі помилково вважають поширення конфіденційної інформації в Інтернеті порушенням авторських прав. Наприклад – фотохостинги: власники розміщують фотографії із зображення на них інших осіб, без дозволу на поширення цих зображень всіх учасників фотозйомки. Оскільки власником фотографії (а отже – носієм авторського права) є та особа, яка зробила даний фотознімок, а інші учасники в такій ситуації є носіями права на охорону свого особистого та сімейного життя, то порушується саме конфіденційність інформації, а авторське право.

Але, не зважаючи на можливість отримання відповідної інформації, не виключається існування такої життєвої обставини, при якій встановити дійсного власника веб-сайту не виявляється можливим зовсім. Зокрема, станом на сьогодні, ідентифікація особи, яка отримує дисковий простір веб-сайту належним чином не проводиться. Жодної законодавчої відповідальності за порушення порядку та процедури автентифікації осіб не передбачено. Особа має вільну можливість розповсюджувати відомості анонімно, використовуючи чужі данні, та взагалі не надаючи жодного документу за якими б особу в подальшому можливо б було ідентифікувати.

Хост-провайдери, які надають дисковий простір не здійснюють відслідковування, перевірку актуальності, достовірності, повноти, точності наданої користувачем інформації, що суттєво ускладнюють виявлення осіб-порушників у мережі Інтернет, а отже, і негативно впливають на дійсну реалізацію судового способу захисту прав та інтересів власника об'єктів інтелектуальної власності. На жаль, законодавцем не передбачається відповідальність хост-провайдерів за неперевірку особистих даних особи, якій вони надають послуги, хоча такий підхід суперечить правовій природі правочину. Укладання правочину може мати місце між фізичними особами, юридичними особами, фізичними-особами підприємцям, але ніяк з анонімним, вигаданим ім'ям, не потребуючи документів, що посвідчують особу. Однак, зважаючи на реалії сьогодення, хост-провайдери без жодних санкцій мають змогу надавати послуги цілком анонімним особам. Скільки повинно бути вирішено відповідних прецедентів, скільки повинно пройти часу для того, щоб законодавцем було вирішено питання щодо відповідальності вказаних осіб, поки невідомо [6, ст. 904].

Відповідно до Закону авторові належать особисті немайнові права (на зазначення свого імені, заборона на згадування свого імені під час публічного використання твору, на вибір псевдоніма і на збереження цілісності твору) і права майнового характеру, до яких належать, наприклад, право автора дозволяти/забороняти публічний показ творів, їх переробку і переклад [2].

В окремих випадках допускається використання творів без дозволу правовласника та без виплати винагороди (за умови, що вказано ім'я автора і дотримані інші його права). До таких випадків, наприклад, відносяться:

1. Використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою.
2. Видання творів, видання рельєфно-крапковим шрифтом для сліпих.
3. Публічне виконання музичних творів під час офіційних і релігійних церемоній, а також похоронів в обсязі, виправданому характером таких церемоній.

Законом передбачається вільне відтворення творів бібліотеками та архівами, а також при створенні навчальних посібників. Окрема стаття присвячена вільному копіювання комп'ютерних програм [2].

Вирішенням проблем захисту об'єктів інтелектуальної власності в Інтернеті повинне стати, по-перше, спеціалізоване законодавче регулювання у державі. Тоді б автори не боялись таких негативних явищ, як плагіат, піратство, а електронні бібліотеки могли б повноправно працювати належним чином, не ставлячи під загрозу чиїсь права. В такому випадку користувачі зможуть знаходити необхідну їм інформацію в зручний для них спосіб і не порушуючи закон, а автори будуть спокійні за свої авторські права.

Відповідно до чинного законодавства, захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством. За захистом свого авторського права і (або) суміжних прав суб'єкти авторського права та суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їх компетенції [2].

На думку науковця М. Мельникова, законодавець повинен підвищити рівень покарань за порушення у вказаній сфері залежно від рівня суспільної небезпеки. Уряд активними діями повинен довести суспільству, що він не потуратиме порушенням авторських прав у сфері інформаційних технологій і за їх допомогою. Також широкого поширення набули факти незаконного розповсюдження творів у мережі Інтернет, їх публічне сповіщення у громадських місцях, закладах торгівлі, харчування тощо [7, с. 73].

Галінська С. вважає, що електронні бібліотеки мають право на своє існування. Але вони повинні бути спеціалізованими та науковими. Функціонування таких бібліотек необхідно законодавчо врегулювати, насамперед, щодо збереження авторських прав, як майнових, так і немайнових. Можливим варіантом також може бути платна реєстрація в електронних бібліотеках, або ж плата за завантаження книги, тоді автору можна було б надавати частину коштів у вигляді винагороди. Або ж задля здійснення авторами своїх прав в електронних бібліотеках могла б бути запроваджена розгалужена система доступу користувачів до творів. Вид доступу визначався б за рішенням автора [8, с. 20].

Виходячи з глобального характеру мережі, переслідуючи мету захисту прав і свобод людини та подальшого розвитку світового інформаційного простору, цікавими є запропоновані О.М. Пастуховим наступні способи вирішення існуючих проблем у сфері захисту авторських прав в мережі Інтернет [7, с. 147]:

1. Використання цифрового підпису. Суть цифрового підпису полягає в тому, що він дозволяє ідентифікувати справжнього автора того чи іншого твору, тим самим знімаючи в контрагента будь-які сумніви про те, з ким він має справу.

2. Використання цифрових марок. Найпоширенішою є система так званих «цифрових водяних знаків», впроваджуваних у твори (тексти, графічні зображення і т.п.) у мережі. Їх перевага полягає в тому, що при звичайному візуальному розгляді зображення користувач не бачить яких-небудь закодованих позначень – значка копірайта (©), імені автора, року видання. Але потім при застосуванні певного програмного засобу можна довести, що файли містять додаткову інформацію, що вказує на особу, яка її записала.

3. Обмеження доступу до матеріалів, що розміщені в мережі Інтернет. Наприклад, бази даних комерційних сайтів і деяких електронних бібліотек та архівів доступні тільки за попередню плату.

4. Методи криптографічного перетворення матеріалів, такі як шифрування, використання якого дозволяє обмежити або повністю виключити можливість копіювання творів (наприклад, система – SCMS, що дозволяє виготовити одну копію документа й унеможливлює подальше копіювання цього примірника).

5. Створення веб-депозитаріїв, що дозволяють фіксувати об'єкти інтелектуальної власності у мережі Інтернет і закріплювати їх правовий статус.

6. Обмежена функціональність. За такого підходу, власник авторського права надає користувачеві примірник твору, який має функціональні обмеження. Такий підхід є одним із шляхів впровадження в життя таких бізнес-моделей як «спробуй перед тим, як купити» та «продавай поліпшені версії».

7. «Годинникова бомба». Аналогічно до прийому з функціональними обмеженнями, за цього підходу власник авторських прав розповсюджує функціонально повноцінний об'єкт інтелектуальної власності, але встановлює дату, після якої доступ до нього буде неможливим. Один з варіантів такого підходу передбачає закриття продавцем доступу до твору після певної кількості користувань (наприклад, після перегляду комп'ютерного файлу 10 разів його буде неможливо більше продивитися).

8. Контракти. Одним із найефективніших та, на жаль, недооцінених правовласниками засобів запобігання порушенню їхніх прав є контракти. За правильного оформлення контракти можуть надати власникам авторського права ширші повноваження щодо контролю за використанням їхніх творів, ніж ті, що надаються їм відповідно до законодавства.

9. Клірингові центри. За такого підходу власники авторського права і суміжних прав на розміщені в Інтернеті твори надають кліринговим центрам повноваження з ліцензування своїх прав на твори. Користувач сплачує збір за видачу ліцензії такому кліринговому центру, а той в свою чергу розподіляє отримані кошти серед власників авторських прав.

На мою думку, наведені вище способи запобігання порушенням у сфері охорони і захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті є досить перспективними. Але, враховуючи та аналізуючи українську законодавчу базу з цих питань, можемо зробити висновок, що вони не можуть бути повністю застосовані до усіх об'єктів інтелектуальної власності, а тому, я вважаю, необхідно докласти максимум зусиль для ліквідації прогалин у законодавстві задля поліпшення регулювання сфери охорони й захисту інтелектуальної власності.

Висновки і пропозиції. На мою думку, запропонований у Законі правовий механізм захисту порушених в Інтернеті авторських та суміжних прав потребує доопрацювання. Ідея посилення контролю та впливу на функціонування веб-ресурсів, а також ступеню відповідальності за діяльність у мережі Інтернет у вітчизняній медіа-спільноті викликали активний супротив.

Я вважаю, що пришвидшення розвитку Інтернет-права в Україні, спрямованого на реалізацію відповідальності за онлайн-правопорушення в усіх сферах права, сприятливо вплине на стан правопорядку в державі. Але, значною проблемою є те, що суб'єкт порушення авторського права дуже часто залишається анонімним, що практично унеможливлює притягнення його до відповідальності.

При вирішенні питання посилення захисту авторських прав треба також пам'ятати про конституційні права людей, включаючи і суб'єктів порушення авторського права, адже, не потрібно забувати, що права однієї людини закінчуються там, де починаються права іншої.

Список літератури:

1. Денисюк М. Інтелектуальна власність та Інтернет: нові можливості чи нові проблеми? // Інтелектуальна власність. – 2009. – № 6. – Ст. 9–12.
2. Про авторське право і суміжні права [Текст] : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
3. Атаманова Ю.Е. Захист прав інтелектуальної власності у мережі інтернет: світовий досвід та вітчизняні перспективи // Право та інновації. – № 3(7). – 2014. – Ст. 7–14.
4. Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади [Текст] : наказ Держ. ком. зв'язку та інформатизації України, Держ. ком. інформац. політики, телебачення та радіомовлення № 327/225 від 25.11.2002 р. // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 2. – Ст. 49.
5. Рассолов И.М. Право и Интернет: теоретические проблемы [Текст] / И.М. Рассолов. – 2-е изд., доп. – М.: Норма, 2009. – 210 с.
6. Лиска П.О. Захист права інтелектуальної власності у Всесвітній мережі // «Молодий вчений». – № 11(51). – 2017. – С. 901–907.
7. Мельников М. Піратство як злочин у галузі авторського права і суміжних прав: погляд на проблему / М. Мельников // Право України. – 2003. – № 4. – С. 72–75.
8. Галінська С. Існування електронних бібліотек в Україні: сучасність та перспективи // Інтелектуальна власність. – 2009. – № 11. – С. 17–22.
9. Пастухов О.М. Авторське право в Інтернеті / О.М. Пастухов. – К.: Школа, 2004. – С. 144–159.

Куц Д.Ф., Иванов А.М.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ И ЗАЩИТЫ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ИНТЕРНЕТЕ

Аннотация
В статье рассматриваются актуальные проблемы защиты авторских прав в Интернете. Охарактеризована процедура рассмотрения дела по фактам нарушения авторских прав. Приведены основные способы нарушения авторских прав в сети Интернет. Указанные возможные пути решения таких проблем. Предложены способы защиты авторских прав в Интернете.
Ключевые слова: интеллектуальная собственность, авторское право, сеть Интернет, веб-сайт, хостинг-провайдер, защита прав.

Kuts D.F., Ivanov A.M.
National Law University of Yaroslav Mudryi

PROBLEMS OF PROTECTION AND PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON THE INTERNET

Summary
The article deals with topical issues of copyright protection on the Internet. Described procedure for dealing with cases on copyright infringement. Main methods of copyright infringement on the Internet. Possible solutions to these problems. The methods of copyright protection on the Internet.
Keywords: intellectual property, copyright, Internet, website, hosting provider, protection of rights.

УДК 347.626.2

ІНСТИТУТ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Маланчук Т.В., Дегтяр Р.О.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

В статті зроблено спробу виявити проблеми правового регулювання інституту шлюбного договору в Україні та дослідити зарубіжний досвід його регулювання. Досліджено історію виникнення та правову природу шлюбного договору. Визначено специфіку даного інституту. Аналізуючи законодавство та з'ясувавши історичний аспект виникнення, було сформоване авторське розуміння поняття «шлюбний договір». Визначено, що українське законодавство потребує вдосконалення шляхом розширення сфери регулювання сімейних відносин, пов'язаних з укладенням шлюбного договору.
Ключові слова: шлюбний договір, шлюб, шлюбно-сімейні відносин, майнові відносини між подружжям, права та обов'язки подружжя.

Постановка проблеми. Україна, переймаючи досвід правового регулювання різноманітних відносин в європейських країнах, не оминає увагою питання шлюбно-сімейних відносин. Одним із прикладів є запровадження в Україні інституту шлюбного договору. Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки. Сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу тощо. В Україні шлюбний договір на сьогодні не користується великим попитом і є мало дослідженим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці питання інституту шлюбного договору у порівнянні з закордонним досвідом його правового регулювання досліджувалося в багатьох наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Л.В. Липець, К.А. Казарян, І.В. Жилінкова, Є.І. Фурса, О.П. Письменна, О.С. Олійник та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність різноманітних підходів до визначення сутності поняття «шлюбний договір» свідчить про існування ряду невирішених та дискусійних питань. Більша частина науковців у своїх працях акцентує увагу на тому, що шлюбний договір не користується великим попитом в Україні, але конкретних шляхів вирішення цієї проблеми не пропонується.

Метою статті є з'ясування історичного аспекту виникнення та розвитку шлюбного договору в Україні, аналіз теоретичних положень, що розкривають сутність «шлюбного договору» з метою формування авторського розуміння даного поняття та характеристика положень законодавчих актів деяких зарубіжних країн з метою запозичення досвіду правового регулювання відносин у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 51 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Сімейним кодексом України передбачено можливість укладення шлюбного договору між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям.

Шлюбний договір не є новелою для України, адже, починаючи з XVI століття, в основі укладення шлюбу був договір, спочатку усний, а уже з XVII століття письмовий. Він фіксувався відповідними документами – шлюбними листами. Шлюбний договір за нормами звичаєвого права укладався між двома сторонами: батьками і родичами молодих. Його називали зговір або змовини. Умовами шлюбного договору було отримання майна для нової сім'ї з різними режимами користування і володіння. Молоді брали участь в укладенні договору, але роль батьків була домінуючою, бо в договорі розглядалося майно, що належало батькам. Після заручин молоді не могли відмовитися від шлюбу, якщо ж таке відбувалося, то відмову відшкодовували, за матеріальні витрати, а також за образу гідності. Але в XIX ст. низка положень звичаєвого права припиняє дію, на це вплинули деякі чинники соціально-економічного характеру: зміцнення економічної незалежності дітей від батьків, послаблення сімейного контролю за дорослими дітьми, зміна ролі молоді у з'ясуванні питань про шлюб, масова міграція селян до міста. І тому шлюбний договір на тривалий час відійшов у минуле, оскільки низка старих шлюбних звичаїв не пристосувалися до нового суспільства [1, с. 143–144].

К.А. Казарян у своєму дисертаційному дослідженні розглядає етапи розвитку інституту шлюбного договору на теренах України. Вона зазначає, що в період Радянської влади регулювання відносин у сфері сім'ї та шлюбу мало саме імперативний характер. Суб'єкти не мали можливості регулювати різного характеру питання на договірних засадах. Вважалось, що імперативне та єдине регулювання таких відносин необхідне для підвищення охорони інтересів членів сім'ї [2, с. 60].

На жаль, належного нормативного регулювання інституту шлюбного договору в радянський період не було впроваджено. Це пояснюється відсутністю приватної форми власності та імперативним регулюванням шлюбно-сімейних відносин.

Розвиток інституту шлюбного договору в незалежній Україні характеризувався прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 1993 року № 457, якою було затверджено «Порядок укладання шлюбного контракту».

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Положення даної постанови суперечили нормам на той час чинного Кодексу про шлюб та сім'ю, відповідно до якого дозволялось договірне регулювання тільки майнових відносин подружжя. Дана колізія була усунена після прийняття Сімейного кодексу України у 2002 році.

Відповідно до ст. 93 Сімейного кодексу України від 10.01.2002 № 2947-III, можна визначити особливості змісту шлюбного договору, а саме:

– шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки;
– можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків;
– шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми;
– шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені Сімейним Кодексом, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище;
– не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Важливим є те, що одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається. Відповідно до ст. 101 СКУ на вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення.

Таким чином, особливостями змісту шлюбного договору в Україні є те, що він регулює саме майнові відносини та не може у будь-якому випадку ставити у незручне матеріальне становище одного з подружжя.

Поняття шлюбного договору викликає жваву дискусію серед науковців, оскільки законодавчого визначення немає, тому розглянемо його більш детально.

І.В. Жилінкова визначає шлюбний договір як угоду осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу або членів подружжя про встановлення майнових прав і обов'язків подружжя, зв'язаних заключенням шлюбу, його існування або припинення [3, с. 40].

Заслуговує на увагу підхід Т.А. Кобзєвої та Ю.О. Горбатко які розглядають шлюбний договір як правочин (угоду), що укладається між нареченими або подружжям, в якому передбачаються майнові права і обов'язки подружжя, зокрема, питання, пов'язані з правом власності на рухоме та нерухоме майно, як придбане до шлюбу, так і під час шлюбу, та майно, одержане в дар чи успадковане одним із подружжя [4, с. 70].

Є.І. Фурса та С.Я. Фурса зазначають, що шлюбний договір – це певна особлива двостороння угода, яка має специфічний матеріальний зміст [5, с. 307].

Отже, на нашу думку, шлюбний договір – це угода, яка укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується, особливістю якої є регулювання майнових прав та обов'язків у відносинах між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям.

Зважаючи на існування неоднозначного тлумачення поняття шлюбного договору, вважаємо за необхідне дослідити досвід зарубіжних країн з врегулювання даного питання.

Цивільний кодекс Литовської Республіки 2000 року в ст. 3.101 визначив шлюбний контракт як договір подружжя, що визначає їхні майнові права й обов'язки в період шлюбу, а також у разі розлучення або роздільного проживання. Відповідно до ст. 3.104 Цивільного кодексу Литовської Республіки зазначено, що подружжя може визначити правовий режим як для майна, яке вже належить подружжю, так і для майна, яке буде набуте подружжям у майбутньому. Права й обов'язки подружжя, визначені шлюбним контрактом, можуть обмежуватися в часі, виникнення чи припинення права та обов'язків може пов'язуватися з виконанням певної умови, обумовленої в шлюбному договорі [6].

В Естонській Республіці правовий режим шлюбного контракту визначається розділом 3 під назвою «Шлюбний контракт» Закону про сім'ю. Відповідно до ст. 59 Закону про сім'ю Естонської Республіки, подружжя за шлюбним контрактом може: припинити режим майна, що діє між ними на підставі вибору, зробленого при вступі в шлюб, або на підставі шлюбного контракту; встановити інший передбачений законом режим майна або в передбачених законом випадках змінити режим майна [7].

Таким чином, у нормах Цивільного кодексу Литовської Республіки та Закону про сім'ю Естонської Республіки, інститут шлюбного договору визначається як «шлюбний контракт», а його основні положення майже ідентичні з передбаченими Сімейним кодексом України. Але, при цьому, у Цивільному кодексі Литовської Республіки надається повне визначення шлюбного контракту, на відміну від Сімейного кодексу України.

За законодавством Федеративної Республіки Німеччини, шлюбний договір повинен укладатися при одночасній присутності обох сторін і посвідчуватися нотаріусом. Щодо суб'єктного складу шлюбного договору, то можна зазначити, що шлюбний вік у Німеччині є однаковим як для чоловіків, так і для жінок і визначається у 18 років, тому, якщо шлюбний вік нижчий, то потрібна згода батьків, усиновлювачів чи опікунів як на укладення шлюбу, так і на укладення шлюбного договору. Оскільки шлюбний договір в німецькому праві охоплює тільки цивільні правовідносини подружжя, визнається можливим укладення шлюбного договору за посередництвом представників на основі довіреності. На одночасну присутність сторін у нотаріуса вказує ст. 1410 Німецького цивільного Уложення, не вказуючи при цьому умову щодо обов'язкової явки до нотаріуса саме подружжя (осіб, які мають намір вступити в шлюб) особисто [8].

О.С. Олійник, зазначає, що шлюбний контракт Німеччини може вміщувати ті ж положення, що й шлюбний договір за законодавством України. Закон також не допускає будь-якого обмеження прав подружжя. Однак що стосується порядку оформлення шлюбного контракту, то він має певні особливості у порівнянні із законодавством України. Якщо подружжя виключили чи змінили договором законний режим майна, то висувати заперечення щодо третьої особи, з якою один з них уклав правочин на основі таких змін можливо лише у тому випадку, якщо шлюбний договір був внесений у реєстр майнових прав по-

дружжя відповідного територіального суду, чи якщо третій особі було відомо про шлюбний договір на момент укладення правочину [9].

З вищевикладеного можна зазначати, що положення про шлюбний контракт за Німецьким цивільним Уложенням також має схожість із положеннями Сімейного кодексу України щодо шлюбного договору.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що інститут шлюбного договору є досить актуальною тематикою сьогодення, оскільки він розв'язує низку особистих майнових взаємин між подружжям. На жаль, усе ж таки, шлюбні договори лишаються мало застосовуваними в Україні і на практиці в першу чергу застосовуються не для регулювання спільного проживання і користування майном, а на випадок розірвання шлюбних відносин.

На нашу думку, задля популяризації в Україні інституту шлюбного договору, слід розглянути можливість внесення змін до положень Сімейного кодексу України з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн, зокрема Сполучених Штатів Америки щодо розширення кола відносин, які можуть бути врегульовані положеннями шлюбного договору.

Список літератури:

1. Культура і побут населення України [Текст] : навч. посіб. для вузів / В.І. Наулко (кер.), Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко [та ін.]. – Київ: Либідь, 1991. – 230 с.
2. Казарян К.А. Шлюбний договір у міжнародному приватному праві: дис. канд. юр. наук : 12.00.03. – Харків, 2016. – 199 с.
3. Жилинкова И.В. Брачный договор: моногр. / И.В. Жилинкова. – Харьков: Ксилон, 2005. – 173 с.
4. Кобзєва Т.А., Горбатко Ю.О. Шлюбний договір як спосіб уникнення розлучень / Т.А. Кобзєва, Ю.О. Горбатко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 1. – С. 69–71.
5. Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд: Наук.-практ. посіб. з інформ. додатком на лазерному носії: У 2 кн. / Драгнєвіч Л.Ю., Пульнєва О.С., Фурса Є.І., Фурса С.Я. та ін. / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я., 2005. – Кн. 1. – 896 с.
6. Civil Code of the Republic of Lithuania, of July 18, 2000, Law No. VIII-1864 (Lastamen dedon April 12, 2011, No XI-1312) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=8191.
7. Закон про сім'ю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%9E%20%D0%A1%D0%95%D0%9C%D0%AC%D0%95_01.05.2015.pdf.
8. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) (inder Fassungvom 20. Juli 2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=468855.
9. Олійник О.С. Особливості правового регулювання інституту шлюбного договору в Німеччині: порівняльно-правовий аспект / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21.

Маланчук Т.В., Дегтярь Р.А.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ИНСТИТУТ БРАЧНОГО ДОГОВОРА В УКРАИНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье сделана попытка обнаружить проблемы правового регулирования института брачного договора в Украине и исследовать зарубежный опыт его регулирования. Исследована история возникновения и правовую природу брачного договора. Определена специфика данного института. Анализируя законодательство и выяснив исторический аспект возникновения, было сформировано авторское понимание понятия «брачный договор». Определено, что украинское законодательство нуждается в совершенствовании путем расширения сферы регулирования семейных отношений, связанных с заключением брачного договора.
Ключевые слова: брачный договор, брак, брачно-семейные отношения, имущественные отношения между супругами, права и обязанности супругов.

Malanchuk T.V., Dehtiar R.A.
Educational-Scientific Institute of Law of the Sumy State University

THE INSTITUTION OF MARRIAGE CONTRACT IN UKRAINE: THE PERSPECTIVES OF IMPROVEMENT AND FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION

Summary
This article is the attempt to find out the problems of legal regulation of the institution of marriage contract in Ukraine and to study foreign experience of its regulation. The history of origin and legal nature of marriage contract were researched. The specificity of this institution was defined. Analyzing the legislation and having found out the historical aspect of origin, the author's understanding of the concept "marriage contract" was made. It was determined, that the Ukrainian legislation needs improvement by means of sphere expansion of family relationship regulation connected with concluding a marriage contract.
Keywords: marriage contract, marriage, marital and family relationship, property relations between spouses, rights and duties of spouses.

УДК 342.8

ОСОБЛИВОСТІ НЕПРЯМИХ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ США

Мацканюк В.А., Новиков О.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню питання президентських виборів у США, їх особливостей, а також детальному дослідженні «колегії виборщиків». Досліджено всі «за» та «проти» системи президентських виборів США. Автор акцентує увагу на розкритті змісту поняття «праймеріз» та «колегія виборщиків». Піднімається проблема практичної неможливості зміни системи виборів на зразок зарубіжної практики. Зроблені висновки щодо стабільності існуючої системи президентських виборів США.
Ключові слова: президент США, праймеріз, колегія виборщиків, вибори, голосування.

Постановка проблеми. Суперечливість непрямих президентських виборів США, яка проявилася у 2000-ому та наступних роках, поставила питання щодо можливості зміни такої системи. Дискусії ведуться і донині, так як необхідність стабільної системи виборів являє собою основу в нормальному і процвітаючому існуванні держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання розглядалося багатьма зарубіжними дослідниками, такими як Фландерс [3], Подолняк [5]. Здебільшого це американські науковці, що пояснюється безпосередньою зацікавленістю і близькістю до рідної виборчої системи.

У вітчизняній літературі питання виборчої системи США, і загалом непрямих президентських виборів є малодосліджуваним. Можна виділити роботи тільки таких науковців як Моренчук [1], та Георгізова [2]. Тому метою написання цієї статті і виступає необхідність кращого розуміння виборчої системи США.

Виклад основного матеріалу. Президентські непрямі вибори США є достатньо складним процесом, який відрізняється від загальносвітової практики і це проявляється в багатьох особливостях і специфічних рисах. До всіх представницьких органів вибори прямі, але президент США обирається опосередкованим шляхом (виборщиками). У США відсутній центральний орган, який організовує проведення виборів, проте наявна Федеральна виборча комісія, до повноважень якої належить стежити за виконанням законів про федеральні вибори. Переможець під час виборів у президенти визначається на основі абсолютної більшості.

Президентом США може бути обраний громадянин цієї країни за народженням, який досягнув 35 років, володіє виборчим правом і прожив у країні не менше 14 років. Одна й та ж особа не може бути президентом США більше двох термінів. Президент США обирається на чотирьохрічний термін шляхом двоступеневих непрямих виборів. Організацією виборчого процесу займаються партії, а щодо безпосереднього голосування, то це турбота місцевої влади.

Процес виборів можна поділити на три етапи: 1) відбір кандидата, коли політичні партії вирішують, кого слід висунути як свого представника й на чию користь слід організовувати виборчу кампанію; 2) номінація, коли влада вирішує, які прізвища будуть фігурувати у виборчих бюлетенях; 3) власне вибори, коли виборець повинен віддати свій голос одному з кандидатів [1, с. 2].

Початковою стадією виборів являється праймеріз – первинні або попередні вибори, слово «вибори» в даному випадку означає лише, що певне рішення приймається на основі таємного волевиявлення виборців шляхом голосування. Тобто, розглядаючи «праймеріз» по суті, він є попередньою стадією висування політичними партіями кандидатів на виборну посаду, що характеризується широким залученням пересічних виборців до процесу відбору цих кандидатів, а також в якості вибіркового інструменту, завданням якого є зменшити кількість осіб, які претендують на офіційне висунення кандидатами від партій на виборах на пост президента країни. А значить ціллю цього «відбіркового туру» є виявлення найбільш конкурентоспроможного, який користується підтримкою більшості виборців однопартійців претендента на відповідну посаду, а отже, здатного більш ефективно представляти партійний електорат на виборах [2, с. 119].

Основна відмінність американської системи первинних (попередніх) виборів від європейських аналогів полягає в тому, що саме закони держави, а не партійні правила визначають, хто може бути допущений до даного виду виборів.

Навесні року президентських виборів члени двох найбільш впливових партій – Демократичної та Республіканської – визначаються між собою, хто буде їх представляти на президентських виборах.

Прямі попередні вибори в США роблять процес відбору кандидатів набагато більш відкритим і дозволяють приймати участь в ньому набагато ширшому колу кандидатів, ніж в інших країнах світу.

«Праймеріз» проходять по штатам в різні терміни. День, коли проводиться первинне голосування, найчастіше – це вівторок. Вівторок, на який випадає голосування одночасно по декількох штатах, називають «супервівторком». В ході «праймеріз» виборці голосують за партійних кандидатів, яким вони віддають найбільшу перевагу. Слід, однак, зауважити, що участь виборців у «праймеріз» може бути обмежена в разі проведення так званих «закритих праймеріз». Перемога на праймеріз в кожному штаті за допомогою складної формули перераховується у кількість делегатів, які будуть вирішувати, хто саме буде представляти партію на президентських виборах під час партійних зборів. Обирають американці не безпосередньо президента, а виборців так званої колегії виборщиків [3, с. 907].

Колегія виборщиків є найбільш унікальним і водночас одним з найбільш критичних та суперечливих з усіх американських політичних інститутів. І все це пояснюється неоднозначним ставленням до інституту, який існує вже понад 200 років і який виступає основою для непрямих президентських виборів та федералізму США в цілому. Тому на даному інституті потрібно призупинитись і розглянути його детальніше.

Колегія утворюється наступним шляхом: кожен штат у колегію обирає стільки виборців, скільки від нього в сумі обирається сенаторів і представників у Конгресі. Відповідно, число виборщиків від кожного штату відрізняється. Аляска, Делавер, Вайомінг, Вермонт, Північна і Південна Дакота обирають найменше число – по 3 (кожний із цих штатів представлений у Конгресі двома сенаторами й одним представником), штат Техас – 38. Найбільше число обирає Каліфорнія – 55. Також, федеральний округ Колумбія, на території якого знаходиться столиця країни – місто Вашингтон, в Конгресі не представлений, але на президентських виборах має стільки виборщиків, скільки б він мав, якби був штатом, але не більше, ніж найменш населений штат. Таким чином, загальна кількість колегії виборщиків становить 538 виборщиків [6, с. 6].

Кожна партія в окремому штаті висуває єдиний список виборщиків. Голосування йде за списком загалом. Якщо партія набирає відносну більшість голосів у межах одного штату, в колегію виборщиків обирається весь її список. Для обрання президентом необхідно набрати 270 голосів виборщиків або більше, тобто більше половини від їх загального числа. Наприклад, для цього достатньо перемогти всього в 11 найбільших штатах або в 40 дрібних і середніх штатах. Якщо жоден кандидат не набере більшості голосів колегії виборщиків, президента з трьох кращих за результатами виборів кандидатів обирає Палата представників Конгресу [1, с. 3].

Часто з'являються питання, чи є доцільним використання колегії виборщиків і загалом непрямої системи президентських виборів. І щодо цього, звісно, панують різні думки. Раніше найбільш популярним твердженням щодо правильності застосування такої системи було наступне: технологія прямого голосування за президента спричинить розкидання голосів за різних кандидатів, а так як до цього моменту багато громадян будуть малознайомі з іншими кандидатами, то вони здебільшого голосуватимуть за тих, кого знають, тобто вихідців з їхнього рідного штату. В результаті чого, президент, скоріше за все буде обраний зі штату з найбільшою кількістю населення. Тому при створенні даної системи виборщиків і було зроблено ставку на те, що, хоча населення і має бути залучене до процесу виборів, проте загальнонаціональні вибори будуть недоцільними. Саме цим і керувались при створенні колегії виборщиків «творці виборів США» [4, с. 2].

Прихильники даної структури часто тримаються за неї, як за систему, історично підтверджену модель надзвичайної конституційної гнучкості, яка захищає федеративну систему та поділ влади, гарантує повагу до множинної думки та характеру американського суспільства та інтересів меншин, та зміцнює двопартійну панучу систему. Довговічність колегії є найкращою причиною для її збереження, тому що народне визнання дозволило гарантувати довгостроковість конституційного устрою, що є незамінним елементом конституційної законності. І це виявляється у думках більшості американців, що президент є федеральним чиновником вищого рівня, який повинен бути вибраний у спосіб, що б підкреслював роль та інтереси всіх штатів у федеративній державі [5, с. 2].

Досліджуючи дане питання, багато науковців схилялись до того, що дана виборча модель вимагає, щоб вибори президента засновувались на конкретній «одночасній більшості». Мається на увазі, що президент повинен спиратись не тільки на певній перевазі у кількості загальнонародних голосів, але й голосів, які він отримав від штатів. Але практика показала, що дана ідея є не зовсім правильна, так як в результаті, національний переможець по голосам, може не отримати достатньої кількості голосів від виборщиків, і в результаті чого програє.

Проте найбільш простою причиною і перевагою є те, що на момент створення колегії у «Засновників американської Конституції» панувала звичайна думка, що звичайні, пересічні американці, які займаються фермерством і загалом сільськогосподарською діяльністю, не зможуть зробити правильний вибір у прямих виборах президента. Ці думки підтверджуються і в сучасний період, так як політична малосвідомість та малообізнаність у програмних документах партій, та їх кандидатів являють собою ризик негативного виборчого результату.

Також важливою деталлю є те, що колегія не є постійним органом і кожного року створюється заново, чим себе убезпечує від будь-яких маніпуляцій з боку кандидатів на президентський пост.

Проте, серед стількох, начебто очевидних плюсів, наявні і власні мінуси, точніше я б розглядав їх як винятки негативу у питанні колегії виборщиків. Це виявляється у ряді потенційних проблем, крім вже відомих випадків розколів у голосуванні загальнонаціональних та виборчих голосів. Першою такою проблемою є «штати, що вагаються». Причина полягає в тому, що в деяких штатах наявне стале переважання республіканського чи демократичного електорату. Наприклад, в штаті Нью-Йорк більшість вже десятки років постійно голосує за демократичних виборщиків. Таким чином, республіканські голоси в Нью-Йорку просто пропадають. Розуміючи це, деякі прихильники республіканського кандидата часто просто не витрачають свого часу на вибори і не голосують. Так само роблять і деякі демократи, знаючи, що штат і без них особисто проголосує за демократа. У традиційно республіканських штатах (наприклад, Техасі) відбувається те ж саме. До того ж у таких штатах заздалегідь програшна сторона практично не веде агітацію та не витрачає там кошти.

Також ще однією проблемою є те, що у багатьох штатах виборщики жодним чином не зобов'язані законом голосувати за кандидата, за якого вони обіцяють це зробити. Їх називають «невірними виборщиками». І хоча вони є досить рідкісним явищем і не сильно впливають на результати виборів, але все одно вони продовжують викликати занепокоєння під час виборчого процесу. Іншими слабкостями колегії виступає обмеженість часу, необ-

хідного для завершення процесу, а також смерть обраного президента [4, с. 12].

Вибори президента США проходять у чітко визначений термін: перший вівторок листопада, крім 1 листопада, а вступ на посаду відбувається – 20 січня наступного року.

Система непрямих виборів через свою складність й заплутаність може спотворити волевиявлення народу. Таке в історії США траплялося вже кілька разів. У 1876 р. перемогу на прямих виборах здобув демократ С. Тілден, але за результатами непрямих виборів президентом став республіканець Р. Хейс. У 2000 р. на прямих виборах перемогу отримав А. Гор, який випередив Дж. У. Буша-молодшого більше, ніж на півмільйона голосів по країні. Однак перемога Дж. У. Буша в штаті Флорида з перевагою в 537 голосів дала йому всі 6 мільйонів голосів Флориди (включаючи близько 3 млн голосів, поданих за А. Гора). В результаті голосів усіх 25 вибірників від Флориди, які дісталися Дж. У. Бушу, він отримав 271 виборщиків по країні проти 267 у А. Гора. Протест команди А. Гора, яка звинуватила губернатора Флориди Джеба Буша (брата Дж. У. Буша) й виборчу комісію штату в необґрунтованому «бракуванні» близько 19 000 бюлетенів, поданих у Флориді за А. Гора (що й дало Бушу перевагу в 537 голосів і всі голоси Флориди), був відхилений спочатку Верховним судом Флориди, потім – Верховним судом США, сім із дев'яти членів якого були призначені при республіканцях. Перерахунок голосів, поданих за А. Гора у Флориді, що проводився з метою виявлення «неврахованих» бюлетенів, був припинений. Дж. У. Буш був оголошений 43-м президентом США [1, с. 4].

Питання про заміну непрямих президентських виборів у США на зразок загальнопоширеної практики, тобто прямих президентських виборів, піднімалося у 1960-тих роках. Проте жодного успіху дане питання не змогло досягти. Причина полягає в тому, що для внесення змін до конституції США необхідна ратифікація поправки легіслатурами 3/4 штатів. Однак, дрібні й середні штати, яких більшість (39 із 50), виступили проти цієї поправки, тому що в разі її прийняття перестане відбуватися боротьба кандидатів у президенти за кожен штат, зникне будь-яке сприяння невеликим штатам, точніше обіцянки щось змінити, і відбудеться зосередження всіх зусиль тільки в десяти великих штатах. У результаті чого може зникнути вплив малих штатів узагалі на виборчий процес президента США, що є досить негативним [7, с. 202–203].

Висновки. Отже, процедура обрання президента США має низку унікальних особливостей. Досить сильно це зумовлено тим, що в період формування федеративної держави не існувало на той час держави з аналогічною структурою ,яка мала б значний досвід столітньої практики. Це відповідно і отримало вплив на саму Конституцію США, яку створили, як жорстку за можливістю внесення змін до неї, в результаті чого існуюча виборча система навряд чи буде змінена в найближчому майбутньому. Стійкість такої системи і виявляється у продовженні існування колегії виборщиків та проведенні праймеріз.

Список літератури:

1. Моренчук А.А. Особливості президентських виборів у США / А.А. Моренчук // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 листопада 2016 р.) / за ред. В.Й. Лажніка. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – С. 84–88.
2. Георгізова І.Л. Виборча система в США: переваги та недоліки [Текст] / І.Л. Георгізова // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Гельветика, 2013. – Вип. 21. Т. 1. Ч. 2. – С. 118–121.
3. Chad Flanders. What Do We Want in a Presidential Primary: An Election Law.Perspective, 44 U. MICH. J.L. REFORM 901, 921 (2011).
4. The Electoral College. Published by: U.S. Election Assistance Commission. 1201 New York Avenue NW, Suite 300. Washington, DC 20005. January 2011.
5. Podolnjak Robert. The Constitution, the Electoral College and The American Concept of Democracy – a View from Europe (December 26, 2014). 2012 U.S. Presidential Election (Laidler Pawel; Turek Maciej eds.). Krakow: Jagiellonian University Press, 2014, p. 11–30.
6. Congressional Research Service. «The Electoral College: An Overview and Analysis of Reform Proposals,» by L. Paige Whitaker and Thomas H. Neale. Washington, DC: CRS Report for Congress, updated November 5, 2004 (Order Code RL30804).
7. David R. Mayhew, «Incumbency advantage in U.S. presidential elections: the historical record,» Political Science Quarterly, 123(2) (2008), 201–28.

Новиков А.В., Мацканюк В.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ НЕПРЯМЫХ ПРЕЗИДЕНТСКИХ ВЫБОРОВ США

Аннотация
Статья посвящена освещению вопроса президентских выборов в США, их особенностей, а также детальном исследовании «коллегии выборщиков». Исследованы все «за» и «против» системы президентских выборов США. Автор акцентирует внимание на раскрытии содержания понятия «праймериз» и «коллегия выборщиков». Поднимается проблема практической невозможности изменения системы выборов по образцу зарубежной практики. Сделаны выводы о стабильности существующей системы президентских выборов США.
Ключевые слова: президент США, праймериз, коллегия выборщиков, выборы, голосования.

Novikov A.V., Matskanyuk V.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF INDIRECT PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE USA

Summary
The article is devoted to the interpretation of the institute of indirect presidential elections in the USA, it's features, and also to the detail «electoral college» insvestigation. We investigated all advantages and defects of the system in the USA. Autors accent attention to the interpretation of «primaries» and «electoral college». The problem of the practical impossibility of changing the system of elections by the model of foreign practice has risen. Conclusions are drawn regarding the stability of the existing US presidential election system.
Keywords: President of the USA, primaris, electoral college, elections, vote.

УДК 347.998.85

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Мельник В.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дотримання розумних строків в адміністративному судочинстві є гарантією особи на своєчасний розгляд її справи. Останні зміни, які були здійснені в сфері адміністративного судочинства, збагатили Кодекс адміністративного судочинства України новими положенням про розумні строки в судовому провадженні з вирішення публічно-правових спорів. Для того, щоб зрозуміти значення цих змін та їх важливість, у статті досліджено категорію розумного строку в адміністративному судочинстві через призму приписів Кодексу адміністративного судочинства України, інших процесуальних кодексів України та практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: розумні строки, процесуальні строки, розумні строки в адміністративному судочинстві, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Конституційний Суд України в Рішенні від 30 січня 2003 р. у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого та прокурора наголосив на тому, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, якщо воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах. Отже, судочинство як форма відправлення правосуддя має реалізовуватись за правилами, побудованими відповідно до зазначених вимог, з метою оперативного реагування на ті порушення прав, свобод і законних інтересів, про які йдеться у зверненні до суду [1, с. 36].

Завданням адміністративного судочинства відповідно до ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [2] є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Строки, будучи часовою характеристикою розгляду адміністративних справ, суцільно пронизують правовідносини, які виникають у зв'язку із здійсненням адміністративного судочинства. Установлення та дотримання процесуальних строків є однією з умов здійснення ефективного судового провадження з розв'язання публічно-правового спору, уникнення випадків затягування розгляду справи адміністративної юрисдикції та, зрештою, підвищення довіри до судової гілки влади, її спроможності здійснювати захист прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми строків в адміністративному судочинстві займались такі вчені-адміністративісти, як Банчук О.А., Зелінська Я.С., Куйбіда Р.О., Писаренко Н.Б., Тацій Л.В. та ін.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на останні зміни у правовому регулюванні діяльності адміністративних судів, питання визначення розумності строків розгляду та вирішення ними адміністративних справ потребують додаткового вивчення та осмислення.

Мета статті. Метою статті є дослідження процесуальних строків в аспекті здійснення адміністративного судочинства, а також розкриття змісту категорії розумного строку розгляду адміністративної справи з урахуванням приписів нової редакції КАСУ.

Виклад основного матеріалу. Спершу зазначимо, що у юридичній літературі строк нерідко визначають як проміжок часу, протягом якого мають бути вчинені дії матеріального чи процесуального характеру. З огляду на це, розрізнять матеріально-правовий та процесуально-правовий строки. При цьому під матеріально-правовим строком, встановленим КАСУ, розуміється проміжок часу, протягом якого приватна особа вправі звернутися до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів від порушень з боку суб'єкта владних повноважень. Строк звернення до адміністративного суду за сутністю та змістом можна ототожнити зі строком позовної давності. Виділяють загальний та спеціальний матеріально-правовий строк. Перший є тим відрізком часу, впродовж якого приватна особа, за загальним правилом, може звернутися до адміністративного суду за захистом порушеного права. Тоді як спеціальний матеріально-правовий строк може не співпадати з означеним строком та по-іншому визначатися законом в залежності від категорії адміністративної справи [10, с. 6].

В свою чергу, процесуальні строки, передбачені КАСУ, можуть бути умовно розділені на дві групи: а) основні; б) строки здійснення забезпечувальних заходів. До основних строків, приміром, відносять строк розгляду адміністративної справи або строк розгляду заяви про роз'яснення судового рішення. Строками здійснення забезпечувальних заходів є строки: вручення повістки про виклик до суду; публікації у друкованому засобі масової інформації судового виклику відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме тощо [11, с. 133].

У ст. 118 КАСУ законодавцем визначено процесуальний строк як встановлений законом або судом строк, у межах якого вчиняється процесуальна дія (дії). Виходячи зі змісту аналізованої статті, у тому разі, коли процесуальний строк законом не визначено, він має бути встановлений судом. Процесуальні строки встановлюються законом, а якщо такі строки законом не визна-

чені – встановлюються судом. Також зазначено, що процесуальні строки можуть обчислюватися днями, місяцями і роками або вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати.

Отже, в залежності від суб'єкта встановлення строків, вони поділяються на ті що визначаються: а) законодавцем – передбачені процесуальним законом; б) судом – встановлюються безпосередньо під час розгляду конкретної справи. Згідно з ст. 119 КАСУ суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій, тобто такі, які передбачають час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню адміністративного судочинства.

Для розуміння змісту категорії розумного строку розгляду адміністративної необхідним є звернення до інформації, розміщеній у п. 11 ч. 1 ст. 4 КАСУ, відповідно до якої ним є найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

Для більш глибокого аналізу поняття «розумний строк» вбачаємо за доцільне звернутися до приписів інших процесуальних кодексів, у яких законодавець запропонував інформацію про предмет нашого дослідження. На підставі вивчення відповідних норм Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України доходимо висновку про уніфікований підхід, демонстрований законодавцем при визначенні та формулюванні критеріїв розумного строку розгляду судової справи, а також вчинення окремої процесуальної дії, незалежно від їх (справ) специфічних ознак та галузевої належності.

Для досягнення мети цього дослідження важливим є опанування змісту міжнародних договорів, ратифікованих Україною, у яких закріплено вимоги до діяльності національних судів з розгляду й вирішення справ, віднесених до їх юрисдикції. Так, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) розумність строку розгляду справи судом є однією з гарантій його справедливості. Зокрема, у згаданому конвенційному приписі зафіксовано, що кожен у вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом [3]. При цьому, незважаючи на те, що в даній статті мова йде про цивільні права та обов'язки та кримінальне обвинувачення, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), покликаний застосовувати положення Конвенції, неодноразово роз'яснював, що останні розповсюджують свою дію й на справи з розв'язання публічно-правових спорів.

Так, у рішеннях по справах «Кудла проти Польщі», «Мікулич проти Хорватії», «Єрмакова проти Росії» та «Паскал проти України» Європейський суд з прав людини відзначає, що поняття «розумний строк» є суб'єктивним і може зумовлюватися (а) складністю справи, (б) поведінкою заявника й відповідних органів влади, а також (в) залежати від значущості для заявника питання, що розглядається судом [4; 5; 6; 7]. Звернемо також увагу і на те, що відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Конвенція та рішення ЄСПЛ мають застосовуватися українськими судами при розгляді справ як джерело права.

Порушенням розумних строків розгляду справ може також вважатися тривале невиконання судових рішень з вини державних органів. Згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ, процедура виконання рішень суду є невід'ємною частиною судового розгляду. Також право на отримання виконання за судовим рішенням розглядається Європейським Судом складовою права на доступ до суду [8]. З цього приводу ЄСПЛ підкреслив, що невиконання рішень національних судів є системною проблемою для Україні. Так, 12 жовтня Суд прийняв безпрецедентне рішення у справі «Бурмич та інші проти України», об'єднавши в одне провадження 12 143 заяви, що стосуються питання невиконання судових рішень в Україні [9].

Висновки. Відтак, провівши аналіз процесуального законодавства України та дослідивши практику Європейського суду з прав людини, ми приходимо до висновку, що змінами, внесеними у процесуальне законодавство країни, законодавець намагався встановити єдині правила провадження судочинства в країні. Це торкнулось і питання визначення розумності строків в адміністративному судочинстві. Тобто, законодавцем було продемонстровано уніфікований підхід при визначенні та формулюванні критеріїв розумного строку розгляду судової справи в усіх формах судочинства, а також вчинення окремої процесуальної дії, незалежно від їх (справ) специфічних ознак та галузевої належності.

Окремо підкреслимо, що це питання потребує подальшого вивчення та аналізу, адже зміни в законодавство внесені досить нещодавно та повинні з годом розглядатись у часовій перспективі.

Список літератури:

1. Тацій Л.В. Категорія «розумний строк» в адміністративному судочинстві: поняття та правова природа / Л.В. Тацій // Публічне право. – 2014. – № 1. – С. 36–41.
2. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35–36, № 37, ст. 446. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page. – Назва з титул. екрану.
3. Конвенція про захист права людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004. – Назва з титул. екрану.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кудла проти Польщі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=327. – Назва з титул. екрану.

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мікулич проти Хорватії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_049. – Назва з титул. екрану.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єрмакова проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=373324#09309184099027055. – Назва з титул. екрану.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Паскал проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_736. – Назва з титул. екрану.
8. Бурмич против Украины: могут ли заявители выполнить решение Европейского суда по правам человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sud.ua/ru/news/publication/115571-burmich-protiv-ukrainy-mogut-li-zayaviteli-vypolnit-reshenie-evropeyskogo-suda-po-pravam-cheloveka. – Назва з титул. екрану.
9. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст. 260. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15. – Назва з титул. екрану.
10. Адміністративне судочинство : навч. посібник / І.М. Балакарєва, І.В. Бойко, Я.С. Зелінська та ін.; за заг. ред. Н.Б. Писаренко. – Х.: Право, 2016. – С. 6.
11. Адміністративне судочинство : навчальний посібник / за заг. ред. проф. О.П. Рябченко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – Ст. 133.

Мельник В.В.
Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РАЗУМНОСТИ СРОКОВ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
Соблюдение разумных сроков в административном судопроизводстве является гарантией лица на своевременное рассмотрение его дела. Последние изменения, которые были осуществлены в сфере административного судопроизводства, обогатили Кодекс административного судопроизводства Украины новыми положениями о разумных сроках в судебном производстве по решению публично-правовых споров. Для того, чтобы понять значение этих изменений и их важность, в статье исследовано категорию разумного срока в административном судопроизводстве через призму предписаний Кодекса административного судопроизводства Украины, других процессуальных кодексов Украины и практики Европейского суда по правам человека.
Ключевые слова: разумные сроки, процессуальные сроки, разумные сроки в административном судопроизводстве, изменения в административном судопроизводстве, право на разумные сроки в контексте практики ЕСПЧ.

Melnyk V.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

ACTUAL ISSUES OF DETERMINATION OF THE REASONABLENESS OF THE TERMS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Summary
Observance of reasonable time in administrative proceedings is a guarantee of a person for timely consideration of her case. Recent changes that have been made in the area of administrative legal proceedings have enriched the Code of Administrative Justice of Ukraine with new provisions on reasonable time limits in a court proceeding on resolving public disputes. In order to understand the significance of these changes and their importance, the article explores the category of reasonable time in administrative proceedings through the prism of the provisions of the Code of Administrative Justice of Ukraine, other procedural codes of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights.
Keywords: reasonable terms, procedural terms, reasonable terms in administrative proceedings, changes in administrative proceedings, the right to reasonable terms in the context of ECHR practices.

УДК 343.132

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Нанка А.О., Філімонова Ю.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено основні питання законодавчого закріплення інституту «понятого» в кримінальному процесі України. Розглядається і аналізується інститут понятих у кримінальному судочинстві України. Виявляються проблемні аспекти в його правової регламентації і аналізується доцільність його існування як такого. Висвітлено підстави та умови залучення понятих до проведення процесуальних дій. Обґрунтовано пропозиції щодо змін у даному інституті.
Ключові слова: понятий, кримінальний процес, слідчі дії, процесуальні права та обов’язки, відповідальність.

Постановка проблеми. Розслідування у кримінальній справі, втрачає сенс без проведення слідчих дій. У деяких слідчих діях закон регламентує обов'язкову участь понятих – для посвідчення або підтвердження подій, що відбулися і виявлених фактів. А оскільки в даний час в інституті понятих відбулися значні процесуальні зміни, він вимагає додаткового вивчення.

Розбудова в Україні демократичної правової держави європейського зразка пов’язана з приведенням законодавства відповідно до визнаних міжнародних стандартів забезпечення реального додержання принципу верховенства права в діяльності правоохоронних органів. Зокрема, це стосується кримінальної юстиції, покликаної здійснювати захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороняти права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження, а також забезпечувати швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд [2, с. 154].

Інститут понятих є одним із стабільних і консервативних інститутів судочинства та є однією з найдавніших форм громадського контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут понятих і напрями його подальшого удосконалення завжди перебував у полі зору науковців. Так, дане питання розглядали у своїх працях О.Л. Булейко, О.А. Струць, Л.В. Черечукіна, О.В. Хитрова, О. Ю Хахуцяк та Ю. І. Азаров.

Мета статті – розгляд обставин участі понятих і порядку їх залучення на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Одним з кримінальних процесуальних інститутів, що вимагає, на наш погляд, переосмислення і поліпшення є інститут понятих. Найчастіше в слідчій практиці виникають ускладнення через невизначеність статусу понятого як учасника кримінального судочинства і труднощі запрошення понятих для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, в умовах зростання навантаження на слідчих та співробітників оперативних підрозділів часто є передумовами порушень ними процесуальної форми, власне що в кінцевому результаті можуть призвести до не потрібних процесуальних результатів як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Понятий – це фізична особа, яка залучається до участі у кримінальному провадженні з метою засвідчення своїм підписом відповідності записів у протоколі виконаним діям [4].

У правозастосовній практиці часто під час проведення слідчих дій запрошуються не більше двох понятих, хоча проведення складних слідчих (розшукових) дій унеможливлює цілісне сприйняття однією парою понятих всієї слідчої дії, це стосується, наприклад, обшуку, слідчого експерименту, огляду місця події з суттєвим розкидом об’єктів на великій території.

Нерідко, кількість понятих під час проведення слідчої (розшукової) дії зводиться лише до встановленого законом мінімуму з тієї причини, що залучення понятих пов’язане з труднощами у пошуку осіб, які б погодилися бути понятими. Основними мотивами відмови, згідно статистичних даних є: зайнятість; відсутність вільного часу; небажання бути підданим можливому в майбутньому допиту; побоювання складнощів у стосунках з сусідами, у житлі яких проводиться обшук та помсти з боку злочинця.

Участь понятих є гарантією правильного безпосереднього сприйняття при провадженні слідчих дій обставин та фактів, що мають значення для кримінального провадження, їх належного фіксування у процесуальних документах. Понятий – це незаінтересована у результатах кримінального провадження особа, запрошена слідчим чи прокурором для посвідчення факту провадження слідчої дії, її ходу та результатів.

Понятий, який залучається для участі у конкретній слідчій дії, є свого роду гарантом законності проведеного заходу, що засвідчує факт його виробництва. В подальшому, ця особа може бути допитана в ході провадження у кримінальній справі в якості свідка про те: як і яка слідча дія проводилася, хто був присутній при його проведенні, які були результати.

Доцільність запрошення понятих до участі в інших процесуальних діях визначають слідчий або прокурор, які здійснюють кримінальне провадження, володіють повним обсягом необхідного матеріалу і можуть враховувати об’єктивні та суб’єктивні чинники, що впливають на процес і результати конкретної процесуальної дії.

Більшість практичних працівників органів внутрішніх справ у своїй діяльності залучали осіб як понятих, чия особиста зацікавленість у результаті справи або певної слідчої (розшукової) дії встановлювалася вже пізніше (в ході судового розгляду), що на нашу думку є грубим порушенням чинного процесуального законодавства [3, с. 150].

У теорії та практиці кримінального судочинства щодо інституту понятих існують різні погляди, в тому числі протилежні. Узагальнюючи наукові судження і думки практичних працівників, можна звести висунуті ними аргументи у двох наступних позиціях.

На користь збереження інституту понятих наводяться такі аргументи: забезпечення процесуальних гарантій прав особистості та інтересів правосуддя; інститут понятих пройшов перевірку часом; присікається можливість фальсифікації доказів; залучення понятих підсилює надійність одержання доказів з позиції їх достовірності та допустимості.

Противники інституту понятих, в більшій частині – практичні працівники, які апелюють щодо складності процедури залучення та участі понятих у доведенні.

Тому аналізуючи праці науковців і судження практичних працівників можливо виділити такі основні аргументи: недовіра держави, суспільства, суду до органів кримінального переслідування; протиставлення думки громадян, часом сумнівної репутації, що залучаються в якості понятих, спеціально уповноваженим державним органам і їх посадовим особам (нагадаємо, поняті – особи, які засвідчують правильність дій); стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, що дозволяє з достатньою достовірністю і повнотою фіксувати будь-які дії органів кримінального переслідування; неможливість забезпечення участі понятих у виняткових ситуаціях; незацікавленість громадян в наданні сприяння правосуддю; незабезпечення безпеки понятих; аналогія з законодавством інших держав, в яких подібний інститут відсутній.

Важливе місце у змісті правового статусу понятого займають його права і обов'язки. Загальна правоздатність понятого не визначена, а спеціальна виражена в його незацікавленість в справі. Крім правоздатності понятий повинен володіти дієздатністю, тобто визнана кримінально-процесуальним правом психічна та фізична здатність особи брати участь у процесуальних діях у якості понятого, тобто свідомо виконувати свої процесуальні обов'язки.

Судова практика вважає порушенням кримінально-процесуального закону такі випадки, коли слідча дія вироблено за відсутності понятих, так і випадки, коли понятий був поставлений в умови, що утрудняють виконання ним своїх обов'язків (несвоєчасне включення в хід слідчої дії, одночасна участь в діях, які порізно двома слідчими, знаходження в місці, звідки неможливо спостерігати за діями слідчого, і т.п.). Щоб забезпечити достатню активність понятих при проведенні слідчої дії, закон зобов'язує слідчого роз'яснити їм мету слідчої дії, їх права та відповідальність, передбачені законом.

Виконання громадянами процесуальних обов'язків понятого в окремих слідчих діях нерідко є мотивом скоєння проти їхнього життя, здоров'я і майна, протиправних посягань представниками кримінального середовища. Дана обставина негативно впливає на діяльність слідчого з розкриття та розслідування злочинів за участю понятих, так як в деяких випадках спонукає громадян відмовлятися через побоювання помсти від виконання ними процесуальних обов'язків.

З метою забезпечення незалежності та об'єктивності понятого, залученого до участь в слідчих діях, закон надає йому право: брати участь у слідчій дії і робити з приводу слідчої дії заяви і зауваження, що підлягають занесенню до протоколу; знайомитися з протоколом слідчої дії, в провадженні якого він брав участь; подавати скарги на дії (бездіяльність) і рішення слідчого і прокурора, що обмежують його права.

Вважаємо, що неправильний вибір та приділення неналежної уваги питанням обрання (залучення) понятих у кримінальному провадженні України може призвести до втрати доказів (за ознакою їх недопустимості або недостовірності). Серед типових помилок під час проведення деяких слідчих (розшукових) дій є запрошення заборонених законом понятих [3, с. 151].

Якісна підготовка слідчого до проведення окремих слідчих дій є однією з найважливіших складових успіху в розкритті та розслідуванні злочинів. Можливість посвідчення понятими результатів окремих слідчих дій, проведених за їх участю, в певних ситуаціях залежить від наявності у понятих необхідного і достатнього уявлення про особливості об'єкта майбутнього огляду та предметів матеріального світу, ймовірність виявлення яких обумовлена видом злочину, що розслідується.

Сказане відносимо до наступних видів злочинів: проти безпеки руху та експлуатації залізничного, водного, повітряного транспорту; транспортних засобів; в сфері комп'ютерної інформації; в сфері незаконного обігу зброї.

Основною проблемою до недавнього часу було забезпечення участі понятих у слідчій дії, оскільки багато громадян просто відмовляються від подібних пропозицій працівників органів досудового розслідування, а примусово зобов'язати їх брати участь в слідчих діях, які часто тривають кілька годин, слідчий не має права.

Для вирішення цієї проблеми і підвищення ефективності виробництва слідчих дій, з огляду на розвиток сучасних засобів фото- і відеофіксації, в кримінально-процесуальне законодавство України були внесені зміни, пов'язані з обмеженням числа слідчих дій, що вимагають обов'язкової участі понятих.

При проведенні всіх видів огляду, слідчого експерименту, виїмки (крім тої, яка на підставі судового рішення), перевірки показань на місці і накладення арешту на майно поняті беруть участь на розсуд слідчого. Якщо слідчий вирішив понятих не залучати, то він зобов'язаний забезпечити застосування технічних засобів фіксації ходу і результатів слідчої дії – фото- або відеозйомку.

Таким чином, до правового статусу понятого відноситься фактична здатність реалізації його прав і обов'язків, а так само і знання мови, на якій ведеться слідча дія, вік, професійні навички та ін.

Висновки. Підводячи підсумок аналізу сучасного інституту понятих, приходимо до висновку, що законодавець пішов шляхом поступового скорочення участі цих суб'єктів у провадженні в кримінальних справах, зробивши акцент на застосуванні технічних засобів фіксації ходу, змісту і результатів, що проводяться процесуальних або слідчих заходів.

Найчастіше показання понятого, отримані при проведенні допиту, є єдиним джерелом доказів у кримінальній справі. Більш того, в даний час жодний технічний пристрій не здатний після закінчення слідчої дії зробити зауваження або задати уточнююче питання, і кримінально-процесуальна діяльність в даний час немислима без участі громадського елемента.

Участь понятих як представників громадськості під час здійснення слідчими, працівниками оперативних підрозділів та інших служб правоохоронних органів кримінальних процесуальних процедур зменшує ризики недотримання останніми процесуальної форми збирання доказів (що може призвести до визнання їх недопустимими), а також порушення прав учасників кримінального провадження [5, с. 187].

Таким чином, участь понятих у кримінальному провадженні України можна вважати, по-перше, однією з гарантій забезпечення прав і свобод учасників процесу (поняті, беручи участь в проведенні процесуальних дій, представляють громадянське суспільство), а, по-друге, – додатковою процесуальною гарантією законності і обґрунтованості досудового розслідування, оскільки контроль понятих за діями співробітників правоохоронних органів обмежує можливості фальсифікації доказів.

В даний час необхідно не ліквідувати чинний інститут понятих, а вдосконалити і доповнити участь понятих при проведенні слідчих дій технічними засобами процесуальної фіксації (відеофотофіксації). Важливий і той факт, що понятого в подальшому завжди можна допитати в суді в якості свідка проведеного в ході попереднього розслідування слідчої дії для оцінки останнього з точки зору відповідності вимогам кримінально-процесуального закону. У випадку ж з відеофіксацією можливостей для фальсифікацій з'являється набагато більше.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
2. Хахуцяк О.Ю. Статус понятого у кримінальному провадженні / О.Ю. Хахуцяк // Юридична наука. – 2015. – № 4. – С. 154–160. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_4_17.
3. Азаров Ю.І. Колізійні питання процесуального статусу понятого / Ю.І. Азаров // Юридична наука. – 2015. – № 2. – С. 148–155. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_2_20.
4. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: Підручник : Підручники, навчальні посібники. 2014. – С. 432.
5. Назаренко П.Г. Процесуальний статус понятого: деякі особливості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / П.Г. Назаренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 29(2). – С. 185–188. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29(2)__49.

Нанка А.О., Филимонова Ю.О.
Национальний юридический университет имени Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПОНЯТОГО В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
В статье исследованы основные вопросы законодательного закрепления института «понятого» в уголовном процессе Украины. Рассматривается и анализируется институт понятых в уголовном судопроизводстве Украины. Выявляются проблемные аспекты в его правовой регламентации и анализируется целесообразность его существования как такового. Освещены основания и условия привлечения понятых к проведению процессуальных действий. Обоснованы предложения по изменениям в данном институте.
Ключевые слова: понятой, уголовный процесс, следственные действия, процессуальные права и обязанности, ответственность.

Nanka A.O., Filimonova J.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

ACTUAL QUESTIONS OF THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF THE CONCEPT IN CRIMINAL PRODUCTION

Summary
The article examines the main issues of legislative consolidation of the institution of "witnesses" in the criminal process of Ukraine. The institution of witnesses in the criminal procedure of Ukraine is examined and analyzed. The problem aspects in its legal regulation are revealed and the expediency of its existence as such is analyzed. The grounds and conditions for bringing witnesses to conduct procedural actions are highlighted. Proposals for changes in this institute are justified.
Keywords: criminal process, investigative actions, procedural rights and duties, responsibility.

УДК 347.77(477)

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Осінська Д.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Захист інтелектуальної власності є ознакою розвинутої правової системи суспільства, це питання є особливо важливим для митців, науковців, працівників інтелектуального сектору. Саме від захисту залежить спокій і мотивація щодо створення. Говоримо про забезпечення правового захисту об'єктів інтелектуальної власності та порядок їх використання. Ця ніша завжди мала низку проблем, які стосуються невідповідності деяких норм законодавства нормам міжнародного права, певні конфлікти і проблеми зі встановленням першоавторства, відкидання маніпуляцій та інше. Задача юристів, законотворців створити найбільш комфортні умови щодо захисту своїх прав шляхом систематичного аналізу питання, виявленням шляхів для подолання можливих проблем.
Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальна діяльність, твори, авторські права, захист, порушення прав авторів.

Постановка проблеми. Проблеми із захисту власності завжди були актуальними, з середини XX століття особливу увагу звертають саме на власність зі сфери інтелектуальної діяльності, як то: музичні твори, креслення, ідеї щодо конструкції механізмів, алгоритми, дизайн, винаходи тощо. Глобалізація призводить до виходу питань національного значення на міжнародну арену. Наразі відкриття робляться майже щоденно, з того з'являється актуальний запит на регулювання цією сферою відносин, щоб кожен міг вільного себе почувати у створенні, використанні, розпорядженні, захисті прав інтелектуальної власності.

Наразі українським законодавством неповно врегульоване питання щодо захисту інтелектуальної власності, бо законами не передбачається цей механізм, практика щодо припинення не є ефективною. Також відсутній співмірний з втратами механізм обрахунку збитків, за що люди часто не отримують належної компенсації. Одним з індикаторів на демократичність суспільства є дотримання прав авторів у сфері інтелектуальної власності, ефективність у цій сфері забезпечує успішну інтеграцію України у світове співтовариство. Загальна декларація прав людини відносить авторські права до основних прав людини. Відповідно до ст. 27 Декларації, в якій закріплено, що «кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами; а також право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних та художніх праць, автором яких він є» [1]. У національному законодавстві перш за все звертаємо увагу на Конституцію України, де у ст. 54 проголошується, що «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [2]. Отже існує потреба у доопрацюванні чинного законодавства у відповідності до прогресивних міжнародних норм і стандартів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі стан забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в Україні викликає питання, яке стисло формується у вираз, що воно у нас не має ефективного захисту, що розкривається по ходу роботи. Низька правова культура, високий рівень беззаконня ставлять особу у незахищене положення, коли постає питання забезпечення повної реалізації права інтелектуальної власності. Помітна нестача у порівнянні з європейською і американською практикою таких інститутів, як медіація, як патентний суд для охорони і захисту прав осіб у цьому інституті цивільного права. Коли заходить мова про захист прав, зазвичай у взірець беруть «західний» формат, а до національного ставляться скептично, як до суто формального. Тому виокремлюється явна нестача аналітики у цьому питанні і наявний реальний запит від суспільства – порівняти дві мережі регулювання цього питання з подальшим змістовним висновком щодо цієї теми.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Суспільство закономірно прагне до розвитку, динаміка цього призвела до необхідності глибинного вивчення питання щодо забезпечення належного функціонування інституту інтелектуальної власності. Наразі можна ставити вивчення цієї теми у рівень необхідності, бо практично в кожній галузі виробництва, сфери послуг, мистецтва присутня інтелектуальна власність, авторське право. Вивчення питання щодо регулювання відносин інтелектуальної власності є у працях В.П. Шатрова, А.С. Довгерта, М.М. Богуславського, Ю.Л. Бошицький. У центрі уваги науковців та практиків знаходяться предметні питання щодо вдосконалення механізмів захисту права інтелектуальної власності у цивільно-правовій сфері та забезпечення справедливого балансу серед прав сторін, допустимості втручання держави у ці питання, внаслідок чого праці з відповідною проблематикою є актуальними, користуються попитом і їхня кількість невпинно зростає.

Мета статті. На сьогодні Україна проводить ревізію власного законодавства на відповідність його міжнародним демократичним, правовим стандартам. Тому актуальним є вивчення наявного вектору розвитку інтелектуального права, його аналіз, аналіз українських реалій і висловлення пропозицій щодо поліпшення, а також вивчення практики щодо забезпечення прав осіб, які стикаються з авторством. Нижче наведені

ряд проблем, які вимагають негайного вирішення, про що робиться висновок і конкретні рекомендації для вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Коли говоримо про інтелектуальну власність, перш за все слід розібратися з предметом розгляду: у Цивільному кодексі України зазначається, що право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом [3]. Так, захист інтелектуальної власності виступає інструментом правового та економічного регулювання винахідницької діяльності, оскільки дає змогу зберігати право власності та одержувати прибуток від винаходів чи нововведень.

Значення результатів творчої діяльності проглядаємо у культурній, економічній, соціальній та інших сферах функціонування людської думки. Тому вдосконалення механізмів захисту авторських прав належить до числа проблем, що мають значну науково-практичну цінність. Закріплені в якості основних прав і свобод право на заняття творчою діяльністю, права на доступ до культурних цінностей, освіти, права на інформацію та захисту інтелектуальної власності визначені в Конституції України та виступають правовими гарантіями реалізації приватних, громадських та публічних інтересів у галузі створення та використання власних інтелектуальних здобутків [4]. З того говоримо про забезпечення функціонування необмеженої творчої діяльність, що тягне за собою потребу у ефективному захисті результатів цієї діяльності, що бере на себе держава. Коли мова заходить про безпосередній механізм захисту і гарантування, звертаємо увагу на законодавство і статистику по країні.

Законодавство зазвичай характеризується комплексним підходом, коли жадаємо ефективного регулювання певного питання, так за основу інтелектуальної власності читаємо у положеннях Конституції України. Стаття 41 закріплює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, 54 стаття – гарантує громадянам свободу літературної, художньої та технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Норми щодо захисту права інтелектуальної власності відображені у Цивільному, Господарському, Кримінальному кодексах України, у Кодексі України про адміністративні правопорушення та у спеціальних законах України у сфері інтелектуальної власності. На сьогодні розроблено близько 100 підзаконних нормативних актів, спрямованих на виконання законодавства у цій сфері. Хоча центральним актом у цьому питанні можемо вважати Цивільний кодекс України, у якому з 2003 року об'єднані норми, що забезпечують захист прав на результати творчої інтелектуальної діяльності.

Розглянемо конкретні аспекти щодо захисту інтелектуальної власності на прикладі авторського права, а саме: про виплату винагород за використання відповідних об'єктів. Спираючись на дані Рахункової палати України, в державі щороку збирається близько 30 млн. гривень винагороди, що за оцінками експертів складає 3% від потенційної суми надходжень. Це пояснюється тим, що в Україні за використання авторського права збори сплачують лише 7% користувачів. Мають місце порушення у діяльності організацій колективного управління, що уповноважені охороняти авторські і суміжні права. Телерадіокомпанії та кабельні оператори, наприклад, відмовляються визнавати механізм колективного управління правами та виплачувати винагороду за використання об'єктів авторського права і суміжних прав, оскільки різні органи колективного управління, яких в Державному департаменті інтелектуальної власності зареєстровано 14, збирають винагороди для одних і тих же первинних суб'єктів авторського права і суміжних прав [5].

Іще одним пунктом, що вимагає уваги є те, що інтелектуальна власність не враховується ні в собівартості продукції, ні в балансовій вартості підприємств у належному обсязі і становить менше одного відсотку їх вартості. Хоча у країнах Європейського Союзу нематеріальні активи становлять сьогодні від 50 до 85 відсотків вартості майна підприємств. Наслідком цього є те, що Україна загалом втратила 800 млрд. дол. при приватизації в зв'язку з тим, що не були враховані нематеріальні активи – об'єкти інтелектуальної власності. Разом з тим, Україна витрачає до 200 млн. дол. на розробку програмного забезпечення. Особливої гостроти в Україні набуває тема комп'ютерного піратства. Сьогодні в тіньовому сегменті ринку програмного забезпечення та комп'ютерних ігор працюють від 20 до 35 тис. спеціалістів. Рівень використання неліцензійного програмного забезпечення в Україні у 2007 році становив 84%, що є одним із найвищих в Європі, а втрати національно ї економіки від комп'ютерного піратства склали більше ніж 400 млн. доларів США на рік. Зниження комп'ютерного піратства протягом наступних чотирьох років на 10% дало б можливість додатково створити 3 тис. робочих місць, збільшити оборот українського IT сектора на 941 млн. доларів, а суму податкових надходжень на 69 млн. доларів США [6].

Суд може захистити право інтелектуальної власності або інтерес іншим способом, передбаченим договором або законом. Згідно з ч. 2 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» суд має право постановити рішення чи ухвалу, зокрема, про виплату компенсації, що визначається судом, у розмірі від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат, замість відшкодування збитків або стягнення доходу. ВГСУ у своїх роз'ясненнях зазначив також, що розмір компенсації, яка визначається судом при порушенні авторського права і (або) суміжних прав замість відшкодування збитків або стягнення доходу, не обов'язково має точно відповідати розмірові шкоди, що була завдана, проте повинен

співвідноситися з нею певним чином, оскільки особливою функцією цивільно-правової відповідальності є відшкодування майнових витрат, завданих правопорушенням [7].

Зокрема, ст. 432 ЦК встановлює, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до ст. 16 ЦК. Отже, для суб'єкта права інтелектуальної власності існує можливість вимагати, щоб суд застосував такі загальні для всіх цивільних відносин способи захисту:

1) визнання права (інтелектуальної власності, використання відповідного об'єкту тощо);

2) визнання правочину недійсним (недійсним ліцензійного договору);

3) припинення дій, які порушують право (використання твору без згоди автора);

4) відновлення становища, яке існувало до порушення права (вилучення і знищення незаконно виданого накладу літературного твору);

5) примусове виконання обов'язку в натурі (вимога до видавця про виконання його обов'язку за договором про видання твору);

6) зміна правовідношення (умови авторського договору на вимогу автора у вигляді реакції на порушення з боку видавця);

7) припинення правовідношення (дострокове розірвання ліцензійного договору у випадку його порушення);

8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;

9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [8].

Також суд зазвичай застосовує спеціальні способи захисту права інтелектуальної власності, що полягає у застосуванні негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів, зупиненні пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права, вилученні з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності (контрафактних виробів), вилученні з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів із порушенням права інтелектуальної власності, застосуванні разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення, опублікуванні в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Загалом, аналізуючи судову систему Україну, можна зробити висновок, що вона не задовольняє потреби захисту прав інтелектуальної власності на належному рівні, тому лише виокремлення цього питання зі спеціальними кваліфікуючими програмами щодо питань інтелектуальної власності здатні створити спеціалістів високого класу, які би належним чином забезпечили функціонування інституту, який з кожним роком набирає усе більшої вагомості на ринку і у праці людей. Слід розвантажити судову гілку у векторі спеціалізації, коли держава розділятиме суддів за професіональною спрямованістю, а не створюватиме універсальних спеціалістів, які знайомі з галуззю лише у загальних обрисах. У приклад можна навести справу «Індержстрах», яка за рік не пройшла навіть першої інстанції, апеляція по справі № 910/19751/14 «Ревізор проти Інспектора», яка за постановою ВГСУ від 15.12.2016 була повернута до нового розгляду, що вже третій рік затягує розгляд спору, також справа «Ощадбанк проти Сбербанку», де спостерігаємо конфлікт на ґрунті назв, а саме: чи можемо ми сприймати слова «ощадбанк» і «сбербанк», як тотожні синоніми, а відповідно кваліфікувати слово, як самостійну назву, що потягне за собою претензії щодо використання незапатентованої назви для другої сторони, українські судді не можуть дійти згоди стосовно цього рішення, процес вкотре затягується.

Висновки. Питання законотворчості у сфері оптимізації інтелектуального розвитку країни потребує постійної уваги з боку держави. З огляду на потребу у вдосконаленні національного законодавства у сфері захисту інтелектуальної власності, вбачаємо, що необхідно провести комплексне удосконалення нормативно-правової бази у векторі механізмів захисту прав, кажемо про необхідність адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Наразі метою є забезпечення лібералізації, спрощення, прискорення, максимальної зручності для заявників процедур набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності. Держава повинна забезпечити ефективний контроль та координацію дій правоохоронних і контролюючих органів щодо боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності. Міжнародний досвід та удосконалення судової галузі потребує реформування, що полягає у створенні спеціалізованого суду який би свою діяльність спрямовував на захист і охорону прав інтелектуальної власності, на погляд автора, варто відносити усі питання щодо інтелектуальних спорів у централізований суд, щоб не було конфлікту у компетенціях. Також говоримо про запровадження альтернативних способів вирішення спорів, наприклад, інститут медіації. Наразі в Україні ведеться подібна діяльність щодо створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, але процес роботи за більше аніж рік не почався. Тобто вбачаємо необхідність у приділенні особливої уваги до питань захисту інтелектуальної власності, навіть у штучному зверненні до цього уваги через ЗМІ, окремо через телепередачі тощо, щоб викликати дискусію у суспільстві, спонукати діяльність у цій галузі для збільшення довіри з боку населення. Також паралельно слід вести роботу щодо створення Кодексу інтелектуальної власності, як це зробили у Франції, де були б повністю прописані питання захисту, існування і повне регулювання інституту інтелектуальної власності.

Уніфікація методики проведення судових експертиз у справах, які стосуються визнання недійсними охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності, розробки методики визначення

збитків у справах про порушення прав інтелектуальної власності. Це дозволить підвищити імідж України на міжнародній арені, що зробить привабливіший інвестиційний клімат. Громадяни України будуть почувати себе реально захищеними у сфері реалізації своїх прав у інтелектуальній сфері, що зробить їх конкурентноздатними на світовому ринку. До цього може призвести послідовна оптимізація законодавства з залученням міжнародного досвіду. З огляду на євроінтеграційний вектор, доопрацювання українського законодавства до рівня європейського було б сильним аргументом щодо підтримки прав і свобод населення, як це зроблено у Бельгії, Нідерландах, Німеччині тощо.

Список літератури:

1. Загальна декларація прав людини. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
3. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Кривенко М.О. Захист авторських прав на музичні твори та суміжні категорії. Молодий вчений. № 6(46). 2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/6/23.pdf.
5. Морозова Л.П., Слободянюк В.Ю., Олійник Б.І. Захист прав інтелектуальної власності в Україні та шляхи їх подолання. Молодий вчений. № 3(43). 2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/184.pdf.
6. Скугарєва Ю.С. Проблеми захисту інтелектуальної власності в Україні та шляхи їх подолання. 2009. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Pravo/41283.doc.htm.
7. Володимир Сиденко. Охорона інтелектуальної власності в Україні: проблеми й розв'язання. 2008. 256 с.
8. Старцев О.В., Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Цивільне право України. Істина. 2013. 808 с.

Осинская Д.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЗАЩИТА ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ: АНАЛИЗ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Аннотация
Защита интеллектуальной собственности является признаком развитой правовой системы общества, этот вопрос является особенно важным для художников, ученых, работников интеллектуального сектора. Именно от защиты зависит спокойствие и мотивация по созданию. Говорим об обеспечении правовой защиты объектов интеллектуальной собственности и порядок их использования. Эта ниша всегда имела ряд проблем, касающихся несоответствия некоторых норм законодательства нормам международного права, определенные конфликты и проблемы с установлением первоавторства, отвержение манипуляций и прочее. Задача юристов, законодателей создать наиболее комфортные условия для защиты своих прав путем систематического анализа вопроса, выявлением путей для преодоления возможных проблем.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, интеллектуальная деятельность, произведения, авторские права, защита, охрана, нарушение прав авторов.

Osinska D.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

PROTECTION OF THE RIGHTS OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE: ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS

Summary
Protection of intellectual property is a sign of the developed legal system of the society, this issue is especially important for artists, scientists, intellectuals. Calm and motivation for creation are depend on protection. We are talking about the legal protection of intellectual property objects and the order of their use. This niche always had a number of problems related to the non-compliance of some norms of the law with international law, certain conflicts and problems with the establishment of first-letter, rejection of manipulations, and so on. The task of lawyers, lawmakers to create the most comfortable conditions for the protection of their rights by systematically analyzing the issue, identifying ways to overcome possible problems.

Keywords: intellectual property, intellectual activity, works, copyrights, protection, protection, infringement of authors' rights, protection.

УДК 343.1:341.44

ЕКСТРАДИЦІЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Пшенічнова З.І., Севастьянова А.Ю.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено розгляду нормативно-правових підстав функціонування інституту екстрадиції в Україні, питанням допустимості застосування кримінального процесуального примусу, а саме затримання, тимчасового та екстрадиційного арештів, інших запобіжних заходів. Особливу увагу приділено питанням дотримання балансу між вказаним примусом та дотриманням основоположних прав і свобод.
Ключові слова: міжнародне співробітництво, правова допомога, видача осіб, екстрадиція, екстрадиційний арешт.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні актуальним є питання співробітництва держав щодо врегулювання різних сфер суспільних відносин, зокрема, правових. Стрімке поширення та розвиток злочинності зумовлюють активізацію взаємодії міжнародного та внутрішнього права задля об'єднання зусиль держав у боротьбі проти сучасних викликів та загроз всьому людству. Під час екстрадиції досить часто виникає необхідність та доцільність законного обмеження осіб у правах і свободах шляхом застосування кримінального процесуального примусу, що необхідно робити з урахуванням загальновизнаних міжнародних стандартів у галузі прав людини та засад кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском у дослідженні цієї проблеми, виробленні шляхів її вирішення стали праці таких вчених: Ю.П. Аленіна, О.І. Бастрикіна, О.І. Виноградової, С.М. Вихриста, В.М. Волженкіної, Т.С. Гавриш, Л.Н. Галенської, І.В. Лєшукової, А.Г. Маланюка, В.Б. Смеліка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової тощо.

Виокремлення невирішених раніше частин основної проблеми. Незважаючи на досить тривалий історичний шлях становлення даного інституту, навіть серед провідних науковців відсутня єдність у поглядах щодо визначення поняття та юридичної природи цього правового явища. Також слід відзначити, що через розширення переліку злочинів, що тягнуть за собою видачу особи, виник новий критерій визначення екстрадиційних злочинів – тяжкість вчиненого діяння. Проблема полягає в тому, що у різних країнах за одне й те саме кримінальне правопорушення може призначатися різне покарання, а відносна однаковість виду та розміру покарання є однією з обов'язкових умов видачі. У зв'язку з тим, що наведений перелік проблем не є вичерпним, необхідна ґрунтовна робота над теоретичною базою для того, щоб уникнути ускладнень на практиці.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та аналіз існуючих наукових розробок щодо визначення поняття та місця інституту екстрадиції в системі права, а також дослідження характерних для нього ознак, процедури проведення, наявних гарантій дотримання прав особи, до якої його застосовано.

Викладення основного матеріалу дослідження. XXI століття сміливо можна віднести до століття політичної та державно-правової інтеграції світового співтовариства. Нині вже склалася певна практика надання міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях і видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції). Ці процедури поступово впроваджувались в українське кримінальне процесуальне право і увійшли у національне законодавство через імплементацію норм міжнародних договорів.

Екстрадиція – однин з найстаріших інститутів, який, не зважаючи на історичні зміни, до сих пір зберігає свої основні риси. Термін «екстрадиція» утворився від латинських слів *ex-* із, ззовні і *tradere-* поступати, піддавати, видавати. Він означав спосіб набуття власності – передача володіння річчю з наміром установити право власності для іншої особи [5, с. 134]. У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення даного поняття.

В доктрині кримінального процесу екстрадицію пропонують розглядати як комплексний правовий інститут не тільки в суто вузькому сенсі – видача особи для кримінального переслідування або виконання вироку, а й у широкому, коли мається на увазі не тільки видача, але і передача особи для відбування покарання або примусового лікування, тобто це форма міжнародно-правового співробітництва, що являє собою акт видачі (передачі, доставки, перевезення) особи, заснований на міжнародних угодах [4, с. 749].

Вчений Н. Сафаров під екстрадицією розумів той незамінний інструмент, за допомогою якого забезпечується принцип невідворотності кримінальної відповідальності та покарання осіб, які втекли за кордон. Тобто тут виникає необхідність у міжнародній співпраці, яка проявляється у формі двосторонніх та багатосторонніх договорів [5, с. 135].

Серед безлічі запропонованих наукових дефініцій найбільш повним видається визначення поняття «екстрадиція», як процес, що ґрунтується на міжнародних договорах, загальновизнаних принципах міжнародного права, нормах внутрішнього законодавства і пов'язаний з наданням державами правової допомоги, яка полягає у передачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення державою, на території якої вона перебуває, державі, на території якої вона його вчинила або громадянином якої вона є, або державі, що потерпіла від злочину, для притягнення її до кримінальної відповідальності або виконання винесеного судом вироку» [3, с. 14].

Дискусійним залишається питання щодо розуміння місця екстрадиції в системі права. В юридичній літературі існує декілька основних підходів до визначення юридичної природи екстрадиції. Її розглядають: як інститут міжнародного права; як міжгалузевий інститут; як інститут кримінального права; як інститут кримінального процесуального права [5, с. 135].

Проаналізувавши різні доктринальні позиції, ми дійшли висновку, що даний інститут слід все ж таки віднести до кримінального процесуального права, адже питання, пов'язані з екстрадицією, не можуть вирішуватися поза рамками цієї галузі.

За своїм змістом екстрадиція як процесуальна діяльність є сукупністю загальних і спеціально створених кримінальних процесуальних процедур. Навіть якщо визнати видачу інститутом кримінального права, то її реалізація й у цьому випадку вимагає проведення процесуальних дій і регламентації взаємодії з іншими державами, що відноситься тільки до кримінального провадження [2, с. 160].

На думку М. Смирнова, видача – це не одномоментний акт, а процес, що складається з послідовно вчинюваних процесуальних дій, пов'язаних з підготовкою до екстрадиції, безпосередньо самим фактом видачі та її наслідків. Тому видача як складний, насичений нормами процесуального права та правилами процедурного характеру інститут все ж перебуває у сфері дії кримінального процесуального права [10, с. 195].

При здійсненні екстрадиції суверенне право держави безумовно поєднується з правами людини, і хоча вирішення питання про видачу – це суверенне право будь-якої держави, воно реалізується в контексті норм міжнародного і національного права при дотриманні загальновизнаних стандартів прав людини в міжнародному праві.

В Україні ратифіковані Законом України від 16 січня 1998 р. № 43/98-ВР Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р., Додатковий протокол 1975 р. та Другий додатковий протокол 1978 р. до Конвенції, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р., Типовий договір про видачу, прийнятий резолюцією 45/116 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р., а також укладено близько 30 договорів з іншими державами про правову допомогу Україні. Аналогічні питання, що стосуються видачі злочинців, є у конвенціях по боротьбі з окремими видами злочинів: Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р., Конвенції про охорону персоналу ООН та зв'язаного з нею персоналу від 1994 р. та ін. У випадках, коли між Україною й іноземною державою немає договору про правову допомогу або про видачу, питання співробітництва вирішуються на основі принципів міжнародного права в порядку міжнародної ввічливості та взаємності [8, с. 334].

Екстрадиція включає в себе офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулись із запитом про видачу [9, с. 289].

Також можна вести мову про наступні екстрадиційні заходи, які є самостійними процесуальними діями: затримання особи, яка вчинила злочини за межами України (ст. 582 КПК); тимчасовий арешт (ст. 583 КПК); екстрадиційний арешт (ст. 584 КПК); екстрадиційну перевірку (ст. 587 КПК); тимчасову видачу (ст. 579 КПК).

Слід зауважити, що, по суті, і тимчасовий арешт, і екстрадиційний арешт – це тримання під вартою. Відмінності полягають у моменті застосування (тимчасовий арешт може бути застосовано ще до надходження запиту від іноземної держави, а екстрадиційний – після), строках застосування (тимчасовий арешт – до 40 діб або інший строк, встановлений відповідним міжнародним договором; екстрадиційний арешт не може перевищувати 12 місяців), документах, що додаються до клопотання прокурора, який ініціює перед слідчим суддею розгляд питання про застосування примусу [1, с. 133].

Процес екстрадиції складається з кількох етапів. Спочатку необхідно встановити наявність достатніх правових підстав видачі. На цьому етапі запитуюча сторона вивчає чинну договірно-правову базу та норми національного законодавства, що стосуються питань видачі, для того, щоб визначити: чи є реальна можливість вимагати видачу особи, яка перебуває на території іншої держави. Щойно така можливість встановлена, запитуюча сторона готує запит (вимогу, клопотання) про видачу. На другому етапі відбувається розгляд запитуваною стороною запиту про видачу та вирішення питання по суті. Ухваливши рішення задовольнити запит про видачу, запитувана сторона повідомляє запитуючу про місце і час передачі особи. Наступним етапом є приймання осіб, що видаються в порядку екстрадиції. Воно здійснюється, як правило, через контрольно-пропускні пункти прикордонних військ запитуючої сторони і оформлюється спеціальним протоколом [2, с. 162].

Слід наголосити на обов'язку запитуючої сторони повідомити запитувану сторону про результати кримінального переслідування виданої особи або забезпечити представникам запитуваної сторони можливість бути присутніми при розгляді справи судовими або іншими уповноваженими органами запитуючої сторони [2, с. 162].

У рамках проведення екстрадиції особи важливим є дотримання низки принципів: невидачі власних громадян; взаємності; подвійної підсудності (діяння є кримінально караним за законодавством як запитуючої, так і запитуваної сторони); невідворотності покарання; мінімального строку покарання; конкретності (засудження особи виключно за той злочин, за яким здійснювалася екстрадиція); неможливість притягнення до відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення.

Окремо варто зупинитися на Європейській конвенції про видачу правопорушників від 1957 р. (далі – Конвенція 1957 р.), яка передбачає ряд гарантій прав особи, що запитується для видачі іноземній державі.

Зокрема, у ст. 14 Конвенції 1957 р. передбачено, що видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана, і її особиста свобода ні з яких інших причин не може обмежуватися, за винятком таких випадків: якщо сторона, яка її видала, на це згодна; якщо ця особа, маючи можливість залишити територію сторони, якій вона була видана, не зробила цього впродовж 45 днів після її остаточного звільнення або, залишивши цю територію, знову туди повернулася. Стаття 10 Конвенції 1957 р. містить гарантію про те, що видача не здійснюється у зв'язку із закінченням строку давності. Крім того, за ст. 11 Конвенції 1957 р., якщо правопорушення,

за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої сторони, а законодавство запитуваної сторони її за таке саме правопорушення не передбачає, у видачі може бути відмовлено. Також за ст. 3 Конвенції 1957 р. видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким особа запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне [6].

На практиці можлива колізія вимог про видачу, наприклад, якщо вимоги щодо тієї самої особи у зв'язку із вчиненням одного або різних злочинів надходять від декількох держав. За загальним правилом, злочинець видається тій державі, на території якої він вчинив злочин, але в кожному конкретному випадку це питання вирішується уповноваженим центральним органом на здійснення міжнародного співробітництва запитуваної держави.

Конвенція 1957 р. регулює зазначену ситуацію у такий спосіб: запитувана сторона приймає рішення з урахуванням усіх обставин і окремо вчиненого злочину, місця його скоєння, а також часу подачі запитів запитуючих сторін (їх черговість), громадянства особи, яка підлягає видачі, та можливості її наступної видачі іншій державі [7, с. 178].

Вважаємо, що наразі важливим є розробка ефективного механізму надання міжнародної правової допомоги, побудованого на нормах національного та міжнародного права. Це необхідно для вироблення заходів, спрямованих на вдосконалення міжнародного співробітництва, усунення прогалин і колізій. Майбутня співпраця з різними державами стосовно проблем екстрадиції допоможе ефективно та без процесуальних ускладнень боротися зі злочинністю.

Список літератури:

1. Бойко І.І. Інститут екстрадиції: правове регулювання, допустимість застосування примусу, тенденції розвитку / І.І. Бойко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017. – № 44. – С. 131–135.
2. Брітова Е.А. Поняття видачі злочинців (екстрадиції) та екстрадиційні правовідносини / Е.А. Брітова // Закарпатські правові читання. – 2015. – № 2. – С. 159–163.
3. Виноградова О.І. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили злочини / О.І. Виноградова // Адвокат. – 1999. – № 1. – С. 13–14.
4. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц. – Харків: Право, 2014. – 824 с.
5. Демидюк О.Б. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права / О.Б. Демидюк // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2. – С. 134–138.
6. Європейська конвенція про видачу правопорушників [Електронний ресурс]. – 1957. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_033.
7. Лєшукова І.В. Процесуальні особливості міжнародної співпраці слідчих ОВС України при розв'язанні питань про видачу (екстрадицію) / І.В. Лєшукова // Кримінальний процес. – 2009. – № 11. – С. 175–179.
8. Максимів Л.В. Деякі особливості визначення поняття видачі особи (екстрадиції) / Л.В. Максимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 333–341.
9. Севернюк О.О. Щодо екстрадиції у міжнародному праві / О.О. Севернюк // Вісник Одеської юридичної академії. – 2013. – С. 287–290.
10. Смирнов М.І. Сутність і правова природа міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального процесу / М.І. Смирнов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2004. – № 1. – С. 187–196.

Пшеничнова З.И., Севастьянова А.Ю.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЭКСТРАДИЦИЯ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению нормативно-правовых оснований функционирования института экстрадиции в Украине, вопросам допустимости применения уголовного процессуального принуждения, а именно задержания, временного и экстрадиционного арестов, других мер пресечения. Особое внимание обращено на вопрос соблюдения баланса между указанным принуждением и основоположными правами и свободами.
Ключевые слова: международное сотрудничество, правовая помощь, выдача лиц, экстрадиция, экстрадиционный арест.

Sevastyanova A.Y., Pshenichnova Z.I.
Yaroslav Mudryi National Law University

EXTRADITION: SOME ASPECTS OF THEORY AND PRACTICE

Summary
The article is devoted to the consideration of the regulatory and legal grounds for the functioning of the extradition institute in Ukraine, the issues of the admissibility of the application of criminal procedural coercion, namely detention, temporary and extradition arrests, and other preventive measures. Particular attention is paid to the issue of the balance between this coercion and fundamental rights and freedoms.
Keywords: international cooperation, legal assistance, extradition, extradition, extradition.

УДК 342.82

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ІСПАНІЇ ТА ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Рибалко Т.Ф.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена розгляду особливості закріплення та функціонування виборчої системи Іспанії. Проводиться аналіз чинної нормативно-правової бази щодо виборчої процедури та окреслюються основні переваги та недоліки у порівнянні з іншими країнами. Зроблено висновок про необхідність узгодження правових позицій щодо функціонування даної виборчої системи.
Ключові слова: виборча система, вибори, Іспанія, виборчий процес, пропорційна система.

Постановка проблеми. Виборчі системи в країнах Європи складалися різного часу, видозмінювались, відображаючи особливості історичного розвитку кожної з них. І все ж існують певні відмінності між країнами в регламентації виборчої процедури.

На сьогоднішній день вибори є невід'ємним елементом суспільно-політичного життя у більшості держав. Від їх характеру багато в чому залежить ступінь демократизму політичного режиму. Обмеження принципу виборності представницьких органів, введення необґрунтованих виборчих цензів, фальсифікації результатів голосування, як правило, означають перехід до авторитарних методів здійснення влади.

У сучасних демократичних державах вибори представляють собою основну форму волевиявлення населення, форму реалізації народного суверенітету як одного з основних конституційних принципів.

Іспанська виборча система має загальний режим, діючий для всієї держави, і регіональні закони про вибори, які регулюють проведення виборів. Треба зауважити, що останнім часом з'явилися дискусії щодо можливості внесення деяких змін до виборчої системи, що стосуються прийняття системи відкритих списків та створення одномандатних виборчих округів. Однак представляється малоймовірним, що в складному контексті політики і виборів в Іспанії переваги інших систем компенсують труднощі, які можуть виникнути, особливо щодо одномандатних виборчих округів, про які знають усі політичні кола [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на тривале існування та особливості виборчого законодавства Іспанії, його положення розглядались переважно у наукових працях А.Г. Орлова, Б.А. Страшуна, В.І. Лафітского, Н.А. Мяловицької, Е.П. Борзової, О.А. Фісуна та ін. Однак існує необхідність стислого узагальнення надбань науки з цього питання в сукупності з аналізом нормативно-правової бази. У роботах вищеперерахованих вчених прослідковується аналіз виборчої системи в Іспанії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженні більш детально проаналізовані особливості виборчої системи Іспанії та детально окреслені основні недоліки.

Постановка завдання. Проведення комплексного аналізу виборчого законодавства Іспанії і з'ясування його особливостей, переваг та недоліків у порівнянні з іншими країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «виборча система» вживається у двох значеннях – широкому і вузькому. Виборча система в широкому значенні – це весь процес формування виборних органів державної влади і органів місцевого самоврядування, включаючи організацію та проведення виборів, а також визначення їх результатів і відповідний розподіл депутатських мандатів. Поняття «виборча система» у вузькому значенні охоплює лише частину змісту поняття «виборчої системи» у широкому значенні і означає певний спосіб підбиття підсумків голосування та їх оцінки [2].

Загальний режим виборчої системи в Іспанії діє для всієї держави, і регіональні закони про вибори, які регулюють проведення виборів в кожному з 17 іспанських автономних громад, а також закони про вибори для двох автономних міст. Загальні вибори, на яких обирають політичний склад З'їзду депутатів та Сенату, повністю регулюються Органічним законом «Загальна виборча система», затвердженим в 1985 році і з поправками в 2011 році, що застосовувалися протягом періоду політичного переходу [4; 10].

Законодавча влада в Іспанії представлена двопалатним парламентом – Генеральні кортеси, який розробляє і приймає закони, що підлягають затвердженню королем, контролює діяльність уряду.

Кортеси складаються з двох палат: конгресу депутатів (Congreso de los Diputados) і сенату (Senado). Конгрес депутатів складається не менш як із 300, але не більш як з 400 депутатів (нинішній склад – 350 депутатів), які обираються населенням загальним прямим і таємним голосуванням за системою пропорційного представництва терміном на 4 роки. Сенат являє собою палату територіального представництва, обирається вільним, прямим і таємним голосуванням на 4 роки (нинішній склад – 208 сенаторів).

Треба зауважити, що останнім часом з'явилися дискусії серед політиків та науковців щодо можливості внесення деяких змін до виборчої системи, що стосуються прийняття системи відкритих списків та створення одномандатних виборчих округів. Однак представляється малоймовірним, що в складному контексті політики і виборів в Іспанії переваги інших систем компенсують труднощі, які можуть виникнути, особливо щодо одномандатних виборчих округів, про які знають усі політичні кола.

В Іспанії використовується так званий закон Д'Ондта, який є системою пропорційного розрахунку, створеної в кінці XIX століття бельгійським юристом Віктором Д'Ондта. На додаток до Іспанії він використовується багатьма іншими країнами, такими як Аргентина, Франція, Бельгія, Фінляндія, Ірландія, Ізраїль або Японія [1].

Виборчий закон – це досить непросте питання, тому його маніпуляції в політичному дискурсі дуже прості. Щоб зрозуміти це краще, треба виділити чотири аспекти, які становлять іспанські правила для загальних виборів: закриті партійні списки, провінція як територіальна демаркація виборчих округів (мається 52 виборчі округи, 50 провінцій та два заморських міста), мінімум 3% голосів в кожному виборчому окрузі, щоб отримати місце в Конгресі, і строго критикований метод Д'Ондта для пропорційного розподілу місць в парламенті. Закриті партійні списки означають, що коли виборець обирає бюлетень, він обирає готовий партійний список, де кандидати і їх порядок визначаються лідерами партії [8].

Оскільки при розподілі місць враховуються результати кожної провінції, а партійні списки також різні, то фактично в Іспанії проводиться 52 загальних виборів для кожного законодавчого органу, а не тільки для одного. Остаточний розподіл голосів на місця проводиться в кожному виборчому окрузі з використанням пропорційного методу. Сторони, які мають більше 3% дійсних голосів, розподіляються в лінію від більшої до меншої кількості голосів, і їх результати поділяться на послідовні коефіцієнти. Крісла розподіляються за найвищими значеннями в порядку зменшення [6].

При цьому справедливість іспанської виборчої системи полягає в тому, що вона є політично функціональною (в рамках іспанського суспільства) і легітимністю, яку вона поступово набула в усіх численних виборчих процесах, організованих в двадцятирічний період існування. Ніяка політична сила будь-якого переконання ніколи не піднімала питання щодо шахрайства, а порушення, про які скаржилися, завжди були незначними.

Глибока переконаність тих, хто розробив іспанське виборче законодавство, що будь-яка виборча система, яка теоретично може вважатися кращою в світі, на практиці може бути недосконалою. Якщо процедури його застосування залишають за собою право на маніпулювання в таких важливих етапах, як складання списків виборців, реєстрація кандидатур, підрахунок голосів і багато інших, як технічні, так і адміністративні, які безпосередньо впливають на демократичну справедливість виборчого процесу.

Незважаючи на постійну популяризацію формули Віктора Д'Ондта, розшарованість виборчого процесу фактично є головним корінням демократичного дисбалансу в Іспанії. Потрібно виділити основні 3 аспекти, які впливають на дане явище в іспанській виборчій системі:

· Оскільки 102 з 350 місць Конгресу порівну розподіляються між виборчими округами (крім Сеути та Мелілі, які тільки один), незалежно від їхнього населення, не всі голоси громадян мають однакову вагу. У демографічно більших провінціях партії потребують більшої кількості голосів, щоб отримати одне місце; в менш густонаселених провінціях, для прийняття кандидата в Конгрес партія буде брати менше голосів. Тому на практиці мешканці густонаселених регіонів матимуть лише частку прийняття рішень своїх співвітчизників з більш ізольованих територій, вони матимуть менше одного голосу.

· Пропорційна система, яка генерує непропорційність між голосами та розподілом місць. Усі виборчі системи є більш-менш «непропорційними», оскільки кількість голосів не обов'язково співвідноситься з кількістю місць у Палаті. Проте, найменший з виборчих дільниць розподілу, тим вище дисфункція, просто тому, що не буде достатньої кількості місць для всіх політичних сил із значним сегментом електорату, який буде представлений. Якщо 4 учасники отримають достатню кількість виборців, але є тільки 3 місця, то не має значення кількість виборців, які покладалися на четвертого представника, вони не отримають голоси. Це також є перевагою для політичних сил, які мають гарну підтримку серед виборців в певних регіонах.

· Система була розроблена, щоб більш точно відобразити розбіжності інтересів мешканців кожної із іспанських територій. За допомогою цього початкового підходу важко виправдати використання закритих партійних списків, де громадяни не можуть обирати кандидатів, яких вони хочуть мати як представників. Перевага цієї мети полягає в тому, що це може забезпечити кращу державну стратегію, оскільки сторони можуть включити в свої списки фахівців різних сфер суспільного життя або представників меншин [6; 7].

Щоб уникнути подібних ризиків, як в Конституції, так і в першому проекті Закону про вибори (Органічний закон загального виборчого права), Закон про вибори вважався підрозділом конституційного права. Було встановлено легалістичний підхід, який дає максимальні гарантії і стримуючі суб'єктивні тлумачення, що не дозволяють виконавчій владі диктувати правила, які можуть привести до можливих маніпуляцій на будь-якому етапі виборчого процесу [10; 2].

Тому в Іспанії в силу цієї спрямованості уряд або адміністрація в ширшому сенсі, не мають законних повноважень регулювати або вводити положення, що впливають на виборчі правила. Виконавча влада просто може затвердити декрет, який оголошує початок виборчого процесу. З тих пір, як була розроблена Конституція, виконавча влада і адміністрація зіграли винятково важливу роль і є всього лише організаторами виборчого процесу. І хоча виборча система принципово не змінилася, дана передумова включена в іспанську виборчу культуру.

Слід також зазначити, що концепція іспанського закону про вибори, оскільки його прийняття в якості конституційного права, є підрозділом і, як зазначено в його преамбулі, відповідає за «необхідність розглядати на єдиній і глобальній основі» всі аспекти виборчого процесу. У Західній Європі немає прикладів таких моделей, де Закон або Виборчий кодекс є спільною нормативною базою, яка повинна супроводжуватися або доповнюватися іншими законами, або сукупністю законів, або указом, правилам, циркулярами тощо, що походить від виконавчої влади. Однак, іспанський парламент в той час виключив вико-

ристання будь-якої застарілої моделі виборчого законодавства в якості довідкового матеріалу і вирішив включити всі положення в один і той же текст, щоб він був функціональним і послідовним, чітко і коротко написаний. У цьому сенсі Закон про вибори являє собою посібник з процедурою, в якому впорядкованим чином застосовуються не тільки конституційні принципи, що регулюють виборчу систему, але і точні положення, терміни їх виконання, які повинні регулювати контроль, фінансування, управління та будь-який виборчий процес, беручи до уваги також їх різну класифікацію (парламентські, місцеві і інші вибори) [4; 3].

Висновок. На основі викладеного матеріалу, можна зробити висновок, що в далекому минулому для виборчої системи Іспанії залишились такі негативні явища, як маргіналізація цілих прошарків населення, маніпуляція думкою виборців, шахрайство, фальсифікації і т. д. Протягом трьох десятиріч іспанська виборча система, її правова база не стояли на місці, а розвивалася, вбираючи позитивні елементи як національної, так и зарубіжної виборчої практики. Сучасна Іспанія має легітимні демократичні інститути організації виборів не тільки на загальнодержавному рівні, а також на регіональному та місцевому. Треба визнати, що система має ряд недоліків, що проявляються у диспропорції у частині територіального представництва, що зумовлено недосконалістю адміністративно-територіального поділу.

Перспектива подальших досліджень цього питання надалі дасть змогу зробити ретельний науковий аналіз окремих елементів виборчого права в Іспанії, які в подальшому можуть бути застосовані для вдосконалення виборчих процедур в Україні.

Список літератури:

1. Монтеро Х. Виборчі системи в Іспанії: Розробка [Електронний ресурс] бб/ Х. Монтеро, Ф. Лерра, М. Торкаль // Reis. – 1992. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ehu.eus/documents/1457190/1764019/Llera,%20Montero+y+Torcal+-+1992+-+sistema+electoral+espa%C3%B1a.pdf.
2. Мяловицька Н. Виборчі системи: досвід європейських держав [Електронний ресурс] / Ніна Мяловицька // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_1/visnik_st_14.pdf.
3. Фісун О.А. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення: Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / О.А. Фісун. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://old.niss.gov.ua/book/Harkiv/index.htm.
4. Асторкия М. Испанская избирательная система – историческая катастрофа [Електронний ресурс] / Мария Асторкия. – Режим доступу до ресурсу: http://www.globaladvocacy.com/spanish_electoral_system.html.
5. Борзова Е. Политическая и избирательная системы Испании [Електронний ресурс] / Елена Борзова // Политические и избирательные системы государств Европы, Средиземноморья и России. Том 3. Учебное пособие. – Режим доступу до ресурсу: https://culture.wikireading.ru/68729.
6. Мануэль Л. Испанская избирательная система. Описание и предложения об изменениях [Електронний ресурс] / Лусия Мануэль. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.pensamientocritico.org/manllu0508.html.
7. Сивопляс А.В. Конституционно-правовые проблемы функционирования политических партий в Испании [Електронний ресурс] / А.В. Сивопляс // Вестник ВГУ. Серия: Право. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/pravo/2016/04/2016-04-03.pdf.
8. Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия, Япония / А.Г. Орлов, В.И. Лафитский, И.А. Ракитская, Т.О. Кузнецова; Науч. ред. А.В. Иванченко, В.И. Лафитский. – М.: РЦОИТ: Типография «Новости», 2009. – 448 с.
9. Страшун Б.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Том 3. Особенная часть. Страны Европы. [Електронний ресурс] / Б.А. Страшун. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: http://jurisprudence.club/konstitutsionnoe-uchebnik/izbiratelnyie-prava-56465.html.
10. Organic Law 5/1985, General Electoral Regime, June 19 [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo5-1985.html.

Рыбалко Т.Ф.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ИСПАНИИ И ЕЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению особенности закрепления и функционирования избирательной системы Испании. Проводится анализ действующей нормативно-правовой базы по избирательной процедуре и определяются основные преимущества и недостатки по сравнению с другими странами. Сделан вывод о необходимости согласования правовых позиций по функционированию данной избирательной системы.
Ключевые слова: избирательная система, выборы, Испания, избирательный процесс, пропорциональная система.

Rybalko T.F.
Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES OF LEGAL ENFORCEMENT OF THE ELECTION SYSTEM OF SPAIN AND ITS FUNCTIONING

Summary
The article is devoted to consideration of peculiarities of securing and functioning of Spanish electoral system. Analiysis of the current electoral procedure regulatory framework is conducted. Main advantages and disadvantages are compared with other countrijmes. A conclusion is drawn on the need to harmonize legal positions on electoral system functioning.
Keywords: electoral system, elections, Spain, electoral process, proportional system.

УДК 343.137.5

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Тищенко К.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено особливості організації та проведення допиту неповнолітніх та малолітніх осіб на стадії досудового розслідування в кримінальних провадженнях та їх правове регулювання з урахуванням норм чинного законодавства. Окремо висвітлено особливості допиту неповнолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних. Проаналізовано помилки, які допускаються слідчими під час проведення допиту неповнолітніх осіб. На підставі дослідженого зроблено висновок про те, що у чинному законодавстві, яким врегульовано питання допиту неповнолітніх під час досудового розслідування, наявні певні прогалини. Запропоновано шляхи удосконалення законодавства, яке регулює питання допиту неповнолітніх та малолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних.

Ключові слова: допит, кримінальне провадження, малолітні та неповнолітні, досудове розслідування, тривалість допиту.

Постановка проблеми. Слідчі (розшукові) дії функціонують у межах узгодженої цілісної системи, що направлена на збір, дослідження, оцінку й використання доказів у ході досудового розслідування окремого кримінального провадження. Допит є найбільш поширеним засобом збирання доказів. Також це стосується і допиту неповнолітніх під час досудового розгляду. Його суть полягає в отриманні від неповнолітніх допитуваних (свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого) словесну інформацію про обставини злочину й інші факти, що мають значення для встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону. При проведенні такої слідчої дії встановлюється необхідність не тільки знань кримінально-процесуального закону, а й уміння творчо використовувати різні законні заходи, прийоми та способи впливу на особу з урахуванням її індивідуальних, вікових та інших особливостей. Це і зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблема особливостей допиту малолітніх та неповнолітніх на стадії досудового розгляду досліджувалась деякими вітчизняними науковцями: Закатовим А.А., Каневським Л.Л., Коноваловою В.Е., Леоненко В.В., Павлюком Н.В., Тертишником В.М., Федотовим І.С., Шмиголем Т.С., Шуличенко А.А. та іншими.

Проте окремі питання і досі залишаються актуальними для обговорень, що й зумовлює необхідність їх подальшої розробки та вирішення, безпосередньо шляхом внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства.

Постановка завдання. Метою даної роботи є окреслення певних процесуальних та організаційно – тактичних особливостей проведення слідчим допиту малолітніх та неповнолітніх на стадії досудового розгляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для ефективного проведення допиту велике значення має його правильна організація, яка полягає в глибокому і всебічному вивченні матеріалів кримінального провадження, ознайомленні зі спеціальними питаннями, з деякими даними про особу допитуваного, складанні плану, визначенні питань щодо створення відповідних умов для здійснення даної процесуальної дії, про місце і час її проведення тощо [7, с. 40]. Однак процес організації та тактика проведення допиту неповнолітніх має певні особливості, процесуальний порядок яких передбачений нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) (статтями 226, 354, 490) [1]. Так, одним із основоположних міжнародних нормативних актів, які регламентують участь неповнолітніх у кримінальному провадженні є Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються справляння правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила 1985 р.). В ньому передбачено положення, згідно з якими компетентні органи державної влади повинні «поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин справи» [3].

Тактика проведення допиту цієї категорії осіб обумовлюється віковими особливостями її психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин кримінальної справи. Відштовхуючись від цього, слідчі при підготовці до допиту мають враховувати низку факторів, серед яких: макро- і мікросередовище, в якому живе і виховується конкретна неповнолітня особа, загальний рівень її розвитку, що прямо залежить від конкретного життєвого осередка, поведінка, потреби, інтереси, схильності, недостатність життєвого досвіду, особливості логіки мислення тощо [7, с. 34–35]. Також науковці вважають, що при підготовці до допиту слідчий повинен здійснювати комплекс заходів організаційного та тактичного характеру. У психологічному плані таку підготовку дослідники поділяють на три основні рівні – пізнавальний, прогностичний і синтезуючий. Перший полягає у вивченні матеріалів кримінальної справи, ознайомленні з оперативно-розшуковими даними, збиранні відомостей про особистість допитуваного, вивченні спеціальних питань. Інформація, отримана на цьому рівні, дозволяє потім прогнозувати різні ситуації допиту й використовувати певні тактичні прийоми. Підготовка до допиту завершується на синтезуючому рівні й охоплює складання плану цієї процесуальної дії [11, с. 177]. Саме тому органи, які працюють

з малолітніми та неповнолітніми, зобов'язані докладати усіх можливих зусиль для забезпечення їх прав та інтересів.

У ході досудового розслідування слідчий, прокурор може зіткнутися з різними статусами неповнолітніх осіб у конкретному кримінальному провадженні, як-от малолітній чи неповнолітній свідок, підозрюваний чи потерпілий. У зв'язку з цим, важливим елементом проведення якісного допиту є вивчення особи допитуваного. Від того, наскільки повно й всебічно слідчий вивчить його особу, особливості психіки, багато у чому залежить успіх і результативність допиту [6, с. 19.]. При провадженні досудового розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, крім обставин, зазначених у ст. 91 КПК України, слідчий має з'ясувати: 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість останнього, не пов'язану з психічною хворобою, має бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; 3) умови життя та виховання неповнолітнього; 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників злочину (ст. 485 КПК України). Законодавцем збільшено кількість обставин, що підлягають встановленню (ст. 487 КПК України), а саме: 1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановка в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї; 2) обстановка в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього; 3) зв'язки і поведінка неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою [1]. Така процесуальна деталізація обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, є гарантією дотримання й забезпечення прав та свобод неповнолітніх і свідчитиме про повноту проведення розслідування злочину.

Вікові особливості неповнолітніх обумовлюють потребу передбачення додаткових інструментів їх правового захисту у кримінальному провадженні, в тому числі в частині отримання від них показань шляхом проведення допиту. Вік, починаючи з якого неповнолітні можуть виступати на допиті як свідки або потерпілі, у кримінально-процесуальному законодавстві не визначений. У п. 3 ст. 69 КПК лише вказано, що не можуть бути допитані як свідки особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них [1]. Однак, мінімальний вік з якого неповнолітні можуть бути допитані як підозрювані, визначений статтями закону. Відповідно до ст. 22 Кримінального кодексу України (далі – КК) до кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Особи, що вчинили злочин у віці від 14 до 16 років, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини, винятковий перелік яких надано у ч. 2 ст. 22 КК [2].

Одним із важливих питань підготовки до допиту неповнолітнього – вибір доцільного місця і обстановки допиту (вдома, в прокуратурі, в школі тощо), які повинні імпонувати допитуваному, створювати необхідну психологічну настроєність і можливість провести його найефективніше, щоб без потреби не піддавати дитину декільком допитам. Закон надає можливість слідчому самостійно визначити це місце залежно від обставин кримінального провадження. Тобто допит здійснюється за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати (ч. 1 ст. 224 КПК) [1]. Згідно з досвідом юридичної практики допит неповнолітніх молодших вікових груп найдоцільніше проводити в обстановці, добре знайомій і звичній для допитуваного, – дитячому садку, школі чи квартирі неповнолітнього або близьких йому осіб [11, с. 178]. Так, на наш погляд, кабінет слідчого не буде вдало обраним місцем допиту неповнолітніх молодших вікових груп. Як альтернативу можна використовувати спеціально обладнаний кабінет психолога, куди слідчий може викликати допитуваного та інших учасників кримінального провадження, яким законом надано право бути присутнім на такому допиті. Допит неповнолітніх старших вікових груп, навпаки, доцільно проводити в кабінеті слідчого, оскільки офіційна, ділова обстановка в поєднанні з роз'ясненням слідчого про необхідність розповісти все, що неповнолітньому відомо, підкреслює важливість того, що відбувається, і налаштовує допитуваного на надання повних та правдивих показань [4, с. 448].

При кожному допиті неповнолітніх осіб також треба враховувати часові межі. Законодавець допускає єдиний підхід до тривалості проведення допиту неповнолітніх різних вікових груп. Так, відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК допит неповнолітніх осіб молодших і старших вікових груп не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день [1]. Однак, деякі науковці і практики наполягають щодо необхідності закріплення в законодавстві вимоги стосовно диференціації терміну допиту неповнолітніх осіб різних вікових категорій. У більшості випадків, аналізуючи юридичну літературу, вони схиляються до того, що найбільш продуктивно надавати показання неповнолітні молодших вікових груп можуть від 15-20 хвилин, зокрема, це стосується допитуваних 3-5 років; 5-7-річні неповнолітні – близько 20-25 хвилин; 7-10-річні – від 25 до 35 хвилин. Федотов І.С. вважає, що тривалість допиту неповнолітніх молодшого віку не повинна перевищувати півтори години [13, с. 74]. Відносно допитуваних старших вікових груп також не рекомендується проводити тривалий допит без перерви, протягом якої допитуваний міг би трохи відволіктися від внутрішньої напруженості [9, с. 37]. На думку психологів, при тривалих допитах зростає можливість сугестивного впливу на неповнолітнього з боку слідчого, оскільки відчуття втоми знижує опір до навіювання. У зв'язку з цим Шуліченте

ко А.О. рекомендує обмежити тривалість допиту неповнолітніх без проведення перерви однією годиною [15, с. 12]. Взагалі нетривалість допитів неповнолітніх молодших вікових груп та неповнолітніх підліткового віку пов'язана з тим, що ці особи швидко стомлюються, їх увага розсіюється, що призводить до неповноти показань. Якщо допит проводиться протягом тривалого часу, необхідно передбачити перерви для відпочинку й відновлення уваги неповнолітнього [5, с. 6]. На наш погляд, необхідно внести відповідні зміни до процесуального законодавства, оскільки тривалість проведення допиту не може бути єдиною для всіх неповнолітніх, враховуючи, що різним віковим групам вказаних осіб притаманні певні психологічні особливості, перш за все пов'язані з рівнем розвитку уваги допитуваного.

Важливим елементом підготовки до допиту неповнолітніх є вирішення питання про те, хто з указаних у законі осіб братиме участь під час допиту. Слідчий або інший допитуючий повинен враховувати, що присутність законного представника, педагога або психолога під час допиту неповнолітньої особи віком до чотирнадцяти років є обов'язковою. Якщо є така потреба, то на допит неповнолітнього запрошується лікар (ч. 1 ст. 226; ч. 1 ст. 227; ч. 1 ст. 354 КПК) [1]. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 52 та ч. 1 ст. 490 КПК України обов'язковою є участь захисника при допиті неповнолітньої особи у віці до 18 років, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Захисник залучається у кримінальне провадження з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [1]. Оскільки участь захисника у проведенні допиту за участю неповнолітнього підозрю- ваного, обвинуваченого є обов'язковою, то у разі, коли ця особа або її законні представники не запросили захисника, участь останнього повинен своєчасно забезпечити слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд (ст. 49 КПК) [1].

До початку допиту педагогу, лікарю, законним представникам роз'яснюється їх обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати свої зауваження і з дозволу слідчого задавати свідкові чи потерпілому запитання. Питання, поставлені свідкові чи потерпілому законними представниками, педагогом або лікарем, і їх зауваження заносяться до протоколу. Слідчий має право відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу [12, с. 603]. Перед допитом слідчий може порадитись з педагогом, лікарем, законним представником з приводу тактики ведення допиту, формулювання і послідовності постановки запитань неповнолітньому, які запитання доцільно поставити їм самим. Присутність зазначених осіб може сприяти захисту його законних інтересів, встановленню з ним психологічного контакту і отриманню повних і правдивих показань. Тактичні прийоми, що слід застосовувати в процесі допиту залежать від особистості підлітка. У випадку допиту розбещених і недисциплінованих неповнолітніх, необхідно проявляти серйозність і суворість і, навпаки, якщо допитуваний є сором'язливим, невпевненим – слід підбадьорити та заохотити його [14, с. 135].

Висновки і перспективи. Отже, проведення допиту малолітніх та неповнолітніх як окремої категорії осіб у кримінальному провадженні обумовлюється віковими особливостями їх психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин справи. З прийняттям у 2012 році КПК відбулись певні зміни, що регулюють забезпечення прав неповнолітніх у ході досудового розслідування. Однак досягти позитивного результату під час допиту неповнолітніх можливо лише при комплексній підготовці до цієї слідчої дії, а також врахуванні тактичних рекомендацій і процесуальних обов'язків слідчим та (або) прокурором.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. ; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4651-VI від 13.04.2012 р. – Х.: Право, 2012. – С. 254–256.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26.
3. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються справляння правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
4. Руководство по расследованию преступлений : науч.-практ. пособие / А.В. Гриненко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников и др. – Х.: Консум, 2001. – С. 448–449.
5. Закатов А.А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних : учеб. пособие / А.А. Закатов. – Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1979. – С. 31.
6. Закатов А.А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.717 / А.А. Закатов. – Одесса, 1971. – С. 19–20.
7. Каневский Л.Л. Криминалистика: Экстерн-пособие / Л.Л. Каневский. – Уфа: Восточный университет, 1998. – 158 с.
8. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие / В.Е. Коновалова. – Х.: Консум, 1999. – С. 39–41.
9. Леоненко В.В. Судебное производство по делам о преступлениях несовершеннолетних / В.В. Леоненко. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 126.
10. Советская криминалистика : учебник / под ред. С.П. Митричева, Н.В. Терзиева. – М.: ВЮЗИ, 1962. – Ч. 1. – С. 332–333.
11. Павлюк Н.В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх / Н.В. Павлюк // Проблеми законності. – 2008. – № 93. – С. 175–178.
12. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К.: А.С.К., 2007. – 1056 с.

13. Федотов И.С. Особенности проведения допроса малолетнего потерпевшего от насильственного преступления / И.С. Федотов // Несовершеннолетние: социально-правовые проблемы теории и практики : науч. ст. и материалы Всерос. «круглого стола», провед. на базе юрид. клиники Воронеж. ин-та МВД России. – Воронеж: Воронеж. ин-т МВД России, 2007. – Вып. 3. – С. 135.
14. Шмиголь Т.С. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми / Т.С. Шмиголь // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 134–137.
15. Шуличенко А.А. Показания обвиняемого: правовой, психологический и нравственный аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.А. Шуличенко. – М., 2008. – С. 26.

Тищенко К.С.
Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА МАЛОЛЕТНИХ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ НА СТАДИИ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
В статье исследованы особенности организации и проведения допроса несовершеннолетних и малолетних лиц на стадии предварительного расследования в уголовном производстве и их правовое регулирование с учетом норм действующего законодательства. Отдельно освещены особенности допроса несовершеннолетних свидетелей, потерпевших, подозреваемых. Проанализированы ошибки, которые допускаются следователями во время допроса несовершеннолетних. На основании исследованного сделан вывод о том, что в действующем законодательстве, регулирующим вопросы допроса несовершеннолетних во время предварительного расследования, имеются определенные пробелы. Предложены пути совершенствования законодательства, регулирующего вопросы допроса несовершеннолетних и малолетних свидетелей, потерпевших, подозреваемых.
Ключевые слова: допрос, уголовное производство, малолетние и несовершеннолетние, предварительное расследование, продолжительность допроса.

Tyschenko K.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF REALIZATION OF INTERROGATION OF VERY YOUNG AND MINOR ON THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Summary
In the article the features of organization and interrogation of very young and minor under pre-trial investigation in the criminal proceedings and their legal regulation on the basis of the current legislation are investigated. The peculiarities of juvenile witnesses, victims and suspects interrogation are separately highlighted. The shortcoming of investigators during questioning of juveniles is analyzed. Based on research was concluded that n the current legislation, which regulates the interrogation of minor during pre-trial investigation, certain existing contradictions and gaps exist. The ways of improvement of legislation governing the interrogation of juvenile witnesses, victims and suspects are offered.
Keywords: interrogation, criminal proceedings, very young and minor of the stage pre-trial investigation, duration interrogation.

УДК 343.1(477):005.11

МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ткачук А.Ю., Чернова Є.Р.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У роботі досліджено поняття «медіації» та необхідності її запровадження у національному законодавстві. У науковій статті авторами також висвітлено питання щодо переваг та недоліків запровадження медіації у кримінальному процесі. Також зазначено передумови запровадження інституту відновного правосуддя, особливості його функціонування. Авторами підіймалось питання щодо особливого статусу медіаторів та принципів на яких ґрунтується їх діяльність. Більш того, наведе власні погляди щодо закріплення окремих положень що стосуються медіації в законодавстві, для ефективної діяльності інституту медіації.
Ключові слова: медіація, інститут відновного правосуддя, кримінальний процес, законодавство, медіатор, процес медіації, постраждала сторона, правопорушник, угоди про примирення.

Постановка проблеми. Наразі Україна перебуває на етапі реформування різних сфер законодавства, серед них і кримінальне процесуальне законодавство. Зокрема, через формування та запровадження інституту відновного правосуддя. У цьому аспекті здійснюється поглиблення гуманізації законодавства та звернення норм у бік інтересів громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо запровадження і ефективної дії інституту медіації досліджувалось різними вченими, кожен з яких аналізував особливості запровадження цього інституту в Україні. Серед науковців детальним вивченням питання удосконалення нашого законодавства, шляхом запровадження медіації, займались З.Д. Смітієнко, І.Є. Курляк, Н.А. Турман та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах вчених досліджувався, як вже зазначалось, питання удосконалення українського законодавства. У дослідженні більш детально проаналізовано сильні та слабкі сторони інституту відновлення. Більш того, нами буде запропоновано конкретні положення які, на наш погляд, повинні бути передбачені у законодавстві для ефективної діяльності медіаторів.

Постановка завдання. У роботі проаналізовано актуальність запровадження інституту медіації, який пов'язаний з євроінтеграційними змінам, адже запровадження інституту примирення, який вже давно ефективно існує в більшості країн Європи, є важливим кроком до встановлення можливості альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі або під час судового розгляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна є відносно молодою державою у якій постійно вдосконалюється законодавство. Одним із нововведень став інститут медіації.

Більшість науковців визначають медіацію як певний підхід до розв’язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес для того, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийнятного вирішення спірних питань [1, с. 131].

Як відмічає І.Є. Курляк, посередництво – це підхід до розв’язання конфлікту, в якому третя нейтральна сторона (посередник) забезпечує здійснення структурованого процесу, аби допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємоприйнятного вирішення їхніх спірних питань [2, с. 427]. При цьому, посередник лише сприяє розв'язанню конфлікту, він неначе модератор бесіди, який направляє сторони для з’ясування спірних питань і потреб та підбір шляхів до їхнього вирішення. В той час як учасники є повною мірою відповідальними за результати процесу посередництва. В цьому якраз проявляється альтернативність даного способу розв'язання конфліктної ситуації.

Підґрунтям для застосування процедури медіації в кримінальному судочинстві України є поява у новому Кримінальному процесуальному кодексі України положень щодо можливості укладення угоди про примирення сторін між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Рамкове рішення Європейського Союзу «Статус потерпілого у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. містить таке визначення: «медіація у кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом компетентної особи – медіатора».

Метою здійснення медіації є не лише досягнення примирення між потерпілим і правопорушником, а й усвідомлення правопорушником наслідків своєї протиправної поведінки та відшкодування заподіяної шкоди. Для потерпілого це гарна нагода висловити перед винним своє ставлення до його дій, переживання, зменшити напругу.

Супротивники ідеї запровадження медіації зазначають, що деякі її принципи вступають у протиріччя з системою правосуддя і процесуальними нормами, такими як принцип невідворотності покарання за вчинений злочин, захист законних прав та інтересів постраждалої сторони, або ж конфіденційність чи нейтральність медіатора.

Критикують медіацію також за те, що її прихильники занадто легко забувають економічні, політичні та символічні функції криміналізації та правозастосовної практики. А це знижує рівень контролю з боку суспільства й погіршує криміногенну ситуацію.

Кримінальний процесуальний порядок процедури медіації заснований на двох взаємопов'язаних елементах: конфіденційності й неупередженості. Конфіденційність є вимогою про неприпустимість розголошення та витоку інформації, одержаної сторонами процесу медіації під час зустрічей. Так, у Рекомендації Ради Європи

№ 19 зазначається, що дискусії в процесі медіації мають конфіденційний характер та не підлягають використанню в майбутньому, таке використання можливе лише за згодою сторін. Але таке положення викликає запитання щодо меж інформації, яка підлягає доведенню до відома суду у разі досягнення згоди між сторонами.

Що ж до принципу неупередженості, то медіація в кримінальних справах потребує необхідності встановлення та оцінки вчиненого діяння. Тут роль медіатора є особливо важливою, адже він має забезпечити такі умови проведення примирної процедури, за яких відбувається одночасне встановлення вини особи та досягнення згоди щодо вирішення конфліктної ситуації.

Процедура медіації має певні особливості, що обумовлені колом учасників та їх специфічним правовим статусом у вигляді прав і обов'язків, які необхідні для участі й реалізації своїх інтересів під час проведення цієї процедури. Як вже відмічалося, обов'язковими учасниками медіації є потерпілий і правопорушник. При цьому, якщо медіація застосовується на стадії досудового розслідування, то правопорушник розглядається як підозрюваний. У випадку проведення медіації на стадії судового розгляду, правопорушник перебуватиме у статусі обвинуваченого.

Попри позитивні зрушення у законодавчій сфері, сьогодні процедура медіації не регламентована чинним Кримінально процесуальним кодексом України (далі – КПК), невирішеним також залишається питання статусу органу, який буде здійснювати процедуру медіації, не визначено правового статусу медіатора, контроль за якістю наданих послуг та подібних вимог.

У Кримінальному процесуальному кодексі України законодавцем визначено лише окремі положення порядку укладення угод про примирення, а щодо суб'єкта, на якого покладають ся такі важливі функції, у статті 469 зазначено лише, що домовленості стосовно угоди про примирення можуть здійснюватись самостійно потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Викликає також запитання статус відносин медіатора, сторін спору із судом та правоохоронними органами, у провадженні яких знаходяться матеріали, або які забезпечують виконання медіаційних угод.

Про передумови до формування медіації у кримінальному процесі йдеться, наприклад, у ч. 1 ст. 469 КПК міститься положення про те, що угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). Водночас ч. 7 ст. 469 КПК містить вимогу, що слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.

Цікаво, що законодавець закріпив право сторін обрати для проведення медіації будь-яку особу, яка погоджена сторонами (за винятком слідчого, прокурора або судді). Проте за таких умов можуть виникати проблеми з порушенням процедури або принципів здійснення медіації. Тому слід визначити певні критерії для зайняття медіаторською діяльністю, адже відсутність вимог до медіатора може призвести до укладення некоректних угод. Крім того, для осіб які бажають займатись медіаторською діяльністю необхідно встановити вимогу щодо проходження підготовки.

Доречними сьогодні залишаються пропозиції науковців ухвалити закон «Про медіацію», увести до кола суб`єктів кримінально-процесуальної діяльності медіатора, визначити його права та обов'язки, розробити організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів [3, с. 276].

Вищенаведені положення є вкрай важливими для впровадження процедури медіації у кримінальному процесі. Проте навіть існуючі незначні посилання на можливість існування примирної процедури є суперечними. Так, у ч. 5 ст. 469 КПК зазначено, що укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Але ж відповідно до ч. 4 ст. 56 КПК, на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення.

Не зважаючи на певні недоліки, інститут медіації має стати доповненням існуючої карної системи. Це дозволить також знизити навантаження на судову систему. Проте, медіаційні програми не можуть стати альтернативою для системи правосуддя, а повинні діяти як єдина система.

Доречними й сьогодні залишаються пропозиції науковців ухвалити закон «Про медіацію», увести до кола суб`єктів кримінально-процесуальної діяльності медіатора, визначити його права та обов'язки, розробити організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів. Основною перепоною на шляху законодавчого оформлення медіації в Україні є інформаційний вакуум навколо цього способу альтернативного вирішення спорів. Адже попри наявність великої кількості публікацій, більшість джерел з даної проблематики мають загальний інформативний характер без необхідної конкретики.

Головна ідея медіації у кримінальних справах полягає у прагненні перш за все відшкодувати заподіяну потерпілому шкоду. Така медіація не лише дає можливість потерпілому отримати компенсацію за спричинену шкоду, але й впливати на її характер.

Висновки з даного дослідження та перспективи. На сьогодні, для створення належної правової основи щодо ефективного врегулювання конфліктів за допомогою медіації у відповідності до європейських стандартів і норм міжнародного права необхідним є утворення законодавчої бази, яка б містила основні принципи медіації, сферу її застосування, коло кримінальних проваджень, у яких можливе призначення медіації, вимоги до медіаторів та умови набуття статусу медіатора, правовий статус медіатора, максимальні строки

проведення медіації для уникнення невиправданого затягування процедури учасниками.

Кінцевим результатом здійснення процедури медіації є укладення угоди між сторонами, яка надалі затверджується судом і підлягає виконанню. Отже, укладення сторонами угоди вже певною мірою є свідченням того, що процес медіації відбувся. Укладення та виконання угоди між сторонами, щодо вирішення конфлікту (спору), є метою медіації. Тому доречно на законодавчому рівні закріпити визначення поняття медіативної угоди.

Для швидкого та позитивного запровадження медіації доречно закріпити положення щодо забезпечення засад взаємодії медіаторів і відповідних судових органів. Позитивним було б забезпечити наявність у відповідних судах інформації про медіаторів [3, с. 77].

У науці пропонується для забезпечення конфіденційності обговорень у процесі медіації внести до Кримінального процесуального кодексу України положення щодо неможливості допиту медіатора як свідка щодо фактів, про які він дізнався у процесі проведення медіації.

Враховуючи вищенаведені положення, необхідно зазначити, що укладення угоди, щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим здійснюється на добровільній основі, а отже, потерпілого ніхто не може примушувати укладати угоду про примирення.

Надалі одним з основних обов'язків суду, який буде затверджувати угоди про примирення, є обов'язок здійснити перевірку, чи не існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним або сторони не примирилися. У разі встановлення факту недобровільності укладення угоди суд відмовляє в затвердженні останньої.

Як бачимо, інститут медіації для українського законодавства є новим, законодавство перебуває на етапі формування, а КПК містить передумови для ефективного запровадження даного інституту у кримінальний процес. Кодекс повинен містити положення, які б були основою діяльності медіатора для визначення його поведінки. Чітке встановлення загальних стандартів поведінки медіатора та визначення норм, яким повинен відповідати останній, є запорукою здійснення процесу медіації належним чином та підвищення публічної довіри до медіації як ефективного засобу вирішення спорів. Впровадження даного інституту дозволить уникнути додаткових фінансових витрат сторін, а також витрат держави, розвантажити судову систему.

Список літератури:

1. Смітієнко З.Д. Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / З.Д. Смітієнко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2015. – № 4. – С. 130–139.
2. Курляк І.Є. Використання процесу медіації у справах неповнолітніх злочинців у Польщі / І.Є. Курляк // Молодий вчений. – 2016. – № 7. – С. 427–431.
3. Турман Н. Медіація у кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства / Н. Турман // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 3. – С. 276–280.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, в ред. від ред. від 12.04.2018 р. // Законодавство України : офіц. веб-портал Верхов. Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran812#n812. – Заголовок з екрана.

Ткачук А.Ю., Чернова Е.Р.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

МЕДИАЦИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация
В работе исследовано понятие «медиации» и необходимости ее внедрения в национальном законодательстве. В научной статье авторами также освещены вопросы относительно преимуществ и недостатков введения медиации в уголовный процесс. Также отмечено предпосылки введения института восстановительного правосудия, особенности его функционирования. Авторами поднимался вопрос о особом статусе медиаторов и принципов на которых основывается их деятельность. Более того, наведены свои взгляды по закреплению отдельных положений касающихся медиации в законодательстве, для эффективной деятельности института медиации.
Ключевые слова: медиация, институт восстановительного правосудия, уголовный процесс, законодательство, медиатор, процесс медиации, пострадавшая сторона, правонарушитель, соглашения о примирении.

Tkachuk A.Yu., Chernova E.R.
Yaroslav Mudryi National Law University

MEDIATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary
The article investigates the concept of "mediation" and the necessity of its introduction in national legislation. The authors of the article also discuss the advantages and disadvantages of introducing mediation in the criminal process. Also, the preconditions for the introduction of the institute of restorative justice, the peculiarities of its functioning, are indicated. The authors raised the issue of the special status of mediators and the principles on which their activities are based. Moreover, it will give its own views on the consolidation of certain provisions relating to mediation in legislation, for the effective operation of the mediation institution.
Keywords: mediation, restorative justice institute, criminal process, legislation, mediator, mediation process, injured party, offender, conciliation agreement.

УДК 342.9

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Федченко Д.І.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дану наукову статтю присвячено дослідженню таких актуальних сучасних явищ як кібербезпека, кіберпростір та кіберзлочинність. У статті проаналізовано наукові підходи до визначення цих понять, встановлено їх характерні ознаки та взаємозв'язок. З огляду на стрімкий розвиток кіберпростору та явищ похідних від нього, досліджено реальність кіберзагроз та розвиток кіберзлочинності, у зв'язку з чим проаналізовано необхідність формування системи забезпечення кібербезпеки. У статті встановлено проблеми створення цієї системи та запропоновано шляхи їх вирішення. В ході наукового дослідження доведено, що на ефективність функціонування системи забезпечення кібербезпеки основний вплив здійснює правове регулювання як на міжнародному, так і на національному рівні, а також рівень взаємодії і узгодженості діяльності відповідних суб'єктів.

Ключові слова: кібербезпека, кіберпростір, кіберзагрози, кіберзлочинність, система забезпечення кібербезпеки.

Постановка проблеми. З огляду на масове впровадження в життя суспільства і держави комп'ютерних, інформаційних та інших телекомунікаційних технологій виникає необхідність правового регулювання їх використання, адже разом із застосуванням корисних властивостей цих об'єктів, виникають і поширюються негативні явища пов'язані з ними. Розглядаючи це питання з філософського аспекту, можна дійти висновку, що основною проблемою розвитку людства в цілому є той факт, що людина здатна перетворити усі свої здобутки на зброю, замість використання позитивних якостей, майже у всьому можна застосовувати негативні, які покликані заподіяти шкоду. Зважаючи на це нагальною стає потреба формування системи забезпечення кібербезпеки, яка буде охоплювати і міжнародний, і національний рівні. Основна проблема полягає в тому, що на сьогоднішній день відсутнє уніфіковане визначення поняття «кібербезпека», кожна держава шукає свій власний підхід до забезпечення кібербезпеки в межах національної безпеки, на міжнародному рівні приймаються акти, які стосуються одного аспекту кібербезпеки, а комплексний – відсутній.

Дане питання різнобічно досліджене у наукових роботах таких вчених як В.А. Ліпкана, І.В. Тімкіна, Н.Є. Новікова, І.В. Діордіци, С.В. Мельника, В.І. Кащука, В.П. Шеломенцева, М.М. Присяжнюка, Є.І. Цифри, В. Маркова, М. Камчатного та інших. **Аналіз останніх публікацій** вказує на те, що в сучасних наукових дослідженнях більше уваги приділяється забезпеченню кібербезпеки на національному рівні. Але досягнення такої безпеки лише всередині держави є неможливим, тому необхідно вести мову про посилення міжнародно-правового регулювання цієї проблеми.

Таким чином, **не вирішеним раніше** залишилося основне питання щодо формування єдиної системи забезпечення кібербезпеки, узгодження та взаємодії її складових частин на міжнародному та національному рівнях, оскільки проблема кібербезпеки є глобальною і окремих зусиль різних суб'єктів для її вирішення буде недостатньо.

Мета даної статті полягає в тому, щоб проаналізувати сучасні визначення таких термінів як «кіберпростір», «кібербезпека», «кіберзагроза» та надати кожному з них уніфіковане тлумачення, дослідити загрози, які виникають у сучасному кіберпросторі, та їх суспільну небезпечність, проаналізувати моделі систем забезпечення кібербезпеки у різних країнах світу та запропонувати єдину, яка охоплюватиме і міжнародний, і національний рівні, вивчити їх структуру, визначити які органи туди входимуть, їх функції, обов'язки, взаємодію.

Виклад основного матеріалу. Для комплексного проведення даного дослідження, насамперед, необхідно проаналізувати визначення основних понять. На думку І. Діордіци, системою забезпечення кібербезпеки варто розуміти сукупність організаційно об'єднаних органів управління, а саме: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, які спрямовують свою діяльність на створення умов для реалізації національних інтересів у кіберпросторі, а також сил, засобів і методів, які використовуються для досягнення даної цілі відповідно до законодавства [1]. Також можна додати, що система забезпечення кібербезпеки є єдиним державно-правовим механізмом, та всі його суб'єкти діють чітко в межах, визначених законодавством. У вузькому сенсі система забезпечення кібербезпеки – сукупність органічної об'єднаних спільними цілями суб'єктів, які здійснюють свою діяльність у кіберпросторі з метою реалізації національних інтересів. Кожна держава індивідуально визначає сфери, які вона відносить до кібернетичної безпеки, перелік об'єктів і суб'єктів її забезпечення, виходячи зі тих стратегічних цілей і завдань, які стоять перед державою на національному та міжнародному рівнях, та її практичних можливостей реалізації національних інтересів [2, с. 110]. Не можна не погодитись із поданими визначеннями, однак обидва ці тлумачення надаються у прив'язці до норм національного законодавства і побудовані на їх основі. На мою думку, побудова даної системи та подальша її реалізація має виходити не лише

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

з норм національного законодавства та можливостей кожної окремої держави, а й ґрунтуватися на нормах міжнародного права та узгодженості дій суб'єктів даної системи, неухильного виконання взятих на себе зобов'язань.

Також, як система кібернетичної безпеки (система кібербезпеки) розглядається сукупність спеціальних суб'єктів забезпечення кібернетичної безпеки, засобів та методів, що ними використовуються, а також комплекс відповідних взаємопов'язаних правових, організаційних та технічних заходів, що ними здійснюються [3, с. 303].

Ще однією науковою думкою є наступна: система кібернетичної безпеки – сукупність узгоджених за завданнями елементів кібернетичної безпеки, які комплектуються та розгортаються за єдиним замислом і планом у кібернетичному просторі з метою забезпечення кібернетичної безпеки інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем. Розвиток національної системи кібербезпеки має супроводжуватись відповідними коректививами у процесі реформування сфери національної безпеки, а функціонування вказаної системи є неможливим без тісної співпраці з приватним сектором [4, с. 176].

Таким чином, система забезпечення кібербезпеки – це комплексна та узгоджена діяльність спеціально уповноважених міжнародними та національними нормами суб'єктів забезпечення кібербезпеки, покликана запобігти виникненню та реалізації загроз кіберпростору, а у відповідних випадках – усунути їх негативний вплив.

Для повного розуміння кібербезпеки необхідно проаналізувати визначення терміну «кіберпростір».

Держави та міжнародні установи використовують термін «кіберпростір», але офіційного нормативного його тлумачення не надано. У науковій розробці існує безліч підходів до його визначення.

Якщо розглядати кіберпростір як словосполучення «кібернетичний простір», то кіберпростір – це простір (територія), який створений та працює на основі принципів, методів кібернетики (науки про загальні закони одержання, зберігання, передачі та обробки інформації) [5, с. 216].

З філософської точки зору, кіберпростір – це сфера віртуального буття людини, де діють інші закони, інші звичаї, де людина перетворюється на громадянина іншої держави, стає «кібернавтом» [6, с. 144].

Відповідно до міжнародного стандарту, кіберпростір – це середовище існування, що виникло в результаті взаємодії людей, програмного забезпечення та послуг в Інтернеті за допомогою технологічних пристроїв і мереж, що під'єднані до них, якого не існує в будь-якій фізичній формі.

Деякі держави все ж надають власне визначення цього поняття. Наприклад, США кіберпростір – це сфера, яка характеризується можливістю використання електронних і електромагнітних засобів для запам'ятовування, модифікування та обміну даними в мережевих системах і пов'язану з ними фізичну інфраструктуру; Великобританія: кіберпростір – це всі форми мережевої цифрової активності, що включають у себе контент і дії, здійснювані через цифрові мережі; Німеччина: кіберпростір – це вся інформаційна інфраструктура, яка доступна через Інтернет поза будь-якими територіальними кордонами. За офіційними документами Євросоюзу, кіберпростір – це віртуальний простір, у якому циркулюють електронні дані світових персональних комп'ютерів [7, с. 62].

В Україні взагалі відсутнє єдине поняття кіберпростору. С. Гнатюк, провівши багатокритеріальний аналіз, запропонував таке узагальнене визначення: кіберпростір – це віртуальний простір, що отриманий у результаті взаємодії користувачів, програмного та апаратного забезпечення, мережевих технологій (у т.ч. Інтернет) для підтримки та управління процесами перетворення інформації (електронних інформаційних ресурсів) з метою забезпечення інформаційних потреб суспільства [8, с. 119].

Підсумовуючи вищенаведене доцільно запропонувати ще одне узагальнене визначення, кіберпростір – це категорія міжнародного права, яка визначає специфічну сферу, що не обмежена жодними кордонами та використовується державами, іншими суб'єктами для досягнення відповідних цілей або настання певних наслідків, шляхом застосування кібернетичних можливостей, новітніх інформаційних технологій.

Наступним елементом даного аналізу є дослідження поняття «кіберзагроза». Стрімке впровадження інформаційних технологій у всі сфери життя, глобалізація інформаційних відносин зумовлюють світову тенденцію до перенесення протиправної діяльності у кібернетичний простір. Сьогодні кіберзлочинність, для якої не існує державних кордонів, загрожує не лише правам та майну громадян, а й посягає на національні інтереси. Спостерігається висока вразливість кібернетичного простору перед кібератаками, діяльністю злочинних угруповань, хакерів, промислово-фінансових груп та осіб, допущених до роботи із системами в порядку здійснення службової діяльності (інсайдерів). Випадки негативного кібервпливу стають частішими, організованішими, більш легкими та дешевими в підготовці і реалізації.

Неконтрольоване поширення та необмежене застосування інформаційного і кіберпросторів протягом останніх десятиріч: 1) призвело до уразливості інформаційної сфери більшості країн світу для стороннього кібернетичного впливу; 2) визначило політичну необхідність контролю і подальшого регулювання відносин у цій царині; 3) дало підстави стверджувати про особливу актуальність: процесів пошуку, збирання й добування інформації у відкритих, відносно відкритих і закритих електронних джерелах; заходів із забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності власного ІР, а також протидії цілеспрямованому впливу з боку потенційно можливих кібернетичних втручань і загроз. Зважаючи на це та враховуючи постійно зростаючий потенціал використання мережі Internet у військових цілях, провідні країни світу – США, Японія, Франція, Велика Британія, Росія, Китай та багато інших – протягом останніх років активно модернізують власні сектори безпеки, й передусім безпеки кібернетичної, відводячи при цьому головну роль проблемі завоювання інформаційної переваги в управлінні військами (силами) і зброєю, а також удосконаленню нормативно-правової бази [9, с. 107].

Таким чином, загроза з потенційної перетворилася на реальну і тому питання про усунення ймовірності настання таких загроз, їх негативного впливу є надзвичайно актуальним на сьогоднішній день, адже розвиток і вдосконалення інформаційних технологій розширює можливості кіберзлочинів, в тому числі, і для здійснення фізичних вбивств, бо в сфері охорони здоров'я, де багато пристроїв мають вихід в мережу, злочинці, можуть безконтактно здійснювати вбивства, наприклад, відключивши кардіостимулятор або апарат штучної вентиляції легенів, змінивши запропоновану дозу ліків.

Можливості комп'ютерної мережі Інтернет інтенсивно освоює і наркомафія. Наркоторговці і їх клієнти дедалі частіше укладають угоди в «закритих кімнатах» каналів чату, захищених від сторонніх програмними засобами, і відмивають свої незаконні доходи в так званих інтернет-банках. Безумовно, в майбутньому зросте небезпека шахрайств, пов'язаних з кредитними картами, можливими атаками на енергосистеми, що забезпечують електроенергією, військові об'єкти, систему управління безпілотними літальними апаратами і т. д.

Найбільш поширена класифікація кіберзлочинів в даний час ґрунтується на Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, що була відкрита для підписання у листопаді 2001 р. В цьому документі кіберзлочини поділяються на п'ять груп:

- злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, незаконне перехоплення, втручання в дані, втручання в систему);
- злочини, пов'язані з використанням комп'ютера як засобу скоєння злочинів, а саме – для маніпуляцій з інформацією (комп'ютерне шахрайство та комп'ютерні підроблення);
- злочини, пов'язані з контентом (змістом даних);
- злочини, пов'язані з порушенням авторського права і суміжних прав;
- акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж [10].

Прийняття даної Конвенції ще у 2001 році і її ратифікація 29 державами свідчить про те, що поширення кіберзагроз та використання кіберпростору у злочинних цілях розпочалося вже досить давно, а тому нагальна потреба регламентації діяльності у цій сфері, створення єдиного узгодженого механізму контролю за такою діяльністю залишається відкритою.

Спроби нормативного регулювання кіберпростору розпочалися з 1998 року. Кожного року Генеральна Асамблея готує резолюції «Досягнення в сфері інформатизації і телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки». Ці документи сприяють підвищенню уваги держав необхідності врегулювання відносин між ними у кіберпросторі, яка посилюється. Окрему увагу питанням кібербезпеки приділяє і Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН). У липні 2000 року в Японії президенти восьми провідних країн світу підписали Хартію глобального інформаційного суспільства з метою (також відома як «Окінавська Хартія») розвитку світової економіки та переходу до нового етапу розвитку суспільства. В Хартії було наголошено , що «Інформаційно-комунікаційні технології є одними з найбільш важливих чинників, що впливають на формування суспільства двадцять першого століття. Їх революційна дія стосується способу життя людей, їх освіти і роботи, а також взаємодії уряду і самого суспільства» [11, с. 794]. 20 грудня 2002 року резолюцією 57/239 Генеральної Асамблеї були прийняті «Елементи для створення глобальної культури кібербезпеки». Як вказується у документі «глобальна культура кібербезпеки буде вимагати від усіх учасників врахування 9 основних взаємодоповнюючих елементів: обізнаність, відповідальність, реагування, етика, демократія, оцінка ризику, проектування та впровадження засобів забезпечення безпеки, управління забезпеченням безпеки, переоцінка». Також у 2012 році Всесвітньою асамблеєю зі стандартизації електрозв'язку Міжнародного союзу електрозв'язку було прийнято Резолюцію 50 «Кібербезпека», якою, серед іншого, було підкреслено, що всім зацікавленим сторонам необхідно разом працювати над розробкою стандартів та принципів в цілях захисту від кібератак та полегшення виявлення джерел атак. Крім того, варто сприяти глобальним узгодженим та сумісним процесам обміну інформацією, що стосується реагування на інциденти. Також в 2012 році ООН було підготовлено Доповідь групи урядових експертів з досягнень у сфері інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки. Група, серед іншого, погодилася, що заходи по зміцненню довіри, такі як контакти на високому рівні і своєчасний обмін інформацією, можуть підвищити довіру і впевненість серед усіх країн і сприяти зниженню ризику виникнення конфлікту завдяки підвищенню передбачуваності та усунення хибних уявлень. Важливим є те, що за результатами Доповіді було підтверджено, що на кіберпростір поширюється дія міжнародного права, зокрема, Статуту ООН [12, с. 321].

Серед органів, які здійснюють регулювання кіберпростору, варто зазначити такі: у Європейському Союзі функціонує Агентство з мережевої та інформаційної безпеки (European Network and Information Security Agency, ENISA), у Сполучених Штатах Америки кібербезпекою займається Агентство Національної Безпеки, у НАТО створений Комітет з кібернетичної оборони (The Cyber Defence Committee), а також Спільний центр з кібернетичної оборони (Cooperative Cyber Defence Centreof Excellence), Спеціалізований центр з оборони в сфері кібербезпеки НАТО (CCDCOE), Міжнародний альянс із забезпечення кібербезпеки (ICSPA), Інтерпол (INTERPOL), Міжнародне багатостороннє товариство проти кіберзагроз (IMPACT) та ін. Саме вони мають здійснювати регулювання діяльності у кіберпросторі.

Що стосується саме створення системи забезпечення кібербезпеки, то на думку авторитетних науковців, організаційне забезпечення системи кібербезпеки також можна розглядати як цілеспрямовану діяльність суб'єкта забезпечення кібербезпеки, пов'язану: – зі створенням і впорядкуванням (розвитком) організаційних структур, найбільш доцільних для забезпечення безпеки у кіберпросторі; – з упорядкуванням (налагодженням) процесу управління у сфері забезпечення безпеки у кіберпросторі, забезпеченням найліпших умов для прийняття та реалізації відповідних управлінських рішень.

Об'єктом даної системи є інформаційний суверенітет, територіальна цілісність, сталий розвиток суспільства та держави, добробут та кібернетичну безпеку громадян, їх права та свободи, адже кіберпростір надзвичайно комплексне явище, із постійним розвитком він вже здатен контролювати майже всі сфери існування держав та життєдіяльності людей.

Дослідження систем забезпечення кібербезпеки у різних державах світу свідчить про те, що на сьогоднішній день відсутня єдина модель такої системи.

Відповідно до прийнятого 25 листопада 2002 р. комплексного нормативно-правового акта у сфері безпеки – закону США «Про внутрішню безпеку» (Homeland Security Act of 2002) – урядові структури, які займались забезпеченням комп'ютерної безпеки, перейшли під контроль цього новоствореного відомства. Вказаний закон також посилив відповідальність за комп'ютерні злочини (включаючи довічне ув'язнення), зобов'язав інтернет-провайдерів надавати інформацію про клієнтів за вимогою правоохоронних органів, розширив їх права щодо можливості перехоплення інформації (прослуховування телефонних переговорів і перлюстрацію електронних повідомлень) без дозволу суду, визначив основні напрями діяльності федеральних органів із підвищення ефективності захисту критичної інфраструктури США від кібератак, зокрема об'єктів стратегічного значення, що перебувають у приватній власності [13, с. 78].

Стратегія кібербезпеки Канади визначає кібертероризм та ворожі дії в кіберпросторі з боку інших країн (кібершпигунство і кібервійну) основними загрозами кібернетичній безпеці держави, а ключовим органом, на який покладена координація та контроль за імплементацією вказаної Стратегії, реалізація державної політики та координація заходів у сфері кібербезпеки та протидії кіберзагрозам, визначене Міністерство громадської безпеки Канади (Public Safety Canada).

Законом ФРН «Про посилення безпеки інформаційних систем» завдання попередження, реагування на інциденти, викликані кібернетичними загрозами, управління й координація сил та засобів із захисту критичної інформаційної інфраструктури, зокрема у взаємодії з приватним сектором, покладене на Федеральне відомство безпеки інформаційних систем (BSI) ФРН.

Головним державним органом Великої Британії, на який покладено завдання захисту критичної інфраструктури, мінімізації загроз сталому її функціонуванню, насамперед, від загроз тероризму, є Центр захисту національної інфраструктури (Centre for the Protection of National Infrastructure, CPNI). Крім того, у Великобританії наприкінці березня 2013 р. було створено Центр із протидії кібернетичним загрозам із метою попередження та нейтралізації кібернетичних атак на об'єкти критичної інфраструктури, а також швидкого реагування на скоєні правопорушення у цій сфері.

Стратегією кібернетичної безпеки Австрії національним координатором і центральним органом у сфері кібербезпеки визначено Центр боротьби з кіберзлочинністю Федерального міністерства внутрішніх справ Австрії (Cyber Crime Competence Center (C4) of the Federal Ministry of the Interior). Крім того, на нього покладено головні функції щодо здійснення правоохоронної діяльності у сфері кібербезпеки та боротьби з кіберзлочинністю.

Ключову роль у забезпеченні кібернетичної безпеки Польщі відіграє Агентство внутрішньої безпеки (АВБ) – польський контррозвідувальний орган. Так, у 2013 р. АВБ розробило Стратегію кібербезпеки Польщі та ініціювало створення Центру криптології при Міністерстві національної оборони Польщі, на який покладено завдання із захисту інформації, кібероборони та проведення наступальних кібероперацій (активний кіберзахист).

Ключова роль у забезпеченні кібербезпеки Румунії відводиться її спеціальному контррозвідувальному органу – Румунській службі інформації (РСІ) [13, с. 79].

На основі проведеного аналізу, можна зробити висновок, що формування єдиної моделі системи забезпечення кібербезпеки є необхідним з огляду на потребу в координації зусиль держав у боротьбі з кіберзлочинністю. Дана потреба повністю обґрунтовується думкою А. В. Войціховського, яку не можна не підтримати. Науковець вказує, що для ефективного запобігання транснаціональним комп'ютерним злочинам необхідний узгоджений міжнародний підхід на різних рівнях. На національному рівні для розслідування кіберзлочинів потрібен добре підготовлений штат співробітників і вдосконалене національне законодавство з метою формування ефективної правової основи для забезпечення слідчої, оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів і спецслужб у боротьбі з подібними злочинами. На міжнародному рівні необхідні оперативні дії, що спираються на координацію зусиль національних центрів із запобігання і розслідування транснаціональних комп'ютерних злочинів з аналогічними міжнародними центрами в інших країнах. У рамках глобальної комп'ютерної мережі кримінально-правова політика окремої держави завдає прямого впливу на міжнародне співтовариство. Кіберзлочинці можуть учиняти свої дії в інформаційному середовищі через певну державу, де такі діяння не криміналізовані, і таким чином вони можуть знаходитися під «захистом» закону такої країни. Отже, забезпечення міжнародної співпраці правоохоронних і судових органів різних держав неможливе без узгодження й ухвалення норм кримінального права відносно кіберзлочинів в окремих державах [14, с. 110].

Тобто, створення даної системи має розпочинатися із укладення єдиного міжнародно-правового договору між максимально можливою кількістю зацікавлених у регулюванні цього питання держав, потім акти щодо кібербезпеки, стратегії кібербезпеки, які були прийняті на національному рівні мають бути приведеними у відповідність умовам договору. Наступним етапом має бути створення уповноважених органів як на міжнародному, так і на національному рівні, причому їх діяльність має бути узгоджена і скоординована таким чином, щоб у випадку виникнення необхідності швидкої реакції на прояв кіберзагрози держави могли надавати одна одній необхідну допомогу, зважаючи на відсутність кордонів кіберпростору. Ще одним елементом ефективної діяльності даних органів є їх співпраця із при-

ватним сектором, тобто відповідними установами приватної форми власності, які мають зацікавленість у протидії кіберзагрозам та зробили це основною метою своєї діяльності.

Висновки. В ході даного дослідження було надано визначення таким поняттям як «кібербезпека», «кіберпростір», «кіберзагрози», а також продемонстровано їх взаємозв'язок, який виявляється у тому, що в кіберпросторі, який за своєю природою немає жодних меж, окрім здійснення правомірної, суспільно-корисної діяльності, поширюються випадки вчинення кіберзлочинів, реалізації інших видів кіберзагроз, які спричинюють шкіливі наслідки як у сфері функціонування держави, так і можуть потягнути за собою реальні людські жертви, тому виникла потреба у здійсненні правової регламентації та контролю за діяльністю у цій сфері. Для реалізації цих завдань створюються системи забезпечення кібербезпеки, але основною їх проблемою є те, що на сьогоднішній день відсутня єдина уніфікована модель такої системи, що об'єднає діяльність уповноважених суб'єктів міжнародного і національного рівня. Тому для вирішення цього питання на практиці необхідне досконале та комплексне його вирішення на науковому рівні.

Список літератури:

1. Поняття та зміст системи забезпечення кібербезпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goal-int.org.
2. Діордіца І.В. Система забезпечення кібербезпеки: сутність та призначення / І.В. Діордіца // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 10. – С. 110–116.
3. Шеломенцев В.П. Сутність організаційного за безпечення системи кібернетичної безпеки України та напрями його удосконалення / В.П. Шеломенцев // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Київ: Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблеми боротьби з організ. Злочинністю. – 2012. – № 2(28). – С. 299–309.
4. Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях / В.А. Ліпкан, О.С. Ліпкан. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Текст, 2008. – 400 с.
5. Манжай О.В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності / О.В. Манжай // Право і Безпека. – 2009. – № 4. – С. 215–219.
6. Владленова І.В. Кіберзлочинність як виклик інформаційному суспільству / І.В. Владленова, Е.А. Кальницький // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – К., 2013. – Вип. 77. – С. 142–146.
7. Присяжнюк М.М., Цифра Є.І. Особливості забезпечення кібербезпеки / М.М. Присяжнюк, Є.І. Цифра // Експертні системи та підтримка прийняття рішень. – 2017. – С. 61–68.
8. Гнатюк С. Кібертероризм: історія розвитку, сучасні тенденції та контрзаходи / С. Гнатюк // Безпека інформації. – 2013. – Т. 19, № 2. – С. 118–129.
9. Бурячок В.Л. Характерні ознаки та проблемні аспекти забезпечення кібернетичної безпеки / В.Л. Бурячок, С.О. Гнатюк, О.Г. Корченко // Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 5 квітня 2013 року, м. Київ. – К.: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – 416 с.
10. Про кіберзлочинність: Конвенція Ради Європи // Офіц. вісник України. – 2007. – № 65. – Ст. 2535. – С. 107. – 10 верес. – Код акту 40846/2007.
11. Лук'янчикова В.Ю. Кіберпростір: загрози для міжнародних відносин та глобальної безпеки / В.Ю. Лук'янчикова // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 72. – С. 793–796.
12. Камчатний М.В. Нормативно-правове закріплення питань кібербезпеки у міжнародному праві / М.В. Камчатний // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М.В. Яновського і В.С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. – Харків, 2015. – Ч. 1. – С. 320–323.
13. Климчук О.О. Роль і місце спецслужб та правоохоронних органів провідних країн світу в національних системах кібербезпеки / О.О. Климчук, Н.А. Ткачук // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2015. – № 3. – С. 75–83.
14. Войціховський А.В. Міжнародне співробітництво в боротьбі з кіберзлочинністю / А.В. Войціховський // Право і Безпека. – 2011. – № 4. – С. 107–112. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_4_26.

Федченко Д.И.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

СИСТЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Данная научная статья посвящена исследованию таких актуальных современных явлений как кибербезопасность, киберпространство и киберпреступность. В статье проанализированы научные подходы к определению этих понятий, установлены их характерные признаки и взаимосвязь. Учитывая стремительное развитие киберпространства и явлений производных от него, исследованы реальность киберугроз и развитие киберпреступности, в связи с чем проанализирована необходимость формирования системы обеспечения кибербезопасности. В статье установлены проблемы создания этой системы и предложены пути их решения. В ходе научного исследования доказано, что на эффективность функционирования системы обеспечения кибербезопасности основное влияние осуществляет правовое регулирование как на международном, так и на национальном уровне, а также уровень взаимодействия и согласованности деятельности соответствующих субъектов.

Ключевые слова: кибербезопасность, киберпространство, киберугрозы, киберпреступность, система обеспечния кибербезопасности.

Fedchenko D.I.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute,
Yaroslav Mudryi National Law University

CYBER SECURITY SYSTEM: PROBLEMS OF FORMATION AND EFFECTIVE ACTIVITY

Summary
This scientific article is devoted to the study of such topical contemporary phenomena as cybersecurity, cyberspace and cybercrime. The article analyzes scientific approaches to the definition of these concepts, establishes their characteristic features and interconnection. Given the rapid development of cyberspace and phenomena derived from it, the reality of cyber threats and the development of cybercrime has been explored, in connection with which the necessity of forming a system of cyber security has been analyzed. The article identifies the problems of creating this system and proposes ways of their solution. In the course of the research, it was proved that the legal regulation at the international and national level, as well as the level of interaction and coherence of the activities of the relevant actors, is mainly influenced by the effectiveness of the functioning of the cybersecurity system.
Keywords: cybersecurity, cyberspace, cyber threats, cybercrime, system of cyber security.

УДК 342.41(477):347.97/.99

ЗМІНИ ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ПРАВОСУДДЯ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ПЕРЕЗАПУСКУ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Чепурненко Я.О., Чепурненко С.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проведено правовий аналіз судової реформи в Україні щодо змін до Конституції та правосуддя в цілому. Висвітлено основні напрямки здійснення судової реформи. Досліджено питання ефективності судового захисту під час судової реформи. Визначено переваги та недоліки судової реформи. Запропоновано деякі перспективні напрямки її вдосконалення.
Ключові слова: конституційна реформа, судова реформа, судова влада, судочинство, правосуддя, судовий захист.

Постановка проблеми. З прийняттям 02 червня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в Україні було розпочато судову реформу. Наприкінці цього ж року Верховна Рада України прийняла ще один важливий закон у цій сфері – Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». З огляду на активні процеси реформування судової системи, окреслена тема є вкрай актуальною та потребує детального дослідження.

Аналіз наукових досліджень. На сьогодні окремі проблемні аспекти окресленої теми проаналізовано в працях таких науковців, якот: Л. Летнянчин, М. Жушман, Т. Федоренко, С. Штогун та ін. Проте, в умовах постійного розвитку процесів державотворення, що відбуваються в Україні, питання реформування судової системи залишається вкрай актуальним.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Конституційна реформа в частині правосуддя була розпочата не так давно, і тому існує безліч невирішених питань, велика кількість різних точок зору з приводу ефективності цієї реформи. Тому дослідження саме стану судової реформи, позитивних і негативних аспектів, які виникають у зв'язку з її проведенням є дуже актуальним і необхідним для дослідження в даній роботі.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження сучасного стану судової реформи в частині внесення змін до Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України від 20 травня 2015 року було затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (далі – Стратегія). Стратегія встановлює пріоритети реформування судової влади – системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів як на рівні конституційних змін, так і на рівні впровадження першочергових невідкладних заходів, які забезпечать необхідні позитивні зрушення у функціонуванні відповідних правових інститутів [2]. Зміни, що відбулися на конституційному рівні, повинні вдосконалити норми в частині правосуддя, це можна вважати цілком реальним, тому що вони відбулися відповідно до «букви» й «духу» розд. XIII Основного Закону України. Це виключає в майбутньому виникнення проблем з приводу визнання цих норм права неконституційними, що є дуже позитивним аспектом, тому що Конституція є фундаментом, на якому будуть ґрунтуватися всі наступні нововведення, які будуть більш докладно закріплені в законах. Можна зазначити, що конституційна реформа в частині правосуддя повинна забезпечити створення незалежної судової влади, підвищити рівень професіоналізму суддів, ефективно оптимізувати систему судів, обмежити імунітет суддів, який є значно широким, забезпечити незалежність суддівської гілки влади від посадових осіб, створити ефективний механізм захисту прав та свобод людини. У свою чергу це дасть змогу вивести правосуддя в Україні на якісно новий рівень, який буде відповідати стандартам розвинених країн світу, а якщо буде створена ефективна судова система, то це неодмінно призведе до того, що права і свободи людини будуть захищатися в повній мірі, ніж у даний час.

Позитивним у проведенні судової реформи можна вважати перехід на трьохступеневу систему судів. Вищі спеціалізовані суди ліквідовуються, і створюється новий Верховний Суд, який виступає як суд касаційної інстанції, а в певних випадках, як суд першої або апеляційної інстанції. Оскільки перетворення вищих спеціалізованих судів в окремі ланки Верховного Суду повинно забезпечити єдність судової практики та однакове застосування законодавства, виключити можливість впливу на нього, що в свою чергу забезпечить формування широкого пласту якісної судової практики, унеможливить застосування судами нижчих інстанції однієї і тої самої норми права по-різному. Також необхідно зазначити про створення в складі Верховного Суду Великої Палати, яка повинна сприяти уніфікації судової практики, і при ній створена спеціальна науково – консультативна рада, яка може давати наукові висновки щодо застосування певної норми права.

Не можна не зазначити і про реорганізацію місцевих та створення нових апеляційних судів. Цей крок також повинен удосконалити систему судів, прискорити розгляд справ, забезпечити справедливий судовий розгляд. Завдяки цьому відбудеться організаційна та фінансова оптимізація.

Важливим і дуже нагальним кроком є переатестація суддів та обрання нових на конкурсній основі. «Старі» судді, якщо вони хочуть залишитися на своїх посадах, проходять переатестацію, перевірку щодо своєї компетентності, а також подають три декларації, а саме: про свій майновий стан, про майновий стан родичів та декларацію доброчесності. Як наголосив Летнянчин Л.І.: «При цьому вимога компетентності охоплюватиме не лише професійний аспект, а також інші аспекти – зокрема особистий, соціальний тощо» [3]. І лише після всіх перевірок, судді на конкурсній основі зможуть залишитися на своїх посадах. Якщо ж суддя не виявив бажання пройти перевірку, або просто не відповідає її критеріям, то його звільнять на підставі того, що створюються нові суди, а старі ліквідовуються, і ця процедура є цілком прозорою та відповідає всім вимогам Конституції України. А щодо тих, хто хоче вперше стати суддею, то ці особи повинні також пройти необхідні перевірки і на конкурсній основі зайняти суддівське місце. Повинні бути також дотримані такі вимоги: особа повинна бути не молодша 30 років і не старша 65 років, мати вищу юридичну освіту, володіти державною мовою, стаж у сфері права повинен бути не менше 5 років, а от щодо суддівського стажу, то він не є обов'язковим. Судді не будуть залежні від посадових осіб та політичних органів. Вони призначатимуться безстроково Президентом за поданням Вищої ради правосуддя.

Ще однією ланкою судової реформи є створення в Україні Вищої ради правосуддя як колегіального незалежного конституційного органу державної влади та суддівського самоврядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високо професійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [4]. Позитивним є надання цьому органу повноважень щодо звільнення суддів з посади, затримання суддів та тимчасове відсторонення, адже, як наслідок, це усуне політичну залежність суддів від парламенту. Цей орган складається з двадцяти одного члена, з яких десять обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох призначає Президент України, двох обирає Верховна Рада України, двох обирає з'їзд адвокатів України, двох обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Така множинність суб'єктів, які обирають Вищу раду правосуддя дає надію на те, що буде найбільш широко забезпечена незалежність цього органу та виключена можливість перетягування влади в чиїсь одні руки, задля досягнення певних особистих цілей, пов'язаних з контролем над ним.

Розглядаючи конституційні зміни щодо діяльності Конституційного Суду, необхідно зазначити й про позбавлення Конституційного Суду України статусу єдиного органу конституційної юрисдикції та повноважень надавати офіційне тлумачення законів України (окрім Конституції України). Так, попередня редакція Конституції України містила норму, згідно якої Конституційний Суд України це єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції України й дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Із прийняттям Закону України від 02.06.2016 № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (далі – Закон) Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та в передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції. У пояснювальній записці до цього Закону зазначається,що метою його прийняття є удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Проте, незрозуміло, яким чином автори Закону намагалися покращити якість правосуддя, шляхом внесення таких змін.

Незрозумілим є і закріплення в Розділі VIII «Правосуддя» таких суб'єктів судової влади, які не тільки не здійснюють функції правосуддя і не можуть її здійснювати за своєю правовою природою, зокрема Вища рада правосуддя, прокуратура, адвокатура [5, с. 2]. Підтвердженням цього є ст. 124 Конституції України, згідно якої правосуддя здійснюють виключно суди. Прокуратура і адвокатура-це органи, які сприяють здійсненню правосуддя, однак вони його не здійснюють. Тому помилковим є закріплення відповідних норм у цьому розділі. Таким чином, автори Закону фактично ототожнюють поняття «правосуддя» та «судова влада», що є недопустимим, тому що правосуддя – це лише одна із функцій судової влади, яку здійснюють особливі суб'єкти судової влади – суди.

Точаться дискусії в науковій літературі щодо норми згідно з якої Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду (ст. 124 Конституції України). Зокрема, як зазначає С.Г. Штогун, що «конституційна норма не повинна містити терміну "може", Україна визнає або не визнає юрисдикцію цього міжнародного судового органу» [5, с. 3]. У сучасних умовах активної євроінтеграції необхідно розуміти, що визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду є неодмінною складовою європейського шляху розвитку, а невиконання Україною взятих на себе зобов'язань за Угодою про асоціацію не лише порушує такий принцип міжнародного права як pacta sunt servanda, а й підриває міжнародну довіру до кримінальних процесів, які відбуваються на території України.

Висновок. Конституція – Основний Закон суспільства та держави. Сьогодні важко уявити собі сучасну державу без конституції, адже наявність саме цього документу є невід'ємним компонентом суверенної держави. Як бачимо з аналізу конституційних змін у сфері правосуддя, то сьогодні вони здатні оновити судову систему, забезпечити її якість та відновити довіру громадян до судової гілки влади, але це дуже клопіткий процес, який

необхідно здійснювати в чіткій відповідності до «букви» й «духу» закону. Сьогоденні реалії судової реформи в Україні мають певні позитивні зрушення, але говорити про результати ще зарано. Потрібно ще вирішити ряд неврегульованих питань і зробити це на засадах справедливості, неупередженості. І тільки через декілька років, на нашу думку, ми зможемо відчути результат цієї реформи , оскільки система, яка діяла більше 20 років надійно закріпила свої позиції і для того щоб якісно змінити судову систему необхідно чимало часу.

Список літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ від 20.05.2015 № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015.
3. Летнянчин Л.І. Конституційна судова реформа: проблеми та перспективи / Летнянчин Л.І // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 3(86). – С. 194–203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-194-203.pdf.
4. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 2017. – № 7–8. – Ст. 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-19.
5. Штогун С.Г. Судова реформа чи косметичний ремонт системи судової влади? / С.Г. Штогун // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 2(14). – С. 1–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16sshssv.pdf.

Чепурненко Я.А., Чепурненко С.А.
Национальная юридическая академия имени Ярослава Мудрого

ИЗМЕНЕНИЯ В КОНСТИТУЦИИ УКРАИНЫ В ЧАСТИ ПРАВОСУДИЯ КАК ВОЗМОЖНОСТЬ ПЕРЕЗАПУСКА СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация
В статье проведен правовой анализ судебной реформы в Украине касательно внесения изменений в Конституцию и правосудия в целом. Показано основные пути проведения судебной реформы. Исследован вопрос эффективности судебной защиты во время судебной реформы. Проанализированы преимущества и недостатки судебной реформы. Предложены некоторые пути ее совершенствования.
Ключевые слова: конституционная реформа, судебная реформа, судебная власть, судопроизводство, правосудие, судебная защита.

Chepurnenko Y.A., Chepurnenko S.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

CHANGES TO THE CONSTITUTION OF UKRAINE IN THE PART OF JUSTICE AS THE POSSIBILITY OF RESTARTING THE JUDICIAL SYSTEM

Summary
The article provides a legal analysis of judicial reform in Ukraine regarding changes to the Constitution of Ukraine and of justice as a whole. The article shows the basic ways of judicial reform. The effectiveness of judicial protection during judicial reform is investigated. Its advantages and problems are determined. Proposed a suggestions about its enhancement.
Keywords: constitutional reform, judicial reform, judicial power, legal proceedings, justice, judicial protection.

УДК 343.1

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАХИСНИКА СУДОМ

Чирвон О.С.
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Відповідно до положень Конституції України кожен має право на захист. Дана можливість забезпечує реальну змагальність сторін, яка має взаємозалежний вплив з результатом кримінального провадження. Складовою частиною забезпечення особі права на захист є існування вторинної правової допомоги, яка реалізується на початкових етапах провадження. Однак за наявної проблематики виникає необхідність дослідження питання залучення захисника судом. Метою дослідження є визначення особливостей та порядку залучення захисника судом з урахуванням законодавства та судової практики.
Ключові слова: право на захист, змагальність, окрема процесуальна дія, обставини кримінального провадження, безпідставне залучення захисника.

Постановка проблеми та її актуальність. Враховуючи комплексне оновлення чинного законодавства України в світлі євроінтеграційних процесів та якісно нового підходу до забезпечення діяльності адвокатури, в Україні значної ролів набувають юридичні аспекти реалізації положень Конституції України в сфері забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист у кримінальному процесі, тому що згідно зі ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу, а для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Одним із головних завдань нового КПК України є формування рівних можливостей для сторін кримінального провадження та реальне залучення у кримінальне судочинство принципу змагальності, за якого результат розгляду судом конкретного випадку притягнення особи до кримінальної відповідальності взаємозалежний від правової обґрунтованості позицій кожної з сторін.

Складовою частиною забезпечення з боку держави захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження є існування у кримінальному процесуальному законодавстві права особи на вторинну правову допомогу, тобто, право особи на захист. Суб`єктами ж захисту, згідно діючого КПК України є підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, або вирішується питання про їх застосування. Прийняття адвокатом захисту є передумовою допуску адвоката-захисника до участі у кримінальному провадженні, окрім того, ст. 49 КПК України надано перелік випадків, коли слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні. В зв'язку з наявними проблемами процесуального характеру та з метою здійснення більш глибокого аналізу даної проблематики вбачається за необхідне визначити особливості та специфіку залучення захисника в кримінальному процесі слідчим суддею чи судом.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із забезпеченням права на захист у кримінальному провадженні, а також порядку залучення слідчим суддею чи судом захисника у сфері кримінально-процесуальних правовідносин безпосередньо приділяли свою увагу такі науковці, зокрема, Т.В. Варфоломєєва, І.Ю. Головацький, Ю.М. Грошевой, В.Г. Гончаренко, Я.П. Зейкан, В.Т. Маляренко, В.О. Попелюшко, О.Д. Святоцький, О.Г. Яновська та чимало інших.

Метою даної роботи є дослідження процесуального порядку залучення захисника слідчим суддею чи суддею в кримінальному провадженні з врахування норм чинного кримінального процесуального законодавства України та наявної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 48 КПК України захисник залучається, зокрема, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням у випадках та в порядку, визначених ст.ст. 49 та 53 КПК України. Наприклад:

1) слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його, а також в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

2) слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії у певних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе [1; 2].

Результати аналізу судової практики свідчать про те, що залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії прово-

диться, зазвичай, у зв'язку неявки раніше залученого захисника.

Наприклад, Ухвалою слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області у справі №127/13990/16-к від 18.01.2017 року суд залучив захисника у кримінальному провадженні для проведення окремої процесуальної дії з метою вирішення питання щодо продовження строків тримання під вартою у зв'язку з неявкою захисника та неповідомленням ним причин своєї неявки суду [7].

Ще одним прикладом може слугувати Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м. Харкова від 27.02.2017 року у справі №621/897/17-к, якою суд доручив Регіональному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Харківській області призначити захисника на окрему процесуальну дію - участь у проведенні підготовчого судового засідання на основі того, що згідно письмово повідомлення про причини неявки захисник вказала на те, що нею не отримано обвинувального акту, а тому вона позбавлена можливості підготуватися до судового засідання. Враховуючи вищевказані обставини, суд прийшов до висновку про зловживання захисниками своїми правами в судовому процесі, а причини їх неявки в судове засідання не поважними [8].

Також, в Ухвалі Придніпровського районного суду м. Черкаси у справі № 699/268/15-к суддею було залучено захисника, який повторно не з'явився в судове засідання, хоча своєчасно і належним чином повідомлявся про дати та місце судового провадження, і причину неявки не повідомив, з чого випливає висновок про те, що подальша участь цього захисника у судовому провадженні неможлива, тому судом залучено захисника за призначенням не для проведення окремої процесуальної дії, а для розгляду кримінального провадження. Тобто, суди залучають захисника не тільки для вчинення окремої процесуальної дії [9].

Враховуючи вітчизняну практику застосування вищевказаних положень КПК України варто відмітити, що проблемним питанням є присутність оціночних термінів у кримінальному процесуальному законодавстві України [4, с. 145–146], адже слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно.

Дана правова норма КПК України має прив'язку до матеріального стану особи, яка потребує захисту, і не визначає критеріїв, виходячи з яких, можливо зробити висновок про наявність або відсутність можливості залучення захисника. За таких обставин також існує ймовірність залучення для захисту адвоката, діяльність якого не збігатиметься з інтересами підозрюваного або обвинуваченого [3, с. 167–168].

Оціночним також є словосполучення «обставини кримінального провадження», виходячи з яких слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд визнають необхідною участь захисника, у випадку коли підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

В такому разі, а також у інших випадках, передбачених ч. 1 ст. 49 КПК України слідчий суддя чи суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні [5, с. 234–235].

Ще одним проблемним питанням практичного характеру щодо залучення захисників судами є випадки безпідставного залучення судами захисників в порядку ст. 49, 53 КПК України, коли, як правило, заявляється відвід судді, складу суду з підстав упередженості, а при проведенні процесуальних дій без участі захисника за наявності обставин, що обумовлюють його обов'язкову участь, безпідставного залучення захисників в порядку ст. 49, 53 КПК України, а також у випадку прийняття відмови від захисника без його присутності та/або без надання можливості для конфіденційного спілкування, адвокати нерідко заявляють клопотання про визнання отриманих під час проведення даних процесуальних дій доказів недопустимими внаслідок порушення права їх клієнтів на захист (п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України) [6]. Загалом, у випадку порушення прав підозрюваного, обвинуваченого на захист, захисники не нехтують використанням як національних правових механізмів перегляду судових рішень в кримінальному провадженні, так і міжнародні судові інстанцій для захисту інтересів підозрюваного (обвинуваченого).

Висновки. Отже, можна підвести підсумки, про те, що здійснивши комплексне дослідження процесуального порядку залучення захисника слідчим суддею чи судом в рамках кримінального процесу слід відмітити, що у кожному конкретному випадку судді мають виходити з якнайширшого забезпечення права підозрюваного або обвинуваченого на захист, враховуючи при цьому конкретні обставини кримінального провадження, адже незабезпечення підозрюваному, обвинуваченому особисто обстоювати свої інтереси у кримінальному провадженні всіма допустимими засобами та способами або обмеження його можливості скористатися допомогою захисника є істотним порушенням кримінального процесуального закону, що тягне за собою скасування вироку й визнання недійсними інших рішень і дій.

Отже, при вирішенні питання про залучення захисника суди повинні керуватися презумпцією першочергового права підозрюваного (обвинбуваченого) на залучення захисника за власним вибором на будь-якому етапі здійснення кримінального провадження.

Залучення захисника у випадках, передбачених ч. 1 ст. 49 КПК України слідчим суддею або судом не перешкоджає реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на самостійне залучення захисника за власним вибором або за вибором його законного представника, а також інших осіб за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого.

Список літератури:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413/paran2#n.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17.
3. Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі: Наук.-практ. посіб. / Я.П. Зейкан. – К.: Вища шк., 2002. – 271 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: СВ. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.
5. Кримінальний процес в питаннях і відповідях: Загальна і Особлива частини: навч. посіб. / Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло. – 3-тє вид., доповн. і переробл. – К.: Скіф, 2013. – 250 с.
6. Яновська О.Г. Змагальність як засада кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: Тези виступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nsj.gov.ua/training/judjes/kpk4/.
7. Ухвала слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області у справі №127/13990/16-к від 18.01.2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64204740.
8. Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м. Харкова від 27.02.2017 року у справі №621/897/17-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65004557.
9. Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси від 17.02.2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55843745.

Чирвон А.С.
Полтавский юридический институт
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЗАЩИТНИКА СУДОМ

Аннотация
В соответствии с положениями Конституции Украины каждый имеет право на защиту. Данная возможность обеспечивает реальную состязательность сторон, которая имеет взаимосвязанное влияние с результатом уголовного производства. Составной частью обеспечения лицу права на защиту является существование вторичной правовой помощи, реализуемой на начальных этапах производства. Однако при существующей проблематики возникает необходимость исследования вопроса привлечения защитника судом. Целью исследования является определение особенностей и порядка привлечения защитника судом с учетом законодательства и судебной практики.
Ключевые слова: право на защиту, состязательность, отдельное процессуальное действие, обстоятельства уголовного производства, безосновательное привлечение защитника.

Chirvon A.S.
Poltava Institute of Law
Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF INVOLVING A DEFENSE COUNSEL

Summary
In accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to protection. This opportunity provides a real competition of the parties, which has interdependent influence with the outcome of criminal proceedings. An integral part of providing the person with the right to protection is the existence of secondary legal aid, which is implemented at the initial stages of proceedings. However, in the current context, there is a need to examine the issue of involving a defense counsel. The purpose of the study is to determine the features and procedure for involving a defense counsel in court, taking into account legislation and judicial practice.
Keywords: the right to protection, competition, separate procedural action, circumstances of criminal proceedings, unreasonable involvement of the defender.

УДК 342.82

ВАРІАТИВНІСТЬ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ ТА ПРАКТИКА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Шеверєва В.Є., Сабадаш І.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті надано доктринальний аналіз виборчих систем, що використовуються у різноманітних країнах світу. Особлива увага звертається на практику їх застосування. Досліджено конфігурації маловідомих виборчих систем, які не відносяться до «класичних». Розглянуті рекомендації стосовно вибору виборчої системи, надані авторитетними міжнародними організаціями. Отримані результати використані для формування конкретних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення існуючої виборчої системи України та практики її функціонування.

Ключові слова: виборча система, мажоритарні системи, пропорційні системи, змішані системи, виборча квота.

Постановка проблеми. Поняття «виборча система» є центральним у виборчому праві, адже саме через виборчу систему відбувається трансформація відданих під час виборів голосів за певного кандидата чи партію в місця у виборних органах. Завдяки виборам громадяни стають творцями держави, беруть участь у формуванні та функціонуванні органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Якщо цього немає або це відбувається нелегітимно, тоді ми є свідками лише «імітації конституційного ладу».

На даному етапі розвитку суспільства виборча система є важливим чинником впливу на соціально-політичне життя кожної країни та світової спільноти в цілому. Це можна продемонструвати на наступному прикладі: у Великій Британії вибори до нижньої палати парламенту відбуваються за мажоритарною системою відносної більшості. Якщо дану систему замінити на пропорційну систему, то, враховуючи той факт, що участь у формуванні уряду завжди бере партія, яка набрала 41-43% голосів виборців, структура уряду могла б бути іншою. Наприклад, у 2001 р. лейбористи, які набрали 41% голосів, повинні були б створювати коаліційний уряд з ліберал-демократами або спробувати самостійно сформувати уряд з меншості. За будь-якого варіанту, прем'єр-міністр Тоні Блер не зміг би так легко відправити британські війська до Іраку у 2003 р. [1, р. 4].

Враховуючи той факт, що виборча система України до 1985 р. була повністю піддана впливу політичної та ідеологічної доктрин, можна зробити висновок, що ті недоліки, які в ній зустрічаються на сучасному етапі її функціонування, зумовлені, зокрема, практикою проведення виборів до вказаного часу. Не зупиняючись на конкретизації цих недоліків, автори даної роботи звертають увагу на той факт, що станом на сьогоднішній день в Україні існує велика кількість порівняльних досліджень виборчих систем, проте більшість з них або взагалі не містять рекомендацій щодо вдосконалення сучасної виборчої системи України, або запропоновані зміни, на думку авторів даної работи, не відповідають сучасним тенденціям нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка Ю.Р. Шведа у своєму науково-навчальному виданні «Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні» надає ґрунтовний аналіз політичних виборів, виборчої демократії, принципів демократичних виборів, виборчого процесу та виборчих систем і практики їх функціонування у зарубіжних країнах, зазначаючи конкретні кількісні показники. Дана робота є комплексним дослідженням у площині виборчого права, проте незважаючи на її теоретичну цінність, вона не містить конкретних пропозицій щодо реформування виборчої системи України.

Необхідно також звернути увагу на монографію Ю.Б. Ключковського «Виборчі системи та українське виборче законодавство», в якій також надається порівняльний аналіз виборчих систем різних країн світу, аналізується досвід використання виборчих систем в Україні у період її незалежності. Практична користь даної роботи полягає в тому, що автор, керуючись результатами своїх досліджень, а також рекомендаціями авторитетних міжнародних організацій, таких як Венеціанська Комісія, пропонує свої шляхи удосконалення сучасної виборчої системи України, розглядає пропозиції окремих народних депутатів України та висловлює свою позицію щодо них.

Вивченням даної теми займалася велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: С. Авак'ян, М. Баглай, Ф. Веніславський, А. Георгіца, Д. Енніс, Ж.-П. Жаке, В. Ісраелян, М. Козюбра, В. Комаров, Ю. Ключковський, О. Крем'янська, Д. Кривоженко, О. Марцеляк, О. Орлов, М. Ставнійчук, О. Тодика, О. Чуб, В. Шаповал, А. Яковлєв та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі необхідність дослідження виборчих систем зарубіжних країн, їх особливостей та практики функціонування, а також використання результатів такої роботи для формування конкретних пропозицій щодо удосконалення сучасної виборчої системи України є очевидною.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження різноманітних видів виборчих систем зарубіжних країн та їх використання на практиці, рекомендацій міжнародних організацій і формування конкретних пропозицій щодо реформування сучасної виборчої системи України.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи літературу з виборчого права можна зробити висновок, що кількість видів виборчої системи

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

є значною, проте найпоширенішою є думка про існування трьох основних, а саме: мажоритарної, пропорційної та змішаної. Усі інші види є лише різновидами трьох вищезазначених. Такої ж думки додержується В. Шаповал, який стверджує, що «існує три основні різновиди виборчих систем – мажоритарна, пропорційна і змішана, – і кожна з них є багатоваріантною» [2, с. 322]. Слід зазначити, що деякі вчені виділяють виборчі системи, які не підпадають під жодну з трьох основних. Прикладом такої системи є система єдиного перехідного голосу, яка використовується в Індії.

Вид виборчої системи являє собою визначену законодавством певну модель формування колегіальних представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка ґрунтується передусім на такій ознаці, як голосування виборців за партійний список (у тому числі конкретних кандидатів із цього списку) чи просто за окремих претендентів [3, с. 43]. Надалі розглядаються основні види виборчих систем та їх різновиди.

Мажоритарні системи. Найрозповсюдженішою виборчою системою є саме мажоритарна система (з франц. majorite – більшість). Дана система є безальтернативною при обранні однієї посадової особи (президента, губернатора та ін.). Коли її використовують для обрання колегіального органу влади, наприклад парламенту, зазвичай створюються одномандатні виборчі округи.

У країнах, що мають давні демократичні традиції, політичне життя давно монополізоване політичними партіями, представники яких в основному балотуються на виборах і потім утворюють у парламенті або в іншому представницькому органі відповідні партійні фракції, що діють організовано, тому найефективніше дана система працює у двопартійній системі, адже дає можливість сформувати стійкий уряд, який спирається на однопартійну більшість. У тих країнах, де партійна система перебуває на стадії становлення, а виникаючі політичні партії великого авторитету у суспільстві не мають, вибори за мажоритарною системою створюють слабоорганізовану палату. Більше шансів бути обраними мають кандидати, які вміють красномовно розмовляти з електоратом та запалювати громадськість привабливими лозунгами, не демонструючи при цьому належного рівня ефективності у процесі законотворення [4, с. 95].

До виду мажоритарних виборчих систем відносять системи, у яких переможцем стає кандидат, який за результатами отримав більшість голосів. Залежно від того, яку кількість голосів необхідно отримати для перемоги, виділяють мажоритарну систему відносної, абсолютної та кваліфікованої більшості.

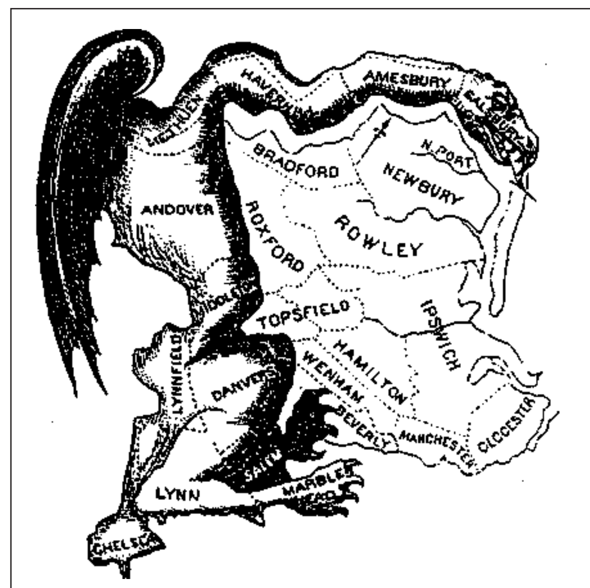
Мажоритарна система відносної більшості є найпоширенішим різновидом, за якої обраним вважається кандидат, який отримав більше голосів, ніж будь-хто з інших кандидатів. Як зазначає Ю. Ключковський, її суть добре виражена англійською фразою, що часто використовується як її назва в англомовній літературі: «first past the post» («перший отримує посаду») [5, с. 42].

За даної виборчої системи діє загальне правило: чим більше кандидатів балотуються на одне місце, тим менше голосів потрібно для обрання. Якщо кандидатів більше 20, то обраним може бути кандидат, за якого проголосувало 10 і менше відсотків виборців. Підтверджує дію вищенаведеного правила відсутність у законодавстві країн, що використовують дану систему, закріплення обов'язковості голосування та встановленої мінімальної кількості поданих голосів, за яких вибори будуть визнані дійсними. У Великій Британії, наприклад, якщо у виборчому окрузі висунутий один кандидат, то він вже вважається обраним без голосування, адже він може проголосувати за себе.

До головних недоліків цієї системи відносять варіант, за якого партія може отримати більшість у представницькому органі, не маючи її у масштабах країни. Як приклад: вибори до парламенту Великобританії у 1992 р., коли консервативна партія отримала 51% місць з 42% набраних голосів.

До однієї з проблем цієї виборчої системи відносять також проблему дотримання рівної кількості виборців у виборчих округах. Для її врегулювання на рівні законодавства встановлюється максимально допустимий рівень співрозмірності чисельності виборців між виборчими округами, як правило, у відсотках. На момент останнього використання даної системи в Україні такий рівень де-факто дорівнював 20% [6], а у ФРН на сьогоднішній день даний показник становить 25%.

Вплинути на результати виборів за даної виборчої системи можна також шляхом утворення виборчих округів з урахуванням електоральних настроїв, тобто «нарізки округів». Основоположником цього маніпулятивного методу є експгубернатор штату Массачусетс Елбрідж Джері, який у 1812 р. задля забезпечення перемоги Республіканської партії об'єднав у один виборчий округ адміністративні райони, які огинали Північ штату. Таким чином він хотів віддати перемогу в одному окрузі, аби здобути перемогу в інших округах. Новостворений округ був схожий на саламандру, а у пресі народився термін «Джерімандра» (мал. 1), що позначав несправедливу нарізку округів. З тих пір несправедлива нарізка округів серед політологів називається «джерімендерінг».

Мал. 1

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Мажоритарна система абсолютної більшості полягає в тому, що кандидату для обрання необхідно отримати більше половини голосів від кількості тих, хто проголосував або від суми голосів, що визнані дійсними. З цього приводу ПАРЄ зазначає, що прохідний бар'єр у демократичних державах прийнято вимірювати у відсотках «дійсних» голосів виборців, а не у відсотках голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [7, п. 118]. Якщо кандидат не отримав абсолютної більшості, то проводиться другий тур за принципом відносної більшості. Проте можливий інший варіант при так званому «альтернативному голосуванні», коли виборець голосує не за одного кандидата, а за декількох, проставляючи цифри навпроти їх прізвищ. Цифра 1 означає, що певний кандидат є найбажанішим, наступні цифри розташовуються за градацією на випадок необрання найбажанішого кандидата. При такому підході існують певні особливості при підрахуванні голосів, але його беззаперечною перевагою є відсутність другого туру.

Необхідно звернути увагу на те, що за даного різновиду мажоритарної виборчої системи ступінь легітимності обраного кандидата є вищим, ніж за мажоритарної системи відносної більшості.

Суть мажоритарної системи кваліфікованої більшості полягає в тому, що у виборчому окрузі перемагає кандидат, який отримав підтримку встановленої у законі кваліфікованої більшості (яка перевищує 50%) голосів виборців. Дана система не є популярною через загрозу нерезультативних виборів.

Незважаючи на наявність недоліків у кожного з різновидів мажоритарної системи, вона має певні беззаперечні переваги, до яких відносять: більш тісний зв'язок депутата з територією, від якої він обраний, взаємозв'язок загальнодержавних проблем з місцевими та персональна відповідальність кандидата перед виборцями [9, с. 165].

Пропорційні системи. Даний вид виборчих систем створювався на противагу мажоритарній, з метою компенсації її недоліків. Її сутність полягає в тому, що кожна партія у парламенті або іншому представницькому органі отримує кількість мандатів, що є пропорційною кількості голосів, поданих за її кандидатів на виборах.

Вирізняють пропорційні системи з закритими та відкритими списками. Пропорційна виборча система з закритими списками полягає в тому, що послідовність розташування кандидатів у партійному списку визначається партією, як правило, її керівництвом. На практиці це призводить до того, що часто мандати отримують особи, які фінансують партію, проте не мають достатньої кваліфікації для роботи у представницькому органі. Усупереч цьому аргументу можна навести інший, не менш суттєвий, він полягає в тому, що за закритих списків керівництво партії може провести не лише чудових ораторів, а й невідомих широкому загалу осіб, котрі є професіоналами у різних сферах і здатні компетентно виконувати повноваження парламентарів. До її недоліків також можна віднести недостатній зв'язок обраних депутатів з виборцями, що може призвести до відірваності парламенту від суспільства [4, с. 97]. Необхідно звернути увагу на те, що такий різновид пропорційної виборчої системи є демократичним, адже презюмується, що виборець ознайомлений з кандидатурами, які містяться у списку. Беззаперечним є той факт, що така виборча система посилює роль партійного керівництва, тим паче, якщо в законодавстві закріплений квазіімперативний мандат, за якого депутат може втратити свій мандат за рішенням партії.

Суть пропорційної виборчої системи з відкритими списками полягає в тому, що місце кандидата у списку залежить від кількості отриманих ним голосів, тобто виборець, голосуючи за партію, одночасно позначає в партійному списку кандидата, якому він віддає перевагу. У науковій літературі таке голосування інколи називається преференційним. Дана система може застосовуватися не лише у загальнодержавному, а й у багатомандатних округах. У багатомандатних округах кількість мандатів від округу залежала б від кількості населення відповідного округу. Якщо у партійному списку у такому окрузі буде 7-10 прізвищ, до того ж це будуть особи, які проживають у даному окрузі, як це прийнято в багатьох країнах світу, тоді виборець, голосуючи за партійний список, міг би зазначити в ньому тих осіб, яких він бажав би бачити у парламенті та з діяльністю яких він ознайомлений. Безумовно, така система дещо ускладнює підрахунок голосів, а також покладає на державу обов'язок регулярно проводити перепис населення країни, наприклад, як у США, де кожні 10 років проводять перепис населення, від результатів якого залежить кількість мандатів кожного штату на виборах депутатів у Палату представників. До її переваг відноситься надання можливості виборцю сумістити вибір з особистими симпатіями до того чи іншого кандидата у депутати. Безумовною перевагою даного механізму також є те, що у парламенті були б збалансовано представлені усі регіони країни з їх специфічними проблемами. Водночас такий механізм ускладнював би можливість «купівлі-продажу» партійних місць у парламенті.

Застосування преференційного голосування у загальнодержавному окрузі дозволить кандидату, який розташований у кінці партійного списку, але отримав преференції від більшості виборців, які проголосували за список цієї партії, отримати мандат у першочерговому порядку, а певний кандидат, що при складанні списку був розташований у зоні, що гарантувала йому мандат, не отримає його.

З першого погляду даний інститут реально сприяє захисту демократії. Проте досвід Італії, яка у 1993 р. скасувала відповідне право виборців, які тепер можуть висловити не більше однієї преференції, заперечує таку думку. Зловживання даним інститутом може полягати в тому, що певні конкуруючі партії, які не розраховували на обрання власних кандидатів, можуть підтримати партію-супротивника, але за допомогою преференційного голосування відібрати мандати у її лідерів на користь рядових парламентарів [4, с. 101]. Таким чином, фракція та партія залишаться без найважливіших членів партії, що, безумовно, негативно вплине на її діяльність у представницькому органі.

До недоліків такої системи також відносять складність її практичної реалізації, адже надан-

ня преференцій кожному кандидату у списку партії потребує їх наявності у бюлетені, який у даному випадку буде мати значну довжину, що ускладнить порядок його заповнення. Так, у Бельгії в окрузі Брюсселя на виборах початку 1990-х років паперовий бюлетень мав розмір квадратного метра [10, с. 78].

Ж.-П. Жакке разом з преференційним голосуванням виділяв також панаширування – інститут, що дозволяє виборцю створювати власний список кандидатів, комбінуючи прізвища кандидатів із декількох представлених списків [10, с. 81]. Проте реалізація такого механізму на практиці є занадто складною.

Оскільки головною метою пропорційної системи є найповніше відображення інтересів усіх соціальних верств, то у виборах братиме участь велика кількість партій. Для запобігання роздробленості парламенту на велику кількість фракцій, вживається такий спеціальний захід як виборчий бар'єр. Існує два різновиди такого механізму, а саме природний та легальний. Природний бар'єр – це відсоток голосів, необхідних для отримання одного місця на рівні округу, і в основному він залежить від середніх розмірів округу (середня кількість членів законодавчого органу, що обираються в окрузі). Легальний бар'єр – встановлений нормою закону відсоток голосів виборців, необхідний для допуску партії (списку кандидатів) до участі у розподілі мандатів. Такий бар'єр може встановлюватися на рівні округу або держави. Лише після подолання виборчого бар'єру партії допускаються до розподілу місць у представницькому органі [5, с. 65].

Слід звернути увагу на той факт, що голоси, отримані партіями, які не подолали виборчий бар'єр, розподіляються між тими партіями, які його подолали. Складається дещо абсурдна ситуація, коли голоси політичних формувань одного спрямування переходять до партій з протилежною ідеологією.

Отже, виборчий бар'єр, вирішуючи проблему партійної структурованості парламенту, створює нову проблему: нехтування волевиявленням певної кількості громадян. У даному випадку вирішується протиріччя між справедливістю та доцільністю. Хоча справедливість чисто пропорційної системи є дискусійною. На думку О. Тодики, обмежувальний бар'єр порушує принцип рівності партій. Вона пропонує не використовувати його, натомість запровадити механізм очищення партійної системи держави від партій, які не беруть участь у розподілі мандатів у найвищий представницький орган [11, с. 60].

У разі подолання партією виборчого бар'єру, вона допускається до розподілу мандатів. Такий розподіл здійснюється за допомогою виборчої квоти, тобто кількості голосів, необхідної для обрання одного депутата. Потім кількість голосів, отриманих кожною партією, що подолала виборчий бар'єр, ділиться на дану квоту. Отримане число дорівнює кількості мандатів, які отримує партія.

Способи визначення виборчої квоти є окремим об'єктом наукових досліджень. Наведемо деякі з них:

1. Квота Хейра.

Визначається шляхом поділу загальної кількості поданих голосів виборців на кількість мандатів. Наприклад: існує 9 мандатів і 5 партій (А, Б, В, Г, Ґ), які набрали наступну кількість голосів:

А – 60
Б – 85
В – 35
Г – 95
Ґ – 75

Всього подано 350 голосів. Квота Хейра: Q = 350 : 9 = 38,8. Результати партії будуть такими:

А – 60 : 38,8 = 1 мандат і в залишку 21,2 голоси
Б – 85 : 38,8 = 2 мандати і в залишку 7,4 голоси
В – 35 : 38,8 = 0 мандатів і в залишку 35 голосів
Г – 95 : 38,8 = 2 мандати і в залишку 17,4 голоси
Ґ – 75 : 38,8 = 1 мандат і в залишку 36,2 голоси

Розподілено 6 мандатів з 9. Залишок – 3 мандати може бути розподілений різними методами. Ним може бути метод найбільшого залишку, який використовується у виборах до Верховної Ради України. У вищенаведеному прикладі залишок переходить до партій Ґ, В та А. Результат: А – 2 мандати, Б – 2 мандати, В – 1 мандат, Г – 2 мандати, Ґ – 2 мандати. Таким чином, партія А отримала 2 мандати на 60 голосів, а партія Г – на 95. Такий метод використовується виборчою системою ФРН у виборах до Бундестагу та ландтагів та РФ у виборах до Державної Думи.

Інший метод – найбільшого середнього – полягає в тому, що кількість отриманих партією голосів ділиться на число отриманих нею мандатів плюс один (даний метод застосовується у Бразилії, Беніні і Тунісі), а нерозподілені мандати передаються партіям з найбільшим середнім. У вищенаведеному прикладі були б такі результати:

А – 60 : (1+1) = 30
Б – 85 : (2+1) = 28,3
В – 35 : (0+1) = 35
Г – 95 : (2+1) = 31,6
Ґ – 75 : (1+1) = 37,5

Результати були б такими: А – 1 мандат, Б – 2 мандати, В – 1 мандат, Г – 3 мандати, Ґ – 2 мандати. Таким чином, партія А має один мандат на 60 голосів, а партія В – на 35.

2. Спосіб покращених квот.

Покращення досягається шляхом збільшення знаменника. В Італії застосовувалась наступна квота: Q = x: (y+2), де x – загальна кількість поданих голосів, а y – кількість мандатів. У вищезазначеному прикладі розрахунки проводились би наступним чином: Q = 350: (9+2) = 31,8 і мандати розподілились би так:

А – 60 : 31,8 = 1 мандат і залишок 28,2
Б – 85 : 31,8 = 2 мандати і залишок 21,4
В – 35 : 31,8 = 1 мандат і залишок 3,2
Г – 95 : 31,8 = 2 мандати і залишок 31,4
Ґ – 75 : 31,8 = 2 мандати і залишок 11,4

При даному способі нерозподіленим залишається лише один мандат, який і за методом найбільшого залишку, і за методом найбільшого середнього отримає партія Г.

3. Квота Друпа.

Квота визначається за формулою Q = [x: (y + + 2)] + 1= [350: (9+2) +1] = 32,8. Результати розподілу мандатів не будуть відрізнятися від попередніх.

Існує думка про те, що в умовах багатопартійності у країнах зі старими демократичними традиціями ця система є досконалішою та точніше дозволяє відобразити у складі органу, що оби-

рається, політичне обличчя країни, тобто дійсне співвідношення сил між партіями.

Змішані системи. Змішані виборчі системи слід розглядати як складні системи, їх основна ідея – поєднати переваги простих виборчих систем (певних видів мажоритарної та пропорційної), намагаючись взаємно компенсувати їх недоліки. Змішана система може розподілятися на певні різновиди залежно від ступеня інтегрованості її складових частин:

1. Пропорційна складова може використовуватися для компенсації диспропорційності мажоритарної складової. Така система, де пропорційна і мажоритарна інтегровані між собою традиційно застосовується у Німеччині.

2. Система «паралельного змішування», яка передбачає застосування двох не зв'язаних між собою (фактично механічно поєднаних) виборчих систем – мажоритарної (як правило, відносної більшості) та пропорційної – для обрання двох частин одного і того ж представницького органу [4, с. 88].

Змішаний вид виборчої системи у європейській правовій доктрині розглядається як інституційні аномалії, характерні для нижчої політичної цивілізації [12, с. 88].

До її беззаперечних переваг відноситься можливість виявити як реальний вплив політичної партії, так і популярність окремих кандидатів, що вкрай важливо для суспільства, де політика все ще має не стільки інституційний, скільки персоніфікований характер [9, с. 166].

На початку даної роботи було зазначено, що деякі вчені виділяють виборчі системи, які не підпадають під жодну з трьох основних. До таких відносяться напівпропорційна система та система єдиного перехідного голосу.

Напівпропорційна система заснована на мажоритарному принципі, тобто на необхідності отримання більшості голосів для обрання, і надає певні можливості для представництва і меншості виборців. Таку можливість забезпечує обмежений вотум, суть якого полягає в тому, що виборець голосує не за всю кількість кандидатів, яка дорівнює кількості мандатів від відповідного округу, а за меншу кількість. Цей підхід вимагає точних розрахунків від партій при висуванні кандидатів. Якщо у виборчому окрузі партія висуне забагато кандидатів, то голоси її електорату можуть «розпилитися» між ними і жодного не буде обрано або, навпаки, висунути меншу кількість кандидатів, ніж цього дозволяє рівень підтримки електорату, та втратити невикористані голоси.

Той факт, що виборець, який належить до більшості, може впливати голосуванням на вибір не всіх депутатів від виборчого округу, створює можливості для меншості провести хоча б одного кандидата.

Прикладом слугує порядок обрання частини сенаторів у Іспанії. Від однієї провінції (округу) може бути обрано чотирьох сенаторів, проте виборець голосує не більше ніж за трьох кандидатів. Обраними вважаються чотири кандидати, що отримали більшість голосів [4, с. 102].

Ще одним різновидом даної системи виступає кумулятивний вотум, який застосовується на виборах до органів місцевого самоврядування у Баварії та деяких інших землях Німеччини. Він надає виборцю три голоси, що є меншим ніж кількість мандатів від цього виборчого округу. Виборець може віддати всі три голоси одному кандидату, або два одному, а один іншому, або по одному голосу кожному кандидатові. Система є ефективною на невеликих територіях, де виборці знають своїх кандидатів [4, с. 102].

Система єдиного перехідного голосу вважається найсправедливішою, проте має технічні складності при підрахунку результатів. Одразу слід зазначити, що у науковій літературі слушно підкреслюється недолік такої виборчої системи: ускладнення підрахунку голосів інколи тягне за собою створення певних перепон для контролю за цією операцією і, відповідно, – зниження довіри суспільства до отриманих результатів.

Суть даної системи полягає в тому, що кожна партія може висунути таку кількість кандидатів, яку вважає за необхідне, самовисуванці також допускаються. Виборець діє як при інституті преференційного голосування, проставляючи у вигляді преференцій навпроти прізвищ кандидатів цифри від одного (біля найбажанішого кандидата) за градацією. Після встановлення загальної кількості поданих голосів або дійсних бюлетенів визначається виборча квота. Потім бюлетені розкладаються по пачках з урахуванням перших преференцій, отриманих певними кандидатами. Кандидати, які отримали передбачену квотою кількість голосів, вважаються обраними. Надлишок голосів (якщо такий існує) передається кандидатам, які не отримали необхідної кількості голосів, у відповідності з нижчими преференціями [4, с. 103].

На прикладі розподіл проводиться наступним чином: кандидат А набрав 2500 голосів, а виборча квота 1500. Надлишок голосів: 1000. З усіх його 2500 бюлетенів у 250 (10%) друга преференція була надана кандидату Б, а у 500 (20%) – кандидату В. В інших бюлетенях друга преференція надана тому, хто набрав необхідну квоту або взагалі нікому не надана. Тому з 1000 зайвих голосів кандидата А 100 (10%) переходять кандидату Б, а 200 (20%) – кандидату В.

Якщо після розподілу надлишків голосів залишаються необрані депутати та вільні мандати, то в першу чергу виключаються кандидати, які отримали найменшу кількість голосів, а їх бюлетені, в яких їм надано першу преференцію, передаються іншим кандидатам у відповідності з другою преференцією.

Така система використовується при обранні верхньої палати індійського Парламенту – Ради штатів. Але голосують там не громадяни, що мають право голосу, а депутати законодавчих зборів штатів. Отже, усі підрахунки здійснюються кваліфікованими особами.

Завершуючи огляд виборчих систем необхідно наголосити на тому, що не існує такого поняття як «найкраща» виборча система, яка може бути запроваджена в усіх країнах світу. У зв'язку з цим Венеціанська Комісія «розглядає кожну ситуацію у її власному контексті та не застосовує жодних універсальних мірок» [13, с. 42].

Висновки і пропозиції. Аналізуючи різноманітні конфігурації виборчих систем та практику їх функціонування у зарубіжних країнах, необхідно звернути увагу на ті аспекти, що можуть бути запозичені для вдосконалення виборчої системи України.

По-перше, у 2010 ПАРЄ у п. 7.1.2 Резолюціїї №1755 «Функціонування демократичних інституцій в Україні» чітко висловила свої рекомендації щодо запровадження в Україні пропорційної виборчої системи, яка базується на відкритих списках та системі регіональних виборчих округів [8]. Наразі пропорційна система із закріпленням кандидатів за виборчими округами, що здійснюється, на жаль, на розсуд партії, частково запроваджена на місцевих виборах. Незважаючи на це, неможливо не погодитися з думкою Ю. Ключковського, який зазначає, що можливим є існування будь-якої виборчої системи, за умови дотримання демократичних принципів при її функціонуванні, водночас, вона повинна «вписуватися» у загальну систему правового регулювання виборчого права як підгалузі конституційного права. Не менш важливим, на його думку, є її сприйняття суспільством як об'єктивної та справедливої, що певним чином має вплинути на вирішення проблеми виборчої активності [5, с. 121].

По-друге, необхідним є закріплення виду виборчої система на рівні Конституції України та встановлення особливого порядку її зміни (2/3 від конституційного складу Парламенту). Такий порядок дозволить унеможливити процес зміни виборчої системи ситуативною більшістю у Верховній Раді України та дозволить виключити існуючу у вітчизняному парламенті тенденцію підпорядкування виборчої системи політичним інтересам.

По-третє, у довгостроковій перспективі автори даної роботи пропонують замінити один з елементів існуючої змішаної системи, а саме мажоритарну систему відносної більшості на мажоритарну систему абсолютної більшості з альтернативним голосуванням, за якої виборець голосує не за одного кандидата, а за декількох, проставляючи цифри навпроти їх прізвищ. Цифра 1 означає, що певний кандидат є найбажанішим, наступні цифри розташовуються за градацією на випадок необрання найбажанішого кандидата. Перевагами таких змін будуть: по-перше, вищий ступінь легітимності обраного кандидата, по-друге, виключення у виборах другого туру, що дозволить скоротити тривалість виборчого процесу та, відповідно, видатки з державного бюджету на дані заходи.

По-четверте, аналізуючи наукову літературу з даної тематики, може скластися враження, що головна проблема низької ефективності виборчої системи, зокрема в Україні, полягає лише у недосконалості того чи іншого її виду та невідповідності реаліям суспільства. З точки зору авторів даної роботи, головна проблема низької ефективності будь-якої виборчої системи полягає у сподіваннях на те, що нова система кардинально змінить відносини між суб'єктами виборчого процесу, а також на те, що вона усуне зловживання та інші форми недоброчесної поведінки під час виборів. Безумовно, зміна виборчої системи дозволить вирішити певні проблеми, але ці проблеми є складовою частиною більш масштабних проблем, серед яких можна виділити такі, як низький рівень політичної та правової культури виборців, пасивність громадянського суспільства та неналежна реалізація деяких положень Конституції, зокрема принципу верховенства права. Про існування цих проблем свідчать показники виборчої активності громадян, а також звіти міжнародних спостерігачів. Саме вищезазначені проблеми закладають основу неефективного функціонування виборчої системи, і їх вирішення може покласти край постійним змінам та пошукам «ідеального механізму проведення та визначення результатів виборів».

Перспективою подальших наукових досліджень можуть бути питання, пов'язані з підвищенням рівня довіри громадян до конкретної виборчої системи, впровадження до певної виборчої системи цифрових технологій тощо.

Список літератури:

1. Farrell D.M. Electoral Systems: a comparative introduction [Text] / D.M. Farrell. – Houndmills, New York: Palgrave, 2001. – 241 p.
2. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм [Текст] / В.М. Шаповал. – К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
3. Марцеляк О.В. Вибори народних депутатів України: історія, теорія, практика [Текст] : навч. посіб. / О.В. Марцеляк. – Харків: Прометей-Прес, 2008. – 211 с.
4. Иванченко А.В. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации [Текст] / А.В. Иванченко. – М.: Издательство Норма, 1999. – 692 с.
5. Ключковський Ю.Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство [Текст] : монографія / Ю.Б. Ключковський. – К.: Час Друку, 2011. – 132 с.
6. Про вибори народних депутатів України [Текст]: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10–11. – Ст. 73 (зі змінами).
7. Спільний висновок Венеціанської Комісії та ОБСЄ/БДІПЛ № 635/2011 щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України» Європейська Комісія «За демократію через право» (Страсбург, 17 жовтня 2011 р.), прийнятий Радою за демократичні вибори на 38-му засіданні (Венеція, 13 жовтня 2011 р.) та Венеціанською Комісією на 88-ій пленарній сесії (Венеція, 14–15 жовтня 2011 р.) [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_a54.
8. Резолюція № 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» (Страсбург, 4 жовтня 2010 р.) [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a19.
9. Чуб О.О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами [Текст] : монографія / О.О. Чуб. – Харків: Одіссей, 2005. – 232 с.
10. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты [Текст] : учеб. пособие / Ж.-П. Жакке. – М.: Юристъ, 2002. – 363 с.
11. Тодика О.Ю. Вибори до парламентів країн СНД (порівняльно-правовий аспект) [Текст] : монографія / О.Ю. Тодика. – Харків: Факт, 2003 – 149 с.

12. Доповідь про виборчі системи: огляд можливих розв'язків та критерії вибору (CDL-AD(2004)003) [Текст] : ухвалена Венеціанською Комісією на 57 пленарній сесії (Венеція, 12–13 грудня 2003 р.) // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / За ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К.: Логос, 2009. – С. 84–130.
13. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. [Текст] / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К.: Логос, 2009. – 500 с.

Шеверева В.Е., Сабадаш И.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ВАРИАТИВНОСТЬ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ И ПРАКТИКА ИХ ПРИМЕНЕНИЯ: АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация
В данной статье изложен доктринальный анализ избирательных систем, используемых в различных странах мира. Особое внимание обращается на практику их применения. Исследованы конфигурации малоизвестных избирательных систем, которые не относятся к «классическим». Рассмотрены рекомендации по выбору избирательной системы, предоставленные авторитетными международными организациями. Полученные результаты использованы для формирования конкретных рекомендаций, направленных на усовершенствование существующей избирательной системы Украины и практики ее функционирования.
Ключевые слова: избирательная система, мажоритарные системы, пропорциональные системы, смешанные системы, избирательная квота.

Sheverieva V.E., Sabadash I.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

VARIATIVITY OF ELECTORAL SYSTEMS AND PRACTICE OF THEIR FUNCTIONING: ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE

Summary
This article describes the doctrinal analysis of electoral systems that are used in various countries of the world. Particular attention is drawn to the practice of their application. The configurations of little-known electoral systems that are not classified as «classical» are investigated. Recommendations on the choice of the electoral system provided by authoritative international organizations are considered. The results obtained were used to formulate specific recommendations aimed at improving the existing electoral system of Ukraine and the practice of its functioning.
Keywords: electoral system, majority systems, proportional systems, mixed systems, electoral quota.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 330.4

МОДЕЛЮВАННЯ ТА КЕРУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Березко Б.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Достатньо важко ефективно керувати економічною діяльністю підприємства. Це зумовлено різними факторами, зокрема обмеженістю ресурсами та наявністю обмеження ємності ринку. Також для ефективної реалізації ресурсів потрібно розглядати керування економічною діяльністю в динаміці а не в статиці. Дана робота містить в собі результати моделювання та керування економічною діяльністю підприємства, враховуючі певні фактори та особливості діяльності.
Ключові слова: маркетинг, економіка, підприємницька діяльність, економічне моделювання, математичні методи.

Постановка проблеми. У нас є підприємство, що займається продажами програмного забезпечення. Однак ринок продукції дещо обмежений, як і наші ресурси, тому потрібно реалізувати продукцію лише одного типу, що потенційно може принести найкращі результати ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оптимальне управління — вибір і здійснення найкращої програми дій для досягнення бажаного стану керованого об'єкта (виходячи з його певного початкового стану) впливом на параметри управління. Критерієм ОУ можуть бути різні технічні, економічні та інші показники функціонування об'єкта. ОУ має теоретичні, обчислювальні та прикладні аспекти. Поведінка об'єкта описується математично, рівняннями. Математична теорія ОУ розглядає некласичні варіаційні задачі. При розв'язанні задач ОУ застосовують ідеї динамічного програмування. Оптимальне управління можливе лише на основі взаємозв'язку економіко-математичних моделей та ітеративного людино-машинного процесу і іхньої узгодженості. ОУ сприяє успішному розв'язанню науково-технічних і господарських завдань на базі раціонального використання наявних ресурсів. Основою ОУ є оптимальне планування, головною умовою якого є порівняння очікуваних результатів і затрат при розподілі ресурсів на розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем та при розподілі виробничих завдань і ресурсів між галузями. ОУ забезпечує випуск заданого обсягу продукції з найменшими затратами або максимізацію економічного результату, узгодженість економічних інтересів, наближення господарської діяльності до економічного оптимуму.

Для розв'язання задачі ОУ будується математична модель об'єкта або процесу, яким управляють, яка буде проводити опис його поведінки з плином часу під впливом управляючих факторів. Математична модель для задачі ОУ включає в себе: формулювання мети управління, що виражається через критерій якості; визначення диференціальних рівнянь, які описують усі можливі способи руху об'єкту управління; задання обмежень на ресурси, які можна використовувати, у вигляді нерівностей або рівнянь[1].

При ОУ ієрархічними багаторівневими системами, наприклад, великими хімічними виробництвами, металургійними та енергетичними комплексами, використовуються багатоцільові та багаторівневі ієрархічні системи ОУ. В математичну модель вводяться критерії якості управління для кожного рівня управління і для всієї системи в цілому, а також координація дій між рівнями управління [2].

Якщо об'єкт, що управляється, або процес є детермінованим, то для його опису використовуються диференціальні рівняння. Найбільш часто використовуються звичайні диференціальні рівняння виду {displaystyle {\dot {x}}(t)=a[x(t),u(t),t]}. У більш складних математичних моделях для опису об'єкта використовуються диференціальні рівняння з частинними похідними. Якщо управляємий об'єкт є стохастичним, то для його опису використовуються стохастичні диференціальні рівняння.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У книзі Лагоша Б. А.дана загальна канонічна постановка задачі оптимального управління для безперервних і дискретних (багатокрокових) процесів, вводяться допоміжні математичні конструкції і доводяться теореми про достатні умови оптимальності:для безперервних процесів, коли оптимальне рішення існує в класі допустимих;

для дискретних (багатокрокових) процесів; узагальнена теорема для безперервних процесів, коли оптимальне рішення не існує, але знаходиться мінімізує послідовність допустимих траєкторій.

У наступних розділах книги з теореми про достатні умови оптимальності стосовно безперервним процесам виводяться необхідні умови Лагранжа-Понтрягіна; для багатокрокових завдань використовується метод Лагранжа. При виконанні додаткових вимог ті і інші приймають силу достатніх умов оптимальності (в тому числі і для лінійних систем). Реалізуються достатні умови Гамільтона-Якобі-Беллмана (динамічного програ-

мування). Проводиться порівняльний аналіз методів Лагранжа-Понтрягіна і Гамільтона-Якобі-Беллмана. Техніка останнього методу виявляється більш складною, але отримане при цьому рішення дає більше інформації, за що, як відомо, потрібно платити складністю розрахунків [8].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд економічної діяльності підприємства на ринку шляхом побудови математичної моделі з керуванням ресурсами.

Виклад основного матеріалу.

$$\dot{x}(t) = qy(t) - hx(t), \qquad (1)$$

$$\dot{y}(t) = \frac{hx(t)}{y(t)(p+k)} - gy(t),$$

де параметри $g, q, h, p, k > 0$.

Розпишемо значення показників:

x(t) – дохід від реалізованої продукції

y(t) – обсяг продукції для продажу

p – затрати на базову продукцію

k – затрати на продукцію з додатковими можливостями

g – % продукції для іншої реалізації (збереження, франчайзинг тощо)

h – відсоток доходу, що йде на витрати на закупівлю нової продукції

q – вартість для продажу.

Поставимо задачу управління системою (1) з метою підтримання бажаної кількості продукції на ринку, тоді наша модель керування набуде вигляду [1]:

$$\dot{x}(t) = qy(t) - hx(t) - u(t), \qquad (2)$$

$$\dot{y}(t) = \frac{hx(t)}{y(t)(p+k)} - gy(t)$$

Для знаходження положень рівноваги прирівняємо праві частини рівнянь системи до нуля.

$$qy - hx = 0$$

$$\frac{hx}{y(p+k)} - gy = 0$$

Задаємо значення параметрів:

q=1,7

p=100

k=200

h=0,5

g=0,3

Система отримає вигляд:

$$1,7y - 0,5x = 0$$

$$\frac{0,5x}{300y} - 1,7y = 0.$$

Розв'язками рівнянь є точка: (0,002; 0,0033)

«Лінеаризація – один з найбільш поширених методів аналізу нелінійних систем. Ідея лінеаризації – використання лінійної системи для апроксимації поведінки рішень нелінійної системи в околиці точки рівноваги. Лінеаризація дозволяє виявити більшість якісних і особливо кількісних властивостей нелінійної системи» [1].

Лінеаризуємо систему обрану нелінійну динамічну економічну модель в точці (0,002; 0,0033).

Знайдемо частинні похідні першого рівняння в точці (0,002; 0,0033).

$$\frac{\partial F}{\partial x} = -0,5\Big|_{(0,002;0,0033)} = -0,5;$$

$$\frac{\partial F}{\partial y} = 0,3_{(0,002;0,0033)} = 0,3;$$

Знайдемо частинні похідні другого рівняння (0,002; 0,0033).

$$\frac{\partial G}{\partial x} = \frac{0,5}{300y}\Big|_{(0,002;0,0033)} = 0,505;$$

$$\frac{\partial G}{\partial y} = \frac{0,5x}{300} * -\frac{1}{0,0033\ \hat{}\ 2}\Big|_{(0,002;0,0033)} = -0,606;$$

Матриця A матиме вигляд:

$$A = \begin{bmatrix} -0,05 & 0,3 \\ 0,505 & -0,606 \end{bmatrix}.$$

Отже, можна записати лінеаризовану систему в точці (0,002;0,0033),

$$\dot{X} = AX + BU$$
$$Y = CX + BU$$

Де матриця

$$C = \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{bmatrix}$$

Управління задамо у вигляді вектора B:

$$B = \begin{bmatrix} -1 \\ 0 \end{bmatrix}$$

Для перевірки моделі на стійкість знайдемо власні числа матриці A:

$$\begin{vmatrix} -0,05-\lambda & 0,3 \\ 0,505 & -0,606-\lambda \end{vmatrix} = (-0,05-\lambda)\cdot(-0,606-\lambda) - 0,3\cdot 0,505$$

Запишемо характеристичне рівняння:

$$\lambda^2 + 1,106\lambda + 0,1515 = 0;$$

Отримаємо корені рівняння:

$$\lambda_1 = -0,5;$$
$$\lambda_2 = -27000,6;$$

$\lambda_1, \lambda_2 < 0$ – стійкий вузол

Спостережність – це оцінка того, чи дає наявний набір вимірювання адекватну інформацію про систему.

Керованість показує, чи достатньо параметрів системи, на котру можуть впливати виконуючі механізми для управління процесом необхідним чином. Система називається керованою, якщо можна підібрати такі значення U, щоб система досягла заданого значення X.

Критерій керованості Калмана. Для того щоб система була керованою, необхідно і достатньо, щоб матриця керованості $R = (B\,AB\,A^2B \ldots A^nB)$ мала повний ранг: rankR = n [2].

Теорема: нехай $rank(B\,AB\,A^2B \ldots A^nB) = n$, тобто система керована. Тоді задача про оптимальну стабілізацію має розв'язок і оптимальна функція Ляпунова V визначається однозначно шляхом розв'язку алгебраїчного рівняння Ріккаті:

$$CA + A^TC - \frac{1}{\beta}CBR^{-1}BC + Q = 0$$

Тоді $V = x^TCx$ та $u(x) = -\frac{1}{\beta}R^{-1}B^TCx$

Критерій спостережуваності Калмана [5]. Для того щоб система була спостережуваною необхідно і достатньо, щоб матриця спостережуваності

$$Q = \begin{pmatrix} C \\ CA \\ CA^2 \\ \dots \\ CA^n \end{pmatrix}$$ мала повний ранг: rankQ = n.

Критерій мінімальності. Для того щоб система була мінімальною, необхідно і достатньо, щоб обидві матриці R і Q мали повний ранг: rankR = n, rankQ = n.

Для того, щоб створити в MATLAB 17 об'єкт, заданий описом у просторі станів, використовується конструктор ss (від *State Space* – простір станів). його вхідними параметрами служать матриці A, B, C, D системи.

Для створення моделі, заданої у вигляді передавальної функції, використовується конструктор tf (від *Transfer Function*).

Формування матриць спостережуваності та керованості проводиться за допомогою команд ctrb і obsv (від *controlability* і *observability*). Їх синтаксис однаковий: R = ctrb (sys), Q = obsv (sys). В якості аргументів можна використовувати безпосередньо матриці A, B, C описаних в просторі станів, наприклад R = ctrb (A, B), Q = obsv (A, C) або R = ctrb (sys.a, sys.b), Q = obsv (sys.a, sys.c) [8].

Для обчислення рангу цих матриць використовується команда rank.

```
>>A=[-0,05 0,3; 0,505 -0,606];
>> B=[1;0];
>> C=[1 0; 0 1];
>> D=[0;0];
>> sys=ss(A,B,C,D);
>> sys1=tf(sys);
>> R=ctrb(A,B);
>> Q=obsv(A,C);
>> rank(A)
ans = 2
>> rank(R)
ans = 2
>> rank(Q)
ans = 2
```

Отже, система є стійкою, керованою та спостережною.

Створення реальних систем управління неминуче пов'язано з рішенням цілого комплексу різнопланових задач. Математичний аналіз системи керування вимагає перш за все створення математичної моделі. При цьому вимагається не тільки отримати рівняння руху (поведінки) системи, але і дати достатньо повний опис цілей управління і різних обмежень, пред'явлених до системи та її моделі.

Після того, як завершено математичний опис, необхідно дослідити керований процес з метою пошуку тої поведінки системи, яка задовольняє певним цілям та обмеженням [7].

Підсумком такого дослідження зазвичай являється отримання керування у вигляді $u = u[t, x(t)]$. Таким чином, основна задача математичної теорії управління полягає в математичному дослідження специфічних задач, пов'язаних зі створенням та експлуатацією систем керування. Оптимальна стабілізація лінійних систем має наступний вигляд:

$$B[V(t,x), t, x, u(t,x)] = 0;$$

$$B[V(t,x), t, x, u] > 0,$$

То рівняння u=u(t,x) є оптимальним. При цьому виконується умова

$$^{\infty}\omega(t, x(t(, u(t, x(t)))\,dt = \min_u \int_0^{\infty} \omega(t, x(t), u)\,dt = V(0, x(0)).$$

Використаємо дану теорему для розв'язку поставленої задачі:

$$\dot{x} = A(t)x + B(t)u,$$

Де критерій якості матиме вигляд:

$$I[u]] = \int_0^{\infty} [x^* Q(t)x + \beta u^* R(t)u]\,dt,$$

Для розв'язку задачі потрібно буде також використати функцію Ляпунова, що має вигляд:

$$V(t,x) = x^* C(t)x = \sum_{i,k=1}^{n} c_{ik} x_i x_k, \tag{4}$$

З умови мінімума виходить, що:

$$u(t,x) = -\frac{1}{2\beta} R^{-1}(t) B^*(t) \frac{\partial V}{\partial x}, \tag{5}$$

І відповідно до функції Ляпунова матиме вигляд:

$$u(t,x) = -\frac{1}{\beta} R^{-1} B^*(t) C(t) x. \tag{6}$$

Для того щоб знайти критерій керування, потрібно знайти матрицю С, а її можна знайти з матричного рівняння Ріккаті:

$$\frac{dC}{dt} = CA + AC + Q - \frac{1}{\beta} C^* B R^{-1} B^* C = 0, \tag{7}$$

Поставимо задачу управління системою (1) з метою підтримання бажаної кількості продукції на ринку, тоді наша модель керування набуде вигляду [1]:

$$\dot{x}(t) = -0,5x(t) + 0,3y(t) - u(t), \quad \dot{y}(t) = 0,505x(t) - 0,606y(t),$$

з початковими умовами

$$x(t_0) = x^0,$$
$$y(t_0) = y^0.$$

де x_0, y_0 – задані вектори.

Тобто

$$x(0) = 30,$$
$$y(0) = 40.$$

Вигляд критерію якості:

$$I = \int_0^T \left(x^2 + y^2 + u^2\right) dt$$

Із вигляду критерію якості маємо

Q=

1	0
0	1

b

1

R=

0,5	0
0	0,5

З лінеаризованої системи маємо:

B=

-1
0

A=

-0,5	0,3
0,505	-0,606

Для того, щоб знайти керування u, спочатку треба розв'язати матричне рівняння Ріккаті:

$$\frac{dC}{dt} = CA + AC + Q - \frac{1}{\beta}C^{*}BR^{-1}B^{*}C = 0,$$

Допомогою надбудови Miscrosoft Excel «Пошук рішення» розв'яжемо наведене вище матричне рівняння Ріккаті. Маємо:

C

0,46036	-0,06808
0,195793	0,66412

Далі, знайшовши матрицю С, підставимо її в формулу:

$$u(t,x) = -\frac{1}{\beta}R^{-1}B^{*}(t)C(t)x.$$

$$-\frac{1}{\beta}R^{-1}BC = (1{,}311{,}19)$$

Тому

$$u = 1{,}31x + 1{,}19$$

Окреслення можливостей побудованого регулятора

Запишемо нелінійну модель без урахування керування:

$$\begin{cases} \dot{x}(t) = -0{,}5x(t) + 0{,}3y(t) \\ \dot{y}(t) = 0{,}505x(t) - 0{,}606y(t) \end{cases}$$

Розв'яжемо систему у чисельному вигляді та побудуємо графіки попиту та пропозиції у Maple 13:

$$with(DEtools) : with(plots) :$$

$$sys1 := \left[\frac{d}{dt}x(t) = (0.3\cdot y(t) - 0.5\cdot x(t)),\ \frac{d}{dt}y(t) = \left(\frac{0.5\cdot x(t)}{300\cdot y(t)} - 0.3\cdot y(t)\right), x(0) = 30, y(0) = 40\right];$$

$$\left[\frac{d}{dt}x(t) = 0.3\,y(t) - 0.5\,x(t),\ \frac{d}{dt}y(t) = \frac{0.001666666667\,x(t)}{y(t)} - 0.3\,y(t), x(0) = 30, y(0) = 40\right]$$

$$dsn1 := dsolve(sys1, numeric) :$$

$$odeplot(dsn1, [[t, x(t)], [t, y(t)]], 0..15, view = [0..15, 0..100]);$$

$$sys2 := \left[\frac{d}{dt}x(t) = (0.3\cdot y(t) - 0.5\cdot x(t) - 1.31\cdot x(t) - 1.19\cdot y(t)),\ \frac{d}{dt}y(t) = \left(\frac{0.5\cdot x(t)}{300\cdot y(t)} - 0.3\cdot y(t)\right), x(0) = 30, y(0) = 40\right];$$

$$\left[\frac{d}{dt}x(t) = -0.89\,y(t) - 1.81\,x(t),\ \frac{d}{dt}y(t) = \frac{0.1666666667\,x(t)}{y(t)} - 0.3\,y(t), x(0) = 30, y(0) = 40\right]$$

$$dsn2 := dsolve(sys2, numeric) :$$

$$odeplot(dsn2, [[t, x(t)], [t, y(t)]], 0..15, view = [0..15, 0..100]);$$

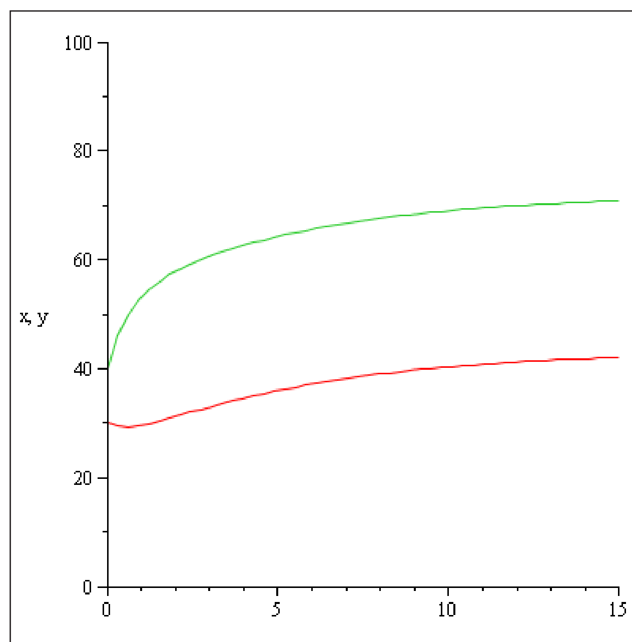

Рис. 1. Результати моделювання без керування

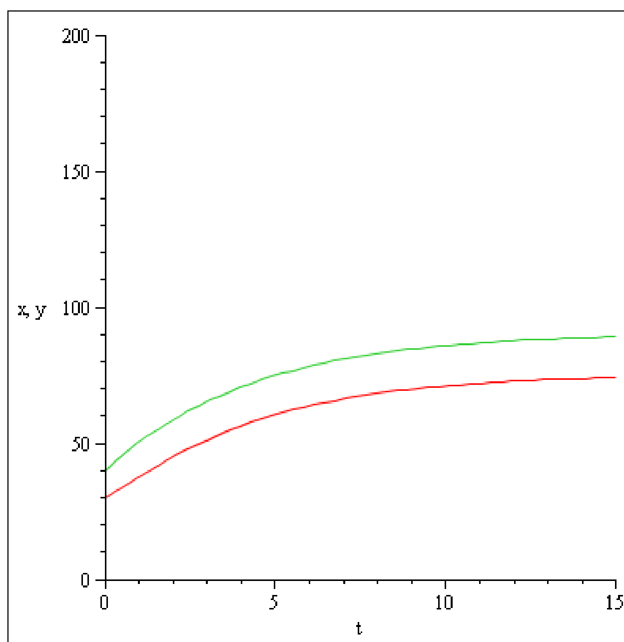

Рис. 2. Результати моделювання з керуванням

Висновки і пропозиції. Порівнявши знайдені чисельні розв'язки нелінійної моделі з урахуванням та без урахування керування, бачимо, що без керування як кількість виробленої так і рівень доходу від реалізованої продукції не сильно збільшуються, а % реалізованої продукції відносно виробленої досить низький. В моделі з урахуванням керування ми спостерігаємо більш позитивну тенденції до розвитку даних показників а також більшу частку реалізованої продукції.

Список літератури:

1. Колесников А.А. Синергетическая теория управления. – Таганрог: ТРТУ, М.: Энерго-атомиздат, 1994. – 344 с.
2. Егоров А.И. Основы теории управления. – М.: Физматлит, 2004. – 504 с. – ISBN 5-9221-0643-4.
3. Автоматическое управление. Ротейнберг Я.Н., Изд-во «Наука», главная редакция физико-математической литературы. М., 1971, 396 с.
4. Х. Квакернаак, Р. Сиван. Линиейные оптимальные системы управления. – Москва: Изд-во «Мир», 1977, 653 с. а. (для студентов специальности 6.040205 «Статистика» / сост. А.Л. Зуев. Донецк: ДонНУ, 2012, 78 с.
5. Никульчев Е.В. Практикум по теории управления в среде MATLAB: Учебное пособие. – М.: МГАПИ, 2002. – 88 с.
6. Пантелеев А.В. Теория управления в примерах и задачах: Учеб. пособие / А.В. Пантелеев, А.С. Бортаковский. – М.: Высш. шк., 2003. – 583 с.
7. Базыкин А.Д. Нелинейная динамика взаимодействующих популяций. – Москва-Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2003, 368 с.
8. Лагоша Б.А. Оптимальное управление в экономике: Учебное пособие / Московский государственный университет экономики, статистики и інформатики. – М., 2004. – 133 с.
9. Болтянский В.Г. Математические методы оптимального управления: Учеб. пособие / В.Г. Болтянский. – М.: Высш. шк., 1968. – 408 с.

Берёзко Б.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

МОДЕЛИРОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Достаточно сложно ефективно управлять економической деятельностью предприятия. Это обусловлено различными факторами, в частности ограниченностью ресурсами и наличием ограничений объема рынка. Также для эфективной реализации ресурсов не обходимо рассматривать управление экономической деятельностью в динамике а не в статике. Данная работа содержит в себе результаты моделирования и управления экономической деятельности предприятия, учитывая определенные факторы и особености.
Ключевые слова: маркетинг, экономика, предпринимательская деятельность, экономическое моделирование, математические методы.

Berezko B.O.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

MODELING AND MANAGING THE ECONOMIC ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Summary
It is difficult to effectively manage the economic activity of an enterprise. This is due to various factors, including resource constraints and the presence of market capacity constraints. Also, for the effective realization of resources it is necessary to consider management of economic activity in dynamics and not in statics. This work includes the results of modeling and managing the economic activity of the enterprise, taking into account certain factors and peculiarities of activity.
Keywords: marketing, economy, enterprise activity, economic modeling, mathematical methods.

УДК 330.4

АНАЛІЗ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ДВОСЕКТОРНОЇ МОДЕЛІ ПОЛІГРАФІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Березко Б.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Економіка країни дуже складне явище, яке складається з багатьох елементів. Кожен з цих елементів також агрегований, але для покращення рівня економіки потрібно розглядати ключові елементи окремо. Одним з цих елементів є галузь певної промисловості. В кожної галузі своя специфіка, яка обумовлена багатьма факторами. В даній роботі розглянуто специфіку роботи двосекторної моделі поліграфічної промисловості, фактори, що на неї впливають, загальні тенденції, та розроблено модель, що прогнозує результати відповідно до цих факторів.

Ключові слова: маркетинг, економіка, індустрія, економічне моделювання, математичні методи.

Постановка проблеми. Трисекторна модель економіки – дана теорія, розроблена Аланом Фішером, Коліном Кларком – Модель Фішера – Кларка і згадується в працях Жана Фурастьє, поділяє економіку на три основні сектори [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Первинний сектор – сукупність галузей економіки (сільське і лісове господарства, рибальство, полювання, видобуток природних ресурсів) займаються видобутком сировини і створенням з нього напівфабрикатів. Первинний сектор економіки найбільш древній, тому що бере свій початок з збирання, полювання і риболовлі, з часом поступившись лідируючі позиції сільському господарству. Перед приходом Промислової революції даний сектор займав чільне місце в економіці. На сьогоднішній день, якщо первинний сектор в економіці займає чільну роль, це говорить про низький рівень економічного розвитку даної країни.

Суспільство, що існує на території країни, з переважаючим первинним сектором в економіці, називають – аграрним або доіндустріальним.

Вторинний сектор

Вторинний сектор – група галузей економіки зайнятих в будівництві та обробної промисловості. Пік розвитку даного сектора припадає на період, в Західній Європі, з початок 19 століття – Промислово-аграрна революція, і до Другої світової війни. Перехід від первинного до вторинного сектору економіки, обумовлений був значним науково-технічним прогресом у сільському господарстві, що стало наслідком вивільнення величезних людських ресурсів, які і були спрямовані на розвиток промисловості.

Суспільство, що розвивається, з переважаючим вторинним сектором в економіці, називають – індустріальним.

Третинний сектор економіки

Третинний сектор економіки – «сфера надання послуг» – транспорт, зв'язок, торгівля і туризм, охорона здоров'я. Почав розвиватися при заміні ручної праці в промисловості на автоматизований, як наслідок, нове вивільненні робочої сили.

У третинному секторі, за методологією П. Хетті і Н. Футта, виділяють, додатково ще два сектори:

- четвертинний – який, «сприяє підвищенню ефективності поділу праці» – інформаційні технології, транспорт, торгівля, комунікації, фінанси;
- пятерічний – галузь «розширення людських здібностей» – мотивації, дослідження, маркетинг, а також вся галузь освіти.

Суспільство, що існує на території країни, з переважаючим тратічним сектором в економіці, називають – постіндустріальним.

Поліграфічну промисловість можна розділити умовно на два сектори: перший сектор виробляє товари, що використовуються в подальшому (різні види паперу тощо). Другий сектор використовує продукцію першого, для виготовлення готових виробів (книги, брошури, газети тощо).

Наведення загальних положень про економічну діяльність поліграфічної промисловості надає нам змогу більш детально та глибоко розуміти її особливості та виявлення потенційних проблем.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На мою думку, основною проблемою поліграфічної промисловості є загальна тенденція до стійкого росту обсягів цієї промисловості з характерною нестабільністю в невеликі періоди часу.

Тобто проблема полягає в тому, що в цілому усі підприємства стимулюються до збільшення обсягів виробництва, але ситуація на ринку така, що не дозволяє значно прискорити темп виробництва, інакше зменшення попиту призведе до його відсутності на додаткову продукцію, що в свою чергу негативно вплине на промисловість в цілому, бо вона отримає великі збитки від витрат не нереалізовану продукцію, що в свою чергу зменшить потенціальний розвиток промисловості в цілому.

Тоді основна задача, яку потрібно розглянути являє собою спроможність виявити локальний тимчасовий спад в цій сфері, та не допустити перевищення збитків в цей період, також потрібно розуміти, що в момент закінчення спаду можливості для реалізації продукції навпаки збільшуються, отже потрібно в той самий час мобілізувати ресурси та отримати максимальну реалізацію продукції.

Ця задача є не дуже простою, але ми її розділимо на 2 частини:

– аналіз та обробка статистичних данних, прогнозування за результатами, виявлення закономірності отриманих результатів, виявити недоліки;

– реалізація більш оптимального методу, який дозволить розглядати два сектори економіки одночасно, що збільшить точність прогнозу.

Перед виконанням, варто зазначити, що це не єдина потенційна проблема в цій промисловості, однак саме ця буде розглянута в даній роботі.

Мета статті:

· Визначення періоду спаду в поточний час, прогнозування, коли період спаду закінчиться

· Мета рішення – допомога в виявленні періоду спаду економіки в поліграфічній промисловості.

· Призначення – поліграфічна промисловість в цілому

· Періодичність – визначається входженням в негативний період

· Джерела отримання даних – статистичні дані отримані з попередніх років, або з інших джерел

Модель буде спиратись на такі данні які нам відомі: випуск продукції промисловості, її витрати на різні потреби.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення задачі розглянемо приклад оптимального управління в двухсекторної економіки з моделлю зміни капіталу у вигляді системи двох диференціальних рівнянь

$$\begin{pmatrix} K_1' \\ K_2' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} Y_1(K_1,L_1) \\ Y_2(K_2,L_2) \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} \beta_1 K_1 \\ \beta_2 K_2 \end{pmatrix} \quad (1)$$

Де початкове значення капіталу

$$\begin{pmatrix} K_1(0) \\ K_2(0) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} K_1^0 \\ K_2^0 \end{pmatrix} \quad (2)$$

Ці рівняння можуть описувати виробництво засобів виробництва і виробництво предметів споживання, з перекачуванням доходу з сектора вα сектор з коефіцієнтами α_{ij}, де і не дорівнює j [1] капіталізації доходу в кожному секторі з коефіцієнтами α_{ij}, і вибуття капіталу з коеффіцієтами β_i. Як управління розглянемо вектор трудовитрат L і критерій оптимальності – сумарні трудовитрати на інтервалі розвитку економіки [T, 0].

$$J = \int_0^T \left(L_1^2(t) + L_2^2(t)\right) dt. \quad (3)$$

Гамильтоніан H(K,L,p) прийме вигляд

$$H(K,L,p) = -L_1^2 - L_2^2 + p_1\left(\alpha_{11}Y_1(K_1,L_1) + \alpha_{12}Y_2(K_2,L_2) - \beta_1 K_1\right) + \\ + p_2\left(\alpha_{21}Y_1(K_1,L_1) + \alpha_{22}Y_2(K_2,L_2) - \beta_2 K_2\right). \quad (4)$$

Умови максимуму гамильтониана зводяться до рівності нулю Часткових похідних [1].

$$\begin{cases} \dfrac{\partial H}{\partial L_1} = -2L_1 + (p_1\alpha_{11} + p_2\alpha_{21})\dfrac{\partial Y_1(K_1,L_1)}{\partial L_1} = 0, \\ \dfrac{\partial H}{\partial L_2} = -2L_2 + (p_1\alpha_{12} + p_2\alpha_{22})\dfrac{\partial Y_2(K_2,L_2)}{\partial L_2} = 0. \end{cases} \quad (5)$$

Рішення цих рівнянь дає такий вираз для максимізуючого вектора управління при виробничих функціях Кобба – Дугласа:

$$\begin{cases} L_1^0 = \left(0{,}5a0_1 a2_1 K_1^{a1_1}(p_1\alpha_{11} + p_1\alpha_{21})\right)^{a2_1-2}, \\ L_2^0 = \left(0{,}5a0_2 a2_2 K_2^{a1_1}(p_1\alpha_{12} + p_1\alpha_{22})\right)^{a2_1-2}. \end{cases} \quad (6)$$

Рівняння спряжених змінних виявляється з умови

$$\frac{dp}{dt} = -\frac{\partial H}{\partial K};$$

$$\begin{cases} \dfrac{dp_1}{dt} = -(p_1\alpha_{11} + p_2\alpha_{21})\dfrac{\partial Y_1(K_1,L_1)}{\partial K_1} + \beta_1 K_1, \\ \dfrac{dp_2}{dt} = -(p_1\alpha_{12} + p_2\alpha_{22})\dfrac{\partial Y_2(K_2,L_2)}{\partial K_2} + \beta_2 K_2. \end{cases} \quad (7)$$

Рішення краєвої задачі (4), (6) з використанням (5), для виключення змінних L визначить оптимальну траєкторію для прямих та спряжених змінних, а через них – і оптимальне керування через (5).

В цій задачі необхідно задати чотири константи для виділення єдиного рішення [3].

Для забезпечення усіх вхідних даних, розглянемо задачу з вільними кінцями, де зобразимо співвідношення капіталу між секторами наступним чином:

Виходячи з умови трансверсальності, потребуючі отогнального вектору спряженних змінних в кінцевий момент часу, отримаємо рівняння дотичної

$$K_1 = \varphi(\overline{K}_2) + \varphi'(\overline{K}_2)(K_2 - \overline{K}_2). \quad (8)$$

Звідси в кінечний момент часу дотична буде під нахилом

$$\mathrm{tg}\,\alpha = \varphi'\left(K_2(T)\right) \quad (9)$$

скалярний добуток двух векторів p(T), та дотичного вектору з компонентами

$$\left(1,\ \varphi'(K_2(T))\right) \quad (10)$$

Має дорівнювати 0, звідси маємо необхідну умову:

$$p_1(T) + \varphi'(K_2(T))p_2(T) = 0. \quad (11)$$

Використаємо реальні данні відповідно до державної статистики України за 2015 рік (див. рис. 1).

Лістинг виконання програми за допомогою пакету маткад наведено в рисунках 2–4.

Висновки і пропозиції. Виходячи з результатів виконаної програми (рисунок 1– 3) отримаємо, що становище в економіці стабілізується, а самі економічні сектори отримають збільшення капіталу відповідно на 1000 та 527 млн. гривень, це буде досягнуто за допомоги керування ресурсами праці, які в свою чергу, витрати на які значно знизяться (рисунок 3.) відповідно до 187 та 123 млн. гривень.

Варто зазначити, що отриманий капітал у наступні періоди буде описано по формулі (1), яка в свою чергу можливо отримає зміну в коефіцієнтах. Також необхідно зробити наголос, що модель розглянута в даній роботі використовує усю галузь поліграфічної промисловості, для визначення загальної тенденції, для більш детальних результатів, потрібно розглядати різні елементи промисловості окремо.

		2015						
	млн грн	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень
1ий сектор	виробленої продукції	2771,5	4073,4	4730,7	4496,6	3906,6	4406,5	4816,2
	витрати	2466,635	3828,996	4021,095	3732,178	3125,28	3481,135	3660,312
2ий сектор	вироблено продукції	842,3	1165,7	1293	1349	1323,3	1280,4	1400,1
	витрати	648,571	781,019	982,68	957,79	966,009	909,084	910,065

Рис. 1. Державна статистика поліграфічної промисловості за 2015 рік

$$a0 := \begin{pmatrix} 1.002 \\ 0.98 \end{pmatrix} \quad a1 := \begin{pmatrix} 0.441 \\ 0.55 \end{pmatrix} \quad a2 := \begin{pmatrix} 0.3518 \\ 0.27 \end{pmatrix}$$

$$\alpha := \begin{pmatrix} 0.3 & 0 \\ 0.2 & 0.1 \end{pmatrix} \quad \beta := \begin{pmatrix} 0.06 \\ 0.221 \end{pmatrix} \quad Y(K,L) := \overrightarrow{\left(a0 \cdot K^{a1} \cdot L^{a2}\right)}$$

$$Lmax(K,p) := \begin{bmatrix} \left[0.5 \cdot a0_0 \cdot a2_0 \left(K_0\right)^{a1_0} \cdot \left(p_0 \cdot \alpha_{0,0} + p_1 \cdot \alpha_{0,1}\right)\right]^{a2_0 - 2} \\ \left[0.5 \cdot a0_1 \cdot a2_1 \left(K_1\right)^{a1_1} \cdot \left(p_0 \cdot \alpha_{0,0} + p_1 \cdot \alpha_{0,1}\right)\right]^{a2_0 - 2} \end{bmatrix}$$

$$f(K,p) := \alpha \cdot Y(K, Lmax(K,p)) - diag(\beta) \cdot K$$

$$fs_1(K,p,i) := \left(p_0 \cdot \alpha_{0,i} + p_1 \cdot \alpha_{1,i}\right) \cdot a0_i \cdot a1_i \cdot \left(K_i\right)^{a1_i - 1} \cdot \left(Lmax(K,p)_i\right)^{a2_i}$$

$$fs(K,p,i) := \begin{pmatrix} -fs_1(K,p,0) + p_0 \cdot \beta_0 \\ -fs_1(K,p,1) + p_1 \cdot \beta_1 \end{pmatrix}$$

$$fvar(x) := f\left[\begin{pmatrix} x_0 \\ x_1 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} x_2 \\ x_3 \end{pmatrix}\right] \qquad fsvar(x) := fs\left[\begin{pmatrix} x_0 \\ x_1 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} x_2 \\ x_3 \end{pmatrix}\right]$$

Рис. 2. Перша частина програми в маткаді

$$fmax(t1,x) := \left[\left(fvar(x)_0 \; fvar(x)_1 \; fsvar(x)_0 \; fsvar(x)_1\right)^T\right]$$

$$t1 := 0 \quad t2 := 3 \quad x_0 := 2 \quad x_1 := 1 \quad xk_0 := 3 \quad xk_1 := 2 \quad v_0 := x_0 \quad v_1 := x_0$$

$$f1(t1,v) := \left(x_0 \, x_1 \, v_0 \, v_1\right)^T \qquad f2(t2,x) := \begin{pmatrix} x_0 & -xk_0 \\ x_1 & -xk_1 \end{pmatrix}$$

$$a := sbval(x, t1, t2, fmax, f1, f2)$$

$$x_2 := a_0 \quad x_3 := a_1 \quad z := rkfixed(x, t1, t2, 20, fmax) \quad Lmv(z,i) := Lmax\left[\begin{pmatrix} z_{i,1} \\ z_{i,2} \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} z_{i,3} \\ z_{i,4} \end{pmatrix}\right]$$

Рис. 3. Друга частина програми в маткаді

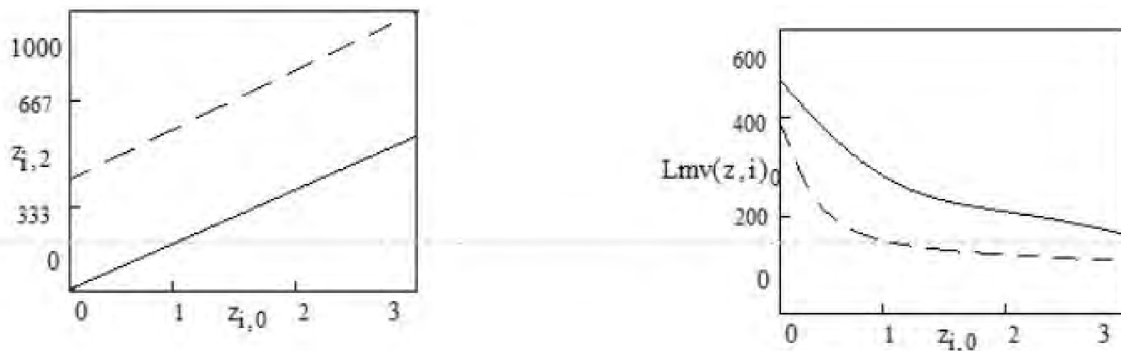

Рис. 4. Третя частина програми в маткаді

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Охорзин В.А. 0-92 Оптимизация экономических систем. Примеры и алгоритмы в среде Mathcad: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 144 с.: ил. ISBN 5-279-02918-1.
2. Статистичні дані. Промисловість // Державна служба статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Швайка Л.А. Економіка видавничо-поліграфічної галузі / Л.А. Швайка, А.М. Штангрет. – Львів: Укр. Акад. Друкарства, 2008. – 480 с.
4. Бєлова В.Л. «Введеніе у макроекономіку: економічні функції держави» // Соціально-політичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 82–94.

Берёзко Б.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЕ ДВУХСЕКТОРНОЙ МОДЕЛИ ПОЛИГРАФИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация
Экономика страны очень сложное явление, состоящее из многих элементов. Каждый из этих элементов также агрегированный, но для улучшения уровня экономики нужно рассматривать ключевые элементы отдельно. Одним из этих элементов является отрасль определенной промышленности. В каждой отрасли своя специфика, обусловленная многими факторами. В данной работе рассмотрена специфика работы двухсекторной модели полиграфической промышленности, факторы, на нее влияющие, общие тенденции, и разработана модель, что прогнозирует результаты в соответствии с этих факторов.
Ключевые слова: маркетинг, экономика, индустрия, экономическое моделирование, математические методы.

Berezko B.O.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ANALYSIS AND MODELING OF THE TWO-SECTORAL PRINTING INDUSTRY MODEL

Summary
The country's economy is a very complex phenomenon, which consists of many elements. Each of these elements is also aggregated, but to improve the economy, you need to consider the key elements separately. One of these elements is the branch of a particular industry. Each industry has its own specificity, which is due to many factors. In this work, the specifics of the work of a two-sectoral model of the printing industry, factors influencing it, general tendencies are considered, and a model that predicts results in accordance with these factors is developed.
Keywords: marketing, economy, industry, economic modeling, mathematical methods.

УДК 336.72

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ЙОГО СТВОРЕННЯ, НАСЛІДКИ ТА МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ

Бондарчук Л.В., Литвинюк Л.В., Дорох А.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Визначено мету та основні завдання функціонування Європейського Союзу. Досліджено основні етапи становлення Європейського Союзу від початку створення. Проаналізовано особливості підписання Угоди про асоціацію України з ЄС.

Ключові слова: Європейський союз, мета функціонування Європейського союзу, «план Шумана», Лісабонський договір, інтеграція, європейський простір, європейська співпраця.

Постановка проблеми. Від часу створення європейського інтеграційного угруповання статус і роль Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), на базі якого згодом було утворено Європейський Союз (ЄС), залишалися предметом політичних дискусій та прискіпливої уваги політичних дослідників. До розпаду біполярної системи тісний зв'язок між США і країнами ЄС у сфері безпеки, який був важливою передумовою розвитку західноєвропейських інтеграційних структур, створював ефект підпорядкування Західної Європи спільній атлантичній політиці, сформульованій у Вашингтоні. Хоча на певному етапі, принаймні з середини 1970-х років, керівники провідних країн ЄЕС ставили за мету розробку узгодженої зовнішньої політики та замислювалися над потребами посилення співпраці у безпековій сфері, до укладення Маастрихтського договору (1992 р.) ці пошуки втілювалися переважно у вигляді політичних заяв, декларацій та поточних консультацій з основних проблем міжнародних відносин та міжнародної безпеки.

У сучасних міжнародних відносинах ЄС посідає місце впливового фактора та центру сили. Проте його роль у міжнародних процесах є дещо обмеженою попри напрацювання широкого спектру автономних партнерських відносин та діалогових форматів з провідними державами світу та деякими регіональними угрупованнями, які об'єднують держави, що розвиваються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані зі становленням і розвитком ЄС, глибоко і всебічно досліджуються насамперед зарубіжними науковцями, про що свідчать численні публікації в періодичних виданнях та видання науково-практичної літератури. Серед них можна виділити таких авторів, як Р. Балль, Г. Волес, В. Врайт, М. Герроп, Л. Ентін, Т. К'рістіансен, Н. Нугент, Е. Патерсон, Б. Гай Петерс, Дж. Петерсон, Р. Хейг, М. Шаклетон та ін. До вітчизняних науковців, які вивчають у тому числі й інституційну систему ЄС, належать Н. Колісниченко, В. Копійка, Я. Малик, І. Нагорна, Н. Рудік, О. Рудік, Т. Шинкаренко, О. Оржель, В. Посельський, Л. Прокопенко та ін.

Формування цілей статті. Метою даного дослідження є обгрунтування основних етапів створення ЄС, аналіз наслідків цього процесу та дослідження сучасного стану, а також висвітлення основних подій пов'язаних з інтеграцією України до Європейського союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЄС функціонує з метою створення економічного союзу з найвищим рівнем інтеграції економік держав (спільна зовнішня економічна політика, спільний ринок послуг, матеріальних благ, капіталу і праці, а також спільна валюта) і політичного (спільна зовнішня політика) союзу, а також впровадження спільного громадянства.

Серед найважливіших причин європейської інтеґрації можна виділити наступні:

– потреба миру та безпеки. Нова Європа та країни цієї Європи повинні були ґарантувати, що більше ніколи не повториться жорстокість обох світових воєн. Спільне прийняття рішень мало стати перешкодою для появи нових конфліктів, а тісна політична та економічна співпраця мали стати успішним бар'єром перед комунізмом, який набирав усе більших обертів, а також перед економічною експансією США в Європі;

– сподівання на економічний розвиток та добробут. Співпраця в межах об'єднаної Європи мала дати її мешканцям економічну стабільність та успіх. Утворення спільного ринку мало оптимізувати економічну діяльність та розвиток торгівлі в межах цілого континенту. Спільний ринок мав бути також ґарантією вільного руху осіб, капіталу, товарів та послуг;

– утримання економічного та політичного значення на міжнародній арені. Європейці добре розуміли, що обидві світові війни значно ослабили позиції європейських країн у світі. Лише тісна співпраця у цих сферах допомогла б повернути їм владу, яку вони втратили [3, с. 148].

Європейськїй Союз утворився в результаті послідовного розвитку процесу інтеграції країн Західної Європи, яка пройшла у своєму розвитку декілька етапів.

9 травня 1950 року вважається початком європейської інтеграції. Саме тоді міністр закордонних справ Франції Р. Шуман запропонував створити спільний ринок вугільної і сталеливарної продукції Франції, ФРН та інших західноєвропейських країн (пропозиція увійшла в історію під назвою «план Шумана»).

18 квітня 1951 року «план Шумана» було реалізовано через підписання Паризького договору про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС). До складу ЄСВС увійшли шість країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція («європейська шістка», яка в подальшому стала «локомотивом»

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

європейської інтеграції). Договір про ЄСВС набув чинності 23 липня 1952 року.

23 березня 1957 року у м. Рим відбулося підписання Договору про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Договору про створення Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євроатом).

Метою Євроатому визначалась співпраця країн-членів у використанні ядерної енергії у мирних цілях. Обидва договори набули чинності 1 січня 1958 року і ввійшли в історію під назвою «Римські договори» [5].

8 квітня 1965 року було підписано Договір про злиття виконавчих органів ЄСВС, Євроатому та ЄЕС. 1 липня 1967 року цей Договір набув чинності. І як наслідок була створена єдина структура інститутів, що забезпечують розвиток європейської інтеграції. Основними інститутами стали Європейська Комісія, Рада Європейських Співтовариств, Європейський Парламент та Суд Європейських Співтовариств. У грудні 1974 року до цих органів додався новий – Європейська Рада, яка складається з глав держав та урядів країн-членів Європейських Співтовариств.

У 1968 році завершується формування зони вільної торгівлі та митного союзу (перших двох етапів інтеграції) ЄЕС.

На початку 70-х років розпочався процес розширення ЄЕС.

1 січня 1973 року членами ЄЕС стали Велика Британія, Данія, Ірландія.

1 січня 1981 року членом ЄЕС стала Греція.

1 січня 1986 року членами ЄЕС стали Іспанія та Португалія.

1 липня 1987 року набув чинності Єдиний європейський акт, підписаний у лютому 1986 року. Цей документ визначив подальші цілі Європейської інтеграції. Зокрема, він поставив за мету створення до 1 січня 1993 року Єдиного внутрішнього ринку (наступного етапу економічної інтеграції, що передбачав гармонізацію економічної політики та інституцій), запровадив спільну політику в соціальній сфері, в галузі науково-технологічного розвитку, охорони навколишнього середовища [1, с. 15].

7 лютого 1992 року у Маастрихті було підписано Договір про Європейський Союз (саме поняття «Європейський Союз» з'явилось ще під час Паризької конференції 1972 року). Договір набув чинності 1 листопада 1993 року.

1 січня 1995 року членами Європейського Союзу стали Фінляндія, Австрія та Швеція.

2 жовтня 1997 року було підписано Амстердамський договір (набув чинності 1 травня 1999 року). Амстердамский вніс зміни та доповнення до Маастрихтського договору про Європейський Союз, Римського договору про заснування Європейського (Економічного) Співтовариства та Євроатому, Договору про заснування ЄСВС. Ці зміни торкнулись повноважень та напрямків діяльності, а також привели інституційні механізми до цілей, визначених Маастрихтським договором.

Особливу роль у цьому відіграло укладення у 1997 році Шенгенської угоди про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу. Особливу роль у цьому відіграло укладення у 1997 році Шенгенської угоди про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу. Усі Шенгенські країни, окрім Ісландії, Норвегії та Швейцарії, є країнами – членами ЄС [5].

1 січня 2002 року до готівкового обігу була введена єдина грошова одиниця ЄС – євро, що стало етапом переходу до формування економічного та валютного союзу ЄС – найвищого етапу інтеграції. Зараз євро перебуває в обігу на території 12 країн-членів ЄС. Велика Британія та Данії вирішили поки що відмовитись від введення євро на своїй території, а Швеція не змогла виконати необхідних критеріїв введення євро, встановлених Маастрихтським договором. 10 держав, які приєдналися до ЄС у 2004 році, поки що не змогли виконати усіх необхідних критеріїв «зони євро».

1 травня 2004 року членами Європейського Союзу стали Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія. З 1 січня 2007 року країнами-членами ЄС стали Болгарія та Румунія. Таким чином, ЄС нараховує сьогодні 27 держав-членів.

29 жовтня 2004 року Угоду про Конституцію Європейського Союзу було підписано главами держав та урядів 25 країн-членів ЄС у Римі.

Конституція ЄС складається з чотирьох розділів, у яких відображено головні цілі, завдання та функції ЄС, організаційна структура та процедура прийняття рішень, права і обов'язки всіх європейських органів управління, а також напрямки діяльності організації.

Конституційна угода, яка має вступити в силу у 2009 році, повинна бути ратифікована усіма державами-членами ЄС.

1 грудня 2009 року набув чинності «Лісабонський договір про внесення змін у Договір про Європейський Союз і договір про створення Європейської спільноти». Цей документ став важливим етапом в історії Європейського Союзу. Фактично він завершив період правової кризи, в якій після провалу влітку 2005 р. на референдумах у Франції та Нідерландах процесу ратифікації першої спільної Конституції, перебував Євросоюз. Адже вперше «старі» та «нові» країни-члени ЄС підписали спільну угоду та зобов'язалися її послідовно виконувати.

Наразі Лісабонський договір став правовою основою діяльності та розвитку Європейського Союзу. Цей акт складається з преамбули, 7-ми розділів, 13-ти протоколів та 59 декларацій. Зазначений документ диференціював рівні компетенції у різних сферах політики між державами-членами та Євросоюзом за трьома категоріями: виключна, спільна та допоміжна [4, с. 30].

Лісабонський договір збільшує коло галузей, у яких Європейський парламент матиме вирішальне слово, зокрема, аграрний сектор, юстиція та координація роботи служб безпеки. Додано клаузулу солідарності, яка передбачає спільні дії Євросоюзу та його держав-членів у разі терористичних атак.

Для держав, які співпрацюють з Європейським Союзом, важливим є факт закріплення у Лісабонському договорі положення про європейську політику сусідства. Втім, посилення інтеграційних зв'язків в Євросоюзі ускладнюватиме подальший процес його розширення. Цю тезу 7 травня 2009 року підтвердив установчий празький саміт «Східного партнерства». Євро-

пейська комісія запропонувала залучити до тіснішої співпраці з Євросоюзом найближчих сусідів, тобто Білорусь, Молдову, Україну, а також кавказькі країни – Азербайджан, Вірменію та Грузію. Зокрема, проект «Східне партнерство» передбачає розвиток усіх напрямів співробітництва, включно зі створенням зони вільної торгівлі, але без перспективи членства для східноєвропейських та кавказьких державі, які беруть у ньому участь.

Україна є пріоритетним партнером Європейського Союзу. Відносини між ЄС та Україною розвиваються також у контексті Східного партнерства. Між 2007 та 2011 роками відбулися переговори щодо Угоди про асоціацію, що включає в себе глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі (ГВЗВТ) між ЄС та Україною.

Європейський Союз надає підтримку Україні для забезпечення стабільного, заможного та демократичного майбутнього для всіх її громадян. У своїй підтримці ЄС непохитно дотримується принципів територіальної цілісності та суверенітету України та вважає повне виконання Мінських угод основою стабільного політичного розв'язання конфлікту на сході країни. Від весни 2014 року ЄС збільшив свою підтримку економічним та політичним реформам в Україні.

Перемовини щодо Угоди про асоціацію тривали з 2007 року. Сторони узгоджували основні положення документу протягом 21 раунду перемовин. Офіційно про узгодження тексту документу заявили на саміті Україна-ЄС у грудні 2011 року в Києві, а парафували документ 30 березня 2012 року у Брюсселі.

Президент України Віктор Янукович обіцяв підписати асоціацію на саміті східного партнерства в листопаді 2013 року.

Проте за кілька тижнів до саміту влада різко змінила риторику – президент та прем'єр-міністр заговорили про невигідність угоди й перенесення її підписання.

21 листопада на Євромайдан вийшли перші протестувальники, а 24-го опозиція провела перший масовий мітинг.

Після закінчення саміту у Вільнюсі й остаточної відмови Віктора Януко-вича підписувати угоду, у ніч з 29 на 30 листопада «Беркут» жорстко розігнав протест на Майдані.

Протести одразу ж вибухнули з новою силою і закінчились масовими розстрілами 18-20 лютого 2014 року.

Вже за місяць нова влада підписала політичну частину угоди. А невдовзі після президентських виборів Петро Порошенко підписав економічну частину асоціації.

16 вересня Верховна Рада та Європейський парламент одночасно ратифікували документ, проте його мали схвалити ще всі країни-члени. Цей процес у ЄС завершився тільки у травні 2017 року.

11 червня 2017 року набув чинності режим безвізових подорожей громадян України, що є власниками біометричних паспортів. Це стало результатом виконання Україною вимог Плану дій з лібералізації візового режиму. Мета режиму короткострокових безвізових подорожей українських громадян з біометричними паспортами – сприяти прямим контактам між людьми та посилювати бізнесові, соціальні та культурні зв'язки ЄС та України.

1 вересня у повному об'ємі запрацювала Угода про асоціацію України з ЄС. ВВС Україна нагадує історію угоди, як вона працюватиме, що отримає Україна та як контролюватимуть її виконання.

З 1 вересня 2017 року повністю набрала чинності глибока та всеосяжна зона вільної торгівлі (ГВЗВТ) між ЄС та Україною. Вона є частиною Угоди про асоціацію. Попередньо з 1 січня 2016 року ГВЗВТ застосовувалась тимчасово. Це є потужною віхою в двосторонніх торгових відносинах і відкриває нові економічні можливості як для ЄС, так і для України. Український бізнес отримує стабільний та передбачуваний преференційний доступ донайбільшого ринку у світі, в якому мешкають понад 500 мільйонів споживачів. Водночас, бізнес з ЄС дістає можливість скористатися простішим доступом до українського ринку та будувати нові відносини з українськими постачальниками та партнерами. ЄС є торговим партнером номер один для України. За перші вісім місяців 2017 року експорт з України до ЄС та імпорт з ЄС до України зросли на 27%. якщо порівнювати з відповідним періодом 2016 року.

Висновок. Таким чином, Європейський Союз – економічний та політичний союз 29 держав-членів, що розташовані здебільшого у Європі. Веде свій початок від утворення Європейської спільноти з вугілля та сталі і Європейської економічної спільноти, що були засновані шістьма країнами в 1951 та 1958 роках відповідно. В сучасному вигляді існує на основі Договору про Європейський Союз, підписаному 7 лютого 1992 року і чинному з 1 листопада 1993.

Список літератури:

1. Андросова Т.В. Європейська інтеграція: методичні рекомендації до семі-нарських занять для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності «Міжнародна економіка» / Т.В. Андросова, Н.Л. Савицька, В.О. Козуб. – Харків: «Видавництво «Форт», 2017. – 70 с.
2. Блеса П. Европа «единая и свободная»: внешняя политика, оборона и безопасность в обновленном Европейском союзе / Пабло Блеса // Неприкосновенный запас. – 2017. – № 6. – С. 192–203.
3. Браницкий А.Г. История европейской интеграции / А.Г. Браницкий, Г.В. Каменская.– М.; Н. Новгород: ИМЭМО РАН, ФМО ННГУ, 2003. – 428 с.
4. Договір про Європейський Союз. Консолідована версія в редакції Лісабонського договору // Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / Г. Друзенка, С. Друзенко. – К.: К.І.С., 2010. – С. 31–71.
5. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/.
6. Яковюк І.В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.11 / Іван Васильович Яковюк. – Харків: Б.в., 2014. – 474 с.

Бондарчук Л.В., Литвинюк Л.В., Дорох А.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ЕГО СОЗДАНИЯ, ПОСЛЕДСТВИЯ И МЕХАНИЗМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация
Определены цель и основные задачи функционирования Европейского Союза. Исследованы основные этапы становления Европейского Союза от начала создания. Проанализированы особенности подписания Соглашения об ассоциации Украины с ЕС.
Ключевые слова: Европейский союз, цель функционирования Европейского союза, «план Шумана», Лиссабонский договор, интеграция, европейское пространство, европейское сотрудничество.

Bondarchuk L.V., Litvinyuk L.V., Doroh A.V.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kiev National Trade and Economic University

EUROPEAN UNION AND MAIN STAGES OF HIS CREATION, CONSEQUENCE AND MECHANISM OF INTERACTION

Summary
The purpose and the main objective of the functioning of the European Union are defined. The main stages of the formation of the European Union. Features of signing of the Agreement on Association of Ukraine with the EU are analysed.
Keywords: European Union, purpose of functioning of the European Union, "Schuman's plan", Treaty of Lisbon, integration, European space, European cooperation.

УДК 330.3

СУТНІСТЬ ТА СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вудвуд В.В., Джуровець А.І.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розкрито необхідність інвестиційної діяльності, поняття та види інвестицій. Наведено класифікаційні підходи, щодо їх систематизації. Проаналізовано стан інвестиційної діяльності підприємств Чернівецької області. Визначено структуру джерел фінансування капітальних інвестицій регіону. Вивчено основних іноземних інвесторів та запропоновано основні напрямки покращення інвестиційної діяльності Чернівецької області.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, капітальні інвестиції, іноземні інвестиції, підприємства.

Постановка проблеми. Для розвитку будь-якої країни важливим є наявність інвестицій, так як вони забезпечують стабільні умови їх економічного розвитку: створення нових робочих місць, збільшення виготовленої продукції та її якості тощо. Нестабільна суспільно-політична ситуація, військовий конфлікт на сході країни, розбалансування фінансової системи позначились на негативному залученні інвестицій підприємствами. Недостатність економічних стимулів для іноземних інвесторів, неврегульована на законодавчому рівні діяльність компаній зі страхування іноземних інвестицій та, в решті решт,відсутність сприятливого інвестиційного клімату в державі стримують розвиток інвестиційної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на чисельні дослідження, інвестиційна діяльність залишається недостатньо розвиненою та потребує подальшого вивчення та пошуку шляхів її покращення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Великий внесок у дослідження інвестиційної діяльності підприємств та його регулювання зробили чимало українських науковців серед яких найбільш вагомими є праці Л.М. Борща, І.А. Бланка, І.О. Бута, Б. Колтинюка, А. Пересади та інших.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років для підприємств характерною є проблема нестачі фінансових ресурсів для оновлення виробництва, побудови нових виробничих об'єктів та споруд, розробки нових видів продукції, яка буде конкурентоспроможною на внутрішньому та світовому ринках. Для вирішення даної проблеми підприємства знаходяться в постійному пошуку джерел фінансування своєї діяльності. Одним з напрямів вирішення є пошук інвесторів, як вітчизняних та іноземних. Адже, інвестиції мають велике значення, тому що вони спрямовані на забезпечення фінансової стабільності підприємств не тільки зараз, але й в майбутньому.

Згідно національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», інвестиційна діяльність – це діяльність, що пов'язана з придбанням і реалізацією необоротних активів, а також із здійсненням фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів. Еквівалентами грошових коштів (грошей) визнаються короткострокові високоліквідні фінансові інвестиції, які вільно конвертуються в певні суми грошей і які характеризуються незначним ризиком зміни вартості [8].

Інвестиційна діяльність є основою індивідуального кругообігу інвестицій на підприємстві.

Гриньова В.М. розглядає інвестиції, як вкладення капіталу з метою його подальшого збільшення [4].

За економічною енциклопедією, інвестиції – це довгострокове вкладення капіталу в промисловість, сільське господарство, транспорт та інші галузі народного господарства [6].

Перар Ж. вважає, що інвестиції – це додаткові вкладання до вже наявних коштів, тобто це вкладення, що спрямовані на розширення бізнесу або створення умов для підвищення ефективності його функціонування [10].

На нашу думку, найбільш ширше розкривається поняття дефініції у Законі України «Про інвестиційну діяльність». Згідно якого, інвестиції – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект [7].

На думку Пєтухової О.М., інвестиції класифікують за певними ознаками:

1) за видами інвестицій: виробничі інвестиції – це вкладення у виробничі ресурси підприємства (предмети праці та основні засоби); фінансові інвестиції – вкладення коштів у цінні папери, цільові банківські вклади та депозити; інтелектуальні інвестиції – вкладення коштів у об'єкти інтелектуальної власності (підготовка спеціалістів на різних курсах, зокрема підвищення кваліфікації);

2) за цілями застосування розрізняють: реінвестиції – це додаткові вкладення капіталу на зміну старих засобів на оновленні; нетто-інвестиції – це вкладення капіталу, які направляються на утворення нового об'єкта інвестування, їх ще називають нульовими інвестиціями;

3) за характером участі в інвестуванні виділяють: прямі інвестиції – це вкладення коштів у вибраний інвестуючий об'єкт безпосередньо без участі посередників; непрямі інвестиції – інвестування, яке здійснюються за допомогою різноманітних інвестиційних або фінансових посередників;

4) за територіальною ознакою інвестиції бувають: внутрішні інвестиції – це вклади суб'єктів

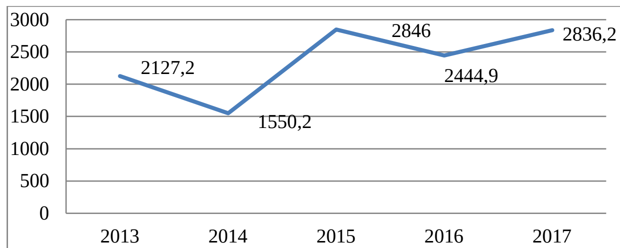

Рис. 1. Освоєння підприємствами Чернівецької області капітальних інвестицій за рахунок усіх форм фінансування за 2013–2017 роки, млн. грн

Джерело: побудоване за даними Державної служби статистики у Чернівецькій області [5]

господарської діяльності даної держави в межах цієї ж держави; зовнішні інвестиції – вкладення коштів в об'єкти інвестування за межами території даної країни; іноземні інвестиції – вкладення іноземних юридичних та фізичних осіб, іноземних держав, міжнародних урядових та неурядових організацій [12].

Необхідно відмітити, що в практиці найбільш ширше застосовуються капітальні (реальні) інвестиції.

На думку Садовської І.Б., капітальні інвестиції – це витрати на капітальне будівництво, придбання (виготовлення власними силами) основних засобів, придбання чи виготовлення інших необоротних матеріальних активів, придбання чи виготовлення нематеріальних активів, а також формування основного стада, які здійснюються в даному періоді з метою отримати економічні вигоди в майбутньому [13].

Як вже зазначалось, промисловість України потребує збільшення обсягів інвестицій, не виключенням є і Чернівецька область.

Освоєння підприємствами Чернівецької області капітальних інвестицій за рахунок усіх джерел фінансування за 2013–2017 роки за даними Державної служби статистики у Чернівецькій області зображено на рис. 1.

Як видно з рис. 1, відмічається стрибкоподібна ситуація наявності капітальних інвестицій. Так з 2013 р. для 2014 р. обсяг інвестицій зменшувався, але в 2015 році зріс і досяг свого максимального значення за всі досліджувані періоди та становив 2846 млн. грн, потім до 2016 року помітне їхнє зменшення та в 2017 році інвестиції зросли до 2836,2 млн грн, але не перевищили обсяг інвестицій у 2015 році.

Структура джерел фінансування капітальних інвестицій у Чернівецькій області за 2013-2017 роки за даними Державної служби статистики у Чернівецькій області наведено в табл. 1.

За даними табл. 1 видно, що головним джерелом фінансування капітальних інвестицій в Чернівецькій області є власні кошти підприємств, організацій та кошти населення на будівництво житла. Необхідно також відмітити зміни в структурі джерел формування капітальних інвестицій у 2016 – 2017 роках, коли помітне зростання обсягів фінансувань за рахунок коштів державного бюджету (з 3,3% у 2013 році до 9,4% у 2017 році) та за рахунок коштів місцевих бюджетів (з 5% у 2013 році до 19,7% у 2017 році).

Структура освоєння капітальних інвестицій в Чернівецькій області за даними Державної служби статистики у Чернівецькій області наведено в табл. 2.

Таблиця 1

Структура джерел фінансування капітальних інвестицій Чернівецької області у 2013–2017 років, %

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
1. Кошти державного бюджету	3,3	1,9	0,4	7,3	9,4
2. Кошти місцевих бюджетів	5,0	8,9	6,5	18,0	19,7
3. Власні кошти підприємств та організацій	23,2	36,2	41,7	37,2	37,6
4. Кредити банків та інших позик	3,8	-	2,3	2,8	1,9
5. Кошти населення на будівництво житла	55,2	43,8	41,3	28,6	27,9
6. Інші джерела фінансування	9,5	9,2	7,8	6,1	3,5

Джерело: розраховано автором на даними Державної служби статистики у Чернівецькій області [5]

Таблиця 2

Структура освоєння капітальних інвестицій у Чернівецькій області по містах та районах у 2013–2017 роках, у %

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
м. Чернівці	40,5	41,5	44,8	62,6	58,4
м. Новодністровськ	1,0	1,6	3,0	1,6	2,0
Вижницький район	3,8	3,9	2,6	2,9	3,2
Герцаївський район	2,8	1,7	2,6	1,2	1,3
Глибоцький район	10,8	9,0	7,9	4,8	5,5
Заставнівський район	1,1	1,1	2,5	1,6	2,3
Кельменецький район	1,0	2,3	2,9	1,6	2,3
Кіцманський район	9,1	6,1	4,5	5,9	4,1
Новоелицький район	7,6	7,7	5,9	4,4	7,7
Путильський район	1,5	1,1	2,2	1,1	0,5
Сокирянський район	6,0	9,3	8,2	3,2	2,9
Сторожинецький район	12,8	11,2	9,9	7,2	7,3
Хотинський район	2,0	3,5	3,0	1,9	2,5

Джерело: розраховано автором на даними Державної служби статистики у Чернівецькій області [5]

У табл. 2 простежується, що серед районів області найбільші обсяги капітальних інвестицій освоєно підприємствами м. Чернівці (з 40,5% у 2013 до 58,4% у 2017 році), Новоселицького, Сторожинецького, Кіцманського та Глибоцького районів.

Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності до загального обсягу капіталовкладень у Чернівецькій області за даними Державної служби статистики у Чернівецькій області наведено в табл. 3.

Як видно з табл. 3, найбільшу питому вагу у складі всіх капітальних інвестицій Чернівецької області в усіх досліджуваних періодах займають вкладення у будівництво, сільське, лісове та рибне господарство, державне управління та оборону, промисловість. Так обсяг капітальних інвестицій в 2013 році у цей вид діяльності склав 65,8%, у 2014 – 50%, далі відбувається поступове зменшення капітальних інвестицій з року в рік та складає у 2017 році тільки 33,3%. Найбільшого інвестування сільське, лісове та рибне господарство зазнало у 2015 році, коли інвестиції сягали 20,6% від усіх інвестицій Чернівецької області. До 2017 року питома вага знизилась до 10,2%, що на 10,4% менше 2015 року, та на 0,5% більше 2016 року. Інвестиції в промисловість в 2016 – 2017 роках незначно зменшились, тобто залишаються майже на одному рівні. Необхідно відмітити значне зростання інвестицій у державне управління й оборону, обов'язкове соціальне страхування Чернівецької області. Так у 2013 році цей вид інвестицій був незначним і складав лише 0,4% від загального обсягу, далі відмічається поступове зростання з року в рік. Обсяг цих інвестицій у 2016 році сягнув вже 23,2%, а у 2017 році досяг показника 24,5%.

За даними Державної служби статистики у Чернівецькій області іноземні інвестиції розміщено у розвинених сферах економічної діяльності області. Так, станом на грудень 2017 року, майже половина інвестицій зосереджена на підприємствах промисловості (46,6%), у тому числі переробної промисловості (42,2%) та добувної промисловості (3,1%). Також інвестиційно-привабливими в регіоні є сільське, лісове та рибне господарство (19,1%), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (8,6%), сфера операцій з нерухомим майном (11,4%), будівництво (3,7%) [5].

За інформацією Державної адміністрації Чернівецької області, в економіку Чернівецької області інвестує 41 країна світу. За обсягами інвестування лідерами є Нідерланди, Велика Британія, Кіпр, Туреччина, Румунія, Італія та Ізраїль. На ці країни припало 73,1% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку області [14].

Найбільшими за обсягами вкладених іноземних інвестицій підприємствами Чернівецької області є: ТОВ «Дьолер Буковина», засновниками якого є юридичні та фізичні особи з Нідерландів та Німеччини – займається виробництвом яблучного концентрату; ТОВ «Кам'янка Аграр» з німецькими інвестиціями, ТОВ «Агрофірма «Оршівська», ТОВ «Сварог-Буковина», ТОВ «Дністрові роси», ТОВ «АТЗТ Мирне»; ТОВ «Буковинські будівельні матеріали» (добування піску та гравію) та Іспаська філія ТОВ «Клесівський кар'єр нерудних копалин «Технобуд» (виробництво цементу, сухих будівельних сумішей, металопокриття, гіпсокартону тощо), які є дочірніми підприємствами французької будівельної компанії Lafarge; ПП «Мелауда», СП «Мітаче», ТОВ «Грін Вуд Чернівці» з італійськими інвестиціями та ПП «Екопелет Україна» (Литва), ПП «Бурак» (Туреччина), ТОВ «Грін-Планет» (Чехія) успішно займаються деревообробкою; ТзОВ «СО'ОК» (Республіка Панама) займається виробництвом фруктових та овочевих соків; ТОВ «Шведсько-українська клініка «Angelholm», ТОВ «Букінтермед» (Німеччина) здійснюють ді-

Таблиця 3

Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності до загального обсягу капіталовкладень у 2013–2017 роках, у%

Вид економічної діяльності	2013	2014	2015	2016	2017
1. Будівництво	65,8	50,0	49,0	32,7	33,3
2. Сільське, лісове та рибне господарство	10,2	15,0	20,6	9,7	10,2
3. Промисловість	9,2	11,4	13,5	15,8	14,3
4. Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1,4	2,6	4,4	3,2	3,7
5. Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,5	1,5	0,6	2,7	2,6
6. Тимчасове розміщування й організація харчування	0,4	0,4	0,9	1	0,3
7. Інформація та телекомунікації	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3
8. Операції з нерухомим майном	0	2,0	1,0	3,2	1,5
9. Професійна, наукова та технічна діяльність	0,3	0,2	0,3	0,2	0,1
10. Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0	5,2	1,8	5,4	2,8
11. Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,4	9,9	6,2	23,2	24,5
12. Освіта	0	0,2	0,3	1,2	1,9
13. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,3	0,7	0,3	1,5	3,1
14. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,1	0,2	0,9	0,2	0,2
15. Надання інших видів послуг	0	0,3	0	0	1,2

Джерело: розраховано автором на даними Державної служби статистики у Чернівецькій області [5]

яльність у галузі охорони здоров'я; ТзОВ «Фаіре Фінансе» (Чехія), ПП «Європрофіль» (Туреччина) займаються будівництвом споруд електропостачання та телекомунікацій, електромонтажними роботами; ТзОВ «Бетті Аїс Україна» (Румунія), ТОВ «Сварог-Експорт» (Кіпр), ТзОВ «Ефес-Трейдинг» (Туреччина) – оптовою торгівлею продуктами, шоколадними та кондитерськими виробами, діяльністю кафе; фірма «Альтфатер Чернівці» (Німеччина) здійснює діяльність у сфері прибирання сміття, боротьби із забрудненням та поводження з відходами.

З 2016 року в області розпочало виробничу діяльність ТОВ «Аутомотів Електрік Україна» (Німеччина), яке знаходиться на колишньому заводі Гравітон, що входить до корпорації ПРЕТТЛЬ КАБЕЛЬКОНФЕКТІОН, та спеціалізується на виготовленні електрообладнання для автовиробників-гігантів.

Чернівецька обласна держадміністрація вживає певні заходи для покращення інвестиційної діяльності. Для цього було розроблено стратегію розвитку Чернівецької області на період до 2020 року, метою якої є підвищення рівня та якості життя населення краю. Однією з найважливіших цілей стратегії є формування бренду області, залучення інвестицій, розвиток міст і сільських територій, яка включає в себе такі напрями: створення інтерактивної інвестиційної карти Чернівецької області; презентація економічного, інвестиційного, експортного потенціалу Чернівецької області, налагодження співпраці з міжнародними фондами, програмами та грантами (участь у конкурсних відборах грантових проектів) для залучення інвестиційних коштів у різних сферах господарської діяльності; проведення інвестиційного форуму «Чернівецька область – привабливий регіон для інвестування» [14].

Висновки та пропозиції. Отже, інвестиції – це гарантія зростання економічного розвитку будь-якої країни, регіону, області. Тому головною складовою проведення на всіх рівнях господарювання є заходи, щодо формування привабливого інвестиційного клімату та активізації інвестиційних процесів в країні та в регіоні. За допомогою збільшення інвестицій відбувається розвиток підприємств, організацій, а це врешті решт призводить до ефективнішого розвитку економіки, введення виробництвом у дію найсучаснішого обладнання, збільшення якості виготовленої продукції, яка може продаватись не лише у межах нашої області, країни, а може й виходити на світовий ринок. Підвищення рівня активності інвестиційної діяльності можна домогтись за допомогою узгоджених дій керівництва різної ієрархії.

Для покращення розвитку інвестиційної діяльності підприємств необхідно : удосконалювати нормативно-правову базу, щодо регулювання інвестиційної діяльності; забезпечувати рівність між надходженням та використанням інвестиційних ресурсів; стабілізувати інвестиційно-привабливий імідж міста та області; співпрацювати державним органам влади та структурам бізнесу для планування інвестиційних проектів.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Основи інвестиційного менеджменту / І.А. Бланк – К.: Ельга-Н, Ніка-Центр. – Т. 1. – 2001. – 536 с.
2. Борщ Л.М. Інвестиції в Україні: стан, проблеми і перспективи. – К.: Знання, КОО, 2002. – 318 с.
3. Бут І.О. Інвестиції як основа структурних зрушень в економіці / І.О. Бут // Інвестиційні пріоритети епохи глобалізації: вплив на національну економіку та окремий бізнес. – Дніпропетровськ, 2008. – Т. 1. – С. 3–4.
4. Гриньова В.М. Інвестування [Електронний ресурс] / В.М. Гриньова. – Київ: Знання, 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://textbook.com.ua/investuvannya/1473447206/s-3.
5. Державна служба статистики України Головне управління статистики у Чернівецькій області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.cv.ukrstat.gov.ua/.
6. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия / Гл. ред. А.М. Румянцев. – М., 1972. – 745 с.
7. Закон України «Про інвестиційну діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-12.
8. Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE22868.html.
9. Колтинюк Б.А. Инвестиції: Підручник / Б.А. Колтинюк. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2011. – 425 с.
10. Перар Ж. Управление финансами: с упражнениями. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 480 с.
11. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
12. Пєтухова О.М. Інвестування [текст] : навч. посіб. / О.М. Пєтухова. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 336 с.
13. Садовська І.Б. Бухгалтерський облік [текст] : навч. посіб. / І.Б. Садовська, Т.В. Божидарнік, К.Є. Нагірська. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 668 с. – ISBN 978-617-673-160-3.
14. Чернівецька обласна державна адміністрація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bukoda.gov.ua/.

Вудвуд В.В., Джуровець А.И.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СУЩНОСТЬ И СОСТОЯНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье раскрыта необходимость инвестиционной деятельности, понятия и виды инвестиций. Приведены классификационные подходы, по их систематизации. Проанализировано состояние инвестиционной деятельности предприятий Черновицкой области. Определена структура источников финансирования капитальных инвестиций региона. Изучено основных иностранных инвесторов и предложены основные направления улучшения инвестиционной деятельности Черновицкой области.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, капитальные инвестиции, иностранные инвестиции, предприятия.

Vudvud V.V., Dzhurovets A.I.
Chernivtsi Trade and Economics Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

ESSENCE AND CONDITION OF INVESTMENT ACTIVITIES OF CHERNIVETSK REGION ENTERPRISES

Summary
The article discloses the necessity of investment activity and concepts and types of investments. Classification approaches are presented, concerning their systematization. The state of investment activity of Chernivtsi region enterprises is analyzed. The structure of sources of financing of capital investments in the region is determined. The main foreign investors were studied and the main directions of improvement of investment activity of Chernivtsi region were proposed.
Keywords: investments, investment activity, capital investments, foreign investments, enterprises.

УДК 334.735

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Гринюк Н.А.
Київський національний торговельно-економічний університет

Досліджено сутність і особливості функціонування споживчої кооперації як економічної системи. Розглянуто засади діяльності споживчої кооперації з точки зору інституційних теорій. Обґрунтовано роль споживчої кооперації в сучасній економіці. Досліджено концептуальні засади функціонування споживчої кооперації. Обґрунтовано переваги діяльності організацій споживчої кооперації.
Ключові слова: кооперація, види кооперації, споживча кооперація, кооперативні принципи, кооперативні переваги.

Постановка проблеми. Сучасна економіка являє собою комплексну систему, яка передбачає функціонування різноманітних інституційних форм як синтез комерційних і некомерційних організацій з різними типами господарства і механізмами управління.

Феномен кооперації існує в усіх суспільствах, починаючи з традиційного (доіндустріального) і закінчуючи сучасним постіндустріальним, інформаційним суспільством. Споживчі товариства маючи статус некомерційної організації, утворюють систему споживчої кооперації, яка є частиною інституційного механізму ринкової економіки.

Взагалі споживча кооперація є досить суперечливим явищем з точки зору економічної науки, що пов'язано з особливостями її функціонування. З одного боку, організації споживчої кооперації є господарюючими суб'єктами, що приймають участь у створенні національного добробуту, а з іншого – мають суттєві відмінності у формуванні і розподілі результатів своєї діяльності.

Саме сутнісні особливості соціально-економічної природи споживчої кооперації обумовлюють необхідність окремого визначення інституційних засад її функціонування в економічній системі.

Аналіз останніх досліджень. Суперечки щодо визначення місця і ролі кооперації в економічній системі точаться протягом всього періоду функціонування кооперативної форми господарювання, сформувавши два практично протилежні погляди на вищезазначену проблему.

Певна група дослідників стверджує, що саме кооперація є засобом перетворення всієї економічної системи в майбутньому [4; 7]. Визначаючи кооперацію «найдосконалішою з відомих форм діяльності» [5] за критерієм соціальної справедливості, прихильники такого підходу пророкують, що внаслідок докорінної зміни поглядів на природу суспільства і поширення кооперативних принципів саме ця форма господарювання поступово охопить всі сфери економіки.

На противагу такій думці, інші науковці не пов'язують подальший розвиток економіки і суспільства з широким розповсюдженням кооперативних засад в господарській діяльності [1; 2; 3], вважаючи кооперацію однією з тимчасових форм співпраці людей на шляху до більш високого рівня розвитку економічних систем.

На нашу думку, перспективи розвитку кооперації обумовлюються цілою низкою її характеристик і різноманітних факторів, поєднання яких створює синергічний ефект і трансформується у особливості кооперації.

Метою статті є дослідження інституційних засад функціонування споживчої кооперації в сучасній економічній системі.

Результати досліджень. Однією з центральних у теорії і практиці кооперації є проблема її статусу з точки зору її прибутковості/неприбутковості.

Коренями ця проблема, насамперед, сягає в історію кооперативного руху, який розвивався відповідно до особливостей розвитку економічної науки.

З початку XX століття на території Російської імперії панувала спочатку марксистська, а пізніше неомарксистська теорія, основу якої складала теорія експлуатації (перетворена з теорії трудової цінності Д. Рікардо) і ідеї державного соціалізму Німецької соціально-політичної школи [6]. Головним постулатом трудової теорії цінності є антисоціальний характер прибутку – категорії, що маючи «експлуататорський» статут була несумісною з побудовою соціалістичного суспільства. Під впливом пануючих на той час економічних ідей, кооперацію було проголошено капіталістичною за формою, але соціалістичною за змістом [8], що фактично призвело до вихолощення ринкової сутності кооперації і звуження її соціально-економічних можливостей. Таке нівелювання підприємницьких засад кооперативної форми господарювання практично відмежувало кооперацію від капіталізму, а отже і від головних категорій ринкової економіки – прибутку, конкуренції, підприємництва. Радянський період функціонування кооперації тільки поглибив недостатність ринкової орієнтації її розвитку.

По-друге, протягом першої половини XIX століття було закладено підвалини трьох основних видів кооперації (виробничої, сільськогосподарської та споживчої), які, незважаючи на спільність і об'єктивність умов, різняться за природою виникнення. В умовах розвитку ринкових відносин метою організації кооперативів у виробничій і сільськогосподарській галузях стали протистояння конкуренції і захист своїх економічних інтересів, які полягали в прагненні підвищити ефективність діяльності шляхом скорочення витрат на її здійснення і отримання більшого прибутку від реалізації результатів своєї праці на ринку.

Принципову іншу природу має споживча кооперація. Теоретичною передумовою зародження споживчої кооперації стала об'єктивна можливість здешевлення вартості власного споживання за рахунок усунення посередницьких ланок між виробниками і споживачами. В подальшо-

му вигідність таких угод обумовила об'єднання споживачів в товариства для постійної закупівлі необхідних його членам товарів на умовах періодичних внесків до фонду грошових коштів та формування відпускної ціни з урахуванням додаткових витрат на транспортування і утримання складу-магазину. Це суттєво відрізняло споживчі товариства від інших товариств і господарюючих суб'єктів суто підприємницького типу, діяльність яких спрямована на зовнішнє середовище і результат досягається за рахунок «чужих». Отже, безумовно погоджуючись з прибутковим характером кооперативної форми господарювання в цілому і виробничої та сільськогосподарської зокрема, важко віднести до цієї когорти споживчу кооперацію, в основі ідеї якої лежить не принцип прибутковості діяльності, а принцип економії.

Споживча кооперація займає своє місце серед некомерційних організацій. Для дослідження інституційних засад її діяльності необхідний системний підхід, який дозволить виявити сутнісні характеристики, взаємозв'язки і взаємодії в їх розвитку. Саме тому, аналіз економічної природи споживчої кооперації неможливий без поєднання макро- і мікроекономічного дослідження, неокласичного і неоінституційного підходів та теорії економічних організацій.

Насамперед, слід зазначити, що постулати неокласичної теорії не дозволяють всебічно дослідити особливості функціонування споживчої кооперації. Базуючись на ринковому збалансуванні попиту і пропозиції, в межах неокласичної теорії діяльність організацій споживчої кооперації можна дослідити тільки як виробників (продавців) товарів (послуг) і зробити висновок, що умовою успішного функціонування споживчої кооперації на ринку є можливість запропонувати свій товар за нижчими, ніж у потенційних конкурентів, цінами або забезпечити нижчу собівартість. Таким чином, спираючись на виробничу функцію підприємства, неокласична теорія не враховує систему соціально-економічних відносин, яка становить феномен споживчої кооперації.

Ширші можливості для дослідження системи споживчої кооперації надає неоінституційна теорія, яка, не заперечуючи понять і інструментів неокласицизму, дає уявлення про економічну еволюцію, оскільки досліджує економічну систему в її розвитку і функціонуванні.

З точки зору неоінституціоналізму, споживча кооперація може розглядатися як:

– особлива підсистема інститутів в системі інституційних відносин, яка характеризується сукупністю норм і правил щодо цілей діяльності, механізму створення, реєстрації, функціонування, реорганізації і ліквідації її організацій;

– особлива система правочинності власника (на відміну від комерційних організацій), яка відображає обмеження у формуванні і використанні прибутку, особливості фінансування і оподаткування;

– особлива система економії трансакційних витрат.

Відповідаючи теорії організацій, споживча кооперація, характеризується внутрішньою структурою, співпідпорядкуванням, взаємозв'язком і взаємозалежністю елементів: її організації є свідомо керованими соціальними утвореннями з певними межами, що функціонують на відносно постійній основі для досягнення спільної мети, у відповідності до яких вони встановлюють взаємовідносини з іншими фізичними та юридичними особами.

Інституційність засад діяльності споживчої кооперації в ринковій еконо-міці підтверджує і теорія польських дослідників, які обґрунтовують необхідність і доцільність некомерційних організацій такого роду, виходячи із закону попиту і пропозиції: споживча кооперація відображає інтереси споживачів-власників-засновників в пошуку потрібних їм товарів по цінах, які вони готові заплатити [10].

Отже, роль споживчої кооперації в сучасній економічній системі обумовлюється, насамперед, статусом і функціями некомерційної організації (табл. 1).

Таблиця 1

Функції споживчої кооперації як некомерційної організації

Основні функції некомерційних організацій	Функції споживчої кооперації
Виконання певних функцій ринку і держави	+
Коригування недостатності та асиметрії інформації	
Утворення організацій, орієнтованих на інтереси споживачів, а не інвесторів	+
Утворення «проміжних» організацій, що забезпечують взаємозв'язки людини і суспільства, держави і бізнесу	

Джерело: узагальнено автором

З одного боку, організації споживчої кооперації перебирають на себе виконання певних завдань задоволення попиту на суспільні потреби, які, внаслідок недостатньої гнучкості адміністративно-бюрократичного державного апарату, не під силу державі або ринку. Крім того, завдяки існуванню інституційних норм, які характеризують цілі, порядок діяльності її організацій, права і обов'язки членів, споживча кооперація сегментує споживчий ринок за асортиментом і рівнем платоспроможності.

З іншого боку, специфіка системи споживчої кооперації полягає в тому, що її організації орієнтовані на споживача, що, в тім, не означає відсутності у засновників економічних інтересів, які можуть проявлятися в різний спосіб. Не маючи на меті отримання прибутку, споживчій кооперації не заборонено займатися підприємницькою діяльністю настільки, наскільки це сприяє досягненню задекларованих цілей. Особливість споживчої кооперації як некомерційної організації полягає не у відсутності прибутку і мотивації до його отримання, а в обмеженні свободи його використання.

Споживча кооперація також виконує функцію економії трансакційних і трансформаційних витрат засновників і членів кооперативних організацій – витрат на організацію обміну ресурсами і діяльності шляхом скорочення посередницьких витрат на закупівлю, доставку і реалізацію товарів.

Аналізуючи роль і місце споживчої кооперації в економічній системі держави, можна стверджувати, що такий тип некомерційних організацій не відокремлений від ринкової конкурентної економіки. Споживчі кооперативи збільшують різноманітність форм функціонування суб'єктів господарювання і, таким чином, сприяють розширенню конкурентного середовища. Діючи в бік зниження споживчих цін, саме підприємства споживчої кооперації можуть гідно конкурувати з комерційними підприємствами, стимулюючи останніх до пошуку способів скорочення витрат. Слід зазначити, що мотив отримання прибутку включає зростання економічної ефективності виробництва і задоволення споживчого попиту, а споживча кооперація, маючи можливості гнучко пристосовуватися до попиту, знаходить перспективи розвитку всієї національної економіки [11].

Отже, ключовими особливостями споживчої кооперації як суб'єкта некомерційного господарювання, є: по-перше, орієнтація функціонування підприємств і організацій не на отримання прибутку від діяльності, а на розв'язання соціальних завдань; по-друге, поєднання економічної ефективності господарювання з соціальною ефективністю діяльності для досягнення задекларованих цілей.

Внаслідок наявності специфічних цілей діяльності споживчу кооперацію як некомерційну організацію можна вважати системоутворюючим інститутом. Основною відмінністю споживчого кооперативу від інших громадських організацій і господарюючих суб'єктів є одночасне поєднання в процесі діяльності двох сфер: соціальної та економічної (табл. 2).

Головна кооперативна перевага полягає в оптимальному поєднанні соціальної місії з господарською діяльністю організації. Основою досягнення соціальних цілей споживчого кооперативу є автономна спільна господарська діяльність членів за рахунок наявних в їх розпорядженні матеріальних та фінансових ресурсів, обмеженість яких і обумовила формулювання цінностей кооперації, пошук таких принципів спільної діяльності, які б забезпечили незалежне і ефективне функціонування. Саме завдяки своїм принципам і цінностям споживчі кооперативи являють собою особливу форму соціально-орієнтованих господарюючих суб'єктів. Унікальність кооперації полягає ще й в тому, що це єдина форма організації господарювання, яка має міжнародні, законодавчо виписані і затверджені основи її ідентифікації і функціонування.

В функціонуванні і розвитку системи споживчої кооперації проявляється більш глибинна категорія. Споживча кооперація як виробник товарів і послуг утворює своєрідну соціальну мережу – комунікаційні взаємодії між економічними суб'єктами щодо координації їх діяльності [9].

Статус споживчої кооперації як некомерційної організації відображає наявність в ринковій економіці особливого фактору виробництва – спроможності населення до самоорганізації, самоуправління і самодіяльності, яка і реалізується через формування споживчих кооперативів і перетворення їх у соціальну мережу шляхом утворення об'єднань первинних організацій. Споживча кооперація як своєрідна соціальна мережа може бути умовно названою соціальним багатством держави.

Висновки. Споживча кооперація функціонувала і функціонує в межах економічної системи суспільства на кожному етапі його розвитку, внутрішнім джерелом еволюції якої слід вважати розвиток взаємодії людей з метою розв'язання своїх соціально-економічних проблем. Споживча кооперація як некомерційна організація виступає організаційною основою механізму суспільного регулювання, оскільки відображає індивідуальні і групові інтереси людей, розв'язуючи певні місцеві/регіональні проблеми шляхом самоорганізації людей.

Кооперативи є продуктом ринкової економіки і являють собою специфічні господарюючі суб'єкти, які, реалізуючи свою соціальну місію, здійснюють господарську діяльність. Споживча кооперація розглядається в якості особливої форми, адекватної сучасному етапу розвитку соціально орієнтованого суспільства, оскільки головною перевагою (ознакою) кооперації є те, що вона заснована на безпосередній ініціативі і самодіяльності її членів в ім'я їх же добробуту.

В той же час кооперативам притаманні риси високоефективних господарюючих суб'єктів, найбільш вдало пристосованих до умов ринкової економіки: за період свого існування кооперативи зарекомендували себе як конкурентоспроможні підприємства, не менш ефективні, ніж інші ринкові структури. Але, на відміну від підприємств інших організаційно-правових форм, в основі кооперативної моделі господарювання лежить не прагнення особистої вигоди, а турбота про своїх членів.

Унікальність споживчої кооперації полягає в тому, що, з одного боку, – це самоорганізована суспільна структура, а з іншої – самодостатня господарська організація. І саме ці особливості формують головну перевагу, яка є підґрунтям для довгострокового ефективного функціонування споживчої кооперації: оптимальне поєднання соціальної місії кооперації з її господарською діяльністю, заснованою на кооперативних принципах і цінностях. Споживча кооперація є органічною складовою ринкової економіки, яка об'єднує економічних суб'єктів для створення і підтримки інституційного середовища.

Таблиця 2

Характерні риси споживчого кооперативу

Ознаки соціальної організації	Ознаки господарюючого суб'єкта
- автономність, незалежність від державних структур, економічних суб'єктів інших організаційно-правових форм; - можливість об'єднання в одній організації юридичних і фізичних осіб; - добровільність об'єднання різних верств населення; - певна територіальність функціонування; - цільове призначення – задоволення економічних, соціальних і культурних потреб своїх членів за рахунок господарської діяльності.	- організаційна єдність; - наявність обособленого майна; - самостійний баланс і рахунки; - правоздатність участі в громадянському обороті; - дієспроможність прав і обов'язків.

Джерело: узагальнено автором

Список літератури:

1. Апопий А.В. Система связей потребительской кооперации в АПК. – М.: Экономика, 1996. – 167 с.
2. Буздалов И.Н. Возрождение кооперации. – М.: Экономика, 1990. – 173 с.
3. Глушецкий А.А. Кооперация: роль в современной экономике. – М.: Профиздат, 1991. – 159 с.
4. Кооперация как компонент рыночных отношений: проблемы теории и истории. Вып. 1. – Иваново: ИГУ, 1996. – 156 с.
5. Міжнародний кооперативний рух: історичний досвід і сучасна практика. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. – Полтава, 2010. С. 46–47.
6. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс (За ред. Л.П. Горкіної). – К., 2010, с. 84–132.
7. Сыбру А.Н. Потребительская кооперация как социальный институт. В сб.: Потребительская кооперация как социально ориентированная система. – Чебоксары: Салика, 2000, с. 69–71.
8. Туган-Барановський М.И. Социальные основы кооперации. – М., Экономика, 1989, с. 25.
9. Чураков А.Н. Анализ социальных сетей // Социологические исследования, 2000, № 1, С. 109.
10. Kidyba A., Lobocki I. Non-profit Institutions in Regional Restructuring. – Warsaw, 1993, p. 9.
11. The Nonprofit Sector in the Mixed Economy / Ed. By Ben-Ner A. Gui B. – The Univ. of Michigan Press, 1993, p. 3.

Гринюк Н.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

Аннотация
Исследована сущность и особенности функционирования потребитель-ской кооперации как экономической системы. Рассмотрены основы деятельности потребительской кооперации с точки зрения институциональных теорий. Обоснована роль потребительской кооперации в современной экономике. Исследованы концептуальные основы функционирования потребительской кооперации. Обоснованы преимущества деятельности организаций потребительской кооперации.
Ключевые слова: кооперация, виды кооперации, потребительская кооперация, кооперативные принципы, кооперативные преимущества.

Hrynyuk N.A.
Kiev National University of Trade and Economics

INSTITUTIONAL BASES OF THE FUNCTIONING OF CONSUMERS' CO-OPERATIVE

Summary
The essence and peculiarities of the functioning of consumer cooperation as an economic system are investigated. The bases of activity of consumer cooperation from the point of view of institutional theories are considered. The role of consumer cooperation in the modern economy is justified. The conceptual foundations of the functioning of consumer cooperation are explored. The advantages of the activity of consumers' cooperation organizations are justified.
Keywords: cooperation, types of cooperation, consumer cooperation, cooperative principles, cooperative advantages.

УДК 338.22.021.4

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СВІТОВИХ КРИЗ І ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН ЄВРОПИ

Денькович Л.Л., Полагнин Д.Д.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено теоретичні аспекти виникнення світової кризи в США. На основі дати економічної кризи США визначено як саме відбувався вплив на економіку провідних країн Європи: Великобританії, Франції, Німеччини. Досліджено як саме відбувається зниження долара і стан ВВП по кожній країні за 10 років.
Ключові слова: світові кризи, економічні відносини, Європейський Союз, глобальні процеси, ВВП.

Постановка проблеми. Економіка має властивість розвиватися циклічно: є свої кризи, підйомі, «буми». Люди прагнуть для підтримання свого благополуччя цикл «буму», а уряд – щоб економіка завжди розвивалася і удосконалювалася, але це очевидно, що економіка країна не може завжди бути стабільної, а стикається з різними проблема, що веде в подальшому до виникнення спаду і економіки. З кризами з давніх давен борються, якщо лиш вони виникають, але навіть такі розвинені країні, як США, Великобританія, Франція, Німеччина та інші країни Західної Європи не винайшли «ліки» для лікування економічних криз.

Проблема економічних криз актуальна в даний час як і в зарубіжних країнах так і в Україні, та за порівняно невеликий період часу 10-15 років країни перебувають в стані економічних криз, який то слабшає, то посилюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиріч почали з'являтися праці присвячені вивченню та аналізу кризових процесів в глобальній економіці. Можна виділити роботи наступних авторів: П. Кругман, Д. Корсетті, А. Сбраціа, Д. Періколі, Д. Сорос, М. Барклі, А. Бернак, П. Презенті, Н. Рубіні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних і методологічних засад виникнення економічних криз в умовах сучасних світогосподарських відносин провідних країн світу, яка країна найбільше в своїй економіці розвинула економічну кризу, яка стала світовою і відповідно як вплинула на країни Західної Європи.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі задачі:

– виявити сучасні тенденції та загрози розгортання світових економічних

криз в умовах глобалізації світової економічної системи;

– проаналізувати сучасні глобальні процеси з точки зору розвитку світових цивілізаційних процесів в контексті забезпечення міжнародної стабільності та визначити перспективи подолання світових економічних криз в контексті міжнародного антикризового управління.

Виклад основного матеріалу. Економічна криза – це значне порушення господарської системи, що супроводжується порушенням, втратами нормальних виробничих зв'язків і ринкових відносин, що в кінцевому результаті призводить до порушення економічної системи.

Світова економіка демонструє нові тенденції щодо розгортання та протікання кризових явищ. Сучасна світова економічна криза бере початок з 2008 року. Вона має істотні відмінності і особливості порівняно з відомими досі циклічними кризами. Світова економічна криза розпочалася у 2007 р. в США як іпотечна. У 2008 р. вона охопила всю банківську систему і перетворилася на світову фінансову кризу, яка загострила глобальні економічні проблеми не тільки у всіх постіндустріальних країнах, але й у країнах, економіка й торговельні відносини яких щільно пов'язані з економікою США та країн Західної Європи.

Світова криза, що зародилась у США як криза ринку нерухомості та похідних фінансових інструментів, доволі швидко зачепила Велику Британію, невдовзі вщент зруйнувала успішну економіку Ісландії – «країни найвищого добробуту». Серйозно постраждали практично всі країни Європи, згодом криза дійшла й до найвіддаленіших куточків, захопивши навіть Австралію. Враховуючи характер зародження кризи та її специфіку, насамперед найбільше (в абсолютних масштабах) постраждали провідні країни світу з добре розвиненим фондовим ринком (США, Велика Британія, Японія, Німеччина), пізніше країна вдарила по тих країнах, де не витримала тиску національна валюта (Угорщина, Україна). Відчутних втрат зазнали також країни з начебто чудово розвиненою фінансово-банківською системою, проте без серйозної основи в реальному секторі економіки (країни Балтії), а також опинилася на межі економічного колапсу країни, що розвиваються (Пакистан).

Серед основних причин світової кризи експерти виділяють наступні:

· надмірно експансивну грошову політику Федеральної резервної системи (ФРС) США;

· наявність величезного дисбалансу у світовій економіці, зокрема, великий профіцит у зовнішній торгівлі Китаю, значний торговельний дефіцит у США;

· недоліки системи управління ризиками в інвестиційних банках;

· недосконалість регулювання фінансових ринків на національному і міжнародному рівнях.

Для того, щоб краще зрозуміти як саме економічна криза почала розвиватися, можна прослідкувати за основними етапами розвитку світової кризи у табл. 1.

Федеральна резервна система, намагаючись попередити гальмування економіки і вплинути на вартість кредиту як передумову економічного спаду, з вересня по грудень 2007 року знизила базову ставку з 5,25% до 4,25%. Долар став слаб-

Таблиця 1

Етапи розвитку світової кризи США

Терміни	Ринки виникнення	Причини	Ринки охоплення	Причини
Літо 2017 р.	Іпотечний ринок США	Масові неповернення платежів за іпотечними кредитами	Європейський ринок іпотеки	Сек'юритизація іпотеки
21.01.2008 р. 22.01.2008 р.	Фондові ринки Європи та США	Публікація песимістичних прогнозів: щодо «охолодження» європейської і американської економік	Фондові ринки Азії та країн BRIC	Транспарентність фондових ринків
Вересень 2008 р.	Банківській ринок США	Банкрутство Lehman Brothers, продаж Merrill Lynch	Європейський банківський ринок	Фінансові проблеми банківських установ Великобританії, Німеччини, Франції
Жовтень 2008 р.	Фондовий ринок США (рекордне падіння біржових індексів)	Відхилення в першому читанні проекту закону США щодо підтримки фінансового ринку країни	Фондові ринки Європи, Азії, країн BRIC, в тому числі й України	Ефект «доміно», початок рецесії в США та уповільнення темпів економічного розвитку Китаю
Липень 2009 р.	Фінансовій ринок США	Монетарна політика США, що призвела до девальвації долара	Фондові ринки Америки, Європи та Азії (падіння індексів)	Підвищена ліквідність фондових ринків

Джерело: [1]

шати, експорт – зростати, а з ним підвищився і ВВП: у третьому кварталі +4,9% проти +3,8% у другому кварталі.

Фінансові ресурси почали перетікати на фондовий ринок, оскільки зниження базової ставки призвело до росту його капіталізації – індекс Доу-Джонс досяг у жовтні 2007 року рекордного значення 13 905 пунктів, а також на ринки сировини, золота та на зовнішні фінансові ринки, у тому числі Європи і України.

Втім, це не могло зупинити іпотечну кризу. У листопаді 2007 року нових будинків було продано на 34,4% менше, ніж у листопаді 2006 року. Будівельна галузь почала зупинятися, потерпаючи від падіння попиту та боргів.

Оприлюднений у січні 2008 року попередній звіт Світового банку зафіксував уповільнення росту світової економіки у 2007 році: +3,6% проти +3,9% у 2006 році, а головними причинами цього названі кредитна криза, подорожчання базових товарів, енергоносіїв та курсовий чинник основних валют.

ВВП Сполучених Штатів у 2007 році зріс лише на 2,2% – найнижчий показник за останні п'ять років. Падіння обсягів продажів нових будинків за 2007 рік становило 26%, а ціни на них впали на 10%. Інфляція склала 4,1%, зросло безробіття.

Разом з тим, девальвація долара призвела до росту у 2007 році американського експорту на 12,2%, який склав 1 620 мільярдів доларів, потіснивши позиції ЄС та Японії, а імпорту – на 5,9%, який досягнув 2 330 мільярдів доларів. З вересня 2007 р. долар внаслідок фінансових відтоків почав девальвувати відносно євро особливо сильно і ця девальвація продовжувалася до липня 2008 р., коли його курс досяг 1,6 $/€.

Більша частина імпорту була з Китаю та Південної Америки. ФРС відповіла на це черговими зниженнями базової ставки, довівши її у квітні до 2%, а до кінця 2008 року – до 0,25% у надії стимулювати економіку і утримати капітали на фондовому ринку від перетікання на товарні ринки і росту цін на них [5].

Втрата позичальниками США кредитоздатності, а банками ліквідності призвели у 2007–2008 роках до значних фінансових збитків європейських банків. Фінансова паніка у США та політика ФРС на зниження базової ставки спричинили втечу позик у III-IV кварталах 2007 року назад до Європи та укріплення євро.

У 2009 р. Президент США висловив деякі положення на основі яких буде здійснюватися боротьба з кризою. Палата представників ухвалила бюджет країни на 2009–2010 фінансовий рік у розмірі 3,6 трлн. дол. і з дефіцитом у 1,2 трлн дол. Дефіцит бюджету США в період з жовтня 2008 р. по лютий 2009 р. становив 765 млрд. дол. "Здувати" дефіцит планується як за рахунок заморозки державних витрат за багатьма статтями (крім соціального блоку), так і за допомогою введення додаткових податків на "винуватців кризи" – банки та корпорації. Нові податки чекають і багатих американців, що заробляють понад 250 тис. доларів на рік [5].

Отже, можна зробити висновок, що уряд США свідомо розгорнув економічну кризу, яка потім вплинула на провідні країни світу, скорочуючи базову ставку, знижуючи курс долара, експорту, ріст цін на товарні послуги.

США своєю політикою і розвитком економічної кризи вплинула на економічну систему в світі, зокрема країни ЄС. Сформувалися деякі вторинні передумови загальної економічної кризи.

1. Рух валютних курсів, що викликав зміни умов міжнародної торгівлі з відповідним впливом на національні економіки.

2. Перерозподіл фінансових ресурсів між фінансовим, фондовим та товарним ринками, спекулятивний ріст цін на основні ресурси, що збільшував загальну інфляцію, погіршував кредитні умови, вартість виробництва і споживання.

3. Поширення наслідків фінансової кризи у США на решту світу.

Причинами гальмування економіки ЄС стало уповільнення розвитку США як найбільшого торгового партнера, ріст цін на енергоносії та базові товари, укріплення євро, що підриває конкурентноздатність європейських товарів.

До 2007 року європейські банки активно кредитували банки США, у тому числі під іпотечне будівництво. Інфляція в ЄС у 2007 році сягнула 3,1%, у тому числі завдяки підвищенню базових ставок, і це стало одним з чинників кредитної кризи в Європі.

Економічний розвиток Європи у 2007 році уповільнився: +2,6% ВВП проти +2,9% у 2006 році. Інфляція в єврозоні у січні 2008 року становила 3,2% у річному виразі через ріст цін на енергоносії та базові товари при нормативному максимумі 2%.

Одна з країн, на яку вплинула економічна криза являється Німеччина. На сьогоднішній час політика ФРН базується на міцній німецькій економіці, що обіймає одне із передових місць у світі після США, Китаю та Японії, а в окремих напрямках її потенціал навіть перевершує їхні потенціали. Так, частка ФРН у загальному обсязі світової економіки становить близько 7 % з ВВП понад трьох трильйонів євро. При цьому економічний комплекс ФРН найбільш стійкий та конкурентоспроможний серед інших країн Європейського Союзу. Це продемонструвала світова фінансова-економічна криза 2008–2009 років, що хоча досить відчутно і зачепила Німеччину, проте фактично не розвалила її економіку.

Вже у 2010–2013 роках економіка ФРН впоралась із кризою, відновивши позитивну динаміку свого розвитку. У 2014 році ВВП Німеччини зріс на 1,6%, у 2015 році – на 1,7%, а у 2016 році збільшення валового внутрішнього продукту ФРН до 1,9-2%. Характерно, що санкції ФРН щодо Росії та її контрзаходи у відповідь практично не позначилися на німецькій економіці, на що сподівався В. Путін.

Кризові процеси у світовій економіці зміцнили позиції ФРН у ЄС. Саме Німеччина вплинула на стабілізацію деяких глобальних процесів, що виникали в ЄС. Так, у 2008 р. внесок ФРН у стабілізаційний фонд ЄС склав близько 22 млрд євро, це можливо одна із умов виходу країни з економічної кризи. Завдяки цьому Німеччина може впливати на прийняття рішення, вирішення проблем у ЄС, реалізації спільної оборонної політики Російської Федерації.

Однією з рушійних сил ФРН є банківсько-фінансова система, є три банки Deutsche Bank, Dresdner Bank і Commerzbank, які є внутрішніми інвесторами Німеччини, контролюють національний ринок цінних паперів [3].

Великобританія – високорозвинена індустріальна держава, одна з провідних держав світу. В останні десятиліття у країні спостерігався суттєвий економічний підйом і вона стала однією з найрозвиненіших держав у світі.

Важливим напрямком розвитку країні є зовнішньоекономічний. 40% експорту Великобританії припадає на машинобудування, половина імпорту – на продукцію обробної промисловості. При цьому головними торгівельними партнерами країни є США (14% усього товарообігу), Німеччина (13%), країни ЄС (50%). Великобританія є членом багатьох міжнародних організацій та об'єднань, країна бере участь у сфері глобального співробітництва.

Але Великобританія також є одна з країн, на яку вплинула криза в США. Це можна зрозуміти із динаміки основних показників результатів діяльності країни – валового внутрішнього продукту та валового національного доходу (табл. 2) [2].

Отже, за даними табл. 1 можна зробити висновок, що протягом 2008–2016 рр. ВВП Великобританії протягом 2008–2014 рр. збільшився на 209,7 млн. ф. ст., а з 2014–2016 рр. зменшення. Різке зменшення спостерігалося в 2009 році порівняно з 2008 роком, що було обумовлено кризовими явищами в світі, а в 2015 р. через це те, що Велика Британія має намір вийти з ЄС через не задоволення рівнем впливу в прийняті рішень.

Франція – провідна європейська країна з добре розвинутою та збалансованою економікою, забезпеченим населенням, багатими політичними традиціями. Франція витримала світова економічна криза краще ніж більшість інших великих економік ЄС через відносну стійкості внутрішніх споживчих витрат, великого громадського сектора, і меншої залежності від падіння попиту на експорт, ніж в деяких інших країнах.

Після світової економічної кризи 2008–2009 років (від якого Франція постраждала в цілому менше, ніж Німеччина) країна так і не повернулася на траєкторію стійкого економічного зростання. У той же час, головною причиною економічної рецесії є не стільки несприятлива економічна кон'юнктура і низький споживчий попит – скільки існування значного числа перешкод для економічного зростання, включаючи сюди бюрократичні перепони, високі податки на підприємців, недостатньо високий рівень інноваційної активності і технічної модернізації економіки.

Таблиця 2

Динаміки валового внутрішнього продукту та валового національного доходу Великобританії

Рік	ВВП, млн. ф. с.	ВНД, млн. ф. с.	Відхилення ВВП		Відхилення ВНД	
			абсол. приріст, млн. ф. ст.	темп приросту, %	абсол. приріст, млн. ф. ст.	темп приросту,%
2008	1518,7	1521,3	37,7	26,3	25,5	1,8
2009	1482,1	1484,7	-36,6	-2,4	-36,6	-2,4
2010	1558,4	1575,5	76,3	5,1	90,8	6,1
2011	1617,7	1636,4	59,3	3,8	60,9	3,9
2012	1655,4	1650,1	37,7	2,3	13,7	0,8
2013	1713,1	1697,4	57,7	3,5	47,3	2,9
2014	1728,4	1471,7	15,3	0,9	-225,7	13,3
2015	1649,4	1513,4	-79	-4,6	41,7	2,8
2016	1520,5	1560,9	-128,9	-7,8	47,5	3,1

Другий очевидною проблемою є знижується конкурентоспроможність французької економіки. Починаючи з 2004 року зовнішньоторговельний баланс країни був виключно негативним, досягши в 2016 році критичної суми в 637 млрд. євро. Більш того, «вага» французьких експортно-орієнтованих галузей в рамках загальноєвропейської економіки послідовно знижувався, в результаті чого французькі профільні кампанії втрачали цілі сегменти європейського ринку.

Третя істотна проблема пов'язана з постійно знижується діловою активністю французів. В цілому, сукупні показники ділової активності (частка економічно активного населення країни в працездатному віці) у Франції, очевидно, нижче, ніж в сусідній Німеччині – і перш за все серед молоді та людей старшого віку.

Безробіття у Франції починаючи з 2010 року зростала на 10% і збільшувалася так само швидко, як і в сусідній Німеччині. Крім цього, протягом декількох десятиліть незмінно гострою залишається проблема молодіжного безробіття (25,7% в березні 2017 року), що вказує на наявність серйозних проблем в освітній системі країни, які деформують відносини між вищою школою і ринком праці.

Четвертою значущою економічною проблемою для Франції є значний розмір державного боргу, який становить 96%. При цьому протягом восьми останніх років щорічний розмір приросту державного боргу перевищує 3-х-відсотковий ліміт, встановлений загальноєвропейським «Пактом стабільності». Цей борг в значній мірі генерує масштабний публічний сектор на чолі з малоефективними управлінськими структурами, витрати на забезпечення діяльності яких складають 56% від ВВП країни (найвищий показник серед країн ЄС) [4].

Бюджетний дефіцит Франції збільшився з 3,4% ВВП в 2008 році до 6,9% ВВП в 2010 році, в той час як державний борг збільшився з 68% ВВП до 82% за той же самий період.

Велика у французькій економіці частка іноземного капіталу (промисловість до 40%, нерухомість близько 27,5%, торгівля – 20%, сфера послуг – 9%). На підприємствах з іноземним капіталом працюють понад 20% трудящих. Особливо велика частка іноземного капіталу в інформатиці та інших галузях передових технологій (понад 50%) [4].

Саме такі міжнародні організації, як МБРР, МВФ, Продовольча і сільськогосподарська організація і СОТ допомогли у вирішені світової фінансово-економічної кризи.

Висновки і пропозиції. Світова фінансова криза розпочалась у 2007 році з обвалу ринку іпотечних кредитів у США. Обвал ринку нерухомості, стрімке зростання кількості неповернених кредитів, банкрутство кредитних фондів, списання світовими банками сотень мільярдів доларів збитків, обвал фондових ринків, ріст цін на енергоносії, прискорення темпів світової інфляції та зниження темпів росту світової економіки – всі ці події взаємопов'язані і відбулися за період менше 1 року. Фактично, надзвичайно тісна взаємопов'язаність та переплетеність фінансових систем призвела до того, що криза на американському ринку переросла у кризу світової економіки.

На скільки б сильно фінансова криза не зачепила економіку Німеччини, Франції і Великобританії, кожна з цих країн знайшла спосіб виходу з кризи і стали провідними країнами, хтось більше, а хтось менше. Німеччина стала одним із провідних членів ЄС, бере участь у прийнятті будь-яких рішень, надала кошти у фонд ЄС, що допомогло подолати кризу. У Франції приділяється багато уваги із підвищенням економіки, насамперед забезпечення зайнятості населення, для того щоб скоротити рівень безробіття, намагаються збільшення припливу іноземних інвестицій, негативним те, що збільшується державний борг. У Великобританії значні прояви кризи помітно в скороченні ВВП і ВНД у 2009 р., потім зростання, із 2014 – 2016 рр. знову скорочення, і бажання Великобританії вийти з ЄС.

Список літератури:

1. Гладун Т.М. Причини та футурологія сучасної світової валютно-фінансової кризи / Т.М. Гладун, Г.С. Домарадзька, Н.С. Русина // Вісник Національного університету «Львівська політехника». – 2009. – № 460. – С. 468–474, С. 470.
2. Державна служба статистики // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Економіка ФРН – підгрунтя німецького лідерства в Європі та світі. 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/uk/article/ekonomika-frg/.
4. Макрон і економіка Франції: чи вдасться вийти з кризи? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.politanalitika.ru/v-polose-mnenij/makron-i-ekonomika-frantsii-udastsya-li-vyjti-iz-krizisa/.
5. Як формувалася світова криза? / Економічна правда. 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/publications/2009/12/2/218549/.

Деньковыч Л.Л., Полагнын Д.Д.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МИРОВОГО КРИЗИСА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАН ЕВРОПЫ

Аннотация
Исследованы теоретические аспекты возникновения мирового кризиса в США. На основе дать экономического кризиса США определено как происходил влияние на экономику ведущих стран Европы: Великобритании, Франции, Германии. Исследовано как происходит снижение доллара и состояние ВВП по каждой стране за 10 лет.
Ключевые слова: мировые кризисы, экономические отношения, Европейский Союз, глобальные процессы, ВВП.

Denkovich L.L., Polahnyn D.D.
Chernivtsi National University named after Y. Fedkovich

CAUSES OF WORLD CRISIS AND ITS EFFECTS ON THE ECONOMY OF EUROPE COUNTRIES

Summary
Theoretical aspects of the emergence of the global crisis in the USA are researched. On the basis of the date of the economic crisis, the United States determined exactly how the impact on the economy of the leading European countries was: Britain, France, Germany. It explores exactly how the dollar is decreasing and the state of GDP per country for 10 years.
Keywords: world crises, economic relations, European Union, global processes, GDP.

УДК 657.37

МЕТОДИКА ОБЛІКУ ВИТРАТ І ДОХОДІВ ЗІ СТРАХУВАННЯ МАЙНА НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Дідоренко Т.В., Белова І.М.
Тернопільський національний економічний університет

Досліджено методику обліку витрат і доходів зі страхування майна на сільськогосподарських підприємствах. Схематично показано процес облікового відображення відносин страхування майна. Відображено взаємозв'язок системи бухгалтерського обліку операцій страхування майна сільськогосподарських підприємств. Розглянуто господарські відносини щодо страхування. Описано процес облікового відображення відносин страхування майна.

Ключові слова: бухгалтерський облік, витрати, доходи, страхування, облікова політика.

Постановка проблеми. Розглядаючи методологічні засади формування інформації про витрати від операцій страхування майна, а саме сплату сільськогосподарськими підприємствами страхових платежів, слід зауважити, що однозначності в їх обліковому відображенні не існує, що і зумовлює проблематику роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам методології обліку витрат і доходів страхування майна сільськогосподарських товаровиробників у вітчизняній і зарубіжній літературі присвячено праці багатьох вчених-економістів, зокрема: Р.Ф. Бруханського, І.М. Бєлової, М.С. Палюха, Т.В. Дідоренко, О.П. Завитій, Н.Г. Мельник, Н.П. Чорної, П.Р. Пуцентейла й інших науковців. Водночас вони залишаються дискусійними і недостатньо дослідженими для отримання своєчасної та достовірної інформації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом прямої вказівки на включення витрат на страхування до певного виду витрат немає. Як немає і твердження щодо віднесення сплати страхових внесків до надзвичайної діяльності. У зв'язку з цим суттєвим методологічним завданням, що потребує уточнення, на нашу думку, є вирішення питання взаємодії об'єктів обліку надзвичайної діяльності (надзвичайних доходів і витрат) з об'єктами обліку страхування майна – доходами та витратами. Ці дві категорії в системі бухгалтерського обліку, а саме страхування і надзвичайна діяльність дуже часто ототожнюють, підводячи їх під загальну риску надзвичайної діяльності.

Мета статті. Головною метою статті є дослідити методику обліку витрат і доходів зі страхування майна на сільськогосподарських підприємствах. Схематично показати процес облікового відображення відносин страхування майна. Відобразити взаємозв'язок системи бухгалтерського обліку операцій страхування майна сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Чинними Методичними рекомендаціями з планування, обліку та калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, П(С)БО 16 «Витрати», норми якого застосовуються сільськогосподарськими підприємствами, незалежно від форм власності, та Інструкцією до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій передбачено в організації та веденні бухгалтерського обліку врахувати надзвичайні події.

У сільському господарстві під надзвичайними подіями розуміють стихійні явища або операції, які відрізняються від звичайної діяльності підприємства, і не очікується, що вони будуть повторюватися періодично або у кожному наступному звітному періоді (пожежі, повені, суховії, пилові бурі, морози тощо).

Якщо схематично показати процес облікового відображення відносин страхування майна, то він матиме таку послідовність (рис. 1), яка передбачає:

– по-перше, сплату страхових платежів як понесення витрат за договорами страхування майна (що класифікуються як витрати на здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням надзвичайних подій).

– по-друге, отримання та відображення в обліку доходів у вигляді державної субсидії для оплати частини страхового платежу (якщо застраховане майно підпадає під критерії, встановлені Порядком надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів), а також дебіторської заборгованості держави з відшкодування страхового платежу;

– по-третє, настання страхового випадку, що в обліку кваліфікується як надзвичайна подія;

– по-четверте, отримання та відображення в обліку доходів у вигляді страхового відшкодування (надзвичайні доходи), а також дебіторської заборгованості за невиплаченими сумами страхового відшкодування.

Загалом, облік доходів і витрат, пов'язаних із надзвичайними подіями, які відрізняються від звичайної діяльності підприємства, але не очікується, що вони будуть повторюватися періодично або у кожному звітному періоді, ведеться на рахунку 75 «Надзвичайні доходи» та рахунку 99 «Надзвичайні витрати» [1].

Для відображення доходів, які виникли внаслідок надзвичайних подій, використовується рахунок 75 «Надзвичайні доходи». Рахунок має два субрахунки. На 751 «Відшкодування збитків від надзвичайних подій» відображається сума відшкодування втрат від надзвичайних подій, включаючи відшкодування витрат на попередження втрат від надзвичайних подій. На субрахунку 752 «Інші надзвичайні доходи» відображається дохід від інших подій чи операцій, які відповідають визначенню надзвичайних подій.

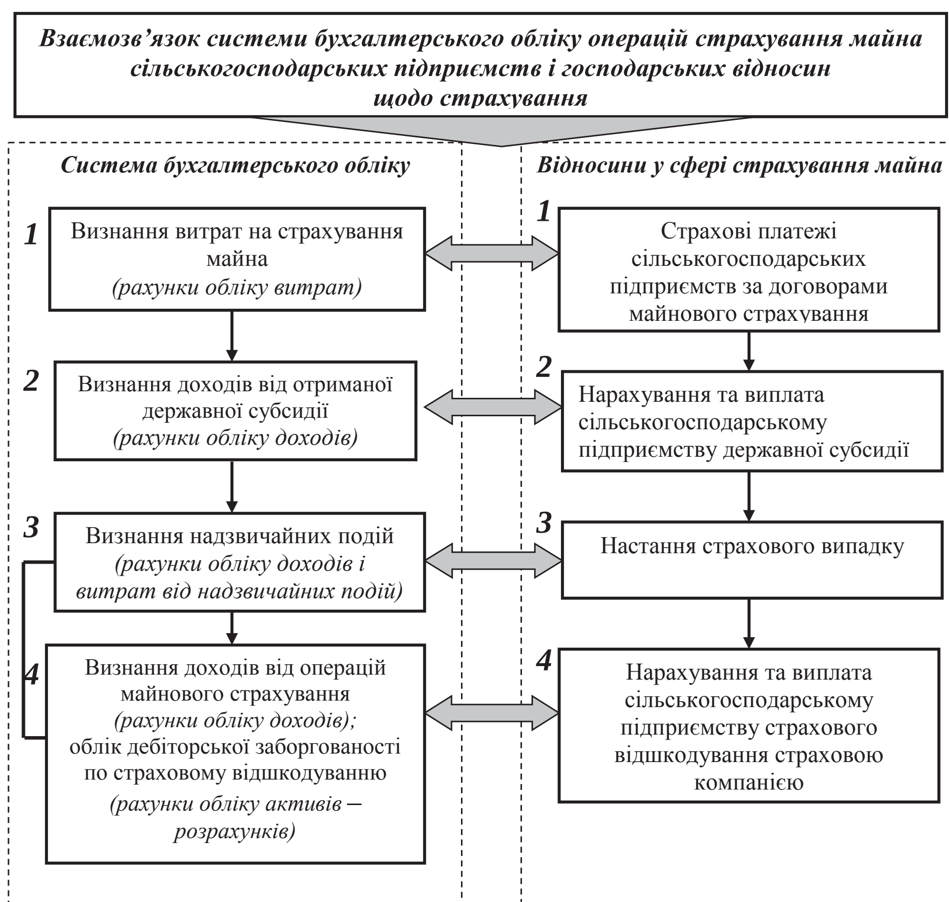

Рис. 1. Взаємозв'язок системи бухгалтерського обліку операцій страхування майна сільськогосподарських підприємств і господарських відносин щодо страхування

До витрат від надзвичайних подій відносяться як прямі втрати внаслідок цих подій, так і витрати на здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням і ліквідацією таких наслідків (відшкодування, сплата стороннім організаціям, заробітна плата працівників, зайнятих на відновлюваних роботах, вартість використаних сировини та матеріалів тощо). При виникненні таких втрат і витрат дебетується рахунок 99 «Надзвичайні витрати» і кредитуються інші рахунки обліку активів і зобов'язань [4].

Облік витрат і доходів від страхування майна сільськогосподарських підприємств тісно пов'язаний методологічно з обліком надзвичайних витрат і доходів, що обліковуються на вище проаналізованих рахунках. Слід відмітити, що стан організації обліку на досліджених 28 підприємствах свідчить, що у жодного з них не визначено в наказі про облікову політику порядок обліку витрат і доходів, пов'язаних зі страхуванням, і концепцію їх взаємодії з обліком надзвичайної діяльності.

Що стосується біологічних активів і виробництва сільськогосподарської продукції, то у бухгалтерському обліку витрати на їх страхування включаються до складу витрат звітного періоду відповідно до П(С)БО 16 і відображаються на рахунку 23 «Виробництво» (табл. 1). Така норма передбачена Методичними рекомендаціями з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств [1].

Суттєвим недоліком облікового забезпечення надзвичайних витрат і надзвичайних доходів за операціями страхування майна сільськогосподарських підприємств є відсутність окремого узагальнення сум сплачених страхових платежів та отриманого відшкодування. За діючим порядком обліку витрати на страхування відносяться на різні рахунки витрат, залежно від того, в якому виді діяльності сільськогосподарського підприємства використовується застрахований основний засіб.

Разом із тим, така інформація є важливою для аналізу та контролю за понесеними витратами, що пов'язані зі страхуванням майна. Тому запропоновано систему аналітичних субрахунків обліку другого порядку з обліку дебіторської заборгованості, надзвичайних витрат і надзвичайних доходів пов'язаних із страхуванням майна сільськогосподарських підприємств (табл. 2).

Застосування даних рахунків надасть управлінню підприємством вичерпну інформацію про укладені договори страхування, загальну суму понесених витрат на сплату страхових платежів і розмір отриманих сум страхового відшкодування.

Важливою методологічною проблемою обліку витрат, пов'язаних із страхуванням майна, є необхідність віднесення до їх складу значної суми страхових платежів в одному звітному періоді, особливо коли мова йде про обов'язкове страхування [3].

Таблиця 1

Порядок відображення в обліку витрат (страхових платежів), пов'язаних із страхуванням майна, сільськогосподарськими підприємствами

Вид витрат на страхування	Віднесення в бухгалтерському обліку	Рахунки обліку
Страхові платежі (витрати) зі страхування ризиків транспортування запасів, що придбані за плату	До первісної вартості (собівартості) запасів	20 «Запаси»
Страхові платежі (витрати) зі страхування майна підприємства та цивільної відповідальності власників транспортних засобів, а також окремих категорій працівників, зайнятих у виробництві відповідних видів продукції	До собівартості відповідних видів сільськогосподарської продукції (у складі інших прямих витрат)	23 «Виробництво»
Страхові платежі (витрати) на страхування основних засобів, інших необоротних активів загальновиробничого призначення	До складу загальновиробничих витрат	91 «Загальновиробничі витрати»
Страхові платежі (витрати) на страхування основних засобів, інших матеріальних необоротних активів загальногосподарського використання, що спрямовані на обслуговування й управління підприємством	До адміністративних витрат	92 «Адміністративні витрати»
Страхові платежі (витрати) на страхування основних засобів, інших матеріальних необоротних активів, пов'язаних зі збутом продукції, товарів, робіт, послуг	До витрат на збут	93 «Витрати на збут»
Страхові платежі (витрати) на страхування готової продукції (товарів) пов'язані з транспортуванням продукції (товарів) відповідно до умов договору (базису) поставки	До витрат на збут	93 «Витрати на збут»
Страхові платежі (витрати) на страхування призначеної для подальшої реалізації готової продукції (товарів), що зберігається на складі підприємства	До витрат на збут	93 «Витрати на збут»

Таблиця 2

Система рахунків обліку операцій страхування майна

Діючі субрахунки	Запропоновані аналітичні субрахунки другого порядку
375 «Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків»	3751 «Розрахунки за відшкодуванням збитків страховими компаніями»
	3752 «Розрахунки за відшкодуванням збитків державою»
	3753 «Розрахунки за відшкодуванням збитків винною особою»
377 «Розрахунки з іншими дебіторами»	3771 «Розрахунки за отриманням державної субсидії для оплати частини страхового платежу»
Рахунок 75 «Надзвичайні доходи»: 751 «Відшкодування збитків від надзвичайних подій» 752 «Інші надзвичайні доходи»	7511 «Відшкодування збитків від надзвичайних подій страховою компанією»
	7512 «Відшкодування збитків від надзвичайних подій державою»
	7513 «Відшкодування збитків від надзвичайних подій винною особою»
	7514 «Продаж залишкового майна після настання страхового випадку»
	7515 «Державна субсидія для оплати частини страхового платежу»
Рахунок 99 «Надзвичайні витрати»: 991 «Втрати від стихійного лиха» 992 «Втрати від техногенних катастроф і аварій» 993 «Інші надзвичайні витрати»	9911 «Витрати по застрахованих об'єктах»
	9912 «Витрати по незастрахованих об'єктах»

У 50% досліджених підприємств використовується сільськогосподарська техніка, придбана в кредит. При цьому обов'язковою умовою є її щорічне страхування. В такому випадку за звітний місяць, в якому будуть сплачені страхові платежі по такому страхуванню, собівартість сільськогосподарської продукції буде завищеною, деякою мірою неправомірно (це стосується підприємств, що перебувають на загальній системі оподаткування) [2].

Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами – платниками податку на прибуток, урожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності – платниками податку на прибуток відносяться до обов'язкових видів страхування, тому такі витрати до прийняття Податкового кодексу відносились до складу валових витрат у повному обсязі (рис. 2).

На сьогодні, згідно з ПКУ, будь-які витрати зі страхування враховуються як витрати подвійного призначення.

Так, відповідно до пп. 140.1.6 статті 140 ПКУ при визначенні об'єкта оподаткування враховуються будь-які витрати із страхування ризиків загибелі врожаю:

– транспортування продукції платника податку;

– цивільної відповідальності, пов'язаної з експлуатацією транспортних засобів, що перебувають у складі основних засобів платника податку;

– екологічної й ядерної шкоди, що може бути завдана платником податку іншим особам;

– майна платника податку;

– об'єкта фінансового лізингу, а також оперативного лізингу, концесії державного чи комунального майна за умови, якщо це передбачено договором;

Рис. 2. Порядок віднесення витрат на страхування до складу витрат у цілях оподаткування, встановлений ПКУ

– фінансових, кредитних та інших ризиків платника податку, пов'язаних із провадженням ним господарської діяльності, в межах звичайної ціни страхового тарифу відповідного виду страхування, що діє на момент укладення такого страхового договору, за винятком страхування життя, здоров'я або інших ризиків, пов'язаних із діяльністю фізичних осіб, що перебувають у трудових відносинах з платником податку, обов'язковість якого не передбачена законодавством, або будь-яких витрат із страхування сторонніх фізичних чи юридичних осіб [3].

Якщо умови страхування передбачають виплату страхового відшкодування на користь платника податку – страхувальника, то застраховані збитки, яких зазнав такий платник податку у зв'язку з веденням господарської діяльності, включаються до його витрат за податковий період, в якому він зазнав збитків, а будь-які суми страхового відшкодування зазначеним збиткам включаються до його доходів за податковий період їх отримання [1].

Висновки і пропозиції. У процесі проведеного дослідження частково уточнено, та вирішено питання взаємодії об'єктів обліку надзвичайної діяльності (надзвичайних доходів і витрат) з об'єктами обліку страхування майна – доходами та витратами.

На сьогодні існують рекомендації [2; 5; 6] щодо відображення даних витрат у складі витрат від надзвичайної діяльності, а саме на рахунку 99 «Надзвичайні витрати», за дебетом якого відображається сума визначених витрат, а за кредитом – списання витрат і втрат на рахунок 79 «Фінансові результати». Дійсно, характеристика цього рахунку в Інструкції дає привід так вважати.

Список літератури:

1. Бруханський Р.Ф. Бухгалтерський облік: підручник / Р.Ф. Бруханський. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 480 с.
2. Белова І.М. Організація стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємства / Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємства в умовах інституційних трансформацій: монографія / Р.Ф. Бруханський, П.Р. Пуцентейло [та ін.] – Тернопіль: Вектор, 2017. – 260 с.
3. Дідоренко Т. Значення оперативного обліку в системі управління сільськогосподарським підприємством [Текст] / Тетяна Дідоренко, Ірина Белова // Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації : міжнар. зб. наук. пр. – 2017. – Вип. 1–2. – С. 29–37.
4. Завитій Ольга. Особливості та різновиди сільськогосподарського страхування [Текст] / Ольга Завитій, Вікторія Яковчук // Обліково-аналітичне та правове забезпечення інституційних секторів економіки України в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку : зб. наук. праць всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю [м. Тернопіль, 30 берез. 2017 р.] / редкол.: Р.Ф. Бруханський, І.М. Белова, А. Гасьор [та ін.]. – Тернопіль: Крок, 2017. – С. 24–27.
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 4 «Страхові контракти»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua /document/92416/МСФЗ_4.pdf.
6. Страховий ринок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/stat/.

Дидоренко Т.В., Белова И.М.
Тернопольский национальный экономический университет

МЕТОДИКА УЧЕТА РАСХОДОВ И ДОХОДОВ ПО СТРАХОВАНИЮ ИМУЩЕСТВА НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Исследовано методику учета издержек и доходов по страхованию имущества на сельскохозяйственных предприятиях. Схематически показан процесс учетного отражения отношений страхования имущества. Отражено взаимосвязь системы бухгалтерского учета операций страхования имущества сельскохозяйственных предприятий. Рассмотрены хозяйственные отношения по страхованию. Описан процесс учетного отражения отношений страхования имущества.
Ключевые слова: бухгалтерский учет, расходы, доходы, страхование, учетная политика.

Didorenko T.V., Belova I.M.
Ternopil National Economic University

METHOD OF ACCOUNT OF CHARGES AND PROFITS FROM PROPERTY INSURANCE ON AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
Investigational method of account of charges and profits from property insurance on agricultural enterprises. The process of registration reflection of relations of property insurance is schematically rotined. Intercommunication of the system of record-keeping of operations of property of agricultural enterprises insurance is represented. Economic relations are considered in relation to insurance. The process of registration reflection of relations of property insurance is described.
Keywords: record-keeping, charges, profits, insurances, registration policy.

УДК 005.95/.96

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТНОЮ КОМАНДОЮ

Каліман Ю.О., Ралко О.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Авторами статті була поставлена мета визначити та дослідити наукові підходи до формування та управління проектною командою для їх використання організаціями на основі вивчення таких аспектів командної роботи, як якість виробленої командою продукції, тип і частоту її діяльності, її згуртованість, наявність групового конфлікту. Для досягнення поставленої мети були досліджені найпоширеніші теорії та моделі групової динаміки та розвитку проектних команд. Проведене дослідження дало змогу прийти до висновку, що при формуванні нової групи, важливо, налагоджувати стосунки між членами цієї команди та розвивати в них довіру один до одного. На самому початку роботи, керівник не можете розраховувати на миттєвий результат та оптимальну продуктивність. Формування команди вимагає часу, і члени команди часто проходять різні етапи розвитку, перш ніж остаточно об'єднаються в команду і досягнуть успіху. Врахування особливостей розвитку проектної команди на кожному з етапів та своєчасна ідентифікація керівником деструктивних процесів у її роботі дозволить досягти максимальної ефективності діяльності як окремого підрозділу організації, так і організації в цілому.
Ключові слова: проектна команда, формування, team-building, групова динаміка, малі групи, етапи розвитку.

Постановка проблеми. При наявності великої кількості методик, методологій та практик того, як досягти і втримати високу ефективність компаній, на жаль, виявляється так, що навіть найбільші й найуспішніші компанії з плином часу починають деградувати і занепадають. Корінь проблем починається в «голові» організації, а саме в її менеджерському складі та недосконалій кадровій політиці. Всі недобудовані споруди, незавершені проекти, інвестиції, які так і не принесли прибутку – це рішення, прийняті топ-менеджерами компаній. Якщо поглянути вглиб організації, то кожне із завдань виконувалось одним або декількома підрозділами. Достатньо часто, на перший погляд, і начальник підрозділу є фахівцем з досвідом роботи і співробітники мають всі необхідні навички для успішного виконання своїх професійних обов'язків, але результату з якихось причин підрозділ не досягає. Однією з причин недосягнення поставленого завдання часто буває відсутність злагодженої роботи всередині підрозділу. Саме тому великою популярністю серед корпоративних тренінгів користуються тренінги, присвячені командній роботі та побудові проектних команд. Таким чином, варто визначити які наукові підходи до формування та управління прое-ктною командою можна використати в практичній діяльності організацій для досягнення ними високої ефективності діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження командної роботи, моделям управління проектними командами, законами групової динаміки та особливостями розвитку команд з часом займались такі відомі вчені, як: Левін К., Прістлі Д., Такман Б., Лэйхифф Дж. М та Пенроуз Дж. М., Орбан-Лембрик Л.Е., Таббс С., Хакман Дж.Р. та Олдхем Г., К. Герсик та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість досліджень з питань формування та управління командами, достатньо невивченою залишається проблема формування ефективної проектної команди саме для організацій, оскільки більшість досліджень сконцентровані або на питаннях ефективності персоналу, формуванні ефективної кадрової політики, або на питаннях групової динаміки з точки зору розвитку суспільства і взаємодії суспільних груп. Саме тому, варто поєднуючи різноманітні підходи як до управління персоналом, так і до групової взаємодії, сформувати наукові підходи до формування та управління проектною командою для їх використання організаціями, що дозволить останнім налагодити ефективну командну роботу та досягти поставлених цілей.

Мета статті. Метою статті є визначити та дослідити наукові підходи до формування та управління проектною командою для їх використання організаціями на основі вивчення таких аспектів командної роботи, як якість виробленої командою продукції, тип і частоту її діяльності, її згуртованість, наявність групового конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Основними елементами будь-якої організації за допомогою яких вона випускає продукт або надає послугу є засоби праці, предмети праці та робоча сила. При чому ефективність використання як предметів, так і засобів праця прямо залежить від роботи персоналу організації або від робочої сили. У процесі діяльності підприємства виникає необхідність розв'язання певних завдань, що й породжує потребу у створенні команд, покликаних орієнтуватися на ці завдання. На процесі досягнення успішного виконання поставлених завдань кожних членом проектної команди позначаються соціальний досвід, самооцінка індивіда, специфіка діяльності, можливість досягнення певної мети та ін.

Мета більшості досліджень з розвитку групи – дізнатися, чому і як невеликі групи змінюються з плином часу. Для цього дослідники вивчають закономірності зміни та безперервності у групах з плином часу. Результати таких досліджень покладені в основу побудови та управління проектними командами в організаціях.

На початку сімдесятих Хілл і Грюннер повідомили, що існує більше 100 теорій розвитку групи. З тих пір з'явилися інші теорії, а також спроби

констатувати і синтезувати їх. В результаті було запропоновано ряд теорій та моделей зміни груп. Був розроблений ряд теоретичних підходів для пояснення того, як певні групи змінюються з часом. В цілому, деякі моделей розглядають групові зміни як регулярний рух через серію «етапів», в той час як інші розглядають їх як «фази», які групи можуть або не можуть пройти і які можуть виникати на різних етапах розвитку групи. Увага до розвитку групи з плином часу була одним із чинників диференціації між вивченням спеціальних груп і вивченням команд таких як ті, які зазвичай використовуються на робочому місці, військові, спортивні тощо.

Перше систематичне дослідження розвитку групи було проведено Куртом Левіном, який ввів термін «групова динаміка». Його рання модель індивідуальних змін, яка послужила основою багатьох моделей групового та командного розвитку, описала зміни як трьох етапний процес: розморожування, зміна і заморожування.

Подальший розвиток процес групової динаміки отримав, зокрема, у роботах Б. Такмана, згідно з його науковим підходом проектні команди розвиваються на чітко визначених етапах, починаючи від їх створення у вигляді груп людей, до згуртованих, орієнтованих на завдання груп. На його думку, розвиток проектної команди можна поділити на такі етапи: формування, штурм, нормалізація та виконання. У 1977 році Брюс Такман спільно з Мері Енн Дженсен додали п'ятий етап до 4 етапів: «закриття», він має місце, коли команда завершує поточний проект. Згодом працівники приєднаються до інших команд і перейдуть до іншої роботи.

Розглянемо детально особливості кожного з етапів розвитку проектної команди за науковим підходом Б. Такмана.

«Формування» – відбувається, коли члени команди вперше зустрічають один одного. При першій зустрічі члени команди знайомляться один з одним. Вони обмінюються інформацією, інтересами та досвідом і формують перші враження один від одного. Учасники дізнаються про проект, над яким вони будуть працювати, обговорюють цілі та завдання проекту і починають думати про те, яку роль вони будуть грати в командному проекті. Вони ще не працюють над проектом, а фактично, «відчувають одне одного» і знаходять свій шлях з приводу того, як вони працюватимуть разом.

На цьому початковому етапі розвитку команди важливо, щоб керівник команди дуже чітко визначив цілі команди і дав чітке керівництво щодо проекту. Керівник групи повинен забезпечити, щоб всі учасники брали участь у визначенні командних ролей і обов'язків і працювали командно, щоб допомогти їм визначити «командні норми». Команда повністю залежить від керівника групи, який повинен направляти їх.

Коли команда починає працювати разом, вона переходить у стадію «штурму». Цей етап не можна уникнути, на ньому члени команди конкурують один з одним за статусом і за прийняттям своїх ідей. У них різні думки про те, що потрібно робити і як це робити, що викликає конфлікт всередині команди. По мірі просування на цьому етапі, під керівництвом лідера команди, вони вчаться вирішувати проблеми разом, працюють як самостійно, так і разом у команді, і погоджуються на визначені їм ролі і обов'язки в команді. Для членів команди, які не люблять конфлікт, – це складний етап.

Керівник групи повинен бути здатним допомогти команді на цьому етапі – навчити членів команди слухати один одного і поважати їх розбіжності і ідеї. Лідеру команди необхідно буде навчити деяких членів команди бути більш наполегливими, а інших – бути уважними слухачами.

Цей етап буде завершений, коли члени команди будуть більше приймати один одного і дізнаються, як працювати разом на благо проекту. Однак, деякі команди не виходять за рамки цього етапу, і весь час реалізації проекту витрачається на конфлікт і низький моральний дух та мотивацію, що ускладнює завершення проекту. Зазвичай команди, що складаються з членів, які є професійно незрілими, будуть складно проходити цей етап розвитку проектної команди.

Коли команда переходить на «нормуючу» стадію, вона починає працювати більш ефективно як команда. Члени команди більше не зосереджені на своїх індивідуальних цілях, а швидше зосереджені на розробці способу спільної роботи. Вони поважають думки один одного і цінують їх розбіжності. Спільна робота в команді здається більш природною. На цьому етапі команда погоджує свої правила спільної роботи. Члени команди починають довіряти один одному і активно шукати один одного для допомоги у разі необхідності. Замість того, щоб конкурувати один з одним, вони тепер допомагають один одному в досягненні загальної мети.

На цьому етапі керівник групи може не брати участь у прийнятті рішень та вирішенні проблем, так як члени команди працюють разом і можуть взяти на себе більшу відповідальність в своїх областях. Команда має велику самостійність і здатна вирішувати проблеми і конфлікти як група. Однак іноді лідер команди може втрутитися, якщо команда застрягне. Керівник групи завжди повинен стежити за тим, щоб члени команди працювали разом.

Варто розуміти, що не всі команди переходять до наступного етапу, деякі команди зупиняються на етапі «нормування», оскільки їх члени так і не змогли подолати внутрішньо групові конфлікти та створити «групові норми».

На етапі «виконання» команди працюють на дуже високому рівні. Основна увага приділяється досягненню мети проектної команди. Члени команди знають один одного, довіряють один одному і покладаються один на одного. Високопродуктивна команда працює без нагляду, і учасники стали взаємозалежними. Команда дуже мотивована, щоб виконати свою роботу. Учасники можуть приймати рішення і вирішувати проблеми швидко і ефективно. Якщо у командних процесах необхідно внести зміни – команда прийде до згоди про зміну процесів самостійно, не покладаючись на лідера команди.

На цьому етапі лідер команди не бере участь у прийнятті рішень, вирішенні проблем або інших подібних заходах, пов'язаних з повсякденною роботою команди. Члени команди працюють ефективно як група і не потребують нагляду, який потрібний на інших етапах. Керівник про-

ектної команди продовжує стежити за діяльністю команди, він також буде виступати в ролі шлюзу, коли рішення мають бути досягнуті на більш високому рівні в організації.

Навіть на цьому етапі існує ймовірність того, що команда повернеться до іншого етапу. Наприклад, команда може повернутися до стадії «штурму», якщо один з членів починає працювати незалежно. Або команда може повернутися до стадії «формування», якщо новий член приєднається до команди. Якщо є суттєві зміни, які заважають роботі, команда може повернутися на більш ранній етап.

На стадії «закриття» проект підходить до кінця. Цей етап розглядає команду з точки зору добробуту команди, а не з точки зору управління командою через чотири початкові етапи росту команди.

Керівник групи повинен забезпечити, щоб команда встигла відзначити успіх проекту і перехопити кращі практики для майбутнього використання. Або, якщо це не був успішний проект – оцінити, що сталося, і засвоїти уроки для майбутніх проектів. Це також дає команді можливість попрощатися один з одним і бажати один одному успіху. Цілком імовірно, що будь-яка група, яка досягла етапу 4 «виконання», буде підтримувати зв'язок один з одним, оскільки вони стали дуже близькими.

Кожен з п'яти етапів моделі запропонованої Такманом, включає в себе два аспекти: міжособистісні стосунки і поведінку. Така відмінність аналогічна рівноважній моделі Балеса (1950), в якій йдеться, що проектна команда безперервно ділить свою увагу між інструментальними (завданнями) і виразними (соціально-емоційними) потребами.

Стюарта Таббс сформував системний підхід до вивчення взаємодії малих груп, привівши його до створення чотирьохфазної моделі розвитку проектної команди, яка передбачає наступні фази розвитку:

1. Орієнтація: на цьому етапі члени проектної команди знайомляться один з одним, починають обговорювати проблему і вивчають обмеження і можливості проекту.
2. Конфлікт: є необхідною частиною розвитку проектної команди. Конфлікт дозволяє групі оцінювати ідеї, і це допомагає групі у прийнятті рішень.
3. Консенсус: конфлікт закінчується на консенсусній стадії, коли учасники проектної команди вибирають ідеї і погоджуються на альтернативу.
4. Закриття: на цьому етапі оголошується остаточний результат, і члени проектної команди підтверджують свою підтримку щодо цього рішення.

Розглянемо науковий підхід до формування та управління проектною командою К. Герсика. Згідно з дослідженнями природних груп Герсик відходить від традиційно лінійних моделей групового розвитку і пропонує модель, яка працює наступним чином:

Фаза I. У відповідності з моделлю на першому зібранні з'являється структура поведінкових моделей і припущень, за допомогою яких проектна команда підходить до свого проекту, і група залишається в цій структурі на першій фазі свого існування.

Середня точка. В своїх середніх точках проектні команди відчувають парадигматичні зрушення у своїх підходах до роботи, дозволяючи їм отримати вигоду з поступового навчання і добитися значних успіхів. Перехід – це потужна можливість для проектної команди змінити свої цілі. Але перехід повинен бути вміло використаний, оскільки, як тільки він пройде, команда навряд чи змінить свої плани знову.

Фаза II. Другий період інерційного руху бере свій напрямок від планів, прийнятих під час переходу. По завершенні, коли команда докладає остаточні зусилля для задоволення зовнішніх очікувань, вона відчуває позитивні і негативні наслідки минулих виборів.

З самого початку дослідження динаміки груп та формуванні наукових підходів до управління розвитком проектної команди викликало розбіжність між дослідниками, оскільки деякі з них підтримують фокус на індивідуальному рівні, а інші – на груповому рівні. Багаторівнева перспектива – це інтеграція цих аналізів в єдиний підхід. Це говорить про те, що розвиток групи і успіх можна найкраще зрозуміти, беручи до уваги компоненти, знайдені на всіх рівнях аналізу. Розробником багаторівневого підходу до формування та управління проектною командою став Дж. Р. Хакман. На його думку, групову поведінку можна розділити на 3 рівні аналізу: індивідуальний рівень (мікро), груповий рівень (мезо) і організаційний або соціальний рівень (макро).

Мікрорівень: індивідуальний рівень, відноситься до особистих якостей і характеристик окремих членів групи, а також до їх дій.

Мезорівень: груповий рівень, відноситься до якостей і характеристик групи в цілому, наприклад, наскільки згуртованою є група, який її розмір, як вона структурована тощо.

Макрорівень: організаційний чи соціальний рівень. відноситься до якостей, характеристик і процесів великих колективів, частиною яких є група (тобто організація або спільнота).

При вивченні розвитку групи і її динаміки важливо враховувати всі рівні аналізу. Хоча може виникнути спокуса зосередитися головним чином на рівні групи, важлива інформація може бути присутньою також або на одному рівні вгору (організаційному рівні), або на одному рівні вниз (індивідуальний рівень).

Застосувати наведені наукові підходи до формування та управління проектною командою на практиці може викликати ряд труднощів. Для того, щоб з'ясувати чи ефективною є робота проектної команди можна застосувати ряд відмінних характеристик, що притаманні роботі ефективних та неефективних проектних команд.

Характеристики ефективних, успішних команд включають:

- доброзичливе спілкування між всіма учасниками;
- регулярний мозковий штурм з участю всіх учасників;
- консенсус серед членів команди;
- вирішення проблем колективно;
- прихильність до проекту та інших членів команди;
- регулярні групові зустрічі;

– підтримка приємних стосунків між усіма членами команди.

Серед відмінних рис неефективних проектних команд можна виокремити наступні:

– відсутність зв'язку між членами команди;

– немає чітких ролей і обов'язків для членів команди;

– члени команди кидають роботу не піклуючись про терміни або якість роботи;

– члени команди працюють самостійно, рідко обмінюються інформацією і пропонують допомогу;

– члени команди звинувачують інших у тому, що пішло не так, ніхто не бере на себе відповідальність;

– члени команди не підтримують інших в команді;

– члени команди часто відсутні, що викликає прослизання на часовій шкалі та додаткову роботу для членів своєї команди

Керівнику проектної команди необхідно буде активно брати участь у таких командах. Чим раніше лідер групи вирішує проблеми і допомагає команді перейти до більш ефективного способу спільної роботи, тим більше ймовірно, що проект завершиться успішно.

Висновки і пропозиції. Отже, нами розглянуті найпоширеніші наукові підходи до формування та управління проектної команди на основі поєднання теорій групової динаміки та моделей розвитку проектних команд. Проведення дослідження дало змогу прийти до висновку, що при формуванні нової групи, важливо, налагоджувати стосунки між членами цієї команди та розвивати в них довіру один до одного. На самому початку роботи, керівник не можете розраховувати на миттєвий результат та оптимальну продуктивність. Формування команди вимагає часу, і члени команди часто проходять різні етапи розвитку, перш ніж остаточно об'єднаються в команду і досягнуть успіху. Врахування особливостей розвитку проектної команди на кожному з етапів та своєчасна ідентифікація керівником деструктивних процесів у її роботі дозволить досягти максимальної ефективності діяльності як окремого підрозділу організації, так і організації в цілому.

Список літератури:

1. David Priestley. Forming, Storming, Norming and Performing: The Stages of Team Formation [Електронний ресурс] / David Priestley // Venture team building. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ventureteambuilding.co.uk/forming-storming-norming-performing/.
2. Adjourning Stage of Group Development: Definition & Explanation [Електронний ресурс] // Study.com. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://study.com/academy/lesson/adjourning-stage-of-group-development-definition-lesson-quiz.html.
3. Five Stage Model of Group Development [Електронний ресурс] // Tutorials Point. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://www.tutorialspoint.com/individual_and_group_behavior/five_stage_model_group_development.htm.
4. Teamwork Theory: Tuckman's Stages of Group Development [Електронний ре-сурс] // The happy manager. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://the-happy-manager.com/articles/teamwork-theory/.
5. Ralko Oleksandra Motivation as a management function [book] Tetiana L. Mostenska, Oleksandra Ralko (scientific editors). Management. Cases. Book. – Kyiv: NUFT, 2015. – P. 94–99.
6. The Five Stages of Project Team Development [Електронний ресурс] // Project Management Articles. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://project-management.com/the-five-stages-of-project-team-development/.
7. Ралко А.С. Деградация организации / А.С. Ралко // «Глобальні та національні проблеми економіки» – Миколаїв. – 2015. – № 6.

Калиіман Ю.А., Ралко А.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ И УПРАВЛЕНИЮ ПРОЕКТНОЙ КОМАНДОЙ

Аннотация
Авторами статьи была поставлена цель определить и исследовать научные подходы к формированию и управлению проектной командой для их использования организациями на основе изучения таких аспектов командной работы, как качество производимой командой продукции, тип и частоту ее деятельности, ее сплоченность, наличие группового конфликта. Для достижения поставленной цели были исследованы наиболее распространенные теории и модели групповой динамики и развития проектных команд. Проведенное исследование позволило сделать вывод, что при формировании новой группы, важно, налаживать отношения между членами этой команды и развивать в них доверие друг к другу. В самом начале работы, руководитель не можете рассчитывать на мгновенный результат и оптимальную производительность. Формирование команды требует времени, и члены команды часто проходят различные этапы развития, прежде чем окончательно объединятся в команду и достигнут успеха. Учет особенностей развития проектной команды на каждом из этапов и своевременная идентификация руководителем деструктивных процессов в ее работе позволит достичь максимальной эффективности деятельности как отдельного подразделения организации, так и организации в целом.

Ключевые слова: проектная команда, формирования, team-building, групповая динамика, малые группы, этапы развития.

Kaliiman Yu.O., Ralko O.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE FORMATION AND MANAGEMENT OF THE PROJECT TEAM

Summary
The authors of the article set a goal to define and investigate scientific ap-proaches to the formation and management of the project team for their use by organizations on the basis of studying such aspects of teamwork as the quality of the products produced by the team, the type and frequency of its activities, its cohesion, and the presence of group conflict. To achieve this goal, the most common theories and models of group dynamics and the development of project teams were investigated. The conducted research led to the conclusion that when forming a new group, it is important to establish relations between the members of this team and develop trust to each other in it. At the very beginning of the work, the manager cannot expect the instant results and optimal performance. Formation of the team takes time, and team members often go through different stages of development before they finally join the team and achieve success. Taking into account the specifics of the development of the project team at each stage and the timely identification by the manager of the destructive processes in its work will allow achieving maximum efficiency of the activity of both the individual subdivision of the organization and the organization as a whole.
Keywords: project team, formation, team-building, group dynamics, small groups, stages of development.

УДК 336.72

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

Капустян В.О., Сірецька І.О.
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

Досліджено теоретичні питання сучасного стану ринку нафтопродуктів в Україні. Проаналізовано проблеми, які заважають розвиватися ПЕК. Встановлено, що одним з головних дестабілізуючих чинників розвитку вітчизняного ринку є надмірна імпортна залежність в умовах нестабільності валютного курсу. Запропоновано важливі завдання для збільшення власного видобутку нафти, а також диверсифікації постачання нафти та нафтопродуктів на ринок. Доводиться, що регулювання ринку нафтопродуктів в основному здійснюються адміністративними методами, що створює перешкоди для вільного ведення підприємницької діяльності.
Ключові слова: ринок нафтопродуктів, державне регулювання, ПЕК, інновації, нафта, нафтопродукти.

Постановка проблеми. Економіка України характеризується високим рівнем енергетичної залежності, особливо від імпортних поставок нафти та нафтопродуктів. В таких умовах нестабільність на вітчизняному ринку автомобільного пального, яка характеризується значною амплітудою у кризовий та посткризовий період, має значний вплив на всі галузі національної економіки, і, тим самим, визначає рівень соціально-економічного розвитку, життя населення та економічної безпеки держави. На сьогодні пріоритетним напрямом вдосконалення державної політики є забезпечення перспективного розвитку ринку нафтопродуктів і зміни шляхів його постачання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження проблем розвитку національного та світового ринків нафтопродуктів здійснили такі вітчизняні економісти, як В.Г. Бурлака, А.М. Єріна, А.М. Остапко, Н.К. Максишко, О.Я. Малинка, О.Г. Шпак, Д.В. Мамзелєв, М.С. Дорожкіна, О.В. Оборіна, Р.З. Подолець та інші. Проте ще недостатньо висвітлено залежність розвитку галузей вітчизняної економіки від зміни об'єднання вітчизняного ринку автомобільного пального, можливі позитивні та негативні наслідки цих ключових галузей національної економіки. Потребують системного аналізу проблеми забезпечення ефективних взаємозв'язків між учасниками вітчизняного ринку світлих нафтопродуктів та іншими ринками споживчих товарів та послуг.

Ціль статті. Найважливішим завданням сьогодення України для забезпечення її виживання як суверенної держави та повноцінної участі у міжнародних відносинах є вибір ефективної моделі розвитку, розробка стратегії та системи національної безпеки, які мають бути адекватними геополітичній ситуації, що склалася. Важливе місце у вирішенні цих проблем займають питання створення умов для ефективної роботи та розвитку українського паливно-енергетичного комплексу (ПЕК).

Викладення основного матеріалу. Нафтова промисловість відіграє значущу роль в економіці країни, адже вона забезпечує більшість галузей народного господарства необхідною сировиною, продуктами нафтопереробки. Нафта була і залишається стратегічною сировиною і одним з найважливіших факторів економічної незалежності будь-якої держави.

Ситуація, яка склалася на паливному ринку України залишається незадовільною. За кінцевим споживанням палива нафтопродукти займають приблизно 17%, поступаючись природному газу і тепловій енергії. Однак, починаючи з 2009 р. по 2014 р. спостерігається їх дефіцит у зв'язку з невиконанням нафтопереробними заводами планів із модернізації та виробництва якісних продуктів. Більш того, внутрішнє виробництво бензину та дизельного палива продовжує скорочуватися.

В Україні на ринку нафтопродуктів склалася кризова ситуація, коли не-зважаючи на достатні потужності нафтопереробних заводів, маючи кваліфіковані кадри, загрузка НПЗ катастрофічно упала. Із шести нафтопереробних заводів України ні один не може конкурувати з європейськими підприємствами. До цього призвели такі фактори:

1. Морально застаріла технічна база та давно зношені основні фонди. Після приватизації НПЗ, хоча й відповідні вимоги передбачались умовами конкурсу, реконструкції основних фондів шляхом інвестування в їх розвиток не здійснювалось. Потужності заводів використовувались, але у модернізацію основних фондів і технічне переоснащення кошти не вкладались. На сьогодні плани щодо переведення українських НПЗ на виробництво продукції згідно європейських стандартів (Євро-4, Євро-5) не реалізовано.
2. Несприятлива цінова кон'юнктура на вітчизняному ринку нафтопродуктів. Традиційно, як тільки змінюється курс гривні – зростають ціни на пальне. Девальвація національної грошової одиниці призвела до того, що низька глибина переробки і висока собівартість продукції знизили загрузку НПЗ додатково майже на 10% за один рік.
3. Монополізація ринку до якої призвела непрозора енергетична політика. Зосередження більшої частини ринку в одних руках не сприяє здоровій конкуренції, яка повинна мати місце на ринку. Внаслідок цього, на українському ринку спостерігається тенденція росту цін на паливно-мастильні матеріали та зростання незадоволення споживачів.

Фактично, на даний час для України вкрай постає нагальне питання перегляду державної політики у цій сфері, з метою проведення модернізації основних фондів та технічного переосна-

щення НПЗ, збільшення власного видобутку нафти, а також диверсифікації постачання нафти та нафтопродуктів на ринок України. Першочерговими завданнями для держави являється:

1. Збільшення видобутку власної нафти. Основною особливістю, яка й викликає проблеми функціонування підприємств галузі, є те, що нафтопромисловість України практично повністю залежить від імпортної сировини. Обсягів нафти, яку видобувають у країні, вистачає для завантаження потужностей національних НПЗ лише на 8-10%.

Останніми роками відкриваються, в основному, дрібні та середні родовища вуглеводнів на глибинах до 6 тис. м, але вони не залучаються до розроблення через те, що їх важко освоювати.

2. Диверсифікація джерел та шляхів постачання нафти. Заходи з диверсифікації джерел та шляхів надходження вуглеводнів потрібно розглядати як ключовий елемент забезпечення національної безпеки держави. Географічне розташування України дозволяє задіяти різноманітні джерела постачання нафти незалежними шляхами з Азербайджану, Казахстану, Туркменістану, при цьому суттєво посиливши роль України на ринку транзитних послуг.

3. Реконструкція та збільшення завантаженості НПЗ. Зношена технічна база, морально застарілі виробництва, несприятлива цінова кон'юнктура на ринку, низька глибина переробки нафти, висока собівартість виробництва, незадовільна якість продукції – все це призвело до того, що завантаження нафтопереробних заводів України знизилося до 7-10%. Жоден із нафтопереробних заводів України не здатен конкурувати із заводами сусідніх країн і не має ресурсів для масштабної реконструкції. У той же час непрозорість енергетичної політики у цій сфері призвела до безупинного, протягом останніх років, зростання частки імпортних нафтопродуктів на українському ринку.

4. Формування ефективного ринку нафтопродуктів. Стан українського ринку нафти і нафтопродуктів відображає особливості кризових явищ останніх років у нафтовій галузі в цілому. Низька платоспроможність населення призвела до збільшення споживання дешевого палива. – Відсутність державного контролю якості, наявність нелегального виробництва та реалізації нафтопродуктів призвели до процвітання учасників тіньового сегменту ринку. У свою чергу недосконала політика призвела до зниження конкурентоспроможності вітчизняних НПЗ, непрозорості ринку нафтопродуктів, відсутності у підприємств стимулів до реконструкції і модернізації, що стало причиною важкого фінансового стану галузі.

Необхідність підвищення ефективності української нафтопереробної промисловості зумовлює об'єктивно нагальну потребу в подальших спеціальних економічних дослідженнях. В Україні досі немає фундаментальних досліджень з цієї теми. Раніше виконані роботи, в тому числі державні програми, носять переважно технологічний характер, тоді як їх економічні аспекти базуються переважно на постулатах централізованої економіки і не повністю враховують особливості ринкових відносин. Отже, дослідження джерел формування інвестиційних ресурсів, факторів їх ефективного використання, аналіз сучасного стану нафтопереробної промисловості України і визначення перспектив її розвитку в умовах ринкової економіки є досить актуальним науковим завданням, вирішення якого має практичне значення.

На сьогодні Україна посідає 19 місце в світі з видобутку нафти при щорічному видобутку 3-4 млн. тонн. Потреби країни в нафті становлять 35-40 млн. тонн на рік. Забезпечуючи їх лише на 10% за рахунок власного видобутку, Україна залишиться імпортером нафти, навіть якщо справдяться найоптимістичніші прогнози щодо власного видобутку цих ресурсів [2].

Високорозвинуті країни приділяють велику увагу розвиткові нафтопереробної промисловості, поглибленню переробки нафти, енергозбереженню, поліпшенню екології й автоматизації нафтопереробних заводів (НПЗ). Інші постсоціалістичні країни, крім країн-членів СНД, створивши привабливий інвестиційний клімат, одержали від міжнародних організацій-донорів значні інвестиції і майже повністю закінчили реструктуризацію нафтопереробної промисловості.

Сьогодні Україна володіє значним виробничим потенціалом, реалізація якого дозволятиме заміщувати імпорт світлих нафтопродуктів на рівні 50% від обсягів внутрішнього ринку у середньотерміновій перспективі і 80% – у довготерміновій перспективі. Проте на сьогоднішній день серед українських НПК фактично функціонує лише один – Кременчуцький НПК (річна проектована потужність переробки – 18,6 млн т), який переробляє вітчизняну нафту. Також переробкою вітчизняної нафти у порівняно незначних обсягах займається єдине повністю державне нафтопереробне підприємства – Шебелинський ГПЗ (річна потужність переробки – 1,05 млн т). Решта вітчизняних НПК – Лисичанський (проектована потужність переробки – 8 млн т), Херсонський (7,1 млн т), Дрогобицький (3,5 млн т), Одеський (2,8 млн т), Надвірнянський (2,6 млн т), звели виробничу діяльність до мінімуму або ж повністю її припинили внаслідок цілої низки причин внутрішнього та зовнішнього характеру.

Інвестиційне забезпечення розвитку виробництва в перехідній економіці має свою специфіку. Нинішня промислова й інвестиційна політика України є суперечливою, оскільки вона базується частково на ліберальній економічній концепції, а частково – на традиції адміністративного регулювання. Розробка ефективного механізму інвестиційного забезпечення виробництва в перехідній економіці потребує як теоретичного дослідження, так і поглибленого аналізу економічного стану конкретних галузей.

Досягнення суттєвого прогресу в залученні коштів для перебудови вітчизняної нафтопереробної галузі можливе лише завдяки створенню певних умов, зокрема: податкових та кредитних стимулів для конкретних інвесторів; проектів реконструкції та модернізації діючих нафтопереробних заводів.

Фінансування розвитку галузей ПЕК може здійснюватись за рахунок таких заходів: оптимізації цінової і тарифної політики та доведення інвестиційної складової тарифу на енергоносії з врахуванням цільової надбавки до рівня, що

забезпечує достатню інвестиційну привабливість проектів; законодавчого запровадження прискореної амортизації основних фондів ПЕК, забезпечивши при цьому цільове використання амортизаційного фонду; залучення коштів від реструктуризації та погашення боргових зобов'язань минулих років учасників енергоринку відповідно до Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» від 23.06.2005 р. №2711-IV; державних коштів відповідно до обсягів, ви-значених чинним законодавством та бюджетом розвитку на відповідний рік; створення умов для збільшення доходності та підвищення рівня капіталізації прибутку енергетичних підприємств [4].

Нафтовий сектор виявився нездатним відреагувати на зміни в соціально-економічному становищі України, а ринкові реформи, які проводились в галузі, не є ефективними. З урахуванням великих потенційних можливостей підвищення ефективності і впливу на економіку, розвиток нафтопереробної промисловості слід вважати одним з основних пріоритетів структурної перебудови паливно-енергетичного комплексу і інвестиційної політики в Україні.

Для виводу з кризового стану української нафтопереробної галузі, для досягнення рівня країн Заходу, необхідно, з урахуванням поточної ціни світового ринку нафти, модернізувати діючі українські НПЗ, для того, щоб збільшити показники переробки нафти до рівня глибокої схеми, тобто до 90-95%. З цією метою доцільно, скориставшись допомогою провідних західних нафтових компаній, розпочати застосування принципово нових схем розвитку НПЗ, інноваційних для вітчизняної нафтопереробки.

Висновки та пропозиції. Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновки, що на даний час в Україні ситуація на ринку нафтопродуктів залишається складною і напруженою. Неефективна приватизація нафтопереробних заводів наряду з недосконалим антимонопольним законодавством стали причиною монополізації галузі. Не виконано навіть мінімальних інвестиційних зобов'язань по технічному переобладнанню, які передбачалися договорами по приватизації. Кошти не інвестувалися у виробництво і як наслідок українські нафтопереробні заводи мають застарілу технічну базу, зношені основні фонди, нафтопродукти низької якості та відсутність інвесторів. Вирішення проблем, пов'язаних із нормальним функціонуванням нафтопереробної промисловості та ринку нафтопродуктів, потребує формування комплексної державної політики у цій сфері. До реалізації цільового завдання – відновлення нафтопереробної галузі України та її конкурентоспроможності на відкритому лібералізованому ринку.

Список літератури:

1. Дані Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Шпак О.Г. Нафта і нафтопродукти: монографія / О.Г. Шпак. – К.: Ясон. – 2000. – 370 с.
3. Дорожкіна М. Ринок нафти та нафтопродуктів України: проблеми розвитку та регулювання // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, № 85. – 2006. – С. 8–11.
4. Шерстюк Р.В. Развитие нефтегазового комплекса Украины в условиях глобализации мирового ТЭК // Актуальні проблеми економіки, № 1(55). – 2006 р.

Капустян В.О., Сирецкая И.А.
Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА НЕФТЕПРОДУКТОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы современного состояния рынка нефтепродуктов в Украине. Проанализированы проблемы, которые мешают развиваться ТЭК. Установлено, что одним из главных дестабилизирующих факторов развития отечественного рынка является чрезмерная импортная зависимость в условиях нестабильности валютного курса. Предложено важные задачи для увеличения собственной добычи нефти, а также диверсификации поставок нефти и нефтепродуктов на рынок. Доказывается, что регулирование рынка в основном здийснюеться административными методами, создает препятствия для свободного ведения предпринимательской деятельности.
Ключевые слова: рынок нефтепродуктов, государственное регулирование, ТЭК, инновации, нефть, нефтепродукты.

Kapustyan V.O., Siretska I.O.
Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF OIL PRODUCTS MARKET IN UKRAINE

Summary
Teoretical issues of the current state of the oil products market in Ukraine are researched. The problems that hinder the development of FEC are analyzed. It has been established that one of the main destabilizing factors of domestic market rotation is the excessive import dependence in the conditions of non-stability of the exchange rate. The important tasks are proposed to increase own oil production, as well as to diversify the supply of oil and petroleum products to the market. It turns out that the regulation of the market of petroleum products is mainly carried out by administrative methods, which creates barriers for the free conduct of entrepreneurial activity.
Keywords: oil products market, state regulation, fuel and energy complex.

УДК 658

ВПЛИВ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ НА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Кифяк В.І., Студенець М.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено проблеми використання нематеріальних ресурсів підприємствами в сучасних умовах. Наведено опис структури та характеристику нематеріальних ресурсів. Проаналізовано вплив використання нематеріальних ресурсів на формування конкурентоспроможності продукції. Обґрунтовано, що використання нематеріальних ресурсів надає продукції підприємства конкурентних переваг і підвищує її конкурентоспроможність на ринку. Здійснено оцінку економічного ефекту від використання нематеріальних ресурсів на прикладі підприємства.

Ключові слова: нематеріальні ресурси, нематеріальні активи, конкурентоспроможність продукції, ліцензування, гудвіл, патентування, франчайзинг.

Постановка проблеми. В останні десятиліття на світовому ринку у розвитку підприємств особливо вирізняється тенденції зростання ролі нематеріальних ресурсів у загальній структурі активів господарюючих суб'єктів. У структурі сучасного підприємства нематеріальні активи займають найбільшу частку, за різними оцінками це значення коливається від 60 до 90%.

В Україні в силу різних історичних, культурних та ментальних особливостей нематеріальним ресурсам не приділяється достатньо уваги, натомість йде активне виділення насамперед матеріальних активів та основних засобів. Це призвело до того, що керівники вітчизняних підприємств часто нехтують значенням нематеріальних ресурсів, що у результаті призводить до достатньо низької конкурентоспроможності продукції українських підприємств на міжнародних ринках, що, у свою чергу, є визначальним чинником заниження вартості українських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідження питання сутності, впливу та ролі нематеріальних активів на діяльність підприємств висвітлені у працях Д. Тіса [1], П. Салівана [2], Р. Каплана та Д. Нортона [3], а також Р. Холла [4; 5]. Українськими науковцями це питання досліджувалося та розкривалося у працях І. Мойсеєнка [6], І. Стояненка [7], О. Янкового [8] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В усіх описаних вище працях розглядаються більшою мірою теоретичні аспекти використання нематеріальних ресурсів та їх вплив. Та вважаєм, що низький рівень використання нематеріальних ресурсів на підприємствах України зумовлений недооцінкою конкретних економічних результатів, яких можна досягти, використовуючи нематеріальні ресурси підприємства, а саме економічний ефект від запровадження ліцензування об'єктів інтелектуальної власності підприємства.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження проблем використання нематеріальних ресурсів підприємствами в сучасних умовах, а також аналіз їх впливу на формування конкурентоспроможності продукції підприємств та пошук шляхів підвищення їх ефективності використання. Завданнями статті є наведення характеристики нематеріальних активів, опис їх структури та впливу на конкурентоспроможність підприємства та його продукції, визначення механізмів підвищення ефективності використання нематеріальних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвищення конкурентоспроможності продукції є одним із найважливіших завдань, яке має ставити перед собою підприємство. Під конкурентоспроможністю продукції будемо розуміти сукупність споживчих та вартісних характеристик виробленої продукції, що дозволяє їй витримати конкуренцію на конкретному ринку і в певному проміжку часу. Із визначення виділимо такі властивості конкурентоспроможності:
- динамічність;
- територіальна обмеженість;
- відносність [8].

Динамічність конкурентоспроможності продукції полягає у тому, що конкурентоспроможність продукції може змінюватися з часом навіть за умови, що характеристики самої продукції незмінні. Хоча розвиток підприємства стосується зміни стану і орієнтований на перспективу, а конкурентоспроможність характеризує стан, властивості та можливості досліджуваної економічної системи, оцінені на засадах ретроспективного аналізу, обидві категорії динамічні [9], з чим погоджуємось.

Територіальна обмеженість поняття конкурентоспроможності говорить про те, що продукція з однаковими властивостями може мати різну конкурентоспроможність на різних територіальних ринках. Таке явище може пояснюватися рядом причин. По-перше, попит на товари може бути абсолютно різним на різних ринках: на одному з них продукція користується попитом, а на іншому – ні. По-друге, менша конкурентоспроможність продукції на іншому ринку може пояснюватися невідповідності властивостей та характеристик продукції очікуванням та вимогам споживачів або дійсним на тій території стандартам. По-третє, продукція навіть високої якості може мати низьку конкурентоспроможність на певному територіальному ринку через свою ціну. Відносність конкурентоспроможності полягає у тому, що продукцію на предмет її конкурентоспроможності можна розглядати тільки у порівнянні із аналогічною продукцією іншого виробника. В цілому із самого терміну випливає, що при відсутності конкурентів розгляд питання конкурентоспроможності продукції не має змісту [8].

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

З системного погляду конкурентоспроможність товару розглядається як сукупність його властивостей, таких як: ціна, якість, корисність та інші особливі параметри товару, які вирізняють його серед інших. З таких позицій конкурентоспроможність господарюючого суб'єкта значною мірою визначається нематеріальними активами, які визначають основні параметри конкурентоспроможності.

Згідно із чинним законодавством України нематеріальний актив – це актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований [10, с. 38]. Основними характеристики нематеріальних активів є:

– відсутність матеріальної форми – означає, що нематеріальний актив, на відміну від матеріального, не має реального фізичного вираження і у принципі може бути абстрактним поняттям;

– можливість ідентифікації – нематеріальні активи можна розділяти на групи та ідентифікувати серед інших активів, тобто нематеріальні активи мають певні особливості, що дозволяють виділити їх з-поміж інших активів.

– можливість грошового вираження вартості нематеріального активу: оскільки нематеріальні активи входять до загальної структури активів підприємства, як і матеріальні, то вони також повинні бути оцінені певним способом та відображені у балансі підприємства.

Варто зауважити, що основну частку серед нематеріальних активів підприємства займають об'єкти інтелектуальної власності – патенти, ноу-хау, авторські права тощо. Окрім об'єктів інтелектуальної власності до нематеріальних активів відноситься також і гудвіл – досить специфічний актив, що охоплює в собі грошове вираження ділової репутації, зв'язків компанії, її відносин із постачальниками та клієнтами, а також її загальне становище на ринку. Гудвіл можна також виразити як приховану додаткову вартість підприємства, яку потенційний покупець готовий заплатити за придбання підприємства [8].

В аспекті формування конкурентоспроможності продукції, нематеріальні ресурси, які у більшості випадків по суті зводяться до об'єктів інтелектуальної власності, роблять їх власника єдиним виробником продукції у контексті правового використання цих прав. Наприклад, права на винаходи та моделі, описані у патентах, а також ноу-хау надають їх власникам виняткові права на їх використання [7], Оскільки найчастіше у патентах описуються нові винаходи або суттєві модифікації існуючих, що спрямовані на підвищення якості чи оптимізацію витрат на створення продукції, то використання об'єктів патентів чи ноу-хау надає виробникам додаткові конкурентні переваги.

Безумовно, якість продукції є головною конкурентною перевагою більшості видів продукції, тому очевидно, що основні зусилля підприємств будуть спрямовані на підвищення якості продукції, яку вони випускають. З цією метою підприємством можуть використовуватися нематеріальні ресурси. Основним їх застосуванням, як правило, буде оформлення патентів на винаходи або використання ноу-хау. Слід однак зазначити, що використання такого інструменту як патентування не завжди можливе, оскільки вироби або корисні моделі повинні володіти рядом властивостей, щоб вони могли бути запатентованими. У такому випадку процес оформлення прав інтелектуальної власності на свої винаходи повинен починатися із проведення досліджень баз патентів, які вже були видані для того, щоб переконатися, що виріб має новизну. Окрім цього, патентування є досить тривалим та дороговартісним процесом, а дія самого патенту поширюється тільки на територію країни, в якій він був виданий.

Патентування є ефективним інструментом для захисту своїх прав як винахідника або виробника від несанкціонованого використання об'єктів своєї інтелектуальної власності з боку сторонніх осіб. У підприємства, що займається прикладними дослідженнями та розробками, а також подальшим виробництвом, є можливість захистити свої права як одноособового виробника на певній території, тобто воно закріплює за собою певні конкурентні переваги на певний період та може гарантувати, що інші особи не зможуть скористатися цими перевагами без згоди на те власника. Однак з іншого боку, слід також брати до уваги і той факт, що процес набуття патентних прав на вироби є досить тривалим та вартісним, тому підприємству слід оцінити потенційний ефект від патентування та розглянути доцільність цього процесу взагалі. На нашу думку, патентувати потрібно тільки ті вироби, або моделі, які користуються або будуть користуватися попитом на ринку, оскільки підприємство матиме можливість отримувати прибуток від користування своїми правами інтелектуальної власності.

Використання нематеріальних активів також дозволяє одержувати конкурентні переваги і з позицій зменшення ціни продукції. Так, використання власних патентів чи розробок дозволяє підприємству не витрачати додаткові кошти на придбання ліцензій чи прав на користування інтелектуальною власністю третіх осіб, вартість яких очевидно включається у собівартість продукції. Важливу роль відіграють також і ноу-хау. Вони дозволяють проводити оптимізацію процесу виробництва і відповідно його здешевлення за рахунок більш ефективної обробки предметів праці та/або більш ефективної експлуатації засобів праці [6].

Існує й ряд інших чинників, що впливають на конкурентоспроможність продукції. Ми ж виділимо серед всіх імідж підприємства та привабливість торгової марки. Ці переваги є складовою гудвілу – одного із важливих нематеріальних активів підприємства. На перший погляд, імідж підприємства не є достатньо вагомим фактором, що визначає споживчий вибір, однак насправді, на наше переконання, це не так. Імідж та репутація підприємства-виробника або постачальника послуги має важливе значення. Якщо підприємство зарекомендувало себе, як ненадійний виробник або має в цілому погану репутацію, то у більшості випадків цей факт призводить до зниження конкурентоспроможності продукції на ринку, навіть якщо вона має непогану якість та привабливу ціну. Таким чином, гудвіл під-

приємства в цілому впливає на конкурентоспроможність його продукції. Простежується також і зворотній зв'язок – зниження конкурентоспроможності певної продукції підприємства у зв'язку із погіршенням якості або через інші причини призводить до можливого скорочення гудвілу цілого підприємства.

Ще одним способом підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства та його бренду є франчайзинг. Франчайзинг – це такий вид ринкових відносин між суб'єктами господарювання, за якого одна сторона – власник бізнесу (франчайзер) передає іншій незалежній стороні (франчайзі) права на ведення бізнесу із використанням власної бізнес-моделі за плату. Франчайзинг є достатньо популярною формою співпраці в західних країнах, а також набуває популярності і в Україні. Для нового підприємства він надає можливість випускати конкурентоспроможну продукцію під відомим брендом, не проводячи при цьому витрати на маркетинг. З іншого боку діяльність франчайзі є досить обмеженою, у першу чергу, через достатньо жорсткі умови договорів франчайзингу. Варто зазначити, що така модель функціонування найкраще підходить для підприємств сфери громадського харчування, торгівлі (насамперед роздрібної), а також сфери розваг. Для виробничих підприємств такий спосіб організації бізнесу не є характерним [11].

У сучасних умовах економіки знань важливу роль у формуванні конкурентоспроможності підприємства може відігравати ліцензування об'єктів його інтелектуальної власності. На відміну від франчайзингу, ліцензування є більш характерним для виробничих підприємств, які володіють патентами на свої вироби або на технології, які вони застосовують на виробництві.

Договори ліцензування можна поділити на дві групи – виключні та прості ліцензії. На умовах виключної ліцензії власник за плату передає права на використання іншій особі (обов'язково одній) на певний час, а також втрачає права на користування об'єктами своєї інтелектуальної власності, що є об'єктами ліцензії. Проста ліцензія передбачає надання права користування патентами за плату на певний строк, однак сторона, яка видає ліцензію (ліцензіар) має право укладати подібні договори із кількома ліцензіатами, а також зберігає за собою права на користування об'єктами ліцензії протягом всього строку дії ліцензії. Прості ліцензії очевидно мають меншу вартість, ніж виключні.

Для практичного обґрунтування наукових поглядів щодо визначальної ролі нематеріальних активів у формуванні конкурентоспроможності продукції здійснимо оцінку економічного ефекту від їх впровадження у діяльність підприємства. Переваги від ліцензування оцінимо на базі ПП «Артон» (м. Чернівці, Чернівецька обл.), що спеціалізується на виробництві приладів протипожежної та охоронної сигналізації. Підприємство є власником понад 30 патентів на власні вироби або на комплектуючі до них. Проте на даний час ліцензування своїх патентів підприємство не здійснює.

Для оцінки економічного ефекту від поновлення ліцензування будемо брати до уваги ліцензування тільки одного патенту, ставку роялті 10%, ставку дисконту – 15%, собівартість продукції ліцензіата на 10%, ніж у ліцензіара (за рахунок відсутності інформації про ноу-хау). Строк дії договору ліцензування становить 1 рік.

Вартість ліцензії обчислимо за формулою [12]:

$$S = \sum_{t=1}^{T} \frac{D_t \times R}{(1+\alpha)^t}, \quad (1)$$

де S – вартість ліцензії, T – строк дії ліцензії або строк дії патенту (якщо закінчується), D_t – ставка роялті, R – база розрахунку роялті), α – ставка дисконту, t – номер поточного року.

Виконавши необхідні обчислення, отримаємо, що вартість договору ліцензування становитиме 19 4204 гривні, що становить 10% собівартості валової продукції. Прибуток підприємства, як показав аналіз попередніх років, коли здійснювалося ліцензування зросте на 30%. Тож, бачимо економічний ефект від використання ліцензії 20%.

На нашу думку, потенційний ефект від запровадження ліцензування власних об'єктів інтелектуальної власності є значно більшим, ніж лише фінансовий. Зокрема, це сприятиме зростанню рівню конкурентоспроможності продукції, розширенню ринку та ін. Тож, на прикладі ПП «Артон», ми обґрунтували, що підприємствам доцільно проводити ліцензування власних патентів, як для закріплення свого іміджу, так і для отримання додаткового доходу від використання власного нематеріального активу. Важливим результатом укладання подібних угод є надходження додаткового доходу для підприємства. Зауважимо, що жодних масштабних інвестицій для реалізації подібного проекту підприємству робити не потрібно.

Висновки і пропозиції. Отже, у статті були розглянуті шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства із використанням нематеріальних активів. Підсумовуючи викладене, можемо зробити такі висновки:

– нематеріальні активи відіграють значну роль у діяльності підприємств в цілому та у формуванні конкурентоспроможності їх продукції зокрема і їх значення зростає;

– патентування винаходів та корисних моделей, розроблених підприємством, а також використання ним ноу-хау надають підприємству конкурентні переваги на ринку, підвищуючи її конкурентоспроможність;

– використання власних об'єктів інтелектуальної власності дозволяє скоротити собівартість виробництва;

– репутація виробника є одним із важливих факторів, що впливають на конкурентоспроможність продукції підприємства;

– франчайзинг є одним зі способів підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом використання успішної бізнес моделі, але він не є ефективним для виробничих підприємств;

– для виробничих підприємств, патентування та ліцензування є одним із ефективних способів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств.

Список літератури:

1. Teece D. Capturing Value from Knowledge Assets: The New Economy, Markets for Know-how, and Intangible Assets / D. Teece // California Management Review Vol. 40. – № 2. – 1998. – P. 55–79.
2. Sullivan P.H. Value Driven Intellectual Capital: How to Convert Intangible Corporate Assets into Market Value / P.H. Sullivan. – N.Y.: John Wiley & Sons, Inc, 2000. – 582 p.
3. Kaplan R.S., Norton D.P. Strategy Maps: Converting Intangible Assets into Tangible Outcome / R.S. Kaplan, D.P. Norton. – Boston: Harvard Business School Press, 204. – 438 p.
4. Hall R. The strategic analysis of intangible resources [Electronic resource] / R. Hall // Strategic Management Journal. – Vol. 13. – № 2. – 1992. – Available at: https://doi.org/10.1002/smj.4250130205.
5. Hall R. A Framework Linking Intangible Resources and Capabilities to Sustainable Competitive Advantage [Electronic resource] / R. Hall // Strategic Management Journal. – Vol. 14. – № 8. – 1993. – Available at: https://doi.org/10.1002/smj.4250140804.
6. Мойсеєнко І.П. Управління інтелектуальним потенціалом: монографія / І.П. Мойсеєнко. – Львів: Аверс, 2015. – 304 с.
7. Стояненко І.В. Нематеріальні активи підприємства: класифікація та функції / І.В. Стояненко // Молодий вчений. – 2015. – № 2. – С. 83–86.
8. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка рівня та напрями підвищення : [монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового]. – Одеса: Атлант, 2013. – 470 с.
9. Лопатинський Ю.М. Концепція сталого розвитку як фактор конкурентоспроможності національної економіки / Ю.М. Лопатинський, В.І. Меглей // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2016. Вип. 777–778 (Економіка). – С. 35–40.
10. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи». Міжнародний документ від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_050.
11. Костюк А.К. Перспективи розвитку сучасних підприємств на умовах франчайзингу [Електронний ресурс] / А.К. Костюк, В.В. Дергачова // Актуальні проблеми економіки та управління. – 2014. – № 3. – Режим доступу: http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2014-35.pdf.
12. Неволин И.В. Методология оценки финансовой значимости и реализуемости инновационных проектов создания интеллектуальной продукции / И.В. Неволин, О.Е. Хрусталев // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2013. – № 11 (149). – С. 39–45.

Кифяк В.И., Студенец М.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ВЛИЯНИЕ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ НА ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследовано проблемы использования нематериальных ресурсов предприятиями в современных условиях. Приведено описание структуры и характеристику нематериальных ресурсов. Проанализировано влияние использования нематериальных ресурсов на формирование конкурентоспособности продукции. Обосновано, что использование нематериальных ресурсов предоставляет продукции предприятия конкурентных преимуществ и повышает ее конкурентоспособность на рынке. Произведено оценку экономического эффекта от использования нематериальных ресурсов на примере предприятия.
Ключевые слова: нематериальные ресурсы, нематериальные активы, конкурентоспособность продукции, лицензирование, деловая репутация (гудвил), патентирование, франчайзинг.

Kyfyak V.I., Studenets M.V.
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University

INFLUENCE OF INTANGIBLE ASSETS TO IMPROVE COMPETITIVENESS OF THE PRODUCTS OF THE ENTERPRISE

Summary
Researched the problem of usage of intangible assets by enterprises in modern-day circumstances. Provided description of structure and characteristics of intangible resources. Analyzed the influence intangible assets have on forming products' competitiveness. Proved that the use of intangible resources provides company's products with competitive advantages and increases its competitiveness on the market. Calculated economic effect from usage of intangible resources on example of a company.
Keywords: intangible assets, intangible resources, competitiveness of products, licensing; goodwill, patenting, franchising.

УДК 658.155.2

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОМ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Колеватова А.В.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

В статті визначено, що прибуток є важливою грошовою оцінкою виробничої та фінансової діяльності підприємства, демонструє ефективність роботи підприємства та виступає одним з основних показників його діяльності і розвитку. Вдосконалення матеріальної бази підприємства та його продукції характеризує окупність вкладених в підприємство коштів і раціональне використання його майна. В статті розглянуто роль прибутку у розвитку підприємства в сучасних ринкових умовах. Проведено аналіз підходів щодо управління прибутком. Проаналізовані системи управління прибутком підприємства. Визначено послідовність дій при управлінні розподілом та використанням прибутку підприємства. Виявлено необхідні умови ефективного управління і вдосконалення процесу управління прибутком підприємства. Запропоновано заходи для покращення цільової структури використання прибутку підприємства, що дозволить поліпшити фінансове становище підприємства і збільшити ефективність його діяльності.
Ключові слова: прибуток, формування прибутку, управління прибутком, підприємство, управлінням прибутком підприємства, система управління прибутком, фінансова діяльність підприємства.

Постановка проблеми. Прибуток підприємства є основною рушійною силою ринкової економіки, джерелом власних фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення фінансово-господарської діяльності. Їх нестача спонукає до здійснення запозичень, що у кінцевому підсумку, у разі неефективної боргової політики, може призвести до фінансової кризи і банкрутства. Зростання прибутку підприємств, значною мірою, впливає на темпи економічного розвитку країни, окремих регіонів, збільшення суспільного багатства і підвищення життєвого рівня населення. Саме тому, проблема грамотного і ефективного управління прибутком підприємств є актуальним питанням для економіки України в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою формування прибутку, зокрема її теоретичними аспектами, займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці як І.А. Акодіс, А.В. Бугай, О.О. Гетьман, Г.Г. Кірейцев, Т.А. Краєва, О.О. Ланда, П.М. Марич, С.М. Онисько, Г.Б. Поляк, А.Г. Семенов, Г.А. Семенов, Т.О. Скрипко, В.М. Шаповал, Л.І. Шваб, В.М. Шелудько. Проте залишаються дискусійними та такими, що не мають єдиного бачення підходи щодо визначення сутності та механізму формування прибутку підприємств в умовах ринкової економіки з позиції виокремлення технологій формування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вдосконалення процесу формування прибутку підприємств потребує більш детальної систематизації факторів впливу на нього і подальшого вивчення тенденцій розвитку зазначених процесів, що зумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Метою статті є дослідження існуючої системи формування і управління прибутком на підприємствах та пошук основних напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств пов'язана з раціональним формуванням та розподілом фінансових ресурсів з метою досягнення високих фінансових результатів. Враховуючи різні аспекти планування діяльності підприємства, найважливішим є процес управління прибутком, як процес дослідження і прийняття управлінських рішень за усіма основними аспектами його формування, розподілу і використання.

Основною фінансовою категорією, що відображає позитивний фінансовий результат господарської діяльності підприємства, характеризує ефективність виробництва і свідчить про обсяг і якість виробленої продукції є прибуток.

Поняття та сутність категорії «прибуток» у більшості вчених описується по різному. Так, О.О. Антонюк використовує поняття співвідношення ризику і доходу, визначає прибуток як втілений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності та є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення цієї діяльності [1].

Бойчук В.А. вважає, що прибуток є однією з основних категорій товарного виробництва. Це передусім виробнича категорія, яка характеризує відносини, що складаються у процесі суспільного виробництва [2].

І.М. Вахович визначає прибуток як частину заново створеної вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу. Таким чином, наголошується на важливості процесу реалізації виробленого продукту за кошти [3].

Таким чином, не дивлячись на відмінності тлумачення категорії, можна найти спільні риси та узагальнюючи різні точки зору вітчизняних і зарубіжних дослідників, відобразити нижче роль і значення прибутку підприємства в умовах розвитку ринкової економіки (рис. 1).

Отже, з рис. 1 видно, що прибуток підприємства виступає не лише як основа функціонування окремого підприємства, але і як база економічного розвитку держави в цілому.

Велика роль прибутку в розвитку підприємства і забезпеченні інтересів його власників, визначає необхідність ефективного управління ним. Так, управління прибутком являє собою процес розробки та прийняття ефективних управлінських рішень

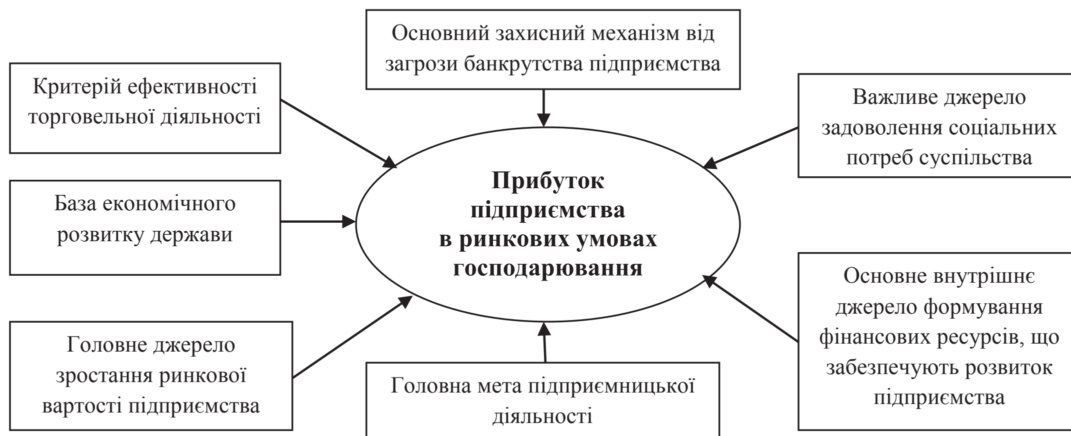

Рис. 1. Характеристика ролі прибутку підприємства в умовах ринкової економіки України

Джерело: [5, с. 26]

за всіма основними аспектами його формування, розподілу і використання на підприємстві з метою максимізації добробуту власників підприємства в поточному та перспективному періодах [4].

Управління формуванням прибутку є складовою системою загального управління прибутком. Дана система виконує наступні завдання: збільшення обсягів виробництва або підвищення цін на продукцію; зниження витрат у процесі його формування; забезпечення стабільності в одержанні прибутку.

На формування прибутку як фінансового показника діяльності підприємства, що відображається у бухгалтерському обліку, в офіційній звітності суб'єктів господарювання, впливає встановлений державою порядок формування витрат на виробництво продукції (робіт, послуг); обчислення й калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг); визначення позареалізаційних прибутків і витрат; визначення балансового (валового) прибутку.

Таким чином, основними показниками, що впливають на розмір прибутку, є обсяг реалізації продукції та її собівартість. Відповідно на зміну обсягу реалізації продукції впливає зміна обсягу виробництва, залишків нереалізованої продукції та її рентабельність. Процес управління прибутком підприємства має відбуватися в певній послідовності і забезпечувати реалізацію головної мети та основних завдань цього формування. З цією метою нами запропоновано структурно-логічну схему здійснення процесу управління формуванням прибутку підприємства (рис. 2) [6].

Оцінювання ефективності діяльності підприємств щодо формування прибутку потрібно проводити за трьома напрямами: а) оскільки прибуток виражає економічні відносини у процесі виробництва продукції, виконання робіт або надання послуг, то критерієм ефективності в цьому аспекті є оптимальне співвідношення засобів праці, предметів праці та затраченої праці; б) у ході дослідження прибутку, який виражає фінансові відносини, ефективність діяльності щодо його формування на підприємствах варто характеризувати наявністю ефекту, який в умовах ринкової економіки представлений позитивним сальдо між доходами і витратами; в) критерієм ефективності діяльності щодо формування прибутку на підприємствах як результату соціальних процесів варто вважати показник рівня забезпечення добробуту суб'єктів ринкової економіки, які мають фінансово-господарські зв'язки з цим підприємством.

Управління розподілом та використанням прибутку підприємства доцільно здійснювати в наступній послідовності:

1. Сформувати інформаційну базу для аналізу ефективності функціонування підприємства.

2. Зробити аналіз попереднього досвіду використання прибутку підприємства.

3. Дослідити як внутрішні так зовнішні чинники, що впливають на ефективність використання прибутку підприємства.

4. Визначити напрями розподілу прибутку підприємства як у поточному періоді так і з врахуванням стратегічних та тактичних цілей його розвитку.

5. Розробити системи управлінських рішень по забезпеченню ефективного використання прибутку.

6. Забезпечити контроль за виконанням прийнятих управлінських рішень щодо розподілу та використання прибутку підприємства.

7. Здійснити корегування ряду управлінських рішень щодо розподілу та використання прибутку за результатами здійсненного контролю та з врахуванням стратегії розвитку підприємства.

Слід зауважити, що для покращення цільової структури використання прибутку підприємства, необхідно:

– визначити пріоритетні напрямки використання прибутку підприємства, що спричиняють подальший розвиток підприємства та покращення фінансових результатів його діяльності;

– провести оптимізацію коштів, що спрямовані на фонд споживання, зокрема тих, що спрямовані на матеріальне заохочення працівників та які сприяють підвищенню продуктивності їх праці, а також соціальному розвитку підприємства;

– виконати розрахунок оптимальної величини резервного фонду та скерувати кошти на забезпечення його збільшення;

– провести оптимізацію коштів, які спрямовуються в інші цільові фонди;

– створити такі умови діяльності підприємства, за яких прибуток не буде використовуватися для сплати підприємством штрафних санкцій;

– скласти детальний план використання та розподілу прибутку підприємства з визначеними датами та конкретним кошторисом;

Рис. 2. Структурно-логічна схема управління прибутком підприємства

Джерело: [6]

– забезпечити чіткий контроль за виконанням поставлених завдань щодо використання та розподілу прибутку;

– провести аналіз отриманих прибутків у базовому періоді та виявити резерви, що будуть сприяти максимізації прибутку, а також плануванню, формуванню, розподілу та використанню прибутку у наступних періодах.

Заходи щодо підвищення якості прибутку можуть бути різноплановими, мати різний рівень складності, виконуватись різними підрозділами підприємства. Можна відзначити, що більша частина заходів, що впроваджуються на підприємстві при дотриманні вимог їх спрямованості на активну інноватизацію з метою досягнення стійкої конкурентоспроможності можна віднести до заходів, що спрямовані на підвищення якості прибутку підприємства.

Управлінські рішення щодо досягнення запланованої величини якості прибутку підприємства ґрунтуються на інформації. Відомо, що інформація – це перша ланка в будь-якій системі управління, у тому числі й управління якістю прибутку підприємства. На величину якості прибутку підприємства впливають певні ризики при прийнятті управлінських рішень. Пов'язані вони, в першу чергу, з недостатністю необхідної інформації. Тому дуже важливо приділяти даному аспекту серйозну увагу. Для цього важливо класифікувати інформацію під визначений організаційно-економічний механізм управління якістю прибутку підприємства: економічна, організаційна, техніко-економічна, соціальна, екологічна тощо. Важливою складовою організаційно-економічного механізму управління якістю прибутку підприємства є також оцінка результатів такого управління.

Висновки і пропозиції. Отже, прибуток є важливою економічною категорією, на яку впливають процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, у сферах виробництва й розподілу суспільного продукту та національного доходу. Лише за умови врахування усіх цих факторів і процесів можливе впровадження дієвих заходів щодо збільшення прибутку. При формуванні процесу удосконалення управління прибутком, важливо використовувати системний підхід, оскільки він враховує тактичні та стратегічні аспекти управління, які спрямовані на максимізацію кінцевого результату в короткостроковому та довгостроковому періодах. Для забезпечення ефективного управління прибутковістю, необхідно своєчасно впроваджувати систему завдань використання прибутку та встановити оптимальні обмеження за рівнем його споживання та капіталізації в процесі розвитку стратегічних ресурсів чи їхніх окремих компонентів, що забезпечить нову парадигму розвитку підприємства у сфері товарного обігу. Дотримування запропонованої послідовності дій при управлінні розподілом та використанням прибутку підприємства, врахування визначених напрямків впливу дозволить суттєво підвищити ефективність його діяльності. При подальших дослідженнях актуальним є аналіз впливу системи управління формуванням прибутку на господар-

ську діяльність підприємств на основі аналізу руху грошових коштів та розрахунку показників окупності грошових видатків.

Варто зазначити, що формування прибутку підприємств в умовах ринкової економіки доцільно розглядати як безперервний процес, який складається з сукупності певних технологій. З метою всебічного дослідження та можливості вдосконалення процесу формування прибутку в умовах неви-значеності необхідним постає виокремлення таких технологій, як виробничі, фінансово-економічні, інформаційно-правові та управлінські.

Список літератури:

1. Антонюк О.О. Оцінка рівня прибутковості як важлива складова діагностики кризових явищ підприємства / Вісник «ХНУ». Економічні науки. – 2013. – № 5. – Т. 2. – С. 20–24.
2. Бойчук В.А. Моделювання адаптивного управління прибутком підприємства / В.А. Бойчук, О.В. Проскурович // Вісник хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т. 2. – С. 71–76.
3. Вахович І.М. До питання управління фінансово-економічними результатами підприємства [Текст] / І.М. Вахович, Ю.В. Волинчук // Економічний форум. – 2015. – № 3. – С. 275–279.
4. Гайбура Ю.А. Управління прибутковістю підприємства та шляхи її підвищення / Ю.А. Гайбура // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Випуск 14. Частина 2. – 2015. – С. 127–130.
5. Кривицька О.Р. Формування прибутку підприємства у ринкових умовах: автореферат / О.Р. Кривицька. – Тернопіль: Тернопільський НЕУ, 2010. – 20 с.
6. Оксенюк Т.М. Фактори підвищення прибутковості підприємства: еволюційний аспект / Т.М. Оксенюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. В ипуск 13. Частина 3. – 2015. – 115–118 с.
7. Сидяга Б. Механізми управління формуванням і використанням прибутку підприємства / Б. Сидяга // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 1(26). – С. 41–45.

Колеватова А.В.
Николаевский национальный университет
имени В.А. Сухомлинского

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ПРИБЫЛЬЮ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
В статье определено, что прибыль является важной денежной оценкой производственной и финансовой деятельности предприятия, демонстрирующей эффективность работы предприятия, а также является одним из основных показателей деятельности и развития предприятия. Совершенствование материальной базы предприятия и его продукции характеризует окупаемость вложенных в предприятие средств и рациональное использование его имущества. В статье рассмотрена роль прибыли в развитии предприятия в современных рыночных условиях. Проведен анализ подходов к управлению прибылью. Проанализированы системы управления прибылью предприятия. Определены последовательность действий при управлении распределением и использованием прибыли предприятия. Выявлено необходимые условия эффективного управления и совершенствования процесса управления прибылью предприятия. Предложенные меры для улучшения целевой структуры использования прибыли предприятия, что позволит улучшить финансовое положение предприятия и повысить эффективность его деятельности.
Ключевые слова: прибыль, формирование прибыли, управление прибылью, предприятие, управлением прибылью предприятия, система управления прибылью, финансовая деятельность предприятия.

Kolevatova A.V.
Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlinsky

DIRECTIONS OF PERFECTION OF THE PROCESS OF FORMATION AND PROFIT MANAGEMENT AT ENTERPRISES

Summary
The article states that profit is an important monetary assessment of the production and financial activity of the enterprise, which demonstrates the efficiency of the enterprise and is one of the main indicators of activity and development of the enterprise, improvement of the material base of the enterprise and its products, and characterizes the return on investment in the enterprise and the rational use of it property. The role of profit in the development of the enterprise in the current market conditions is considered. The analysis of the approaches to profit management is carried out. The systems of profit management of the enterprise are analyzed. The sequence of actions is determined in the management of the distribution and use of profits of the enterprise. The necessary conditions for effective management and improvement of the enterprise profit management process are revealed. Proposed measures to improve the target structure of the company's profit utilization, which will improve the financial position of the company and increase the efficiency of its activities.
Keywords: profit, profit generation, profit management, enterprise, profit management company, profit management system, financial activity of the enterprise.

УДК 369.03

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ

Костенко Т.А., Стоколюк В.В., Заволока Л.О.
Університет митної справи та фінансів

Розглядаються види медичного страхування в Україні, стан, проблеми та перспективи розвитку страхової медицини. Показано ситуацію страхової медицини за кордоном. Наведено перелік заходів щодо удосконалення медичного страхування в Україні.

Ключові слова: державне обов'язкове медичне страхування, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, комерційне обов'язкове медичне страхування, змішана система медичного страхування, страхові компанії, програми медичного страхування.

Постановка проблеми. Забезпечення доступності для населення медичного страхування та підвищення його ефективності є важливим і соціально значимим компонентом страхової діяльності.

Щороку чисельність населення України зменшується, стан здоров'я осіб працездатного віку погіршується й кількість економічно активного населення скорочується. Така тенденція може призвести до значного фіскального тиску на вітчизняну систему охорони здоров'я у майбутньому. Тому, реформування медичної сфери за допомогою впровадження медичного страхування і закріплення його як фундаменту фінансування сфери охорони здоров'я – шлях, який зможе вирішити більшість проблем медичної галузі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду питань медичного страхування присвячувалися праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (Базилевича Д., Воробйової Т., Єрмілова В., Камінської Т., Карамишева Д., Мних М., Світличної О. та ін.). В даних роботах розглядаються теоретичні аспекти сутності медичного страхування, а також механізм його здійснення, але вдосконаленню якості страхових продуктів по медичному страхуванню приділяється недостатня увага.

Метою статті є показати стан та перспективи розвитку медичного страхування в Україні з урахуванням іноземного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Медичне страхування є важливою складовою соціальної інфраструктури кожної розвиненої країни і розглядається як альтернативна модель організації охорони здоров'я. Воно дає змогу раціональніше використовувати кошти, призначені для забезпечення охорони здоров'я, і в той самий час підвищувати якість цих послуг і рівень забезпеченості ними населення. Основними його учасниками є страхові компанії, які пропонують відповідні послуги, страхувальники (фізичні і юридичні особи), страхові посередники, асистуючі компанії, медичні установи.

Світова практика підтверджує, що основою страхової медицини є саме обов'язкове медичне страхування. Вітчизняний ринок медичних страхових послуг, як і страховий ринок загалом, перебуває на стадії формування. Перспективи розвитку системи медичного страхування в Україні великі, оскільки потенційних споживачів страхових послуг багато.

Процес впровадження ОМС в Україні є доволі проблематичним, насамперед з погляду фінансування, оскільки порядок сплати страхових внесків на соціальне медичне страхування за осіб, яких вони обслуговують, порушує норми Конституції України щодо безкоштовності медичної допомоги. Також збільшення нарахувань на фонд оплати праці для роботодавців може призвести до поширення використання ними тіньових схем виплати заробітної плати та гальмування її зростання. Першим кроком у цьому напрямку має бути створення і прийняття законодавчої бази, яка б затвердила обов'язкове медичне страхування. Для того, щоб система ОМС розпочала роботу ефективно, необхідно скористатися наявним у країні адміністративним і матеріально-технічним ресурсом. Без розвиненої інфраструктури здійснення ОМС є неможливим, для цього необхідними є оптимальні та раціональні рішення уряду.

Як відомо, середня заробітна плата вітчизняних громадян знаходиться на одному з найнижчих рівнів серед країн Європи та колишнього СРСР. Тому Україна повинна застосувати диференціальний підхід до визначення розмірів внесків, як це роблять інші країни. Держава повинна забезпечити своєю підтримкою соціально незахищених громадян та тих працюючих, які мають низький рівень заробітної плати, відштовхуючись від законодавчо встановленого її мінімального рівня.

Слід зазначити, що Україна стоїть на порозі впровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування.

Для забезпечення належного розвитку вітчизняного медичного страхування необхідним є також проведення низки заходів організаційно-правового характеру, що б уможливило вирішити такі важливі проблемні питання:

1. Збереження конкурентного середовища на ринку добровільного медичного страхування у разі введення загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування.

2. Забезпечення умов для повноцінного розвитку добровільного медичного страхування як доповнення до його обов'язкової форми, що забезпечувало б надання якісних медичних послуг населенню понад гарантований державою мінімум.

3. Підвищення зацікавленості роботодавців щодо збереження здоров'я своїх працівників за допомогою законодавчого закріплення економіч-

них стимулів щодо коштів, які спрямовуватимуться підприємством на медичне страхування. Зокрема, важливим чинником такого стимулювання мають стати податкові пільги: віднесення страхових платежів з медичного страхування на валові витрати і відповідно зменшення оподаткованого прибутку роботодавців, а також надання податкового кредиту для фізичних осіб.

4. Зміна вимог щодо ліцензування страховиків, які бажають працювати як в системі добровільного медичного страхування, так і в системі обов'язкового медичного страхування, для підвищення їхньої надійності.

5. Створення уніфікованої оптимальної системи ціноутворення на медичні послуги.

6. Забезпечення належного державного контролю за дотриманням усіма медичними установами, що працюватимуть в системі медичного страхування, єдиних законодавчо закріплених стандартів.

Не дивлячись на неурегульованість питань щодо проведення медичного страхування, його питома вага у загальному обсязі страхових послуг, починаючи з 2012 р., неухильно зростає. При цьому найбільшою популярністю користується медичне страхування (безперервне страхування життя), яке займає у структурі видів медичного страхування понад 60%. Необхідно звернути увагу на те, що особливістю вітчизняного ринка медичного страхування є те, що добровільне – значною мірою переважає обов'язкове. Тому, розглядаючи ДМС слід зазначити, що тільки 5% договорів припадає на роздрібний сегмент, у той час як питома вага корпоративного страхування в загальному портфелі українських страховиків становить 95% [1, с. 30].

На вітчизняному ринку добровільного медичного страхування діють більше 60 страхових компаній, що мають різні можливості, досвід і авторитет. Найбільш відомі з них – це Державна акціонерна страхова компанія «Укрінмедстрах», закрите акціонерне товариство «Акціонерна страхова компанія «Остра-Київ», відкрите акціонерне товариство «Страхова компанія «Алькона», відкрите акціонерне товариство «Страхова компанія «Оранта-Донбас», закрите акціонерне товариство «Страхова компанія «Кредо-Класик», закрите акціонерне товариство «Страхова компанія «Надра», закрите акціонерне товариство «Страхова компанія «Укрнафтотранс» та інші [2].

Кожна страхова компанія прагне принести в страховий бізнес щось своє, що вигідно вирізнятиме її серед конкурентів.

Програми, які пропонують страхові компанії з добровільного медичного страхування, можна поділити на чотири основні категорії: поліклінічне обслуговування, в тому числі аптечне; стаціонарне обслуговування; послуги невідкладної швидкої медичної допомоги; стоматологія. Деякі страхові компанії пропонують різноманітний додатковий сервіс: медичне обслуговування на дому, закріплення довіреного лікаря, безплатна видача полісів зі страхування медичних витрат при поїздках за кордон, пільгове страхування для членів сім'ї, спеціальні програми для дітей і вагітних. Широкий спектр страхових програм, різних за ціною і набором послуг, їх комбінація, дає можливість вибрати поліс, виходячи із потреб і фінансових можливостей.

Страхові компанії, які здійснюють медичне страхування, можуть об'єднуватися з метою сприяння розвитку відкритого та рівнодоступного для всіх медичного страхового ринку, забезпечення допомоги в здійсненні медичного страхування, організації юридичного захисту прав страховиків і страхувальників, координації зусиль страховиків на ринку медичних послуг [3, с. 18].

Прикладом цього є Асоціація «Українське медичне страхове бюро», членами якої є 28 страхових компаній України, що представляють її 12 областей та місто Київ.

ЗАТ СК «Остра-Київ» – одна з відомих українських страхових компаній здійснює медичне страхування з початку 2000 р. Оплату наданих медичних послуг вона здійснює по різних програмах страхування [4].

За програмою «Поліклініка» ЗАТ СК «Остра-Київ» оплачує вартість перевезення, госпіталізації застрахованої особи, консультації лікарів, здійснення лабораторних досліджень і діагностичних тестів, допомогу вдома, первинний огляд стоматолога. Вона включає обслуговування як дорослих, так і дітей.

Програма «Невідкладна медична допомога» передбачає оплату приїзду бригади швидкої медичної допомоги, первісний огляд хворого, його перевезення і госпіталізацію, встановлення попереднього діагнозу. Страхова сума за цією програмою не має обмежень.

Специфіка страхової програми «Стаціонарна допомога» полягає у відсутності попереднього медичного обстеження до укладання договору страхування та відшкодування витрат на лікування туберкульозу. Важливою особливістю є те, що у договорах не встановлюється франшиза [4].

На сучасному ринку страхових послуг в Україні помітне місце займає ДАСК «Укрінмедстрах». Компанія здійснює медичне страхування як громадян України, так і нерезидентів. Вона пропонує такі медичні послуги згідно з програмами медичного страхування: амбулаторно-поліклінічна допомога; стаціонарна допомога; швидка медична допомога; комплексна медична допомога; сімейний поліс; медична реабілітація; екстрена медична допомога; програма «Медичне ускладнення».

Страховим випадком, за цією програмою, є будь-яке захворювання (гостре, хронічне, наслідки травми), за винятком венеричних захворювань, захворювань, що передаються статевим шляхом, алкоголізму, наркоманії, безпліддя, штучного переривання вагітності, синдрому набутого імунодефіциту [4].

Усі страхові компанії пропонують практично одні й ті самі програми медичного страхування зі схожим набором послуг, прикріплення до одних і тих самих клінік із приблизно однаковим сервісом з організації медичної допомоги (табл. 1). За таких умов страхувальники закономірно обирають демпінгові ціни на послуги з медичного страхування, оскільки незрозуміло, чим обумовлена різниця в ціновій політиці страховиків.

Як видно з даних табл. 1, програми СК «Нафтагазстрах» та СК «Провідна» (програма «Провідна турбота про родину») схожі за пакетами послуг та категорією застрахованих осіб. При цьому вартість поліса та розмір страхової суми у СК «Нафтагазстрах» є найвищими серед запропонованих.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика програм ДМС лідерів вітчизняного ринку медичного страхування [5]

Критерії Порівняння	Страхова компанія (назва програми з ДМС)		
	Нафта-Газстрах	ІНГО Україна (програма «Невідкладна Допомога»)	Провідна (програма «Провідна турбота про родину»)
Види послуг, що надаються:			
швидка та/або невідкладна допомоги	+	+	+
екстрена стаціонарна допомога	+	+	+
Медикаментозна допомога	+	–	–
амбулаторно-поліклінічне			
лікування	+	–	+
Категорія застрах. осіб	3–50 років	17–60 років	3–50 років
Територія покриття	Україна	немає даних (н/д)	немає даних (н/д)
Строк дії договору, роки	1	1	1
Розмір страхової суми, грн	70 000–220 000	75 000	немає даних (н/д)
Вартість полісу, грн	3 000–16 000	немає даних (н/д)	2 500–4 500

СК «ІНГО Україна» за програмою «Невідкладна допомога» пропонує надання швидкої, невідкладної та екстреної стаціонарної допомоги у клініках державного та відомчого підпорядкування строком на 1 рік (як і інші СК) та страховою сумою в розмірі 75 000 грн.

За доволі схожих програм, які представлені компаніями на ринку добровільного медичного страхування, головним аргументом, здатним залучити страхувальників, має стати якість їх обслуговування.

Аналізуючи стан медичного страхування в Україні, можна виділити цілу низку проблем, що стримують його розвиток. Це зокрема:

– зменшення державного фінансування галузі охорони здоров'я,
– застаріла матеріальна база;
– дефіцит лікарських препаратів;
– показники демографічного розвитку країни та рівня захворюваності населення;
– неналежна підготовка спеціалістів у цій сфері;
– відсутність адекватної винагороди праці лікарів у формі зарплат і премій;
– уникнення страховиками зобов'язань щодо оплати лікування страхувальника, ґрунтуючись на різних підставах;
– відсутність законодавства, яке б регулювало медичне страхування;
– різне бачення чиновниками, страховиками та медиками моделі, на основі якої має діяти медичне страхування, зокрема, його обов'язкова форма;
– недостатня поінформованість громадян щодо можливостей страхової медицини.

Аналіз стану та проблем розвитку ринку медичного страхування в Україні свідчить, що необхідні подальші пошуки шляхів оптимізації вартості послуг добровільного медичного страхування, які б забезпечили баланс інтересів страховиків і страхувальників та сприяли розвитку цього соціально значимого й необхідного для нашої країни сегмента страхового ринку. Крім того, окремого дослідження потребує діяльність медичного асистансу як надійної служби допомоги страхувальникам та укріплення партнерських відносин між страховими компаніями і різнопрофільними медичними установами.

На разі страхова медицина розвивається повільно, причиною цього є недовіра населення до вітчизняних страхових компаній. На даному етапі простежується низький рівень фінансування охорони здоров'я, дефіцит лікарських препаратів, та неналежне обслуговування клієнтів. Загалом медичне страхування не є з дешевих, а тому послуги страхових компаній стають для простого населення великою розкішшю.

Тому, на сьогоднішній день, вивчення іноземного досвіду та визначення переваг медичного страхування і можливостей впровадження його в Україні є досить актуальним питанням.

Так, наприклад, в Англії, Ірландії, Шотландії, Італії та Данії домінує державна система фінансування. В таких країнах як Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швеція та Японія переважає система обов'язкового медичного страхування, в той час, як у США має перевагу змішана форма фінансування медичної допомоги. Однією з перших країн де було запроваджене медичне страхування, є Німеччина [6].

У Німеччині існують два види страхування: обов'язкове (державне) й добровільне (приватне) медичне страхування. Витрати на охорону здоров'я в Німеччині постійно зростають і становлять близько10,6% ВВП. Сьогодні в Німеччині медичне страхування здійснюється через суспільні лікарняні каси. В цих касах страхується близько 90% населення країни. Менше ніж 10% населення Німеччини мають приватні медичні страховки й відповідні внески в державні лікарняні каси не здійснюють. За приватною медичною страховкою можна отримати більш якісний і повний перелік медичних послуг, і вона не у всіх випадках дорожча за державну. Близько 0,3% населення країни не має медичної страховки. Перевагами німецької моделі медичного страхування є високий рівень медичного обслуговування громадян, незалежно від їх фінансового забезпечення; максимальне залучення населення до обов'язкового медичного страхування; належне фінансування в країні охорони здоров'я; проведення профілактичних заходів щодо лікування, з боку суспільних лікарняних кас; потужне фінансування наукових досліджень у сфері медицини [6].

На сьогодні страхування США є добровільним і майже повністю здійснюється за рахунок роботодавців. Також в США присутні певні федеральні

програми для деяких верств населення. Близько 20% уряд США сплачує на охорону здоров'я в рамках програми Medicare та Medicaid. Страхування за рахунок роботодавця становить близько 58%, добровільне страхування складає 6%, приблизно 16% населення є незастрахованими.

Велика частина витрат на медичні послуги в США покривається за рахунок добровільного медичного страхування. На разі здійснюється реформування охорони здоров'я США, яке передбачає що страхове покриття повинно поширюватись на всіх американців [6].

Японія – країна капіталістична, тому медичне обслуговування в ній недешеве. Близько 90% витрат громадянина компенсує державна система медичного страхування. Система охорони здоров'я ґрунтується на повному охопленні всього населення медичним страхуванням. Система охорони здоров'я Японії, на відміну від більшості європейських країн, базується переважно на приватних медичних установах (понад 80%). Механізм медичного страхування в Японії поділяється на 2 групи: система національного страхування та система професійного страхування. Національне страхування в Японії здійснюють селищні, сільські та міські органи влади. Можна зазначити, що страхування здоров'я в Японії проводиться за сімейним принципом, тобто разом із застрахованою особою страхуються також члени його родини. Щодо системи професійного страхування, то воно поділяється на: систему страхування дрібних підприємців, які мають досить високі прибутки; страхування осіб, які працюють за наймом. Сьогодні витрати на охорону здоров'я в Японії становлять 8,1% ВВП. Країна домоглася такого успіху шляхом заборони на прибуток страхових компаній, а також введенням обмежень на оплату лікарів, що допускають серйозні помилки в обслуговуванні пацієнтів. Це якраз те, чого так бракує українській охороні здоров'я, де медичне страхування – відверта годівниця для спритних ділків [6].

Загалом Україна має чотири шляхи розвитку обов'язкового медичного страхування [2]:

– державне обов'язкове медичне страхування (за прикладом Молдови);

– загальнообов'язкове державне соціальне страхування (за прикладом Росії);

– комерційне ОМС (за прикладом Чехії);

– змішана стратегія, яка поєднує державну і комерційну складові.

В основу кожної із систем покладено різні підходи до управління фондами ОМС. Зокрема, органом управління в системі державного ОМС може бути державна страхова компанія – Фонд обов'язкового медичного страхування, що контролюється урядом через Міністерство охорони здоров'я України.

За загальнообов'язкового соціального медичного страхування можливе створення окремої структури – так званого фонду «Лікарняних листів» – громадської організації, що керується представниками роботодавців, профспілок і держави (в особі Міністерства праці та соціальної політики України) [7, с. 24].

Під час впровадження комерційного ОМС можливе створення Медичного страхового бюро, управлінням якого буде займатися об'єднання страхових компаній, що беруть участь у медичному страхуванні.

За реалізації четвертого варіанта – державно-приватного – можливе створення Центру ОМС при МОЗ. Він зможе делегувати функції страхування страховим компаніям або приватним страховим фондам, але управляти ним буде Кабінет Міністрів України через Міністерство охорони здоров'я України.

Системи медичного страхування за правильної її організації забезпечать не тільки поліпшення якості обслуговування застрахованих по цих системах, але і будуть сприяти розвитку медичних послуг для іншої частини населення шляхом акумуляції додаткових фінансових ресурсів в системі охорони здоров'я.

Державна політика розвитку медичного страхування як частина загальної соціальної та економічної політики України повинна визначати основні принципи, напрями і форми економічного та адміністративно-правового впливу у сфері соціального захисту населення з урахуванням державних інтересів та пріоритетів, в т. ч. шляхом підтримки медичного страхування в таких основних напрямах, як: формування нормативно-правової бази, удосконалення податкової політики, удосконалення державного нагляду, підвищення фінансової надійності страховиків, підвищення страхової культури населення, підготовка та перепідготовка кадрів [8].

Проаналізувавши основні види фінансування охорони здоров'я в різних країнах світу, можна зробити висновок, що найбільш прийнятною для більшості країн є змішана форма фінансування. За змішаної бюджетно-страхової системи медичного страхування страхові внески сплачуватиме держава, роботодавці та громадяни. Частка державних коштів має бути не нижчою за 50% від загального обсягу внесків. Загалом, як приклад раціонального використання коштів у медицині постає Японія. У державі існує контроль за адміністративними витратами, а лікарям, які допускають «брак» і лікуванні пацієнта, неодмінно урізають заробітну плату.

Потрібно зазначити, що для впровадження закордонного досвіду змішаної системи медичного страхування та забезпечення високої якості страхових послуг в Україні необхідно провести такі заходи:

– вдосконалення економічного механізму державного регулювання надання якісних медичних послуг населенню;

– забезпечення державного контролю за діяльністю страхових компаній, які здійснюють медичне страхування;

– розширення асортименту та забезпечення якості послуг медичного страхування;

– запровадження податкових пільг для страхових компаній, які здійснюють медичне страхування;

– підготовка медичного персоналу та фахівців страхової справи, які мають високий рівень страхової культури та будуть здійснювати медичне страхування;

– удосконалення законодавчого поля, яке передбачало би бюджетне фінансування охорони здоров'я;

– удосконалення системи страхування і, на основі світового досвіду, впровадження змішаного виду медичного страхування в Україні;

– створення конкурентоспроможної змішаної системи медичного страхування, яка забезпечила б надходження іноземних інвестицій в медичну галузь та систему страхування.

Медичне страхування повинно поділятись на три рівні:

1) перший рівень: виділення коштів з бюджету на надання мінімальних медичних послуг;

2) другий рівень: визначення Міністерством охорони здоров'я України переліку хвороб, які будуть лікуватися за рахунок бюджетних коштів;

3) третій рівень: комерційне страхування, яке передбачає отримання медичних послуг через систему медичного страхування у страхових організаціях [9, с. 41].

Отже, існуюча на сьогодні в Україні система охорони здоров'я потребує негайного реформування. Чітке виконання «Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років» дозволить впровадити ефективну систему соціального медичного страхування та підняти вітчизняну систему охорони здоров'я на новий рівень. При проведенні реформ в галузі охорони здоров'я та введення соціального медичного страхування можна звернутися до досвіду зарубіжних країн.

Отже, доцільно підтримувати ініціативи по впровадженню різних моделей медичного страхування, що дозволить накопичити необхідний досвід впровадження змішаної системи медичного страхування, за якої страхові внески сплачують держава, роботодавці та громадяни, яка повинна забезпечити рівність і доступність медичних послуг достатньо високої якості для всіх громадян.

Список літератури:

1. Світлична О.С. Еволюція медичного страхування в Україні / О.С. Світлична // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С. 30–34.
2. Місце медичного страхування в системі охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rak-r-kovalska-k-pace-of-insurance-medicine-in-security-system-of-health_14278.pdf.
3. Єрмілов В. Питання медичного страхування в сучасній Україні: пройдені шляхи і перспективи / В. Єрмілов // Соціальне страхування. – 2008. – № 1 – С. 18–21.
4. Підсумки діяльності страхових компаній за І півріччя 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://forinsurer.com/files/file00621.pdf.
5. Полоз К.Ю. Стан та перспективи медичного страхування в Україні [Електронний ресурс] / К.Ю. Полоз. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=41150.
6. Череп А.В. Практичний іноземний досвід медичного страхування [Електронний ресурс] / А.В. Череп // Економіка та управління національним господарством. – 2013. – Режим доступу: sre_2013_2_5%20(1).pdf.
7. Черешнюк Г.С. Проблеми впровадження добровільного медичного страхування та шляхи їх розв'язання / Г.С. Черешнюк // Фінансові послуги. – 2006. – № 2. – С. 22–26.
8. Статистика страхового ринку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://forinsurer.com/stat.
9. Мних М.В. Медичне страхування за кордоном та можливості його реалізації в Україні / М.В. Мних // Держава і економіка. – 2006. – № 11. – С. 39–41.

Костенко Т.А., Стоколюк В.В., Заволока Л.А.
Унивеситет таможенного дела и финансов

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ С УЧЕТОМ ИНОСТРАННОГО ОПЫТА

Аннотация
Рассматриваются виды медицинского страхования в Украине, состояние, проблемы и перспективы развития страховой медицины. Показано ситуацию страховой медицины за рубежом. Приведен перечень мероприятий по совершенствованию медицинского страхования в Украине.

Ключевые слова: государственное обязательное медицинское страхование, общеобязательное государственное социальное страхование, коммерческое обязательное медицинское страхование, смешанная система медицинского страхования, страховые компании, программы медицинского страхования.

Kostenko T.A., Stokolyuk V.V., Zavoloka L.O.
University of Customs and Finance

STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE WITH CONSIDERATION OF FOREIGN EXPERIENCE

Summary
The types of medical insurance in Ukraine, the state, problems and prospects of the development of insurance medicine are considered. The situation of insurance medicine abroad is shown. The list of measures to improve health insurance in Ukraine is given.

Keywords: state compulsory health insurance, compulsory state social insurance, commercial compulsory medical insurance, mixed health insurance system, insurance companies, health insurance programs.

УДК 330.36

СТАН БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Мазур К.В., Сімоник Л.С.
Вінницький національний аграрний університет

В статті розглянуто питання про бізнес-середовище малих та середніх підприємств в Україні. Проаналізовано показники сприятливості умов ведення бізнесу, а саме рейтингу Світового банку Doing Business. Зображено динаміку показників України в рейтингу «Ведення бізнесу – 2018». У статті здійснений аналіз діяльності малих підприємств в Україні та шляхи поліпшення їх роботи. Визначено сутність, цілі та особливості розвитку діяльності малих підприємств в Україні, які відіграють важливу роль в економіці країни.
Ключові слова: малі підприємства, бізнес, бізнес-середовище, підприємництво, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Формування ринкової системи господарювання в Україні, нерозривно пов'язано із підвищенням підприємницької активності в усіх сферах економіки. Одним із головних факторів підвищення конкурентоспроможності ринкового середовище є розвиток малого та середнього підприємництва. Малий бізнес разом з великими підприємницькими структурами і державним сектором складає єдине ціле. Не варто не до оцінювати значення МСП в розвитку економіки країни, в забезпеченні споживачів необхідною продукцією тощо, особливо в умовах мінливого ринкового середовища. Стан МСП в країні має велике значення для неї, оскільки показує на скільки країна здатна пристосуватися до будь-яких умов зовнішнього середовища. Для багатьох країн і України в тому числі, досить важливим є розвиток малого та середнього підприємництва, оскільки саме це зможе забезпечити здорову конкуренцію на ринку, вирішити питання безробіття. Не зважаючи на те, що для розвитку МСП в Україні перешкоджає ціла низка проблеми, воно впевнено набирає темпи розвитку, вирішує економічні, соціальні і науково-технічні проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільшу увагу розгляду комплексних проблем пов'язаних із становленням і розвитком малого підприємництва в Україні приділив видатний науковець З. Варналій. Дослідженню даної теми присвятили свої роботи не лише світові науковці, а й вітчизняні економісти, зокрема такі як Біла І.С., Швець Г.С., Поліщук Г.О., Терещенко С.А., Візняк Ю.Я., Безус А.М., В. Сизоненка, А. Шегду та ін. У працях цих науковців розглянуто процес становлення малого бізнесу в Україні та особливості його розвитку в умовах посилення глобалізацій них тенденцій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте не зважаючи на безліч публікацій і досліджень в даній сфері, питання розвитку бізнесу в Україні і надалі потребує вивчення і дослідження.

Мета статті. Розглянути основні характеристики бізнес-середовища, дослідити та проаналізувати сучасний стан малого та середнього підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відомим фактом є те, що Україна є країною з величезним потенціалом, але який використовується не раціонально і не в повній мірі. Однією із причин, не повного використання ресурсів є несприятливий стан бізнес-середовища і інвестиційного клімату в країні.

Якщо розглядати наслідки впливу змін, що відбуваються в регуляторному кліматі країни, то найбільш чутливими до них є малі і середні підприємництва, що є негативним показником, адже саме вони забезпечують більшість населення робочими місцями.

Бізнес-середовище це складна і багатовимірна система, тому дуже важко дати його чітке визначення, яке змогло б повністю охопити визначення сутності бізнес-середовища [9, с. 32].

В економічній літературі, прийнято вважати що бізнес-середовище це сукупність усіх факторів зовнішнього середовища які прямо чи опосередковано впливають на діяльність підприємства. Основними такими факторами є конкуренти, споживачі продукції, постачальники, державні органи управління тощо. Однак деякі вчені вважають що таке висвітлення сутності бізнес-середовища є не повним, і потрібно брати до уваги не лише чинники зовнішнього середовища, а й фактори внутрішнього середовища, які безпосередньо випливають із діяльності підприємства. Тому, можна зробити висновок, що для більш точного аналізу та оцінки стану бізнес-середовища, необхідно враховувати зовнішні і внутрішні фактори, які впливають на діяльність підприємств.

Основними елементами формування бізнес-середовища, є розгалужена державна система регулювання і підтримка ведення бізнесу, відповідна база нормативно-правових документів, які є полем взаємодії суб'єктів економіки, а також послідовність і прозорість державної політики у сфері регулювання бізнесу, іншими словами це все можна назвати, як фактори інституціонального, нормативно-правового і регуляторного впливу.

Сучасний стан бізнес-середвища в Україні є незадовільним для розвитку малих та середніх підприємств. До основних причин, що стримують розвиток МСП відносять такі:

1) існування корупційної практики при взаємодії з публічними органами влади різних рівнів;
2) обмеженість доступу до кредитних та інших фінансових ресурсів;
3) неможливість здійснювати господарську діяльність повністю прозоро та легально;
4) надмірний податковий тиск (у т. ч. адміністративний тиск з боку податкових органів);
5) домінування на загальнодержавному рівні інтересів великого бізнесу;
6) брак дієвої державної підтримки МСП;
7) незадовільне забезпечення комунікаційної, інформаційної, консультативної сфери підприємницької діяльності;

8) небажання впровадження сучасних технологій ведення бізнесу за відсутності стимулів МСП до виробничої діяльності та застосування інноваційних технологій;

9) недосконала система підготовки та перепідготовки кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва;

10) низька ділова культура, недостатній рівень правової обізнаності [8, с. 3].

Дослідження яке проводить світовий банк і має назву «Doing Business», оцінює регуляторний клімат в країні, або як впроваджуються будь які зміни у законодавстві з метою покращення підприємницької діяльності. Даний рейтинг охоплює 190 країн, в межах дослідження здійснена оцінка за 10-ма компонентами, що характеризують умови:

- реєстрації підприємства;
- отримання дозволу на будівництво;
- підключення до систем енергозабезпечення;
- реєстрації власності;
- отримання кредиту;
- захисту прав інвесторів;
- оподаткування;
- міжнародної торгівлі;
- забезпечення виконання контрактів;
- вирішення проблем неплатоспроможності.

Кожен індикатор має рівну вагу. При цьому не враховуються такі змінні, як макроекономічна політика, якість інфраструктури, кваліфікація робочої сили, коливання валютних курсів, думки інвесторів, безпека і рівень корупції. Таким чином, умови організації та ведення бізнесу розглядаються без урахування політичних аспектів, винятково на рівні державного регулювання. У підсумковому рейтингу всі країни ранжуються за рівнем сприятливих умов ведення бізнесу, де висока позиція країни означає, що її регуляторний клімат сприяє веденню бізнесу. Результуючий рівень є середнім показником країни по 10 індикаторами (кожен індикатор має рівну вагу) [7].

Традиційно склалася така думка, що Україна є несприятливою для ведення бізнесу, і це

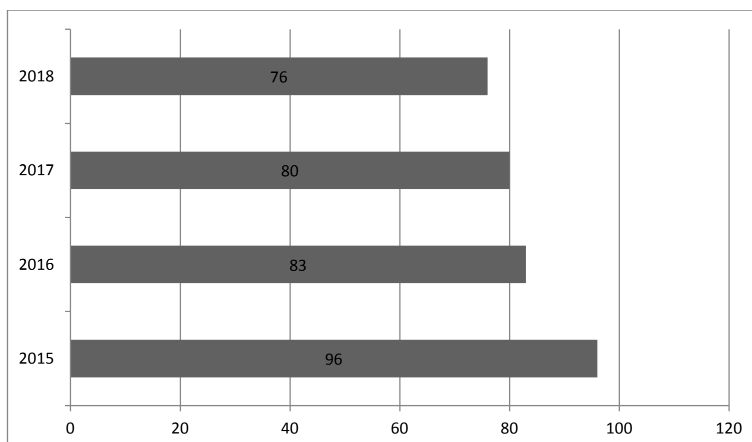

Рис. 1. Показники України в рейтингу «Ведення бізнесу – 2018»

Джерело: [7]

не є безпідставно, проте дослідження міжнародних рейтингів, таких як «Ведення бізнесу», «Індекс глобальної конкурентоспроможності», показують, що Україна знаходиться на останньому місці серед країн зі схожою економікою, однак, ситуація дещо покращилась. Таким чином, наша країна покращила свою позицію в рейтингу легкості ведення бізнесу з 152-го місця (2012 рік) до 76-го місця (2017 рік) (рис. 1).

Звіти по результатах 2017 року свідчать по те, що значно спростилася процедура отримання дозволу на будівництво – Україна піднялася на 105 позицій. Покращилась система оподаткування – +41 позиція за рік. Крім того, Україна рахується в числі тих країн, хто покращив показники відповідальності топ-менеджерів і легкості виплат акціонерам.

Досліджуючи ділове середовище малих та середніх підприємств, варто звернути увагу на два важливих фактора. По-перше, оцінка України в індексі економічної політики у сфері МСП у 2016 році становить близько 2, це значно менший рівень порівняно з порівняно з середнім балом країн Східного партнерства де він становить 5 (рис. 2).

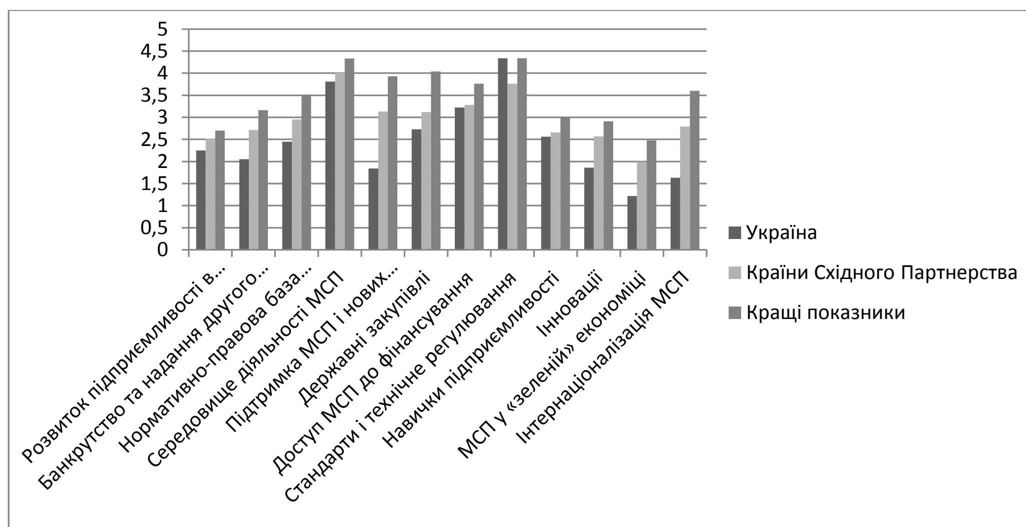

Рис. 2. Бали України в Індексі економічної політики у сфері МСП у 2016 р.

Джерело: [6; 8]

По-друге, порівнюючи з попередньою оцінкою по регіону, Україна відстає майже за всіма показниками, тоді, як Грузія – лідер у регіоні, друге місце посідає Вірменія. Україна посідає перше місце лише за одним з дванадцяти показників це стандарти і технічне регулювання [9, с. 35].

Індекс економічної політики у сфері малого і середнього підприємництва містить рекомендації за такими п'ятьма основними напрямами:

1) оптимізація інституційної структури, нормативно-правової бази та умов функціонування малого і середнього підприємництва;

2) покращення доступу малого і середнього підприємництва до фінансування;

3) сприяння розвитку компетенції підприємливості та удосконалення підприємницьких вмінь;

4) підвищення рівня конкурентоспроможності малого і середнього підприємництва;

5) сприяння інтернаціоналізації малого і середнього підприємництва [4, с. 238].

Висновки і пропозиції. Як бачимо, бізнес-середовище в Україні більш менш сформоване, однак основними його недоліками є те, що держава втручається в усі господарські питання, але належної державної підтримки у веденні бізнесу не спостерігається.

Можна зробити висновок, що мале підприємництво є невід'ємною часткою ринкової економічної системи, без чого така економіка і суспільство в цілому не можуть не тільки розвиватися, а й існувати. Основою розвитку країн з ринковою системою господарювання, як свідчить світова практика є мале підприємництво як найбільш масова, динамічна та гнучка форма ділового життя. Саме в секторі малого підприємництва створюється і функціонує чималий обсяг національних ресурсів, які є живильним середовищем для середнього та великого підприємництва.

Сучасне бізнес-середовище малого та середнього підприємництва в Україні знаходиться у негативному стані, що свідчить про неконкурентоспроможність підприємств малого та середнього бізнесу. Тому, подальші дослідження будуть присвячені напрямкам покращення бізнес-середовища малого та середнього підприємництва, а також розробці організаційно-економічного механізму формування позитивного бізнес-середовища в Україні.

Список літератури:

1. Безус А.М. Розвиток підприємств малого бізнесу в Україні / А.М. Безус // Проблеми розвитку економіки. – 2016. – № 3(99). – С. 7–17.
2. Біла І.С. Бізнес-середовище в Україні / І.С. Біла // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 17. – С. 127–131.
3. В Україні поліпшився регуляторний клімат та зріс оптимізм бізнесу – USAID [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 25 квітня 2017 рік. – Постійне посилання: https://www.epravda.com.ua/news/2017/04/25/624259/.
4. Візняк Ю.Я. Діагностика бізнес-середовища підприємства і роль неурядових організацій щодо запобігання та протидії корупції у сфері оподаткування / Ю.Я. Візняк // Економіка підприємництва. – 2016. – № 1. – С. 235–240.
5. Поліщук Г.О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід / О.Г. Поліщук // Актуальні проблеми державного регулювання. – 2017. – № 1(51).
6. Проект розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.dtkt.ua/state/entrepreneurship/419857.
7. Світовий банк: Україна у рейтингу «Ведення бізнесу в 2018 році» [Електронний ресурс] // Всеукраїнська асоціація фахівців оцінки. – 17 січня 2018 року. – Постійне посилання: http://afo.com.ua/uk/news/2-general-assessment/1130-world-bank-ukraine-in-the-ranking-doing-business-in-2017.
8. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва (МСП) в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=153cbc70.
9. Швець Г.С. Сучасне бізнес-середовище малого та середнього підприємництва в Україні / Г.С. Швець // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2017. – Вип. 34. – С. 31–39.
10. Щорічна оцінка ділового клімату в Україні [Електронний ресурс] // Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні» (USAID ЛЕВ). – 2016–2017 роки. – Постійне посилання http://www.ier.com.ua/files//Projects/2015/LEV/2016-2017_ABCA_.

Мазур Е.В., Симоник Л.С.
Винницкий национальный аграрный университет

СОСТОЯНИЕ БИЗНЕС-СРЕДЫ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрен вопрос о бизнес-среды малых и средних предприятий в Украине. Проанализированы показатели благоприятности условий ведения бизнеса, а именно рейтинге Всемирного банка Doing Business. Представлена динамика показателей Украины в рейтинге «Ведение бизнеса – 2018». В статье осуществлен анализ деятельности малых предприятий в Украине и пути улучшения их работы. Определена сущность, цели и особенности развития деятельности малых предприятий в Украине, которые играют важную роль в экономике страны.
Ключевые слова: малые предприятия, бизнес, бизнес-среда, предпринимательство, конкурентоспособность.

Mazur K.V., Simonik L.S.
Vinnytsia National Agrarian University

BUSINESS ENVIRONMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary
The article discusses the business environment of small and medium enterprises in Ukraine. The analysis of the indicators of favorable business conditions, namely the World Bank's Doing Business rating, was analyzed. The dynamics of indicators of Ukraine in the rating "Doing Business – 2018" is shown. The article analyzes the activity of small enterprises in Ukraine and ways to improve their work. The essence, goals and features of development of activity of small enterprises in Ukraine, which play an important role in the national economy, are determined.
Keywords: small businesses, business, business environment, entrepreneurship, competitiveness.

УДК 331.101.26(477)(045)

СТАН РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Москаленко К.С., Запорожець Ю.В.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

В статті здійснено аналіз ринку праці України та розглянуто його проблеми за останні роки. Досліджено основні показники ринку праці – зайнятість та безробіття. Проаналізовано попит і пропозицію на ринку праці, проведено оцінку стану здоров'я населення України та причини безробіття. Виявлено фактори, які є причиною безробіття та появи неформальної зайнятості. Також виявлено причини незацікавленості роботодавців в особах передпенсійного віку через відсутність відповідних навичок та кваліфікації. Надано рекомендації для подолання виявлених проблем на ринку праці та забезпечення його ефективного функціонування.
Ключові слова: економіка, ринок праці, робоче місце, безробіття, робоча сила, зайнятість, економічно активне населення.

Постановка проблеми. В умовах сучасного стану економіки, ринок праці не може ефективно функціонувати без належного втручання держави. Держава має забезпечити контроль за дотриманням чинного законодавства підприємствами щодо ринку праці України, сприяти створенню нових робочих місць, сплачувати відповідну заробітну плату, належному ставленню до працівників та ін.

На сьогоднішній день перед нами гостро постало питання масового безробіття та відплив робочої сили за кордон через нестабільну економічну та політичну ситуацію, соціальну напругу, погане технологічне оснащення підприємств, відсутністю мотивації робочої сили. Працівники часто стикаються з проблемою відсутності державного захисту. Лише невелика кількість економічно активного населення може відстояти та захистити свої права, що стає великим бар'єром для ефективного функціонування ринку праці в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розуміння становлення й розвиток ринку праці здійснили такі видатні науковці, як: Абалкіна Л., Амосов О., Балановська Т., Бандура С., Богиня Д., Брєєва Б., Волгіна Н., Гогуля О., Драгнєва Н., Петрова І.Л. та ін. Вони розглянули проблеми, які виникають на ринку праці, а саме: зайнятість та безробіття населення, регулювання зайнятості тощо та зробили вагомий внесок у вирішення даних проблем.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. На ринку праці України немає чіткого стратегічного напряму розвитку. Також не досліджено питання співпраці навчальних закладів України з зарубіжними країнами, перекваліфікацію кадрів на підприємствах та не розглянуто повною мірою державну підтримку вітчизняних підприємств.

Мета статті. Метою статті є аналіз сучасного стану ринку праці в Україні та надання пропозицій щодо вирішення проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок праці – система відносин, які склалися у суспільстві з приводу купівлі-продажу специфічного товару – «робочої сили». Наразі ринок праці включає також в себе політичні, соціальні та економічні відносини. Саме ці відносини найкраще описують сучасний стан та рівень розвитку ринку праці на даному етапі. Учасниками даних процесів виступають: держава, підприємці та працівники. Основний товар на ринку праці – робоча сила – володіє фізичними та моральними якостями, які використовуються у ході виробничого процесу [2, с. 17].

У ринковій економіці товар – робоча сила – купується і продається на ринку праці. На практиці, ринок праці сприймається як механізм виявлення і погодження попиту і пропонування на робочу силу, тобто цей ринок має спільні риси з іншими складовими загального ринку. Це попит, пропозиція, ціна. Водночас ринок праці відрізняється від інших ринків. Суть відмінності в тому, що для робітника продаж робочої сили, її ціна, служать, як правило, основним джерелом життєдіяльності. Тому продаж робочої сили не можна відкласти на тривалий час, чекаючи більш сприятливого співвідношення попит-пропозиція. Рівень заробітної плати може гарантуватися тільки державою, шляхом встановлення граничних правових норм (тарифні ставки, ставки оплати праці, тривалість робочого часу, оподаткування та ін.) [1, с. 53].

Ринок праці поділяється на два сегменти: зайняте та незайняте населення, які відрізняються специфікою економічної поведінки, соціальним статусом, рівнем та стабільністю доходів, конкурентоспроможністю та захищеністю ринку праці. На сучасному етапі відбувається посилення сегментації ринку, що спричинено змінами в економіці, спадом виробництва, появою нових технологій, які не потребують участі робочої сили в процесі виробництва та зниження життєвих стандартів українців. Ці фактори спричинили ріст безробіття та зубожіння певних соціальних верств населення. Наслідком дії всіх цих факторів стала поява нового сегменту на ринку праці – неформальної зайнятості.

В національній економіці його характеризують такі риси:

– незареєстрованість зайнятості, діяльність тільки на свій власний страх і ризик з повною відповідальністю за результати;

– суперечність з розвитком офіційної економіки, ізольованість, некоординованість цих видів діяльності;

– залежність доходів від ступеня ризику, випадкових обставин, відсутність будь-якого соціального захисту [3, с. 23].

Безумовною проблемою ринку праці, наслідки якої виходять далеко за його межі, є низький

середній рівень заробітків і, відповідно, низька питома вага витрат на робочу силу у собівартості виробництва та оплати праці найманих працівників у ВВП, надмірна міжгалузева і низька міжпосадова диференціація заробітної плати, передусім у бюджетній сфері [1, с. 394].

Стан ринку праці України можна проаналізувати виходячи з показників зайнятості населення. Основні показники ринку праці за 2010–2017 роки наведено в табл. 1 і табл. 2.

Зайнятість – це головна характеристика ринку праці, саме вона визначає соціально-економічний розвиток країни. Ефективною вважається зайнятість, що забезпечує належний дохід, здоров'я, зростання освітнього й професійного рівнів для кожного члена суспільства на основі зростання суспільної продуктивності праці. В сучасних умовах проблема зайнятості набуває нового звучання як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Вирішення її означає створення ефективної економіки, здатної забезпечити соціальний прогрес суспільства [4].

З табл. 1 видно, що протягом останніх шести років економічно активне населення у віці 15-70 років з 2013 до 2017 року скоротилося на 14,26%. Серед працівників працездатного віку спостерігається наступна ситуація: кількість даного населення коливалась в межах 19 мільйонів осіб, лише за останні три роки їх кількість скоротилась до 17 мільйонів осіб, що на 9,68% менше, ніж у 2014 році. У 2010–2013 роках кількість зайнятого населення у віці від 15 до 70 років була на позначці 19 мільйонів осіб, а до 2017 року знизилась до 16 мільйонів осіб. У працездатному віці у 2010-2014 роках кількість працездатного населення була в межах 17 мільйонів осіб і до 2017 скоротилась на 9,85% та становила 17 мільйонів осіб. Відповідно до кількості населення країни працездатного населення у 2017 році 64,5%.

За даними Державної служби статистики (Держстату) України та Пенсійного фонду України, чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років у І півріччі 2017 р. становила 16,1 млн. осіб (у І півріччі 2016 р. – 16,2 млн. осіб). Рівень зайнятості становив 56,0% (у І півріччі 2016 р. – 56,2%). Зокрема, у міських поселеннях цей показник становив 56,9%, а у сільській місцевості – 54,0%. Рівень зайнятості серед чоловіків був

Таблиця 1

Показники економічно-активного населення України

Роки	Економічно активне населення				у тому числі зайняте населення			
	у віці 15-70 років		працездатного віку		у віці 15-70 років		працездатного віку	
	в середньому, тис.осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис.осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис.осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис.осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2010	20894,1	63,6	19164,0	71,9	19180,2	58,4	17451,5	65,5
2011	20893,0	64,2	19181,7	72,6	19231,1	59,1	17520,8	66,3
2012	20851,2	64,5	19317,8	72,9	19261,4	59,6	17728,6	66,9
2013	20824,6	64,9	19399,7	72,9	19314,2	60,2	17889,4	67,3
2014	19920,9	62,4	19035,2	71,4	18073,3	56,6	17188,1	64,5
2015	18097,9	62,4	17396,0	71,5	16443,2	56,7	15742,0	64,7
2016	17955,1	62,2	17303,6	71,1	16276,9	56,3	15626,1	64,2
2017	17854,4	62,0	17192,3	71,5	16156,4	56,1	15495,9	64,5

Джерело: складено автором на основі [7]

Таблиця 2

Показники безробіття в Україні за 2010–2017 рр.

Роки	безробітне населення (за методологією МОП)			
	у віці 15-70 років			
	в середньому, тис.осіб	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	в середньому, тис.осіб	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи
2010	1713,9	8,2	1712,5	8,9
2011	1661,9	8,0	1660,9	8,7
2012	1589,8	7,6	1589,2	8,2
2013	1510,4	7,3	1510,3	7,8
2014	1847,6	9,3	1847,1	9,7
2015	1654,7	9,1	1654,0	9,5
2016	1678,2	9,3	1677,5	9,7
2017	1698,0	9,5	1697,3	9,9

Джерело: складено автором на основі [7]

вище ніж серед жінок, відповідно 61,1% та 51,4%. Найвищий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві (61,6%), Харківській (60,5%), Київській (58,3%) та Дніпропетровській (57,9%) областях, а найнижчий – у Волинській (48,8%), Донецькій (49,5%) та Тернопільській (50,8%) областях [9].

При цьому аналіз даних Держстату України свідчить, що останнім часом ситуація на вітчизняному ринку праці протягом I півріччя 2017 р. змінювалась несуттєво. Так, за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності кількість зайнятого населення віком 15-70 років у II кварталі 2017 р. становила 16,4 млн. осіб, а кількість безробітних – 1,6 млн. осіб. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років становив 56,8%, що на 0,1 в.п. менше, ніж у II кварталі 2016 р., водночас серед населення працездатного віку цей показник збільшився на 0,4 в.п. і становив 65,1%. Рівень безробіття серед економічно активного населення віком 15-70 років збільшився з 9,0% у II кварталі 2016 р. до 9,1% у II кварталі 2017 р. Зазначені зміни, найімовірніше, значною мірою обумовлені сезонними коливаннями на ринку праці. Адже саме у II кварталі (квітень-червень) щорічно зростає рівень ділової активності у сільському господарстві, торгівлі, будівництві тощо [9].

Проаналізувавши ситуацію на ринку праці, можна з впевненістю сказати, що ринок праці України знаходиться на стадії занепаду. Про це свідчить зменшення кількості підприємств, так з 2010 року по 2016 рік кількість малих підприємств скоротилася на 18,5%, а середніх – на 19,1% [7]. Також причиною можна зазначити зменшення заробітної плати у порівнянні з ростом цін на товари (продукцію, послуги) населення через інфляційні процеси.

Водночас, попит на українському ринку праці у 2017 році становив 65,48%, що на 44,1% більше, ніж у попередньому році. Найбільша кількість вакансій у 2017 році була в промисловій галузі, а найменша у фінансовій та страховій діяльності й у галузях мистецтва, спорту, розваг та відпочинку. Незважаючи на те, що найменша кількість вакансій була у страховій діяльності, у галузях мистецтва, спорту, розваг та відпочинку частка цих вакансій зросла на 20%, як засвідчують фахівці Національного банку України.

За видами економічної діяльності кожна п'ята вакансія пропонується на підприємствах та установах переробної та добувної промисловості, у торгівлі та ремонту автотранспорту (15%), у державному управлінні й обороні; соціальному страхуванні (12%), у освіті або на транспорті (9%), у охороні здоров'я або у сільському господарстві (5%). За професійними групами найбільший попит роботодавців спостерігається на кваліфікованих робітників з інструментом (19%) на професіоналів та на робітників з обслуговування, експлуатації устаткування (по 16%), а також на працівників сфери торгівлі та послуг (14%). За конкретними професіями – це водії, швачки, слюсарі, електромонтери, електрогазозварники, токарі, муляри тощо. Також затребувані працівники сфери послуг (продавці, кухарі, офіціанти, перукарі, охоронники тощо). У сільськогосподарському секторі – агрономи, трактористи та робітники з обслуговування сільськогос-подарського виробництва. Залишається високим попит на професіоналів та фахівців з досвідом роботи – лікарів, фармацевтів, інженерів різних галузей, юристів, викладачів, економістів, бухгалтерів, а також IT-фахівців [8].

Попит і пропозицію робочої сили, її ціну та вартість визначають фунда-ментальними елементами на ринку праці. Попит формується роботодавцями, саме вони диктують потреби ринку на робочу силу зі сторони підприємств та організацій. Пропозиція формується залежно від демографічної ситуації в країні, віку, статі та освіти робочої сили. Визначальними факторами для робочої сили є її вартість та ціна. Заробітна плата працівників – це ціна, за яку вони можуть пропонувати свою робочу силу [6].

Провівши оцінку стану здоров'я населення України у віці 18 років і старше було визначено, що добрий стан здоров'я у 49,1% опитаних, а поганий у 10,4%. В країнах ЄС найвищий показник здорового населення в Ірландії – добрий стан здоров'я становить 82,2%, а поганий – 3,7%, а найнижчий у Хорватії за поганим станом здоров'я, який становить 19,1%, а добрий – 58,2%, за добрим станом здоров'я найнижчий показник у Литві – 43,0%, а поганий – 17,0% [7].

Для повного аналізу ситуації на ринку праці необхідно розглянути рівень безробіття в країні. В Україні у 2017 році у січні-вересні він становив 9,7%, що є дуже низькою позначкою. Але така ситуація не є найгіршою, в країнах Європи найнижчий рівень безробіття у Боснії та Герцеговині – 38,65%. У Туреччині рівень безробіття становив 10,3%, в Італії – 10,8%, в Іспанії – 16,55%, у Греції – 20,9%.

З наведених даних бачимо, що найменший рівень безробіття був у 2013 році. У 2017 році рівень безробіття становив 1,6 млн. осіб, що на 112,42% більше, ніж у 2013 році.

Аналізуючи ринок праці не можна обійти стороною економічно неактивне населення. Дослідивши його кількість та причини безробіття можна зменшити відсоток даного сегменту ринку (табл. 3).

З наведених даних можна побачити, що найбільшу частку економічно неактивного населення складають пенсіонери. З працездатного населення найбільшу частку складають учні та студенти денної форми навчання, більшість яких в майбутньому перейдуть в сегмент зайнятого населення.

Найменшу частку складає населення, яке не знає де і як шукати роботу. Вихід з даної ситуації допоможуть знайти центри зайнятості населення України.

Актуальною являється проблема невідповідності робочої сили вимогам нового етапу розвитку, якому притаманні поширення нових технологій, що використовуються в усіх галузях виробничої діяльності. На сьогоднішній день на підприємствах використовують ту робочу силу, яка була підготовлена в умовах попередньої системи виробничих відносин, значна частина якої – особи передпенсійного віку. Така робоча сила не відповідає вимогам сучасного етапу розвитку. До того ж кожен працюючий проходить перепідготовку один раз у 12 років, тоді як західноєвропейський стандарт – один раз у три роки [5].

Таблиця 3

Склад економічно неактивного населення у 2010–2017 рр.

Роки	Економічно неактивне населення, всього,тис. осіб	у тому числі за причинами економічної неактивності								
		пенсіонери	учні, студенти денної форми навчання	виконують домашні (сімейні) обов'язки, перебувають на утриманні	стан здоров'я	зневірені	не знають де і як шукати роботу	вважають, що немає підходящої роботи	сезонний характер роботи, сподіваються повернутися на попередню роботу	інші
		у відсотках до підсумку								
2010	11945,0	48,9	25,7	19,5	1,8	1,4	0,3	0,6	0,6	1,2
2011	11657,4	49,3	25,0	20,6	1,4	1,1	0,3	0,7	0,4	1,2
2012	11456,9	50,3	24,6	20,5	1,2	0,9	0,3	0,6	0,3	1,3
2013	11270,1	51,0	24,8	20,2	1,0	0,9	0,2	0,6	0,2	1,1
2014	12023,0	53,3	21,5	20,2	1,2	1,2	0,3	0,7	0,5	1,1
2015	10925,5	53,3	22,3	19,8	1,2	1,0	0,3	0,7	0,3	1,1
2016	10934,1	52,8	21,4	20,8	1,2	0,8	0,2	0,7	0,3	1,0
2017	10945,0	53,6	20,7	22,0	1,1	0,8	0,1	0,5	0,3	0,9

Джерело: складено автором на основі [7]

Розглядаючи зайняте населення по регіонам України можна побачити, що найбільша кількість зайнятого населення знаходиться в Одеській, Київській та Дніпропетровській областях, а найменша в Луганській, Донецькій та Полтавській.

Причиною такої ситуації на даний момент виступає нестабільна економічна, політична ситуації, соціальна напруга, що викликані байдужістю влади та антитерористичною ситуацією на Сході України.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, ринок праці України потребує певних змін для забезпечення ефективного функціонування. Ринок праці на сьогоднішній день знаходиться у кризовому становищі, адже спостерігається відплив робочої сили та зростання безробіття через нестабільну економічну ситуацію.

Ми бачимо й деякі позитивні зрушення у 2017 році. Попит на робочу силу починає зростати, що в майбутньому зможе привести до значного скорочення безробіття та неформальної зайнятості.

Можна запропонувати такі шляхи подолання даних проблем:

1. Створення відповідної нормативної бази, яка забезпечить ефективне функціонування підприємств та зумовить створення нових робочих місць.
2. Збільшення попиту на робочу силу підприємств всіх сфер економіки. Забезпечити працевлаштування випускників вищих навчальних закладів (ВНЗ) шляхом впровадження механізму взаємодії роботодавців та ВНЗ країни.
3. Впровадити механізм перепідготовки кадрів. Створення державних центрів перекваліфікації та курсів з підвищення професійних навичок забезпечить зацікавленість роботодавців в утриманні робочої сили на підприємствах.
4. Сприяти взаємодії ВНЗ з зарубіжними країнами для переймання досвіду та підвищення кваліфікації, що забезпечить створення більш високого попиту на випускників.
5. Заручитися державною підтримкою для малого та середнього бізнесу. Надання субсидій та податкових канікул на 3-5 років забезпечить розвиток та створення нових підприємств, що в свою чергу призведе до створення нових робочих місць.

Список літератури:

1. Макконелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Мак-конелл. – Киев: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
2. Балановська Т.І., Гогуля О.П., Драгнєва Н.І. Ринок праці: реалії і перспективи / Т.І. Балановська, О.П. Гогуля, Н.І. Драгнєва // Національний університет біоресурсів і природокористування України. – 2012. – № 17. – 23 с.
3. Петрова І.Л. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання / І.Л. Петрова. – Київ: Таксон, 1997. – 246 с.
4. Мойса М.Я. Організаційно-економічні чинники підвищення ефективності аграрних підприємств / М.Я. Мойса // Економіка АПК: міжнар. наук.-вироб. журн. – 2010. – № 1. – С. 86–93.
5. Харазішвілі Ю. Методичний підхід до оцінки тіньової зайнятості в Україні / Ю. Харазішвілі // Економіка України. – 2010. – № 12. – С. 16–28.
6. Бібліотека економіста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.if.ua/book/8/822.html.
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
8. Журнал бухгалтер 911 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://buhgalter911.com/news/news-1031749.html.
9. Кулицький С. Проблеми розвитку ринку праці в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3188:rinok-pratsi-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350.

Москаленко Е.С., Запорожец Ю.В.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье осуществлен анализ рынка труда Украины и рассмотрены его проблемы за последние годы. Исследованы основные показатели рынка труда – занятость и безработица. Проанализированы спрос и предложение на рынке труда, проведена оценка состояния здоровья населения Украины и причины безработицы. Выявлены факторы, которые являются причиной безработицы и появления неформальной занятости. Также выявлены причины незаинтересованности работодателей в лицах предпенсионного возраста из-за отсутствия соответствующих навыков и квалификации. Даны рекомендации для преодоления выявленных проблем на рынке труда и обеспечение его эффективного функционирования.
Ключевые слова: экономика, рынок труда, рабочая сила, занятость, безработица, экономично активное население, рабочее место.

Moskalenko K.S., Zaporozhets Ju.V.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

THE STATE OF THE LABOUR MARKET OF UKRAINE

Summary
This article analyzes the labor market of Ukraine and consider its problems in recent years. Lead indicators of the labour market – employment and unemployment – were investigated. The demand and supply on the labour market were analyzed, the health status of Ukraine and reasons of unemployment were assessed. The factors that are the cause of unemployment and the emergence of informal employment were identified. The reasons for the lack interest of employers in persons of pre-retirement age due to the lack of appropriate skills and qualifications also have been identified. Were given recommendations for the solving reveals problems on the labour market and ensuring its effective functioning.
Keywords: economy, labor market, workplace, unemployment, labor force, employment, economically active population.

УДК 336.741.243:004.738.5-049.7

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Несен О.В., Цірук К.А.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена дослідженню криптовалют як різновиду електронних грошей та їх ролі в інформаційній економіці, порівнянню основних типів і видів криптовалют та можливих загроз, пов'язаних з їхнім використанням. Визначено шляхи впливу криптовалют на стабільність фінансової системи України.
Ключові слова: криптовалюта, інновації, інформаційна економіка, фінансова сфера, ризики, платіжна система, біткоін, лайткоїн.

Постановка проблеми дослідження. Сьогодні фінансова система України удосконалюється і прогресує у контексті розвитку глобалізації, поширення ІТ-технологій та загальної комп'ютеризації. Це сприяє появі нових фінансових інститутів, інструментів та форм взаємодії між людьми. Так, з'явився аналог традиційних валют – криптовалюта та її найпоширеніша грошова одиниця Bitcoin. Існування потреби в постійному моніторингу руху даних грошових одиниць виявляє сучасні тенденції грошово-валютних систем на світовому ринку. Особливо важливо простежити динаміку розвитку українського ринку електронних грошей, оскільки це дозволить з'ясувати певні особливості сучасного фінансового сектору та пов'язані з ним інші соціально-економічні показники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок криптовалют є досить новим предметом наукових дискусій. Вагомий внесок у розв'язанні проблеми створення та використання криптовалют, а саме дослідження умов функціонування криптовалют, їх перспектив розвитку та обмежень у використанні зробили такі фахівці як Б. Бернанке, Ф. Вельд, Х. Влахос, О. Галицький, Е. Гельцл, А. Грінспен, М. Інгленд, Б. Кінг, М. Клягін, Н. Крістін, В. Косарев, П. Кругмен, Є. Лобачева, Н. Пантелєєва, П. Ревенков, В. Родіонова, В. Супян, К. Скінер, К. Уілсон та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремого дослідження потребує паралельне визначення проблемних аспектів використання криптовалют як в Україні, так і у світі, що дасть можливість порівнювати тенденції розвитку в наступних наукових дослідженнях, а також аналіз проблемних питань щодо нормативно-правового регулювання криптовалюти в Україні.

Мета статті – проаналізувати проблемні аспекти використання криптовалют в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Європейський центральний банк (ЄЦБ) визначає криптовалюту як цифрове представлення вартості, яка не емітована центральним банком, кредитною організацією або установою з електронних грошей, цей інструмент у деяких випадках може бути використаний як альтернатива грошам [1]. Тобто на думку ЄЦБ такі криптовалюти, як Bitcoin, не є віртуальними валютами, не можуть бути повноправними формами грошей та валютою загалом з юридичної точки зору.

Bitcoin є найпопулярнішою криптовалютою у світі. В квітні 2018 року щоденний оборот торгів в цій валюті за середнім курсом був на суму, еквівалентну понад 8 млрд. доларів США, а загальна капіталізація – понад 157 млрд. дол. США [6]. За оцінками ЄЦБ, Bitcoin використовується у близько 69 тис. операцій щоденно (для порівняння – 274 млн. безготівкових роздрібних платіжних трансакцій на добу лише в регіоні ЄС).

За даними блогу Visual Capitalist, станом на початок лютого 2018 року обсяг криптовалют у світі оцінювався у $146,2 млрд. Левова частка (47%) припадала на Bitcoin, а 19% займав Ethereum [7]. Є припущення, що вже за 10 років близько 10% усіх світових платежів можуть вестися у різного роду криптовалютах. Згідно інформації на сайті системи Bitcoin, ця схема функціонує без контролюючого органу або центрального банку, а обробка трансакцій та емісія здійснюються колективно учасниками мережі [14].

Варто зазначити, що до популярних криптовалют також належать Ripple, EOS, Litecoin, Stellar, Cardano тощо.

Незважаючи на велику популярність криптовалют, існує ряд недоліків їх використання. Зокрема, власник має, як у реальному житті, захищати свій гаманець від шахраїв. Вже були відомі неодноразові випадки, коли злочинцям вдавалося заволодіти великою кількістю Bitcoin. Так, наприклад, 7 грудня 2017 року з електронної біржі "NiceHash" хакерами було викрадено близько 4800 одиниць криптовалюти на суму понад 60 млн. дол. США, а 26 січня 2018 року з токійської біржі криптовалют "Coincheck" – на суму 537 млн. дол. США [8].

Передбачити майбутню поведінку будь-якої криптовалюти надзвичайно складно, тому зберігати таким шляхом свої заощадження – річ надзвичайно ризикована. Курс може стрімко здійнятися вгору, і так само стрімко впасти. Тому ще одним проблемним аспектом використання є високо ризикований характер такого активу. Для прикладу можна привести наступні дані: рекорд вартості Bitcoin був 17 грудня 2017 року – максимальний показник за день був 19.891,00 дол. США за 1 одиницю, при цьому вже через 5 днів мінімальне значення за день було лише 10.700,00 дол. США. На початок квітня 2018 року ціна за 1 Bitcoin не перевищувала 7.000,00 дол. США [9].

Анонімна процедура розрахунків криптовалютою сама по собі створює загрозу використання її для фінансування незаконних операцій, що зумовлює ще один проблемний аспект використання. Це проявляється в анонімному фінансу-

ванні (фінансування готівкою або фінансування третіми особами через віртуальні обмінні пункти, в яких не ідентифікується належним чином джерело фінансування). Проте блочний ланцюг у віртуальних валютах містить повну історію кожної проведеної трансакції, і він є в публічному доступі. Деякі дослідники вважають, що Bitcoin припускає неповну ідентифікацію користувача, але в багатьох випадках користувачів та їх трансакції можна ідентифікувати, що підтвердилося виявленням, що публічні ключі прив'язані до багатьох IP-адрес, які отримували Bitcoin, що дає змогу дізнаватися про попередні трансакції [2, с. 34].

Всі криптовалюти є експериментальними. Про це попереджує навіть офіційний сайт валюти Bitcoin [14]. Даний аспект ще раз підтверджує її непередбачуваність і високий ступінь ризику при використанні.

Неврегульованим питанням залишається процес оподаткування. Офіційно, криптовалюти не являються справжніми валютами, тим не менш, якщо від них отримується прибуток, він має бути оподаткований. Тому це питання залишається на розсуд власників та тих, хто ними користується.

У багатьох країнах світу легалізація цих криптогрошей виконана різною мірою. Так в Іспанії готується відкриття 7 тис. банкоматів для обміну Bitcoin на євро, 3 тис. таких банкоматів наявні в Польщі [3, с. 636]. Південна Корея заявила про намір легалізувати криптовалюти.

До категорії приватних грошей така криптовалюта відноситься в Німеччині, за її допомогою можуть здійснюватися багатосторонні клірингові операції.

На початку 2017 р. у Відні (Австрія) офіційно відкрився перший у світі Bitcoin-банк ("Bitcoin-Bank"), де можна обмінювати євро на Bitcoin і навпаки.

У квітні 2017 року уряд Японії офіційно визнав Bitcoin платіжним засобом, який виконує функцію валюти. Водночас офіційною грошовою одиницею залишилася лишеієна.

На думку фахівців Світового банку, слідкувати за розвитком криптовалют має бути компетенцією тих підрозділів центрального банку, які опікуються платіжними системами та розрахунками. Європейський центральний банк у своїх дослідженнях про віртуальні цифрові валюти "Virtual currency schemes – a further analysis" не висловлює однозначного рішення щодо використання криптовалют, і застерігає від їх використання у своїй фінансовій діяльності [1]. Європейське банківське управління (European Banking Authority) закликало банки Європейського Співтовариства утриматися від операцій з криптовалютою, оскільки вони не мають будь-якого забезпечення і не контролюються державними регуляторами жодної країни [4].

Сьогодні статус криптовалюти в Україні не визначено жодним нормативно-правовим документом. Національний банк України своїм листом № 29-208/72889 від 10.11.2014 року зазначив, що розглядає віртуальну валюту Bitcoin як грошовий субститут, який не має забезпечення реальної вартості і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам українського законодавства [10]. Таким чином, майнінг криптовалют в Україні прирівнюється до фіктивного підприємництва та незаконних дій з віртуальною валютою.

Схиляючись до постанов НБУ, Державна фіскальна служба заявляє про неможливість використання криптовалюти як засобу платежу, адже вона є грошовим сурогатом.

Безумовно, активний розвиток криптовалютних відносин потребує правового врегулювання. На даний момент в Україні утворився правовий вакуум. Відповідно до чинного законодавства, криптовалюта в якості взаєморозрахунків використовуватися не може, тому Bitcoin як платіжний засіб, є неспроможним. Отже, фізичні чи юридичні особи, які використовують Bitcoin, здійснюють операції та ведення бізнесу на власний страх та ризик без жодних гарантій зі сторони держави. Саме тому НБУ застерігає від операцій з криптовалютами, в тому числі у Bitcoin, доки не сформується система регулювання, яка зможе запобігти зловживанням.

З упевненістю можна виокремити принципову закономірність регулювання криптовалюти у світі. Країни з сильною економікою грошовою одиницею запроваджують криптовалюту як засіб платежу або як фінансовий актив. Країни зі слабкою економікою та нестабільною грошовою одиницею намагаються підтримати національну валюту, обмеживши криптовалюти як засіб платежу, проте дозволяючи криптовалюту як засіб обміну.

Зважаючи на вищесказане, якщо розглядати перспективи врегулювання криптовалюти як засобу платежу чи валютну цінність в Україні в майбутньому, то такий варіант, враховуючи економічний ефект, є дуже малоймовірним. Оскільки в умовах слабкої національної валюти це може швидко спровокувати збільшення інфляційних процесів у державі, здешевлення національної валюти, а також призвести до легкого обходу валютного законодавства, зокрема валютних обмежень щодо виведення валюти та цінностей закордон.

Насправді, проблемою для правового регулювання криптовалют в Україні є те, що функціонування її системи відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі та не може бути підконтрольною державі, тому обіг такого засобу платежу не може бути належним чином врегульований. Крім того, якщо взяти до уваги процес майнінгу як збільшення обсягів криптовалюти та переведення її у неконтрольовану сферу, то такий процес призведе до ще більшого послаблення національної валюти через все більший розмір вкладень в криптовалюту.

Слід відмітити, що Проект Закону України "Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні" визначає криптовалюту як децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в числовому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку. Криптовалюта для цілей правового регулювання вважається фінансовим активом. При цьому Проектом передбачається введення 2% збору на обов'язкове державне пенсійне страху-

вання з кожної криптообмінної операції, що призведе до додаткових надходжень до Державного бюджету України [13].

Варто зазначити, що відповідно до Проекту Закону України "Про обіг криптовалюти в Україні", криптовалюта трактується як програмний код (набір символів, цифр та букв), є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн як облікові одиниці поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду). При цьому в проекті зазначається, що до криптовалюти застосовуються загальні норми, які розповсюджуються на право приватної власності, а до криптовалютних транзакцій застосовуються загальні положення про договір міни, відповідно до законодавства України. Також проектом передбачається розповсюдження податкових правовідносин до операцій з майнінгу та міни (обміну) криптовалюти, відповідно до чинного законодавства України (тобто криптовалюта буде об'єктом оподаткування) [12].

Аналізуючи вищенаведені законопроекти, потрібно звернути увагу на те, що обидва потребують додаткового доопрацювання. Передусім, з огляду на те, що необхідно паралельно вносити зміни в інші законодавчі акти, які регулюють суміжні правовідносини (зокрема, до Цивільного кодексу України), надавши визначення і правовий статус криптовалюти як особливого об'єкта цивільно-правових відносин. Крім цього, на рівні держави потрібно розробляти програми з впровадження спеціального програмного забезпечення, в якому буде можливий обіг криптовалюти, наприклад, як предмета міни. Безперечно, криптовалюти мають бути об'єктами оподаткування, що створить додаткові надходження до Державного бюджету України.

Висновки і пропозиції. На сьогодні міжнародними фінансовими установами та центральними банками не розроблено жодних узгоджених підходів до питань, пов'язаних із використанням криптовалют. Водночас банківська спільнота, зокрема представники центральних банків, які брали участь у Міжнародному форумі роздрібних платежів (м. Стамбул) за ініціативою Світового банку та Комітету з платежів і ринкових інфраструктур Банку міжнародних розрахунків, наголошує, що використання віртуальних валют потребує пильного моніторингу та осмислення з боку державних регуляторів. Проблема правового регулювання криптовалюти, насамперед, полягає у тому, що жодні норми чинного законодавства не можуть бути поширені на криптовалюту як на об'єкт цивільних правовідносин.

Список літератури:

1. "Virtual currency schemes" (2015). – European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf
2. Баранов Р.О. Протидія легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму з використанням віртуальних валют [Електронний ресурс] / Р.О. Баранов. – 2015. – С. 29–37. – Режим доступу: www.e-patp.academy.gov.ua/2015_2/6.pdf.
3. Галушка Є.О. Сутність криптовалют та перспективи їх розвитку [Електронний ресурс] / Є.О. Галушка, О.Д. Пакон // Молодий вчений. – 2017. – № 4(44), квітень. – С. 634–638. – Режим доступу: www.molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4/147.pdf.
4. Європейське банківське управління (European Banking Authority) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eba.europa.eu.
5. Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні": прийнятий Верховною Радою України 05.04.2001 № 2346-III: редакція від 06.11.2016 на підставі 1664-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14.
6. Інформаційний ресурс "Prosto Coin" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.prostocoin.com.
7. Інформаційний ресурс "Visual Capitalist" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.visualcapitalist.com.
8. Інформаційний ресурс "Телевізійна служба новин" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tsn.ua.
9. Криптовалютна біржа "BFX" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bitfinex.com.
10. Лист Національного банку України "Щодо віднесення операцій з віртуальною валютою / криптовалютою Bitcoin ..." від 08.12.2014 р. № 29-208 / 72889 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14.
11. Ліхачов М. Скромна чарівність біткоїна: українські реалії використання криптовалют / М. Ліхачов // Forbes Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.net.ua/ua/opinions/1428255-skromna-charivnist-bitkoina-ukrayinski-realiyi-vikoristannya-kriptovalyut.
12. Проект Закону України "Про обіг криптовалюти в Україні" 06.10.2017 № 7183 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.
13. Проект Закону України "Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні" 10.10.2017 №7183-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710.
14. Сайт мережі Bitcoin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bitcoin.org.

Несен О.В., Цирук К.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРИПТОВАЛЮТ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию криптовалют как разновидности электронных денег и их роли в информационной экономике, сравнению основных типов и видов криптовалют и возможных угроз, связанных с их использованием. Определены пути влияния криптовалют на стабильность финансовой системы Украины.
Ключевые слова: криптовалюта, инновации, информационная экономика, финансовая сфера, риски, платежная система, биткоин, лайткоин.

Nesen O.V., Tsiruk K.A.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

PROBLEM ASPECTS OF USING CRYPTO-CURRENCIES IN UKRAINE AND THE WORLD

Summary
The article is devoted to the study of crypto-currencies as a kind of electronic money and their role in the information economy, to compare the main types and types of crypto-currencies and possible threats associated with their use. The ways of influence of crypto-currencies on stability of the financial system of Ukraine are determined.
Keywords: crypto-currencies, innovation, information economy, financial sphere, risks, payment system, bitcoin, lightning.

УДК 368

ВПЛИВ ПОДАТКІВ НА ВИКОНАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Нікітішин А.О., Яковенко К.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена дослідженню ролі бюджетної децентралізації у контексті формування доходів місцевих бюджетів України. У статті доведено, що перший рік впровадження бюджетної децентралізації позитивно позначився на обсягах формування доходів місцевих бюджетів. Також, бюджетна децентралізація в перший рік реалізації значно посилила фінансову спроможність місцевих бюджетів завдяки новаціям у Податковому кодексі в частині зміни переліку місцевих податків і зборів та підходів до їх адміністрування.
Ключові слова: податкові надходження, місцеві податки, збори, державний бюджет, фінансова децентралізація.

Актуальність проблеми. Регулювання процесів регіонального розвитку переходить від центральної державної влади до регіональної і місцевої. Децентралізація управлінських процесів потребує відповідного фінансового забезпечення. Роль місцевих фінансів посилюється, а сфера їх використання розширюється. Зростає величина податкових надходжень до місцевих бюджетів. Тому дослідження податкових надходжень місцевих бюджетів в умовах децентралізації є досить актуальним, оскільки розглядається як основа фінансової самодостатності регіонів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Впливу податкових надходжень до Державного бюджету в умовах фінансової децентралізації приділяється чимала увага як вітчизняних так і зарубіжних науковців серед яких: В. Дем'янишина, О. Кириленко, З. Лободіної, Б. Малиняка, Я. Руденка та ін. Проте слід зауважити, що дана проблематика потребує подальшого дослідження, враховуючи сучасні вітчизняні реалії.

Метою статті є узагальнення особливостей бюджетної децентралізації в Україні, дослідження впливу податкових надходжень на доходи місцевих бюджетів та визначення перспектив подальшого її здійснення, зважаючи на перепони в частині зміни пріоритетів у реформуванні місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою ланкою місцевих фінансів, як системоутворюючої складової фінансової системи держави є місцеві бюджети. Через місцеві бюджети держава активно проводить соціальну політику. На основі коштів місцевих органів, сконцентрованих у місцевих бюджетах здійснюється фінансування до 70% видатків соціальної сфери. При цьому коло фінансових заходів розширюється [2, с. 169].

Зростання обсягу та кількості місцевих бюджетів безпосередньо пов'язано з процесом урбанізації, розширенням соціально-побутової інфраструктури. В загальному обсязі регіональних бюджетів постійно збільшується питома вага міських і селищних бюджетів (в Україні – понад 12000). Зростання міських поселень, збільшення числа міських жителів, зростання великих міст, де бюджетні видатки у 5-7 разів вище, ніж у малих містах, тягнуть за собою збільшення видатків міських бюджетів, темпи зростання яких випереджують темпи зростання ланок місцевих бюджетів.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних визначених законом джерел, та встановлених законом загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів. До регулюючих відносять загальнодержавні податки, які згідно з нормативами відрахувань розподіляються між різними рівнями бюджетної системи [1, с. 8]. Розміри відрахувань визначаються Верховною Радою України, виходячи з відповідних соціально-економічних нормативів бюджетної забезпеченості населення і стану місцевих джерел надходжень.

До власних доходів зараховують місцеві податки і збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади, доходи комунальних підприємств, доходи від майна, що належить органам влади [3, с. 126].

Основною частиною доходів місцевих бюджетів є податкові надходження, їх частка у доходах місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) у 2017 році становила 87,6% (рис. 1).

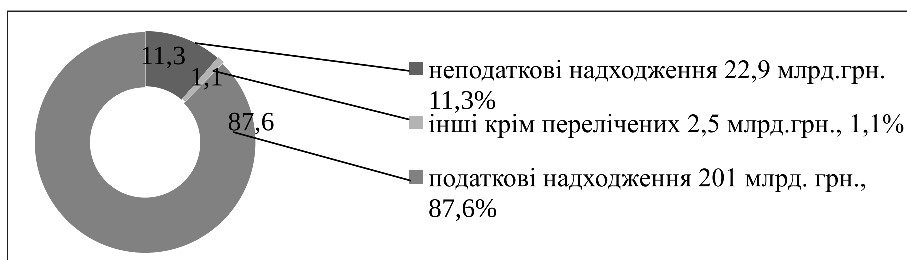

Рис. 1. Структура доходів місцевих бюджетів у 2017 році

Джерело: узагальнено автором на основі джерела [4]

Найбільша частка у доходах місцевих бюджетів належить податку на доходи фізичних осіб, яка у 2017 році становила 110653 млн. грн. (48,2%.) Друге місце посідають місцеві податки і збори, частка цього податку в загальних надходженнях у 2017 році становила 22,9% (52587 млн. грн), у 2012 цей показник склав 6,2%, в 2013 році – 7,9%, у 2014 – 9,1%, 2015 – 22,4%, 2016 – 24,8). Порівняно з 2016 роком у 2017 році питома вага надходжень з плати за землю зменшилась на 1,9 відсоткових пункта.

Два вищезазначені податкові надходження (ПДФО, та місцеві податки та збори) становлять 81,2% загальних податкових надходжень до місцевих бюджетів. Важливо і те, що за рахунок власних податкових джерел місцеві органи влади могли фінансувати 60-80% своїх потреб. У цьому разі і залежність від рішень вищих органів влади стосовно дохідної частини місцевих бюджетів буде мінімальною.

Однією з ключових трансформацій, запущених владою ще в 2014 р., стала реформа місцевого самоврядування. В її рамках передбачаються перегляд напрямів, механізмів, строків формування територіальної організації влади, підвищення якості та доступності публічних послуг, перебудова бюджетно-фінансових відносин держави та територіальних громад. Дослідимо реформу саме на Вінницькій області табл. 1, 2.

Як видно з табл. 1, до Державного бюджету по Вінницькій області за 2017 рік надійшло 7 381 581,0 тис. грн., в тому числі до загального фонду – 7 217 702,6 тис. грн., що на 4943,647 (56,3%) більше ніж у 2016році, також збільшення спостерігається і в 2015 році на 1273812 тис. грн. (54,9%), у 2016 році – 1045965 тис. грн.(29,1%) До спеціального фонду у 2017 році надійшло 163 878,4 тис. грн., що порівняно з аналогічним періодом попереднього року більше на 268681 тис. грн, або 98,6%.

Найбільшу частку у структурі надходжень загального фонду Державного бюджету у 2017 році склали: податок на додану вартість (з урахуванням бюджетного відшкодування) – 4 334 837,7 тис. грн. (60,8%), у 2016 році – 2 171998,4 тис. грн. (47,5%); податок на доходи фізичних осіб – 1 803 134,7 тис. грн. (25,3%), у 2016– 1 246 231,0 тис. грн. (27,3%); податок на прибуток – 578 713,5 тис. грн. (8,1%), у 2016 році – 641 650,3 тис. грн. (14%); мито на товари у 2017 році – 283 474,7 тис. грн. (4%).

Найбільшу частку у структурі надходжень спеціального фонду Державного бюджету у 2017 році становили: судовий збір – 62 073,4 тис. грн. (37,9%), у 2016 році – 70 444,6 тис. грн. (85,4%); єдиний податок з сільськогосподарських товаровиробників, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік – 46 908,6 тис. грн. (28,6%), плата за надання відомостей з Єдиного державного реєстру – 16 168,9 тис. грн. (9,9%), у 2016 році – 3 190,3 тис. грн. (3,9%);виконавчий збір – 8 339,8 тис. грн. (5,1%), У 2016 – 5 315,1 тис. грн. (6,4%).

З табл. 2 можна зробити висновок, що надходження до місцевих бюджетів по Вінницькій області за 2017 рік зросли на 12136085 тис. грн. (77,4%) і склали 27 818 720,2 грн., порівняно з 2016 роком, у тому числі: до загального фонду – 25 401 481,3 тис. грн., що на 9074335 тис. грн. або 55,6% більше ніж у 2016 році; до спеціального фонду – 2 417 238,9 тис. грн., що на 2170519 тис. грн. (у 10 раз) більше ніж у 2016 році.

Найбільшу частку у структурі надходжень загального фонду місцевих бюджетів у 2017 році склали: податок на доходи фізичних осіб – 4 028 895,5 тис. грн. (61,2%); єдиний податок – 947 592,3 тис. грн. (14,4%); плата за землю – 826 622,9 тис. грн. (12,6%).

У структурі доходів спеціального фонду місцевих бюджетів у 2017 році найбільшу частку склали: екологічний податок – 168 398,9 тис. грн. (30,4%); кошти від продажу землі – 82 258,1 тис. грн. (14,8%); надходження коштів пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту – 23 163,9 тис. грн. (4,2%); цільові фонди – 21 658,0 тис. грн. (3,9%).

Доцільно буде проаналізувати частку податкових надходжень Вінницької області до бюджетів табл. 3.

Відповідно до табл.3, надходження до Зведеного бюджету області зросли протягом 2014 року в порівнянні з 2013 роком на 12,7%, або на 767,6 млн. грн. і становлять 6815,7 млн. грн., у 2015 році в порівнянні з 2014 роком зросли на 0,7%, або на 36,0 млн. грн. і становлять 495,6 млн грн. В тому числі надходження до Державного бюджету у 2014 році склали 3704,4 млн. грн., їх обсяг зріс на 14,9%, або на 481,3 млн. грн., у 2015 їх обсяг зріс на 38,4%, або на 81,0 млн. грн.

Таблиця 1

Надходження до державного бюджету по Вінницькій області за 2013–2017 рр.

Рік	2014/2013		2015/2014		2016/2015		2017/2016	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
до Державного бюджету	-4943,8	-0,2	1076074	33,3	413586,3	9,6	4943,647	56,3
до загального фонду	-273667	-10,6	1273812	54,9	1045965	29,1	273656,3	Зб. у 3 р
до спеціального фонду	268723	41,7	-197738	-21,7	-632379	-88,5	268681	98,6

Джерело: обраховано автором на основі джерел [4–6]

Таблиця 2

Надходження до місцевих бюджетів по Вінницькій області за 2013–2017 рр.

Рік	2015/2014		2015/2014		2016/2015		2017/2016	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
до місцевих бюджетів	681462,7	26,7	11349705	351,1	1100100	7,5	12136085	77,4
до загального фонду	137559,8	6,3	12005898	517,4	2001030	14,0	9074335	55,6
до спеціального фонду	543872,9	147,5	-656194	-71,9	-9699,7	-3,8	2170519	879,8

Джерело: обраховано автором на основі джерел [4–6]

Таблиця 3

Частка податкових надходжень Вінницької області до бюджетів у 2013–2017 рр.

Рік	2014/2013		2015/2014		2016/2015		2017/2016	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
Зведений бюджет	-3304,5	-87,8	36	0,7	9806,5	у 20,8р	5219,6	у 1,5р
надходження до Державного бюджету	-3012,0	-93,4	81	38,4	4358,7	у 15,9р	2645,7	у 1,6р
надходження до бюджетів усіх рівнів	-4040,1	-93,7	90,4	у 1,3р	8144,3	у 23,4р	3120,2	36,7
податкові надходження до Державного бюджету	-1753,9	-94,2	75,1	у1,7р	3572,2	у 20,5р	1531,3	40,8
питома вага надходж.до Держ.бюдж. у структурі бюдж. усіх рівнів	-47,8	-	6,8	-	-8,1	-	5,6	-
питома вага податків і зборів	-9,9	-	10,8	-	-6,3	-	1,4	-

Джерело: обраховано автором на основі джерел [4–6]

В тому числі, протягом 2014 року до бюджетів усіх рівнів зібрано 4518,1 млн. грн. податкових платежів, що на 205,3 млн. грн., або на 4,8% більше, ніж за 2013 рік, у 2015 році до бюджетів усіх рівнів зібрано 363 млн. грн. податкових платежів, що на 90,4 млн. грн., або у 1,3 рази більше, ніж у 2014 році.

Водночас, до Державного бюджету протягом 2014 року зібрано податкових платежів на суму 1908,6 млн. грн. (на 46,9 млн. грн., або на 2,5% більше 2013 року), у 2015 році – 182,9 млн. грн., що на 75,1 млн. грн., або у 1,7 рази більше аналогічного періоду 2014 року.

Питома вага надходжень до Державного бюджету у структурі бюджетів усіх рівнів у 2014 році скоротилась на 0,4 відсоткові пункти і складає 38,9%. (збір податків і зборів відповідно 42,2% та на 1 в. п. менше), у 2015 році зросла на 6,7 відсоткові пункти і складає 44,6%. (збір податків і зборів відповідно 50,4% та на 10,8 в. п. більше).

За 2017 рік до бюджету області (загальний і спеціальний фонди) надійшло власних і закріплених доходів в сумі 8225,1 млн. грн., що порівняно з 2016 роком надходження доходів місцевих бюджетів збільшились на 2573,6 млн. грн. або на 45,5%.

Крім того, до загального та спеціального фондів бюджету області отримано 12390,1 млн. грн. дотацій та субвенцій з державного бюджету проти 2016 року надходження збільшились на 3737,1 млн. грн. або на 43,2%.

Зокрема, до загального фонду бюджету області надійшло власних і закріплених доходів в сумі 6581,1 млн. грн., що становить 108,1% плану на рік, затвердженого місцевими радами з врахуванням змін (заплановано 6086,6 млн. грн.), понад план отримано 494,5 млн. грн. доходів.

Висновки із дослідження та перспективи. Отже, аналіз доходів місцевих бюджетів після року запровадження децентралізації дає підставу визнати останню як прорив у місцевому самоврядуванні, оскільки місцеві бюджети наростили дохідну базу, що створює умови для набуття повної фінансової самостійності органами місцевого самоврядування та розвитку кожної територіальної громади і області м. Вінниці зокрема.

Порівнявши показники виконання дохідної частини Вінницької області у 2013–2017 рр., можна зробити висновок, що спостерігаються позитивні аспекти децентралізації, проведення бюджетної децентралізації неабияк сприяє нарощуванню доходів місцевих бюджетів, за рахунок податкових надходжень.

В контексті дослідження варто наголосити, що перший рік децентралізації в частині формування доходів місцевих бюджетів характеризується передачею із державного бюджету місцевим бюджетам 10% податку на прибуток підприємств; 100% державного мита; 100% плати за надання адміністративних послуг; 80% екологічного податку; з нових платежів – акцизного податку – 5%, 25% плати за надра; податку на майно (комерційна нерухомість, легкові автомобілі з об'ємом двигуна понад 3 тис. куб. см); єдиного податку; податку на прибуток комунальних підприємств, місцевих зборів та інших податків, що посилило фінансову самостійність органів місцевого самоврядування Вінницької області.

Список літератури:

1. Кириленко О.П. Дохідна база місцевих бюджетів в умовах реформування бюджетної та податкової системи / О.П. Кириленко // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ : матеріали наук. конф. проф.-викл. складу. – Тернопіль: Вектор, 2015. – С. 6–10.
2. Ковалевич Д.А. Основні засади планування та виконання місцевих бюджетів / Д.А. Ковалевич, В.І. Рошило // Економіка. – 2016. – № 21. – С. 168–171.
3. Лободіна З.М. Вплив місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій в контексті проведення бюджетної реформи / З.М. Лободіна // Інноваційна економіка. – 2015. – № 9(35). – С. 124–128.
4. Офіційний сайт Головного управління Державної казначейської служби України у Вінницькій області. – http://www.vindku.gov.ua/.
5. Офіційний сайт Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації. – http://www.vingfu.gov.ua/.
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – http://treasury.gov.ua/.

Никитишин А.А., Яковенко Е.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВ НА ВЫПОЛНЕНИЕ ДОХОДНОЙ ЧАСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию роли бюджетной децентрализации в контексте формирования доходов местных бюджетов Украины. В статье доказано, что первый год внедрения бюджетной децентрализации положительно сказался на объемах формирования доходов местных бюджетов. Также, бюджетная децентрализация в первый год реализации значительно усилила финансовую состоятельность местных бюджетов благодаря новациям в Налоговом кодексе в части изменения перечня местных налогов и сборов и подходов к их администрирования.
Ключевые слова: налоговые поступления, местные налоги, сборы, государственный бюджет, финансовая децентрализация.

Nikitshyn A.O., Yakovenko K.A.
Vinnytsia Trade and Economic Institute of
Kyiv National University of Trade and Economics

THE INFLUENCE OF TAXES TO IMPLEMENT THE GOVERNMENT BUDGET IN THE FINANCIAL DECENTRALIZATION UNDER THE EXAMPLE OF THE VINNYTSK REGION

Summary
The article is devoted to the study of the role of fiscal decentralization in the context of the formation of revenues of local budgets of Ukraine. The article shows that the first year of implementation of budget decentralization has positively affected the volumes of local budget revenues. Also, budget decentralization in the first year of implementation significantly increased the financial capacity of local budgets due to innovations in the Tax Code in terms of changing the list of local taxes and fees and approaches to their administration.
Keywords: tax revenues, local taxes, fees, state budget, financial decentralization.

УДК 658.8:336.71

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ЗДІЙСНЕННЯ МАРКЕТИНГУ БАНКІВСЬКИМИ УСТАНОВАМИ УКРАЇНИ

Полагнин Д.Д., Катринуца К.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено теоретичні підходи до визначення сутності банківського маркетингу. Визначено його роль у загальному механізмі функціонування банківських установ. Проаналізовано показники фінансового стану ряду банків України та структуру витрат банківських установ на рекламу. На основі проведеного аналізу зроблено висновки щодо можливих напрямків дій, спрямованих на вдосконалення здійснення банківського маркетингу. Сформульовано ряд рекомендацій стосовно заходів, які необхідно здійснити для модернізації банківської системи маркетингу в банках України.
Ключові слова: банківський продукт, реклама, маркетингова служба, інновації, рекламна комунікація, цінова політика.

Постановка проблеми. Актуальність реалізації маркетингу в банківському секторі України має виняткове значення в період розвитку фінансового і грошово-кредитного ринків. Той факт, що банки функціонують в умовах підвищеної конкуренції , диктує необхідність вивчення певних закономірностей діяльності банківських установ в умовах ринку. Посилення конкуренції між депозитними установами, поява конкурентів в особі небанківських установ (страхових, трастових компаній, пенсійних фондів), відтік вкладень з банків внаслідок розвитку ринку цінних паперів призвели до необхідності використання банками маркетингового інструментарію. Тому підвищення ефективності роботи банківських інститутів, покращення економічних показників діяльності банків, які надають конкурентні переваги, потрібно забезпечувати за допомогою реалізації банківського маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації діяльності та розгляду теоретичних аспектів банківського маркетингу знайшли відображення в працях як вітчизняних так і зарубіжних науковців: Л. Романенко, М. Ревича, І. Новикової, М. Денисенка, В. Герасимчука, Ж. Торяника, Ф. Котлера, В. Шейнової, Ф. Фельдбауша [2; 4; 7–9]. Так, Ф. Котлер визначає маркетинг як аналіз, втілення в життя, а також контроль за прийняттям рішень щодо комплексу маркетингу (продукт, ціна, просування, розповсюдження) для задоволення потреб та очікувань клієнта як ключових моментів на шляху досягнення цілей і виконання завдань організації [2]. За визначенням В. Шейнова, маркетинг – це ринкова стратегія по створенню, просуванню і збуту продуктів (наданню послуг). На думку І. Новикової, Л. Худолій та М. Денисенко, під банківським маркетингом слід розуміти організаційно-управлінську стратегію пошуку засобів задоволення потреб клієнтів банку та власне банку за допомогою створення системи ефективного управління грошима, кредитами, відсотками, валютами, розрахунками з урахуванням особливостей маркетингового оточення та існуючої кон'юнктури ринку позичкового капіталу [4].

Вітчизняний економіст Л. Романенко визначає банківський маркетинг як філософію, стратегію і тактику банку, що спрямовані на ефективне задоволення потреб, запитів і сподівань, вирішення проблем існуючих і потенційних банківських клієнтів шляхом успішної реалізації на ринку банківських продуктів, які враховують тенденції розвитку ринку та приносять користь суспільству завдяки управлінню активами і пасивами, прибутками і витратами, ліквідністю банку, рівнем ризику його операцій [8]. Таке визначення є найбільш повним, оскільки в ньому одночасно присутні принципи маркетингу, які визначають цілі і стратегії, що, своєю чергою стає підставою для проектування тактичних планів маркетингу.

Враховуючи вище наведене, можна говорити про те що, на перший план у маркетингу виходять уподобання та потреби споживачів. Тому банківський маркетинг доцільно розглядати як управлінську стратегію банку, що базується на створенні ефективної системи управління сприйняттям споживачами як банківських продуктів та послуг, так і банку в цілому через вивчення уподобань і потреб споживачів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень стану та основних тенденцій розвитку банківського маркетингу, окремі питання, пов'язані з ефективними методами управління маркетингом в банківських установах України залишаються нерозкритими. Актуальність зазначених питань, необхідність їх поглибленого дослідження зумовили вибір теми роботи, окреслили мету і завдання дослідження.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в необхідності теоретичного обґрунтування і аналізу сучасних тенденцій в сфері банківського маркетингу України.

Для реалізації означеної мети в роботі було поставлено такі завдання:

– охарактеризувати різні підходи до визначення сутності банківського маркетингу;

– проаналізувати стан розвитку маркетингової системи в комерційних банках України;

– визначити основні проблеми здійснення маркетингу банками;

– визначити заходи та можливі напрямки дій для вдосконалення системи банківського маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Важливо наголосити на тому, що банківські установи надають послуги згідно з отриманими дозволами та ліцензіями Національного банку України. Це свідчить

про те, що банки, яких станом на 01.01.2018 р. на території України нараховується 82, надають однакові банківські послуги. На нашу думку, відмінність банківських продуктів різних банків полягає саме в тому, наскільки широке та функціональне коло банківських послуг пропонується у рамках банківського продукту. Чим більше банківських послуг пропонується клієнтам у рамках одного банківського продукту, тим повніше можливо задовольнити потреби клієнтів та виключити можливість користування такими послугами в інших банках, побудувати довготривалі й стійкі у часі відносини. Маркетинг сприяє досягненню основних довгострокових цілей та завдань банку шляхом підтримання співвідношення між потенційними можливостями та ресурсами, оскільки він спрямований на досягнення оптимального у конкурентних умовах кінцевого результату. Конкретність кінцевого результату банку залежить від продуктового ряду, що надається клієнтам, його диверсифікованості. Останнім часом банки все більше прагнуть розширити коло наданих продуктів, пропонуючи своїм клієнтам додаткові послуги, пов'язані як із традиційними, так і з нетрадиційними видами банківського обслуговування. Розширення асортименту банківських послуг спрямовано, з одного боку, на поліпшення якості обслуговування клієнтури, а з іншого – на можливість диверсифікованості доходних статей банку. Таке розширення набору послуг дає банку можливість одержувати доходи навіть у випадку зміни ринкової кон'юнктури та пов'язаним з нею падінням попиту на окремі види послуг.

Для доказу спроможності банків України фінансово забезпечувати впровадження та розвиток маркетингу, визначимо стан їхнього фінансового потенціалу (табл. 1).

Таблиця 1

Показники фінансового стану ряду банків України за 2017 рік

млн. грн.

Банк	Збиток	Банк	Прибуток
ПриватБанк	-22 966	Райффайзен Банк Аваль	4 469
Промінвестбанк	-7 656	УкрСиббанк	1 467
ВТБ Банк	-4 112	Креді Агріколь Банк	1 100
Укрсоцбанк	-3 095	Сітібанк	1 008
Банк Форвард	-639	Укрексімбанк	929

Джерело: сформовано авторами на основі [5]

Найгірший результат виявився у найбільшого банку країни – державному ПриватБанку – з результатом – 22,9 млрд грн. На другому і третьому місцях за величиною збитку розмістилися Промінвест та ВТБ банк. Причини збитку залишилися ті ж – великі відрахування в резерви під знецінення кредитів, а чисті комісійні та операційні доходи ростуть занадто повільно й з трудом перекривають адміністративні витрати. Щодо позитивного фінансового результату, то Райффайзен Банк Аваль залишається лідером за показником прибутку та покращує свої результати.

Очевидним є те, що вітчизняні банки відчувають значні труднощі, тому виникає необхідність до застосування в діяльності банків маркетингових підходів управління для можливості зниження витрат, більш ефективному використанню внутрішніх ресурсів держави, оскільки відбувається якісна конкурентна боротьба, підвищуються обсяги залучення депозитів, а значить і зростання заощаджень населення.

Навіть із збитковою діяльністю більшість банківських установ розуміють, що маркетинг – один із інструментів вирішення цієї проблеми, тому проаналізуємо структуру витрат банківських установ на маркетинг та рекламу у 2017 році (рис. 1).

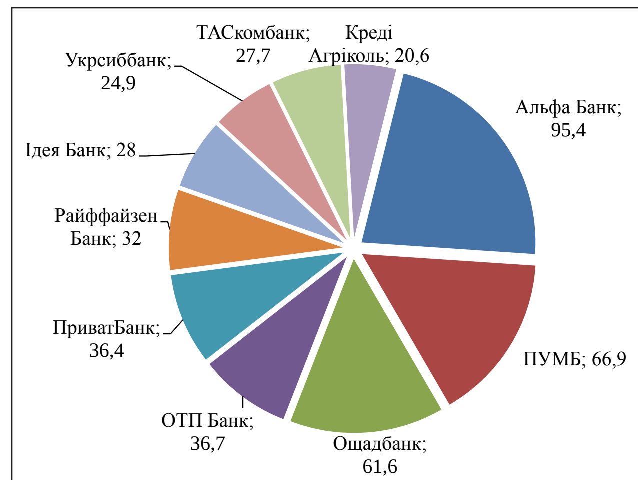

Рис. 1. Структура витрат банківських установ на маркетинг та рекламу у 2017 році (млн. грн.)

Сумарно перша десятка банків витратила 430,5 млн. грн. на своє просування – 73,2% від суми рекламних витрат усіх банків (587,8 млн. грн.). Така велика концентрація ринку викликана тим, що 36 банків витратили менше 1 млн. грн. кожен на рекламу, а ще шість банків поставили прочерки в цій графі у фінансовій звітності. Маркетингові бюджети найчастіше витрачалися на просування конкретних банківських продуктів або популяризацію бренду банку. У 2017 році банки концентрувалися на активному просуванні нових послуг і можливостей цифрових банківських послуг, мобільних додатків, програм підтримки підприємців.

На сьогодні, по суті, лише у великих банках (ПриватБанк, Райффайзенбанк, Укрсиббанк, Укрсоцбанк тощо), що можуть дозволити собі витрачати значні кошти на сучасні інформаційні технології, персонал, аналіз та прогнозування ринку, клієнтів та просування продуктів й послуг, існує служба маркетингу. В середніх та малих банках всією маркетинговою діяльністю, найчастіше, займається лише один спеціаліст, оскільки, з одного боку, ці банки не можуть дозволити собі штат із кількох спеціалістів по окремим напрямкам, а з іншого боку, не всі керівники банків впевнені у значимості створення маркетингових служб, маркетингової інформаційної системи, в зв'язку з чим маркетинг зводиться чи до рекламної діяльності чи до збуту послуг.

Основними інструментами банківського маркетингу вважається товарна та цінова політики. Значний вплив на стратегічну ефективність

банку здійснює інноваційна складова товарної політики, що проявляється періодичним оновленням асортименту, нових послуг, відмовою від надання застарілих. Одним із основних банківських продуктів, що активно завойовує популярність, є пластикові платіжні картки, кількість яких щорічно зростає. Станом на початок 2018 року кількість платіжних карток становила 59,9 млн. шт. (зростання на 7,6% порівняно з початком 2017 року).

За підсумками 2017 року частка безготівкових розрахунків в Україні з використанням платіжних карток збільшилась до 39,3% (зростання на 3,8% із початку 2017 року). Загалом за останні п'ять років цей показник зріс більше, ніж утричі (12,4% – станом на 01.01.2013) [5].

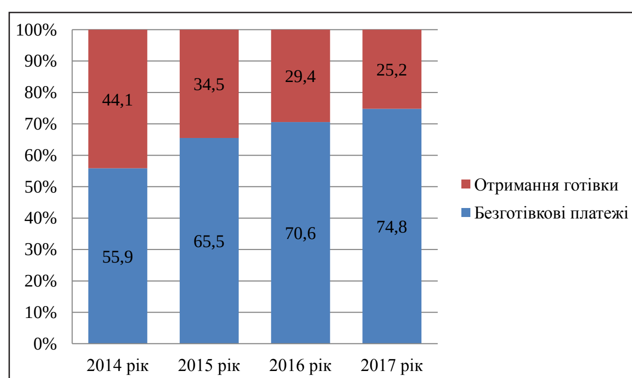

Рис. 2. Структура кількості операцій з використанням платіжних карток,%

Усього в 2017 році українці здійснили понад 3 млрд. операцій із використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, на суму 2 125 млрд. грн. (це на 23,0% і 31,9% більше у порівнянні з 2016 роком). Серед банків за кількістю емітованих платіжних карток та ступенем розгалуженості інфраструктури їх обслуговування станом на 01.01.2018 року лідерами були: ПАТ КБ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк» та АТ «Райффайзен Банк Аваль».

Розширення асортименту банківських послуг за рахунок платіжних карток дає можливість банкам збільшити залучення коштів, підвищити їх конкурентоспроможність та покращити свій імідж. Розширення застосування пластикових карток має значні переваги й для фінансово-банківської системи України в цілому, оскільки сприяє зростанню залучення грошових коштів у внутрішньобанківський обіг, посиленню керованості грошового обороту, підвищенню ролі банківської системи в розвитку економіки, зниженню частки готівки в грошовій масі, і, відповідно, зменшенню витрат на її друкування і забезпечення обігу.

Цінова політика комерційного банку також займає вагоме місце в системі банківського маркетингу та має розглядатися у взаємодії з іншими інструментами комплексу маркетингу. Маркетингова цінова політика банку передбачає систему встановлення та коригування цін на банківські продукти відповідно до загальної маркетингової стратегії банку з урахуванням змін ринкової ситуації. Основними об'єктами цінової політики банку можуть бути процентні ставки (перш за все ставки позичкового і депозитного процентів); ставки комісійної винагороди і тарифи за різноманітні банківські послуги; величина і рівень торговельної маржі (для операцій торгівлі фінансовими інструментами – валютою, цінними паперами, банківськими металами); надбавки і знижки до діючих цін (особливо на етапі зрілості банківських продуктів) [3]. Система українських банків змінилася з 2014 року: після обвалу гривні і економічної кризи багато фінансових установ закрилися, а ті, хто залишився на ринку, зменшили кредитний портфель. У 2017 мінімальна процентна ставка по кредиту становить в середньому 8-9% (табл. 2).

Відслідкуємо рейтинг найнижчих процентних ставок за кредитами у 2017 році (табл. 2).

Але порівняння ставок не ефективне, якщо не враховувати суму комісій та інших нарахувань: плату за СМС-інформування, інтернет-банкінг, первісну комісію, страховку і т.п. Загальна переплата може скласти 56-150%, про що не оголошується клієнту в більшості випадків, але розрахунок завжди доступний при ознайомленні з договором або при використанні кредитного калькулятора, який можна знайти в Інтернеті або на сайті кредитора.

Середньозважені ставки за новими кредитами в національній валюті у 2017 році становили лише 14,5% та в іноземній – 7,1%, проте доступ до кредитів мають не всі потенційні позичальники, оскільки відсоткові ставки визначаються банками індивідуально щодо кожного позичальника. Наприклад, підприємствам у сфері сільського господарства кредити в національній валюті надавались під 17,8% річних, добувної промисловості і розроблення кар'єрів – 20,7% річних, транспорту – 14,1% річних, переробної промисловості – 14,0%, оптової і роздрібної торгівлі – 14,4% річних [5]. Тобто банки можуть надавати преференції щодо кредитування конкретних позичальників, розраховуючи на власні кредитні можливості та ураховуючи фінансовий стан позичальника. Крім того, останнім часом

Таблиця 2

Рейтинг процентних ставок по кредитах в 2017 році

Назва	Відсотки	Умови отримання
Укрсоцбанк	від 0,01– до 8,87	До 40000 грн до 3-х років; без довідки про доходи
МегаБанк	15	До 15000 грн до 3-х років
ПіреусБанк	від 13,99	До 100000 грн до 4 років; довідка про доходи; відкритий рахунок в ПіреусБанку
Креді Агріколь	15	До 200000 до 60 місяців; довідка про доходи за останні 6 місяців;вік – 25-60 років
УніверсалБанк	9,99	До 50000 грн до 48 місяців

Джерело: сформовано авторами на основі [5]

активізувалося кредитування небанківськими фінансовими установами. І хоча це кредитування стосується переважно фізичних осіб – певна частка «клієнтури» банками втрачається.

Що стосується депозитних операцій, то часи коли за вклади у гривні давали понад 20% – у минулому. Сьогодні максимум, що можна отримати від надійних банків, – 17-18% річних. До того ж зазвичай такі великі відсотки дають тільки під довгострокові вклади – на рік і більше. Враховуючи коливання курсу та рівень інфляції за останні роки, за цей час можна більше втратити, ніж заробити. Альтернатива – вклади в іноземній валюті. Сьогодні більшість банків приймає вклади в доларах та євро. Але в даному випадку відсотки будуть значно нижчими, ніж у гривні. Ставку у «дочок» європейських фінансових груп взагалі символічні. Як приклад: Райфайзен Банк Аваль за вклади в євро пропонує 0,15%, «Креді Агріколь» – 0,01%. А Укрсиббанк узагалі не приймає вкладів в іноземній валюті. Загалом ситуація з депозитами виглядає так: що надійніший банк, то нижчі ставки за депозитами. Що стосується тарифів на такі популярні послуги банків, як грошові перекази, то тут значна кількість банків реалізують схожу цінову політику. Так, мінімальні тарифи на грошові переказ у більшості банків становлять 0,5-1%.

Для того щоб займати лідируючі місця в банківській системі банку необхідно запроваджувати все нові продукти та застосовувати інноваційні види маркетингової комунікації. Одним із таких видів є Digital Signage або цифровий мерчандайзинг, який орієнтований на канали комунікації всередині банку, в точках продажу банківських продуктів, і контент якого може складатися із відео зображення, анімаційних блоків, текстових повідомлень. У кожному відділенні банку може демонструватися свій контекст, який формується за результатами продажів у даному відділенні або виходячи з маркетингових цілей з урахуванням місцевої специфіки. Інтерактивні пристрої дозволяють приймати інформацію від клієнтів, а програмне забезпечення відразу ж пристосовує контент під конкретні запити в режимі реального часу. Прикладом успішного запровадження системи Digital Signage можна навести практику іспанського банку «Caja Mediterraneo», рекламна комунікація якого базується на соціальній ролі банку. Роздрібна мережа банку складається з 1100 відділень, в кожному з яких функціонують три канали комунікацій. На екранах двох каналів демонструють актуальні для конкретного відділення погоду, новини, час, оголошення тощо – тобто те, що може бути корисним місцевому співтовариству та малому бізнесу. Завдяки цьому банк стає більш привабливим місцем, ніж просто пункт оплати послуг. Через третій канал рекламуються банківські продукти. Завдяки запровадженню даної цифрової системи у банку відбулося зростання продажу банківських продуктів з 14 до 26%.

Нині зарубіжні банки надають перевагу внутрішньому маркетингу, а не рекламі на ТВ. Це обумовлено тими перевагами, які надає застосування Digital Signage, а саме: клієнти можуть навчитися застосовувати самостійно фінансові сервіси, можна програмувати сценарії та формувати продукти, що відповідають індивідуальним запитам клієнтів, підтримується дистанційний продаж, дозволяє здійснювати опитування клієнтів тощо.

У боротьбі за клієнта іноземні банки активно використовують різні сучасні маркетингові підходи, зокрема імідж і фірмовий стиль. Прикладом застосування інноваційних підходів щодо оформлення приміщень банку є банк «CheBanca» (Італія), де немає ніяких перегородок між клієнтом і співробітником банку, що дає відчуття відкритості. Атмосфера банку ототожнюється одночасно з технологічністю та дружньою теплотою: перевага надається великим вікнам «до підлоги», через які завжди видно внутрішній інноваційний дизайн, що слугує додатковою рекламою банку і приваблює клієнтів. Особлива увага приділяється технічному оснащенню відділень – всюди присутні Інтернет-термінали для ознайомлення з продуктами банку. Крім того, банк демонструє своє дружнє відношення до клієнта – у відділеннях передбачені дитячі ігрові куточки, зони відпочинку, де можна випити каву, почитати газети та журнали, періодично проводяться дегустації вина, виставки та невеличкі концерти.

Висновки і пропозиції. Отже, банківський маркетинг можна визначити як пошук найбільш вигідних ринків банківських продуктів з урахуванням реальних потреб клієнтури. Процес цей передбачає чітку постановку цілей банку, формування шляхів і способів їх досягнення та розробку конкретних заходів для реалізації планів. Сьогодні в нашій країні на фінансовому ринку склалася ситуація, коли пропозиція послуг порівняно висока, а активність роздрібних покупців і платоспроможний попит на банківські послуги порівняно низький. Це пояснюється недосконалістю товарного ринку, наявністю інфляційних явищ у вітчизняній економіці та великого числа фінансових і банківських інститутів. Стислий огляд функціонування вітчизняних банків на ринку банківських послуг дає можливість зробити такі висновки. Сьогодні однією з ключових проблем вітчизняних банків є недостатній обсяг ресурсів для подальшого їхнього розвитку та всієї економіки. Проте навіть знаходячись в важкому фінансовому стані банківські установи проводять маркетингову політику, адже вона може бути частковим рішенням існуючих проблем.

Таким чином, банкам в Україні слід вчитися та позичати у західних розвинутих країн нестандартні способи проведення маркетингу. Одним із ефективних маркетингових інструментів сучасного комерційного банку є правильний підхід до дизайну своїх відділень. Нестандартний та яскравий дизайн відділення є додатковим рекламним каналом для приваблення клієнтів, що дає можливість у майбутньому скоротити витрати на рекламу. Для поліпшення обслуговування клієнтів західні банки все частіше поєднують зусилля з партнерами зі збуту, які не належать до банківського сектора. Так, багато європейських банків активно співпрацюють із туристичними фірмами, агентствами з торгівлі нерухомістю, використовуючи пункти продажу їхніх продуктів і навіть розробляючи спільні послуги. Все це сприятиме розвитку банківської системи країни в цілому як однієї з найважливіших складових інфраструктури ринку.

Список літератури:

1. Єгоричева С.Б. Організація діяльності банків у зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://imanbooks.com/book_352.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга: [пер. с англ.] / Ф. Котлер. – М.: Ростинтэр, 1996. – 704 с.
3. Мальчик М.В., Гонтаренко Н.А. Удосконалення формування і реалізації цінової політики банку / Економічний вісник Донбасу № 3(33), 2013, С. 172–179.
4. Новікова І.В., Худолій Л.М., Денисенко М.П., Кабанов В.Г. Банківський маркетинг. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2015. – 155 с.
5. Основні показники діяльності банків України. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua.
6. Показники діяльності банків України. Данні Асоціації банків України //http://www.aub.com.ua.
7. Ревич М.Я. Стратегії управління прибутковістю банків / М.Я. Ревич // Вісник Української академії банківської справи. – 2013. – № 2. – С. 75–80.
8. Романенко Л.Ф. Банківський маркетинг: підручник / Л.Ф. Романенко. – К.: ЦНЛ, 2004. – 344 с.
9. Торяник Ж.І. Нові тенденції банківського маркетингу: вітчизняний і зарубіжний досвід / Торяник Ж.І., Антимоник К.В. // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2016. – № 1(16). – С. 219–224.

Полагнин Д.Д., Катринуца К.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГА БАНКОВСКИМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследованы теоретические подходы к определению сущности банковского маркетинга. Определена его роль в общем механизме функционирования банковских учреждений. Проанализированы показатели финансового состояния ряда банков Украины и структуру расходов банковских учреждений на рекламу. На основе проведенного анализа сделаны выводы относительно возможных направлений действий, направленных на совершенствование осуществления банковского маркетинга. Сформулирован ряд рекомендаций относительно мер, которые необходимо осуществить для модернизации банковской системы маркетинга в банках Украины.

Ключевые слова: банковский продукт, реклама, маркетинговая служба, инновации, рекламная коммуникация, ценовая политика.

Polagnyn D.D., Katrynutsa K.I.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ANALYSIS OF THE MODERN STATE AND IMPLEMENTATION OF MARKETING BY BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINE

Summary
The article investigates the theoretical approaches to the definition of the essence of banking marketing. Its role in the general mechanism of functioning of banking institutions is determined. Analyze the indicators of financial status of a number of Ukrainian banks and the structure of banking institutions for advertising costs. On the basis of the analysis, conclusions were drawn about possible directions of action aimed at improving the implementation of banking marketing. A number of recommendations were formulated on measures to be taken to modernize the banking system of marketing in Ukrainian banks.

Keywords: banking product, advertising, marketing service, innovation, advertising communications, pricing policy.

УДК [339.732.4:339.727]:336.7(477)

ВПЛИВ КРЕДИТІВ МВФ НА ГРОШОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Полагнин Д.Д., Марущак І.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено вплив наданих кредитів МВФ за програмами кредитування STF, Stand-by та «Механізм розширеного фінансування» та їх вплив на грошову систему України. Обґрунтовуються наслідки наданих кредитів у кризовий період та можливі наслідки для економіки при подальшому кредитуванні.
Ключові слова: МВФ, грошова система України, кредити МВФ, фінансове становище, НБУ.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні спостерігається кризова ситуація у виробничій та соціальній сфері, фінансово-бюджетній та банківській системах, зокрема зростання безробіття, значний державний борг та дефіцит державного бюджету, інфляція та ін. Для їх подолання, а також для забезпечення фінансової стабілізації та економічного зростання держави, важливими є позики в міжнародних фінансових організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду (МВФ) [1].

З 1994 року Україна веде активну політику співробітництва з МВФ у сфері кредитування. Неоднозначність впливу наданих кредитів на економіку України викликає дискусії щодо необхідності поглиблення подальшої співпраці з організацією [2]. Крім того, суперечливими є умови надання траншів, які виставляє Міжнародний валютний фонд від України. В роботі викладено аналіз отриманих кредитів за весь час співробітництва з МВФ та їх вплив на грошову систему України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки економічні відносини України та МВФ є однією з найбільш важливих проблем, яка обговорюється широким колом політиків, аналітиків та науковців. Дослідженням даної проблеми займаються вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: З.С. Варналій, В.К. Гальчинський, М.А. Дудченко, О.К. Єременко, В.С. Кузнєцов, І.І. Лукінов, В.І. Хорошковський, О.І. Шнирков та інші. Серед дослідників, які займалися аналізом відносин між МВФ та Україною слід виділити: Шатковського А.О., Круглик С. та О. Єременко, Салтинського В.В.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, більша частина науковців у своїх працях приділяла увагу саме економічній суті кредитів. Проте виникла необхідність більш глибоко дослідити взаємозв'язок траншів та їх впливів на соціальний розвиток української держави, а також політичні питання доцільності отримання наступного траншу.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в необхідності теоретичного обґрунтування і аналізу впливу кредитів Міжнародного валютного фонду на грошову систему України.

Об'єктом дослідження є економічні відносини України з Міжнародним валютним фондом .

Виклад основного матеріалу. За час своєї діяльності МВФ перетворився в достовірно універсальну організацію, досяг широкого визнання як головного наднаціонального органу регулювання міжнародних валютних відносин, авторитетного центра міжнародного кредитування, координатора міждержавних кредитних потоків і гаранта платоспроможності країн-позичальниць. Одночасно він служить ключовою ланкою системи регулювання світової економіки, міжнародної координації, узгодження національних макроекономічних політик [3]. Одним із найважливіших обов'язків МВФ є надання кредитів державамчленам, які стикаються з труднощами у сфері платіжного балансу. Ця фінансова допомога сприяє країнам, які намагаються поповнити свої міжнародні резерви, стабілізувати національну грошову одиницю і відновити умови для активного зростання економіки.

Співпраця України та МВФ розпочалась у 1994 році за програмами кредитування STF, Stand-by та «Механізм розширеного фінансування» (EFF). Причиною цього стало наростання незбалансованості зовнішніх платежів та порушення стабільності грошової системи. Важливо наголосити на тому, що МВФ є основним кредитором України, частка кредитів у розрізі зовнішньої заборгованості якого становить 45% і майже 25% гарантованого державою боргу. Отримані кредити спрямовуються на підтримку курсу національної валюти, міжнародних резервів держави та активних позицій платіжного балансу. Як і будь-який кредитор, МВФ вимагав певних умов від країни-позичальника усунення тих чи інших фінансових проблем в економіці держави, приведення у відповідність до міжнародних вимог збалансованості бюджету[1].

Для виявлення впливу кредитів на грошову систему країни, проаналізуємо періоди співпраці нашої держави з Міжнародним валютним фондом (табл. 1).

Протягом першого періоду, з 1994 року по 1995 рік, наша держава отримала фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики на суму 763,1 млн. дол. США, з метою підтримання платіжного балансу. Україна прийняла і виконала більшість рекомендацій Фонду щодо посилення фінансової політики. Позитивними наслідками для грошової системи в перший період було зниження рівня інфляції, зростання експорту, стабілізація валютно-обмінного курсу, але їх було недостатньо для нормалізації економічної ситуації [1].

За час другого періоду, з 1995 року по 1998 рік, Україна одержала від Міжнародного валютного фонду позики загальним обсягом 1 935 млн. дол. США, в рамках трьох річних програм «Stand-by», які спрямовані, головним чином, на підтримання курсу національної грошової одиниці та скоро-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Періодизація співпраці України з МВФ в рамках кредитних програм

млрд. дол.

Період	Програма фінансування	Сума кредиту
Перший період (1994–1995 роки)	Системна трансформаційна позика	0,76 млрд. дол.
Другий період (1995–1998 роки)	Три річні програми «Stand-by»	1,93 млрд. дол.
Третій період (1998–2002 роки)	Програма розширеного фінансування FFF	1,59 млрд. дол.
Четвертий період (2002–2008 роки)	Попереджувальний «Stand-by»	0,61 млрд. дол.
П'ятий період (2008–2014 роки)	Програма співробітництва «Stand-by» від 05 листопада 2008 року	16,4 млрд. дол.
	Нова спільна з МВФ програма «Stand-by»	17,1 млрд. дол.
Шостий період (2014–2016 роки)	Квітень 2014 р. нова дворічна програма кредитування «Stand-by»	17,1 млрд. дол.
	Березень 2015 р. Механізм розширеного кредитування FFF	17,5 млрд. дол.
Сьомий період (2016 рік – до сьогодні)	Вересень 2016 р. Механізм розширеного фінансування FFF	1 млрд. дол.
	Квітень 2017 р.Механізм розширеного фінансування FFF	1 млрд. дол.

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

чення дефіциту бюджету [3]. Однак, третя програма була припинена в березні 1998 року, так як уряд України не виконав вимоги МВФ щодо показника дефіциту бюджету і максимальних темпів зростання грошової бази. Тоді Україна втратила 54% від обумовленої суми кредиту.

Упродовж третього періоду, з 1998 року по 2002 рік, Україна стає учасницею FFF "Розширеної програми фінансування", яка передбачає отримання кредитів на 2,6 млрд. дол. США, з яких держава отримала лише 1591,0 млн. дол. США. Причиною припинення виплат, стало виявлення МВФ недостовірності в звітах НБУ про стан золотовалютних резервів в 1996–1998 роки. Але, не дивлячись на те, вже в 2001 році Україна досягла певних цілей поставлених МВФ. Зростання валового внутрішнього продукту досяг 9,1%, інфляція вийшла на рівень 6,1%, а золотовалютних резервів стало вистачати на вісім тижнів імпорту [1].

Із кінцем 2002 року відокремлюють четвертий період, який тривав до 2008 року. Серед прийнятних форм подальшої співпраці України з МВФ уряд обрав програму «Попереджувальний Stand-by». У 2004 році цю Програму було затверджено Радою Директорів МВФ [3]. Відповідно до Програми у випадку погіршення стану платіжного балансу або зменшення золотовалютних резервів Україна мала змогу звернутися до МВФ для отримання позики на загальну суму 605 млн. дол. США, що становило 30% квоти нашої держави. З 2005 року по 2008 рік співпраця України з МВФ була сконцентрована у сфері технічної допомоги. Зокрема, центр уваги у співпраці з МВФ було перенесено у сферу кредитних відносин, погодження основних параметрів макроекономічної політики з динамікою і прогнозами розвитку світового ринку, з тенденціями та напрямами руху світових фінансово-інвестиційних потоків та поглиблення координації у валютній політиці [1].

П'ятий період тривав з 2008 року по 2013 рік. У 2008 році гостра фінансово-економічна криза у світі призвела до падіння економічних показників і в Україні: ВВП упав на 15% за рік, майже вдвічі впав курс гривні, спостерігалась нестабільна грошова система. У листопаді 2008 року МВФ підтвердив готовність виділити Україні кредит в розмірі 16,4 млрд. дол. США на 15 років під 4% річних для подолання проблем в економіці [2]. Перший транш був негайно відправлений на поповнення золотовалютних фондів, частина другого і третього – поповнили бюджет України. Однак він так і залишився дефіцитним на 2009 рік. Це суперечило кредитним вимогам, і виплати знову були припинені. У липні 2010 року МВФ задіяв Україну в новій програмі, тим самим скасувавши всі попередні угоди. Нова програма передбачала отримання 17,1 млрд. дол. на 2,5 року. Велика частина коштів знову була перерахована напряму на підтримку держбюджету [5].

У 2014 році, розпочався шостий етап співробітництва нашої держави з МВФ, який тривав до 2016 року. Після закінчення євромайдану і приходу нового уряду, МВФ погодився на включення України в чергову програму "Stand-by", і надання кредиту у розмірі 17,1 млрд. дол. США. Новий уряд погоджувався на старі кредитні умови: оздоровлення банківської системи, економічні реформи, зменшення витрат бюджету. Звичайно, до них додалися настійні поради щодо виправлення ситуації з корупцією, покращення бізнес-клімату [4].

12 лютого 2015 року Кабінет міністрів України затвердив новий Меморандум про співпрацю з МВФ терміном на 4 роки і з використанням механізму розширеного фінансування з обсягом 17,5 млрд. дол. США. Економічна програма передбачала спрямувати економіку країни на шлях одужання, відновити зовнішню стабільність, зміцнити фінанси держави та підтримати зростання економіки через подальше здійснення структурних реформ та реформи державного управління, забезпечуючи економічний захист держави [4].

У 2016 році розпочався сьомий етап співробітництва нашої держави з МВФ, який триває і до сьогодні. У вересні 2016 року МВФ прийняв рішення виділити Україні 1 млрд. дол. США, при цьому дозволив відступити від критеріїв виконання програми, пов'язаних з обсягом міжнародних резервів, заборгованостями по зовнішніх платежах і обмеженнями на валютному ринку. Проте, перераховано кроки, які ще належить зробити. Серед них податкова реформа, зниження інфляції

і зростання золотовалютних резервів, дерегуляція, зміцнення банківської системи, боротьба з корупцією, реорганізація державних підприємств. Також у квітні 2017 року Україна отримала чергову допомогу від МВФ у вигляді механізму широкого фінансування, для вирішення фінансових проблем на суму 1 млрд. дол. США [4].

Незважаючи на при зупинку надання траншу, як вже зазначалося, фонд планує продовжити співпрацю з Україною. На 2018 рік передбачається отримання трьох траншів на суму 4,5 млрд. дол. США [4]. Більше того, керівник місії МВФ Кристин Лагард в останньому інтерв'ю відзначила про виконання країною 80% вимог і деякі успіхи в грошовій системі.

Отже, можемо спостерігати позитивні наслідки кредитів МВФ, такі як:

– впровадження реформ, метою яких є стабілізація української економіки та повернення її на шлях зростання;

– покращення ситуації з платіжним балансом;

– стабілізація валютно-обмінного курсу гривні і посилення банківської системи, яка дасть можливість економіці розвиватися;

– збільшення золотовалютних резервів Національного банку України, що дозволить суттєво покривати імпорт;

– зростання міжнародного авторитету України, що надасть можливість доступу до коштів інших міжнародних фінансових організацій та приватних інвесторів.

Але окрім позитивних наслідків впливу кредиту на економіку України є ще ризики появи негативних тенденцій і результатів. Одним із найбільш важливих це є процес зростання державного боргу і перетворення проблеми його обслуговування на перманентну проблему запозичення. Україна на даний час заборгувала своєму головному кредитору – Міжнародному валютному фонду – понад 12 млрд. доларів., при цьому зобов'язання розділені між Нацбанком і Міністерством фінансів. Як відомо, Україна з 2018 року чекає серйозні виплати за держборгом. Пікове навантаження на виплати припадає на 2019 рік. В цілому, за наступні чотири роки Україна повинна виплатити близько 20 млрд. дол. за зовнішнім боргом.

Висновки і пропозиції. Співпраця з МВФ є важливою з огляду на необхідність збереження належного іміджу країни, що сприятиме підвищенню її кредитного рейтингу на світових фінансових ринках, зменшенню відсоткових ставок по кредитах, дозволить зберігати привабливість для іноземних інвесторів. Кредити МВФ заохочують зростання споживання, сприяють удосконаленню банківської та грошово-кредитної системи держави, надходженню іноземних інвестицій, стимулюють розвиток торгівлі. Поряд з тим, Україна досі дуже залежна від зовнішньої допомоги, для вирішення проблем платіжного балансу МВФ надає Україні довгострокові, порівняно дешеві кредити, які сприяють вирішенню проблем платіжного балансу, з вимогою виконання деяких умов. Але Україна не виконує всі вимоги МВФ, що обумовлює затримання подальшого кредитування.

Без проведення програми економічних перетворень фінансова підтримка з офіційних джерел не має сенсу, бо в цьому разі позичкові кошти використовуватимуться на фінансування тільки поточних проблем платіжного балансу, які без реформування економіки заново нагромаджуватимуться й перетворюватимуться у зайвий тягар.

Список літератури:

1. Примаченко І.В. Ефективність співробітництва МВФ і України . Актуальні проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. праць]. – К.: Київський університет, 2002. – Вип. 36. – Ч. 2. – С. 195–202.
2. Антоненко І. Співробітництво України з міжнародними фінансово-кредитними організаціями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua//2009_13/.
3. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.imf.org.
4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/.
5. Інформаційна довідка щодо історії співпраці з Міжнародним валютним фондом. Від 23.05.2011. Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=293456&catid=54623.

Полагнин Д.Д., Марущак И.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ВЛИЯНИЕ КРЕДИТОВ МВФ НА ДЕНЕЖНУЮ СИСТЕМУ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследовано влияние предоставленных кредитов МВФ по программам кредитования STF, "Stand-by" и «Механизм расширенного финансирования» и их влияние на денежную систему Украины. Обосновываются последствия предоставленных кредитов в кризисный период и возможные последствия для экономики при дальнейшем кредитовании.
Ключевые слова: МВФ, денежная система Украины, кредиты МВФ, финансовое положение, НБУ.

Polagnyn D.D., Maruschak I.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

INFLUENCE OF THE IMF LOAN ON THE MONETARY SYSTEM OF UKRAINE

Summary
The article investigates the impact of IMF loans granted under STF lending programs, “Stand-by” and "Advanced financing mechanism" and their impact on the monetary system of Ukraine. The consequences of loans given during the crisis period and possible consequences for the economy with further lending are substantiated.
Keywords: IMF, monetary system of Ukraine, loans of IMF, financial position, NBU.

УДК 005.3:620.91

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Семенова Т.В., Чернявський І.Л.
Національна металургійна академія України

В статті висвітлено поняття енергоємності продукції. Проаналізовано основні методичні підходи щодо оцінки енергоємності. Удосконалено методику визначення енергоємності. Проаналізовано методи оцінки енергозберігаючих технологій. Виконано розрахунки ефективності впровадження енергозберігаючої технології в умовах конкретного підприємства.
Ключові слова: паливно-енергетичні ресурси, енергоємність продукції, методи оцінки, енергозберігаючі технології, ефективність.

Постановка проблеми. У конкурентній боротьбі за споживача на перший план поряд з необхідністю технічної реконструкції, впровадженням європейських стандартів контролю якості, розробкою нових видів продукції, вийшли проблеми зниження собівартості продукції і, в першу чергу, – економія палива, електроенергії. Ефективне виробництво в сучасних умовах не можливе без широкого використання різноманітних енергетичних ресурсів. Їхня наявність, види, доступ до них значною мірою впливають на економіку промисловості.

Енергоємність української економіки істотно вище відповідних показників багатьох зарубіжних країн. Висока енергоємність економіки робить негативний вплив на розвиток господарюючих суб'єктів України. Крім того, вона знижує конкурентоспроможність товаровиробників; вимагає додаткових фінансових витрат (включаючи інвестиційні) на енергозабезпечення країни; обумовлює наявність значного обсягу викидів шкідливих речовин у навколишнє природне середовище; збільшує витрачання невідновлюваних природних паливних ресурсів, особливо вуглеводню. Актуальність проблеми енергоспоживання в Україні також обумовлюється значною залежністю країни від імпорту енергоносіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми досліджень щодо визначення енергоємності та ефективності енергозберігаючих технологій висвітлили у своїх наукових працях вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: Д.Т. Аксьонов, І.І. Грачов, А.Я. Дзевенецький, А.Н. Захаров, Г.Я. Кіперман, В. Павлов, І. Пашко, В.І. Пічників, А.М. Поляк, В.І. Рущук, А.Х. Сальников, А. Спектор, О.В. Стрельников, В.С. Тихомиров, Д.Н. Шишлов та ін.

Існує кілька точок зору про місце паливно-енергетичних ресурсів у системі продуктивних сил. Одні вчені розглядають їх як засоби праці, інші як проміжну групу між предметами праці та засобами праці, треті – як предмети праці [1–3].

Дослідження економістів внесли значний внесок у зміну підходів до постановки проблеми енергозбереження, вивчення проблем формування і використання потенціалу енергозбереження, аналізу ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів. У теж час є суттєві прогалини в дослідженні показника енергоємності, його вимірювання, факторного аналізу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз економічної літератури показав, що немає єдиної думки з методикою розрахунку показника енергоємності. Існують відмінності у визначенні складу і структури паливно-енергетичних ресурсів та економічного змісту бази розрахунку показника. Потрібно відзначити, що вчені виділяють кілька показників, що характеризують ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів – електроємність і паливоємність. При цьому вони виділяють їх не як структурні елементи показника енергоємності, а як самостійні показники [4].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення показника енергоємності продукції та економічної ефективності енергозберігаючого заходу в умовах конкретного підприємства.

Викладення основного матеріалу дослідження. Паливно-енергетичні ресурси є складовою частиною матеріальних ресурсів, які використовуються для виробництва продукції на промисловому підприємстві, тобто, поряд з сировиною і основними матеріалами, допоміжними матеріалами, напівфабрикатами вони в сукупності складають матеріальні ресурси підприємства. Так як матеріальні ресурси в процесі виробництва виступають в якості предметів праці, відповідно і паливно-енергетичні ресурси також будуть предметами праці і повинні включатися до складу матеріальних витрат.

Для визначення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів необхідно використовувати узагальнюючий показник енергоємності. Відокремлювати паливоємність від енергоємності вважається недоцільним, оскільки паливо, щояке використовується в процесі промислового виробництва, є додатковим джерелом енергії, наприклад, електричної та теплової.

До складу витрат паливно-енергетичних ресурсів входять витрати на теплову енергію, електроенергію, паливо і стиснене повітря. Склад витрат паливно-енергетичних ресурсів залежно від виробництв може змінюватися. При розрахунку енергоємності необхідно враховувати всі види витрат паливно-енергетичних ресурсів, включаючи витрати паливно-енергетичних ресурсів на невиробничі потреби.

У якості бази розрахунку необхідно використовувати показник валової продукції. Валова продукція підприємства характеризує весь обсяг виробленої в даному періоді продукції, включаючи і ту частину, яка ще не набула форми закінченого виробу або напівфабрикату, так зване незавершене виробництво. Для створення незавершеного виробництва так само, як і для

створення готової продукції, витрачаються паливно-енергетичні ресурси, тому ігнорування незавершеного виробництва при визначенні ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів вважається неправильним [5].

Енергоємність, розрахована на основі валової продукції, є найбільш універсальним показником, оскільки дозволяє судити про роботу підприємства щодо економії паливно-енергетичних ресурсів в цілому. Крім того, енергоємність, розрахована за валовою продукцією, має найбільш тісний зв'язок з натуральними показниками питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів у розрахунку на одиницю продукції в натуральному виразі, оскільки валова продукція за матеріально-речовою формою являє собою масу вироблених благ і послуг.

Таким чином, енергоємність виробництва продукції необхідно розглядати як відношення витрат паливно-енергетичних ресурсів певного періоду до обсягу випуску валової продукції, яка була виготовлена в даному періоді.

Показник енергоємності можна представити у вигляді суми його окремих показників: паливоємності, електроємності, теплоємності, повітрооємності.

Для цілей аналізу господарської діяльності сумарні витрати паливно-енергетичних ресурсів необхідно розділити на дві частини: постійну і змінну. У змінну частину включаються витрати всіх видів паливно-енергетичних ресурсів на виконання основних технологічних операцій. У постійну – витрати на освітлення, кондиціонування повітря, опалення тощо. При цьому на змінну частину робить істотний вплив зміна масштабів виробництва, постійна ж при цьому залишається відносно незмінною при любих його розмірах, якщо не зміниться технічна база виробництва.

Проведена оцінка факторів показала, що найбільш значущими організаційними факторами, які впливають на рівень енергоефективності, є система нормування та обліку паливно-енергетичних ресурсів, система енергоаудиту та структура продукції, яка випускається, а економічними – система цін і тарифів, інвестиційна політика, система економічного стимулювання і бюджетна політика. З цих факторів до внутрішніх, на які може здійснювати вплив підприємство, відносяться системи нормування та обліку паливно-енергетичних ресурсів, енергоаудиту, економічного стимулювання, структура продукції, що випускається [4].

Зниження енергоємності продукції можливо в результаті точного визначення наслідків впливу організаційно-економічних факторів на рівень енергоефективності та реалізації системного підходу до їх використання.

Для визначення економічної ефективності енергозберігаючих заходів (проектів) використовується система економічних показників. У цій системі використовують вартісні показники використання енергоресурсів і супутніх виробничих процесів з метою визначення можливих витрат та результатів [2].

Вплив на прибуток підприємств, витрати та результати, пов'язані з реалізацією заходів щодо енергозбереження, визначається співвідношенням факторів, які мають позитивний та негативний вплив на показники економічної діяльності підприємства.

До основних факторів позитивного впливу на прибуток підприємства можуть бути віднесені:

1) можливе збільшення продуктивності технологічних установок та обладнання в разі впровадження заходів щодо енергозбереження, зниження енерговитрат на одиницю продукції та поліпшення її якості;

2) економія енергії та інших ресурсів, яка приводить до зниження матеріальних витрат та собівартості продукції;

3) скорочення платежів (збору) підприємства за забруднення навколишнього середовища в зв'язку із зменшенням кількості витрачених паливно-енергетичних ресурсів.

Скорочення плати збору підприємства за забруднення навколишнього середовища обчислюється як норма скорочення виплат збору підприємства за викиди шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними та пересувними джерелами забруднення, скидання в гідросферу та розміщення твердих відходів з урахуванням встановлених для підприємства лімітів на викиди, скидання та розміщення відходів.

До факторів негативного впливу на прибуток можуть бути віднесені:

1) можливе зростання загального обсягу основних засобів підприємства;

2) можливе зростання матеріальних витрат (незважаючи на економію енергоресурсів);

3) можливе зростання експлуатаційних витрат на утримання енергозберігаючого обладнання та установок;

4) можливе зростання чисельності обслуговуючого персоналу та інші фактори [6].

Оцінка ефективності енергозберігаючих технологій за розрахунковий період експлуатації енергозберігаючого устаткування проводиться з урахуванням інтегрального дисконтування зміни прибутку та норми внутрішньої ефективності або максимального розміру банківської облікової (дисконтної) ставки, при якій кредит на впровадження енергозберігаючої технології може бути погашений протягом терміну реалізації заходів [7].

Нами було виконано розрахунки ефективності впровадження енергозберігаючої технології в умовах трубопрокатного цеху №3 ПАТ «ІНТЕРПАЙП НТЗ».

ПАТ «ІНТЕРПАЙП НТЗ» за рівнем своєї технічної оснащеності є сучасним підприємством, яке відповідає вимогам загальносвітових стандартів. Основним видом діяльності підприємства є виробництво та реалізація сталі, металевих труб, суцільнокатаних коліс, кільцевих виробів та бандажів.

Продукцією трубопрокатного цеху № 3 є гарячекатані і холоднодеформовані підшипникові труби. Цей вид виробництва пов'язаний з великою кількістю виділення чадного газу та інших шкідливих речовин, які забруднюють атмосферу, землю і воду.

Найбільш істотними за масою і шкідливістю при машинобудівному і металургійному виробництвах є викиди продуктів горіння [8]. Тому екологічна політика підприємства повинна бути спрямована, в першу чергу, на зниження неочищених викидів в атмосферу.

Загальна маса викидів в атмосферу в результаті роботи трубопрокатного цеху № 3 ПАТ «ІН-

ТЕРПАЙП НТЗ» становить 34,711 т в рік. Стаціонарними джерелами забруднення атмосфери в цеху є: кільцеві печі, підігрівальна піч, роликові термопечі, піч для нагріву оправок, секційна піч, піч двосекційна ковальської ділянки, автоматична формовка, травильне відділення тощо. Сума річних штрафних платежів за забруднення атмосфери стаціонарними джерелами була сплачена в розмірі 61145,5 грн.

Метою запропонованого заходу щодо енергозбереження є зниження витрат природного газу, відходів окалини та чаду, скорочення рівня браку та зменшення коефіцієнту витрати металу за рахунок зниження розрахункової товщини стінки та нерівномірності структури по довжині труби, різностінності труб, зниження появи карбідної сітки та «осьового пережогу», зниження внутрішнього розслоювання стінки на трубах.

Реалізація проекту передбачає впровадження комплексу вимірювальної техніки для контроля параметрів температури метала в термічній печі та системи поштучного зважування заготовок. Проект розрахований на 5 років, протягом яких передбачається повна окупність вкладених коштів, отримання додаткового прибутку, а після здійснення проекту – проведення подальших робіт з модернізації та заміни обладнання.

Вартість проекту становить 2764,8 тис. грн. Фінансування передбачається за рахунок позикових коштів – довгострокового банківського кредиту терміном 5 років і річною процентною ставкою 20%, оскільки за результатом усіх видів діяльності в звітному періоді ПАТ «ІНТЕРПАЙП НТЗ» має чистий збиток. Загальна сума сплачених відсотків становить 1658,9 тис. грн.

Основою для оцінки ефективності організаційно-технічних заходів та інвестиційних проектів з енергозбереження є показники фінансової діяльності підприємства: обсяг товарної, чистої або реалізованої продукції, величина одержаного прибутку, економія тих або інших видів виробничих ресурсів або загальна економія від зниження собівартості продукції тощо.

Запропонований проект щодо впровадження енергозберігаючої технології не передбачає зміни обсягів виробництва та реалізації продукції чи зміни діючих в базовому році цін, не потребує збільшення обігових коштів та кількості персоналу. Економія за проектом складає 56,13 грн. на 1 т продукції. Річний економічний ефект від зниження виробничої собівартості гарячекатаних труб за проектом становить 1140,9 тис. грн.

В результаті впровадження енергозберігаючої технології зменшується на 10% чад, який є викидом шкідливих речовин в атмосферу. Завдяки цьому пропорційне знижуються усі види викидів забруднюючих речовин в атмосферу. Загальна маса викидів в атмосферу трубопрокатного цеху №3 ПАТ «ІНТЕРПАЙП НТЗ» після реалізації енергозберігаючих заходів становить 31,240 т в рік. Скорочення викидів – 3,471 т. Сума штрафних платежів за забруднення атмосфери після впровадження енергозберігаючої технології становить 55030,99 грн., тобто зниження складає 6114,54 грн.

Було виконано розрахунки показників доцільності впровадження енергозберігаючої технології за традиційною схемою з урахуванням загальної суми необхідних інвестицій (2764,8 тис. грн.), зростання прибутку від реалізації продукції трубопрокатного цеху № 3 (гарячекатаних труб) на 1140,9 тис. грн. та скорочення штрафних платежів за викиди стаціонарними джерелами забруднюючих речовин в атмосферу на 6,1 тис. грн.

Отримані результати свідчать, що:

– чиста сучасна вартість – 1385,1 тис. грн., тобто більше нуля;

– внутрішня ставка прибутковості – 38,2%, тобто більше ставки дисконтування (20%);

– період окупності інвестицій – 3,53 року, що менше терміну життя проекту;

– індекс прибутковості – 1,5, тобто більше одиниці.

На підставі виконаних розрахунків слід визнати інвестиційний проект енергозберігаючої технології економічно за доцільний і рекомендувати його до впровадження в умовах трубопрокатного цеху №3 ПАТ «ІНТЕРПАЙП НТЗ».

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз показав важливість показника енергоємності на промислових підприємствах, а також механізм його дослідження, що дозволяє виявити заходи щодо найбільш ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів.

Оцінка ефективності енергозберігаючих технологій в умовах ПАТ «ІНТЕРПАЙП НТЗ» виявила так звані «вузькі місця», підвищення ефективності яких потребує здійснення певних заходів.

Список літератури:

1. Перебийніс В.І. Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія / В.І. Перебийніс, О.В. Федірець. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 190 с.
2. Енергетичний менеджмент: навч. посіб. / А.В. Праховник, В.П. Розен, О.В. Розумовський [та ін.]. – К.: Київська нотна ф-ка, 1999. – 184 с.
3. Афонченкова Т.М. Економічний механізм енергозабезпечення агропідприємств: монографія / Т.М. Афонченкова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 176 с.
4. Романькова Т.В. Резервы экономии топливно-энергетических ресурсов в машиностроении / Т.В. Романькова // Вестн. Могилев. гос. техн. ун-та. Сер. Строительство, архитектура, экономика. – 2005. – № 1(8). – С. 206–210.
5. Гатауллина (Ганиева) Л.Ф. Методика исследования энергоемкости литейного производства / Л.Ф. Гатауллина (Ганиева), Е.Н. Летягина // Вестник АКСОР. 2009. № 2. – С. 200–202.
6. Экономика предприятий энергетического комплекса. Учеб. для вузов / В.С. Самсонов, М.А. Вяткин. – М.: Высш. шк., 2001. – 416 с.
7. Липсиц И.В. Инвестиционный проект: методы подготовки и анализа / И.В. Липсиц, В.В. Косов – М.: БЕК, 1996. – 304 с.
8. Шишкова А.П. Охрана окружающей среды от загрязнениями предприятиями черной металлургии / А.П. Шишкова. – М.: Металлургия, 1982. – 208 с.

Семёнова Т.В., Чернявский И.Л.
Национальная металлургическая академия Украины

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие энергоемкости продукции. Проанализированы основные методические подходы оценки энергоемкости. Усовершенствована методика определения энергоемкости. Проанализированы методы оценки энергосберегающих технологий. Выполнены расчеты эффективности внедрения энергосберегающей технологии в условиях конкретного предприятия.
Ключевые слова: топливно-энергетические ресурсы, энергоемкость продукции, методы оценки, энергосберегающие технологии, эффективность.

Semenova T.V., Chernyavskiy I.L.
National Metallurgical Academy of Ukraine

ESTIMATION OF EFFICIENCY OF ENERGY SAVING TECHNOLOGIES

Summary
The concept of energy intensity of products is considered in the article. The main methodological approaches are analyzed to the assessment of energy intensity. The methodology has been improved for determining the energy intensity. Methods for estimating energy-saving technologies are analyzed. Calculations of the effectiveness of the implementation of energy-saving technology in the conditions of a particular enterprise were fulfilled.
Keywords: fuel and energy resources, energy intensity of products, estimation methods, energy-saving technologies, efficiency.

УДК 631.4

СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ БОНІТЕТУ ҐРУНТІВ ТА ПИТАННЯ ЙОГО ОБ'ЄКТИВНОСТІ

Смага І.С.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Висвітлено сфери застосування бонітету ґрунтів у практиці регулювання земельних відносин. Визначено диференціальний рентний дохід при вирощуванні зернових культур в різні часові періоди та бонітетні показники грунтів у розрізі природно-сільськогосподарських і адміністративних районів Чернівецької області. Показано специфіку впливу бонітету агровиробничих груп ґрунтів земель сільськогосподарського призначення на величину їх нормативної грошової оцінки за різною інформаційною базою. Прослідковано залежність диференціального рентного доходу від бонітетної та еколого-агрохімічної оцінки ґрунтового покриву. Наведено причини зниження чинних бонітетних показників ґрунтів орних земель.
Ключові слова: бонітет ґрунту, грошова оцінка земель, еколого-агрохімічний бал, основні критерії бонітування, модифікаційні критерії бонітування, природно-сільськогосподарський район, диференціальний рентний дохід, кореляційні зв'язки.

Постановка проблеми. Перехід до ринкових форм і методів господарювання в аграрному секторі економіки, та очікуване запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення зумовлюють нагальну потребу в отриманні об'єктивних даних щодо показників оцінки земель, зокрема їх кадастрової вартості та бонітету. Якість земель – важливий фактор організації раціонального використання й управління земельними ресурсами та підвищення економічної ефективності вирощування сільськогосподарських культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чинні показники бонітетів ґрунтів було отримано ще в 1993–95 рр. Зважаючи на важливу роль даного комплексного показника якості ґрунтів у практиці регулювання земельних відносин, дослідниками запропоновано велику низку наукових розробок щодо удосконалення методичних основ бонітетної оцінки ґрунтів як окремого земельно-оціночного заходу для масштабів всієї держави [1]. Вивчення кореляційних зв'язків між нормативною грошовою оцінкою і бонітетом орних земель в розрізі адміністративних областей України та окремої області показало суперечливі результати – невідповідність нормативної грошової оцінки земель бонітету ґрунтів [2] та тісний кореляційний зв'язок між ними [3]. Проте, питання об'єктивності бонітету та взаємозв'язку його з грошовою оцінкою земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах потребує подальшого вивчення.

Метою статті було проаналізувати сучасні сфери застосування, проблеми об'єктивності бонітетної оцінки ґрунтів сільськогосподарських угідь та її роль у формуванні сучасних земельно-кадастрових даних.

Виклад основного матеріалу. Природну диференціацію ґрунтового покриву за якістю відображає бонітет агровиробничих груп ґрунтів, від якого в значній мірі залежить ефективність вирощування сільськогосподарських культур. За результатами останнього туру робіт з бонітування ґрунтів України (1993–95 рр.) отримано часткові бонітети усіх агрогруп ґрунтів та складено шкали бонітування у кожному з 197 природно-сільськогосподарських районів України. Бонітет ґрунтів знайшов реальне застосування в практиці землевикористання періоду здійснення земельної реформи (паювання земель, визначення втрат сільськогосподарського виробництва від відчуження земель, нормативна грошова оцінка агровиробничих груп ґрунтів в розрізі окремих угідь тощо). За величинами бонітету можливо встановити найбільш потенційно родючі ґрунти окремих територій, визначити їх сприятливість щодо вирощування окремих сільськогосподарських культур, необхідність проведення заходів покращення тощо.

Агрохімічний та еколого-агрохімічний бали включаються до агрохімічного паспорта поля та визначаються обласними центрами ДУ «Інститут охорони ґрунтів України» на землях сільськогосподарського призначення з періодичністю 1 раз на 5 років за чинним нормативним документом [4]. Вони використовуються для розробки заходів з підвищення родючості ґрунтів, систем удобрення культур та вибору земельних масивів для вирощування екологічно чистої продукції рослинництва. Зазначимо, що еколого-агрохімічний бал враховує забезпеченість поживними речовинами та фактичний якісний стан земель за екологічними чинниками, зокрема наявністю важких металів, радіонуклідів, залишків пестицидів.

Прослідкуємо узгодженість середньозважених показників якості ґрунтів та диференціального рентного доходу з орних земель при вирощуванні зернових культур в розрізі природно-сільськогосподарських районів Чернівецької області. Його натуральні величини станом на 1995 рік розрахували за нормативами дохідності орних земель та кадастровою ціною на зерно, яку було прийнято при проведенні останнього туру робіт з економічної оцінки земель [5], а станом на 2017 рік – за нормативами капіталізованого рентного доходу [6] та середньою ціною реалізації зерна в Україні за 2011–15 рр.

Диференціальний рентний дохід, який отримувався за результатами господарської діяльності аграрних підприємств з вирощування зернових та зернобобових культур без кукурудзи станом на 1.07.1995 р. в Чернівецькому, Кіцмансько-Кельменецькому та Сокирянському районах був на 1,8 ц/га та в 1,5 і в 2 рази вищим відповід-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Показники якості та нормативи дохідності орних земель Чернівецької області в розрізі природно-сільськогосподарських районів

Природно-сільськогосподарський район	Диференціальний рентний дохід, ц/га зерна		Бал бонітету	Еколого-агрохімічний бал
	1995 р.	2017 р.		
Кіцмансько-Кельменецький	9,4	6,8	63	39
Сокирянський	9,3	4,3	43	40
Чернівецький	6,0	4,2	39	32
Сторожинецький	3,7	3,4	33	31
Путильський	-	2,3	25	28
По області	8,19	-	50	37

Джерело: [7–10]

но, ніж розрахований за нормативами капіталізованого рентного доходу і ціною реалізації зерна станом на 1.03.2017 року. Для Сторожинецького природно-сільськогосподарського району відмінності в зазначені часові періоди були мінімальними. Рівень родючості ґрунтів орних земель Путильського природно-сільськогосподарського району на період проведення нормативної грошової оцінки земель за методикою 1995 року не забезпечував формування диференціального рентного доходу, а згідно з методикою 2016 року його величина складає 2,3 ц/га.

Чітко проявляється закономірність зростання диференціального рентного доходу на орних землях Чернівецької області в розрізі природно-сільськогосподарських районів в дані часові періоди з підвищенням якісних показників ґрунтів. Зауважимо, що величина диференціального рентного доходу по Кіцмансько-Кельменецькому природно-сільськогосподарському району 6,8 ц/га зерна відповідає нормативній грошовій оцінці ріллі 40461 грн./га (станом на 1.03.2017 року), що є одним з найвищих показників в Україні [6]. Бал бонітету ґрунтів орних земель цього району теж один з найвищих в Україні.

У всіх природно-сільськогосподарських районах, крім Путильського, середні значення еколого-агрохімічного бала виявилися нижчими, ніж бала бонітету. Зі зниженням його величини диференціальний рентний дохід теж знижується.

В розрізі адміністративних районів Чернівецької області середньозважений еколого-агрохімічний бал є значно нижчим ніж бал бонітету, за виключенням Сторожинецького та Путильського районів (табл. 2). Найвищий бонітет та еколого-агрохімічна оцінка притаманні ґрунтам Кіцманського та Заставнівського районів, в структурі ґрунтового покриву яких переважають чорноземи опідзолені. Нижчі параметри показників агрохімічних властивостей та екологічного стану грунтів даних районів зумовлюють значно нижчі величини еколого-агрохімічного бала. Зазначимо, що величини еколого-агрохімічного бала в розрізі адміністративних районів області менше різняться між собою, ніж бала бонітету. Це може бути зумовлене близьким рівнем хімізації землеробства. Вищим показникам бонітету відповідає вища дохідність ґрунтів, представлена диференціальним рентним доходом за ефективністю вирощування зернових та зернобобових культур. Встановлено наявність статистично значущих кореляційних зв'язків високої тісноти між диференціальним рентним доходом та бонітетом ґрунту (r = 0,84) і еколого-агрохімічним балом (r = 0,87). Таким чином, чітко проявляється залежність дохідності орних земель від їх якості в межах Чернівецької області. Найвищий диференціальний рентний дохід був отриманий в Заставнівському та Кіцманському районах – 11,3 ц/га, що відповідає найвищим показникам бонітетної (по 72 бали) та еколого-агрохімічної оцінки (42 бали і 40 балів відповідно).

Вартість землі як найважливішого елемента авансованого капіталу аграрних підприємств та першої передумови й природної основи здійснення господарської діяльності на даному етапі

Таблиця 2

Показники якості та нормативи дохідності орних ґрунтів адміністративних районів Чернівецької області

Адміністративний район	Бал бонітету	Еколого-агрохімічний бал	Диференціальний рентний дохід, ц/га
Кіцманський	70	40	11,31
Заставнівський	71	42	11,29
Новоселицький	57	37	8,66
Хотинський	54	34	6,36
Сокирянський	42	34	8,87
Кельменецький	44	40	9,67
Глибоцький	42	33	5,58
Герцаївський	34	32	6,45
Сторожинецький	29	31	3,31
Вижницький	41	32	4,20
Путильський	26	28	0

Джерело: [7-10]

виражається через нормативну грошову оцінку. В умовах реформування земельних відносин та відсутності цивілізованого ринку земель в Україні прийнята рентна концепція нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, як і деяких інших категорій земель, не введених до ринкового обігу.

Грошова оцінка – це капіталізований рентний дохід із земельної ділянки [11]. Диференціальний рентний дохід, який створювався при вирощуванні зернових культур без кукурудзи було покладено в основу визначення величини нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [5]. Для його розрахунку з 1 га орних земель по Україні станом на 1.01.1995 року було використано економічні показники вирощування зернових культур в аграрних підприємствах періоду з найвищою ефективністю виробництва та використання земель (1986–90 рр.). Після визначення диференціального рентного доходу по Україні, він визначався по адміністративних областях, районах та сільськогосподарських підприємствах окремо під різними видами сільськогосподарських угідь за даними економічної оцінки земель 1988 року. Таким чином, шляхом капіталізації диференціального рентного доходу отримувалася нормативна грошова оцінка земель на даних рівнях управління.

Грошова оцінка 1 га агровиробничої групи ґрунту під окремим сільськогосподарським угіддям на території підприємства розраховується, виходячи з грошової оцінки земель по підприємству та бонітету агровиробничої групи ґрунту і відповідного угіддя по підприємству. У зв'язку з таким алгоритмом розрахунку, відомі випадки, коли ґрунти з однаковим бонітетом, але розміщені в різних сільськогосподарських підприємствах одержували різні величини нормативної грошової оцінки внаслідок різного рівня інтенсивності землеробства, а отже й величини урожайності зернових та зернобобових культур. Таким чином, вона як і величина диференціального рентного доходу не зовсім об'єктивно відображали відмінності у природній продуктивності земель. Проте, ґрунти підприємств з однаковим диференціальним рентним доходом отримують різну величину нормативної грошової оцінки через різний бонітет.

Затвердження Кабінетом Міністрів України 16.11.2016 року нового нормативного документа привело методичні засади нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення у відповідність з вимогами Закону України «Про оцінку земель», спростило алгоритм розрахунків, а також створило сприятливі умови для суцільного проведення оцінки агровиробничих груп ґрунтів у межах природно-сільськогосподарських районів та масової оцінки земель сільськогосподарського призначення в масштабах держави [6]. Для кожного з природно-сільськогосподарських районів в усіх адміністративних областях та АР Крим в додатку до методики наведено нормативи капіталізованого рентного доходу в грн./га в розрізі окремих сільськогосподарських угідь. Нормативна грошова оцінка 1 га агровиробничої групи ґрунту в межах природно-сільськогосподарського району розраховується, виходячи з нормативу капіталізованого рентного доходу й бонітету відповідного угіддя по району та бонітету агрогрупи ґрунту. Величина нормативної грошової оцінки будь-якої агрогрупи ґрунту в межах природно-сільськогосподарського району буде однаковою, незалежно від рівня інтенсивності землеробства, величини урожаю зернових і зернобобових культур та еколого-агрохімічного стану ґрунту в окремих суб'єктах господарювання. Проте, будь-які агрогрупи ґрунту з однаковим бонітетом, але розміщені в різних природно-сільськогосподарських районах отримують різну величину нормативної грошової оцінки. Таким чином, бонітет агрогрупи ґрунту безпосередньо впливає на величину її нормативної грошової оцінки як за методикою 1995 так і за методикою 2016 років.

З огляду на важливу роль бонітету в регулюванні земельних відносин та визначенні нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, доцільно визначити ступінь його об'єктивності на даний час. В якості критеріїв бонітетної оцінки були використані показники вмісту гумусу і фізичної глини в орному шарі та потужності гумусових горизонтів (основні критерії часткового бонітування), а також засоленість, солонцюватість, оглеєння та інші негативні властивості ґрунтів (модифікаційні критерії) [12]. Ця інформаційна база була сформована за результатами проведення великомасштабних ґрунтових обстежень в кінці 50-х – на початку 60-х років та в процесі наступних їх коригувань у 70-80-х роках XX століття. Тому на момент проведення бонітетної оцінки в багатьох випадках відбулося істотне погіршення властивостей ґрунтів внаслідок недотримання ґрунтозахисних технологій вирощування сільськогосподарських культур, порушення основних законів землеробства тощо. Підраховано, що аграрні товаровиробники за рахунок використання природної родючості ґрунту отримують 79% своїх прибутків і лише 21% їх забезпечує сучасний рівень впровадження технологій [13]. Це зумовлює погіршення властивостей ґрунтів та зниження їх родючості.

Встановлено, що екстенсивне ведення землеробства, недотримання основних його законів, рекомендованої структури посівних площ, збільшення частки енергонасичених культур, зменшення обсягів застосування органічних і мінеральних добрив у останні десятиліття зумовили втрати гумусу ґрунтами України в середньому 0,3-0,6 т/га щорічно [13], що зумовить зниження величини бонітету. Згідно з чинною методикою бонітування, бал бонітету за основними властивостями корегується через відповідні коефіцієнти на негативні властивості ґрунту, зумовлені як природними чинниками ґрунтоутворення, так і прогресуючим розвитком де градаційних процесів. Незважаючи на те, що вони проявляються на окремих обмежених територіях, площі кислих, солонцюватих, засолених ґрунтів постійно зростають. Наявні дані бонітету, які були встановлені більше 20-ти років тому назад не враховують такі ситуації в сільськогосподарському землекористуванні України.

Забезпеченість ґрунтів доступними формами поживних речовин, за умови сприятливості кліматичних умов, зумовлює рівень врожаїв сільськогосподарських культур. Вміст лужногідролізованого азоту, рухомого фосфору та обмінного калію, що прийняті в якості критеріїв

агрохімічного бонітету ґрунтів визначаються обласними філіями ДУ «Інститут охорони ґрунтів» для кожного поля (земельної ділянки) в процесі агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення через кожні 5 років [4]. Параметри агрохімічних показників родючості ґрунтів у останні десятиліття мають тенденцію до зниження внаслідок інтенсивного використання, зниження обсягів внесення мінеральних та, особливо, органічних добрив [10; 14]. В зв'язку з цим, розрахований на їх основі агрохімічний бонітет – більш об'єктивно відображає сучасний стан ґрунтового покриву.

Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення підлягає щорічній індексації, тобто її величини зростають рівномірно, незалежно від змін у якості та продуктивності грунтових ресурсів та ефективності вкладеного у виробництво капіталу. Наслідком такого прийому приведення оцінки до сучасного рівня стало зростання її величини при зниженні якості ґрунтових ресурсів.

Висновки. В Україні не дотримується встановлена законодавчо періодичність проведення бонітування ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення (1 раз на 5-7 років), а в практиці регулювання земельних відносин і визначення кадастрової оцінки земель використовуються дані бонітету агровиробничих груп ґрунтів, отримані в 1993–95 рр., які не зовсім об'єктивні для територій з прогресуючими процесами деградації ґрунтового покриву. При еколого-агрохімічній паспортизації земель сільськогосподарського призначення оновлення показників ґрунтових властивостей здійснюється систематично, що дозволяє отримати більш об'єктивні значення агрохімічного та еколого-агрохімічного балів.

Проявляється чітка диференціація ґрунтів природно-сільськогосподарських і адміністративних районів Чернівецької області за балом бонітету та незначна відмінність – за еколого-агрохімічним балом. Між дохідністю орних земель та їх якісними показниками існує тісний кореляційний зв'язок. Найвищий диференціальний рентний дохід при вирощуванні зернових і зернобобових культур станом на 1.07.1995 року був отриманий в Заставнівському та Кіцманському районах – 11,3 ц/га, що відповідає найвищим показникам бонітетної (по 72 бали) та еколого-агрохімічної оцінки (42 і 40 бали відповідно).

Бал бонітету агровиробничої групи ґрунту безпосередньо впливає на величину їх нормативної грошової оцінки в межах аграрного підприємства (методика 1995 року) та природно-сільськогосподарського району (методика 2016 року). Об'єктивні дані бонітету ґрунтів необхідні для отримання сучасних значень кадастрової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Список літератури:

1. Медведев В.В. Бонитировка и качественная оценка пахотных земель Украины / В.В. Медведев, И.В. Плиско. – Харьков: Изд «13 типография», 2006. – 386 с.
2. Дмитренко В. Досвід грошової оцінки орних земель / В. Дмитренко, Ю. Махортов // Економіка України. – 1997. – № 11. – С. 48–54.
3. Хайнус Д.Д. Нові методичні підходи до визначення грошової оцінки сільськогосподарських угідь аграрних підприємств / Хайнус Д.Д. // Наук. вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. – Т. 16. – № 1(58). – Ч. 2. – 2014. – С. 214–220.
4. Методика агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення: [нормативний документ] / Ред. С.М. Рижук, М.В. Лісовий, Д.М. Бенцаровський. – К., 2003. – 64 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Практичний посібник з питань земельної реформи (збірник документів). – К., 1996. – 283 с.
6. Про затвердження методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831. – Режим доступу: https//zsu.org.ua.
7. Економічна оцінка земель Чернівецької області. – Чернівці, 1989. – 160 с.
8. Технічна документація бонітування ґрунтів Чернівецької області. – Чернівці, 1994. – 383 с.
9. Сучасний стан ґрунтових ресурсів Чернівецької області: [навч. посібник] / В.О. Греков, В.І. Папіжук, М.В. Денисюк та ін. – Чернівці: Рута, 2007. – 36 с.
10. Денисюк М.В. Агрономічна служба Буковини. Шляхи розвитку і стан родючості ґрунтів / М.В. Денисюк, В.В. Лободовський, Ф.І. Дудка. – Чернівці, 2004. – 230 с.
11. Закон України «Про оцінку земель» від 11.12.2003р. № 1378-ІУ// Відомості Верховної Ради України від 09.04.2004. – № 15. – Ст. 229–231.
12. Методика бонитировки почв Украины / Л.Я. Новаковский, А.П. Канаш, А.И. Розумный [и др.]. – К., 1992. – 102 с.
13. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва/ О.В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 32–35.
14. Яцук І.П. Аналіз агроекологічного стану грунтів Житомирської області за допомогою методики еколого-агрохімічної паспортизації / І.П. Яцук // Збалансоване природокористування. – 2014. – № 2. – С. 107–110.

Смага И.С.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СФЕРЫ ПРИМЕНЕНИЯ БОНИТЕТА ПОЧВ И ВОПРОСЫ ЕГО ОЪЕКТИВНОСТИ

Аннотация
Приведены сферы применения бонитета почв в практике регулирования земельных отношений. Определен дифференциальный рентный доход при возделывании зерновых культур в разные часовые периоды и бонитетные показатели почв в разрезе природно-сельскохозяйственных и административных районов Черновицкой области. Показана специфика влияния бонитета агропроизводственных групп почв земель сельскохозяйственного назначения на величину их нормативной денежной оценки за различной информационной базой. Исследовано зависимость дифференциального рентного дохода от бонитетной и эколого-агрохимической оценки почвенного покрова. Наведены причины снижения действующих бонитетных показателей почв пахотных земель.
Ключевые слова: бонитет почвы, денежная оценка земель, эколого-агрохимический балл, основные критерии бонитировки, модифицированные критерии бонитировки, природно-сельскохозяйственный район, дифференцированный рентный доход, корреляционные связи.

Smaga I.S.
Chernivtsi National University by Yu. Fedkovych

SOIL ESTIMATION APPLYING SPHERE AND QUESTIONS OF ITS OBJECTIVITY

Summary
Soil estimation applying sphere in regulation of land relations practice are presenting. Differential rent income at cultivation of grain crops during the different time periods is defined and estimation indicators of soils in a section of natural and agricultural regions and administrative districts of Chernivtsi Region are investigated. The specifics of influence of soil estimation for agroproduction groups of agricultural lands soils on a size of their standard monetary assessment with different information base are observed. Dependence of differential rent income from soil estimation and ecological and agrochemical estimation of a soil cover were analyzed. The reasons of decreasing in the current soil estimation indicators of arable lands are given.
Keywords: soil estimation, monetary assessment of land, ecological and agrochemical point, main criteria of soil estimation, modification criteria of soil estimation, natural and agricultural region, differential rent income, correlation.

УДК 65.012.12:308

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОДУКТІВ

Соловей А.С., Криворучко К.І.
Одеський національний політехнічний університет

В статті досліджено тенденції на європейському та українському ринках екологічних продуктів. Визначено ставлення українських споживачів до «здорових» продуктів харчування. Проведено маркетингове дослідження щодо поведінки споживачів на ринку екологічних продуктів. Виявлене відношення споживачів до екологічних продуктів та сформовані кластери споживачів. Розроблено пропозиції щодо зміни напрямку виробництва харчових продуктів українськими підприємствами.
Ключові слова: екологічність, «здорові» продукти, ринок харчових продуктів, ринок хлібопекарської галузі, «здоровий» хліб, ринок екологічних продуктів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інтеграція української економіки до Європейського Союзу гостро позначила проблему відповідності продукції вітчизняних виробників екологічним нормам ЄС. Це питання дістає подальшої актуальності, оскільки відповідність екологічним нормам є одним з ключових факторів конкурентоспроможності продукції українських виробників на ринку ЄС. В цьому аспекті, ключовим питанням концепції маркетингу в діяльності підприємств стає механізм та процедура дослідження поведінки споживачів на ринку екологічних продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Вагомий внесок в теорію й методологію та формування процедурного механізму проведення маркетингових досліджень займаються такі українські вчені, як: Зозульов О.В. [2], Ілляшенко С.М. [3], Лилик І.В., Окландер М.А. [4; 5; 6], Солнцев С.А., Старостіна А.О., Чукурна О.П. [5; 7; 8], Яшкіна О.І. [4; 6; 7]. В наукових працях цих вчених висвітлено теоретико-методологічну базу проведення маркетингових досліджень, визначена система маркетингових досліджень, обґрунтовані принципи та механізм проведення маркетингових досліджень. Наприклад, Зозульов О.В. акцентує увагу на методології маркетингових досліджень інноваційних товарів [2]. Ілляшенко С.М. обґрунтовує теоретико-прикладні аспекти процедурі проведення маркетингових досліджень в Інтернеті [3]. Яшкіна О.І. обґрунтовує теоретико-методологічний інструментарій системи маркетингових досліджень інновацій на машинобудівному підприємстві [7]. Також, заслуговує на увагу класифікація методів маркетингових досліджень ціни, яка була висвітлена в наукових працях Окландера М.А. та Чукурної О.П. [5]. Автори акцентували увагу на методах досліджень ціни на споживчих ринках та ціновому факторі споживчого вибору. В той же час, проблемам досліджень поведінки споживачів на ринках екологічних товарів приділена незначна увага. Проблема відповідності українських стандартів системі стандартизації ЄС та шляхи її вирішення досліджені в наукових працях Чукурна О.П. [8]. Проте, існує необхідність системних досліджень в сфері оцінки відповідності українських товарів вимогам стандартів Європейського Союзу та оцінки залежності поведінки споживачів від впровадження дотримання норм екологічності в продукції українських виробників. Адже, екологічному фактору в Європейському Союзі приділяється ключове значення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Незважаючи на існування великої кількості світових і європейських досліджень у галузі екологічних продуктів, в Україні ця тенденція є недостатньо вивченою. Крім того, об'єктом цього дослідження є ринок хлібу та хлібопекарських виробів, які є одним з найважливіших частин раціону середньостатистичного українця. В той же час ринку хлібу та хлібопекарських виробів не приділяється належна увага з боку маркетингових досліджень, особливо, в аспекті відповідності нормам екологічності. Таким чином, проблема визначення перспектив та векторів розвитку українського ринку екологічних продуктів дістала особливої актуальності.

Метою статті є дослідження ставлення українських споживачів до екологічних продуктів харчування на прикладі ринку хлібу та хлібопекарських виробів, визначення тренду зміни споживчих переваг, а також потенціалу розвитку ринку екологічних продуктів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Виробництво хлібу є відносно стабільним у більшості країн, але в декількох країнах досі спостерігається тривалий тренд повільного зниження на 1-2% на рік, включаючи Великобританію та Німеччину. Характер споживання хлібу широко варіюється в Європейському Союзі, але в більшості країн середнє споживання становить 50 кг. хлібу на особу на рік. Сьогоденні доля ринку промислових пекарень в ЄС становить 45%, а «крафтових» пекарень – 55%. Пекарні в магазинах подовжують бути зростаючим сектором. У Великобританії пекарні в супермаркетах виробляють близько 13% хлібу, в той час як «крафтові» пекарні виробляють 7%, а інші 80% виробляються промисловими пекарнями. Продовжує зростати попит на великий асортимент хлібу, більш популярними стають види хлібу з цільного зерна з висівками, вівсом, насінням й т. ін. Крім того, зростає тренд збільшення виробництва нарізаного та упакованого хлібу в багатьох країнах Європи, включаючи Німеччину і Францію.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Деякі загальні тенденції на ринках усієї Європи останнім часом включають в себе велику вартість сировини та зростання цін, транспортних і енергетичних витрат, а також зменшення прибутків від роботи пекарень, збільшення кількості випічки в супермаркетах та збільшення частки замороженого тіста при виробництві хлібу.

Щодо інновацій та тенденцій розвитку продуктів для здоров'я, вони будуть продовжені, при залучені у виробництво хлібу цільного волокна, волокна й омега-3, які є важливими компонентами. Продовжуватиметься зменшення споживання хлібу по мірі того, як альтернативні продукти та продукти хлібопекарного типу ставатимуть все доступніші.

Дослідження та співставлення тенденцій в очікуванні європейських та українських споживачів харчових продуктів, дозволили зробити наступні висновки. Європейські споживачі очікують збільшення асортименту харчових продуктів, інноваційних рішень, зручності та доступності. Щодо якості та користі продуктів харчування, споживачі очікують, що вони в майбутньому будуть більш дорогими, проте, менш здоровими, свіжими та натуральними. 32% європейських споживачів побоюються, що в 2025 році якість продуктів харчування погіршиться.

В цілому споживачі в усьому світі вважають, що натуральність та екологічність продуктів харчування знаходиться під загрозою. Сьогодні тільки 215 європейських споживачів вважає, що продукти в майбутньому будуть більш натуральні, ніж зараз. На додаток до натуральності, споживачі також вважають, що свіжість продуктів в майбутнього також знаходитиметься під загрозою. Сьогодні в Європі 85% споживачів віддають перевагу свіжим продуктам над замороженими (50%) чи упакованими (55%). Тим не менш, 77% європейських споживачів вірять, що в майбутньому в магазинах не будуть реалізовуватися свіжі продукти. Іншим яскравим спостереженням є те, що близько половини споживачів в усьому світі очікують більшої кількості штучних продуктів харчування. В Європі цей показник склав 53%.

Тенденції розвитку ринку хлібу та хлібобулочних виробів в Україні свідчать про наступне:

- Продажі хлібобулочних виробів зросли на 12% у вартісному вираженні в 2016 році, досягнув 38 млрд. грн. Основним драйвером продажів стало збільшення середніх цін, викликане попитом на продукти більш високої якості, зокрема свіжоспечених і цільнозернових продуктів. Свіжі не упаковані продукти залишалися популярними серед споживачів протягом 2016 року.
- В 2016 році ринок хлібобулочних виробів збільшився на 16% у вартісному вираженні, що значно збільшило сукупних середньорічний темп росту. Таким чином продовжилась багаторічна тенденція до росту ринку у вартісному вираженні, про свідчать дані рис. 1.
- В зв'язку зі зростанням витрат на виробництво і логістику, середня ціна за одиницю хлібобулочної продукції галузі показала зростання на 17% в 2016 році. Оскільки хліб є продуктом першої необхідності, його продовжують купувати споживачі, незважаючи на падіння доходів.
- В 2016 році найбільш популярним видом хлібу продовжив бути білий хліб. Споживання білого хлібу є традиційним для українців, до того ж він найдешевший і найбільш доступний. Інші види хлібу здебільшого вважаються українцями більш корисними, ніж білий хліб, але у зв'язку з їх високими цінами і маленькими упаковками, ця зміна є поступовою.
- Домашній хліб здебільшого поширений тільки в сільській місцевості, тоді як домашні торти продовжують бути дуже популярними, що також є традицією в більшості домашніх господарств, міських чи сільських. В той час як домашній хліб конкурує опосередковано з неупакованим хлібом, неупаковані кондитерські вироби стикаються із сильною конкуренцією з домашніми, які сприймаються як корисні, зроблені з натуральних і свіжих інгредієнтів.

Супермаркети мали найбільшу долю ринку 65% у 2016 році, в той час як більшість торгівельних точок в цьому каналі збувають їх власну випічку, яка спокушає велику кількість споживачів спробувати їх продукти. Протягом 2016 року 19% продуктів хлібопекарської галузі було продано через традиційні роздрібні магазини, зокрема через незалежні маленькі магазини було продано 13%. Цей канал найкраще представлений торгівельними точками у кроковій доступності в Україні, що робить його зручним для більшості споживачів при покупці свіжого хлібу.

Дослідження поведінки споживачів на ринку хлібобулочних виробів було проведене за допомогою анкетування респондентів різного віку та с різним рівнем доходів. Анкетування проводилось за допомогою розміщення анкети в Інтернеті. Респонденти були опитані щодо їх звичок у споживанні хлібу, відношенні до «здорового» хлібу та готовності його купувати (рис. 2).

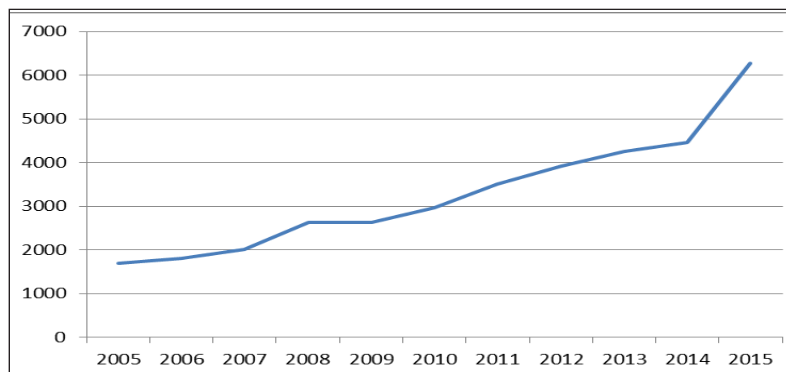

Рис. 1. Обсяги виробництва хлібу та хлібобулочних виробів у вартісному вираженні за період з 2005 по 2015 рр. (млн. грн.) [1]

96% респондентів вважають, що здоровий хліб – це хліб, вироблений із використанням натуральних інгредієнтів. Також споживачі відносять до цього поняття хліб з корисними домішками, хліб темних сортів, хліб із борошна твердих сортів пшениці та борошна грубого помелу, а також житнього борошна (рис. 3.).

При цьому 80% респондентів відповідають, що купують «здоровий» хліб (рис. 4).

З них 40% купують його приблизно раз на тиждень, 25% – іноді, також

25% – декілька разів на тиждень й 10% – кожного дня (рис. 5.).

Інші 20% не споживають «здоровий» хліб, так як він є дорожчим; не продається у магазинах, де респонденти зазвичай купують хліб; тому що респонденти не вірять у відмінність «здорового» хлібу від «нездорового»; тому що респондентам не подобається смак «здорового» хлібу. Більше 52% респондентів точно куплять «здоровий» хліб, якщо він з'явиться за прийнятною ціною та в зручному місці.

На наступному етапі дослідження був проведений багатовимірний аналіз в SPSS. На рис. 6. та рис. 7 наведена дендрограмма кластерного аналізу, на якій чітко простежуються два кластери.

За результатами кластерного аналізу, були зроблені наступні висновки:

Кластер 1 – «сімейні» – це споживачі старшого віку, які не обмежують споживання хлібу, купують хліб частіше й в більшій вазі.

Кластер 2 – «молоді-здорові» – це молоді споживачі, які піклуються про фігуру, й внаслідок цього, обмежують себе в споживанні хлібу, купують його рідше та менше.

Висновок. Проведене дослідження поведінки споживачів на ринку екологічної продукції, дозволило зробити наступні висновки:

- споживачі мають чітке поняття про «здоровий» хліб й все більше прагнуть до споживання саме такого хлібу;
- споживачів хлібу можна сегментувати за віком та підібрати різні форми виробництва «здорового» хлібу, які підходять відповідно до кожного сегменту.

Для сегменту більш дорослих споживачів, які мають сім'ю, буде доцільно запропонувати «здоровий» хліб у вигляді великих булок чи батонів за ціною, незначно перевищуючою середню ціну звичайного хлібу. Молоді споживачі фор-

Рис. 2. Результати опитування споживачів на предмет їх уявлення про «здоровий» хліб та готовність його купувати

Рис. 3. Розподіл респондентів щодо показника споживання «здорового хлібу»

Рис. 4. Розподіл респондентів щодо показника частоти споживання «здорового хлібу»

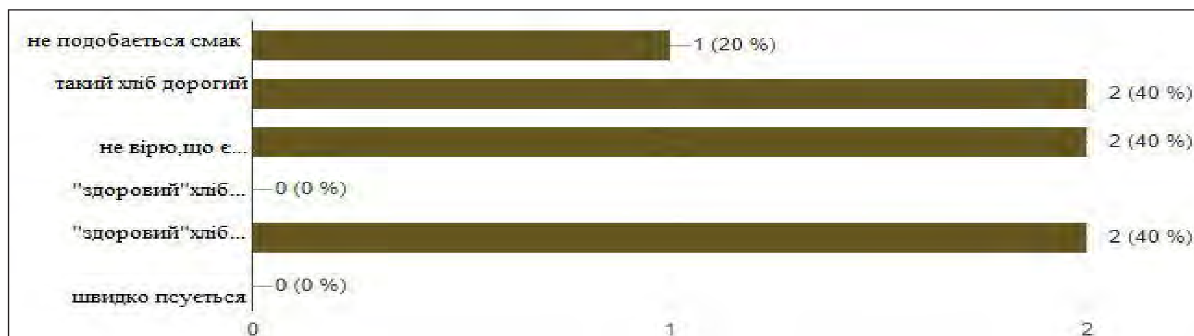

Рис. 5. Розподіл респондентів щодо причин не споживання «здорового хлібу»

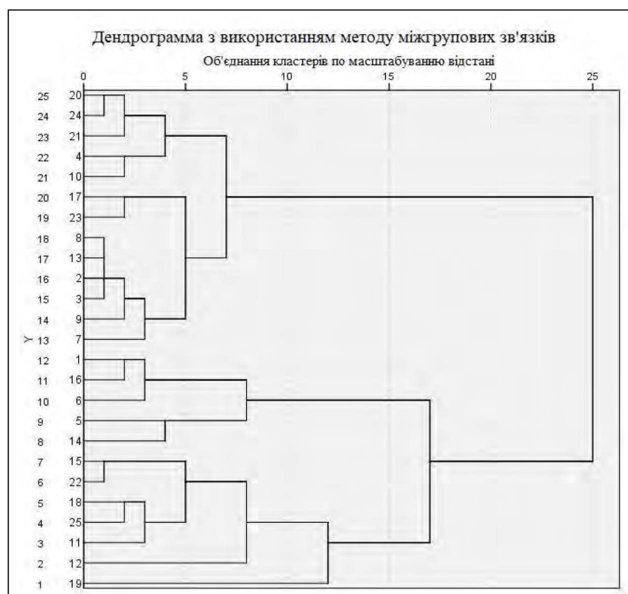

Рис. 6. Дендрограмма кластерного аналізу

Кінцеві центри кластерів

	Кластер 1	Кластер 2
Обищобсхуднути	1,00	3,71
Вік	2,09	1,00
Частспожив	3,36	2,57
вагабулки	2,64	2,21

Число спостережень в кожному кластері

Кластер	1	11,000
Валідні	2	14,000
		25,000
Пропущені значення		,000

Рис. 7. Результати кластерів

мують попит на невеликі малокалорійні булочки з корисними домішками.

Таким чином, в Україні, як й в усьому світі, на ринку продуктів харчування, в тому числі продуктів хлібопекарської галузі, спостерігається тренд підвищення інтересу до екологічних, «здорових» продуктів. Тому українським підприємствам харчової промисловості варто взяти курс на підвищення якості виготовляємих продуктів, їх безпеки і користі для здоров'я споживачів. Для цього доцільним є вивчити світовий та європейський досвід вироблення корисних продуктів, обрати високоякісну сировину, впровадити сучасні технології виробництва. При цьому важливо взяти до уваги особливості цінових очікувань українських споживачів і на основі цього обрати відповідну цінову політику. Також необхідно обрати стратегію інформування споживачів щодо змін якості продуктів та екологічних тенденцій в цілому.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
2. Зозульов О.В. Типи та методи маркетингових досліджень інноваційного продукту// Економічний Вісник НТУУ «КПІ». – 2007. – С. 236–244.
3. Ілляшенко С.М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу// Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011. – № 4, Т. II. – С. 64–74.
4. Маркетингові технології економічного зростання: [монографія] / [Окландер М.А., Яшкіна О.І., Чукурна О.П., Кірносова М.В. та ін.]; за ред. М.А. Окландера. – Одеса: Астропринт, 2012. – 376 с.
5. Окландер М.А., Чукурна О.П. Класифікація методів маркетингових досліджень ціни // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. Донецьк. – 2012. – № 41. – С. 31–37.
6. Окландер М.А., Яшкіна О.І. Концепція формування системи маркетингових досліджень інновацій машинобудівного підприємства // Економіст. – № 11. – (325). – 2013.
7. Яшкіна О.І. Маркетингові дослідження інновацій в машинобудуванні: [монографія] / О.І. Яшкіна. – Луганськ: Видавництво «Ноулідж», 2013. – 290 с.
8. Chukurna O.P Standardization and certification system of goods in the European Union: progressive experience [Електронний ресурс] / O.P. Chukurna // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2016. – № 5(27). – С. 82–89. – Режим доступу: http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n5.html.

Соловей А.С., Криворучко Е.И.
Одесский национальный политехнический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ НА РЫНКЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОДУКТОВ

Аннотация
В статье исследованы тенденции на европейском и украинском рынках экологичных продуктов. Определено отношение украинских потребителей к «здоровым» продуктам питания. Проведено маркетинговое исследование поведения потребителей на рынке экологических продуктов. Выявлено отношение потребителей к экологическим продуктам и сформированы кластеры потребителей. Разработаны предложения относительно изменения направления производства пищевых продуктов украинскими предприятиями.
Ключевые слова: экологичность, «здоровые» продукты, рынок пищевых продуктов, рынок хлебопекарской отрасли, «здоровый» хлеб, рынок экологических продуктов.

Solovei A.S., Krivoruchko K.I.
Odessa National Polytechnic University

RESEARCH ON BEHAVIORALITY OF CONSUMERS TO THE ECOLOGICAL MARKET

Summary
This article contains research on tendencies of European and Ukrainian markets of ecological products. Ukrainian consumers` attitude to “healthy” foods has been determined. A marketing research of consumer behavior in the market of ecological products was conducted. The attitude of consumers to ecological products is revealed and clusters of consumers was formed. Suggestions considering modifying the production of foods by Ukrainian companies have been developed.
Keywords: environmental friendliness, “healthy” food, foods market, baked goods market, “healthy” bread, market of ecological products.

УДК 342.95

ФІСКАЛЬНО-КОНТРОЛЮЮЧІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Сологуб О.О., Корогодова О.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено поняття «контроль», визначено сутність понять «фіск», «фіскал», «фіскальний». У контексті досліджуваного питання встановлено напрями діяльності митних органів України, зумовлені наявністю їх основних функцій. Розкрито сутність фіскальної функції митних органів України. Визначено основні форми діяльності митних органів. Висвітлено особливості контролюючої діяльності митних органів України як різновиду правозастосовної діяльності.
Ключові слова: контроль, митні органи України, форми діяльності митних органів, фіскальна функція митних органів, контролююча діяльність митних органів.

Постановка проблеми. В умовах швидкоплинних процесів євроінтеграції, що мають певний вплив для формування вітчизняного правового поля, важливим на сьогоднішній день залишається питання міжнародного економічного співробітництва між державами, що, зокрема, передбачає співпрацю у сфері організації та здійснення митної справи. У цьому контексті невід'ємною складовою системи органів виконавчої влади, апарату держави виступають митні органи України, ефективність діяльності яких пов'язана з існування багатьох факторів. Серед останніх можна назвати такі, як реалізація прав та свобод людини і громадянина, формування державної митної політики та її реалізація шляхом наділення митних органів відповідними повноваженнями, компетенцією та гарантіями діяльності тощо. Економічна стабільність та соціальний розвиток Української держави мають пряму залежність від наповненості бюджету. Таким чином, створення дієвої системи державного контролю за своєчасністю, повнотою нарахування та сплатою обов'язкових платежів, залишається одним із головних та актуальних питань у діяльності митних органів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо фіскально-контролюючих аспектів діяльності митних органів України були та на сьогоднішній день залишаються об'єктом досліджень багатьох вітчизняних вчених. Зокрема, наукові доробки таких науковців як О.М. Бандурка, Ю.В. Гаруст, В.В. Іванчо, В.Т. Комзюк, В.Д. Понікаров, С.М. Попова, Л.В. Трофімова присвячені дослідженню різних аспектів діяльності митних органів України.

Метою статті є дослідження фіскально-контролюючих аспектів діяльності митних органів України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питання фіскально-контролюючих аспектів діяльності митних органів України, першочергово, передбачає визначення сутності поняття «контроль», а саме як його визначають науковці на доктринальному рівні.

Так, Ю.В. Гаруст вказує на те, що в процесі управління контроль має дві основні цілі, для досягнення яких він і здійснюється. Як зазначає науковець, по-перше, контроль дає можливість спрямовувати будь-яку діяльність на виконання попередньо встановлених завдань за допомогою перевірки фактичного стану справ, ступеня реальності здійснення прийнятих рішень. Подруге, він допомагає вдосконалювати діяльність шляхом своєчасного виявлення та усунення небажаних дій (порушень) та їх причин [2, с. 9].

У свою чергу, розглядаючи контроль у широкому сенсі, В.В. Соловйов наголошує, що це – процес по забезпеченню виконання прийнятих рішень, спрямованих на успішне досягнення поставлених цілей [6, с. 43].

Колектив авторів О.М. Бандурка, В.Д. Понікаров та С.М. Попова відмічають компенсаційно-каральний характер відповідальності за виявлені в ході фінансового контролю порушення податкового законодавства, який полягає в необхідності відшкодування державі збитків, що виникли внаслідок недоотримання надходжень до бюджетів усіх рівнів від податків та зборів [1, с. 153]. Л.В. Трофімова визначає контроль, як сукупність засобів державного регулювання [7, с. 364].

В.В. Іванчо пропонує розглядати контроль як діяльність уповноважених органів або осіб, що забезпечує функціонування підконтрольного об'єкта відповідно до прийнятих управлінських рішень шляхом перевірки стану дотримання визначеного масштабу поведінки, виявлення можливих порушень, вжиття заходів по їх припиненню, мінімізації та компенсуванню негативних наслідків. Таким чином контрольні функції не обмежуються перевіркою фактичного стану речей [3, с. 126].

Під митними органами слід розуміти спеціально вповноважені державні правоохоронні органи виконавчої влади, які наділені виконавчо-розпорядчими повноваженнями в галузі митної справи і, відповідно до чинного законодавства, здійснюють митний контроль, митне оформлення й пропуск через митний кордон України товарів, транспортних засобів, безпосередньо здійснюють державну митну справу та формують і реалізують державну митну політику [4, с. 130].

В контексті досліджуваного питання необхідно зазначити, що діяльність митних органів України має певні напрями, що зумовлені наявністю їх основних функцій, серед яких традиційно виділяють фіскальну, економічну, контрольну, регулятивну, охоронну, інформаційно-статистичну, функцію міжнародного співробітництва, функцію надання послуг тощо.

Досліджуючи особливості фіскальної функції митних органів, важливо зауважити, що у тлумачних словниках містяться значення таких слів, як «фіск», «фіскал» та «фіскальний»:

1) фіск – у Стародавньому Римі – імператорська скарбниця, у буржуазній юриспруденції – державна скарбниця;

2) фіскал – у дореволюційній Росії – урядовець, що наглядав за діяльністю адміністративних установ і осіб з метою виявлення порушень законів та інтересів державної скарбниці – фіску;

3) фіскальний – походить від латинського fiscalis «казенний, казначейский», або від fiscus «корзина, каса; казна»;

4) фіск (лат. fiscus, буквально – корзина), у Древньому Римі – військова каса, де зберігалися гроші, призначені до видачі. З часу Августа фіском стала називатися приватна каса імператора, що знаходилася у веденні чиновників і поповнювалась доходами з імперських провінцій і іншими засобами. Фіском називалося також і все імперське управління. З 4 століття фіск – єдиний загальнодержавний фінансовий центр Римської імперії, куди стікалися всі види доходів і зборів, і звідки йшли вказівки про чеканку монет, порядок збору податків, проводились виплати та ін.;

5) фіскал – при Петрі I: чиновник, що наглядав за законністю дій установ та осіб, головним чином у сфері фінансовій та судовій; відповідно фіскальний – пов'язаний, або характерний для фіскала [3, с. 128–129].

Фіскальна функція митних органів, першочергово, пов'язується із нарахуванням та стягненням митних податків та зборів, перерахуванням сум платежів до державного бюджету. При цьому реалізація фіскальної функції митними органами передбачає наявність й інших повноважень, серед яких: контроль за визначенням митної вартості, за вексельною формою розрахунків, застосування тарифних преференцій, реалізація механізмів відшкодування сум податків, контроль за повним та своєчасним перерахуванням митних платежів до державного бюджету, добровільне або примусове стягнення податкових боргів в результаті здійснення контрольно-перевірочної діяльності.

Серед основних форм діяльності митних органів можна виокремити правотворчу, що передбачає внесення змін у чинну систему норм митного права, та правозастосовну, спрямовану на застосування чинних норм права, яка тим самим породжує, змінює чи припиняє конкретні митні правовідносини. Як різновид правозастосовною діяльності є контролююча діяльність митних органів. Зазначимо, що одним із основних завдань, що покладається на митні органи, є саме здійснення митного контролю, поняття якого закріплено на законодавчому рівні, а саме у п. 24 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України від 13 березня 2012 року (далі – МК України), згідно якого митний контроль – сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм МК України, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку [5].

Отже, здійснення митного контролю за ввезенням чи вивезенням товарів, предметів і транспортних засобів через митний кордон держави є одним із головних завдань, на виконання якого спрямовується діяльність митних органів України, проте зазначеним їх контрольна діяльність не обмежується. Така діяльність митних органів передбачає також забезпечення дотримання встановлених законодавством заборон та обмежень щодо товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон; здійснення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон; боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, у тому числі забезпечення виконання заходів, спрямованих на недопущення незаконного вивезення за кордон цінностей, що становлять національне, культурне або історичне надбання українського народу тощо.

Здійснення контрольної діяльності митними органами України має на меті:

– нагляд за фактичною реалізацією громадянами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності своїх прав, пов'язаних з переміщенням товарів, предметів і транспортних засобів через митний кордон;

– запобігання можливим митним правопорушенням у цій сфері;

– визначення заходів, спрямованих на усунення умов, що ускладнюють реалізацію громадянами і суб'єктами господарювання своїх прав, та умов, що сприяють вчиненню правопорушень;

– вжиття заходів припинення митного правопорушення у випадку їх виявлення.

Зазначене вказує на те, що контрольна діяльність митних органів спрямовується на спостереження та перевірку відповідності виконання, використання і дотримання громадянами та суб'єктами господарювання нормативних приписів митного законодавства.

Таким чином, контролюючі аспекти діяльності митних органів України пов'язані, по-перше, зі створенням найбільш сприятливих умов для реалізації приписів норм чинного митного законодавства у поведінці, діяльності громадян і суб'єктів господарювання, забезпеченням ефективності правового регулювання суспільних відносин у митній сфері, а, по-друге, з охороною та захистом економічних інтересів держави, забезпеченням законності та правопорядку у митно-правовій сфері.

Із зазначено вище очевидним є те, що контролюючі аспекти діяльності митних органів України першочергово передбачають здійснення відповідного контролю за виконанням норм діючого українського законодавства, що регулює порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності, переміщенням транспортних засобів, товарів чи інших предметів або речовин через митний кордон України. При цьому важливим аспектом контролюючого характеру діяльності митних органів є також і провадження у справах про порушення митних правил, у тому числі участь у розгляді таких справ у судах.

Якщо звернутися до норм чинного митного законодавства, то справи про порушення митних правил розглядаються митними органами або місцевими (районними) судами. Згідно з ч. 1 ст. 522 Митного кодексу України від 13 березня 2012 року (далі – МК України), справи про по-

рушення митних правил, передбачені статтями 468–470, 474, 475, 477–481, 485 МК України, розглядаються органами доходів і зборів [5].

На сьогодні центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску, є Державна фіскальна служба України (далі – ДФС) [3, с. 129].

При цьому важливо акцентувати увагу на тому, що, як доцільно відмічає В.Т. Комзюк, не всі органи доходів і зборів (територіальні органи ДФС, податкові інспекції тощо) наділені повноваженнями здійснювати митний контроль, а лише митниці, митні пости, сама ДФС, тобто лише митні органи [4, с. 129].

Висновки. Враховуючи проведене дослідження питання фіскально-контролюючих аспектів діяльності митних органів України важливо зазначити наступне. Діяльність митних органів України має певні напрями, що зумовлені наявністю їх основних функцій, серед яких одними із важливих виступають фіскальна та контролююча. При цьому фіскальна функція митних органів, першочергово, пов'язується із нарахуванням та стягненням митних податків та зборів, перерахуванням сум платежів до державного бюджету. У свою чергу, контролюючі аспекти діяльності митних органів України пов'язані як зі створенням найбільш сприятливих умов для реалізації приписів норм чинного митного законодавства у поведінці, діяльності громадян і суб'єктів господарювання, забезпеченням ефективності правового регулювання суспільних відносин у митній сфері, так і з охороною та захистом економічних інтересів держави, забезпеченням законності та правопорядку у митно-правовій сфері. Важливо акцентувати увагу на тому, що притаманні діяльності митних органів України фіскальний та контролюючий аспекти є взаємопов'язаними. Зазначене пояснюється тим, що з одного боку фіскальна функція реалізується деякою мірою шляхом здійснення митними органами контролю, зокрема, за визначенням митної вартості, вексельною формою розрахунків, повним та своєчасним перерахуванням митних платежів до державного бюджету, а також шляхом примусового стягнення податкових боргів в результаті здійснення контрольно-перевірочної діяльності. З іншого боку контролюючий характер діяльності митних органів обумовлений наявністю фіскального аспекту, що, зокрема, виявляється в охороні та захисті економічних інтересів держави.

Список літератури:

1. Бандурка О.М. Податкове право: наук.-практ. посіб. / О.М. Бандурка, В.Д. Понікаров, С.М. Попова. – К.: ЦУЛ, 2011. – 312 с.
2. Гаруст Ю.В. Правове забезпечення контрольної діяльності податкових органів України: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ю.В. Гаруст. – Ірпінь, 2008. – 20 с.
3. Іванчо В.В. Теоретичні засади фіскального контролю в Україні / В.В. Іванчо // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 31(2). – С. 125–130.
4. Комзюк В.Т. Деякі питання адміністративно-правового статусу митних органів України в умовах їх реформування / В.Т. Комзюк // Адміністративне право і процес. – 2016. – № 1(15). – С. 124–133.
5. Митний кодекс України від 13.03.2012 р., № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17.
6. Соловьев В.В. Совершенствование таможенного контроля на основе выборочного проведения таможенных ревизий: дис. канд. эконом. наук / В.В. Соловьев. – Москва, 2006. – 195 с.
7. Трофімова Л.В. Податкова політика і податкова система / Л.В. Трофімова // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 364–370.

Сологуб О.А., Корогодова Е.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ФИСКАЛЬНО-КОНТРОЛИРУЮЩИЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследовано понятие «контроль», определена сущность понятий «фиск», «фискал», «фискальный». В контексте исследуемого вопроса установлены направления деятельности таможенных органов Украины, обусловленные наличием их основных функций. Раскрыта сущность фискальной функции таможенных органов Украины. Определены основные формы деятельности таможенных органов. Освещены особенности контролирующей деятельности таможенных органов Украины как разновидности правоприменительной деятельности.
Ключевые слова: контроль, таможенные органы Украины, формы деятельности таможенных органов, фискальная функция таможенных органов, контролирующая деятельность таможенных органов.

Sologub O.O., Korogodova O.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

FISCAL-CONTROLLING ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE

Summary
The article explores the notion of "control", the essence of the concepts of "fiscal", "fiscal", "fiscal" is determined. In the context of the investigated issue, the directions of activity of the customs authorities of Ukraine are determined, due to the presence of their main functions. The essence of the fiscal function of the customs authorities of Ukraine is revealed. The basic forms of activity of customs bodies are determined. There are highlighted peculiarities of controlling activity of customs bodies of Ukraine as a type of law enforcement activity.
Keywords: a control, customs bodies of Ukraine, forms of activity of customs bodies, fiscal function of customs bodies, control activities of customs bodies.

УДК 336.711

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФЕДЕРАЛЬНОЇ РЕЗЕРВНОЇ СИСТЕМИ США

Урбанович В.А., Демченко О.П.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджується сучасний стан розвитку федеральної резервної системи США та наявність її аналогів в інших країнах. Розглянуто можливості застосування деяких елементів даної політики в банківській сфері України.

Ключові слова: федеральна резервна система, банківська система, центральний банк, грошовий ринок.

Постановка проблеми. В сучасній світовій банківській сфері одним із класичних інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою якого центральні банки регулюють грошовий ринок, є політика обов'язкових резервних вимог. Головним органом з проведення грошово-кредитної політики в США стала Федеральна резервна система. В інших країнах, де банківські системи мають свої особливості, дані функції виконують центральні банки.

Актуальність дослідження полягає в визначенні позитивних сторін діяльності Федеральної резервної системи США для можливого використання в банківській системі України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які стосуються грошово-кредитної політики центральних банків, банківської системи США у своїх працях розглядали такі вчені, як: І. Юдіна [6], П. Мельник, Л. Тарангул, О. Гордей [2], В. Юрчишин [3], С. Глазьєв [1] та ін.

Метою статті є аналіз сучасних тенденцій розвитку федеральної резервної системи США.

Викладення основного матеріалу. Банківська система – це важлива ланка фінансування потреб національної економіки відповідно до стратегії її сталого розвитку, складний механізм інвестування, надання кредитних ресурсів, безперебійного руху фінансів. Запорукою стабільної та ефективної діяльності банківської сфери є страхування ризиків, що зумовлює необхідність наявності достатнього страхового фонду у вигляді банківських резервів.

Обов'язкові резервні вимоги вперше були застосовані у Сполучених Штатах Америки. У 1913 році була створена Федеральна резервна система, яка передбачала, що банки резервують частину залучених коштів (депозитів) у встановленій нормі на рахунках у Федеральних резервних банках. В сучасних умовах Федеральна резервна система США (Federal Reserve System) – це центральна установа у банківській системі, що відповідає за монетарну політику США, центральний банк («банк банків», агент уряду при обслуговуванні державного бюджету) [6, с. 152]. Схематично структуру ФРС США відображено на рис. 1.

Федеральні резервні банки (Federal Reserve Banks) – це 12 окружних банків, що утворюють ФРС, кожний з яких є «квазігромадською, зареєстрованою як корпорація, інституцією, якою володіють приватні комерційні банки округу, що є членами ФРС. Ці Банки – члени ФРС купують акції у свого окружного ФРБ (вимога до членства), і дивіденди, що сплачуються на ці акції, обмежуються до 6% річних» [2, с. 475].

У сучасних умовах Федеральна резервна система США виконує чотири основні функції, зокрема:

Рис. 1. Організаційна структура Федеральної резервної системи США

Джерело: сформовано автором на основі [2]

– здійснення впливу на пропозицію грошей та кредиту;
– регулювання діяльності та нагляд за фінансовими інституціями;
– роль банківського та фінансового представника держави;
– пропозиція платіжних послуг громадянам через депозитні установи.

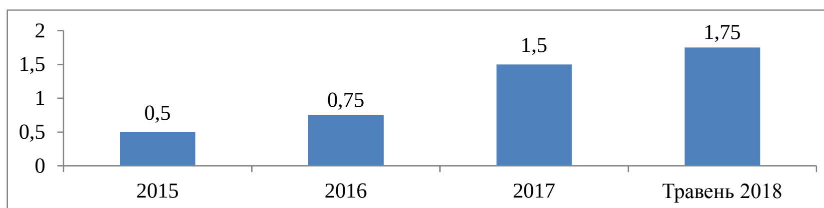

Рис. 2. Ставка рефінансування Федеральної резервної системи США у 2015–2018 рр. [4]

Однією із головних відмінностей Федеральної резервної системи США від Центральних банків інших країн є її незалежність від Уряду. Звичайно, Конгрес може законодавчим шляхом змінювати її повноваження та обов'язки, але свою монетарну політику даний центральний банк здійснює самостійно, його рішення мають вагомий вплив на світову економіку, результатом його діяльності є значні надходження в бюджет. Також, на відміну від центральних банків інших країн, ФРС США – це приватна структура.

Одним із головних інструментів грошово-кредитної політики є ставка рефінансування або ключова ставка, яка встановлюється на кредити, що видаються кредитним організаціям. Розглянемо зміну ставки рефінансування ФРС США у 2015–2018 рр. (рис. 2).

Як бачимо з рис. 2 ставка рефінансування має тенденцію до підвищення. В 2008 році Федеральна резервна система США знизила ставку рефінансування з 4,25% до 0,25%, в 2015-2016 роках ключова ставка становила 0,50%, а з 2017 року – 0,75-1,50% і станом на травень 2018 року складає 1,75%.

Щоб здійснювати операції на відкритому ринку без посилання на ці ставки, спеціально для ФРС США була розроблена програма кількісного пом'якшення (Quantitativeeasing-QE). Суть кількісного пом'якшення полягає у введенні в економіку додаткових грошей за рахунок викупу неліквідних цінних паперів. Кількісне пом'якшення істотно впливає на грошову масу, збільшуючи її пропозицію з метою збільшення кінцевого споживання [1].

Головною метою програм «Кількісного пом'якшення» ФРС США було розширення ресурсних можливостей фінансового сектора економіки для забезпечення стійкого економічного зростання і зниження рівня безробіття. Механізм реалізації цих програм полягає в тому, що ФРС викуповує іпотечні цінні папери або державні облігації в обсязі, який заздалегідь оголошують для того, щоб знизити їх прибутковість, а відтак знизити відсоткові ставки за діловими паперами. В цьому разі викуп активів здійснює центральний банк за допомогою створення нових грошей, що у свою чергу, збільшує баланс Федерального резерву, а відтак призводить до збільшення грошової маси в економіці. Використання даного досвіду в Україні неперспективне через недостатній рівень розвитку фондового ринку.

Визначальна роль центрального банку країни в економічному регулюванні реалізується шляхом виконання двох видів регулюючих функцій [3]:
– макроекономічні, орієнтовані на забезпечення стабільної та необмеженої купівельної спроможності національної валюти, утримання в керованих і передбачуваних рамках рівнів інфляції загалом і споживчих цін зокрема (коли інфляційні процеси не викривлюють істотно економічну поведінку, не створюють передумов для ажіотажного попиту та не перешкоджають інвестиціям у довгостроковий розвиток);
– мікроекономічні, впливаючи на банківську систему країни, регулюючи її стабільність, зокрема виступаючи у якості так званого кредитора останньої інстанції.

Головні цілі центральних банків світу в сучасних умовах включають насамперед забезпечення цінової стабільності, іншими словами – стабільності купівельної спроможності національної грошової одиниці. Однак, цінова стабільність зазвичай не є єдиною метою діяльності центральних банків, і тому оцінка ефективності діяльності центрального банку також залежить від того, наскільки йому вдається забезпечити досягнення й інших цілей та ключових завдань, які висуваються перед центральними банками. В таблиці 1 представлені головні цілі центральних банків різних країн.

Як бачимо з табл. 1 пріоритетною метою Федеральної резервної системи США є цінова стабільність і довгострокове економічне зростання, яке часто асоціюється із максимальною зайнятістю і помірною довгостроковою процентною ставкою. Першочерговим завданням центральних банків Китаю та Канади є стабільність вартості національної валюти, на основі чого забезпечується сприяння економічному розвитку. Отже, найчастіше у якості головної мети (цілі) діяльності центрального банку країни, а з тим – і головним завданням монетарної політики країни, є гарантування цінової стабільності.

Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2016–2020 роки основна ціль Національного банку України – досягнення цінової стабільності, яка може бути забезпечена за допомогою режиму інфляційного таргетування [5], сутність якого полягає у публічному оголошенні центральним банком визначених завдань та цілей для зменшення рівня інфляції та зобов'язанні центрального банку досягати цих цілей протягом середньострокового періоду. Сучасна монетарна політика Національного банку також спрямована на нарощення та підтримання достатнього рівня міжнародних резервів та моніторинг за процесом зростання грошових агрегатів відповідно до програми співпраці з МВФ.

Як бачимо, в розвинених зарубіжних країнах центральні банки несуть ключову відповідальність за стабілізацію макроекономічного середовища і реалізацію політики зростання і розвитку.

Висновок. Фінансова система США в міру свого економічного розвитку більш ніж будь-яка інша національна система є частиною світової

Таблиця 1

Головні цілі окремих центральних банків [3]

	Цінова стабільність	Стабільність національної валюти	Зайнятість	Фінансова стабільність	Сприяння економічному розвитку	Стабільність платіжної системи
Австралія		*	*		*	
Велика Британія	*		*	*	*	
Канада		*			*	
Китай		*		*	*	
Польща	*				*	
Угорщина	*				*	
США	*		*			
Туреччина	*				*	
Чехія	*				*	
Швейцарія	*				*	
Швеція	*					*
Японія	*			*		

фінансової системи. ФРС займає визначну роль у банківській системі США та відповідальна за здійснення монетарної політики, підтримання рівня ліквідності, надійності, стабільності банківської системи, а також бере участь у підтриманні та регулюванні платіжної системи країни, тобто виступає керуючим органом банківської системи.

Ефективність стимулюючої монетарної політики ФРС підтвердилась такими позитивними тенденціями як низький та помірний рівень інфляції при значному рівні монетарного розширення, забезпечення фінансової стійкості, нарощення власних валютних резервів, яке дає можливість провести контрольоване зниження курсу національної валюти для відновлення зовнішньої рівноваги.

Апробація у чистому вигляді механізму грошово-кредитної політики Федеральної резервної системи США в Україні неможливо через недосконалий стан законодавства в частині фінансової сфери, економічну ситуацію в країні, низку невирішених проблем в банківській системі, відсутність розвинутого фондового ринку та ін. Проте, деякі аспекти діяльності ФРС необхідно взяти до уваги. Насамперед, це підвищення відповідальності Національного банку України за контролем над фінансовими установами, за виведення їх із ринку з метою збереження коштів вкладників та, як результат, довіри до банківської системи. Монетарна політика НБУ має бути спрямована на стимулювання зростання через фінансову стабільність та інвестиційну активність, а також пільгове кредитування для малого й середнього бізнесу, підтримка інфраструктурних проектів з достатнім рівнем технологій.

Список літератури:

1. Глазьев С.Ю. Санкции США и Банка России: двойной удар по национальной экономике / С.Ю. Глазьев // «Вопросы экономики». – 2014. – № 9. – С. 13.
2. Мельник П.В. Банківські системи зарубіжних країн : [підручник] / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, О.Д. Гордей. – Київ: Алерта, 2010. – 586 с.
3. Політика монетарного розширення на підтримку зростання і розвитку / Наук. ред. В. Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2016. – 116 с.
4. Ставка ФРС США сегодня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://investfuture.ru/meetings/bank/3.
5. Стратегія монетарної політики на 2016–2020 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=2 0985224&cat_id=68677.
6. Юдина И.Н. Банковская система в развивающихся экономиках. Опыт становления, развития и кризисов : [монография] / И.Н. Юдина. – М.: ИЦ РИОР, НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 351 с.

Урбанович В.А., Демченко О.П.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФЕДЕРАЛЬНОЙ РЕЗЕРВНОЙ СИСТЕМЫ США

Аннотация
В статье исследуется современное состояние развития Федеральной резервной системы США и наличие аналогов в других странах. Рассмотрены возможности применения некоторых элементов данной политики в банковской сфере Украины.
Ключевые слова: федеральная резервная система, банковская система, центральный банк, денежный рынок.

Urbanovich V.A., Demchenko O.P.
Vinnitsia Institute of Trade and Economic of
Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES OF THE FEDERAL RESERVE SYSTEM OF THE USA

Summary
The article examines the current state of development of the Federal Reserve System of the USA and its analogues in other countries. Possibilities of applying some elements of this policy in the banking sphere of Ukraine are considered.
Keywords: the Federal Reserve System, the banking system, the central bank, the money market.

УДК 330.564.2

ДОХОДИ ГРОМАДЯН ЯК ІНСТРУМЕНТ ЇХ ДОБРОБУТУ І ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Фурдичко Л.Є., Мартинюк Д.Я., Прокопчук В.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена важливим факторам, які мають безпосередній вплив на доходи населення України. Зокрема, вказано на тісний зв'язок між заробітною платою, прибутком на змішаний дохід, доходом від власності, соціальними допомогами та загальними доходами громадян. Також вагоме значення на зміну динаміки доходів громадян має величина споживчого кошика та прожиткового мінімуму. В площині наших досліджень проаналізовано розподіл доходів між регіонами країни. Сформульовано пріоритетні завдання соціальної політики, які спрямовані на збільшення величини доходів населення, що, в свою чергу, зумовить зростання добробуту громадян України.
Ключові слова: доходи населення, добробут громадян, соціально-економічний розвиток, прожитковий мінімум, споживчий кошик, заробітна плата.

Постановка проблеми. Орієнтація України в євроінтеграційний простір зумовила поглиблення вивчення питання щодо забезпечення гідного рівня життя населення. Одним із найбільш вагомих факторів, які впливають на рівень соціальної забезпеченості громадян, є доходи населення, які потребують подальшого аналізу та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів доходів населення присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як І. Кириленко, А. Лісовий, П. Саблук, П. Гайдуцький та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок українських та зарубіжних науковців до даної проблематики, та не зменшуючи цінності результатів їхніх досліджень, політика доходів населення потребує постійного аналізу, оцінки, визначення заходів для подолання наявних проблем в сфері соціально-економічного розвитку країни.

Метою статті є трактування доходу населення як передумови соціально-економічного розвитку країни, аналіз та структура загального доходу громадян в період 2010–2016 років в Україні

Виклад основного матеріалу. Доходи населення – це сукупність грошових коштів та надходжень у натуральних вимірниках, які забезпечують розвиток фізичного, духовного, соціально-економічного та інтелектуального стану людини і задоволення її потреб. Джерелами формування цих доходів є заробітна плата, виплати із соціальних фондів, надходження від реалізації підприємницької діяльності, доходи від народного та особистого господарств [1]. Центральною ланкою системи державного регулювання соціально-економічних відносин є політика доходів. Доходи населення, джерела їх формування та використання визначають систему розподільчих відносин країни, рівень соціальної захищеності громадян та їх забезпеченість матеріальними та духовними благами.

Доходи різних категорій населення значно відрізняються за структурою, що впливають не тільки на рівень цих доходів, а й на стабільність їх отримання. Диференціація доходів зумовлюються такими факторами:

- статево-вікова структура населення, які характеризують фізичні та ерудовані здібності особи стосовно працевлаштування та одержання доходу;
- зайнятість у власному бізнесі чи робота у інших фізичних або юридичних осіб;
- схильність до ризику.

Варто зазначити, що дані чинники є взаємозалежними і, безпосередньо, впливають на окремі складові доходу, які об'єднані в такі групи:

1) заробітна плата;
2) дохід від здійснення підприємницької діяльності, що залишається в користуванні власників капіталу;
3) дохід власника капіталу, що вкладений у основні засоби, цінні папери чи інші відповідні фонди;
4) доходи окремих суб'єктів за рахунок трансфертів з державного бюджету;
5) інші доходи (спадок, аліменти, гонорари) [2].

Як свідчить вітчизняна практика, зростання рівня життя населення не є основною метою державної політики в сучасній Україні. Адже негативний вплив політичної, соціально-економічної ситуації в країні призвів до підвищення рівня бідності населення України. Неякісне харчування, дискримінація громадян при влаштуванні на роботу, несприятливе екологічне середовище спричиняє погіршення здоров'я, а в деяких випадках, тимчасова чи постійна втрата працездатності – все це є фактори, які негативно впливають на реалізацію фінансової політики України.

Для детальнішого висвітлення динаміки зміни доходів населення України, аналізуємо відповідні показники, такі як: заробітна плата, прибуток на змішаний дохід, дохід від власності, соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти за період 2010–2016 роки (табл. 1, рис. 1).

Згідно з даними Державної служби статистики України, аналіз доходів населення за 2010–2016 рр. вказує на тенденцію їх зростання. З таблиці 1 видно, що у 2016 році порівняно з 2015 роком, загальні доходи населення зросли на 13,3%. Найбільшу частку у структурі доходів займає заробітна плата, що складає 19,5% та 41,81% у 2015 та 2016 роках відповідно. Реальна заробітна плата у 2016 році в порівнянні з 2010 роком зросла на 45,16%. В загальному, доходи населен-

Таблиця 1

Доходи населення України за 2010–2016 роки, млн. грн.

Роки	Заробітна плата	Прибуток на змішаний дохід	Доходи від власності	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	Загальні доходи	Доходи у порівнянні з 2016 р., %
2010	459 153	161 214	56 958	423 690	1 101 015	54,98
2011	521 066	198 512	68 059	463 368	1 251 005	62,48
2012	593 213	212 420	74 620	526 944	1 407 197	70,28
2013	633 737	240 871	79 217	575 581	1 529 406	76,38
2014*	615 022	254 307	85 114	562 325	1 516 768	75,75
2015*	677 003	323 506	80 035	655 314	1 735 858	86,70
2016*	837 250	363 898	82 068	719 167	2 002 383	100,00

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

* – без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя

ня України протягом 2010–2016 років зросли на 901 368 млн. грн. в грошовому еквіваленті та на 45,01% – у відсотковому. В період з 2010 до 2014 року спостерігалась тенденція до збільшення загального доходу населення. Проте у 2014 році відбувся спад рівня заробітної плати, соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, що, в свою чергу, призвели до зниження загального доходу. Де-юре, причинами цього були політичні та суспільні зміни в Україні, що відбулися в цих роках і зумовили підвищення рівня інфляції та настання періоду затяжної кризи в країні.

Рис. 1. Динаміка зростання доходів населення України за 2010–2016 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

В Україні виокремились лише 2 класи – дуже багаті та дуже бідні. Середній клас практично відсутній, в порівнянні до країн Європи та Америки, де частка середнього класу займає більше половини в структурі доходів населення. За оцінками статистичних видань, доходи десяти найбагатших українців з врахуванням тіньового сектору економіки, перевищують у 40 разів доходи 10% найбідніших груп населення [4]. За даними ООН близько 80% українців живуть за межею бідності, а за версією американського ділового видання Bloomberg, Україна в 2017 році, входить в десятку найбідніших країн світу [5]. Проведення економічних реформ, завданням яких було підвищити рівень життя громадян України до європейських стандартів, призвело до значного падіння рівня соціального забезпечення населення та зменшення соціальних гарантій.

На нашу думку, в сучасному етапі переходу України до ринкової економіки відсутній механізм чіткого розподілу і перерозподілу доходів, в той час як в розвинених країнах світу активна політика, щодо регулювання доходів, є важливим етапом в управлінні соціально-економічною сферою країни.

Оскільки в Україні протягом останніх п’яти років поширена загострена соціально-економічна ситуація, і, як наслідок, відбувається збідніння нації та зростання величини нерівності доходів населення. Частка населення із доходами, нижчими від законодавчо закріпленого прожиткового мінімуму, у січні-вересні 2016 року становила 5%, приблизно 2 млн. осіб [3]. Мінімальний споживчий кошик, тобто прожитковий мінімум, визначається як вартість набору товарів і послуг мінімально необхідних для задоволення потреб у харчуванні на рівні фізіологічно мінімальних норм споживання, а також мінімальних потреб в непродовольчих послуг.

За рішенням уряду України, склад споживчого кошика на одну особу на місяць становить: яловичина – 1,33 кг; м’ясо курки – 1,17 кг; свинина – 0,67 кг; яйця – 18 3 штуки (в середньому); риба – 0,5 кг; молоко – 5 л; картопля – 7,92 кг; хліб пшеничний – 5,17 кг; крупа рисова – 0,21 кг; борошно пшеничне – 0,78 кг; олія соняшникова – 0,59 л [6]. Зробивши аналіз кількості цих продуктів, можемо сказати, що такий стан продуктового набору споживчого кошика може відповідати країнам третього світу, де немає умов щодо забезпечення людини необхідними продуктами. Україна, як найбільша країна Європи, має найкраще геополітичне положення та велику кількість природних ресурсів, повинна очолювати рейтинг забезпечення людини першочерговими продуктами своїх громадян для їх розвитку.

Розглянемо споживчий кошик громадянина щодо придбання промислових товарів першої необхідності (табл. 2).

Варто зазначити, що в споживчому кошику українця лише 250 позицій, тоді як у країнах Європи та Америки їхня кількість є значно більшою:

Таблиця 2

Споживчий кошик українця з придбання товарів на 2017р.

Склад споживчого кошику	Кількість, шт.	Років використання
Шафа для одягу	1	25
Стілець	1	15
Ліжко	1	25
Стіл письмовий	1	25
Набір для кухні	1	25
Телефон	1	25
Тарілки	2	3
Ніж	1	10
Виделки	2	10
Ложки	2	10
Холодильник	1	15

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

у Німеччині – 700 одиниць, у США та Франції – 305, у Швейцарії – 1046 [7]. Як бачимо, доходи населення дозволяють українцям забезпечити себе мінімальним набором товарів, проте постає питання: «Чи задовольняє він потреби населення в повному обсязі?». Будь-яка зміни споживчого кошику призводить до автоматичного підвищення розмірів мінімальних соціальних стандартів. Підвищення прожиткового мінімуму означає, що треба змінювати бюджет і виділяти додаткові кошти на соціальний захист населення.

Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2018 рік» від 07.12.2017 р. № 2246-VIII визначено величину прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць з 1 січня 2018 року – 1700 грн., з 1 липня – 1777 грн., з 1 грудня – 1853 грн. Дана вартісна величина розраховується також диференційовано залежно від вікової категорії або від соціально та демографічної групи населення [8]:

– дітей віком до 6 років: з 1 січня 2018 року – 1492 грн., з 1 липня – 1559 грн., з 1 грудня – 1626 грн.;

– дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня 2018 року – 1860 грн., з 1 липня – 1944 грн., з 1 грудня – 2027 грн.;

– працездатних осіб: з 1 січня 2018 року – 1762 грн., з 1 липня – 1841 грн., з 1 грудня – 1921 грн.;

– осіб, які втратили працездатність: з 1 січня 2018 року – 1373 грн., з 1 липня –1435 грн., з 1 грудня – 1497 грн.

За статистичними дослідженнями Міністерства соціальної політики у 2018 р., відповідно до встановлених споживчих цін, середній показник прожиткового мінімуму в Україні повинен дорівнювати 2980 грн. 45 коп., а з урахуванням обов'язкових платежів (зокрема за комунальні послуги, послуги зв'язку та транспорту) –

Таблиця 3

Динаміка доходів населення України за 2010-2016 роки по регіонах у млн. грн.

	Дохід						
	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*
Автономна Республіка Крим	39393	45562	51759	57324	-	-	-
області:							
Вінницька	33602	38990	44265	46157	49418	59646	69654
Волинська	19137	22584	25741	26907	27986	33250	39359
Дніпропетровська	88922	101868	118823	124594	136810	163262	184138
Донецька	118223	135599	158003	166366	142745	114108	111547
Житомирська	26124	30069	34110	34947	36814	44068	51920
Закарпатська	20841	24446	28028	29102	29988	36173	42235
Запорізька	45779	52272	59191	62671	68327	80308	94116
Івано-Франківська	26504	31224	36186	37310	37848	46019	54492
Київська	42732	48990	55941	58894	63342	74798	87937
Кіровоградська	20213	23443	27129	27695	28901	34576	40427
Луганська	51338	58619	67025	71485	56233	42454	38022
Львівська	54838	63602	72828	75762	79378	95690	112697
Миколаївська	26034	29800	33907	35125	36373	43320	50726
Одеська	52924	61435	74129	28285	80438	98819	115025
Полтавська	34462	39299	44835	43984	49928	59461	69789
Рівненська	22362	26144	29557	31811	33314	39399	45716
Сумська	24918	28347	32415	33469	35375	43423	50951
Тернопільська	19587	22712	26102	26345	26892	32975	38727
Харківська	67102	77316	88352	91333	95897	114601	131681
Херсонська	20978	24096	27221	29489	30077	37296	42707
Хмельницька	26987	31336	35458	36770	38853	47619	55542
Черкаська	26194	29646	33484	35024	36694	43717	51710
Чернівецька	16114	18682	21012	22408	22941	27557	32397
Чернігівська	23179	26277	29654	30393	31998	37961	44283
м. Київ	143903	164057	1994436	218747	240198	285358	333927
м. Севастополь	8785	11973	11973	13336	-	-	-

Джерело: [3]

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

3418 грн. 98 коп. [9]. Отже, бачимо, що законодавчо встановлений і фактичний прожитковий мінімум відрізняються більше ніж у півтора рази.

Доходи громадян України досить суттєво відрізняються по регіонах, найбільші доходи у містах з промисловою спеціалізацією, продукція яких спрямовується на експорт; найбідніші регіони характеризуються не лише низькою часткою промислового сектору, а й тим, що переважаючі галузі економіки перебувають у кризовому стані через низьку конкурентоспроможністю їх продукції. Розглянемо динаміку доходів населення України по регіонах на період 2010–2016 роки (табл. 3).

Доходи громадян України за регіонами у 2016 році можна розподілити на три групи. До першої групи віднесено області, в яких частка доходів у структурі загальних доходів населення становить менше 4%: Вінницька (3,5%), Волинська (1,98%), Житомирська (2,61%), Закарпатська (2,12%), Івано-Франківська (2,74%), Кіровоградська (2,03%), Луганська (1,91%), Миколаївська (2,55%), Полтавська (3,51%), Рівненька (2,3%), Сумська (2,56%), Тернопільська (1,95%), Херсонська (2,15%), Хмельницька (2,79%), Черкаська (2,6%), Чернівецька (1,63%) та Чернігівська (2,23%). До другої групи належать області із часткою, яка знаходиться в межах 4-8%. Це – Донецька (5,61%), Запорізька (4,73%), Київська (4,42%), Львівська (5,66%), Одеська (5,78%) та Харківська (6,62%). Третю групу сформували найбільш економічно розвинуті регіони з часткою понад 8%, а саме: Дніпропетровська (9,25%) та м. Київ (16,78%).

Оскільки регіони країни суттєво відрізняються між собою за рівнем економічного та соціально-культурного розвитку, рівнем середньої заробітної плати, доходів місцевих бюджетів від податкових і неподаткових надходжень, то необхідно подолати надмірну диференціацію доходів для вирівнювання часток різних областей у загальній структурі доходів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вищесказане, можемо визнати, що сьогодні в Україні є проблеми, які потребують термінових змін державного втручання для підвищення рівня добробуту населення шляхом створення системи інструментів регулювання соціально-економічних процесів та ефективного розвитку країни. Збільшення рівня бідності та нерівномірності у суспільстві, у першу чергу, пов'язані із незбалансованим розподілом доходів від соціально-економічного зростання, низьким рівнем оплати праці, великою часткою тіньової економіки та недосконалим законодавством у сфері соціальної політики. Саме тому, для розв'язання проблеми структури доходів населення як на регіональному, так і на державному рівнях, необхідно провести дієві заходи, зокрема, створення робочих місць, підвищення рівня оплати праці, зменшення частки соціальних виплат у структурі доходів населення, стимулювати населення до праці та одержання прибутку тощо. Також, варто зазначити, що для подолання диференціації населення слід провести грамотну економічну та соціальну політику, зокрема здійснити реальну статистичну оцінку нерівності у доходах, адже офіційна оцінка не в повному обсязі висвітлює фактичний стан економіки країни.

Список літератури:

1. Васильченко В.С. Управління трудовим потенціалом [навчальний посібник] / [В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб]. – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с.
2. Карпенко Н.В. Розбалансованість у сфері доходів населення: регіональний аспект / Н.В. Карпенко // Трансформація соціально-трудової сфери: сучасні виклики, тенденції, домінанти інноваційного розвитку [Електронний ресурс]: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Київ: КНЕУ, 2015. – С. 30–33. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/11426.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
4. Україна: час вибору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.old.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2015.pdf.
5. ООН: Близько 60% українців живуть за межею бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2017/03/30/7139761/.
6. Кабінет Міністрів України постанова від 11 жовтня 2016 р. № 780 м. Київ. – «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF/page1.
7. Аналітичний портал «Слово і діло»: Курс на виживання: близько 80% українців живуть за межею бідності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.slovoidilo.ua/2016/04/08/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/kurs-navyzhyvannya-blyzko-80-ukrayinicziv-zhyvut-za-mezheyu-bidnosti.
8. Закон України «Про державний бюджет України на 2018 рік» від 07.12.2017 р. №2246-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19.
9. Журнал «Сьогодні»: Прожитковий мінімум в Україні може зрости вдвічі: як вважають зараз і що хочуть поміняти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/prozhitochnyy-minimum-dolzhen-vyrasti-vdvoe-1094072.html.

Фурдычко Л.Е., Мартынюк Д.Я., Прокопчук В.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ДОХОДЫ ГРАЖДАН КАК ИНСТРУМЕНТ ИХ БЛАГОПОЛУЧИЯ И ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Аннотация
Статья посвящена важным факторам, которые оказывают непосредственное влияние на доходы населения Украины. В частности, указано на тесную связь между заработной платой, прибылью на смешанный доход, доходом от собственности, социальными пособиями и общими доходами граждан. Также большое значение на изменение динамики доходов имеет величина потребительской корзины и прожиточного минимума. В плоскости наших исследований проанализированы распределение доходов между регионами страны. Сформулированы приоритетные задачи социальной политики, направленных на увеличение величины доходов населения, что, в свою очередь, приведет к росту благополучия граждан Украины.
Ключевые слова: доходы населения, благополучия граждан, социально-экономическое развитие, прожиточный минимум, потребительская корзина, заработная плата.

Furdichko L.E., Martyniuk D.Ya., Prokopchuk V.V.
National University «Lviv Polytechnic»

CITIZENS' INCOME AS AN INSTRUMENT FOR THEIR WELFARE AND EFFICIENT DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Summary
The article is devoted to important factors that have a direct impact on the incomes of the population of Ukraine. In particular, it is indicated by the close link between wages, profits on mixed income, income from property, social assistance and total incomes of citizens. Also, the importance of changing the dynamics of incomes of citizens has the value of the consumer basket and subsistence level. In the area of our research, the distribution of income between the regions of the country is analyzed. The priority tasks of social policy are formulated and aimed at increasing the size of incomes of the population, which, in turn, will lead to the growth of the welfare of Ukrainian citizens.
Keywords: incomes of the population, welfare of citizens, social and economic development, subsistence level, consumer basket, wages.

УДК 657.421

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Яковишина Н.А., Яковенко К.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена дослідженню стану та особливостям розвитку обліку основних засобів. У статті розглянуто сутність поняття «основні засоби» в економічній літературі та нормативно-правових актах України, які регулюють їх бухгалтерський облік. Виділено основні критерії визнання основних засобів: матеріальність, сфера призначення, строк корисного використання, амортизаційність.
Ключові слова: основні засоби, облік основних засобів, засоби, облік засобів, бухгалтерський облік.

Актуальність проблеми. Основні засоби є важливим елементом, що забезпечує функціонування діяльності будь-якого підприємства. Зазвичай у більшості підприємств основні засоби займають більшу частину активів. Їх стан і вартість цікавлять як керівництво, так й інвесторів, засновників, акціонерів, так як достовірна оцінка об'єктів основних засобів дає змогу робити висновки про фінансовий стан та приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемам вивчення сутності основних засобів та їх обліку приділяється чимала увага як вітчизняних так і зарубіжних науковців серед яких: В.П. Пантелєєва, О.А. Петрик, Б.Ф. Усача, Л.К. Афанасьєва, А.П. Крюкова, В.М. Костюченко, Н.А. Пономарьова та ін.

Метою статті є опрацювання літературних джерел для визначення сутності та завдання обліку основних засобів, оскільки вони виступають утворювачами виробничо-технічної бази та визначають виробничу потужність підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою функціонування суб'єкта господарювання є наявність основних засобів. Основні засоби використовуються в діяльності практично всіх підприємств і є особливою частиною майна підприємства, яка використовується як засоби праці при виробництві продукції (робіт, послуг) або для управлінських потреб підприємства протягом тривалого часу.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про основні засоби та інші необоротні матеріальні активи, порядок розкриття інформації про них у фінансовій звітності визначаються Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби».

Згідно з ПСБО 7, основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких становить більше ніж один рік [1].

У сучасних наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених існує багато точок зору до трактування поняття «основні засоби», найтиповіші з яких наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Трактування сутності поняття «основні засоби» в економічній літературі

Автор	Визначення поняття основні фонди
Бойко В.М., Вашків П.Г.	Основні засоби – сукупність засобів праці, які функціонують у сфері матеріального виробництва в незмінній натуральній формі протягом тривалого часу та переносять свою вартість на заново створений продукт частинами в міру їх зношення
Борисов А.Б.	Основні засоби – засоби праці виробничого та невиробничого призначення. Характерною особли- вістю ОЗ, є участь в процесі виробництва тривалий час, у перебігу багатьох циклів, при збереженні основних властивостей і первинної форми, при цьому поступове зношування і їх вартість перено- сяться на продукцію, що виготовляється
Бланк И.А.	Основні засоби – сукупність матеріальних активів в формі засобів праці, які багаторазово приймають участь в процесі виробничо-комерційної діяльності і переносять на продукцію свою вартість частинами
Бутинець Ф.Ф.	Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він перевищує один рік
Загородній А.Г., Вознюк Г.Л.	Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство формує з метою використання їх у процесі виробництва чи постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій і очікуваний термін корисного застосування яких перевищує рік
Ю.В. Неміш	Основні засоби – це вартісно виражені ресурси, які утримуються суб'єктом господарювання з метою використання в процесі виробництва, постачання товарів і послуг, надання в аренду іншим особам або для здійснення чи соціально-культурних функцій, очікуваний строк експлуатації яких становить не менше одного року, чи визначається межами операційного циклу понад один рік, вартість яких зменшується в процесі використання

Джерело: узагальнено автором на основі джерел [4; 5; 6; 7]

Аналіз наведених визначень поняття «основні засоби» дозволяє стверджувати, що більшість авторів при розкритті сутності цієї категорії акцентують увагу на таких ключових критеріях визнання основних засобів, як: матеріальність (наявність матеріально-речової форми); призначення (утримуються з метою використання їх в процесі виробництва, постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних чи соціально-культурних функцій); строк корисного використання (більше року або операційного циклу, якщо він більше року).

Автори звертають увагу на особливості визнання об'єкту основних засобів активом, тобто коли існує ймовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з використанням цього об'єкта в господарській діяльності [4, с. 657].

Іншим важливим критерієм при визначенні поняття «основні засоби» вважають амортизацію, тобто «поступове, в міру зношення, перенесення вартості основного засобу на продукцію, що виробляється підприємством». З їх точки зору, основні засоби – це засоби праці (матеріальні активи), які тривалий час (більше 365 днів або протягом декількох операційних циклів) приймають участь у виробничому процесі/господарській діяльності, зберігають свою натурально-речову форму і по частинах переносять свою вартість на виготовлений продукт (шляхом амортизаційних відрахувань).

Підтримуючи позицію вказаних авторів, слід зазначити, що амортизація є одним із суттєвих критеріїв ідентифікації об'єкта основних засобів. Подібне визначення поняття «основні засоби» знайшло відображення і у Наказі Міністерства фінансів України «Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі» від 12.10.2010 р. № 1202 [10]. Слід зауважити, що деякими авторами при визначенні сутності основних засобів звужується сфера їх використання.

Розглянемо далі, як поняття «основні засоби» розкривається у нормативно-правових актах України та Міжнародних стандартах бухгалтерського обліку табл. 2.

Основними нормативними актами, що регулюють облік основних засобів в Україні, є: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [1] і Податковий кодекс України [2]. Підходи до трактування сутності основних засобів за Міжнародними стандартами фінансової звітності (IAS) 16 «Основні засоби».

Наведені визначення поняття «основні засоби» у нормативно-правових актах дають змогу дійти висновку про відсутність єдиного підходу до його розуміння.

Так, у Податковому кодексі України [2] та Державному класифікаторі України «Класифікація основних фондів» до вищенаведених критеріїв визнання основних засобів додається ще додатковий критерій – критерій вартості.

У податковому обліку, згідно з Податковим кодексом України, основні засоби мають вартісну межу, яка становить 2500 грн. [2], але цей критерій використовується при виділенні тільки однієї групи основних засобів – малоцінних необоротних матеріальних активів, які обліковуються на рахунку 112. А в бухгалтерському обліку, відповідно до П(С)БО 7 [1], вартісну межу основних засобів підприємства можуть встановлювати самостійно, про що зазначають у своїй обліковій політиці.

Визначення поняття «основні засоби» у нормативно-правових актах України, які регулюють їх бухгалтерський облік призводять до ще більшої плутанини до розуміння їх сутності, оскільки при встановленні критеріїв віднесення об'єкту до основних засобів перевага надається їх призначенню. В той же час норми податкового законодавства акцентують увагу на особливостях визнання об'єкту основних засобів активом, тобто лише у тому випадку, коли його застосування відбувається виключно «для використання у господарській діяльності платника податку» [2]. На відміну від інших нормативно-правових актів ч. 3 ст. 139 Господарського кодексу України містить визначення лише «основних фондів», до яких віднесено «будинки, споруди, машини та устатку-

Таблиця 2

Трактування сутності поняття «основні засоби» у нормативно-правових актах України

Нормативний документ	Визначення
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»	Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).
Податковий кодекс України	Матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік
Міжнародний стандарт фінансової звітності (IAS) 16 «Основні засоби»	Основні засоби – матеріальні об'єкти, які: а) утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг, для надання в оренду іншим або для адміністративних цілей; б) використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного звітного періоду

Джерело: загальнено автором на основі джерел [1; 2]

вання, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів». Тобто у даному випадку законодавцем ототожнюються поняття «основні засоби» і «основні фонди».

Висновки та пропозиції. Проведені дослідження сутності поняття «основні засоби» дозволили встановити, що основними критеріями визнання основних засобів є:

– матеріальність (наявність матеріально-речової форми);

– призначення (утримуються з метою використання їх в процесі виробництва, постачання товарів, надання послуг або для здійснення адміністративних чи соціально-культурних функцій);

– строк корисного використання (більше року або операційного циклу, якщо він більше року);

– амортизаційність (здатність об'єкту в процесі експлуатації поступово переносити свою вартість на результат діяльності підприємства) тощо.

Для уникнення подібних суперечностей та гармонізації норм бухгалтерського обліку основних засобів пропонується авторське визначення поняття «основні засоби», під якими слід розуміти матеріальні активи, які зберігають свою натуральну форму протягом всього корисного терміну експлуатації, що становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік), використовуються як під час здійснення господарської діяльності, так і під час виконання підприємством адміністративних чи соціально-культурних функцій та по частинах переносять свою вартість на результат власної діяльності – виготовлений продукт, надану послугу або товар.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:/www.zakon.rada.gov.ua.
2. Податковий Кодекс України // Спеціальний випуск бухгалтерського тижневика «Дебет – Кредит» від 27.12.2010 р. № 52/2010 р. (зі змінами і доповненнями).
3. Бойко В.М. Бізнес: словник-довідник / В.М. Бойко, П.Г. Вашків. – К.: Україна, 2008. – 565 с.
4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов.– М.: Книжный мир, 2005. – 894 с.
5. Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера / И.А. Бланк. – К.: «Ника-Центр», 2007. – 480 с.
6. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський словник / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2009. – 224 с.
7. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
8. Методи нарахування амортизації основних засобів // «Податки та бухгалтерський облік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nibu.factor.ua/ukr/info/pribil/metod.
9. Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банку України» від 20.12.2005 р. № 480 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0040-06.
10. Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації «Про затвердження Державного класифікатора України «Класифікація основних фондів» від 19.08.1997 р. № 507 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=269821.
11. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18–22. – Ст. 144.
12. Утенкова К.О. Відтворення основних засобів та його фінансове забезпечення у сільському господарстві : дис. к. е. н. : спец. 08.07.02 / К.О. Утенкова ; Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва. – Харків, 2006.

Яковышина Н.А., Яковенко Е.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация
Статья посвящена исследованию состояния и особенностей развития учета основных средств. В статье рассмотрена сущность понятия «основные средства» в экономической литературе и нормативно-правовых актах Украины, которые регулируют их бухгалтерский учет. Выделены основные критерии признания основных средств: материальность, сфера назначения, срок полезного использования, амортизационность.
Ключевые слова: основные средства, учет основных средств, средства, учет средств, бухгалтерский учет.

Yakovivshina N.A., Yakovenko K.A.
Vinnytsia Trade and Economic Institute of
Kyiv National University of Trade and Economics

THEORETICAL BASIS OF ACCOUNTING OF MAIN PROPERTIES

Summary
The article is devoted to the study of the state and characteristics of the development of the accounting of fixed assets. The article considers the essence of the concept of "fixed assets" in the economic literature and normative legal acts of Ukraine, which regulate their accounting and tax accounting. The main criteria for recognizing fixed assets are identified: materiality, scope, useful life, amortization.
Keywords: fixed assets, accounting of fixed assets, means, accounting of funds, accounting.

НАШІ АВТОРИ

1. **Андрейченко Артем Володимирович** – студент Національної металургійної академії України
2. **Бабич Дарія Сергіївна** – студентка Навчально-наукового інституту права та соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
3. **Бабій Юлія Сергіївна** – студентка Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
4. **Баракатова Неонілла Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української й іноземних мов Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
5. **Безкоровайна Наталія Ярославівна** – студентка філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
6. **Безкоровайний Сергій Борисович** – старший викладач ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
7. **Белова Ірина Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та економіко–правового забезпечення агропромислового бізнесу Тернопільського національного економічного університету
8. **Березко Богдан Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
9. **Бєлякова Світлана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
10. **Біленко Анна Олегівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
11. **Біловол Вероніка Сергіївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
12. **Бондарчук Людмила Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
13. **Брижко Євгенія Миколаївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
14. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри фізичної реабілітації і здоров'я Інституту здоров'я, спорту і туризму Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
15. **Бузіян Маріна Іванівна** – аспірант Київського національного торговельно–економічного університету
16. **Вашкеба Наталія Борисівна** – студентка хімічного факультету Ужгородського національного університету
17. **Вежлівцева Світлана Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, управління безпечністю та якістю Київського національного торговельно-економічного університету
18. **Вихор Катерина Сергіївна** – магістр Національного університету харчових технологій
19. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
20. **Ворона Тетяна Олексіївна** – викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили
21. **Вудвуд Вікторія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
22. **Голуб Євген Олегович** – викладач кафедри фармацевтичних дисциплін Ужгородського національного університету
23. **Голуб Неля Петрівна** – кандидат хімічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичної та колоїдної хімії Ужгородського національного університету
24. **Гомонай Василь Іванович** – доктор хімічних наук, професор, професор кафедри фізичної та колоїдної хімії Ужгородського національного університету
25. **Горбій Катерина Олександрівна** – студентка Навчально-наукового інституту права та соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
26. **Горобець Дмитро Олександрович** – студент Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
27. **Гринюк Наталія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету
28. **Гук Максим Костянтинович** – бакалавр Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
29. **Данильченко Олена Валентинівна** – старший викладач кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

30. **Дегтяр Руслана Олександрівна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
31. **Демченко Оксана Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
32. **Денькович Людмила Любомирівна** – студентка кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
33. **Джуровець Анна Іванівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
34. **Дзюзюра Руслан Олегович** – магістр Національної металургійної академії України
35. **Дідоренко Тетяна Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та економіко–правового забезпечення агропромислового бізнесу Тернопільського національного економічного університету
36. **Долженкова Олена Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки життєдіяльності Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
37. **Дорох Анастасія Віталіївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
38. **Духаніна Наталія Мар'янівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування №3 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
39. **Желєзко Карина Олексіївна** – студентка факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили
40. **Заволока Л.О.** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
41. **Запорожець Юлія Вікторівна** – студент Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
42. **Зіненко Михайло Олександрович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
43. **Іванов Андрій Михайлович** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
44. **Іллюша Євгеній Сергійович** – магістр Національного університету харчових технологій
45. **Ільєв Ілля Маркович** – студент Національної металургійної академії України
46. **Калініна Лариса Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
47. **Каліiман Юліана Олександрівна** – магістр спеціальності «Управління інвестиційною діяльністю та міжнародними проектами» Національного університету біоресурсів і природокористування України
48. **Капустян Володимир Омельянович** – доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри математичного моделювання економічних систем Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
49. **Катринуца Кароліна Іллівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
50. **Китченко Анна Сергіївна** – асистент кафедри права та сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
51. **Кифяк Вікторія Іванівна** – кандидат економічних наук, в.о. доцента кафедри економіки підприємства та управління персоналом Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
52. **Книжник Катерина Вікторівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
53. **Кобжев Олександр Миколайович** – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету
54. **Кобзєва Ірина Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
55. **Коваль Оксана Едуардівна** – викладач іноземної мови Коледжу технологій, бізнесу та права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
56. **Ковальчук Василь Іванович** – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
57. **Кожевнікова Маргарита Ігорівна** – аспірант Національного університету харчових технологій
58. **Кожевнікова Мирослава Ігорівна** – аспірант Національного університету харчових технологій
59. **Козьма Антон Антонович** – кандидат хімічних наук, доцент кафедри фізичної та колоїдної хімії Ужгородського національного університету

60. **Колеватова Альона Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
61. **Коробцова Наталія Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
62. **Корогодова Олена Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
63. **Короп Ірина Василівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
64. **Костенко Т.А.** – студент Університету митної справи та фінансів
65. **Кошмак Євгеній Станіславович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
66. **Кравченко Тетяна Василівна** – викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
67. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
68. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
69. **Кривицька Маргарита Ігорівна** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
70. **Криворучко Катерина Ігорівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
71. **Кудаков Юрій Олегович** – студент Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
72. **Куц Дар'я Федорівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
73. **Лашкул Валерій Анатолійович** – кандидат педагогічних наук, асистент Національного університету біоресурсів та природокористування України
74. **Лесик Ганна Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
75. **Литвин Світлана Василівна** – асистент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії
76. **Литвинюк Ліна Вікторівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
77. **Мазур Катерина Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри аграрного менеджменту Вінницького національного аграрного університету
78. **Маланчук Тетяна Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
79. **Мамедов Васиф Талыб** – профессор, заведующий кафедры «Нефтегазовое оборудование» Азербайджанского государственного университета нефти и промышленности
80. **Манько Руслана Михайлівна** – старший викладач кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
81. **Мариношенко Олександр Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки факультету авіаційних та космічних систем Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
82. **Мартинюк Дарина Ярославівна** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
83. **Марущак Ілона Володимирівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
84. **Мацканюк Василь Антонович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
85. **Медведєва Юлія Вікторівна** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
86. **Мельник Владислав Володимирович** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
87. **Міхалап Вікторія Дмитріївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
88. **Мічуда Валерія Валеріївна** – кандидат історичних наук, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
89. **Москаленко Катерина Сергіївна** – асистент кафедри економіки Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
90. **Нанка Анна Олександрівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

91. **Науменко Аліна Анатоліївна** – викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського національного університету імені Петра Могили
92. **Некос Алла Наумівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
93. **Несен Ольга Валентинівна** – студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
94. **Нікітішин Андрій Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
95. **Ніколаєва Наталія Борисівна** – кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
96. **Ніколащенко Юлія Андріївна** – викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського національного університету імені Петра Могили
97. **Новиков Олександр В'ячеславович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва та місцевого самоврядування Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
98. **Новікова Жанна Михайлівна** – асистент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
99. **Огієнко Валентина Петрівна** – старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
100. **Олійник Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри анатомії Національного державного університету фізичної культури, спорту і здоров'я імені П.Ф. Лесгафта, м. Санкт-Петербург
101. **Осадець Микола Манолійович** – професор кафедри фізичної культури та основ здоров'я Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
102. **Осінська Дар'я Сергіївна** – студентка Інституту підготовки кадрів до органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
103. **Півень Олександр Пилипович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
104. **Пікенін Олексій Олександрович** – аспірант факультету авіаційних та космічних систем, асистент кафедри теоретичної механіки Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
105. **Подольська Ірина Сергіївна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
106. **Полагнин Дмитро Дмитрович** – асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
107. **Поліщук Ігор Анатолійович** – старший викладач кафедри автоматизації теплоенергетичних процесів теплоенергетичного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
108. **Поліщук Ростислав Миколайович** – кандидат філософських наук, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
109. **Поліщук Юлія Василівна** – викладач іноземної мови, спеціаліст ІІ категорії Коледжу технологій, бізнесу та права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
110. **Попов Олександр Анатолійович** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
111. **Прокопчук Вікторія Валеріївна** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
112. **Пшенічнова Злата Ігорівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
113. **Ралко Олександра Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України
114. **Расторгуєва Ірина Олександрівна** – магістр Національного університету харчових технологій
115. **Рибалко Тетяна Федорівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
116. **Ріпна Аліна Миколаївна** – студентка Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
117. **Рудавська Ганна Богданівна** – доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри товарознавства, управління безпечністю та якістю Київського національного торговельно-економічного університету
118. **Сабадаш Іван Володимирович** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
119. **Севастьянова Аделіна Юріївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

120. **Селівьорстова Тетяна Віталіївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій та систем Національної металургійної академії України
121. **Семенова Тетяна Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва імені Т.Г. Беня Національної металургійної академії України
122. **Сипко Богдана Володимирівна** – асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету імені Івана Франка
123. **Сімоник Людмила Сергіївна** – магістрант факультету менеджменту та права Вінницького національного аграрного університету
124. **Сірецька Ілона Олексіївна** – студентка Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
125. **Смага Іван Степанович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри землевпорядкування та кадастру Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
126. **Соловей Аліна Сергіївна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
127. **Сологуб Олег Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
128. **Стоколюк Вікторія В`ячеславівна** – студент Університету митної справи та фінансів
129. **Студенець Максим Вікторович** – студент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
130. **Тимофєєв Володимир Анатолійович** – викладач першої категорії Київського державного коледжу туризму та готельного господарства
131. **Тихоненко Ірина Вікторівна** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили
132. **Тищенко Кристина Сергіївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
133. **Ткачук Артем Юрійович** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
134. **Унтіла Марина Петрівна** – асистент кафедри права та сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
135. **Урбанович Вікторія Анатоліївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
136. **Федченко Діана Ігорівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
137. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (г. Москва)
138. **Філімонова Юлія Олегівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
139. **Фурдичко Любов Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
140. **Цирульнікова Віта Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
141. **Цірук Костянтин Андрійович** – студент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
142. **Чепурненко Святослав Олександрович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
143. **Чепурненко Ярослав Олександрович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
144. **Чернова Євгенія Русланівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
145. **Чернявський Іван Леонідович** – магістр Національної металургійної академії України
146. **Чирвон Олександр Сергійович** – студент Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
147. **Шакурова Ольга Владиславівна** – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства
148. **Шаповаленко Олег Іванович** – доктор технічних наук, професор, Національний університет харчових технологій
149. **Шахназаров Мохсун Али** – начальник отдела Азербайджанского государственного научно-исследовательского института охраны труда и техники безопасности
150. **Шеверєва Віталіна Євгеніївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
151. **Шидловська Олена Броніславівна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
152. **Шкурко Владислава Русланівна** – студентка Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

153. **Шовкова Катерина Олександрівна** – студентка педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
154. **Шутовська Людмила Василівна** – спеціаліст, викладач іноземної мови Коледжу технологій, бізнесу та права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
155. **Яковенко Катерина Андріївна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
156. **Яковишина Надія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (57) травень 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.05.2018 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 53,24. Тираж 100 прим.
Зам. 0518-66.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.